

IVAN NOVIKOV

PULŠKIN
PAGENDUSES

IVAN NOVIKOV

PULŠKIN
PAGENDUSES

IVAN NOVIKOV

PUŠKIN
PAGENDUSES

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN
1960

Originaali tiitel:

Иван Новиков
Пушкин в изгнании
Роман

Советский Писатель, Москва 1954

*

Tõlkinud
A. Selge

Värsid tõlkinud
R. Paavel

Kunstiliselt kujundanud
E. Tali

Pühendan
Olga Maksimilianovna
Novikovale

AUTORILT

Romaan «Puškin pagenduses» ei saanud oma lõplikku kuju ühekorraga. Hulk aastaid olid teoksil kaks eraldi romaani: «Puškin Lõunas» ja «Puškin Mihhailovskojes».

Esmane kavatsus selleks tööks tekkis autoril juba sõidul Mihhailovskoje külasse 1924. aasta augustis, mil tähistati saja aasta möödumist Puškini väljasaatmisest Pihkva kubermangu, tema vanemate mõisasse. Sellest ajast algasidki aastaid kestnud uurimised mitmesuguste allikate kaudu ja Puškini elu ning loomingu hoolikas kõrvutamine, hiljem aga ka töö romaanide kallal. Puškini surma sajandaks aastapäevaks oli esimene romaan «Puškin Mihhailovskojes» lõpule viidud; hilisem töö varasema epohhi kallal andis romaani «Puškin Lõunas».

Pika aja jooksul, mis hõlmab nüüd juba enam kui veerandsajandi, muutusid ja süvenesid loomulikult ka autori vaated paljudele elunähtustele ning Puškini loomingule, ja see tõi muidugi suure hulga uut tööd kogu Puškini pagendusaja ulatuses. Nii sündiski see terviklik romaan «Puškin pagenduses», mis koosneb nagu kahest poolest, mida kumbagi võib võtta omaette romaanina.

Nõnda kasvatab mõnikord looduski aja jooksul kokku
kaks kõrvuti sirguvat sõsarpuud — kaks tüve üheks —
ja katab need ühise koorega.

1953

PUŠKIN LÕUNAS

ESIMENE PEATÜKK

STEPID

Oli alles maikuu keskpaik, kuid siin valitses säärane palavus, nagu seda Peterburis ka kõige kuumemal suvel ei juhtunud.

Jekaterinoslavi linn, millest Potjomkini kavatsuste järgi pidi tulema Novorossia pealinn — ümbermõõdult viiskümmend versta ja kolmekümne sülla laiuste tänavatega — oli jäänud pooleldi välja ehitamata. Keisrinna Katariina ise oli pannud nurgakivi suurele katedraalile mäel, nüüd aga oli sellest tööst loobunud; üle linna kõrguv uhke loss, kust olid näha kõik Dnepri käärud seitsmekümne versta taha ja kaugemalegi, võis lga silmapilk kokku variseda; suur varjurohke iidsete tammedega lossiaed, mis ulatus jõeni, oli hooletusse jäetud ja võsasse kasvanud, kuumuse eest varju otsivad kitsed armastasid näksida värskeid võsusid ja lehti rohtunud puiesteedel; legendikel võis vahel jänestki hüppamas näha; lossi ja katedraali juurde viis mitu puhast tänavat, kus asusid mõned õitsvate aedadega kivihooned, kirikud ja sünagoogid. See õigupoolest oligi linn, agulites ja servadel aga olid kummalises korratuses laiali pillatud juutide hurtsikud.

Ühesse niisugusesse viletsasse hurtsikusse koliski Puškin linna ainsast rāpasevõitu võõrastemajast, kuhu ta esialgu pärast kohalejõudmist oli peatuma jäänud.

Lõuna-Venemaa asukate peahooldajale kindral Inzovile tekitas kõigi rohkete ja tülikate askelduste kõrval muret ka ruumi leidmine oma uuele ametnikule, kuigi

äsjasaabunu ise sellega ei rutanud ja ootama jäi Rajevskite perekonna kohalejõudmist Kiievist. Rajevskid pidid Kaukaasia kaudu ringi tehes Krimmi sõitma; Rajevskitega olid seotud Puškini erilised lootused.

Juba Peterburist kirjutas ta 1820. aasta kaheküm-nenda aprilli paiku Moskvasse oma vanale sõbrale vürst Pjotr Andrejevitš Vjazemskile: «Peterburis on poedil raske hingata, igatsen võõraste paikade järele; ehk elustab mu hinge lõunamaine õhk.» Ta kirjutas parajasti selle kirja mustandit, kui sai rõõmustava teate sõidu võimalusest koos Rajevskitega: tema sõber, noor Rajevski, oli ise selle mõtte algatajaks ja võttis ka asja korraldamise enda peale. Uue lootusega südames hakkas Puškin kirja ümber kirjutama ega suutnud lisamata jätta vihjet mõnele lahenduse võimalusele omaenda segases olukorras, mis teda alles hiljuti oli ähvardanud kas Siberi või Solovkiga.

Kindral Rajevski tütar Jekaterina Nikolajevna, kellega Puškin juba pisut tuttav oli, kirjutas omastele isegi kirja, et pagendatul oleks põhjust sõita tema isa juurde otse Kiievisse. Puškin oleks väga tahtnud seda juhust kasutada ja kirja ära viia: iidne Vene linn Dnepri ääres, mida ta alles hiljuti oli «Ruslanis» üli-stanud, võlus teda ja vahel tundus talle, et ta

ju näeb kuldkuplitega linna...

Kuid tuli end valmis seada ja välja sõita peaaegu ootamatult: niisugune oli käsk kõrgemalt poolt.

Jekaterinoslavi tõi ta teistsuguse kirja — ametliku läkituse kindral Inzovile. Läkituse oli alla kirjutanud välisasjade minister Nesselrode ja kinnitanud keiser Aleksander ise. Puškin ei teadnud läkituse sisu, kuid ta teadis, et kirja oli kirjutanud Žukovski ja Karamzini hea tuttav krahv Kapodistrias: juba see üksi oli talle heaks endeks. Muide, see suurnikust kreeklane tundis ka noore poedi enda vastu sümpaatiat.

Kuid Puškin uuris siiski tähelepanelikult ja suure huviga oma tulevase ülemuse kuju, oli ta ju temast juba Peterburis mõndagi kuulnud. Inzovist räägiti, et ta olevat keiser Pauli vallaslaps. Isegi tema nime tõl-gendati kui mõistusõna, In-zov pidi tähendama: in-

ako zov-ut¹. Paljud leidsid, et ta oli oma oletatava isaga väga sarnane; esimese mulje järgi võis seda ka õigeks pidada.

Kindral võttis teda vastu seistes. Munder oli tal kuu-muse tõttu eest lahti ja ametliku riietuse alt vaatas välja midagi üsna kodust: särk kortsunud, traksid ühelt poolt kahtlaselt kinnitatud — ainuke nõop ripnes pikaksveninud niidi otsas. Kogu rüht polnud seejuures veel liiga sõjamehelik, kuid siiski omamoodi mehine ja kindel. Inzov polnud kasvult pikk, kuid ulatus siiski Puškinist üle oma suure pea tõttu, mis oleks nagu palju pikema mehe jaoks mõeldud olnud ja juhus-likult teisele, väiksemale sattunud. Üht näopoolt val-gustas kardina tagant langev ere päikesekiir, teine näopool jäi varju. Päikesepoolne nägu oli kaetud vara-jase tugeva päevitusega ning helkis pronksina, meenu-tades vanade väepealikute büste. See nägu oleks nagu kujuri poolt lõpetamata jäänud, seal olid veel justkui säilinud skulptori sõrmejäljed, ebatasa-sused — lohukesed ja kühmud, ent siiski: küllap jah — keisri poeg ning tõeline kindral.

Teine, varjus olev näopool ei meenutanud aga üldse kõrget aukandjat: see oli lihtne, juba aastates mees ja tema nimi oli Ivan Nikitiš — kõigiti tore inimene, lihtsameelne filosoof. Ja konarused näol ei meenutanud siin enam sugugi skulptuuri, vaid pigem külamaastikku küngaste ja nurmedega, värske niidu karedust, looduse enda poolt loodud tuttavat maastikku, mis harmoo-niliselt ja täiuslikult peegeldub ja kehastub lihtsas vene näos; ja kurrud jooksid pehmelt selles näos nagu ojakesed; ei jälgegi keiser Paulist.

Nii oleks ehk kogu see iseloom jäänudki varjatuks iga teise noore mehe eest, kes oleks sattunud Puškini olukorda ja olnud pimestatud päikese ning kindrali-mundri särast, Puškinile aga, vastupidi, avanes see iga silmapilguga üha täielikumalt, sedamööda kuidas Inzov tähelepanelikult ja äeglaselt ametlikku kirja luges.

Tema huuled ajuti liikusid veidi ning ta pomises

¹ Inako zovut — teisiti nimetatakse. Tõlkija.

endamisi: «... vaid kirglik püüdlus sõltumatuse poole... teha temast riigile väärikas teener...» Nüüd heitis ta põgusa pilgu enda ees seisvale noormehale ja kerge muie libises üle ta huulte. «Miks te siis istet ei võta?» Ise aga jäi seisma. «Või vähemalt esmaklassilise kirjaniku... Vähemalt! Jah-ah... kui lihtne see kõik on!...»

«Istuge ometi... Ma palun teid!» kordas ta, lõpetanud lugemise ja visanud paberi hooletu liigutusega lauale.

Kuid selle asemel, et ise istuda, lähenes ta Puškinile ja pani oma väheldase, kuid küllaltki laia käe talle õlale. Käsi oli kuum, sõbralik.

Nii viivitas ta hetke, kuid ei sülelnud Puškinit ega tõmmanud teda isegi ligemale, mis loomulikult oleks pidanud sellele liigutusele järgnema, vaid otse vastupidi, täiesti ootamatult juhtis ta endast eemale ja pani ta kõvale madalavõitu tugitoolile istuma. Seejärel istus ta kohe ka ise. Tema sinised silmad polnud karmid, kuid ei naernud ka mitte, need olid üksnes mõtlikud: võib-olla meenus talle tema enda noorus, kui ta oli kahekümne aastane...

Niisugune oli see ebatavaline kindrali vastuvõtt, ja vestlus muutus kohe koduseks.

«Ma arvan, et ka Peterburis on nüüd palav,» ütles Ivan Nikitiš hetke pärast, tugitooli seljatoele nõjatudes ja jalgu vabalt ette sirutades; Puškin pani tähele, et kindrali saapaninad olid kulunud.

Ta vastas, ja algaski vestlus nii, nagu tunneksid nad teineteist juba ammu ja nagu poleks nende vahel lahutavaid eluaastaid.

Niisiis, Peterburi oli jäänud kaugale seljataha. Algas uus elu. Vormiliselt oli see kõik lihtne teenistusala ümberpaigutus — pealinnast provintsi, sisuliselt aga väljasaatmine, pagendus. Puškinile oli see täiesti selge.

Ta oli rõõmus, et tema pikk poeem «Ruslan ja Ludmilla» oli lõpetatud; vaevalt oleks ta seda nüüd teha saanud. Enne ärasõitu andis ta Karamzinile lubaduse, et ta saadab hiljem ka epiloogi ja et ta ei kirjuta kahe

aasta jooksul midagi valitsusevastast. Lubaduse andis ta vastu tahtmist, formaalselt. Ent siiski andis... Millest siis kirjutada?

Samas Pjotr Andrejevitš Vjazemskile saadetud kirjas, milles ta rääkis igatsusest «võõraste paikade» järele, väljendas ta ka niisugust mõtet: «Ütle mis tahes, kuid meie ajastu ei ole poeetide ajastu.» Kui aga loobuda kirjutamisest, mida siis tuleks tegema hakata?

See küsimus tõi palju uusi mõtisklusi meie vabaduse ja rändurile, kes, nagu ta lootis, Jekaterinoslavi ainult ajutiseks peatuma oli jäänud. Jah, rännak: rattad vuravad, nende all laiub maa, avarused vahelduvad avarustega; päike ja tähed; tuul vuhiseb näkku; ja see kõik on Venemaa, kodumaa. Lihtsa elurõõmu, vabade hingeliigutuste ja tegude kõrval on noorus ühtlasi aeg mõtisklusteks — maailmast ja endast, oma osast selles elus ja elu tõelisest eesmärgist. Uus ülemus ei koormanud oma noort alluvat teenistuskohustustega, ja iseenda hoolde jäetud Puškin tunnetas seda kõike eriti intensiivselt.

Linn, kuhu ta nüüd oli sattunud, teda selles ei seganud. See linn sarnanes rohkem külaga ning noormees hulkus meelsasti metsades, mis ulatusid linna piiridesse, äärelinna konarlikele tänavatele. Kaharate latvadega iidised puud elasid sõpruses võimsa jõega, millel ujusid praamide ja parvede karavanid. Puškin armastas ka ise paadiga sõita, supelda ja seejärel kaldaliival puhata.

Dnepr oli kaunis — poolsuikuv, peegelsile ning kin-kude harjadelt vaadatuna ääristatud mägise kalda tiheda männisaluga ja roheliste, kaugusse kaduvate nõgudega. Mahe tuul tõi sealt kaasa stepi kuuma hingust; nagu öitsev meri laius stepp kerges uduvines, pilvede ja päikese all.

Puškin seisis kõrgendikul ja nagu oleks püüdnud haarata pilguga eelseisvat elu. Seal kaugel oli igal lillal oma eriline tugev lõhn, kuid siia kandus ainult stepi ühtne hingus. Nii olid ka tema hinges ühte segunenud erinevad tunded — mure ja uudishimu, kurbus ja vabanemisrõõm, rahu ja tundmatute elamuste janu.

Ja see kõik lahenes äkki ainsa liigutusega: ta pistis jooksu ja sööstis nõlvakust alla, takerdudes jalgadega kuumas rohus...

Kuid mitte üksnes loodus, ka elu ise hingas talle sellel rännakul vabalt ja avaralt vastu: inimesed, keda ta kohtas, nende erinevad kombed, kõneviis, rõõmud ja pisarad, mured ja erutused, töö, vaesus, uhke iseloom, nukker laul — kõik see oli ajaloo hingus... Muljed kuhjusid üksteisele nagu pilved enne äikest. Ja nagu enne äikest tundis ta end piinlevat ega leidnud sellele lahendust.

Üsna teekonna algul sai ta, kuigi ainult silmanurgast, pilku heita araktseejevlike pärusmõisate kasarmukorrade, kus iga samm oli orjalikult mõõdetud, kus oldi tähtsuse järgi rivisse tardunud ja mõeldi komando järgi. Ka Puškin ise oli vaevu pääsenud «Kogu Venemaa rõhuja» araktseejevlike küünte haardest.

Kuid Venemaa palged tõmbusid aeg-ajalt ka stiihiliselt krampidesse. Jekaterinoslavile lähenedes kuulis Puškin mitu korda ka linna lähemas ümbruses tekkinud talurahva rahutustest. Kõneldi, et ligikaudu viiskümmend küla oli mässanud mõisnike vastu, kelle hulgas nimetati ka niisuguseid mõisnikke nagu Rajevski ja Puškin. Kuigi need olid ainult nimekaimud, tõi see neid sündmusi otsekui lähemale ja huvi nende vastu suurenes veelgi. Nõnda oli stepi hinguse kõrval tunda niisama kuumu elu hingust.

Aga linn, kust alles üsna hiljuti olid läbi käinud talupoegade ülestõusu maha suruma saadetud väeosad — jalaväelased ja kasakad — oli selle sootuks unustanud... või just nagu oleks unustanud. Kui seda poleks teadnud, siis ei oleks seda ka kuidagi taibanud. Tänavad olid unised ja tühjad. Need elustusid ainult turupäevadel, mil talurahvas ärevatest aegadest hoolimata siia kokku sõitis, ja linna väljakud lõhnasid mõrkjalt sõnniku, tõkati ning lambavilla järele. Vankrid ja plaanvankrid, härjad, mõisnike mahukad kalesid ja üksikud ratsanikud, laulev ukraina keel, pappide laiaäärelised kaabud, naiste riietuse kirevus — kõik see oli midagi hoopis muud kui Peterburi: Nevski, Neeva, salongid ja restoranid! Ja Puškinile meeldis,

luusida koormate vahel, kuulatada kõnesuminat ning laulu...

Koht, kuhu ta elama oli asunud, kandis nime Tsõganski Kut¹. Seal oli nõgudes, tolmuse maantee ääres asuva kõrtsi lähedal laiali pillatult juutide majahütte. Mitte kaugel neist, inimeste ja hobuste poolt tallatud väljakul oli üles löödud mustlaste laager. Puškin külastas ka nende telke. See rändurite suguharu avaldas tema kujutlusele eriti suurt mõju õhtuti, kui sinetayas videvikus süttisid mustlaste lõkketuled ja selgesti kostis kurguhäälset laulu ning nende muusikat — kord kaeblikku, kord uljast, tantsuhelisiid.

Õhtuti Puškin tuld ei süüdanud. Nikita, tema ustav reisikaaslane, sai ruttu tagasi oma kunagised maaelu kombed ja heitis varakult, juba videvikus magama. Pererahvas, juudieit ja -taat, sõi ja elas mustlaste kombel õues, kus neil oli maa sees väike savist potsitud ahi. Nende kõne oli juudi, ukraina ja vene keele segu. Eit, kes polnud rahul viletsuse ja vaesusega, tavaliselt nurises kõvasti, korrutades juttu naabrite rikkusest ja varast. Taat oli teistsugune: ta oli pärinud mõtliku väärikuse oma esiisadelt, kes iidsetel ajal karjatasid Palestiina mägimaadel loomi, öösiti aga jälgisid mõttesse süvenenult tähtede liikumist. Vaikselt, rahulikult ja kiirustamata manitses ta oma eakat kaasakest, seletades, kui kaduv on maine vara ning et kõik siin on tühi töö ja vaimu närimine. Mõlemad jäid endale ustavaks ja iga nende õhtune kõnelus oli eilse kordamine.

Ja selliseid kodusid oli ümbruskonnas rohkesti, igaühes neist hõõgus elu. Ja selliseid unustusse jäetud linnu ning külasid oli lõunapoolsetes steppides loendamatult palju! Neist õhkus rahulikkust ja unist alandlikkust, mis tekitasid noore pagendatu hinges ärevust ja muret ning kutsusid esile leegitsevaid mõtteid. Ent kõik need mõtted ja muljed ei viinud siiski veel mingitele kindlamatele järeldustele, need tärkasid ja sadestusid hinge sügavusse, jäädes just nagu kasulike mõtete varuks. Puškin oli veel väga noor

¹ Tsõganski Kut — Mustlaste Nurk. Tõlkija.

² Puškin pagenduses

ja kõik isiklik, tema enda mina tormitses temas nagu murdlained. Millal ometi näeb ta Lõuna merd? Vahel muutus ta kannatamatuks, ei kärsinud paigal püsida ja talle näis juba, et Rajevskid iialgi ei saabu...

Puškin lamas sonides naril. Juba teist päeva viskles ta palavikus. Ta oli läinud kord ettevaatamatult õhtu eel suplema ja nagu öeldakse, külmetanud end ära. Eriti halvaks läks seisukord öösel, kui teda painasid häirivad nägemused.

Algul oli see ainult tõelisuse kordumine — kuidas ta hiljuti Mandrõkovkale jalutama läks ja põõsaid laiali lükates nägi: vangla poolt jooksid neid ühendavat ahelat ragistades kaks inimest. Kallas oli lähedal, ja koos Nikitaga, kes kodus ootamisest oli tüdinenud ja teda siin üles otsis, kuulsid nad mõlemad kõrgelt kaldalt vette langevate kehade sulpsatust ja nägid järgmisel hetkel, kuidas põgenikud teineteise külge needitult ühtlaste jalalöökidega kiiresti edasi ujusid. Siis äkki aga näis, et need ei olnud kurjategijad, vaid tema ise, tema ja Nikita, — pärast vanglast põgenemist istuvad nad, jalad ristamisi, saare liivaluitel. Ahelatest vabastatud jalad valutavad. Hing kipub pingutusest kinni jääma, on ühtaegu rõõm ja hirm. Jälitajad on lähedal, kuid ta ei lase neid enda juurde! Ja — avab silmad: vangivalvurid on siinsamas, nad seisavad tema ees...

Ei, mitte vangivalvurid, vaid kaks sõjaväelast!

Murelikult süütab unine Nikita rasvaküünlajupi, üle seinte libisevad kiiresti tõhutu suured varjud. Näib, nagu oleks hulk inimesi korraga sisse tulnud; nägemus kestab... Puškin äigab käega üle silmade: Rajevskid! Ja ähmase, võbiseva tule valgel näevad Rajevskid: paljastel laudadel, pooleldi istukil, toetudes küünarnukile, vaatab üksisilmi nende poole kõhn ja kurnatud ning habemesse kasvanud Puškin. Tema ees tühjal laual on veekruus, suhkur ja sidrun.

«Näib, et ta on haige ja sonis,» ütles kindral. «Hõõruge teda piiritusega! Tõenäoliselt on see külmetus.»

Nikolai tõttab sõbra juurde ja võtab tal õlgadest kinni.

«Tunned sa mind ära, Saša?»

Äkilisest liigutusest libiseb ta õlgadelt sinel põrandale. Nikita astub aeglaselt lähemale ja tõstab selle üles.

Puškin vaikib hetke. Talle näib, et ta alles nüüd kõigest õigesti aru saab. Kui nad kord juba koos on... kes saab neid veel lahutada — kui nad kord juba koos... põgenesid — tema ja Nikolai! Ja nagu see juhtub ainult sonides, kui uni pole veel täiesti lahkunud, teadvus aga siiski tagasi on tulnud, sosistab Puškin juba sellest õnnelikust tegelikkusest:

«Noh, räägi ometi! Kas õnnestus? Kõik õnnestus?»

Noorem Rajevski noogutab talle jaatavalt.

«Siis, tähendab, olen ma nüüd vabaduses?»

Ja Puškin püüab isegi naeratada, tema hääel küll pisut väriseb, kuid juba kõlab selles naljatlev noodike:

«Näib, et sel korral ma... Näib, et ma tõepoolest põgenesin! Tere, Nikolai Nikolajevitš, kui rõõmus ma olen teid lõpuks ometi nähes!»

Kindral Rajevskit oli Puškin juba lapsest saadik austama õppinud ja nüüd oli ta siiralt liigutatud, et kindral koos pojaga oli ise sellesse hurtsikusse tulnud, ja veel kelle juurde? — põlu all oleva noormehe juurde! — ja nii hilisel tunnil!

«Kuidas te mind üles leidsite? Nikita, paku istet!»

«Ega me kohe leidnudki. Meid juhatati kogu aeg kuhugi Mandrõkovkasse.»

«Nii! Seal käin ma alati jalutamas ja mind on harjutud seal nägema. Ööbin aga siin, Tsõganski Kutis. Aga kuidas teid vastu võtta? Pole ju toolegi!»

Tõepoolest, toole ei olnud. Reisikohver ja järeke — see oli kogu sisustus.

Kindral naeratas.

«Näib, nagu oleksite sõjaretkel. Saadan teile kohe meie arsti.»

«Olengi juba terve! Te ravisite mind terveks ainuüksi oma ilmunisega. Millal te saabusite? Ja kus te peatute?»

«Oota, Aleksander, kas pole sulle kahjulik nii palju korraga rääkida? Peatume kubneri juures.»

Puškin pöördus vilkalt Nikolai poole:

«Karageorgi juures? Tean. Tal on soolatüügas põsel.»

«Kohale jõudsite õhtul, tund aega tagasi.»

«Ja otsekohe minu juurde?»

Puškin pani tuhvli jalga, võttis Nikolai varrukast nagu metsas puuksast kinni, et kergemini end sirgu ajada ja tõusta, kargas püsti, jooksis kindral Rajeovski juurde ning surus tal tugevasti kätt.

«Käsi on kuum,» vastas kindral tervitusele. «Pole viga, kõik läheb hästi. Te peate midagi sooja jooma. Aitame teid jalule ja te sõidate meiega kaasa. Kaukaasias aga saame päris terveks. Rääkisin juba Ivan Nikititš Inzoviga, ta andis loa teid kaasa võtta.»

Puškin hoidis end vaevu tagasi, et kindralit mitte sülelda.

Arst — pikakasvuline, kõhn, kitsavõitu silmades uuriv pilk — oli hommikul oma õist patsienti nähes lausa jahmunud. Värskest raseerituna Karageorgi juurde tulnud Puškin oli lõbus ja isegi käratsev; ta oli küll veidi kahvatu, kuid naljatas ja lobises vahetpidamata noore Rajevskiga.

«Tead, Nikolai,» kõneles ta temale eine ajal. «Ma ei unusta iialgi sinu teenet, usu, see jääb mulle igaveseks meelde. Sest kui poleks sind, oleksin siia istuma jäänudki, ilma tegevuseta ja ilma inimesteta, ning neelaksin edasi seda tolmu.»

Puškin tundis Peterburis veidi Rajevskite ema ja vanemaid tütreid Jekaterinat ning Jelenat. Jekaterina Nikolajevna oli tõeline kaunitar ja Puškin õhkas salaja tema järele. Kuid ka Jelenat ei suutnud ta nii kergesti unustada. Kord kohtas ta neid mõlemaid Vassili Andrejevitš Žukovski pool. Jelena istus emaga väikesel poolümarikul diivanil. Tema kõrval seisis väikeses kõhukas tünnikeses noor sihvakas küpress, mille keegi oli Žukovskile Athoselt kingituseks kaasa toonud. Puškinile meeldis see puuke väga ja ta oli mitu korda pooleldi naljatades avaldanud oma imestust selle üle,

miks muistses Kreekas ei pärjatatud küpresside, vaid loorberitega. Ning ta kandis endaga kaasas nägemust: noor sale neiu ja samasugune küpress tema kõrval.

Juba siis, tundes mingit südamevalu iseenda pärast, mõistis ta, kui üksmeelselt see perekond elas. Kuid alles nüüd, kus ta nägi Rajevskit siin oma nooremate tütarde seltsis, mõistis Puškin täiel määral, et kogu see hingesoojus tuli temalt — isalt — ja talle vastati samaga.

Nikolaiga lobisedes ja eelseisva reisi üle rõõmu tundes jälgis ta ka Rajevski-isa jutuajamist kubneri ja Inzoviga ning heitis ühtaegu pilke ka tütarlastele, kes kuulekalt oma range inglanna miss Matteni kõrval istusid. Rajevski otsustas kõige üle rahulikult, kainelt ja arukalt.

«Kuigi räägitakse, et suurvürst Nikolai Pavlovitš olevat vürst Potjomkini lossi vaadates korranud kellegi poolt varem öeldud sõnu: «See inimene ainult alustas kõike, kuid ei viinud midagi lõpule», ometi suutis ta palju korda saata! Ta asustas inimestega mõõtmatud stepid, tema loodud on ka seesama Jekaterinoslav ja Nikolajev ja Herson...»

Siinkohal oleks Puškin peaaegu ta jutu katkestanud. Puškin pani Hersoni oma vanaonu Ivan Abramovitši arvele. Ega see olnudki nii ammu, vaevalt nelikümme aastat tagasi! Vanaonu ehitas Hersoni ja läks Potjomkiniga tülli, kuid keisrinna andis talle õiguse ja sidus ta rinnale Aleksandri-lindi. Puškin tundis hästi oma perekonna pärimusi ega tahtnud selles mingeid järeleandmisi teha. Kuid ta ei soovinud seda vaidlust Potjomkini üle enne reisi alustada.

«Aga kes ehitas Musta mere laevastiku?» jätkas kindral. «Kes hävitas vaenlaste pesa ja võitis Vene suurriigile Tauria? Nüüd küsime, mida ta pole lõpetanud? Lõpetamata jättis ta ainult inimesele ettenähtud eluringi, ei jõudnud määratud piirini ja suri õitsva tervise ning mõistuse juures.»

Karageorgi oli paks ja piiratud mõistusega mees. Temalt tulid kuuldavale ainult lühikesed repliigid:

«Täiesti õige, teie ekstsellents. Tauria vürst Potjomkin oli nagu täht... foonil.»

Siis hakkas ta nagu abi otsides sõrmega soolatüügast silitama, kuid ka see ei aidanud, ja mille foonil, — see jäigi mõistatuseks.

«Mis sa naerad?» küsis Nikolai, märgates, et Puškin ei suutnud naeru tagasi hoida ja turtsatas.

«Ma naeran... tarkade juttude foonil,» vastas ta kiiresti ja noogutas kergelt kuberneriga suunas.

Inzov oli söögi ajal sõnaahter, isegi mõtlik. Puškini julget märkust oli ta siiski kuulnud ja heitis nüüd üle laua temale pilgu. Puškin pani tähele, kuidas kindrali sinised silmad tihedate, juba pisut hallide kulmude alt lõbusalt läigatasid, ning ta ei suutnud end talitseda ja vastas talle poisikeseliku noogutusega.

Tütarlapsed jälgisid vanade jutuaajamist, kuid heitsid vargsi pilke ka Puškinile. Temast olid nad palju kuulnud. Kõige noorem, Sonja, istus väärikalt ja kuulekalt. Marialt nõudis see ilmselt vaeva. Piruka söömise ajal juhtus tal mingi viperus, ja puudus vähe, et ta laua äärest ära oleks jooksnud; seda kõike märkas Puškin. Pärast lõunat läks Puškin tema juurde ja hakkas teda usutlema.

«Seda ei tohi öelda,» vastas tütarlaps punastades.

Puškin istus diivanile. Ta tundis end halvasti; jälle palavik ja külmavärinad.

Seda märgates muutus Maria rahutuks. Mõtelnud hetke, kummardus ta Puškinile lähemale ja küsis tasa:

«Aga teie ise... kas teie ka kärbse alla neelasite?»

Puškin pahvatas lõbusalt naerma, haaras Maria jahe-dad sõrmed oma kuuma pihku, tõstis seejärel oma pea tütarlapse mureliku tõmmu näo ligidale ja sosistas vandeseltslase toonil:

«Näete, ma saingi teie saladuse jälile: piruka sees oli kärbes?»

«Kuid sellest mitte sõnakestki ja mitte kellelegi. Jumala pärast!»

Nüüd naeris Puškin lausa avalikult tema haruldase enesevalitsemise üle: neelas siiski kärbse alla... See on alles iseloom!

Sellest hetkest algas nende sõprus. Nende juurde tulnud arstile ütles Puškin:

«Jah... Jälle. Kirjutage retsept. Aga ainult midagi head: igasugust sodi ma suhu ei võta.»

Seejuures tegi ta nii naljaka ja hapu näo ning vaatas nii kavalalt ja kaastundlikult Maria poole, et see unustas miss Matteni ja purskas viimaks ohjeldamatult naerma.

Kogu Rajevskite voor koosnes ühest kalessist ja kahest nelja istmega tõllast. Ühes tõllas sõitsid tütarlapsed, punapäine miss Matten ja nooruke tatarlanna Zara — tütarlaste seltsineiu ja kindrali ristitütar; venepäraselt kutsuti teda Anna Ivanovnaks. Kindral ise sõitis koos oma arsti Rudõkovskiga. Puškin ja Nikolai Rajevski istusid algul kalessi. Mõlemale meeldis, et nad sõitsid ees ega tarvitsenud end vanade juuresoleku tõttu tagasi hoida. Kuid Puškini enesetunne oli vahetevahel ikka veel halb ja noormehed asusid lõpuks siiski kindrali juurde tõlda. Arst poputas haiget ravimitega.

«See armastusväärne meedik piinab mind surnuks,» kurtis Puškin pärast igakordset hiniini sissevõtmist. «Jah, te andke sõna, et te mind teel surnuks ei piina!»

Päris halb aga hakkas tal alles õhtuti ja sedagi ainult esimestel päevadel. Tema noor, tugev organism sai haigusest pikkamööda võitu. Reisimuljed ja ka sõit ise andsid talle uut jõudu.

Valge akaatsia kaharad oksad, mis neile kuberneriga alast olid kaasa murtud, närbusid varsti ja neid asendasid nüüd karikakarde, nelkide ja kellukate värsked kimbud. Nii Puškin kui ka tüdrukud hüppasid ühtelugu maha ning sukeldusid kõrgesse rohtu kord ühe, kord teise ahvatleva lille järele. Maria lisas kimpu alati ka peotäie kasteheinu ja asetas need maitsekalt lillede vahele.

«Sellegi nagu tajuksid õhku, steppi... Kuidas te seda ometi ei taipate?» ütles ta poollapselikult edvis-tades.

Puškin taipas kõike suurepäraselt ja imetles teda.

Kuigi Sonja käitus väärikalt, isegi pisut mondäänselt, oli ta siiski veel päris laps. Maria aga tunnetas kõike väga teravalt. Tal oli tõsine iseloom ning ta oli enda

arvates juba täiskasvanud neiu. Puškinile tulid nüüd elavalt meelde ta vanemad õed. Maria polnud küll nii kaunis kui nemad, lihtsalt ilusakski ei saanud teda pidada, kuid siin, stepis, maheda, paitava tuule käes, keset lilli oli ta lausa hurmav.

Maria oli selles vanuses, kus tütarlastel, nagu poisitel häälemurdumise ajal, ainult märksa nooremas eas, samuti «murdub» kogu välimus ja käitumisviis. Nende näo- ja iseloomujooned, arenedes ebaühtlaselt, otsekui kuhjuksid üksteisele, ja kui üks joon on kadumas, võib teist, uut kas aimata või selles eksida. Elava ja pideva kokkupuutumise juures oli seda päevast päeva väga huvitav jälgida. Maria ja Puškin oleksid nagu omavahel tülitsenudki, kuid ainult selleks, et naerdes ja naljatades kohe leppida, vahel aga kõnelesid nad ka tõsiselt. See lakkamatu liikumine, siseelu ja iseloomu kujunemine asendasid kuhjaga ilu.

Oli hetki, kus Maša Rajevskaia oli tõeliselt kaunis — selle erilise sisemise iluga, mis sügavusest helkides muudab näo ja selle tuttavad jooned erakordselt ilmekaks, kütkestavalt elavaks. Tema sügavad mustad silmad vaatasid Puškinile otsa sellise aususe ja siirusega, et neid ei saanud üksnes imetleda — nad rääkisid millestki suurest ja tähtsast, otsekui ennustades tütarlapse kannatuste- ja katsumusterohket tulevikku. Kuid kõigest muidugi ei saanud tütarlaps oma armsale teekaaslasele avameelselt rääkida: neljateistkümnenda-aastaselt on ju nii hirmus suuri saladusi! Ja kohutav on mõteldagi, et neid võiks kellelegi avaldada või et keegi neid võiks aimata...

Puškin muide ei püüdnudki neid avastada: see oleks olukorra kuidagi õigustamatult keeruliseks teinud, sellel reisil aga tundis ta eelkõige vabanemist, unustust elu keerukuses, mis teda viimasel ajal oli piinanud mitte üksnes pealinnas, vaid ka väikeses rahulikus Jekaterinoslavis enne Rajevskite saabumist.

Harva oli tal kellegagi nii erakordselt mõnus ja kerge kui Rajevskite isaga. Selles vanas sõjamehes, korpuse komandöris, näisid vaprus ja vägilasmeel rahu-aastail nagu puhkavat. Temas oli segunenud ilmselt palju erinevaid ja omamoodi määratlevaid iseloomu-

jooni, millest igaühest oleks jätkunud inimese iseloomu väljakujundamiseks.

Tõsi küll, vahel oli ta sapine ja armastas pilgata. Kuid sealsamas oli temas ka heatahtlikkust, tugevale inimesele omast avarat ja lihtsat headust, ja kui talle seda keegi oleks öelnud, siis oleks ta siiralt imestanud. Nii sellel kui ka teisel oli temas ühine tüvi: tõe ja õigluse tunne inimeste vastu; mida kõrgem, upsakam ja kelkivam oli mõni võimukandja, seda järsem oli temaga Rajevski; ent rahulikult nägi ja austas ta inimest seal, kus seda näha ei tahetud. Ta oli eelkõige küll sõjamees, kuid sealjuures siiski ka perekonnainimene: püsiv ja mõnevõrra vanamoeliselt nõudlik ning despootlik. Ometi tuli ta despootlikkus armastusest, ja see pärast ei seganud isa võimukus lapsi teda armastamast. Ka tema armastas neid sügava hellusega. Ta oli nagu tamm, mis kaitstud tugeva koore võimsa soomusega, mida aastate kurrud on uuristanud ja mis ka ise mitu korda on pikselöökidest haavu saanud, ent sirutab kaugele laiali oma vägevaid harusid, millest igaühest saaks paras puu, samal ajal aga väristab päikese käes oma noort pitsilist lehestikku, mille ühtekuuluvust ja terviklikkust ta rangelt kaitseb ja tugevdab.

Sellisena oleks Nikolai Nikolajevitš Rajevski-isa paistnud kaugelt, aastate vahemaalt. Kuid tema kaasas ei näinud teda niisugusena, vaid igaüks oma-moodi: imeväärse vägilasena, perekonnaisana, maa-omanikuna.

Puškin tajus kogu seda keerukust. Kuid kõige tähtsam, mis Rajevskist hoovas ja märkamatult, kuid kindlalt hinges püsima jäi, oli elav ajaloo hingus. Kahe-teistkümnenda aasta ja Žukovski poolt ülistatud legendaarne kangelane:

Rajevski suur on sõjamees,
kel vaprus rinda ehib —
ta rivis ikka kõige ees
viib tulle vapraid mehi...

Ja siin ta nüüd istub tõllas sinu vastas: elav ja lihtne mees, kellest tundub inimlikku soojust hoovavat, kelle õlad ei ole sugugi kivinenud kuulsuse õlakute all...

Potjomkin, kelle suhtes Rajeovski teatavat nõrkust tundis, oli kindrali vanaonu, täpsemalt öeldes — Rajeovski oli tema hiilguse õetütre poeg. Omal ajal oli Potjomkin talle kirjutanud manitsevaid õpetusi. Kord meenutas Nikolai Nikolajevitš kirja esimesi ridu: «Esiteks püüa järele proovida, kas sa pole mitte arg; kui ei ole, siis muuda oma sünnipärane julgus tugevamaks vaenlasega sagedase läbikäimise teel.»

Puškin rakendas vahel neid sõnu ka enda suhtes. Sõda ega vaenlast ei olnud, kuid ta polnud arg ja oli valmis oma sünnipärast julgust tugevdama vastasega sagedase «läbikäimise» teel — duellidel. Alles hiljuti oli teda meelitanud ka sõjaväeteenistus, kuid õiget kiindumust siiski ei tekkinud. Oleks sõda, siis teine asi!

Tihti tuli Puškinile reisil meelde ka Ivan Nikititš Inzov. Ta oli kuulnud, kuidas tema ülemus Rajeovskiga vesteldes kõneles «poeedi laostunud tervisest» ja tema ravimise vajadusest, sellest, et ta noorusaastate tõttu on sattunud «ebameedivasse olukorda» ja et seepärast tuleb teda aidata ning anda talle võimalusi «kahjutuks meelelahutuseks». «... Seepärast, kui mitte teie, eks-sellents, minu poole poleks pöördunud, siis oleksin ma ise sedasama teie käest taotlema hakanud. Aga Peterburisse ma kirjutan, las teatavad võimalikul korral krahv Kapodistriasele...»

Puškinilt nõudis suurt vaeva varjata, et ta oli kuulnud Inzovi sõnu, mis kostsid teisest toast nagu hoolitseva maamesilase kume sumin, kui see kannatlikult üht õit teise järel katsub. Ainult hüvasti jättes surus Puškin eriti tugevasti, Inzovi sõbralikku kätt.

Rajeovski vastu tundis Puškin sügavat ja tõsist lugupidamist ega oleks endale kunagi lubanud tema üle naerda või nalja heita. Inzov aga, vastupidi, otsekui kutsus seda ise esile juba selle lühikese aja jooksul, mil ta Puškiniga Jekaterinoslavis kokku puutus, kuid ühtlasi mõjus ta ka väga liigutavalt. Tõepoolest, mida maksis kas või üksnes see hool ja headus, kui ta laskis oma valvealusel Kaukaasiasse reisida. Et seda suurepärast inimest täielikult mõista ja tunda, ei tarvitsenud teda mõtiskledes eemalt vaadelda: näe, ta on praegu küll kaugel, kuid ometi viibiks ta nagu siinsamas, ja mitte

põrmugi kindralina, vaid — imelik mõelda — peaaegu seltsimehena, kelle juures ei tarvitse auastet arvestada. Puškin tundis, et kuigi tema austus ja lugupidamine kuulusid Rajeovskile, võis ta Inzoviga tõeliselt sõbraks saada, teda kogu südamest tugevasti armastada.

Lõuna stepid on üksluised, kuid mitte igavad. Kui tore on see teekond!

«Jah — kõikjal teeveertel piimalilled ja pujud, kummelid ja sigurid, aga ilus on ka lihtne hõbedane stepirohi, kui ta tuule käes kergelt ja helklevalt lainetab. Riisikad ja rohutirtsud, õhulilledena hõljuvad liblikad, mesilased, kimalased, kiivitajad ja suslikud. Näe, häiritud põldpüüde parv tõusis äkki lendu. Tahtmatult tõstavad pilgu: väljasirutatud tiibadega röövlind varitseb saaki. Kord koidu ajal virgudes nägi Maria: põõsas istub jännes ja peseb silmi. Maria naeratas talle ja mõtles: «Jutustan Puškinile.» Kuid noorte uni on magus ja sügav: unustas ära.

Jah — tee ääres külad ja sepikojad, kalmistud, viljapuuaiad, kaevuvinnad, loomakarjad ja koerad; on ehk tõesti õige, et ikka üks ja seesama. Kui ilus aga on hommikul silmapiirile kerkinud kauge linn oma kellatornide teravate tippudega; aimad ärkavat elu linnatänavail; tuviparved välgatavad korraaks päikese käes, kaovad ja välgatavad jälle.

Viljapõllud ja aasad. Väliköök suitsu- ja rasvalõhnaga: valmistatakse munarooga. Lillakad varjud ja kapjade rütmiline muusika. Kaste, hommikune jahe-dus ja tähistaevaga ööd. Dnepr on ammu seljataha jäänud ja tuul toob idast juba teise suure jõe jahedust; seal kuskil veeretab samasuguste steppide vahel oma vooge üle kallaste tõusnud Don — Vaikne Don Ivanovitš!

Tšumakid olid sealkandis käinud: suur õnn, kui leiba on, kuid soolata sa seda ei söö; soola toodi Manõ-last.

«Kuidas teil tänavu seal Donil ka läheb: kas vene vett on rohkem kui kasakate oma?»

«Tänavu, vennas, on kasakad teie omadega mestis, alamjooksul oli suur kähmlus, lepiti kokku.»

Ja kutsar seletab pukist, just nagu poleks Puškin aru saanud:

«Vaadake, noorhärja, vene vesi — see on ülemjooksul, kasakas aga istub allpool. Kui nüüd vesi alamjooksul hiljemaks jääb ja veed ülemjooksul kiiremini lahti lähevad, siis tulevad suurveedki korraga, ja kevad on siis vee poolest üsna rikkam.»

«Don, Don, Don...» — see sõna kõlas ja kordus nüüd ikka sagedamini. Ja tekkis soov kiiremini näha seda iidset jõge, sedasama jõge, mille poole Venemaa ka vanasti püüdis suure kirega, et «rüübata kiivrist Doni vett.» Žukovski tõlkis «Lugu Igori sõjaretkest», ja Puškin oli sellest tööst teadlik; ise ta oli «Lugu» õppinud lütseumis Gretši lugemiku järgi, kus oli ära toodud katkend «Venelaste sõjaretk polovetside vastu» Šiškovi tõlkes. See kõik tuli nüüd elavalt meelde.

Hakkas koitma, kui Puškin ärkas. Kõik ümberringi magas, võib-olla oli kutsargi veidikeseks tukkuma jäänud, hobused astusid sammu, aeg-ajalt hirnatades ja sellega koidueelse tunni jahedat vaikust häirides; lõhnas mägimüüdi ja koirohu järele; nägemusliku hiigelveibana hõljus stepirohi, kaugenedes lainetena ja kadudes silmapiiril kerkinud uduvinesse. See kõik oli ääretu iidse maa öine hingus.

See oli juba seesama ähvardav polovetside väli, kus öösiti kägisesid rändrahva vankrid. «Öö pikkamisi kadus. Koit valgust tõi, kuid udu väljad kattis.» Selline udune hommik kerkis kunagi ka tema kujutlusse, kui ta «Ruslanis» kirjeldas petšeneegide poolt piiratud Kiievi linna... Ta toetus küünarnukile ja lasknud tõllaakna tasakesi alla, hakkas vaatama sellesse udusesse ja pisut hõljuvasse avarusse. Nagu juhtub pärast sügavat und, mida pole katkestanud ainuiski väljastpoolt tulev heli ega tõuge, oli teadvus eriti selge: sellistel silmapilkudel ei alusta aju veel oma tavalist rahutut tööd ja ainult peegeldab endas kogu ääretut, samuti vaikivat maailma. Ja polegi midagi vastandada maailmale, mille osakese sa end nii harmooniliselt ja lihtsalt tunned olevat. See pole tormine päevaelu, kuid mitte ka uni: see on aja enda võnkumine — läheb ega kao. On ajalugu kaduv või hingab ta, olgugi varjatult.

«Ega kao täiesti, elab edasi igas tänaseski päevas? Ei, ei, ta ei sure iialgi, ja milline rõõm, kui seda elavalt ja vääramatult õigesti tunnetad...»

Selline oli ka too «polovetside öö» stepis; sellised olid tol ööl ka Puškini mõtted... ei mitte mõtted, vaid kogu tema olemus.

Ta kavatses akna jälle sulgeda, kuid käsi lõtvus ja vajus vaikselt alla; niisama vaikselt sulgusid silmad, hingamine muutus tasaseks, rahulikuks. Puškin ajas teadlikult käe sirgu ja uinus.

Hommik oli kastene ja õiterikas. Tuuleveskid vehkisid laisalt tiibadega. Rajeviski-noorem ringutas, sirutades kangeks jäänud liikmeid. Elu ärkas tavalises korras: kõik oli nagu alati, nagu oli saanud harjumuseks selle mõne reispäeva jooksul. Ja Puškin unustas täielikult oma öise virgumise, mis sarnanes ilmsi nähtud unega.

Kuid midagi oli siiski jäänud. Ja alles hiljem, keskpäeva paiku, kui oli juba nii mõndagi kõneldud, tulid meelde teised, päevale vastavad ja nüüd juba kõlavad ning sädelevad read sellest samast «Igori sõjaretkest loost». Puškin armastas seda «tandrill seisva» metsiku tarva Vsevolodi kuju. Ta tegi käega liigutuse ja deklameeris seda, mis ta juba lütseumis oli pähe õppinud:

«Oi, raevunud sõjasõnn Vsevolod, eel teiste sa tapluste tandril — nooli üle vaenlase külvad, raiud kiivreid raudsete mõõkadega. Kuhu tormad, tarvas, helki-des kübara kuldse, seal lamavad neetud polovetside pead...»

«Kui suurepärase mälu sul on! Kuid ma ei taha sulle alla vanduda ja loen sulle ühe teise poeedi ridu...»

«Loe. Kuulan sind.»

«Võib-olla tunned nad ära,» hakkas Nikolai valgete hammaste väljatades naerma ning luges «Ruslanist ja Ludmillast»:

«Kus ka ei raiu mõõgalöökö,
kus tormav hobu ka ei kapp,
seal lendab päid ning kostab rõök
siis rividest, kes saavad tappa.»

Ka Puškin hakkas naerma.

«See ongi jälle sellest samast «Venelaste sõjaretkest petšeneegide vastu,» ütles ta koomilise tähtsusega. Ja muigas, et Nikolai teda ei parandanud.

Vahel käskis kindral Rajeovski sammu sõita, ja siis hüppasid mõlemad noormehed tõllast maha ning kõndisid kõrvuti, lobisedes elavalt Peterburist, tulevikuväljavaadetest ja lumiste mägede lähedusest.

Muide, vahel olid neil kõneaineks argipäevastest asjadest kaugel seisvad teemad. Vaatamata oma noorusele tundis Rajeovski juba nüüd tõsist huvi ajalooküsimuste vastu. Pärast «Igori sõjaretke loo» arutlemist ja imetlemist kaldus jutt kasakate priiusele.

Tšumakid lühendasid oma kauget teekonda pikkade lauludega.

Oi, lenda sa, hakipoeg, mustvares, lenda,
Donil kaladest täita võid pugu.
Lenda tagasi, hakipoeg, mustvares, lenda,
koševoist mulle vesta siis lugu...

Rajeovski kogus kasakate kohta käivaid mitmesuguseid epiteete: ustavad, vaprad, kelmid; alamjooksu vabavägi; kõrtsikaltsakad; aus kasakavägi.

Siin Doni lähedal mäletati veel kohutavat Stenkat, ja Nikolai mõlgutas mõtteid materjalide kogumisest Razini ülestõusu kohta.

Rajevskite perekonda võeti kõikjal vastu austusega ja pidulikult. Neile toodi soola-leiba, et tervitada isamaa vaprat kaitsjat. Kindral tõusis istmelt ja tegi kummardusi, Puškinile aga ütles ta hiljem heasüdamliku laia naeratusega:

«Sa loe neile õige ette oma «Ood». Mida nad sellest arvavad?»

Ta mõtles selle all oodi «Priius», ja sedapuhku lubas Puškin ka endale vabadust käitumises:

«Mis siis ikka, kindral, loengi, kui selleks paras juhus tuleb.»

Parajat juhust muidugi ei tulnud, see-eest aga talletas ta Doni-mail mõned laulud — röövlilaulud:

...Ei tuvid need, kes kudrutavad mestis,
siin röövlid lärmi löövad isekeskis...
...Ei metsad mühise, — vaat mis siin oli:
siin märulit teeb atamani voli.

Kunagi oli Puškinil juhus kuulda üht priiuselaulu, mida ta tundis Tšulkovi kogumiku kaudu. Tookord see laul tema tähelepanu eriti ei köitnud. Nüüd aga avaldasid laulu sõnad ja sügavat kurbust tulvav lauluviis temale tugevat mõju.

Oli õhtu, helkis ehapuna, vaikuses kõlas stepi kohal üksik tugev, talitsetud hääl:

Kaugel, kaugel, seal avaral väljal,
seisis puuke, nii kõrge ja kaunis,
puu all rohi nii lopsakalt kasvas;
rohus aga rohkesti lillesida,
õied siin puhkesid taevasinised;
vaip maha on laotatud lilledele,
kaks venda vaibal seal istumas,
kaks venda, kaks kallist on kaimukest...
Noorem vend, veljeke, nõnda pajatas:
«Memmeke kahte meid ilmale toonud,
taadike söötnud kui kaht kotkapoega,
söötnud ja jootnud, kuid õppust ei andnud...
Elu meid võõrsil on kasvatand meheksi,
õpetand, kasvatand alajõe linnades...»

See stepi ehapuna helgis kostnud õhtune laul põimus kujutluses Jekaterinoslavi vanglast põgenenud kurjategijate saatusega. Neid põgenikke nägi ta ainult kaugelt, kui nad ahelatega ragistades kallakust alla jõe poole jooksid, kuid talle näis, nagu oleks ta selgesti eraldanud ka nende nägusid: kui palju selliseid hulkus turuplatsil armuandi paludes.

Siin-seal poetasid äraõitsenud stepirohud seemneid mulda, kus need puhkavad niikaua, kuni saabub õige aeg. Niisama poetus ka see seeme — vennastest-röövlitest — Puškini loovasse ajju.

Seal pakitses veel ka teine teema: röövlite atamanist, kaupmehe tütredest ja atamani kallimast.

Lapsepõlves kuulis ta hoidja suust liigutavat laulu:

Oli meil merda mööda,
oli meil merda mööda,
merda mööda, meres sinises,
sinises Hvalõni meres...
Luik seal ujumas,
luik seal ujumas,
ujumas koos luigepoegadega,
oma tillukeste maimudega...

Ujudes seal,
ujudes seal,
ujudes seal äkki sirgus ta,
luige all löid lained virguma...

Hoidja ei hääldanud mitte «oli meil», vaid pehmelt «õli meil», ja kui ta laulis «ujudes seal», neid sõnu kaks korda korrates, siis ujus luigeke vaikselt ja väarikalt, rahulikult, pisut oma lumivalget tiiba sirutades, aga kui «äkki sirgus ta», siis hakkasid tiivad pekslema ja merepind lõi korraga vahule nii lauluviisis endas kui ka hoidja hääles. Ka Tsarskoje Seloo lütsumis Katariina luikesid vaadates tajus Puškin tihti hardalt seda sõnade ja neis peituva ning nendega kokkusulanud muusika kahekordset võlu...

Laule Donist ja ülistatud sinavast Hvalõni merest¹ oli nüüd alata kuuld, just nagu sahistaksid nad kallastel pilliroos. Tuli kuuldavale isegi lihane sõsar lapsepõlve hoidja-laulule — nii meloodia kui ka refrääni poolest:

Oli merda mööda,
oli merda mööda,
merda mööda, meres sinises,
sinises Hvalõni meres...
Näha merella,
näha merella,
merella üht kerget laevukest...

Mitte enam luik, vaid paat, mida ehivad helmendavad (jälle sõnake «Loost»!) — helmendavad pärlid. Ja selle paadi ahtris tüürib jessauul, paadi vööris seisab ataman püssiga, paadi keskel aga on kuldne aare, kuldsele aardele on heidetud uhke rõivas, uhkel rõival istub kaunis neiu, atamani armsam.

Rohi, lilled, laul, ajalugu — kauge ja lähedape — kõik see hingas, lõhnas, helises ja voogas heldelt neil Puškini rännaku imekaunitel päevadel avarates lõunamaa steppides.

Need päevad aga lõppesid — silmapiiril läigatas kitsa ribana Aasovi meri. Eemalt vaadatuna ei olnud ta ei tormine ega sinav, ta näis rahulikult uinuvat, lamades laisalt kallaste vahel ja soojendades end päikese käes, ta oli suitsukarva hall ja helkis pärlmutrina temas peegelduvate pilvede tõttu. Tütarlapsed sattusid rõõm-

¹ Kaspia mere muistne nimetus. Tõlkija.

...asse ärevusse ja nõudsid lähemale sõitmist. Aga tee keeraski ranna poole. Lõpuks peatati Maria tungival palvel hobused; tütarlaps hüppas tõllast välja ja sööstis vee poole; mõni hetk hiljem välkusid ta valged kingad juba kollendaval rannaliival. Ta vallatles nagu laps, kleit lehvis jooksul ja erkkollase lindiga juuksepealmik hüples seljal.

Puškin imetles teda eemalt. Tasa kohisesid randa veerevad ja sealt tagasi valguvad lained, tütarlaps jooksis neile järele ja taganes kiiresti, et need teda ei tabaks. See oli väga kena, miss Matten aga oli vastupidisel arvamusel. Ta hüüdis Mariat tagasi, ent oli see nüüd lainete kohin, mis segas missi hurjutamist kuulmast, või ei tahtnudki tütarlaps teda kuuld, kuid ilmselt oli distsipliin seekord kõikuma löönud.

Aga kui ka kuulekas ja väheliikuv Sonja õe eeskujust kaasakistuna päris vee lähedale läks, otsustas miss Matten, et tal endal tuleb vahele astuda. Tema tähtis positsioon kindrali perekonnas ei lubanud lausa joosta, kuid ta ruttas siiski; ja see, kuidas ta astus pedantse, aeglase sammu jaoks kohandatud kõnnakuga, võttes samal ajal tavalisest pikemaid ja kiiremaid samme, oli nii veidralt saamatu, et Puškin ei suutnud naeru pidada.

Kuid see äkiline lõbusus ja pilkav naergi ei seganud (nagu tema juures alati) tema teist, selget ja puhast tunnet — vaadata ja vaadata, kuidas hullab randa jooksvate lainetega see armas vallatu tütarlaps, neljateistkümneme-aastane naeruhimuline, tõsine Maria Rjevskaja, kelle mustadesse silmadesse vaadates tahtmatult mõtled: mida küll tulevik talle toob?

Maria jalad said märjaks, kuid seda ta muidugi kellelegi ei öelnud; ta jooksis kaares miss Mattenist mööda ja lipsas peaaegu hüpates tõlda. Ja see, et kingad olid märjad, et ta seda varjas kõigi eest ja eriti läbinägeva inglanna eest, — kõik see ainult suurendas rõõmu, seda rõõmu, millest koosnebki varajane noorus.

Puškin ei jooksnud lainete järel, kuid kõik see, mis jõudis temani väljastpoolt, muutus omaks, tema enda elamuseks: talle ei olnud võõras suure andumuse ja küllusliku maailmatunnetuse rõõm.

Mariupol ja Taganrog on mastide ja purjede met-saga piiratud mereäärsed linnad. Telliskivist hoonete kõrval seisavad mullustest õlgedest katustega lihtsad majad: küla. Kuid siin saad tunda ka meretagust hõngu ja kuulda võorast kõnet. Kaubeldakse peamiselt vilja ja loomadega. Meri on madal, sadamasilda pole ja vankrid sõidavad otse merre. Öhtuti on kõrtsid tulvil madruseid, laadijaid ja väikekaubitsejaid kohalike kreeklaste seast. Niisama on ka Rostovis, ainult et kreeklaste asemel on seal Nahhitševani armeenlased.

Taganrog jäi muide Puškinile eriti meelde.

Reisiseltskond lõunatas ja ööbis linnapea Papkovi pool, kes oli oma maja kroonule müünud ja sellesse siis oma ametikoha tõttu edasi elama jäänud. See taibukus valmistab kõigile nalja. Ka külalisi võorustades lõunatas ta muidugi emakese-kroonukassa arvel...

Maja ise oli õige suur, kolmteist akent esiküljel, kantseleiruum, kabinet, saal, söögituba, serveerimisruum, kaks võorastetuba ja kolm elutuba. Üsna sügava järsaku kohal olevalt terrassilt avanes vaade Aasovi merele. Rajeovski kiitis nii maja kui ka vaadet.

Peremees oli väga meelitatud ja hakkas kohe hoop-
lema, seejuures oma lõuga eriti tugevasti mundrikuue kitsasse kaelusesse surudes:

«Ma olen õnnelik, teie ekstsellents, meenutades, et ka keisrihärra Aleksander Pavlovitš, meie jumaldatud isevalitseja, suvatses kahe aasta eest nagu nüüd teie, ekstsellents, kiita nii maja kui ka vaadet: «Sinul Papkov, on selles elus tagasihoidlik osa,» — pean tähen-dama, et ta suhtus minusse, võib öelda, eriti leebelt, — «aga sellest vaiksest merest ja neist rahulikest puu-dest hoovab taseasust ja tühisuse äratundmist...» Aga nad ei suvatsenud lauset lõpetada...»

Siin siis Aleksander ööbiski! Tunded, mis nüüd Puš-
kini südames leegitsema löid, ei olnud ei leebed, ei tagasihoidlikud ega rahulikud. Ta oli need just nagu unustanud, ja imestas ise, kui teravalt ta nüüd jälle neid tajus. Ei, see haav ei olnud kinni kasvanud, ja kas kasvabki?...

«Sa tuled koos minuga tsaari ruumidesse magama, ütles Nikolai Nikolajevitš öhtul Puškinile.

Ja tõepoolest, just see avar tuba oligi tsaari maga-
mistoaka olnud. Toas oli kaks täpselt ühesugust voodit. «Kes teab,» mõtles Puškin, «väga võimalik, et just sel-
lesamas sängis magaski Papkovi jumaldatud isevalit-
seja...» Just see mitte päris rahulik öö jäigi Puški-
nile meelde: öö Taganrogis.

Hoopis midagi muud oli Aksai staniitsa. Lõpuks
ameti Don! Puškin ei suutnud kiusatusele vastu panna
ja läks vaiksesse Doni suprema. Veepind roosatas ker-
gelt öhtutaeva peegeldusest ja näis peaaegu liikuma-
tuna, kuid ainult näis. Tarvitses vaid vette sukelduda,
kui Puškin kogu oma kehaga tundis, kuidas see
vägev liidne Tanais tõepoolest vaikselt, kuid seejuures
voimsalt nagu ühtse elava lainena edasi liikus. See
oli haarav elamus — tunnetada nõnda seda vaikset
joudu.

Ka tšumakkide jutustused suurveest osutusid õigeks:
veepind näis ääretuna.

Puškin püüdis lennult kõnelusi. Näe, kasakad võta-
vad kaldal lõkke juures lõunaoodet, söövad kala mitte
leiva, vaid hirsipudru kõrvale.

«Elasime siin enne kui valvekoerad,» kõneles talle
vana kasakas. «Märgatakse midagi — kohe hobuse selga;
märgatakse midagi — ja nogaide juurde liinile. Puud
hirsijahu ja katel üle sadula.»

«Aga võrgud?»

«Mis rämpsus! Tõmbad püksid jalast, seod
lõikheinaga kinni, ja ongi sul kahv või mõrd valmis.»

Aksai staniitsast saatis Rajeovski kasakast kulleri ata-
man Denissovi juurde lühikese teatega: «Tulen homme
lõunale.» See peatus reisil rõõmustas kõiki.

Doni kasakate staniitsa Novõi Tšerkassk, kus ataman
elas, oli Aksai jõge mööda kolmekümne viie versta
kaugusel. Sinna mindi kogu seltskonnaga ja sõit kuju-
nes toredaks. Teel olid nad huvitava sündmuse pealt-
nägijateks: ühes staniitsas jagasid kasakad parajasti
omavahel heinamaad. Kõik on hobustel ja kihutavad
kasakavanema märguandel — kuipalju keegi ratsuta-
des enda jaoks maad välja piirab, niipalju ka niitku.
Aega mõõdeti veskitiibade tiirudega. Tiirude arv oli
kõigile ühtlane, kuid kelle hobune väledam, see sai

ka rohkem maad. See vanaaegne komme pani kõiki imestama.

Ataman andis vägeva lõuna, eriti kiitsid kõik tsimljanski veini: korgid aina lendasid lakke. Denissov jutustas:

«Juba tsaar Pjotr Aleksejevitš, kui ta oma uut laevadel Voronežist Aasovi merele sõitis, andis käsu, et olgu Podoljes viinamarjad. Siis toodi Prantsusmaalt siia viinamarjaväädid, ka aednikud. Ja tänutäheks selle eest saatis tsaar pärast seda, kui ta Pariisis oli käinud, kus ta ka invaliidide kodu külastas, Louis XIV veteranidele mitu vaati doni veini. Ja räägitakse, et veterane olevat see vein üsna imestama pannud...»

Akendest paistis Aksai jõeke. Suurvete ajal ühines ta Doniga mitme versta ulatuses ning näis siis päris võimsa jõena, mida mööda oleks meeldiv reisida. Ja mitte kellelegi teisele kui just kindralile enesele tuli see mõte — sõita tagasi mitte hobustel, vaid jõgepidi. Ataman andis külaliste kasutada suure nelja paari aerudega paadi. Oli nii mõnus puhata maismaa teedest. Paat sõitis pärivett kiiresti ja pärast stepi ääretuid tasandikke oli tore jälgida, kuidas kõrgel kaldal ujub mööda paplite alla peitunud klooster, üsna madal ja kuidagi kodune, ent päikeselõomas erendavate sibulakujuliste kuppeltornidega, seejärel ilmuvad hõredas reas majad — suvilad kergete rõõmsavärviliste taradega, lillede ja aiakestega, siis verstade viisi metsatukki ja viinamarja alla võetud künkaid: nagu hoopis teine Venemaa!

Staniitsasse jõuti hilja, ja sel ööl oli kõigil uni hea.

Hommikul saadeti tõllad tubli jõelaevaga üle vee teisele kaldale: ei vähem ega rohkem, kui tervelt kaheksateist versta! Veidi hiljem sõitsid ka reisijad ise paatidega üle, jõudes teel tõldadele järele.

Kaldale astudes pöördus Rajevski-isa Puškini poole ja ütles teda õlast puudutades:

«Ja nüüd, nagu öeldakse, olemegi Aasias.»

Pärast Doni ületamist sõideti mööda steppe veel üle kahesaja versta, sõideti ilma peatusteta, magati sõidukites.

Oli varane hommik. Puškin ärkas enne teisi ja pistis pea tõllaaknast välja. Silmapiirilt paistis otsekui mingi lohutu suur sinakas heinasaad. Ta laskis pilgul ringi kalla — ja veel, ja veel... Kauaoodatu oli äkki ilmunud mäed! Veel mitte küll lumiste tippudega mäed, kuid siiski juba tõeline Kaukaasia!

Kiiresti, kuid ettevaatlikult, et mitte oma teekaaslast äratada, hüppas Puškin sõidukist välja ja jooksis selle tõlla juurde, kus sõitsid tütarlapsed. Aken oli neil avatud.

«Maria! Maria!» hüüdis ta tasa.

Maria magas ega kuulnud hüüet. Siis aga nägi Puškin ootamatult kaht teist silma, mis särasid nagu smaragdid. See oli Anna Ivanovna — tatarlanna Zara, kes tajus südamelähedase, tõelise Aasia lähenemist.

«Kas näete? Näete seal?»

«Näen,» ütles Zara ning tegi käega õhus liigutuse.

Ja selles nurgeliselt hoogsas liigutuses endas viiras Puškinile iidne, kauge Idamaa. Ta vaatas veel kord neisse rohelistesse silmadesse, astus siis eemale ja hingas ahnelt hommikust karget õhku, vaadates kaugete, kuid hommiku säras järjest lähenevate mägede poole, ning tundis äkki vääramatu kindlusega, et ta hakkab kirjutama — Kaukaasiast!

TEINE PEATÜKK

KAUKAASIA

Kaukasuse eelmäed võtsid reisijaid vastu ootamatu ja tugeva äikesega, mis sundis neid ööbima 40 versta kaugusel Georgijevskist.

Ohtuks ilmusid selgesse taevasse rasked tumedad pilved. Need tekkisid nagu iseenesest, tormasid sedamald kokku ja kuhjusid mürisedes üksteise otsa. Maa jäi korrapealt nagu tardudes vait; hobused liigutasid rahutult kõrvu. Ja äkki veeres võimas mürin üle taeva: valgud sähvatasid ühtaegu mitmes kohas, maapind tõmbus nende helkivas valguses sinakaslillaks ja

jäi surmvaikseks. Otsekohe pääses valla ka äge vihm koos rahega. Ulgudes ja tormitsevalt keerutades mässas tuul. Äkitselt saabunud pimeduses oli võimatu maad taevast eraldada.

Vahel hakkas otse õudne. Tuul raevutses sellise jõuga, et tundus — veel hetk, ning ta paiskab ümber ning pühib minema kõik: nii hurtsiku, kus neile öömaja oli antud, nii hobused kui ka inimesed. Puškinisse aga mõjus see loodusjõudude vihane heitlus nagu mingi õnnistuslik tõuge, mis äratab suikuma jäänud jõudusid. Ta isegi ei teadnud, kuidas seda väljendada, ja läks toast hurtsiku trepile, kus valjude hüüatustega püüdis tormi mõirgamisest üle karjuda. See ei õnnestunud: vaevu kuulis ta iseenda häält. Rahe peksis Puškinile näkku, juuksed said märjaks, külmad tilgad valgusid krae vahele, kuid see tegi asja veelgi lõbusamaks. Ah kui tore!

Nikita püüdis teda kainestada ja kutsus teda sisse, kuid Puškin kihutas ta ilma pikema jututa minema. Siis läks arst Rudõkovski, sinel seljas, ja hakkas kutsumise asemel lihtsalt sõimama.

«Kui tore!» hüüdis talle Puškin. «Teiegi ronisite minu juurde välja! Tubli!»

«Te olete hulluks läinud!» kisendas omakorda maruvihane arst. «Vaevalt saite jalule ja tahate uuesti haigeks jääda. Võtan kätte ja teatan kindralile...»

Sellele ähvardusele ei pidanud Puškin vastu. Läbi märjana, kuid õnnelikuna tuli ta hurtsikusse tagasi.

Äike möödus nagu tormihoog. Hommikul helkis äsja pestud taevas nii sügavas, nii neitsilikus puhtuses, et kõigi nägudel peegeldus rõõm.

Sellised puhtad, selged ilmad püsisid nüüd ka Pjati-gorjel. Puškinil algas siin uus elu — paikne, samal ajal aga ka rändurielu: Gorjatšije Vodõ, Železnõje Vodõ, Kislõje Vodõ. Ka siis, kui kohal püstiti, oldi pooleldi rännaku olukorras: võib kauemaks jääda, kuid iga hetk võib ka jälle teele asuda.

Ka looduses endas oli esimesel pilgul näha võimsate, kuid suure pinget hetkel tardunud puhangute imepärast korratust. Kõik oli siin tulvil jõudu ning kirge, ja kõik murdumised, iga üksiku mäeharja nurgad meenutasid

mingi tulise ja tormitseva poeemi mustandit, mis erutas kas või ainuüksi oma lõpetamatusega. Põõsastikud igipõliste puude vahel olid kõikjal metsikud ja läbipääsmatud, lopsakad rohttaimed hingasid otse näkku vängelt ja tuliselt; tulised olid ka ravivee joad, mis siin-seal pruunide ja hallide kaljude lõhedest jõuliselt välja tungisid. Nende lakkamatu melodiline sulin segunes rohutirtsude saagimisega, üksikute tsikaadide lauluga, ja kuskil kitsas kuristikus näis neile isegi tuul kaasa laulvat. Tuul... aga mine tea — võib-olla hoopis faun või saatür, kes maailma vapustanud katastroofides juhuslikult oli terveks jäänud. Selle mõtte juures ei suutnud Puškin hoiduda kelmikast naeratusest.

Kõik siin erutas ja innustas teda. Kuum veri, noor ja lõunamaine, voolas veel kiiremini. Liikumisjanu leidis täielikku rahuldust. Füüsiline väsimus tõi Puškinile sügava kosutava une.

Üleval kõige selle kohal aga püsis imekaunis taevastina värskete, alatasa vahelduvate pilvede kummalise mänguga. Ajuti laskusid pilved mägedele, kattes uhkete varrukadena Beštau mäeharusid. Hommikuti veeresid pilved valgete vahulainetena üle järsandikkude, roomasid aeglaselt allapoole, vahepeal sulades, et mõnes jahedas orukeses jälle tiheneda ning uuesti kõrgusesse tõusta.

Puškin polnud kunagi varem mägesid näinud ja nau-dis neid nüüd väsimatult. Ehtsad lumised mäed, igivanad Kaukasuse esivanemad, olid alles ees. Nende lumine ahelik roosatas silmapiiril iga päev päikese tõusu ja loojangu ajal ning näis peaaegu joonistatuna. Kaugust arvestades võis ette kujutada, kui tohutu suured need mäed pidid olema. Elbrus valitses kõige üle otsekui imetore suurtelk, mille mõlemal küljel oli rida teisi valgeid telke. Ja kõige kummalisem oli see, et temast enesest hoovas kõigutamatut rahu ning täiuslikkust.

See oli teine, juba sügavam mulje, mille Puškin sai selles mägede riigis. Kuigi vaimne erutus, mis valdas teda esimestel päevadel, ei raugenud, muutusid muljed märkamatuks kindlapiirilisteks. Beštau, Mašuk ja Železnaja ning teised naabermäed ei tundunud enam

looduse lihtsa tujuna, vaid olid just niisugused, nagu nad olema pidid, luues omavahel imelise kooskõla. Kummaliste hieroglüüfide tagant ilmus täiuslik lihtsus.

Nii omandasid ka elavalt ja lõbusalt veedetud päevad järjest kindlama rütmi. Päike äratas, õhtu kutsus magama. Ja nagu kõik elav ümberringi, sooritas inimene oma mõõdetud igapäevase teekonna ning iga elevusehetk, isegi erutus, tõusis harmooniliselt, leides koha kõrgendikuna rahu ja endassesüvenemise orgude vahel; mõtte ja tundmuste hingeline seos leidis rahuliku kooskõla ümbritseva maailmaga. Sellest tuleneski täiusliku olemasolu tunne, millest oli tulvil iga päev.

Eriti kindlaks ja kuidagi veenvalt lihtsaks kujunes Rajevskite isa Nikolai Nikolajevitši päevarežiim. Ta oli nii täpne, et tema järgi oleks tõesti võinud kella-aega määrata: kell viis ta tõusis, võttis esimese vanni, kell kuus jõi juba hommikukohvi, siis luges ja jalutas; kella ühe ajal oli lõuna, mille järel ta oma vanusele vaatamata uinakule ei läinud, vaid vestles veidi, siis jalutas jälle, käes mõni raamat või lihtsalt jalutuskepp, unustamata seejuures kordusvanni võtmast ning ühtlasi ka rõdul istumast, et imetleda seda maalilist vaatepilti, mis iialgi ei muutu tüütuks; kell seitse joodi teed, siis jalutati jälle või istuti kaardilauda, kuid magama heideti alati tingimata vara.

Puškini päev möödus kirevamalt ja mitmekesisemalt. Peale ühiste jalutuskäikude ja vahel koos noortega ratsa sooritatud kaugemate matkade armastas ta üksinda kuskile metsikusse kohta kaduda. Seejuures ei jäänud temast eemale mõtted. Nimelt just mõtted, mitte värsid ega rütmid. Päeva jooksul saadud eredatel muljetel ei olnud veel kindlaid kontuure; need tunglesid ja kirendasid ega allunud veel poeesia muusikale, ei olnud veel leidnud selle vaba, kuid ühtlasi ka ranget laadi. Vahel näis talle, et ta ei suuda enam üldse kirjutada, kuigi ta seda päris tõsiselt ega lõplikult ei uskunud.

Väike Gorjatševodski staniitsa asus mäeveerul üsna Mašuki jalamil. Staniitsas oli üldse ainult kaks tänavat väga erisuguste majadega; nende hulgas oli üsna

igerikke, saviseinte ja muldpõrandatega kergelt ehitatud omne.

Värvilikkate kõrval otse kaljudesse raiutud iidsed vannid kõnelesid sellest, et Kaukasuse vete tervistavat toimet tunti juba vanasti. Rajevski-isa teadis perekonnapärimuste järgi rääkida, et juba Peeter Suure ihuarst oli Pärsia sõjaretke ajal — sellest oli möödas rohkem kui sada aastat — sattunud Terekil kuumaveeallikatele ja kiitnud neid väga, aga möödunud kaheksateistkümnne sajandi keskpaiku oli üks teine arst valinud välja kümnekonna soldateid, kes väga erinevate haiguste all kannatasid, ja lasknud neil kõigil korraga ühes suures augus nagu külatiigis supelda, et näha, kuidas see kellelegi mõjub. Niiviisi raviti Kizljaris.

Puškini kiitles poisikeselikult tembutades, et temal on rohkem haigusi kui kümnel soldatil kokku. Daamid kuulasid ja imestasid, doktor Rudõkovski aga ähvardas teda selle jutu peale tõsiselt sõrmega.

See arst, kunagine seminarist, kes oma kutset nähtavasti kõigiti armastas, teadis üht-teist omalt poolt juurde lisada ning nimetas Katariina Teise aegset tuntud arsti Pallast, kes oli teaduslikke uurimusi teinud vene kasakate kaitse all. Need kõik olid üksikute inimeste luureretked ja alles nelikümmend aastat tagasi ehitati Mašuki ja Beštou mäestiku vahel olevasse orgu Konstantinogorski kindlus — üks lüli terves kindluste ahelas Aasovist kuni Mozdokini.

Kõigest oli näha, et vene inimesed olid siin alles üsna hiljuti peremeheks saanud.

Ja ometi oli mõningaid tunnuseid, mis lasksid oletada, et siin kavatseti laialdast majapidamist rajada. Sajandi algul oli elu siin katku tõttu seisma jäänud, kuid juba kaheateistkümnendal aastal hakkas siia jälle voorma rikkaid inimesi, jälle mustendasid rohelist mää veergudel tõllad ja kalessid; inimesed ravisid end, hobused aga läksid lopsakatel aasadel rammusaks.

Kuigi kaheateistkümnnes aasta oli ammu möödas, säilis selline pooleldi rännakuolukord tänini: siin-seal majade vahel allikate ligikonnas olid üles löödud kalimõkkide kibitkad ja lihtsad sõduritelgid. Sissesõitnud rahvas asus samuti laagrisse, kus kellelegi meeldis.

Kuid juba oli välja raiutud kapitaalne kivitrepp ja rajatud mägitee sõidukite jaoks. Ehitati uusi vanne ja puhastati teed mäe alumisel terrassil. Ja mullu külastas Gorjatševodskit kõigi Kaukaasia vägede ülemjuhataja Aleksei Petrovitš Jermolov ise, kes nagu Rajevskigi lähedases minevikus oli kangelaslikult võidelnud Borodino all. Ta vaatas kõik oma silmaga üle, tegi kõige kohta peremehelikke korraldusi ja kinnitas tööde plaani seitsme aasta peale ette.

Kuidas see kõik tulevikus välja näeb? Praegu Puškin sellele ei mõtelnud. Pigem vastupidi, teda köitis just selle uue maa metsik, romantiline pale. Talle meenusid Deržavini pateetilised stroofid ja Žukovski tiivustatud visandid. Vahel kippusid esile ka tema enda üksikud luuleread; esialgu ei omistanud ta neile mingit tähelepanu.

Puškin käis samuti nagu noor Rajevski suplemas kuumas väävlirikas vees ja suutis vaevu leppida nii rahuliku kehahoiakuga, nagu seda kõige rangemalt nõudis Rudõkovski. Talle meeldis rohkem see, kuidas mõni hulljulge mäenukilt vintsi abil korviga põhjatusse, tugevasti väävli järele lõhnava sügavikku lasti, nagu oleks sinna mingi rüsa heidetud. Puškinil oli endal suur kiusatus sooritada õhurännak ja supelda maa-aluses «laukas». Nikolail polnud sugugi kerge sundida teda sellest mõttest loobuma.

Siinsete olude ürgsus veetles ikka veel noort Puškin. Ta võis vanemate inimestega asjalikult vestelda sõjast ja poliitikast ning vaielda innukalt kuni unustuse ni kirjan duse üle, samal ajal aga elas temas edasi poisike, kes mõnuga jõi allikavett kasetohu-torbikust või pudelipõhjast; see, kuidas lõhnas värske kasekoor või läikis päikesepaistel klaas, — kõik need armsad pisiasjad valmistasid talle lõbu ja rõõmu.

Jah, hea oli olla ka inimeste seas, kellega ta oli harjunud ja kellest ta lugu pidas, kuid kõige meeldivam ja nauditavam oli ikkagi see, kui ta valis endale kaaslaseks avaruse — mäed ja metsad, üksildase allika. Piinavaid mõtteid oli liiga palju, kuid lahendust ta ei leidnud. Ja vastuoluliselt iseenda, oma hingelaadi ja elava, seltsiva iseloomuga, otsis ta sageli üksindust.

Lõnnud metsas ei pärinud temalt midagi; põõsad aahisesid omaette; vesi voolas lakkamatu meloodilise vulinaga ega hoolinud kuulajast.

Siit kaugelt vaatas ta mõttes veel kord tagasi hiljuti Peterburis elatud elule, oma tööle esimese suure poeemi kallal, millele Žukovski oli nii kõrge hinnangu andnud; õnnestumistele ja harrastustele; keelepeksule ja laimujuttudele; teda ähvardanud karistusele ja sõpradelt saadud abile. Seda kõike meenutas ta lõpuks oma «Ruslanile» kirjutatud lühikeses lüürilises epiloogis: oli kord selline moment tema uuel Parnassil, nagu ta oma kõige armsamat mäe Beštad nimetas, — kui see kõik oli temas settinud ja luulevormi nõudis ning varsti meelevaldselt ka paberile reastus.

«Saab näha, missuguse epiloogi ta oma poeemile loob,» kirjutab Karamzin vürst Vjazemskile varsti pärast Puškini ärasõitu Peterburist. Seda epiloogi, mille ta oli lubanud kirjutada, ei oodanud üksi Karamzin... Poeedi vanemaile sõpradele näis, nagu arvata võib, et kui mitte just patukahetsust, siis vähemalt tühisõnu kõrgemalt poolt ülesnäidatud heatahtlikkuse eest peaks see ikkagi sisaldama. Seda aimas ka Puškin, ja ta meenutas tõesti soojade sõnadega oma sõpru, kuid... ainult neid.

Veel enam, vihjates küllaltki arusaadavalt oma lubadusele teatava aja jooksul mitte midagi valitsusevastast kirjutada, ei püüdnud ta varjatagi, vaid pigem rõhutas, et

mul nagu ikka tulvab peas
ühtjärke tüütav mõtterodu —
kuid tuld ei sütti luulereas.

... Nõndaks, mu sõbrad, ärge kartke, et ma olen muutunud, ei, olen truuks jäänud endale ja kõik on nagu enne, mõte on seesama — ainuke... Kuid ma pean ka antud sõna — vaikin, ei kirjuta: kui sellest ei tohi, millest siis kirjutada?

Need kaks peamist küsimust: millest siis kirjutada, kui aga kirjutamisest loobuda, mis siis õieti teha? — ei jäänud teda ka Kaukaasias, siin nad õigupoolest isegi

teravnesid. Kaukasus vallutas teda oma metsiku iluga, kuid... ta ise kirjutas:

Ma toitun tunnetest, mis tummad...

Kindral Rajevskit ootas Gorjatševodskis ta vanem poeg Aleksander, erupolkovnik. Nikolai oli Puškinist pisut noorem, Aleksander aga vanem.

Kuid vendi ei lahutanud mitte üksnes vanusevahe. Välimuselt olid nad sarnased — mõlemad pikad ja saledad. Puškin näis nende kõrval alaealise poisikesena. Mõlemas vennas oli märgata ühe ja sama tõu jooni; mõlemad kandsid prille; mõlemad olid targad ja haritud; ja lõpuks — mõlemad olid ka sõjaväelased. Ometi olid nad niivõrd erinevad, et neil peaaegu üldse polnud millestki omavahel rääkida, ja pidi olema Puškinitaoline, et temast kolmanda jutukaaslasena jätkuks mõlema jaoks.

Kummalisel kombel hakkasid tütarlapsed Gorjatšije Vodõs Puškinist, samuti Nikolaist üsna märgatavalt kuidagi eemale hoiduma, otsekui oleks vanema venna juuresolek neid lastetuppa tagasi surunud. Maria oli arvatavasti veidi kibestunud, meenutades meeldivaid matkapäevi Lõuna steppides. Ent ta oli väga uhke ega lasknud oma solvumist ainsagi liigutusega välja paista.

Miss Matten sai oma võimu jälle tagasi, ja endamisi imestas ta, kui barbaarsed on venelased, elades siin, tervisvetel, sellise lihtsusega, milleni tema arusaamine ei küündinud. Mis aga puutub Anna Ivanovnasse, keda Puškin eelistas hüüda tema rahvusliku nimega — Zara, siis käitus ta veidi salapäraselt, ja Puškin oli mitu korda tabanud endal tema tumeroheliste ilmekate silmade uurivat pilku. Ent Puškin ei omistanud sellele erilist tähtsust.

Kui Puškin ei hulkunud üksinduses keset metsikut põõsastikku, olid kõik ta mõtted seotud Aleksander Rajevskiga. Ka Aleksander pööras talle rohkesti tähelepanu. See tähelepanu ei olnud omakasupüüdmatu. Tülpinud Aleksander Rajevski armastas tunda ja proovida oma mõju teistele, ja seda tal tõepoolest oli. Ta hindas noort poeeti esimesest pilgust, nagu hin-

das kogenud dresseerija tema kätte sattunud erksat ja isameelset loomakest. See võrdlus oleks võinud tekkida ka Aleksander Rajevskil endal — selline iseloom ja sellised vaated asjadele olid tollel karmil inimesel.

Ta meeldis Puškinile ja võitis tema poolehoidu esialgu väga lihtsate võtetega. See kuivavõitu, üleolev, terav ja napolisõnaline inimene, kes tuttavate ja võõraste hulgas käitus, nagu oleks ta erilist tõugu, ja kes võid harukordadel lubas endal teiste tasemeni laskuda, lei Puškiniga kohe lähedase vahekorra. Ta vestles Puškiniga tõsiselt, peaaegu usaldavalt ja ironiseeris samal ajal sapiselt ning teravalt kõigi teiste üle.

Puškin ei aimanud ega näinud selles kuidagi mängu. Ta oli ka ise valmis naerma selle üle, mis oli tõepoolest naeruväärne (seda aga oli rohkesti tervisvetele sõitnud mitmepalgelise ja kireva rahva hulgas), ega saanud hindamata jätta oma jutukaaslase peent ja tarka kõnet. Ent kui Rajevski, tundes oma tähtsust ja üha tugevnevat võimu, kõike eitades ja kõike laostades katsus lahata oma noorema sõbra mõtteid ja tundeid, muutus Puškin valvsaks ja põgenes sageli tema eest Nikolai juurde.

Aleksander Rajevskil oli kollakastuhm, varakult kurdunud nägu ja laialõikeline suu, ta näole ilmus sageli harjumuslik sarkastiline muie, mis näis niisama läbitungivana kui tema pähkelpruunide teineteisest kaugel asetsevate silmade puuriv, hüpnootiseeriv pilk, kassilikult leebe ja varitsev; tal oli haruldaselt suur kumer laup, juuksed olid lühikeseks püüatud. Kõik see jättis jutukaaslasele niivõrd sügava mulje, et vahel nagu oleks ängistanud hingamist, ja seepärast tundis Puškin otse füüsilist naudingut, kui ta pärast sai vaadata Nikolai tugevalt päevitanud põski, täidlast, pisut nagu pundunud huuli, mille kujus oli Nikolai suurele kasvule ja tugevusele vaatamata säilinud midagi hoopis lapse-likku; nii armas oli Puškinile tema silmade vaade, milles lakkamatult säras mõtlikkus, otsiva mõtte peegeldus.

Nikolai oli see, kellega ta sai lobiseda kõigest, mis mõttesse tuli, ja mõtteid ning unistusi jagada! Jah, ka unistusi... See avameelsus ja vastastikune usaldus

oli niisama selge kui taevas pea kohal ja niisama värske kui tuulepuhang orus. Jutuaajamine Nikolaiga ei väsitnud teda iialgi. Muidugi juhtus ka seda, et nad omavahel ägedasse vaidlusse sattusid, kuid seejuures ei olnud jälgegi vägivallast, survest ega orjastamisest.

Eriti aga armastas Puškin, kui nad õhtuti teistest eemaldusid või vahel öösiti külg külje vastas lamasid, kuulata Nikolai lihtsameelset juttu oma perekonnast, õdedest.

«Ma kirjutasin hiljuti emale. Ma kardan väga Katja pärast. Meie Jelenal on nõrgad kopsud ja Katerinatki soovitasid arstid Itaaliasse saata. Isa aga on patrioot ja ütleb, et meie Krimm ei ole Itaaliast halvem. Üldse on ta meil suur meedik ja armastab kõiki ise ravida.»

«Jah, ta ei lase ka mind silmast. On mitu korda Rudõkovskit korrigeerinud.»

«Aga kas tead, kuidas ta oma tädipoega Grigori Samoilovit arstis? See oli Türgi sõja ajal. Isa sundis teda lahingute vaheajal klaaside kaupa eesliipiima jooma, see tegevat rinna tugevaks!»

«Ja sai ta siis terveks?»

«Oh ei, ta suri pärast seda üsna varsti... tõsi küll, haavadesse. Kuid isa saab pahaseks ja vastab: «Poleks teda surmatud, siis oleks ta terveks saanud!»»

Puškin arutas naljatades:

«Ehk aitab see ka palaviku vastu? Kui hakkaksin õige ka jooma?»

«Mis seal ikka, tee proovi! Ka Katjale kavatseb isa vist seda naudingut appi tuua. Ainult et Katja on isemeelne: küllap ütleb, et ohvitserile see veel kuidagi läheb, kuigi on ime, kuidas ta nõustus, kuid keisrinna õukonna seltsidaamile on see lausa ebaviisakas!»

Nii naersid ja naljatasid nad sageli; ja nii puhkas Puškin Aleksandrist.

Kuid Aleksander märkas iga kord seda põgenemist noorema venna juurde, kuigi ta kunagi märgata ei lasknud, kuidas see teda ärritas. Ta muutus ainult nii ühe kui ka teise suhtes pisut tagasihoidlikumaks, arvates, et aitab sellestki. Kui see aga ei aidanud, pani ta käiku oma järeleproovitud võtted. Ta haaras Puškini käevangu, nagu poleks üldse midagi olnudki, ja

visis ta kuhugi endaga kaasa, kõige sagedamini Podkumoki kaldale, ja kuidas ta oskas rääkida neil enamasti õhtueelsetel tundidel ning ka hiljem, kui süttisid tähed!

Iga kord alustas ta järjekindlalt mõne intiimse pihtimusega, mida saab usaldada muidugi ainult kõige lähemale sõbrale, — näidates, nagu oleks ta nende mõtetega juba mitu päeva ringi käinud... Ainult ja üksnes Puškinile saab seda usaldada, ei kellelegi muule: kes teine võikski seda mõista ja sellist avameelsust hinnata!

Varsti hakkasid nad teineteist sinatama.

«Tunned sa Orlovi?»

Puškin tundis teda juba Peterburi päevist.

«Kas sa ka tead, et ta kavatses organiseerida salaliidu — vene rüütlite seltsi? Need pidid olema kõige ausamad inimesed, kes oleksid välja juuritud ebaseaduslikud kitsendused ja liigkasuvõtmise.»

«Ma tean, et ta «Arzamassis» soovitas samal eesmärgil hakata vabade ideede žurnaali välja andma.»

Rajevskil olid palju suuremad kahtlustused, kuid ta intrigeeris, teeseldes, et ta usaldab Puškinile kõik oma saladused.

«Mihhail Fjodorovitšil on väga terav ja tabav keel,» rääkis ta. «Ta nimetab meie riiki «korraldatud korraldamatuseks», ise aga oleks ta valmis «tormiliselt elama kodumaa eest». Tsaar saatiski ta minu isa tiiva alla Kilevisse staabiülemaks.»

«Ja kuidas nad läbi saavad?»

«Aga suurepäraselt. Isa saab ju üldse kõigiga hästi läbi peale minu. Mind ta ei armasta.»

«Kuid sa ju ise hoidud temast eemale.»

«Mis siis sellest? Tema on omaette ja mina omaette. Mulde, veel Orlovist. Tead sa, ma olen temaga kirjavahetuses, mõnda kohta ta kirjadest mäletan peastki. See jääb ka sulle meelde: ajavaim! Noh, kas või möödunud aastal saadud kiri...»

Ja Rajevski hakkas otsekohe tsiteerima, deklameerides veidi pateetiliselt: ««Minu nooruse kuldsed päevad kaovad ja kahetsusega märkan ma, kuidas mu hinge-
puhangud neis asjatu is jõupingutustes hajuma hakka-

vad. Ometi ärge tehke sellest järeldust, et mehisus mind maha jätab. Üksainus sündmus — ja kõik minu ümber muutub. Tuleb värske tuulepuhang ja minu paat purjetab edasi. Kes meist teab, mis võib juhtuda. Kõigeks valmis olles lähen ma kas üksindusse või tegevusareenile puhta südametunnistusega — eelisega, mille üle meie ajastul vähesed võivad uhked olla.»

Ja näe, see siin on üsna hiljuti saadud... Kannan seda kirja endaga kaasas, ja kellele peale sinu oleksin saanud temast kõnelda? Ta kirjutab, et Roomas olevat paljastatud vandenõu ja kolmkümmend viis tuhat austerlast minevat maha suruma ülestõusu, mis võivat iga silmapilk puhkeda... «Kõikjal hõõgub tuha all tuli, ning ma usun väga (seda kirjutab tema)... ma usun väga, et üheksateistkümnnes sajand ei jõua veerandini välja, ilma et ei toimuks mõningaid imelikke sündmusi...»»

Üheksateistkümnnes sajand! Puškinile meenus elavalt üks tema armsamaid perekonnalegende, kuidas näärilpäeval 1801. aastal tulnud Sergei Lvovitši juurde külalised ja vestelnud elavalt teemal, missuguseks kujuneb küll algav uus, üheksateistkümnnes sajand ning mida ta endaga kaasa toob — milliseid leiutusi ja mis muudatusi riigielus; meenutatud ka sajandi kuulsaid mehi, naljakana tundunud öelda mõõdunud sajand... Ja kui vestlus parajasti täies hoos olnud, astunud kellelegi märkamatu sargikese väel üle läve alles hiljuti kõndima hakanud väike Saša, keda jutukõmin, klaaside kõlin ja elaguhüüded olid üles äratanud. Harjumatu rohkete küünalde särast pimestatuna jäänud laps seisma. Keegi oli teda märganud, nüüd vaadanud kõik tema poole, ja Nadežda Ossipovna, siis veel noor ja kaunis naine, tundnud piinlikkust, ehkki ühtlasi ka vaimustust ning olnud südames pahane hoidjale, et too lapse järele ei vaadanud... Ta tõusnud kiiresti tugitoolist ja jooksnud vakra ränduri juurde, kuid selle asemel, et poissi süle võtta, kükitanud ta äkki ise maha ja võtnud lapse tiilukese käe oma pihku.

«Näete, kes astus üle uue sajandi läve! Näete, kes temas elama hakkab!» hüüdnud ta äkilises tunde-
puhangus.

«Ja kui ilus ta oli sel silmapilgul!» lisas Sergei Lvovitš iga kord, kui seda mälestusväärset sündmust meenutati, omapoolt juurde, jättes jutu keskpunktist välja nüüd juba täiskasvanud Aleksandri. Puškin aga mäletas ülihästi seda juttu — enesest. Mäletas ja mõtiskles selle üle sageli...

Ka nüüd kordas ta Rajeovski või õieti Orlovi sõnu:

«Jah, üheksateistkümnnes sajand ei möödu ilma sündmusteta. Kui palju on jäänud aega sajandi veerandini? Kõigest viis aastat...» Ja nüüd kandusid mõtted jälle temale endale...

Ent Aleksander Nikolajevitš, vallutanud nii Puškini tähelepanu kui ka avameelsuse, nüüd õieti alles alustas. Ta esitas küsimusi nii karmi selgusega ja lahendas neid nii halastamatult ja teravalt, et talle vastata või vastu vaielda oli peaaegu võimatu. Ometi oli talle ka sellest vähe, ta tõmbas Puškini vaidlusesse, et kaaslase kiigi vaikimisega ei saaks varjata oma vastupidist arvamust ja sõltumatust.

Ja pikkamööda, nende jalge ees voolava sogase vee muutava vulina saatel alistus Puškin jälle nendele salakavalatele kõnedele. Ta kahvatas ja jäik kibedus ängistas ta hinge. Armastus, vabadusetung, rahvas — kõik see tuhmus järk-järgult tema südames, nii nagu nende ümber tihenes udune videvik, kustutades ereda päeva kirkaid värve. Sellele saatanale inimese näol ei olnud enam midagi püha ega puutumatut, ning ta tundis täielikku naudingut oma jõust ja võimust teise hinge üle, mis oli nii rikas oma loomingulise olemuse sügavuses elavast ülekeevast uljast noorusest. Siit lõhestab, sealt õõnestab — ja ongi murdnud, sobitades üksikuid poolaurnud osi omaenda kuju ja tahtmise järgi.

Puškini teravdatud tundlikkuse juures tõmbusid ta närvid kord pingule, kord lõtvusid; see viis ta vahel tihtipeajaks minestusele lähedasse haiglasesse seisundisse.

Aleksander Nikolajevitš tundis seda ega püüdnud varjata, et peale oma võimu nautis ta ka seda nähtavat valu, mida ta tekitas. See oli otse mefistolik suhtumine... Kuskil hinge sügavuses rikastas see Puškinit uute teadmistega inimsüdamest. Kuid saadud elukoge-

mused ei ulatunud veel täiel määral tema teadvuseni ja seepärast vallutas ta meeli piinav tusk.

Järgmisel hommikul sõbra kahvatut ja väsinud nägu märgates küsis Nikolai hämmastunult:

«Mis sul on? Sa oled ju öö jooksul kõhnaks jäänud.»

«Jäin Podkumoki kaldale kauaks istuma.»

«Ja mis siis sellest?»

«Tead sa, seal on mürgised aurud... Istusime Aleksandriga.»

Nii sai ta oma südant kergendada ja öelda teravuse oma nimekaimu aadressil, kes oli juba liiga pealetükkivaks muutunud.

Aleksander Nikolajevitš armastas rääkida ka poeesiast. Selle vaim oli talle küll võõras, kuid ta oskas peenelt ja lõikavalt välja naerda mõne värsirea, mille ta vägivaldselt üldisest tekstist välja kiskus. Puškin hindas seda ja oskas temaga nõustuda ka siis, kui see juhtus olema ta enda värsirida. Kuid Rajeovski ei piirdunud sellega. Lõhkudes võib-olla tõesti habrast vormi, pihustas ja naeruvääristas ta möödaminnes ka tunnustamist otsivat mõtet ennast.

Kas Puškin murdus Rajeovski pealetungi all? Kas sattus ta võõra mõju alla? Aleksander Nikolajevitš oli tema elus vist küll ainuke inimene, kellega peetud võitlusest ta vahel longates välja tuli. Kuid see võitlus ühtlasi tugevdas teda. Ta oli kui noor puu, mis tormi käes kord looka paindub, kord sirgub ja oma haavadelgi laseb kattuda armidega, jättes aja hooleks siluda viimaks need armidki. Ja tõepoolest, Puškin muutus palju mehisemaks, kuid mitte Aleksander Rajeovski tüübi kohaselt, vaid omaenese isikupärasusega. Ja nagu see elus tavaliselt sünnib, ei toimunud muutused ainult ühes inimeses, vaid ka teises. Vahel juhtus sedagi, et Rajeovski oli valmis tervenisti alistuma noore poeedi võlule ja tema hinges tärkasid siira sõpruse impulsid. Olgugi väga harva, kuid siiski juhtus, et ta ootamatult haaras oma suurde jahedasse pihku Puškinil väheldase kuuma käe ja surus seda hetkelise siira tundepuhangu ajal. Ja Puškinile oli see meeleliigutus sõnadetagi selge.

Võib isegi öelda, et kui Puškin kuu aja pärast koo

Rajeovskitega Železnõje Vodösse sõitis ja Aleksander Nikolajevitš üksinda Gorjatsiije Vodösse oma ravikuuri lõpetama jäi, kannatas selle lahusoleku pärast pigem küll Rajeovski, kellel ei puudunud mitte üksnes tema julm meelelahutus, vaid ka midagi muud, rohkem inimlikku. Puškinil oli kõik — terve maailm nii endas kui ka väljaspool, Aleksander Rajeovski aga pidi üksi jäädes piirduma ainult endaga, ja nagu tal enesele kättesaadavusega tunnistada tuli, sarnanes see olukord vägagi päikesest kõrvetatud elutu lagendikuga.

Niisugune oli see võitlus kahe inimese vahel; nii tärkas ka — ja mitte üheksainsaks aastaks — nende kummaline, tugev ja keerukas sõprus.

Puškin muidugi igatsust ei tundnud. Aleksander Nikolajevitšist tundis ta küll puudust, kuid samal ajal oli tal ka mingi kergendus- ja vabanemistunne. Pikka-ajal jalutuskäikudel joovastus ta uue jõuga loodusest, mis oli siin veelgi metsikum. Tervis oli muutunud tugevaks ja tarve liikuda üha kasvas.

Alles üsna hiljuti ei käidud Železnaja mäel teisiti kui ainult kasakate kaitsesalga saatel. Tihedas, peaaegu lahipealasmatus metsas võis ka nüüd veel sattuda varitavate mägilaste kätte. Vähemalt liikusid niisugused juhtud. Kuid see näis Puškinil veelgi rohkem ahvatlevat.

«Pange tähele, teid tabatakse, seotakse nööridega kinni ja tassitakse kaugele mägedesse,» rääkis Maria naljatades, kuid pisut ka muret tundes; siin, Železnaja mäel, hakkasid nad uuesti sõbrutsema.

«Aga mis siis! Esiteks ei kavatse ma võitluseta alla anda, ja kui tabavad, kirjutan seal poemi.»

«Millest?»

«Millest, kuidas ma seal teie järele igatsesin!»

Maria tõmmusse näkku kerkis puna, kuid piinlikkusest võitu saades püüdis ta vastast siiski pisut õrritada.

«Kujutlen! Küllap armute jalamaid mõnesse kenasse tükkesse neiusse!»

Ning ta jooksis minema, jättes «pilkaja» hetkeks mõtlema... Millest küll?

Železnaja mäel asuv mets — tammed ja lepad, jalakad ja vahtrad, hobukastanid, iga puu omamoodi kaunis —

oli tulvil linnulaulu: sädistamist, laksutamist ja vilistamist; üksteise võidu häälitsevad rästad ja ohakalinud, roosakad kuldnokad ja punase vestiga leevikesed; peremehelikult kopsisid oma nokaga tähnilised rähnid, järsult ja röövellikult kostsid punanokaliste ilusate hakkide kraaksatused.

All rohus ja samblas hüpplesid ning saagisid pidu-ehetes läikivad rohutirtsud nagu frakis solistid.

Puškinil õnnestus näha ka rebaseid, kelle leekpunased sabad välgatasid orus puude vahel nagu paganate tulelondid; oravad hüppasid oksalt oksale ja jänesed karglesid üsna koduselt põõsastes; imestunud hamster — käpad valged ja must vööt üle lauba — vaatab viivu, peatub ja heidab siis äkki oma turritõmbunud keha kuidagi küljetsi tagasi... Eriti hämmastas Puškinit ümariku, otsekui püगतud ninaga ja suurte karvaste käppadega metsskasside rohkus: nad surusid end maad ligi, olles iga hetk valmis hüppeks, ja nende kollakad tigidad silmad näisid hüppe kaugust matemaatilise täpsusega välja arvutavat. Puškin pidas mõne hetke sellele pilgule vastu, sirutas siis äkki käed kaugemale ette, hakkas käsi plaksutama ja sööstis kummargil olles kiskja poole, ning oli päris imelik, kuhu too äkki kadus.

Ükskord näitas ta seda piltlikult Rajevski tütardele, kujutades kord kassi, kord iseennast. Sonja oleks peaaegu nutma puhkenud, Maria küll naeris, kuid tundis salajast hirmu Puškini pärast. Ainult Zaral, kes veidi kaugemal seisis, läigatas silmis elav leek, nagu oleks ta selles tunnetanud midagi lähedast ja omast...

Maria esitas nõudmise: metsskasse ei tohi õrritada!

«Ma pean vaprust lugu,» ütles ta, «kuid ainult siis, kui selleks on tõsised põhjused.»

Õöd siin kõrgel olid tihti külmad. Tähed paistsid palju suurematena ja eredamatena, oleksid nagu maale lähemal olnud. Kuuvalgel kaugused imeliselt ahene-sid, neid looritas uduvine. Kõik ümberringi muutus teistsuguseks kui päeval. Mäed nihkusid üksteisele lähemale ja kogu maa muutus väiksemaks, kitsamaks. Selles muutunud maailmas tundus inimese hääl eriti lähedasena, erutavana.

Zeleznaja mäel ei olnud võõraste jaoks üldse maju ja kõigil tuli elada kalmõkkide kibitkades; selles oli eriline võlu. Nikolai Rajevskit ja Puškinit ei seganud sin keegi ja lebares eraldi telgis kitsekarvade lõhnaga vihmattidel, lobisesid nad vahel hilisööni. Nikolai armastas enne une tulekut päevaseid muljeid läbi sõeluda ja Peterburit meelde tuletada. Vahel, kui nad naeruhooгу sattusid, äratas nende rõkkav naer nii mõnegi naabertelki majutatud perekonnaliikme.

«Parandamatud olete!» ütles kindral hommikul nende üle heatahtlikult naerdes. «Räägitakse, et siin olevat ka maavärisemisi, ja pean tunnistama, ma juba arvasingi...»

Maavärisemisi oli tõesti, kuid neid keegi ei kuulnud, jäänud ega jälginud: neid kandis Puškin endas. Need olid pingsad momendid, mil noor ohjeldamatu vaprus pörkas ta hinges kokku mälestuste ja unelmate, solvangute ja raevuga, vangipõlve ja kammitsate kibeduse tunnetust läbis võimas tung vabadusele; see oli tunnete möll — kaotuse tusk ja kujuteldavate võitude valmustus. Puškinile näis sageli, et ta täiesti hukkub alles kaoses, kus mäed üksteisega võitlesid ja nende kivistest lõhestushaavadeist pulbitsesid allikad tulise verena. See ei olnud tardunud Kaukasus ega rütmiliselt korduv aeg — Kaukasus oli nagu uuesti sündimas ja loovate ning eluliste jõudude keerises iseennast leidmas, ja aegki oli nagu tihenemas ja keemas kokkupõrgetes mineviku ning selle kärsitu tuleviku vahel, mis tungivalt nõudis olevikuks muutumist.

Hahutu, elevil, väliseltki erutatud Puškin kandis kõike seda üksi, iseendas, ja ainult mõnikord jahedal, tähtede all salapäratseval ööl kõneles ta tuliselt, otsekui südamesaladusi pihtides Nikolaile armu- ja loomingupeinadest ning vabadusihast. Ning ta leidis mõistmist sügavas vaikimises, vastuseks öeldud erutatud sõnas. Mõlemad armastasid teineteist, ja Puškin sai nende vestlustega jälle oma südamerahu tagasi.

Kaukasus tungis sügavalt Puškini teadvusse ja kujutlusse. Teda praegu ümbritseva uue elulaadi kõrval, mida ta tähelepanelikult jälgis, mõne ilmeka mügilasekuju või silmapiiril kappava ratsaniku silueti

kõrval kõnelesid talle midagi ka endasse sulgunud Zara pilgud. Tõsi, too ei olnud tütarlaps mägedest, ta polnud tšerkessi tütar, vaid lihtsalt tatarlanna, kuid ürgne roheline helk neiu silmis erutas teda.

Zara oli vaikne, kuid Puškinile näis, et see oli vaid petlik vaikus...

Ükskord, alles steppides, kui ratta rikke pärast oli tehtud peatus ja teised rahulikult magasid, läks Puškin tasakesi magavasse steppi. Kuu paistis, kõikjal valitses vaikus. Ta sammus kaugele. Avarusi üleujutav kuuvalgus virvendas uduna eemal ja hiilgas tillukeste tähekestena kastetilkade pärlites, mis olid kogunenud magava kasterohu sakilistele lehtedele. Teistsugune oli nüüd maa, ja pilvedki, mille servad kuu naabruses hõbedaselt helkisid, näisid öises rahus kergendatult hingavat.

Tagasiteel, enne sõidukiteni jõudmist, kuulis ta imelist tasast laulu, milles ta ei eraldanud ega mõistnud ainsatki sõna. Ta peatus, kuulas vaikselt, läks siis sõnagi lausumata ja astus tasakesi tõlda. Ent tatari neiu hääling ning varjatud kirklik meloodia ja see öö ning stepp jäid sügavalt ta hinge ja mällu.

Sellisenä meenus ka nüüd see öö. Kummaline neiu! Kogu ta olemuse varjatud tulus väljendus ka tema kergelt valvsas ja kuidagi nagu luuravas kõnnakus. Nii võiks ta pimedas ööl kätte all märkamatu äkki ka telgi ukseava ette ilmuda...

Mis oli siin tõde ja mis oli kujutus? Muide, just kujutus tababki sageli selle poeetilise varjatud tõe, mis ei tagane ka kõige kindlama fakti ees. Nii sai ka see unelmais, mitte aga tegelikkuses läbielatud romaanitõepäraseks faktiks Puškini enda loomingulises elus.

Ei miski — ei külm sünge vari, mille heitis temale nagu mingi üksik kaljurahn elust pettunud polkovnik Rajeovski, ei tema enda «maavärisemised», ei teadmise eelseisvast ja üha lähenevast elust sundasumisele saadetud olukorras, ei mingi tusk, mis vahel temale möödalendava pilvena laskus, — miski ei suutnud Puškini eest päikest varjata.

Kui jõuti Kislõje Vodõsse, nende ravikuuri viimasesse etappi, paistis Kaukaasia päike eriti sädelevalt. Otsekui palvehelmed lükkusid päevad üksteise kõrvale: särav päev ja pime öö. See oli klassikaliselt range ja kaunis.

Kuid omaenda sisemine päike oli palju, palju noorem ega olnud nii klassikaliselt range. See säras silmis ja niseratustes, mis avas läikiva ühtlase hammasterea, isegi liigutustes — hoogsates ja graatsilistes, mis meenutasid elust rõõmu tundva metsloomakeste liigutusi.

Sel ajal sai Puškin Inzovi kaudu kätte Žukovski poolt saadetud tuhat rubla — oma esimese honorari «Huslan ja Ludmilla» eest. Ent rahadele oleks nagu tulnud mägedest peale puhunud, need olid alatasa liikvel ja läksid nii kergesti lendu... Puškin istus ka kaardilaua taha, tundis lapselikku rõõmu juhusliku võidu puhul ega kurvastanud kübetki kaotuste korral, mida juhtus palju sagedamini.

Ta oli lakkamatult rõõmus ja naeris vahel päris tühiaste asjade üle.

See ta armastas kõige enam nalja heita arst Rudõkovski kulul. Sel päeval, kui nad Gorjatšije Vodõsse jõudsid, kirjutas ta palgivirna otsas istudes ja naerdes tervisevete külalisraamatusse Rudõkovski nime kindral Rajeovski saatjaskonna «ihuarsti» tähtsa tiitliga, enda aga kirjutas ta sisse märkusega «äbarik». Rudõkovskil oli tiitli pärast küllaltki palju sekeldusi, kuid «ihuarsti» hüüdnimi jäi siiski kindlalt püsima.

Nad mõlemad tavatsesid sageli teineteist torkida. Rudõkovski, kes teadis üht-teist poeetikast, püüdis luuletusi kirjutada ning neid teistele deklameerida. Tema luuletused olid halvad ja pikad, kuid see-eest valmis- ta kõigile lõbu lühike nõuanne, mille Puškin auväärselt meedikust poeedile läkitas:

Sa apteek unusta, kui luulepärja ihkad,
siis terveid suigutad ning haiged sind ei vihka.

Siin, kihiseva veega allikal tuli Puškinil mõttesse korrata doktor Reineggsi «teaduslikku katset», millest talle oli jutustanud sama Rudõkovski: «Üks allika juurde tulnud haige jõi kaks klaasi narsaani ja tundes äkilist joobumust, vajus sügavasse unne, mis kes-

tis kaks tundi ja seitseteist minutit.» Basseini lasti aegsasti nõõri otsas pudel šampanjat, ja kui kogu nende flotill, klaasid käes, saabus «jootmiskohale» — nagu kindral allikat naljatades nimetas, kuulati Puškini soovil veel kord jutustust ajaloolisest katsest ja seejärel tõmbas Puškin pudeli välja ning hüüdis pidulikult:

«Olgu tervitatud teie teadus! Ulatage klaas. Vastutan, et see teile samasugust mõju avaldab.»

Kõigile oli väga hästi teada, et vein Rudõkovskile kergesti pähe hakkas.

Viimased päevad möödusid kiiresti. Varsti tuli Kaukasusega hüvasti jätta. Ka siin käis Puškin kõigil ümbruskonna mägedel — Sinistel mägedel, Bugurustanil Podkumoki jõe taga, järsul mornil Kabanil. Ahvatles ka Suur Sadulamägi, kuid Rajeovski-isa oli teda selle eest tõsiselt hoiatanud. Isegi üsna allika lähedasel Piketi mäel olid alatised valvepostid. Suurt Sadulamäge aga varjas Väike Sadulamägi, mis orule lähemale ulatus; isegi seal oli kardetav käia.

Puškin aga tahtis sooritada just nimelt ohtlikku retke. Koos Nikolaiga meelitasid nad ühe vana kasaka oma nõusse, ja see lubas neid öisel ekspeditsioonil saata. Võis arvata, et nende kavatsused ei jäänud kindrali ees täiesti saladusse, kuid nende imestuseks ei lausunud too sõnagi.

Juba enne keskööd asusid nad kõiki ettevaatusabinõusid tarvitusele võttes retkele. Teejuhi hooleks jäeti ka korv toiduainete ja veiniga: oli otsustatud ööbida mägedes ja oodata seal päikesetõusu.

Taevas oli kaetud pilvedega, mis ilmusid juba päikeseloojangul, ja öö oli täis kahvatut hajuvat valgust; kaljurahnud, seljandikud ja mäenukid ilmusid ootamatult ja kadusid märkamatult. Tee kulges ümber Siniste mägede, mis kerkisid otse narsaani oru kohal. Tõus oli aeglane, kuid sõideti sammu ja vaikselt. Selles oli oma võlu.

Tee ei olnud kuigi pikk ja poolpimeduses, kui pisut valgenes, oli juba eemalt näha Sadulamäe rässakaid piirjooni. Kivine jõesäng lõppes ja hobused astusid kõrge lopsaka rohu sisse. Äkki kostis mäel, võib-olla

ka otse mäe taga, hobuse hirnatus. Nii Rajeovski kui ka Puškin teritasid kõrvu. Ainult vana teejuht säilitas liigutamatu rahu. Aeglaselt ja hoiatavalt tõstis ta käe.

«Arge te, kõrgeausused, tulistada mõtelge, meid võidakse siia mägilasteks pidada!»

«Mis sa ütlesid?» sosistas Puškin peaaegu valjusti.

«Meid — mägilasteks pidada?»

«Aga just nii,» vastas kasakas rahulikult, «mind sunnust hoiatati: vaata ette, ära sa püssiga mõtle mängida, viimaks ei tunne omad ära.»

«See-eest tunnen ma oma isa ära!» hüüdis Rajeovski. «Ta on Suurele Sadulamäele kasakate ratsapatrulli saatnud?»

«Just nii. Tema ekstsellents andsid juba öhtul selle kohta korralduse.»

Nii oli Rajeovski-isa neid üle trumpanud. See oli muidugi tema poolt liigutav hoolitsus, kuid Puškin kord naeris südamest, kord süngestus seda kindrali olnestunud kavalust meenutades. Ta oleks päris vihaseks saanud, kui ta poleks veendunud, et kasakate patrull ei teadnud midagi põhjusest, miks neid öisel ajal Suurele Sadulamäele oli komandeeritud.

«Ära ma ööbima ei jää,» ütles Puškin tasa Rajeovskile. «Kuid laskume alla kusagilt järsakult.»

Juba nende vandeseltslase toonis öeldud sõnade järgi aimas Rajeovski, et Puškinil oli midagi erakordset kavas.

Nii see ka oli. Kui nad alla olid laskunud, — laskumine aga oli järsk ja kardetav ning seetõttu ka suurepärane, — jõudis Puškin kasakast teejuhiga kiiresti kokkuleppele. Ta oli juba varem kuulnud kuulsast Džinali mäetipust. See oli tükk maad lõuna pool, tähendab ka Elbrusele lähemal, ja muidugi mõista palju kardetavam kui Suur Sadulamägi. See sütitas teda: vastata kavalusele kavalusega, ettevaatusele riskiga.

Ka teejuhti ei tarvitsenud eriti keelitada. Näis, et ka teda oli nakatanud see nooruslik uljus. Ainsaks tingimuseks seati: täiesti salajane! Seda rõhutas eriti Nikolai. Ei kellelegi rääkida ega isegi mitte kirjutada. Mitte kiidelda! Ta ei tahtnud, et isa kuidagiviisi sellest teada saaks.

Nüüd sai ekspeditsioon teise ilme — liiguti varjatud visaduse ja tõsise ettevaatlikkusega. Midagi lütseumiaegsetest tempudest pärinevat ühtis hoopis teistsuguse tunnetusega: see oleks nagu tõeline sõjaline luurekäik olnud.

Tee tõusis algul vähehaaval, kuid sõideti sammu. Vaikiti. Tihti vaheldusid teel rohu ja lillede lõhnad: mida kõrgemale jõuti, seda enam kaugenesid meie ratsanikud suvest ja lähenesid kevadele. Hakkas jahe. Tõus läks korraga järsuks, vaevu eraldatava teeraja suund muutus sageli ja väga tunduvalt.

«On veel kaugel?» küsis Nikolai tasa.

«Olemegi kohal,» vastas vanamees. «See siin ongi Džinal.» Ja korvi maha tõstmata hüppas ta hobuse seljast, vaatas teraselt ringi ja asetas siis püssi ettevaatlikult maha.

Pilved üleval muutusid hõredamaks ja tähedki tuhmimaks. Kõik ennustas peatset hommikut. Piimjas udu täitis silmade ees avanevat ääretut orgu. Udu oli kerge ja virvendav ning liikus lakkamatult. Kus on siis Elbrus? Kuskil ta oli, tema tugevast hingusest õhkus külma, kuid ta ise jäi nähtamatuks. Noori rändureid valdas kerge pettumus. Oli üsna jahe, üle keha jooksid judinad.

Rajevski pidi tahtmatult haigutama ja haigutust naeratusena liites ütles ta muhedalt:

«Kahju, et me ka vaipu kaasa ei võtnud... Nii mõnus oleks pikali visata.» Ta oli suur unimüts.

«Poleks paha ka kuidagi teisiti sooja saada!» vastas Puškin naerdes.

Ärevus kadus, niipea kui nad hobustelt maha hüppasid. Kõikjal valitses imetaoline vaikus, mis oleks nagu taevast maa peale kallatud ja kümnete verstade ulatuses kõik enda alla matnud. Mitte üksnes et polnud kuulda ega näha inimesi, vaid veel enam: inimtühjus eksisteeris mingi erilise reaalsusena.

Noortel tekkis söögiisu. Tuli tahtmine ka rääkida, ja mõlemad, juba rõõmsas tujus, laskusid kükakile ning hakkasid korvi tühjendama. Tõttamata tegi vana kaskas ristimärgi ja ühines sööminguga. Ka selles ei jäänud ta noortest härrastest sugugi maha. Süües ja

hüües unustasid mõlemad noormehed viivuks täiesti oma ohtliku retke eesmärgi. Kuid juhuslikult pead pööranud Puškin hüppas äkki püsti ja peaaegu karjatas:

«Nikolai! Vaata... Ta tuleb meie poole!»

«Kes? Kus?» Ja Rajevski kargas võitlusvalmilt püsti.

Kahvatus varahommiku valguses piimjatest udupilvedest nagu oma öisest virvendavast rüüst vaevu eralduv lumivalge ätt, iludus, vägilane oleks nagu iga hetkega täielikumalt ja võimsamalt esile kerkides ning nähtavamaks muutudes tõepoolest nende poole lennanud. Ta oli tavatu! Tema mõlemad tipud, mida oldi harjutud imetlema — «see ongi Elbrus ise!» — olid nüüd nagu pead, mis kroonisid tema poolest saadik hiiglasuure lumekuuega kaetud vägevast keha. Ta oli määratu suur, kuid sealjuures ebatavaliselt kerge oma õhulistes proportsioonides; ja kui peened ning saledad olid ta nõlvade piirjooned, kui habras ja valge kogu ta lumemassiiv! Ja kuigi tema hoogsa lähenemise mulje oli haarav ning mõjus peaaegu harmoonilise muusikana, näis see siiski loomulikuna ning usutavana.

Samal ajal rullus lahti ja avanes kogu oma muinasjutulises ulatuses lõputu avarus, mis näis ühtse oruna, täis äärmast udu, mis samuti aegamööda valgenes.

Mida nähtavamaks muutus Elbrus, seda lähemal tundus ta olevat, kuid mida laiemalt ja täielikumalt avanes org, seda selgemaks sai, kui kaugel ta siiski on! Siis lakkas liikumine ja silmapettest üllatunud pilgule jäi too imeväärne lumerahn tohutusse kaugusesse. Ja kui rahulikuna ning väarikana seisis ta udumere või pilvede kohal, mis kõrgelt uduna näisid!

«Ja vasakul... vaata!»

Puškin ütles seda tahtmatult sosinal.

Vasakul paistis veidrakujuline lumiste mäetippude ahelik. Otsekui ülestõstetud, mõök sulges aheliku pilvedesse lõikuv Kazbek.

Ja nüüd see algas; ning — jätkus! Aovalgus langes lumele ja algul kahvatult punetav lumi muutus üha verevamaks, lääneservadel aga hakkas üha sügavamalt sinendama. Siis langes esimene päikesekiir Elbruse tipule ja see lõi päikeses särava nagu rõõm

ise. Kirendama ja helkima hakkasid ka teised mäetipud, Elbrusest aga langes pikk sinakas vari.

Nii mängles ja sillerdas kõik lõunas, ent kui ilus oli ka vaade põhja poole! Juba tuttavatena, peaaegu kodustena seisid seal Puškini ees nagu tohutud heinakuhjad (meenuse esimene mulje) Pjatigorje tipud ning nende naabrid. Päike nendeni veel ei ulatunud, nad näisid olevat üsna lähedal ja võis peaaegu tajuda neilt hoo-vavat hommikuse kaste kargust. Läänes piki Bugurus-tani ahelikku lookles hõbedase lindina Podkumoki jõgi; näis, nagu võtaks ta oma veed otse taeva lätetest. Vaadata, ainult vaadata, pilku pööramata!

Mõne aja pärast nõudsid väsimus ja uni siiski oma osa ja noored rändurid unustasid ettevaatuse ning otsustasid tunnikese tukastada. Nii nad uinusidki külmast lõdisedes ja ennast teineteise vastu surudes ruttu ning magusalt.

Ärasõit on juba homme! See salajane matk oligi vii-manne mulje kahekuisest Kaukaasias viibimisest; selles oli ühte sulanud midagi suurt ja suurepärast.

Puškin ei tahtnud sel päeval hetkegi nukrutseda. Sellest matkast aga ei rääkinud nad kumbki kellelegi ühtki sõna. Puškinil oli kerge hoida saladust unustamatust hommikust mägedes: nii nagu too sündis inim-tühjas vaikuses, nii jäigi ta puutumatuks. Kuid kõigil oli selge, et ta oli suurepärasest meeleolus. Oma puhta rõõmu, mis peitus selle algallikas, talletas ta küll endasse, kuid ka teiste hulgas oli ta nüüd liikuvam, naljatas rohkem, naeris valjemini.

Maria jõi jumalagajatuks allikast vett, kuulas Puš-kinit ja vaatas kord teda, kord üleskeevat narsaani, mis kümneid tuhandeid mulle välja paiskas — ammen-damatuna, elavana ja väsimatuna.

Puškin tabas Maria pilgu ja astus tema juurde.

«Te tahtsite mulle midagi öelda?» küsis ta usalda-valt. (Isa seisis veidi eemal.)

«Aimasite õieti,» vastas Maria samuti tasa. «Ma tahtsin öelda, et te sarnanete... Jah, tõesti... et te olete nagu see narsaan!»

Ning ta punastas, tõmbus häbelikult tagasi, kuid ei jooksnud ära nagu enamasti ikka. Vastupidi, ta vaatas

Puškini otse silma. Tütarlapse silmades ei olnud naeru, naeratust. Need vaatasid avali, siiralt ning olid tõsised.

KOLMAS PEATÜKK

UUS TEEKOND

Eelneva teekond mere äärde ja sealt edasi piki rannikut huvitas Puškinit väga. Teekond läbi Kubaani ei sarnanenud rahuliku sõiduga mööda ohutuid Lõuna steppe. Kaukaasias juhtus ikka veel kokkupõrkeid maagilastega, ja ärev sõjaolukord, millega oldi juba harjunud, kuulus igapäevasesse ellu. Ka ettevalmistused selleks teekonnaks meenutasid sõjaretkele asumist. Tervelt kuuekümnest kasakast koosnev väesalk toredatel, mitte küll suurtel, kuid see-eest nagu terasest valatud tugevatel hobustel pidi kindralit ja kogu tema voori kaitsma. Veel enam, nende kannul kolises aeglaselt väike laetud kahur. Kõik oli iga hetk valmis lahinguks, kui seda tarvis läheks.

Puškin oli isegi pisut pettunud, et lahingut siiski ei tulnud. Aeg-ajalt ilmus kuskil õige kaugel ehapuna taustal silmade ette juba tuttavaks kujuks muutunud üksik ratsanik, burka õlgadel, mis seetõttu eriti laiadena paistavad, hobusel pea püsti, ratsmed lühikesed, mehel terava põhjaga müts viltu peas, ja kõik see on nagu ühte sulanud, hobuse saba aga lehvib tuule käes... Muudkui võta pliiats ja joonista! Ent selline nägemus seisab ainult hetke tardunult paigal, pöörab siis end ümber kujuteldava telje ja muutub vaevalt märgatavaks tumedaks täpiks, ning see täpp veereb kuhugi silmapiiri taha...

Akki lajatab ja veereb kõmisedes kaugele üksik laak. See on keegi kasakatest, kes tühjendas mitte nii-võrd püssi, kui ootuse tuska. Muide, osalt oli see ka lihtsalt ajaviide, ja Rajeovski tegi varsti korralduse selle lõpetamiseks.

Ja siiski öösiti, kui laagrisse jäädes süüdati lõkkel-tuled ning asetati püssid hakki, kui haosuitsuga segu-

nes soldatite päevamoona, pannil praetava peki ja kibeda mahorka lõhn, kui paljude inimeste eraldi kostvad hääled sulasid üheks pisut summutatud, kuid siiski elavaks jutukõminaks, — just siis tekkiski see eriline sisemine seisund, milles ootus, ärevus, valmisolek ja pinevus olid ühte sulanud; võib-olla oleks sõna «pingulolek» siinkohal kõige täpsemini edasi andnud niihästi füüsilist kui ka kogu hingelist seisundit.

Puškin ei sõitnud enam kalessis; Zara ja tütarlapsed võisid nüüd imetleda tema väheldast, kuid saledat kuju hobusel niipalju kui süda soovis. Tervenemistunne temast enam ei lahkunud. Põdur olla ei sobinud talle kuidagi, ja nüüd uinus ning ärkas ta rõõmsa teadmiselega: terve!

Ta jäi mõnikord üldisest voorist maha ja tegi siis, kannustanud hobust ning virgutanud teda ratsmeist ja hõigetega, omal riisikol küllaltki kaugeid kõrvalepõikeid. Kui kiiresti tema tuline võitlusratsu ka oleks kihutanud, ikka kandusid ratsaniku mõtted nagu kodunt põgenenud poisikesel palju kaugemale... Tuulehoona lendasid need muretult, omaenda elu elades, ja nagu lapsena kuulnud muinasjutus Bovast ja Jeruslanist olid nad tulvil kõige kummalisemaid seiklusi.

Kui oli kaugelt ringi ümber kogu voori sõidetud, laskis ta hobusel puhata. Ajades laiali ainult lambakarju ja möödudes aeglastest väsimatuist küürukaist kaameleist, ratsutas ta pikkamisi ja tähtsalt nagu vastutusrikka ülesande täitnud sõjamees omadele vastu.

Jõudnud näost lõkendavana ja elavana tütarlaste tõlla kõrvale ning võtnud tõsise ja aupakliku ilme, kummardus ta asjalikult nende tõlla avatud akna poole:

«Mul on au teatada: tee on vaenlastest puhastatud!»

Rajevski-isa neid Puškini retki ei pooldanud, kuid ta ei väljendanud seda milllegagi; tütarlapsed aga olid neist suures vaimustuses, ja isegi tõsine Maria ei mõtelnudki neid ära keelata.

Sõideti rahulikult, kiirustamata. Peatustes sageli vesteldi. Kindral, kes oli hästi välja puhunud ja tervist

hõlmatanud, jäi matka käiguga rahule; see reis, eriti aga sõjaväeline olukord tegid teda nooruslikumaks; rahuldustundega heitis ta teekonna kestel oma turjalt aasta aasta järel. Temas ärkas vana ratsaväelane, ja kind vastu öhtut kutsus ta enda juurde ühe kasaka, kelle hobune oli talle juba ammu silma hakanud.

«Noh, kasakas...»

Kasakas mõistis kohe poolelt sõnalt ja viipelt ning veeres hobuselt nagu õun puu otsast pehmelt maha.

«Kas käsitate oma musta saduldada, teie ekstsellents?» küsis ta ennast kontrollides.

Rajevski kordas vaevumärgatavat sõrmeliigutust halli ruuna suunas.

«See on kõige parem hobune kasakate hobuste hulgas,» ütles kasakas ja rõõmustas väga selle üle, et ta hõrrapealt ja täpselt oli kindrali soovist aru saanud. Oma hobuse üle oli ta uhke. «Soovite selga istuda, teie ekstsellents?»

«Hoidad minuga,» vastas Rajevski jalga jalusesse asetades.

Samal ajal talutati kasaka juurde teine hobune.

Väärilikalt hobust proovides sõitis Nikolai Nikolajevitš oma väikese salga etteotsa. Nii ta ratsutaski vähe aega, hobust tasapisi ergutades, ometi talle voli andmata ja ratsmeid pingul hoides.

Tee oli sirge ja tolmune; soojalt kuldas madal õhtupäike karedat, juba pisut longu vajunud rohtu niitudel; vaiksest hingasid punakad pilved loodes; kerge tuul puhus ühtlaselt ja kutsuvalt. Ja äkki, tundes oma noorushetke, kannustas Rajevski hobust ning kihutas nagu tuulehoog teistest ette...

Daamid ei suutnud varjata vaimustust: kui ilus see oli ja kui ootamatu, ehkki seda oodati. Puškin kahvatas pisut ja surus huuled tugevasti kokku, et end vaos hoida ja mitte järele kihutada käskjalale, kes oli sekundi võrra Rajevskist taha jäänud. Mõni hetk hiljem löid Puškini põsed uuesti lõkendama. Ta ratsutas pikkamisi tõlla juurde ja, püüdnud kinni Maria imetleva pilgu, ütles talle:

«Maria, ma armastan teie isa.»

Maria ei vastanud, kuid tema huuled tõmblesid.

Rajevski ei mõtelnud mõjule, mida ta võis avaldada, ega sellele, kas ta on pärast haigust küllalt tugev ja kas vana käehaav end tunda ei anna: ta kuulas vaid endas kasvavat kuuma nooruslikku tulva ja andus sellele... Kui ta aga lõpuks täie hooga kihutama hakkas, jättes enda taha pika roosaka tolmupilve, ei mõtelnud ta enam midagi, vaid tundis, et noorus oli tõeliselt tagasi tulnud. Nüüd mõistis ta Puškinit; selles puhangus olid nad praegu võrdsed. Ja kui temal ja ta hobusel oli liikumisest villand, pöördus ta tagasi juba ühetasase, rütmilise sammuga ja mütsi serva alt väljaroninud juuksesalgud kōditasid kergelt ta meelekohti. Unustanud nii oma aukraadi, aastad kui ka selle, kuidas ta vahel Puškiniga endamisi oli tõrelnud, lubas ta endale veel vallatuse või vabaduse, mis oli temas, muide, spontaanselt tärganud. Ta juhtis hobuse otse Puškini poole.

«Mul on au teatada,» ütles ta naeratust tagasi hoides, «et tee on vaenlastest puhastatud.»

Ja Puškini silmad löid särama, kui ta kuulis seda omaenda poolt väljamõeldud raportit. Ta isegi ei osanud midagi vastata.

See-eest ajas end sirgu Maria, kes nagu valvas linnuke tõlla akna juures oli istunud. Tema poollapselikus südames ärkas mingi uus tunne. Ta imetles isa ja tema kaudu näis ka Puškin kuidagi eriti meeldivana, võib-olla isegi rohkem kui meeldivana... Kuid ta ei tahtnud isegi hääletuid sõnu. Ta käed tõusid, peod vastamisi koos, ja püsinud nõnda hetke, langesid jälle rüppe.

Aga jutuajamised peatuspaigal... Millest?

Tühjad auulid tee ääres, üksikud mahajäetud mägilaste hurtsikud, lahingutes käinud kasakate jutustused, kogu elu nendes staniitsades, kus pool päeva istutakse hobuse seljas järjekordse pealetungi ootel, valmis iga hetk võitlusse sööstma, — kaitsesele asuma või ise peale tungima, — elavad legendid ohvitseridest, keda viskelinguga olevat kinni püütud ja lunaraha lootuses kaudgetesse mägedesse viidud, — sellest kõigest õhkus tänapäeva, elavat ajalugu. Jermolovi nimi oli kõigil suus; meenutati Bakuninit ja Tsitsianovit, kes olid

langenud lahingus, ning hirmu tekitanud Kotljarevskit... Üksikud hauasambad, kurgaanid — kõik rääkis sellest, kui ägedaid lahinguid siin juba vanasti oli lõõnud.

Rajevski ja Puškin, üks hallipäine, teine nooruk, vestlesid nagu kaks riigimeest sageli Venemaa ülesannetest Idas, ohutu kaubanduse arendamise võimalustest Pärsiaga ja teistest tähtsatest küsimustest.

Gorjatsiije Vodõ tervisvetel olles käis Puškin kord koos Nikolai Rajevskiga Teheranis asuva Inglise saatkonna ametniku Willoc'i juures. Esimesed tervitussõnad, mis teel selgeks õpiti, ütlesid külalised inglise keeles. Willoc vastas neile lahke naeratusega samasuguste tervitustega viletsas vene keeles. See oli ülimaks lahkuseavalduseks selle rahvuse esindaja poolt, kes peale oma emakeele ühtki teist keelt ei tunnistanud. Seejärel läksid kolm vestluskaaslast kõigile mõisteleava naeratusega üle prantsuse keelele, kuna peaaegu kõik edasise vaba mõttevahetuse võimalused olid juba ära kasutatud. Puškin rääkis hiljem naerdes, et tal olevat, tõsi küll, midagi tagavaraks olnud: ta võivat päris hästi inglise keeles ammuda või ka midagi arusaamatut haugatada — «Nii, nagu seda miss Matten suurepäraselt teha oskab...»

Vestlus oli huvitav. Kuigi inglane oli tagasihoidlik, aimasid noored vene külalised ometi, kui suured huvid on Inglismaal mängus Idamaadel. Nähtavasti tahtis ta ka venelaste kavatsustest midagi teada saada. Kuid nad vastasid inglise diplomaatilise ametniku ettevaatlikult uudishimulikele küsimustele samuti diplomaatlikult, — seltskondliku mittemidagiütleva viisakusega. Lõpuks haigutas inglane, kes oli nähtavasti oma ootustest pettunud, küllaltki tähelepandavalt, ajades seejuures laiali oma vägevad lõualuud ja näidates häbi- lult oma kollaseid hambaid. Külalised vaatasid seda sümpaatset pilti, vahetasid omavahel pilke ja ruttasid lahkuma. Tagasiteel naersid sõbrad südamest inglase üle.

Ent kuidas oleks küll Puškin imestanud ja raevutunud, kui ta oleks teada saanud, et mõne päeva pärast kandia kohalik ülipüüdlik major nende külaskäigust

ette krai kõige kõrgemale ülemusele. Kuid Puškin ei saanud sellest kunagi teada.

Vesteldes kindral Rajevskiga, puudutasid nad korduvalt seda teemat — Venemaa ja Idamaa — ning nende väsimatu jutuaamine venis vahel nii pikale, et kindralile tuli hommikueinet meelde tuletada.

Juhtus ka seda, et Rajevski äkki keset jutuaamist peatus, märgates, et see nii noor mees mitte üksnes seltskondlikkuse pärast ei võtnud osa vestlusest, mis puudutas isamaa kõige elulisemaid huvisid, vaid et ta oli sellest tõsiselt huvitatud ja avaldas omalt poolt arukaid ning vahel omapäraseid arvamusi.

Kindral tundis hästi nii Puškini oodi «Priius» kui ka tema teravaid epigramme: ta oli ise kaugel sellisest «liberaalitsevast» mõttelaadist, kuid ta hindas väga kõrgelt Puškini julget otsekohesust ning ka seda, et see oma seisukohtadest ei taganenud. Nüüd aga oli tal lisaks kõigele meeldiv näha, et see vabadust armastav noormees oli siiras ja tulihingeline patrioot. Vahel juhtus, et Puškin oma sõjakuses ehk liiga kaugele läks, kuid sealsamas muutus ta kohe tasakaalukaks. Ja kõrvuti vaimustusega oma unistustes kujuteldava võitluse üle juurdles ta ikka jälle Kaukaasia sündmuste mõtte ja nende riikliku tähtsuse üle, mida ei saanud arvestamata jätta.

Mitte vestluse ajal, vaid hiljem, enne une tulekut, kui Rajevski lamas oma välivoodil, mõtles ta vahel ikka veel oma jutukaaslasele. Puškin oli öelnud: «Kindral, siin, kus me praegu sõidame, on sõda vaibumas ja meie konvoi on vist küll liiga rohkearvuline. Kuid mööduvad aastad ja kogu Kaukaasias saabub rahuliku töö aeg.» Jah, kindrali meelest ühines nendes sõnades ühendamatu, Puškini vabadusearmastus ja patriotism leidsid temas eneses imelikul kombel kooskõla. Sõda on sõda. Kuid rahvad ise võivad elada rahu.

Kindralile ei olnud selles mõni asi selge ning see kutsus esile neid mõtteid, mida kindral enda juures ei sallinud. Ta oli alati lugu pidanud vaenlasest kui sõdurist, kuid ta ei lubanud endal mõelda sõjakoledestele kui niisugustele: sõjas on sellised mõtted võrdsed sõja reetmisega. Ta ei oleks sallinud selliseid mõtteid ka

teiste juures. Kuid Puškini juures oli see teisiti. Väiklased ja jõuetuks tegevad mõtted olid talle võõrad. Hinnelt mõtleb ja räägib ta rahvast ning ta soovib, et rahvad elaksid omavahel mitte vaenus, vaid sõprus.

Ja Rajevski hakkas rida-realt meelde tuletama Puškini hiljuti loodud luuletust, mida ta oli kuulnud mitte luuletaja enda, vaid Nikolai käest, kes seda peast teadis.

Mees õitsvais aastais, ustav vabaduse sõdur.

See värsirida tegi teda rahutuks. Kõigepealt sõda, kuid ilma igasuguse vabaduseta; aga kui hästi, lühidalt ning tihedalt:

On armas mulle sõjariista keel,
ju noorest east ma mehes austan vaprust,
ma kõrgelt hindan sõja verist taplust,
ning surma mõttest rõõmu tunneb meel.

Ja kuidas ta seda kõike teab? Nagu oleks ta tegelikult lahingus olnud! Siin nad on... kaheteistkümnenda aasta mälestusväärse Isamaasõja järelhelid... Ent milleks siis edasi see rida:

Mees õitsvais aastais, ustav vabaduse
sõdur,
kes surma silma ees veel pole näinud,
see õiget lõbu maitšmas pole käinud
ja naise armu jaoks on vääritud ning nõder.

Eks ole ka siin patriootiline leek liitunud valmisolekuga vastu minna surmale võitluses vabaduse eest... Kui hea see kõik kokku siiski on! «Ja naise armu jaoks on vääritud ning nõder...».

Siin juhtis Rajevski oma mõtted lõpuks mujale ja meenutanud midagi naljakat, naeratas äkki: ka temani oli ulatunud Puškini veider hüüdnimi, mille talle oli andnud Kislõje Vodõst ärasõidu päeval Maria, see mustapäine tark tütreke (kindral oli kõva kuulmisega, kuid mida tarvis, seda kuulis ta hästi). «Imelik narsaan,» mõtles ta, mugavamalt paremale küljele pöördudes, «imelik narsaan on see Puškin, tema ei lase kuidagi magama jääda.»

Ja juba otse une künnisel kerkisid nad mõlemad ta suletud silmade ette: Puškin rääkis midagi lõbusalt Mariale ning ta niisketel huultel mängles naeratus, Maria aga kuulas veidi pead langetades ega naernud. Siis tõstis ka tema silmad, mustad ja tõsised, ning ta huuled juba liikusid... Mida ta vastab?

«Ei tohi! Ei tohi... Ma keelan seda teile!» hüüdis Rajeovski valjusti ja erutatult ning ärkas hetkeks.

«Mis see on? Mis minuga oli? Või oli see häire?... Ei, kõik on vaikne.»

Nüüd unustas ta lõplikult kõik. Pea langes padjale ning ta uinus rahulikult, vajudes sügavasse, õiglasesse unne.

Jälle meri. Tamani linnake. Mõned saviseintega hurtsikud, kunagi aga oli see Tmutarakani vürstiriigi pealinnaks. Puškin meenutas uljast Mstislavi, kes kunagi oli seda vürstiriiki valitsenud. Sellest püha Vladimiri pojast kirjutas Karamzin ning tema lahingut kassoogidega meenutab ka «Igori sõjaretke» laulik. Ja kuskil siin — juba hiljem polovetside ajal — oli seisnud seesama «Tmutarakani puuslik», mis juba lütseumipõlves oli erutanud tema kujutlust kas või oma veidra nimetusega. «Otsida Tmutarakani linna»... kas tähendas see õiguste esitamist sellele linnale, «hagi» alustamist: oli ehk see maa Venele kuulunud ja temalt siis ära võetud... või tuli seda sõna otseses tähenduses mõista: otsida, nagu otsitakse kaotatud eset? Ja tõepoolest, kas see salapärase linn ei asunud saarel, mis hiljem mere põhja vajus, nagu selle kohta on veel praegugi liikvel tumedaid kuuldusi? Võib-olla sealtkaudu valitsesidki vene vaprad mehed rannikualade üle, — tähendab mitte Zaporozje, vaid Aasovi-äärne Setš... Kes teab, kuidas see tõeliselt oli?

Nüüd aga on siin lausa kõrb! Ja kui imelik on praegu, üle väina viiva parve ootel, mõelda sellele omamoodi tormilisele ja sündmusterohkele ajastule... Kallas on nukker ja tühi, ja meri ise? — kitsas väin, kahvatu ja pleekinud; näib, nagu pääseks siit läbi kas või jalgsi... Tahtmatult poeb kurbus uduna hinge.

Ja selliseid meeleolusid elas üle ka Puškin. Ta ei

olnud ilalgi ookeani näinud, kuid ta tundis enesest, mida tähendab mõõn, kui tunded hakkavad hajuma ja kujutlusvõime tuhmub; või siis, kui meri on tuuletu ja purjed lipendavad tühjalt. On see ehk uuesti korduv peidetud palavik? Ei, asi on vist lihtsam: kogu selle kahe kuu pinge, hiilgus ja mäng, Kaukaasia päikese kuumus, külmust õhkuvad lumised mäed, ääretud kaugused, kus pilved jooksevad all niisama vabalt kui alal taevas, need ratsa sooritatud matkad — mõtete, tunnete ja fantaasia ohjeldamatu lend — ja nüüd... ei midagi: tibab igavalt halli vihma nii maal kui ka merel, ja need on omakorda ükskõikselt alistuvad ning hallid, nagu oleks... imelik, kuid tõesti tundub nii, nagu oleks elu ise kuskil viletsas postijaamas hobuseid ootama pandud...

Marial valutab pea; Zara oli end tõlida nagu telki ära peitnud ega näidanud oma nägu; Puškin uitas kaldal ja ta jalad vajusid kleepuvasse savipinda... Hakkaksid ometi kas või hambad valutama, oleks vähemalt see piin ja põhjust vihastudagi!

Pisut ehk lahutas tema meelt vana kaluri jutustus kellestki kindral Wanderweidest, kelle sõdurid olid siin läheduses ühe kurgaani lahti kaevanud ja sealt loendamatuid varandusi leidnud.

«Ja kindralile endale, teie ekstsellents seda ehk pahaks ei pane, viidi kingituseks säherdune jäme käekett... See oli küll puhtast kullast, näed sa, aga ikka oli kuidagi piinlik: nagu ahelad. Ja punased kivid... need oleksid nagu verd täis olnud...»

Rajeovski ei suutnud naeratust tagasi hoida.

Ta tundis pisut arheoloogiat ja küsis huvitatult:

«Kas seal vaase ka oli?»

«Needsamad vaasid löid nad puruks. Neid olnud arvutu hulk! Nüüd seal muud ei tehtagi kui kaevata...»

Ja ta viipas käega väina taha.

Teisel kaldal, vaevalt viisteist versta eemal, ootas mele rändureid jumal Paanile pühendatud linn — muistne Pantikapaion, Bosporose riigi pealinn ehk, Karamzini meeldejäeva väljenduse järgi, «kõigi Mileetose linnade ema Bosporuse ääres»; Karamzin oli kedagi

tsiteerinud... Kogu Rajevskite perekond igatses näha Mithridatase kuulsa hauamonumendi varemeid.

Lõpuks ometi sõideti üle väina Krimmi kaldale ja Puškin astus kauaoodatud Tauria pinnale. Kuid pahandav hingeline loidus, mis talle sugugi omane polnud, ei lahkunud temast kohe ka siin. Öhtu eel lakkas küll vihm ja öösel sirendasid taevas tähed, kuid järgmine päev oli jälle hall ja vihmane. Päike liikus kogu aeg kerges pilvevines ja ainult harva langes kahvatu, sügist meenutav üksik päikesekiir rasketest kividest varemetele ning kaljusse rahtunud astmetele — inimeste kätetööle...

Kõigest hoovas minevikku. Vanaaegsest võimsast linnast olid järele jäänud vaid rohtu kasvanud kraav, linna kunagi läbinud tänavate jäljed, vanad telliskivid. Ent olgu kuidas tahes, just siin oli Mithridates Eupator — see iidsete aegade suur sõjamees, Kreeka vallutaja ja Rooma kolooniate hirm — viimses võitluses Pompeiuse poolt puruks löödud, sellelsamal mäel oli ta rinnuli langenud väljasirutatud mõõga otsa ja sedasama mulda oli niisutanud tema taltsutamatu veri. Kuulsa väepealiku hauamonumendi varemete juures Puškin kummardus ja murdis metsiku mooni punase õie; kahvatu päikesekiir valgustas õit, nagu oleks sellest helkinud kaugete sajandite nõrka valguskuma. Ta pani selle lille mälestuseks raamatu vahele, mis tal kaasas oli.

Kindral Rajevskile pakkus end juhiks muistset linna tutvustama keegi prantsuse emigrant Paul Debreux, kes nüüd venelaste juures teenistuses oli. Ta oli siinsete soolatööstuste juhataja, kuid kõik hüüdsid teda «surnukirstude avajaks». Ta oli väga rõõmus haritud reisijate üle ja lobises vahetpidamata.

«Ma elan siin juba kümme aastat, kuid mis tähendavad need kümme viletsat aastat! Tahaksin elada vähemalt sada aastat! Ja ka siis saaksin ma hõivata vaid väikese osakese sellest kiivast maast. Ah, maa — ta on väga kiivas ja väga kitsi. Nõuab raha ja ikka jälle raha! Ma olen juba kõik oma säästud matnud sellesse maasse. Hiljem subsideeris mind veidi krahv Langeron ja siis riigikantsler Rumjantsev... Suur-

üst Nikolai Pavlovitš isiklikult annetas sada rubla. Kuid ma tahan avada siin muuseumi, nagu see on juba avatud Kaffas.»

Tal oli seljas loendamatute taskutega jahimehekuub, mille iga tasku oli kinni sarvnööbikesega.

«Ma näitan,» ütles ta üht taskut avades. Ta pistis kätte tasku ja kõlistas münte. «Vaadake! Kas pole huvitav?»

Bosporose müntidel olid kujutatud oina ja härja pea ning pikauimeline kala...

«See siin, palun vaadake, on eriti huvitav! Näete, greif holab vitsakest hammaste vahel ja valvab viljapoodi; ta valvab Bosporose rikkusi. Ja kungas ise merede piiril — kas pole see võimas valvepost! Ma näitan teile pärast oma kaarte; kuigi ma vanasti olin ratsaväelane, olen ma osalt ka topograaf...»

Münt oli tõepoolest huvitav, ka kungas oli tore; prantslase punakas habemetutt otse lõomas vaimustusest, kuid Puškinile näis — kriitilises meeleolus, nagu ta oli —, et kas see entusiast ei kavatsenud mõjuka inimese kaudu mõnda uut subsiidiumi välja kaubelda.

Kaardid ja plaanid, mida Paul Debreux hiljem näitas, olid hoolikalt ja isegi kuidagi kuivavõitu artistlikkusega tehtud, ent kui temaga taheti kõnelda maakidest, siis oli näha, et ta peale oma soola midagi ei teadnud. Ometi aga, kui Puškin jalutas, olid ühes ja teises kohas tema tähelepanu äratanud roostekarva urbsed kivid; tõenäoliselt oli see rauamaak. Ka paljudes teistes küsimustes osutus nende jutukas kaaslane puruharimatuks inimeseks, ajaloost aga teadis ta ainult anekdoote... Puškin tuju see ei parandanud.

Juba märksa rohkem meeldis talle Semjon Mihhailovitš Bronevski — eakas mees, kelle juures nad Feodosias peatusid. Ta oli kuus aastat olnud kohalik linnapea, enne seda aga teeninud Gruusias Tsitsianovi juures, tundis hästi Speranskit. Nüüd oli ta juba neljandat aastat erus ja elas oma majakeses linnast poolteist versta eemal. Oma maatükile oli ta istutanud viinamarjapõõsaid ja mandlipuid. See aed oligi tema ülalpidamisallikaks. Kui endine linnapea oli ta praegu kohtu all; tal oli palju vaenlasi, nagu sageli juhtub

väga heade ja tublide, kuid iseseisvalt mõtleivate inimestega. Ta oli endiselt väarikas ja säilitanud oma hingerahu. Puškinile meenutas ta vanameest Vergiliuse «Georgicast», kes elas aias ja toituis omaenda poolt kasvatatud puuviljast.

Bronevski oli juba tublisti üle viiekümne ning ka Rajeovski oli just poole sajandi künnisel, ent vaadates neid kaht nii rahulikult ja mõnusalt vestlevat auväärset meest, tundis ka nooruk Puškin ootamatult rahu ja päevade ühetasase voolamise vaikset võlu. Ja nende aastadki ei paistnud talle vanadusena, vaid ennem küll rahuliku mehisuse, küpsuse eana, ning ta oli neile mõlemale tänulik temas tärganud tunde eest.

Aed oli ilus, meri laksus vastu kallast, läbi mandlipuude tihkelt läikiva roheluse valendasid siin-seal Parose saare marmorist raiutud, tuultest ümberpaisatud ja ajavoolust uuristatud sammaste rusud. Oma uudses, kuidagi nagu rauges meeleolus tahtis Puškin üksi olla ning ta väljus aeda, võttes kaasa peremehe käest saadud raamatu. See oli Bronevski enda teos — «Krimmi lõunapoolsed kaldad»; raamat sisaldas rohkesti elavaid tähelepanekuid ja väga huvitavaid andmeid. Midagi taolist oli tal teoksil ka Kaukaasia üle. Puškin võttis kätte oma reisimärkmiku ja kavatses ühteist üles tähendada... Leheküljele, kuhu ta oli pannud murtud punase mooniõie, oli jäänud vaid selle kahvatu jälg. Õis oli kadunud. Kas oli tal kahju? Ei, tal ei olnud sellest kahju.

Märkmik oli suletud, kuid kujutlusse oli jäänud õie kahvatu jälg. Kas pole samasugused ka mälestused? Seda, mis kunagi hiilgas või soojendas või piinas, pole elus enam olemas, kuid selle jälg on säilinud hinges, ja see mälestuste nähtamatu õis lõhnab surematu eluna — nii valu kui ka vaimustus elavad edasi! Ja nagu oleks tuulepuhang lehestiku kahisema pannud või allikas päikesevalgusse pursanud ja naeratavana üle kivide vulisenud, — nii ka Puškin, unustanud oma märkmed, unustanud Bronevski raamatu, mooniõie ja teda äsja vallanud mõtted, tõusis hoogsasti pingilt ja nagu see vahel temaga juhtus, tõttas peaaegu jooksumammul mere poole, mere poole, vabadusse!

Meri tõusis ja vajus ebatasaselt, künklikult: lained põrkasid mässates kokku ja purunesid üksteise otsas, lootsus värske, tugev tuul. Jahedad pritsmed katsid kaitena näo, ja peaaegu füüsiliselt oli tunda, kuidas kõigi nende päevade jooksul ängistatud südamelegi valgusid tohutu suured, värsked lained: ookean tuli tagasi. Mühise, ookean!

Ning värske tuul paisutas tugevaid purjesid. Kindral Rajeovski käsutusse antud sõjabriik liikus kindlas suunas Tauria kallaste lähedal. See erutas rõõmsalt: mitte enam mööda mere kallast juba tüütuks muutunud sõidukite, vaid piki kallast ilusa sõjalaeva pardal.

Briik läks juba õhtu eel merele. Päike kaldus loodesse ja laotas merepinnale, laeva liikumisteele, punavatest jahtunud kiirtevihkudest laia kuldse lindi; kergelt õõtsudes löikas seda terav laevanina. Kõrval ujusid mööda rannad, mida purjed ei varjanud...

See nii tujukalt kääruline ja ühtlasi korrapärane rannajoon ning rulluvate lainete ühtlane liikumine täiendasid teineteist nagu rütm ja meloodia. Lühikest lained vulksatused, otsekui värsiread, vaheldusid pikade ja laiade lainetega — juba pikemate ridadega, täis hingust ja voolavust, ning elu ja liikumise igavesti ühtne meloodia, uhtudes rahu seisvat ranna-arabeski, kõlas lakkamatult kord iseeneseks jäädes, kord tujuvalt mitmekesiseks muutudes ja tekkivale uuele vormile alistudes. Nii voolas tärganud tunnetest vabalt ka sõnade meloodia, väga hingestatud, väga rahvalik ja venepärane, kuid sõnade taha jäi püsima mineviku kääruline rand. Ka tema hinges rullus laine lainele, ning uhtudes mälestuste käärusid, löid nad endale vaba ja vajaliku rütmi.

Oh kohise täis tuult, mu nõtke puri,
sünk ulgumeri, laineta mu all.

(Tõlkinud A. Sang)

Jah, juba muutus meri tumesiniseks, õhtune udu laskus ta pinnale, taevast süttisid eredad tähed. Purjed lahisesid tuules ja all kerkisid määratu suured tumedad vood. Kuud ei olnud ja lähedased kaldad ujusid uduvines mööda nagu nägemuste rivi. Puškin ei maga-

nud sel ööl üldse. Mälestused tunglesid hinges. Talle näis, et laev viib teda nooruse kallastelt eemale, ning ta ei tahtnudki sinna möödunud elamuste maale tagasi pöörduda.

Et hinge täidaks uued muljed,
ma sinust lahkusin, oh kodumaa...

Ja siiski valdasid teda enneolematu jõuga mälestused varajasest armastusest, millest ta Nikolailegi polnud jutustanud, — kadunud, ammumöödunud armastusest. Kas on võimalik, et seal tundmatus ja nõiduslikus riigis, kuhu ta nüüd kogu igatsuse ja erutusega püüdles, ootas teda õnn?

Ma tunnen: jällegi mu silmad vett on täis,
mu rinda muistne valu vaotab
ja tuttav unistus mu ümber tiibu laotab
ja ilmub kõik, mis kord nii kallis näis,
kui rinnas leekis arm, kui puudus kahtlus kuri,
kui lootust uskusin veel rõõmsal õhinal...
Oh kohise täis tuult, mu nõtkes puri,
sünk ulgumeri, laineta mu all.

(Tõlkinud A. Sang)

Nii voogas erutus ja nii tõstis häält kurbus: kirev, rahutu noorus on möödas ja unustatud, —

...kuid haavad rinnas sügaval,
mis lõõnud armastus, need ilalgi ei kao...

Ent ka see kannatuste tusk tundus muusikana. See ei lasunud elutu kivina südamel, ei tõkestanud teed. Veel enam: tunde sisemise valguse ja ranguse ajel kutsumus ta edasi, imeväärsele ootuste maale...

«Vaadake, seal on Tšatõrdag,» ütles kapten Puškini juurde astudes.

Puškin vaatas korra, kuid kuulsa mäe piirjooned olid udus ähmased, ka polnud Puškin «teadmishimuline reisija», kes tingimata kõike nägema pidi, mida vaatamisväärseks peeti. Niigi oli ta enda avali jätnud ja oma sisemusse lasknud selle uduse kuuvalgeta öö ning selle laeva liuglemise mägise ranna läheduses, mis oli kaetud

paplite, viinapuude, loorberite ja küpressidega. Ja sellele vastas ta kogu oma olemusega, mis helises nagu muusika ja harmoneerus mere muusikaga, — vastas oma õlase Eleegiaga.

Hommiku eel Puškin uinus ja magas lühikesel madratsel vahelst ehk paar tundi; muide, sellestki näis küllalt olevat.

Varahommik oli värske nagu kümbel mägiallika vesi. Laev õõtsus kergelt ja kogu Rajevskite perekond oli juba pardale tulnud. Nad rääkisid küll omavahel palju elavalt, kuid mitte kõvasti, nagu ikka siis, kui varasemal tunnil loodus ja maailm on täis vaikust.

Laev peatus Gurzufi lähedal, mis oligi nende teekonna eesmärgiks. Mägedega piiratud avar laht lebas rahulikult oma kallaste vahel. Puškin, kes teistest hiljem oli ärganud, tuli nähtamatult üles laevalaele ega andnud ka seal endast märku. Ta seisis vaikselt ja vaatas enda ette, jättes tahtmatult nii silmade kui ka südamega meelde, kuidas hiilgasid kauguses mitmevärvilised mäed, kuidas tillukeste majahüttide lamedad katused liibusid mägede vastu ja meenutasid eemalt mesilaid ning kuidas saledad paplid nagu rohelised sambad nende vahelt üles kerkisid. Paremal pool oli Ajudag, mis ulatus kaugele merre.

See pilt jäi talle kogu eluajaks meelde.

NELJAS PEATÜKK

GURZUF

Puškin virgus ega taibanud kohe, kus ta on. Ta polnud ikka veel harjunud uute kohtadega.

Ta oli parajasti näinud und: algul on ta purjetava sõjafabriki pardal, siis algab tugev õõtsumine, ning ta ajaks peaaegu laevapardalt vette komistanud. Kuid siis selgub, et ta pole sugugi laevapardal ega olnud komistanud, vaid seisab õnnelikult lütseumi aias vee ääres, ja seal hüppab naljahammas Wilhelm Küchelbecker, et end uputada, tiiki, kus ehk kanapoegki

uppuda ei saa. Tahtmatult kerkis kohe kujutlusse ka kogu see ammune lugu, kuidas vallatu Malinovski kalas mõtteisse süvenenud Kuhlja pea kohal ümber taldrikutäie suppi ja Kuhlja närvivapustusest palavikku haigestus ning hiljem haiglast ära jooksis, porilompi sööstis ja sealt välja tõmmati...

«Küll võivad aga unenäod olla!» mõtles Puškin. «Aga kus ma siis ikkagi olen?» Ja kohe meenutas ta rõõmsalt, et ta on juba mitmendat päeva Gurzufis. Teisel asemel lamas, käed pea all, Nikolai Rajevski. Nüüd hakkas too oigama... Kui palju olid nad roninud üheskoos Kaukasuse mägedes, kõik möödus õnnelikult, kuid Mithridatese mäel Kertšis komistas ta ja vigastas raskesti jala. Puškin arvas, et Nikolai oigamine vist ärataski ta üles ja vist sellepärast ta nägigi unes, et ka tema ise pidi peaaegu merre kukkuma...

«Mis on, Nikolai?» küsis ta tasakesi.

Kuid Rajevski tõmbas käed ruttu pea alt, ja keernud oma hiigelsuure keha kägarasse, leidis nähtavasti viimaks mugava asendi ning pomises uniselt:

«Ei, pole midagi, kõik on hästi!»

Toa aknad on avatud ja eesriietega katmata. Augustikuu öö on lõppemas, kuid tähed justkui sulistaksid tuules õõtsuvate puude värelevas lehestikus kord sukeldudes, kord jälle välja karates. Puud õõtsuvad hääletult, pehmelt, ja vaikust häirib ainult läheduses vastu kallast põrkava laine kaugenev kohin. Puškin armastas mere raugematut, ühetoonilist juttu ja oli valmis seda tundide viisi kuulama. Nii hea oli lamada, kuulates rütmilist loksumist, ning mõtiskleda ja endamisi korrata nagu iseenesest tekkivaid kergeid luuleridu: riimid ei jätnud teda ka öösel. Süüdanud küünla, aga vahel ka pimedas, viskas ta sageli paberile lühikesi poolikuid sõnu, et neid päeval täielikkudena meelde tuletada. Muusa oli tema juurde tagasi tulnud.

Lamades ja mõtiskledes hakkas ta mõistma, et matkad Lõuna steppides ja Kaukaasias olid justkui ettevalmistuseks selle uue maanurga jaoks. Hing oli Tauria rahule ja vaikusele avatud.

Ka praegu, öövaikuses, meenusid talle ikka jälle saabumisehommik ja see, kuidas nende saabumisel tõu-

sis majas elav sagimine. Rajevski vanemad tütre, visand kiiruga selga kerge kleidi, jooksid otse une pealt isale vastu... Räägiti kõigest korraga, sadas küsimusi, hüdatusi, suudlusi. «Miks ometi on mul selles majas nii hea?» tuli alatasa Puškinil mõttesse, kuid vastuse asemel naeratas ta endamisi, heitis silmanurgast pilgu Nikolaiile, tõmbus ise niisama mugavalt kerra ja uinus sedamaid.

Richelieu maja, mis oli ehitatud mitte väga ammu ja külalislahke majaperemehe poolt kindral Rajevskile ning kogu ta perekonnale kasutada antud, asus üsna mere lähedal. Peafassaad suundus mägede poole; sealpool oli ka aed. Maja koosnes ühest korrusest ja veel ühest suurest mansardkorruse kabinet-toast; sinna asuski Puškin koos noorema Rajevskiga. Õieti oleks see pidanud kuuluma kindral Rajevskile endale, sest see tuba oli märksa suurem kui ükski alumistest, kuid sinna viiv trepp oli liiga kitsas ja sealt ülespääsmine üsna ebamugav. Vaatamata oma vigastatud jalale, Nikolai seda isale ei lubanud. Tõtt öelda, vanale Nikolai Nikolajevitšile oli raske midagi lubada või keelata: ta oli lahke ja vastutulelik, kuid pidas kogu maja ja koduseid kindla käe all. Ometi hindas ta poja head tahet ja andis talle järele, jäädes alla väikesesse nurgatuppa.

Samasugune nurgatuba oli ka maja teisel küljel, seal asus Rajevskaja-ema. Tütarlastel oli rohkem ruumi — tervelt kaks tuba, ja need olid ka teistest suuremad. Ilmski oleks neil öösel olnud umbne, kui poleks olnud noorust ning pärani avatud aknaid, millest koosnes peaaegu kogu sein. Ühes nendega magas ka miss, kes pidas ebaviisakaks muutuda sarnaseks lapsehoidja ja seltsidaami Anna Ivanovnaga. Viimase asukohaks oli vestibüül, asemeks öled.

Kolmest küljest piiras maja rõdu, millele viisid tihedate astmetega välistrepikesed akendeta kõrge keldri-ruumi kohalt. Ka merepoolsest küljest oli maja väga ilus, särades akende läikest, valgete seinte ja kitsaste neljakandiliste rõdusammaste heledusest ning rõõmutades silma treppide ja käikude nikerdustega ning uhke katusetorniga. Kogu selle maja juures ei olnudki silmas peetud mugavust, vaid ilu. Majas polnud isegi ahjusid,

ja talvel ei saanud seal elada. Sellepärast olevatki maja omanik hertsog Richelieu siin ainult ühe korra käinud.

Aga mis sellest? Milliseid mugavusi on veel vaja, kui päev möödub värskes õhus ja kogu maja on avalil!

Unenägusid enam ei olnud. On hommik. Pea on värskel ja selgel. Palja jalu otse voodist, kiiresti ja kuuldamatult, et mitte Nikolaid äratada, läks Puškin akna juurde. Amfiteatrina asetsevad mäed hingasid veel kauget õist kargust. Kui erinevad on nad Kaukasusest! Näis, et isegi kaljud elasid siin kuidagi eriliselt, koduselt, — lihtsatena, ilma uhkusega, täis kuldse päikese soojust. Just nüüdsama tõusiski päike paremalt poolt mäeaheliku tagant, ja kallas sealt valgust läbi imekerge uduvine, ujutades üle ja pannes sädelema crud. Majas magasid veel kõik, kuid juba keerles õrn suitsu-
juga väikese köögi korstnast ja kojamees viis ämbriga vett härrastele pesemiseks... Puškin aga armastas pärast magamist kohe merre söösta.

Nii tahtis ta ka nüüd juba rõivaid haarata, kui ta pilk langes vihikule, mille ta õhtul oli lauale unustanud. Seal oli lehekülje keskele kirjutatud:

KAUKASUS

Poeem

1820

Ja all märge:

Gurzuf — augustis.

Pööranud lehekülje, jäi ta veel kord mõttesse epi-
graafi üle «Faustist»:

Gieb meine Jugend mir zurück...¹

Jah, see Kaukaasia poeem pidi sisaldama just neid mõtteid ja tundeid, millega oli täidetud tema noorus

¹ Mu noorus tagasi mul too...

ja mis nüüd olid temast jäädavalt lahkunud... Kas jäädavalt? Praegugi tundis ta end nii noorena, võimalik isegi nooremamana kui kunagi varem! Ja tahtmatult ise enda üle naeratades libisesid ta silmad põgusalt üle poeemi alguse:

Kus mäed on kuhjund raskusest,
jõekaldal Kaukasuse kurus
tšerkess seal üksi valvas orus,
käes välkus mõõk Damaskusest.
Ta ahnel pilgul põõsast piilus,
kust rada kaugusesse viis,
õel rangus igas mantlisiilus,
ta oma saaki ootas siin.

See ei tahtnud veel päris hästi välja tulla — see poeem mägilaste kätte vangi langenud vene noormehest ja kauni tšerkessi neiu armastusest tema vastu. Ka värsid ise... Talle ei meeldinud kõrvuti sellised erisugused verbid: valvas orus — see on üks asi, see on pigem inimese seisund kui tema tegevus, ja siinsamas — välkus mõõk! Kas ta siis vehkis sellega? Miks? See rida on tõepoolest nagu mõõgahoop, raiub lõhki kogu pildi... Halb!

Puškini laup tõmbus kipra ja käsi puudutas näritud aulejuppi, kuid Rajevski oli üles ärganud ja hüüdis teda:

«Sa oled juba üleval, Aleksander? Vara veel!»

«Kui vara, siis maga...»

«Oh-oh-oo!» ja Nikolai ringutas oma võimsat keha nii tugevasti, et kondid ragisesid ja õnnetu säng tema all oigas. Ei, näib, et peab tõusma! «Kas suplema läheme?»

«Jah, ma just pidingi minema!»

«Kui see neetud jalg ei segaks, küll oleks hea ratsa!»

«Mina aga olen harjunud istuma, nagu see muide ehtsale memmepojale ka sobib: memmepoeg aina istub!»

Mõlemad hakkasid riietuma ja elavalt lobisema, nagu nad lobisesid igal hommikul.

«Noh, meie linnud on üles ärganud,» tähendas all nende häält kuuldes Rajevski-isa.

Haaranud käterätid, läksid nad välja. Õuekoerad, kes nendega juba harjunud olid, surusid end nende põlvede vastu. Kruus krigises jalge all. Tütarlaste akende all märkas Puškin katkirebitud paberitükke. Tahtmatult kummardus ta ja korjas need üles.

«See on Jelena,» ütles Rajeovski, pilku käekirjale heites; kirjutatud oli prantsuse keeles. «Las ma vaatan...»

«Miks?» vastas Puškin elavalt ja surus punastades paberitükid pihku. «Ma viskan need merre. Võib-olla on see kiri.»

«Kui kiri oleks, siis poleks seda ära visatud. Anna ometi siia! Nii see ongi: see on Byron ja see Walter Scott...» Aga kuidas edeneb su «Kaukasus?»

«Ta siis tõlgib?»

«Sina ära hakka talle ütlema! Ta teeb seda salaja.»

Puškin peitis lehekeseid hoolega ära: tõlgib Byronit! Ja just sedasama, mida tema praegu loeb.

«Kabinetis», kus nad mõlemad asusid, tuhnis ta kohe esimesel päeval põhjalikult läbi väikese raamatukogu jäänused. Seal, nurka virna pandud raamatute hulgas sattus ta kätte tema kunagise lemmiku Voltaire'i üksikuid köiteid, seal oli ka Walter Scott. Byroni aga oli endaga kaasa toonud Jekaterina Rajevs-kaja ja nad mõlemad Nikolaiga lugesid nüüd innukalt «Korsaari». Puškin oli varases lapsepõlves veidi inglise keelt õppinud, see vähenegi aga oli peaaegu täiesti ununenud. Kuid Nikolai abil, kes pisut rohkem inglise keelt oskas, said nad, ehkki üsna tihti komistades, siiski jagu paarist leheküljest, otsides raskematel juhtudel abi Jekaterinalt, kes seda keelt vabalt valdas. Oma vanusele toetudes — vanem tütar! kakskümmend kolm aastat! — oli ta nende vastu üleolev, ja seletanud «poistele» raske väljendi, lahkus ta kohe. Puškin ei sõandanud sellise pisut nagu teeseldud uhkuse üle vihastuda: nii kaunis ja ligipääsmatu oli see neiu... Kuid nüüd ilmses, et ka Jelena — seesama sinisilmne seitsmeteistkümnepäevane Jelena, kellele ta mõtles, sõandamata nimetada oma tunnet mingi sõnaga —, et ka tema oli innustunud «Korsaarist». See erutas Puškin.

Hommik ja meri!

Hommikune merevesi oli jahe. Suure naudinguga sööstis Puškin otsemaid vette ja hakkas ujuma. Rajevis-ki segas haige jalg, ja tema suples ainult kalda lähedal.

Puškin ujus kaugele, kuigi ta polnud eriti osav ujuja. Tagasi pöördudes nägi ta nüüd juba tuttavat, kuid iga kord teisiti värsket mägede panoraami ja orge lopsaka rohusega, mida hilissuve hõngus ainult pisut oli puudutanud. Väikesed harvad majakesed liitusid peaaegu täielikult maaga ja Richelieu maja paistis nende kõrval päris lossina.

«Jumalaga, Nikolai!» hüüdis Puškin käsi toruna suu ette pannes, võttis hoogu ning, visanud käed üle pea, sukeldus.

Puškin oli seda endale harva lubanud ega osanudki seda kuigi hästi. Hüüdnud veel kord juba otse vee pinnal: «Jumalaga, Nikolai!» tõmbas ta kohe alguses vett kurku ja pidi peaaegu lämbuma. Sogased opaalsed vullid kerkisid tal silmade ette. Taevast ei olnud, ka põhja polnud näha, paremas jalas tõmbles sooneke; see segas tema jõupingutust vee peale tõusmiseks...

Nikolai vaatas seda kalda lähedal seistes ja hakkas juba ärevust tundma. Ta katsus ujuda. Kuid vaevalt oli ta teinud mõned käelöögid, kui nägi sõpra veest välja hüppavat.

«Mis naljad need on!» hüüdis ta poolpahaselt, kuid hääles kõlas varjamatu rõõm.

«Tere, Rajeovski,» vastas talle Puškin kaugelt, nagu poleks midagi juhtunud, kuid ta hääli oli nii nõrk, et seda kaldale polnud kuulda.

Viimaks köhis ta kopsu puhtaks ja heitis selili — hinge tõmbama. Ta laskis pea sügavalt vette vajuda, ja meri kandis teda kergesti. Teda valdas õndsustunne. Puhas sügavsinine taevaskõrgus ilma ühegi pilvekeseta säras tema kohal. Meri kord kergitas pisut, kord laskis vajuda kergeks muutunud keha, kiigutades teda nagu laastu, mis on lainete meelevalda antud. Puškin liigutas vaid veidi sõrmi, ja nendest pisiliigutustest jätkus, et hoida end veepinnal. Ta hingamine oli rahunenud, kuid veri helises laulvalt ja tugevasti. Puškinil ei olnud

sel hetkel peas ainsatki mõtet, teda valdas üldine võimas ja avar tunne: elada on hea.

Äkki tundis ta endas paisuvat jõudu, liikumise vajadust; keeranud rinnuli, suundus ta kalda poole.

«Meres on tore olla, kuid maal on siiski kindlam...» naljatas ta kaldal riietudes.

Temas pulbitsema hakanud nooruse jõud nõudis endale väljapääsu ka tagasiteel.

«Olen vetesügavustes kuidagi kangeks jäänud...»

Ning ta hakkas jooksuma, tehes tiire ja siksakke, et mitte maha jätta aeglaselt sammuvat Rajevskit, kes teda muheda naeratusega jälgis.

«Sa oled nagu kutsikas pärast vettekastmist.»

Puškin naeris vastu ja tegi, nagu raputaks ta tõesti karvu.

Maja juurde viivast teest pisut kõrval kasvas noor küpress, mida Puškin igal hommikul, harilikult veel enne kümblust, vaatamas käis. Ta armastas teha seda üksinda. Täna aga takistasid teda Nikolai ja see Byroni tõlke leidmine. Seetõttu jättis ta nüüd Rajevski maha, niipea kui küpress paistma hakkas. Lennates nagu tuulelil, kämmalt jooksul valmis seades, libistas ta otsekui tervitades käega üle küpressi tumerohelise tihke kuue ja jahedad käpataolised oksakesed ajasid end käelt vabanedes kohe jälle nõtkelt sirgu.

Seistes seljaga Rajevski poole, puudutas Puškin kergelt küpressi tüve ja kujundas sellel sõrmega kaht tähte, nagu oleks ta sellele noorele puukesele, mis talle nii elavalt meenutas toda küpressi Peterburis, mingi saladuse usaldanud.

Kui mahajäänud Rajevski äkki oleks taibanud, mida Puškin seal teeb, siis poleks talle perekonnanime täht mingit kahtlust tekitanud: see täht oli muidugi R, kuid kes õdedest, milline neist? Puškin oli kõigi vastu ühtviisi kena, oma saladusi aga ei usaldanud ta kellegi.

«Mis sinuga küll täna juhtunud on?» päris Nikolai lähemale jõudes.

«See, et miski on mind täna jäägitult haaranud. Täna peab tulema seiklusrohke päev.»

«Miks nii?»

«Nägin Küchelbeckerit unes. Ta tahtis end ära uputada. Peaaegu oleksin ka ise uppunud.»

«Hoi hoia ennast. Ise tahad veel ratsutama minna...»

Rajevskeid polnud kuulda ega näha. Kuid õues askeldas juba mustasilmaline põngerjas, kirju tatari mütsike kuklasse lükatud, kõhuka, halvasti puhastatud samovari kallal. Ta puistas torru terved kamalutäied männikahvaid, ja sellest tõusis lõhnava sambana paksu vaigust suitsu, kõdistades nina ning varjutades orge ja magesid. Köögist kostis hääli, aeglaselt jalutasid õuel kodulinnud, vahetevahel pead tõstes ja tähtsalt ümbritsi silmitsedes.

Puškinile toodi hobune. Ta võttis lühikese ratsapiitsa kätte ja hüppas osavalt sadulasse. Hobune hakkas tantsima.

«Mägedes, Aleksander, hoi ratsutit pisut lühemalt,» kuuldus värske, sugesttiivne hää.

Ta tundis selle kohe ära ja ümber pöördudes nägi aknal kindral Rajevskit — veel koduselt, öökuues.

Puškin sõitis aknale lähemale ja raporteeris, naljaltlevalt au andes:

«Just nii, teie ekstsellents. Mul on au ette kanda: sõidan seikluste jahile.»

Kõik need päevad oli Rajevski-isa suurepärasest meeleolust, «Aleksander Sergejevitši» oli ta juba ammu usaldanud sõbraliku, lihtsa «Aleksandriga», seda enam, et tema vanem poeg polnud ikka veel saabunud ja et see harjunud nimi ei tekitanud mingit segadust. «Tänu jumalale,» mõtiskles ta vahel endamisi, «näib, et neil Mariaga on nüüd kõik vaikne, aga palju siis tütarlapsel tarvis on, et kiinduda.» Selles asjas oli tal terane silm noorte inimeste suhtes ja kord jutustas ta naerdes oma tähelepanekuist naisele:

«Tead, Sofi, näib, et meie poeet on kolme männi vahele sattunud... ja ära eksinud.»

Lomonossovi mustasilmne lapselaps vaatas oma mehele tõsiselt otsa. Ta oli hoolitsev ema ja ustav naine, kuid nalja mõistis ta halvasti; ja tema suurimaks mureks oli õieti ainult üks — mehe heaolu. Ta ei naeatanud, ei taibanud, et Nikolai Nikolajevitš ainult naljatas ja et selle taga peitus lihtsalt ta hea meeleolu.

«Annaks jumal, et midagi ei juhtuks,» vastas naine kuivalt, kuid murelikult.

Mees talle rohkem ei seletanud ja sirutas käe heatajuliselt oma piibu järele.

Puškin pidi just hobusega ümber pöörama, kui ta kindrali õlgade tagant Jekaterina peakest nägi. Neiu oli juba kammitud ja tema juustesse kinnitatud reos säras nagu hommikune kaste. See oli nii lihtne ja ühtlasi õhkus sellest nii kütkestavat ilu, et Puškin tahtmatult imetlema jäi.

«Niipea kui samovar lauale pannakse, pole Puškinit kuskil, Puškin on jooksus!» ütles Jekaterina naeratades.

Puškin muutus tema juuresolekul araks, ja — muidu alati nobe vastama — pomises ta nüüd päris tühiseid sõnu, sealjuures iseenda kohmetuse üle vihastudes:

«Kuid samovar pole ju veel laual...»

«Nii võib tõesti ainult poisike vastata!» Kuid näis, et Jekaterina Nikolajevna millegipärast just selle vastusega rahule jäi.

«Ärge siis ära kaduge!»

Puškin laskis hobusel sammu minna. Ta vajus tahtmatult mõtteisse. «Praegu ei mõtelnud ma hoopiski temast, kuid, mu jumal, kui ilus ta on!»

Taamal väikese lihtsa vana purskkaevu juures märkas ta idamaises riietuses tütarlast. Vesi langes kaare kahe nirena ja tütarlaps pani vallatades kannu kord ühe, kord teise nire alla. Siis aga pöördus tütarlaps ümber, ja oma imestuseks tundis Puškin temas ära... Maria.

Vahel võttis Puškin endale vabaduse hüüda teda üksnes eesnime järgi:

«Maria, mis te seal teete?»

Maria vaatas talle vaikides otsa.

«Kas Zara teid selliselt ehtis?»

«Olen mägede neiu,» vastas lõpuks Maria, ja polnud võimalik aru saada, kas ta tahtis sellega öelda midagi tõsist või lihtsalt naerda tema üle.

«Või nii!»

«Jah, just nii! Puškin ju ratsutas seikluste jahile. Ma sain sellest õigel ajal teada.»

Nüüd löid ta silmad ja seejärel ka nagu särava

hõlge läpselikumast naerust, ning ta tegi, nagu tahaks ta Puškinile kannust vett visata...

Üknes Jelenat Puškin ei kohanud, kuid selletagi oli Jelena kogu hommiku temaga olnud, ja Puškin pääses viimaks nende «kolme männi» vahelt lagedale, juba päikesest soojendatud teele.

Mingeid seiklusi selle sõiduga ei kaasnenud, kuid ratsutada sai ta oivaliselt.

Algul suundus ta otse mägedesse. Teerada oli üsna järsk ja metsik põõsastik hakkas jalustesse kinni. Kuid hobune ja ratsanik olid ühtviisi heas tujus ning ukameelsed igas liigutuses; ja eelkõige nad mõnuisid — hingamisest. Õhk oli puhas ja soojalt lõhnav. Päike sulatas vaiku. Rohutaimi ja lilli oli vähe, kuid näis, et võimas lehestik ja okastik valgus mägedelt jugadena alla ning ujutas üle kogu ümbruse. Seal, kõrgemal, kus rohelist oli pisut vähem, olid üksikud piniad avanud oma lamedad kroonid. Tuul puhus idast ja rabistas sõidul Puškini kuube. Tema heledatele, trippidega pingule tõmmatud pükstele olid karedad põõsad jälgi jätnud. Pükstel olid ratsasõidu harrastajana asukoha võtnud kaks-kolm ettevõtlikku kuiveanud ritsikat. Samovari ja hommikusöögi oli Puškin sootuks unustanud. Taltsutamatu kihk kiskus teda edasi, aina edasi!

Idapoolse mäeaheliku tagant, mis kalda pool teravapulise kaljuna üles kerkis, avanes jälle varjundi-rohkest sillerdades sinine meri, sinisem kui taevas ise. Silmade ees avardus lõpmatu kaugus, ja polnud kerge eraldada silmapiiri kauget joont. Karumägi rõhus rängalt oma karvase rinnaga ja surunud oma sasipea madalale, jõi rohelist niiskust ega saanud janu täis. Merel valendasid mõned väikesed purjepaadid, näis, nagu otsiksid nad midagi. Üksik puu kaldal sirutas nende poole oma liikumatuid oksid.

Puškin ohkas tahtmatult. Peatanud hobuse, vaatas ta siit ääretusse kaugusesse. Mõttlikult laskis ta hobuse jälle käima ja suundus Ajudagi poole.

Vähehaaval kadusid hurtsikud. Ka puud jäid hõredamaks. Kord saar, kord tamm; rohelised tõrud vaadid nagu pisitillukesed linnukesed oma korralikult

punatud pesakestest välja. Hobuse kapjade all ragisid teokarbid.

Hüpanud üle väikese jõekese, sattus Puškin üsna Ajudagi vaatepiirkonda. Maastik oli täiesti tühi ja lage. Näis, et selliseks jääb ta ka igavesti. Kogu teel oli talle vastu tulnud ainult kaks elatanud puuraiujat, kes naeratades oma helkivaid hambaid näitasid. Muide, ühel neist oli ka püss õlal.

«Kas jahil?»

«Jah.»

«Kas lubatakse?»

Mees heitis käega.

«Aga kuidas seda maakohta kutsutakse?»

«Artek,» ja hammaste helkides lisas ta muiates juurde: «Vene keeles aga oleks see nagu põldvutt.»

Puškinile meeldis väga see lihtsameelne nimetus.

Varsti valdas teda hoopis teine meeleolu — ülev ja romantiline. Tõusnud mitte just kõrgele mäetippu, laskis ta lõpuks hobusel puhata ja sidus ta puu külge. Ja Puškini mõttelend, nagu see temaga sageli juhtus, ei mananud üksnes esile kujutletavat kauget maastikku, vaid kandis teda ka muistsetesse aegadesse. Nagu vanasti rüütel, pannud hobuse kammitsasse, võttis seljast oma raudrüü, peast kiivri ning istus allika juurde murule, nii ka Puškin. Aga kuis on «tema»?

Oli vaikne, vari oli tihe ja liikumatu. Puud seisis nagu poolunes ja mere mürdlainete kohinat oli siia vaevu kuulda. Rohelise lehestiku vahelt helendas ka meri rohelisena. See oli imeilus nagu muinasjutus. Puškin seisis ja temale endale märkamatuult liikusid tal hääletult huuled...

Seal kaldateel, kus mets on pühas rahu,
su nime hüüdsin, nime ainulist;
seal kõndisin ma tihti, kogu ilmast lahus,
ja ootasin üht kallist kohtumist.

Pole viga, et ta alles esmakordselt siia sattus. Ta ratsutab siia jälle, ja kui ei peakski tulema, siis jääb see koht mälestusse südamelähedasena.

Tagasi kihutas ta tuhatnelja: oli hilinenud! Vastu

kihutasid alad, viinamarjaväljad, kõrgemal — tubakapõllulapid ning üksildased paplid; kivist turbanid — kivilakmistu; põõsake, millele kadunu mälestuseks on riputatud värvilisi, nüüd juba pooleldi kõdunenud ja pleekinud riideribasid; madalad onnid ja pikkades hamedes lapsed... Ning kõikjal taevas ja mäed, mäed ja ineri. Ja viimaks ometi — armsaks saanud maja ning värav. Ja rõdu, kust lehvitatakse rätti ning hüüatakse!

«Hilines! Hilines!»

Ta tunneb ära Maria hääle ja naeratab. Nüüd ei ole talle enam tatari riietuses, vaid heledas suvekleidis, helesinine lint mustas juuksepalnikus. Aga kus on Jelena?

Ja alles õues, kui ta hobuse seljast oli maha hüpanud, tallipoisile ratsutid üle andnud ning maja poole sammus, nägi ta Jelenat. Jah, ta oli tõesti sirge ning sihvakas nagu see armas küpressike. Tema tumesinised silmad vaatasid avameelselt ja sõbralikult. Oma tavalise vaikse naeratusega tuli Jelena talle vastu just maja lävel ja isegi tegi kerge viipe tema poole.

«Te hilinesite. Ma olin nii mures teie pärast!»

Puškin kohmetus ja punastas: hetkeks tundis ta end tõesti süüdlasena, kuid sootuks teisel põhjusel — ja juba enne lõunat asus ta Jelena tõlgete kallale.

Jelena tõlkis (muidugi proosas), kuid mitte vene, vaid prantsuse keelde, milles ta oli rohkem kodus. Tõlge oli täis parandusi: nähtavasti oli ta otsinud täpsemaid sõnu ja väljendeid. See liigutas Puškinit, ning ta suhtus Jelena töösse nüüd «erapoolikult». Talle polnud see mingi lihtne tõlge, vaid aken, mille kaudu ta heitis pilgu Jelena sisemaailma.

Byron! Temast oli Puškin palju kuulnud Žukovski ja Aleksander Ivanovitš Turgenevi kaudu. Vürst Vjasemaki kirjutas möödunud sügisel Varssavist Turgenevile inglise luuletajast vaimustatud kirju ja Puškin luges neid. «Kogu see aeg ma lausa unun poeesia põhjatutes sügavikkudes: loen ikka ja jälle lord Byronit, mõistagi kahvatute prantsuskeelsete katkendite järgi. See on kalju, millest hoovab merena poeesiat», Pole kahtlust, et kui ma otsustan millalgi midagi

õppida, siis võtan käsile inglise keele üksnes Byroni pärast.»

Ja Vjazemski saatis üksikuid värssse «Childe Haroldist», mida ta oli proosas tõlkinud, ja kirjutas tõlke lõppu: «Milline poeetiline udu! Sukeldu sellesse ja värskenda tundeid, mida on kõrvetanud maa lämmatava kuumuse tolm. Mis on teie pidulikud oodid, mis on teie külmad poeemid? Mis on kogu see konventsionaalne keel, sõnade, väljendite ja mõistete sümmeetria? Tilk, mille endasse neelab sinendav, kuid vahel ka sünge ookean nagu taeva pale, mis temas peegeldub.»

Puškinil oli meeles, millise mulje olid talle siis need kirjad ja see tõlge jätnud. Kuidas see kõik innustas! Pjotr Andrejevitš oli ise oma kirjades Byroni keelel rääkima hakanud...

Kuid nüüd, Lõuna mere ääres, keskpäeva päikese all enda jaoks uut ilu leides tundis ta üha kindlamalt, kuidas päevast päeva tugevnesid temas endas uued kavatsused. Neid sünnitas elu ise, ja kõigepealt muidugi rännak!

Aga millest kirjutada? «Valitsuse vastu» on keelatud... Ning ta oleks peaaegu otsustanud vaikida. Kuid kes keelab — ta pole selleks sõna andnud! — kirjutada inimese hingest, mis tõstab mässu ahelate vastu? Kes taltsutab selle mässu hinges, kui see ei asu üksi temas, — seda teadis ta päris kindlasti...

Kaukaasia muljed olid nii tugevad, et nad kiskusid teda eemale isegi kavatsatud stepiröövli poeemist. Mägin maastik, metsikute mägilaste iseloom ja elulaad — kõik see oli nii kooskõlas kangelase sisemaailmaga. See kangelane sündis temas endas, ta polnud kellegi poolt sisendatud.

Jah, see oli siiski Jelena käekiri — veel pisut eba-kindlad, vildakad read; tütarlaps oli kummardudes mõtisklenud nende üle, ja see kuidagi erutas Puškinit.

Talle meenusid Jelena leebe rinnahääl ning ta lihtsad, osavõtlikud sõnad: «Teie hilinesite. Ma olin nii mures teie pärast!» Tema ütles seda talle...

«Nikolai, vaata, milline suurepärase tõlge, ei tea, miks ta selle katki rebis?...»

Pärast lõunat otsustati kaugemale mägedesse jalutus-
kõik korraldada. Õige küll, taevas tõmbus pilve ja
kindral, kes vahetevahel taevast uuris, oli päris mures,
kuid keelama ta neid ka ei hakanud: mis sellest, kui
saavadli märjaks, eks sõjaretkil ole hullematki näh-
tud. Ta vaatas eemalt vanemat tüdart, jah, Krimmis
oli ta märgatavalt paranenud. Puškin oli nukker, et
Jelena kaasa ei tulnud. Tema oli see, kellel end tõesti
oli vaja hoida. Ta vaatas Jelena poole, ja tõeline kur-
tus läbis ta südant. Puškinile näis, et see neiu enam
kui ei ela ning et kogu see perekond, kellele ta ka
ise oli hingeliselt lähedaseks saanud, jääb Jelenata
arvuka.

Ta kuju aina vaatlen vaimus,
on kõrvus tema kõne hell,
ja lahkumise hirmus aimus
nii raskelt lasub südamel.

Neid värssse Puškin talle ette ei lugenud, nad olid
selleks liialt nukrad.

Ja samal hetkel kuulis ta Jelena häält:

«Noh, lõbutsege siis hästi!»

See oli viimane ärasaatmiseks öeldud sõna, enne kui
kogu seltskond — see polnud küll suur, kuid naiste
ettevalmistused on ju aeganõudvad — lõpuks minema
sai.

Puškinil polnud kalduvust kaua endas kurbust
kanda. Mõtlemata Jelena soovile, täitis ta selle siiski.
Talle oli üldse võõras mõistusepärane ja otsekui sunni-
viline truudus ühele hingeliigutusele. See tegi teda
iga päev täielikumaks ning rikkamaks. Ta ei reetnud
midagi iseendas ega petnud kedagi, ta jäi enda ees
alati ausaks. Ja see ei tähendanud sugugi, et tal olek-
sid puudunud sügavad ning tugevad kiindumused.
Kuid elu lausa leegitses tema ees, ta tunnetas seda
nii eredalt ja nooruslikult, et kõik elav temas eelkõige
vastukaja leidis. Ainult nõrdimus — see oli talle tõe-
poolest võõras. Lühikesed väsimushood, mis teda väga
harva tabasid, näisid talle haigusena, millest vabane-
mist ta kärsitult ootas.

Peale Jelena jäi koju ka Zara. Ta seletas, et ta ei tahtvat Jelenat üksinda jätta. Kuid ka üldse... Imelik asi: seal mägedes, kibitkas ja sõidu ajal häiris Zara silmade tuli, mis kuidagi sarnanes öösel kaugel vilkuva tulelõkkega, mõnikord tugevasti Puškini kujutlust, siin aga oleks see justkui kustunud ja ainult söekeseks muutunud. Aga võib-olla oleks kõige õigem seda lootusetuseks nimetada? Noh, jätta nüüd, kas oligi Zara temasse üldse kiindunud? Ükskõik, Puškin oli Zarale siiski tänulik — selle eest, et ta peaaegu täielikult kehastas tema tšerkessi neiu kuju. Isegi see lootusetus ja vastamata tunnete illusoorisus, — kuigi see kõik oleks ainult fantaasia! — viisid nii harmooniliselt lõpule suurepärase «mägede neiu» kuju — kirgliku ja melanhoolse.

Koju jäi ka Nikolai: haige jalg ei lubanud tal kaugetid jalutuskäike teha. See-eest naerdi salamahti, et ekspeditsioonist võtab osa tervelt kaks guvernanti: miss Matten ja tema kuju teisik ning paariline — maneerne Sonetška! Kõike pani ta tähele ja kõiki ta manitses korrale. Raske oli naeru tagasi hoida, kuidas ta — ümarik ja käharpäine —, pigistanud suukesse kokku, oma kasvatajale silmadega märku andis, et Jekaterina ojust üle minnes sukki paljastas, mis muldugi oli ülimal määral *shocking*. Kuid ka miss Matten oli siin jõuetu: Jekaterina Nikolajevna hoidis teda ranges ja aupaklikus kauguses.

Praegu kõndis tema kõrval Puškin; ja kellega ta pidigi minema? Selliselt kahekesi olid nad väga harva olnud. Jekaterina astus uhkena, saledana, oli temast pikem. Nende vestlus algas Byronist. Nüüd oli Puškin oma sõiduvees ning ta rääkis, nagu räägiks Nikolaiga — ägedalt ja tuliselt, Jekaterinale mitte milleski järele andes.

Jekaterina Nikolajevna silmitses huviga oma kaast vestlejat pitsiga ääristatud päevavarju alt, mis heitis ühetasast mahedat varju näole ja lahtisele päevitanud kaelale. Talle valmistas suurt lõbu seda innustunud noormeest pisut õrritada.

«Teie ütlete: inimese ülim õnn on vabadus; ent kui te nii Byronit jälgite, kaotate oma vabaduse.»

Puškin vaatas alt üles talle otsa: kas polnud see ta vanema venna hääl?

Ent kui Aleksander Rajevskil olid deemonlikud silmad ja neisse oli raske vaadata, siis vaielda Jekaterina Nikolajevnaga oli võib-olla veelgi raskem. Ja kas saab vaielda, kas on vaja vaielda merega või päikesega, või lihtsalt palmiga kaldal? Kõige enam sarnanes ta — nii rahulik ja täiuslik oma ilus — nimelt just palmiga. Ja Puškin vastas talle hoopiski mitte Byroni kohta; tal tuli äkki tahtmine näha teda lihtsalt naeratavana, ning pisut vaikinud, otsekui järele mõeldes, vastas ta veidi keeruliselt:

«Byronit kaitsta — tähendab oma vabadust kaotada ja temale järgneda; teiega nõustuda — tähendab teile järgneda ja ... samuti oma vabadust kaotada ... Mul on päris raske otsustada, kumma vabaduse ma kaotama pean? Andke nõu!»

Jekaterina Nikolajevna hakkas tõesti naerma ja muutus korraga mitte üksnes ilusaks, vaid ka tõeliselt armsaks.

«Hällitage valikuvabadus,» vastas ta niisama leidlikult.

Ja nad hakkasid elavalt lobisema tõsistest asjadest ja tühjast-tähjast läbisegi; aga eks ole ka muretu lobimine imearmas, kui vestluskaaslased on teineteisele huvitavad ja kui see vähenõudlik keskustelu sätendab nagu vihmatilek päikesepaistel.

«Ei, sugugi mitte palm!» parandas Puškin iseennast: Jekaterina Nikolajevna õlgkübara alt — kuidas ta seda kohe ei märganud! — vaatas välja värske roos, kuid mitte erepunane nagu hommikul, vaid õrn, kahkjaskollane; kaunite ja täiuslike joonte tagant õhkus nüüd ka soojust. Kuidas see nüüd oli — mitte ei tule meelde — idamaine laul ööbikust, kelle oli võlunud roos.

Maria aga oli tüdinenud «kahe guvernandi» saatel teiste taga käimisest ja teda pahandas pisut ka see «täiskasvanute» jutt eespool. Need seal justkui oleksid ta ära unustanud või, mis veel halvem, justkui oleksid talle sõnadeta öelnud: «Noh, sina, väike, mis sina ka

sellest aru saad?» Ta jooksis ette, peatus ja tegi vanema õe ning Puškini ees sügava reveransi.

«Kas ei oleks aeg, lordid,» ütles ta rõhutatud viisakusega, «kas ei oleks aeg teil seda oma ülikooli lõpetada? Ja nüüd, Puškin, — kes jõuab ennem?»

Ning otsekohe, kleiti põlvede kohalt kätega kinni hoides ja sellega nagu ennast ise edasi tõugates, pistis ta jooksmas.

«Näete, selle puu juurde! Näete, sinna!»

Ta hõikas hingeldades ja lehvitas käsi nagu lind tiibu. Ja Puškin, unustanud targa kaunitari, jooksis tütarlapsele järele. Üsna puu juures oleks Puškin ta tabanud, kuid tütarlaps põikas osavalt kõrvale ja Puškin pidi täies hoos peaaegu vastu tüve lendama.

«Mitte raasugi pole teist kahju! Mitte raasugi!»

Kuid sealsamas jooksis ta Puškini juurde tagasi mustapäisena ja õhetavana ning pani oma peod vastamisi.

«Sellepärast, et olen teile pahane. Kas saite haiget?»

«Ei, haiget ma ei saanud, kuid mispärast te pahane olete?»

«Vabaduse ja Byroni pärast,» vastas ta; ja oli väga uhke, et nii toredasti vastas.

Mis jäi Puškinil üle? Praegu oli Maria kõigist armsam.

Kaugel mägedes oli neile vabas looduses šokolaadi valmis keedetud. Teener ja toatüdruk ootasid neid seal juba ammu. Väikese, keeduraua alla oli tuli tehtud ja rohule valge laudlina laotatud. Puškin jäi teistest pisut maha.

Nii see vahel temaga juhtus: keset rõõmuküllast elavust tekib äkki tungiv soov hetkelise üksinduse järele. Peterburi aegadel läks ta niisugusel korral välja rõdule — isegi talvel, kuue vael. Ta väljus ja nägi linna kohal laotuvat taevast; tähed pilgutasi talle silma; kerged hõljuvad lumehelbed, mis tema õlgadele ja näole langesid, olid talle lähedased ja imearmsad. Ägedus ning erutus raugesid kohe ja tunded asusid jälle oma kohale.

Praegu polnud tal küll vajadust end rahustada, kuid veidi vaikuses viibida oli siiski lausa rõõm. Niiviisi

lõidis ta seda täielikku hingelist rahu, mida ta üldse harva tunda sai. See polnud lihtsalt vaikimine: hääled häälesid — temas endas; ja see polnud ka elu ega liikumise puudumine; elu ei kadunud kuhugi, vaid liikus täielikult ja rütmiliselt nagu pulss, tõusis ja vajus ning tõusis jälle. Mida sooviks ta praegu? Ei midagi: ta tõmbas hinge.

Küün üleval ei voolanud loodus üle äärte. Kõik temas oli lihtne, vaikne ja selge. Isegi päike näis pilvede vahel otsakui karja keskel karjamaal olevat.

Väikesed teokarbid olid kleepunud kuivanud rohuvarre külge. Legendikel öitsesid tervete pesakondade viisi pisitillukesed valged kirikakrad. Nende kohal lendles safrankollane liblikas. Lillele laskudes pani ta tiivad purjena kokku ja näitas nende kahkjasrohekat kollase täpikesega pahupoolt. Üksikud mesilased tegid oma viimast lendu. Madalad jässakad tammepõõsad ääristasid siin-seal teerada, mis kohati üsna järsult tõusis. Rada oli kivine, mägedest voolavatest vihmajadest uuristatud; see ojasäng paljastas kivimi — kihilise ja krobeline, mis meenutas tundmatu puu koort või hiigelnahka. Ja see kõneles juba ajast — paljudest pikkadest sajanditest, mis on loonud üldise Tauria, ja päev ei kujunenud lihtsalt tänaseks päevaks, vaid sellest sai päev, milledest koosneb igaüks.

Puškin ei filosoferinud. Kõik see liikus vaikselt ning rütmiliselt ta hinges. Ja milline vaikus! Vaikis maa, tardunud olid puud, ei liigutanud end ja vaikis ka määratu meri ise, mis kadus kaugusse ja näis, et ka kõrgusse.

Akki silmas ta kaugemal mäeveerul, siit nähtamatul teerajal väikest eeslit, viinamarjakorvid koormaks seljas; tema kannul sammus mees, lauldes mingit õhtu-õhtu laulu. Selle selge, küll arusaamatu, kuid nii hingestatud inimehale peale Puškin sinna poole pöördus. Eeslike astus ja kandam ta seljas kõikus kergelt, mees laulis millestki omast, millestki, mis tema meeli valdas. Ja kohe asendus igavikupäev armsa, koduse tänapäevaga, sellesama eluga, mis iga hetk ojakesena mööda voolab — küll hajuvana, kuid siiski ainu-

reaalsena — mitte mälestustes ega unistustes... Mil-line rõõm on seda tunnetada!

Ka Maria seisis muust seltskonnast veidi eemal. Ta vaatas otse enda ette ruskele kivisele teele ja oli millegi üle sügavasse mõttesse vajunud.

«Nii üksinda, Maria Nikolajevna?» küsis Puškin talle lähenedes leebelt; ta oleks Marial käestki kinni võtnud, kuid vahel Maria seda ei sallinud.

Tütarlaps tõstis oma kauni sügava pilgu Puškinile ja oleks nagu iseendalt küsida tahtnud: kas öelda talle või mitte? Tema pilgu järgi oleks võinud arvata, et ta tahab rääkida oma suhtumisest temasse. Kuid Puškin luges sellest teistsugust, sügavat mõtet: üksilduse hetkel, mis talle osaks oli saanud, mõtles Maria vist küll millestki ainult temasse endasse puutuvast...

«Millest te mõtlete?» küsis Puškin veel kord ja juba päris vaikselt.

Puškin hääletoon liigutas Mariat.

«Ma mõtlesin... See tee, vaadake, kui kivine ta on... see tee on minu tee...»

Miks? Mis see õieti tähendas? Vaevalt ta seda ka ise selgesti mõistis...

Puškin oleks talle veelgi lähemale tulnud, kuid Maria astus sammu tagasi, otsekui taandudes oma ootamatust avameelsusest. Näis, et ka tema tajus seda tagasipöördumatut, käest põgenevat kiiret elu... Ja tahtmatult, otsekui püüdes seda kinni hoida, pigistas ta kokku oma väikesed päevitunud sõrmed, Puškinilt pilku pööramata. Puškin seisis temast paar sammu eemal tõsisena, kuid ta süda oli kerge, ning ta nägu valgustas kahekordne valgus — päikese ja mõtte valgus. Maria oli veel lapselik ega mõistnud, kui haarav ja otse füüsiliselt kütkestav on inimese helge mõte. Ent siiski, ehk küll ta ei suutnud oma mõtet peita, tahtis ta ise sellest lahti rabelda, ja avanud peo, sirutas ta mõlemad käed Puškini poole.

«Noh, andke mulle ka omad!» hüüdis ta kõlavalt (ta tahtis, et ka murelt). «Mitte nii. Peopesad allapoole. Mina hakkan lööma. Te ei taipa ka ilmaski midagi otsekohe...»

Oh, ta taipas kõike, mis puutus Mariasse; taipas

midagi, et Maria sel hetkel mängu alustades enda eest pääda püüdis. Kuid Puškin oli kuulekas ja mäng algas. Maria hoidis oma peod rahulikult Puškini käte all, liigutades õige tasa oma sooje sõrmi, tõmbas siis nagu alati ootamatult ühe käe välja ja lõi laksu Puškini kae pihta.

Selles laste «laksulöömise» mängus oli Maria üldtunnustatud meister, ja Puškin sai alati peksta. Talle meeldis väga, et see Mariat rõõmustab, ning ta teeskles isegi vihastamist selle üle, et ta Mariast kuidagi võitu ei saa. Kuid seekord mäng ei sobinud ja Maria vange oma süsimusta peakest ning jooksis ära, Puškinit üksinda jättes.

Üleval ei saadud kuigi kaua pidutseda: kostis müristamist, lähenes äike.

Mägedes ei kesta äike kaua, kuid on tugev. Esimest valku nähti vees. Ta sähvatas seal justkui põhjast. Ei enam sinine ega roheline, vaid päris ehtne must meri! Kõik, mis toimus üleval, peegeldus kohe ka vees. Tumedad pilved keerlesid ja vahutasid meres, neid rebestasid kuldsed tulesähvatused. Näis, et ka müristamine kajastub kuskil meresügavuses.

Algul sattusid kõik ärevusse ja hakkasid jooksuma, et vihma käest pääseda. Siis lepitati olukorraga ja mindi astetee läbi porilompide — täitsa nagu soldatid sõjaretkel. Puškin oli pisut mures Jekaterina pärast, kuid see sammus reipalt, avamata vihmavarju.

Inglannal oli tedretähtede tõttu roostevärvi jume, nagu see tal pidigi olema, kuid praegu oli ta näost otse tumedaks muutunud. «Mis maa ja mis inimesed need on!» Tõsi küll, ka tema kaasmaalased pole veel looduse jõude suutnud allutada, kuid neile siin valmis-need need isegi lõbu ja nalja! Teda ärritas ka see, et tema kasvandik Sonja märja kanapojana ei kellegi teise kui Puškini ligi hoidus. Too aga vaatas Mariat ja oli rõõmus, nähes, et tütarlaps oma lapselikult rõõmsa haju oli tagasi saanud.

Välke jõenire Avunda, mida siin muide nagu kõiki nimesid Salgiriks nimetati, oli äkki vahutavaks mägi-veeks muutunud. Vihm oli juba üle, kuid jõe sogased

tumekollased veed voolasid mitmes harus kaugele merre.

Üleminek sellest mässama hakanud jõest polnud sugugi kerge ja seda operatsiooni tuli juhtida Puškinil kui ainsal kavalerial. Ta täitis seda ülesannet auga, ise põlvini vees seistes; näis, et ta hommikune unenägu oli täide läinud: päev ei möödunud seikluseta.

Inglanna üha kasvav ärritus leidis lõpuks ka oma pärase lahenduse. Miss Matten, kes viimasena üleminekut üritas ja oma neitsiliku piha nii tugevasti tagasi painutas, et korsett kriuksatas, oli juba valmis «musjöö Aleksandri» õlale toetuma, kuid otsustaval hetkel, mil oli vaja hüpet teha, näis talle äkki, et ta on noormehele lubamatult lähedale läinud, ning ta las kis käel langeda. Nüüd ei saanud kavalier oma daami enam toetada. Inglanna plartsatas vööst saadik vette, Puškin talle järele...

Pilved taevas jooksid kiiresti nagu üleannetud lapsed, ja kui lõpuks koju jõuti, säras päike jälle nii rõõmsalt, nagu oleks ta naernud äsjase lõbusa nalja üle. Puškin nägusatele heledatele pükstele, mis nüüd olid šokolaadikarva, ei saanud ilma naeruta vaadata, väarikust kaotamata sammus miss Matten, paterdades nagu äsja soomülkast välja roninud part. Ja kõik teisedki olid läbimärjad. Käimisel ümbritses igauht neist vaevumärgatav kerge aurupilv. Kuid mis võib olla lõbusam: olla tubli, saada vihmast läbimärjaks ja kuld vada päikese käes! Nii teevad kõik: linnud, metsloomad, taimed, puud...

Kodu lävel võttis neid naeratusena vastu kuiv ja soe, sale ja habras Jelena. Ta hoidis käes rasket viinamarjakobarat. Veidi eemal seisis sama eesel, keda Puškin oli näinud mägedes. Noor laulumees sidus kinni lahtivõetud marjakorvi.

Päikesevalgus langes neiule selja tagant, kullates üksikuid esilekippuvaid juuksekiharaid ja piirates kogu ta kuju kerge valgusejoonega. Veidi kergitatud käsi viinamarjakobaraga oli sõrmede vahelt roosakas viinamarjad ise aga — pikergused ning läbipaistvad nagu niu sõrmed, mida päike läbi valgustas.

Kodus asusid kõik end pesema ja riideid vahetama.

All mängis Nikolai klaverit ning helid täitsid kogu maja. Läbi muusika oli vahetevahel kuulda isa häält, kes lõbusalt koduseid käsklusi andis:

«Olena! Sina, vennas, oled kuiv, aita Katerina tuhvlid üles otsida. Tüdruk on need teab kuhu pannud...»

«Inglannale aga pane sinepit sukkadesse: see on õrn rahvas...»

«Maria ja Sonja voodisse, kuni sooja saavad.»

Puškin andis end oma «hoidja» — Nikita — meelevalda. See tõmbas tal kiiresti saapad jalast, ülikonna ja pesu seljast, hõõrus teda kareda linaga ja ulatas puhta pesu, millel oli viimasel ajal nii tuttavaks saanud kannikese lõhn: Rajevskite juures pandi pesu vahele kuivatatud kannikesi.

Ümberriietumine ei võtnud palju aega, ja Puškin saatis Nikita ära, kuid viivitas ise allaminekuga. Nikolai mängis midagi nukrat, isegi unistavat, midagi see-sugust, mis näilikult ei oleks pidanud sobima sellele tervisele hiiglasele. Oli aeg, mil Puškin Rajevskitest ainult Nikolaid tundis, ja näe, — praegu elab ta nende kõigiga koos. Praegu ta otsekui näeks siit pööningukambrist kõiki selle maja elanikke ning ka ennast nende keskel. Tal oli siin nii hea nagu ei kunagi olnud, nagu seda polnud oma koduski, omaste keskel. Kuid miks on see nii?

Ta oli juba palju selle üle mõtelnud: «Mitte perekond, vaid sõbrad!» Ja oli juba harjunud mõttega — nenda elada. Ta on küll võõras, kuid millises sõbraliiskes perekonnas! Siin pole keegi tema vabaduse kallale rippunud, ta on nende keskel olnud nagu oma, kuigi pole sugulanegi; selles on mingi isesugune võlu ja ausus, mingi ainulaadne veetlevus.

Puškin ei väljunud enne õhtut. Ta kirjutas, siis viskas sulle kõrvale, nõjatas pea kätele ja vaatas avatud aknast välja. Puhta ja sileda lehestiku vahelt vaatasid juba esimesed harvad tähed, rahulikud, selged, nagu oleks ka neid niiskuse puhtaks pesnud. Sel tunnil armastas Puškin tavaliselt hulkuda mere kaldal või vaadata purskkaevu juures, kuhu rahuliku sinendava veeviku ajal kandusid üksikud hääled madalaist hurt-

sikuist, ärkvel olev meri aga mühiseb lakkamatult, kauged mäed oleksid nagu lähenenud ja puude lehestik on iga hetk oma õist jutuajamist alustamas... Kas saab seda unustada?

Seda ei saa unustada! Juba hüütaksegi alt: õhtust sööma, samovar on laual. On kuulda naeru. Nikolai hakkas midagi lõbusat mängima. Süüdati küünlad. Noorus. Lõunamaa. Tauria süda.

Ei, mitte iialgi, mitte midagi unustada!

VIIES PEATÜKK

TAURIAST LAHKUMINE

Uudis: aeg on ära sõita! Uudis: Inzov on Jekaterinoslavist Kišinjovi üle viidud, — uus maa, Bessaraabia, ootab Puškinit.

Need kolm nädalat Gurzufis, Tauria südames, olid küll pikad oma meeldivas ühetaolisuses, kuid lendasid mööda nagu lühike õnnehetk. Elu muutis jälle suunda. Puškini viimase aja elu möödus liikumises, mis sarnanes tohutu suure impeeriumi ühest otsast teise voolava jõega. Ja näis, et nüüd on jõgi lõpuks oma suudmeni jõudnud, kus ta merega ühineb, et nüüd on saabunud helge puhkus... Kuid see ainult näis nii: jälle hobuse selga, jälle rännakule!

Rajevski-isa sõitis esimesena välja ja võttis Puškini kaasa: neil on üks tee ja eelseisev mägedest üleminek sünnib koos. Kõik sõidukid ja teenijaskond jäeti daamide käsutusse. Ka Nikolai jäi ema ja õdede seltsi. Mis parata! Suur tänu saatusele selle õndsaja aja eest, kuid ära sõitma peab siiski. Puškin heitis isegi nalja. Tema hoidja oli alati nõudnud, et enne ärasõitu peavad kõik vaikselt maha istuma, ja lisanud: «Ärge ahju juurde istuge!» — see pidi halba tähendama. Nüüd siis hoiatas ka Puškin hoolitsevalt teisi:

«Ärge ahju juurde istuge!»

Kõigile oli väga hästi teada, et hertsog Richelieu palees polnud ühtegi ahju; see meenus kõigile, kuid

pragu ei naeratanudki keegi selle üle. Rajevski lõi naise ja laste ette ristimärgi, aetas kõigi ette põse suudlemiseks, oma naise ees aga tegi ta kummarduse ja peale selle suudles veel ta truud kätt; naine omakorda vastas samaga.

Eelseisev reis ei olnud kerge, kuid Rajevski-isa tundis end pärast Kaukaasia tervisvetel viibimist ning puhkust mere ääres täiesti tervena ja karastatuna. Tütred läksid nendega õues veel kord õrnalt ja aupaklikult ümälaga. Puškin surus vaikides kõigil kätt; liigutus juba ta rinda. Tütarlapsed astusid kõrvale ja Puškin hakkas oma võigu hobuse seljas istudes libiseda pilgul viimast korda üle selle noore pesakonna.

Õnnekleitides tundusid õdede saledad kujud kuidagi puhtatena. Kui armsad olid nad kõik koos ja kui armas oli neist igaüks omaette! Ja igaüheda neist oli ta pilke vahetanud... Nagu kokkuleppel vaikisid nad üksmeelselt sel lahkumise hetkel. Vaikisid — millest?... Kes mäh?... Puškin ohkas. Ta ei võinud ju kuidagi aimagi, et nad kõik koos ja igaüks eraldi vaikisid — temale meelde.

Huvastijätt merega kestis kauem. Tee kulges piki kaldeid läbi imeilusa maastiku. Hobuste kabjad aina plagiidid kivisel pinnal ja nende kabjalöögid kõlasid nagu suurepäraselt taotud jamb, meri aga laulis ja laulis laia laulega möödupäraselt heksameetris. Iidse Tauria ja sellel iidsema püha Hellase — mille poeetiline vari annab kogu rannikul — rahulik pidulikkus ja tänapäeva katkematu elu helisev rütm ei seganud sugugi mõtteid, asudes hinges, mis maailma laiahaardeliselt avas, niisama avaralt ja harmooniliselt, nagu see on looduses eneses, kus on ruumi küll kõigele, kuid pole ühtegi ülekuhjamisel ega kitsikusel.

Maale oleks lahkuva Puškini mõtteid sõnadega väljendada. On väga viljakaid hingeseisundeid, kus ühest hetkest sisemisest erutusest tärpanud tunded ja mõtted ei ole veel täielikult leidnud oma eraldi olemasolu ja sellest liikuvast ning värelevast, seega mitmekordselt vahast seisundist pole veel sündinud sõnalise teadlikkuse vormi.

Ajane tänapäev oli juba mälestuste valda vajumas,

kuid tarvitses ainult astuda selle maa pinnale, kui hak-
kavad helisema ka kõige salajasemad tundekeeled...
Kogu noorus oma rahutuse, tungide ja tempudega
ning tugeva erutuse hetkedega elustub kujutluses ikka
ja jälle. Tegelikult võis öelda, et sõbrad Puškinit maha
ei jätta, sest ta ise peab neid meeles. Näis, et nüüd
võib mõelda Mariale või Jelenale või Jekaterinale, kuid
neile mõtlemast segas vist küll nende vaikimine, mis
lahkumise hetkel jäi lukuna rippuma... See-eest ei
seganud miski mõtlemast Nikolaist ja eriti sellest, kui-
das nad hüvasti jätsid.

Kahekesi jäädes sülelesid nad teineteist, ja nende
tasakaalukas vahekord, kuigi alati soe ja sõbralik, ent
siiski juba mingi igapäevasuse, harjumuse kirmega,
mida päevast päeva märgata võis, — see vahekord ker-
kis nüüd esile erilise jõu ning teravusega, ja hetkeliselt
tundsid nad kuidagi otse läbinägelikult oma varjuta-
mata nooruslikku lähedust: sõprust ja ustavust. Puški-
nile oli see tunne — sõpruse tunnetamine ning kinni-
tamine — üks kõige pühamaid. Oli vähe, mida oleks
saanud sellega ühele tasemele seada. Ja niihästi Niko-
lai kui ka Puškin mõistsid mõlemad, et nad kaotavad
palju eelseisva pika lahusolekuga, mille lõppu polnud
selgesti näha. Kuid tõelistel väärtustel on see kumma-
line omadus, et neid on lahus olles võimatu kaotada,
sest need on osa meist enestest. Niisiis, sõpru maha
jättes Puškin neid ei kaotanud.

Seda teed kulgesidki tema mälestused ning mõtiskle-
sed. Isegi loodus, ajuti metsik ning majesteetlik, ei ülla-
tanud nüüd teda. Ka peab ütlema, et pärast Kaukassit
ei erutanud Krimmi mäed teda sellise jõuga kui ilma-
tustena mõjuvad lumised hiiglaslikud mäetipud...

Ometi ei rännanud ta mingi erakuna, kes on mõ-
tesse vajunud ja end maailmast lahti öelnud. Talle val-
mistas suurt lõbu, kui nad oma hobuste sabadest kinni
hoides mööda mäestmestikku jalgsi üles ronisid; hoba-
sed muide ei ilmutanud seejuures mingisuguseid rahu-
tuse tunnuseid.

«Me sooritame nagu mingit salapäraist idamaist kom-
betalitust,» ütles Puškin naerdes.

Tähtsalt nõustus temaga Rajevski, kelle näole ilmselt

ilmselt rahulik naeratus. Ja läbi selle naeratuse tulid
ikka ja jälle võluvalt silmade ette Gurzufis veedetud
unustamatud päevad ja alles äsjane, kuid juba nii
kaugel lahkumishetk, kui need tütarlapsed lahkujaist
sõbrad eraldusid ja nagu ujuvad pilvekesed eemale astu-
sid.

Õeldeti üle mägede. Ikka veel nägi Puškin nii pap-
peid kui ka viinapuuväate, kuid see, mis eriti sügavalt
meelde jäi, üllatas ja südant igatsusest kokku tõmbuma
sundis, — see oli kask, põhjamaine kask!

Rajevski otsustas möödasõidul külastada Georgijevski
kloostrit ja seal näitas Tauria reisijaile veel kord kogu
oma võlu: peaaegu püstloodis mäed otse mere kaldal
ja võimas mets — mitmesaja-aastased tammed, kasta-
niidid ja viigipuud. Hiiglasuur habemesse kasvanud,
Polüfemose-taoliselt ühe silmaga munk, kes nähtavasti
kunagi oli elanud tormilist elu, näitas neile kloostrit,
kopsides oma tugeva õlipuust sauaga vastu kive.
Metsainimese välimusele vaatamata paistis ta kogu aeg
olma omapärase õpetatusega.

Rajevskit palus isa-kloostriülem oma eluruumidesse
sisse astuda; Puškinil polnud tahtmist temaga kaasa
minna ning ta «palus end vabadusse jätta».

«Ma juba märkasin,» sõnas talle õues karvane hiig-
lane, «kuidas te silmitsesite kord minu isikut, kord
sõna, kuid kas te ka teate, et tõelise Polüfemose pahk-
lik sau oli õlipuust, ja samuti Heraklese oma, nagu
võib Teokritos? Muinaskreeklastel, lubage ette kanda,
süüasid väga õlipuu igavest haljust ja mittekõdunevat
õli. Homerose sangarite sõjakirved kinnitati noorest
õlipuust varre otsa...»

Munk pilutas oma ainsat silma, vaatas ringi ja jät-
tas häält tasandades:

«Teie olete noor mees, teile võib seda öelda. Tule-
te ise meelde — nii muredumatu on õlipuu, et
Polüfemose oma abielusängi — ja mis on selles häbi-
varret? — kuhu ta tegi selle sängi? Ikka jälle vana
õlipuu kannule.»

Puškin ei suutnud naeru tagasi hoida. See inimene
kõnastas ka oma välimusega nii naljakalt vana õigeusu
stikorruga kohandatud mütoloogilisi mälestusi.

Kuid õpetatud kükloobil Polüfemosel ei puudunud ka poeetiline soon.

«Ma ei joo juba kaksteist aastat!»

Ning ta ohkas sügavalt oma kangelasteo suurust mõistes ja hakkas siis usaldavalt jutustama, kui raske tal oli võõrduda sellest saatanlikust joogist ja kuidas kurivaim teda sellega veel nüüdki mõnikord kiusab. Sila läheb ta «laiadele okastele» — just nii ta ütleski, nagu öeldakse: «laiadele teedele» või «välja vabadusse». Läheb ja hingab vaigulõhna.

«Võtan noore palsamikoore, urgitsen seda küünega ja nuusutan. Aga kuidas ma nuusutan? Et-te ku-ju-tades! Kuid kas ei ole needsinatsed unistusedki juba patt? Ja niimoodi väikeste vaheaegadega — nagu tops tops järel; ja kuidas kunagi juhtub: kord «joon» tuule, kord kaste terviseks, mis läigib ja leemendab õliselt nagu parim kalamari. Aga pimedal ööl joon eriti õndsa, jumalikult õndsa tundega — tähtede terviseks... Jah, see on jumalik, kuid see-eest kahekordselt patt, sest kõik on ju tõeliselt pettus. Aga kuulge teie, noor inimene!...»

Ja kahmanud kiiresti oma sauva, keerutas ta seda enda ees kohutava jõuga, nagu oleks see mingi väärmatu argument, mis teda lõpuks siiski kuradi kiusatuse eest kaitseb.

«Ja kummatigi arvan oma mõttes: see on andeksantav! On andeksantav — sellesinatse petmise süütuse pärast, ja nagu see on kindlaks tehtud, nende lihtsamelsete magusate tumete pärast, mis selle mänguga kaasas käivad...»

Kloostri õues oli, vahetevahel kuulda kuiva, kuid melodilist praksumist, ja puudelt langes alla rohelist okkalist vilja. See langes ja lõhkes. Ja lõbus oli seda maast võtta ning sõrmede kerge liigutusega selle okkalist kesta kõrvaldada. Veidi korrapäratuid, nüklikke kastaneid oli väga meeldiv katsuda — jahedad, läikivad ja siledad, kuid pisut soojemad tuhnil, kareda selgesti piiritletud laigul. Puškin oli selliseid kastaneid ka Gurzufis näinud. Ta kummardus ja võttis neid paar kolm tükki; hoidnud ja soojendanud neid veidi aega pihus, pistis ta need masinlikult tasku. Kui palju see

kõik oli meeldivam «aromaatsete» nunnade ja paadunud vagaduse hõnguga kloostriruumidest!

«Aga õlipuu oli, millest ka puu ise on oma nime saanud?» Ja väsimatu kükloop jätkas jälle juttu Hellasest: «Ikka ju tolleaegse maailma ülemjumalanna ise — Zeusi sünnikaasa —, et ahvatleda Zeusi ja et ta istuks kodus aga luusiks mööda maad kaunitaride järel, — neid oli ju ülikülluses —, eks see valitsejanna — ta nimi oli Hera — salvinud end ikka sama oliiviõliga, mille magus lõhn — pidage meeles, jällegi lõhn! — tungib läbi taeva ja maa.»

Kui ja millal, ainult palju tagasihoidlikumalt, oli olnud samasugust juttu Hellasest ja neist pühadest puudest — õlipuust, loorberist ja küpressist?

Ja hetkeks kerkisid Puškini silmade ette uuesti Lukovski korter ja läikiv parkett, küünalde vastuhelgid klavessinil, rohkearvuliste raamatute hingus ja too kõhukas pütt ning selles noor küpress ja selle kõrval Jeleni, samasuguse noorusliku puhta rangusega, nii-sama sale ja veidi nukker.

Puškin küsis vaikselt:

«Räägite aina õlipuust, aga mida ütlete küpressist?»

Munk vaatas altkulmu.

«Aga küpress on surmapuu.»

Tahtmatult kortsutas Puškin kulmu, nagu oleks talle otse südamesse torgatud.

Tal oli juba peaaegu soov lahkuda sellest klassikalise muinasaja harrastajast, kuid ka Polüfemosel endal polnud tahtmist jätkata sünget teemat. Puškin sai temalt teada, et kloostri läheduses asuvad mütoloogilise Diana templi varemed, ja munk juhtis ta läbi metsa ning näitas kätte ka teeraja, kuid kaugemale ei sõandanud saata.

«Mul patusel ei ole sünnis minna sellesse muinasaja vagasse kohta... see on,» parandas ta end salakavala naeratusega, «ma tahtsin öelda, sellesse paganliku jäljuse koopasse.»

Ja pannud vasaku käe rinnale, langetas ta alandlikult ning sügavalt oma salkus juustega pea, ja pisut hiljem, vabastanud oma parema käe sauast, puudutas sellega «suurt kummardust» tehes otse maad.

Puškin mõtles: kas anda talle või ei sobi? Paberraha oli vestitaskus. Milleks talle siin raha?

«Täna teid vaevanägemise eest,» ütles ta viisakalt ja sirutas pisut häbenedes talle siiski raha.

Too aga võttis selle vastu väga lihtsalt.

«Noh, olgu,» ütles ta. «Kui õieti arutada, siis peab iga töö olema tänuväärne.»

See ootamatu kõnekäänd sundis Puškinit uuesti naeratama, ja sammudes juba üksinda eemalt paistvate varemete poole, kordas ta ikka veel endamisi: «Iga töö peab olema tänuväärne.»

Omaaegsest uhkest templist olid säilinud vaid varemed, millede järgi võis küll vaevalt midagi kujutleda. Nii inimesed kui ka aeg olid siin hävitustööga küllalt vaeva näinud. Palju sajandeid on möödunud sellest, kui kustus viimane tuli Diana templi altaril, aga ometi, kui elavad on siin kerkivad mälestused! Nagu oleks tuhk altaril kustunud, mitte aga jahtunud, ning nähtamatu soojus nagu puudutaks veel rändaja nägu. Ja hoopiski ei sure need tunded, mis on seotud Ifigeneia legendi endaga, kahe noore ning õilsa kreeklase, Püladese ning Orestese sõpruse jõuga, kui üks oli valmis teise eest surema ja mõlemad vaidlesid omavahel, kellel neist tuleb hukkuda...

Puškin seisis kaua ja vaatas lähedalolevat sinist merd, samasugust sinist taevast pea kohal, ümbruse võimsat rahulikku rohelust ja igivana kivist maad. Ta oli siin täiesti üksinda — vahest ainult kahekesi selle sügava vaikusega, millesse upub isegi aeg. Ja need rahulikult tukkuvad kivid jutustasid tummal keelel sellest mütolooilisest minevikust, millest oli lobisenud ka see volder inimene kloostri. See minevik oli aja poolt kauge, kuid kas ka siis ei tuksunud südamed samuti ega peitunud rinnas õilsad tunded? Puškin vaatles ega mõtelnud selle üle, kuskohal olid kunagi valendanud sambad ja asunud ohvrialtar. Temale oli see sõpruse mälestus sammas, ja järk-järgult hakkasid need mütolooilised legendid, mis tulid sajandite sügavusest, nagu liaanid mässima end ümber selle inimese nime, keda ta nii tihti oli meenutanud sellel oma matkal

Krimmi mägedes. Tema avatud rinnas hakkas jälle puhuma sõprusetuul...

Tšaadajev oli see nimi. Ta mõtles temast niisama palju kui Nikolai Rajevskist, kellega ta tema juures alati tutvunud. Puškinil oli palju sõpru, kuid see oli siiski sõprus, mida polnud pühitsenud poollapselikud ühiseümblaastad, vaid too küpseva nooruse kuldne sõprus, mil valatakse ning sepistatakse uusi vaateid, millega tuleb elada!

Külruga Peterburist lahkudes astus Puškin enne ärasõitu Tšaadajevi juurde sisse jumalaga jätma. Too magas ja ta ei käskinud teda äratada. Nii nad siis ei näinudki teineteist. Kuid enne ärasõitu Gurzufist toodi kindral Rajevskile tähtsaid pabereid Kiievist ja nende hulgas oli muuseas ka Tšaadajevi kiri Puškinile, mis oli tulnud Kiievisse Rajevskite aadressil. Selles noomis Tšaadajev sõpra ja lausus mõne kibeda sõna ebatavalisest sõprusest. Kas siis tõesti sellepärast, et ta Peterburist lahkudes ei jätnud Tšaadajeviga hüvasti, hakkas too tema tunnetes kahtlema?

Puškin istus üksikule kivile, mida kuumad päikesekiired olid tugevasti soojendanud. Ta vajus mõttesse ja süvenes täielikult endasse.

Ei vaikse au ja õnne ootus
meid enam peta iganes.
Kui habras udu lahtus lootus,
kui uni noorus põgenes.

Kuid kõeb veel, ilma et ta väsiks,
meis soov — ei aeg sest võitu saa:
me ootame, et isamaa
meid võitlusesse minna käsiks.

Me unistame kogu aja,
et jõuaks vabaduse tund,
nii nagu kohtumisest und
näeb noor ja ustav armastaja.

Niikaua kuni hindab põu
au, vabaduse ideaale,
kõik leegitseva hinge jõu
me pühendame isamaale.

Mu sõber, usu, tõuseb ta,
kord vabadusepäike hele,
mil virgub unest Venemaa
ja vägivalla rusudele
me nimed raiub särama.

(Tõlkinud A. Sang)

Puškinile meenusid praegu need värsid, mis alles nii hiljuti olid Tšaadajevile kirjutatud, ja temas elustusid nende innukad õised vestlused, lugemised ja vaidlused.

Milleks siis need jahedad kahtlused sõpruses? Kas oli see vähem tugev kui Orestese ja Püladese sõprus? Ei, see oli isegi rohkem kui sõprus, olgugi kõige tugevam, sest neid ei sidunud omavahel mitte ainult isiklikud tunded teineteise vastu; see oli kirglik unistuste aeg, isamaa hüvanguks kangelastegude kordasaatmise aeg.

Päike oli loojumas. Ümberringi valitses rahu ning vaikus. Nagu iseendast tekkisid hinges kerged tunglevad read. Kord oli see muinsuse hingus, siis jälle nooruse kuumad mälestused. Seal on ta, see ammune elu — sünge tempel, mis seisab varemetes! Kuid mälestus sõprusest, kangelasteost elab igavesti. Ja kuidas on see kooskõlas tema noore usuga, et nende nimed säilivad vägivalla rusudel... Kuid hetk oli vaikne, ta vaatas oma minevikule juba kaugusest, ja ka see oli looritatud aja sinkjashalli uduvinega.

Tal polnud kaasas ei pliiatsit ega paberit, et üles kirjutada hinges pakitsevaid ridu, ja kui ta kloostri juurde tagasi tuli, ujusid temaga õrna pilvena kaasa niihästi need read, milles ta meenutas kreeka noormehi, kelle sõprus on üle elanud sajandeid, kui ka teised, mis on nendega tihedas seoses, kuid neist tugevamad, eredamad. Ta ei korranud neid kuuldavalt, kuid need helisesid temas ta aeglase käigu taktis — read omaenda sõbrast ja enesest.

Tšaadajev, mäletad veel seda,
kui keset kuumi nooruskuid
ma tahtsin tookord nimetada
nii julmalt ahervarsi muid?
Kuid kord nii tormitsenud rinnas
on ilid teinud imesid.

Siin jälle heldimus on hinnas:
pea pühitsetud kivipinnas
on näha meie nimesid.

Ja tõepoolest, lahkudes kirjutas ta soojale, aegadest lahvitatud kivile sõrmega omaenda ja Tšaadajevi initsiaalid. Need värsid olid tihedalt ning lahutamatu seotud tema varasema kuuma läkitusega ja otsekui liitusid sellega. Nad jäid kindlalt mällu ka ilma pliiatsita.

Õõbitti kloostris. Puškin magas halvasti. Näis, et tema juures kordus tuttav haigusehoog, suu kuivas ja kerge külmavärin jooksis paar korda üle selja. Hommikune hellahelin leidis teda juba virgununa ning ta ei saanud enam uinuda. Oli vaikne ja näis, et erutuseks polnud mingit põhjust. Kuid nii juhtub ka merel: sile kaugus oleks nagu vaikne, kuid ometi tekib kord siin, kord seal vaevalt märgatav virvendus; õhk on liikumatu, taevast rahulik, kuid veevoogudes on juba tunda kuskil tekkinud, veel nähtamatut lähenevat tormi...

Võib-olla oli see ka tõepoolest palavik, mis põgusalt proovis klahve, enne kui esitada oma järjekordset fantaasiat, kuid oli ka midagi muud, seestpoolt tulevat. Võis arvata, et Puškin pärast seda, kui ta oli toonud riiklikule andami sõprusele, mis talle oli püha, vähe-malt ajutisekski vabanes rahutusest südames, ent tõeliselt ta otsekui valmistas eneses ruumi uuele tundele, mis tulise joana purskus välja teistest allikaist.

Argates küsis ta eneselt: «Kus ma olen?» Ja vastas kohe: «Ei, see pole veel Bahtšissarail!» Ja niipea kui ta oli mõttes selle sõna lausunud, meenus talle, et õeste Rajevskite juurest lahkudes oli ta neile öelnud: «Kui maan Bahtšissaraisse, siis meenutan teid!» See polnud väga viisakas, nagu ei olekski ta enne Bahtšissaraisse saabumist kavatsenud neid meelde tuletada või kavatsenud koguni ära unustada. Kuid nii see peaaegu juhtus... Ent selleks fraasiks olid omad erilised põhjused.

Juba ammu Peterburis, kui ta Rajevskitest ainult Nikolaid tundis, oli too kunagi jutustanud, et õed tõid kaasa kaasa huvitava idamaise legendi — khaanid armastusest Maria Potocka vastu. Poola vürstitar oli khaani vang toredas Bahtšissarai lossis, kuid ka

khaani ennast kütkestas tema ilu, vankumatu meelekindlus ja hinge puhtus. Kristlannast kaunitar hukkus khaani lemmiknaise armukadeduse tõttu, kelle khaan oli unustanud uue vangi pärast, kes ei sarnanenud ühegi tema orjadest kaunitariga. Ta nuhtles julmalt süüdlast naist ja püstitas Maria kalmule marmorist mälestussamba — purskkaevu, mille õeksed Rajevskid nimetasid «pisarate purskkaevuks».

Juba tookord oli see jutustus Puškini loovat fantaasiat erutanud, kuid hiljem unustas ta selle ja alles õhtul enne ärasõitu Gurzufi väikese purskkaevu juures, kui noored olid tagasi tulnud lahkumisjalutuskäigult mere kaldal, meenutas Maria Puškinile tahtmatult seda legendi.

«Ja seal on meie «pisarate purskkaev»,» ütles ta, sidudes oma harjunud viisil naeratust mingi varjatud tõsise mõttega; muide, ta pilk ütles siinsamas lõpuni ka ülejäänud: «Jah, — pisarate purskkaev: teie ju sõidate meie juurest ära!»

«Jah, ma sõidan ära,» vastas Puškin ja jäi tahtmatult seisma vaikselt suliseva vee juures. «Kuidas ma tahaksin, et sa, Nikolai, veel kord jutustaksid...»

«Mida siin jutustada,» vastas Nikolai, «sa oled juba üht naisvangi purskkaevude keskel kujutanud...»

«Missugust?»

«Aga Ludmillat Tšernomori aias, ja võrdlesid isegi aeda «Tauria vürsti» aedadega...»

«Kuidas see sul kõik meeles on!»

«Mitte halvemini kui sinul... Kuid miks siis öieti mina peaksin jutustama?» naeratas Nikolai ja ütles naljatades: «Miks siis mina, kui siin, võib öelda, sulisevad algallikad?»

Õed hakkasid naerma. Kuid Puškin palus neid tõsiselt ja istus igasuguse etiketi vastaselt madala aia kivile, ma ei lähe siit kuhugi! Hetk vaikust — kes pidi alustama? Ja alustas Maria.

«Mul on alati nii kahju sellest vürstitarist,» lausus ta mõtlikult ja just nagu oleks ta teda ise tundnud. «Ta elas kodus vana isa juures, kes oli temale uhke. Meid on palju, kuid tema oli üksinda ja väga ilus. Ja see on

aga — ta oli väga vaikne, kuid ka rõõmus ega aimanud oma saatust...»

Jutustades läks Maria vahel pisut segi, kuid õed parandasid teda kohe ja lisasid üksikasju. Tema sõnad nagu ühinesid Gurzufi väikese purskkaevu allalangevate veenirede lakkamatu vulisemisega.

Ent kui Maria elavalt asus kirjeldama khaani naise Jarema armukadedust, hakkas tema õrnas hääles helisema tõeline krig ja isegi saabuvas videvikus oli näha, kuidas läikisid tema pisaraist niisked mustad silmad.

«Jäta ta mulle! Tee nii, et ta lakkaks sind armastamast.»

Jekaterina Nikolajevna naeratas veidi seda kuulates: talle oli hästi teada, milline armukadetseja oli tema väike õeke!

«Kuid üldse,» ütles Jekaterina, olles tark ja mitte soovides oma mõistust varjata, «üldse pole see ainult armastuslugu, see on islami maailma kokkupõrge kristlusega, nii lahinguväljal kui ka tunnete osas. Seal te saate näha kõrvuti risti ja islami kuud — purskkaevul seesel.»

«Aga kuidas siis teisiti?» vastas Maria. «Ainult nii võiski khaan temaga ühineda.»

Ellin ohkas ka Jekaterina Nikolajevna kuuldavalt: sõnadega väljendas ta rahulikku, õiget mõtet, kuid toonilis tundus tugevat erutust. Ka see ei jäänud Puškini eest varjule.

Muide, ka Puškin ise andus täielikult selle ammuse loo, pigem legendi poeetilisele võlule... Kuid legend polenud see aeglane ja ometi nii kiiresti mööduv kordumatu õhtu!

Jelena ei võtnud peaaegu üldse jutust osa. Maja juurde jõudes küsis Puškin temalt:

«Aga miks teie vaikisite? Mida teie ütlete selle legendi kohta?»

«Ma ei ütle selle kohta midagi. On palju muudki peale religiooni, mis on ületamatuks müüriks inimeste vahel.» Ning ta vaatas talle kurva ning selge pilguga otsa; kas vihjas ta sellega oma haigusele?

Puškin ei jätkanud seda lühikest kõnelust. Kiiresti

pimenedes lähenes õhtu ja näis, nagu hõljuks Jelena kuju veel maise, kuid juba äralendava kerge varjuna...

Kõik see meenus nüüd Puškinile, nagu oleks see olnud eile. Ja juba täna on ta Bahtšissarais ning näeb purskkaevu! Sellest siis see ärevuski... Ta kargas kiiresti üles ja riietus.

Oli imeilus särav hommik. Varased linnukesed, kes olid peitnud end Polüfemose viigipuude okstesse, proovisid aralt oma hääli, mis öisest niiskusest pisut kähisid. Lehtedel ja rohul hiilgasid sillerdades kaste-pisarad. Nagu pääsukeste pesad rippusid munkade kongid kaljul. Näis, et meri on käeulatuses. Hiigel-trepp, mis oli otse kividesse raiutud, viis vaiksesse, avarasse, hommikuselt piimjassinisesse kaugusse. Kui armsaks oli talle saanud see lõunamaa! Ja ometi vajub see minevikku... Ja kas on talle saatusest määratud siia kunagi tagasi tulla?

Puškini süda tõmbus kokku. Huvasti, meri! Huvasti, Tauria!

Kuid tõeline jumalagajätt Tauriaga oli Bahtšissarais. Nad saabusid sinna, kui päike kaldus juba märgatavalt loodesse. Suurem osa teerajast kulges mööda kitsast mäekuru, mille mõlemal küljel kerkisid järsud kaljurahnud. Kohati läbisid neid põiki suunduvad lõhed või nad tasandusid kaugusesse inimtühja kiltmaana; siin-seal mustendasid koopad — inimeste kätetöö, koopalinnad.

Ühe sellise inimeste iidse asukoha läheduses nägid meie ratsanikud huvitavat vaatepilti: kahe mägiolina võitlust. Need mõlemad eraldusid selgesti sinise taeva taustal ja see andis nende kahevõitlusele mingi erilise romantilisuse. Nad pörkasid nii kõvasti kokku, et näis, nagu ei saaks nende teineteisesse tunginud kolpasid enam lahti kiskuda, kuid seda ühist pead raputades rebisid nad end viimaks siiski lahti ja eemaldusid teineteisest teatud kaugusele, mis jäi alati samaks nagu tõelisel kahevõitlusel, ja juba lähenesid nad uuesti ja ikka uuesti teineteisele — tõttamata, pead kallutades ning pööramata vastaselt tähelepanelikku ning pinevat pilku, ja... jälle — tugev ning täpne hoop, mis lõi vist silmist sädemeid. Kumbki ei tahtnud alla anda... Ja

siiski arusaadav: lähedal orus sõi rahulikult ja gratsiooselt rohtu noor siidja karvaga kaunitar, kes muide lastis palata, et kõik see temasse kuidagi ei puutu.

«Kanged võitlejad!» ütles Nikolai Nikolajevitš, isegi tema jäi imetledes vaatama.

«Kohe esimesel kahevõitlusel meenutan neid,» avaldas oma arvamist ka Puškin.

Kuid sellel teekonnal polnud Puškin üldse jutukas, häälel aga tavaliselt polnud midagi selle vastu, kui tema noor reisikaaslane sõnaahtraks muutus. Ent Bahtšissarai võttis neid vastu helisevalt ja rõõmsalt.

Kohe suure kivist värava juurest, mille Potjomkin oli Katariina sõidu puhul ehitada lasknud, läks pikk tänav, kus otsekui varjud vilkalt liikusid valgete pidulooridega kaetud naised. Kohalik rahvas pühitas teist päeva rõõmsat pidu. Pärast tantsu ja muusikat, mis saatsid igivanu sõjakaid võistlusi, hakkasid mehed kohe lõbutsema, täites rõõmsa hulgana kararikka turuplatsi. Kuid ka naised ja tüdrukud ei mällanud pärast rasvast tallepraadi kodus istuda ja jooksid naabrite juurde, et veel kord maiustada mandleid või viinamarju süües ja tahtmist mööda vadis-tada juttu pidupäevade sündmuste üle. Kohalikust tahumata kivist ehitatud majakesed olid väikesed ja pimedad, kuid igaühe juures kasvasid kõrged paplid, õlipuud ja vanad pähklipuud.

Mida ligemale jõuti turule, seda kõrgemaks muutusid majad ja seda rohkem oli palkoneid. Turuplatsil oli rahvamurd; keegi kuhugi ei läinud, kuid kõik olid lihtvel. Poed olid alles lahti, kohvikud täis kiilutud, lastöök- ja tšeburekisööklates valitses samuti ruumi-puudus.

Puškin oleks meelsasti hobuse seljast maha hüpanud ja selle kireva rahvahulgaga segunenud, kuid ta jättis üksi ja ka väsimus võttis tema üle võimust.

Möödunud turuplatsist ja mitmest kõrgete valgete minarettidega mošeesst, sõitsid nad kallakust alla ja ülesid silla väikesel mudasel jõekesel, mille mõlemale kaldale oli korrapäratult sinna-tänna ehitatud majad. Ja näe, ongi khaani loss!

Loojuva päikese kahvatud kollased kiired valgusta-

sid õue ja ehitisi, mis olid ebaühtlased — kord kõrgemad, kord madalamad, kord vanad, kord uued: aeg oli jätnud siia palju jälgi. Need ehitised asusid tihedalt koos või sulasid üksteisega hoopis ühte, luues muinasjutulise roosavärvilise linnakese mulje.

Teel oli Rajeovski Puškinile Bahtšissaraist ühtteist jutustanud. Loss oli mitu korda põhjalikult purustatud — küll Minini, küll feldmarssal Lassy, küll vürst Dolgorukov-Krõmski vägede poolt. Kolmkümmend seitse aastat tagasi oli viimane khaan Šagin-Girei lahkunud oma pealinnast ja viinud lossist ära peaaegu kõik, mis seal oli väärtuslikku, kuid neli aastat hiljem oli Potjomkin selle lossi Katariina sõidu puhul korda seadnud. Kahe aasta eest käis siin Aleksander — jälle Aleksander! Kuid Puškin oli temale juba Taganrogis andami toonud ega mõtelnud temast praegu enam. Teda vallutas nüüd islami maailma hõngus.

Peaaegu mitte midagi polnud vanast järele jäänud... Kuid ometi, imelik küll, tundus igal pool tõelist mineviku hõngu, nagu poleks see kuhugi hajanudki, ja hulk lagunenuid või isegi täiesti purustatud haaremitube jutustas möödunud ajast rohkem, õigemini ning salapärasemalt kui siis, kui need oleksid tervena säilinud. Roosid punetasid päikese käes eriti eredalt, viinapuud väänlesid vabaduses, võimsalt seisisid hiigelpaplid, võisteldes kõrguselt minarettidega ja heites pikki värelevaid varje... Ja see elu rütmiline ning elav hingus täielikus inimtühjuses ja vaikuses rõhutas eriti, et kunagi siin aset leidnud toredad pidused on jäädavalt möödas...

Nagu selgus, teati juba Rajeovski saabumisest ja talle olid lossis toad määratud. Kohalikud võimud ilmusid otsekohe tervitama, majutama ja hoolitsema. Puškin aga, kes polnud seotud etiketiga, unustas viisimuse ning haiglase oleku ja ruttas kohe purskkaevu vaatama.

Kuid purskkaev oli ainult väike detail nende rohke arvuliste ehitiste, hoovide, väravate ja uste rütmis. Kui palju oli kõigele sellele kulutatud kivitahujate ja mullakaevajate, puuseppade ja laudseppade, kuju

rite ja graveerijate, müürseppade, kunstnike ning maalrite töövaeva! Kuid peamisteks ehitajateks-arhitektideks olid muidugi olnud meistrid päikesepaistest Itaalia maadest.

Ja kui palju sündmusi oli siin olnud, kui palju elusid hingas nende seinte vahel: pisarad segunesid naeratusoga, meelehärm metsiku kirega, palved unistustega... kui palju mälestusi, mõtisklusi ja... kuritegusid!

Kuid Puškinile oli just see detail, see tagasihoidlik marmorist mälestussammas, mis oma piirjoontega meenutas väikest lihtsat kabelit, see purskkaev, kust vesi langes ainult tilkadena, mis sarnanesid elavast minevikust jutustavate aeglase ning tagasihoidlike sõnadega, — just see oli selleks tõeliseks keskpunktiks, kuhu kõik kokku jooksis, kus nii ammune kui ka hiljutine ühte sulasid; just siin avanesid nagu võluvõimega kõik ukSED ja kõik südamed, nende hulgas ka omaenda süda. Omaenda mälestused otsekui liitusid ning segunesid nendega, mis olid kuulnud armastelt huultelt. Ning ta nägi kõike — nii tänapäevast kui ka möödunut; nii haaremineiud kui ka õed Rajevaldid ilmusid elavate varjudena ta kujutlusse muutava võluga, ent vaikides; nende eest kõneles vee-tilkade langemise rütm, veepisarate muusika.

Südames oli ta koos nendega, keda ta oli lubanud khaani lossis meenutada. Kuid nemad — kas nad teda meenutavad?... Ja äkki, otsekui vastuseks jõudis temani hääl, mis sundis teda võpatama. See hääl hüüdis teda...

Nikolai Nikolajevitš oli keeldunud Bahtšissarai rahvahva lahkest abist, kes teda tingimata saata tah-
ta, ja samuti üksinda khaani lossi vaatama tulnud. Ta astus vaikselt mööda pehmeid vaipu ja punutud katted. Puškinil polnud kuskilt leida. Kas too püsimatu silis tõesti oli jooksnud turuplatsile? Kuid viimase silmas ta ühe läbikäiguruumi sügavuses noormehe siluetti, kes seisis sügavais mõtteis, käsi rinnal, nagu püüaks ta vaigistada südametukseid.

«Aleksander!» hüüdis Nikolai Nikolajevitš tasakesi ja tõrk kaja vastas talle.

Puškin pöördus kohe ümber ja sellise hoogsa elevusega, nagu oleks ta seda kutset oodanudki. «Need on nemad,» mõtles ta ebausklikult, «nad ei vaiki enam nagu lahkumisel, nad meenutavad mind.» Selles isalikus toonis oli midagi ühist neile kõigile, midagi kõrgemal määral «rajevskilikku». See polnud kellegi hääl eraldi, kuid meenutas neid kõiki.

«Mis teil on, Aleksander?»

«Minul? Mitte midagi... Palavik raputab mind.»

«Tühi jutt, olete endast ära. Aga te pole veel haaremide varemeid näinud? Me sõidame varahommikul, lähme. Tahan ka khaani kalmistule minna.»

Ja Rajevski võttis rahulikult ning käskivalt tal käest kinni.

Puškin veetis öö rahutult. Ta heitis vara magama, põhjendades seda palavikuga: palavik oli nii veres kui ka hinges. Sõnu veel polnud, kuid juba helises palavikuline rütm, ujusid värvid ja nägemused. Kord mähkis ta end linadesse ja püüdis uinuda, kord sirutus kogu pikkuses ja heitis käed üle pea.

Siis kandusid ta juurde hääled kõrvaltoast. Rajevski algas uus küllastajate vool. Tähtsad eakad linnaelanikud tulid üksteise järel väljendama oma ustavust ja austust. Heatahtlik ja teadmishimuline kindral esitas neile asjalikke küsimusi või päris teda huvitavat tühja-tähja: kuidas tänavu vaestele jagamiseks määratud oinaid, võistlustel taga aeti ja tapeti, ja miks sunniidid usulistel talitustel pesevad käed kämblast küünarnukini, ši-iidid aga vastupidi — küünarnukist kämbalani; ja kas on õige, et ramasaani paastu ajal ei tohi isegi supelda, lilli nuusutada ega sülge alla neelata. Seejärel aga läks ta juba üle olulisemale: maaharimisele viinapuuistandike jaoks, viinavõistele ning kastmisele ja viinamarjade kuivatamisele viisidele.

Ka Puškinile oli kõik see, mis puutus kommetesse, väga huvitav. Isegi öösel meenutas ta kuuldut: mitte unustada üles märkida! — ikka neilesamadele lehekestele, millele oli juba kogutud nii palju märkmekirju Doni ja Kaukaasia kasakate, tšerkesside ja ossetide

stuhhorrast ning loomusest... Kuid jutud, mida ta kuulis, libisesid kuidagi mööda, ei köitnud lahkepanu ega kutsunud temas esile elavat ja vahest vastukaja, nagu see tavaliselt oli, ainult tema terav meel ehk säilitas kõik selle — igaks juhuks. Ja järele said sulgeda silmad, kui kohe kerkisid meeltesse roosid, paplid, päikesevalgus ja see, kuidas need nende varjud katuselt katusele libisedes, katuselt veel langes aeglaselt, tilk tilga järel, nagu vesikarika sedasama aeglast juttu, mida võis kuulata lõpmatuseni.

Ta oli rahutu, kuid lühike hommikune uni sügav ja kasulik. Puškin ärkas tervena, kõigile elu muljetele vastuvõtlikuna. Kõik oli temas rahunenud, oma kohale asunud, kõik ärkab uuesti ning hakkab jälle laulma, ainult juba luules, loomingus, kui selleks saabub aeg. Mis ootab ees? Simferopol ja lahkumine Rajevskist, teekond Kišinjovi. Perekopi taga ootavad teda sõjaväelased mereäärsetes stepides. Ta aias juba ette, kuidas see-eest õhkub kõigest ajalugu!

Ta nagu nägi juba seda ühetasast, ühetoonilist sileat pinda: siin-seal üksik vana akaatsia punakate kammajäätmetega, kuivad sasisatud maisivarred, peata püüdnud halli koirohu puhmastikud ja suvekuumuses kolinud rohulaigud; samasugune on ka maa, hall ja koltunud: vana mongoli nägu. Kuid siiski kõikjal tuul, milline tuul! Oh, need stepid, kus on sajandeid kestnud hobuste kabjad ning vihisenud õhus pommide viskelingud. Ja need jõed, Dnepri ja Doni suudmed, mis tuli ületada, neil olid kunagi valendanud slaavlaste pürjelodjad. Voogas metsik, vaba laul, täites kogu ääretu veteavaruse... ja sinna sinna ta üksinda.

Tahmatult kehtas Puškin õlgu: jah, veel pisut kauem, ja siis on ta uuesti üksinda. Kuid need kolm sõpra: Gurzufis, Tauria päike ja meri, need jäävad alati talle meelde, ja elu — see on kõik.

Taevas oli udune ja hall, läänest aga puhus tuule- ja vihma mahe, sõbralik ja alati noor. Midagi oli veel

vaja meelde tuletada, midagi, mis oli juba olnud, kuid mis ootab teda ka ees...

Ja talle meenus see hea: Kišinjovis ootab teda Inzov.

KUUES PEATÜKK

KIŠINJOV

Inzov kolis Kišinjovi juba suvel. Talle anti kasutada mäekünkal eraldi seisev kahekorruseline maja. Ivan Nikitiš ise kiitis selle valiku heaks. Ta ei armastanud müra ega ülearuseid askeldusi, siin aga oli hea õhk, aed, viinamarjaistandus ning vaikus. Ta ise asus elama ülemisele korrusele, alla said korteri kaks-kolm vallalist ametnikku. Ülevaalt avanes vaade linnale ja orule, kust voolas läbi aeglane jõke, mis moodustas madala järve. Päikese tõus ja loojang olid siit hästi näha.

Kindral tõusis vanainimese kombel vara. Ta oli teinud korralduse jätta aknad eesriietega katmata, et päike teda ärataks.

Viimasel ajal hakkas ta märkama, et ta vähehaaval paksemaks läheb, ja võttis selle vastu tarvitusele alanõusid. Tema kasinalt sisustatud töötoa seinale olid diivani kohale üles riputatud püssid ja teised jahitarbed, nurgas aga seisis väike komplekt tööriistu: tavaline vikat ning ämbrike luisuga, raudlabidas, puust labidas ja kolmekandiline pika varrega kõblas. Ta pani niitis aias ja mäeveerul rohtu, kõplas õunapuid, rohtu köögiviljaaeda ning lillepeenraid; puust labidas ootavalve. Nii tahtis ta, nagu ta ise ütles, «oma noorus kinni püüda.»

Sügise lähenedes päike teda muide enam ei äratanud, sest päike hakkas ise iga päevaga hiljem ärkama. Ka täna tõusis Inzov koiduajal ja enne kui end külma veega pesema hakkas, puristas ta nina rääkis endamisi, nagu tal harjumuseks oli:

«Pole, vennas, parata, nüüd tuleb sul endal päike äratada!»

Ning ta äratas päikese piimjas hommikueelses udus hea valjuhäälselt.

Tema pisut kähedat, kuid tugevat häält kuuldi ka väljaspool tema tube. Teenijad peretoas, kitsed kuulid, kanad ja haned oma aias, laululinnud ning kõned linnud — papagoi ja harakas — avaral terrassil tõhkedalt üles riputatud puurides — kõik, mis elas, reageeris sellele.

Uudne toapoiss ulatas talle jämedakoelise jaheda linna, hõõrumist aga toimetas ta ise, seejuures oma kalligutustele tasakesi kaasa lauldes:

«Motsiooniks! Ratsiooniks! Gratsiooniks!»

Ta oli väga rahul oma tavalise «mehise» lauluga ja kui oli hõõrumise lõpetanud, võttis kapist varem varutud suure punapõselise õuna — «omaenese aadlast». Nagu alati, nuusutas ta kõigepealt õuna, siis vaates tähelepanelikult kõiki selle värvivarjundeid — punasest kuni meeldiva värske rohekaskollani — ja alles siis, kui ta oli õuna nuusutanud ja silmitsenud, murdis ta selle tugevate sõrmedega kaks, kuulatades seejuures juba lapsepõlvest saadik tuttavat isuäratavat krudinat. Ivan Nikitiš ei sallinud, kui keegi puuvilja noaga lõikas; ta pidas seda ehtsaks harbaarsuseks ning ebaloomulikuks teguviisiks. Seejärel laskis ta samovari üles panna ja läks siis alla. Tervitanud linde ja saanud vastutervituse, astus ta aeda.

Septembrikuu teine pool. Lehed püsisid veel tugevasti puus, kuid öökülmad olid neid juba krimpsutanud, sügiseselt koolutanud ja eredate värvidega kirjanud. Terrassi palistasid mitut värvi daaliad, mungatilli ja astrid. Teeradadele oli õhtul värsket liiva riputatud. Kõikjal oli näha peremehe kätt.

Keset aeda jäi Inzov peatuma. Ta oli juba ammu leidnud kohta kasvuhoone jaoks. Nüüd kaalutles ta veel kord, kuhu panna selle nurgakivi. Talle oli juba lubatud apelsini- ja pomerantsiistikuid. Ta jumaldas istutama taimi, ka tema maja seinad olid seestpoolt kaetud troopiliste taimede mustriga. Mäe lõunaveerul kasvav viikest viinamarjaistandust aga kavatses ta

juba tuleval kevadel vähemalt kaks korda suuremaka teha.

Ivan Nikititš ei sallinud arste ja ravis end oma-moodi — tööga ning hommikuse värskes õhuga. Selleks oli tal õige vaist: ta ei väsitunud end, hingas läbi nina ühetasaselt ja rütmiliselt ning püüdis sel ajal mitte millelegi mõelda, ja see viimane, nagu ta ise naerdes armastas öelda, õnnestus tal eriti hästi. Ent tulemused?

Tal oli oma tervisefilosoofia. «Et olla terve,» rääkis ta, «on vaja ainult kaht asja: olla hea inimene ja olla rõõmus.» Tööd ja õhku pidas ta ainult headuse abivahenditeks: kui oled vabas õhus töötanud ja hinganud, siis mõistad paremini inimesi.

Tavaliselt oli tal läbi vaadata üsna palju asju, mitte üksnes teenistuslikke, vaid ka maakonnakohtus ja isegi Tauria kohtupalatis varem läbi arutatud kohtuasju, samuti ka hoolekandekomitee liikmete poolt läbi vaadatud ja nüüd temale kinnitamiseks saadetud asju. Heal päeval nõudis ta enda jaoks terve karahvinitäie kvassi:

«Seni kui teie magasite, teenisin ma endale kvassi välja!» Ja sekretäri ettekannet kuulas ta ainult poole kõrvaga ega teinud mingisuguseid otsuseid.

«Edasi!»

«Ma ütlesin ju: järgmine!»

Resolutsioon aga oli kõigi asjade kohta ühesugune:

«Vähendada karistust ühe astme võrra!»

Mõnikord katsus sekretär ka vastu rääkida:

«Olete liiga hea, teie ekstsellents. Selles asjas...»

«Sa ei saa millestki aru,» seletas talle Inzov. «Karistused on peaasi see, et inimest on karistatud, kuid kübeke headust, mis inimese vastu on üles näidatud, aitab teda edaspidi vääratuste eest hoiduda, — kas saad aru, mille idu see on? Mitte ainult parandamiseks vaid ka tulevaste heategude idu; see on «vääristamise silmamise teel». Ja kui juba taim seda tunneb ning omaks võtab, kuidas siis ei peaks inimene seda tegema!»

Nüüd oli Ivan Nikititš rääkimisest väsinud ja jäi vaikseks. Ta vaatas sekretärile otsa, nägi tema lõpliku

hüümeelseks muutunud ilmet, muigas ja näitas talle käega, et ta ära läheks.

Sekretär eemaldus ja arutles hoopis segadusse sattudes endamisi: mis see kindral... kas veab teda ühnapidi või on ta tõesti säärane võimatu filosoof? «Tühine — ja äkki võrdleb seda taimega... Tõepoolest, päris solvav!» Aga Ivan Nikititš ise mõtles: «Hoh, näib, et ma tõesti paranen...»

Kuid tänane päev ei olnud hea. Daaliaid rohides vigastas ta kaht haruldast mugulat; viinapuuväate sõlmedes murdis kogemata katki tugeva oksa; ja kui ta lõpuks lilleaeda tagasi tuli, lõi ta neetud kõplaga endale valusalt jala pihta...

Harilikult toitis ta hommikul ise nii linde kui ka koeri, täna aga tegi ta selle kohta ainult korralduse, istus teed jooma ja kirtsutas pahaselt nina akna suunas, mille taga kuuldus koera kiunumist. «Nii see on, Djulinka jääb kindlasti tühja kõhuga, see loll ei oska ju teha tema juurest ära ajada... Koerakesel on ju jalg haige, muidu saaks ta ise...» Djulinka oli vähelaste teadmata tõugu rebasekarva emane koer, kes oli mustlaste juurest ära jooksnud ja tema juures hoovis varjupaika leidnud. «Tal pole ei isa ega ema,» kõneles Inzov temast üsna tõsiselt, «usaldas enda minu hoolde.» Valu vigastada saanud jalas suurendas veelgi tema mõistvat haledustunnet vaese koera vastu. Ta tõusis lõpuks üles ja läks akna juurde, kuid koerte hääline oli juba lõpetatud, ta oli hiljaks jäänud. Ka see ei mõjunud rõõmustavalt.

Nii juhtus tal päeva esimesel poolel igasuguseid spardusi. Ta muutus umbusklikuks, ei lasknud endale kvassi anda ja mõtles kahtlevalt: «Vist pole kvass mitte üldse kasulik... Ei tohi nii palju kvassi juua!» Aga ilma mõnusa kvassita näris teda tusk. Ettekanded mõeldusid täna mingi norimisega. Sekretärile tegi ta märkuse, et too ei olevat küllalt vormi kohaselt riidetud, et ta ei oskavat seista ja et paberid... Paberid olid tõesti korras, ja Ivan Nikititš peaaegu rõõmustas, kui ta nägi, et üks lehenurk oli kahekorra. Tükk aega viigendas ta seda ise hoolikalt ja silus küünega, säilitades seejuures haudvaikust. Sekretär võttis hiljakesi

oma taskuräti ja pühkis Inzovile märkamatuult juba teist korda laubalt reetlikku niiskust. Lõpuks hakkas kindral ka iseendale tüütavaks muutuma...

Ent sel hetkel, haruldaset parajal ajal, astus sisse toapoiss ning teatas, et seal olevat keegi noormees, nähtavasti reisiija... pea paljaks aetud, pigimüta peas...

«Mis sa veel välja ei mõtle... Tea, kust see reisiija peaks tulema?»

Puškin aga ei mallanud enam ukse taga oodata.

«Krimmist,» ütles ta sisse tulles ning naerdes.

Sekretär astus ettevaatlikult kõrvale — ära ootama, kuidas sündmused arenevad.

Inzov kargas laua tagant üles, unustades oma haige jala.

«Aleksander Sergejevitš!» hüüdis ta rõõmsalt. «Viimaks ometi! Kust te siis tulete? Kuidas läheb Rajevakitel? Ja mis sina siis, kas oled ikka tõesti pea paljaks ajanud või oled muhamedi usku läinud?»

Puškin astus Inzovi juurde. Nad kaelustasid teineteist.

«Noh, mis siis sina seisad?» pöördus Inzov äkki sekretäri poole. «Kõik näib ju korras ja lõpetatud olevat? Ja mis jäigi, sellest kannad mulle homme ette. Aga oota!» hüüdis ta temale järele. «Ütle seal, et meile kvassi toodaks... Ikka unustavad! Ja terve karahvinitäis.»

Puškinil, kës teda naeratades vaatas, oli tõesti tübe teika peas, nagu päevitunud ja kare. Tihedate, nagu veelgi suuremaks kasvand kulmukarvade alt oli tal rõõm jälle näha Ivan Nikititši südamlikke helesiniseid silmi.

«Ja kus te peatusite? Ja miks te otsekohe minu juurde ei tulnud? Aga miks sa tõepoolest pea paljaks ajasid? Ja kus?»

«Simferopolis. Palavik piinas, siis ajasingi juuksed maha.»

«Noh, näita siis!»

Puškin võttis tübeteika peast. Pea oli tugevasti kriimustatud.

«Niiviisi aeti,» hüüdis ta käega üle pea tõmmates.

«Aeti nõnda, et issand halasta!» Ning ta hakkas näitama. «Noh, seal seisab madal pingike ja sellel asetseb plaala, ümmargune ilma kõrvata tassike...»

«Tea, tea... Armastan ise sellisest juua.»

«See on seebi jaoks. Ja pintsel — nagu ehtne maalripintsel! Ja veel säärane kaabits, kaks ettepoole painutatud käepidet, keskelt teritatud... sellega võib oina ära tappa! Ja siis haarab ta raps! su pea oma põlvede vahel ja kukub kukla poolt seebitama... siis kaabit- sata enda poole... Kraaps! Kraaps! Nii võiks ainult peeti kaapida!»

Kõike seda näitas Puškin sellise poisikeseliku elavusega, et Inzov südamest naeris; nähtavasti oli ta tervis ootamatult jälle paranenud.

«Aga palaviku vastu...» ütles ta äkki hoolitsevalt. «Lahme, näitan teile. Kas näete seda luisku? Seda luiskuvett joovad niitjad, — nagu käega pühib ära!»

«Seda me kohe proovimegi... kvassiga, kui lubate!»

Nii nad kohtusid, vana ja noor, rõõmsalt ja koduselt. Inzov jättis ta enda juurde lõunatama. Lauas oli hulk võõraid — komitee teenistujad ja mõned linnaelanikud, vaatamata nende auastmele või positsioonile. Püha meeste seltskond. Pakuti veini ja puuvilja. Pere- mehele serveeriti eraldi lillkapsast — «oma köögivilja- aedadest».

Kalli külalise pani kindral istuma enda kõrvale ja püüis põhjalikult teateid Kaukaasia ja Krimmi üle, Rajevakite üle. Eriti üksikasjalisi andmeid tahtis ta saada Krimmi taimestikust: loorberitest, plataanidest, harber-kirsipuudest, okas-glediitšias ja pukspuust, mis olevat kõva nagu luu.

Neid küsimusi kuulates pidi Puškin endale tunnis- tama, et ta polnud nii mõndagi tähele pannud. See- pest sai ta juba suure põhjalikkusega kõnelda õlipuust ja Georgijevski kloostri ühesilmalisest mungast. Üldise- muna osaliseks said ka tema jutustused metskassidest ja lehmajärgist mäel.

«Ükskord nägin ka karu,» hooples ta.

«Noh, siin näeme karusid ainult ehk mustlaste juu- rde.»

«Tee aga oli nii-öelda oma kodus.»

Juba pakuti madalates väikestes tassikestes väga kanget kohvi. Harilikult kadus Inzov pärast lõunat oma tuppä uinakut tegema, kuid täna ei tahtnud ta ära minna: istus ju tema kõrval selline elav ning üle-meelik noorus! Ta palus Puškinil ka karulugu jutustada.

«Mis seal jutustada? Oleks vähemalt hirmugi tundnud, kuid ka seda polnud.»

«Seda parem. Kuulame muinasjuttu heast karust.»

«Õige, — see on peaaegu sinust,» mõtles Puškin ja seda salajast mõtet tahtmatult otsekui jätkates alustaski nõnda:

«Kuid ta oli päris noor! Asi oli nii. Tagasiteel Gurzufist jäin ma kord kindral Rajevskist pisut maha. Rada kulges järsaku serval. Eemal oli väike auul ja maisipõllud. Oli udune hommik. Äkki hakkas hobune norskama ja oleks peaaegu teelt kõrvale karanud. Hoidsin teda tugevasti kinni. Vaatan — all on karu, väike, minust veidi madalam. Peatasin hobuse ja mõtelge ometi — jäin imetlema! Ta sõi rahulikult maisi, ja missuguse isuga!»

Siinkohal libises Puškinil pilk tahtmatult Inzovile. Too nokkis heasüdamliku ilmega ning väga hoolikalt oma armastatud lillkapsa peakesi, mis veel taldrile olid jäänud.

«Ta tegi nii. Laskus kükakile ja haaras korraka mitu maisivart esimeste käppade vahele, siis ajas end sirgu ning rapsis maha nende tõlvikud. Ja asus siis suure mõnuga maiustama... Väga tore karu!»

Puškin ei naernud Inzovi üle, ta imetles teda, kuid muutus siiski valvsaks, kartes, et keegi ehk lubab endale ebakohast võrdlust teha. Ta oli valmis kohe vastulööki andma. Kuid õnneks tundis oma sõbralikkust naljast lõbu üksnes ta ise. Keegi avaldas ainult äärmiselt veeri mööda kahtlust juhtumi tõepärasuse üle. Puškin oleks muidugi ka siin väarikalt vastata võinud, kuid ta ei tahtnud rikkuda seda lihtsust ning heasüdamlikkust, mis ümbritses Inzovit, ning ta piirdus ainult lühikese märkusega:

«Kui ma vahel ehk midagi luiskan, siis küll ainult sõprade kohta!»

Kui kõik olid läinud, pidas Inzov teda veel hetkeks kinni. Ta oli nii nagu hommikul: vigastatud jalas pehme tuhvel, teises — lihtne kroonusaabas. Astunud Puškinil juurde, küsis ta tasa:

«Tele ju tunnete Mihhail Orlovi, kindral Rajevski staabiülema? Ta on nüüd siin diviisi komandöriks.»

Puškinil vilksatasid kiiresti läbi pea Peterburi, Podkumok ja Aleksander Rajevski jutud. Tema kaudu oli Mihhail Fjodorovitš kord ka noorele Puškinile tervitust saatnud. Nüüd tundis ta selle uudise üle nii suurt rõõmu, et isegi võpatas.

Inzov vaatas talle teraselt otsa ja ähvardas kergelt sõrmega.

«See ümberpaigutus... Olgugi osalt vabatahtlik, on see ikkagi omamoodi austav väljasaatmine.»

Puškinil käis peast läbi mõte: «Väljasaatmine... Aga muna?... Noh, mis siis!» Ja ta meel muutus nagu veelgi rõõmsamaks: näib, et ka Kišinjovis võib elada, ja sugugi mitte halvasti!

Nii siis, algas uus elu. Puškin vaatas linna ja sõlmis tutvusi. Juba teise päeva õhtul oli ta klubis, kuhu teda Inzovi korraldusel saatis kindrali adjutant. Puškin oli juba veidi võõrdunud kõrvalistest inimestest, olles elanud üksnes armsatesse Rajevskitesse, võõrdunud ka ligasugusest müra peale murdlainete kohina. Kuid siin külastajad lõbustasid teda siiralt. See ei sarnanenud sugugi ei Peterburiga ega Kaukaasia tervisvete segaseltkonnaga: imelikul viisil meenutas see inimeste hulk siin kõige enam... Bahtšissarai turgu!

Samuti nagu seal, ei tõtanud inimesed siin kuhugi, kuid olid ometi lakkamatult liikvel, ainult et siin oli kõik veelgi kirevam ja mitmekesisem. Moldaavia bakaarid ajasid teda naerma oma kõhuka tähtsusega ja pikade habemetega, mis mõnedel olid isegi parfumeeritud. Puhtalt rääkisid nad ainult oma emakeelest, mida Puškin ei mõistnud, vigaselt aga kahte keelt — vene ja prantsuse keelt segamini. Siin oli ka mitmeid armeenlasi ja kreeklasi. Mängiti niihästi kaart kui ka piljardit, särasid sõrmused, paks tubaka-

suits mattis kinni küünlavalguse; keelte, riiete, välimuse ja kommete elav segu.

Linn oli alles hiljuti Türgi riigi valduses olnud. Kuid ka venelased polnud siin veel lõplikult kanda kinnitanud, ehkki neid siin nii vähe polnudki. Ülekaalus oli teenistuslik rahvas, riigiametnike ja sõjaväelaste mundrites. Kõik oli ühte kallatud ja segi loksutatud ega olnud veel settida jõudnud, kuid oli märkimisväärne, et polnud tunda võitjate ja võidetute olemasolu; polnud arglikke, ärahirmutatud pilke, varjatud umbusaldust või vaenu; aga teiselt poolt oli samuti pigem rahulik peremehelik asjalikkus, seejuures ilmselt mingi koduse varjundiga. Viimase sajandi vältel olid Vene väed selle linna juba mitu korda vallutanud.

Sõda Kaukaasias oli sootuks teistsugune, selle terav hingus kõrvetas isegi kaugusest. Seal oli kirge ja hasarti nii ühelt kui ka teiselt poolt; seal kõrgusid mäed ja lõikasid pilvi. Siin aga nägi Puškin ühte — linna kaupmeeskonda, kellel näis olevat ükskõik, kas ja kellega kaubelda, rahvas aga oli puruvaene ega tõstnud häält ja endist tagasi ka ei tahtnud. Suur tähtsus oli ka sellel, et uue võimu esindajaks oli siin selline puht-vene iseloom, nagu seda oli Ivan Nikiti Inzov. Uue maanurga valitsemine ja asustamine slaavlaste-põgenikega ning ukrainlastega, kes ihkasid vabadele maadele pääseda, samuti sakslastest kolonistide küllaltki suurte gruppidega nõudis Ivan Nikiti tohutu suurt hoolt. Ja kuigi ta oli tuntud heasüdamlikkuse poolest, mille pärast teda mõned koguni hukka mõistsid, ei seganud see teda põrmugi lahendamast inimhulkade juhtimise laialdasi küsimusi sageli peensuseni, alati aga targalt.

Puškin ei saanud korraga kõigesse tungida. Kirevus ning eksootika haarasid teda algul tugevasti kaasa ja takistasid teda oma mõtteid koondamast. Ta hakkas igatsust tundma päris poisikeselike tempude järel ning ajuti valdas teda otse tagasihoidmatu soov sikutada mõne bojaari uhket habet ja vaadata, mis sellest välja tuleb.

Ta kodunes Kišinjovis kiiresti ja soetas endale tuttavat ning sõpru, mängis kaarte (ning kaotas), kiindus

pijardasse, lipitses daamide ümber, käis ballidel, naljatas teravmeelselt, pilkas, puistas epigramme, tülitses ja leppis. Ta oli rosinaks Ivan Nikiti Kišinjovi kvasis, ja kork lendas nii mõnigi kord lakke.

Temast räägiti, tema üle peksti keelt ja levitati mitmesuguseid jutte. Ta teadis seda ega kippunud kõike alati eitama: paljugi, mis kellestki räägitakse, las lobiavad, mis sellest! See isegi nagu õilistas teda kuidagi uijalt.

Inzovil oli ametnikke, kes olid temaga koos Jekaterinoslavis Kišinjovi tulnud. Vanade tuttavatena lubasid nad endale Puškini ja tema viibimise kohta Dnepri maadel keelt peksta. Eriti paistis selle poolest silma ühe komitee sekretäre, Antonjev, kes oli varem mittemist kohast minema kihutatud ja kaua aega Jekaterinoslavis kohata ringi logelnud. Ta aeti igalt poolt minema kahe omaduse pärast: joomise ja terava keele pärast. Kuid tal oli suur perekond ja Inzov «korjas ta illes» nagu mahajäetud mustlaskoera Djulinkagi. Inzovi pärast, kellele ta oli ihu ja hingega ustav, oli ta Puškinile tõsiselt armukade ja tal polnud midagi selle vastu, et sai luuletaja kulul lõbusas seltskonnas veiniklaasi juures keelt peksta. Sellest allikast voolas hiljem rohkesti vett.

Juhtus, et keegi Puškini klubisõpradest küsis ilmse salakavala lootusega ajada kimbatusse inimest, kellel ka endal polnud midagi ligimese kimpuajamise vastu:

«Kas on tõsi, Aleksander Sergejevitš, räägitakse, et te olete kord Jekaterinoslavis kuberneri juurde lõuale tulnud, vabandage mind, otse paljastele jalgadele tõmmatud tüllist aluspükstes...»

Puškin kuulas seda suure huviga ja vastas naerdes:

«Jah, suvel oli väga kuum... Noh, ja siis, kuidas stendus edasi arenes?»

«Nagu te ise ei mäletaks? Aga nii, et kuberneri naine oli lähinägelik ega märganud hulk aega, kuidas teie oma paradiisiülikonnas võõrastetoas edasi-tagasi kõneldate, kuid pärast ta nägi seda läbi lornjeti ja saatis tütre toast välja.»

«Ja mind ei aetud minema?»

«Teil, Aleksander Sergejevitš, peaks see ju pare-

mini teada olema. Või tahate ehk öelda, et see pole tõsi?»

Puškin tegi näo, nagu tuletaks ta meelde.

«Noh, kuidas teile öelda,» vastas ta lõpuks nagu täiesti tõsiselt. «Allikas, kust te seda olete ammutanud, on üpris soliidne. See oli ju muidugi Antonjev. Õige küll, ta lakkus sel ajal köögis panni, nägi kõik ja kuulis kõik... miks siis mitte uskuda! Hakkan ehk seda ka ise edasi jutustama. Aga kas te midagi muud pole kuulnud?»

«Kuidas pole kuulnud!» ei jätnud lobiseja järele. «Teie austajad — üks seminari professor ühes oma sõbraga, sealse rikka mõisnikuga — olevat teid külastanud, teie aga olevat neid niiviisi vastu võtnud...»

Puškin seisis, veiniklaas käes, ja kuulas tähelepanelikult.

«Just nimelt nõnda, klaas käes, ise aga sõite kaaviariga saia.»

«Nii et sai pistoda asemel hammaste vahel?»

«Just nimelt. Ja teie olevat küsinud: «Mis teil vaja on?» Need aga avaldavad austust ning vaimustust teie talendi üle...»

«Ja mina palusin neid istuda ja veini proovida?»

«Ei, mitte, te olevat suvatsenud neile vastata, iga sõna selgesti rõhutades: «Noh, nüüd olete mind näinud? Nägemiseni!»»

Seekord Puškin vihastus: tema võivat nii ebaviisakalt vastu võtta külalisi, kes tema juurde poesia üle vestlema tulid. Lubage siiski, armuline härra...

Ta rüüpas aeglaselt tubli lonksu veini, hammustas tüki võileiba ja astus siis kaasvestlejale nii lähedale, et see tahtmatult sammu taganes.

«Noh nii,» ütles Puškin mäludes, «et oleks tõenäoline, ütlen ma nüüd teile: «Näгите Puškinit? Rääkiste temaga? Noh, ja jätkub teile. Nägemiseni!»»

Ning ta pööras talle selja.

«Näib, et seekord sai tä siiski oma jao,» mõtles samal ajal ta vestluskaaslane üksi jäädes, kuid vaatas igaks juhuks ringi, kas keegi polnud sündmust pealt näinud. Kuivõrd ta varem oli soovinud pealtnägijaid, niivõrd oli ta nüüd siiralt rõõmus, et neid ei juhtunud

olema. Iseennast on kergem veenda, et mitte endale pole nina pihta antud, vaid et «see värsitaguja on oma laas saanud».

Linn oli oma tagasihoidlikele mõõtmetele vaatamata rahvarikas. Majakesed — suuremalt osalt õhukeste kehtega ja kuidagi kergel käel ehitatud savionnid, olid tihedalt paigutatud. Vähestes suurtes majades elasid ülemused, keda siin muide oli rohkesti. Kõik need — kauplejad, peale kõige rikkamate, keskmised ja väiksemad ametnikud ning ka ohvitserid — olid asutatud väikestesse taredesse.

Puškin ise elas muide üsna mugavalt — kohaliku linna kortermeistri, nagu teda tituleeriti, — sissesõitnute majutamise komisjoni liikme Naumovi juures; see poleks igatiht enda juurde lasknudki. Sel mehel oli tore kähär kastanipruun habe ja rahulik ning range, kuid mitte ikooni, siis vähemalt katedraali ktiitorit meenutav nägu! Kuid silmad olid Ivan Nikolajevitšil (kõik mehed seda nime ja isanime järgi) nii ülbed ja väljavaljuvad, — mida ta põrmugi ei varjanud —, et isegi Kozlov, kes oli oma väljendustes väga ettevaatlik, ütles kord tema kohta, et «ega ta muidu olnud muu kui Muromi riigimetsades». Ja tundus, et see oli peaaegu tõsi.

Naumovi majake oli puhas ja korras, koridor jaotas selle kaheks pooleks: vasakul kaks toakest ja paremal tuba ning köök; meenutas kuidagi Puškini hoidja hooajast Mihhailovskojes.

Jõudnud enamasti hilja koju, heitis Puškin voodisse, meenutades päeva muljeid. Öö jooksul need otsekui rühkumised ja hommik oli terveniisti tema päralt. Vaatamata oma noorusele teadis Puškin kogemuste põhjal hästi, et oma ümbruse üle selgusele jõudmiseks on vaja kõigepealt, et iseendas selgus valitseks. Seda selgust ning värskust andis talle päeva esimene pool.

Tuba Kišinjovis viibimise neljandal päeval, ja just hommikul, kirjutas ta oma vennale Levile lühikese teatavõtte oma reisist, seda endale mõttes korrates. Muide, oma öisest retkest Džinalile ta vaikis, pidades silmas Rajevskile antud sõna. Ta kordas ikka ja jälle, kuidas ta oleks veel tahtnud viibida Rajevskite pere-

konnas, kuid kõik see oli juba kaugel. «Nüüd olen ma üksinda mulle tühjas Moldaavias.» Ka Orlov, kelle juures ta eile lõunat sõi ja kus teda külalislahkelt ning sõbralikult vastu võeti, — ei tema ega need huvitavad inimesed, kellega ta tema juures tutvus, pole veel seda tühjust täita suutnud. «Kunagi loen sulle oma märkmeid Mustast merest ja Doni kasakaist — nüüd ei ütle ma sulle neist sõnagi.»

Kõiki neid märkmeid hindas ta väga ja kavatses neid korda seada. See oli reisiaruanne, kuid ainult iseenda jaoks. Siin oli ka laule ja kõnekäände... Kasakas räägib: «Oma tahe on rohem kui tsaar!» Ja teine vastab: «Anna mõistusele voli, ja ta võtab kahekordselt.» Ja välilaagris lõkke juures oli ta kuulnud: «Sina kõneled mõistusest, nagu võiks siis kõike võtta, rahvas aga ütleb: mõistus käsib, aga tahtmine ei võta.» Seda viimast mõistis Puškin väga hästi...

Ülestähendused olid kirevad ja katkendlikud. Mõnikord esines ka luulerea kerge visand: mõte, intonatsioon, möödavilksatanud kuhu piirjoon. Kuid enamasti olid need napid faktide ülestähendused, vahel sellisel kirja pandud (ettevaatuse pärast), et ainult ta ise võis neist aru saada ja meelde tuletada, milles asi seisab. Siin on ta ees märges Taganrogi kohta: mitte sängist, kus oli maganud keiser Aleksander, vaid Doni talupoegade ülestõusust, mis suudeti maha suruda ainult kartetšiga. Nimelt kihutas kindral Tšernõšov niivõrd suure Martõnovka-Golodajevka¹ (on aga nimi!) küla juures laiali kahekümnetuhandalise talupoegade saaga, kes oli relvastatud hangude ja vemmaldega... Nii oli märgitud: «20 000 hangude ja vemmaldega — Golodajevka küla — kartetšiga». Ja nende mõne sõna taga tuikab ning kohab väljapääsu leidmata ikka seesama «priius»! Kas tohib sellest kellelegi kirjutada? Aga kunagi nad ju veel kohtuvad? Ning ta hoiatas oma korda nooremata venda, kes õppis veel ülikooli aadlipansionis.

Ljovuška oli talle Kišinjovi juba kirjutanud, kuid mitte Inzovi, vaid Orlovi aadressil. Saanud eile kirja

¹ Golodajevka — näljaküla. Tõlkija.

kirja ning avanud selle, ei suutnud Puškin ennast tagasi hoida ning deklameeris kuuldavalt oma viieteistkümnendaastase venna värsse, paroodiat Žukovski «Rahva hümnile» — «Jumal, keisrit kaitse sa».

Ljovuška kiri ise oli veel poollapselik ja lühike, värsid aga pikad ning nõrgad, kuid ettelõetud värsid meeldis kõigile. Täpselt truualamliku hümnistii-
li hüüdis Ljovuška:

Piigake peenike,
võõras me Venele
priiusepõlveke
meil' läkita!

Mihhail Fjodorovitš Orlov käis mööda tuba ja kordas järgest:

«Võõras me Venele... Täpselt: Võõras me Venele!»
«Kas pole sellest küllalt, et mind üksi kõrbesse saateti?» mõtles Puškin endamisi. «Näib, et ka tema seda tahab!» Poiss on üksinda. Tõsi küll, teda armastatakse perekonnas, kuid see on pime armastus, nad ei taha ta ära hellitada. Ja kes võiks teda juhtida — ta? Või onu Vassili Lvovitš? Imelik küll, kuid nad on mõnikord tundunud Puškinile suurte lastena, elu kannab neid, ise nad ainult vaaruvad ühelt küljelt teisele, nii nagu neile mugavam on...

Ja ta kirjutas vennale — ettevaatlikult, kuid küllalt selgesti: «Täna sind värsside eest; rohkem tänaksin kui proosa eest. Jumala pärast, pea poeesiast heaks ja targaks eidekeseks, kelle juurde sa võid vahel sisse astuda, et hetkeks unustada tühjad jutud, ajalehed ja rumored, pisut lõbu tunda tema armsa lobisemise ja meelejuttude üle; kuid temasse armuda on meeletus. Mihhailo Orlov kordab vaimustusega: Võõras me Venele... Mina ka. Andesta, mu sõber! Emban...»

Puškin isegi ohkas kergendatult, ent oli ka rahul sellega, kui kergelt ja naljatlevalt tõi sulg välja poeedi vaimustuse, keda Lev oli parodeerinud ja keda tema soovitas pidada heaks ja targaks vanaeideks. «Lev võib sellega hakkama saada: näitab Žukovskile... Siis sinu saab nalja!»

Nii õpetas ta nooremat venda Ljovuškati, kuid enda suhtes ta ei teadnud hästi, kas ta veel kaua vastu peab. Läbi tema Kišinjovi kireva elu ning askelduste tungisid järjest tugevamini esile hoopis teist laadi jooned.

Venelasi ei olnud linnas palju ja mitte nemad ei andnud linnale ilmet ega tänavaelule koloriiti. Kuid nad olid siin peremehed ja andsid endile paljudes asjades aru.

Orlovi juures tutvus Puškin kohe esimesel päeval väga huvitava inimesega, Ivan Petrovitš Liprandiga, Orlovi diviisi jäägripolgu alampolkovnikuga.

Välgatades pisut oma heledaid pungis silmi, tutvustas Mihhail Fjodorovitš Liprandit järgmiste sõnadega.

«Ja siin on veel üks pariislane. Üheskoos, võib öelda, vallutasime Euroopa pealinna. Palun härraseid tutvaks saada.»

Alles noor, umbes kolmekümne-aastane süngete, kuid elavate silmadega mees tõusis diivanilt ja surus Puškini kätt. Ta käsi oli kuiv ning kuum.

«Kui minu vend Aleksei Fjodorovitš poleks teile husaariks minekut ära laitnud,» jätkas Orlov ikka veel Puškiniga kõneldes, «siis oleksite ehk koos Ivan Petrovitšiga omal ajal Tsargradi marssinud!»

Liprandi paljastas tõsiseks jäädes kaks rida ühetassiseid, tubakast pisut kollakaid hambaid.

Tema, see uljas riiukukk ning duellikangelane, kellest ka Puškinile oli jutustatud, jäi sel õhtul väga sõnaalturaks ja silmitses rohkem ise Puškinit. Ent kui Puškin koos temaga külalistahke peremehe juurest tänavale astus, kutsus ta teda viivuks enda poole.

«Teie mainisite Ovidiust ning tema väljasaatmist meie maale ja kahetsesite, et teil pole tema «Kirju Muusa mere äärest». Suvatsege sisse astuda, ma annan teile kõik, mida soovite. Ovidiust hindan ma kõrgelt ja mul on olemas kõik tema tööd.»

Liprandi seinal rippusid kuld mõõk, mille ta oli saanud vaprust eest lahingus, ja mõned püstolid. Kuid muus osas polnud see mitte sõjamehe, vaid teadlase kabinet. Seintel olid välja pandud maakaardid ning eritorkas silma Balkani kaart, mida oli nähtavasti suures ning pingsa tähelepanuga uuritud. Mitte üksnes linnad

vaid ka paljud väikesed külad olid märgitud mitmevärviliste pliiatsitega. Laual kerkisid väga korralikult laotud mappide virnad ning lebasid torru keeratud joonid.

«Kõik see siin on pandud ametiala, kuid ka inspiratsiooni järgi,» seletas peremees pisut mõistatuslikult. «Aga lähme raamatukokku.»

See oli suurim tuba majas ning kogu ulatuses täis raamatukappe. Siin oli klassikute toredaid Pariisi väljandeid ja teaduslikke foliante ajaloo ning geograafia alalt, arheoloogiat ning reisikirjeldusi. Erilisel lauakel lebas massiivne, peremehe enda koostatud kataloog temale kuuluvate raamatutest koostatud kataloog koosta.

«Ja siin on mul erilised haruldused,» ütles Liprandi ning avas väikese võtmekesega tohutu suure ja tugeva kapi, millest hoovas idamaist hõngu. Seal oli kenake kogu vanu araabia- ja türgikeelseid käsikirju.

Suur raamatusekster oli oma valduste keskel praegu väga koloriitne. Kuigi lühikest kasvu, näis ta endast pikem olevat, ja just nagu selleks, et kas või veidigi ühane teiste surelikkudega, tõmbus ta kergelt kokku, mis kummalisel kombel sobis kogu tema kõhnale kauni koguga. Ta nägu oli tõmmu ning ilmekas. Vana hispaania suguvõsa järeltulijana, kelle soontes voolas arvatavasti ka mauride verd, säilitas ta oma süngest, veidi ranget väärrikust. Silmade süngus võib-olla jäi küll alles, kuid seda pehmendas süttiva pilgu, kui ta hakkas rääkima oma raamatutest ning Idast, ja ikki — vältimatu sõja lähedusest.

Võlvust sai tubli tund. Puškin lahkus tema juurest hõõruse kõitega ning tundega, et ta oli kohanud silmapaistvat ning huvitavat inimest.

Pärast seda kohtusid nad sageli ja hakkasid tihedalt üksteist küsima: mitte küll täiesti sõprusest, kuid vastastikkusest kustumata huvist teineteise vastu. Liprandi polnud põrmugi armastusväärne ja häid omadusi oli tal vähe. Näis, et ta Puškinit just sellepärast armastati, et too võimaldas tal olla parem, kui ta tavaliselt oli. Nad usaldasid teineteist täielikult ja Liprandi hindas seda kõrgelt: sellise suhtumisega polnud teda heli-

Tema kaudu tutvus Puškin paljude inimestega. Balkan — slaavlastel, rumeenlastel, türklased — lakkas talle olemast abstraktne. Liprandi majas kohtas ta serbia vojevode, kes olid kodumaalt põgenenud ja unistasid selle vabastamisest. Need olid kirglikud tõmmud mehed. Inimlik kest suutis vaevalt katta neis leegitsevat tuld, mis moodustaski nende tõelise olemuse. Liprandiga olid neil nähtavasti ainult asjalikud suhted, nad abistasid teda teaduslikus töös oma mitmekesiste teadmistega Balkani poolsaare geograafia alalt. Puškin ei pärinud midagi, kuid teadus oli siin muidugi lahutamatu seotud elu, poliitika ning tänapäeva plaanidega.

Kišinjovi eri hõimudest koosnevat rahvast jälgides õppis Puškin lugema balkanlaste — serblaste ja bulgaarlaste — süngelt vurrulistelt nägudelt. Nood ei mõtelnud ainult tänasest päevast, õnnestunud äritehingust, piljardi partiist. Nende kõigi südameid valitses üksainus mõte ja isegi siis, kui nad mõnes odavas restoranis kohalikku haput veini jõid, tundus iga klaasist rüübatud lonks kõrvaltvaatajale sarnasena teoga.

Muide, mõnedest Liprandi nappidest, kuid selgetest väljendustest taipas Puškin peagi, et esmajärjekorras oli valmimas midagi muud. Olukord Kreekas oli veel raskem kui Balkani slaavlastel. Ja kuigi Kišinjovi kreeklased olid rikkamad, kaubitsesid edukalt ja elasid rahulikumalt, pidasid nad siiski omavahel millegi ühe aru, valmistusid millegi vastu. Kreeklased olid kavalamad ja kinnisemad, kuid nad ei olnud küllalt kavalad taipama, et nende rõhutatud tagasihoidlikkus oli väga paljuütlev.

Puškini lütseumikaaslaste Gortšakovi õde oli abielus vürst Kantakuzeniga ja elas Kišinjovis. Ta palus Puškinil külla kutsuda. Siit tekkis tutvus vendade Ypsilantidega, tuliste kreeka patriootidega. Noored vürstid Ypsilantid jumaldasid oma vanemat venda Aleksandrit, Vene keisri tiibadjutanti. Nende isa, endine Moldaavia ja Valahhia hospodar, oli põgenenud Venemaale juba mõni aasta enne Bessaraabia ühendamist ja surin aastat neli tagasi. Puškinil oli juba Peterburis teada, et ministeeriumides ning keisrikojas tunti väga hästi Kreeka kavatsustele vabaneda türklaste võimu all.

Kuid nüüd nägi ta oma silmaga nende ideede tekkimist ning teda ümbritsevas elus.

Aleksander Ypsilanti ei jätnud talle suure riigitegelase muljet, kuid ta sobis väga hästi oma ülestõusnud kaasmaalaste juhi ossa. Isegi võõrastetoas hoidis ta pead nii nagu peaks ta leegitsevat kõnet sõjameestele, enne kui neid lahingusse viia. Ja tõepoolest, teda võis imetlema jääda ja temale järgneda. Tormata lahingusse, purustada vaenlane või hukkuda, mitte aga istuda oma kantseleis, mitte olla tema kõrguse saatjaks ilusasti ehitatud etturina ja mitte pidada paraadõppusi! Juba selle inimese kuju ise nõudis hobust, tulekahjude purpur-puna tausta ja püssirohusuitsu pilvi.

Tulvil selliseid erutavaid muljeid, tundis Puškin magama heites teravalt piiri lähedust, mis iga hetk võis Liprandi kaartidel sakilise tulejoonena süttida. «Kas seda?» küsis ta endalt ärgates. Ja see mõte sundis teda tähelepanelikult vaatlema Vene vägesid, keda Kišinjovis oli küllaldaselt.

Vene sõjavägi... Noor üheksateistkümnene sajand karastas teda heldelt peaaegu katkestamatult üksikutele järgnenud sõdadega. Hea võitlejana, kes püsisvalt treenib, vaatas ta rahulikult võimalusele jälle ühesti (mitmendat korda!) kokku põrgata vana vaenlasega. Noored kindralid ja noored polkovnikud, kellel Puškin siin läbi käis, olid kõik mitu korda lahinguis olnud ning neil olid teenetemärgid mitte ainult paraadmundreil, vaid ka nende all. «Need mälestusmärgid,» naljatasid nad, «on meile baromeetri asemel.» Haavade valu oli paljudele tuttav, nagu oli meelde jäänud kuulus Pariisi hiiglasuur baromeeter selle tõusva ja langeva veega.

Kuid ka siin, nendes undreisse pandud ridades ei olnud kõik nii lihtne, kindel ega vankumatu, nagu see oli vanal heal ajal ja nagu see võis näida ka nüüd ainult välisilmest.

Puškin mäletas, kuidas vähe aega enne tema väljasaatmist Peterburis käratseti, lugedes ning arutades üksteiselt ära kirjutades Mihhail Fjodorovitš Orlovi kõnet, mille ta pidas Kiievis Piibliseltsi pidulikul koos-

olekul, kus ta jõuliselt ning kirglikult vana korra kaitsjatele kallale tungis.

«Mõtelge,» kõnelesid salongides vanad tähtordenite kandjad, «millega võib kõik see viimaks lõppeda! Kuidas räägib ta kõige auväärsematest inimestest!»

Kõnelesid ja meenutasid peaaegu tsiteerides nende voodi kõrval käeulatuses lebavat käsikirja, mis juba muidugi oli laostavalt mõjunud nii mõnelegi kalligraafist polgukirjutajale.

«... Need inimesed on kõikjal ning alati ühesugused. Mitte vooruste, vaid üksnes meie isade kommete harustajad, kõige uue laitjad, valguse vaenlased ja pimeduse valvurid, — nad on täielikult keskaja barbaarsuse sigidikud. Prantsusmaal kiusavad nad taga vabameelsust, Saksamaal kaitsevad feodalismi jäänuseid, Hispaanias puhuvad lõkkele inkvisitsiooni tuleriitu... Ka meil olid nad meie suure reformeerija isiklikud vaenlased, nad ässitasid tema vastu mässama Moskva streletsid ja praegu teevad just nemad kõik selleks, et viia meie rahvas tagasi endisesse harimatusse ja tõkestada teaduste ning kunstide sissetungi. Need poliitilised vanausulised on veendunud, et nemad on need äravalitud, kellele kõik teised inimesed on orjadeks määratud... Ja nad ahnitsevad enda kätte kõik taevased ning maised annid, kõik eelised, ent rahvale jätavad nad ainult töö ning kannatuse; siit on tekkinud kõik türanlikud valitsemisüsteemid, mille algust tuleb otsida mitte niivõrd valitsejate auahnu- ses kui nende ümber lipitsejate nuputamises.»

Isegi niisuguseid mehi nagu Aleksander Ivanovitš Turgenev hämmeldas veidi see Orlovi kõne. Vjazemski, kes arvas, et suletl, mis on teritatud mõõgaga, ei võt rohkem nõudagi, tähendas targalt: «Meie valitsemis- oskab mitte valida, vaid meisterliku läbinägelikkusega endast eemale tõugata.» Selle peale vastas talle Turgenev: «Ma peaksin teda tsaari lähedal, kuid hoiaksin teda lõa otsas.»

Orlovi adjutant Konstantin Aleksejevitš Ohhotnikov, kes oli väga tark ning vähese jutuga mees, näitas Puškinile üht kõige esimest käskkirja, mille Orlov oli andnud diviisi ülevõtmisel Kišinjovis.

Oli udune sügispäev, Puškin läks akna juurde, eemaldas eesriide ja istus aknalauale, käes hallivõitu lähedast paberist leht, mis oli hoolika kirjutaja käega üsna kirjutatud.

«Asunud juhtima esimest jalaväediviisi, pöörasin ma lahalepanu tema piiriäärsele asukohale ja alamväe- laste seisukorrale. Vaadanud läbi endise asjade käigu, imestas in ma ärakaranute ning desertööride suure arvu üle.» Edasi luges Puškin ärakargamiste põhjus- last ja esmajärjekorras kuritarvitustest sõdurite toit- tustamisel: «... kui vastu minu ootusi sääraseid kuri- tarvitusi kuskil mulle usaldatud polkudes ette tuleb, siis ei jää süüdlased minu eest kaua varjule ja ma kin- nitan kõikide ees oma ausõnaga, et annan nad sõja- kohtu alla, ükskõik missugune au- või teenistusaste neil ka oleks; kõik nende endised teened lähevad tühja selle andestamatu süü tõttu, sest pole teeneid, mis saaksid päästa säärasel korral süüdlast ülemat raskest karistusest.» «... Ma palun härrasid ohvitseride tõsiselt tegelda oma ülesannetega, viibida tihti soldatite seas, rääkida nendega, kasvatada nendes kõiki soldatite voorusi, aidata neid puudustes ja hädades, anda neile asukaju töökuses, äratada nendes armastust Isamaa vastu, kes on nende kätte usaldanud oma kaitsmise ja julgeoleku... Ma ise pean ausat sõdurit oma sõbraks ja vennaks.» «... Rangus ja julmus on kaks erinevat asja: esimene on kohane nendele, kes on loodud juh- tima, teine aga omane ainult nendele, kellele ei tohi usaldada mingit juhtimist. Sellest reeglist ma juhin- dun, ja härrad ohvitserid võivad kindlad olla, et see, keda süüdistatakse julmuses, kaotab jäädavalt juhti- misõiguse.»

Kriiskav kärkimine, mis kostis tänavalt, sundis Puškinit aknast välja vaatama.

Pole teada, milles soldatit süüdistati. Ta seisis tikk- algelt, ohvitser aga oli mõõga välja tõmmanud ja sõimas ning karjus toorelt. Läbi sõimu võis Puškin siiski aru saada sõnadest:

«Kui sa poleks sellest diviisist, teeksin ma sinust missuguse rossolje! Kasi kuradile, kuni veel alles

Puškini käed väratasid. Ta lükkas akent, kuid see ei läinud lahti, ja seni kui ta riividega jändas ning akna viimaks lahti sai, ei olnud ohvitseri enam seal. Ta oli naabermaja nurga taha kadunud. Puškin tahtis tänavale joosta, kuid Ohhotnikov, kellele samuti veri näkku oli tunginud, peatas teda.

«See lurjus... see härra ohvitser,» ütles ta märgatava värinaga hääles, «on Sabanejevi adjutant Raditš. Ma tunnen teda. Jah, oma kodus võiks ta kahtlemata kui mitte puruks hakkida, siis...»

Ta ei lõpetanud. Ärevus takistas teda rääkimast.

Puškin haaras tal käest kinni.

«Ma mõistan teid,» hüüdis ta elavalt, «te olete temaga sõjajalal!»

«Aimasite õigesti,» vastas Ohhotnikov, «ja nime tasite seda väga täpselt. Kuid päris sõda on veel ees. Olen praegu vaba, kas tahate meie kooli vaatama minna?»

Puškinil oli juba aimu Sabanejevist, korpuse komandörist, kelle staap asus Tiraspolis. Kuid ta polnud teda veel näinud. Selle kogemata huultelt libisenud sõnakese «sõda» olid õieti sünnitanud Ohhotnikovi sõnad: «O m a k o d u s». Jah, ka sõjaväes olid omad isoleeritud territooriumid ja teravalt vaenulikud leerid...

Hall päev oli jahe. Tõusis udu ja taevaskiirid olid juba näha tekkivate pilvede kontuure. Püstaedade tagant langes sujuvalt keereldes tänavale kollaseid lehti.

«Pehmel talvel juhtub, et isegi rästad, need sooja armastavad linnud, jäävad meile talvitama.»

Puškin vaatas imestades Ohhotnikovi poole. Kuid see fraas lindudest, mis oli nii lihtne ja ootamatu, lähendas teda lõplikult sellele karmile inimesele.

«Niipalju kui mina tean,» kõneles vahepeal Konstantin Aleksejevitš, «asutas meil esimese Lancasteri süsteemiga kooli Nikolai Nikolajevitš Rajeovski Kiievis. Seal juhatas seda meie kindral ja suurendas kantonistide arvu neljakümnele kuuesajani. Ta paigutas sellesse ettevõttesse niihästi oma energiat kui ka talu likku raha. Teie ju seda asja vist sugugi ei tunneta. Lapsed õpetavad meil üksteist ise: edasijõudjad juhi

vad mahajääjaid, õpetaja aga teostab ainult kõige selle üle üldist järelevalvet.»

«Noh, lütseumis oli meil pisut teisiti,» naeratas Puškin, «seal hoidsid sageli just mahajääjad edasijõudjaid loe otsas!»

Kool asus suures puuhoones. Üks aken oli avatud, kuid seal ei kostnud ainsatki häält. «Vist polegi seal kedagi,» mõtles Puškin, kes oli harjunud lütseumi vabadusega.

Kuid klassid olid täis. Lühikeste juustega, elavate silmadega ja ühesuguste vormikuubedega poisikesed läbisid võoraste sisse tulles korraga sõjaväeliselt püsti. Nendes äratas muidugi erilist huvi mitte kapten, keda nad juba hästi tundsid, vaid see pikakasvuline poiss, nagu neile esimesest pilgust näis, kes ühes kapteniga sisse tuli. Kuid poiss oli riietatud täiskasvanu moodi ega sarnanenud põrmugi kantonistiga... Nii-ama suure huviga vaatas Puškin seda Kišinjovi lütseumi.

Õpilased olid jaotatud vastavalt nende edasijõudmisele: iga jagu koosnes kaheksast inimesest. Igal seltsil laual oli oma vanem, klassi korrapidaja aga seisis lahtil juures, millele olid üles riputatud silpideks jaotatud sõnad.

«Jätkake õppetööd!» käskis Ohhotnikov, ja kõik pöörasid pead kummardusid madalate lüngus kastide kohale, kuhu oli ühetasase kihina riputatud väikest liiva.

Nad vedasid liivale nagu mere ääres — kes sõrmega, kes teritatud pulgakesega — neile öeldud sõnu. Sellele inimesele valjusti lugemine: igaüks üksikult, siis jagude laupa ja lõpuks kogu klass kooris. Kõik see oli väga huvitav, siin oli pisut nagu mängu, kuid see nõudis siiski pingsat tähelepanu.

Puškin jäi mõttesse ja surus huuled kõvasti kokku, nagu tegi seda siis, kui ta lähendas rasket matemaatika ülesannet. Ta vaatas nõutult Ohhotnikovi poole, ja too nagu oleks tema mõtteid lugenud.

«Teie võib-olla tahate,» ütles ta naeratades, «et meie kogu kärgataks sügisesel päeval? Lugege neile

midagi «Ruslanist»... Näiteks seda, kuidas ta elava peaga võitles!»

Puškin hämmeldus.

««Must loor» on mul kõik värvid peast välja löönud... Ainult seda ma loen...» Ja ta hakkas tasakesi meenutama «Ruslani»:

Kust leida värvi, sõna head?
Ta elusat näeb äkki pead.
Sel uni suured silmad sulle;
kui norskab — tõusvad kiivrisuled...

Kümned säravad noored silmad tungisid temasse nagu mesilased lilleõide. Valitses niisamasugune stepivaikus kui see, milles sangaril tuli astuda võitlusse hiiglase tohutu suure peaga. Puškin tunnetas seda elavat, põnevat ja pingelist vaikust. Kummaline, poiste ees ta erutus ja tema hääled värises pisut. Kuidas see sarnanes ning ühtlasi ei sarnanenud meeldejäanud lugemisega Deržavinile! Seal oli ta ainult temale lugenud ja see suurepärane kaheksateistkümnendat sajandi kehastav vanamees, tema kohtumõistja, oli olnud tema ees nagu tohutu suur küngas. Siin aga... Ta peaaegu ei näinudki neid, kuid tundis hämaralt ja samal ajal selgesti, nagu kuuleks ta tõepoolest elavat kaja, kuidas nende noorte südameste löögid kuubede all tema südamelöökidega ühte langevad.

Kui ta minema hakkas, piirasid poisid ta ümber. Nad olid vaimustatud ja nende hääled vulisesid nagu ojakesed.

Tänaval selgitas Ohhotnikov talle:

«Me peame nendega ka mõnesuguseid vestlusi. Kuid rohkem vanemaealistega; meil on ka koolid sõdurite ja junkrute jaoks. Mihhail Fjodorovitš kavatses sinna kutsuda silmapaistva mehe jäägripolgust Akkermanist, nimelt Rajevski.»

«Kuidas? Rajevski?» hüüdis Puškin. «Kas ta ei ole kindrali sugulane?»

Ohhotnikov naeratas ja vastas hüvasti jättes:

«Ei, see Rajevski on omaette ja sootuks isesugune.»

Kuid Puškinile oli juba see nimigi armas. Üksi jades jalutas ta linnast välja.

Ilm oli vahepeal selginenud. Pilved, mis enne suitsu-
selt kobrutasid, olid nüüd võimsalt üksteise otsa kuh-
junud, nende vahel sinas mägijärvedena mahe taevas.
Hüügu ilmaga helisevad sammudki, mõtted aga
jooksevad sammudega võidu.

Ainult poolteist kuud, aga kui palju elamusi nende
lühkesti mööda vilksatanud kirevate päevade jooksul!
Kui palju tutvusi, mõtisklusi ja vestlusi... Lugemine.
«Vang», millest siiani on vaikitud, kuid mis mustan-
dina on peaaegu valmis. «Must loor», mida nüüd juba
kõik peast teavad, — moldaavia laul, mida ta kuulis
«rahelises trahteris». Ja kohe, kui talle meenus «Must
loor», kerkis tema kujutlusse armeenlane Hudobašev,
kes, külg ees ja parema jalaga kraapsates, luuletuse
enda arvele võttis ja valmis oli esinema Puškini rivaa-
lina... Ja Puškin oli peaaegu naerma pahvatamas,
meenutades, kuidas ta armeenlase diivanile paiskas ja
talle kaksiratsa selga istudes ütles:

«Alina, pikknina, kas kavatsed minult kreekklannad
süüa?»

Talle meenus ka suur rumalus, kui ta piljarditoas
purjus päi punšiklaasi taga riidu läks Kišinjovi post-
meistri Aleksejeviga ja ulaanipolkovnik Fjodor Fjodo-
rovitšiga, kindral Orlovi vennaga, ise aga vist süüdi
oli. Kuid nad lepitati ära. Liprandi lepitati neid. Ja
see on hea. Ent Fjodor Fjodorovitš — see on tõesti vei-
der inimene. Kuidas ta kahekümneaastase ohvitserina
sõjast pärast kaotust kaardimängus peegli ees tulistas,
kuid pistol plahvatas ning kuul tungis läbi lõua, aasta
hiljem aga kaotas ta lahingus jala ning käib nüüd puu-
jalaga...

Puškin ootas Mihhail Orlovi tagasitulekut, kes oli
ametiasjus ära sõitnud.

Davodovid, kindral Rajevski kaks poolvenda, kes
oli sõitnud Kišinjovi Mihhail Fjodorovitšile külla, kut-
sutas teda oma ema nimepäevale Kamenka mõisa, kus
nad kõik suure perekonnana elasid. Orlov andis oma
naisoleku. Nad kutsusid ka Puškinit ja kinnitasid, et
nad ei jõudvat teda ära oodata. Puškin aimas osalt,
et asi ei seisnud üksnes nimepäevas, kuid teda milles-
sagi ei pühendatud ning ta oli veidi solvunud, et temale

oli määratud justkui lihtsa daamide lõbustaja osa. Ent pisut järele mõtelnud, lõi ta sellele käega: peaasi, et näeb jälle Rajevskeid. Aleksander ja isa peaksid kindlasti seal olema, aga kui õed ja Nikolai jäävad Kiievisse, siis — mis keelab teda samuti Kiievisse sõitmast? luba paluda pole seal kelleltki! Kui vaid Inzov ta siit välja laseks.

Puškin ei märganudki, kui ta oli tõusnud ühele mäekünkale, kust avanes vaade kogu Kišinjovile. Kirev linnake oli ta jalge ees. Valendasid majad, pruunikate laikudena paistsid aiad, hõre lehestik läikis kahvatu päikese käes, mis hetkeks läbi pilvede vaatas. Bõki jõgi lookles aasal, nagu oleks ta kaardile joonistatud. Siin tuleb elada, ja kuigi ta ehk Kamenkasse läheb, peab ta ju siia tagasi tulema... Aga kas kauaks, ja üldse, mis saab edaspidi?

Ta istus sügiseselt jahedale maapinnale ja pani käed ümber põlvede. Kerge tuulepuhang liigutas pisut kõditades ta lühikesi juukseid. See jahedus on väga meeldiv, see teeb värskeks ning erksaks; ei tohi pead norgu lasta.

Möödunud poolteist kuud olid tal silmade ees ja neli legi vaatas ta tagasi nagu kõrgendikult. Nii mitmekesised ja kirevad, kuid vahel ka tugevad olid Puškini Kišinjovi-muljed. «Inimturu» kerge pildi all oli sügavuses tunda teise, väljapääsu otsiva suure elu liikumist. Ei, ei! Ei tohi norutada.

Puškin heitis pikali ja sulges silmad. Nõrk päikese kiir libises üle ta suletud laugude ja sellest kergest puudutusest tekkis südames ebamäärane muusika. Uuesti ärkasid temas ellu Kaukasus ja Gurzuf, Lõuna meri, ja nagu koidukumas nägi ta lainetel Nereiidi. Veel ei sünnitanud muusika sõnu, kuid kunagi tulevad ka need! Nõrk naeratus mängles ta huultel, siis need võpatasid ja pooleldi avanesid kerges ohkes. Endale märkamatuks Puškin uinus.

Kui ta — käed pea all — ärkas, ei taibanud ta kohe kus ta viibib ja kuidas ta siia on sattunud. Ta hakkas vaatama taevasse ja nägi seal midagi, milles oleks nagu jätkunud tema noor põgus uni.

Päike oli kaetud kummaliselt mustendava hatuse pil-

vega, kuid pilve leekiva palistuse tagant tulvasid kiired, helesinised kiired, milliseid ta varem kunagi polnud näinud. Otsekui oleks päike olnud vanglas, kuid vanglat võites laulnud. See oli imekaunis! Puškin hüppas üles ja sirutas mõlemad käed ette, nagu tahaks ta laevast ning maad sülelda. Olles hetke niiviisi seisnud, surus ta peod kokku; avas need siis jälle ja pani nad pikkamisi rinnale. Ta tegi neid liigutusi ebateadlikult, kuid kuulis, kui tugevasti ja ägedalt peksis rinnas ta süda.

See omaenda elu pulsi ja helesiniste võimsate kiirte tunnetamine sulas kuidagi ühte, otsekui oleks temas endas süttinud samasugune leekiv palistus nagu sel pilvel kõrguses: see on võitlus, on võit, on laul. Elada on hea!

Ta jooksis mäekünkalt alla, nagu armastas seda teha, kui süda oli millestki tulvil: nii vist voolavad kõrguselt alla peatumatud veed...

Alles all, kui ta oli pisut lõõtsutanud ja kindla sammuta oma südamelööke rahustanud, tuli tal jälle vajadus ka naljatada. Talle meenusid rästad... sooja armastavad linnud... «Noh, mis see siis ikka on, ka mina, vabadust armastav lind, katsun siin talvitada... kuid aliski enne veel — Kamenkasse! Kamenkasse!»

SEITSMES PEATÜKK

TJASMINI KALLASTEL

Nõnda kõik läkski. Orlov kõneles Inzoviga ja heatahtlik Ivan Nikitiš lubas Puškinile ka selle uue ära-

«Kindral Rajevskiga lasksin ma su puhkusele Peterinoslavist,» ütles Inzov talle lahkumisel, «ja kindral Rajevski juurde lasen ma sind nüüd jälle. Ainult, et siis olid sa haige ja said terveks, nüüd aga sa ettevaatlik — ära haigeks jää. Kamenkas on kardetav kliima!»

Beijuures pilutas Inzov oma vasakut silma, püüdes

selle liigutusega rõhutada, kui tabav oli tema poolt tehtud vihje. Puškin muide mõistis selletagi, mida Inzov silmas pidas, kuid teeskles, et ta arvas midagi muud. Ta pani käe südamele ja vastas naerdes:

«Selle eest ma vastutan. Ärge kartke.»

«Eh, vennas, mis selle eest... Sa parem vastuta, näe, selle eest!»

Ja vanamees koputas kollakate sõrmedega oma laubale.

Selle naljatleva vestluse taga peitus muidugi ka tõsisust. Igatahes lootis Puškin kohata Davõdovite juures nimepäeval rohkesti uusi ja huvitavaid inimesi. Just viimastel päevadel jõudsid Kišinjovi kuuldused Semjonovi polgu relvastatud mässust Peterburis. Midagi oli valmimas ja küpsemas. «Tõeline sõda on veel ees,» meenusid talle Ohhotnikovi sõnad, kes samuti valmistus Kamenkasse sõitma. Puškin küsis endalt sageli: «Aga kus on minu enda koht? Ja mis on minu elu eesmärk?»

Välja sõita otsustati varakult ja Orlov kutsus Puškini eelmisel päeval enda poole ööbima.

Ka lõunale jäi Puškin tema juurde; pärast lõunat joodi veini, kuid külalised ei jäänud pikemaks istuma ja lahkusid ebatavaliselt ruttu. Visanud end diivanile pikali, kuulatas Puškin Orlovi kabinetist kostvaid hääli; seal korraldas peremees ise mingeid temale endale nähtavasti eriti tähtsaid pabereid. Võimalik ka, et ta kavatses need kaasa võtta.

Äsja kümnete küünaldega valgustatud ja kärelikast jutust ning hüüetest kõmanud ruumikas tuba oli nüüd hämar ja päris tühi. Valgust langes kitsa ribana ainult kabineti paakil ukse vahelt. «Tal on praegu tegemist, kuid millest ta seal mõtleb? Ega mõte ole veel idee. Mõtted tulevad ja loovutavad oma koha teistele, idee aga ei lahku inimesest, see järgneb temale kõikjal.»

Puškin teadis Mihhail Fjodorovitšist üht saladust, mida sosinal üksteisele jutustati. Ja kas Kišinjovi üldse sai olla saladusi: seal tavaliselt teati üksteisest isegi seda, mida üldse kunagi polnud juhtunudki. Orlov ei ole veel peigmees, kuid sõidab naituma. Ta

on üldse väga enesekindel, kuid kas ka selles? Ja kas saabki selles üldse kindel olla? Küllap palub ta Aleksander Rajevskit nii isaga kui ka õega läbi rääkida. Ega asjata ole ka selline kirjavahetus nende vahel...

Puškin sulges silmad ja nägi märke tõusvat kivist teed ning alguses millegipärast pikka, kitsast varju, mida konarlik pind pisut kõverdas, ja alles siis ka kateerina Nikolajevnat ennast, pitsidega päevavari käes, kahkjaskollane roos juustes... Orlov ei olnud temast kunagi rääkinud, ka Puškin oli vaikinud. Ja seal, nagu taga, kui tähtsate asjadega ta ka tegeleks, mõtiskles ta kahtlemata temast.

Kui palju aega niiviisi möödus, on raske öelda.

«Aleksander Sergejevitš, kas jäite tukkuma?» kuulis ta Orlovi häält.

Ta ei mõelnudki tukkuda ja avas kohe silmad.

«Varsti tuleb tõesti magama heita,» lausus Orlov ja hakkas söögitoas aeglaselt edasi-tagasi sammuma.

Puškinile näis, et ta ütleb just praegu midagi, ja hingimata selle kohta. Kuid Orlov alustas juttu nähtavasti millestki muust. Puškin oli üldistel jutuajamistel viinaklaasi juures nii mitugi korda tema arvamusi kuulnud. Kuid otsest tõsisemat kõnelust nende vahel kunagi ei olnud. Orlov rääkis mõtlikult ja pealt nagu iseendaga. Ja Puškin andis talle sõnatult repliike vastu.

«Hellepäras ma õieti Kiievist ära läksingi. («Ma mõistan väga hästi, miks sa ära läksid... Oleksin ka sinu — plinlikkuse ja hirmu pärast — mitte et ära läinud, vaid ära põgenenud!») Siin saan ma teha kõike, nagu ma tahan, nagu ma õigeks pean, siin olen ma vabam ja vastutan kõige eest ise, eks ole?» («Seal aga olnud sa iseendalegi ülem ja seal sa ei saanud iseendaga eest vastutada!»)

Puškin esitas oma sõnatud repliigid ägedalt ja viibimata, kuid kuuldavalt ei öelnud ta midagi.

«Avameelsus ei ole meie ajal voorus,» jätkas Orlov, kuid teie vastu tunnen ma usaldust. Alles hiljuti ütlesin ma õele, et elan täiesti rahulikult, ja selleks on õnnelik olla, ei vaja ma juba ammu midagi muud

kui seda, et mitte õnnetu olla. Kuid kas on see nii?»

«Need siis ongi tema mõtisklused!» Puškinile näis, et ta teda nüüd hästi mõistab.

«Õde saatis mulle hobuseteki, see on suurepärane, isegi ainulaadne. Kas olete näinud? Ma näitan teile. Oleksin väga õnnelik, kui saaksin selle mõne uue lahingu järel hobuse seljast maha võtta, rohelisele aasale laotada, kõrguses liuglevaid pilvi vaadata ning meenutada...»

Puškini süda kihvatas. Vaevalt märgatava kibeda muigega lõpetas ta tekkinud vaikuses Orlovi lause:

«Meenutada... õde?»

Kuid Orlov poleks nagu midagi märganud.

«Jah, õde ja kõiki armsaid ning lähedasi inimesi.»

Nüüd tegi Puškin oma sisimas endale etteheiteid. Tema ees oli inimene, keda ta siiralt ja sügavalt austas. Kõik, mis ta rääkis, tuli südamest ja lahingu meenutamine polnud tema juures ei dekoratsioon ega kiitlemine. See on inimene, kes isamaata ei saa hingata. Juba Kaukaasias oli Aleksander Rajevald talle jutustanud, kuidas Orlovile, kui ta alles kuue teistkümneme aastane oli, anti kuldmööök Austerlitzi all ülesnäidatud vaprust eest, ja tema oli mööga vastu võtmisel nutma hakanud, kui kuulis, et lahing kaotati. Ei, talle polnud kallid ei isiklik edu ega kuulsus. Kas tohib siis teda kadetseda, temale kiivas olla? Ja Puškinil valdas soov hüpata diivanilt, haarata selle suure ja ilusa mehe mõlemad käed ning soovida talle õnne...

Kuid samal hetkel pööras Orlov sõjaväelase osavusega kannapealt ringi ja ütles seltskondlikult, naerates:

«Eks ole tõsi, minust saaks hea lapsehoidja? Ma uinutasin teid ju päris magama.»

Ja nad soovisid teineteisele head ööd.

Sel aastal oli Ukrainas soe ja päikesepaisteline sügis. Käes oli juba novembrikuu teine pool, kuid paiguti polnud metsadki veel päris raagus. Vahetevahel lendas mööda mõni parvest maha jäänud hiline haigur ja kuskil lombi ääres seisis külma kartmata ühel jalal

lõunekurg, meenutades Puškinile Mihhailovskojet. Aasadel rohetas veel ädal ja, pead maas, naksisid nukrad lambad seda usinalt; pilved liuglesid taevasinas päris suviselt. Hommikuti aga langes metsatukkadele sinkjas udu ja päike oli tõustes kahvatum.

Kõhnuke Puškin väristas end koiduaegses jaheduses, kuna põgusa unega laiaõlgne turske ning hommikusest heast tujust ja tervisest otse pakatav Mihhail Orlov süstas oma reisiipiibu. Puškin vaatas teda silmi pilutades.

«Mis sa kissitad minu poole! Ega ma päike ole.»

«Älski, teilt peegeldub päikest,» vastas Puškin vihjamisega.

Isegi kui Orlov poleks eile tema tahtmatut tundepuhangut katkestanud, oleks ta siis vaevalt küll ise usaldanud avameelselt juttu alustada. Nüüd oli hoopis teistsugune olukord — päevane aeg, reis, lihtsus.

«Missugusesse nekrutiteenistusse sa oled astunud, seda ma ei tea,» jätkas Mihhail Fjodorovitš naljatconil, Puškinil sinatades, nagu tal heas meeleolus tavaliselt kombeks oli. «Seda ma ei tea. Kuid pea on sul paljaks põetud; sellest tulebki, et sa külma kardad.»

«Oodake, kindral, varsti põetakse ka teil pea paljaks,» vastas Puškin talle elavalt, ja nähes oma kaasvestleja küsilvat ilmet, lisas seletuseks: «Ma mõtlen teenistust Hümehaiose juures.»

Mihhail Fjodorovitši põskedele tõusis puna. Ta puhus välja terve suitsupilve ja pahvatas piinlikkust varjates naerma, võib-olla pisut kõvemini, kui ta seda teha soovinud.

«Kust sa seda tead?»

«Büda ütles.»

«Nonoh!» ähvardas Orlov veidi hämmeldunult Puškinil sõrmega. «Tunnen sind ja sinu «Musta loori», ära sa armukadetseda mõtle!»

Nüüd pidi Puškin omakorda punastuma ning ta hakkas pärima Kamenskasse oodatavate külaliste üle. Kuid Mihhail Fjodorovitš ei peatunud sel teemal kuigi meelsasti. Ja Puškin jäi vait, et kaasvestlejas mitte üleüldist ettevaatlikkust esile kutsuda. Oli ju huvitavam kõike ise näha ja mõistatada.

Reis oli iseendast väga meeldiv. Jälle veeresid rattad mööda maad, keerlesid põllud ja jooksid sujuvalt silmapiiril puud.

Kui suurelt maanteelt keerati künklikul maastikul metsarohkele külavahetele, laskudes järjest madalamale Tjasmini oru suunas — selle jõe suunas, millest ta seniajani oli ainult kuulnud, — hakkas õhus tunduma magusavõitu, veidi imalat määnduvate lehtede lõhna. Puškin sirutas jalad välja, võttis peast kübara ja selle all oleva pigimütsi. Külma õhu puudutus nahale meenutas veidi kümblust.

Ta naeratas endamisi. Et täielikult tunda talle lapsest saadik armsaks saanud sügise hõngu, puudus nüüd veel ainult köögikorstnaist tulev mõrkjas suits, mida tuul vastu kannab; mõisas aga võtab neid vist vastu teelistele nii meeldiv pirukate lõhn, mida küpsetatakse nimepäevalapse, eaka lese Jekaterina Nikolajevna auks, kes oli emaks algul Rajevskite, hiljem Davõdovite sugukonnale.

Hobused kiirendasid traavi, sest jõe ja asula üle kõrguvalt mäenõlvalt hakkas paistma kahekorruseline suur härrastemaja ja sellest mõlemal pool arvukad kõrvalhooned. Majatiib ulatus otse aeda, jõe lähedale. Allpool, tammi juures seisis vana veski; peaväravas asuv ilus torn meenutas mausoleumi. Asula kahe kiriku väheldased ristid läikisid päikese käes. Üks kirik oli uhiuus puuehitis, ja talle lähemale jõudes tundus, nagu lõhnaksid alles ta värsked palgid. Ukrainalikult valendasid tared nii talurahval kui ka juutidel, kes terve jõekalda enda alla olid võtnud.

Härrastemaja juurest algav aed oli tühi ja räägis. Aias sammus säärsaabastega noormees, püss üle õla ja kaks koera kaasas. Sõidukit märgates peatus ta, võttis kübara peast ja hoidis seda pisut dekoratiivselt välja sirutatud käes, tervitades selle žestiga külalisi. Puškin vaatas korraks tema poole ja tundis ta juba eemalt ära.

«Aleksander!» hüüdis ta liikuvast kalessist maha hüpates.

«Kuhu nüüd? Ta tuleb meile vastu!»

Kuid Puškin ei kuulnud, mida Orlov talle ütles. Hüpates üle kraavi, mis aeda maanteest eraldas, pidi

ta peaaegu komistama, kuid haaras kinni painduvast räägis sarapuoksast ja hüppas kergelt ning osavalt kaunis järsule tiheda võsaga kaetud muldvallile. Koeri tagasi hoides tuli Aleksander Rajevski talle väarikalt ja kiirustamata vastu. Nad kaelustasid teineteist.

«Noh, Aleksander, olen väga rõõmus, et meile pääsesid,» ütles Rajevski siira rõõmuga, kuid vaatas sõbrale siiski pisut üleolevalt otsa.

«Puškin silmitses teda särava, süttinud pilguga.

«Orlov ootab sind...»

Ent Orlov viipas sel hetkel kutsarile ja too kihutas hobustega uljalt edasi.

«Kuidas on, saite sõpradeks?»

«Ma austan Orlovi,» vastas Puškin tõsiselt ja kortsutas pisut kulmu.

«Tingimata hakkab ta Orloviga rääkima õest,» mõtles ta samal ajal ja küsis pisut kogeldes:

«Kes siis teie omadest... siin on? Kes sõitis?»

«Aa, nüüd ma tean, kellega sa sõbrustasid!» vastas Rajevski naerdes. «Ma juba kuulsin, nüüd tean kõik...»

Ja Puškini kohmetusest mõnu tundes jutustas ta, et nad olid end küll juba sõiduvalmis seadnud, kuid jäädud Jelena tervise pärast siiski Kiievisse («Noh olgu, seal viib ka Kiievisse... Lähen tingimata sinna!» vilkas Puškinil mõttes)... ka Nikolaist vend ei tahtnud neist lahkuda...»

«Ja ma oleksin muide tahtnud näha, kuidas see tal oleks õnnestunudki.»

«Aga miks siis mitte?»

«See ei lubanud.»

«Aah, saan aru,» naeris Puškin lõbusalt. «Räägib, et Kamenkas on kardetav kliima! Aga mind, need, lubati...»

«Just nimelt kliima,» muigas ka Rajevski vastuseks.

«Kuidas on,» ei suutnud Puškin end talitseda. «Kas on tulnud? Räägi. On huvitavaid inimesi?»

«Inimesed nagu inimesed ikka,» vastas Aleksander Nikolajevitš tavalise irooniaga. «Kahju ainult, et sa inimeses pole.»

«Miski, inimestele ma pean jahti,» vastas Puškin kiiresti jälle naerma hakates.

Ja mõlemad suundusid maja poole.

«Pigem küll hakatakse sinule endale jahti pidama. Daamid ootavad pikisilmi. Muud ei kuulegi kui Puškin ja Puškin: «Millal ometi Puškin saabub?»»

«Sellest mulle juba jutustati.»

Nimepäevani oli veel kolm päeva aega ja pirukalõhna polnud veel tunda, kuid õu oli juba täis sõidukeid. Püstakil aisad meenutasid kõrget sügisest umbrohtu mahajäetud kõrrepõllul. Inimeste vahel sagisid koerad, valju kisaga sõimasid üksteist kutsarid.

Viimasel ajal oli Puškin suures rahalises kitsikuses. Pealegi saabus üsna ärasõidu eel Bessaraabia kubermanguvalitsusse Kišinjovi nõudeleht ümmarguselt kahele tuhandele rublale — Peterburis tehtud vana võla sissekasseerimiseks. Paberi oli edasi saatnud Jekaterinoslavi kubermanguvalitsus.

Puškin kurtis Inzovile:

«Miks nad seda Kaukaasiasse, hiljem aga Gurzuffi või Bahtšissaraisse ei saatnud? Korralagedus! See viib mu paadi madalikule...»

«Eks vaatame... Sina sõida,» vastas talle Inzov, «ja küll me siin pärast midagi nuputame!» Ta lubas ühtlasi ka Peterburisse kirjutada, et saatku vähemalt palgasummagi välja.

Kuid Puškini kohta ei saanud siiski lihtsalt öelda, et ta oleks kehvalt elanud. See määratlus poleks kuidagi sobinud. Ta ei kulutanud peaaegu midagi: polnud, mida kulutada! Vahel tegi ta laenu; vahel, kuigi väga harva, juhtus, et ta kaardimängus pisut võitis; vennale kurtis ta oma kirjades alatas: «Ma vajan väga, väga raha!...» Ta sõi Inzovi juures või kuskil külalisena, üsna harva aga trahteris, kus tuli maksta; kuid eriti teravalt andis end tunda riiete ja jalatsite puudus. Õieti üksainus viisakas püksipaar veel oligi talle jäänud... Ja seepärast ei lubanudki ta neile vastu tõtanud teenril mingil tingimusel oma kohvrit sisse viia. Kuigi raske see just ei olnud! Ning kui jõudis kohale kuhugi kauemaks kohmitsema jäänud Nikita Kozlov, hoiatas Puškin teda naerdes ja valju häälega:

«Kanna ettevaatlikult. Ära end ära venita.»

Kodunt raha ei saadetud. Ja nüüd siin pestes ning

ümber riietudes kujutles ta tahtmatult isa korterit Peterburis: kuidas isa hommikukuuks oma kirjutuslaua taga istub, tooli käetugedele toetub ja elevandiluust paberinuga käes keerutab. Olga aga seisab ta ees, käes venna järjekordne kiri. «Mida ta siis tahab?» ütleb isa kõrgematele nootidele üle minnes: selliselt alustab ta alati nii kaitset kui ka pealetungi. «Ja üldse, mida te kõik minult nõuate? Kas pean oma hommikukuuks või mööbli ära müüma? Ma teen kõik, mida saudan. Mida saab mulle ette heita? Ma kirjutan talle lahkeid kirju... (Kirju ta ei kirjutanud.) Ja lõppude lõpuks pole ma ju ära kadunud pojast lahti öelnud...»

Nüüd kujutas Puškin pestes ja puristades elavalt ette isa ilmet ja tema järjekordse ilukõne tooni ning pahvatas nii südamest naerma, nagu seda enam kaua polnud juhtunud. «Jah, Kiievisse — sõidan tingimata! Kuid nähtavasti on ka siin hea olla!»

Eemalt trepilt kostis hääli ning naiste hüüatusi ja Puškinit valdas nüüd juba unustusse jäänud tunne kunagistest Peterburis veedetud muretutest nooruspäevadest.

Juba siis, kui ta läbi saali astus, et siia tulla, leidis aset lõbus vahejuhtum. Uhkelt rietatud õrna ja armsa näokesega tütarlaps, kes kikkivarbail üle toa jooksis, peatus teda märgates äkki ja kergelt oma valge kleidi servast kinni võttes oli juba valmis tegema sügavat reveranssi, kuid tardus imestusest sellesse poosi. Puškin aimas eemalt tema tahtmatust suuliigutusest sõnatu hüüatust: «Puškin? Siis niisugune ta ongi!» Ja alistas teda vallutanud ülemeelikule tujule, tegi tütarlapsele naljaka grimassi. Tütarlaps laskis ootamatult kleidi sõrmede vahelt lahti, pigistas peod kokku ja laskus hääletus naeruhoo pörandale. Siis hakkas Puškin ise poonitud pörandal liugu laskma, nagu oleks ta uskudel.

«Adèle! Adèle! Tule ruttu siia!» kuulis ta, kuidas keegi tütarlast ukse taga prantsuse keeles hüüdis.

Häädamine reetis, et too on sünnipärane prantslanna, ja ümber pöördudes jõudis Puškin avanenud ukse vahel silmata kellegi kerget kuju, üleskammitud kiharaid ja sõrmustega koormatud kaunist käekest; kiire

naisepilk sähvatas uudishimulikult tema poole. Arvata-
vasti oli see Aleksander Lvovitši, Davõdovite vanema
venna naine.

Kui Puškin lõpuks oma tualetiga valmis sai, muutus
ta kohe harjumuse kohaselt seltskondlikuks nagu
Peterburis ballidel; säravate silmadega laskus ta nagi-
sevast trepist alla.

Aleksander Lvovitš, erakordselt suurt kasvu ning
vesti alla vaevu mahtuva suure kõhuga paks mees,
esitles teda üleolevalt ja oma väarikust tundes oma
naisele Aglaja Antonovnale, kelle silmis välgatas lõbus
sädemeke.

«Ma olen teid juba näinud,» alustas Puškin temaga
lobisemist hetke pärast, kui mees oli eemaldunud. «Ja
ma tundsin teid kohe ära. Te olete täpselt selline, nagu
ma kujutlesin. Teel mõtlesin ma palju teile.»

Muide, seda kõike rääkis ta, hetkekski mõtlemata,
et teine võib seda uskuda. See oli tavaline seltskondlik
lobisemine, ja see kena kolmekümneaastane nõbinina-
kese ja edeva naeratusena naine, graatsiline kui port-
selanist nukuke, oli muidugi selliste süütute naljatuse-
tega harjunud. Muide, oma komplimendi ütles Puškin
osalt ka torkeks kiivale mehele, kelle üleolev suhtu-
mine teda ärritas. Ja ometi löid need tähtsusetud pla-
asjad noore perenaise ning külalise vahel mingi ting-
liku põgusa läheduse, nii et nad lõunalauas mitu korda
pilke vahetasid, nagu oleks neil omavahel väike sala-
dus.

Adèle istus ema kõrval ja teda vaatas Puškin hoopis
teistsuguse pilguga kui ta ema. Kuid ka tütarlast ennast
oli raske ära tunda. Ta istus lauas nagu täiskasvanu,
ainult pisut liiga sirgelt. Ka tema nägu polnud tavaline
lapsenäoke. Lauba puhas joon ja pisut viltune silma-
lõige andsid meeldejääva omapära; alles kujunemise
tütarlapse kitsad õlad ja sale kael rääkisid vaikselt,
selgest varajasest kevadest. Jooksu pealt oli ta tütar-
lapsele grimassi teinud, nüüd aga vaatas ta temale
areldi otsa, nagu võiks isegi pilk heidutada ja haju-
tada seda ainulaadset ja kordumatut, mis oli nagu lap-
sepõlv ise.

Nii tekkisid Puškinil sageli omapärased suhted in-

imestega, kellega ta pool tundi tagasi isegi tuttav ei
olnud; vahel juhtus see ka esimesest pilgust.

Enne kui lauda istuti, vaatas ta ringi, otsides pilguga
Rajevskit — Nikolai Nikolajevitši. Kindral tuli sise-
mistest tubadest oma puruvana emaga alles siis, kui
peaaegu kõik külalised juba koos olid. Orlov astus
kohe tema juurde ja nad kaelustasid teineteist kõigi
nähes. Puškin ei julgenud seda teha, kuigi tundes teda
selleks sundisid. Nikolai Nikolajevitš naeratas talle
lahkelt, surus sõbralikult tema kätt ja esitles teda
emale. Orlov oli vanakesega juba ammu tuttav.

Laua taga istudes ei tegelnud Puškin muidugi mitte
ainult daamidega, ta uuris silmadega kogu seltskonda
ja sai sellest kiiresti üldpildi. Siin puudus Peterburi
valitud seltskonnale korraldatud lõunasööki väärikus
ja Kišinjovi mõnevõrra vabavõitu pidutsemine, — siin
valitses sundimatu vabadus ja see eriline heatahtlik
ning kuidagi kodune toon, mida Puškin nii väga hindas
ja armastas, olles nautinud seda vist esmakordselt oma
elus Rajevskite pool Gurzufis.

Laua ääres hiilgas vaheldumisi mõisnike ja nende
kentsakate daamidega üsna palju sõjaväemundreid.
Puškin silmitses ahnelt ka neid veel üsna noori ohvit-
sere, püüdes nende käitumisest ja pilgust välja lugeda
nende varjatud mõtteid. Ja tõepoolest näis, et nad on
kuidagi teist laadi inimesed. Rajevski oli kõigist neist
palju vanem. Puškin võrdles tahtmatult seda kaht põlv-
konda.

Sooja austustundega, mis tema juures nii haruldane
oli, silmitses ta aeg-ajalt kindral Rajevskit, kes vana
emakese kõrval istus. Nikolai Nikolajevitš paistis talle
pisut väsinuna, suvine tervist tähistav päevitus oli
kadunud ja kurrud halliksläinud oimude all selgesti
nähtavaks muutunud.

Ja Puškinile meenus, kuidas ta Rajevskit esmakord-
selt oli näinud odaval trükipildil, mis kujutas tema
kangelastegu 1812. aasta Isamaasõjas; võtnud käekõr-
vale oma pojad Aleksandri ja Nikolai, kes siis olid alles
poisikesed, läks kindral vaenlase tule alla ja hüüdis
ema sõduritele: «Edasi, mehed, tsaari ja isamaa eest!
Mina ja minu lapsed, kelle ma ohvriks toon, avame

teile tee!» Puškinil oli selgesti meeles, kuidas ta poisikesena oli neid trükipilte vaadanud ja kuidas tal vaime mustusest judinad üle selja jooksid.

Tõsi küll, see kangelaslik võitlus on juba ammu minevikku vajunud; tõsi on ka see, et suhtumine tsaarisse on nüüd teravalt muutunud nii Puškinil kui ka teistel noortel, kuid Rajevski sangarlikkus ei ole sellest tuhmunud. Kas pole ta nüüdki endiselt vapper, aus ja sirgjooneline? Ja mis kõneles temast hiljuti Orlov! Tsaar tahtnud Rajevskit krahviseisusesse tõsta. See aga vastanud talle sama deviisiga, mida üks Rohan'idest oli Prantsusmaal kuulutanud: «Keisriks ma ei saa, kuid hertsog olla ma ei taha, olen Rohan!»

Ka need noored teadsid, mis on sõda... Kuid nende tõeline sõda on veel ees. Ka seal ootavad neid omad katsumused... Kuidas nad neile vastu panevad? Puškin heitis pilgu Orlovile. Rahulikuna ja mõõdukalt elavana vestles ta armastusväärset naabritega. Kuid Puškin luges tema selgetest, veidi pungis silmadest välja ka mõtlikkust, mida polnud raske aimata. Siiski huvitas Puškin praegu midagi muud. Esmakordselt tundis ta täie selgusega, milline eriline koht on Mihhail Fjodorovitš Orlovil tema teiste tuttavate ja sõjaväelastest sõprade seas... Ta oli kõige vanem noorte hulgas ja samal ajal kõige noorem vanemas põlvkonnas. Kellele seisis ta lähemal ja mis oli talle kõige iseloomulik?

Mis puutub noortesse ja vanadesse, siis oli Puškinile selles tutvusringkonnas kõik selge. Rajevskit ja Inzovit austas ta kui suurepäraseid ja temale tõesti armsaid inimesi; pealegi oli Rajevski ka tõeline rahvuskangelane. Ohhotnikovile ja teistele noortele ohvitseridele, kellega ta Kišinjovis oli tutvunud, lähendas teda ühinellusuhetumine. Nendega oli kerge olla ja kõik oli juba poolest sõnast arusaadav. Aga kuidas on Orloviga? Ta ütles Puškinile sageli «sina», Puškin aga jäi austavalt «teie» juurde... Mingi piir eraldab teda teistest. Rajevski ja Inzov — seal on vanusevahe ilmne, siin aga — midagi muud.

Ka Mihhail Orlov on tõeline sõjamees; ja Mihhail

Orlov ei erine oma vaadete poolest millegagi noortest; kuid Mihhail Orlovis on ka midagi oma, mis teda eraldab nii ühest kui ka teisest põlvkonnast, ja see vist ongi, mis teda teiste seas esile tõstab... neist kõrgemale asetab. Orlov on riikliku mõttelaadiga, ta on sünnitud riigimeheks, kui talle ainult tõelist võimu anda. «Ma tunnen endas rohkem võimeid kui ma oma olukorras rakendada saan,» — need on tema enda sõnad. Ja seejuures ei mõelnud ta karjäärile ega kuulsusele. Nagu on ehtsaid briljante, nii on ka Orlov ehtne inimene. Puškin ei saanud seda tunnistamata jätta.

Kuid temas polnud ülemeelikust ega nooruslikku tulisust, ei olnud õitsemist... («Mis peigmees niisugune on!» just seda mõtles Puškin ülemeelikult.) Ja isegi mitte see; mida tal tõesti pole, see on vaade elule mitte ülevalt alla, vaid alt üles, nagu on Ohhotnikovil ja teistel. Orlov on noor, kuid juba kahekümne kuue aastaselt kindral, ja kui kaua on ta juba olnud juhtival kohal. Puškinil aga pole kedagi käsutada, tal pole ju ülesandeidki. («Niisiis, teisest küljest, mis peigmees minagi olen!») Ja ta tühjendas viinaklaasi põhjani.

Kõik need mõtted lendasid tal kiirelt ja kokkusurutult peast läbi, neist tõttasid veelgi kiiremini ette «intiimsed» mõtted, mis pigem sarnanesid välkkiire piatega kui lennuga. «Kõrge ülemus! Võimukandja!» — Puškin võis hetkeliselt ka ebaõiglane olla.

Kord oli ta küsinud Orlovilt, kelle väärikas rahu teda veidi ärritas:

«Teie ütlete: «Elada oma isamaale kasu tuues ja surra sõprade poolt leinatuna — see on tõelise kodaniku vääriline.» Kuid surra isamaa eest?»

«Minu elu on selleks mitu korda valmis olnud,» oli Orlov väga lihtsalt vastanud.

Puškin oli vaikinud: veenvamat vastust ei saanudki olla. Kuid küsimust esitades oli ta mõelnud muule, milleks, nagu ta tundis, olid valmis paljud noored; kas oli see Orlovile teadmata?

«Enam ei taha ma temale mõelda,» katkestas Puškin ise oma mõttekäigu ja naeratas sealsamas Aglaja Antonovnale. «Näib, et ta tõesti on minust huvitatud,» mõtles naine. «Ja kui elav ning naljakas ta on!»

Nagu lõke ei süttinud pidu korraga, kuid hakkas kuivanud okste kombel mitmest kohast tuld võtma üksikute hüüatuste ja naerurõkatustega. Pisut veel, ja varsti lööb see kõik kärarikka leegina lõõmama.

Lauas oli perenaiseks seitsmekümne-aastane tumedas pitstanus mõisaproua. Temast vasakul istus kindral Rajevski, kes oli ta esiklaps ja ainuke poeg esimesest abielust. Lauda istudes aukraade ei arvestatud ja Puškin võttis aset — muide, saadud ettepaneku kohaselt — nende lähedale. Ka selles oli midagi meeldivat, sest nõnda tundis ta end siin oma inimesena. Aegajalt ulatusid üksikud laused nende jutuajamisest temani. Kord jäi ta ka tähelepanelikumalt kuulatama.

«Kas on tõsi, emake,» ütles Nikolai Nikolajevitš vanakese poole kummardudes ja tema pikki sõrmi suudeldes, nagu oleks ta teda sellega ette valmistanud intiimset laadi küsimustele; seejuures levis tema avameelsel, kuid karmivõitu näol südamlilik naeratus, «kas on tõsi, et teie siis, kui olite emaks saamas, veel nukudega mängisite?»

«Ah, kallid sõber,» vastas vanake kahvlit eemal hoides, et see kogemata poega ei riivaks, ja käesuudlusele laubasuudlusega vastates. «Kas pole kogu elu mäng ja kas pole inimesed nukud osavates kätes, kes mänguga harjunud?»

Poeg vastas talle väarika lõbususega:

«Mis minusse puutub, siis olen ma kogu eluaeg nagu lapsepõlveski soldatit mänginud!»

«Sa naljatad, mina aga ei räägi seda sugugi naljaks. Osata seda mängu, millest ma räägin, on suur asi. Meie ajal seda teati ja osati, teie olete selle unustanud, teil, näed, pole peas muud kui i - d e e d! Võtaksid sinagi kas või Vassili Lvovitši käsile. Ka kõik need sõbrad käivad ringi patuste mõtetega.»

Ning ta libistas kiire lõbusa pilgu üle noorte ohvitseride.

«Ärge, emake, kurvastage!» hüüdis talle rõõmsalt vastu Davõdovite kõige noorem poeg Vassili Lvovitš, kes viimaseid sõnu oli kuulnud. «Teie pange oma lootused Aleksander Lvovitšile. Minu vanem vend on isadele truu: tema söögilauast kaugemale ei lähe. Prae-

gi: vaadake ainult, kui vaimustatud ja süvenenud ta on.»

Kõik, kes seda kuulsid, puhkesid lõbusasti naerma ja pöörasid tahtmatult pilgu Aleksander Davõdovile, kes suure hoolega oli ametis rasvas ujuva kalkuni kallal ja kes ei kuulnud midagi, veel enam — vaevalt üldse oli võimeline sel hetkel midagi muud tajuma. Tema rasvunud õlad vajusid nagu pagunid suure valge salvräti kohale, mis kattis ainult poolest saadik tema rinda, kaelust ja kaelasidet; allpool tungis voltidena esile suur kõht, mis aga aastatepikkuse harjumuse tõttu tema omanikku põrmugi ei seganud. Linnuliha löödi ilma kahvlita, kusjuures koib või tiib võeti delikaatselt sõrmede vahele; kuid Aleksander Lvovitš lubas endale palju rohkem: ta näris krõbinal maitsvaid kondikesi, neelas neid alla või lutsutas neist välja üdi, jäätmed aga sülitas oma taldrikule; ta huuled ja sõrmed läikisid rasvast, ta lakkus neid piinlikkust tundmata ja kagardas alles siis salvräti lõua alla. Siin oli idee deni tööpoolest kaugevõitu.

Märganud lõpuks, et ta millegipärast on saanud tähelepanu keskpunktiks, sirutas paks Davõdov selga, nii et tugitool, millel ta istus, paigalt nihkus, pühkis suu veel kord tugevamalt üle ja kuulutas valjusti:

«Kodusest kalkunist pole küll midagi paremat! Lollid on need, kes Peterburis elavad. Eks ole tõsi?»

Ja naernud oma teravmeelsuse üle, viipas ta usaldavalt vanale ülemteenrile:

«Ehk on köögis veel. Vaata järele.»

Kui toas hakkas hämarduma, süütasid teenrid pikad küünlad nii laual kandelaabrites kui ka seintel pronksist lühtrites. Kristall lõi särama, ristlevad varjud langesisid laudlinale ja taldrikutele. Tulevalgel muutusid näod naistel salapärasemaks, meestel tähtsamaks. Noorterühmades löödi kokku pokaale ja Puškin kuulis tasaseid, kuid vaimustatud klaasitõstmisi vabaduse ja Napolis ülestõusnud karbonaaride terviseks. Küünalde värelevas valguses näisid ohvitserid talle vandeseltslastena. Joodi mõistu n e n d e ja t e m a terviseks, kuid Puškini kõrval istuv, temast pisut vanem noormees seletas seda mõistukõnet.

«Et meie perenaist mitte ärritada, aga kõik ju mõistavad niisama,» lisas ta tasa.

«Ka mina mõistan,» mõtles Puškin, «muidugi, selle terviseks, kes «võõras me Venele...»»

«Napoli on kaugel,» ütles ta tahtmatult kõvasti. «Ka meie võiksime proovida.»

Talle meenus Liprandi, kes oli kavatsenud vabatahtlikuna Itaalia rahvaarmee minna ja ta tahtis sellest ka oma naabrile jutustada, kuid, kohanud tema selget pilku, mis oleks nagu keelanud liiga palju lobisemast, pidas ta seda usaldusmärgiks ja tal läks süda soojaks. Puškinile näis, et veel pisut — ja teda kutsutakse nõupidamisele, kus teda pühendatakse vandenõusse, plaanidesse ning tõmmatakse kaasa vandenõust osa võtma... Peterburis polnud nii. Peterburis vaikiti või lausa eitati kõike. Siin on inimesed teistsugused: mida kaugemal troonist, seda vabamad on mõtted ja teod!

Puškin joobus viinast harva, kuid kogu see õhtu, mis ka pärast lõunasööki kujunes vabaks ja lõbusaks, suur seltskond, piduehtes naised, Rajevskite armsad näod, naljatused ja terviseks tõstetud klaasid, õnnelik teadmine, et ta pole Kišinjovis, eriti aga millegi ebatavalise eelaimus, mis nüüdsest peale tema ellu tungib, — kõik see joovastas teda tugevamini kui viin.

Ta vestles ka oma lauanaabri, vana tuttava Ivan Dmitrijevitsi Jakuškiniga, keda ta oli kohanud juba Tšaadajevi juures Peterburis.

Nende esimene kohtumine oleks peaaegu tüliga lõppenud. End esitledes nimetas Jakuškin oma nime. Puškin, äsja lütseumist tulnud nooruk, tegi niisuguse näo, nagu oleks ta kuulnud: «Ja — Kuškin»¹, ning vastas reipalt ja teeseldes, nagu oleks ta yalesti kuulnud:

«Lubage, lubage... kuid mina olen ju Puškin!»

«Mul on au juba teada, et teie Puškin olete,» järgnes vastus, ja kuigi lahtmatult viisakalt, oli sellega siiski mõista antud, et see nali oli ebasobiv.

Nalja peeti ebasobivaks, kuid solvus mitte uus tutvav, vaid Puškin ise, keda oli seni nii hellitatud, et iga

¹ Ja — Kuškin (Я — Кушкин) — mina olen Kuškin. Tõlkija.

oma sõna vaimustusega vastu võeti. Ta silmitses oma kalluskaaslast üleolevalt, veri tungis talle pähe ning ta oli juba valmis õige teravalt vastama. Kuid nende purde astus Tšaadajev, Puškin tabas tema rahuliku kindla pilgu, mis oli maistest kirgedest nii kaugel, et tema juuresolek hajutas igasuguse isikliku tüli võimaluse. Ta piirdus sellega, et küsis Pjotr Jakovlevitsiga samale sammudele pahaselt: kes see ülbe erariides noor- mees õige on?

Rahulikult ja asjalikult nagu alati jutustas Tšaadajev värske uudise erruläinud staabikaptenist Jakuškinist, — kuidas ta Moskvast viibides oli avaldanud soovi surmata keiser Aleksander... Noorsugu rääkis tollal palju Venemaal valitsevast raskest olukorrast. Loeti Trubetskoi kirja, kus oli öeldud, et tsaar vihkab ja põlgab Venemaad, tahab mitu Vene kubermangu liita Poola külge ja viia ka pealinn üle Varssavisse. See pahandas ja tekitas kõigis suurt rahutust. Kui ärevus oli viimse piirini jõudnud, ütles Aleksander Muravjov, et tsaar tuleb surmata, ning tegi ettepaneku liisku heita. Siis võttiski Jakuškin sõna. «Te olete hiljaks jäänud!» hüüdis ta. «Ma olen otsustanud liisku heitmata end ohvriks tuua ega loovuta seda au kellelegi.»

«Kui vapper mees!» hüüdis Puškin süttides. «Ma lähen ja surun tal kätt.»

«Oodake,» peatas Tšaadajev teda niisama rahulikult. «Talle ei maksa seda meelde tuletada. Ka siis nõudis see vaeva, et ta rahuneks ja sellest mõttest loobuks. Te ju mängite malet? Muide, tookord, kui tema tulisust jahutada püüti ja talle öeldi, et ta homme ka ise ümber mõtleb, ütles ta: «Teie ütlete, et ma ümber mõtlen, kuid ma olen praegugi täiesti rahulik. Tahate, mängime malet ja ma võidan teid!»»

Niiviisi rahustas Tšaadajev Puškinist ennastki, kes naerma hakkas.

«Pärast seda, mis te mulle jutustasite, olen ma nõus temalt matti saama ja ma annan sõna, et ma siis ei vihastu!»

Kohtudes nüüd siin, meenutasid nad kohe naljakat vahejuhtumit oma tutvumisel.

«Ja tõesti, kes siis teid ei tundnud? Ka siin — kes ei tunneks Puškinit ega tema sütitavaid värse?»

Jakuškin oli selle ajaga muutunud. Pärast lõunasööki jutustas ta, et ta on nüüd maale Smolenski kubermangu elama asunud ja tegeleb majapidamisega. Maaelu oli talle oma jäljed jätnud. Ta kõneles nüüd palju rahulikumalt ja asjalikumalt üksildasest elust külakolkas ja oma pärisorjade vabastamise plaanidest, heites ainult harva oma naabrile avameelse pilgu.

«Näib, et poolakad meid enam ei ähvarda, elu on nüüd muutunud kindlamaks. Ja ma olen neile, pärisorjadele, juba ettepaneku teinud, et ma lasen nad vabaks. Mina seletan neile seda, nemad aga vastavad mulle ikka üht ja sedasama: me oleme teie omad, maa aga meie oma.»

«Te siis tahate, et maa jääks teile, ja nemad... oleksid omaette?» väitis Puškin elavalt vastu, taibates kiiresti kogu asja tuuma.

«Ma tahan, et nad saaksid vabaks ega oleks orjad. Pärisorjuslik olukord on selline olukord, mis häbistab neid ja mind; vabadus, see on ju ülim õnn.»

«Teil on muidugi õigus. Vabadus, see on ülim õnn. Aga millest nad siis elama hakkavad?»

Jakuškin viivitas veidi vastusega, nagu endamisi otsustades, kas jutustada või mitte: viimaks ehk paistab nagu tahaks ta oma õilsusega edvistada. Kuid heitnud pilgu Puškinile, otsustas ta siiski rääkida avameelselt.

«Ma alustasin sellest, et vähendasin neil mõisategu poole võrra. Õpetan nende lapsi ja olen ka täiskasvanuid võõrutanud maani kummardamisest ja minu ees palja peaga seismisest.»

Puškin kuulas suure huviga; ta silmis säras lugupidamine kaasvestleja vastu.

«Aga maa... tahtsin anda neile pärisomanduseks ilma igasuguse lunarahata nende talud, karja ja muu varanduse. Mis aga puutub põllumaasse...»

Nüüd vangutas Jakuškin mõtlikult pead, justkui endaga aru pidades: «Kuid hoopis ilma maata... ei saa ka mõisnik... kuidas ja millest ilma maata elada?»

Häbi, et Puškin teda vaikides mõistis, ning Jakuškin lõpetas.

«Mis puutub põllumaasse, siis oli minu soov selline: pool maa üles harida palgatud tööjõuga ja pool anda neile rendile...»

«Ja kuidas te lõpuks otsustasite?»

«Hakkasin seda Peterburis taotlema, kuid seal ei tahetud minu tingimustest kuuldagi ja öeldi kõigest ära. Otseselt vist ka imelik sealt midagi loota...»

Ning Jakuškin lõpetas selle nukra kõneaine, muigas äkki ja lausus häält madaldades:

«Kas teate, nägin teid Kišinjovis!»

«Millal? Kuidaviisi?»

«Ja üsna hiljuti.»

«Käisite Orlovi pool?»

«Käisin Kišinjovis.»

Nii jälgi see Puškinile saladuseks.

Häbi, mis oli tulvil külalisi, tantsisid öhtul kõik. Puškin luges ette epigramme: kõik siinolijad tundsid neid ja kõik kiitsid neid.

Hoogitoast veine ära ei koristatud ja ruum ei jäänud ühtjaks.

«Me pole veel kokku joonud,» ütles Puškin, kes oli pisut purjus ja võttis kindral Orlovi käevangu, mida ta tavaliselt ei teinud. «Seal joodi kogu aeg t e m a terviseks. Joome ka meie...»

«Kas Kiievi tulevase nimepäevalapse terviseks?» ütles Orlov vihjele reageerides lihtsalt ja rahulikult. «Eks lähe.»

Selline usaldus ja otsekoheus tegid Puškini relvi- loka. Nad tõstsid sõbralikult klaasid ja Puškinil polnud enam tuju ballisaali tagasi minna. Ta läks üles oma tuppa, viskas mantli õlgadele ja märkamatuult trepist alla laskudes väljus majast.

Õõ oli karge ja tähine. Kergest külmast kahutanud maa vetrus pisut jalge all ja otsekui meelitas astuma. Aed oli elutu, hõre. Puud ei surunud end üksteise vastu ja neil oli küllaldaselt avarust mõtiskluseks. Endale märkamatuult laskus Puškin jõekaldale, ja tähise õõ hääletas, näis Tjasmin talle suure jõena. Jõe voolu

võis rohkem tunda kui silmaga näha, ja ainult kalda ääres sulises tume vesi laulvalt.

Jõe kaldal istus Puškin otse rohule. Ta pea oli katmata. Särgikaeluse vahelt puges külm ka rinnale. Päevased rohked muljed asusid nüüd siin vaikusel õigetele kohtadele. Just nagu täna söögitoas. Kõik on jalul. Segipaisatud hääle kõmin. Kuid veel hetk — ja kõik istuvad korrapäraselt ritta, saabub vaikus. Puškin teadis hästi, kuidas see muljete korrastumine temas toimub, ja armastas seda väga.

Ja kogu sellest kirevusest — naljakast ja tõsisest, välisest ja hingelähedasest, kärarikast ja vaevalt aimatavast — tõusis esile midagi nagu hoopis tühist. Jakuškin oli käinud Kišinjovis ning Puškin polnud seda teadnud... Kišinjovis! — kus poole tunni pärast teatakse kõiki uudiseid linna igas kohvikus.

Ja mitte et mõni, vaid koguni tema ise ei teadnud! Mis see tähendab? Ilmselt oli Jakuškin jutuhuos talle liigset rääkinud. Mida siis tema eest varjatakse ja miks?

Jah, terav mälu teda ei petnud, see säilitas kõik vajaduse korraks ja tõi kõik viibimata ette.

Tal on palavikuhoog. Bahtšissarai. Nikolai Nikolajevitš vestleb tatarlastega.

«Me ei varja end, teie ekstsellents kindral-paša, šiitide juures aga on see teisiti, nad varjavad end hirmu pärast. Kui nad kohtavad sunniiti, peavad nad end sunniitideks nimetama. Ja isegi siis, kui kümne ši-iidi hulka on sattunud üksainuke sunniit, peavad kõik kümme end sunniitideks nimetama...»

Puškinit oli see juba tollal hämmastanud: kuidas ikkagi saladust hoitakse! Ent kui muhameedlased hoivad saladust kartusest, siis mispärast tehakse seda siin? Omade inimeste vahel? Kas nad tõesti võivad arvata?... Kas saab keegi seda oletada?...

Puškin tundis, kuidas tal raevust ja meelepahast põsed hõõguma hakkasid. Ta tõusis kiiresti üles ja hakkas mööda tumeda ning tähtedega ülekülvatud jõe kallast edasi sammuma.

Käimine rahustas ja väsitask teda varsti. Ta oli ehk pisut üle versta ära käinud. Kallas oli järsk ja kivine.

Seal, kus jõgi käändus vasakule, mustendas vastaskaldal kalju, ümbrus muutus kitsa mäekuru sarnaseks. Puškin laskus alla vee äärde. Kääru kohal pisut kokkureetud jõgi kohises tumedalt... Nii, nii! Seal paisu juures näib vesi seisvat, ta nagu ei liiguks sugugi, sarnaneb tiigiga, aga kuidas ta siin kohiseb! Kuid kas see võimas hoovus voolab aina mööda, aina mööda? Ja kas temal tulebki niiviisi seista ja... vaatlema jääda?

Ei, mitte kartusest. See pole tähtis! Nad ju tegelikult ei varjagi, mida mõtlevad. Kuid mida nad kavatsevad ette võtta? See sarnaneb ju tõelise kongressiga! Ja kui seda tema eest varjata taheti, poleks Orlov teda iialgi endaga kaasa võtnud...

«Kuhu sa kadusid?» küsis Aleksander Rajevski, kui Puškin tagasi tuli.

«Jalutasin jõe ääres,» vastas too. «Ja vaatasin, kuidas vesi mööda voolab.»

«Siin aga mässas rahvas jälle ja tõsteti jälle klaase...»

«Sa naerad ilmaaegu. Sa tead väga hästi, et klaase tõsteti vabaduse terviseks.»

«Sellepärast ma naerangi. Viinaga vabadust ellu ei ärata.»

«Asi ei seisa viinas! Aga karbonaadirid?»

«Kas sa siis kunagi pole näinud, kuidas jäneseid jooksevad? Oota ainult, kui austerlane läheneb, siis näeme!»

«Sina, Aleksander, eitad alati ja kõike, ainult halba sa jaatad. Ja mina tahan magada.»

Juba pooleldi unehõlmas, alustas Puškin juttu Rajevskist-isast. Ta ei tahtnud enne magama jääda, kui oli leppinud sõbraga, kelle peale ta vihaseks oli saanud.

Kuid Rajevski eitas ka seda oma isa kangelastegu, mida oli kujutatud värvilistel trükipiltidel.

«Ei ole tõsi!» lausus Puškin pahaselt, hetkeks unehammestusest võitu saades. «Seda usuvad kõik ja muldu ei oleks piltegi trükitud.»

«Noh, tead ise paremini,» vastas Aleksander Nikolajevitš rahulikult.

«Sa lihtsalt naerad mind.»

«Ma olen ju ise seal, seepärast naerangi. Kui tahad,

küsi isalt. Ta ei valeta. Või Batjuškovilt — ta on ju poeet ja oli isa adjutant. Minu isa muinaslugusid ei vaja. Ta on nendetagi vapper.»

See juba meeldis Puškinile. Ometi lõpuks räägib ka Aleksander tõelise uhkusega oma isast. Ja Nikolai Nikolajevitš ise! Vapraid inimesi pole maailmas vähe, aga näe, üks saab kuulsaks ja teda hakatakse ülistama ning talle kiidulaule laulma, inimene aga võtab äkki ja ütleb: see pole tõsi! Tulen ilma selletagi toime! See pole enam vaprus, see on suurus.

Puškin hakkas uinuma ja korraga haihtus kõik see, mis teda oli piinanud ja erutanud, ning selle asemele tekkis midagi muud, mis oleks justkui peatsis valvanud: ta silmade ette kerkis otsekohe Gurzuf.

Mere poolt puhub soolane ja karge tuul, varjud on mustad, päike helendab pimestavalt. Ja terrassil seisab Nikolai Nikolajevitš ning narritab lapsi. Käes on tal viinamarjakobar, aga kui tütarlapsed Maria ja Sonja tahavad seda haarata, tõstab ta selle kõrgemale ja nad ei küüni seda võtma. Puškin naerab selle lõbusa stseeni üle. Kuid äkki avaneb uks ja terrassile jookseb... Adèle. Ta libiseb mööda põrandalaudu nagu uiskudel ja kohale jõudes teeb kõrge hüppe ning napsab viinamarjakobara ära. Siis pöördub ta ringi ja suundub aeglaselt ning tähtsalt aia poole. Siin märkab ta Puškinit, kuid ei löö käsi kokku ega lasku naerdes põrandale nagu hommikul, vaid möödub temast ikka niisama rahulikult, peaaegu suursuguselt. Tal on veidi viltused silmad ning ebatavaliselt puhas laubajoon. Ja Puškin ei söanda talle läheneda.

Kõik see erutav ja tähtis, mis oleks nõudnud selgitust päevavalguses, haihtus kuni Puškini ärkamiseni, ka see suur, — nagu hakkas talle näima — keeruline ja palav tunne, mis teda mõttes sundis Orloviga kahevõitlusele minema, seegi haihtus: selle üle oli juba küllalt mõtteid mõlgutatud; selle asemele tulid viinamarjad, tütarlapsed ja meretuul... ja Rajeviskite perekonnast kõige nooremad, nende kõrval ka Adèle. Mis see on, ja mispärast?

Kuid nii see oli.

Nii jäi esimese päeva rohketest muljetest kõige ela-

vamalt meelde ei miski muu kui see armas kaheteistkümne-aastane tütarlaps: Puškin oli noor ja Puškin igatses kogu aeg — sageli seda ise märkamata — hingepuhtust.

KAHEKSAS PEATÜKK

MÄLESTUSVÄÄRNE ÖHTU

Davõdovid olid päratu rikkad. «Need on lollid, kes Peterburis elavad.» Ja tõepoolest, siin oli kõike või peaaegu kõike, mida Põhja-Palmiiras oli külluses, kuid ei olnud mingeid õukondlikke kitsendusi: siin oli justkui omaenda õukond, kus pole ei tüütut etiketti ega pealesunnitud paraadlikku toredust. Elu kulges laialt, hoogsalt: maakoha põldude, metsade, jõgede ja stepide avarus oli peaaegu ääretu; jahid, sõidud naabritele külla ja linnadesse — Kiievisse, Odessasse, Kišin-jovi; laadad, valimised, ballid ja jumalateenistused; pulmad, ristsed ja matused... Hobused tallides ei seisnud jõude.

Ka enda juures võtsid Davõdovid kaugeid ja lähedasi sugulasi meelsasti ja külalislahkelt vastu. Kuid ka ilma külalisteta oli maja täis onupoegi ja onutütred, kaugeid sugulasi ja muid ülalpeetavaid mees- ja naissoost isikuid. Puudusid veel üksnes neegripoisid ja lilliputid, aga muidugi mitte sellepärast, et neid oleks raske olnud saada või et neid oleks tülikas olnud pidada, vaid nende vastu ei olnud lihtsalt huvi. See-est käis köögiukse kaudu seal rohkesti igasugust hulkuvat rahvast: palverändajaid, munki ja nunni ning lihtsalt vaimust vaeseid. Neid võttis enne vanaproua juurde viimist vastu vana ülemteenri tütar, keda kasvatati majas kui kasutütart. See kahvatu näoga ja põlevate silmadega neiu, kellel kleidi peal keti otsas rippus küpressipuust ristike, äratas söögilauas Puškini tähelepanu. Kui isa roavaagnaga tema juurde tuli, tõusis neiu üles ja suudles ta kätt. Selline oli komme.

Ja kogu see hulk inimesi — kasvandikud ja armuleivalised — sõid ja jõid, said riideid ja jalatseid ning kingitusi.

Jätkus kõigile: vanakese Davõdova varandus oli nii suur, et tema teine mees Lev Denissovitš Davõdov kord mängu ajal naljatades koostas temale kuuluvate mõisate nimede algtähtedest terve lause: «Lev armastab Jekaterinat.»

Ja see Jekaterina oskas nüüdki veel toetada oma majesteedist nimekaimu, «emakese Jekaterina» kuulsust, ja tema nimepäevast õhkus seda möödunud ajastut, mis tema meelest oli alles lähedane minevik, mida aga noorem põlvkond ainult kuulu järgi tundis.

Tänujumalateenistust pidasid kaksteist vaimulikku, külalisi oli üle saja inimese, lauad nõtkusid roogade ja jookide all, mürisesid tervitussaluudid. Õhtul aga, Tjasmini tumedates voogudes peegelduva ilutulestiku ajal, veeretati lihtrahva jaoks välja mitu vaati viina. Ja nimepäevalaps ise, unustanud «kodususe», esines sel päeval nagu vanasti õukonna ballidel kogu toredusegaga, nagu oli kohane tema hiilguse vürst Grigori Aleksandrovitš Potjomkini armsale õetütrelle.

Kogu ruumikas maja ja tiibhooned sumisesid nagu mesilaste tarud pereheitmise eel. Kogu see päev oli täis helisid ja sära. Vaidlused ja naer; pokaalide hele kõlin ja piljardikuulide summutatud kõlksatused; kannuste kõlin ja neidude kiirete jalakeste sahin põrandal; aroomid ja tubakasuits; köögihõngud ja jumalateenistusest saali jäänud viirukilõhn; klaasitõstmised söögisaalis pidusöögi ajal ja tants õhtul koduorkestriga ning dirigendiga, kes täielikult andus sellele tähtsale ülesandele; kaardimäng eakamatele ja lõbusad mängud noortele; küünalde sära päratu suurtes kuumakskõetud tubades ja kuuvalgus maja tühjas härmatanud aias; selline oli see nimepäev ja pidutsemine püha kannataja Jekaterina päeval.

Puškin, kes nagu teisedki tantsupõrandal keerles ja vaevalt oma daame jõudis kohale saata, ei kaotanud siiski sugugi pead. Need esimesed kolm päeva äratasid temas kord lootust, kord petsid teda. Ta ei suutnud veel nii ruttu ära tunda neid inimesi, kes teda huvitasid.

Kõige elavamalt ja isegi innukalt vestlesid noored ohvitserid; mõned neist olid veel poisikeste sarnaselt nurgelised ja õhetasid seda nurgelisust ületada püüdes nagu tütarlapsed; nad tahtsid näidata end käitumises eriti vabadena ja oma arvamuste väljendustes eriti väljakutsuvatena, kui jutt kaldus tsaari perekonnale. Ent kui varem, Peterburis, Tšaadajevi jutt Jakuškinist noore Puškini kujutlust elavalt sütitas, siis nüüd kuulas ta suurima huviga küpsemaid arutlusi, milledes käsitleti põhjalikumalt riigikorra küsimusi meil ja Euroopas ning meie peamist siseküsimust — talupoegade vabastamist pärisorjusest.

Iga päev koguneti lõunaks vana perenaise Jekaterina Nikolajevna poole ja seejärel mindi võõrastetuppa, kus valitses juba noor Davõdova, sündinud hertsoginna de Grammond. Tema ja Puškini vahekord jäi samaks, nagu see oli kujunenud nende esimesel jutuajamisel: ta oli ilmselt meelitatud, et noor poeet ei jäänud meelituste ja komplimentidega maha tema teistest austajatest ning luges tema palvel isegi luuletusi.

Ent iga kord, kui sinisilmne Adèle kella üheksa ajal «suurte» juurde tuli, et emale ja isale head ööd soovida, ning toast lahkudes jumalagajatuks tema meelest salapärasele poeedist külalisele reveranssi tegi, — näis Puškinile, tõsi küll, ainult viivuks, nagu oleks pärast tema lahkumist midagi puudunud. Ja selle kaotuse tundesähvatus sidus teda uuesti tema enda lapsepõlvega, mida ta peaaegu polnud tunda saanud. Kuid seda suurema innuga ühines ta jälle lõbusa ja käre-riika külalisteringiga.

Aleksander Lvovitš Davõdov, kes oli pooleks tunniks tukastanud, vahel sekka ka norsanud ja unest uut jõudu ammutanud, muutus äkki elavaks ja sai tagasi oma endise armastusväärse eurooplase liikuvuse. Arvati, et tal on ehtsa hertsogi maneerid. Kuid need, kes nii kõnelesid, naersid pisut selle paksu mehe üle: selles abielus oli «jäme ots» muidugi perenaise, tõelise hertsoginna käes, mees oli tituleeritud ülemkihi hulka pääsenud ainult «naise kaudu»... Tõenäoliselt oli temas jahtumas Potjomkinite soo kunagine kuum veri: aga ta muidu oma kasvu ja valkja ruugepäisusega ning

suursugususega poleks nii elavalt meenutanud juba legendaarseks muutunud «hiilgust».

Õhtu oli märkamatult ööks muutunud ja noorem Davõdov, Vassili Lvovitš, kes oma tumedate juuksekiharatega rohkem küll Puškiniga kui oma vennaga sarnanes, vaatas kord ühele, kord teisele väljavalitute hulgast, küsides pilguga: «Kas tund pole tulnud?»

Seejuures pilgutas ta silma ka Puškinile, kellega ta, olgugi tublisti temast vanemana, juba esimesel päeval sinasõprust jõi.

Puškin armastas eriti seda aega, mil daamidega jumalaga jäeti ja Vassili Lvovitši ruumidesse siirduti. Selles üleminekus ühest majapooldest teise oli omajagu salapärasust, sest kutsutud polnud kaugeltki kõik, ja need kokkutulekud iseendast olid tüüpilised «meeste» olengud, see tähendab tõsised ja ühtlasi lõbusad, mis viisid väärikalt lõpule pika päeva, lisades sellele kaalu ja tähtsust.

Väga ruumikas tuba, kus põrand oli kaetud üheainsa suure vaibaga, diivanid seinte ääres, mis kaunistatud maalide, esivanemate portreede ja perekonnale kuuluvate relvadega, püramiidriiulid portselaniga, kapid raamatutega, nurgas ilmatu pikkade vartega piibud, tohtu suur kamin, kust õhkus rikkalikult soojust, ja lõpuks juba aegsasti valmis pandud jahutusnõu šampanjaga ning jäätükkidega, millest jahedust levis, — see tuba ei täitunud korraga. Algul olid mehed sõna-kehvad ja nende hääled vaiksed: suur ruum ja vähe inimesi. Kuid aegamööda loitis siin ja seal süüdatava piibu tuli ja kõlas kellegi ülemealik hüüatus. Inimesi tuli juurde, suits varjutas näod, paukusid korgid, tõsteti klaase ja puhkes vaidlus. Peremees on hommikukuu selga pannud, mundrid on lahti nõõbitud, vein voolab ja ajamõiste on ununenud, kellalööke pole kuulda ja unele ei mõtle keegi.

Puškin on koos kõigi «väljavalitutega». Ta suitsetab, joob ja isegi käratseb; tema teravmeelsusi ja poliitilisi torkeid korratakse kooris. On kuulda, kuidas kord siin, kord seal meenutatakse tema epigramme Foti ja Arak-tšejevi kohta. Ta on sattunud üldisse voolu ja tal on vaba ning kerge: see on elu ise.

Nüüd astub ta akna alla. Katte tagant tuleb külma. Silm ei seleta, kuid ta teab: kuu paistab aeda, puutüved valendavad ja maapind hingab üksinduses. Ta kujutleb jões tumedalt jooksvat vett ning jõe vaikivaid kaldajärsakuid. Ja tal hakkab jahe. Tema kõneosavus raugab. Parem kuulata teisi. Ta eemaldub aknast ja istub kaugemale laiale diivanile.

Selliseid üksildushetki inimeste keskel viibides oli esinenud ka Peterburis, kuid pärast lütseumi-aastaid suurmaailma ellu sukeldudes ei olnud talle kunagi tundunud, et ta pole niisama täiskasvanud nagu teised. Ka siis oli teda aeg-ajalt piinanud teadmatus ning ta oli usutlenud sageli sõpru, et need teda asjasse pühendaksid... Kuid isegi Puštšin, kõige lähem ja südame-likum sõber, oli ainult naeratanud vastuseks oma suurepärase avameelse naeratusena ning surunud tugevasti ja soojalt ta kätt. Jah, just nimelt nii: avameelne naeratus, kuid suletud suu! Ja just enne Puškini välja-astmist oli Puštšin sõitnud Bessaraabiasse õe juurde, — kas ainult õe juurde?...

Seda kõike juhtus ka Peterburis, kuid ometi ei olnud seal tunnet, nagu seisaksid juba otse suletud ukse juures ja tarvitseb vaid tõugata, kui oledki sees... Ka ise oli ta nüüd kasvanud ja muutunud.

Juba üle poole aasta on ta näinud midagi muud kui Moika ja vaade Nevskile ning kauguses paistvale Admiraliteedi tornile: tema ees on avanenud Venemaa. Seal, Peterburis, jäi impeerium imperaatori varju, nüüd avanes tema ees maa. Mõõtmatu ja paljukeelne, sõdant haarav ja nii endast kui ka temast, kodumaast, mõtlema panev... Ja need ei olnudki kaks erinevat mõtet: hinge põhjas sulasid nad ühte.

Venemaa. — see määratu suur sõna ei olnud talle enam abstraktne mõiste, see kätkes endas põhjatuid sõid ja läbipääsmatuid metsatihnikuid, lõputuid steppe tolmuste teede ja lilledega, koirohu ja parmudega, metsikuid mägesid ja mereavarusi, mõõtmatuid põlde. See kätkes endas inimhulki mitmesugustes seisustes ja olukorras; ta on neid näinud, on kuulnud nende kõnet ja laulu, kord metsikut kurguhäälset, kord kõlavat, milles kaeblikkus ja igatsus vaheldub metsiku ulju-

sega... Ja sõnad maast, pärisorjusest ning rahva vabadusest manasid nüüd esile reaalseid, liha ja verega kujusid.

Kuid millegi suure ja otsustava ootus, mis teda juba teel oli piinanud, kasvas siin päevast päeva, ja nüüd küsib ta endalt, nagu ta ei küsinud Peterburis: kas on ta kõigeks küllalt valmis, kas pole ta endiselt lõbus poisike ja noormees seltskonnast? See küsimus võiks paista kummalisena, sest ta teadis ju väga hästi, milline positsioon oli tal seltskonnas ja kuidas teda hinnati; kuid nüüd oli küsimuses midagi muud... Ja mis nimelt? Kui ta astub üle läve, siis saabki teada. Miski oli juba olemas, millest teadsid paljud, kuid tema veel mitte. Ja alles pikkamööda, hoolikalt ringi vaadates õppis ta vähehaaval tundma tõelisi inimesi. Nii ulatus temani ka muusikute lugu, mida Jakuškin oli tema eest varjanud.

«Jah, muidugi, suurepärane lugu! Ja sina ei teadnudki?» küsis Vassili Lvovitš tema juurde diivanile istudes. «Jakuškin... sa tead ju, et ta pole rikas, ta päris aga isalt pärisorjade hulgas kaks muusikut, kes mõlemad olid silmapaistvalt andekad. Ja neid kauples endale rikas naaber krahv Kamenski, pakkudes kummagi eest kaks tuhat; Ivan Dmitrijeviti aga vastas talle: «Mina inimestega ei kaubitse!» — ja andis seal samas, krahvi juuresolekul, mõlemale vabaduskirja. Kas pole õilis?»

Jakuškini teguviis liigutas jälle Puškinit. Veel enam, see äratas temas kõige palavamaid tundeid. Kuid hoolimata üha suurenevast lugupidamisest, mida ta tundis Ivan Dmitrijeviti vastu, ja sellest, et ta oli üht-teist juba kuulnud tema õnnetust armastusest, mis oligi olnud tal maaüksindusse mineku põhjuseks, huvitas Puškinit nüüd kõige rohkem küsimus: Smolenski mõisnik, peaaegu erak, kes ei igatse seltskonda ega «nimepäevale» sõitmist kauge maa taha, — miks on ta siin, tuhande versta kaugusel kodust, ja mida tähendas tema salajane Kišinjovis käimine? Puškin oli endale juba sada korda ütelnud: «Ei, ei! On midagi, millest ma ei tea!»

Nimepäeval jõudis Kišinjovist kohale ka Ohhotnik

kov. Puškin oli tema tuleku üle väga rõõmus. Konstantin Aleksejeviti näis talle maal puhkusel viibides palju asjalikumana kui teenistuse ajal ja veelgi sõnaahtramana. Sellest, kuidas teda vastu võeti ning kuidas seesama Jakuškin, kes näis teda lausa oodanud olevat, temaga kohe piljardituppa diivanile teistest eraldi istus, kus nende vahel sedamaid äge, kuid summutatud vaidlus algas, võis Puškin järeldada, et adjutant pole oma kindralist sugugi väiksema tähtsusega. Just vastupidi, Orlov — aastate poolest vanem ja Ohhotnikovi otsene ülem — kuulas vahel nii tähelepanelikult ja vaatas oma alluvale nii ebatavalise tõsidusega otsa, et selle järgi võis eksimatult aimata, et siia kogunenud inimeste vahel valitseb mingi teine, salajane hierarhia.

Asjasaabunu köhatas tihti, kas pika sõidu või ammuse tõsise haiguse tagajärjel, ja rääkis järsu, kuid summutatud häälega. Aga millest ta rääkis? Kui keegi neile lähenes, ja seda juhtus mitu korda, jäi ohvitser poole sõna pealt vait ning tema hallide silmade terav pilk tihedate, nina kohal peaaegu kokkukasvanud kulmude alt näis varjamatult ütlevat: «Hea küll, ootame!»

Kord juhtus see nii ka tema endaga, kuid Puškin aurustas kohe oma hetkelise solvumise maha: «Ma pole Kišinjovis ja see ohvitser pole moldaavia bojaar.»

Oma salajasi mõtteid ei usaldanud Puškin siiski kellegi, isegi mitte Aleksander Rajevskile. Vahel näis, et too on kõigesse pühendatud, kuid Puškin kartis vaistlikult tema skepsist, mis kõike lahkas ja iga tunde- puhangu jahutas.

See-eest tekkis mõnikord vajadus üksindusse tõmbuda, inimestest eemale põgeneda. Teda meelitas maja lähedal olev suur hall koobas, kus Aleksander Lvovitš lõbusaid suvepidusid korraldas. Talle meenus samaaegune koobas, ainult märksa väiksem, kauges ja armastatud Gurzufis; seal oli hea värse kirjutada. Siin aga kirjutamine veel ei laabunud. Ta viskas põgusalt paberile üksnes mõned poolikud värsiread — fragmendid, justkui tugipunktid mälu, oma hiljutisest rännakust veelgi kaugematesse paikadesse Kaukaasias. Mälus tungalised ja nõudsid oma kohta nii tserkesside hobusekarjad kui ka lendlevasse pilveloori mähitud lumised

mäeharjad silmapiiril ja kaljude vahel vahutavad ojad mägedes.

Davõdovite feodaalmõisa ülikkuste mõju all parodeeris ta naljatlevalt ja kõlavalt kümnendat käsku, tundmata kadedust nende maiste rikkuste üle ja tehes erandi ainult kenale väikesele hertsoginnale Aglaja Antonovnale...

Ei ligimese vastu oda
ma ihu ega solva teist.
Ei himusta ma ühtki neist:
ei tema veist, ei tema koda...

Aga kui «võõra vara mittehimustamine» mingeid raskusi ei valmista, siis võita «kadedust sõbra õndsuse» üle, kellele kuulub «kehastatud ingel», on juba palju raskem. Ja Puškin küsib naeratlevalt: «Kas õrnu tundeid ohjeldan?»

Neid värse ei usaldanud ta veel paberile panna: need olid vaid hetkeline vallatus ja meelelahutus, neid võib ehk üksnes Aglaja Antonovnale endale salamahiti sosistada; mõtted aga tuikasisid lakkamatult kuskil mujal. Ja tõelist puhkust leidis ta ainult aias.

Kamenka aed, mis maja juurest järsult otse jõeni laskus, oli talle üliarmsaks saanud. Puud seisid reastikku, kuid nad olid vabaduses ja otsekui nautisid ära teenitud vaikust ning rahu. Siin oli hea ja kerge hingata ning mõelda. Talle meeldis, kui ta jalutades märkas puul õuna, mis seni oli harvade, veel langesmata lehtede vahel varjul olnud ja nüüd äkki nähtavale tuli. Õun tuli oksa küljest kergesti lahti ja langes pehmelt pihku. Soojendanud seda pisut, sõi Puškin siimsamas õuna ära: see meenutas talle varajast noorust Zahharovos.

Varsti aga, kui pidukära majas lõpuks vaibus, nimepäevakülaliste hulgast mõisnikud laiali sõitsid ning ainult omaksed ja kõige lähemad tuttavad veel mõneks päevaks peatuma jäid, muutus ka majas avaramaks kuuldamaks ja nähtavamaks, mõtteväljatused ja öeldud sõnad aga sädelesid vahel ootamatult, nagu see küps õun aias, mis seni oli okste vahel peidus olnud.

«On midagi, millest ma ei tea...» Mu-

dugi, Puškin ei teadnud, et Mihhail Orlov alles hiljuti Tultšinos, kus ta Kiievist Kišinjovi sõites sees käis, oli lõpuks astunud salaühingusse, mille olemasolu Puškin ainult aimas. Ta ei võinud teada ka Jakuškini sõidu põhjust, aga just tema kaudu saigi Mihhail Fjodorovitš kutsa eelseisvale nõupidamisele, kuid kõheldes, kas nõustuda või mitte nõustuda, sõita või mitte sõita Moskvasse, palus ta Jakuškinit koos temaga Kamenkat külastada. Samuti ei teadnud Puškin, kuigi ta kõigi meeltega tundis Orlovi ja tema adjutandi vahel valitsevate suhete iseärasust, — et Ohhotnikov oli Heaolu Lõidu ammune ning innukas liige ja et tema Moskvasse sõidab ning sinna sõitma ka oma kindralit veenab.

Need asjalikud ja poliitilised läbirääkimised toimusid salaja ning lahenesid soodsalt: Mihhail Orlov sõidab nõupidamisele.

Kuid kutsunud oma organisatsiooni niisuguse suurusse, mõlgutasid Jakuškin, Ohhotnikov ja Vassili Lvovitš Davõdov, «Tultšino duuma» Kamenka valitsuse esimees, mõtteid rohkemast: nad vaatasid lootuse ja kahtlusega Nikolai Nikolajevitši poole, kes omakorda märgatava huviga jälgis teda ümbritsevaid noori. Salaühingu liikmetele oleks selline kuju olnud hindamatu väärtusega, kui ta oleks liikumise etteotsa asunud. Kuid ei Orlov ega Rajeovski poolvend Davõdov ei sõandanud sellest otseselt rääkida. Veel enam, nad ei rajanud sellele kuigi suuri lootusi. Nikolai Nikolajevitš oli küllalt avara silmaringiga ega olnud omavahelistes jutuajamistes just tagasihoidlik. Otse vastupidi, ta kirjutas avalikult Araktšejevit ja oli igas suhtes iseseisev. Kuid just need omadused — otsekoheesus ja iseseisvad vaated, kalduyus mitte kellegi mõju alla sattuda — just need olidki suureks takistuseks. Et Nikolai Nikolajevitš oli iga hetk valmis ohverdama oma elu isamaa eest, selles ei olnud vähimatki kahtlust, kuid kas oli ta ka «ustav vabaduse sõdur»?...

Ja sõbrad otsustasid Nikolai Nikolajevitši proovile panna, viies tema juuresolekul jutu võimaliku salaühingu eesmärkidele ja kasule, mida selline ühing võiks Venemaale tuua. Seejuures oli otsustatud mitte avaldada, et selline ühing juba eksisteerib ja et nemad

on selle liikmed. Selle vestluse juures viibivad ju ka mõned külalised, keda ei kavatsetud üldse kaasa tõmata: siin mõeldi nii Puškinit kui ka Aleksander Rajeviskit, kes oma skeptilist suhtumist ei püüdnudki varjata. Puškini suhtes ei tekkinud küll kellelgi kahtlust, et ta meelsasti salaühingusse astuks. Nad võisid ise näha ja hinnata seda tulist siirust, millega ta oma veendumusi avaldas, ja kui ta millegagi patustas, siis ehk oma äärmiselt järskude ja otsekoheste väljendustega. Kuid just see oligi kardetav: Puškin oli Kišin-jovis väljasaadetu ja valvealuse olukorras; järelikult oli ta liialt politseiagentide silma all.

Ometi jäi see õhtu Puškinile kauaks meelde ning ta nägi hiljem sageli unes, kuidas ta sõprade juurest ilma üleriideteta lahkus ja aeda külma kätte tähtede alla sööstis...

Ja tööpoolest, sel päeval algas juba hommikul lumeta pakane ja puuksad, rohi ning mullapind härmatasid iseenda niiskusest, muutusid kuivaks ning karmiks. Oleks tahtnud, et ka hinges valitseks samasugune selgus ja karmus, ning Puškin läks sellele lahkumise-õhtule eriti ärevil meeltega. Homme sõidavad Rajevid Kiievisse ja Orlov oma kaaslastega Moskvasse. Puškin jääb üksinda; Vassili Lvovitš palus teda veel Kamenkasse külla jääda.

Tänane koosviibimine ei sarnanenud sugugi eelmiste elevusrikaste koosviibimistega, kui majas veel palju külalisi oli. Kõigil koosolijail oli nüüd tahtmatult tõsine, isegi pisut pidulik ilme.

«Teie, sõbrad, lahkute homme,» ütles Vassili Lvovitš tugitooli istudes ega tõmmanud isegi nagu tavaliselt selga kodust kuube. «Millal me jälle üksteist näeme? Ja mis kõik vahepeal selle aja jooksul meie kallid isamaal võib juhtuda?»

«Aga mis saab juhtuda,» lausus Orlov piipu popsutades, «meie riigis, selles Araktšejevi pärusmõisas?»

Esialgu püsis vestlus tavalise jutuaajamise raamides «kalli isamaa» olukorrast, kuid Puškin muutus kohe valvsaks, kui sama Orlov, pahunud õhku uue suitsu pilve, esitas mõtliku ilmeka küsimuse:

«Aga kas ei oleks Venemaale kasulik salaühingu loomine?»

«Nüüd see... algab...» mõtles Puškin ärevalt ja keris jalad enda alla; see oli tal lapsepõlvest pärit harjumus: muinasjuttu kuulates tõmbus ta kõige põnevamal või salapärasemal kohal kerra — et hädahoju korral hüppeks valmis olla.

«Arutame läbi... Arutame läbi!» vastasid ühtaegu nii Jakuškin kui ka Vassili Lvovitš.

«Arutame, kuid ma paneksin ette valida korra kohalt ka koosoleku juhataja.» Seejuures pöördus Mihhail Fjodorovitš Rajeviski poole.

Tema ettepanekut toetasid ka teised.

«Mis siis ikka,» ütles Nikolai Nikolajevitš pooleldi naljatades, pooleldi tõsiselt, jäädes endiselt istuma seinal, talle meelepärasel tugitoolil, «me hakkame avaldama arvamusi poolt ja arvamusi vastu. Kas teie ei suvatseks meie läbirääkimisi avada?»

Aleksander Nikolajevitš vaatas teraselt isa poole ja kerge muie libises üle ta huulte. Aleksander Lvovitš Davõdov kortsutas pahaselt kulme ja pomises küllaltki kuuldavalt:

«Milleks see komöödia, ei meeldi!»

Kuid temale ei pööratud tähelepanu.

«Kes siis tahaks esimesena sõna võtta?»

«Kui käsitate,» lausus Orlov õlgu kehitades, «siis ehk alustan...»

Puškin märkas, et Mihhail Fjodorovitš oli siiski plaan erutatud. Ja arusaadav, sest kõiges selles, mis toimus, oli tema seisukohalt peale üldise tähtsuse mängus ka tema isiklik huvi. Ta oli juba kindlalt otsustanud paluda Jekaterina Nikolajevna kätt ja taotles, nagu Puškin õigesti aimas, Aleksader Nikolajevitši vaheltsobitust selles erutavas asjas... Seepärast oli ta oma osa ammu ette piiritlenud: olla objektiivne — nii poolt kui ka vastu. Ja siiski pidi ta oma harjumuse vastaselt enne viivu vaikima, nagu poleks ta päris kindel, et suudab säilitada oma tavalist rahu. Muide, see lühike vaikus andis ta kõnele erilise kaalu.

«Te teate seda ise ja ma pole seda ka kunagi varjanud, et pärast sõda võõrastest maadest tagasi jõudes

koostas in mina keisri nimele kõige truualamlikuma avalduse pärisorjuse kaotamise kohta Venemaal. Sellele kirjutasid alla ka paljud kõrgemad aukandjad. Aga missugune oli selle avalduse saatus? Ja missugune on meie poliitiline suund viimastel aastatel?»

«Priius anti eestlastele ja lätlastele,» tähendas Vassili Lvovitš, «aga süda-Venemaa samal ajal...»

«Ka poolakatele!» hüüdis Jakuškin vahele; Poola küsimus oli teda alati erutanud.

«Poolakatele?» jätkas Mihhail Fjodorovitš, ja üldine meeleolu tõusis kohe. «Nüüd ma ütlen teile: hiljem koostas in ma teise avalduse protestiga Poola kohta. Sest samal ajal kui vene sõdur, vene talupoeg... kui meie pärisori valas sõjas oma verd...»

Orlov kõneles alati hästi, võib-olla pisut pikalt, kuid ladusalt ja ilmekalt. Ent tema tänane kõne ei olnud selline. Algul hakkas ta kõnelema tagasihoidlikult ja pisut nagu abstraktselt, kuid aegamööda unustas ta igasugused kõrvalised kaalutlused ja andus oma tõelistele mõtetele ja kõhklustele; ning nagu alati, kui sõnade taga peituvad tõelised tunded, erutasid need ka nüüd kuulajaid, kutsudes neis esile mõtteid vastamiseks.

Nii kõneles ta avalikele väljaastumistele pandud lootuste nurjumisest, valitsusega kokkuleppe saavutamise võimatusest. Kuid ta peatus ka oma salajastel kahtlustel: kas vene ühiskond on ka küllalt küps põhjalike muudatuste vastuvõtmiseks?

Vassili Lvovitš Davõdov, pidades silmas koosoleku eesmärki, püüdis oma sõnavõttus samuti skeptiliseks jääda; sama hoiak oli ka Jakuškinil, mis teraselt jälgivat Puškinil väga imestama pani ja teda siiralt kurvastas. Ja ainuüksi otsekohene ning järeleandmatu Konstantin Aleksejevitš Ohhotnikov, keda Orlovi kõhklused jälle valusalt riivasid, tungis harjumuse kohaselt kõhatades vihaselt ja isegi toorelt kallale kõneleja igasugustele reservatsioonidele.

Kõneldes tõusis ta püsti ja jäi seisma akna juurde, millele juhuslikult oli kate ette tõmbamata jäänud. Küünalde ja külma täiskuu kahekordses valguses näis ta pikk, kõhetu ja nurgeline kuju eriti omapärasena. Tundus, nagu oleks ta tulnud otse kaugetest ääretutest

võimsatest ja vaesuses virelevatest maadest. Nagu oleks kogu Venemaa tõepoolest seisnud tema selja taga.

Kuulates neid sõnu ja seda lühikest, katkendlikku kõnet, tundis Puškin, kuidas temas jäljetult kadus pisut vaenulik suhtumine Ohhotnikovisse, mis oli viimastel päevadel tahtmatult tekkinud tema sünge kinnisuse tõttu, et ta jälle ning veelgi tugevamalt kui Kišinjovis seda iseäralikku inimest armastama on hakanud ja et tema enda sisemaailmas samal ajal kõik oma kohale asetub, tema veri vaimustusest ja võitlusjanust pulbitsema hakkab.

«Oige, õige... kõik on õige!» sosistas ta kuuldavalt, kuid endale märkamatu, ja tundis kuuma rõõmu, et ka tema ise — lõpuks ometi! — on valmis hüppeks.

«Tahtsid midagi ütelda?» pöördus tema poole Aleksander Nikolajevitš, kui Ohhotnikov oli lõpetanud.

«Jah, härrased, ma tahan öelda!» hüüdis Puškin, ootamata koosoleku juhataja luba ja haaratud tõelisest erutusest.

Ta tõusis kiiresti diivanilt ja astus keset tuba, otsekui valmistudes oma sõnade eest vastutust kandma. Nikolai Nikolajevitš ei peatanud teda ja vaatas tema poole tähelepanelikult ning mõtlikult.

«Ma tahan öelda, et kogu meie pääsemine seisab selles, et kõik... et kõik ausad inimesed ühineksid võitluses valitsuse vastu. Salatühing on vajalik! Mida me saame avalikult teha? Siin oli juttu sellest, et kõik vabad ühinguil meil varsti ära keelatakse, — siis seda enam: kas ei tähenda see, et tuleb tõtata ja meie üritust mitte edasi lükata?»

Koosoleku juhataja küsis:

«Missugust üritust nimelt?»

«Missugust? Aga kõike seda, mida me kavatseme teha Venemaa heaks. Ja esimene samm on talurahva vabastamine! Nikolai Nikolajevitš! Pool aastat tagasi olime teiega Jekaterinoslavis, seal võtsid ju ülestõusust kõik oma ja põlluharijad ihkavad vabadust. Jakuškin laskis vabaks oma muusikud. Hästi: muusikutele pole maad tarvis. Kuid mida peab tegema põlluharija?»

Rajevski ei takistanud teda ka nüüd ja sedamööda, kuidas Puškin üha enam süttides hakkas oma vaateid

arendama, väljendades mitte üksnes tulisust, vaid vastandades Lääne mõttelaadi meie omale, vastandades rahvast ja valitsust, — hakkasid kuulajad temale teistsuguse pilguga vaatama, ja kui nad varem olid noore poeedi peaaegu unustanud, siis nüüd mõtlesid nad ainult temale. Kas polnud nad temasse liiga kergelt suhtunud, oletades, et ta ainult poeesiaküsimustes on tõeline asjatundja?

«Ja kui Läänes rahvad sõdivad keisritega, siis kas pole seda liikumist salaühingud ette valmistanud? Kas pole siis karbonaaride võitlushüüuks: «Kättemaks hundile lambatalle piinamise eest?»»

«Noh, keisritest ja huntidest võiks ka tasemini rääkida,» lausus laisalt seni kaugemal tukkunud vanem Davõdov.

«Teie, Aleksander Lvovitš, aimate õigesti, kui muretsete ka huntide pärast,» vastas Puškin talle kiiresti. «Kuid pidage meeles, et kui vabaduse andmine põlluharijatele viibib, siis ei käi ka huntide käsi hästi! Ma oleksin ka ise...»

Ei tea, mida Puškin oma ägeduses veel oleks öelnud, kuid nüüd tõstis käe koosoleku juhataja.

«Ma oleksin ka ise...» kordas ta Puškini sõnu ja naeratas talle kergelt pead vangutades. «Ma oleksin ka ise tahtnud mõne sõna öelda. Ma ei eita, et salaühing oleks kasulik.»

Kõik muutusid valvsaks neid sõnu kuuldes; Rajevski aga loetles rahulikult peamiselt Jakuškini poole pöördudes kõik need juhtumid, kus salaühing saaks kasu tuua, kuid kõik see polnud muidugi see, millest unistasid vandeseltslased. Ja pealegi võis kuuldavalt öeldud sõnade taga aimata veel midagi muud. Jakuškin mõistis ka seda ning ta ei tundnud end kuigi hästi. Nikolai Nikolajevitš oleks nagu talle öelnud: «Te panete mind proovile. Milleks seda?»

Ja Jakuškin ei pidanud vastu.

«Te teete ju nalja,» hüüdis ta koosoleku juhataja poole pöördudes; niivõrd läks talle südamesse selle läbitungiva pilguga mehe etteheide.

Järgnes ebamugav segadusehetk. Rajevski vaatas Jakuškini poole, lastes tal edasi rääkida.

«Te teete ju nalja,» kordas Jakuškin veidi erutatult, «seda on kerge tõestada. Ma esitan teile küsimuse: kui salaühing oleks juba olemas, siis te tõenäoliselt ju sellega ei ühineks?»

«Miks mitte?» vastas Nikolai Nikolajevitš mõnevõrra kuivalt. «Vastupidi.»

«Siis andke mulle oma käsi!» Samal hetkel tundis ta, et ta on palju kaugemale läinud, kui see kõik oli kavatsatud.

«Kui nali, siis nali, siin on mu käsi,» vastas Rajevski.

Nüüd oli korraga juba kõigile selge, et loole tuleb lõpp teha ja et kõige parem oleks see naljaks pöörata. Püüdlikkusest üleni punetades ütleski Jakuškin üldiste hüüete saatel:

«Teil on õigus... Noh, muidugi mõista oli see kõik ainult nali.»

«Mis sa ütled?» pöördus tasa Puškini poole Aleksander Nikolajevitš, kes tema kõrval diivanil istus. «Näe, see oli neist kõigist targem.»

Vaevalt küll Puškin midagi kuulis. Sel hetkel oli tal vähe tegemist sellega, kes kellest targem on. Ümberlingi oli kõik jälle rahulikumaks muutunud. Oli olnud tõelist juttu, kuid ühtlasi ka nalja, nii nagu see ikka maailmas on. Võib-olla kukkus see nali ehk veidi kohmakalt välja, kuid üht-teist ta ometi selgitas. Jakuškin soovis aga, et kõik muutuks naljaks ja et naer kataks kinni tema pisut ebaõnnestunud kavatsuse; ta oli veel väga noor, noorus aga kardab kõige rohkem naeruväärseks olukorda sattuda, ja ta ei pannud tähele ei Mihhail Orlovi kortsus kulme ega Ohhotnikovi kivistunud pilku. Muide, leidus küllalt ka naerjaid...

Nii oleksidki kõik lahku läinud ja õhtu oleks lõppenud lõbusalt šampanja joomisega. Kuid Puškin astus veel kord selle suure toa keskele.

Ta oli erutatud nii oma kõne pärast, — kui ta ärritatud oli, siis näis talle, et ta ei oska rääkida, — ent eriti sellepärast et Jakuškini viimase küsimusega näis talle avanevat... ei, mitte lootus, vaid juba kindel usk: salaühing on olemas! Kõik see, mis on noor ja õllas, kõik see, millest on tulvil kangelastegudele püüd-

lev noorus, täitis tema olemust. Viimaks ometi, viimaks ometi!

See hetk oli talle hoopis eriline, vaimustusele lähedane rõõmu hetk. Nüüd avaneb talle kauaoodatud elueesmärk, mis kõike valgustab ja kõike õigustab, mida ta on oodanud — just nimelt siin. Nii pole ta lõpuks üksi! Ja see Jakuškin... Ta pani nad proovile ja avaldas siis kogu tõe. Ja seejärel äkki — ootamatult — vapustus: ei! Kas tõesti — ei?

Tal läks silmade ees mustaks. Vaistlikult puudutas ta sõrmi: need olid külmad.

Solvumine ja kibestumine, hämmeldus ja raev mäsasid temas. Ta poleks tahtnud ikka veel uskuda, kuid vastupidist uskuda ei saa. Milline õel, julm nali!

Tema häält kuulates pöördusid kõigi pilgud tema poole. Ta seisis nende ees — kõigile tuttav, alati lõbus, trotsiv ja tormakas, teravmeelne armas seltsimees, ja tõeliselt tark, nagu ta äsja oli end näidanud — sale, väikest kasvu Puškin. Kas see on tõesti tema? Teda on raske ära tunda: kuidas ta väriseb, kui kahvatu, peaaegu tuhakarva on ta nägu... ja pisarad läigivad ripsmetel.

Ta astus keset tuba ja ütles üsna tasa mõned sõnad. Kuid need kõlasid sellises vaikuses, et läksid otse südamesse:

«Ma ei ole kunagi olnud nii õnnetu kui praegu. Ma juba nägin... kui üllas võiks olla minu elu. Ma nägin enda ees kõrget eesmärki. Ja see kõik... see kõik... Kui õel oli ometi teie nali!»

Ning ta jooksis välja, jättes oma vanemad sõbrad hämmeldavasse vaikusse.

ÜHEKSAS PEATÜKK

«KULDSETE KUPLITE LINN»

Iga torm raugab kord ja vaheldub ajutise vaikusega. Kuid elu ei peatu ainsaks silmapilguks, ja see vaikus on samuti täis liikumist, kõrvalt nähtamatut ning

ageli ka sisemiselt mõningal määral tajumatut. Selles vaikuses otsekui toimuks «jõudude ümberasetumine», mille tekivad uued suunad ja uued võimalused.

Puškin elas läbi suurt sisemist vapustust. Ta pettus, nagu pettub jõgi, leides oma hoogsas liikumises eest mitte ääretu avaruse ega käärude taga viirastunud kohava ja vahutava kose, vaid umbse paisu, lumelaviini, millest oli kuulnud Kaukaasias. Ent kuigi lained tagasi pörkasid, niredeks ja jugadeks purunesid ning keeristena pöörlesid, muutes liikumise keerulisemaks, tulvavad uued vood lakkamatult ja värskete jõudude surve otsib teed ning väljapääsu.

Nii oli ka Puškiniga; pärast Orlovi, Rajevski ja teiste huvitavate külaliste ärasõitu muutus elu väliselt väga vaikseks, meenutades Tjasmini veskijärve. See oli tavaline, rangelt korrapärane maaelu, mis kulges ühest põlvkonnast teiseni. Kuid härrastemaja värava taga elati ka teist, talurahva töörohket külaelu. Puškin oli linlane, kuid võib-olla just seepärast meeldiski talle kuulata kootide kolksust, vaadata, kuidas tuule käes tuulatakse ja kuidas raskete teradena langeb rikkalik niisusaak, kuulata vankrirataste kriginat ja jälgida härja aeglast astumist.

Rahvaga läbikäimiseks talle suuri võimalusi ei antud. Üks asi oli tühjendada lõbusa pidulaua ääres pokaal vabaduse eest ja sootuks teine asi — valvata majapidamise ja tulude järele. Peamiseks meistriks sel alal oli «hertsog» Aleksander Lvovitš ise. Siin ei seganud teda ei tüsedus ega tulnud talle ebakohasel ajal ümber peale. Ta ei lasknud isegi vända, heasüdamlikku ja järeleandliku loomuga Vassili Lvovitšit, valitsuskoosseisule kuigi lähedale.

Ja ometi nautis Puškin iga päev rahva imeliselt laulvat murrakut, kuulas laule ja muinasjutte; ühte-teist kirjutas ta ka üles: «Kae, vend on venna hangu otsa võtnud!» ütlesid tüdrukud küüd vaadates. Nemat seletasid talle ka, miks näiteks jänest karta tuleb: jumal, näe, lõi igasugused loomad, jänese aga unustas ära, kuid ega kurat tobu ole, ta voolis ise jänese valmis ja põimis talle ka villast ning tuulest saba; jänese rõõmusust, et ka tema kellelegi meelde tuli, ja seitsaadik ongi

ta kuradi juures «eestvedajana» teenistuses, kurat aga lidub tal kannul «üheksa küünart tagapool».

Kord ajas Puškin isegi «hertsogi» enese naerma. Söögituppa teelauda minnes küsis ta viimaselt valjusti:

«Kuidas on, Aleksander Lvovitš, ma kuulsin, et te räägite: «Anna mulle andeks, mu kallis, et sa mind peksid?»¹ Kas siis teiega seda juhtub?» Ning ta vaatas kelmikalt Aglaja Antonovna poole.

Puškin oli seda äsja karjaulaudast mööda minnes kuulnud ja see kõnekäänd näis tema meelest Fonvizini väärivat. Aleksander Lvovitš niisugust väljendust kunagi ei tarvitanud, kuid see iseloomustas oivaliselt tema abielu. Kõik hakkasid naerma ja Davõdov tõstis üles oma lihava sõrme ning ähvardas sellega noormeest:

«Ah, võrukael!»

Ja kuigi ta oli oma naise pärast Puškinile armukade, meeldis see kõnekäänd talle siiski niivõrd, et ta seda tarvitama hakkas.

Üldse oli majas pisitundeid rohkem kui küllalt: Aglaja Antonovna omakorda oli Puškinile armukade oma kena tütre pärast. Kuid Puškin imetles Adèle'i siiralt. Neil kujunes omapärane vahekord, sest Puškin ei kohelnud teda sugugi nagu väiksekest ja tütarlaps hindas seda väga. Nende vahel oli sõnelusi ja leppimisi. Kõrvaltvaatajale võis see näida päris «romaanina», ja ükskord segas Jakuškin isegi vahele.

Naiste suhtes tagasihoidliku ja kohmetu maainimesena hakkas tal kahju väesest tüdrukust, keda poeet «nii jõledalt» kohtles. Puškinile tegi see nalja ning ta ei hakanud oma uut sõpra vastupidises veenma.

Ent Adèle ei olnud talle muidugi ainult laps ja vahel rääkisid nad päris tõsist juttu, kuigi mõnikord lapselikult tembutasid.

Kamenkas oli rohkesti raamatuid ja neid hoiti ilma järelevalveta. Puškin läheb võõrastetuppa. Adèle istub diivanil. Tema kõrval lebab väike kitsas raamat, kõlts järgi otsustades palveraamat, põlvedel aga on paka, oma viieteistkümne naela raskune Voltaire'i «Neitsi

¹ Ukraina nali: «Прости мене, моя мила, що ты мене била» Tõlkija.

prantsuskeelne väljaanne. Puškin tundis seda suurepärases köites raamatut, mis oli välja antud just Prantsuse revolutsiooni aastal.

«Mida te siin uurite, Adèle?» hüüdis ta üsna kohkunult.

«Tulge ja vaadake, mis sel naisel rinnal on?» ütles Adèle, osutades ühele gravüürile, mis oli küll suurepärast teostatud, kuid vist kõige siivutum kogu raamatus. «Minu arvates on need väikesed majakesed. Kui imelik!»

Puškin tõstis pilgu Adèle'ile. See oli süütu nagu lumikelluke.

Kohe meenus talle, et sellel pildil otsustavad muuladeajaja poisiklutt ja vana munk Jeanne'i rinnal täringutega, kumb tema omandab; ta meenutas ka omaenda ebasündsaid mõtteid, mis teadmata kuidas tekivad, kuid õnneks ainult vilksatavad ja niisama silmapilkselt kaovad; ta oli korra mõelnud: ka mina teen kindral Orlovile ettepaneku täringuid heita... Ja nüüd punasvaatab midagi nii sobimatut, vaid sellepärast, et tal hakkas häbi enda pärast.

«Ei, need pole üldse majakesed,» lausus ta kogeldes, «need on mängutäringud.»

«Aga miks nad siis tema peal mängivad?»

«Sellepärast, et nad mõlemad on räpased eeslid ja halvad inimesed!» Ning ta võttis tütarlapselt raamatu ja pani selle ise kappi. «Aga mis palveraamat see on?»

«Sugugi mitte palveraamat! Kui palveraamatut loetakse, siis ei naerda.» Ning ta turtsatas. «Siin on kõik naljakas. Te ainult vaadake: teda võõrustatakse ja laud on kaetud. «Varsti ilmus lauale», vedas ta sõrmekesega mööda lehekülge, «tursakala rukkileivaga, mis oli vanem ja kõvem kui meie kangelase soomusrüü». Mõtelge vaid: vanem kui soomusrüü! kõvem kui soomusrüü! Ja kuidas ta oma hambaid ära ei murdnud... Tema aga sai hakkama, sai hakkama!»

Ning ta puhkes naerma lapselikult ja kõlavalt, sütitades ka Puškinit.

«Ja vaadake, missuguse nime ta oma hobusele on pannud. Hobune oli aga... Oodake...» Ja ta leidiski:

«Vaene setukas oli ainult luu ja nahk, kuid meie kangelase meelest oli ta parem kui Aleksandri Bukefalos ja Cidi Babieca. (Neid ma ei tea!) Neli päeva arutati, mis talle kõige paremini nimeks sobiks, ja õigust öelda, ega olegi naljaasi välja mõelda nime, mis pidi kuulsaks saama kogu maailmas ja mida järeltulev sugu ülistab! Mõtles ja mõtles meie rüütel ja leidis viimaks hobusele nime: R a u d j a s — nime, mis tema arvates oli meeldiv, kõlav ja paljuütlev.» Mõtles ja mõtles!» matkis tütarlaps naljatades, pillas «palveraamatu» põlvedele, pani käed näo ette ning vappus naerust.

Puškin oli juba taibanud, kuid võttis siiski raamatu kätte. Muidugi: «Don Quijote Manchast. Cervanti teos. Tõlgitud Floriani prantsuskeelse tõlke järgi V. Žukovski poolt». Ja needsamad portreed — nii Cervantese enda kui ka Floriani oma, mida ta mäletab juba varasest lapsepõlvest ja mille kohta ta kunagi oli onu Vassili Lvovitsilt küsinud: «Onu, miks Cervant Florianil vurrud maha pügas?» Kas saab selliseid momente hindamata jätta? Need on kui aken, millesse sa pilgu heidad ja kus näed suurt imet — iseennast väikesena...

Ja sealsamas kaldus mõte ka Žukovskile. Kui armsalt ta Rocinante puht-venepäraselt Raudjaks ristas! Ja eessõnas — Puškin lehitses nüüd ka ise õhukest kõitekest: «Mul jääb soovida, et seda kõike minu tõlkes leitaks. Florian.» Edasi lisab juba Žukovski omalt poolt juurde: «Ja minul samuti. Floriani tõlkija.» «Oh, kallid Vassili, oh, kallid don Bazile, kuid vallatled, ent oled armas!» Kas kiita sind või sõidelda?... (Hakkan juba värssides mõtlema...) — sind võib ka sõidelda, kuid armsaks jääd sa siiski.» Puškin oli Adèle'ile nende minutite eest tänulik. (Need värsiread kirjutas ta hiljem isegi üles, kuid niisama visandlikuna nad jäidki.)

Paks Aleksander Lvovitš (korra ja tähtsuse mõttes kirjutas just nimelt tema kui vanem) pöördus kirjaga Inzovi poole, milles ta selgitas, miks Puškin nii kaua Kamenkasse oli jäänud; igaks juhuks võis seda «õigustavat paberikest» Inzovile vaja minna: «Teie ekstsellentsi loal on A. S. Puškin olnud seniajani meie juures külas, kuigi ta kavatses koos kindral Orloviga Kišinjovi

tagasi tulla; kuid ta külmetas end väga tugevasti («Pole viga, sulg kuulas sõna,» hüüdis Aleksander Lvovitš kõlgede kuuldes. «Jumal tänatud, hanesuled kannatavad kõike!») ega ole tänini võimeline tagasisõitu ette võtma. Pean oma kohuseks teie ekstsellentsile sellest teatada ja seejuures kinnitan, et niipea kui Aleksander Sergejevits tunneb oma haiguse pööret paremusele, sõidab ta viivitamata Kišinjovi tagasi.»

Kirjad käisid aeglaselt ja Puškin naljatas, et Inzov pole vist veel tema vana ning unustusse jäetud võla asienõudmise asja ära korraldanud ning seepärast viivitabki. Kuid vastus tuli siiski.

«Seniajani olin ma härra Puškini pärast mures,» kirjutas Inzov, «kartes, et ta vaatamata tuulisele ja tuisu-
sele ilmale ning karmile pakasele asus teele ja sai kuskil rasketel stepiteedel õnnetuse osaliseks. Kuid saanud Teie austava kirja selle kuu 15. päeval, olen ma rahulik ja loodan, et Teie ekstsellents ei luba tal teekonda varem alustada, kui ta jõu poolest täielikult kosunud on.»

Puškin oleks armastusväärset Ivan Nikitišit otse suudelnud.

Aeg siin ei lennanud, vaid läks. Puškinil oli küllalt vabu päevi ning ta ei raisanud neid. Ta tuhnis tundide viisi Davõdovite suurepärase raamatukogus, jäi vahel sinna püsti seistes lugemagi, olles haaratud mõnest raamatust, mille ta oli ainult lehitsemiseks kätte võtnud.

Slinsete kohtade minevikust oli veel säilinud ka elavaid mälestusi. Tjasmini suudmes, Žoltõje Vodõ jõe harudel lõi Zaporozžest marssinud Hmelnitski oma kaheksa tuhande mehelise sõjaväega poolakaid — samakordselt — kolm päeva kestnud verises võitluses. Ja seejärel hakkas nagu kevadine voog kihama kogu Ukraina talurahvas... Kamenkas oli rohkesti raamatuid ka ajaloo alalt. Alati lukustamata kappide alumistele riiulitele oli kuhjatud mitmesuguseid dokumente, mida ei lõhnanud üksnes ammuse tolmu, vaid ka elava ajaloo järele. See kõik kokku äratas huvi Ukraina mineviku uurimise vastu, mis oli seda meelitavam, et siin astus rahvas ise väga tihti areenile, püü-

des oma saatuse juhtimist omaenda peremehekätesse võtta.

Igori kuulsat sõjaretke meenutas ta Doni ääres, nüüd on aga tema ees Tatištševi neli mahukat köidet! «Venemaa ajalugu kõige vanematest aegadest, kolmekümne aasta jooksul väsimatu tööga kogutud ja kirja pandud õndsas salanõuniku, Astrahani kuberner V. N. T. poolt». See suurepärane kogu annaale, millest nüüd osa oli juba kaotsi läinud, näis talle tõelise varaaidana ka Karamzini kõrval. Juba selle lõpetamata jäänud töö pealkiri, mis oli mõnevõrra kohmakas ja veider, ning aukraadi ja ameti ühendamine tagasihoidlike nimetähedega, — kõik see äratas huvi ka selle Peetri-aegse andeka tegelase isikliku saatuse vastu, mis talle lõpuks kuigi armuline ei olnud. Tema teoseid oli soovitanud vaadata Vassili Lvovitš: seal räägitavat ka Tjasminist.

Puškin sattus ka talle seni teadmata üksikasjadele Igori vangipõlve kohta polovetside juures ja vangist põgenemisest. On ju ka «Lugu» ise kirjutatud mõne Igori sõjakaaslase poolt, ja palju sellest on kirjutatud kahtlemata vangipõlves! — kui selgesti see ilmneb! Ja tahtmatult kandusid mõtted iseendale: ka tema välja-saatmine, mis sarnanes vangipõlvega, ei saa ega tohi teda takistada olemast see, kes ta on: poeet! Ja kui Igori vangipõlvest kostis hää, mis kutsus võitlema, võitma ja ühinema, siis kas pole selles ka tema enda saatuse tahe? Kas polegi selles pääs surnud, umbse paisu tagant, mis tõkestab vete vaba voolu?

Ja juba rõõmsamalt luges ta, kuidas Svjatoslav Venemaa rahunenud pinnal viis aastat pärast Igori sõjaretke koos oma langu Rjuriku ning družinadega paatidel Dneprist alla — just siia lähikonda — Tjasmini suudmesse sõitis, kui tohutul arvul nad metsloomi püüdsid ja kui lõbusalt nad pidutsesid.

Puškin oli ajaloo uurimiseks veel noor, kuid tal ei läinud midagi meelest, ja kui neil seemnetel oli määratud visalt idaneda, siis seda tugevamad võrsed tootasid neist kasvada hiljem. Ajalugu ajalooks, ent mõtted keerlesid tal nüüd peamiselt muu ümber — kaasaja ümber, ajalugu ainult toetas neid, näidates elu liikumist ja andes julgust. Takistused, ebaõnnestumised ja kao-

tused — kas ajalugu neid vähe tunneb, kuid ta räägib ka sellest, kuidas need vallid ja paisud purunevad üha juurde voolavate, elavate, ammendamatu veevoogude surve all...

Puškin nägi juba oma «Vangi» lõpplahendust, aga mõtteid köitis järjest tugevama jõuga «Röövlite» süžee: talle näis, et seal saab vabamalt ja rohkem öelda!

Raamatuid oli nii peahoones kui ka väikeses hallis sammasstega majakeses, mis asus otse aias; seal oli ka piljardilaud. Puškin armastas seal täielikus üksinduses töötada. Vahel katkestas ta kirjutamise ja hakkas samuma kord tormakalt kiiresti, käsi rusikasse pigistades ja neid kaugele enda ette sirutades, kord jälle väga aeglaselt, tõustes varvastele ja laskudes kontsadele, ise pingul nagu vedru. Ühes nurgas nagisesid põrandalauad ja sellest hakkas helisema väike kroonlühter, otsekui vastaks ta sellele pisut kaeblikule häälele. Puškinit see ei ärritanud, kuid ta peatus, viivitas veel mõne hetke ja läks siis midagi sõnatult sosistades piljardilaua juurde, kus teda ootas lõpetamata mustand. Ta heitis lauale täies pikkuses kõhuli ja hakkas kiiresti uusi ridu paberile visandama. Nüüd oli tal juba väga raske tööd katkestada.

Vassili Lvovitš oli tema vastu väga tähelepanelik ja sulges vahel tema järel ukse, et Puškini laialipaisatud lehtedest ühtki kaduma ei läheks.

Puškinile meenusid alatasa Rajevskid.

Oma tuppä minnes oli Nikolai Nikolajevitš talle väga sõbralikult öelnud:

«Kui tuline te olete! Noh, aga poeedile seda ehk tarvis ongi. Sõitke meie poole Kiievisse, tuletame meelde minevikku. Nikolaid rõõmustaks teie tulek väga.»

See erutas Puškinit. Rajevski-isa oli temaga väga harva selliselt kõnelnud. Ja mis tähendab — minevik? Kas need on Rajevski jutustused sõjast ja rahust, mida Puškin nii väga kuulata armastas, või on «minevik» juba nende ühine elu ja reisid? Ja miks ei nimetanud ta üksagi sõnaga tütreid, vaid ainult Nikolaid.

Tollest mälestusväärsest õhtust ei rääkinud ta kellelegi, ammugi mitte Nikolai Nikolajevitšile endale.

Orlov oli ära sõites väga mõtlik. Ohhotnikov aga seevastu väga ergas nagu külm talvehommik ning ta surus eriti tugevasti Puškini kätt, otsekui öeldes: «Sõnad ja kõik muu — sel pole tähtsust, ärge pange tähele, peamine jõud seisab muus.» Kuid midagi taolist ta ei öelnud, poetas ainult nagu muuseas:

«Selle adjutandi kohta — mäletate? — ma kandsin kindralile ette, ja see saatis järelepärimise Sabanejevile, küsides, kuidas viimane kavatses adjutanti ohvitserimundri diskrediteerimise pärast korrale kutsuda. Tuleb torm!»

Puškin võttis Ohhotnikovi sõnatu nõuande omaks. Ta oli hiljem ka ise taibanud, et see, mis toimus, oli küllaltki keeruline ja mitte päris arusaadav, kuid kõige tõenäolisem on, et salaühing on siiski olemas! Adjutandi asi aga... Tuletanud meelde oma raevu ja seda, kuidas too tema käest ära oli pääsenud, rõõmustas ta Orlovi üle, et too asjale lihtsalt käega ei löönud, nagu oleks teinud iga teine kindral, ka kõige haritum. Orlov on üldse väga tubli! Ja seejuures ohkas ta endale märkamatuks.

Jekaterina Nikolajevnale püüdis Puškin mitte mõtelda. Vahel see õnnestuski, kuid ainult seetõttu, et Rajevskite hulgas ei olnud Jekaterina üksi... Puškin armastas õhtuti jalutada mööda Tjasmini kallast kuni selle kohani, mis meenutas talle Gurzufi madalaid rannakaljusid. Tähed süttisid tumedas taevas, ja unistuses kangastusid talle lõunamaine merekallas ning hilissuve rahulikud õhtud. Õhtu ja meri — need olid tal alati seotud Mariaga. Kui päev ja päike, kirkad värvid ja lõhnavad roosid — kogu see majesteetlik ja ligipääsmatu ilu, mis hinge haarab ja sügavalt rahuks teeb, — kui see kõik kandis Jekaterina nime, siis õhtune täheke, rahu ja vaikus olid — Maria. Ja imelik, ta teadis, et just nimelt rahu polnud selle temale kallil tütarlapse rahu hinges, aga tema jaoks oli seal rahu.

Tulles kord õuest külmast punetavana ja elavana, ütles Vassili Lvovitš Puškini poole pöördudes:

«Eessõitjad saatsime juba välja. Terve voor — kaeru

ja muud. Aga meie ise? Ega me vanapiigad ole, et elu-aeg paigal istume, tuule vingumist kuulatame ja selga soojendame. Sõidame õige Kiievisse, vaatame seda pealinna, vene linnade ema, sinu «kuldsete kuplite linna», eks?»

Ta armastas vahel nii keerukalt väljenduda. Ja veel rohkem armastas ta mõne ootamatusega üllatada. Ta ei aimanudki, et Puškin oli juba ammu märganud kodu- ja ettevalmistusi, kuid polnud tahtnud teda ilma jätta sõrtpriisi valmistamise lõbust, nagu ta seda ise nimetas. Seda olekski raske olnud mitte märgata — eriti Aglaja Antonovna majapool. Võis arvata, et ükski väepealik kaugale ja raskele sõjakäigule minnes vist küll nii suuri ettevalmistusi ei tee. Tüdrukute jooks läbi võõrastetoa magamistuppa tekitas säärast tuult, et volangid ja rüüžid aina kerkisid kui pilved; kostis avatavate ja suletavate kirstude kriginat, võtmete kõlinat, lokitangide ja kääride lõginat. Lakkamatult lükati midagi, õmmeldi, lõigati riidet; imetlushüüded, ohked ja naer. Adèle oli guvernante ja ammede hoolde antud ning Puškin jättis mõttes temaga juba hüvasti. Ka Vassili Lvovitši naine Aleksandra Ivanovna ei sõitnud Kiievisse: ta jäi koju tibatillukese esiklapse Mišaga.

«Tead, Puškin,» kõneles Vassili Lvovitš jälle, «sinu kindral käskis, et sul ei lubataks pikka reisi ette võtta; ta mõtles sõidust Kišinjovi, kuid sõit Kiievisse meie arvates ainult tugevdab su tervist.»

Ta oli väga rahul oma lühikese kõnega, mille ta oli varem ette valmistanud, ja Puškinil ei olnud midagi oma vanema sõbra säärase nõrkuse vastu. Ta rõõmustas juba ette uue reisi ja Rajevskitega kohtumise üle, samuti selle üle, et lõpuks ometi näeb ta oma luules ülistatud linna.

Naiste ettevalmistused on lõpetatud, meeste omad ei võta palju aega, saanid seisavad ukse ees, väljas lookleb madal tuisk, talvine saanitee — kõige venelikum, mis meie looduses olla saab. Puškin tahtis kas või plautki pukis sõita. Kutsar tema kõrval tõmbas labakindad kätte, ajas rinna ette, kohendas mütsi ja kergitas pilti, troika liikus paigalt, kuljused kõlksatasid ja hakkasid siis lakkamatult helisema, tuul ja lumi peksid

uljalt vihisedes näkku, lumehanged vasakul ja lumehanged paremal, teelisi tervitades vilksatasid mööda teetähised; ühtaegu külm ja soe, südames aga on üsna palav — viib ju tee Kiievisse!

Postijaamade majakesed olid üksteise sarnased nagu vöödilised verstepostid. Ainult et nad polnud vöödilised, vaid kroonu ookerkollasega ühetaoliselt üle värvitud. Ka hoovid olid kõik ühtemoodi. Tagapool ruumikad tallid, külgedel postipoiste tared, aidad; keset hoovi kaev. Kõik nagu väike kindlus: maja seisab tugevalt, otsekui toetuks ta mugavalt maapinnale; paljad päevalillevarred paistavad tõrvikute valguses (on õhtu), nagu oleksid need lumme pistetud relvad; ja hoov on hästi piiratud: postid ja postide vahel pak-sudest laudadest tihe plank. Tugeva kahe poolega sissekäigu-ukse kohal on veel ka tibatillukesed savitatud kindlused — talveks maha jäetud pääsukese-pesad, postijaamaülemate tütarde lohutus: jah, pole kuskil sellist jaamaülemat, kellele jumal poleks saatnud ruuge juuksepalmikuga ja lehviga häbelikku tütart.

Nii käidi aeg-ajalt postijaamades ka keha kinnitamas ega laiseldud selle tavalise tegevuse juures, lõbutseti mõõdukalt, tervitati tuttavaid ja tehti tutvust võorastega; juhtus, et tasase lumetee suigutusest unisena istudes diivani korjule toetuti ja pisut ka tukuti.

Välja ei tarvitsenud minna, jaamas oli kõike silmas peetud, kuid Puškin oli uudishimulik ja hoov ei huvitanud teda sugugi vähem kui puhtad toad. Ta astus sisse ka postimeeste tarre, kus juba lävel lõi vastu värsket leiva, lambanahksete kasukate ja postimeeste higilõhnade paks leitsak. Ümar punapõskne teenija pühkis laia põlle ainsa liigutusega leivaraasukesed tammepuust laualt ja lükkas kellegi poolt vedelema jäetud jalatsid pingi alla: saapad kolksatasid, vildid aga libisesid peitu sahinal. Naridelt, kus ripnes kasukate ja vammuste ääri, tulid nähtavale hallid habemed, välkusid tervitamisel hambad, ja ainult silmad, iseenda peremehed, vaatasid vahel kord kelmikalt, kord üleannetult. Kaks-kolm mehekogu kerkis ka pinkidelt. Soojus rammestab, kuid uudishimu on unest tugevam olge lahke, küllap asja ka oli?

Vahepeal oli noorik — kas nüüd nõiduseväel või tuleb see nende juurde niisama, iseendast — juhtinud talve oma sõrmega teab kuhu ja öitses nüüd nagu mooniõis. Akna taga vihiseb tuisk, vilistab korstnas, ulub kõigis toonides; kuid laua ümber on juba veerand tunni pärast, kui oli ununenud, et äsja ainult endamisi mõeldi, näod samuti öitsema löönud ja habemedki pole enam nii sinkjad; räägitakse seda ja teist, kuid «asjasse puutuvat»... küllaltki hea ja erutav jutt. Noormees ei pärinud midagi, aga näe — keelepaelad läksid nagu iseendast lahti. Kuid ka külalise juttu tahaks kuulda, oma ja võorastest maadest — siis oleks seal nagu ise käinud. Niisugustest maadest ja linnadest pole midagi kuulda olnudki. Mis linn see Napoli küll peaks olema, näe, vähkred siin naril, seal aga on vist tublisti pihta hakatud...

Puškin oleks nagu terve pokaali veini tühjendanud. Temale andsid need retked (ta käis neil kaks või kolm korda) võimaluse täiest rinnast hingata.

«Kuhu te kadusite?» küsis vanem Davõdov haigutades.

«Käisin õues tähti vaatamas.»

«Missuguseid tähti? Tuiskab ju!»

«Need ongi niisugused tähed, mis maa peale laskuvad.»

Sellest rännakust jäi peale nende postijaamahocvide sügavalt hinge ka üks laul, mida oli laulnud noor nukker postipoiss.

See polnud ei röövli- ega armastuslaul, kuid selles oli midagi, mis tungis sügavalt hinge. Laulu lühikestes kaherealistes värssides (lauldes teist rida korrati) oli antud pilt elust, mis katkes kõige õitsvamas nooruses. Ja kui lüüriliselt läbituntult ning eepiliselt rangelt oli see edasi antud! Read olid lühikesed, nagu oli lühike ka elu ise, kuid refrääniga nagu oleks tahetud seda elu pikendada, lasta oodata lahkumisega kalli kodumaa pinnalt, viivitada, viivitada...

Lumi lendleb künka taga,
kasakas all orus magab.

Silmad kinni kogunisti,
nuut ta jalgel lebab risti.

Päitsis kaaren kraaksub tal,
tirtsul tants on jalge all.

Ja juba esimene rida, mille viis oli aeglane ja heljuv nagu tumma lumise stepi kohal liuglev lumehelbeke, andis pildi mitte kibedast hingematvast valust, vaid vaiksest ja muusikalisest lahendusest. Surm vaatas noortesse silmadesse, kuid süda rinnas tuksub veel soojalt, veel pole laul teda maha jätnud, laul aga on elu ise — viimse hetkeni... Juba kraaksub kaaren pea kohal, kuid veel ei lase ustav ratsu teda ligi. Jookse, hobu, steppi mööda, seal on ätt ja memm, vii neile viimne teade pojalt...

Hobu, miks sa kurvaks jäid,
trampides mu ümber käid?

Kabja all jääb kõvaks maa,
merest juua vett ei saa.

Kappa, hobu, kappa parem
stepiteele täna varem!

Jookse, kappa kodu kaeda,
hüppa taadi pistandaeda...

Sadula taat võtab maha,
memm on kaame nagu vaha:

«Ootab luht ja ojake,
kus on poeg, mu pojake?»

«Ema, pead sa säästa halli,
poeg sul leidis kaasa kalli,

kosis kauni, ma ei varja,
murueide maasikmarja.

Võta peotäis liiva, ema,
kaljule siis külva tema.

Külva, küll siis kasvab rohi,
poega jälle näha tohid...

Liivata ei virgu poju,
sõjast ta ei tule koju.

Sõjast ta ei tule koju...

Külm ei olnud küll käre, kuid ega asjata öelda, et pakane surub pisarad silmist. Laul oli lõppenud, ent viis hõljus veel kaua õhus, suurte aeglase lumeräitsakate sujuv ja mõtlik keerlemine jätkas seda.

Puškin ohkas tahtmatult endale mõeldes: ka tema oli noor, ka tema oli võõrsil, ja kuigi ta vanemaid harva meelde tuletas, olid nad ikkagi tema ätt ja memm.

Ja laulu kujundid: vägilase verd ihkav kaaren ning sõjamehe ustav sõber ratsu, kuidas see kõik südant haas! Aga temas alati elav kunstnik — poeet — jälgis samal ajal, kui lahutamatud olid sõnad ja meloodia, kuidas tekkisid, mänglesid ja helisesid need imeväärsed intonatsioonid. Jah, vahel värsid marsivad, vahel elavad oma erilist, muusikalist elu. Ja elav värsirida ei talu oma võngetes mingit survet ega oma keerdudes mingit vägivalda: tunne allub temas vabatahtlikult mõistusele, mõistus aga nagu aimaks, mida talle toob tunne ja mida see talle kingib; kingitused aga on mitmesugused ning igaühes neist on elu puhas hingus.

Nii laul ise kui ka selle ajal tärganud mõtted, mitte küll väga selged, kuid muusikaliselt mõistetavad, sulatid ühte. Üksteise järel libisesid tõldsaanid sujuvalt mööda siledat teed, tasa krigisesid kergelt suigutades saanijalased, ja aeg ise oleks nagu laotunud lõputuks teeks, silmapiir aga eemaldus ja eemaldus...

Ent kui eredalt ja tormiliselt see-eest kõik jälle hingas virgus, kui juba lähimas postijaamas Puškin läbi paokile jäetud ukse postimeeste ruumikasse tarre vaadates nägi, kuidas tema nukrameelne postipoiss, heitnud tõsiduse ja nukruse jalge alla, hoogsalt tegi sütiava trepaki uljaid hüppeid. Ta tuiskas nagu lennul kergelt mööda tuba, andudes tervenisti liikumise tuhi-nale. See oli täiesti ootamatu!

Kuuma käega haaras Puškin uksekingist, kuid ta ei avanud ust ega astunud sisse. Miski hoidis teda tagasi. Tõenäoliselt ei raatsinud ta hirmutada ega häirida seda elu pidutsemist, mis oli nagu paduvihm, nagu äike, nagu läbi pilvede elavatele särav jumal. Aeg ei seisnud siin, vaid kees. Jah, üheainsa niisuguse hetke pärast tasus tõepoolest ette võtta sellist vaevarikast üritust, nagu seda on maailma loomine!

Kui Puškin niiviisi ka ei mõtelnud, siis tundis ta just nii: surm on paratamatus, ja silmakirjalik oleks maha salata nukrust, mis meid aeg-ajalt tabab, — aga kui vajalik on kõige selle juures elu võidurikas ja sädelev pale, elu triumf!

Rõõmsana, kergena, ülemeelikus tujus tormas Puškin postijaama magamisruumi, paisates nagu tuulehoog rõõmsate hüüatustega segi end magama seadnud Davõdovite une-eelsed kõnelused.

Kiiev kerkis reisijate silme ette koidikul. Juba kaugelt helkisid kirikute kuldsed kuplid suurte veetilkadena silmapiiril. Linna kohal seisis külmavine ja mõni aeg oli näha ainult mägise kalda piirjooni ning kirikute saledaid õhulisi siluette, nagu oleksid need noorele poeedile otse järsaku servale vastu tulnud. Ka tema ise tõusis mitu korda istmelt, et saada paremat ülevaadet sellest imekaunist talvisest panoraamist. Varsti jäi see küll metsade varju. Vassilkovo pool, kust meie teelised sõitsid, seisis need tiheda, paljude verstade pikkuse kaitsevööndina.

Metsatee oli kergem kui lagedas stepis, kus tuuled lakkamatult hangedest lugulaulu keerutasid. Ja milline ilu valitses siin! Võimsa oksamustriga vanad tammevägilased olid pealaest jalatallani hõbehärmas, nagu kataks neid hiilgav soomusrüü. Läbi metsa sõideti tasa, ja keset vaikust kostis kord siit, kord sealt külmast kangete rabedate lumekamakate langemisel ja pudenemisel tekkivat katkendlikku kristalset kõinat. Otsekui oleksid kordamööda siin ja seal paotunud oma saagi hoidmisest väsinud puude peod ja lasknud saagi vabaka. Imeliselt sinas sügaval puude vahel lumi, mis oli tuhandete tillukeste linnujalajälgedega kirjatud. Troikade lähenemisel lindude harvad hääletsused vaikisid, kuid linnukesed ise ei kartnud ega tõusnud lendu. Liikumata mõnel haralisel oksal istudes vilgutasi nad elavalt oma uudishimulikke silmakesi, kuulates vaikusest nagu tõelised asjatundjad seda nii varasel tunnil harukordset kuljuste kontserti.

Varsti hakkasid puude vahelt paistma linnahooned. Linn ja mets segunesid märkamata. Siis hakkas mets

laanduma ja maantee ronis märke. Hulk kirikuid oleks nagu liikuma hakanud, vahetades iga teekäänaku taga oma kohta; ärkas varajane turg; nagu linnud lendasid mööda harvad inimehääled; askeldavad perenaised hoolitsesid selle eest, et korstnatest tõuseks suitsu — otsekui ilu pärast: igaühel on ju hea pildilt vaadata, kuidas korstnast suitsu kerkib! Nii lihtsameelselt, lahkelt ja ilusasti avanes oodatud külalisi vastu võttes muistne pealinn Kiiev.

Puškin võtsid Rajevskid enda juurde: nii oli kokku lepitud. Süda põksus üle armsa majaläve astudes, ka vastuvõtt oli kena: soojad käepigistused, lahked pilgud. Maja oli ruumikas ja kodune ning hingas korrapäraselt nagu terve ja rahulik elusolend.

Ent päevad veeresid üksteise järel kiiremini, kui seda oleks tahtnud. Oli palju inimesi ja palju liikumist. Ometi oli vahel ka vaikseid õhtuid, täis perekondlikku soojust ja hubasust. Orlov oli juba Moskva-reisilt tagasi jõudnud. Oli tunda, et kõik läheb latusasti, nähtavasti oli abieluettepanek vastu võetud. Orlov tuli igal õhtul ja oli kõigi vastu ühesuguselt lahke. Kuid Puškin juhtus nägema teda kord ka varjamatus õnnes säravate silmadega: nad sõitsid kergel saanil Jekaterina Nikolajevnaga kahekesi linna.

Päev oli külm ja selge. Hobuste ninasõõrmetest paiskas auru. Hobused kaapisid lund ja lingutasid kõrvu. Orlov aitas oma sõidukaaslase saani, mähkis ta ise soojalt riietesse ja pani talle paksu karunahast saaniteki jalgade ümber, istus siis teiselt poolt peale ja võttis suava liigutusega tallipoisi käest siidiga tikitud ohjad. Hobused seda just ootasidki nagu viiulikeeled esimest poognatõmmet... Puškin seisis akna juures ja nägi kõrke seda, ta nägi ka seda hetke, kui hobuste lakad lehvimis hakkasid ja Jekaterina kitsalt kinnastatud käsi tahtmatult naabri käevangust kinni haaras: nii äkitselt tõmbas ootamisest kärsituks muutunud ronkmustade hobuste paar, kellele oli üle visatud helesinine õhuline võrk. Selliselt laskusid vist kõrgelt Olümposele alla taevased elanikud, ent kui rajevskilik, kui Jekaterina Rajevakajale omaselt kelmikas ja usaldav oli see inimlikult ja naiselikult mõistetav žest.

Puškin nägi ka kaugemale, isegi sinna, kuhu silm ei ulatunud: edasi kulges tee suurte, talviselt rangete ja ainult siin-seal väikeste pruuniks tõmbunud õietiiva-kestega ehitud pärnade alt. Pärnad olid vanad ja raagus, kuid mis sellest? Praegu olid need vanad pärnad kiiresti kihutava saani kohal noortes, uimastavates õites ja neist levis meelõhnalist soojust; nii see vist ka oli, kuid et selles lõplikult veenduda, tarvitses vaid vaadata mõlema näoilmet, kui nad koju tagasi tulid. Ei, midagi pole maailmas kaunimat kui õnneliku inimese näoilmet.

Ja Puškin jättis Orlovi neil erilistel päevadel täielikult rahule, ei nokkinud ega pilganud teda, ainult hetkeline valu läbis vahel ta südant. Kuid miks see tunne just nüüd teravaks muutus? Näis ju, et kõik kolm õde on talle ühtviisi armsad, ja ometi piinleb ta ega leia endale kuskil kohta, tundes armukadedust mitte üksnes enda, vaid kuidagi kogu perekonna pärast, kust nii omavoliliselt lendab välja kõige ilusam linnuke.

Ta tunnistas endale, et kõrvalt vaadatuna võis see näida üsna rumalana: mis puutub siia perekond, pealegi veel võõras perekond? Kuid nimelt need mõisted — oma ja võõras — need just olidki väärad, võltsid ning järelikult polnud need ka arukad: oma või võõras, temale aga oli see tõeline perekond, ja see oli kõigest kallim.

Puškin valitses enda üle ja keegi ei märganud tormi tema hinges, kui ehk ainult... Jekaterina Nikolajevna ise. Hoolimata erilisest olukorrast, milles Jekaterina neil päevil viibis, piisas tal tähelepanu ka selleks. Veel rohkem: talle näis meeldivat, et isemeelne poeet tema pärast kannatab, ning võib-olla oleks ta meelsasti lugenud neid värse, milles poeet oma laastatud südame avas:

Ma enam ihasid ei hinda,
ei armasta ka unelmaid.
Jäid ainult piinad minu rinda,
seal tühja koha täitjaks said.

.....
Kui külm ei mõista enam nalja
ning saabub talvemaru eht,
on värisemas oksal paljal
veel üksik hilinenud leht!...

Ja kohe, kui nad saanisõidult tagasi olid jõudnud, läks Puškin üksi välja ja jalutas samal teel, kus Mihhail Fjodorovitš oli nagu röövides Jekaterinat sõidutanud. Veebruar. Kui mitu korda ja kui mitmetes paikades oli ta näinud puudel tuulte mängukannina alles jäänud ja talvele vastu vaatavat sügislehekest. Ja praegugi, talve lõppedes, nägi ta jälle seda üksildast lehekest, ning see oli sama, mida tahtis endast öelda tema oma süda.

Kuid neid värse ta Jekaterina Nikolajevnale ei näidanud. Ta otsustas neid isegi mitte «Kaukasuse vangi» palgutada, kuhu need olid mõeldud: tal oleks olnud valus näha neid trükitult ja tema uhkust riivas mõte, et Jekaterina oleks siis tingimata kõike aimanud.

Kuid poeet on poeet ja tema süda ei saa tühjaks jääda, sest tühjus on tumm ja surnud. Ning ta kuulas erilise soojusega oma südame vaiksemat muusikat. Kõige vaiksemalt ja liigutavamalt hingas selles Rajevs-kiite ruumikas ja kindlas majas Jelenä. Otsekui päike-sekkir, kahvatu, kuid selge, ilmus ta vaikuses ja tõi hingesse helgust.

Krimm oli talle vaevalt küll kasuks olnud. Neiu kõhatas sageli ja pärast tantsu, mida ta väga armastas, pani ta käe südamele ning kahvatas hetkeks. Puškin puudis mitte mõelda nüüd küpressile — «surma-puule» —, kuid Jelenat vaadates mõtles ta tahtmatult, kui üürikeseks on talle antud —

et vestlustele meie ringis
ta armsat huvi osutaks,
et säraks sarm ta puhtas hinges,
mis kannatajat kosutaks...

Ta hakkas tõpoolest arvama, et võib-olla üksnes Jelenä oma vaikusest näeb ja mõistab tema kannatusi; nii leebe ja tähelepanelikult hell oli neiu tema vastu... Aga Maria? Ah, Maria — temaga polnud nii lihtne. Tema hinges on oma, isoleeritud maailm. Ta ei tee kellegi ega milleski mööndusi. Ja kui ehk, siis vastu-pidi annab end ära tervenisti. Mariaga tegeles Puškin tähtlaselt, hooti, kuid oli hetki, kus ta ise oli valmis end jagamatult neiuale pühendama.

«Mida ma siis tahan?» küsis Puškin vahel endalt. Ja tema ette ilmusid kujundid merest ja maast.

Kui puhub pehme lõunatuul
ja paitab mere sinipinda,
lööb lahti purje mastipuul,
viib vallatlema lainerinda, —
siis mere hingus mulle hea,
võib mured homse varna anda,
siis muusa laulgi mind ei pea:
end lainterütmist lasen kanda.
Kui aga laine vihaselt
lööb valget vahtu vastu kallast,
ja äike löögi-ihaselt
toob välke alla pilvevallast,
siis merest kaugeneb mu samm,
ning veetleb vaikne metsarada:
maa mulle näib siis ustavam...

Nii oli see muidugi Gurzufis: rahulik hingemeri — tunnete ja stiihia harmoonia, olemasolu täiuslikkus, mida ei lõhesta ükski mure. Kui heldelt antakse seda lapsele ja kui kitsilt kingib seda saatus täiskasvanule! Merel tõuseb torm ning äike, ja inimene põgeneb maale.

Siin pole merd, meri on kaugel, kuid kas pole need lained, mis tõusevad rinnas, kui süda tuikab ärevalt ning kirglikult? Ja siiski tahaks vahel rahu, ainult rahu...

Siis näis, et ei maksa kahetseda mööduvat tormi ega äikest. Siin sulasid tahtmatult ühte nii Kamenka tulemata jäänud ja temast möödunud torm kui ka praegu tema ees tõusnud, kuid samuti temast mööduv ülevate tunnete torm. Ja vist poleks ta mõtelnud hädaohule, kui ta ise oleks olnud paadis ja purjed pingul vaimustusest ning kirest! Tema aga jääb sunnitud kõrvaltvaatajaks, ja siin kaldal ümbritseb teda rütmiliselt ning rahulikult hingav perekond, — see, mida ta pole tunda saanud ei lapsepõlves ega tormaka noorpõlves: suur jõud on maa, tugev kindlus on rahu.

Aeg ja tunded oleksid nagu iseenestesse tagasi pöördunud, ja tema — salaühingu tunnustamata liige, kaunitari poolt hüljatud nooruk — piinleb, mõtleb, kirjutab. Ons see nõrdimus, nõrkus? Ah ei, seda ta vihkas ja sellega poleks ta leppinud. Võib-olla tundis ta häma

ralt, et tema enda sisemised heitlused ei sarnane põrmugi jõuga ega ole milgi määral võrdsed vaprate tegudega, kuid rahu ja mõtisklused, vastupidi, säilitavad ja kaitsevad vaimujõudu ning hindamisvõime selgust ja valmistavad ette tegudeks. Kuid see kõik kokku ei olnud niivõrd õige ja arukas mõte, kuivõrd lihtne ja terve vaist.

Ohtutel istuti sageli ümmarguse laua taga. Samovar oli juba kustunud. Lambivari joonistab maagilise ringi, kus valitses rahu ja vaikus. Rajevski-isa laob pikalevenivat pasjanssi. Meenutatakse Gurzuffi. Kindrali riititütre Anna Ivanovna oli saanud ehtne Zara: ta oli Krimmi jäänud. Mida veel meelde tuletati? Tuhat mitmesugust asja: kuidas leiti tükike kivistunud vaiku, milles lebas tibatilluke putukas nagu sarkofaagis; kuidas heleroheline, «haldja karva» suur palvetaja-putukas istus terve tunni liikumatult, koledad sõlmilised «atikaid ja satikaid»; kuidas seal kõrval süütult, otse kivist voolas välja veenire; ja kuidas hommikuti kaste sõmeralt liivalt küpresside varju taganes...

Puškin soris taskus ja võttis välja... kastani.

«Kuidas? Te olete selle alles hoidnud?» hüüdis Maria tahtmatult ja punastas.

Kord loopisid nad vallatades kastaneid ja Maria viskas ühe kastani kogemata Puškinile näkku. Ta kohkus ja küsis Puškin juurde joostes: kas läks otse silma? Püüanud veidi Mariat, ütles Puškin naerma hakates, et sugugi mitte silma. See rõhutatud vastus pidi ilmselt tähendama, et talle on löödud haav palju sügavamale — otse südamesse... Kõik see oli muidugi lapselik nali. Kuid näe... nali on jäänud meelde!

Puškin sattus segadusse. Ta oli küll meelitatud, et Maria seda mäletab, kuid... see polnud seesama kastan. Tookord ei tulnud tal mõttessegi kastanit ära peita, ta oli selle täiesti unustanud ja see ei tulnud talle meelde ka nüüd, kui ta võttis taskust juhuslikult säilinud «Polüfemose» kastani. Mis teha? Õnneks aga Maria oma küsimusele vastust ei nõudnud ja jooksis naiste poolele, kust ta mõne hetke pärast tagasi tuli, hoides sinna vastas mingit, nähtavasti küpressipuust kasti.

«Aga mida mina teile näitan,» lausus ta selle erilise tooniga, mis Puškinil alati oli liigutanud. «Isa, kas võib?»

Kaardikuningate ja -soldatite strateegilise asetuse üle juurdlev isa noogutas mõtlikult pead.

Ka Jelena nihutas end lähemale. Ta kummardas pea, ja valgus mängles tema üksikutel eraldunud juuksekiharatel. Maria oli erutatud. Tema siledaks kammitud süsimustad juuksed läikisid. Ta avas kastikese ja Puškin nägi mitut vatile asetatud väikest medaljoni ning taipas otsekohe — ta teadis juba varem nende olemasolust. Nikolai Nikolajevitš junior oli hiljuti jutustanud nende saamisloo.

«Sa ehk oled sellest juba Batjuškovilt kuulnud. Ta oli pealtnägija. Nad sõdisid koos Leipzigi all. Paremal ja vasakul olid väed puruks löödud. Üksnes grenaderid pidasid veel vastu. Minu isa, nagu räägitakse, oli süng ja vaikis, ainult silmad põlesid tal. Ja äkki kahvatas ta ning ütles: «Batjuškov, vaata, mis minul on,» võttis ta kätte ja pani selle oma mantli alla ja siis mündi alla. Batjuškov ei saanud kohe aru, mida ta tahab. Siis laskis isa ratsutid käest, pistis oma kätte põue, tõmbas selle välja ning vaatas: käsi oli verine. Ta oli raskesti haavatud, ja kui haava seoti, ütles ta ebatavalise elavusega:

*Je n'ai plus rien du sang qui m'a donné la vie,
Il a dans les combats coulé pour la patrie!*¹

Nojah. Ja muidugi ei jäänud ta lamama, vaid oli veel terve nädala hobuse seljas ega lahkunud oma grenaderidest. Siis teda opereeriti ja tal võeti rinnast välja seitse väikest luukildu. Meie daamid tegid neist endale mälestuseks medaljonid. Ainult et nad neid ei kannanud ja väga harva ka kellelegi näitavad, sa saad ju sellest aru.»

Puškin mäletas seda kõike ja sai sellest ka väga hästi aru. Seda enam oli ta liigutatud, et talle nüüd seda perekonna reliikviat näha toodi. Ja veel kus!

¹ Kõik veri, mis on mulle eluks loodud,
on lahingutes tilgatumalt isamaale ohvriks toodud.

Maria, kes oli nende seast sisemiselt kõige uhkem ja oakas, kui ta seda tahtis, teatavat vahemaad hoida.

Need luud olid osake elavast inimesest, kes istus silmsamas, ja kunagi olid need olnud tema verrega kaetud, — verrega, mis oli valatud võitluses kalli kodumaa eest, nagu ta seda ise prantsuskeelsetes värssides oma võitluskaaslasele, vene poeedile, ilmekalt ütles.

Ja Nikolai Nikolajevitš otsekui oleks aimanud, millised mõtted läbisid sel hetkel Puškini pead. Järgnenud vaikuses, mis nähtavasti ärataski tema tähelepanu, lausis ta tasa, vaevumärgatava muigega, laialilaotatud kaartidelt pilku tõstes:

«On aga saatus: aina poeedid, kes minu luid imetlevad! Mis sul, tüdruk, pähe tuli? Oled ju ise samuti lüü minu luust...»

Kui keegi võis endale praegu naljatamist lubada, siis muidugi ainult tema ise.

Sama päeva hommikul oli Puškin Mariat juba kord kohanud, — kui nad kogemata silm silma vastu raamatukogus kokku said.

«Kas tahate kuulata värse?» küsis ta Marialt.

Tütarlaps noogutas ja toetus aknalauale.

«Krimmist?»

«Arvasite õigesti.»

Puškin luges tavaliselt oma luuletusi ainult siis, kui temalt seda paluti, ning ka siis mitte alati. Ja see, et ta ise avaldas soovi neid lugeda, oli väga erakordne. See tähendas, et ta oli otsustanud Mariale midagi öelda, midagi pihtida, mida ta tavaliste otsekoheste sõnadega ei usaldanud väljendada. Noh, aga need... olid ju lihtsalt värssid!

Ning ta hakkas lugema:

«On hõrenemas heljuv pilveahel.

Oo ehatäht, täht nukker nende vahel,
su kiired hõbetavad närbund tasandikke
ning lahti tukkuvaid ja musti kaljutippe.
Ma armastan su habrast valgust taevateel,
see mõtteid äratav, mis minus suikvel veel.
Ma mäletan, kui tõusid sa kui sõbrasilm,
meid valgustasid nii, et armsaks sai maailm,
kus paplid sihvakad all orus kõrguvad,

kus mahe mürt ja tume küpress tukuvad
ja tasa kohiseb keskpäeva raugeline laine,—
seal jõude kõndisin, pead rõhus mõttepaine.
Mu jalus mõtlik meri, kõrval mägihari,
kui hurtsikule laskus südaõine vari,
kui udus otsida sind püüdis neiuuke,
ja sinu nime tasa ütles teistele.»

Juba esimese rea juures tõstis Maria pea ja pilutas silmi, nagu vaataks ta mere ja taeva kaugusesse. Üle tema näo libisesid kõik tundevarjundid — naeratuses kuni range tõsiduseni. Puškin oli lõpetanud ja ootas, mida Maria ütleb. Lõpuks tegi tütarlaps käega instinktiivse liigutuse Puškini poole, kuid tõmbas käe kohe jälle tagasi.

«Seda ei tohi trükkida... viimaseid ridu...» ütles ta kõlatult. «Ei tohi... ma ei taha...»

Jah, neil mõlemal oli sel hetkel, mida meenutada, kui mälestustel üldse on võimu millegi nii kergesti hajuva üle, nagu seda on tuule puudutus, mille kohta ei tea, kuidas üteldagi: oli või ei olnud...

Puškin ründis, kuidas Maria erutus, ning ta pidi juba tema poole ebakindla sammu astuma, kuid pilku tõstes nägi ta, et Maria oli enesevalitsuse juba täielikult tagasi saanud.

«Andke siia, tahan neid ise vaadata.»

Maria võttis paberilehe ja luges tähelepanelikult ning väga pikkamisi luuletuse läbi.

«Värsid on head,» üles ta. «Aitäh värsside eest!» Ja lõpetas päris ootamatult: «Aga kui rahulikud nad on! See tähendab, et neis on kas väga palju või üldse mitte midagi.»

Nüüd oli Puškini kord vaikida. Seejärel, otsekui jättes talle aega järelemõtlemiseks, väljendas Maria ka teistsugust arvamust:

«Kõige parem on esimene rida!» Ning ta kordas seda aeglaselt, sõnu eraldi rõhutades, nagu paneks ta neisse mingi erilise, omaenda tunnetuse elust, omaenda elust. «On hõrenemas — heljuv — pilveahel...»

Enam ei öelnud Maria talle midagi ja läks varsti ära, jättes Puškini pisut hämmeldunult ja osalt ka puudutatult ning võlutult maha. Üle kõige selle aga

jäid kõlama Maria sõnad: «Kas väga palju või üldse mitte midagi.» Nii ei olnud vist küll mitte keegi varem temaga kõnelnud.

Ja sel päeval hoidus Puškin Mariast isegi veidi eemale. Ka Maria ei pöördunud kordagi Puškini poole. Aga õhtul laua ääres lambivalgel pärast näilikult tühiseid, kuid neile mõlemale armsaid mälestusi... ah-jaa, muuhulgas ka see kastan! Ei, ei, see pole oluline, pole tähtis! Kas ei meenunud Maria talle ka seal Georgi-jevski kloostri, kui ta seda siledat ja jahedat kastanimuna oli peos soojendanud?... Hoopis muu on oluline. Maria tõi selle... Kuidas see küll välja kukkus: «Luu minu luust...» Nagu oleks Maria toonud ka iseenda... Humalus!

Tema mõtted nagu oleksid hetkeks tõepoolest segi läinud.

See-eest olid nad öösel selged ja kindlapiirilised. Sel päeval ei mõtelnud Puškin magama heites Jekaterinale.

Und ei olnud. Kuskil kellatornis lõi ühetooniliselt kell. Linna öövaikuses kires kukk. «Mida ma siis tahan?» Ja kui eriline on Maria. On ta mitmepalge-ine? Ei. Kui mitmesugune ka inimene näib olevat, oma olemuselt on ta üks. Aga kui teda on raske ühest seisukohast hinnata, siis tähendab... on ta sügav, suur inimene. Jah, «kas väga palju» või... «üldse mitte midagi».

Tema mõtted olid nüüd väga selged. Kuid selgus oli ainult küsimustes. Vastust veel ei kujunenud. Vastus oli ainult värssides. Ta tundis, kui palju ta neisse on pannud... mitte oma ideid, vaid oma mõtisklusi, iseenast. Seda oli vist ka Maria mõtelnud. Või rääkis ta millestki muust... tema tunnetest enda vastu? Kas oli üldse vaja neid värsside ette lugeda?

Nii ei saagi uinuda. Kas on tarvis sellele üldse mõelda? Võib-olla on see kõik ainult kujutus? Kuid nagu otse kivist välja voolav ojake hakkas ka temas voolama selge, puhas ja ootamatu rõõm.

Ja veel kord, — nagu oleks kõik see, mis oli põhiline, kuidagi iseendast, teadmata kuidas kindlalt oma kohale asetunud, — veel kord mõtles ta väga tõsiselt ja pisut lapselikult: «Aga võib-olla leiaksin temas,

rahutus, mingi rahu!» Rahu — see on aga jõud ja tugevus, see ei segaks, vaid abistaks.

Puškin oleks võinud Mariast mõtelda võib-olla ka nii: temas, rahutus, leiaks ka Maria rahu! Kuid seda teist mõtet Puškinile sel mõtisklustele pühendatud ööl siiski ei tulnud... Ta ringutas — veel viivuke — ja uinus kohe.

Ja mõni hetk enne une tulekut kuulis ta all müra, esemete kukkumist ja kellegi tugevat häält, see oli tuttav, ent talle ei tulnud meelde, kellel oli selline nagu külmast kähedavõitu hää, millele mõne tunni pärast sai osaks teda üles äratada.

KUMNES PEATÜKK

KONTRAKTÕ

Niisiis, Puškin ärkas ikka sellest samast kummallisest mürast. Ta eraldas hästi Nikita ettevaatliku, hoiatava sosina, kuid ei suutnud ikka veel arvata, kes on õine ootamatu külaline. See hoidus ka nähtavasti tagasi, et mitte kogu maja jalule ajada, kuid ometi vingus ta hää vahel nagu mõök, kui seda tupest välja tõmmatakse, ning korraga tekkis tunne: pole enam linna, pole maja, seinad on kadunud, pimedusse hajunud... on lage väli, lumetuisk... nuut vihiseb. Kuid mis see siis ometi on... ja kuidas võib mitte ära tunda? Muidugi on see Davõdov — Deniss!

Puškin süütas ruttu küünla ning haaras tugitoolilt hommikukuu.

«Vaata kus ootamatus! Noh, Nikita, rütem! Lase sisse!»

Toa uks polnud ööseks suletud ja tõmbi saapanina energilisest löögist paiskus see pärani. Ust niiviisi lahti paisata võiks ainult järsk tuuleil äikese ajal või mõni ööst ilmunud hiiglane.

See hiiglane ilmuski lävele. Ta peatus, kõikudes kergelt kauge küünla ähmasest valguses. Kogu ta vägevus oleks nagu sellesse tõukesse läinud ja nüüd

otaks ta ilmselt tasakaalu. Ja see hiiglane oli vaevalt suurem Puškinist. Habemesse kasvanud ning mehine, husaari dolman selga visatud, kiiver viltu peas, ise uljas ja meeletult joobnud. Ta oimudelt langesid juuksed rõngastena alla põskhabemele; kähar põskhabemesse, mis lõua alt kui maruline murdlaine välja paiskus; ja just nagu tormist vigastatud kalapaat, mis ahiski ei taha põhja minna, vaatas sellest kaosest välja vilke ahtake nina. Mõlemal pool nina aga kerkisid ahvardavalt vurrud nagu kaks kaljutippu... See on Davõdov!

Deniss Vassiljevitsš sirutas Puškinile eemalt käe.

«Nojah, jalad ei kuula sõna... Kus on sul siin diivan?»

Ta trummeldas sõrmeotstega vastu pead ja deklameeris imekombel kindlalt ning kainelt, pilgutades kavalalt oma elavaid rohekaid silmi:

«Kui sulle juhtimise õigust omistada, siis meil on täieline õigus komistada!»

Ja kummardudes hõõrus ta tugevasti oma kangeksjäänud reit.

«Deniss Vassiljevitsš! Kust siis sina ilmusid? Tuled nagu lahinguväljalt.»

«Nii see osalt ongi... Aga kas mäletad, kelle värsid need on? Kui mäletad, siis tule ja suudle mind!»

Kuid Puškin, kes hämmastusest jäi hetkeks hommikukuu kohendama, jõudis vaevalt tema suunas liigutuse teha, kui Deniss Vassiljevitsš ise, kes lõpuks nõrkusehoost jagu oli saanud, kergelt, peaaegu üles hüpatas üle toa Puškinile vastu jooksis, ja nad kaelustasid teineteist tugevasti.

«Ja sina võisid arvata, et ma... Kaks-kolm pudelit ju ainult! Aga ma tulin siia juba paari tunni eest. Pidin minema Davõdovite korterisse, seal ma alati... Nemad aga, tead, on teise majja asunud. Ei hakanud otsema ja — siia! Panin asjad maha — ja restorani. Milleks majarahvast äratada? Aga oli nälg.»

«Ah siis sina see olidki? Uinusin parajasti, kui kuulsin, kuidas asjad kukkusid.»

Davõdov vaatas talle nagu midagi meelde tuletades otsa.

«Ahaa! Sa ütled, et justkui pärast lahingut?»

Ta istus diivanile ja tõmbas sõduri kombel üksnes jalgade abil saapad maha.

«Kas piipu pakud?»

Ja võtnud seljast pealisriided, heitis ta diivanile pikali, kloppides enne padjad kohevile.

«Eh, kui hea! Justkui tubli heinakuhi... Eks kuula siis. Seal trügis üks kaptenike ligi. Noh, palus luba lauda istuda. Näen, vurrud tal juba märjad, tahab neid niisutada. Egas midagi, eks niisuta! Palun väga! Jõime. Räägime ühest ja teisest. Ja kuidagi vihjas ta jutu sees Bagrationile. Sa ju tead, et ma vürst Pjotr Ivanovitši... näe, kus kannan, — südame all. Ta elab mul siin! Ja kui ta nimetas seda kallist nime, tõusin ma püsti. Aga tema? Istub ja jõllitab mulle otsa, ei saa aru. Mina kamandan: «Püsti!» Tead, röögatasin nii, et klaasid laual klirisesid. Tema aga vahib kui ogar, kui kivist puuslik. Istub ja jõllitab. Noh, siis tõstsin mina ta püsti!»

Ja Davõdov näitas täpselt, kuidas ta kukla tagant oli kinni võtnud, ning edasi kujutas ilma sõnadeta, ainult žestidega, kuidas ta kaptenikese oli nurka visanud, ja tegi seda nii ilmekalt, et Puškin laginal naerma hakkas; isegi judinad käisid tal üle selja.

Oli tõenäoline. Võis uskuda.

«Ja nüüd — duell? Tulid mind sekundandiks kutsuma?»

«Vaata, kõigepealt tulin ma siia, et sind suudelda. Ja duell? Milleks siis duell? Ta vabandas. Ja tema poolt ettetoodud motiivid... olid küllalt kaaluvad. Juba enne lauda istumist oli ta, nagu selgus, täis...» — Ja Deniss Vassiljevitš tõmbas sõrmega üle oma kaela. «Selgus, et ta oli juba pool tosinat võtnud. Ma kontrollisin. Tal oli lihtsalt raske püsti tõusta. Sülgasin. Andestasin.»

Ja tuletanud jälle meelde (võib-olla polnudki ta unustanud), küsis ta veel kord:

«Noh, kelle värsid need siis ikkagi on?»

Puškin muigas tema autorinõrkuse üle ja vastuse asemel kordas ning jätkas:

«Kui sulle juhtimise õigust omistada, siis meil on täieline õigus komistada! Nii võime komistades, kuis me ka ei püüa, su kõrgust vastu kivi raskelt ära lüüa!»

Deniss Vassiljevitš oli väga rahul. Pannud piibu kõrvale, keerutas ta mõtlikult vurru.

«Jah... Aga üks sõna on sul siiski meelest läinud. Mul pole «kõrgust», mul on ainult «võimsus».

«Kuid kas ei mõtelnud sa «kõrgust»,» küsis Puškin naerdes, ja ta naerust oli näha, et ta selle sõna meelega oli muutnud.

«Ma sain ka «võimsuse» eest väga tubli peapesu.»

«Ja üks tutt olevat, nagu räägitakse, täitsa valgeks küüritud, kuid pole nagu märgata.»

«Vaata ette, kellelegi teisele poleks ma seda kinkinud,» vastas Davõdov kulme kortsutades ja puhus läbi torru tõmmatud huulte; nii tegi ta alati, kui ta endas tekkinud rahulolematust «välja puhus».

Davõdov oli oma valmide eest kaardiväest jalaväkke üle viidud, hall juuksesalk aga oli tal olnud juba noorest east ning ta värvis seda hoolega. Säärane nõrkus oli sel kangel mehel. Ja kui talle midagi meelde tuli, ei ütelnud ta ära lõbust paar-kolm aastakest oma õlgadelt maha visata.

«Ütlesin nõnda seepärast, et see oleks sulle väga sobinud,» lausus Puškin lepitavalt. ««Anakreon dolmanis», ja seejuures valge juuksesalguga — tore!»

«Sa mäletad ka seda!» elustus Deniss jälle.

«Mina mäletan kõike, ka seda, kuidas sa Vojeikovi Parnassi aadresskalendris oled märgitud: «Tegelik luuletaja, Apollo kindral-adjutant Bacchuse ja Venuse kirjavahetuse küsimuses.»

«Oo! India vallutaja Bacchus ehk teisiti mu nimega Dionüsos — see on tõepoolest nii, kuid Venuse osas... Tead, ma abiellusin hiljuti.»

«Kuid ikka keerutad sa oma värsse nagu vurrusid, või vurrusid nagu värsse.»

«Oled õigesti mõistnud. Ma pole luuletaja riimide

ja värsijalgade, vaid tunde järgi. Ja mu värsid on pärit viinaklaasi tagant, vahel aga retkedelt käputäie oma hulljulgetega tintmusta pimedusse — see kõik on üks ja sama. Sina saad sellest aru. Aga ma armastan, kui aru saadakse. Muide, seni kui akna taga pole veel valgeks läinud... Minu lipukirjaks on: «Liiglobisemisest pole kasu!» Magama!»

Kuid kõneldi veel paar tundi ning ka lipukirja korraldusi mitu korda. Nad vestlesid paljudest asjadest. Davõdov kiitis «Ruslani» ja Puškin tunnistas, et ta temale mitmeti tänu võlgneb.

«Sina oma värssidega andsid mulle tunda, et võib algupärane olla!»

«Ja mina, sa olid siis vist aasta kolmene, ennustasin su saatuse. Kas tead seda?»

«Missuguse saatuse?»

«Ikka praeguse. Kas sa seda lugu ei mäleta: tsaar mõistis magnaadi surma: — «torkava tõe ja püha õiguse eest». Too aga vastas talle valmiga...»

«Jõest ja peeglist. Mäletan. Peegli saab puruks lüüa, aga oma inetust ei saa jões maha pesta!»

«Monarh ta juttu uskus nagu piiblisalmi, seepärast andis talle elu, vabadust... Ma pisut vääratasin! — andis... pagendust, sest muidu meenutaks see tõsilugu valmi.

Nõndaks, Puškin. See ongi sinu lugu... Aga kuidas elab Aglaja Antonovna? Õitseb nagu teeroos? Endist viisi?»

Puškin teadis sellest Davõdovi ammusest kiindumusest oma paksu onupoja Aleksander Lvovitši naisesse. Sel teemal oleks ehk võinud ka põhjalikumalt kõnelda, kuid ta kartis mõne torkava märkusega riivata Denisi Vassiljevitši, kes seltskonnadaamide suhtes säilitas alati rüütelliku delikaatsuse.

Nii hüppasid nad ühelt teemalt teisele, kuni Denisi nagu mingit ringi lõpule viies jälle oma «kapteni-kesele» sattus. Too nähtavasti kipitas tal nagu kontkurgus, mille oleks tahtnud endast rutem «välja rääkida».

«Jah, tead sa, too kaan ikka... Pärast sattusime

jutuhuugu: ma olin teda tublisti kainestanud. Nagu selgus, sõdinud ta Ruštšuki all, lipniku aukraadis, siis kui see meie «las käia» Kamenski, kes tuli Bagrationi asemele, tahtis vaenlasele puru silma ajada. Ja mõtle ometi, ta austab Kamenskit. Mis sa ütled! Loll! Noh, ma siis tuletasin talle meelde, kuidas seesinane väejuht saatis Basnjaga-agaale ütlema, et, näe, ma tuln sõjaväega ja jätan kolm tundi otsustamiseks — kas annad alla või paned vastu, too aga vastanud, et ter- vitab teda saabumise puhul, et ta võib isegi väravad avada ja teda otse Ruštšuki kindluses seisuse kohaselt vastugi võtta, kuid ta ainult palub kõigekõrgemat — võtku ta kõikvõimas Vene vägi oma kaitse alla. Ja me panime kaheksa tuhat meest Ruštšuki all magama, kuid Kamenski Ruštšukki ikkagi ei vallutanud... Sihukesi ei austata! Ja oleks see jutt toimunud seistes, siis oleksin sellele lontkõrvale kamandanud: «Istuda!»

See oligi nii tõelise kire kui ka liiglobisemise viimane puhang. Uljas tuur oli lõpetatud. Davõdovit ei kiigutanud, nagu mõnikord sadulaski, mitte viinauim, vaid taake uni.

«Aga vahel juhtus...» hakkas ta haigutades rääkima. «Samal maal, kus me Nikolai Nikolajevitšiga... Jõeke ja mäed... see tähendab mitte mäed, vaid mets... ja mul on vaja... Mis mul siis vaja on...»

Ning ta vajus pisut küljeli, pööras silmad ära ning lastis kätel langeda, liigutas veidi vurrusid (vist oli see naeratus), ajas suu prunti ja sosistas:

«Tea, mis mul vaja on... magada.» Ja «magada» ütles nähtavasti juba magaja.

Nii muutus hiiglane korraga lapseks; ulja löögimehe võis kätele võtta ja kuhugi mugavamale asemele viia. Ta liikmed jäidki laialisirutatult paigale, nagu oleks ligikauds neist omaette uinunud ja nagu ei seoks neid miski. Uni tuli silmapilk, rabavalt. Ja alles veidi hiljem oleks nagu tekkinud mingi magava «mina» tervikluse tunne. Jalad tõmbusid koomale, ka keha keeras end küljeli, käsi nihkus põse juurde ning seejärel põse alla, ninasõõrmed hakkasid veidi liikuma, suu avanes vilpiline ja äkki pani võimas norskamine õhu värinema, nagu polekski norsanud inimene, vaid kasaka

lahinguratsu. Deniss Vassiljevitsi nägu aga muutus väga heasüdamlikuks ning lapselikuks.

Puškin enam magama ei heitnud. Varsti vaatas ka valgus kahvatu ribana aknast sisse. Uni oli lõplikult läinud. Tundus, nagu oleks Puškin hangest kamalutäie lund võtnud ja sellega nagu hõõrunud. Mõtted ei lahkunud. Kuid hinges puhus nooruslik ja värskendav tuul. Rinnas tekkis ammu unustatud muretusetunne. Ees oli päev, päike, inimesed, pakane. Ja on hea, et on nii palju päikest, nii palju inimsilmi.

Tuba oli täis suitsetatud, asjad korratult laiali pillatud, kostis norin ja vilin, kuid hea oli toas olla, seal lõhnas värske, karge lume järele.

Kiievi vastu tundis Puškin suurt huvi ja Kiiev kütkestas teda. Kütkestas oma iluga — talve soomusrüüsesse pandud võimsa Dnepriga, järskude mägedega, põliste tammede ning pärnadega ja kaunitari-papluga, nagu seda siin õrnalt, naiselikult nimetati; avaruse laia haardega, otse metsadesse või steppi kulgevate laiade tänavatega, mööda nõlvakuid laiali pillatud puhaste majakestega, rohkearvuliste sepikodadega ja telliskivi- ning nahavabrikutega, mitmekesiste kauplustega, mille olid nagu haaranud oma võimsasse pihku kaubahoovid — kaks Podolil ja üks Petšerskil; oma rõõmsa ning liikuva inimhulgaga, mis voolas kingult kingule ühesuguse kergusega kas üles või alla; ka tema on nüüd sellega harjunud. «Ei tea, kas oskan enam tasasel maal käia, olen sellest hoopis võõrdunud!»

Oli ka teine Kiiev, mis keset elevust, jutukõminat ja müra säilitas oma sajanditepikkuses vaikuses mineviku selge helina. Otsekui aeg ise oleks valatud neisse katedraalidesse ja kellatornidesse: iidne Venemaa, kõige algläte.

Puškin käis igal pool; tema alaliseks tšitšerooneks neil matkadel oli Nikolai Rajeovski, kes väga hästi kogu minevikku tundis.

Kaugelt silmapiirilt üle avaruste hoovas juba kevadtuul surmatud vürsti Askoldi haua kohal. Jumal teab, kas seda vürsti oli kunagi olnudki, kuid rahva legendi järgi võitis Venemaa tema ajal esmakordselt ajaloo

endale kuulsa nime. Oli küll sündinud see, et kakssada purjepaati ilmusid äkki Tsargradi müüride alla, mille väravatele hiljem Oleg lõi üles oma võitjakilbi. Ka see aastangute järsak ja see kaugus ning Tšertoroi, mis väsimatult Dneprit kaevab ja on oma jääkatte juba nüüd murdnud, — see kõik oli juba ka siis. Ja talve lõpu lähenedes helises samuti põõsastikus tuul, õõtsutades ning murdes jääpurikaid kibuvitsapõõsaste okstel.

Veel enne Davõdovi saabumist oli Puškinile kord meenunud luuletajast partisan, kes kombe järgi ja assejuhatusega nimetanud lollideks mitmeid silmapaistvaid kõrgeid aukandjaid, kuna need mahapõletatud muistse pealinna saatusest tuimalt vaikisid, ja laaknud siis nende kohta lendu ütluse: «Nad on nagu muretud toonekured Trooja varemeil.» Puškin muigas lõbusalt ja ütles kindas kätt Nikolai õlale pan- nes naljatoonil:

«Noh, mu mitte muretu toonekurg, kuhu läheme edasi?»

Ja nad suundusid kloostrisse. Teel fantaseeris Puškin: «Askold vist ei olnud Askold, vaid skald, ja see kõik oli tema väljamõeldis. Nii ütles ta: «Saagu!» Ja nõnda sündiski.»

«Sa hakkad piiblikeeles rääkima.»

«Piiblikeel on tugev ja otsekohene. Pane tähele, ma veel kirjutan midagi piibli teemal!»

Kloostriõues oli rahvamurd: palverändureid naisi ja mehi, novitse, kes müüsid mitmesuguseid imettegevaid asjakesi, armetuid kerjuseid, kes näitasid oma haavu ning paiseid ja korjasid puust kausikestesse raskeid viiekopikalisi rahasid, mis suuruselt ja kaalult ei jäänud maha «Vene riigimündist» — rublast, kõigi ihaldusobjektist; vastiku kriiskava häälega lauldi psalme ja «tihhiire, siinsamas aga pakkusid kärarikkalt oma kaupa reipad noorikud, rätikud peas: «Päevalil-li-i! Päevalil-li!» Oli ka mõdumüüjaid, kuid neid kloostriõuele ei lastud ja nad seisis väravate juures: roosad, lahked, selja võõtatud vammused, juuksed järsult poolpikaks lõigatud ja kaelad terava noaga puhtaks kratsitud: otsekui Jaroslavli või ka Kostroma agulite rahvas. Siin kaubeldi ka linna riidekaubaga ja juba vanast ajast

kuulsate süda-ukraina kangastega: kuked kiresid heast tihedast lõuendist käterättidel nii kõvasti, et oli tahtmine rääkida valjemini, sest muidu ei oleks ehk kuulnud.

Koobastes oli see-eest umbne, vaikne, jalgade sahin ja palvetajate sosin, salvimisõli lõhn ja küünlatahm. Kauaks ei saanud siia jääda. Kalmistul seisatasid nad Iskra ja Kotšubei kalmu juures. Puškin märkis endale üles ka nende hauakivile raiutud vanaaegsed värsid ja proosalise hauakirja: «1708. aasta juulikuul 15. päeval raiuti surnuks sõjaväe-killavooris Belaja Tserkovi taga Borštšagovtse ja Kovševoje juures suursugune Vassili Kotšubei, peakohtumõistja; Joann Iskra, Poltaava polkovnik. Nende surnukehad aga on juulikuul 17. päeval Kiievisse toodud ja samal päeval pühas Koopakloost- ris siia paika maha maetud».

Ukraina rahva ajalugu? Võib-olla. Aga võib-olla ka poeem: poeem Ukrainast. Ja mitte enam muinasjutt, vaid tegelik elu — kohutav ja ilus...

«Lähme, ma näitan sulle veel midagi... Vähesed teavad seda ja vähesed käivad seda vaatamas.»

Ja nõutanud kelleltki loa, viis Nikolai ta astmeid mööda väikesesse kaunisse kirikusse, mis asus kloostri sissekäiguvärava kohal.

Uste tagant läks veel üks keerdtrepp. Ja see, mis oli seintel, oli tõesti imeväärset kaunis.

«Saja viiekümnes Taaveti laul,» ütles Nikolai. «Iga hing kiitku issandat!»

Aja jooksul pisut tühmunud ja kustunud seinamaalil on näha mägesid, puid, sildadega mägiojasid, ja nende vahel sammuvad paradiisi poole vagade neitsite ja pühade meeste salgad. Maa peal ja vees on meta- loomi ning linde: ühe küüruga kaamel, sakiliseks lõ- gatud kõrvadega pisitilluke, paabulinu suurune ele- vant ja sealsamas elevandisuurune lillalise sabaga paabulind, kroonike peas, peenikeste jalgadega, kikk- kõrvadega ja rotikoonuga koer, siis ahvid, vähid, jaana- linnud, luiged, tuvid, hani ja siinsamas lainetel õõtsuma- sireenid ning näkineid — ja kõik sammuvad para- diisi: iga hing kiitku issandat! Ja värvid? Riided kiren- davad värvilistest mustritest ja vagad neitsid ei anna

alla ei lihavuse ega ereda põsepuna poolest neile kiiev- lannadele tänavail, kelle vaaremade järgi kloostri noo- red ning lihtsameelsed kasvandikud neid kunagi olid maalinud.

Puškin oli võlutud. Ta naeris südamest, andes oma naeruga väärilise panuse ristiusu-ainestiku naiivselt paganlikule käsitlusele. «Ka mina peaksin midagi piibliteemalist kirjutama!»

Nii ka nüüd... On varane hommik, Davõdov magab, majas pole veel keegi ärganud, ainult vaikselt tänavalt on vahetevahel kuulda, kuidas seal krigiseb lumi kel- legi kerge ruttava sammu all, — nii tekkis ka nüüd temal tahtmine välja vabadusse minna. Harvad, tasa- sed, nagu ainult asjaosalistele pühendatud kellalöögid kutsusid koguduseliikmeid varasele jumalateenistusele. Puškin polnud veel Sofia kirikus käinud. Vaja minna!

«Sina, kulla sõber, oled vist mõistuse kaotanud,» vastas unine Rajeovski silmi hõõrudes; Puškin oli ta halastamatult äratanud.

«Noh, Nikolai, kullake, lähme! Kuidas ma siis ilma sinuta?»

«On sul seal kohtamine või?»

«Midagi taolist!» naeris Puškin. «Tahan end patust puhtaks pesta ja mäestikuõhku hingata.»

Tänaval oli jahe, kerge ja hea. Üles tõusta ja vara- sele jumalateenistusele minna — kui erakordne!

«Varsti tuleb ära sõita. Kuid ma pole seal veel käi- nud. Püha Sofiat ei tohi aga solvata...»

Ruumikas süngevõitu pühakojas oli rahvast vähe. Kuid ikonostaas säras tuledes, kõige kõrgemal aga mustendas tumeda habemega karm Kristus. Õhk kiri- kus oli raske, lauluviisid kõlasid süngelt, tähtsalt. Iga samm kiviplaadidel kajas tumedalt ja hajuvalt nurkadest vastu.

Nikolai viis Puškin Jaroslavi sarkofaagi vaatama. Ta oli kelleltki kuulnud, et Karpaatides hutsuulid veel praegugi tarvitavad samasuguseid katusekujulise kaa- nega puusärke. Sarkofaag oli kaunistatud sisseraiutud kujutustega: kreeka tähtedega ristid, sõõrides taeva- tähed, sümbolistlikud kalad, taimed, linnud oma pesade juures. Kogu see marmorist ehitus sarnanes

pisut majakesega, mis oli ilustatud ja kohandatud surnu eluasemeks. Väikesed õnrad meenutasid akna-kesi, kust surnu võiks üht silma pilutades maailma vaadata ja kust ka temale võiks pilku heita...

Kuid ka kogu kirik, mis kunagi oli olnud täis elu ja tuluselt osa võtnud sündmustest, sarnanes nüüd osalt ise hauakambriga. Kas oli mõtet siia tulla? Nikolail on õigus: nii varasel tunnil võib küll ainult kohtamisele joosta...

Kuid ootamatult toimus «kohtamine» siiski. Ikonostaasi ja sambaid silmitsedes nägi Puškin äkki suurepäraselt mosaiiki — neitsi Maarjat. Tal ei olnud last süles, ta polnud ka mingi püha neitsi, vaid tõeline maine tütarlaps. Ta oli töötamas, ketras: ühes käes koonal, teises lõng, lõnga otsas kedervars... Ta on peatunud ning vaatab... Ja võlvkaare teisel poolel astub, sandaalid jalas, pika, hoogsa sammuga peaingel Gaabriel.

«Ta käes on sau,» seletab Nikolai, «kõigi rändurite ja jumala saadikute sümbol.»

«Ka mina olend rändur,» muigab Puškin, «ja olen luuletaja, järelikult samuti jumalate saadik. Kuid see pole ju sau, sa vaata lähemalt.»

Tõepoolest, sau näib rohkem sarnanevat tohutu suure liiliavarrega, — kuid miks on ta punane? Ja see seal parema käe ülestõstetud keskmise ja nimetissõrme kohal on pigem küll õiekroon kui sau krooniv rist. Varre ülemises otsas aga leegitsevad valgete tähekujuliste õielehekeste vahel granaatkivi värvi täpid. Vaevalt saab taevane saadik armsa patuse maa peale astuda, kui juba tuli teda äkki puhkenud kirega kõrvetab. Ja seesama tuleleek on juba põlema süüdanud Maarja kedruse — koonla, lõnga ja kedervarre.

Nad pole veel teineteise lähedal, kuid näevad teineteist. Neid lahutab ruum, see on täis küünalde leegitsevat merd ja iga küünal on nagu avatud põlev süda. Ja äkki eraldus kooris varem teiste hulka eksinud noor naisehää ja selles hääles väljendus kogu õitsva, juubeldava elu küllus. See oli imeväärselt kaunis, nagu oleks päike võlvid laiali lükanud ja kõrguses särama hakanud.

Korraga taandusid nii piibel kui ka Parny ja Voltaire kuhugi alateadvusse ja nende asemele astus kirikust see mosaiik, mille kahvatutest värvidest vaatas purpurina läbi paganluse päike, mitte ka paganluse... vaid päike, mis loob maakeral elu. Ja põlevate küünalde praksumine ning nende kohal värelev õhk — kõik see voogas Puškinis mingi ootamatu, poeetiliselt selge, üle-meeliku ja samal ajal puhta — loomingulise kavatsusena. Kas kavatsusena? Veel mitte... Küll aga eelalmusena. Ja kõike seda tajus Puškin mitte kui ristiusu müüti, mille üle võiks ka naerda, — ei, see oleks nagu olnud tükike maist, lõunamaiselt kirglikku tõsielu. Ja kui müüt, siis koguni mitte kristlik müüt — sellest õhkub veel palju vanemat aega — Hellast: maisest ilust võlutud jumalate laskumine maa peale.

Selles tulede valguses, mida veel tugevdas rikkalikult kullatud ning reljeefse taimornamendiga kaunistatud altari peavärvavate vastuhelk, oleks otsekui alanud ka Puškini enda nägu, kes seisis kokkusurutud huultega, pilk liikumatu. Tema näoilme muutus kooskõlas hinges tekkinud varjatud erutusega, mis kord valbus, kord uuesti süttis. Nikolai ees, kes seisis tema kõrval, ei jäänud midagi varjule: sõprus on tähelepanelik, ja sellises vaimustusehoos ei olnud ta Puškinist veel iialgi näinud.

«Mis sul on?» küsis ta tasakesi. «Aga tõesti: sa ju... sa ju ise sarnaned praegu Gaabrieliga.»

Puškin ei naeratanud ja vastas õige lühidalt: «Peaaegu. Lähme.»

Nii juhtuski, et sel hommikul eostus temas uus laps — «Gavriliaad», mis on alustatud Kiievis ja hiljem lõpule viidud Kišinjovis.

Deniss magas ikka veel, kui Puškin tagasi tuli. Teda oli käidud juba taga otsimas, kuid käsk oli teda mitte häirida.

Oma tuppa minnes kohtas Puškin Aglaja Antonovnat. Nii vara polnud ta kunagi Rajevskite pool käinud. Hommikuses rõivastuses noor naine oli värske ja lõhnav nagu alati. «Selline on igavene Eeva, kes oma

sõprust maoga pole veel lõpetanud,» tuli tal mõttesse. Ja muidugi oli ta rõõmus, et Denissil naist kaasas polnud...

«Aga kes on see luuletaja,» küsis Puškin lõbusalt, «ja kas tuleb teil meelde, kelle järele ta õhkas vist nii:

Kui palju vaevleb vangilangenuid,
kui palju piinleb ärapõlatuid
ümber kaunitari eluasemel!»

Aglaja Antonovna vastas rahuloleva naeratusega ja hoolimata hommikutunnist, sirutas käe lauakese poole paberossi järele.

«Kunagi hulguti ringi,» vastas ta teeseldud tagasihoidlikkusega ja langetas isegi silmad. «Nüüd aga vist magatakse ega taheta ärgata. Kuid räägitakse, et teie olevat vara üles tõusnud ja välja läinud. Kuhu?»

Seejuures tõstis ta üles oma hallid kollakate tule-sädemetega «kirjud» silmad, — nagu Puškin need kord oli ristinud, — mis olid imelikud, kuid väga ilusad.

«Käisin kohtamisel.»

«Ahaa! Noh, muidugi... Aga millal noor poeet minule luuletuse kirjutab? Lah-ku-mi-seks,» venitas ta.

«See mölgub tal mõttes,» vastas Puškin ja muigas seejuures õige väljendusrikkalt.

«Kirjutan nii, et sul, emake, sellest paha hakkab,» mõtles ta endamisi hetkelise tigidusega. Muide, tõtt öelda ei olnud seda põhjustanud üksnes Aglaja Antonovna, vaid ka tema ise. Millega see naine nii võlus? Võlus ta aga tõesti kõiki.

Puškin teadis mõlemat Deniss Davõdovi luuletust, mis olid pühendatud endisele hertsoginnale, praegusele ehtsale vene mõisaprouale, ja teine neist luuletustest meeldis talle väga. Tulnud elevas meeleolus oma tuppa, kummardus ta magava luuletaja kohale ja deklameeris kaunis tasa:

«Sa ära oma juttu koo
mu hulle, tuisupäiseid retki,
mu meelde möödund uimahetki
sa ära too, sa ära too!»

Ta luges tasa, kuid ilmse kirega, mis nagu nuttis neis lühikestes ridades.

Väga võimalik, et Deniss Vassiljevitši und poleks häärinud ka kahuripauk, kuid need lühikesed read sunnivad teda kiiresti üles hüppama.

«Kus ta on?» küsis ta silmi vidutades ning uimasena äkilisest ärkamisest. «Või oled see sina tema asemel?»

«See olen mina — sinu asemel:

Mu tee ära juhata
mind jätnud õnnetust ja häda!
Las kiretormid rahuneda
ja värsked vermed puhata!»

Veerandtunniga, sõjamehelikult kiiresti, oli Deniss Vassiljevitš söögilauda minekuks täiesti valmis.

Minnes võttis ta Puškinil küünarnukist kinni ja soostas, teda vurrudega kōditades, talle kõrva, kuigi vaikselt, ent ikka niisama kähisevalt ja kiunuvalt:

«See, vennas, on möödas. Seda tagasi ei saa. Ära tuleta meelde! Aga värsid, ütled sa, on head? Süda kirjutas.»

Päev oli imeilus; räästad tilkusid päikese käes. Läbi avatud õhuakende kostis linna lõbusat müra.

Deniss Vassiljevitš võeti sõbralikult vastu. Lühikese elne järel otsustati ühiselt välja sõita Podoli — Kont-raktõle. Asugu ta pärast seda Vassili Lvovitši juurde.

Kontraktõ sumises ja kobrutas linnas juba ammu, ujutades Podoli üle niisama võimsalt kui Dnepr. Kuul-sale laadale sõitsid mõisnikud kokku nädalaks või kaheks — rahapunga tühjendama, äri ajama, pummel-dama ja näitlejannade ümber lipitsema. Sõideti kau-gelt, sadade ning tuhandete verstade tagant, ja sadu, vahel ka tuhandeid maksti üksnes eluruumi eest. Linn kees üle ääre. Moskva ja Nikolski tänavast oli raske läbi sõita jalakäijate pärast, kes Mostovaa tänavat (ainuke sillutatud tänav) kaudu ikka sinna — Podoli, Kontraktõ platsile — tõttasid. Ja kuhu need küll kõik mahtusid!

Deniss Vassiljevitš, kes öösel vendi Davõdoveid üles ei leidnud, katsus peavarju saada «Rohelises Võõraste-majas», kus ta oli harjunud peatuma, kuid seal olid koridoridki täis. Talle pakuti vabanduste saatel mad-ratsikohta kontoripuldi kõrval. Palunud näidata täp-

selt, kuhu ase pidi üles tehtama, sülitas ta väga täpselt just sellele kohale.

Aglaja Antonovna käis viimastel päevadel igal õhtul Kontraktõmajas korraldatavail kontsertidel ja vahel ka teatris. Seal esines nii vene kui ka ukraina trupp. Teater oli korralik: kahed loožid, kümmekond punase kaleviga tugitooli, parter meestele, amfiteater ja rõdu.

Selle aasta sügisel võtab teatri rendile äsja priika lastud noor näitleja Štšepkin, kes oli seni teatris pärisorjana mänginud. Ta oli Puškinist juba kuulnud, kuid ei võinud aimatagi, et too on Kiievis. Noorele poedile, põlualusele, kes loata oli Kiievisse sõitnud, andis Nikolai Nikolajevitš sõbralikku nõu end mitte väga palju näidata.

«Kas teate, kes siin komandandiks on? Andrei Andrejevitš Araktšejev, Aleksei Andrejevitši vend, keda te nii palavalt armastate. Kuigi see pole just niisugune marutõbine koer, on ta ikkagi sama tõugu.»

Puškin jäi Araktšejevi kohta antud määratlusega rahule ja võttis nõuannet kuulda.

Teater oli tiheda «Keisriaia» taustal üsna kena. Sammastega eraldatud nelja portikuse tõttu sarnanes hoone mõisa härrastemajaga. Mitu malmist laternat ootas videvikku, et valgustada silindreid ja daamide kübaraid. Praegu, kus teatrist sammu mööda sõideti, meeldisid Puškinile eriti kaks vasakul kasvavat noort paplit. Neis oli noorust, saledust ning ka mõtlikkust. Ta pöördus Maria poole, kes istus samas saanis. Täna oli Maria tõsiduse koju jätnud, ta tumedad silmad särasid elavalt. Ta võttis väljasõitudest harva osa ja kevade-eelne päikesesära ning liikumine valmistasid talle veel lapselikku rõõmu. Ta heitis pilgu Puškinile, kumbki ei lausunud midagi: piisas pilgust.

Kuid ka need ütle mata jäänud sõnad, — sõnad, mis mitte üksnes et endale kohta ei leidnud, vaid seda ka ei otsinud, — ka need jäävad meelde!

Kui Maria hetkeks nende kahe paplikesega kohakuti sattus, hakkas nagu iseendast helisema üks värsirida, millele järgnes osake teisestki:

Kui pappel kõrgendikul siin
ta sihvakas...

Helises, sisemuses kajas vastu — kord ja veel kord, nagu kadudes seniks kuhugi mälu salajastesse kurdu-desse, kuni tuleb ta tund; polegi vaja üles märkida. Praegu see ununes. See «praegu» on tulvil tänast, mis ilalgi ei kordu ja kiiresti kaob. Hetk — ja juba laskub sellele mineviku kerge vine. Ent ka sellele ta ei mõtel-nud. Tema eest «mõtlesid» hingamine, südame tuksu-mine ja puhas rõõm vaadeldava kauguse üle.

Kaugus, kuid ka rahvas — paremal ja vasakul, ees, taga. Ja, näe, lõpuks ka Dnepri kallas, inimest erutav sinav avarus.

Suur kaubaturg võttis enda alla tohutu väljaku. Seda ümbritsesid hoonetemürakad. Nende hulgas oli ka Vaimuliku Akadeemia hoone. Puškin noogutas talle nagu tuttavale: seal oli omal ajal õppinud ka doktor Rudõkovski, kes «hulgas preestrikuue klistiiri kasuks», nagu Puškin tema kulul nalja oli heitnud.

Kaubahoovi nelja jämeda sambaga kaunistatud sisse-käigust vasakul asusid arvukad joogimajad. Sealt kostis simbli- ning kitarrimängu, joobnute jorutamist ja inimeste üldist häälteköminat, mis oli tugev kui mere mürdlaine mürin. Vahel ilmus mõne salakõrtsi trepile, mille kohal rippus üsna keskaega meenutav silt, mis kujutas kas luike, hauduvat kana või karu, mõni prassima kukkunud keigar, kes viinauimas kaardilaua taga on maha mänginud kuue ja vesti, uuri ja uuriketi ühes kõigi ripatsitega; mees vaarus nagu pilliroog tuule käes, ta saadeti aga minema koguni ebalahkelt: nii visatakse ehk ainult tühi õllepudel prügihunnikusse. Kuid kõige märkimisväärsem on see, et saatuse ohver alistus teda varitsenud paratamatusele ilma vähimagi protestita, isegi mingi peaaegu filosoofilise naeratusega, millest paistis läbi mõtisklus eba-tõusliku korra üle maailmas, kus sellised ebameeldi-vad sündmused korduvad haruldase järjekindlusega.

Kõlas ukraina, vene, juudi ja poola keel; armeen-lased ja türklased kauplesid idamaiste maiustustega; palaganides näidati õpetatud metsloomi, pädikuid ja papagoisid; poola ning itaalia kaupmehed müüsid sametit ja siidi ning nende telkide ees jäid seisatama mitte ainult poola aadlikud, vaid ka kähara juukse-

tutiga turjakad noormehed; kui ei ostagi, siis on, mida jutustada! Turuplats pole ju seinte vahel, siin on vaba voli: siin trügisid külge külje kõrval poola panid ja juudid, aadlikud, kaupmehed ja mõisnikud, ametnikud ja mustlased, preestrid ja parisnikud.

Kontraktõmaja sambad, joogi- ja söögimajade seinad, tarad ja kaubakastid kirendasid kuulutustest, mis pakkusid küll lõhnaseepe, küll imettegevaid värve, kontserte, oopereid ja vodeville.

Polnud põrmugi tahtmist lahkuda lõbusalt laadalt. Saabusid üha uued saanid ja reed, paberist lilled lookadel ja rakmetel; hobuste lakad olid punutud tugevaiks palmikuiks ning ehitud kõigis võimalikes värvides lintidega. Vahel moodustasid need saabujad terve voori, mida saatsid veiderdajate pasunate ning litauride helid. Näe, seal visati poisikeste kambast ühe säärase kirevamustrilise kehakattega pasunapuhuja pihta lumepall. See lendas otse pasuna laia kõrisse, pasun piuksatas haledasti ning jäi vait. Siis avas oma kõri arlekiin ise ja nüüd läks lahti lõbus vastastikune söimlemine.

Rajevskid vaatasid seda kõike saanist väljumata. Puškin aga ei püsinud paigal ja tal lubati rahva sekka rüselema minna. Ta heitis pilgu ka peahoonesse; seal polnud trügimist vähem. Hiiglasuures alumises saalis ja mõlemas tiivas oli üksnes müügivitriine ja lette rohkem kui kakssada. Seinte ääres müüdi pudukaupa, hõbe-, pronks- ja terastooteid. Läikisid pistõdad, serviisid ja peeglid. Keskel olid kahte ritta asetatud kapid ja lauad nii vene- kui ka võõrkeelsete raamatutega, piltide ja gravüüride, portselanist ja merevaigu esemete ning kujukestega... Puškin sai siin teravalt tunda kõiki ebamugavusi, mis on seotud rahapuudusega. Tal jäi üle vaid imetleda teisi.

Müünud ära peedid või nisu, avas mustmullamaadelt saabunud mõisnik kõik oma sisemised ventiilid. Kalle teenripoissi käisid tal kannul. Ühel oli käes pungil rahapaun, teisel kummaski käes korv. Kaupade eest maksti niipalju kui küsiti. Üks poistest võttis raha ja ulatas auväärsele kaupmeheisandale, teine aga võttis vastu kallist kaupa: taskukelli, kirjused sulle, peen-

nahatõid, portselanist lamburineiu, mingi silmahakanud harulduse, nugisenaha või gravüüri.

Kenad mitmejärgulised, väikeste kroonlühtrite sarnased kõrvarõngad või smaragdist silmadega ussikuju-line kuldkaevõru anti vahendajata üle naisele, kes need kahe sõrmega nagu vaasist küpsise vastu võttis. Seejuures oli pisike sõrm nagu kärbsenäpi saba ilmtingimata veidi kõverdatult püsti. Täpselt samuti läks abihaasa vestitaskusse pisike elegantne mängutoos, kaunistatud metsarohke järsaku kohal asuva šveitsi majakese vaatega.

Ja kõike seda kokku nimetati «asjade korraldamiseks». Siia sõideti ju oma asju korraldama!

Sellest vaatepildist end suuri vaevu lahti kiskudes läks Puškin üles. Seal valitses juba täielik «meelte-segatus», see, mida nimetatakse põhjalikuks «välja-elamiseks»! Eh, Denissi oleks siia vaja... Kogu restoran uppus viinaaurudesse ja tubakasuitsupilvedesse; rööksid vaskpillid, laulsid viiulid. Itaalia lauljannad panid imestama ja heldima oma koloratuuriga, ja kül- lap näis nii mõnelegi paksmaole, et ka tema kurk selle vastu vibreerib ja ta õigupoolest ise ööbik on.

Kuid kõige suurem menu oli siiski «Madridi tantsi-panadel» oma balletinumbritega. Ja kuigi need hispaanlannad, nagu paljud seda kinnitada teadsid, olid sindinud ja üles kasvanud mitte apelsinide ja lehvikute maal, vaid Varssavi umbsetes agulites, klõbis- tasid nad nii sütitavalt kastanjette ja lehvitasid viker-kaarevärvilisi seelikuid, et leidus ainult üksikuid, kelle meeli see ei hullutanud, kuid pimestas see kõiki.

Puškin korjas kõik selle üles nagu mahapudenenu- helmed, ent tagasiteel puistas ta selle naeru ning nal- jaga segatult jälle laiali.

Lõbus oli ka lõunalauas, kuhu olid kutsutud ka Kamenka Davõdovid. Deniss Vassiljevitš ületas ise- enda. Ta tuletas meelde, kuidas ta oli kohanud Napoleoni Tilsitis, kuhu vürst Bagration teda kui oma adjutanti sageli oli läkitanud.

Kehast on ta niisugune, nagu portreedel kujuta- takse. Ka tema rüht on hästi tabatud. Nägu aga pole põrmugi sarnane. Napoleonil on puhas nägu, pisut

tõmmukas jume ja väga korrapärased näojooned. Väike sirge, vaevalt märgatava kühmuga nina. Mustad kulmud ja ripsmed, aga helesinised silmad. See annabki talle erilise võlu. Kuid kasvult on ta väike, kaks arssinat ja kuus verssokit; mõõtsin ta täpselt enda järgi ära.»

Kõik naeratasid.

«Aga mis sellest, ega kõik pea hiiglased olema. Näe, ka meie Puškiniga oleme väikest kasvu, sellest hoolimata... sellest hoolimata...»

«Joome poeetide terviseks!» pani Aglaja Antonovna naeratades ette, ja kõik ühinesid temaga.

«Ja mis te ütlete!» jätkas Deniss üha enam hooga sattudes. «Kui vaim on ebatavaliselt suur oma mahtsusest jaoks, siis peab ta kas või ainult ruumipuuduse tõttu välja puhisema, peab välja purskama!»

Keset üldist elevust tabas Puškin endal Aleksander Rajeovski terava pilgu. Mida ta ütelda tahab?

Puškin ei teadnud, et Mihhail Fjodorovitš oli Moskva kokkutulekul endale täieliku tegevusvabaduse jätnud, kuid teadis juba, et Nikolai Nikolajevitš kavatses Orlovi kosjad vastu võtta ja ainult viivitab millegi pärast lõpliku vastusega. Aleksander Rajeovski pilguga vastates küsis nüüd Puškin oma pilguga: «Kuidas on, kas ettepanek on vastu võetud?» ja too noogutas jaatavalt pead.

Samal hetkel andis Nikolai Nikolajevitš ülemteenri märku. Toodi vahuvein. Kui see oli pokaalidesse kallatud, tõusis Rajeovski-isa, pokaal käes, laua tagant. Vaadates pisut vist kartusest, et ta hää sisemist erutust võiks reeta, ütles ta oma otsustavad sõnad rahulikult ja tasakaalukalt, ainult veidi vaikselt, mis silmapilgu suurust veelgi rõhutas.

«Panen ette juua peigmehe ja mõrsja terviseks!» Ta osutas klaasiga tütre ja Mihhail Fjodorovitši poole, kes tema lähedal istusid.

Kõik tõusid püsti. Deniss Vassiljevits hüüdis valju häälega «Hurraa!» Teised mehed toetasid teda. Peigmees suudles mõrsja kätt. Vanad Rajeovskid suudlesid neid mõlemi. Nüüd läksid kõik üksteise järel kihlatutele õnnsoovima.

Puškin oli seda teadnud. Oli seda oodanud. Ent tal hakkas siiski pea ringi käima. Ta sai aga endast kohe võitu. Muide, Jekaterina Nikolajevnal polnud mahti teda jälgida. Tavaline terane tähelepanu oli ka teda silmapilgul maha jätanud. Orlovil särased silmad. Ta surus kõvasti õnnitlejate kätt, ja oli näha, kuidas ta südamele on tulvil siirast õnnetunnet.

«Kord tuleb aeg ka sinule, vennas...» lausus Deniss talle. «See on suur silmapilk.»

Puškin tahtis midagi vastata, kuid jäi vait. Ta tundis, kuidas tal silmad kipitama hakkavad. Tõmmanud sügavalt hinge, pööras ta pea kõrvale.

Maria jälgis teda eemalt, ning ta käsi, mis ikka veel pokaali hoidis, väratas. Ta pani pokaali ruttu lauale, et veini mitte maha loksutada. Seda kõike Puškin ei märganud.

See oli võinädala esimesel päeval. Paar päeva hiljem saatsid Kamenka Davõdovid koduteele. Perekondlikul pidustusel nad olid olnud, kodus aga ootas neid ema, Adele ja Vassili Lvovitši naine, kes oma tillukese esiklapsiga oli koju jäänud. Ja Kiievistki — mürast, prassimisest ja lõbustustest, olid juba küllastunud kõik peale ainsana küllastamatu Aglaja Antonovna.

Nüüd, Puškinile jääb meelde Kontraktõ, jääb meelde see päev ja see lõunasöök. Järgmisel päeval oli Rajeovski pool vastuvõtt, ja kolmandal päeval sõitis ta ühes Davõdovitega Kamenkasse. Õigemini — Kamenka laudu Kišinjovi. Imelik, ta igatseski juba «koju». Teist korda aga tal polnudki.

Arasõidupäeva hommikul läks ta üksi, ilma Nikolai ja Aglaja — linnaga hüvasti jätma.

Ta seisatas mäel ja vaatas alla linna. Seal on Kreščiatskõi org, seal Peruni kuningas ja Kuradi Kandam. Nägitiakse, et Perun, kui ta troonilt tõugati, puhkes mullaga ja vesi Dnepris tõusis. Jah, võib arvata, et tal polnud just lõbus... Puškin kahetses, et ta ei saanud näha kuulsaid Kuldväravaid. Need olid kaetud mullaga, et nad paremini säiliks. Rahvasuu aga rääkis, et keegi vana Bonjak oli nad ühes endaga steppi kaasa võtnud. Nägiti ka, et üks Mihhailiki-nimeline vägilane võtnud Kuldväravad kaenla alla ja sammu nendega üle

mere otse Tsargradi. Neis suust suhu kantud rahvajuttudes, mida oli siin kuulnud ja mis nüüd spontaanselt meelde tulid, oli midagi avarat ning rahustavat, mis juhtis kõrvale iseendale keskendatud mõtted. Rahva elu on surematu nagu meri või stepp; see ei ole rahu, vaid liikumine.

Allpool lookles tavalise külateena Boritševi mäketõus, mida mööda Igor tuli vangist tagasi «püha Pirogoštšaja jumalaema juurde». Kuskil koobastes puhkas kroonikakirjutaja Nestori põrm. Meenus Mazepa majapaplite rivi, kiviplaatidega sillutatud teerada; räägiti, et maja juurest läinud maa-alune käik Dneprini... Ja kuskil üsna all, Podolis, seisis pisut viltu teiste majade vahel, millede akende arv Magdeburgi õiguse põhjal sõltus peremehe jõukusest, väike majakuskus oli peatunud Peeter Suur — Venemaa vägev valitseja.

Kui Puškinit häiris midagi, millele nimegi ei teadanda, põimis ta vana harjumuse järgi sõrmed üksteisele läbi ja pigistas neid kõvasti. Ta oli kindad koju unustanud ja tundis seetõttu kohe, et nimetisõrmel midagi puudub. Jah, puudus sõrmus, millega ta harjunud oli ja mida ta harilikult nagu ei märganudki. Nüüd aga, kui sõrmust ei olnud, oli seda kohe tunda. Kuid kahju tal sellest ei olnud. Nii oli isegi kergem ja lihtsam. Eilsel vastuvõtul või ballil, nagu seda Rajevskite teenijaskond kõlavalt nimetas, korraldati muude lõbustuste hulgas ka loosimine. Puškin pani mängu sõrmuse ja see sattus Mariale.

Tagasiteel tegi Puškin pikema ringi. Ta tähelepanu köitis väike kirik, mille ukSED olid avatud. Nikolai oli talle jutustanud, et selles kirikus on vürst Ypsilanti hauamonument, kuulsa Canova töö, kuid seni polnud ta aega leidnud siia pilku heita. Eile õhtul aga tulid Kišinjovist värsked uudised, et Kreeka ülestõus olevat juba sündinud fakt ja et Aleksander Ypsilanti selles kirikus maetud hospodari ja patrioodi vürst Ypsilanti ühe käega poeg, olevat üle piiri läinud ja et tema juurde voolavat nüüd igalt poolt kokku relvastatud rahvast. Oli raske öelda, kas see täpselt tõele vastas, kuid kuulujutud ennetavad ju sageli sünd

musi. Kuidas võiks siis nüüd niisama kirikust mööda minna?

Kirikus oli rahvast vähe. Peeti mingit poolkodust kirikutalitust. Hauamonument oli nõrgalt valgustatud, kuid silm eraldas selgesti figuuride piirjooni — ingel rüüstiga ja surnud vürsti kuju. Puškin seisatas pisut aega liikumatult ja kummardus siis lähemale; varjus hauaplaadil oli mingi tume ese. Vaatas lähemalt: värske helepunane roos!

Surm pole surm, kui elavates elab mälestus. Keegi on siin käinud, ülestõus ei ole väljamõeldis! Kellegi südamed löövad ka siin ühes nendega, kes võib-olla juba võitlevad oma kodumaa ja rahva vabastamise eest... Kui hea see on!

«Kamenkasse peatuma ei jää!» otsustas Puškin silmapilkselt. «Kiiremini sinna! Nüüd on ajalugu — seal!»

ÜHETEISTKUMNES PEATÜKK

ÜLESTÕUS KREEKAS

Kuidas Puškin ka kiirustas, et Kamenkast rutemini välja sõita, tuli tal siiski seal veel peatuda.

Maaelu kulges endiselt aeglaselt ja pisut uniselt. Vendadele Davõdovitele oli rahu pärast Kiievi kirevaid päevi väga meelepärane. Sündmused olid lihtsad, kodused: lõppes lehm, tekkis tulekahju, vesi uuristas paisu läbi. Kuid Kišinjovist ulatusid Kamenkani mitmesugused ärevust tekitavad kuuldused. Ülestõus ei olnud veel alanud, ent Aleksander Ypsilanti oli tõepoolest koos vendadega juba üle Vene piiri läinud ja seal algas kohe rahvaliidumine. Bojaarid lahkusid oma põlistest mõisatist ja suundusid Bessaraabiasse. Kõik see pidi ka Puškinit erutama, sundis ka teda lahkuma.

Eelmistel päevadel pärast tagasitulekut kippus teda jälle piinama üksildustunne ja nukrus. Nagu ränk vapustav õnnetus meenus talle see mälestusväärne õhtu, mis oli möödunud siin, just siinsamas! Ta kordas ülestõusu ja teravdas veelgi neid värsiridu endast:

«Üksinda veel raagus oksal värisemas nukker leht...»
Ja eriti sügavalt tundis ta just siin, et see pole üksnes
Jekaterina Nikolajevna pärast... See on ju peaaegu
täpne pilt sellest, kuidas ta pärast koosolekut aeda
jooksis ja üksinduses sellist sisemist külma tundis nagu
ei kunagi enne...

Nii oli see korduvalt juhtunud. Ta mõistus ja mõtted
olid valvel ka kõige tugevama meeleliigutuse hetkel.
Kuid juhtus, et see tõusis sellisest sügavusest, et ka
tema ise alles mõne aja pärast oma luuletusi üle luge-
des äkki hoopis teisiti aru sai nende tõelisest mõttest.
Nüüd jäi ta lõplikult kindlaks, et neid värsse poeemi
ei tule võtta.

Kuid ka Rajevskeid ei saanud ta unustada. Ta oli
ikka veel Kiievi õhkkonna mõju all ja kogu see maja
ning perekond köitsid teda vastupandamatu jõuga. Ta
sõelus oma mälestusi, kurtis oma saatuse üle ja tegi
endale etteheiteid tegelikult asetleidnud väikeste äpar-
duste ja kujutletavate suurte ebaõnnestumiste pärast.

See kõik ei olnud sugugi tema moodi!

Ent niipea kui ta jäi silm silma vastu oma kirjuka
parandatud käsikirjaga, muutus ta jälle iseendaks.
Vaevumärgatav naeratus eksles vahel ta huultel. Ta
tegi käega liigutuse ja käsi peatus nagu mõtiskluses,
siis asusid sõrmed uuesti tegevusse ja ta kirjutas edasi.
Huuled olid nüüd tugevalt ja valjult kokku surutud.
Tunded ja mõtted, tahe ja kirk sulasid üheks suure-
päraseks tööpingeks. Siin oli kogu ta olemus. Tervenisti
iseendas: võimas ja painduv, otsiv ja kindel selles, et ta
otsitava leiab. Ja leidnud selle, mida ta tahtis väljen-
dada paberil, leidis ta ühes sellega ka iseenda.

Viimaseil Kamenkas viibimise päevil ei lahkunud
ta peaaegu üldse vaiksest piljarditoast, kus ta lõpetas
ja viimistles «Kaukasuse vangi». Töö oli pingeline, kuid
sellele vaatamata ei kurnanud see teda, vaid andis
koguni uut jõudu. Ja nukruse asemel tekkis imeline,
värskendav rõõm. Ja kuidas saab olla sünge, kui hin-
ges on valgus? Ja missugune «õnnetus» saab sind
murda, kui sa ise oma igapäevases töös lakkamatult
ületad takistusi — lammutad ja ehitad!

Nüüd on käsikiri valmis. Puškin on terve, hingelised

kannatused on nagu minema pühitud. On aeg ära sõita!
Kõneldakse, et Kišinjov olevat tundmatuseni muutu-
nud.

Puškin jättis hüvasti pererahvaga, kes teda nii küla-
halahkelt oli vastu võtnud, kuid kõigist Kamenkasse
mahajäänud inimestest oli vist ainult Adèle see, kes
saatis teda kerge pilvekesena teel.

«Kas sõidate ka tuleval aastal vanaema nimepäe-
vale?» küsis ta lahkumishetkel.

«Ja kirjutan teile luuletusi. Tingimata,» vastas Puš-
kin tütarlapsele kiiresti ja tegi liigutuse, nagu tahaks
ta puudutada siledat juukselahku tema armsal peake-
mel.

Kuid ka see õhuline pilveke hajus ruttu. Kõik püüded
olid — edasi!

Võib-olla on Kišinjov muutunud, kuid ka tee sinna
on tundmatuseni muutunud. Kõikjal postijaamades ja
teel nägi ta sõidukeid Moldaavia ja Valahhia põgeni-
kega, kes linnas endale peatuspaika polnud leidnud ja
maju ning mõisaid maha jättes oma senise vürstliku
elu pärast värisid.

Puškin jälgis neid suure huviga. Võis arvata, et see
on rahvuslik sõda, kuid ilmselt on sõda eelkõige tuli,
millele ei saa täpseid piire näidata. Ja see kuidagi rõõ-
mutas teda. Endalgi tuluke pilgus, silmitses ta lopsa-
haid habemeid, uhkeid kasukaid ja kinnastatud käsi,
mis tugevasti saanikorjust kinni hoidsid, et saatus neid
ühes nende rasvunud elulaadiga, millega nad põlvest
põlve harjunud olid, esimesse teeäärseesse hange ei
paiskaks.

Hanged vähenesid küll järjest. Kevad hõljus juba
võidukalt õhus. Lumi oli muutunud sõmerjaks ja mada-
lamates kohtades vajusid hobusekabjad sisse, lärtsusid
ja pritsisid üles mullusest sõnnikust kollakat sulavett.
Kevadised linnukesed sädistasid rõõmsalt ja vallatasid
ning kümblesid uimastavas õhus, mis oli täis valgust
ja auramise niiskust. Laskudes nõtkuvale oksakesele,
hakkasid nad end lõbusalt ehtima, ajades kaelal ja kuk-
lal uhkelt ning võidukalt turri imetillukeste sulgede
vahviku.

Kobrutades ja jõudu kogudes olid kogu tee ulatuses

kõik jõed oma rabedat ja pragunenud jääkatet murdmas. Rõõmsalt ja vallatult õõtsutasid nad lahtisulanud parvi kalda ääres, otsekui kutsudes ka neid rännakule — kaugemale vanast paigast. Ja põldude ning järsakute, lume ja paljandite kohal kuhjusid ning lagunesid, tõusid jälle ja lendasid edasi pilved värskes sügavas taevastinas. Maailm oli üksainus liikumine, kevad kääris!

Kišinjov oli tõesti palju muutunud. Tänavad olid tulvil rahvast ja sõidukeid. Sõideti veel nii saanidega, mille jalased vedelas poris krigisesid, kui ka nagisevate vankritega, millele oli mitu hobust «pitsis» ette raketdatud. Hobused nende veidrate korvvankrite ees olid niivõrd kondised ja nõrgad, et näis, nagu suudaks igaüks neist suure vaevaga ainult iseennast ja enda taga astuvat vedada, sõiduk aga lohiseks kuidagi iseenesest edasi. Näis, nagu ei teeks linnaelanikud ja kõik sisse sõitnud muud, kui aina liiguvad ühest kohast teise, inimesed ummistasid tee ja tõuklesid paigal.

Tarvitses kellelgi tuttavat kohata ja temaga juttu alustada, kui nende ümber kohe kogunes inimesi ja iga eemalesammujat peatati ning päriti temalt, milles asi seisab ja kas uudiseid on. Tundus, nagu oleks maju ja kohvikuid vähe, neis valitses ruumikitsikus: on lähedam, kui pea kohal on sinine taevalagi. Ja istuda on üldse võimatu ning ebaloomulik, kui mõtted on ärevil ja veri soontes tuikab ning purustab mingit jääkatet, seda keerutades ja kuhugi ära viies...

Puškin võttis mütsi peast. Juuksed olid tal juba ammu jälle pikaks kasvanud ja tuul liigutas ning saatis neid. Ta ei mallanud paigal olla. Oleks tahtnud püsti tõusta ja seistes läbi rahvahulga sõita. Kuid ta ainult kehtas end vahetevahel ja vaatas ringi, nagu tahaks ta näha, kust see ohjeldamatu inimvool küll välja purskas. Ta muigas selle lapsiku soovi üle ja juhtis sõiduki otsejoones kogu Bessaraabia kõige kõrgema ülemaja ette.

Ivan Nikitiš oli kodus ja võttis ta terrassil vastu.

«Noh, jooksik, kuidas on?» ütles ta kavala naeratusega lahkelt. «Loodan, et elus ja terve? Teid otsiti siin mööda linna taga nagu nõela. Kuulsin, et linna politsei olevat ette kandnud, et te olevat Moskvasse sõitnud

sinna saadeti järele ka võlanõudmise leht, ja üsna kenakesele summale.»

Puškin vaatas häbelikult, kuid avameelselt tema sinistesse silmadesse.

«Ja selleks, et saaksin tulevikus ise teie tervise üle paremini valvata, lasksin teie asjad enda juurde üle tuua. Teie käsutuses on kaks head tuba... Te ju teate neid, paremal pool all, aknad aeda.»

Ja tõepoolest — kogu Aleksander Sergejevitši kasin varandus ootaski teda seal. Ette aimamata sattus ta uude korterisse.

Lõunalauas räägiti uudiseid. Inzov oli Puškini reisisit Kilevisse Orlovi käest juba kuulnud ja teadis ka noore kindrali kihlusest. Pulmad pidid tulema maikuus ja peetama Kiievis. Pärast seda sõidavad noored siia. Orlov sisustab endale juba teist maja.

Inzov ise tundis suurt huvi majanduslike küsimuste vastu: kas Kamenkas oli hea viljasaak, kas peedid kasvavad magusad ja kas külm polnud neid näpistanud, kas hanged olid talvel kõrged: kui hanged on kõrged, siis kasvab ka rukis kõrge!

Puškin vastas kõigele: maal elades kuuled ju kõigest sellest tahtmatult; ja Inzov vaatas teda heakskiitvalt ning isegi mingi uduse lootusega: ehk saab noorest poeetist kunagi ka tubli peremees?

«Ah meil siin?» vastas ta Puškini kannatamatuile küsimustele. «Näed isegi, missugune möll. Minu kanalaski on vist vaiksem. Ma arvan, et ka krahv Kapodistrias ise ei püsi Sankt-Peterburis. See on ju tema käetöö. Seda kavatses ta ammu. Kuid ma kardan... Ta on kaunis kehv mängija: kui mitu korda olen ma teda malelaual võitnud.»

Pärast lõunat, enne lõunauinakule minekut kahekesi jüüdes ütles ta usaldavalt Puškinile, et Aleksander Vpsilanti oli talle käskjalaga kirja saatnud. Ta olevat ka keisrile kirjutanud. «Näib, et nüüd võib sündmusi oodata.»

«Ja mida ta teile kirjutas?»

«Niisama... ühtteist. Õigust öelda, olen juba unustanud. Noh, käskis kõiki tervitada.»

Puškin sai aru, et ta oli kaunis kohmakalt küsinud,

kuid solvus siiski pisut. Inzovile pahaseks saada aga oli peaaegu võimatu. Kindral sirutas kohe käe ja tõmbas Puškini endale diivanil lähemale.

«Vürst on pealiskaudne,» ütles Ivan Nikititš millegipärast häält tasandades. «Ja nii ootamatult võttis ette. Istus Raudja selga ja kihutas minema!»

Nüüd Puškin juba naeratas.

«See on Žukovskist?»

«Nojah, päris don Quijote. Ma austan ja armastan teda, kuid tema edusse ma ei usu. Sündmusi aga tuleb siiski oodata. Te teate ju, et Valahhia hospodar Aleksander Succo, sinu nimekaim, suri jaanuaris, hetairistid aga kasutasid seda olukorda — salaühing.»

«Salaühing?»

Kui imelikult kõlasid need sõnad Ivan Nikititši suus.

«Kas te siis ei tea? Ja mis seal imestada? Kui võib olla salajane diplomaatia, miks ei või siis olla salaühinguid, millest rahvas võib kasu saada?»

Kuidas tuli kindralit mõista? Kas ta üldse ei aimanudki selle, tõelise salaühingu olemasolu või oli ta nii avara pilguga, et tunnistas selle vajalikkust teatava vastukaaluna riigis valitsevale Araktšejevi survele, nagu ta pidas vajalikuks õhuakna avamist?

Inzovi pilk oli selge ning avameelne, ja vastust neile küsimustele ei saanud sealt välja lugeda. Kuid tema toon oli nii usaldav ja lihtne, et Puškin, igasuguseid küsimusi puudutamata, tundis end äkki Kišinjovi tagasi tulles ja Inzovi katuse alla asudes peaaegu nagu kodus olevat.

Inzov majutas ta enda juurde: noore inimese eest peab ju hoolitsema! Tubadest pääseb otse aeda, akendest avaneb lai, avar vaade jõe, linnale ja kaugetele mägedele... Kuid aknad ise (või pole te, kallid kindral, seda märganud) — aknad on ju trellitatud: võib-olla varaste kartusel? Kuid Puškin ei pahandanud. «See on selleks, et ma öösiti välja ei roniks, suvel rohtu ei tal- laks, lilli ei murraks. Hakkan käima ukse kaudu — millal ja kuhu tahan. Aga muidu,» süttis ta äkki, «kui tahan, põgenen kas või veel kord Kiievisse või Kamen- kasse!»

«Ja mitte ainult kreeklaste üksi,» jätkas Inzov. «Ka

moldaavlaste ja valahhid — kõik tõstavad mässu. Ainult et need sõdivad kaigaste ja kirvestega. Nägite, kui palju bojaare siia kokku on sõitnud? Valahhia soldat Teodor Vladimiresco on neist kõriloikajatest terve väeosa kogunud. Vürst Aleksandr on raske nendega... Kas Orlovi juurde lähed? Tuleta talle meelde piibliselt istungit. Siin pidi pahandus juhtuma. Sabanejev tahtis asja üles võtta...»

«Ah selle lurjuse adjutandi pärast?»

«Kas te seda lugu teate?»

«Jah, mäletan. See juhtus minu siin olles. Ma kahet- sen, et lasksin tal minna. Noh, kas läks maruks lahti?»

«Maruks või mitte maruks, kuid ma ei tahtnud, et selle lurjuse pärast, nagu teie ütlesite, tuleks ebameeldivusi inimesele, keda ma austan. Orlov aga ei kirjutanud nagu noorem vanemale, vaid nõudis ise seletust, ja sellest... sellest need ebameeldivused tulevadki. Mina aga peatasin Sabanejevi.»

Inzov tõusis ja lõpetas õige tõsiselt:

«Praegu pole niisugune aeg. Peab hoidma jõudu ja peab hoidma inimesi. Sest kes teab, ehk on meil sõda ukse ees. Seda aga otsustab keiser.»

Kahekümne esimese aasta aprill ja mai olid Puškinile suure tõusu kuudeks. Ta vallandas täielikult kogu oma jõu, kogu oma noore kirglikkuse.

Inzov pani ta paastuma. Ametnikele oli see kohustuslik. Kuigi Puškinile palka ei saadetud, oli ta ometi «arvel». Puškin paastus... ja kirjutas oma «Gavrili- aadi». Nii kergendas ta oma hinge, võideldes keiser Aleksandri silmakirjaliku vagatsemise ja tema sõbra, elumehe, variseri ja ususalgaja arhimandriit Foti vastu. See polnud antud lubaduse rikkumine, see polnud «valitsusevastane», see oli lihtsalt vaba ümberjutustus vabast apokriivaraamatu muistendist, mis nii õnnestunult langes ühte püha Sofia katedraalis saadud isikliku poeetilise elamusega...

Kord tabas Inzov Puškini piiblit lugemas. Ta oli just lugenud ja enda jaoks alla kriipsutanud: «Kui inimesed siginema hakkasid ja nendel maa peal tütreid sündisid, siis vaatasid jumala pojad inimeste tütarde peale,

et nemad ilusad olid, ja võtsid enestele naiseks, keda keegi välja valis», ja veel: «...jumala pojad hakkasid inimeste tütarde juurde käima, ja need töid neile lapsi ilmale...» Kuidas see kõik sobis!

Puškini ilme oli elav ja ta huultel mängles naeratus. Ivan Nikitiš imestas pisut selle üle. Kuid ta oli rahul, et tabas oma hoolealuse pühakirja lugemiselt, ja hakkas rääkima piibli suurest valgustavast tähtsusest. Ta teadis, kuidas seda tuleb öelda.

«Te ju ise naerate arhimandriit Foti üle. Ja seda õigusega, ta kardab nii väga meie piibliselt ja kardab ka piibli laialdast levitamist, pidades seda rahvale väga kardetavaks.»

Puškin vastas naiivselt ja ülemeelikult:

«Ma kavatsen ka ise midagi piibliteemal kirjutada.»

«See on suurepärane, tõesti suurepärane. Ka seltsi tuleks teil astuda.»

«Sinna on tarvis raha anda, aga te teate isegi, kui palju ma juba teile võlgnen...»

«Noh, mis nüüd võlast. Saad rikkaks, annad tagasi.»

«Ei, ma loodan, et ma varsti saan ka ise oma osa sisse maksta, kuigi mitte rahas.»

Puškin naeris ja Inzov lahkus tema juurest veidi nõutult: Puškin oli kuidagi liiga tagasihoidlik ja vagur. Ega muud, kui võtab jälle ette midagi valitsusevastast. Aga muidu — kes saab noori keelata vallatlemast! Isegi oma aias ei sallinud Ivan Nikitiš püगतud puukesi, kõik, mis elas, pidi endale ise teed leidma... Noh, ja poeedid — nende teed on ju tundmatud... Ivan Nikitišil oli oma filosoofia.

Nõnda ärritas Puškin ka oma sõpra, kolleegiumi sekretäri Aleksejevit, öeldes, et ta kirjutavat poemi kaunist juuditari. Aleksejev kartis päris tõsiselt, et Puškin lööb üle tema armsama, kauni Maria Jegorovna, kes oli küll puhast verd moldaavlanne, kuid keda näolaadi pärast juuditariks kutsuti.

Suur paast on aga pikk ja jumalateenistused Blagoveštšenjel, kus ta koos Inzoviga paastumas käis, olid väga väsitavad. Ja Puškin kurtis humoristlikes värssides selle üle Vassili Lvoviš Davõdovile:

Ma targaks sain ja olen vaga,
nüüd paastun, kindlas usus aga,
et jumal andestab mu vead,
nii nagu keiser värsiread.
Ka Inzov paastub. Ära andsin
parnassi jampsi, välja kandsin
ka lüüra — see on sõge kink.
Mu osaks rist ja palvepink,
ning kuivatatud seemed söögiks.

Davõdovile ta päris avameelselt ei pihtinud, et ta pole Voltaire'i unustanud ega millegi vastu vahetanud. Otse vastupidi, Kišinjovi sõpradele andis ta mõista, et laulnud varem «maast ja merest», pöörab ta nüüd pilgu taeva poole.

«Ja ega palju puudu, et pärast ka põrgu käsile võtan!»

Kuid oli see siis põrgu või paradiis, «Kaukasuse vang» või «Gavriliaad», — kõigepealt kajastus selles kõiges tänapäeva elav elu, mis piinas, rõõmustas ja erutas teda mitmesugusel viisil. Ja jälle algas väsimatu võitlus iseendaga — täpse sõna ja õige kujundi otsimine ning selle kaudu ka iseenda leidmine ja tunnustamine.

Puškinil jätkus aega, jõudu ja huvi kõigeks. Ta kirjutas sõpradele kirju ja luuletusi, milles nali vaheldus mõtiskluse ja rahuliku mõttega, ta vaidles kirklikult ja kannatamatult, avaldas meelepaha, unistas ja tegi plaane — küll Orlovi ja Liprandiga, küll endamis, ja-jah, ka endamisi!

Luulevormis kirjutatud läkitused olid adresseeritud Davõdovile Kamenkasse, Delwigile, Gneditšile ja Tšaadajevile Peterburisse.

Vahel, kui ta väsis tõsistest ja erutavatest vaidlustest, lobises ta niisama tühja-tähja, põimides tõesti üündinud lugusid väljamõeldistega, jutustades postijaamas tantsinud postipoisist, kes talle üldise elevuse puhul sageli meelde tuli, ja ka sellest, kuidas ta Kiievis Lössaja Goral käis ja mis temaga seal juhtus (Kišinjovi daamidest mõni isegi osalt uskus seda), ning — veiniklaasi juures istudes — Deniss Davõdovist, kes nagu tont öösel ukselävele oli ilmunud.

Deniss Vassiljevitišile mõtles ta erilise õrnusega:

Husaar-poeet, kord lõbuaplus,
hea hulk su vurrukiharaid,
kord lahingute metsik taplus
su muusalt ülistada said;
ent kui su lüüralt rahumeeli
sai maha sõjatolm ja lein,
siis ümberhäälestatud keeli
viis helisema arm ja vein.

Ajuti aga tajus ta teravalt, et ta on tegelikult pagenduses, ja talle meenus üha sagedamini teine pagendatu — poeet Ovidius, kelle Augustus oli välja saatnud Musta mere rannikule, pea samadesse paikadesse. Ning ta mainis rooma laulikut nii Gneditšile kui ka Tšaadajevile saadetud luulelakitustes.

Tal tarvitses vaid meenutada Tšaadajevit — mitte hetkeliselt, vaid õhtul oma toa vaikusel, kui hajusid päevased erutused ja andsid maad mõtisklustele ning rahulikule vestlusele.

Sel maal, kus ma ei meenuta mu möödunud aegu,
kus paos Ovidiuse põrm mul seltsiks praegu,
kus kuulsusel mu kõrvus habras, kustuv kaja,
mu väsinud hingele nüüd sind on väga vaja.

Ma võrgu rebisin ja välja pääsin sest,
uus rahu rahutuse tõrjus südamest.
Ja üksindus siin taltsutas mu tõrksat vaimu,
sain vaikselt tööst ja mõtiskluste võlust aimu.
Mu päralt päev; peab sõprust aruga režiim;
mu mõtiskluste rida kinni lükib riim;
head hüvitust pean maksma iga aasta vastu,
mis keevas nooruses on tühja joosta lastud:
pean hariduses jõudma aja kõrgusele.

Puškin võttis Liprandi käest jälle väga tihti raamatuid. Ta mitte üksnes ei lugenud neid lehekülgi neelates ja mitte ainult ei juurelnud loetu üle, vaid ta sidus uued teadmised, uued mõtted endiste teadmiste ja juba omaseks saanud seniste mõtetega. Ta ei võtnud midagi vastu valmilt, kas või teadusliku, kuid mõnevõrra siiski surnud pagasina. Ei, üks läbis teist, ja see, mida ta juba varem teadis ja millest ta oli ka enne mõelnud, hakkas elama uut elu.

Sageli juhtus, et vaieldes Ohhotnikovi või Vladimir Fedossejevits Rajevskiga, — sellesama isesuguse

Rajevskiga, kellest Ohhotnikov juba enne Kamenkat oli rääkinud, — avastas Puškin äkki, et on mõndagi, millest tal aimu pole. Ta ei näidanud välja, et see nii on, ainult punastas veidi ja läks samal õhtul koos Liprandiga tema poole. Aga Liprandil, sel imelikul raamatukoil ja mõistatuslikul inimesel, leidus kõike.

Olles mitte just lahke inimeste vastu, endassesulgunud ja vähese jutuga, andis Ivan Petrovitš Liprandi vist küll kogu oma kasina armastuse Puškinile. Tema raske ja tuhm pilk selgines vähehaaval ning muutus avameelseks ja lihtsaks, tema žestidki, tavaliselt kitsamöödulised, muutusid loomulikumaks ja pehmemaks. Oma uue tutvava, noore poeedi avameelsust ja ekspansivsust tasus ta tõsise sõprusega. Ja näis, et miski ei saanud seda murda. Oma raamatuid ta üldse teistele meelsasti ei andnud, kuid otsida Puškinile vajalik raamat oli talle lausa rõõmuks, selleks väheseks rõõmuks, mida ta veel oli võimeline tundma.

«Viskasin talle jälle mõned halud,» mõtles ta endamisi oma veidi omapärasel viisil, «ja kuidas need ragnal süttivad, — see on alles tõeline leek!»

Nii täienes Aleksander Sergejevitsi elu mitmest küljest ja mitmel viisil. Nii sai ta võrdseks selle ajandiga, mis «ei jõua veerandini välja, ilma et ei toimuks mõningaid imelikke sündmusi».

Suuri «sündmusi», millest mõtles ja kirjutas Orlov, veel ei olnud, kuid nende eelaimus hõljus muidugi juba õhus. Ja püsis meeles ka Inzovi ütlus: «On siiski oodata sündmusi.»

Keiser Aleksandri poolt «püha lahutamatu kolmainu nimel» rajatud Püha Liidu kongress, mis Troppaust Laibachi, Napolile lähemale oli kolinud, otsustas Itaalias korra jalule seada. Aleksander andis käsu saata koos austerlastega välja neli vene korpust Jermolovi ülemjuhatusel all.

Teade sellest tekitas üldist ärevust.

Orlovi juures oli rohkesti külalisi ja jutt hargnes mitmes suunas. Keisri otsust saata vägesid võõrale maaale revolutsiooni maha suruma pidasid kõik üksmeelselt mitte ainult veaks, vaid ka teoks, mis rüvetab vene relvade au.

«Me oleme harjunud rahvastele vabadust tooma, aga mitte neid orjastama!»

«Vabastama võõramaisest anastajast, mitte oma rõhujatest,» kostis nurgast Konstantin Aleksejevitš Ohhotnikovi kõlatu hää. l.

«Ma ei räägi,» sõnas Orlov, «et Vene väed läheksid karbonaaridele appi. Kui nad ei segaks, ka sellest oleks küllalt.»

Nüüd viis Pavel Sergejevitš Puštšin, ühe brigaadi komandör kindral-majori aukraadis, jutu sõjale Kaukaasias. Puškin teda ei sallinud ega uskunud Puštšini veenete siirust. Orlov seda sõda ei pooldanud ja Puštšin püüdis nüüd oma ülemusest kuidagi ette jõuda. Puškinit erutas aga Kaukaasia küsimus endiselt. Kui ta kindral Rajevskiga sealt läbi sõitis, ulatus sõja hingus ka temani ja teda haaras tahtmatult selle romantika. «Kaukasuse vangi» epiloogis oli ta alles äsja vene relva kuulsust ülistanud. Ta teadis, et Orlovile polnud see meelepärane, ja seda kangekaelsemalt jäi ta oma seisukohale.

«On midagi, millest nad siin aru ei saa,» kordas ta endamisi. «Ei saa igavesti elada relvastatult alalise kallaletungi kartuses, sellele tuleb lõpp teha. Kuid tuleb aeg, kus me hakkame elama rahu ja sõpruses.» Talle tuli meelde, et ta oli sellest vestelnud reisi ajal kindral Rajevskiga...

«Jah,» kõneles Orlov just nagu Puškini mõtetele vastates, «üldse arvan, et mägilasi alistuma sundida on niisama raske kui Kaukasuse mägesid tasaseks siluda. Kaukaasia küsimust ei saa lahendada tääkidega, vaid aja ja haridusega...» (Siin noogutas Puškin jaatavalt. «Jah... haridusega... õige!») «... aja ning haridusega, mida ka meil pole piisavalt.»

Siinkohal Mihhail Fjodorovitš nagu peatas iseennast ja hüüdis vaba, nooruslikku liigutust tehes hoogsalt:

«Ja ometi, sõbrad, selles lakkamatus sõjas on midagi ülevat ning Januse templit ei suleta Venemaa ees, nagu seda ei suletud Rooma ees. Kes peale meie võib uhkustada, et ta on näinud igavest sõda?»

«Selle poolest see emake Venemaa tõre ongi, et kuskil tema nurgas käib ikka kaklus!»

Puškin matkis Deniss Davõdovit, keda peaaegu kõik juuresolijad tundsid, nii õigesti, et see tekitas üldist naeru.

«Seda Deniss armastab! Niimoodi armastas öelda tema sõber Kulnjev.»

«Aga, mu härrad, kui Kaukaasia on üheks nurgaks, siis on meil ju teine nurk samuti olemas... Milleks siis veel võõrastes maades sõdida?»

Ja üldine vestlus võttis nüüd teise suuna: kas tuleb Balkanil sõda või ei tule?

Vene vägesid koondati igaks juhuks juba piiri äärde. Oli teada ka Ypsilanti üleskutse, milles ta omal riisikol muuseas rääkis sellestki, et Impeerium selle kangelasteo heaks kiidab. Kõik mõistsid, et selleks impeeriumiks võis olla ainult Venemaa. Kuid mis oli tegelikult? Ypsilanti kirjutas keisrile ja vastuseks sellele vabastas keiser ta Vene sõjaväe ohvitseri nimetusest. Ypsilanti enda väed aga ei olnud kuigi suured. Ta läks üle Pruti jää üldse ainult paarisaja ratsanikuga. Nüüd kogub ta Jassys «surematu polgu» kaardiväge, kelle kohta Weltmann oli kord pilgates öelnud, et «need on näljased ainult leiva järele, kuid ei janune kuulsuse järele». Puškin oli sellele vihaselt vastanud ja kahetses, et teda siis Kišinjovis ei olnud, kui Ypsilanti ja tema kaks venda Venemaalt lahkusid. Ta oleks nendega tingimata kaasa läinud.

Selle vestluse üldkokkuvõte: olukord on selguseta.

«Jäägu esialgu karantiin, eks edaspidi näe. Kuuldavasti saadetakse keegi armee staabist olukorraga tutvuma. Võib-olla Pestel.»

Sellega mindigi laiali.

Pestelist oli Puškin juba Kišinjovis ja Kamenkas korduvalt kuulnud. Temast räägiti kui targast mehest, kuid täpsemat kujutlust Puškinil temast ei olnud. Oleks huvitav teada... Pesteli ettekanne läheb staabiülema Kisseljovi kätte ja too saadab selle keisrile, kellele see võib suurt mõju avaldada.

Ohtu veetis Puškin kreeklaste seltskonnas ja ületas neid kõiki oma kirglike väljendustega. Ta kõneles Rooma ja Kreeka iidsetest suurtest rahvastest, kes oma saatuse nüüd jälle enda kätte võtavad. Küllap kujut-

les ta, et viibib ka ise Jassy väljakul Ypsilanti lippude all. Neist lippudest teati Kišinjovis täpselt rääkida; neid oli kolm: üks kolmevärviline, teisel lehvis loorberitega ümbritsetud rist ja kiri: «Selle lipu all võidame», ja kolmandal oli kujutatud taaselustuv fooniks. Puškin oli veendunud, et Kreeka võidab.

Tema jutukaaslased kreeklased imetlesid teda, kuid olid oma kõnedes palju ettevaatlikumad. Nagu Weltemann, nii ei olnud ka nemad kuigi heal arvamusel «hullu, kuid kauni» vürsti vägedest. Isegi neid nimetusi — arnaudid, panduurid, haidukid ja talgaarid — hääldasid nad usaldamatuse varjundiga.

«Sõjakas rahvas, kuid nad ei mõtle sugugi meile, vaid endale. Ja keegi neist ei kavatse selga tõmmata «surematute» lahingumundrit, mis on kaunistatud Aadama pea kujutisega. Moldaavilased ja valahhid ühinevad Vladimirescoga, too aga hakkab riisuma bojaare.»

Puškin oli nõrdinud. Ta sammus aeglaselt koju. Kevadine öö oli linnale laskunud, pehmelt ja madalalt vaatasid tähed maa poole. Siin-seal helkisid akende taga kirikust toodud vahaküünlad: oli palmipuude püha laupäev. Eile peeti surnud metropoliidile uhked matused, kui palju oli lilli! Ja kui vaikne on nüüd ümber ringi! Kuskil haugatab koer ja vannub keegi nähtamatu, kes pimeduses porisesse kraavi on sattunud. See vaikus ja selline poolunine rahu tegid Puškini rahutuks. Oleks tahtnud rinna valla päästa. Oleks tahtnud anda endast kõik maailmale. Kuidas seda teha?

Käes sõda!... Viimaks heisatud
ja lehvimas on võitluslipud!

Võib-olla seal, lõunas, selle pimeduse taga on juba leegitsemas võitlustuli ja trummid kutsuvad lahingusse... Näe, Davõdov, poeet ja sõjamees, on kroonitud kahekorde kuulsuse pärjaga... Kui tore!

Ja mõtisklustest sündis rütmi pikem ning aeglasem võnkumine:

Kas kahekordne pärg mu kuulsust kroonib,
või tume lõpp mind ootamas on ees...

Deniss Davõdovit meelde tuletades meenus jälle Kiiev, ja jälle riivasid südant kevad ning nooruslik igatsus.

Ka sina, armastus!... Kas lahingute kära,
kas tormijooksud, retked, kuulsuspärja veetlus
siis eal ei tõrjugi mu vanu mõtteid ära?

Ta sammus ega pannud tähele, kas jalge ees oli kuiv koht või porilomp. Värsid tekkisid ja kadusid nagu haige muusika. Jah, tuleb otsustada... Ja äkki meenus talle see nimi: Pestel!

Üheksas aprill. Lihavõtte laupäev. Paastuaeg oma palvetega ja talv on läbi. Puškin on Pesteli juures viisidil.

Pavel Ivanovitš Pestel oli end juba kindral Inzovile astlenud ja temaga ning kuberner Katakaziga nõu pidanud. Seni oli Puškin teda näinud ja temaga tuttavaks saanud ainult möödaminnes. Kuid Pestel ise oli palunud teda sisse astuda ja Puškin vaatas nüüd huviga seda uut inimest, kellest ta oli palju kuulnud ja kes, olles ise ainult alampolkovniku aukraadis, rääkis kindralitega nii, nagu dikteeriks talle vajalikku välist viisakust ainult austus nende eluaastate vastu. Tegelikult aga, ja seda oli näha sellest, kuidas kindralid temasse suhtusid, ei tundnud ta end mitte üksnes «omaette», vaid ka vanemana, targemana, kogenenumana. Juba selle järgi, kuidas ta küsimusi esitas, oli ilmne, et tal endal oli väga selge kujutlus olukorrast, ja mis peamine, et tal oli kõige kohta kindel arvamus.

«See noormees on mind ära väsitnud,» tunnistas Ivan Nikititš avameelselt Puškinile. «Oled ehk tähele pannud, kuidas mõnikord suvel on: taevast näib selge olevat ja silmapiiril ei ole ainsatki pilvekest, aga ehk on raske, täis äikest ja elektrit. Nõnda ka siin. Kui ta ise ennast ära ei väsita, siis on ta küll vägilane.»

Puškinile näis veidi imelikuna, et kohtumine Orloviga oli lühike ja et asjalikuks kõneluseks eelistas Pestel tühist Pavel Sergejevitš Puštšinit, kindral-majori

aukraadis brigaadikomandöri, kes tema juurest peaaegu tuikudes välja tuli.

«Ainult ametiasjadest, ainult korpusest, ainult ohvitseridevahelisest distsipliinist. Justkui oleks saabunud kindral-revident.»

Ja Puštšin läks nagu väsinud hobune, kes juba õhust tunneb allika lähedust, jalamaid kangemate jookide juurde, et «loputada kuiva kõri», nagu ta ise ütles.

Tõsi küll, Pestel lõunatas Orlovi pool, kuid juuresolijate katsed viia jutt mõnele teravamale teemale valbusid iseendast. Külaline mitte üksnes et ei toetanud neid, vaid jäi kuidagi eriti demonstratiivselt vait. Ja Mihhail Fjodorovitš peremehena ei paistnud sugugi solvuvat, nagu arvates, et nii peabki olema. Külaline silmitses vahel teravalt kord Ohhotnikovi, kord Vladimir Rajevskit, kuid ka nendega ta vestlust ei alustanud.

«Katsugu keegi tema juuresolekul juua nende või tema terviseks, nagu joodi Kamenkas!» mõtles Puškin. «On see ükskõiksus, tagasihoidlikkus või lahinguline ettevaatlikkus?»

Ja nüüd on Puškin visiidiga Pesteli juures. Pavel Ivanovitš istus tema ees — tasakaalukas, rahulik, mitte põrmugi üleolev ja kõige vähem küll ametlik.

Kui poleks olnud täidlasti, seejuures siiski sümpaatseid huuli, oleks võinud ta nägu ilusaks pidada. Suur, selgesti väljavoolitud isemeelse kühmuga nina, kõrge laup, mustad, sirged taha kammitud juuksed, mis ei varjanud ilusat peakuju, ja niisama must, peaaegu läikiv põskhabe, mis ulatüs ainult kõrvalestadeni ja polnud mitte allapoole, vaid juuste suunas kammitud, korrapärase avaga ilusad ja säravad mustad silmad; need silmad ei leegitsenud, vaid just särasid ja neis peegeldusid keskendusvõime, tarkus, tahe ja kindlus. Õige, just see pilk jättiski valitseva, peaaegu käskiva mulje.

Kuid ta külaliseks oli poet, ja Pestel ei hakanud rääkima võimalikust või lähedasest sõjast, ülestõusu ega isegi ajavaimust, vaid ta kõneles neist põhialustest, millele kõik rajaneb.

Ta oli kolmekümne-aastane, kuid oli juba Borodino lahingu kaasa teinud, haavata saanud ja silma paistnud. Varsti pärast seda oli krahv Wittgenstein ta oma adjutandiks määranud. Nüüd on Wittgenstein teise armee ülemjuhataja ja tema juures Tultšinis teenib alampolkovnik Pestel. Wittgenstein oli kord tema kohta Orlovile tähendanud:

«Pestel kõlbab kõigeaks: anna talle juhtida armee või tee ta ükskõik missuguseks ministriks, ta on igal pool omal kohal.»

Praegu ei ole ta aga ei komandör ega minister, ta on poeedi jutukaaslane. Ja ta kõneleb temaga nagu lähedase seltsimehega, nagu iseendaga nooruspäevil. Ainult et tal on kõige kohta juba oma otsus, temas on kõik omal kohal. Ta ei oota mingisuguseid avastusi, kuid ei jaga ka õpetust. Ta väljendab end.

Päikesevalgus voolab suure sirge joana tuppa. Toas pole üleliigseid esemeid. On avar, puhas ja jahe. Pestel on teinud korralduse mitte kütta, ta ei armasta liigset soojust. Kuid jalas on tal soojad karusnahksed saapad: nähtavasti annab Borodino all saadud haav end veel tunda.

Nad räägivad materialismist ja mõistusest. Puškin meenutab isegi oma lütseumis loodud luuletust: «Jumalust otsib mu mõistus, kuid süda mul seda ei leia!» Ta tunneb: kaheksateistkümnes sajand on üheksateistkümnendale naabriks. Ta tahaks oma kogemuste põhjal öelda, et tunded ja mõistus ei tohi ühes inimeses teineteisele vastu rääkida: nad otsivad ja eksivad koos ning leiavad koos, ja kui nad peaksidki lahku minema, siis üksnes selleks, et teineteist rikastades ja võitlust pidades lõpuks mingi uus täiuslikkus ja harmoonia leida. Kuid seda kõike on veel raske haarata ja noore suuga väljendada. Sellised mõtted alles küpsevad, neid pigem aimad päevade kiires voolus, kui tajud teatavate kogemuste põhjal. Pealegi ei ärata Pestel tahtmist vaidlusesse astuda, nagu ei tule kellelegi mõtlesse vallatleda ja joosta korrapäraste lillepeenarde ja täpselt väljamõõdetud klumpide vahel.

Puškin kuulab tähelepanelikult ja tajub omamoodi keskendunult.

Kõik esemed heidavad varju. See on seadus. Ja kui mõistus käsib, peab tunne seda taluma. Kord rajaneb distsipliinile, ja kui tahate, siis rajaneb ka maailm distsipliinile. Mõistus on selleks, et käskida. Ei ole sellist jõudu ega sellist olukorda, mis takistaks mõistust oma tahet ellu rakendamast. On vaja näha teid, hinnata olukorda ning on vaja tegusid — organiseerida.

Ja võib-olla oli just see viimane sõna «organiseerida» Pesteli põhisõnaks, mille kaudu sai pilku heita sellele, kuidas ta ise maailma vaatlleb ja kuidas ta oma osa maailmas mõistab.

«Te kavatsete midagi ja te püüdate selle poole, et võita. Elu pakub selleks mitmesuguseid teid. Tuleb leida üks neist ja sellest vankumatult kinni pidada. Kõik peab olema läbi mõeldud ja arvestatud ning keskendatud sellele, et just see tee viiks võidule.» Ta tegi Puškinile suunas sõbraliku žesti ja jätkas naeratades: «Teie juures on see hoopis teisiti. Te võite tegelikult töö käigus otsida. Kuid meie jaoks ei ole mustandeid ega variante. Neid ei tohi olla ega olegi.»

See oli arukalt ja õigesti öeldud ning naeratus on alati hea, sest ta avab pisut inimese lihtsa sisemaailma. Kuid see oli ainus naeratus kogu vestluse jooksul.

«Ka teie ei saa teisiti,» jätkas Pestel. «Aga häda meile, kui tähtis üritus on usaldatud niisuguse inimese kätte.»

«Täna alandlikult!» ei pidanud Puškin vastu.

Kuid Pestel ei naeratanud nüüdki.

«Ma ei kõnele muidugi teist,» tähendas ta asjalikult, kainenel toonil ja väevumärgatava rahulolematusega, et jutt oli pisut kõrvale kaldunud. «See, mida teie teete, on niivõrd suur, et me ei suuda seda täiel määral isegi hinnata.»

Puškinile see tunnustus suurt heameelt ei valmistanud. Ta oli sageli näinud vastuseks oma värssidele kuulajate elavaid, säravaid pilke, kuid Pesteli juures oli see küllalt kaine ja asjalikuks tunnustuseks. Esmakordselt elus kohtas ta midagi sellist. Kuid ta sai jagu tahtmatust rahuldamatusest. Kiire ja terav mõte läbis ta aju: «Ta on ka mind oma mingi

augustes plaanides arvele võtnud, ja ma isegi aiman, millistes. See on hea! Kuid kas siis ka mina...»

Siin mõte katkes ega olnud enam vajadust sõnade järele. Puškinile oli nendetagi selge, et ka tema oma-korda vaatab Pestelit, kelle mõtted on selged nagu see päikesevalgus, mis teda praegu üle kallab, — vaatab kui ülluhvitavat inimest, keda temagi saab omamoodi kasutada. Kas pole tõsi?

Pestelil olid väikesed, hoolitsetud käed. Vasaku käe nimetissõrmes läigatas päikese käes sõrmus, kui ta hetkeks kätt tõstis, nagu märku andes, et ta jätkab katkestatud mõttekäiku. Kelle sõrmus see võis olla — kas ema või armsama oma? Puškin teadis juba, et tema jutukaaslane pole abielus.

«Helliseid inimesi tuleb eemal hoida,» jätkas Pestel karmilt. «Iga kõhklus, igasugune ebakindlus on hukamalik. See on tee kaotusele, mitte võidule. Julgusest ei ole piisa. Julgus — see on mingisugune «üldse»,» mis ta peaaegu põlgusega. «Me ei vaja «üldset», vaid konkreetset. Iseloomu ja mõistust. Täpset iseloomu ja matemaatilist mõistust.»

Puškin meenutas ja imetles endamisi Inzovi määratlust: «Kui ta ise ennast ära ei väsita, siis on ta küll vagilane.» Kuid mida tähendab siiski see «meie», «meile»? Ta kõneleb kui võimumees, kui väepealik, kus on alla tema sõjavägi? Kas Aleksander Rajevski eksis, öeldes, et Moskvas, kus Orlov käis, on kõik kuidagi lagunenu?

Ta ei teadnud, et Pestelit Moskvas korraldatud kongressil ei olnud ja et otsus Heaolu Liidu sulgemise kohta ilma temata vastu võeti. Veel vähem teati isegi Krasnojovis, et Pestel keeldus sellele otsusele allumast ja võttis Lõunaühingu juhtimise enda kätte. Ohhotnikov ja Vladimir Rajevski olid nüüd Orlovist rohkem kaudselt kui varem. Puškin oli seda märganud, kuid sellest ei teadnud. Ta kaldus arvama, et Mihhail Fiodorovitš tegeles praegu muuga, oma isiklike asjadega, ja see oli ka loomulik ning arusaadav...

Pestel rääkis veel ka õiglase maakorralduse plaanist, nagu seda nõudsid kõrge moraal ja praegu inimeste pärisorjuses oleva töötava rahva enda huvid.

Kuid ka selles polnud vähimatki tundeavaldust ega mingeid vaimustushüüdeid. Kõik oli asjalikult läbi mõeldud, välja arvestatud ja kaalutletud.

«Seisusevahed tuleb kaotada: nii pärisorjade kui ka tsaaride seisus,» tähendas Pestel sarkastiliselt ja naeratause asemel välgatas esmakordselt ta mustades silmades tuli.

«Seaduse ees on kõik võrdsed ja kõigile kindlustatakse isiklik puutumatus...»

«Ja trükivabadus,» lisas ta Puškini poole vaadates. «Ja siis ei ole teie värsid kättesaadavad üksnes meile, vaid kõigile — üldise kirjaoskuse tulemusena!»

Nüüd Puškin tõusis. Esimest korda kogu hommiku kestel, mis oli tulvil jahedust ja valgust, tundis ta, kuidas rinnas midagi kuumalt tuksatas. Selline lihtne mõte! Ja see tuli selle karmi, endassesulgunud inimese huultelt kui mingi reaalne võimalus. See mõte sunniskiski teda üles tõusma.

Pestel aga rääkis juba maa õiglasest jaotamisest ja niisugusest majanduslikust korrast, mille juures maa annaks küllusesprodukte. Ta tarvitas nimelt seda sõna, mis iseendast meenutas peotäit küpset puuvilja.

Ta rääkis ka vabrikutest:

«Ja kui põlluharimine kindlustab kõige täpsemad alused eraomandusele ja ebavõrdsusele ning kaitses orjust, siis avavad vabrikud tegelikult uue rikkumise allika, mis teeb inimese kõigi maade kodanikuks ja levitab sõltumatuse ning vabaduse vaimu.»

See ei olnud Puškini küll päris arusaadav, kuid millegipärast ta nõustus, kui Pestel tungivalt kinnitas, et vabrikute arendamine viib kunsti ja teaduse õitsengule.

See oli kõige originaalsem Puškini jutukaaslase poolt väljendatud mõte.

Jah, ta kõneles kui väejuht, kes oma võidus näeb õilsat eesmärki — isamaa õnne. Ta mõtles inimestele ja ehitab kujutluses oma riiki. Kuid oma riiki ehitades haaras ta pilguga kogu maailma nagu mõni maade vallutaja.

Tahtmatult küsis Puškin, mida ta arvab Napoleonist ja Pestel vastas otsekohe:

«Väejuht Napoleon oli tõeliselt suur inimene, aga... Aga kui Venemaa peaks tema katset kordama, siis tuleks seda teisiti korrata. Ka Napoleon ei tõstnud esile suursugusust, vaid annet, kuid oleks tulnud lugu pidada ka rahvaste annetest. Aga millest koosneb rahvas? Kas tõesti ülikaist ja aadlist?»

Jumalaga jättes kõneles ta, nagu inimesed ikka kõnelevad, kõige olulisemast — oma isiklikest asjadest. Pestel ei rääkinud oma ülesandest, ta mõtles millelegi suuremale, ta rääkis kutsumusest.

«Kuid,» lisas ta, «lahingu käiku ei otsusta ei kindel tahe ega raudne iseloom, ei oskus ega teadmised: otsus on vaja vastu võtta täpselt väljaarvestatud silmapilgul, sündmustest ei tohi maha jääda ega neist ette rutata.»

Puškin astus tänavale. Ta ei tuikunud ega olnud õgaraks läinud, nagu tema asemel pärast sellist jutustamist iga teisega oleks võinud juhtuda... Talle oli vestlus Pesteliga suurt naudingut pakkunud. «See on kõige omapärasem inimene, keda ma tunnen,» mõtles ta endamisi. «Kui saaksin ta Tšaadajeviga kokku viia!»

Vesteldes Orlovi ja Inzoviga, meenutas Puškin sageli nime «Laibach», kuid selgus, et ka Laibachis tahtsate riiklike asjaajamiste kõrval Puškinit ei unustatud. Sealt saabus järelepärimine tema käitumise kohta, mille oli koostanud krahv Kapodistrias ja heaks kiitnud tsaar, kellele nuhid olid ette kandnud, et sundumisel olev poeet avalikult, isegi kohvikutes pilkab sõjaväeülemust ning valitsust, — ja selle vastu tundis keiser alati huvi.

Belles suhtes Puškin end tõepoolest ei piiranud, kuid Ivan Nikitiš, kes seda kõike hästi teadis, vastas järelepärimistele täieliku heatahtlikkuse vaimus. «Puškin, elades minuga ühes majas, peab ennast hästi üleval ja praeguses segases olukorras ei võta seesugustest asjadest mingil määral osa.» Ja ühes sellega ta taotles, et Puškini Peterburis määratud palk — seitsesada rubla aastas — siia saadetakse, sest «mitte saades seda palga ega toetust isa käest, on ta minu täielikul ülalpidamisel, kuid tunneb siiski mõningat puudust viisatatest riidetest.»

Ja lõpuks Inzov saavutas, et Puškin sai palga kätte ja vabanes teda ähvardanud kahe tuhande rubla suurusest hagist, mis talle Kišinjovis teistkordselt oli esitatud. Otsustati, et Puškin annab kirjaliku seletuse, et ta parun Schillingile mängus kaotatud summa kustutamise laenukirjale allakirjutamise momendil oli veel alaealine ja et ta seda võlga tasuda ei saa, sest tal pole mingit varandust, ei kinnis- ega vallasvara. Nii lõpetati ometi kord jäädavalt see koormav asi, ja mõisa-teenija, kellele parun oli oma õigused kinkinud, ei saanud midagi.

Puškinil oli süda raske. Kord unistas ta sellest, et talle antaks luba kas või lühikeseks ajaks Peterburisse sõita, siis jälle mölgutas ta tõsiselt mõtteid, kas mitte salaja Ypsilanti juurde kaduda. Ta kirjutas talle kirja ja saatis selle ära ühe noore prantslasega, kes Ypsilanti juurde sõitis, et Kreeka armeesse astuda. Puškini kannatusi nähes lubas Inzov tal lühemaks ajaks Odessasse sõita.

See sõit oli Puškinile suureks meelelahutuseks. Ta nägi jälle merd ja laineid ning teda valdas kärarikka sadamalinna kevadine elevus. Linn oli ikka veel täis uudiseid ja sündmusi. Puškin kahetses väga, et teda polnud siin nendel esimestel päevadel, ning ta kuulatahnelt kõiki jutte linnas äsja valitsenud meeleolust.

«Targemate vaimustus on haripunktil,» kirjutas Puškin ühele oma lähemale sõbrale, «kõik kreeklaste mõtted on suunatud ühele eesmärgile: iidse kodumaa iseseisvusele. Odessas nägin ma huvitavat pilti: poodidesse, tänavatele ja trahteritesse kogunesid kreeklased, kes müütasid poolmuidu oma varandust ja ostsid silamõõku, püsse ning püstoleid. Nad kõik rääkisid Leonidasest ja Themistoklesest, nad kõik läksid selle õnne seene Ypsilanti sõjaväkke. Kreeklaste elu ja varandus on tema käsutuses!»

«Kummaline pilt! Kaks suurt rahvast, kes juba ammu on põlastusväärseks olukorda sattunud, tõusevad ühtaegu põrmust ja ilmuvad taas elustunud maailma poliitilisele areenile. Ypsilanti esimene samm on hiilgav ja tore! Ta alustas edukalt — 28 aastat vana kaotanud käe, eesmärk on õilis! Nüüdsest peale kuu-

lub ta kas surnuna või võitjana Ajaloole. Kadestusväärne saatus...»

Puškin kadestas siiralt kõiki, kes läksid sellest õilsast sõjast osa võtma. Selliseid vabatahtlikke sõtta- minejaid ei olnud vähe. Tal oli juhus näha ka põgenikke, kes olid tulnud kohtadest, kus arenes ülestõus. Ta küsitles neid põnevusega, kuid nende käest saadud andmed olid katkendlikud ja juhuslikud. See pärast ei tahtnud ta kuidagi kasutamata jätta Pesteli tagasitulekut ega jäänud kauemaks Odessasse.

Neil uutel kohtumistel avanes Pestel Puškinile hoopis teisest küljest, mida ta ei osanud veel määratleda, kuid mis tekitas temas siiski nõutust.

Moldaavia hospodaris Mihhail Succosse, kes teel Itaaliasse Kišinjovi saabus ja siia peatuma jäi, suhtus Pestel nii, nagu sobib suhtuda inimesel, kes krahv Ypsilanti üritust pooldab. Tõsi küll, ka siin ei väljendanud ta vähimatki vaimustust ega öelnud mingeid kõlavaid fraase, kuid ei varjanud ka seda, et ta kreeka relvadele edu soovib.

Puškin jälgis huviga mõlemat vestluskaaslast.

Succo, kellel ei puudunud mõningal määral näilikku flegmaatsust tema erakordse sisemise tormakuse kõrval, mida ta küll igati püüdis taltsutada, kuid mida ta lõplikult siiski varjata ei suutnud, oli eluliselt huvitatud, et see «tsaari silm», nagu ta Pesteli kohta oli Puškinile ekspansiivselt kõrva sosistanud, näeks seda, mida vaja, ega näeks üht-teist sellest, mida ei ole vaja näha. Vastavalt sellele talitas ta ka vestlusel, alustades valitud komplimentidest oma külalise andekuse ja mõistuse kohta, «millest ta olevat igal pool palju kuulnud». Muide, üsna varsti ta taipas, et see on hoopis ülearune ja võib ennem kahju kui kasu tuua.

Kuid merekallastel võrsunud rahvas oskab oivaliselt kuulata tuult ja juhtida purjesid, ja seepärast viis hospodar väga osavalt, üldist tooni muutmata, — vastasel korral oleks see olnud liiga märgatav ja jäme —, oma komplimentid ja siirast südamest tuleva kõrge hinnangu Pestelilt üle kogu rahvale, kelle väärikas poeg ja esindaja too oli. Seejuures andis ta väga osavalt mõista, et Kapodistrias seisab väga lähedal tsaa-

rile ja keiser ise peab tõsise vene inimesena oma usu-
vendade hellenite üritusele kogu hingest kaasa
tundma.

Puškin jagas täiel määral kõiki Succo tundeid, kuid
teda jahutasid Succo diplomaatilised keerdkäigud
mõtete väljendamisel. Ta silmitses rahulikku vaikivat
Pestelit, kes millegagi ei reetnud oma suhtumist sel-
lesse, mida ta tähelepanelikult kuulas. «Milleks see
mäng?» mõtles Puškin endamisi. «Kas pole see ilma
selletagi küllalt selge, ja mis alust on Succol mõelda,
et Pestelit on tarvis milleski veenda? Ta nagu tahaks
Pestelit millegagi üle trumbata.» Ja kui nii, siis ei
tahaks Puškin, et see kaval variser vene ohvitseri üle
trumpaks.

Ja Puškin vaatas veel kord varjus istuva Pesteli
poole. Kuid näis, et too ei vajanudki seda soodsat
varju; tal polnud midagi varjata ega tarvidust kaval-
dada.

Nüüd hakkas ka Pavel Ivanovitš Pestel rääkima. Ta
kirjutab ettekandes kõigest täpselt nii, nagu on tege-
likult. Ka ei kahtle ta tsaari suures usalduses krahv
Kapodistriase vastu, kuid oma isiklike tunnete väljen-
damiseks, milleks ta muide pole ka volitatud, ei ole
ometi mingit tarvidust. Sellest kõlas läbi mingi kuiv,
kroonulik noodike. See polnud muidugi Pestelile
omane, kuid milles siis asi seisab, mis selle taga pei-
tub?

Pestel rääkis nii, et ei saanud tekkida vähimatki
vajadust talle milleski vastu rääkida. Kõik oli selge ja
täpne. Veenda ei tarvitsenud teda milleski. Ja näis, et
ka Succo ise oli lõpuks rahuldatud. Kuid Puškinile jäi
siiski hinge üks küsimus. Kahtlemata kirjeldab Pavel
Ivanovitš tegelikku olukorda täpselt. Kuid ta pole ju
mingil määral kroonuametnik. Ja tema mõttekäigul
peab olema kindel suund. Kuid milline?

Puškin osutuski läbinägelikumaks kui diplomaat
Succo. Viimane kartis kõige rohkem, kas ehk Pestel ei
pea seda liikumist puhtsõjalisest küljest nõrgaks, ja
rahunes pärast rea selgitavate küsimuste esitamist
Pesteli arvates oli ülestõus alles algastmel ja arenes
küllalt hästi, pealegi polnud Ypsilanti Kreekas üksi

sest lõunas arenesid ka tähtsad sündmused iseseisvalt.
«Tubli,» mõtles Succo; aga kuigi Puškin ei teadnud,
milles see just väljendub, tundis ta ometi, et Pestelil
oli põhiküsimuses — kas tuleb Venemaal kreeklaste
abistamiseks välja astuda — mingi eriline seisukoht.

Ja need kahtlused häirisidki Puškinit. Pesteli näost
ei saanud midagi välja lugeda. Pöörduda inimese poole
otsese küsimusega selle kohta, mida see ise varjab, ei
ole vist sobiv. Ja milleks üldse rääkida sobivusest! Iga
teise käest küsiks, tema aga oskab sellest, millest ta
valkida tahab, nõnda vaikida, et ei tihkagi küsida. Ja
kui ka küsiks, ei saaks niikuinii midagi teada, satuk-
sid ainult ise ebamugavasse seisukorda. Imetlusväärne
inimene!

Enne lahkumist küsis Pestel püsti tõustes nagu selts-
kondliku viisakuse pärast, kui kauaks Succo veel Bes-
saraabiasse jääb ja kuhu ta siis kavatseb sõita.

«Kui kauaks, — ei tea. See kõik oleneb olukorrast,
aga sõita mõtlen Itaaliasse.»

«Onnistatud maa. Suurepärane loodus,» lausus Pes-
tel varjamatu ükskõiksusega. «Seal muidugi puhkate
pärast kõiki pahandusi.»

«Jah, minu seekordsel reisir on täiesti eraviisiline
iseloos,» vastas Succo mingi erilise värinaga hääles.

See vastus valmistas Pestelile ilmselt heameelt. Ta
teadis ka varem, et Succo kavatseb Itaaliasse sõita, kuid
see oli siiski täpne vastus sellele, millele ta tahtis
saada kinnitust oma süütu ja armastusväärse küsi-
musega Moldaavia hospodari Mihhail Succo edasise
marsruudi kohta. See kõik selgus Puškinile aega-
mööda järgmiste päevade jooksul.

Jäädes mõneks ajaks Kišinjovi, kirjutas Pestel kiirus-
tamata, kuid see-eest põhjalikult oma aruannet. Üksi-
kutele valitud inimestele ei teinud ta oma aruannet
saladuseks, kuid tähendas seejuures, et ta teeb seda
usaldusest nende vastu ja et Succo ei pea sellest
midagi teadma.

Oma aruandes käsitles Pestel väga põhjalikult ja
selgelt kogu faktilist asjakäiku. Succo poleks saanud
talle midagi ette heita: ei mahavaikimist, liialdamist
ükski kumma poole kasuks ega faktide erapoolikut

valgustamist. Niisama puhast tõtt oli Pestel talle rääkinud, öeldes, et mingeid nõuandeid ega omapoolseid arvamusi selle kohta, kas Venemaal tuleks end Kreeka asjadesse segada või mitte, — ei hakka ta esitama. Kuid ta avaldas oma arvamust teises, vägagi olulises küsimuses.

Pestel kirjutas, et Kreeka sündmustel «võivad olla olulised tagajärjed; kui eksisteerib 800 000 itaalia karbonaari, siis võib poliitilistel eesmärkidel ühendatud kreeklasti olla veelgi rohkem. Ma arvan, et Ypsilanti ise on ainult relvaks varjatud jõudude käes, kes kasutavad tema nime ühenduspunktina».

Millest juhendus Pestel neid ridu kirjutades?

Inzov pooldas teda. Ta ei tundnud just suurt õrnuat ei kreeklaste ega üldse ülestõusude vastu, mis näisid talle rahva mässudena. Kuid — mis peamine, ta ei pooldanud üldse võõramaistesse asjadesse vahelesegamist ega olnud «igas nurgas» sõja pidamise austaja. Tema hoolitsuste ja mõtiskluste sfäär oli territoriaalselt piiratud ja need olid korraldava iseloomuga hoolitsused — uue provintsi asustamine ja korrastamine. Seevastu ei olnud Orlov, nagu seda võis kergesti märgata, mitte üksnes vaimustuses, vaid tal oli tekkinud põhiline lahkarvamus Pesteliga, ja tema käest Puškin kuuliski, millise positsiooni oli omaks võtnud äruande autor. Ka Puškin ise oli mitte vähem imestunud, isegi ärritatud.

See aga, et Orlov temalt kategooriliselt nõudis mitte millegagi märku anda, et ta midagi teab, ja et ta Pestelilt selle kohta midagi pärima ei hakkaks, ärritas teda veel rohkem.

Niisiis oli Pestel ilmselt selle vastu, et võimas Venemaa osutaks abi nõrgale ja allasurutud Kreekale, kuigi ta sellest otseselt ei rääkinud. Ja see on siis revolutsionääri seisukoht? Kas see oli üldse mõeldav?

See jäigi Puškinile kummaliseks häirivaks mõistatuseks, millele ta leidis lahenduse teisel kohtumisel Pesteliga, mis ei toimunud Kišinjovis ja mis jäi nende viimaseks kohtumiseks.

Kuid selle inimese määratu suur seesmine jõud köitis siiski lakkamatult Puškini tähelepanu. Nad puutusid

mitu korda kokku, kuid alati teiste inimeste juuresolekul, ja neil kohtumistel ei avanud Pestel tavaliselt vist küll veeranditki oma tõelisest isiksusest.

Kahekümne kuuendal mail, Puškini sünnipäeval, tuli Pestel talle külla.

Sel päeval tõstis Inzov klaasi peosüüdlase terviseks ja soovis talle õnne «tema tähtsaks kirjanduslikuks tööks».

Kõik lõunasöögist osavõtjad jäid teraselt kuulatama ja olid juba valmis «hurraa» karjuma ning provintsi ülema poolt poeedi vabadustarmastava muusa ootamatu tunnustamise pärast klaase kokku lööma, kui Inzov neid käeviipega peatas.

«Sellel töö, millest ma rääkisin, on suur tähtsus meie provintside, tõeline riiklik tähtsus.»

Vist ainult Puškin üksi hakkas aimama, kuhupoole ülemus oma jutuga tüürib. Ta joonistas muiates küünega laudlinale Inzovi profiili.

«Ma mõtlen seda suurt tööd,» lõpetas Inzov, «mis on minu ülesandel käsil meie kallil sünnipäevalapsel, ja nimelt Moldaavia seaduste tõlkimine prantsuse keelest. Tema suurepärase prantsuse keele tundmine ja minu poolt oodatud hea venekeelne proosa...»

Inzovit ei lastudki lõpuni rääkida. Kõik pahvatasid nagu ühest suust naerma, aplodeerisid ja õnnitlesid nii sünnipäevalast kui ka vanamehelikult teravmeelset Inzovit. Vastuseks töötas Puškin, kui ainult tema ekstsellents seda lubab, püüda mõned osad tõlkida värssides, nagu ta seda hiljuti oli teinud Moosese kümenda käsuga. Kindral piirdus sellega, et teda sõrmega ahvardas.

Pestel lõunasöögist osa ei võtnud, ta ei tulnud Inzovi juurde, vaid läks otse Puškini tubadesse, ja alles pärast seda, kui kodune pidutsemine oli lõppenud. Koos teiste külalistega, Puštšini ja Aleksejeviga, läksid nad neljakesi jalutama. Puškini ettepanekul otsustati jalutada linna Jassy-poolse väravani — vangilaagrisse röövleid vaatama, keda viimasel ajal oli seoses ärevate sündmustega õige rohkesti siginenud. Nende hulgas oli nii põgenikke Pruti tagant kui ka vene omi, kes olid siia nagu tulukese peale kokku tulnud. Puškin oli Inzovi

käest kuulnud vene röövlist Tarass Kirillovist, kes omasuguste hulgas oli kuulus vägitegude poolest, ja seda meest tahtis ta näha.

Puškinil hakkas uuesti mõttes liikuma ja mitmesugusel viisil ümber kujunema juba ammu kavandatud teema vennastest röövlistest.

Kohtumine Kirilloviga ebaõnnestus. Röövel tekitas pettumuse juba oma välimusega. Tõsi küll, ta oli tublisti habemesse kasvanud, nagu see röövli juures peab olema, ka kulmud olid tal kortsus, silmis aga välkuaõel tuluke, ent ta oli väikest kasvu ja niivõrd kõhn, et meenutas tagaaetud nälginud hunti. Ta oleks muidugi võinud palju jutustada, kui ta oleks tahtnud, kuid näis, et tal polnud selleks tuju, ning ta vastas küsimustele väga napsõnaliselt.

«Kas on tõsi, et sind tabati ühe munga juures?» küsis Puškin.

«Mis siis sellest, et munga juures,» vastas Kirillov. «Munga ja munga vahel on vahe. Kindralid, need on ühesugused!»

Seejuures heitis ta vaenuliku terava pilgu түsedale, kuid pisut lõdvale Puštšinile. Too kehtas veidi oma kõhtu ja pidas vajalikuks vastu vaielda.

«Kuid siiski, kullake, ka kindraleid on mitmesuguseid.»

«Võib ju olla, et on,» vastas röövel kiiresti. «Ainult sina, teie ekstsellents, sina oled, nagu näha, ühesugune!»

Puštšin sundis näole mingi naeratuse ja astus eemale, võttes vaikival laiaõlgtsel Aleksejevile käe alt kinni.

«Näe, vist ei meeldinud,» ütles Kirillov vaevumärgatavalt muiates.

«Sa, vennas, oled ju päris taibukas,» toetas Puškin teda naerdes.

Pestel jutust osa ei võtnud. Kuid seekord ei olnud see ettekavatsetud külm vaikimine, mis iga seltskonda häiris ja pidurdas. Praegu oli see millegi üle mõtleval inimese vaikimine.

«Ma lähen ka välja,» ütles ta tasa, Puškinile käisest puudutades.

Ja ahelates istuva mehe poole kergelt noogutades

läks ta eemale. Röövel saatis pilguga eemalduvat madalakasvulist, saledat ja ranget ohvitseri, kes temaga ei olnud ainsatki sõna vahetanud.

«Näe, seegi,» jätkas Kirillov pärast lühikest vaikust, nagu ennast kontrollides. «Ka sellest oleks võinud röövel saada, kui saatus oleks tahtnud. Meil on silma omasuguste jaoks. Nägid ta sõrmust? See on ema sõrmus. Mõte emale istub meil, röövlipoistel, kõigil auidames.»

Kuid Puškin imestas veel rohkem, kui Kirillov juba tema tasa juurde lisas:

«Või jälle meiesugusest röövlist võiks saada munk. Ka sedaviisi on juhtunud... Sa tule üksi, kunas tahad. Bili räägime vabamalt.»

Väljudes mõtles Puškin sellele julgele iseloomustusele ja Kirillovi võimele inimeste hindamiseks. Midagi on ta õigesti taibanud ka munga suhtes: kas hävita maailm või eemaldu maailmast. Kuid nii ühel kui ka teisel puhul peab olema juhtiv mõte. «Ainult et mina pole ju kuidagi munga moodi,» naeris ta endamisi. «Pestel aga... peaaegu küll. Ta ju naeratabki ainult kord nädalas...»

Kuid esimene, mida ta valguse kätte tagasi jõudes nägi, oli pooleldi munga riides mees. Midagi oli selles inimeses tuttavat. Ent mööduvas suures inimeste rühmas ei saanud ta teda hästi silmitseda. Puškinil kaaslased vaatasid kaugemal seistes vanglahoonet, mis oli laotud suurtest kividest ja oli peaaegu kõige parem hoone kogu Kišinjovis. Keegi eemalseisja osutas talle käega: vaata, mis on värava kohal! Puškin tõstis pea ja luges — valjusti ning sarkasmiga — hingepäästvat kirja «põrgu värava kohal», nagu ta jõudis hetkega mõelda:

«Mitte hukatuseks, vaid päästmiseks.»

Ja äkki kostis nagu kaja ootamatu hüüd möödamüüvate inimeste hulgast:

«Eh, kui head lukud! Aga juhtub olema neidki, kes lukudest nagu saavad!»

Ka hääli oli tuttav... «Kas tõesti on see minu Polufemos?» Samal hetkel aga ähvardas tunnimees

püssi kergitades kerjuseid ja need lisasid sammu; ei jõudnud enam lähemalt vaadata.

Muide, Puškini tähelepanu kiskus eemale veel midagi muud. Alguses ta kuulis, ning kui vaatas oma kaaslaste poole, siis nägi: Pestel naeris!

See oli lühike, spontaanne ja suurest sügavusest vallapääsenud naer, ühtaegu õel ja juubeldav, mis sarnanes äkilise välgusähvatuslega. «Ei, selles inimeses ei või kahelda!»

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

KUUM SUVI

Pestel sõitis ära. On suvi. Austerlased vallutasid Napoli. Skuljanõ all löid türklased kreeklased puruka. Ypsilanti põgenes. Venemaa ei toetanud. Suur tõusulaine vajub tagasi. Suvi on kuum. Tolm ja leitsak. Suri Napoleon.

Kišinjov kihas sissesõitnud inimestest. Üksnes arnauti oli ligemale kuussada. Aeg-ajalt kaovad nad Pruti taha. Osa hukkub, osa tuleb tagasi; nii oli jooksus ka Georgi, kes Liprandi juures elas: oli mõned päevad kadunud ja tuli tagasi, nagu poleks midagi juhtunud. Kuid paljud olid ka lihtsalt röövinud: mõne aja röövinud, kaovad samuti Pruti taha; need aga, kes röövisid seal, otsivad pelgupaika siin. Kišinjovis nimetati neid «vabalthüppajaiks». Nähtavasti ühele sellisele kambale sattus ka Puškin.

Kord õhtul möödus ta oma esimesest Kišinjovi korterist. Tema endise peremehe Ivan Nikolajevitši aknast paistis nõrk valgus. Puškin vaatas aknast sisse. Rasva küünal oli pistetud madala pudeli kaela. Poolhämara istusid mitu inimest ja sõid õhtust. Oli huvitav, mis rahvas see on, ja Puškin koputas aknaraamile. Valgu kustus. Mõni hetk hiljem kostsid sees sammud, kuid ust ei avatud. Kellegi hääl küsis tasa:

«Mis vaja?»

Ka Puškin viivitas vastusega ja pidas veidi endamisi aru. Jah, see oleks nagu seesama munk, kes hiljuti

vangla juures mööduva rahvasumma hulgast hüüdis, et on neidki, kes lukkudest jagu saavad... Veel kiire välgatus mälus ning Puškin nägi vana õlipuu krobelist tüve, mõnda lõhkenud, kastanipuult langenud vilja ja kogu puhast, päikesest üleujutatud kloostriõue... Kuidas ta kohe ära ei tundnud?

«Peida ära oma õlipuust malakas, Polüfemos, ja avada.»

Kuuldus mõtlikku urinat, seejärel avanes pisut uks ja läbi prao piilus ainuke silm pulstunud kulmude alt.

«Ära karda, tuleta meelde Georgijevski kloostrit ja Diana templi varemeid.»

«Juba tuletasin,» vastas Polüfemos ust avades. «Olen teid mitu korda näinud, kuid hoidusin lähemale astumast.»

«Miks siis nii?»

«Noh, meie olukord on sedakorda säärane... Astuge aegsasti, olge külaliseks.»

Puškin astus sisse. Munk süütas küünla. Tuba oli täiesti tühi.

«Aga õhtusöögi unustasite koristamata,» ütles Puškin lõbusalt. «Või sööte, teie auväärsus, üksinda seitsme eest?»

Nüüd muigas ka munk:

«Süüa seitsme eest ma ei jaksa, kuid juua ehk küll. Pärast mitmeaastast põuda kaob niiskus minusse nagu liivasesse pinda. Aga see...» ta vaatas kausi, lusikate ja paladeks murtud leiva poole ning vangutas pead. «Korratu rahvas!»

«Kas te ammu seda endale lubasite?»

«Aga pärast teiega kohtumist,» ohkas vägilane kõvasti. «Küllap vist üleliia südamlikult vestlesin siis teiega. Ja see teie paberikene kah, sinine rahatäheke nende kahe oksaga, tamme- ja loorberioksaga, oli mulle uudiseks. Olin ju harjunud vanaaegsetega — oma möödunud ilmliku elu kohaselt. Siis oli, et võtad rahatähe ja loed sellelt: «Armastus isamaa vastu toob sellesinat-tele kasu!»

«Nagu vanglalgi: «Mitte hukatuseks, vaid päästmiseks?»

«Aga just nõnda, härra. Ülemus õpetab alati oma õil-

sailt kõrgustelt meid, selle elu madalikel viibijaid. Nii-
siis, näete, vanakuri võrgutaski mu ära. Näen, et noor
isand on korraliku välimusega ja ilmutas asjadest aru-
saamist, aga siiski hakkab järsku mõtlema, kas see
paberike on ehtne, riiklik, või lihtsalt ehk annetami-
seks? Noh ja otsustasin järele proovida, kas seesinane
vahetatakse eluvee vastu, mida hing ja ihu ühteviisi
himustavad. Noh ja... lubasingi. Siis aga järgnes ük-
teisele, mõistke kohut nagu soovite, kas on see hukatu-
seks või päästmiseks.»

«Ja kuidas on, kas juba lähedal tolele pealkirjale?»

«Seni veel vabaduses. Jalutan läheduses ja silmitsen.
Ega ma niisama kõnni. Seltsimeestele mõtlen. Tarass
Ivanovitši pole te juba kaua suvatsenud külastada?»

Puškin oli tõesti Tarass Kirillovi juures olnud juba
korda kaks või kolm. Ülemus talle seda ei keelanud
ja vangid armastasid üksteise võidu teda oma lugudega
lõbustada, tema aga kuulas neid huviga.

«Aga tema... kas ta mõtleb sellele?»

«Aga kes neist ei mõtleks? Küllap kotkadki ahelais,
keda nad poputavad, sooviksid ära lennata, kuid ketike
on tugev!»

«Aga need linnukesed lendasid kohe minema,» naeris
Puškin õhtusöögi jäänustele viidates.

«Jah, meil on siin täpselt kohandatud. Sellest ajast
kui teie need ruumid maha jätsite, on elamine täiene-
nud — sisse- ja väljapääsude poolest. Ettevaatus aga
ei ole meie asjades ülearune.»

Puškin lobises meeleldi oma juhusliku Polüfemosega,
kuid veel meelsamini kuulas teda. Ärakaranud munk
oli ka sõjas käinud ega mõtelnud sugugi oma ilmliku
elust loobuda.

«Ei! Olen patud ette andeks palunud — mitte üksnes
minevased, vaid ka eeltulevased.»

Rahatähtede juurde tuli ta veel kord tagasi ja hak-
kas suure õhina ning asjatundmisega jutustama, kuidas
Moskvas kaheteistkümnendal aastal prantslased Marjino
metsas fabritseerisid võltsitud sajarublaseid — «kuid
ka vene meistrid ei jäänud neist maha». Puškinile tun-
dus, et ka Polüfemosele endale polnud see «kuldne käsi-
töö» võõras.

«See on küll paberlik, aga kuldne käsitöö!»

Nende jutu peale ilmus ka peremees Ivan Nikolaje-
vitš Naumov. Ta ei kohmetanud sugugi, nähes enda
juures oma endist üürnikku.

«Aleksander Sergejevitš, teie vabandage nõnda-öelda
meie tööalaga seotud ebaviisakust, kuid teie äraolekul,
näete, kasvas niivõrd tarvidus korterite järele, et ma
ise viisin tema ekstsellentsi mõttele, et teil on nende
juures rahulikum kui minu juures!»

«Sa tahad öelda, et sulle oli nii kasulik, kuid
mina vist maksin korralikult,» ütles Puškin talle üsna
karmilt.

«Teate, Aleksander Sergejevitš, asi ei seisa üksnes
kasudes,» vastas peremees, «vaid selles, ärge solvuge,
et teie ei ole sugugi äriinimene.»

Noh muidugi, siin tehti täna «äri» ja nähtavasti mitte
väikest! Puškinil jäi valida üks kahest: kas lõplikult
vihastuda või naerma puhkeda. Mitte tema ei valinud,
valis moment ja see ei osutunud ägedaks, vaid kerge-
meelseks, ning Puškin hakkas naerma; nii oli see
mulde alati: Puškin solvus väga kergesti, kui «solvaja»
pidas end millegipärast temast kõrgemaks, kuid siin
midagi taolist ei olnud.

Peremees oli huvitava välimusega: kas kelm, kes oli
võtnud pühaku ilme, või pühak, kes proovis uut tööala.
Kuid töö ei olnud vist talle sugugi uus. Valerahade
ajajad olid ka tema hästi teadlik, ning ta võttis munga
jutust väga elavalt osa. Ta koguni parandas jutusta-
jat.

«Siin te, mu sõber, ajasite segi. Need kaks tuba, kus
neid tehti, olid just Preobraženski põlatute kalmistul.
Mäletan neid, nagu oleks see praegu.»

Polüfemos kortsutas kulmu ja tuletas meelde. Oli
väga tõenäolik, et neid mõlemaid sidus ammune sõprus
ja üks ning seesama kunstiharrastus.

«Aga kui osavasti olid järele tehtud!» pöördus Ivan
Nikolajevitš tõelise vaimustusega Puškini poole. «Ainult
senaatori allkiri näis kuidagi teistmoodi, mitte omakäe-
line olevat ja värv oli pisut tumedam. Ja et neid ära
korjata, vahetati neid seitsmeteistkümnendal aastal ri-
ipangas ehtsate vastu ümber.»

«Mida nägid, mida kuulsid?» küsis öhtul Inzov Puškinilt.

«Aga miks nad küll mind nii usaldavad,» jäi Puškin mõttesse, ja vastus Inzovile sisaldas osaliselt ka vastuse iseendale:

«Noh... kohtasin vanu tuttavaid, sõpru oma tööalalt.»

«Kas tõesti luuletajaid?»

«Ei, ainult trükkaleid!»

Ja tõesti, taoline rahvas usaldas Puškinilt. Tema ei olnud neist hoopiski vaimustatud, kuid nemadki teostasid ju osalt sellesama korra õonestamist, mille vastu Puškin vahel nii kirglikku viha tundis. Ka tema ise — mitte ainult värsside ja epigrammidega, vaid ka tegudega, isegi oma vallatlusega, mis oli paljudele nii mõistmatu ja segas nende lugupidamist ning arusaamist Puškinist, oma tormitsemisega, mis mõnikord ületas viisakuse piirid, — ka tema lammutas kord instinktiivselt, kord teadlikult, tõstis protesti. Looming, elu — neid võis muidugi vastandada, vaadeldes kõrvalt külmalt analüüsiva pilguga, kuid kõige selle sügavuses pulbitses üksainus allikas: hinge leppimatus. Võib olla, et just see tõmbaski temale ligi teisi rahutuid, kes milleski muus temaga ei sarnanenud. Ja see arusaamatu usaldus tema vastu nende poolt muutis ta kuidagi relvituks.

Igatahes ei lausunud ta kellelegi sõnakestki sellest oma huvitavast külaskäigust. Isegi Liprandile ei rääkinud ta midagi. Õieti küll mitte «isegi Liprandile», vaid eriti just Liprandile, kellele sellest ei tohtinudki jutustada, sest Liprandi oli suur seadusemees ja omas erilist kõrge igasuguste keeruliste asjade uurimiseks.

Puškin ei kõnelnud midagi ka oma teisest jutuaajamisest — Tarass Kirillovi endaga, keda ta varsti pärast seda vanglas külastas.

Olid rammestavalt kuumad ilmad. Kõik, kellel vähegi võimalik oli tänavale mitte ilmuda, püsisid kodus. Akendele olid tõmmatud katted kaitseks lakkamatult ründavate päikesekiirte eest. Koerad lebasid varjus siruli ja liikumatult nagu lõdvalt täistopitud nahad. Isegi linnud olid vait, ja ainult tuliseks köetud õhk heli-

ses iseendast, ja näis, nagu võiks ta pisemastki pörutusest tillukesteks teravateks piiskadeks puruneda. Või oli see veri, mis helises kõrvus rängast pingutusest, et säilitada oma inimlik temperatuur selles tulises ahjus, mille nimi oli Kišinjov?

Hommikul oli Puškin palju töötanud, kuid keskpäevaks rauges jõud. Tuttavaid kohata ta ei tahtnud. Täna polnud ta iseendaga rahul. Eriti teravalt tundis ta oma eluviibimise mõttetust. Varsti peavad saabuma Rajeviskid... Ta parandas end: mitte Rajeviskid, vaid Orlovid. Jekaterina Nikolajevna ei ole enam Rajeviskaja! Ta kujutles ähmaselt: noor kindral, kaunitarist naine, ja alasse astub tema... Kes? Noh, lihtsalt tuttav... noor-mees. Tuttav! Kuid milline pörguleitsak! Ja kui palju on neid noori ning kauneid kindralite naisi... Talle meenus Aleksander Rajeviski jutustus Jelizaveta Ksaverjevna Vorontsovast, kes samuti lõpuks abiellus kindraliga. Kas see auaste ise annab selle omanikele kaunidust ja võlu, külgetõmbavust? Aga kui nad saabuvad, ja tema on sõjas!

Puškin oli pahane iseendale, sõpradele, Kišinjovile. Ta piinles. Ainus koht, kuhu ta oli suuteline minema, oli vangla. Seal pole muidugi meelelahutust ega poeesiat. Kuid see on elu ise. Elu, nagu ta on, tihe tükk seda piina, mida elu tekitab. Vanglasse! Seal vähemalt ei ole pettust!

Ja kummaline, kuigi vanglas ei olnud jahe, ometi võis seal hingata. Ta müürid on nii vägevad, et isegi päikesel pole kerge neist läbi tungida. Hm, vanglas on kergem hingata kui kuskil mujal... Noh, kuidas see meeldib?

Sellises erutuses sammus Puškin mööda sünget koridori. «Mis ma Tarassile ütlen? Ei saa ju tema juurest otsida vastust minu enese kohta?»

Puškin jäi akna alla seisma. Üksik puu näis samuti kuumuse käes piinlevat. See oli valge akaatsia, niigi mõttlik puu, kuid nüüd oli ta kõik oma kitsad korrapärase lehekesed kokku tõmmanud ja longu lasknud, veel pisut — ja pole enam jõudu seista — ka tema jääb lamama täielikus jõuetuses. Rohulibled, mis siin-seal vangide taldadest terveks olid jäänud, paistsid kõhna-

dena ning hoopis pöörastena. Kahe samba juures seisis teineteisest eemal raskesti hingates, tiivad sorakil, kaks noort kotkast, kes vangidena vanglaõues olid üles kasvanud. Nad ei alistanud kuumusele, kuid ka nende pilk polnud rõõmus. Puškinile meenus, kuidas neid mainis Polüfemos, ning ta sammus Tarassi juurde.

Tarass Kirillov võttis teda vastu ootamatult rõõmsalt. «Oh kui rõõmus ma olen, et tulid! Mõtlesin just sinust. Kas tulid hüvasti jätma?»

«Kuidas, hüvasti jätma? Kas sind minema lastakse?»

«Noh, mis sa veel välja ei mõtle! Kes Tarass Kirillovit minema laseb? Kes neist on iseenese vaenlane?»

Röövli pilku tekkis viivuks terast. Siis aga laskis ta silmad aegamööda nagu lõdvale ja lõpuks süttis neli rõõmus ning ühtlasi kaval tuluks.

«Kas hukkun, või... vabadus!»

Ta rääkis nüüd üsna tasa, ehkki peale nende polnud kambris kedagi. Kuid need vaiksed sõnad olid tulvil sellist tunnet, et nad kõlasid nagu võitlussarv.

«Tahad põgeneda?» küsis Puškin, ärevust vaevu tagasi hoides.

«Aga mis sina arvad! Siin hukkuda? Puuri on lõhutud. Saabub ööke, lammutame hoopis! Ma pole üksinda.»

Sellise vastuse andis talle Tarass. Külaline ise ei küsinudki midagi, aga too vastab!

Puškin heitis hilja magama. Öhtul hakkas kuskil õrna jahedust tulema ja hingamine muutus kergemaks. Ta sai vaevalt uinuda, kui häire teda äratas. Taoti trummi, ja see sarnanes hädasignaali. Puškin kargas silmapilk üles. Veel mitte täiesti ärkvel, pidi ta peaaegu aknast välja hüppama: trellid! Ah!... Ta riietus kiiresti ja jooksis uksest välja. Kerge pilv liugles üle kuu, mis kord valgustas teed, kord kadus. Puškin hüppas teed lühendades otse üle kraavide. Komistas mingile palgile ja lõi jala ära. Kuid jooksis edasi.

Ta oli juba näinud üht vangide põgenemist Jekaterinoslavis.

Kas näeb ka siin? Kas läheb kõik hästi? Kas õnnestub? Kui ainult kinni ei püütaks...

Ning ta nägi. Nägi müüril vilksatavaid varje. Kõlas järjestikku kaks pauku. Tagaajajate hüüded: «Püüa nad kinni! Pea kinni!»

Veerand tunni pärast oli kõik selge. Mitte kõigil ei õnnestunud põgeneda. Kuid Tarass ise ja veel kaks kolm tema seltsimeest kadusid. Lähemas jäärakus olid need ootamas kiirejalgsed hobused. Keegi karjus mitmes kohas, tähelepanu kõrvale juhtides. Mingi murdosa õnnetust otsustas asja ning tõi võidu. Kirillov seltsimeestega on vabaduses.

Kuid Puškin sai teada ja näha ka veel muud.

Kuue-seitsmeteistkümmene-aastane poisike haaras põgenemist märgates oma trummi ja andis häire. Üks põgenenud rõõvleist lõi talle noaga silma lähedale nalaku. Haav oli sügav, kuid poiss jätkas trummilöömist.

Puškin oli vapustatud. See on elu, nagu ta on! Ta mäletas Kirillovit ja tahtis mõelda — olgugi see sentimentaalne mõte! — et mitte tema ei andnud hirmu hoopis. Kuid ei suutnud unustada ka seda väikest trummilööjat; kaua ei suutnud unustada.

Mihhail Fjodorovitš Orlov hakkas tagasi jõudes juba kaht maja kasutama. Ühes möödusid tema ametilöögid, teises elas ta oma noore naisega; siin külastasid teda ka omaksed ja võeti vastu teisi külalisi. Nüüd muutus tema juures veel rõõmsamaks ja elavamaks.

Kõik hoidus Puškin liiga sagedasest külastamisest ning ka Orlov ei käinud eriti peale. Kui aga noortele meele kulla kogu Rajevskite perekond (ja koos nendega kaamenka Davõdovid), tundis Puškin end Orlovi juures jälle nagu kodus.

«Ma jää siia meiega,» kutsus teda isalikult Nikolai Rikolajevitš majaperemehe juuresolekul. «Las Ivan Rikolajevitš tunneb ilma sinuta igavust, niikaua kui meie on olemes.»

Puškin suutis vaevu end tagasi hoida, et teda mitte kallistada. Need neli päeva, mis ta veetis koos Rajevskitega, olid kogu suve kestel otsekui oasiks, tükikeisur Gurzufist. Taevas sinas pilvituna, meri laulis hinda. Ta ei külastanud Rajevskeid, ta elas koos nendega.

Peamine rahu väljus nagu alati isast. Ka tema võia olla rahutu, vahel koguni despootlik, kuid seda juhtus harva, selle külastuse ajal aga — puhkusel, omade keskel, lõpuks rahulik oma vanema tütre pärast, meenutas ta suurt toredat pilve, mis puhkab taevasin.

Kindral külastas ka Ivan Nikitiš Inzovit, tutvus üksikasjaliselt tema suure, rikka majapidamisega, olles eriti vaimustatud noortest istandustest. Kaks vanaklast kindralit, kes oma rahutu elu kestel olid küllalt tunda saanud lahinguraskusi (Inzov oli ju koos Suvorovi enesega Alpid ületanud!), mõlemad nad uurisid nüüd taevast, et ennustada homset ilma, — kas ei saabu juba ammuoodatud vihm, ja tuletasid meelde ka rahva ennustamismärke. Öhtul vastas Inzov oma küllatulekuga ja teelauas jätkus seesama uinutav ning võluv vestlus. Neid kuulates ei tundnud Puškin igavust, vaid hakkas märkamatuks tunduma endale väikese poisina, kes kasvas üles armsas kauges Zahharovos. Ja milline rõõm see on — unustada oma täisea aastad, mured, vastutus, isegi armastatud töö ja olla mõni aeg «tõeliste täiskasvanutega»...

Aga kuigi oma armastatud töö mõneks lühikeseks hetkeks küll unustad, ei unusta tema sind. Lapsepõlv ja maaelu, mis Puškinis ärkas, ei ärganud temas lihtsalt niisama, mitte asjata ei teadnud, meenutanud ja armastanud ta seda lihtrahva tarkust, mida oli kogunud aastasadade kestel. Mitte asjata. Veidi hiljem tuli ta töö. Rahulikult ja selgelt nagu loodus ise, juba lapsepõlvest armsaks saanud vene loodus, kajastusid värskes, mis ta kirjutas pisut hiljem samal kuumal Kiskijovi suvel ja milles ta oli leidnud ka iseennast. Kajastusid need siinsed kuumad päevad kui ka sama sugused suvepäevad kauges lapsepõlves lihtsas vene külas.

And ilma ennustada meis ei ise ärka, me endeid vaadelda ei oska ega märka, kuid lapsepõlvest peale põllumees ja karjus ju määrab homset ilma taevast, öhtu varjust, näeb ette maikuu vihma, näeb ka tõusva tuule ning varajase hallagi, mis ohtlik viinapuule.

Kuid selle vaikuse ja rahu sekka helises ka südame muusika. «Kaukasuse vangi» käsikirjale joonistas Puškin mõttesse vajudes kõigi kolme õe profiilid: rahulik ja uhke Jekaterina; keskel nagu norguvajunud lilleke Jelena, teisel äärel Maria. Tema õnnestus tal kõige paremini. Juba Kiievis oli ta neist joonistest midagi välja lobisenud. Nüüd meenusid need Mariale ja ta palus neid näha.

«Jelena on teil nagu rohukõrreke,» ütles ta. «Temale ei maksa seda näidata. Kuid kas tõesti Katenka on selline uhke? Tõsi küll, ta on nüüd kojadaam, kuid kas temas seda võib märgata?»

Puškin punastas pisut:

«Ta on kindraliproua!»

«Teie ütlesite seda otsekui solvunult,» naeratas Maria vastuseks. «Teie olite temasse pisut armunud, eks ole?»

«Igal juhul vähem kui tema oma peegelpildisse,» hüüdis Puškin, vihjates Jekaterinale pühendatud nelikreale ja püüdes tooni vabadusega varjata tahtmatut hämmeldust.

«Ah, kui halb te olete! Kas te tema juuresolekul seda kordaksite?»

«Kui teie nõuate.»

Kuid Maria ei mõtelnudki õe pärast solvuda ega Puškinile moraali lugeda või temalt midagi nõuda. Raske on küll otse kinnitada, kuid näib, et tal polnud isegi midagi selle vastu, et Puškin ta õde pisut nõogib — kui mitte Jekaterinat ennast, siis vähemalt ta pilti.

«Aga miks te enda kohta midagi ei ütle?» küsis Puškin.

Maria vaatas veel kord seda ettepoole sööstvat mütsikesega ja lokkidega noort peakest; kindel, hoogne silajoon oli niivõrd väljendusrikas, et andis võib-olla kõige paremini edasi seda sisemist lendu, mis oli visandis väljendatud.

«Blis sellisena näete te mind?» küsis Maria mõtlikult ja libistas väikese sõrmega üle joonise.

Ta tavatses sageli sõrmi rusikasse pigistada. Nii ka nüüd — selleks liigutuseks tuli tal konksu tõmmata ainult väike sõrm. Kogu rusikake jäi, nagu ta oli, pabe-

rile lebama. Puškin tundis hästi ja oli ammu märganud seda tema harjumust. Muidugi ei olnud see niisama, nähtavasti hoidis ta sellises korras ja niiviisi koondatult ka oma sisemaailma.

«Näen teid sellisena,» ütles ta, peaaegu tema sõnu korrates ja ühtlasi tundes, kuidas aupaklikkus temas vastupandamatult üha soojenes, soojenes... «Aga teile see joon nähtavasti meeldib?»

«Mulle meeldib see kõik,» ütles Maria järsku sama-suguse imeväärse ootamatu soojusega.

Ta tõstis käe vihiku kohale, avas kõik sõrmed ja pani sooja peopesa joonisele. Puškin nägi nimetissõrmes sõrmost, sedasama, mille Maria oli võitnud loosimisel Kiievis — tema sõrmost!

Kui seda ei oleks olnud, oleks võib-olla kõik kuidagi teisiti läinud, kui see tegelikult kujunes. See soe avatud peo, mis lebas tema joonisel, mis kujutas Mariat, ja need sõnad: «Mulle meeldib see kõik,» mis olid lausutud sellise ootamatu lapseliku avameelsusega, mõjus Puškinile otsekui soe tuul merelt. Ja nagu avatakse rind sellele tuulepuhangule, nii avanes ka Puškini hing kogu sügavuses Mariale ja juba laulis linnukesena esimene värsirida, siis teinegi:

Mu käega tehtud joonestki
sul piisab, sõbrakene õrn,

aga see helisema hakanud laul katkes, niipea kui ta tundis ära oma lihtsa türkiiskiviga sõrmuse. See oli juba midagi muud. See ei ole õrnus. Kuid mu jumal, kas tõesti?... Ja üks laine ujutas üle teise — uus, tormiline — selle, mis alles oli sündinud, selle, mis laulis haprast õrnusest. Kõik temas hakkas rahutult pekslema, kuid väliselt ta tardus: hing ei jõudnud selles kiires vaheldumises vastu võtta ja kogu lainele kanda ei üht ega teist tunnet. Kas tõesti on juhtunud midagi parandamatut?

Tõenäoliselt kestis see vaid mõne sekundi, kuid isegi füüsiliselt, silmale nähtavalt tundus talle, et Maria ei ole üldse lähedal, siinsamas laua juures, ta palatis talle sel hetkel olevat kaugel ja käsi vihikul tundus nii

üksildasena ning orvuna nagu tagasilükatud kingitus. Ta võpatas üleni, pingutades end, et sellest mõistmatusest üle saada. Ja nägi teda uuesti endiselt lähedal, lihtsana ja selgena, imekaunis naeratus näol. See naeratus peatas teda.

«Mis teiega on?» küsis Maria. «Te olite sõrmuse üle nii imestunud? Aga mina olin selle unustanud. («Kas tõesti?») Panin ta sõrme meelega, et teile näidata, muldu ehk mõtlete, et olen ta ära kaotanud.»

See kõik oli tõsi. Ta lapselik kavatsus oli ilmne. Kui Maria ainult midagi ei märkaks! Puškin pingutas end ja vastas talle midagi lahkelt ning lõbusalt.

Kuid öösel magama heites tundis ta kibedust. Talle näis, et Maria ei saa temast üldse aru. Ja kusagil tekkis sõnadeta eleegia tema armastusest, mida ei mõistetud. Ja sellest, et ta varsti sureb. Ja ta hääli vaikib maailmas... Nii nagu Firenze's suri kahupäine lõbus Korssakov, tema kallid lütseumikaaslane. Vanakesed aga jäävad elama ja vaatavad arukalt külmade silmadega, kas homme on kuiv või sajab vihma. Ja võib-olla, et ainult üks... ta siiski armastas mind! — ainult üks valab pisaraid ja mäletab armastuse kauneid hetki.

Kõik see tuli olemuse sügavusest. Ent kõigele sellele võib ka nime leida: kuum suvi ja noorus. Seesama noorus, mis on nagu türkiis meie elu sõrmuses.

Need uued «Gurzufi» päevad möödusid Puškinil Maria tähe all.

Koos Davõdovitega sõitsid siia ja peatusid reisil Odessasse kaks neile tuttavat hästikasvatatud ja ülivälsakat noormeest. Üks neist, väga rikas ja nimekas krahv Gustav Filippovitš Olizar, oli avalikult Mariasse armunud. Puškin oli pahane, et ta ei saanud tema peale nagu kord ja kohus vihastuda: noormees oli («õnnetu-seks!») sümpaatne, hing oli tal tundlik ja luuleline. Kuid tema veel suuremaks väärtuseks oli see, et Maria ilmselt tema õrnadele tunnetele kuidagi ei reageerinud.

Aga kes Puškinit eriti vaimustas, oli Nikolai Nikolajevitš. Ta kuulis kord, kuidas see ütles kabinetis Orlovile:

«Ja mis see mulle korda läheb, et ta kauge esivanem

kutsus kunagi kokku mingisuguse seimi ja teine esi-
vanem oli kuningliku tribunali marssal, seejärel aga
kõrge lauauilem ja kuulus uuesti kuningakotta. Ta isa
aga oli jälle kuningliku tribunali marssal Stanislav
Augusti juures ja seimi saadik üheksakümne teisel
aastal ja vene edukatsioonikomisjoni liige Leedus, vend
Nartsiss Filippovitš on aga Poola riigi senaator... Mis
see mulle korda läheb?»

«Olete krahvi sugupuud põhjalikult uurinud!»

«Uurid, vennas, kui ta koputab perekonda: kas võib
sisse tulla? Aga meie usuline erinevus, erinev arusaam-
mine meie vastastikustest kohustustest ja lõpuks meie
rahvuslik erinevus...»

Puškin ei eraldanud armastuse alal rahvusi, usulis-
test erinevustest oleks tal olnud veider mõteldagi, kuid
sellest hoolimata kuulas ta seda praegu ülima rahul-
dustundega, kuna see püstitas takistuse Maria ja Olizari
vahele. Kuid juba sügavamalt mõtlemist oleks väärinud
«erinev arusaamine meie vastastikustest kohustustest»,
mida Rajevski eriti rõhutas, — see ei olnud labane mõte
usust ja rahvusest, mida oleks võinud väljendada iga
teine vana mõtteviisiga inimene, sellest paistis läbi
Nikolai Nikolajevitši enda sisemine iseloom; ta mõtles
ja toimis just «oma nupuga». Kuid Puškinil polnud
aega eriti mõelda, sest jutt jätkus.

«Lisaks sellele,» jätkas Rajevski, «on ta juba abielus
olnud...»

«Välismaalasega,» täiendas Orlov.

«Jah, krahvinna de Molot'ga. Ja on jõudnud juba
lahutada. Kahekümne ühe aastane ja juba lahutatud.»

«Nad räägivad meist nagu poisikestest,» mõtles Puš-
kin tahtmatult.

«Ja aina marssalikesed,» jätkas Rajevski sedasama
teemat ilmse ärritusega. «Ja oota veel pisut, siis saab
see Kiievi kubermangu marssaliks... Aga mis see
mulle korda läheb!»

Ja selles ilmnes jälle Rajevski enese õilis loomus: ta
ei võinud auastmeid ja aunimesid silma otsaski sallida.

Tavaliste poliitiliste vestluste asemel toimus õhtul
kodune kontsert. Krahv Olizar ei mänginud halvasti.
Ta pisut naiselikud pikkade sõrmedega käed seisid

igataevast õhus, enne kui laskusid klahvidele. Maria
laulis.

Puškin kuulas teda hinge kinni pidades eemalt.
Küünalde vabisev helk valgustas neiu veel lapselikku
profiili. Ja nagu Puškini jooniselgi, tungis neiu pea
ettepoole, pisut täidlane, tütarlapselikult õrn kael
paindus kergelt, alistudes helidele, ja kõik see kokku
oli nii inimlikult harmooniline ja sellest kõigest hooas
naisugust imekaunist, mitte taevalikku, vaid maist
puhtust, et oli võimatu mitte alistuda tema üldisele
võlule.

Maria hääl ei olnud sugugi tugev ega eriliselt kaunis,
kuid ka oskamata oskas ta ennast oma laulus avaldada.
Õelda mitte sõnadega, kus inimene ennast ikkagi pisut
justkui tükeldab ja kus alati tuleb veidi oodata, et
võidaks õigel viisil mõista ja vastu võtta seda põhilist,
milleks see kõik oli räägitud. Siin aga tunnetati iga
heli ja iga meloodilist fraasi nende tõelises väljenduses
ja täiuses. Ja väljendus oli elav, oma, maailmas ainu-
üks temale kuuluv.

Puškin ei teadnud ega mõtelnud sellele, kuidas seda
tunnetavad teised, kuid ise ta oli sellises seisundis,
kus tunnetada tähendab ühtlasi luua. Ta tundis ja
hindas väga seda imepärast inimlikku omadust. Juba
päril noorena kirjutas ta Žukovskile sellisest ideaal-
sest lugejast ja nimetas õndsaks seda,

kes kaasa saanud kauni kingi,
et kõike kaunist kalliks peab,
ja sinu rõõmu hinda teab,
sest sama rõõm ta enda hinges.

Nii imeteldava ja täiusliku täpsusega väljendas ta
seda tunnetamise ja arusaamise erilist vormi, kus
tunnetamine võtab endale uue ülesande — mõist-
mise. Kuid sõna «rõõm» ei olnud siin tunde määra-
vaks vormiks. See ei olnud puhang, see oli tasakaalu-
kas, harmooniliselt selge ja inimlikult soe siseelu ja
maailmatunnetuse avastamine.

Vahel laulis hääl ka rahutusest, kerkisid esile küsi-
mused, mõtiskelu, võitlus iseendaga. See ei olnud
hoopiski linnulaulu ürgne süütus või oja kristalsed
heliid, mis jutustavad maailma pidevast liikumisest.

Inimelu keerukus, teadlikkus ja teravus, mida siiski hõlmab harmoonia, inimese elava «mina» poolt ületatud vasturääkivuste rikkus — see oli, mis kõlas tol õhtul Puškinile.

Kuidas kuulatakse muusikat? Vastavalt kuulaja hinge rikkusele. Kuid teda kuulatakse ka nii, et igaühes kerivad vastusena esile omad nägemused. Neil ei ole nähtavat kuju, kuid neil on oma elu, mis on tihedalt seotud neid äratanud muusikaliste kujudega. Nii kuulab ka Puškin.

Kord näis talle, et teda enam ei ole, et ta lüüra on vaikinud, ja siis Maria, mõistes ta tundeid, kordas tema kurbi laule, milledes peitus ta südame leek. Kord jälle päris Maria temalt karmilt aru ta tunnete kohta, mis olid kulutatud ta tormilises nooruses, ja Puškin kinnitas, et see on unustatud ning möödunud, ja soovis omakasupüüdmatult süütule Mariale seda vaikset õnne, milleks ta oli loodud, ja anus mitte küsitleda mineviku üle, et ei kaoks ta usaldava hinge muretus. Ja kõik need tunded ning mõtted otsisid vormi ja tooni. Puškin tajus neid veel ebamääraselt, kuid juba olid nad tekkinud, nagu see esmakordne visand Mariast, mis otsekui nägemus seisab ta ees — hetkeline ja kestav: elav.

Jättes endale ütlemata sõna armastus... — või öelda? — armastas Puškin Mariat tõesti sel lühikesel õhtul, millesse mahtus kui mitte igavik, siis terve elu.

Need lühikesed muusikalised fraasid ja nende olelemine Marias, need kõlasid juba Puškinis — esialgses kokkupuutes tunnetega, mis otsivad sõnu. Sellele oma stihiiale oli Puškin ustav orgaaniliselt. Tuleb aeg, ja teine stihiia — selge mõistuse stihiia — valgustab ja muudab nähtavaks selle, mis on praegu eostatud. Need ei ole veel värsid, pole need kaks eleegiat, mis ta kirjutas pisut hiljem, kuid neid ei saaks olla, kui poleks olnud nende sündimist tänapäeval õhtul.

Mu sõber, unustasin tormilise ea —
need aastad jäljetult on jäänud seljataha.
Sa ära teada püüagi, mis pole hea,
mis mured, naudingud on jäänud minust maha.

On puhas sinu hing, sa eal ei nukrutse,
su kirkast lapsesüdan päev ei kata uttu.
Miks peaksid teadmagi mu meeletuste tee
nii vähekõitvat juttu?

Sa ära nõua minult karmi avameelsust:
ma täna armastan, ma täna õnnelik.

See õhtu möödus, nagu möödub kõik elus. Kuid see, mis temas oli erilist, see keerukalt võnkuvate tunnete rikkus ja täius, mis olid liitunud ühtseks puhastavaks tundeaks, — see ei surnud ega kadunud, vaid saatis Puškinit, kord otsekui hääbudes, kord uuesti esile kerides, kogu ta elu kestel.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

OVIDIUSE VENNAPOEG

5. novembril oli Kišinjovis tugev maavärisemine. Orlovide juures kukkusid lõuna ajal klaasid laualt maha ja lühtrid hakkasid helisema nagu kellukesed. Need, kes sel hetkel seisis, näisid kõigutavat põrandat, toetudes kord ühele, kord teisele jalale. Maja ragises nagu laev tormis, kuid pidas vastu. Kõik jooksid välja. Tänavad olid tulvil rahvast. Mehed tassisid igasuguseid esemeid, naised nutsid, lapsed aga kilkasid vaimustuses.

Kõigist majadest peaaegu kõige rohkem sai linnas kannatada Inzovi maja mäekünkal. Seinad vajusid viltu, osa katust varises sisse. Sinna elama jääda, eriti ülemisele korrusele, oli ohtlik, ja Inzov kolis naabermajja. Kuid Puškin ei tahtnud loobuda oma tubadest, milledega oli harjunud. Pealegi meeldis talle kui noorele inimesele elada varemete keskel ja seejuures üksinda.

Ohtuti valitses sügav vaikus. Miski ei seganud töötamist. Sellessamas öö jooksul veel enam süvenenud vaikus saabus hommik. Helid kõlasid vaid hinges. Ja voodist üles tõusmata sirutas Puškin käe paberi ning pillatsi järele.

Ühel hommikul kõlas terrassilt ootamatu, kuidagi asjalik koputus välisuksele. Nikitat ei olnud kodus.

«Astuge sisse!» hüüdis Puškin.

Keegi ei vastanud. Kas ainult näis nii?

Kuid koputus kordus veel tungivamalt.

«Astuge ometi sisse, kes seal on?»

Uuesti vaikus.

Tuli hommikukuub selga tõmmata ja vaatama minna. Kedagi ei olnud. «Algas mäng vaimudega, kuid miks hommikul, aga mitte öhtul!» Ja samal hetkel märkas ta terrassi juures kasvaval puul kirjut rähni. Lind vaatas teda tähelepanelikult, nagu küsides: «Kust sa siia said ja miks sa mind tülitasid?»

See oli siis rähn! Temale oli kraiaülemä tühjaksjäänud maja kenaks peremeheta kohakeseks, mida oli huvitav tundma õppida. See juhuslik hommikune külaline viis Puškini kogu päevaks heasse tujju ning ta kiitles mitme oma tuttava ees, kui huvitav külaline tal hommikul käinud.

Öhtuti aga, istudes väljas pimedal terrassil, kuulis ta kaks-kolm korda lõunasse rändavate hilinevad linnukeste hääletut lendu. Nägematutena ja vaikivatena lendasid nad, kuid vist madalalt, ja seetõttu oli kuulda nende väikeste tiibade tõusvat ja jälle vaibuvat kähinat. See oli imekaunis ja Puškin ei jutustanud sellest kellelegi. Ja kellele ta pidi jutustamagi? Jutustada oleks võinud ainult Mariale... Kuid Rajeviskid olid ammu Kiievisse sõitnud.

Puškin käis nüüd nagu varemgi sageli Orlovide pool. Jekaterina Nikolajevna tundis end noormeestest külaliste hulgas väga vabalt. Tal endal oli mehelikku mõistust, ta oli väga haritud ja võttis samaväärsena osa vaidlustest, mis Orlovide juures kunagi ei vaibunud.

Peale kodumaiste vene asjade arutleti sageli olukorda Euroopas ja Balkanil. Kord mainis keegi abt de Saint-Pierre'i tuntud «Igavese rahu projekti» ja see idee muutus kirglike vaidluste objektiks paljudele öhtuteks.

Puškini sõprade arv suurenes seks ajaks uue inimisega, keda ta seni oli kohanud vaid tema lühikestel

teenistussõitudel Akkermanist Kišinjovi, kuhu teda nüüd Mihhail Orlov alaliselt elama oli kutsunud. See oli major Vladimir Fedossejevitš Rajeviski.

«Rajeviskitest ei tule mul puudu,» naljatas sel teemal Puškin.

Ja see uus Rajeviski, Ohhotnikovi iseloomustuse järgi «isesugune», omandas tõepoolest Puškini Kišinjovi-ajajärgu elus erilise koha.

Vladimir Rajeviski oli kõhn ja pikakasvuline, ühtaegu vaikne ja kirglik, ja kogu see kirg kuulus peaaegu tervenisti poliitikale. Raske oli öelda, kumb oli leppimatum, tema või Ohhotnikov, kuid Rajeviski juures avaldus see tormilisemalt, põletades tõelise tulega. Kõik temas kees lakkamatult ning ta oli üheks kõige ägedamaks vaidlejaks, olles alati haaratud ka vaidluse stiiliast enesest, kuna see meenutas mingit tõelist võitlust, mille poole ta kirglik loomus püüdis. Pealegi oli ta väga palju lugenud ja omas üsna põhjalikke teadmisi sellest, millest Puškinil oli ainult kõige üldisem kujutlus.

Major Rajeviski oli «väike entsüklopeedia», ja vaidlustes igavese rahu üle käsitles ta seda küsimust, alates iidsetest aegadest. Ta meenutas, et Platoni kinnituse järgi on sõda rahvaste loomulikuks olukorraks, roomlased aga tahtsid rajada igavest rahu paljude suguharude orjastamisega Rooma õilsa kanna alla; et hiljem unistas Prantsuse kuningas Henri IV ühest suurest kristlikust vabariigist, mis oleks koosnenud kõigist Euroopa riikidest...

Puškin hüüdis talle vahele:

«Minu majesteetliku nimekaimu püha politseiliidu eeskujul?»

Jekaterina Nikolajevna kõlistas üsna tasa teelusikaga, kutsudes poeti korrale. Kuigi teda ennast hüüti Marfa Possadnitsaks, ei armastanud ta kiiret ratsutamist ja oskas hästi hoida oma sitketes käeketes nii hobust, meest kui ka vestlusi, kui need galoppi kihutama hakkasid.

«Üldse,» ütles ta vahele oma rahustava sõna, «mulle meeldib rohkem teine Saint-Pierre, see, kes kirjutas imekauni pastoraali «Paul ja Virginie» ja andis oma

mõlemale lapsele nende kangelaste nimed. Tõsi küll, ta tundis liiga suurt huvi noorte tütarlaste vastu...

«See on väike patt,» vastas Puškin naerdes.

«Aga lõpuks abielluski ta ühega neist,» jätkas Jekaterina Puškini õrritamist. «Ta oli siis, kui ma ei eksi, juba üle viiekümne, ja hiljem abiellus veel kord, olles juba üle kuuekümne... Ennustan ka teile samasugust saatust.»

«Siis ma abiellun teie lapselapsega!»

Kuid teema oli iseendast selline, et mõeldav oli vaid lühike hingetõmbepaus, ja vaidlus jätkus uue jõuga. Kaasa haaratud uuest ideest, oli Puškin valmis ohverdama oma hiljutise sõjaromantika igavese rahu kasuks, kus Napoleonid oleksid vaid ühiskondliku korra rikkujad. Kuid siis peaksid ka valitsused muutuma...

Veel vabamalt tundsid end noormehed — Puškin ise, Ohhotnikov, Aleksejev, luuletaja Weltmann ja Gortšakov, kui nad Liprandi juurde kogunesid. Siin kõneldi sageli ka kirjandusest. Vladimir Rajeovski kirjutas ka ise värssse, kuid veel meelsamini kritiseeris ta teiste omi. Tema otsused olid asjalikud ja teravad. Weltmann lihtsalt kartis teda pisut, sest too võttis ette ratsarünnakuid ka Puškini vastu ja mitte alati ebaõiglaselt; juhtus, et tema märkusi tuli arvestada.

Vladimir Rajeovski asendas nüüd Ohhotnikovi sõjalise õppuse alal. Ta õpetas soldateid ja junkruid suure innuga. Isegi sellist süütut ainet nagu geograafiat õpetades tegeles ta tõelise poliitikaga, jutustades möödaminnes endiste aegade revolutsionääridest ja päeva-sündmustest Hispaanias.

Geograafiat armastas ta väga ka ise, reisides niiviisi sajandites ja maades. Sel kirel polnud piire. Oma arnauti karistas ta joomise eest sellega, et pani ta raamatu taha istuma ja geograafiat õppima. Arnaut osutus nähtavasti andekaks õpilaseks ega tundnud hirmu, ta näis isegi soovivat, et karistus sagedamini korduks. See-eest tegi ta ka suuri edusamme. Kord ei leidnud Puškin Euroopa kaardil üht linna üles. Rajeovski kutsus arnaudi ja see näitas otsekohe.

«Ma joon küll üsna sageli,» õigustas end Puškin, «kuid nüüd töotan juua veel rohkem, et teie, Vladimir

Pedossejevitš, mind geograafiaga karistaksite! Näen, et purjutamine on kasulik asi.»

Ja tõepoolest tuli end pingutada. Liprandi raamatukogus muutus elavamaks.

Rajeovski istus Liprandi juures üksinda. Pühapäeviti lõunatas Puškin kindral Bologovski juures ja pidi tulema otse sealt.

«Küllap toob ta sealt jälle midagi lõbusat kaasa,» tähendas peremees. «Temaga juhtub seda: pisut purju jäädes saab ta ka ise tempudega hakkama. Teie ei tea?... Lõunatasime kord Orlovi juures. Mingil põhjusel oli seal ka Ivan Nikititš Inzov. Oli meid vist inimest kaksteistkümmend, ainus eraisik oli Puškin. Kuigi meid Georgi kavalere oli mitu, oli ainult Inzovil Georgi rist kaelas. Selle auks joodi.»

«Seda tulebki hinnata teistest ordenitest kõrgemalt!»

«Loomulikult. Kuid Aleksander Sergejevitš oli, nagu öeldakse, pisut auru all, kuigi ta siis veel ei kavatsenud meie juures geograafiat õppida... Ta heitis pilgu minule ja veel ühele jessauulile (ta teadis, et Georgi ristid olid meil ainult hõbedast) ja ütles: «Aga need on väärtuslikumad kui kõik teised...»»

«Sellepärast, et see hõbe kaitseb soldatit kehalise karistuse eest,» ütles Rajeovski vahele.

«Nagu ühest suust!» hüüdis Liprandi. «Sedasama ütles temagi.»

«Noh, kas keegi solvus?»

«Ei, naerdi südamest.»

«Kuid siiski, see pole naeruväärt. On vaja ohverdada elu, et omandada seda... eesõigust! Nii mõtleski Puškin. Ja kui ta sellest mõtles, isegi joobnuna, siis näitab see, kui sügavalt istuvad temas need mõtted! On aga tubli poiss!»

«Siin räägitakse mind taga...»

«Puškin! Kust teie tulete?»

«Bologovski juurest. Noh, klatšigu mehed pealegi, aga kuidas üks daam mind hiljuti atesteeris: «Ärge rääkige mulle tema ebaviisakatest epigrammidest. Kogu tema käitumine on üksainus epigramm!» Kuidas teile meeldib? Pole halvasti öeldud, kui ta poleks daam!»

Puškin oli lõbusas ja kõrgendatud meeleolus.

«Oodake, mis ma teile jutustan... Bologovski juures, naerma ajab... oli Dimitri Russo. Noh, see, kes maal elab, teenis ispravnikuna. Kindral armastab ju teiste üle tasahilju naerda ja pärib aina, kuidas too oma maakonnas keisrit vastu võttis. Ja mis te arvate? Ahju oli vaja kütta, keisrile lõunat valmistada. Ja Dimitri Jakovlevitš lendaski portsu otsa... Ahi süüdati, aga puud, näete, olid seal harilikud...»

«Aga missugused siis need olema pidid?»

«Selles asi seisabki! «Kuidas nii tohib: keisri jaoks samasugused puud, millega iga mats ahju kütab!» Tore, eks?»

Ja Puškin puhkes südamest naerma.

«Vist jäi mul õigesti meelde: talumees, tähendab, on mats? Noh nii. Seal ehitati veskit. Olid valmis juba tammepuust rattad ja kiilud. Tema siis... käskis kõik katki raiuda ja ise... kiskus ahjust põlevad halud välja ning toppis tammeklotsid asemele...»

Puškin jutustas ja naer nakatas kõiki. Kuid järsku jäi ta ise tõsiseks.

«Aga muide, kui mõelda, siis kas ei pea äsjavallutatud maades, olgugi omal kombel, käskija vastu au osutama?»

See oli täiesti ootamatu: Puškin ütles seda kas tõsiselt või naeris jälle.

Varsti tulid Aleksejev ja Gortšakov; Aleksejev — meeldiv, rahulik ja mitte liialt jutukas, Gortšakov — alles hoopis noor, meenutas ümarapalgelist häbelikku, kuid vallutatud maaneiut. Siin mängiti ka kaarte, kuid mitte raha peale, selleks oli Kišinjovis palju teisi avalikke kohti. Vestlus kaldus kirjandusele. Puškin luges Rajeovski palvel veel kord ette oma «Pistoda», mis Rajeovskile eriti meeldis. Alati kuulas Rajeovski neid värse kahvatanud näo ja kitsaste kokkusurutud huultega.

«Sa vabaduse silm, pistoda karistav,» kordas ta oma lemmikrida. «Kuid ikkagi koormasite te ka selle oma imeilusa luuletuse asjata mütoloogiliste ja vanade kreeka kangelaste nimedega. Meie oleme venelased ja peame laulma omast.»

Puškini varasemaid värse Napoleonist kritiseeris Vladimir Rajeovski geograafiliste ebatäpsuste pärast, sin aga mütoloogia pärast. Nii ronis temast alati välja kriitik. («Nagu vedru vanast diivanist!» hüüdis kord Puškin pahaseks saades.)

Kuid mütoloogia alal ei tahtnud Puškin kuidagi järele anda. See oli nende lahkarvamuste alaliseks alneks.

«Mitte igavene rahu, millest räägite, vaid igavene tüli, mida harrastate,» naeris Liprandi.

«Ja ma võitlen igavesti mütoloogia eest. Ütled üheainsa sõna, kuid selle taga on surematud kujud. Kui aga lugeja ei tea, siis selles pole mina süüdi, ta peab teadma. Hoolitsege selle eest.»

«Aga meie oma, vene muinasaeg? Kas seda võib unustada?»

«See on juba iseasi. Tean: Vadim, Marfa Possadnitsa... Ma kirjutan Olegist. Mälestuseks Kiievist. Kuidas ta viibis Tsargradis ja suri oma ratsu läbi... Hoovite?»

Mängiti paar partiid ekarteed. Igav on ilma Weltmannita. Too armastab väga seda mängu, kuigi üldse ei oska, temaga oleks lõbus. Miks ta puudub?

See-eest oli Rajeovski täna hoos. Tema lõbusus oli nagu alati erilaadne. Liprandi andis sellele nimetuse «hinge lõbus-sünge seisund» või «heasüdamlik, kuid loogivalmis major».

Vladimir Fedossejevits tuli ideele teha tuntud lauluke «Marlborough läheb sõtta» ümber alampolkovnik Adamovi «kurvastusväärse surma puhuks». Tuli veel paar noormeest ja üldises käras valmis see laulu-paroodia, milles meenutati hea sõnaga ka rividrilli — Adamov oli sellele kirglikult andunud — ja Sabanejevi staabi punapõselist ülemat Wachtenit, kes oli õppuste jaoks metronoome tellinud. Tgaüks lisas enda poolt mingi sõnakese. Puškin ei tundnud neid inimesi, kelle kohta värsikatkendeid sõnastati, ning ta ise ei võtnud varaside koostamisest osa, kuid ta julgustas ja ergutas luuletega ning laulis kaasa neile noortele inimestele, kes vallatlesid nagu koolipoisid vahetunnis. Adamov

oli surnud. Adamovit hakatakse matma, ja hääled helisesid kooris üle kogu Liprandi korteri:

Ta kannul tagatipuks
on kapralite joon,
ja Wachtenil on lipuks
ta armas metronoom!

Rongkäiku kujutati näoilmega.

Kuid varsti tüdineti ka sellest. Jaguneti rühmadeks. Toodi ka veini. Löödi klaase kokku ja loksutati klaasist klaasi, meenutades, et keskajal tehti nii selleks, et kui karikas oli mürki, siis saaks sellest osa ka peremees. Keegi hakkas tõendama, et piinamistel tähendas sõna «räägi» sedasama, mis «tapa». Samas tekkis Puškinil ja Rajevskil vaidlus mustlaslaulu pärast, mida Puškin oli kuulnud trahteris ja tõlkinud vene keelde: «Põleta mind, piina mind!» Mida keegi just väitis, sellest oli üldises müras võimatu aru saada. Kuid korraga kostis välisukse kõrvalt nurgast uljas kontsaklõbin ja seesama uljas lauluke: «Oi, põleta, põleta, põleta, piina! — Lambanahka labakindad!»

Kõik pöördusid ümber, kõik puhkesid naerma.

«Larin! Kust sina tuled? Jälle Kišinjovis?»

«Larin — ülemaailmne baarin,» vastas mees nurgast. «Kus olin, sealt ära tuln, ja kuigi sõin lõunat, ei ütle ära suupistest! Aga teie seal, maimukesed, kas jätsite mulle põhja pealegi natuke? Saša, kalts, tere, kui hea meel on sind näha!»

Ilja Larin oli tööpoolest ülevenemaaline hulkur. Kunagi unttertseihhvahteri aukraadis tõe eest kannatades kamandas ta iseendale: «Käies marss!» ja läks mööda impeeriumi rändama. Toitu vajas ta vähe, kuid joogist ei olnud talle kunagi küllalt. Weltmann, kes temaga sõbrutses, kinnitas, et ema oli teda kahtlemata viinaga imetanud, mitte piimaga. Teda tunti paljudes kohtades. Igale poole ilmus ta nagu parimate sõprade juurde, kes aina ootavad, et temaga koos lõbutseks.

Kišinjovis aga, ja peaaegu esmakordselt elus, tabas teda ebaõnn kohe alguses.

Endastmõistetavalt ilmus ta kõige enne Orlovi juurde ja otse lõuna ajal. Astus sisse, raudkepp käes, lae

punetav ja hiline, tolmunud saterkuub seljas, peatus ukseel ja kraaksatas kähiseva häälega:

«Tere, Orlov! Tõeline kotkas! Anna käsi!»

Mihhail Fjodorovitšile sellised naljad ei meeldinud. Ta heitis külalisele pilgu, tõusis lauast ja astus Larini juurde. See seisis tervituseks väljasirutatud käega. Kõigile ootamatult kamandas Orlov nagu paraadil valju häälega:

«Valvel! Käed alla! Vasakule üm-berpöörd! Kiirel sammul — marss!»

Täpselt, nõörsirgelt, laskis Larin ühe käe alla, teisega aga heitis kepi nagu püssi õlale, pöördus vasakule ja marssis uljalt sinna, kust oli tulnud. Ta ainult lubas endale, ja kaunis kõvasti, isegi teatud õhinaga, käsklust jätkata:

«Üks, kaks! Üks, kaks!»

Varsti pärast seda ilmus ta ka Liprandi juurde. See oli juba suvel. Avaral õuel, mis liitus aiaga, mängisid peremees ise, Puškin, Weltmann ja Gortšakov kurni. Arnaut Georgi Džavela puhus siinsamas samovaril põlema, tema armsam, nägus kristlane Zoitsa aga aakeldas kõlisevate teenõudega.

«Ah, maimukesed! Nemad siin joovad teed ja mängivad kurni... Aga kas te ei tea, et kus on kaks Aleksandrit koos, seal peab tingimata olema ka Ilja! Aga Ilja olen mina? Saška, kalts! Mis ta vaikib?»

«Mis sul tarvis on?» küsis Liprandi tõsiselt.

«Ah, peni! Teadagi mis: millega külalisi kostitatakse?»

«Aga kas tead, millega neid ära saadetakse?»

«Noh, katsu saata!» hüüdis Larin ja lõi raudkepi poolest saadik maasse.

Kõlas naer ja rahu oli sõlmitud. Isegi sõprus sõlmiti. Eriti Weltmann armastas sellest hiljem jutustada ja seda isegi kujutada.

Nii ka nüüd, nagu oleks just Larinist puudu olnud; ta tuli parajal ajal, ja veel üks päevake Kišinjovi kirevast oleskelust vahutas peaaegu ääretasa.

«Larin! Aga miks Weltmanni ei ole? Kas sa teda ei näinud?» küsis Liprandi.

«Nägin. Vaeseke kõrbeeb nagu vaskkastrul. Kaks

päeva pole sünninud ega joonud. Kui viimaks päriselt ära ei põle... Aga millal sa mulle Zoitsa naiseks kosid? Ta on ju maimuke, puhtakene... Ise lubasid.»

Siin astus juurde Puškin:

«Aga milleks talle kaks naist?»

«Ah, peni! Kus see naine mul on?»

«Aga viinapitsike?»

«See ei ole mu naine, Saša. Viinapitsike on mu kallim.»

«Jäta ta,» ütles Liprandi. «Aleksander Fomitš on haigestunud. Ta ju praegu jutustas.»

Puškin muutus rahutuks ja tegi Rajevskile ettepaneku Weltmanni vaatama minna. Liprandi jäi teiste külalistega.

Õhtune õhk värskendas noormehi varsti. Nagu poleks olnudki kära, vaidlusi, Marlborough'd ega Larinit. Iseendast tekkis hoopis teine jutt. Need olid lühikesed laused, sammude ja mõtete taktis.

«Aga siiski, meie terav noot ja katkestatud diplomaatilised suhted Türgimaaga! Stroganov ei lähe enam Stambuli tagasi.»

«Ka Lõunas ei vaibu ülestõus,» lisas Rajevski.

«Ma tahaksin väga Peterburisse, aga kui puhkes sõda, las jätavad mind siis Bessaraabiasse.»

Nii oli igavene rahu kaugeks unistuseks, elu aga kutsus ja rääkis teise, tänapäeva häälega.

«Vladimir Fedossejevitš, teie pooldasite Vladimir rescot?»

«Jah, ta seisis rahvale lähemal.»

«Mina aga kartsin alati, et ta on Ypsilantile takistuseks. Takistuseks sellele, et Venemaa astuks sõtta. Meie keisrit hirmutas see tõenäoliselt väga.»

Rajevski vaikus. Kas ka tema nagu Pestelgi on selle vastu, et Venemaa astuks välja Ypsilanti poolel? Kuid seda otseselt küsida Puškin ei tahtnud, ehkki see jättis talle lahendamata mõistatuseks. Kui küsida, siis juba Pavel Ivanovitšilt endalt. Aga millal teda näha saab? Ja kas saabki?

Rajevski aga hakkas rääkima Ovidiusest. See oli praegu armsaim kõneaine Puškini ja Liprandi vahel. Rajevski võttis neist kõnelustest harva osa, kuid Puškin

luges nüüd Ovidiust väga palju, tahtmatult tema saatust oma saatusega kõrvutades, ja Vladimir Fedossejevitš hüüdis teda Ovidiuse vennapojaks.

Sellest hakkas ta kõnelema ka praegu.

«Kuidas te korraga minu onukese peale tulite?» küsis Puškin naerdes.

Ja lisas pilguga: «Ma mõistan, eks lihtsalt selleks, et kõneainet muuta?»

Näib, et see tõesti oli nii, kuid Vladimir Fedossejevitš rääkis juba tõelise vaimustusega, ja teema oli põnev: ta kõneles poeedi saatusest.

Weltmann lamas, kuid ei maganud. Ta oli väga rõõmus ootamatu külaskäigu üle ega tundnud piinlikkust nagu tavaliselt. Ta käed olid kuumad, silmad põlesid. Talle jutustati Larinist, kuid ta naeratas nõrgalt, olgugi et ta üldiselt oli lapselikult naeruhimuline. Tal oli midagi muud mõttes.

«Mäletate,» hakkas ta rääkima, pööramata pilku Puškinilt, «kuidas me kord Bõki jõe kaldal istusime ja mudases abajas suples luik, muidugi koduluik, soga-see vees... Ja teie meenutasite veel omakseid Tsarskoje Seloost. Kuid siin Bõki jõe kaldal — korraga luik! Eks ole tõsi, selles oli ka midagi mütolooilist?»

«Seda Aleksander Sergejevitš just armastabki,» tähendas Rajevski.

«Mitte üksnes, et armastab, ka tema ise on, mõistate... Aga muidugi mitte tema, vaid too luik tuli kaldale ja laotas kuidagi võidukalt ja pidulikult oma tugevaid tiibu ning raputas neid päikesepaistel, heites endalt kleepunud pori. Ja nüüd ei supelnud ta enam vees, vaid päikesepaistes ja oli jälle ainsagi plekita, lumivalge, imekaunis. Ja mina vaatasin teda ning tundsin rõõmu.»

Mitte ainult Puškin, vaid ka Rajevski kuulas seda vaimustatud kõnet mõninga hämmeldusega.

«Kuid see on vaid võrdkuju,» ütles Weltmann järsku nõrkenud häälega, «see pole, kuidas öelda, teaduslik. Aga teil on oma elulugu.»

Siin ta ohkas ja jäi vait.

«Ka mina rääkisin teel Aleksander Sergejevitšile,» lausus Rajevski, et vaikust lõpetada, «ka mina rääki-

sin, et kunagi hakatakse tema kohta nagu Ovidiuse kohta mõistatama, kus ta elas, kuhu sõitis, kus peatus ja miks pagendati.»

«Kahtlemata,» vastas Weltmann temale mitteomase energiaga. «Kahtlemata! Puškin kannab mantlit ja see mantel katab kogu Venemaa.»

Mõlemad nad olid harjunud mõninga veidrusega Aleksander Fomitši väljendustes, kuid nii ei olnud ta veel kunagi kõnelnud.

«Nõndaks,» jätkas Weltmann. «Kas te ei usu?»

Ning ta ulatas pliiatsiga täiskirjutatud lehekese. Rajevski võttis selle vastu.

«Noh, olgu siis, lugege. See on, Aleksander Sergejevitš, teie lühike elulugu ja tuleviku ennustus.»

Rajevski hakkas lugema.

«Aleksander Fomitš Weltmann. Öhtul kell 9, t° 39,7. Puškin Kišinjovis: e-eh, tean, sõitis mööda steppe, kasvatas tiibu. Krimmis, Kaukaasias tugevdas jalgu: et hüpata nagu ritsikas! Hüples mere ääres, kogus selle sina, kuulas salaja laule. Aga siin Bessaraabias kasvatab vatsa koos kõigi instinktikestega, ja kuigi mul on 39 ja 7, millest ka kummalisus mu väljendustes, kuid tean ka seda, et peakene kasvab lõplikult välja ja hakkab töötama ning mänglema alles Odessas. Nokturn saatana saunaesikus. Kuid sina, Weltmann, luiskad, Puškin kannab mantlit, ja see mantel katab kogu Venemaa.»

Rajevski ja Puškin vahetasid pilke. Weltmanni silmad olid suletud. Näis, et ta oli kaotanud teadvuse.

«Mis see on, sonimine?» ütles Rajevski tasa. «Kas olete temale midagi rääkinud oma plaanidest Odessa kohta?»

Puškin noogutas jaatavalt.

«Tuleks arst kutsuda.»

Weltmann kuulis seda.

«Ei, ei! Jään magama ja olen homseks terve. Katke mind... mantliga.» Ning ta pööras paremale küljele. «Mul on külm.»

Kui sõbrad ära olid läinud, lamas ta natuke aega rahulikult. Tõusis siis küünarnukile, võttis oma täiskirjutatud lehe ja ulatas voodi peatsis põleva küünla

juurde. Veendudes, et kõik on ära põlenud, naeratas ta, kustutas küünla ja sirutas end nooruslikult, «rutates terveks saama», nagu ta ise oma veidras keeles oleks öelnud.

«Vaata, kus imetegija,» ütles koduteel Vladimir Rajevski. «Sellist kraadi, paistab, pole ta veel kunagi saavutanud. Aga ikkagi, kui kõrgelt ta teid hindab.»

«Jah,» vastas Puškin mõtteis. «Kuid seda tuleb veel õigustada. Aga see, et ma kasvatan kõhtu, ja instinktikesed... Vatsa mul ei ole, aga mis puutub neisse instinktikesesse... Rajevski, tal on õigus, neid on mul veel külluses!»

Ühel tänavanurgal jätsid nad hüvasti.

Imelik inimene oli see Weltmann! Ta kirjutas tühi-aid värsikesi Kišinjovi ballidest ning daamidest ja varjas, et ta neid kirjutab, kuigi ta kupleed olid tabavad ja neil oli suur menu. Kuid ta pea oli täis kümneid väljamõeldisi, üks veidram kui teine. Kord luges ta Puškinile ette oma moldaavia muinasjutu värssides «Lambakarjus Janko», loo vägilasest ja lollikesest, kes röömutsedes nõnda kasvas, et varsti ei mahtunud enam isa tarre ja, murdes «käekesega» seinu maha, koorus tarest nagu munast välja. Puškin naeris tookord lagi-nall! Ja nüüd neljakümnekraadilises palavikus ta otsekui koorus ise munast välja — neis kummalistes ridades, mis ta neile lugeda andis.

Ja nagu iseenesest suundusid Puškini jalad mitte otseteed koju, vaid ringi, kuigi ta otse minnes oleks võinud veel, et lõpetada seda kirevat päeva, sisse astuda leknaise Polüchroni juurde, kes oli põgenenud siia Konstantinoopolist koos oma noorukese tütre Kalüpsoga, kelles oli midagi originaalselt ilusat. Lesk ise oli ennustaja ja nõid, sajatamise juures tõusid ta hallid juuksed peas püsti ja must mütsike hüples juustel. Ta tütreke Kalüpso aga laulis kurvalt ja läbi nina türgi laule, puudutades ühtlasi kitarrikeeli. Vist oli ka Byron teda kuulanud ja tervitanud...

Ja siiski läks Puškin kõrvalist teed mööda, kuigi teadis, et see maja, millest ta tahtis mööda minna, oli muidugi ammu pime. «Las magab!» mõtles ta ja naeratas. Magas päevasest jooksmisest väsinud viieaastane ime-

kaunis tüdrukuke Rodoes Saphianos, lahingus Skuljanõ all langenud kreeklasest kangelase tütar. Puškin embas kord ta kõhnukesi õlgu ja tüdrukuke, keda ei olnud hellitatud õrnustega, liibus oma kuuma kehakesega tema vastu otsekui tormi kätte sattunud linnupojake, kes poeb räästa alla peitu. Puškinile meenusid nüüd ka need linnukesed, kes lõunasse lennates temaga oma tiibade sahina kaudu kõnelesid.

Oma järjekordsest väikesest palgast, mida ta Peterburist saama hakkas, andis ta, seda kõigi eest varjates, mingi osa tüdrukukese jaoks. Mõeldagu mis tahes tema käitumisest, kirjutades vahel tema arvele ka seda, mida pole olnud. Tühja kah! Kuid sellest ärgu saagu keegi ega kunagi teada. Aga Ovidiuse vennapojal oleks aeg kuhugi kaugemale pääseda. Liprandi saab vist komanderingu. Kas mitte külastada koos temaga kohti, kus Ovidius kunagi elas?

Nende mõtetega Puškin uinus. Veel üks Kišinjovi päev vajus igavikku.

Ööl vastu viiendat detsembrit suleti Kišinjovis massoonide loož «Ovidius».

Mõni päev enne seda sai Ivan Nikitiš Peterburist järelepärimise kindralstaabi ülemalt vürst Volkonskilt, kes teatas, et keisrini on jõudnud kuuldused massoonide loožide avamisest või asutamisest Bessaraabias.

Teiste küsimuste seas tegi vürst tema ekstsellentsile kindral Inzovile ülesandeks «teatada Puškini kohta tema keiserlikule kõrgusele, milles seisis ja seisab Puškini tegevus, alates tema määramisest Teie juurde, kuidas ta on käitunud ja miks Teie pole pööranud tähelepanu tema tegevusele massoonide loožides? Teie ekstsellentsile tuletatakse uuesti meelde, et Teie teostaksite ta käitumise ja tegevuse üle kõige otsemat ja rangemat valvet...»

Küsimused olid teravad ja neile vastata ei olnud nii lihtne. Inzov oli ka ise massoon ja Puškin oli Kišinjovi loožis vastu võetud juba mai algul. Kuid Ivan Nikitiš oli ustav oma rahulikule meelelaadile ja oskas ka sulge ümber käia. «Õilsa linnuriigi esindajate eeskujul, kellest erandi moodustavad öökullid», jäi ta ustavaks oma põhiharjumusele aegsasti magama heita ja vara tõusta.

kasutades mõnikord hommikutunde oma kirjatöödeks. Nii toimis ta nüüdki.

Kuid sedapuhku ei käinud ta sulg paberil nobedasti isegi hommikul: rohkem kui kord või paar vajus ta mõtetesse ja silitas ähkides hanesule karvadega oma kortsutõmbunud laupa. Kõike oli tarvis eitada... Kuid nagu alati rasketel juhtumitel pani ta oma lootused kantseleistiili päästvale udususele.

Muide, Puškini käitumise kohta andis kindral aru tava kohaselt lühidalt ning selgelt: «Härra Puškin, kes seisab minu valve all, käitub korralikult.» Kuid siin ohkas ta kergelt, meenutades, kuidas Puškin oli tema lauas külalisena korduvalt materdanud nii valitsust kui ka kõiki suursuguseid seisusi riigis... «Tööks annan talle kirjavahetust prantsuse keeles ja tõlkeid vene keelest prantsuse keelde...» Tuli veel teistki korda ohata ja nüüd juba sügavamalt: kui Puškin oleks ometi ka need oma sagedased väljaastumised kõrgemate võimude ja seisuste vastu tõlkinud prantsuse keelde, aga mitte hüüdnud puhtas vene keeles — teenrite kuuldes!

Edasi järgnes kõige õrnem küsimus — massoonidest... «Tema tegevuse kohta massoonide loožis, kuna seda pole kindlaks tehtud... (siin kõhatas kirja koostaja tähendusrikkalt)... selle mittetõestamise tõttu ei saanud seda olla, kui tal säherdust soovi oleks olnudki. Muide, läbikäimine teistlaadi inimestega, mõtete ja töökspidamistega kui need, millest noorsugu ennast juhtida laseb, toob sageli selle õnneliku pöörde, et lõpuks tuntakse vajadust end muuta. Kui säärane õnnis- tusrikas tundmine toimuks härra Puškinis, siis oleks see talle tõeliseks kasuks.» Nii puudutati loožis avamise ettevalmistamist täiesti möödaminnes, uppudes sihilikult rikkalikesse udustesse lausetesse massoonluse kasust...

Ja siiski, niipea kui Inzov oli kirja lõpetanud, einestanud ja hommikukuuve mundri vastu vahetanud, kutsus ta enda juurde loožis juhataja Pavel Sergejevitš Puššini ja tegi korralduse loožis viibimata sulgeda, et ta ettekanne vastaks siis, kui seda Peterburis lugema hakatakse, juba rohkem tõele.

Puškin suhtus massoonlusse jahedalt ja irooniliselt. Algul lõbustas teda nende rituaal, hiljem aga muutus

see igavaks. Puštšini üle naeris ta avalikult, kuid ka teiste jutud inimese sisemisest täiustumisest, mis pidi saama tulevase uue ühiskonna nurgakiviks, olid talle täiesti võõrad. Need olid ju vaid jutud, kuna nende «informaatorite» elu oli kõigile silmaga näha ja isegi päeval poleks tulega otsides olnud võimalik seal leida «uue inimese» tunnuseid. Kõik see oli väline moe kummardamine. Samal arvamusel oli ka Vladimir Rajevski, kes samuti kuulus liikmena vendlusse.

Aga kui mitte loož ise, siis Ovidiuse nimi oli Puškinile kallis: just siin, Bessaraabias, tundis ta seda nii lakkamatult ja elavalt! «Ma hakkan elama maal, kus uitles Naso,» kordas ta endale esimestel päevadel Kišin-jovis. Talle meenus uduselt juba siis, kui ta istus Diana templi varemeil, et Orestese ja Püladesse lugu leidub ka Ovidiusel tema «Kirjades Musta mere äärest», ja ta laenas need Liprandilt kohe pärast viimasega tuttavaks saamist.

«Muide, teie pole mulle seda raamatukest tänini tagasi toonud,» tähendas Liprandi, kes tol päeval oli miskipärast pahas meeleolus. «Mul ei ole pretensioone,» tõstis ta käe, «ärge soovuge. Kuid ma ei usu millessegi.»

«Milles asi seisab?»

«Ah ei milleski. Esiteks on see ebatöenäoline: Ovidius laseb jutustada Orestesest ja Püladesest geedil, barbaril, kellest ta pealegi veel halvasti aru sai...»

«Pole tõsi! Pole tõsi!» Puškin hüppas isegi püsti. «Teie olete Ovidiuse lihtsalt unustanud. Ta lisab otsekui teie jaoks, et ta oli ära õppinud nii geeti kui ka sarmaatia keele.»

«Ma mäletan seda, nagu mäletan ka seda, et see polnud õigupoolest isegi mitte geet, vaid samuti võõrmaalane, pärit Tauriast. Ovidius ja see vanamees muidugi said natuke geeti keelest aru, õppisid, nagu te ise õpite moldaavia keelt...» (Liprandi tahtis lisada: «Ja isegi teistele õpetate, nagu näiteks Inzovi hallile papagoile!» Kuid ta valitses end suurepäraselt ega tahtnud mõne sõna pärast tülli minna Puškiniga, kes ammu juba oli tüdinenud kuulamast etteheiteid selle pärast, et ta oli õpetanud seda lindu kordama üht ebaviisakat moldaavia sõna.)

«Ma õpin halvasti,» vastas Puškin, «kuid tähtis ei ole see. Kõik, millest kirjutab Ovidius kirjas Cottale, kõik see on tõsi. Ma eksisin, arvates, et te olete Ovidiuse unustanud, muidugi te mäletate teda. Kuid vähe on mäletamisest, Ivan Petrovitš...»

«Vaja on taibata?»

«Just nimelt. Te ise kergendasite mul selle sõna väljütlemist.» (Vastupidi Liprandile ei olnud enesevalitsemine Puškinil vooruseks) «Seal leidub ju ilmne tõend, et see vanamees oli tegelikult olemas ja et Naso teda kuulas. Ovidius teadis Orestesest ja Püladesest ilma tematagi. Ta oleks väga hästi võinud seda ilma tematagi kirjutada. Aga muidugi, selliseid üksikasju templist ja trepist ja trepiastmete arvust ta välja poleks mõetlenud. Seda esiteks, aga teiseks...»

«Ei, oodake, las mina ütlen «teiseks»; vaevalt alustasin, aga teie...»

«Aga mina ütlen teiseks,» katkestas teda Puškin ägedalt ja kirklikult, «ja see ongi kõige kaunim. Jumal teab, millal sündis kaunis tegu: noormehed pidasid sõprust isegi elust kallimaks! Ja siis...»

«See just ongi minu «teiseks,» katkestas teda omakorda Liprandi (tema harjumuseks oli ägeduses oma mundri nõopi rinnal näppida). «Ma küsin: kas on maailmas sellist sõprust? Teie näiteks nimetate vahel Vladimir Fedossejevitši oma Oresteseks...»

Puškin ägestus ja vastas peaaegu jultunult:

«Siis pole ka südame juures midagi näppida, kui seal on kõigest üksainus nõop!»

Liprandi jäi vait ja kergitas vaid järsult kulme.

«Teie, Aleksander Sergejevitš, ei lõpetanud,» ütles nüüd vahele Rajevski, tõstes Puškinile oma mõtlikud silmad. «Teie ütlesite nii ilusasti: «Sündis kaunis tegu...»»

«Ega unune!» jätkas Puškin väimustusega. «Ei kustu halgi! Sajanditeks jääb elama rahva mälestusse! See just ongi kõige väärtuslikum, et see ei kao, vaid muudub inimeste pärisosaks.»

Nõpra kuulates noogutas Vladimir Rajevski tahtmatult pead; miski tema sisemuses süttis. Puškin aga pöördus juba Liprandi poole:

«Teie ütlete, et geet oli barbar. Kas siis barbaril ei olegi südant? Kas te ise ei öelnud, kuidas nad hindavad ustavust ja sõprust? Kas tõesti ka Ovidiusest endast mälestus siinsetes paikades on kustunud? Nüüd ütlen juba mina, et ma ei usu. Ei usu ma seda!»

«Aga teie kahtlesite asjata, Ivan Petrovitš,» pöördus Rajevski Liprandi poole. «Ka mina olen uhke, et Aleksander Sergejevitš peab mind oma Oresteseks. Ma nimetan teda naljatades Ovidiuse vennapojaks, seega oli siis vennapojal õigus oma onust kõnelema hakata. Ja õigus oli tal sõpruse osas...»

«Minu sõprus on teile mõlemale teada,» ütles Liprandi ja kattis hetkeks silmad tumedate laugudega.

«... ja tal oli õigus,» jätkas Rajevski aeglaselt, kuid sügava tundega, «et meie kõigi esimeseks aukohuseks ja õilsaimaks rõõmuks on — saada omaseks rahvale. Ja kui kellestki meist jääb hea mälestus, mis ei kustu, siis tähendab see: ma ei elanud asjata!»

See tahtmatult tulnud «ma» oli pärit tema kõige salajasemaist mõtetest, millest ta kellelegi ei kõnelnud, ja Puškin tundis seda selgesti. Samas mõtles ta ka iseendast (õieti mitte iseendast, vaid Ovidiusest, kuid see just oligi iseendast!): «Augustus pagendas poeedi, ajas ta minema, kuid poeet elas Augustusest kauem ja talle sai osaks rahva tunnustus!»

Hommikul pärast looži sulgemist meenus Puškinile see hiljutine juhtum Liprandi juures. See tugevdas veelgi tema sõprust Rajevskiga ega jätnud mingeid ebameeldivaid jälgi ka suhetesse Liprandi endaga.

Voodis olles nõudis Puškin piipu, mida temaga varem polnud juhtunud. Ta saatis õhku suitsurõngaid (tõsi küll, peaaegu sisse tõmbamata) ja mõtles vaikides ning pingeliselt millestki. Nikita katsus juttu alustada, aga ta peaaegu ei vastanud ja näis, et ta üldse ei kavatsegi üles tõusta; kuid äkki hüppas ta püsti ja jooksis särtsu väel akna juurde. Hiline, detsembrikuu päike säras soojalt ja sõbralikult läbi võretatud akna. Jah, sellisel ilusal hommikul sünnivad ka õnnelikud mõtted.

Kiiresti, peaaegu suud kõrvetades jõi Puškin kohvi ja ruttas nagu ta oli — kehakatteks lühike hommiku kuub ja sametpüksid — oma kindrali juurde.

Värvavast väljudes heitis ta pilgu ülemisele korrusele. Kõik oli endises seisundis, parandama polnud veel hakatudki. Aga muide, nii nagu seinad olid pragunenud ja viltu vajunud, nii nad nüüd paigal seisavadki... «Ja miks mu Inzovike kohkus ja miks ta ära kolis? Oleks võinud trépi üles tema juurde joosta...» Kuid ka nii polnud kaugel.

Inzov võttis ta vastu pikas hommikukuuues. Ta oli millegipärast mures. Kas tõesti looži sulgemise pärast? Kuid vaevalt tervitanud, ütles Puškin:

«Ivan Nikititš, meie Ovidius maeti eile maha. Lubage mul sõita. Ma otsin koos Liprandiga ta hauamonumendi üles!»

«Liprandi sõidab tähtsa asja pärast, aga mitte hauamonumente otsima.»

«Kas see siis ei ole tähtis asi? Poeedi nimi on kustutatud, nagu oleks maha maetud ka tema mälestus.»

«Ole lahke, kes sind keelab teda mälestamast! Kuid sellele teekonnale ei saa ma sind lubada.»

«Aga mispärast?»

Inzov ei öelnud. Puškin süngestus. Loomult heasüdamliku Ivan Nikititši sisse oleks vahel nagu paha vaim pugunud. Kuid Puškin otsustas mitte järele anda ja ruttas Liprandi juurde.

«Mis asjad teil ees on, Ivan Petrovitš?»

«Ametiasjad. Kindral Orlovi korraldusel.»

«Saladus?»

«Jah, peaaegu et saladus. Vaja on teostada juurdlus 31. ja 32. jäägripolgus Izmailis ja Akkermanis.»

«Aga miks te minule saladuse avaldate?»

Liprandi naeratas viisaka, peene naeratusega ning ta sügaval asetsevais silmades süttis eriline, ainult temale omane tuluke, mis mõnikord manitses ettevaatusele.

«Aga mida ma olen öelnud? Ma pole veel midagi öelnud, ent kui Inzov teid ei luba, siis arvatavasti sellepärast, et mind saadab Orlov, aga mitte tema. Tuleb pöörduda Orlovi poole. Las ta ütleb asehaldurile.»

«Aga teie ise ei ole vastu?»

«Mul on üksnes meeldiv seda sõitu teha koos teiega.»

Ametiasjad ametiasjadeks, ma sooritan need üksinda. Kuid paigad on teile huvitavad. Me saame vestelda.»

«Geograafia teemal?»

«Just nimelt: Ajaloolis-geograafilisel, see on ju minu kirk ja peaaegu eriala. Otsime üles Ovidiuse hauamonumendi.»

«Seda ütlesin ka mina Inzovile. Kuid see ei ole meie maa piirides. Tomos on Doonau suudmes.»

«Teil on õigus, kuid Doonaud ennast saame siiski näha. Svinjin kinnitas oma «Isamaalistes kirjades», et Ovidius saadeti Geeti kõrbesse — Akkermani.»

«Tean. Naersin.»

«Naerge veel: Akkermani lähedal on mageda veega järv Lakul-Oviolui, mis tähendab lihtsalt — Lambajärv, tema aga arvab, et ka järv kannab Ovidiuse nime.»

Puškin naeris jälle, Orlovile aga teatas ta, et tahab talvel supelda «Svinjini Lambajärves» ja palub seepärast luba Liprandiga kaasa sõita.

Jekaterina Nikolajevnat ei olnud Kišinjovis, ta ootas sünnitust ja oli Kiievisse sõitnud.

«Noh, mis siis ikka, sõit toimub tõllas,» naeratas Mihhail Fjodorovitš.

Ta armukadetses pisut Puškinit oma noore naise pärast ja oli naisele äsja kirjast teatava mõnutundega kirjutanud: «Peale lõunat ratsutan mõnikord. Üleeile sõitis minuga kaasa Puškin ja prantsatas maha. Ta oskab sõita ainult Pegasusel ja doni setukal.»

«Ma ei kipugi ratsaväkke,» vastas Puškin solvunult, taibates, millele kindral vihjas.

Ta näost oli näha, et ta on valmis Mihhail Fjodorovitši aadressil veel midagi ütlema, ja midagi soolasemat, kuid ta talitses end, jättes selle värsside jaoks. Saabus hetkeline vaikus, nagu see nende vahel mõnikord juhtus. Kuid Orlov evis haruldast omadust: selle asemel et süvendada endas vaenulikkust, mis alati võib tekkida inimeste vahel kõige tühisematel põhjustel, surus ta selle otsekohe maha ja seejuures sageli mitte sõnaga, vaid teoga. Ta arvas õigesti, et ta sellega ei kaota, vaid võidab.

Nii ka nüüd: ta istus laua äärde ja kirjutas mõne sõna

Inzovile. Puškinil lubati sõita ja kolme päeva pärast sõitis ta koos Liprandiga Kišinjovist välja.

Talvised stepid kattusid õhtuti kerge härmatisega, mis hommikul hajus vaevumärgatava uduna. See ei tekitanud tuska. Siin-seal nõgudes helendas päikese-
paistel segamini närtsinud rohuga noor värske rohelus. Viinapuu purpursed lehed polnud veel igal pool maha varisenud, põldudel aga lõhestas juba ader puhanud maa.

Moldaavia külad ei meenutanud vene korrapäraseid, tänavatega külasid. Valged savionnid olid laiali pillatud, kuhu juhtus, ja nad tuletasid pigem meelde telke ränd-
rahva laagris, mis on siin peatunud vaid ajutiselt. Selle muljega polnud kooskõlas ainult aiad — igas külas ja iga elamu juures.

Puškinit huvitas teel kõik elavalt. Kord jooksis ta vett jooma ja astus ühte sellisesse valgesse onni.

Noor tüdruk, kellele ta oma soovi märkide abil selgeks tegi, võttis tühjast vett ja ulatas talle puust kop-
piku. Siis läks ta eemale, tõstis põllesilgu suu juurde ning vaatas mustade uudishimulike ja valvsate silma-
dega teraselt haruldast võõrast. Puškin jõi mõnuga külma vett, silmitsedes kord tüdrukut, kord valgeid puhtaid seinu ja lillelist mustrit, mis oli nendele ookra ja umbraga joonistatud.

Silnse kolkasse maetud elu vaikus, töö põldudel ja aedades, ääretute steppide avarus, kus nad ruttamata sõitsid oma rammusa hobusepaariga, — kõik see kõne-
les tema fantaasiale palju rohkem kui Liprandi teadus-
likud ja huvitavad vestlused. Näis, et elu polnud siin Ovidiuse aegadest saadik kuigi kaugele edasi arene-
nud.

Peaaegu ukse juures küdes madal ahi, selle suu oli põrandast vaevalt vaksa võrra kõrgemal. Muldpõrandal vedelesid rusked kizjaki — pressitud ja kuivatatud sõnniku — kamakad, mis levitasid nõrka imalat lõhna. Korstna taga ahjul kõhis summutatult pime vanaeit. Aga temagi sirutas oma kuivetanud pead, mida katsid hallid, rätiku alt salkudena väljapaistvad juuksed, ja liigutas aeglaselt oma luitunud silmade halle ripsmeid.

Oli näha, kuidas ta hoidis kaenla all hurta — jahikoera, kellega moldaavlaste steppides jäneseid kütivad ning kelle eest kodus hoolitsetakse nagu väikeste laste eest. Mõistagi, et ka vanake tahtis meelt lahutada, kuulata oma pimeduses kellegi noort päikeselist häält.

Puškin oli janu kustutanud, ta ulatas tagasi tühja kopsiku, pöörates selle kummuli, et näidata: põhjani tühjaks joodud! ja tänas.

Tänas ta sõnaohtralt, rohkem vanaeide kui tüdruku pärast, kes ilmselt vene keelt ei osanud. Kuid ka tüdruku jaoks näitas ta sõrmega hurda poole, kes kõrvad kikki ajas, ja seejärel endale, nagu oleks ta jänas, paremaks arusaamiseks aga näitas hüppeid sõrmedega: üks! kaks! — pistan jooksu!

Tütarlaps sai kõigest aru. Ta vaatas noorele lõbusale külalisele otsa ja naeris silmadega.

Juba väljudes pöördus Puškin siiski veel uksele ümber: ta oli kuulnud mehe köhatamist ja mingisugust mustlaskeelset, iseloomulikku kurguhäälset hüüdu. «Kas need tõesti on mustlased?» mõtles ta arusaamatuses ja uudishimulikult ning nägi samas, kuidas hämarast nurgast lavatsilt tõusis seni märkamatuks jäänud vanamees ja sirutas käe sellesama kopsiku järele, millest Puškin praegu oli joonud.

Vanamehe kuju oli nii maaliline, et Puškin talle lihtastus ja juttu alustas. Selgus, et see vana mustlane oli raskesti haigestudes oma laagrist maha jäänud ja leidnud ulualuse selles majas. Nende jutt oli lühike, kuid vanale ajale mõeldes küsis Puškin hea õnne peale, kas vanamees mäletab muistendit põgenikust, kes kunagi väga ammu oli elanud Doonau kallastel.

«Ei... ei ole.» Ja vanamees raputas halli, kuid tükkagi veel mustade kahludega pead. «Ma pole teda iialgi näinud. Ka isa ei ole näinud, ja vanaisa ei ole näinud.»

«Aga kas midagi oled kuulnud?»

«Nii... kumu olen kuulnud kõnelemisest.»

«Kelle kõnelemisest?»

«Ta sõitis siia mere tagant, ta jutt oli kui laul ja ta huultel oli mesi. Ta oli vaikne nagu laps ja hea kui isa. Aga ainult et ma pole midagi kuulnud. See oli

ammu... Ka vanaisa ei ole kuulnud. Aga imepärane oli too inimene.»

Jälle Liprandi kõrval istudes ja teekonda jätkates kuulas Puškin kaua aega oma kaaslaste juttu, vaevu poolt sellest tähele pannes. Ning ta ei jutustanudki Liprandile midagi, varjates seda kohtumist, mis teda ennast erutas.

«Veel sinu kumuga on täidetud see maa,» kordas ta laeendale, õõtsudes rappuvas vankris. Pagendatud Ovidius — hea isa ja vaikne laps — tõusis ta vaimu silma ette nagu elav nägemus. Ja kust veel? Vana mustlase jutustusest! Kui saaks sellest kirjutada, siis tuleks see jutustus Ovidiusest tema suhu panna...

Ja imetore: sküüt, geetide juurde elama asunud vanamees, jutustas pagendatud poeedile legendi suust sõprusest, et see ei ununeks, nüüd aga räägib Ovidiusest endast teisele pagendatud poeedile mustlasest vanamees, ning see mälestus ei kustu rahva suus. «Ja hea võib teada,» mõtles Puškin (nii nagu mõnikord väga vaikselt räägitakse tähtsatest asjadest, nii mõtles ka Puškin siin iseenesest väga vaikselt), «kes võib teada, ehk saan ka mina lülilik selles ahelas...»

«Mis te ütlesite, Ivan Petrovitš? Ma ei kuulnud.»

Doonau äärde sõitmise päevil, nagu ei kunagi varem sellel maal, kuhu ta oli heidetud, —

sel maal, kus ma ei meenuta mu möödunud aegu, kus paos Ovidiuse põrm mul seltsiks praegu, —

nagu ta kirjutas Tšaadajevile, — viibis Puškin mõnetega alatasa kauges minevikus. Ja temale ei olnud see vaid poeetiliseks unelmaks.

Ta otsis muudatusi ja ootas neid ahnelt — nüüd, viibimata või kui mitte nüüd, siis vähemalt lähemas tulevikus. Ta pani nüüd hoolega tähele talurahva ja kasakate elu ega takistanud endas tekkivaid tundeid välja purskumast neis tormilistes kõnedes, mis tema kaastõelajais tõelist hirmu tekitasid. Ja mõnikord ta mõtles: kas alati on nii olnud? Hellases oli vist teinud... Kas oli nii või ei olnud?

Säärase möödunud aegade killuna tundusid talle ka mustlased, keda ta oli tundma õppinud juba Jekaterinoslavis ja hiljem kohanud Lõuna steppides. Juba nende liikumisvabadus, see vabadus, mis temalt oli ära võetud, tundus talle erakordse hüvena. Samuti mõtles ta Kaukaasia mägilastest, kui ta tulistes värssides alles hiljuti maalis pildi nende siirusest ja avameelsusest. Kõik see tekkis temas nüüd uue jõuga ja piinas teda veel mitte lahendust leidnud loomingulise ärevusena...

Teel ta siiski ei vaikinud. Tema huvi jätkus kõlgeks. Igal pool võis näha ajalugu — varemeis ja pörmus. Ja Liprandi oli, tuleb tõele au anda, hindamatu kaasvestleja. Ta tundis seda maad väga hästi ja tema raamatukogus leidis kõik, mis puutus neisse paikadesse. Benderõ ja Kaušanõ erutasid Puškinit: Benderõ lähedal olid endise Varna kindluse varemed, kus rahvapärismuste järgi suri Mazepa; Kaušanõs aga, selles budžaki khaanide muistses pealinnas, lootis Puškin näha losside ja purskkaevude varemeid ega tahtnud uskuda Liprandi kinnitust, et seal pole peaaegu midagi säilinud. Kuid Liprandi tõttas Akkermanni.

See linnake oli eemalt väga ilus. Muistsed tornid ja Genua stiilis ehitused otsekui kasvasid merest välja, limaan oli avar ja läikles tuhmilt esimesest jääkirmetisest. Puškinile meenus jälle, kuidas Ovidius imestas jää ja lume üle, kuidas ta kõheldes pidi astuma kõvale läbipaistvale veele. Parajasti hakkas liuglevaid lumekübemeid sadama.

Polgukomandör Nepenini juures, kus Liprandi peatus ja kuhu nad just lõunaks jõudsid, õnnestus Puškinil kohata Peterburi-tuttavat, vanakest prantslast alampolkovnik Curteau'd, kes talle kunagi vehklemistunde andis. Too oli alles paari kuu eest Akkermanni lossi komandandiks määratud. Kogu õhtu lobises Puškin mõnusalt Curteau'ga, meenutades kaugeid Peterburi aegu. Teisel päeval oli ta juba hommikul Curteau juures ja vaatles kindlust.

Vanad kindlusetornid ajahambast puretud kividega kuivanud koirohupuhmad pragudes, kandsid kaugmineviku pitserit. Ülevalt paistis kogu ulatuses Dneprilimaan, mis ranna ääres oli jääkütikes, mujal aga vabal

lokaal kogu oma laiuses. Tõsi, ka Doonau on suudmes samasugune. Kuuvalgetel öödel uitas samasugustel kallastel Ovidius, meenutades tohutu suurt röömsat ja päikesepaistelist Roomat. Miks ta õieti sealt välja saadeti?

«Ma kirjutasin sellest, muidugi küll ägedusega, Nikolai Ivanovitš Gneditšile...»

«Aga kuidas nimelt? Tuletage meelde,» huvitus Curteau; temale oli meelitatav kuulda uut värssi oma kunagiselt õpilaselt vehklemise alal.

«Aga nimelt nii!»

Puškin tuletas meelde:

«Vaevles siin Ovidius,
keda austas Julius,
Augustus aga pagendas...»

«Rapiiriga — flankonaa d Juliuusele; Augustusele aga — ot sel öök ette astega!» hüüdis Curteau oma ahtakest habet õieli ajades ja neid mõlemaid vehklemisvõtteid sooritades. «Kiidan heaks! Suurepärase!» Puškinil hakkas lõbus. Ta tuletas elavalt meelde: «Parem käsi küünarnukist painutatud! Käelaba öla kõrgusel! Rapiiri ots vastase silma suunas! Kõverdada jalad põlvist ja ajada laiali kahe jalalaba ulatuses! Kontsad täisnurga all... Keha...»

Prantslane elavnes veelgi:

«Me rääkisime Ovidiusest... Aga kas keegi on sellel mõtelnud, et ka tema vehkles? Ja muidugi mitte halvasti, sest,» — ta tõstis sõrme püsti, nõudes tähelepanu, «sest vehklemiskunst arenes kõigepealt roomlaste juures! Rapiir leiutati Nero ajal. Marcus Aurelius... Kuid mille üle te naerate, *monsieur* Puškin?» Puškin naeris suure häälega. Vaevu suutis ta lõpuks öelda:

«Hüva, rapiir leiutati Nero ajal, aga kuidas sai Ovidius hästi vehelda, kui ta suri varem kui seesinane keiser troonile astus?»

Vapper Curteau ei kaotanud pead. Ta asus kiiresti positsioonile, tõstis oma kujuteldava mõõga vaenlase mõõga kõrvale ja andis siis hoobi.

«Te vehklete suurepäraselt, mu kallid Puškin!» deklareeris Curteau.

lameeris ta tõelise vaimustusega «D e g a g e e ja o t s e-
löö k! Pean end võidetuks tunnistama.»

Nii väljus ta peenelt keerulisest olukorrast.

«Ja ka Julia, *monsieur*, pole selles loos mingit täht-
sust,» viis Puškin jutu teisale. «Muide, te ei väitnudki
seda. Juliagi oli enne seda juba aastat kümme pagenda-
tud.»

«Kuid Voltaire siiski uskus seda,» vastas Curteau.

«Ka Ovidius oli tol ajal juba üle viiekümne.»

«Ah, seda noorust!» hüüdis jälle prantslane Puškinil
imetledes. «Mis tähendab viiskümmend aastat? Elate,
näete.»

«Ma ei ela nii kaua.»

«Mu sõber, viiskümmend aastat on mehele alles õit-
seaeg, mõnikord koguni selle algus.»

Puškinile meenusid Saint-Pierre ja Jekaterina Niko-
lajevna ennustused. «See, jumalale tänu, vähemalt ei
ennusta midagi!»

Curteau aga keerutas uljalt oma musti, ilmselt
värvitud vurre.

«Lisaks sellele meenutan,» jätkas ta end saapakont-
sade kergitamisega ja tagasilaskmisega õõtsutades,
«meenutan: peale Julia-vanema oli olemas ka Julia-
noorem. Ja Ovidius sai midagi näha, mis lihtsure-
likule näha pole määratud.»

Akna taga algas varane videvik.

«Kas käite öösel siin imetlemas?»

«Öösel ma magan. Tütred räägivad, et öösel on siin
Ovidiopol tore.»

Tütredid oli viis. Kõik nad olid juba parajas eas, kuid
nagu sobib prantslannadele, koketsed ja naeruhimuli-
sed. Lõunaks saabusid Nepenin ja Liprandi. Liprandi
oli kogu hommikupooliku polgus oma «uurimist» toi-
metanud. Ilme oli tal väsinud ja mõnel määral pingu-
tatud, vaatamata tema tavalisele kinnisusele. Kuid
lauas elavnesid kõik, tuki veel külalisi ja kõik asusid
kaardilauakeste täha.

Nii lõppes õhtu. Puškinil oli suur tahtmine üksinda
tühjale rannale minna. Kuid vaevalt oli ta sellele vii-
janud, kui preilid Curteau'd kõik viiekesi avaldasid
soovi teda saata, ja Puškini meeleolu langes otsekoheselt.

«Ah ei, ma olen siiski väga väsinud.»

«Siis jääge minu juurde ööbima,» tegi isa, kes saa-
tis külalisi väravani, armastusväärselt ettepaneku.

«Ei, lähen juba koos teistega.» Puškin vaatas pisut
eespool sammuvate Nepenini ja Liprandi poole ning
läks vaikselt häälel: «Aga kui ma ei saa magada ja mul
tuleks pähe... Ega mind siia ei lasta?»

«See on tühi asi!» hüüdis prantslane. «Kogu meie
kindlus on ju kolmandajärguline...» Ning ta kutsus
valvuri ja tegi talle korralduse.

Puškin ei mõelnud tagasitulekust tõsiselt. Aga kui
nad koju jõudsid ja Liprandi varsti uinus, veendus
Puškin, et tal endal pole und. Igasugused mõtted keer-
lesid parvedena ta ümber. Tuba, milles nad magasid,
oli tugevasti köetud ja umbne. Hiline kuu tõusis linna
kohale, katmata aknad läksid valgeks.

«Ülemuse juurest jalga lasta?» mõtles Puškin naljat-
levalt, meenutades lütseumiaegu ja kuulatades Lip-
randi rahulikku hingamist. «Tema toimetab juurdlust,
teeb märkmeid ja peab päevikut. Ta on tuubil täis
ametialaseid saladusi ja arvab, et tema eest ei jää
midagi varjule. Olgu minulgi oma saladus.»

Ja noorusele omase kergusega, kuid ka vajaliku ette-
vaatusega, mis süvendas kavatsatud seikluse veetlust,
riletus ta uuesti ja väljus kellegi poolt märkamata
majast. «Ja homme ei ütle ma talle midagi. Aga kui
ta virguks ja märkaks, siis seletan, et kohtumine
prantslannaga... Las murrab pead, kellega neist
nimelt.»

Linnas magati. Ainult mõnes üksikus aknas vilkus
tuli. Kuid nagu laine laeva järel, saatis Puškinil kogu
tee, kord vaibudes, kord kõvenedes hoovikoerte hauku-
mine. Valvur lossi ees tundis ta ära ning laskis läbi,
ja korraga saabus selline häirimatu vaikus, et näis —
nii randadel on tema ainus elusolend.

Puškin unustas kõik, mis oli olnud päeval — Lip-
randi, teekonna, vehklemismeistri koos ta viie tütrega,
isegi selle, kui ebaharilikul viisil ta siia sattus. Vastu-
pidi, vaid see oli loomulik ja ainuüksi reaalne... Ja —
kas ta ammu on siin? Vaikuses on aeg eriline: võib
olla, et mitte kaua, kuid ka kaua! Ja seda täielikumalt

andus ta mõtetele, mis vaevasid teda neil viimastel päevadel. Muide, siin need enam ei vaevanud, ei piinanud: siin oli neil lahe ja vaba, nagu oli vaba ja kerge värskel tuulel, mis puhus lähedaselt merelt. Pehmelt, kuid tugevalt ja avaralt puhus ta selle veevälja kohal ühe magava linna juurest teise juurde, mis vaevalt vilkus silmapiiril ja kandis surematut nime — Ovidiopol.

Ovidiusest mõeldes mõtles Puškin ka iseendast. Vahel näis talle, et nende saatused olid täiesti sarnased, ka rooma luuletaja saadeti välja muidugi lihtsalt sellepärast, et keiser teda ei talunud. Olgugi et kogu ta süü, nagu ta ka ise ütleb, seisis ainult selles, et tal olid silmad. Kõike ei tohi ju näha, kuid tema muidugi nägi, ja veel enam: tõenäoliselt jutustas sellest ka kellelegi... Aga kas selle eest peab suu sulgema?

Ja ikkagi... Jah, ikkagi: palju sajandeid on üle selle kõrbe sammunud, kuid Ovidiuse nimi elab! «Kas meenutab keegi ka mind ja tuleb siia otsima mu jälgi!» Ja järsku — lõpuks ometi! — siin, vaikus, täiskuu all, mis virvendas lainetes, värahtasid ja hakkasid kõlama värvid, otsekui veevood, tungeldes ja üksteisest ette rutates...

Nii vestles Puškin sel pikal, kuid ka lühikesel ööl vana müüri ääres teise pagendatud poeedi varjuga, hingates vaba ja pisut soolakat merehõngu.

Liprandi ei aimanudki sellest midagi. Hommikul ärgates ta ainult imestas, et Puškin oli juba riides, aga noh, too tõusis ju sageli vara. Puškin polnud mõelnudki magama heita, üks unetu öö ei tähendanud talle midagi. Nad sõitsid veel lähedasse väikesesse šveitsi kolooniasse, Šabo külla, kus Liprandi tahtis kohtuda oma tuttava šveitslasega, selle küla asutajaga. Puškin meenutas siin hea sõnaga Ivan Nikititš Inzovit, kes ilmutas palju hoolt tühjade maade asustamisel erikeelse elanikkonnaga. Tagasi saabudes nad lõunatasid ja istusid uuesti vankrisse.

Puškin oli teel vaikne ega lausunud Ovidiusest sõnakestki, muidu oleks ta otsekohe oma öisest ekspeditsioonist lobisema hakanud. Kuid ka sel teisel ööl, mis samuti möödus peaaegu unetult, ei lahkunud Puškinist poeetilised mõtiskelud. Tatar-Bunarissee saabusid nad

koidu ajal ja seniks kui neile peatuskohal kana keedeti, Liprandi aga purskkaevu juurde pesema läks, asus Puškin, kes rõõmustas, et ta lõpuks üksi jäi, paberile panema temas tunglevaid ridu «Läkitusest Ovidiusele».

Tagasi tulles nägi Liprandi, kui kiiresti Puškin midagi väikestele paberitükikestele märkis ja need siis taskusse torkas, jälle välja võttis, vaatas ja uuesti peitis.

«Kahju, olen unustanud vajaliku kõite Ovidiusest!»

«Aga mina kahetsen kahekordselt, et ma ei võtnud Nepenini juurest kaasa midagi söödavat.»

Puškin muutus rõõmsaks, naeris, kuid varsti — kuuldes, et teelt keerab kõrvaltee Kiiliasse, sealt aga võib pääseda ka Vilkovosse, Doonau suudmesse, — langes ta väga tujust ära, veendudes, et ta teekaaslane otsustavalt keeldub sinna sõitmast: oleks tulnud kaotada rohkem kui ööpäev. Doonau suue — selles oli praegu Puškinil jaoks midagi veetlevat. Liprandi teadis, et ülehommeks saadetakse kaks pataljoni Izmaili ülekulamisele. Puškinil tuli alistuda ja ta nägi Doonau jõe Kiilia haru vaid Izmailis. Doonau kaldad olid järjad, külm vesi aeglane ja raske: Ovidius oli pagenduses!

Linn oli kuulus mälestuste poolest. Äsja oli möödunud 31 aastat sellest, kui Suvorov samasugusel valgel detsembripäeval kümnetunnise tormijooksuga ta vallutas. Puškin mäletas hästi jutustust, kuidas Suvorov, lõpetades sõjanõukogu, kus otsustati võitmatuna näiva kindluse vallutamine tormijooksuga, kõiki kindrleid suudeldes oli ütelnud: «Täna palvetada, homme õppida, ülehomme — kas võit või õilis surm.»

Öösel lõpuks välja maganud, läks Puškin hommikul koos Slavitsiga, varustajaga, kelle juures Liprandi alati peatus, kindlust vaatama. Nad läbisid kogu ta kaldapealse osa, ja Puškin imestas väga, kuidas võis Deribas Doonau poolt sellesse kivisesse kindlusse tungida. Tagasi jõudes kirjutas Puškin Irenalt, Slavitsi naiseõelt, üles slaavikeelse rahvalaulu ja püüdis kaua aega koos temaga aru saada üksikuist illüüria murde sõnadest; samasuguse suure huviga kuulas ta peremehe jutustust maa tavadest ja kommetest. Nagu alati, ei jäänud tal midagi vahele, nägemata.

Üldse veetsid rändurid Izmailis kolm ja pool päeva. Siin tutvus Puškin huvitava mehega, kindral Tutškoviga, kes oli rajanud kindluse kõrvale terve asula, millele anti tema nimi. Kindral oli massoon ja elas siin põlu all. Tal oli suurepärase raamatukogu.

«Temal on aina klassikud ja väljakirjutused neist, teie aga muudkui sõidaksite!» torises Puškin Liprandi peale. «Kui võimalik oleks, jääksin siia kuuks ajaks.»

Kuid Ivan Petrovitšil olid kõik päevad arvel. Ta saabus hilja öösel ja leidis Puškini diivanil idamaiselt kokkutõmmatud jalgadega istumas, ümbritsetud terve hulgast täiskirjutatud paberilehekestest.

«Kas olete Irena papiljotid kätte saanud?» küsis Liprandi naerdes. «Jooksime ehk veini?»

Puškin korjas lehekesed kuidagi kokku ja peitis padja alla. Hommikul silmi avades aga nägi Liprandi jälle tuttavat pilti: ta noor sõber on juba ärganud, ei ole küll veel riides, kuid istub selsamal kohal ja nendesamade paberilehekestega; ta loeb neid uuesti, kord pead tõstes, kord langetades, ning ta käes on sulg, millega ta nagu takti lööks.

Muide, ka Liprandi kirjutas Izmailis; tema tõi sellelt teekonnalt kaasa oma aruande, Puškin — «Läkituse Ovidiusele».

Puškin töötas selle kallal ka Kišinjovis, jõulu ajal, puudutades värssides ka põhjamaist vene talve. Ta armastas seda oma läkitust: see elustas temas südamele armast varju, poeedi kuju, tema kurbust ja pöördumist sõprade poole...

Puškin on jälle Kišinjovis. Lumi. Vaikus. Linn juba magas. Venemaad hõlmas öö. Kuigi siin pole Doonâu ja geedid, siiski on see nii: saatusest on ta võrdne Ovidiusega. Ja jälle mõtleb Puškin: «Kas keegi mälestab mind?»

Ent siis, kui keegi minu kaugeist järglastest kord selle unustatud paiga tühjust trotsib, siit kuulsa põrnu kõrvalt minu jälgi otsib, ja surmakünnisele astub eluring, ta juurde lendab siis mu tänumeelne hing, on armas minule, et ta mind meelēs kandis.

«TORM»

Näis, et «torm», mida Konstantin Aleksejevitš Ohhotnikov oli ennustanud, jääb tulemata. Ta ise oli tõsiselt haige, köhis ja jäi vahel mitmeks päevaks voodisse. Reisilt tagasi jõudnud Puškin külastas teda esimesel jõulupühal.

«Aga kas teie ei tea, kuidas lähenevad tormid,» ütles haige külalisele, kes istus ta voodiserval. «See ainult näib, et torm saabub järsku. Tormid tekivad ja arenevad varjatult. Ärge muretsege, torm tuleb, kuid ainult mitte see, mida tahaks.»

«Ma mõistan teid,» vastas Puškin kiiresti, «kuid ilma selliste tumedate tormideta ei saa sündida hele torm!»

«Seda te ütlesite hästi,» sõnas Ohhotnikov. «Kuid mina...» Köha ei lasknud tal kaua lauset lõpetada; viimaks sai haige kõhast siiski võitu ja lõpetas: «Kuid mina seda enam ei näe.»

Puškin ei osanud lohutada. Kaasa tunda võis ta palavalt, kuid kõik sõnad, mida oleks võinud kasutada, tundusid talle juba ette võltsidena, tarbetutena, ilmetutena. Seetõttu võis ta mõnikord näida külmana ja ükskõiksenä. Tal puudus see loomulik harjumus öelda midagi lohutavat võib-olla lihtsalt sellepärast, et lapsena ta ise tundis vaid üht hella lohutajat — hoidjat. Ja mõnikord väga harva juhtus temaga, et ta astus ligi ja nagu hoidjagi embas lähedast inimest ta mure puhul. Kuid nii ei võinud ta ju kohelda Ohhotnikovi, see oleks tähendanud, et ta tegelikult nõustub temaga.

Ja läkski nii, et ta nõustus. Konstantin Aleksejevitš jäi silmanähtavalt kõhnemaks ja isegi nagu kasvult väiksemaks. Kuid lohutamist ta ei vajanud. Ta nägi selletagi enda kõrval tõelist seltsimeest elus, ja sellest piisas. Too kibe märkus lipsas talt üksnes füüsilise nõrkuse tõttu. Ta võttis end kokku ja rohkem kaebeid Puškin temalt ei kuulnud.

«Liprandi teeb sõite juurdluste toimetamiseks. Ka teie sõitsite koos temaga. Aga kas ta teile midagi kõne-

les? Raudne meelekindlus. Ma ei tea veel, milliseid teateid ta tõi, kuid ma tean niigi kõik.»

Ja tõustes padja najale ning võites nõrkuse, hakkas ta Puškinile jutustama olukorrast väeüksustes.

Kindral Sabanejev ei poolda ise kepirežiimi, kuid ta vihastub kergesti ja võtab kuulda halbu nõuandjaid. Juba suvel teostas tema staabiülem Wachten, seesama, keda mainiti laulus Marlborough'st, ülevaatuse ühe Orlovi diviisi polgus. Kõik oli eeskujulikus korras, kuid see oli Orlovi diviis, ning ta noomis läbi nii komandöri kui ka ohvitserid ja lubas allohvitseridel ning jefreitoritel peksta soldateid keppidega kuni 20 hoobini. Liprandi avastas oma juurdlustel kohutavaid julmusi, millega olid hakkama saanud mõningad komandörid. Liprandi oskab teostada juurdlust ja soldatid avaldavad temale seda, mida nad teistele kardaksid jutustada.

«Teie olete kunagi öelnud, — Rajeovski jutustas mulle —, et soldati «Georgi» päästab teda kehalisest karistusest ja see ongi medali suur väärtus. Kuid hiljuti käisid Ohhotski polgust major Veržeiski pataljoniist luba küsimata kaks allohvitseri, Georgi kavaleriid, ja jutustasid Orlovile...»

«Kas neid tõesti peksti?» ägestus Puškin.

«Ja võtke arvesse, et nende rood seisab vaid 20 versta kaugusel Kišinjovist. Nende Georgi kavaleriide juhatada oli kuus kordonit ja igas kordonis andis Veržeiskid neile 20 kepi- või vitsahoopi. Läbipekstud, keha aga niisutati soolveega ja viidi kaks või kolm versta eemale teise kordoni. Kokku teeb see välja sada kakskümmend hoopi kummalegi.»

«Mis eest?» hüüatas Puškin püsti karates.

«Eimillegi eest!» vastas samuti erutatud Ohhotnikov ja tõusis püsti. «Mingisuguste väljamõeldud korrariidkumiste eest. Ma ei suuda lamada...»

Ta kutsus teda teeniva soldati. Too tõi hommiku-kuue, tõi ka piibud.

«Teie ei tohi suitsetada,» tahtis Puškin öelda. Ohhotnikov teadis isegi, et ei tohi. Aga mis tähendab «ei tohi», kui see teisest küljest on «hädavajalik»!

«Ja te arvate, et see on kõik? Kui te näeksite neid...

Need on toredad poisid ja jõumehed. Kepid ja vitsad ei murdnud neid maha, siis seoti nad terveks ööks pataljoni komandöri akende alla püstipandud saani-alsade vahele... otsekui ristilööduid!»

Ohhotnikov istus ja suitsetas, sirutades välja pikad jalad; Puškin jooksis vandudes mööda tuba.

«Noh, ja...» küsis ta murduva häälega. «Ja mis edasi?»

«Neid vaatas läbi doktor Schuller nende polgukomandöri polkovnik Solovkini juuresolekul. Seejärel — Liprandi! Ja Liprandi kinnitas kõike seda juurdluste andmetega.»

Puškin ei suutnud kaua rahuneda. Ohhotnikov aga lakkas imelikul kombel kõhimast, ta põsed roosatusid. Arevus võitis — kui kauaks küll? — haiguse.

«Vabandage, ma riietun teie silma all. Ma ei või, ma ei tohi haige olla.»

Kuueteistkümnenda diviisi õppepataljoni tööks ei olnud Kišinjovis ruume ja Orlov ehitas kokkupandud rahaga selleks maneeži. Detsembri lõpuks olid tööd lõpetatud ja esimeseks jaanuariks oli määratud uue hoone pühitsemine.

Ohhotnikov oli juba jalul. Temale ja Liprandile oli usaldatud selle uue maneeži ehtimine. Hoone oli poolenisti maa sees. Madal maapealne osa koosnes aknaist. Kolme päeva jooksul kaunistati seestpoolt kõik: seinad pilkidega, mõõkadega, püssidega, rohelisest, punasest ja valgest kalevist festoonidega. Tagaseina äärde, vastu alasekäiku, tehti relvadest kilp; püramiididena pandi välja kahurikuule ja toodi kohale isegi kaks väikest kahurit. Kaks Georgi lippu Ohhotski polgust ja kaks samasugust lippu Kamtšatski polgust viisid ehtimise lõpule.

Põiki üle maneeži, kilbi ette; oli kaetud laud neljakümnele kutsutud külalisele — peapiiskopile, kindral Inzovile, kubernerile ja teistele ülemkihti kuuluvatele liikutele.

Piki maneeži oli paigutatud kaheksa lauda, igaüks kaheksakümnele inimesele, õppepataljoni jaoks ja

Orlovi diviisi kõigist kuuest polgust väljavalitud esin-
dajate jaoks.

Puškin oleks väga tahtnud pidustusest osa võtta,
kuid tal tuli rahulduda jutustustega sellest.

«Ivan Nikititš,» ütles Puškin Inzovile, «aidake, et
mind võetaks üheks päevaks õppepataljoni reameheks!
Tahaksin maneežis lõunatada.»

«Tahad kuuks ajaks, olen nõus,» naljatas Inzov vastu.
«Vähemaks ei saa.»

«Ei, siis parem lõunatan teie juures eraisikuna.»

Ja tõesti, ta viibis vaid lühikest aega rahvamurru-
ja läks ära.

Kaks tundi enne pidustuse algust sõitis Mihhail Fjo-
dorovitš Orlov vaatama, kuidas kõik on korraldatud.

«Kõik on hästi. Tänan. Aga Georgi lippude juurde
pange kaks tunnimeest allohvitseride seast, ja kui lei-
dub, siis Georgi ristidega, ja et oleksid esindusliku-
mad! Süüa saavad hiljem.»

Ja juhtus nii, et õppepataljoni komandör valis õnne-
tuseks needsamad suurekasvulised toredad poisid, kes
Orlovi juures olid piinamiste üle kaebamas käinud.
Kuid keegi ei pööranud sellele erilist tähelepanu.

Kõik läks hästi ning pidulikult ja Inzovi lõunalauas
muust ei räägitudki kui pidustusest. Kõigile oli väga
meeldinud, ja ainult vürst Pavel Ivanovitš Dolgoruki,
kes hiljuti saabus Kišinjovi kolooniate valitsuse teise
liikmena, oli pisut šokeeritud soldatite ja ülemuse ühi-
sest einest. Ta väljendas seda väga lühikese valemiga:
«šampanja ja puskar». (Muide, ka tema ise mahtus nii-
sama lühikesse definitsiooni: «vürst» ja «kehvik»; ala-
lõpmata oli tal keelel nii üks kui teine, ja kuigi ta pol-
nud halb inimene, siis just nende tema põhiomaduste
erinevusest tulenesid ta kõik teised vastukäivad oma-
dused.)

Kõik näis olevat vaikne. Keegi ei rääkinud midagi
sõjalistest asjadest. Kuid isegi selles vaikususes tundus
mingit kasvavat pinget. Üksainus päev oli erandiks
Ivan Nikititš Inzovi nimepäev.

Asehalduri juures oli sel tema poolt traditsioonil-
selt pühitsetaval päeval mitte ainult kärarikas ja lõbus

vaid ka tõeliselt mugav. Puškini kõrval istus keegi talle
seni tundmata eakas ametnik, kes oli otsekui nafta-
liinikastist välja võetud. Ta jäi väga ruttu purju ja
pomises vahetpidamata midagi endale habemesse. Puš-
kin jäi kuulatama.

«Mida te kõnelete, naaber?»

«Aga sellest räägin,» vastas mehike tema poole pilku
tõstes, «et meie peremees Ivanuška, meie kindral, on
tõesti nagu ahi.»

«Kuidas — ahi?»

«Nojah, alati soe. Eks te ise tunne — ah kui hea!»

«Tõepoolest,» mõtles Puškin, «nii see on, ega siin
saa tõsiseks jääda. Katsu olla halvas meeleolus nii soo-
jaks kõetud ahju juures. Jumal räägib, nagu näha,
mitte ainult väetite laste, vaid ka lapseikka tagasi lan-
genud vanakeste suu läbi...»

Järgmisel päeval pärast pidustusi läks Puškin lin-
nast välja jalutama. Varasele tunnile vaatamata oli
uue maneežihoonde juures üles rivistatud pataljon.

«Mis teil lahti on?»

«Räägitakse, et täna loetakse ette diviisiülema uus
käskkirja.»

Puškin ei jõudnud enam küsida, mis puhul Orlovi
uut käskkirja ette loetakse. Kõlas trummipõrin. «Val-
vell!» Pataljon tõmbus nõrsirgeks. Pataljoni komandör
major Gajevski hakkas valjul häälel käskkirja lugema.
Puškin jäi eemal seistes kuulatama:

«Kaheksandal jaanuaril. Seni ma arvasin, et kui on
vaja anda alamväelastele kõva käsku, siis on küllalt,
kui ohvitserid neile lihtsalt selgitavad nende kohustusi
ja et nad on õnnelikud, kui saavad täita oma ülemate
kõiki soove ja mõtteid; aga minu imestuseks selgus
hoopis vastupidine olukord. Soldatid kuulavad ülemate
iga sõna; üteldi: sõjaväest ärajooksmine on teile häbis-
tav, ja ärajooksmined lõppesid. Ohvitseri palusin ma
oma käitumist soldatite vastu järelejätmata talt-
tada, täita oma ülesandeid, lõpetada omavolilised karis-
tused, pidada end oma alluvate isaks; kuid seni paljud
neist, vaatamata minu manitsustele, minu ähvardustele
ja kõige karmimatele eeskirjadele, tarvitavad ikka veel
omavoli nende hoolde usaldatud väeosade juhtimisel,

peksavad soldateid, aga ei karista, ja mitte ainult et ei hooli minu käskudest, vaid ei austa isegi ülemjuhataja korraldusi.»

Edasi kuulis Puškin, et käskkiri kuulub sellesama asja juurde, millest temale oli jutustanud Ohhotnikov. Orlov andis julmad ohvitserid kohtu alla. Viimaks ometi!

Üleeile, kolmekuningapäeval, sadas terve päev lund, puhus vali tuul ja möllas tuisk. Nüüd on kõikjal valge lumekate, põldudel on see kohev ja õrn, vaevu roosatades madala päikese kiirtes. Ja kui värske ning puhas on parajalt külm õhk! Puškinile meenus, kuidas ta ühest kirikust möödudes — see oli vist neljateistkümnendal septembril — astus viivuks sinna sisse ja kuulis, kuidas altarist loeti ette kolme keisri Püha Liidu akti. Temani ulatus üle kukalde, rättide, kummargil selgade katkendlikult:

«Püha kolmainu jumala nimel... püha usu, armastuse, tõe ja rahu käsusõnade... oma lootuse jumalale...»

Ka seal oli samasugune roosakas vastuhelk, kuid mitte küünaldest, vaid päikesest, ka seal seisis inimesed, kellele kah loeti ette omamoodi «käskkirja»... Aga kui kaugel on üks teisest!

Major, kes Orlovi käskkirja luges, pööras end pisut teisele poole ja Puškinile ei kostnud kõik, nagu too kord kirikuski; see süvendas omakorda mälestust.

«... üksikasjalik juurdlus, millega tulid avalikuks säärased metsikused, et olen sunnitud kõik need kolm ohvitseri sõjakohtu alla andma. Las nad õpivad soldatite ridades olles soldatipõlve tundma. Nende ja nendetaoliste jaoks ei leidu minus ei armu ega kaastunnet...»

Mul on häbi sellest pikemalt rääkida, kuid on aeg kõigil härradel ohvitseridel, kes pooldavad Verzeiski ja temataoliste reegleid ja peskujusid, võtta teatavaks, et ma ei ole neile seltsimees ja et nad võivad õigel ajal lahkuda sellest diviisist, kus nad leiavad minus karmi kohtumõistja oma seadusevastastele tegudele. Pöördugem meie sõjaväe ajaloo poole: Suvorov, Rumjantsev, Potjomkin, kes tõid kuulsust enestele ja kodu-

maale, olid soldatitele sõpradeks ja hoolitsesid nende heaolu eest. Kõik julmurid aga, kes ainult peksu abil oma polgud väliselt korras hoidsid, hukkusid ja hukkuvad...»

Ja veel kord:

«Kõik need ohvitserid annan sõjakohtu alla ja käsin neid pidada peavahis aresti all kuni ülemuse korralduseni.»

«... «Käsin see käskkiri ette lugeda roodudes ja avaldada minu tõsist tänu alamväelastele selle eest, et on lõppenud sõjaväest ärajooksimised minu juhtimise ajal.»

See käskkiri tekitas linnas palju kära. Oleks ta siis teatavaks tehtud ainult ohvitseridele ja salajaselt, kuid ei. Orlov pidas vajalikuks sellest teatada avalikult kõigile.

«Kuidas saab nüüd soldatitega, mis nad nüüd veel ette võtavad, kui neile on antud täielik voli?» küsisid arad ja piiratud mõistusega inimesed.

«Ega Orlovil selle eest pead silitata,» korrutasid niisama arad, kuid ettenägelikud.

«Elame, näeme,» järeldasid kogenud kavalpead ja küünikud, tõepoolest oodates, millise pöörde asjad võtavad, et teada, mis seisukohale asuda.

Puškinil aga hakkasid pärast seda mitme päeva jookul iga kord silmad särama, niipea kui ta Mihhail Fjodorovitši poole vaatas. Ta unustas oma naljad tema arvel, vahel nõokedki. Veel enam, ta kahetses, et hetkel ei olnud Jekaterina Nikolajevnat Kišinjovis; mitte enda pärast ei kahetsenud ta seda, vaid sellepärast, et ei saanud talle öelda: «Olete aga tarkpea, et valisite endale sellise mehe, nagu on kindral Orlov!»

«Aga kuhu jääb siis torm?» Tormi ei olnud ikka veel, ja Puškin andus Ovidiuse võludele. Ta kirjutas Baratoniskile:

Nii Naso vari tänini
veel Doonau kaldaid taga otsib...

Koos temaga kuuvalgusel
ma tihti kõrgel kaldal kõnnin...

Pühade ajal uuesti Ovidiuse «Metamorfoose» luges oli ta eriti üllatatud legendist Aktaioni kohta, kelle ainsaks süüks jumalate ees oli see, et ta nägi, mida sureliku silmad näha ei oleks tohtinud. Kõik oli täpselt nii, nagu Ovidius rääkis iseenesest... Ja jumalanna Diana moondas ettevaatamatu jahimehe põdraks, võttes temalt seega inimkeele ning ta enda koerad, sõbrad, murdsid õnnetu maha. Puškinile avaldas see kokkusattumus erutavat mõju ning ta visandas otsekohe lühikesed read — poemi alguse, jälgides «Metamorfooside» jutustust:

Gargafias kesk metsarikkust
kiirjahti pidas päevapikkust
kord hirve järel Aktaion.
Diana-Kuu ju tõusnud on,
ja vaatab kahvatult ta poole.
Ning hämaruses Aktaion
siis vibult päästab viimse noole.

Kuid kogu sellest poemist jäigi mustandina järele vaid see algvisand.

Novembris oli Kišinjovis maavärisemine, mis kahjustas paljusid hooneid, uuel aastal oleks see nagu üle läinud inimestele, haarates neist kõige lähemaid, ning Puškini enda sisemaailm lõi pidevatest tõugetest kõluma. Ta muutus väga närviliseks ja tundlikuks, sätus kergesti konfliktidesse ja kutsus neid vahetevahel ise välja. Kõik see oli mingiks reageeringuks sellele piinlemisele ja sisemisele tulele, millel puudus normaalne väljapääs. Nii mõnigi kord ei suutnud ta töötada, kaotades jõudude sisemise tasakaalu. Kas sobis nüüd veel Ovidius? Sulg nõudis midagi muud, ja Puškin hakkas kirjutama oma «Vennakseid-röövlaid» — kirjutas konarlikult, üksikud episoodid ei tahtnud hästi liituda tervikuks. See vihastas teda, kuid mõjus ka ergutavalt.

Nädalat kolm pärast Ivan Nikitiš Inzovi nimepäeva juhtus Puškinil väga rumal kokkupõrge Lanoviga, «kartulivalitsuse» vanema liikmega; nii nimetas Woltmann Inzovi seljataga naljatades kogu valitsust: «Ivan Nikitiš on meil suurepärase puuvilja ning juurvilja kasvataja: ta istutab ka koloniste nagu kartuleid ja

isegi muldab neid!» Lanov oli tüse, tähtis ja vana. Ta oli kõrk ja hoolimatu kõigi vastu, kellel polnud kõrget auastet või küllalt aastaid. Isegi ta töökaaslane Dolgoruki oli tema peale pahane: «Lanovil on kuus hobust, aga mul pole oma kassigi! Aga mis see Lanov tööpoolest on? Täispuhutud kere!» Ja nende vahel tekkis tülisid ning pahandusi.

Sel Lanovil ei olnud tursunud ainult kere, ka ise ta käitus ülespuhutult, ja kui tal veel ülemäärasest napsimisest sapp laiali valgus, siis pondus ka nagu üles. Puškinil kadus tema peale vaadates söögiisu ning ta armastas väga teda ärritada, kõnelda tema juuresolekul midagi eriti häbematut võimumeeste kohta, vahel ka vanameeste kohta, kes nina püsti ajavad. Lanov nimetas Puškinit kollanokaks, see aga vastuseks teda viinaninaks.

Inzov ei kannatanud «vahejuhtumeid» ja läks otsekohe pärast lõunat oma tuppa. Puškin tahtis Lanovit hirmutada ja kutsus ta duellile. Lanov oli kunagi teeninud Potjomkini juures ega öelnud duellist ära.

«Tulge minu juurde koju. Seal lepime kokku koha ja aja suhtes.»

Puškin läks ära.

Edasi aga toimus midagi, mis ei olnud päris tavaline. «Ma õpetan teda,» ütles Lanov ärritatult Dolgorukile, unustades nende vahel aset leidnud loendamatud ebameeldivused. «Ma õpetan teda, nagu ma vanastigi õpetasin selliseid häbematuid poisinolke.»

«Kuidas te teda õpetate? Nagu räägitakse, laseb Puškin suurepäraselt ja ta harjutab laskmist pidevalt.»

«Mis sellest? Ma ei mõtlegi temaga kahevõitlust pidada. Kutsun enda juurde mõned soldatid, ja kui ta tuleb, lasen talle naha peale anda, ise aga vaatan pealt. Jah, vaatan pealt!»

Aga kui Lanov unustas ära enda ja vürsti vahel olnud ebameeldivused, siis Dolgoruki omakorda unustas ajutiseks selle meelepaha, mille nii sageli temas kutsus esile pagendatud poeet oma teravate väljaastumistega. Ta hoiatas salaja Puškinit, ja nüüd tekkis grandioosne skandaal, mida lepitajal Inzovil vaevu

läks korda summutada. Puškin andis voli keelele ja sulele. Asehaldur ähvardas teda vahistamisega.

«Teie võite seda teha!» ägestus Puškin. «Kuid ma sunnin ka seal end austama!»

Lanov teatas, et ta on haige, ja võib olla, et ta sapp tõepoolest ei pidanud vastu. Puškin andis juba teisel päeval Dolgorukile ärakirjutamiseks epigrammi oma vaenlase pihta:

Sa, tolvani, kobruta ja kääri,
mu sõber Lanov, sa ei vääri
üht kõrvakiilu minu käest.
Su lõust nii lai, kui eidesoole
on kinkind loodus tagupoole,
et tõuseb jalg mul kõigest väest.

See oli liig. Ja Ivan Nikitišil tuli korraldada, et Puškin ja Lanov tema lauas ei kohtuks.

Elu aga läks oma rada, ja hoopis paigale ei jäänud ka uusaasta-pidustuse küsimus. Pärast Orlovi kuulsat käskkirja major Veržeiski ja tema mõtteosaliste kohta saatsid kindrali vaenlased, kes niigi ei tukkunud, peakorterisse kaebuse kahe roodust omavoliliselt lahkunud allohvitseri kohta, kellele sellest hoolimata oli pidus- tusel määratud kõige austavam osa.

Peale kogu impeeriumi jaoks ühise salapolitsei olid Araktšejevil ja Peterburi kindralkuberneril Miloradovitšil erilised salajased vaatlejad ning kaebajad; pärast Semjonovski polgu mässi Peterburis aga organiseeriti sõjaväes veel eriline salapolitsei. Kuid salajaast kaebamist ei pandud üldse kellelegi pahaks, ja sellel alal leidis vabatahtlikke alati küllalt; sel teel õiendati sageli ka isiklikke arveid.

Peastaabist saadeti Sabanejevile kui korpuse komandörile järelepärimine sündmuse kohta. See oli ka Sabanejevile ebameeldiv. Ta sarjas kõvasti oma informeerijaid, kes olid selle «maha maganud». Kuid midagi polnud parata ja enese huvides tuli tal teha nagu, nagu poleks õieti midagi erilist juhtunud. Ta sõitis ise Kišinjovi ja piirdus sellega, et noomis ohvitseri, kes pani valvesse ebasobivad inimesed. Nii pääsesid mõlemad Georgi kavalierid ajutiselt hädast.

Kuid Sabanejev sõitis ära üsna ärritatult, ei lasknud

aga seda välja paista: kui Orlov ära sõidab, küll siis leiame veel midagi! Ning ta jättis igaks juhuks Kišinjovi oma adjutandi, kaardiväe kapteni Raditši, tolle- sama, kelle kohta Orlov omal ajal nõudis Sabanejevilt seletusi ja kelle Puškin oleks läbi peksnud, kui too poleks kuhugi ära kadunud. Inzovil õnnestus tol korral «tormi» Raditšiga kõrvale juhtida, nüüd aga seisis see läve ees ja ootas... juhust. Juhus tuli varsti.

Enne oma ärasõitu Kiievisse teostas Orlov inspektiooni teises brigaadis, mis asus Kišinjovi lähedal. Kõik läks õnnelikult, kaebusi soldateilt ei esinenud. Kuid korraga kõlas Kamtšatski polgu ühe roodu tagumatest ridadest soldati hüüe, et nende kapten tahtnud kinni pidada neile kuuluvat toiduraha ja varustajat karistada, kuid hiljem «lepitud ära».

«Noh, kui lepitati, siis on korras,» pomises Orlovi kõrval seisev Pavel Sergejevitš Puštšin.

«Ei, kindral, see pole korras,» katkestas Orlov teda teravalt. «See pole kord, kui minu ja teie selja taga sülitseti ja lepitati. Ega see ole veel kogu tõde. Kuidas ta tahtis karistada? Käskis tarvitada keppe?»

«Kepid juba toodigi, kuid me kaitsesime varustajat ja mürdsime kepid käskjalgade käes katki.»

«Ja leppisite ära?»

«Just nii.»

«Aga miks te vaikite?» pöördus Orlov kapteni poole. «Omakasu, argus ja... kepid. Ja kõik pärast minu käskkirja! Kas lugesite mu käskkirja oma roodule ette?»

Orlov oli vihane. Pöördudes Puštšini poole, tegi ta korralduse, et see teostaks viibimata kõige karmima mürdluse. «Aga mis teil siin asja on? Luuraja!» oleks ta peaaegu käratanud Raditšile, kes seisis siinsamas. Kuid ta ei öelnud siiski midagi, ainult ta põsed tõmbusid. Sabanejevi adjutant nägi seda kõike väga hästi ja sai sellest aru, kuid ta ei pilgutanud silmaga ja vaatas selgel pilgul ümbrust.

Paari tunni pärast sõitis Orlov ära.

Kuid vaevalt oli ta troika ära sõitnud, kui teisest suunast kihutas Tiraspoli ka Raditš. Enne seda aga andis ta Puštšinile sosistada, et asi on täiesti tühine, et

diviisiülema erutus asjatult ja unustab selle varsti, et siin pole midagi uurida ja lõpuks, et nii valgustab ta asja ka Sabanejevile, «kõige heasüdamlikumale hingele». Puštšin uskus seda meelsasti: Pavel Sergejevitš Puštšin oli oivaliselt rumal!

Sabanejevile esitati kõike seda lugu, mis teiste sündmuste taustal oli muidugi üsna tühine, kui tõelist sõjaväemässu. Raditš kasutas paksu värvi, Orlovi suhtes koguni valetas omalt poolt mõndagi juurde, näiteks, et Orlov olevat tema ettepaneku — teatada sellest kõigest korpuse komandörile — tagasi lükanud, öeldes: «Mis mulle teie korpuse komandör korda läheb? Ma olen siin ise enda peremees!» Sabanejev ei olnud sünnipäraselt rumal nagu Puštšin, kuid ärritusega kaotas ta mitte üksi aru, vaid unustas ka kõige lihtsama ja loomulikuma ettevaatuse igasuguste juttude suhtes.

Orlov ärritas teda mitmeti juba ammu. See oli imelik segu tunnetest, mis tulenesid kõige mitmekesisemast allikaist. Ta kadestas Orlovi ta populaarsuse pärast soldatite hulgas ja arvas, et Orlov just seda taotlebki, et see ongi ta peamine eesmärk: tähendab, Orlov on tühine inimene; peale selle vihkas Sabanejev isegi mõtet mingeist poliitilistest uuendustest, kuid Orlov ei varjanud oma vaateid: tähendab, Orlov on politikaan, pealegi käitus Orlov mitte üksnes iseseisvalt, vaid kui tõeline võimukandja, Sabanejev aga pooldas lihtsust ja mäletas Suvorovit!

Ja lõpuks — see on naljakas, kuid naljakat on maailmas palju rohkem, kui me arvame — Sabanejev oli väikest kasvu, kõhn, kondine, inetu ja vananev, Orlov aga oli kõrgekasvuline, majesteetliku kujuga, noor ja ilus. Ja kui särav hiiglane tahtmatult vaatas ülevalt alla, nagu hiiglasuur vagune koer vaatab tema ees keerlevale (Sabanejev oli peaaegu ebaviisakalt paigutatud) väikesele segatõugu koerakesele, kes talle tuse tuju tõttu oli teenistusredelil temast kõrgemal, tundis Sabanejev endas peaaegu füüsilist ärritust kiunatada ja hammustada! Kuid hiilgav mürakas ei võimaldanud seda juba oma massiivsuse tõttu. Nüüd aga tuli sobiv juhus, mida ei tohtinud kasutamata jätta.

Nii kihutaski ta Kišinjovi: tulises vihas hambad sisse lööa ja närida!

Pavel Sergejevitš Puštšin aga ei olnud veel mõtelnudki midagi ette võtta. Rumalusel on oma struktuur, omad seadused ja isegi omad peensused. Tõelise lolli pea on ainult väliselt ümmargune nagu arbuus, kuid sees on tal palju seemnekesi.

Puštšin tundis end Orlovi poolt solvatuna. See, et ta ise tegi ebakohase märkuse, sellele ta ei mõtelnud, kuid ei — temale! — teiste juuresolekul! tehti märkus, see oli muidugi ennekuulmatu ja täiesti lubamatu. Ja nüüd pidas ta Orloviga oma seasmisi arveid. Temale pakkus rahuldust juurdlusega viivitada, sest nii ta ei rutanud diviisiülema käsu täitmisega. Iga pool tundi viivitamist oli lisatilgakeseks tema «au» puhtakspesemisel. Raditši kavalusest vähimatki taipamata läks ta rahuloleva naeratusega, tundes, kuidas saab tagasi oma ebaõiglaselt puudutatud eneseväarikuse, otseteed temale üles seatud lõksu.

Juba järgmisel päeval pärast Orlovi ärasõitu saabus Sabanejev Kišinjovi. Ta käsutas enda juurde polgukomandöri ja Puštšini. Ja läks lahti selle «pahupidi Suvorovi» äike. Sabanejev toimetas ise ülekuulamist, pöörates peamist tähelepanu mitte kaptenile, vaid soldatitele, kes olid julgenud mässama hakata. Ta toimetas uurimist kirega ja ülekuulamist «kepi abil». Veltveebel, varustaja ja mõned soldatid võeti vahi alla, sündmusest endast aga saadeti ettekanne nii peakorterisse Tultšini kui ka otse Peterburisse. Niisiis, kui skandaalse juhtumi puhul maneeži õnnistamisel, kuhu Orlov ei mõtelnudki Sabanejevit kutsuda, viimane sai juhtnööre peakorterist, siis nüüd juba keegi temast ette ei jõudnud, ning ta oli Raditšiga üliväga rahul.

Vaimustuses oli ka Raditš: Orlovil läheb halvasti! Pole nali: teada sellisest tähtsast juhtumist ja oma isiklikes asjus ära sõita, ilma et asja oleks selgitanud! «See on kindral Orlovi poolt otsene ametialane kuritegu,» teatas ta Puštšinile piinlikkust tundmata ja heameelest oma akselbandiga mängides.

Pavel Sergejevitš oli täiesti pea kaotanud, kuid tähendas siiski:

«Tema ekstsellents usaldas ära sõites selle asja minu hoolde.»

«Teile?» küsis Raditš juba päris jultunult, nagu oleks sellest esmakordselt kuulnud. «Kuid mida te siis olete ette võtnud?»

«Aga te ise ütlesite mulle...» vastas Puštšin abitult.

«Eh, mis ma ka iganes ütlesin, see ei vabastanud teie ekstsellentsi vajadusest mõelda.» Ja igaks juhuks ta eemaldus.

Kuid poleks vajagi olnud eemalduda. Puštšin oli täiesti löödud. Nii räägitakse ainult nendega, kelle saatus on otsustatud. «Vaja oli mõelda... Aga kas mina ei mõtelnud? Halvasti mõtlesite, Pavel Sergejevitš!»

Ja vaevalt möödus kuu, kui nelja soldati üle korraldati Kišinjovis avalik kohtupidamine turuplatsil: neid peksti nuudiga ja kaks neist peksti surnuks. Ka all-ohvitserid, kes pidustuse ajal seisis lippude juures, alandati auastmes ja neilt võeti ristid ära. Orlovile tehti ettepanek sõita «tervisvetele», kuid tema keeldus ja nõudis enda üle formaalset kohut.

Aga see kõik seisis veel ees ja Kišinjov elas oma tavalist, mõnel määral kergemeelset elu. Hiljaaegu sõitsid siia Peterburist polkovnik Kornilovitši käsutusse, kes juhatas uue krai topogaafilist kaardistamist, kaks noort ohvitseri, vennaksed Poltoratskid, Puškini tuttavad. Ta rõõmustas nende üle siiralt. Nad tõid kaasa ununenud ja unustamatut Peterburi hõngu. Puškin külastas neid sageli ja nad käisid koos kasiinos tantsimas.

Sündmused valmivad ja kulgevad oma rada, noored aga lõbutsevad ja pillerkaaritasid veel mingit kindlat rada tunnustamata. Puškin oskas lõbutseada ja anduda pisirõõmudele tõelise kire ja muretusega. Sel alal oli tal Kišinjovis teatud kuulsus ja kui teda poleks linnas olnud, oleksid tühjad jutud ja lobisemine võõrastetubades poole võrra kahanenud. Nagu alati, oli neil natuke tõtt ja väga palju väljamõeldut. Kord räägiti, et ta oli sikutanud habemest mingisugust tähtsat moldaavlast, siis jälle, nagu oleks ta aknal ilusat pea-

keat märgates sõitnud ratsahobusel trepile, või jälle ühel daamil, kes armastas diivanil istudes kingi jalast ära võtta, need diivani alt kepiga välja tirinud ja ära peitnud.

«Kas on see võimalik?»

«Aga kannataja ise jutustas mulle seda eile!»

Vahetevahel juhtusid ka «benefissid». Ivan Nikititš Inzovile kaevati, ja Ivan Nikititšil oli kombeks arutada kaebusi vana tava järgi, kõigi juuresolekul. Puškin laegi armastas neid etendusi ja jätkas siingi lõbustamist; kui kindral teatas, et karistuseks jätab ta härra Puškini «palja jalu», hakkas Puškin säärase kiiruga end jalatseist vabastama, et kaebajadki naerma hakka-

sid. Puškin armastas osa võtta rahvalikest lõbustustest, vaadata maadlust ja kurnimängu, mis ka talle endale meeldis. Vahel esines ta kostümeeritult — kord türklasena, sandaalid jalas, fess peas, pikk piip tähtsalt suus, teinekord juudina, mustlasena... Kord võttis ta Polüfemoselt, kes ikka veel vabaduses oli, tema mungarüü, mässis end üleni sellesse ja läks läbi kogu linna vanaeit Polüchroni juurde «ennustama, kas ta satub paradiisi või põrgusse».

Kuid eriti armastas ta pidupäevadel osa võtta moldaavia ringmängudest. Möödasõitvad bojaarid käskisid kutsareil peatada hobused ja jälgisid segaste tunnetega, kuidas noor inimene tantsis kobza saatel «džokki»: Puškinit, kes nendega käitus vabalt, nad pisut kartasid ega armastanud, kuid samal ajal meeldis neile, et ta ei võõrastanud nende rahvust. Nende raskekaalulised mõtted hakkasid liikuma ja otsekui voolasid mööda nagu alla, pannes liikuma ka habemed — iga «tõelise bojaari» au ja uhkuse.

Selle aasta jõulud olid eriti kärarikkad ja lõbusad. Nad ei tahtnudki lõppeda, jätkudes iseendast kuni võinadalani. Ühel sellisel õhtul juhtus kasiinos väike lugu, millel oli ka oma järg.

Aljoša Poltoratskiga oli kokku lepitud, et nemad alustavad masurkat. Puškin plaksutas käsi ja hüüdis muusikameestele:

«Masurkat!»

Ta oli väga hästi kuulnud, kuidas keegi nooruke jäägripolgu ohvitser, keda ta ei tundnud, tellis enne seda vene kadrilli. Ohvitser hüüdis uuesti, et mängitaks kadrilli, kuid muusikandid kuulasid Puškinit, keda nad ammugi tundsid.

Polkovnik Starov, kes seda nägi, kutsus ohvitseri enda juurde ja soovitas tal nõuda, et Puškin vabandaks. Ohvitser ei tahtnud avalikku tüli ja vabandas end sellega, et ta ei ole Puškiniga tuttavgi.

«Siis tuleb minul teie eest kõnelda.»

Puškin kutsus endale sekundandiks Aleksejevi. Ka Liprandi, kelle juurde nad varahommikul tulid, sõitis duellikohale, mis oli paar versta linnast eemal, ja jäi mingis savionnis ootama, kas ehk Starov sealt mööda ei sõida: ta tahtis katsuda vastaseid lepitada või äärmisel juhul välja kaubelda mõistlikumaid tingimusi. Kuid Starovit ta ei näinud ja kõndis nüüd närvitsedes ja rahutuna nurgast nurka.

Liprandi ise oli kogenud duellant. Temast räägiti legende ja Puškin küsitles temalt sageli ta duellide üksikasju. Ta hingel oli kellegi elu, ja see juhtum oli rikkunud ta suurepäraselt alanud karjääri. Kahekümne nelja aastasena oli ta juba kindralstaabi alampolkovnik olnud ja neljateistkümnendal aastal vene sõjaväelise ja poliitilise politsei ülemana Pariisis teeninud. Nüüd oli sellest ajast möödunud juba kaheksa aastat, aga tema oli ikka veel alampolkovnik...

Liprandi oli seisnud vastase kuulide all täiesti rahulikult; sedasama omadust tundis ta ka Puškinis, kuid tema pärast ta praegu närvitseski. Inimestel, kes on kitsid armastusega, on need harjumatud tunded eriti teravad. Akna taga ulus torm, oli pilkane pime. Kui Starov nagu poisike tahtis duelli, siis nõuab ta väga väikest vahemaad vastaste vahel. Aga Puškin? Muidugi tahab samuti ka Puškin! Duell inimesega, kes on kõigi poolt austatud, polkovnikuga, neljakümneaastasega — see on ju Puškinile tõeline nauding... Ja kui värskendavalt peaks see mõjuma Kišinjovi sumbunud õhus!

Aleksejeville ei pannud Liprandi suuri lootusi. Nikolai Stepanovitš on küll endine sõjaväelane, kuid loo-

mult on ta täiesti tsiviilnimene. Ta armastab Puškinit, kuid ta on liiga rahulik ja see rahulikkus pole saavutatud võitluses kirgedega, vaid on sünnipärane ja pole seepärast elastne. Siin aga tuleb olla valvel! Ent Starov? Starov nõuab kümme sammu, kaheksa sammu!...

Liprandi raevutses. Ta hüppas ikka jälle püsti ja otsustas sõita duellikohale... Kuid see poleks kooskõlas duellikodeksiga: Starovil oli üksainus sekundant! Ja Ivan Petrovitš laskus juba ei tea mitmendat korda otsekui iseennast rusikasse pigistades kõvale lavitsale, mis talle millegipärast meenutas Soomet, karmi kaljust maad.

Puškin oli sageli huvi tundnud ta kümnendal aastal toimunud duelli vastu, kui noor vene ohvitser kutsus Soomes, Turu linnas ilmuva ajalehe kaudu üle Balti mere duellile kaardiväe leitnandi, rootslase parun Blomi, ja väljakutse üle Balti mere võeti vastu (see oli nii romantiline!) ning Blom teatas Stokholmi ajalehtedes päeva, millal ta Liprandiga Turus kohtub.

Ja sõnakehv, kinnine Liprandi jutustas Puškinile kõik: nojah! — kaks kuud õppis ta torkamist ja andis parunile surmava löögi!

Ja nüüd ta ootab siin ning on üks. Aga võib-olla on seal juba toimunud samasugune surmav lask... Ja iga hetk võib kosta koputus, tuleb sisse voorimees ja ütleb: «Kedagi tuuakse!»

Ja koputus kostabki... Tuli voorimees, kuid ei jõudnud veel suudki avada, kui tema järel astusid sisse Aleksejev ja Puškin! Nagu oleks välk silmi pimestanud, tuleb Ivan Petrovitš pilguks silmad ja saab samal hetkel tagasi täieliku enesevalitsuse. Ta on juba rahulik ja lihtne nagu alati ja isegi... jah, toimekas. Ei, Liprandile ei saa ette heita liigset headust nagu Aleksejeville! Ta pole üldse hea. Milleks talle headus! Ta võib, vastupidi, olla kuiv ja isegi õel, ta on eelkõige suurepärase ametnik, täpne käsutäitja, on asjatundja oma laakes ülesandes pidevate sidemete alal Balkaniga. Kõik see on nii, kuid selle kahe tunni kestel, valge torni uludes akende taga, üksinduse ja oma isikliku lahaks põlenud nooruse kaugete nägemuste taustal mõistab ta võib-olla esmakordselt, kui tõsiselt ta

armastab seda kahupäist noorukit, poeeti, riiukukke, lõbusat sõpra, kuidas ta armastab teda kogu oma kokkutõmbunud südamega, mida võib nüüd ometi jälle lõdvendada: barjäär kuusteist sammu — kaks möödasku! — barjäär kaksteist sammu — veel kaks möödasku. Kaks korda kaks on neli... Kui hea!

«Nad tahtsid veel barjääri lühendada,» ütleb Aleksejev, «kuid meie, sekundandid, ei lubanud.»

Liprandi vaatleb teda: laiaõlgne, ilus, põskhabemega hiilgavad sulanud lume piisakesed, ja kuidas on särama hakanud silmad! Tõepoolest, tore poiss — see kolleegiumisekretär Aleksejev!

«See on teist tubli, et te ei lubanud, Nikolai Stepanovitš.»

Aleksejevi silmad vastavad: «Ma ei armasta teda vähem kui teie, Ivan Petrovitš.» Ja Liprandi loeb selle vastuse ära. Aga Puškin ise? Kuidas temaga on?

Puškin ise oleks otsekui suplemast tulnud: nii elav ja värske.

«Lükkasime edasi. Tuisk jääb vaiksemaks ja me jätkame!»

«Tuisk kestab kaua. Sõidame koju.»

Üle Bõki jõe viiva sillani sõideti sammu. Saan uppumisme. Ühel tänaval hüppas Puškin liikuvast saanist maha.

«Lähen Poltoratskite juurde. Kõneleme eilsest masurkast!»

Kuid Poltoratskeid polnud kodus ja Puškin jättis sedeli:

Elus ma,
Starov ka.
Duell pole lõppend.

(Tõlkinud F. Kotta)

Sellele duellile ei tulnudki lõppu. «Ta on, vennas, selline trotslik!» ütles Starov Liprandi poole pöördudes, kuid vastased leppisid siiski ära. «Pean tõesti ütlema,» pöördus polkovnik noore duellandi poole, «teie seisate kuulide all niisama hästi, nagu te kirjutate.» Puškin oli liigutatud ja viskus teda sülelema.

Ta mäletas Maria Rajevskaia keeldu: ilma äärmis-

vajaduseta oma eluga mitte riskida. Kuid kunagi ei suutnud ta seda keeldu kuulata. Talle näis, et ta ei saaks endast lugu pidada, kui ta ei oleks valmis iga hetk oma au eest võitlema. Isegi see, et see duell jäi lõpetamata, häiris teda mõnikord. Liprandi kirjutas oma päevikusse, mida ta pidas väga korralikult, temale omase täpsusega:

«Aleksejev ütles talle, et ta ju võitles S-ga, mis ta alla veel tahab, ja tahtis veel midagi öelda, kuid P. istus talle omase ülemeelikusega põlvedele ja ütles: «Noh, ära vihastu, ära vihastu, kullake,» vaatas üles hüpatas kella, haaras mütsi ja läks.»

Täpsus oli Liprandile omane, kuid elavus, millega ta kirjutas need read oma kuivavõitu päevikusse, polnud hoopiski tavaline tolle paljudele mõistatuslikuna näiva inimese juures. Pikkadeks aastateks tema tulevases sünges elus olid ta mälestused Puškinist peaaegu ainsaks päikesepaisteliseks laiguks.

Linnas oli palju ennustajaid, kes eriti meelsasti ennustasid soldateile. Ühes sellega uurisid nad soldatelt välja, mida neil kästud oli välja uurida. Nagu tõelised ametnikud, kes siiski palka ei saanud kroonult, vaid oma klientidelt, teatasid nad süstemaatiliselt meeoludest sõjaväes. Muide, see polnud elanikkonnale saladuseks. Ohvitseride jaoks olid omad nuhid, rohkem kõrgemas seltskonnas. Kõige ettevaatlikumad hoidusid sisse astumast isegi vanaeit Polüchroni juurde, hoolimata tema nõidumiste kummalisusest, mis maagiliselt ligi tõmbas, ja Kalüpsos kirklikest lauludest, kelle kohta ühesuguse õigusega võis kinnitada, et ta on niihästi ilus kui ka inetu, säärane mõistatuslikkus aga on noortele alati teravalt huvitav. Ja siiski hoiti kõrvale: «Võib olla, et eit hoolitseb meie eest, aga võib olla ka, et Türgimaa eest — sõja puhuks...»

Raske on sellistes asjades orienteeruda, kuid Vladimir Fedossejevits Rajeovski oli endale välja valinud vaimulik isik — arhimandriit, Kišinjovi seminari rektor. Seminaristid paistsid juba siis silma suure vabamõtluse poolest, see erutas isa Irineid. Ta pidas end kutsutuks võitlema mässulise meeolu vastu, ükskõik kus

see ka avalduks. Tulise lõunamaalasena, kirglikuna ja leppimatuna, poolserblasena, poolmoldaavlasena ei tundnud ta end mitte niivõrd hingekarjasena kui vaimuliku sõdurina. Aga kuna võitlused inimhinge pärast on äraarvamatult tähtsamad kõigist maistest võitlustest, vaatas ta hiilgavaid sõjaväelasi üleolevalt ja pidas vajalikuks vahele segada ka sellesse, tema jaoks võõrasse sfääri.

Temal hiilgasid mitte ainult silmad, vaid ka juuksed, lopsakalt lainelised nagu peainglil. Ja teda valdas tõeline kirk, kui ta astus võitlusväljale, tähendab — istus laua taha ja kastis sule tindipotti järjekordse pealekaebuse jaoks. Nii avastas ta esimesena «riigile kahjuliku õpetuse, mida esitas Rajeovski junkrutele Bessaabia sõjaväelütseumis».

Muide, Vladimir Fedossejevitši kohta oli Sabanejevil palju materjali kogutud ilma tematagi. Ja Kisseljov, armee staabiülem, otsustas pärast kestva kõhklemist anda käsu Rajeovski areteerimiseks. Sellele aitas palju kaasa Orlovi kõikumalöönud positsioon, tema adjutandi areteerimine aga nõrgestas omakorda veelgi kindrali enda positsiooni.

Kas Vladimir Rajeovski aimas lähenevat äikest? Seda oli raske öelda. Selle inimese meelekindlus oli tohutu ja tavaliselt ta end oma isiklikes asjus kellelegi ei avanud. Juhtus see siiski vist ühelainsal korral.

Kord õhtul istus Puškin Rajeovski juures. Oli videvik ja tulesid veel ei süüdatud. Nad ei vaielnud, ei ägestunud. Oli vaikne, usalduslik hetk. Selliseid hetki juhtub pikaaegse lahkumise eel. Puškin ei aimanudki, et ta sõpra ähvardab mingi oht. Võib-olla teadis või ootas Rajeovski midagi. Nii nad istusid ja vahetasid lühikesi lauseid, milles pole tähtsad sõnad, vaid need tunded, mis on sõnade taga. Ära minna ei olnud tahtmist. Kõneldi Ohhotnikovist. Tema ja Rajeovski olid sõbrad, kuid see polnud avalikkusele teada.

«Ta tervis on väga halb,» tähendas Puškin.

«Jah, ta ei hooli endast põrmugi. Ega taha midagi enda peale kulutada, elab ainult palgast.»

«Aga räägitakse, et tal on varandus.»

«Jah, ta on väga rikas. Ta saab isalt aastas mitu tuhat

ja kulutab kõik teistele. Kõik õnnetud Kišinjovis tunnevad teda.»

Puškin oli seda osaliselt aimanud, nagu teadis seda sama väga hästi Rajevskist endast. Nad ei kõnelnud sellest kunagi.

«Nagu hiljutigi. Ta oli kõik oma raha ära kulutanud. Kust saada? Siis müüs ta ära viimase briljantsõrmuse ja ostis ühele haavatud ja kodutule ohvitserile, kes teenis koos temaga, viinamarjaaia ja majakese linna lähedal, ohvitseril aga on perekond...»

Siin oli raske midagi öelda ja Puškin küsis:

«Aga Konstantin Aleksejevitšil endal... Ma tahan öelda... on tal oma isiklik elu?»

Rajeovski naeratas nõrgalt.

«Meil temaga ei ole selleks aega.»

Midagi lausuda oli veel raskem. Kuid Rajeovski jätkas ise:

«Ohhotnikov on ennastohverdav ja siiralt heategev inimene.» Ja nagu tundes piinlikkust selle üle, et ta äsja end Ohhotnikoviga oli kõrvutanud, lõpetas ta tõsiselt ja tundeliselt: «Ma kadestan, et inimene, kes on minuga ühealine, on minust niipalju ette jõudnud, ületades iseendas viimased puudused.»

Selliseid vaiksaid vestlusi sisemisest ja lihtsast oli Puškinil elus harva olnud, nii avasid nad lütseumis Puštšiniga teineteisele oma hinge, hiljem juhtus nii Nikolai Rajevskiga, kuid Vladimir Fedossejevitšiga, kes nüüd mingit usaldust vastu nõudmata ise temale oma sisima avas, oli see esimene ja ainus kord.

Mõni päev pärast seda õhtut saabus Kišinjovi jälle Sabanej, nagu soldatid teda hüüdsid. Ta lõunatas Inzovi juures ja jäi sinna ka peale lõunat. Puškinil oli aeg oma tuppä minna, kuid ta viivitas. Mingi eelaimus vaevatas teda. Seda rahutust põhjustas tõenäoliselt külaline. Too naljatles nagu tavaliselt lõunalaual, kuid polnud teesklematult rõõmus, vaid sundis ennast selleks. Ka Inzov oli tavalisest mõtlikum.

«Ma juba palusin Kisseljovi. Võtan Liprandi endale adjutandiks. Mitte teie oma, mitte Kišinjovi oma.» Sabanejev heitis tigidalt oma kuivetanud lapsekäega. «Tulge teie temaga kuidagi toime... Terviseks! Mina

aga, andku jumal, saan ilma tematagi läbi. Ma võtan noore. Juba võtsingi! See on seaduslik ka ilma käskkirjata.»

«Noh, aga ka meie Ivan Petrovitš on väärtuslik inimene,» vaidles Inzov vastu.

«Niisama väärtuslik nagu see teie major.»

Inzov vaatas kurvalt Puškini poole. Kuid majori nime Sabanejev ei nimetanud. Peale sööki läksid mõlemad kindralid Ivan Nikititši kabinetti.

Kõik see sundis valvel olema ja Puškin jäi peale lõunat söögituppa, lehitsedes mingit uut raamatut. Inzov ei armastanud pealelõunasi vaidlusi ja vaatamata lõunal viibinud isikutele läks tavaliselt oma tuppa, et olla üksinda ja tunnikese lamada. Kuid täna ei pidanud ta sellest tavast kinni. «On midagi tähtsat,» mõtles Puškin. «Midagi tähtsat... Ja kes on see teie major? Kahtlemata Rajevski!»

Parajasti kostis seesama nimi ka ukse tagant. Vestlejad vaidlesid kõrgendatud häälel. Puškin võitis piinlikkuse ja astus uksele lähemale. Sabanejev käis ärritunult peale. Inzov ei tahtnud kuidagi nõustuda. Siis ütles Sabanejev peaaegu kisendades:

«Nii mina kui teie oleme kohustatud käsku täitma. Mina aga sain käsu: kuni major Rajevski pole areteeritud, pole võimalik midagi avastada!»

Kuulamata edasi ja unustades igasuguse ettevaatuse, ruttas Puškin otsekohe Vladimir Fedossejevitši juurde. See lamas rahulikult diivanil ja suitsetas piipu.

«Võid minna,» ütles ta arnaudile, kes Puškinile ukse oli avanud.

«Tere, mu kallis!»

«Mis uudist? Sa ju hingeldad...»

Mõnikord nad sinatasid teineteist.

«Uudiseid on, kuid halbu.»

«Kui juba Sabanej külla sõitis, mis uudiseid siis võibki olla peale halbade.»

«Sa aimad õigesti.»

Ja Puškin jutustas kõik, mida ta oli kuulnud. Kisseljovilt on käsk: major Rajevski areteerida!

«Ja midagi ei saa avastada, enne kui sina oled areteeritud. Aga mida avastada?»

Viimasele küsimusele Rajevski ei vastanud. Ta tõusis diivanilt.

«Suur tänu sulle. Ma peaaegu ootasingi seda. Kuid ikkagi, areteerida ohvitseri ainult kahtluste põhjal, see lõhnab türgi arveteõiendamise järele. Muide, eks me näe, mis tuleb. Lähme Liprandi juurde!»

«Kuid Liprandi sõitis eile Moskvasse, sa ju tead.»

«Ivan Petrovitš sõitis ära, aga Pavel Petrovitš sõitis alla koos Sabanejeviga.»

Puškini nagu tumenes.

«Kuid Sabanejev tõrvas Ivan Petrovitšit ja rääkis, et vend ei ole temaga milleski sarnane, järelikult...»

Rajevski ei hakanud Puškinile seletama, et Sabanejev kahtlustab salaühingusse kuulumises Ivan Petrovitšit, kuid tegelikult kuulub salaühingusse mitte Kišinjovi Liprandi, vaid noorem vend, kelle kindral endale adjutandiks võttis. Siiski ütles ta hoiatades:

«Kuid Pavel Petrovitši juures mitte sõnakestki minu asjast.»

Nähtavasti lootis ta võimalusele tekkinud olukorrast nii või teisiti ise selgust saada. Pavel Petrovitšit, kes nagu alati peatus venna juures, nad kodunt ei leidnud. Ta oli, nagu neile öeldi, läinud kohtama Sabanejevi teist adjutanti — Raditšit.

«Ma ei ole teda ikka veel läbi peksnud,» kaebas Puškin.

Rajevski ja Puškin lahkusid tänaval. Vladimir Fedossejevitš surus eriti tugevasti oma noore sõbra kätt.

«Homseni,» ütles ta pisut väriseva häälega.

Hamasuguselt vastas ka Puškin.

Rajevski läks koju külaliste vastuvõtuks ettevalmistusi tegema: oli ilmne, et Raditš võtab läbiotsimisest osa.

Vladimir Fedossejevitšil oli suur raamatukapp, üle kahesaja köite prantsuse ja vene autoreid. Ta jõudis vaevalt torgata ülemisele riiulile «Rohelise Raamatu» — Heaolu Liidu põhikirja, selle vahele olid peidetud Ohhotnikovi poolt koostatud neli tingimust liitu vastuvõtmise kohta, siia oli ta lisanud ka väikese brošüüri «Üleskutse Põhja poegadele». Kõike seda praegu ära põletada oleks ohtlik, võidaks taibata lõhna järgi. Seda

ei jõuakski. Ja tõesti, kostis tugev koputus uksele. Astusid sisse Pavel Petrovitš Liprandi ja Raditš.

Läbiotsimine ja areteerimine oli tehtud ülesandeks isiklikult Pavel Petrovitšile, Raditšile aga oli antud korraldus juures olla. Noor Liprandi käitus ametlikult, viisakalt ja kuivalt. Raditš käitus teda järele aimates samuti. Läbiotsimine ei kestnud kaua. Kõik oli selge.

«Kas raamatud kaasa võtta?» küsis Raditš raamatukapile pilku heites.

Liprandi, kes juba oli Rajevskiga pilke vahetanud ja veendunud, et kõik kahtlane on just raamatukapis, vaatas oma kaaslastele kuivalt ja asjalikult:

«Me vajame pabereid, aga mitte raamatuid.» Ta vahtis hoolikalt Vladimir Fedossejevitši teenistus- ja asjaajamispabereid. «Teil tuleb valmistada ärasõiduks,» ütles ta tema poole pöördudes. «Pean teile teatama, et olete areteeritud.»

«Noh, temast saab asja,» mõtles oma hoolitsetud vurre keerutades kapten Raditš, kes tundis suurt huvi läbiotsimiste, ülekuulamise, areteerimiste, kõige selle kaasakiskuva, otse võluva politseilise asjaajamise vastu. Oleks ta kõige oma politseilise tarkusega teadnud, millist rumalat osa ta tol õhtul etendas!

Rajevski jäi üksi. Kiiresti võttis ta riiulilt sinna peidetud dokumendid ja põletas nad ära.

Hommikul, kui Puškin tõttas Vladimir Fedossejevitši vaatama, oli Rajevski juba kaugel.

Puškin nukrutses. Ta ei saanud paljust aru ega teadnud, kuivõrd tõsine oli Rajevski olukord. Ta tundis Vladimir Fedossejevitšist nii suurt puudust, nagu ta seda varem poleks kujutledagi suutnud. Ei olnud ka Ivan Petrovitš Liprandit. Orlov ei tulnud tagasi. Talle kirjutati kirju, hoolimata oma tervisest sõitis Ohhotnikov tema juurde Kiievisse «paluma diviisikomandöri, et ta kiiremini tagasi tuleks». Paljudele näis, et niipea kui Mihhail Fjodorovitš tagasi tuleb, on kõik jälle endiselt korras. Kuid ka Ohhotnikov ise jäi Kiievisse kahtlustäratavalt kauaks. Muidugi, ka temal olid omad põhjused kauem seal viibimiseks. Peterburi sõbrad olid laiali lendamas. Esimesena lahkus kohalt Poltoratskite noor

sõber Kek, samuti kindralstaabi ohvitser. Poltoratskid korraldasid lahkumisõhtu. Puškin tõi endaga kaasa Gortšakovi.

See meenutas Peterburi aegu, kuid selles oli ka midagi sõjaretke meenutavat. Retkepärased olid kõigepealt klaasid. Need mahtusid üksteise sisse ja olid igaüks eri suurusega. Puškinit austati kõige suuremaga. Ta pälvis seda au täielikult. Ta jäi harva purju, kuid armastas väga seda äkilist kergust, mis haaras nii teda ennast kui ka, nagu ta arvas, teisi kaaspidutsejaid. Kerjus ja hetkelisus. «Oh elu unenägu, lenda, sust kahjuvaks ja nägemused kõrgelennulisteks. Nad ilmusid ja kadusid ta enda muutliku tuju ning neile omase mingi seaduspärasuse sunnil.

Juba perekonnanimi — Poltoratskid — juhtis Olenite ja teiste juurde, kes kuulusid samasse ringi, nagu valgusesõõri, mille moodustab lambivari. Ja sellesse valgusesõõri püüdlas hing nagu liblikas. Eriti meenus talle üks õhtu Oleninite juures, kui ta esimest korda kohtus noore kindraliproua Kerniga. Ta ei avaldanud midagi sõnades, kuid kõik temas laulis ja voogas. Umberringi oli kära ja lõbu, laineharjale kerkis mingi meeletu sätendav sõna, mille vahusena ja värskena sedamaid haaras üksmeelse naeru ning hüüete tuul. Ka tema ise oli mitte ainult osaline, vaid võib-olla lõbusam ja hiilgavam kõigist, ent ikkagi — kaks maailma elasid temas. Vaikimisel oli oma hää: mälestused! Ja miski ei häirinud nende melododiaid.

Möödub veel vähe aega, ja kõik see saab talle nähtavaks kõrvalt. Ja mitte kõrvalt, vaid nagu ülevalt: poeet tõuseb iseendast kõrgemale ja võib endast jutustada. Juba järgmisel päeval kirjutas ta:

Ma jõin — ja minu härda mõtte
viis möödunud päevadesse lend.
Nii unelmais, mis kiirel tõttel
toob elu, jälle tundsin end.

Kuis arm ja valu ruttu lahtund!
Nüüd kurbus põgenes mu eest,
nii nagu veini voolsat vahtu
ei leia peagi peekri seest.

See sõpradega veedetud öhtu jäi peaaegu ainukeseks poeetiliseks öhtuks tol saabuväl kevadel. Paastueelse andestuspühapäeva öhtul paugutasid moldaavilased võinädalat ära saates püsse. Inzov tegi korralduse anda paastueelset toitu ainult kullidele ja koertele. Puškin kõneles sellest Dolgorukile. Tema kirjutab päevikut, kindlasti kirjutab ta ka sellest. Aegamööda hakkas ka Dolgoruki omama mingit kohta Puškini elus.

Vürst oli kehastatud mõõdukus. Kuid mõnikord lõunasöögil Inzovi pool väljendas ta täiesti liberaalseid vaateid:

«Mõttevabadust ei või ega tohi seadusega piirata. Sektid ja ühingud tuleb välja juurida, mitte puudutades seejuures eraisikuid.» (Puškinile meenus see pärast Rajeovski areteerimist.)

«Noh, aga omavoli?» küsis keegi Inzovi adjutantidest.

«Omavoli kui tegevus,» vastas vürst, «mis ei põhine mõistuse, kõlbluse ega ligimesearmastuse reeglitel, kahjustab ühiskonna rahu ja on lubamatu.»

Puškin ei hakanud temaga vaidlema, kuigi Dolgorukid juuresolek teda kuidagi ei kitsendanud. Suvel oli ta temaga saatnud Odessasse kirja Sergei Ivanovitš Turgenevile, kes koos Vene saatkonnaga saabus Konstantinoopolist.

Sellelt sõidult tõi Dolgoruki kaasa jutud teravnenud vahekordadest Portuga ja tervitused oma vennalt Dmitrilt, kes samuti kuulus Vene saatkonda, oli olnud «Rohelise Lambi» liige ja lugenud seal ette oma luuletusi. Pavel Ivanovitš ise oli korralik inimene, kuid üksildane ja nukker. Puškinil oli temast veidi kahju.

Ainult ühel korral oli ta näinud teda tõeliselt vihaseks. Puškin ise ei vaadanud pealt soldatite avalikku nuhtlemist, selle eest hoolitses Inzov, pidades oma vangi kinni. Kuid Dolgoruki oli seal ja nägi kõik.

«Milles seisab nende süü?» rääkis ta erutatult. «Suutmata enam kannatada türanniat, rebisid soldatid kaptenil käest need kepid, millega ta tahtis karistada nende seltsimehi. Ja seda nimetati vastuhakuks ning mässuks! Aga karistus ise? Juba ettevalmistused on hirmsad. Mina vaatasin ainult eemalt, kuid paljudel

daamidil polnud häbi vaadata oma tõldadest. Ei mõista. Ma ei mõista inimeste verejanu. Aga kohtunikud...» Ja Dolgoruki hakkas temale harjumatu ärrituse tõttu laegi kõhima.

«Aga kohtunikud? Inimesed, kelle käes on võim mõista surma ja piinamisele, peavad olema targad ja kõrge moraaliga, aga mitte igasugused lojused, nagu nad meil kriminaalkohtus istuvad. Niisamuti audiitorid — mis nad muud on kui polgusekretärid, kes värisevad komandöride ees ja kellel pole ei hinge ega kõnevõimet!» Jah, Dolgoruki on korralik inimene... Kuid Puškin ei mõelnud Dolgorukist, vaid just neist igasugustest lojustest — kuidas ta neid vihkas!

«Lauad ragisevad ja nõud klirisevad tema väljendustest!» mõtles Inzov veidralt endamisi, kuid Puškinit ei peetanud: parem olgu ainult sõnad!

Kuid Puškin kirjutas tol päeval ka oma päevikusse mõned kibedad ja avameelsed read.

Rajeovski areteerimine ja täielik teadmatus tema edaspidisest saatusest, see avalik nuhtlemine turul ja halvad kuuldused Orlovi kohta — kõik see tumestas Puškini elu. Ta muutus sageli järsuks: mitte enam heatahtlik vallatus ei esinenud tema juures, vaid peasegu solvav, kuri pilge. Ta tahtis kirglikult kellelegi anda oma meeoleolu välja valada. Kõige aremad moldaavia bojaarid hakkasid tema eest kõrvale hoidma.

Ah, miks ei ole ta Kiievis! Kontraktõ, Rajeviskid... Kõik see oli nagu uni. Kiievis olid praegu ka Deniss ja Kamenka Davõdovid. Aglaja Antonovna oli kuulda vasti mehe juurest lahkunud ja Venemaa alatiseks maha jäänud, viies kaasa ka Adèle'i. Puškinil oli tüdrukukest tõsiselt kahju. Kuid needki teated libisesid mööda, sinna liikusid tumedad pilved ja lõpuks puhkes valla ka tema isiklik torm. Kuidas bojaarid end ka peitsid, kuid üks sattus halvaval ajal siiski tema tee ette. Nagu sellistel juhtudel alati, algas kõik tühistest asjadest.

Puškin ja Starovi poolelijäänud duell tekitas palju kõmu. Paljud uljaspead, kes kunagi polnud püstolit peos hoidnud, kinnitasid, et duellid ei tohi nii lõppeda. Puškinit ärritas ühevõrra, kui räägiti, et lõpuks vaban-

das tema Starovi ees, või vastupidi — kirjutati vabandamine polkovniku arvele.

Kord mängis ta piljardit, läheduses aga sosistasid omavahel noored moldaavlased. Nad vaatasid tihti Puškini poole ja noogutasid samas suunas heakskiitvalt pead. Puškin aimas, millest nad rääkisid, kuid katkestanud mängu ja astunud nende juurde, hakkas ta kõnelema hoopis millestki muust. Ta ei tahtnud sugugi märgata lasta, et ta oli nende kõnelusest aru saanud.

«Kas teile meeldib, kuidas ma piljardit mängin?» küsis ta piljardikeppi osavalt ühest käest teise heitega.

«Ei, kukonaš Aleksander Sergejevitš,» vastas üks noormeestest, astudes pisut ettepoole, «meile meeldib, ja me kõneleme sellest, kuidas te sundisite tähtsat polkovnikut vabandust paluma.»

Puškin ägestus ja viskas piljardikepi kõrvale. Noormehed sattusid segadusse, ja eriti too, kes oli ettepoole astunud, peitis nüüd end kõige kaugemale.

«Kuidas me Staroviga lõpetasime, see on meie sal, kuid Starovit ma austan, ja kui teie lubate endale teda halvustada, siis võtan ma seda isikliku solvamisenä ja igäühel teist on siis tegemist minuga.»

Noormehed vabandasid «kukonaš Puška» ees, nagu nad teda austavalt hüüdsid, — veel enam, nad väljendasid oma vaimustust tema õigluse üle. Vestluse lõpus Puškin juba naljatles nendega:

«Teie õnn, et teil veel habet kasvanud ei ole. Niipea kui ma toredat habet näen, kipub käsi otsekohe seda sikutama. Nagu kass hiirele, nii hüppan ma kallale kõigele, mis karvane.»

Habemed tõepoolest tõmbasid kuidagi Puškinit ligi, ajada segamini nende korralikkus ja ühes sellega ka habemekandjate ülespuhutud väarikus. Selliste «kõrge bojaaride» hulgas ärritas teda ammugi moldaavlaste kõrk võimukandja Todoraki Balš. Sääraste kohta ütles kord Weltmann oma veidra kiirkõnega naljakaid värsse:

Ta tähtis, tähtis, väga tähtis:
kolm tolli vurre, lisaks hall
kaks küünart kantis habe tal,
pits pikast piibuarrest vahtis.
Ta tähtis, tähtis, väga tähtis!

Kuid Balši habe, mis võis küll hall olla, oli värvitud kuldpruuniks ja märgatavalt kähardatud.

Puškin sõbrustas ja lobises tema naise Mariolaga. Mariola oli terava keelega ja lubas endale kord nalja heita ka Puškini duelli üle Staroviga. See oli juba liig. Puškin läks keema:

«Kui teie asemel, madam, oleks teie mees, siis ma teaksin, kuidas temaga kõnelda.»

See oli peoõhtul Mariola ema, moldaavlanne Bogdani juures. Todoraki Balš istus kaardilauas ja mängis kõrgetele panustele. Tal vedas. Ta oli punane, higist lükkiv ja muretsevalt lõbus: kui ainult kaart ikka hästi tuleks! Puškin astus tema juurde ja nõudis rahuldust. Todoraki tõusis püsti, ajades end viimse piirini puhevile, ja läks naise käest küsima, milles asi seisab. «Kaart muutub kindlasti,» mõtles ta endamisi, naine aga valas veel õli tulle. Bojaaril tungis veri silmadesse, ta kõrgendas häält, hiljem aga hakkas päris söimama ja kisendama. Puškin ei jäänud võlgu ja oli lahinguks valmis. Teda hoiti tagasi. Kuid skandaal puhkes tõepoolest tormina.

Kõik külalised segunesid nagu kaardid väljajagaja käes. Kellegi nähtamatu käsi segas neid vahetpidamata. Viskuti siia ja sinna. Vanaeit Bogdan langes minestusse. Keegi astus proua Krupenskaja toakoera peale. Raske oli sinna mitte astuda, sest koer sõelus nagu kärbes paljude äkki liikvele pääsenud jalgade keskel. Kuid asekuuberneri abikaasa ei kannatanud seda välja ja sattus hüsteeriasse. Terve grupp külalisi rutas appi toapoisile, kes tõi kandmikul hulga piirituse-ekstrakte ja vaigistavaid tilku. Kandmik aeti ümber. Trügmisel lükkati ümber ka kaardilaud. Kõlisesid münnid. Lõpuks sai kindralmajor Puštšin, kes ikka veel Delovi asendas, seisukorra peremeheks ja viis Puškini vägivaldselt endaga kaasa.

Juhtunust teatati otsekohe aserahaldurile. Inzov tegi korralduse — vastased ära lepitada. Kuid ei Puškin ega Balš võtnud manitsusi kuulda.

«Ehk teeksite teie, polkovnik, katset minu hoolealust mõjustada,» pöördus Inzov polkovnik Kornilovitši poole, kohtudes temaga ühes komisjonis. «Puškin on

sõbralikes suhetes Poltoratskitega, teie olete nende ülemus ja ta austab teid väga.»

Polkovnik Kornilovitš, hästikasvatatud seltskonnainimene, vastas, et ta proovib. Teda ennastki huvitab Puškinit lähemalt näha. Nüüd oli selleks paras juhus.

Peoõhtu oli pühapäeval. Puškin, kellega Kornilovitš oli kontakti astunud, ootas teda kolmapäeva hommikul. Temal olid omad kavatsused — kõnelda polkovnikule võimalusest sõita topograafilistele töödele koos Poltoratskitega, kes teda väga kutsusid, ka polnud tal enam vähimatki tahtmist Kišinjovi jääda. See teade ja polkovnik Kornilovitši visiit olid väga teretulnud. Seepärast oli ta väga pahane, kui sai hommikul asekuubernerilt kirja, millega teda teatud kellaajaks sinna kutsuti.

Ta hüüdis Nikitat ja kirjutas kiiruga sellelesamale kirjale prantsuse keeles: «Siin on, polkovnik, kiri Krupenskilt, mille ma äsja sain. Olge nii hea ja oodake mind. Puškin.»

«Kui tuleb polkovnik Kornilovitš, anna see kiri talle edasi ja palu teda oodata.»

Krupenski juures oli ka Todoraki Balš. Teda oli suudetud veenda, et tal tuleb Puškinilt vabandust paluda. Selles polnud midagi ootamatut. Matvei Jegorovitš Krupenski oli väga rahul selle ebameeldiva asja lahenumisega.

Kuid asi lahenes hoopis teisiti. Puškin oli väga ärritatud tollest «alluvuse korras» väljakutsest. Pealegi polnud Balšil hoopiski selle inimese nägu, kes end milleski süüdi tunneb olevat. Balš vaatas sellele kui vastutulekule, mida ta osutas lugupeetud Matvei Jegorovitšile, Puškin aga ei puutuks nagu siin üldse asjasse. Ta ei mõelnudki seda varjata, ja see sarnanes uue solvamisega. Bojaar polnud lausunud veel ainustki sõna, kuid Puškinis kees juba tema vastu viha, mis oli ärganud uue jõuga: teda oleks nagu püüsinisse meelitatud. Viimaks lausus Balš, poetades kõrgilt sõnu ja rõhutatades sõna «paluti».

«Mind paluti teie ees vabandada. Missugust vabandust te soovite?»

Puškin tõmbas püstoli välja ja ütles ärritatult:

«Niiviisi oleks mul vaja teiega arveid õiendada, kuid

ain pole selleks sobiv koht!» Ta peitis püstoli taskusse ja andis bojaarile kõrvakiilu.

Vahepeal oli käinud Kornilovitš, heitnud pilgu sedele ja mõistes, et tema jutt oleks nüüd juba ilmaaegne, ei jäänudki ootama. Puškin läks Inzovi juurde. Ivan Nikititš hoidis teda enda juures kuni lõunani ja nagu räägiti tema kantseleis, rõõmustades võimaluse üle «keelt peksta», kogu aja «pesi tal pead», seejärel söötis kõhu täis ja saatis adjutandiga aresti.

Puškin kirjutas arestis viibides lõbusaid riimitud kirju, kuid lõbus tal ei olnud.

Teda külastas Dolgoruki ja tõi vangi palvel kaasa oma isa Ivan Mihhailovitši luuletusi. See oli puhtakujuline kaheksateistkümnes sajand ja need värsid ei lõbustanud vangi kauaks. Käis ka Inzov — vestlemas «sellest, mis sind huvitab»: uudised revolutsioonist Hispaanias; see oli muidugi üheksateistkümnes sajand. Aga Ivan Nikititš Inzov ise? Tema oli Puškini suhtes nagu väljaspool igasuguseid sajandeid. Ta pidas vajalikuks — hea pärast, üksnes hea pärast — nii aresti panna kui ka juttu puhuda «sellest, mis sind huvitab» ning saata balõkki: Puškin armastas väga balõkki.

Kuid ka Inzovil ei õnnestunud Puškinit täielikult üles sulatada. Metsik lugu Balšiga ei hajutanud tema pilnlemisi. Tal polnud kahju uhke habemega bojaarist ning ta pidas end õigustatuks teda lööma. Tõsi küll, selle eest istub ta arestis ja seekord küllalt kaua, aga mis sellest? Esialgu Puškin julgustas end: parem istuda arestis kui olla vabaduses Dolgoruki-taolise ametnikuna. Ta ütleski talle midagi niisugust. Ei tea, kas ta seda mõistab. Kuid Puškin ei olnud endaga ja oma saatusega rahul. Mõelda: torm! Kas ta seda soovis?

Ja lihtsalt luku taga istuda — mitte küll kogu elu, nagu ta ägeduses ütles vürstist ametnikule, kuid kas või need kolm nädalat («Istud kuni lihavõtteni!» oli talle Inzov öelnud) — ei ole sugugi kerge! Ta kannatas igavuse all, jäi kõhnaks. Inzovi kiitsakaid kinnipeetavaid kotkaid vaadates meenusid talle ahelais vanglakotkad, Tarass Kirillov ja see lauluke, mida ta vahel omaette pomises:

Lukk vend pole meile,
ja türm pole õeks...

See motiiv ja see värsimõõt hakkasid helisema ka temas. Ja ta visandas kiiruga esimesed read vangist ja kotkast:

Nii vaikne, nii nukker ja hämar on torn.
Noor kotkas, kes vangina tiivutu, morn,
mu pagendust jagab siin päeval ja ööl,
all vangla ees veriseid palasid sööb.

Lukku tema ukse ees ei olnud, kuid trellid olid, ja siin mõtles ta enesest kui vangist. Kuid kas siis tema üksi istub trellide taga ja kas ainult tema unistab vabadusest? Ja mõtted üha avardusid ning avardusid, ja enam ei kujutlenud ta ainult ennast vangina, ei meenutanud ainult Kirillovit: vangla oli määratu suur.

Ja Puškin otsis, vahetas ning leidis sõnu, just neid, mis teemat süvendasid ja avardasid. Jah, ta oli pagenduses, just tema — «minu pagenduses», kuid see oli juba liiga isiklik ning ta jättis ainult vangla.

Mu aknal on trellid ja röske on torn.
Noor kotkas, mu kaaslane mõtlikult morn,
all vangla ees vuhinal tiivaga lööb
ja pahuralt veriseid palasid sööb.

Ta nokib neid, silmitseb aknal siis mind.
Vist mõistab mu tundeid see tusane lind —
ta kisas on kutse, ta pilgus on piin,
kui tahaks ta öelda: «Mis teeme veel siin?»

Aeg rutata sinna, kus avarust näed,
kus pilvede peidus on lumised mäed,
kus teed pole kõrguses kellelgi muul,
kus vabana lendan vaid mina... ja tuul!»

(Tõlkinud B. Alver)

Ja siiski: isiklik oli ning jäi. Isegi pilv roomas korduvalt üle, varjutades Kišinjovi helehalle künkaid, mis kogu aja aknast paistsid. Mälestustes aga elas lumine Elbrus ega lahkunud unistused mere sinikaugustest... Kuid see isiklik leidis lõpuks teistsuguse vormi, mis muutis ta avaraks, mahukaks, mitte ainult enda omaks.

Vangi pärast õhates õhkavad paljud vabaduses viibijad ka iseeneste pärast, selle tõelise vabaduse pärast, millest inimkond seni ainult unistab.

Ja kust see algas? Kotkastest ja trellidest Inzovi loas, röövlilaulust — kõik see on siin, silmade ees, kõrvus, kõik on tänapäeva elavad konkreetsused; neist lahti öelda, olgugi mitte täies ulatuses, ning oma isiklikust ja kitsast siirduda äkki avarasse mõtiskluse inimese üle, eks tähenda see — mitte ainult unistada, vaid ka tegudega vabadust taotleda?

Puškin andis ka ise sellest endale aru, ja see teadmine tõi uhket rahuldust. See oli tõepoolest sõõm värsket õhku.

Kuid niisama tugev oli ka tegelikkuse jõud. Päevad möödusid üksteise järel muutumatus üksluisuses. Puškin istus, kuigi Puškin oli eelkõige — liikumine!

Inzov ei pannud ukse juurde valvet, ta usaldas vangi. Ainsaks valvuriks ja söötjaks-jootjaks oli ustav Nikita. Ka tema jäi iga päevaga kõhnemaks ja vaiksemaks... Mõtteisse vajunud Puškin ei pannud seda peaaegu tähelegi: nii vaikne ja märkamatu oli Nikita.

Mõtted aga olid vahel kõige süngemad. Puškinile näis, et ta on maha jäetud, unustatud. Aleksejev oli kuhugi komanderingusse sõitnud, tuli leppida Dolgorudiga, see aga oli nagu paastutoit! Ja üldse, kus on sõbrad? Saatus on kõik laiali puistanud. Puškinile mitteomane norutunne hakkas teda trellide taga järjest sagedamini külastama... Ja järsku avaneb uks:

«Aleksander Sergejevitš, isake... öeldi, et adjutant tuleb kohe... kindral olla käskinud priiusesse lasta!»

Nikita seisis uksele, ta hääl värises ja naeratus libises nagu päikeselaik üle ta äkki värskeks muutunud näo, otsekui kartes huultele peatuma jääda. Akna taga oli rõõmus päikesepaiste. Värske rohi haljendab juba ja õhk virvendab tema kohal. Puškin aga on otsekui unistuses, ta süda on suletud. «Aeg rutata sinna, kus avarust näed...» Ning ta ohkas tahtmatult: «Kui õige paluda Odessasse?» Ta seisab ega liigu paigast.

«Mis sul on, Nikita?»

Puškin nägi, kuidas Nikital pisarad veerema hakka-

sid. Sellist vaatepilti polnud ta seni veel näinud. Mis pärast? Millest need?

Ta mõistis otsekohe, mida ka Nikita ise täielikult ei mõistnud, kuid vahetult tundis: tema ustavat teenrit üllatas see, et isand rõõmu pärast ei karjunud, üles ei hüpanud ega mööda tuba ei tantsinud.

«Ära on nad teid piinanud, isake...»

Rohkem ei suutnud Nikita midagi öelda.

Ja Puškinisse, kes nüüdsama oli kurvastanud sõprade kaotamise üle, tuli elu jälle tagasi. Ta tormas Nikita juurde, embas ja raputas teda.

«Ei nad piina, pole viga! Paneme riidesse! Mis päev täna on?»

Naeratus ja pisarad. Kuidas neist paistis läbi inimese truu süda! Ja just nagu oleksid tõesti avatud nülid kõik lukud, on hinges jälle värske ja kerge ja kuum noorus, elu. Suur tänu, Nikita!

VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK

«LAULIK VANGLAS»

Inzov pani Puškini paastuma ja laskis ta pärast lihavõttehommikust jumalateenistust täielikult vabaks. Balš esitas talle kaebusi, kuid «Kišinjovi suurvanem tegi korralduse tunnistada asi «aegumise tõttu lõpetatuks». Nii see tema sõna peale lõpetatigi.

Kišinjovi lihavõtted olid kirevad ja kärarikkad. Dolgoruki solvus, et Inzov tegi visiidi enne kantselei ülemale ja alles siis temale. Talle tehti selgeks ühe peensus, mille ta silmist oli lasknud: kantseleiülem oli abielus, tema mitte; nii suurenes tema mahajäämus veelgi: vaene ja — poissmees! Kuid ta lohutas end sellega, et läks järgmisel päeval maadlusi vaatama. Seal kohtas ta Puškinit.

Maadlused olid huvitavad mitte niivõrd jõu kui osavuse poolest. Nendes oli rütmi ja Puškin tundis seda selgesti, kui torupilli helid ja kehaliigutused kolku üheks tervikuks sulasid. Rahvas ümberringi tungis aina

lähemale ja üks politseinik, kes üsna kartlikult vehkis paljastatud mõõgaga, ning kaks bulgaarlast, kes teda abistasid, ei suutnud midagi teha. See oli muidugi korralagedus, kuid Puškinile meeldis ka see. Ta oli küllalt kaua istunud ilma vabade kehaliigutusteta!

Talle meenus ka lütseum — maadlused õues — ja naeratades tuletas ta meelde mõningaid ridu oma «Gavriliaadist». Kuid maadlused olid huvitavad ka iseendast. Mitte jõud ja agarus ei võitnud, vaid osavus ja paindlikkus. Kui sageli võidetakse eluski nii!

Ja Dolgoruki poole pöördudes ning oma sõnadesse tagamõtet peites ütles ta:

«Näe, millest mul puudu on! Hakkan seda õppima!»

Maadlust nautides tuli tal tõesti tahtmine seda õppida, kuid talle pakkus rahuldust ka see, et ta kuuldavalt väljendas oma teise, tähtsama mõtte, mida kaasvestleja ei võinud taibata. Talle meeldis alati ning ta teadis ka luuletustest, et kui koos mõtte või tunde-aelgusega nende sügavusse on kätketud veel midagi, mida igakord ka ise täielikult ei tunnetata, — siis omandavad luuletused erilise täisverelise elu.

Kišinjovi lihavõtted on kirevad. Sel päeval oli Inzovi juures vastuvõtt vaimulikkonnale, seejärel külastasid teda juudid viiulitega. Puškinil oli küll Balšiga kokkupõrge, kuid juba esimesel õhtul vahetas ta lõbusaid pilke kolmeteistkümnendaastase Anikaga, Mariola tütrekehega — kiuste ja õpetuseks emale. Ja jälle ta tantsis, kuid — püstol taskus! Muide, jalutuskäikudel vahetas ta selle varsti tohutu suure raudkepi vastu, millest ta altpoolt peaaegu ei lahkunud. Paljudele oli see kepp tõenäoliselt tuttav: toomapäeval «virutas», nagu räägiti, Kišinjovist minema joomar ja naljavend Ilja Larin.

«Saša, nartsuke! Võta, vennas, minult mälestuseks: ta on mulle kuidagi kergeks jäänud...»

Kord naljatleti Inzovi juures söögilauas selle raskekaalulise kepi kui Puškini «uue poeetilise saavutuse» üle. Kuid ka tema naljatas vastu, meenutades Peetri malakat. Sõna järgnes sõnale ja vestlus muutus tõsisemaks. Puškin jumaldas Peetrit ja pidas teda tõeliseks hilglaseks, tema troonijärglasi aga mudilasteks ja tühisteks.

«Mis sellest, et kõik värisesid tema malaka ees? Värisesid nimelt kõik, kõik olid võrdsed!»

«Kuid ta lõhkus vana korda ja vanu häid kombeid.»

«Ta kloppis vana Venemaad, nagu klopitakse tuule käes vana pehkivat ja tolmust kasukat. Kloppis ja tuulutas värskes õhus. Et ta aga habemed maha ajas, siis kõlblus ei asu habemes!»

«Noh, see oli juba välismaa ees kummardamine!»

«Ei, ta tundis oma isamaa väärtust ja armastas oma isamaad. Need olid ta järglased, kes kõige välismaise ees lõmitama hakkasid, valides selle, mis kõige hõlpsam, kõige hõlpsamaks aga osutus prantsustumine. Me oleme hakanud oma vene keelt halvaks pidama. Kuid see revolutsiooniline pea...»

«Tsaaril oli revolutsiooniline pea?!»

«Aga see revolutsiooniline pea,» jätkas Puškin erilise rõhuga, «armastas Venemaad nii, nagu ainult kirjanik võib armastada vene keelt.»

«Ja mida võib luua sellel Venemaal?»

«Kõike võib luua sellel Venemaal ja selles vene keeles. Kuid kõigepealt on vaja puhastada, ja see pole patrioot, kes ei soovi valitsuse vahetust Venemaal...»

Üksinduses kaua vaikinud ja nüüd veini mõjul veel erutatud Puškin rääkis samas vaimus edasi. Dolgoruki mõtles endamisi: «Vene keel on muidugi hea asi, ka minu isa kirjutas luuletusi vene keeles, kuid teenrite kuuldes on ikkagi parem prantsuse keelt kõnelda...» Need mõtted polnud võõrad ka Inzovile, nad tulid talle tihti pähe. Kuid tegelikult vaidles ta Puškinile vastu näilise korra säilitamiseks. See ei tähendanud, et kindral nõustus Puškiniga, kuid talle meeldis ikka miski selles ennast unustavas poedis, nagu võib-olla meeldis... igasugune elu. Tõepoolest, kuidas võib oja mitte vuliseda? Ja kui nukker oleks vaikus tuulepuhangutal

Igatahes — kõrvakiilu eest küll, kuid vabade mõtete eest Inzov Puškinist aresti ei pannud.

Vürst Pavel Ivanovitš Dolgoruki imestas üldse Inzovi üle, kuidas ta talub neid vabameelseid «täiendusi Karamzinile». Ja üldse, mis rahvas tal lauas istub! Juhatusele ja väike kantsleiametnik, kohtukirjutaja — kõik on koos ja igaüks saab oma osa usaldusest,

ja seda ajal, mil nad ei ole võrdsed ei materiaalselt, kasvatuselt ega võimu poolest! Kõik see ei saa kuidagi luua ei ühist vastastikust arusaamist ega näidata igaühele kätte alluvuse ja sõnakuulmise täpseid piire...

Ilmad olid sel kevadel, nagu öeldi, ribapõllusüsteem: pöud ja vihmad, pöud ja äike, vahepeal aga jumalateenistused, et põllud niiskust saaksid.

Ja samasugune ribapõllusüsteem valitses ka päevade. Kord külastab Puškin kogemata ka Dolgoruki. Kuid äkki võtab kätte ja hüüab: «Kergem on toime tulla polgu soldatitega kui tosina alatute ametnikukes-tega!» Sealsamas teeb nalja Inzov. Kõvasti käis talle peale keegi de Pott, maamõõtja: tema maja asus mada-
las kohas ja ümberringi oli üleujutus. Kuid tema pal-
vele korteri asjus vastas Inzov naeratades: «Ka ingla-
sed asuvad saarel, aga elavad, häda pole midagi!»

Ohusõitja! Terve sündmus linnas. Rahvahulga. Tõsi küll, et kõik trügivad tasuta vaatama. Milleks maksta terve leu, et ronida tara taha, kui taevast on niikuinii kõik näha! Kuid Puškinil ei olnud kahju oma seitsme- kümnest kopikast ning ta seisis otse õhulaeva kõrval, ja vaatas, kuidas itaallane Dominiciani koos abilistega hoolikalt palli õhuga täitis.

Ettevalmistused edenesid aeglaselt ja kuidagi kõhklevalt. Puškin vaatas tara taha ja nägi maksuta pealt-vaatajate hulgas Dolgorukit.

«Pidage meeles oma taadi värssi,» hüüdis Puškin temale:

«Sest vähe veel, — las lendan otse pilve taha: täis puhus siidist palli ja õhku tõusis siis.»

Pavel Ivanovitš oleks kindlasti rõõmus olnud, et Puškin mäletab tema isa luuletustest midagi peast, kuid ta oli kaunis kõva kuulmisega ja küsis kõneluses alati: «Mis?» — olgu siis, kui ta tõepoolest ei kuulnud, samuti ka siis, kui temaga üldse ei räägitud; isegi siis, kui ta kuulis, ei suutnud ta hoiduda harjunud küsimusest. Kuid sel korral ta hoidus nimelt tagasi, ta ei tahtnud vestlema hakata, põhjus selleks oli aga ikka sama, alati: vürst ja... vaene! Vestelda maksu-

lise pealtvaatajaga, see kuidagi rõhutab, et oled ise teataval määral madalamate olendite hulgas... Puškin aga pöördus teisale, temal polnud aega vestelda, teda huvitasid väga kõik käeliigutused, mida tegi too mustalokiline mees, kellel olid muistse filosoofi vägev nina ja avameelselt kelmid kaasaegsed silmad. Puškinile näis kogu aeg, et asi lõpeb mingi trikiga: pall lendu ei lähel.

Nii juhtuski. Kui pileteid enam ei ostetud ja rahu- tult vaid lennu algust oodati, süütas itaallane otsekui kogemata palli serva, ja see plahvatas kõigi nähes põlema. Siis haaras ta oma pea käte vahele ja teeskles täielikku ahastust ning hüüdis palveid jumalaema poole, kuna üks ta abilisi piletite eest saadud rahaga kähku eemaldus.

Tekkis segadus ja rüselemine. Maksulised pealt- vaatajad põgenesid tara tagant tule eest välja, tara aga vajus kokku väljaspool seisva rahvahulga rõhumisest; need tungisid sündmusekohale. Paljud nägid, kuidas Puškin leekide paistel suure häälega naeris ja itaalla- sele nupuka väljamõeldise eest aplodeeris.

«See ladinlane,» ütles ta hiljem, «oskab suurepära- selt puhuda mitte ainult õhku oma palli, vaid ka publi- kule puru silma.»

Järjekordseks sensatsiooniks linnas oli Pavel Ser- gejevits Puštšini errumine: ta vabastati ametist, jättes talle kindralmajori auastme. Ta jäi korraga mõõdetes väiksemaks, munder hakkas lotendama, vest tõmbus kortsu. Ta lahkus kiiresti Kišinjovist, tunnistades end enne sõitu maksujõuetuks; võlgade katteks läks ta varandus haamri alla. Hiljem levis jutt, et Puštšin ei saanud passi välismaale sõiduks. Kuid sellised sünd- mused olid harulduseks.

Orlov ei saabunud ikka veel Kiievist tagasi. Sealt tulid kuuldused, et ta võitluseta ei alistu. Jutustati, et ta olevat öelnud: «Sabanejev arvas, et raiub mu maha ainsa hoobiga. Lõi, aga puhus sõrmedele: iseendale tegi viga.» Kas ei lootnud Mihhail Fjodorovitš liialt palju oma õigusele, kuna tema vastu töötas väsimatult hulk inimesi, kellel polnud õigusega vähematki tegemist, kuid kes see-eest kaitsesid oma isiklikke huvisid?

Puškin kolis nüüd Inzovi juurest oma sõbra Nikolai

Stepanovitš Aleksejevi juurde tema puhtasse ja val- gesse savimajja. Nad elasid üksmeeles ja käisid ka linnas koos. Poltoratskid sõitsid Peterburisse, kuna olid oma kaardistamise lõpetanud. Kui Aleksejev töötas või oli kuhugi välja sõitnud, uitas Puškin mööda Kišinjovi ilma tegevuseta, ilma sihita. Kevadel ei laabunud tal 100, tema meelelahutusteks olid vaid lõunad Inzovi juu- res ja kaardimäng klubis.

Inzovi juures kergendas ta oma südant vestlustes ja oli eriti rõõmus, kui seal viibis mõni uus külaline, kel- lega võis kokku minna. Inzovi juures lõunatajad armastasid neid lahinguid. Ega üksi see vaatepilt, kui- das mingi ordenitega ehitud tähtis isik läheb kokku «mele Puškiniga», — nagu paljud teda hüüdsid, nõus- tumata tema teravate vaadetega, tema enda üle aga osa- liselt uhkust tundes, — mitte ainult see «härjavõitlus» ei huvitanud neid: vahel haarasid neid tõsiselt kaasa ka kõned ise.

Puškin oli muidugi suurepärase toreadoor ja oskas vihale ajada ka kõige suuremaid härgi, kuid ei saadud kuulata ilma erutuseta, kui ta rääkis pärisorjusliku korra häbist ja teotusest. Ta muutus seejuures pisut rahvatuks, tõusis kord püsti, istus siis jälle, koputas vastu lauda käega, milles hoidis salvrätikut ja heitis seda eemale.

«Mina ei hakka iialgi... mitte iialgi pärisorje pidama! Miks? Aga seepärast, et ma ei või tagada, et suudan kindlustada nende heaolu. Ja ma pean eba- ausaks igaühte, kes võtab selle enda peale ega täida, kellele talupojad on vaid sissetulekuallikaks.»

«Aga kelleks sa oma isa Sergei Lvovitšit pead?» küsis Ivan Nikitiš tõsiselt.

«Isa jätan välja,» vastas Puškin pisut ebakindla häälega. «Isa on aus, kuid meil on temaga selles küsi- muses erinevad vaated.»

«Aga millest sa elama hakkad? Tarkpea!»

«Just nimelt, hakkan elama — peaga! Või kui soovite, hanealega.»

Inzov oli rahul juba sellega, et Puškin ei hakanud isa habistama, kuigi pinevus nende vahel polnud talle teadmata, seepärast oli tema teine küsimus esitatud.

juba lõbusal toonil, hanesulg aga viis ta täielikku valmustusse.

«Olen nõus sulle terve hane ohverdama,» hüüdis ta ja tõusis lauast, tooli kolinal tagasi lükates.

Mõnikord hämmastas Puškin kõiki, tehes ootamatuid järeldusi oma sõnaohtrates pikkades arutlustes Napoleonist ja revolutsioonidest.

«Vanasti võitlesid rahvad,» ütles ta selgelt ja rõhutatades, just nagu räägiks see, kel on võimu, «vanasti võitlesid rahvad üksteisega, nüüd võitleb Napoli kuningas rahvaga, Preisi kuningas võitleb rahvaga, Hispaania kuningas ka rahvaga, — nii ei ole raske arvata, kes peale jääb.»

Vürst Dolgoruki lisas oma kodus seda lauset kirjutades: «Pärast neid sõnu valitses sügav vaikus. See kestis mitu minutit...» Ja see vaikus oli nähtavasti väga paljuütlev, sest ka siin, päevikus, peatus ta sulg ilma igasuguse poleemilise märkuseta.

Vaimu rammestus ja sellega kaasnev jõudude ärkamine kestis Puškinis edasi. Teda haaras ka kaardimäng. Ta sattus hasarti ja muidugi mitte võidu kasuks. Kui oleks olnud raha, oleks ta kindlasti palju kaotanud. Raha aga oli vähe. Kuid leidus siiski inimesi, kes ka temaga «kindla peale» mängisid. Ühe sellise mängijaga, kindralstaabi ohvitseri Zuboviga, tuli tal järjekordne kokkupõrge.

Mängu lõpul, kus Zubov nimelt mängis «kindla peale» ja Puškin paljaks kooris, hakkas Puškin suure üksikõiksusega ja naerdes teistele kaardimängijatele kõnelema, et sellist kaotust pole tarvis tasuda. Zubov nõudis seletust ja Puškin võttis duelli vastu.

Tavalist duellide paika nimetati Kišinjovis vabariiklik käimiseks, kuigi seal oli viinamarjaistandus. Puškin heitis sageli selle nimetuse üle nalja ja kõneles nüüdki duellile minnes naeruga oma sekundandile, et peale vabarnate ja viinamarjade kasvavad seal veel murelid.

«See duell tuleb lõbus: see on naise pärast. Mulle murdis truudust ärtuemand. Muide, mitte just tema ei murdnud, vaid Zubov lõi ta mul kaardipakist üles.»

Tõepoolest, ta tõi kübaras mureleid kaasa ja sõi neid

rahulikult, sülitades kivikesi vastase suunas. Nii seisis ta ka Zubovi püstoli ees, kellel tuli lasta esimesena. Pole imestada, et Zubov laskis mööda.

Puškin loobus lasust. Kuid järsku muutus ta kahvatuks, külmaks ja rangeks, kui Zubov selle asemel et nõuda laskmist, hakkas teda kaelustama.

«See on ülearune,» ütles Puškin lühidalt, viskas järelejäänud marjad minema ja eemaldus.

Kõik see üleannetu ja kerge meeleolu ning selle kõrval püsivus ja külmaverelisuus, need vasturääkivad, kuid üksteisega sobivad tunded jätsid teda maha ning teda valdas ajutiselt seletamatu nukrus. Nüüd, kui kõik see oli möödas, meenus talle mägijäärade duell, kuid ka see ei lõbustanud teda. «Ei, seal oli kõik lihtsam, loomulikum...» Ähmaselt nagu kiudpilved liikusid temas üksikud mõtted, vaevalt teadvust riivates. «Mitte võitluses ega sõbra pärast... Ja oma elu, mis kunagi ei lõppu, olin ma valmis ära andma... Kuid kas minu elu kuulub ainult mulle?» Siin peatusid mõtted. See oli midagi väga tõsist.

Ta ei mõtelnudki lõpuni neid katkendlikke mõtteid. Kuid need jäid temas peatuma, vajudes sügavusse. Mõne aja pärast sai ta, nagu öeldakse, «endast jagu» ja muutus jälle endiseks.

Sellele duelli-asjale ei antud mingit käiku. Puškin oli ju «lahinguväljal» käitunud nii, et õieti olekski patt olnud teda karistada. Vastupidi, tema käitumine äratas suurt austust tema vastu.

Esimesel juulil tuli Liprandi lõpuks oma pikalt reisilt tagasi. Ta polnud kohanud ei Vjazemskit ega Tšaadajevit ja tõi Puškin poolt neile saadetud kirjad tagasi. See-eest sai Puškin kirjad Delwigilt, Baratõnskilt ja kodust omastelt. Liprandi jõudis tagasi väsinuna sõidust ja mures oma seisukorra pärast. Ta oli tahtnud Odesse teenima jääda, kuid see ei olnud tal õnnestunud. Muide, sellest ta palju ei kõnelnud, Puškin aga külvas ta üle küsimustega Moskva, Peterburi ja oma kodu kohta. Ta sundis teda jutustama kõigest üksikasjalikult, lga pisiasjani.

«Noh nii, lähen mööda Fontankat...»

«Izmailovski ja Kalinkini sildade vahel,» segas Puškin nagu väike laps vahele.

«Nojah, võib-olla käsitate maja kirjeldada? Kivist, ühekorruseline, palkoniga.»

«Ta ei püsi enam kaua, see palkon... Ja põrandalauad parempoolses nurgas on hoopis pehkinud. Mulle see meeldis.»

«Et põrandalauad on pehkinud?»

«Jah, et võib variseda! On romantilisem. Jubedam.»

«Niiviisi teist jutustaski see eideke...»

«Memmekene? Hoidja?»

«Läksin sinna. Kodus pole kedagi. Teada saades, et teilt on kiri, kutsus toapoiss mingi eidekese...»

Puškin vihastas ja naeris. Harilikult oli ta tunnete väljendamisest tagasihoidlik, kuid praegu lükkas misid teda tagant.

«Mitte mingi eideke! See on ju hoidja. Arina Rodionovna. Kas ma teile temast pole jutustanud?»

«Ma taipasin hiljem isegi. Aga kuidas ta teie järele päris, Aleksander Sergejevitš! Küll tervise kohta, ja kas te hästi magate, ja kas sulekott on pehme, ja mida sööte...»

«Ja mida teie vastasite?»

«Moskvas aga, kuhu ma hiljem sattusin, jutustasin ma kõigile, nagu teie ise käkisite: käib mööda kõrtna, kaltsudes, räpane...»

«Noh, ainult mitte räpane!»

«Kaltsudes, närudes* ja ninaotsani võlgades.»

«Meil käis siin teie äraolekul üks... õhusõitja. Noh, tema teenis sadakond rubla puhta väljamõeldisega! Ma mõtlesin siis: näe, kus on mees — elatab end oma peaga. Ehk aitab mindki teie väljamõeldis. Noh, aga mis teie hoidjale ütlesite?»

«Puhas ja korralik. Paastub ja teeb tööd. Ei jõua ära oodata, millal saab Moskvasse sõita ja teda kallistada.»

«Ärge naerge, Liprandi. Teie ütlesite sulatõtt. Aga kas ta oli oma vateeritud pihtjakis? Sellel on alati õige pisut kaneelilõhna.»

«Ta päris aina teie kohta, Puškin, ja valas pisaraid. Puškinil erutasid ka sõprade kirjad. See on ju see

maailm, kust ta oli pidanud lahkuma! Ja kui kaugel ning kui ammu see kõik oli!

Pärast lõunat heitis ta puhkama ja uinus, mida temaga väga harva juhtus. Nägi unes lütseumi ja nagu alati, kui ta lütseumi nägi, — ka Küchelbeckerit. Nende mõtetega ta ärkaski ja istus kohe lehitsema oma lütseumiaegseid vihikuid, mis Liprandi Peterburist kaasa oli toonud. Kogu õhtu oli ta mälestuste küttes. Toas oli vaikne, vaikus asus ka hinge. Puškin ei oleks küll vist päriselt teadnud öelda, mis õigupoolest on õnn, kuid ta teadis, et ta ei eksi, kui ta enne magamaminekut kirjutas: «1. juuli — õnnelik päev.»

Mitmed vestlused ootasid veel ees. Liprandi kiirustas oma teenistusasjade ülevõtmisega. Puškin leidis ta kodust alles kaks päeva pärast kohalejõudmist. Juba sinna minnes meenus talle, et ta on unustanud küsida, kas ta sai kätte talle järelesaadetud kirja, kus ta kergetes värssides, mõistu, teatas Vladimir Fedossejevitši aresteerimisest, arvestades, et Liprandi taipab, kes on Orestes, ja märkab, et ta ise on arestis alles kolmandat päeva, Rajevskit aga ei ole juba ammu näinud...

Kolm päeva, sõber hea,
ju konutan arestis,
ja ikka veel ei tea,
kuis elab mu Orestes...

«Jah, ma taipasin kohe,» vastas Liprandi, kui Puškin juba lävel seda küsis. «Kuid mul on ju ka Orestese enda värsid!»

«Kas nägite teda? Kuidas ja millal? On ta terve?»

«Ma ei võtnud neid tookord kaasa, kuid nad on mul sin.»

Tiraspoli kindluses istuvalt Rajevskilt oli juba enne seda saabunud üks värsistatud läkitus «Kišinjovi sõpradele». See luuletus erutas ja liigutas Puškinil. Rajevski oli talle alati etteheiteid teinud mütolooiliste nimede rohkuse pärast, kuid selles läkituses Puškinil suure pöördudes oli ta ise rohkesti kasutanud mütolooget ja otsekui sirutas käe lepituseks.

Kuid läbi sõbraliku sõnapõimiku tungis südamevalu: tema hinge jääga katnud on see kõike laastav vangla-

mürk...» Ja siiski sai vang võitu neist isiklikest tunnetest. Nagu haavatud sõdur andis ta seltsimehele edasi lipu:

Sa ülista maa kuldset aega,
me vanarahva lihtsat meelt,
ta ehtsat elulaadi, keelt,
maa püha loodust taevaalega.

Puškin püüdis juba talle vastata: «Ei asjata sa hüüdnud minu poole sealt vanglast õudsest, hämarast...» Mitte asjata: ta tundis juba tookord, kui palju temale veel tuleks öelda, ja nagu alati kutsus temas esile vastamise soovi eelkõige see, mis temas eneses juba käärimas oli. See kõlas Puškinis elavalt vastu ja mitte niivõrd Venemaa ajaloo osas, mida Vladimir Fedossejevitš nii vahenditult tajus, vaid palju sügavamalt ja aktuaalsemalt just vaba rändrahva — mustlaste osas, kes juba ammu ta loomingulist kujutlust olid köitnud.

Nii liitusid ühiseks tundeisiklikud puhangud ja see vastukaja sõbra häälele, mis rahu röövis. Just nimelt, mis rahu röövis! Kui meelsasti oleks ta isapagenud, nagu ta sellele palju kordi oli mõtelnud: kuumus steppides, hulkuv rändrahvas. Nii käsitles ta ka priiust, röövleid. Röövlite kohta õnnestus küll visand kahest vennast, kõik muu langes kuidagi ära, ei tekkinud ühtset tervikut. Nii kirjutas ta oma «Laulu turgast Olegist». Nii alustas ta poemi Vadimist ega lõpetanud seda. Juba helisesid mõnikord «Bahtšissarai purskkaevu» peened nired: kaks maailma — rist ja poolkuu...

Sellises korratuses, ühtaegu ja üksteisest mööda tõttas, jooksid temas mõtted, kuni Liprandi pakki otsis. Nüüd tuli veel üks Rajeovski sõber, noor leitnant Taušev. Ta küsis juba lävel:

«Teie sõitsite Tiraspolist läbi. Kas Vladimir Fedossejevitši nägite? Jutustage!»

Liprandi viivitas jälle vastusega. Ta hoidis juba ümber pakku pakki käes.

«Harjumus: niisugused asjad peita kaugemale.»

«Andke mulle!»

Kuid Puškin ei hakanud kohe lugema. Kuni Liprandi jutustas, kuidas tal õnnestus Rajeovskit näha

kindluse kalmüüril («Säärase kallakuga,» näitas jutustaja käega) ja kui vaevatud ilme tal oli, kui teravalt ja julgelt ta oli vastanud ülekuulamisele Sabanejevile ja kuidas ta kõigi kohta ja kõike küsis, — seni silistas Puškin tahtmatult sõrmega ümbrikku, nagu puudutaks niiviisi Rajeovski enese kätt. Ivan Petrovitš jutustas rahulikult ja üksikasjaliselt. Puškin kuulas silmi tõstmata ega väljendanud mingil viisil oma erutust, ainult punapõseline Taušev, kellel oli veel külge jäänud provintsi üliõpilase kombeid, segas vahepeal jutustust mõne hüüatusega.

«Ärasõidul vaatasin ma eemalt tagasi. Vladimir Fedossejevitš seisis sealsamas ja lehvitas mulle rätti!»

Puškin läks akna juurde ja istus niiviisi, et teda ei häiritaks ning et ta nägu poleks näha. Ta kahetses, et ta polnud praegu üksinda.

Värssidel oli pealkiri «Laulik vanglas» ja allkiri «38. jäägripolgu major Rajeovski». Ja need värssid olid nagu pihtimus. Puškin tundis neis kõik ära: nende ühised vestlused ja Rajeovski enese...

Ons sulle valla sõbra põu?
Kas see, kes välimuselt jahe,
on sõbralikku andnud nõu,
mis sihti püüdleks üllas tahe?

Puškin tundis kohe ära ka selle «välimuselt jaheda» sõbra. Kes muu kui Pavel Ivanovitš Pestel! Kui elavalt kerkisid mõlemad silmade ette Orlovi avaras söögitoas. Läbi avatud õhuakna hõljutab tuul eesriideid. Pestel eemaldus üksinda ja kohe lähenes temale nagu kokkuleppel Rajeovski. Nüüd seisavad nad mõlemad vastamisi, mõlemad ranged ja sõnaaahtrad. Kõnelus on asjalik. Pestel on kasvult lühem ja Rajeovski kummarid pisut tema poole alla. Ja kõnelus on väga lühike. Mitte enam, nõuanded: ennemini küll nagu otsesed korraldused.

Milline värsirida siiski: «Unelmaid ma hävitasin uneldes!» Jah: südame unelmaid mõistuse unelmatega, isikliku õnne unelmaid unelmatega rahva õnnest. Ja edasi: kui võimsalt ja hästi!

Ning Puškin hüüdis ka kuuldavalt:

«Kui võimsalt ja hästi! Ma ei ole sellele ialgi mõtelnud.»

«Lugege ometi ka meile!»

Kuid Puškin ei kuulnud, ei vastanud. Ta luges edasi — veristest ajaloo lehekülgedest, Novgorodi ja Pihkva muistsest priiusest, sellest, kuidas rahvas «on viidud haua äärele», ent varem või hiljem kogub jõudu vastulöögi. Kogu Rajeovski oli selles ebaühtlases ja pikas, kuid kohati lakoonilisuseni tihendatud luuletuses.

Puškin lõpetas lugemise ja istus veel viivu niiviisi ärapöördunult.

«Näete, siin,» ütles ta lõpuks, istudes Liprandile ja Tauševile lähemale, ning luges neile ette mitte väga valjusti, kuid pingsalt ja jõuliselt:

«On pilve tõmbund taevavõlv
ja rahvas tumm, — ta vastuhakul
õel nuudimeeste sugupõlv
ka mõtteid, pilke tapab pakul!»

Ta vaikis ja kordas siis viimast rida.

«Keegi ei ole veel türanni nii võimsalt kujutanud
«Ka mõtteid, pilke tapab pakul!» Hea on ka väljend
dünastia kohta: «õel nuudimeeste sugupõlv.»»

«Ja kui täpselt haaratud!» lisas Taušev.

Puškin ohkas:

«Jah, pärast selliseid ridu ei näe me seda spartalael
niipea!»

Ta oli isegi rõõmus, kui Taušev viis jutu teistele ridadele, mida võis ka kergemeelseiks käänata, ja võttis ka ise sellest käänamisest osa. Siis aga haaras ta Tauševil käe alt kinni, surus talle mütsi pähe ja nad mõlemad väljusid. Ta ei tahtnud seltsimeestele näidata, kui sügavalt teda Rajeovski läkitus erutas, kuid väljas alustas ta siiski jälle kõnelust neist vapustavaist värssidest.

Vladimir Fedossejevitsi kuju ja see vanglast saadetud testament seisid kaua Puškini mõtteis. Ta püüdis neid mõtteid paberile panna, kriipsutas läbi, alustas mitu korda uuesti, kuid ikka polnud rahul.

Värsside vorm oleks tal õnnestunud, kuid ta ei leid-

nud oma mõtetele täpset kuju. Mõtte vorm aga ongi mõtte enese täpne väljendus. Kuid ka sulg peos aitas mõtelda. Mõtted ja sulg olid lahutamatud. Paberile kinnitatud vorm pöördus teadvusse tagasi ja astus kontakti otsimise ja leidmise protsessi enesega, mis oli käratu ja muutlik, kuid ka visalt sihiteadlik.

Ja kõik see ei olnud ainult mõtte otsing. Emotsionaalne elevus, inimliku tõe vahenditu tajumine, tema muusikaalne intonatsioon — kas ei olnud see võib-olla isegi põhiline, mis andis mõtetele nende tõelise elu, selle elu, millel on suur võim kutsuda inimeses esile uut elevust ja mõtteid, millel on omakorda jõud innustada tegudeks ning muuta inimest ja reaalsust?

Võib olla, et kunagi ka maakera ise, mida kõrvetas päike, kastis vesi ning jahutas tuul, — võib olla, et kunagi ka see maakera otsis esmaseid vorme kristallidele, lehe, varre ja juurte vorme, ajukäärude vorme, parandades ja kõrvaldades kõlbmatut ning täiustades kõike läbi pikkade aastatuhandete. Ning nüüd valitseb vormi üle inimene: filosoof ja sõdur, ehitaja ja hävitaja, revolutsionäär, maakera peremees.

Nii olid ka Puškini otsingud, Puškini looming nagu igasugune tunnete ja mõistuse looming täiesti orgaanilised: olgugi loodusest ja iseendast, kuid ka loodusest ja iseendas. Puškin muidugi ei mõtelnud selle üle, kuid siit tulid tema aistingud; ja selles rõõmsas nooruses, kes oli vahel ka riiukukk ja tülinorija, vahel kergemeelne ja taltsutamatu sõnades, kaardimängus, loomises ja lõbustustes — kõik need tema omadused püüti niisugustel momentidel nagu niiske käsnaga tahvlilt, juurdlev järeleandmatu mõistus aga ja imeväärne kuum süda, puhtad tunded, sõnade muusika, mis kergelt kandis harmoonia lainetel kallihinnalist, nüüdsama muretssetud aaret — kõik see oli iseenesest suurepärase loodusenähtus.

Ning see ühtne loominguline seisund oli mitmepalgeline. Kuumus ja külm, nukrus äpardumise üle ja leidmise rõõm — kõik see asus lähestikku.

Ta oli nõudlik mitte ainult luuletuste, vaid ka enese vastu. Vahel näis talle, et kogu endine elu, kõik, mida ta teadis ja hindas, — kõik see on jäädavalt möödas.

Kõik möödunud! — on veres tardumust,
ma enam varjata ei tihka,
et valgust, elu, sõprust, armastust
ja süngest tarkust vihkan.

Ju endist reipust kaotand loomus eht,
tund-tunnilt soojust jättes
on süda jahtunud. Nii kerge tammeleht
saab kiviks Kaukasuse lätteis.

Selle teema juurde tuli ta korduvalt tagasi. Mõnikord, kui tal tekkis vastupandamatu soov laua taha istuda ja kirjutada — selles oli pääsmine! — avas ta vihikus juhusliku lehekülje ja visandas kiiresti temale mitteomases värsimõõdus ridu. Ja jälle ei leidnud ta rahuldust. Ta ei nõustunud selliste vaadetega maailma asjadele mitte ainult värssides. Rajevski küsis otsekui kohtunik:

Mis on siis sinu ebajumal —
su töö või mööduv kiidukõmin?

See oli ka Puškinile endale peaküsimuseks: mida ta on seni teinud ja millele on tal õigus uhke olla? Ja jälle kaalutles ta, sulg käes, kõike, millest Rajevski kirjutas, ja visandas, peaaegu punkt punkti järel, uue riimitud vastuse: «Ei seega uhkusta ma, laulik...» Ta ei olnud uhke ka nende oma värsside üle, millega ta oskas võita «südamete tähelepanu», ega karmi satilü üle, isegi mitte selle üle,

et keetvast ianust, tormipingest,
mis pulbitsenud noores peas,
ja vabaduseihast hinges
sain kuulsaks inimeste seas, —

Üks teine, ülevam autasu
on mulle hoitud saatusest...

Ta pidi juba peaaegu oma salajased mõtted välja valama otseses vastuses Rajevskile tema «mööduva kiidukõmina» puhul ning kirjutama talle oma tõelise kutsumuse eelaimusest. Talle lastakse osaks saada kõrgeim tasu: rääkida rahva nimel, elada edasi rahvale, nagu jäid pärimustes elama Orestes ja Pülades, nagu on elav ka Ovidius Naso ise.

Kuid järsku näis talle: aga kui see on ainult «rõõmi endapette mõtetest! Ja sonimised unenäos!» Ka need kahtlused olid sulele kuulekad ja... kriipsutati siin-samas läbi. Selle ettenauditava uhkuse hingus aga aina kerkis südame sügavusest... Ent ta ei usaldanud seda isegi oma vihikule. Selle pidi ju veel ära teenima!

KUUTEISTKUMNES PEATÜKK

SALAJANE MATK

Puškinil oli aega, jõudeaega olla üksi iseendaga: ta istus jälle arestis!

See lugu oli kõigist senistest rumalam ja ootamatum. Asehalduri lauda ilmus uus isik: eruohvitser Rutkovski, kes kunagi oli teeninud Inzovi all. Inzovil oli ka nüüd kavatsus talle mingi koht leida. See ennast talle ja rumal luiskaja häiris väga Puškinit.

Inzov sõitis vahel harva jahile, püss ja koer kaasas. Tema äraolekul kisti Puškin vaidlusesse ikka samal pärisorjuse teemal. Nii Rutkovski ise kui ka keegi tõlk Smirnov, kes töötas kraivalitsuses, olid mõlemad ebakained ning käitusid sündsusetult ja väljakutsuvalt. Nad pilgutasid teineteisele silma ja itsitasid. Inzovi juuresolekul oli see Smirnov hiirest vaiksem, nüüd aga ajas ta end Rutkovski ässitusel puhevile. Puškin heitis talle käega, peamised nooled sihtis ta Rutkovskile.

«Kas olete praegu eraisik,» küsis ta temalt nagu muuseas, «või kavatsete uuesti sõjaväemundri selga lömmata? Kuid see on muide üksipuha: nii tsiviilametnikud kui ka kindralid on enamasti tõprad.»

Kõik see tuli Rutkovskil enda arvele võtta seoses küsimusega, millega tema poole pöörduti, kuid teisest küljest polnud nagu põhjust enda arvele võtta, sest tema pole ju kindral. Tsiviilametnike osas aga said nii tema kui ka Smirnov ilmselt pihta.

«Ainult põlluharijate klass väärrib lugupidamist, need, kes ise maad harivad. Noh, aga härrad aadli-

kud...» Rutkovski punane hiline kael äratas tema tülgaust. «Kõik aadlikud tuleks üles puua. Ja ma ise,» — ta sirutas pisut üle laua kättki, «ma ise tõmbaksin silmuse kinni...»

Inzovile teatati tagasitulekul arvatavasti kõigest. Järgmisel päeval, kui Puškin, kes oli hommikul venelase Ljovuškale kõige rahulikuma kirjakese kirjutanud, lauda ilmus, ei vaadanud kindral tema poole hoopiski sõbralikult. See-eest Rutkovski lausa hiilgas ja säras. Tüli nende vahel tekkis kõige tühisemast asjast. See ähvardas jälle koduse aresti tuua, ja Puškin, kes oli esialgu võrdlemisi rahulik, hakkas naljatades, nagu tal kombeks oli, saabast jalast kiskuma, vaadates seejuures Inzovi poole ja otsekui öeldes: «Noh, näete, ma olen valmis, Ivan Nikititš, tehke korraldus!» Inzov oli halvas tujus, ei pannud Puškini vempu nagu üldse tähele, tõusis ja läks ära.

«Vaadake, ta tahab teid lüüa!» karjatas Smirnov, end, Rutkovski ligi surudes. «Vaadake, vaadake: tõmbas juba saapa jalast!»

«Mis siis muud, kui te nii väga soovite...» Ja Puškin tõusis, nagu oleks tal tõsi iaga, toolilt üles.

Rutkovski hakkas metsikult vinguma ja puges Smirnovi selja taha. Kära kostis Inzovini, kuid see hoidis end tagasi ega tulnud välja.

Sama päeva õhtul jutustati Kišinjovi võõrastetubades ja klubides uut legendi, kuidas Puškin tõmmanud saapa jalast ja kellelegi tallaga näkku löönud. «Ja mille ta siis lõi?» — «Aga vist jälle kaardilauas!» Teised jutustasid juba lihtsalt peaaegu pussitamisest. Igaüks tahes oli Puškinil nüüd palju jõudeaega endaga üksi olemiseks: Aleksejev oli komandeeringus ja Inzov panukse juurde tunnimehe.

Puškin istus arestis viis päeva. Samal päeval, kui Inzov leidis Rutkovskile mingi kohakese ja saatis ta Novoselitsasse, vabastati Puškin otsekohe, kuid ta ei ilmunud kaua aega pärast seda Ivan Nikititši juurde. Puškin oli pahane: mitte teda poleks olnud vaja aresti panna, vaid Rutkovskit!

Puškini kõnelused asehälduri lõunalauas polnud ainult temperamendi pursked. Ta mõtiskles nüüd palju

Venemaa ajaloo üle pärast Peetrit ja tahtis just jõudeaajal oma mõtteid üles kirjutada. Mitu päeva pärast seda, kui oli ära võetud tunnimees, kes talle oli eriti solvav (see juhtus alles teist korda), ei läinud ta kodust peaaegu kuhugi.

Teisel augustil kirjutas ta oma märkmeid 18. sajandi Venemaa ajaloo kohta. Ta otsis möödunud sajandi iseloomulikke jooni, püüdes sel teel sügavamalt mõista käesolevat sajandit, millesse ta oli lapsepõlves otsekui üle läve astunud. Ja kuivõrd ohjeldamatu oli ta oma sõnades viinaklaasi juures, samavõrd läbimõeldud ja range vormi andis ta oma arvamustele siin. Pärissorjusliku korra kohta kirjutas ta: «Ainult hirmus vapustus suudaks hävitada Venemaal sügavalt juurdunud orjuse; tänapäeval aga on meie poliitiline vabadus lahutamatu talupoegade vabastamisest; iha parema järele ühendab kõik seisused üldise pahe vastu...»

Kuid ta ei tundnud halastust Vene monarhide, «Põhja vägilase vääritude järglaste» vastu. «Kantslerist kuni kõige väiksema ametnikuni varastasid ja olid müüda kõik. Niiviisi hukutas liiderlik keisrinna ka oma riigi». «Katariina kaotas piinamise, kuid salakantselei õites tema patriarhaalse juhtimise all; Katariina armastas haridust, kuid Novikov, kes levitas selle esimesi kiiri, viidi Šeškovski (õrnatundelise Katariina koduse timuka) käest vanglasse, kus viibis kuni oma surmani. Radištšev saadeti Siberisse; Knjažnin peksti surnuks; ka Fon-Vizinit, keda Katariina kartis, oleks tabanud seesama saatus, kui teda poleks päästnud ta erakordne kuulsus.» Siin mõtles Puškin juba ka iseendast.

Liprandi oli jälle ära sõitnud. Puškinit ei külastanud peaaegu mitte keegi. Nii on väga kerge teda hoopiski unustada. Nii on kerge hoopis kaduda. Kuid ootamatult ei tekita see viimane mõte nukrust, vaid kutsub esile koguni naeratuse: «Aga mis oleks, kui...» Mõõdukalt veel paar päeva ja mõte küpseb kavatsuseks, teostamisega aga ei viivita Puškin kunagi.

«Kui keegi tuleb küsima, ütle: «Härä läks linnast välja jalutama.» Aga kui keegi püüab välja uurida,

miks härrat ka öösel kodus ei olnud, vasta: «Ööbis tuttava juures.» Aga kui küsitakse, kelle juures, ütle: «Ei või teada!» Kas vastad nii?»

«Ei või teada!» vastab Nikita.

Puškin aga naerab:

«Noh hüva, pea vähemalt see meeles!»

Augustikuu on roosakas-kollane. Kaugused sinavad. Kuigi varjatult, aga õhus on juba tunda sügise kargust. Kui helisevalt kerged on sammudki inimtühjal teel. Kui hea on hingata vabadust!

Nii teostuski kõik. Vabadus? Ta oli siinsamas käe- ja juures, siruta vaid käsi, astu vaid samm, veel samm ja veel...

Need mõned päevad, milledest Puškin hiljem vaiks, olid imeliselt sisukad. Iga päev on tulvil õhku, valgust, kerget rahu. Jah... rahu ei seisne istumises ja tegevusetuses. Laiskus ja rahu — need pole hoopiski naabrid. Rahu on tulvil muusikat, aga on siis muusika laiskus?

Puškin sammus, kuid ta liikumine sarnanes pigem vaikse lennuga; mõtted lendasid kiiremini. Ühte teekonda ühendas ta palju teekondi. Sellel jõudehetkel liuglesid temas nägemused nagu pilved. Ja sündmusedki, kohtumised, olid osalt niisamasuguse puhta fantaasia vili. Hiljem räägiti — mustlased, romaan... Mustlannat olevat hüütud Zemfiraks ning ta riietunud nagu mees — värvilised püksid, lambanahkne müts, tikitud moldaavia särk, piip suus. Olnud ka mustlasest noormees. Zemfira oli öösel ära kadunud! Puškin kihutanud talle järele... Muide, hiljem jutustati veel palju muudki ja umbes samas tööpärases astmes nagu kaardimängija löömist saapatallaga...

Kuid mustlased olid tööpoolest olemas, nagu oli olnud see tüligi. Aga kõik oli lihtsam ning kenam, ja mis peaasi, hiljem meenus see kõik nagu meeldiv unenägu.

Puškin käis mustlaslaagris ja liikus ka üksi. Talle oli jäänud vaid vähe sellest rahast, mis talle Liprandiga kodust saadeti. Ühes postijaamas, kus ta ööbis, kohtas ta kord vanemleitnant Tauševit.

«Kuidas teie siia sattusite? Kuhu nüüd?»

«Aga teie?» küsis Puškin vastu.

«Lähen ametiasjus Tultšini.»

«Ka mina tulen teiega!»

Nii sattus Puškin (sugugi mitte ootamatult) Tultšini, kus asus armeekomandöri feldmarssal krahv Pjotr Hristianovitš Wittgensteini staap.

Pärast Bugi kaldail laiuvaid steppe, mis olid tasased ja rahustavad, andsid Tultšini künnad kogu maasikule teise ilme, mis hästi harmoneerus siia paigutatud ähvardava sõjalise jõuga. Teise armee üksikud korpused olid laiali paisatud tohutu suurel maa-alal, kuid nende väeüksuste keskus, vägede peajuhatuse ja staap, asus siin, selles poolakate ja juutide alevikus, mis tervenisti kuulus üheleainsale magnaadile krahv Potockile, kelle kena ja lõbusa tütreaga oli abielus staabiülema kindral Pavel Dmitrijevitš Kisseljov, keisri lemmik.

Tegelikult oli kogu armee juhtimine Kisseljovi kättes. Wittgensteini ennast tsaar eriti ei armastanud ja too elas peaaegu kogu aja oma mõisas, Tultšinist 70 versta kaugusel ja tegeles seal innukalt põllumajandusega. Pool aastat tagasi käis Kisseljov Kišinjovis ja lõunatas Inzovi juures.

Ivan Nikitiši juures oli raske hoogu sattuda, kuid üldiselt oli Kišinjov noorest kindralist vaimustatud. Temast aina hoovas Peterburit, Talvepaleed, Neevat; ta jättis sellise mulje, nagu oleks ta alles eile olnud õukonnas ja koduselt vestelnud keisriga. Ta oli väga osav ja seltsiv, kuid ei varjanud oma seltskondlikku üleolekut.

Puškin oli Kisseljoviga tuttav juba Peterburi ajast. Tal oli üksvahe nõrkus ilutseda teatris selliste inimeste kõrval, nagu Aleksei Orlov või Kisseljov. Puššinile ei meeldinud see sugugi ja ta tegi sõbrale korduvalt etteheiteid, kuid Puškin ei loobunud. See oli muidugi nõrkus, kuid ühtlasi ka vastupandamatu uudishimu kunstnikus, keda huvitab erandita kõik iseloomulik. Puššin ei mõistnud seda, aga noor poeet andis juba siis Kisseljovile õige hinnangu.

Läkituses Aleksei Fjodorovitš Orlovile üheksateistkümnenda aasta suvel kirjutas ta Kisseljovist:

Ei kindral Kisseljovi peale
 ma oma lootust küll ei sea.
 Ei eelista ta kurjust heale,
 ma muud ei ütle — ta on hea;
 küll rõõmsa pidulaua taga
 ma kuulaks teda õhinaga,
 ta seltsis olles pooled ööd;
 kuid lubadustes tsaari mees
 ei maksa midagi mu ees.

Kas kindral ise oli teadlik neist ridadest? Tõenäoliselt küll, kuid nende pärast solvuda oleks olnud sama, mis solvuda peegli üle. Igatahes ei rääkinud ta neist Puškini niga mitte sõnakestki. Põgusalt meenutasid nad Peterburit ja teatrit, ja üldse oli Kisseljov valvealuse poeedi vastu väga armastusväärne ning isegi poetas lahkumisel mitte millekski kohustava seltskondliku fraasi: «Te peaksite külastama meie Tultšini!»

Ja nüüd oli Puškin siin peaaegu tema külaliseks; Tauševil aga oli siin palju sõpru, ja poeet pandi riidesse. Ta seisis peegli ees ja vaatles ennast: «Nagu laval!...»

Tultšin on vaid väike alevik, Kišinjov aga ikkagi linn ja kogu krai valitsemiskeskus, kuid juba eemalt oli otsekohe tunda, missugune patriarhaalne provints on Kišinjov, ja vastupidi, kuidas siin Tultšinis kees elu ja liikumine! Ka Kisseljov oli oma kodus pisut teistsugune: märksa lihtsam ja mitte nii armulikult alla vaatav oma hiilgavalt kõrguselt.

Puškini ilmumise üle ei imestanud ta sugugi.

«Noh, lõpuks ometi külastate teiegi mind,» ütles ta sõbraliku naeratusega, «Kuidas elab Ivan Nikitiš?»

Puškin poleks teadnud, kuidas sellele nii loomulikule küsimusele vastata, kuid Kisseljov esitas selle nii möödaminnes, et vastata polnud tarvis. Otsekohe, ilma pausita, lisas ta ladusalt tervitussõnad oma naise meenutamisega, milleta tervitus poleks olnud täielik.

«Sofia Stanislavovnal on suur rõõm teid näha. Üks tema esivanemaid oli väga suur poola poeet.»

Puškin külastas Kisseljovi paar korda. Siin oli väga palju rikkust, kuid see toredus oli kuidagi harmooniline. Mitte nii nagu Kišinjovis, kus bojaarid üksteise ees kelkisid kooskõlastamata ja üksteisele kuhjatud

toredusesemetega, mis meenutas vanakraamipoodi või nurgakest Kiievi Kontraktõl, kus esemed kuulutasid oma väärtust eelkõige oma ränkade hindadega... Ja niiviisi ei olnud seal ainult välispinnal, lausa kisendav oli ka pererahva hiilgav idiotism, nende ja nende lähedaste — imetlejate ja kadestajate — lootusetu vaimuväesus. Siin aga oli õhkkond küll veidi uhkem kui aleks soovitud, kuid puudus hobusetalli, olgugi rikka hobusetalli lehk.

Perenaine oli tõepoolest armas ning isegi vallatu ja rikkus iga hetk kõrgema seltskonna reegleid, naerdes ja elevust luues. Väga armsad olid ka teised poola daamid. Vestlushoos särasid nende silmad nagu küünlad ja hääled helisesid melodiliselt. Kuid siiski valitses neeste ülevõim. Väga täpses ja ladusas sobituses oli igaühel siin oma kohustuste, mõju ja võimu ring, kusjuures puudus täiesti järjestamine rikkuse või kehvuse alusel, mis oli väga meeldiv. Nagu Poltoratskite juures peoõhtul üks matkapeeker mahtus teisesse, nii järgnesid siin: armeekomandör (peaaegu nagu Issand Seebaot pilvede taga), staabiülem, ülejäänud kindralid ja nende adjutandid, staabiohvitserid mitmesuguses auastmes ja mõned tsiviilametnikud. Nagu Tultšini künnad, üks teisest kõrgem, ja kõik harmooniliselt koos.

Igal teisel ajal oleks Puškin, kes oli Kišinjovist tüdinenud, rohkem tegelnud õhtutega Kisseljovi juures, sõbralike ja lõbusate ödede Potockadega, laulu ja muusikaga, kuid tema siinviibimise eesmärgiks ei olnud hoopiski Kisseljov, vaid Pavel Ivanovitš Pestel. Noored kogunesid eraldi ja siin oli keskuseks muidugi Pestel. Kuid Puškini kohtumised temaga inimeste keskel ei lisanud palju Kišinjovi muljetele. Ja talle meenusid jalle read Vladimir Rajeovski läkitusest: «Kas see, kes valimusest jahe, on sõbralikku andnud nõu?»

Need mõned päevad elas Puškin koos Tauševiga ja see innustunud noormees sai talle väga armsaks. Ta tundis veidi Dölwigit, ka see oli meeldiv. Ta jutustas ka Kaasanist ja oma viibimisest sealses ülikoolis. Nii lahisesid nad kord kogu öö. Tauševil oli vaja väga vara tõusta ja Pesteli juurest hilja tagasi jõudes otsustas nad oodata päikese tõusu.

«Poiss, päikest tervitama peab!» meenusid Puškinile Delwigi värvid.

«Tervitame, tervitame!» hüüdis Taušev vaimustuses. «Aga mis värvid need on? Ma ei tea neid. Kas improvisatsioonid?»

Puškin luges, ja nad täitsid poeedi soovi, mille see neile oma värssides oli esitanud: lauale ilmus vein.

Nii nad lobisesidki päikesetõusuni. Puškin naeris palju, kuulates jutustusi kuulsast Magnitskist, kes ülikooli revideerides tegi avalikult ettepaneku see maha lõhkuda väärsuuna pärast teaduses, millest on läbi imbunud isegi seinad. Hiljem aga, kui ta määrati Kaasani õpperingkonna kuraatoriks, käskis ta kõik «kristlaste kehad», mis olid üliõpilastele õppevahenditeks, «kristlase kombel maha matta». Matemaatika professorid — isegi need hakkasid geomeetriat õpetama filosoofia või õigemini usuteaduse vaimus...

«Kuidas? Kuidas?» kordas Puškin naerdes. «Korrage ei suuda kõiki neid vägitegusid meeles pidada.»

«Aga üliõpilased pidid kõik sõna-sõnalt meeles pidama: «täisnurkse kolmnurga hüpotenuus on sümbol töö ja rahu, kohtumõistmise ja armastuse (kaks kaate-tit?) kohtumisest jumala ja inimese vahemehe läbi (hüpotenuus ise?), mis ühendab kõrge madalaga, taevase maapealsega!»»

Puškin katsus alustada Tauševiga juttu Pestelist. Lobisemishoogu sattunud noormees jäi otsekohe vaiksaks, sellest aga, mis ta ütles, võis Puškin järeldada, kui suure austusega Taušev Pestelisse suhtus ja kuidas ta peaaegu kummardas ta mõistuse ning kõnevõime ees. Samasugust suhtumist võis Puškin märgata paljude noorte ohvitseride juures. Kuid seejuures puudus neis siiski see tuluke, mis helgib silmis palavast armastuse- või sõprusetundest. Ise ta oli selle vastu väga tundlik.

Üksi jäädes istus Puškin akna juurde ega heitnudki magama. Noor päike tõusis pikkamööda ja võimsalt, ise oma sära kogudes, ja kerkis aeglaselt kõrgendiku kohale. Magada ei tahtnud üldse, uni oli ära põgenenud. Puškin istus ammu, lapsepõlves omandatud harjumuse järgi aknalauale nõjatudes ja põske kokku

pigistatud käele toetades. Ta mõtles, ja mõtted nagu väledad hommikused pilved tõusid tahtmatult ning peaaegu ühtaegu kõige mitmekesisemad.

Siin, noorte hulgas, nägi ta alati ka üht kindralit, vürst Sergei Grigorjevitš Volkonskit, veel üsna noort ja väga meeldivat meest. Ta ei olnud teda varem kohanud, kuid Vladimir Rajevskilt oli ta temast kuulnud kui suurepärase hingega inimesest. Ta teadis ka, et vürst on suures sõpruses kogu Nikolai Nikolajevitš Rajevski perekonnaga... Krahv Olizaril ei ole edu, aga see Volkonski — kõrgekasvuline endassesüvenenud heade silmadega mees? Kuid ta on Mariast viisteistkümme aastat vanem —, kas see on võimalik?

Ja siiski oli eile üks hetk, kus Puškini süda kuidagi valutama hakkas. Vürst astus ise tema juurde, ja esimest korda nad vestlesid omavahel. Volkonski esitas palju küsimusi ka Vladimir Fedossejevitši kohta, ja Puškinile näis kogu aeg, et ta tahab talle öelda midagi tähtsat, aga kui need sõnad olid juba ilmselt keelel, jäi ta iga kord vait. Puškin ei mõistnud, milles asi seisab. Võib-olla tahtis ta midagi öelda Rajevskite, Maria Nikolajevna kohta? Ning ta küsis nende kohta ise.

Volkonski ohkas vaevalt kuuldavalt, kuid paistis pigem olevat rõõmus selle lihtsa ja nii loomuliku küsimuse üle. Ta jutustas kõik, mis teadis; tema viimase sõidu ajal Kiievisse olid kõik terved.

«Aga Nikolai Nikolajevitši tütre... Kus nemad praegu on?...» küsis Puškin pisut hoogsamalt, kui oleks tahtnud.

Ja siin ta just tundiski — ja niivõrd füüsiliselt tajuvalt, nagu oleks näkku puhtunud nõrk tuul, — tundis ärevust, mis tekkis ka Volkonskis. Vürst vastas väga lühidalt:

«Olid Krimmis ja Odessas. Arvan, et neid pole ka praegu Kiievis, nad on vist juba maal.»

Puškin tahtis veel küsida: kus nimelt, võib-olla Kamenkas? Kuid ta ei küsinud enam midagi: see ei olnud võimalik, ei sobinud. Ta oleks võinud öelda ka hoopis midagi muud: «Kuidas ma teid mõistan!» Kuid sellistest asjadest ei räägita üldse. Aga nendele

mõtlemist ei saa ära keelata — ka iseendale mitte. Ja see oli tema südames kõige enam mõtlemapanev ja kõige õrnem, nagu kerge pilveke: Maria!

Ja ühtaegu selle mälestusega meenus kindlus, kus istub Vladimir Rajeovski. Ülekuulamised, türm. Milles seisab ta kuritegu? «Mõte ja pilk?» Aga kui põgeneda? «Aeg rutata sinna, kus avarust näed!» Ei, me ei ole vabad linnud...

Ja samas — mõtted Pestelist. Milline idiootlik määratlus hüpotenuusi kohta! Ja ta küsis endalt naljaka, kuidas määratleda, mis on Pestel. Ja juba ilma naljata määratles teda nii: Pestel on Tultšinis tõeline keskpunkt ja tema ümber on tõepoolest moodustatud sõõr, kuid selle sõõri suhtes on teised ta seltsimehed ainult puutujad ja tema ümber rühmitudes nad sõõri läbi ei löika. Aga kuidas tahaks seda sõõri läbi lõigata ja võimalikult keskpunkti lähedalt! Niisiis, mis tuleb välja, kui õpikus paigutada hüpotenuusi määratluse kõrvale veel sõõri ja puutuja määratlus? Määratlus on lühike ja lihtne — need on Pestel ja tema seltsimehed.

Kuid oleks nagu juba aeg tagasi pöörduda Ivan Nikitiši juurde. Juba täna tuleb Tultšin maha jätta. Aga kui siiski... kui nad on praegu Kamenkas? Täna ära sõita... kuhu? Kas mitte sinna?

Tänaval kostavad nurga tagant kellegi sammud. Tänavad on tühjad. Aeg on varane. Kerkis esile inimkuju: Pavel Ivanovitš Pestel!

«Nii mulle näiski, et teie olete juba üleval,» lausub ta tervituse asemel ja astub akna juurde.

«Ma ei heitnudki magama, polkovnik.»

«Tulen teie juurde, kui lubate. Vastuvisiidiga.»

«Jah, ma olin eile teie juures...»

«Ei, teie olite minu juures Kišinjovis.»

Ahaa, ka tema mäletab nende tookordset jutuajamist! Ja Pavel Ivanovitši näole ilmub tema nii harv naeratus.

Nii toimus see viimne kohtumine Pesteliga. Pestel seletas, et astus nii vara sisse seepärast, et kell kümme sõidab ta ametiasjus mõneks päevaks Tultšinist ära (nüüd on tal palju tegemist Vjatka polguga — uus ja suur mure), aga ta ei tahtnud ära sõita, ilma et oleks

kohtunud Puškiniga, kes, nagu ta on kuulnud, hakkab juba Kišinjovi tagasi sõitma. Nii seletas ta oma varast külastust, kuid ta ei valgustanud mingil viisil selle tõelist eesmärki.

Ja siiski algas ta otsese küsimusega:

«Kas te eile vestlesite vürst Sergei Grigorjevitšiga?»

«Jah, me vestlesime eile esmakordselt. Ta meeldis mulle väga.»

Pestel ootas nähtavasti teistsugust vastust. Ta näost oli näha, kuidas ta kiiresti midagi kaalutles. «Tähendab, Volkonski ei teinud talle seda ettepanekut, mille suhtes oli kokku lepitud? Muide, see oli lõpuks jäetud tema enda otsustada. Ja muidugi, minu esimene mulje, et seda ei ole vaja teha, ja minu esimene otsus olid õiged. Mitte kunagi ja mitte milleski ei tule teistele järele anda. Kuid miks Puškin siiski kogu öö ei maganud?» Ja otsustanud tõe lõplikult välja uurida (võib-olla Volkonski siiski rääkis midagi!), pidas Pestel tarvilikuks küsida pisut ebasobivalt ja vaadanud Puškinile tähelepanelikult otsa, küsis väga lihtsalt:

«Miks te siis magama ei heitnud?»

Puškin imestas:

«Pavel Ivanovitš, ma ei mõista teid!»

«Andestage, ma väljendusin kohmakalt. See pole mingis seoses sellega, millest me kõnelesime. Te vist kirjutate kogu öö?»

«Oh ei, me lobisesime kogu öö.»

«Kuid siiski on lehel värvid. Kas lubate vaadata?»

«Need pole minu värvid. Ennää veidrikku: Taušev kuulas ja nähtavasti jõudis üles kirjutada!»

«Kui imelik see on,» ütles Pestel, kui oli lehekese läbi lugenud. ««Petta kujutlust — ja minevikku vaadata!» Jah, need pole teie read. Ma annaksin kõik, et vaadata tulevikku.»

Lõplikult veendunud, et Volkonski polnud kõnelnud Puškiniga salaühingusse astumisest, polnud isegi vihjanud sellele, muutus Pestel Puškini vastu korraks hoopis lihtsaks, isegi avameelseks, ja nende kõnelus, mis pool aastat tagasi katkes, jätkus nüüd jälle. Puškinile oli selle aja jooksul palju selgunud. Tal oli harjumuseks vahetevahel teha endale märkmeid nende

peaküsimuste kohta, mille üle Kišinjovis elavalt vaieldi.

Nii oli ta kunagi seoses vaidlustega igavese rahu üle teinud väljakirjutuse Rousseau'st. Kuid ka tookord mõtles ta niisama palju sellest küsimusest kui Pesteliski, kirjutades oma märkmikku: «Rousseau ei arutlenud uskliku protestandi kohta sugugi halvasti,» — «Protestantismile on omased karmid otsused, terav loogika,» — nii mõtles ta endamisi, «ja mitte vist asjata pole Rousseau ja Pestelgi oma lapsepõlves saanud tunda nimelt protestantismi mõju.» Nüüd tahtis ta kontrollida, kuidas suhtub Pestel sellesse Rousseau mõttesse, ja küsis, lootes oma mälule:

«Kas mäletate, kes nii ütles: «Seda, mis on kasulik rahvale, on võimalik ellu rakendada ainult jõu abil, sest isiklikud huvid on sellega peaaegu alati vastuolus.»?»

«Seda ütles Jean Jacques Rousseau. Ja sealsamas natuke edasi ütleb ta: «... seda on võimalik teostada ainult inimsoole julmade ja hirmsate vahendite abil.» Kuid mina lisan sellele, et vahendid pole tähtsad, kui eesmärk on suur.»

«Pavel Ivanovitš, te nagu peaksite ka rahu ajal sõda?»

«Kahjuks ei pea, kuid selleks valmistuda — see on igaühe kohus, ja mitte ainult sõjaväelase, vaid ka kodaniku kohus. Ka siin on peamine — üksmeel ja distsipliin. Üksikud väljaastumised ei vii kuhugi.»

«Teil on nagu keegi mõttes?»

«Nagu alati.» Ja pisut vaikinud, lisas: «Kas või Orlov.»

Puškin vastas elavalt:

«Sellega ei nõustu ma iialgi! Orlov kaotas oma diviis ära sõdatite kehalise karistuse, mis solvas nende inimväärtust. Ja ta kaitseb oma veendumusi avalikult ning õilsalt.»

«Kindral Orlovi õilsust ma eitada ei tohi, kuid ma ei räägi sellest. Mõnikord tuleb üldsuse huvides ka ennast hoida. Ka duellid on õilis tegevus, kuid mis on neis mõistlikku?»

Puškin punastas. Katsugu keegi teine temale nõnda

õelda! Aga see ütles ja — pole midagi. «Mis on neis mõistlikku?» Mõistlikku ei olnud. Kuid on ju olemas ka midagi muud!

«Pavel Ivanovitš,» vastas ta pikkamööda ja ilma iga-suguse trotsita. «Teie teate ise väga hästi, et on olukordi, kui meie au...»

«Ma tean seda kõike,» vastas Pestel kiiresti ja kärsitult, «kuid...» (Ta oleks võinud küsida: «Puškin, õelge puhtast südamest, kas teie duellides oli seda, millest räägite?» ja Puškinil oleks tulnud puhtast südamest vastata: «Ma olen ju veel noor, ja vaprus tähendab noortele tõelist au.» Ent seda kujuteldavat dialoogi ei võinud olla ega olnudki) «... kuid see,» jätkas Pestel, «on meie õnnetus. Nii tuleks sellele ka vaadata. Ja ikkagi — kõrge eesmärgi nimel, mis on inimelu eesmärgiks, kogu elu eesmärgiks, tuleb ka au eest võitlemine, kui tarvis, soodsamate aegadeni edasi lükata.»

«Selleks aga peab selline kogu elu eesmärk enda ees tõeliselt olema,» mõtles endamisi Puškin, kuid ei väljendanud seda kuuuldavalt.

Vestlus lähenes jällegi mingile teravale piirile, kuid ei arenenud edasi. Mõlemad vaikisid veidi. Võidetut selles nende kokkupõrkes ei olnud, kuid Puškin tundis füüsiliselt selle mõistuse survet, mis sarnanes kristallidest koosneva tohutu rahnuga. Näib, et kui Pestelis oli midagi sooja, siis oli see ainult sõrmus ta sõrmes. Puškinile meenus, kui tabavalt ütles selle sõrmuse kohta mõnel Kirillov, ja tal oli himu küsida: «See on teie omakese sõrmus? Eks ole tõsi? Ma arvasin õigesti?»

Pestelil liikusid samal ajal mõtted oma rada.

«Pärast minu ärasõitu käisid Kišinjovis kahtlemata ringi igasugused jutud ja räägiti, et ma oma referaadiga hetairistidest olevat end nagu keisri ees kaitsnud. Kas oli nii?»

«Jah.»

«See on muidugi tõsi,» nõustus ta, «kuid see ei ole kõik.»

Puškin vaatas tema poole küsivalt ja suure huviga.

«Õelge,» küsis Pavel Ivanovitš ootamatult, «kelle poolt teie olite: Vladimiresco või Ypsilanti poolt nende vahel tekkinud lahkhelide puhul?»

«Ypsilanti poolt,» vastas Puškin kõhklemata, «ja arvestamata isegi seda, et Vladimirescot toetas rahvas. Kuid vaadake, mulle näis, et tema vahelesegamine takistab juba alguses Venemaa väljaastumist kreeklaste toetuseks: tsaar Aleksander kardab väga just neid rahvaliidumisi!»

Pestelil välkusid silmad.

«Aleksander Sergejevitš,» ütles ta veidi pidulikult, «teil on riigimehe mõistust ja te saate minust aru.» (See oli muidugi öeldud inimese poolt, kes teab, mis on riigimehe mõistus, ja veel enam, kes on suuteline hindama seda teistes ja õnnestama neid selle nimetusega, kuid Puškin ei peatunud sellel vaevalt vilksatanud mõttel, nagu andes sellega Pestelile õiguse nii rääkida.) «Teie mõistate mind. Muidugi, meie mõlemad soovime lõpuks üht ja sedasama, kuid teie oletasite, et selleks on vaja soovida, et meie riik oleks kuulutanud Türgi-maale sõja, aga mina olin teisel arvamusel — ei soovinud seda. Meie teed ühise eesmärgi saavutamiseks läksid lahku, kuid mõtteviisis me lahku ei läinud. Teie olite valmis kõrvale heitma kõik, mis oli takistus teie teel, mina heitsin kõrvale selle, mis oleks võinud jääda ette minu tee. Teie kõrvaldasite Vladimiresco, tundes temale kaasa. Samasugune on minu suhtumine Ypsilantisse.»

«Kuid miks te ei tahtnud, et Venemaa oleks astunud sõtta selle poolel, kellele te ise kaasa tunnetel!» hüüdis Puškin ägedalt. «Sellest ei suuda minu «riigimehe mõistus» aru saada.»

«Teie võite sellest väga kergesti aru saada, ja kahtlemata oleksitegi ise aru saanud, kui teil oleks olnud aega järele mõelda, sest eeldused mõtteks olid juba väljendatud. Kahjulik on kõik see, kuigi ta iseenesest oleks hea, mis segab elu peamist üritust. Meie valitsus on jõudmas kukutamisküpsuseni. Populaarne sõda oleks teda kindlustanud, rahva poolehoidu uus tõus oleks kuulutanud paljud ta patud ja kõik see, mida praegu saab... ette tuua, — kõik see oleks kinni mätsitud ning silutud ja olematuks muudetud. Ja Aleksander, keiser, oleks jälle pjedestaalil, kust teda juba aeg on maha tõugata!»

Ah siis nõnda! Jah, nüüd oli see selge. Ja see polnud «üldse», vaid väga konkreetset ja täpselt. Puškin vaatas hetke Pesteli poole. Polkovniku silmis oli lõikav hehk.

«Aga miks siis,» küsis Puškin, püüdes kõike lõplikult välja selgitada, «aga miks te olite, niipalju kui mina tean, ka Vladimiresco vastu? Näiteks Vladimir Fedosejevitš...»

«Tean. Selles läksime me temaga lahku. Hulk ei ole veel jõud, jõud on organisatsioonis. Mäss ei ole revolutsioon. Täpne arvestus ütleb: tuleb leida jõu raken-duspunkt, siis kaob stiihilisus. Sellised asjad nõuavad täpsust, lühidust.»

«See on keisrikoja pööre, aga mitte revolutsioon,» ütles Puškin.

«Nimetage kas või nii. Tähtis on, kes asub võimu juurde ja hakkab teostama uut korda.»

«Olgu nii,» mõtles Puškin. «Kuid siis ei ole see ikkagi revolutsioon. Kuhu jääb siisugusel korral rahvas ise? Võib olla, et meist kolmest oli kõige rohkem õigus just Vladimir Rajevskil: tõeline jõud on ainult rahvas.»

Kuid nagu seda teistega kõneldes harva oli juhtunud, pidurdas Puškin end selles vestluses korduvalt. Kõigest põhilisest oli tal nüüd ilma selletagi selgem kujutus. Pole tarvis piasju! Ka seda juhtus väga harva — peaaegu ei mäletagi seesugust — Puškin oli vestlusest pisut väsinud. Ja selle põhjuseks pole sugugi unetu õõ unetust ööst oskas ta lahti saada nagu kaardist. Asi seisis muus — vestluskaaslasel. Kuid noorus ei tunnista endale seda kunagi. «Nii,» mõtles ta, «Pestel on nüüd minuga, temaga hakkab mul alles elu.»

Ka Pavel Ivanovitš tõusis püsti. Mingi uus kerge vari oli laskunud ta kõrgele otsaesisele.

«Kišinjovis on nüüd ilma Rajevskita tühi,» ütles ta natamatult. «Sellest, kuidas Rajevski käitub Sabanejevi ees, nähtub, milline mees on Vladimir Rajevski.» See oli öeldud selle ebamäärase tundega, milles austus ja armastus on ühinenud.

Vestlejad lahkusid tugeva käepigistusega, ja hetk

hiljem kuulis Puškin akna juures seistes neidsamu ühetasaseid ja selgelt eralduvaid samme — polkovnik Pesteli samme.

Niisiis, tema lühike matk oli lõppenud. Ta tahtis koos Tauševiga kõige lühemat teed tagasi sõita, kuid teda haaras veel kord mingi soe ja rahutu tuul. Ta luges üle oma raha, laenas pisut Tauševilt ja ... kihutas Kamenkasse. Üheks päevaks, kaheks tunniks ... Ainult näha, ainult võtta peosse soe käsi. Ja see polnud kirg, see polnud isegi südame sund, sinna tõmbas vastupandamatult tema hing, kogu olemus, nii nagu loomingulise tõusu hetkel tekkis vahel samasugune vastupandamatu iha helide täieliku harmoonia, loodava elupildi lõpuleviimise järele.

Tultšinist sõitis ta ära väga omapäraste muljetega. See ühetasane ja rütmiline, kuid seesmiselt pingeline elu kõlas vastavalt sellele, kuidas Puškin eemaldus, üha selgemini oma muusikaga, nagu oleks seda mängitud oreilil. Kuid Puškini enda muusika ei sobinud selle pisut karmi helinaga. See oli keerukam ja rahutum. See tema põgenemine Kišinjovist andis talle palju Rikkalikud uued muljed uhtsid teda nagu suure inimjõe vood. Ta oli inimeste hulgas, kuid miski ei takistanud teda ka iseendaga üksi olemast. Elust mitte eralduda ja füüsiliselt tunda oma sisemist kasvu — milline õndsus see on!

Ta sõitis sellele reisile sama teed, mida mööda kunagi liikusid oma družinadega Oleg ja Svjatoslav. Siin meenus talle «Laul targast Olegist», mille ta poole aasta eest kirjutas. Kaugusesse laiuvad rahulikud, ühetasased stepid nagu igavik. Ja rohigi stepis oli seesama, needsamad olid ka pilved ja hobuse samm ja virvendav õhk ja sinav silmapiir. Ta luges neid värsse endamisi algusest lõpuni. Kummaline: see laul Olegist oli samavõrra tema oma, kui oli ka nende vene piiritute avaruste laul. Laul ei olnud avarustega vastuolus, ta heljus siin vabalt ja rahulikult — omana. Puškin jäi selle oma tunnetusega rahule. Selles laulus peitus mingi tõde: ustavus maale, rahvale, ajaloole.

See mulje oli palju avaram ja laiema haardega. Mitte

ainult see luuleteos, mitte ainult mingi õnnestunud teravilklük vastavus, mille oli leidnud poeet, ei! Oli täiesti imetaoline, nagu oleks vene stepituul sõnadeta öelnud: külmused, kahtlused, otsingud — kõik see on hea; külmused — parem kui neid oleks vähem; töö, pidev kasv, vastutus — oh jaa, tingimata! Ja siis — siis aga on inimene tervenisti lahutamatu maast, rahvast, ajalooist. (Selline on ebatäiuslik tõlge sellest keelest, mida tunneb igaüks, kes pole pealaest jalatallani sammaldunud kas või kõige lopsakamate mõtetega, kuid üksnes iseendast ja oma isiklikust heaolust.)

Puškin sõitis nüüd — lihtsana. Keegi oli ta iseendale tagasi andnud. Paljud allikad vulisesid ja pulbitsesid nüüd temas uue jõuga, kõigele jätkus ruumi ja miski ei seganud kooskõla. Kui aga varjurikas Kamenka juba läheduses silmade ette kerkis, hakkas ta süda hüplema veel tugevamalt ja ohjeldamatult kui see lihtne külavanker, mis küll suurepäraselt hüpelda oskas. Puškin oli riietatud väga hooletult, peas polnud kübarat, tuul sasis ta juukseid, ise hüppas ta lihti istmelt püsti — pole siis ime, et teenijatüdruk jooksis tema juurest majja läbitungiva kisaga:

«Lasake! Meile toodi keegi lollike!»

Siin ei pidanud Puškin vastu ja purskas naerma, vehkides tüdrukule kätega nagu tiibadega järele. See oli suurima ärevuse ja õrnuse stiihiline väljendus.

Nüüd vaese patusena Ivan Nikititši juurde sammudes meenutas ta seda ja naeratas. Maja oli pooltühi. Pererahvast polnud kodus. Noh, mis siis ikka: kui kaheks tunniks, siis kaheks tunniks! Ta käis pargis läbi kõik mälestustega seotud kohad, silmitses Tjasmini vaikkeid vooge, istus kaldal, sõi tagasi tulles suure süuga maatoitu, jõi pisut veini ja pöördus puhunud hobustega tagasi oma Kišinjovi.

Jah, ta oli asjata sinna sõitnud! Kuid ta ei võtnud seda kui äpardust. See enesekindlus ja lihtsus, millega ta küllastasid Ukraina stepid, ei lahkunud temast kunagi ... Juba ongi ta Kišinjovis ja läheb Inzovi juurde, nagu läheks lihtsalt tema järele igatsust tundes tema üle hulga aja vaatama.

Kuid ka Ivan Nikititš võttis teda vastu lihtsalt.
«Miks sa keppi kaasa ei toonud? Pole millegagi lüüa!»

«Kas nii võetakse vastu ärakadunud poega, Ivan Nikititš?»

«Ah see pole veel hästi? Kas teie, Aleksander Sergejevitš, vahi all istumisest tõesti solvusite?»

«Pisut solvusin. Kuid ära ei läinud ma sellepärast.»

«Tuli igatsus vabaduse järele? Räägitakse, sa rännanud seal koos mustlastega ringi? Mina aga teatasin, et saatsin ühe Novoselitsasse, teise, see on sinu, Izmaili. Tunnimees? Aga kas tead, mis mees on Rutkovski? Ma ise kutsusin ta siia. See aga pole mees, vaid tõeline nuhtlus, ta oleks ei tea mis teinud! Ja usu, ma ei säästnud ennast.»

Inzov viis Puškini oma kabinetti. Seal nad siis, vana ja noor, vestlesid ligi kolm tundi.

«Noh, räägi, et olid Izmailis. Aga ei, — et mustlaste juures. Tauševil ma juba käskisin vaikida. Liprandi aga, tänu loojale, pole veel tagasi jõudnud. Siiski, kõige parem — ära räägi üldse midagi. Tead sa, see sinu tola... ei osutunud sugugi rumalaks.»

«Missugune minu tola?»

«Aga Nikita Kozlov. Küll ma küsisin temalt niipidi ja naapidi, tema aga kordas ikka üht ja sedasama: «Ei või teada!» Kas sina õpetasid ta nii välja? Kui oleksin noor, võtaksin ise säärase enda teenistusse!»

Puškin naeris. Inzov oli ilmselt oma hoolealuse järele igatsust tundnud, ja Puškinil on temaga jälle hea olla.

Enne lahkumist ütles Inzov veel:

«Aga sa töötad mulle? — mitte kuhugi ja kunagi enam! Ja-jah. Sa kirjutad vene keeles ja sul pole ülearune teada, kuidas vanad ütlevad: «Häda on mul sinuga,» ütlevad nad, «häda on mul sinuga, mu rõõm!»

Inzov polnud seda vanadelt kunagi kuulnud, vaid varjas ainult «vanadega» neid sõnu, mis temas praegu olid sündinud. Ta kaelustas Puškinit ja saatis ta minema.

TÖÖD JA PÄEVAD

Nii jäigi see Puškini matk varjatuks. Puškin järgis Ivan Nikititši nõuannet, kõiki nõuandeid korraga: kellele rääkis Izmailist, kellele — mustlastest, kellele — «Ei või teada!» Päevad läksid oma roobastesse, aeg muutus jälle. Kui aeg on sündmusterikas, siis ta otse lendab, aga kui pärast meelde tuletad, on midagi meenutada, ja mälestustes tundub, et aeg oli pikk. Üksluisuses on aga hoopis vastupidi: iga päev tundub lõputuna ja aeg roomab, kui aga kuu on möödunud, tundub, nagu poleks teda olnudki: ta on lausa mööda lennanud! Nii tundus ka Puškinile: päevad hakkasid venima, kuid sündmuste asemel kiirendas neid töö.

Nüüd oli elu Kišinjovis võrdlemisi vaikne. Ka optimistid ei uskunud enam Orlovi tagasitulekut. Koos Liprandiga aitas Puškin pakkida Orlovi raamatukogu, mis Kiievisse saadeti. Ohhotnikov tagasi ei tulnud. Ta oli kustumas tuberkuloosi. Weltmann oli ära sõitnud. Larinit ei ilmunud. Ka Liprandi läks varsti erru ja otsis endale tagajärjetult kohta, kannatades suurt puudust, kuid ei kaotanud oma mõistatuslikku rühti. Inzov küis jahil, õhtuti aga kogus omatehtud paberiümbriksesse lilleseemneid, sorteerides ja tuulates neid peopesal. On sügis, ja Puškin süveneb üha enam töösse. Hügiseks valmisid ka temal omad terad. Neidki on vaja koguda, sorteerida, tuulata...

Talle meenus lubadus, mille ta oli andnud Adèle'ile. Ning ta kirjutas talle värsid, milles mitte juhuslikult rütmisid sõnad «Adèle» ja «häll»; nii õrnalt ja rütmiliselt hõljusid need lühikesed read:

Sul veel, Adèle,
ei kurbust, ängi.
Seal, kus su häll,
ja ümberringi —
kõik kui idüll.
Sa mängi, mängi!

Ta teadis, et ta ei näe Adèle'i enam iialgi, neiuke sirgub täiskasvanuks ja puhkeb õitsele ilma temata.

Omakasupüüdmatult õnnistas ta teda nooreks armastuseks, kuid ei tahtnud, et *Adèle* teda päriselt unustaks:

Ja ilmakäras
on sul, *Adèle*,
mu vilepill.

Nii jäigi see tüdrukuke elama Puškini mälestuses nagu mingi ebaselge töötus temale. Mitte tütarlaps ise, vaid kujutlus temast ei tahtnud Puškinis kustuda. «Ja kevad sul kui puhas kuld!» Eriti ei saa ta unustada tema puhast laubajoont ja silmade kaunist ava, ka seda, kuidas ta luges: «Mõtles, mõtles meie rüütel ja ristis hobuse Raudjaks!» ning kuidas ta seejärel naeris kogu oma kevadises puhtuses.

Värsid saatis ta Orlovile. Seal leitakse võimalus nende edasisaatmiseks. Samuti pidas ta Orlovi kaudu sidet Moskvaga. Seal oli selleks sobivaid juhuseid, ja Kiievist sõideti sageli Kišinjovi. Nii saatis ta Vjazemskile ka oma «Gavriliaadi», koguka paki. Orlov nähtavasti küll teadis, mis saadeti see on, kuid nimetas seda igaks juhuks kirjaks. «Siinjuures on pikk kiri Puškinilt. Ma ei tea, millest ta sulle kirjutab (tuli ettevaatlik olla ka Orlovil!), kuid see noormees teeb palju au vene sõnakunstile.»

Ja veel kuu aega hiljem kirjutas ka Jekaterina Nikolajevna vend Aleksandrile: «Saadan Sulle kirja (ka Jekaterina Nikolajevna, teadis, kuidas väljenduda), vist Puškinilt... Puškin saatis Nikolaile katkendi poeemist, mida ta ei kavatse trükkida ega lõpetada. See on imelik mõte, mille on esile kutsunud, nagu mulle näib, Byroni lugemine. See anti Muravjovidele, kes toovad selle Sinule.»

Nii kergendas Puškin kroonuposti, saates «juhuslikult» kord «Gavriliaadi», kord «Vennad-röövlid». Ainult selle katkendi ta säilitaski, teised põletas ära kui ebaõnnestunud. Jah, neid säilitada olekski ehk olnud ettevaatamatu... «Kaukasuse vang» oli juba trükitud ja saabus Kišinjovi koos Žukovski tõlgitud «Chilloni vangiga». «Jõudsid päralt vangid,» kirjutas Puškin oma kirjastajale Gneditsile, kuid ei suutnud enam lapse

kombel tunda sellist rõõmu nagu tookord, kui talle saadeti «Ruslan ja Ludmilla». Kui kiiresti möödub aeg ja kuidas mehistub süda! Siis liigutas teda hingepõhjan eranditult kõik: nii vinjett kui ka köide, isegi Gneditsi kirja formaat, mis oli täielikus kooskõlas poeemi formaadiga. Nüüd laskus vahetevahel hingede peitumuse kerge vari...

Kuid ta ei andnud sellele voli oma «Bahtšissarai purakkaevus», mis parajasti hakkas kohisema. Rajevisid olid selle kohta juba ammu aru pärinud, kuid Puškin oskas ära oodata paraja aja. Algas on suur asi, tuleb osata seda täpselt ära aimata ja töö edeneb siis, end ise taga sundides.

Saanud kätte «Kaukasuse vangi», otsis Puškin välja oma Gurzufi-aegse vihiku poeemi algvisandiga. Talle meenus, kuidas ta juba siis oli naeratanud Goethe «Fausti» epigraafi üle, mis kõneles noorusest, kuid alles nüüd mõistis ta täiel määral, kuivõrd noor oli ta tookord ja kuidas ta praegu tahaks seda noorust tagasi tuua!

Just nagu kuulduks jälle hüüd
mu ammu ununenud õnnest.

See tunne ja see sisemine meloodia olid pärit veel eelmise aasta eleegiaist. Nende helidega ja mälestustega Tauriast andis ta ise endale tagasi oma nooruse.

Ma jälle tunnen elust mõnu.
On hinges rahulik ja hea —
ei tüütuid mõtteid, süngeid sõnu!
On tunded erksad, selge pea.

Nii sai Puškin lõpuks, ise vaevalt märgates, kuidas see toimus, elu enda voolus tööga üle noist oma mõtisklustest: kas kirjutada? Jälle oli muusa tema lahutamatu kaaslane: «On tunded erksad, selge pea».

Puškini selge mõistus oli tol sügisel tegevuses ka uute otsingutega. Ta katsetas proosaga, olles juba varem üles kirjutanud kaks hetairistidelt kuulnud molдавია pärimust. Proosa edenes tal visalt. Isegi oma kirju kirjutas ta sageli mitu korda ümber. Ja see ei tähendanud temale ainult oma kirjanduslike võima-

luste lihtsat laiendamist, vaid selle oli tekitanud eelkõige tungiv vajadus väljendada oma mõtteid, see oli ka hoolitsuseks vene keele eest, mida ta kirglikult armastas, kuid mis ei olnud seni veel leidnud täpseid vorme inimese siseelu kogu rikkuse väljendamiseks.

Ta ei korranud nüüd enam: «meie sajand pole poeetide sajand», vaid ta omistas vajalikku tähelepanu nii luulele kui ka proosale. Kirjandus — nüüd oli see saanud tema veendumuseks — see ongi tema elutee. Ja juba siis sai ta aru, et luuletaja sõnad on tema teod.

Ta kirjutas enda jaoks märkmeid ka selle kohta, miline peab olema vene proosa, ja reageeris elavalt sellele küsimusele ka kirjas Vjazemskile. «Sa kurvastasid mind väga oletusega, et Sinu elav poeesia peab kaua elama. Kui see nii on, siis on ta juba küllalt kaua elanud kuulsuse, kuid mitte isamaa jaoks. Õnneks ma Sind päriselt ei usu, kuid mõistan Sind hästi. Aeg kalduub proosa poole ja kui Sa sellesse kiindud tõsiselt, siis tuleb Euroopa-Venemaad õnnitleda... Võta käsile pikem töö, kirjuta isevalitsuse vaikuses, kujunda meie metafüüsilist keelt, mille oled loonud oma kirjades, edasi saagu, mis jumal annab. Inimesed, kes lugeda ja kirjutada oskavad, on varsti Venemaale vajalikud, loodan, et siis läheneme teineteisele veelgi...» (Nii ootas ka Puškin peatselt «mõningaid imelikke sündmusi».)

Ja siiski, kui mõistuse külmad kaalutlused ja südame kibedad tähelepanekud kord sule alla kippusid, avaldas ta nad vennale prantsuskeelses kirjas. Muide, see oli samavõrd kiri kui ka uut tüüpi visand, mis oli kõrgemal vangist ning röövlitest ja nõudis endale rohkem ruumi: eelaimuses oli tekkimas juba Onegini kuju.

Nii järgnesid «Bahtšissarai purskkaevule», kus ridade muusikas oli eelkõige tunda oma südame tuksumist, «Mustlased» ja «Onegin».

Kuid pingerikkad tööpäevad vaheldusid ka tegevusetu päevadega. Aeg oli peaaegu seisma jäänud. «Mis kell on?» — «Igavik!»

Vürst Dolgoruki sõitis Peterburisse. Ta sõitis puhkusele, kuid ei kavatsenud tagasi tulla. Inzov teda hästi

ei sallinud ega püüdnudki tagasi hoida. Ta ütles hüvastijätul:

«Te otsite aina paremat, vürst, kuid ka sinna võtate iseenda kaasa!»

Pavel Ivanovitš oleks selle täpse tõe üle rängalt solvunud, kuid ta ei kuulnud.

«Mida suvatsesite öelda, teie ekstsellents?»

«Aga seda,» ütles Inzov valjemalt, «et ise olen kolmekümne kolme teenistusaasta jooksul ainult ühe korra puhkust võtnud.»

Ja nagu see oli õige vürsti kohta, nii oli see samuti tõsi ta enda kohta: Inzovil polnud vajadust enda eest kuhugi ära sõita.

Puškin saatis vürstiga isale kirja ja unustas nii põhjalikult tema ärasõidu, et mõni päev hiljem kirjutas Ljovuškale, nagu oleks ta kirja saatnud postiga, ja alles pärast taipas — «vabanda: Dolgorukiga...»

Harva valitses Kišinjovis selline ehtne vene talv kui saabunud jõulude ajal. Lund oli rikkalikult. Kõik lõbutasid, korraldasid saanisõite. Saanitekk on härmas, jalased kriuksuvad, peen lumetolm tõuseb kapjade alt ja puistab üle ripsmed; külm näpistab, veri tuikab: «Kiiremini, kutsar!» Krupenskite pool mängitakse kaarte, Varfolomei pool tantsitakse: tõeline, põline Kišinjov!

Jegor Kirillovitš Varfolomei, maksuvahendaja ning kõrge ametnik, rikas ja külalislahke peremees, oli oma ballide poolest kuulus üle linna. Tema majas oli käre, rikas ja lõbus. Tema maja ei olnud iseenesest suur, kuid ta oli sellele juurde ehitanud tohutu tantsusaali ja ehtinud seda nagu trahterit. Puškinil olid elavalt meeles ta esimesed muljed moldaavia bojaaride lossidest. Kord oli Weltmann, vaevu läbi tungides arnautide kirjust karjast eestoas, ja mitte vähem kirjust külaliste ja pererahva, teenijate ja moosekantide murust, rõõmsalt deklameerinud:

«Mäletate... kuidas see oli Deržavinil?

Ja õhku pändikud jäid rippu,
sai ballist triibuline narr!»

Weltmann armastas selliseid vabu kombinatsioone üksikuist ridadest, siin oli see omal kohal. Nüüd ei ole enam Weltmanni, «pärdikud» aga on kõik platsis. Kuid ega üksi eksootika meelitanud kõiki siia, oli teinegi tugev magnet.

Puškin siseneb ja näeb juba eemalt Pulheritsa Varfolomeid. Neiu näib talle alati hõljuvat pilves — kord roosas, kord helesinises, kord sirelilillas. Ta on napi-sõnaline ja kõneleb rohkem naeratuse kui sõnadega. Tal on kütkestav huultejoon, suunurkades on nagu komad, sabad ülespidi. See oli haruldasetl omapärane ja kena. Puškin armastas teda pisut kimbutada. Pulheritsa naeratas talle vastuseks ja sellest muutus ta suu omapära veel ilmekamaks. Õhulisest kleidist eraldus ta väike kinnastatud käsi, milles oli lehvik, ning ta just nagu ütles oma lehviku liigutusega: «Mis te nüüd! Küll te olete!» See oli vaimustav.

Muide, mõnikord ütles ta just neid sõnu ka kuuldavalt, ja see oli... kah vaimustav.

Tundus, et noormeeste hulgas polnud kedagi, kes poleks temast vaimustatud olnud; kuid tema oli kõigi vastu ühesugune: kõigi vastu ühtviisi armas ja samuti ka ühtviisi ükskõikne. Isa vaatas meeletu oma kõrgetelt patjadelt, püüdes asjatult aimata, kelle saadab saatust talle lõpuks väimeheks. Kuid Pulheritsa saatust otsekui uinus ta kõrval.

Varfolomeil ei olnud ainuüksi kõigile mõistetavad isalikud tunded. Ta kiirustas tütre nimele kinnistama oma varandust ja tüdrt endast eraldama. Ta nägi ette oma äriasjade võimalikku krahhi ja tahtis ennast kindlustada. Ta vajab väimeest — venelast ja kõva käega. Ta püüdis Gortšakovi; Weltmann paistis talle alati ebatäpsena, Puškini suhtes oli ta kahtleval seisukohal oleks nagu väljasaadetu, kuid teda võetakse kõikjal vastu ja tsaar ise nagu oleks ta eestkostjaks... Parajal juhul võiks meenutada, kuidas tema kõrgus isa Kišinjovist läbisõidu puhul suvatses Pulheritsaga polkat tantsida... Aga kuidas saatust ära aimata, kuidas saatust üles äratada?

Puškin tantsib masurkat kirglikult. Pulheritsa suudab vaevu üht naeratust teise, veetlevamaga asendada.

Lehvik koos kergitatud kleidiga on paremas käes. Tuleb suukesel endal naeratuste vahel lausuda: «Mis te nüüd! Küll te olete!»

Masurka lõpeb. Neiu teeb kerge liigutuse tänu väljenduseks. Gaasipilvest on vaevu märgatavad Pulheritsa piirjooned. Ta jookseb õhetavana ära — nagu puuderdama, hinge tõmbama.

«Poftiim! Poftiim!... Palume!»

Varfolomei kummardub maani, meelitab Puškini enda juurde.

«Teie olete Aleksander ja keiser on ka Aleksander. Teie olete ühtemoodi. Iseäranis tantsus.»

Kõige raskem ülesanne Jegor Kirillovitšile on vestelda vene keeles ja ta kõneleb «rosoljet», nagu nimetas seda Weltmann: vene, prantsuse ja moldaavia keelt. Ometi võib aru saada, et tema, Varfolomei, on väga õnnetu bojaar, sest õnnetu bojaar on see, kellel pole kõva käega venelast väimeheks. Puškinit ta enam ei hõbenenud ja arutles temaga avameelselt.

«Ma ütlesin musjöö Gortšakovile, et ta võib, see on tõsi, arvestada minu austust ja tänulikkust, see on armastust. Aga tema ütles minule...»

Puškin viipas käega Gortšakovile. See jooksis juurde.

«Aga mis sina vastasid?»

Gortšakov teab juba, milles on asi: seda lugu jutustatakse korduvalt!

«Mina aga vastasin: «Ma hindan väga teie poolehoidu, kuid mul ei tule ju teiega elada!»» Ja jooksis naerdes minema.

«Tal on väga hea mälu,» lausus Varfolomei kurvalt, kuid ma vajan tõepoolest väimeest...»

«Venelast ja kõva käega?» küsis vahele segades Puškin. «Teie jätsite sellise silmapaari vahele.»

«Aga kes see on?»

«Mitte on, Jegor Kirillovitš, vaid nimelt, et oli. Oli ja sõitis minema.»

«Aga võib olla, et ei sõitnud päriselt? Ma hindan väga teie poolehoidu, kuid kes see niisugune on?»

«Vürst Dolgoruki. Ta oli teie tütre järele aru kaotanud...»

Varfolomei kuulas, suu lahti. Veidi mõtelnud, lisas Puškin tõsiselt ja isegi pisut nukralt:

«Nagu, muide, meie kõik; kes enam, kes vähem.»

Dolgoruki kohta rääkis ta sulatõtt. Vürst oli häbelik ja tagasihoidlik unistaja. Ta oli loodud perekondliku õnne jaoks. Ta ei käinud peaaegu üldse seltskonnas ja imetles vaid linnapargis seda õhulist olendit, kes alati oli piiratud sõbrataride parvest, ega julgenud kunagi talle läheneda. Sulatõsi oli see teiste kohta, kuid ka enese kohta: Puškin ei saanud aru ka iseenese tunnetest selle lihtsa ja imeliku neiu vastu. Need ei arenenud edasi, ei süvenenud, kuid ei kahanenud ka, ei äratanud tugevaid ihasid ega milgi määral kannatusi. Pulheritsa võis tajuda peamiselt nägemismeele kaudu kui imekaunist pilti, mida on vaevalt puudutanud tõelise elu värvid.

«Teie ei kuula mind, see on, just mitte väga? Aga muidu nii, kuidas see vürst on?»

«Just nimelt vürst — vaene ja vallaline. Et ta vürst on, see on hea, et vaene ja vallaline — see on halb. Kui ta aga teie väimeheks saaks, siis poleks ta enam vaene ja poleks enam vallaline. Teil oleks hea ja temal oleks hea.»

«Aga miks te mulle sellest varem ei ütelnud?»

Varfolomei plaksutas käsi. Noor arnaut jooksis nagu teatris eesriide tagant välja. Ta oli sihvakas ja ilus oma lillas sametrüüs ja kullatud hõbesoomusega; peaaegu hinnalisest turgi sallist tšalma, teine samasugune sall vöö asemel, selle vahele oli pistetud jatagan.

Peremees andis talle märku ning ta eemaldus otsekohe, lastes oma raske pea alla ja andes aupakliku kalli liigutusega mõista, et käsk on täitmisele võetud. Samal ajal jätkas Varfolomei kostitamist oma «rosoljega». Kuid Puškin ei kuula, vaid jälgib unistavalt Pulheritsa kes tantsib Gortšakoviga. Ja Gortšakov, õhetav ümmargune, keerleb nagu karjus-noormees karjuse piiga ümber. Kui peatada nad — ja asetada teiste kujuste keskele, mida kaminas on terve hulk.

Weltmann kinnitas korduvalt, et Pulheritsa pole olend, vaid aine, et ta pole kordagi näinud teda söövat, et ta on imetlusväärne nukumehhanism. Kuid Welt-

mann on veidrik, temal nagu teistelgi polnud muidugi mingit edu ja solvumise või nukrutsemise asemel mõtlea ta välja muinasjutu. Ent elu on muinasjutust huvitavam. Looduses on ju lumikelluke? Planeedid näivad põlevat hoopiski mitte põledes? Kuid Pulheritsa hingab, ja ta hingus on soe. Ja ta hingamine koos naeratusega on eriti paljuütlev...

Aga selle eest on Pulheritsa papake tõeliselt jutukas — ja pahiseb nagu sepalõõts:

«Poftiim! Poftiim!»

Paljasjalgne ja mitte just puhas, kuid imekaunis mustlastüdrukuke, kelle silmad meenutasid väikesi tumepruune kirsse, pakkus juba hõbekandmikul tillukostest tassidest musta healõhnalist kohvi. Puškin tõrkas teda näpuga ja tüdrukuke hakkas tagasihoitud naerust üleni võbisema, muutudes nüüd graatsiliseks peeneks kirsioksakeseks. Veel pisut ja ta lehtedelt variseb kastemärga... Kuid tüdrukuke ei pillanud kandmikku ja asetas selle osavasti madalale lauakesele talle tuttava külalise ees.

Varfolomei jättis Pulheritsale aega uuesti hinge tõmmata ja uuesti nagu puunderdada. Seejärel andis ta moosekantidele märku ja jälle hakkasid laulma mustlaste viiulid. Selline on Kišinjov — põline Kišinjov!

Ja jälle plaksutas Varfolomei käsi ja jälle ilmus arnaut. Nüüd süütab ta peremehele — Puškin sirutas jalad välja — ja samuti Puškinile, laskudes põlvedele, ülipikad piibud. Ta pühib käele visatud musliinrätikuga kallihinnalist piibuvart. Rätik on kullaga tikitud, ühest pistest hoovab Idamaad. Lõpuks antakse piibuvart ja asetatakse põrandale piibu alla vasktaldrikuke. Viiulid laulavad... Noorus... Otsekui kootaks vaipa ühte elavaist liigutustest, õlgade õõtsumisest, pagurite särast, mis valguvad möödalendava loori läbipaistvast pilvest: Idamaa!

Reinte ääres aga istuvad diivanil ja patjadel nagu kõrvitsad peenral kukonitsad — mammakesed. Neist hoogub kuumust, kuid diivanite kohale ei kerki auru. Neid on neil euroopalikud, kuid nagu nende keelgi on moldaavia ja prantsuse keele segu, nii on neil ka peenima siidi peale tõmmatud kullaga tikitud varruka-

teta katsaveika — fermele. Nüüd hakkasid nad kõik õõtsuma:

«Džok! Džok! Pulheritsa, džok!»

Vastuseks sellele hüüule hakkab noorte ridadest ümnana kostma kergelt laulukest, mille on teinud toosama rändur Weltmann:

Pulheritsa kergejalgne,
Kišinjovi õrn sülfid,
tõuse, tantsi tuvipalgne
babakaga džokki nüüd!

«Poftiim! Poftiim!» hüüdsid kõik korraga ja plaksutasid käsi.

«Babaka» Varfolomei naeratas oma uhkelt diivanilt. Kord aastas tantsis ta tõepoolest tütreaga džokki. See oli harukordne vaatepilt, ja iha seda näha oli suur. Varfolomei oli kuulus ja tüse ja «tähtis, tähtis, väga tähtis» — tähtis nagu tõeline paša, vaatamata sellele, et ta noores eas seisis Jassy hospodari Muruzi taga-pukis, peos isanda piibuvars. Kuid kõige suurem tähtsus selles seisabki, et mõnikord «alla laskuda». Ja Jegor Kirillovitš tuli alla. Õigemini öelda — teda tõid diivanilt alla kaks suurekasvulist karvaste papaadega haidukki, kes teadmata kust ilmusid proua Varfolomei salajase märguande peale.

Weltmann nimetas end ränduriks sellepärast, et ta aina rändas, sõites mööda kaardistatavaid paiku, kuid teda oleks ta iseärasuste pärast võinud nimetada ka veidrikuks. Möödunud aastal kinnitas ta sama tantsu ajal, et iga kord kui isa tantsides lähenes Pulheritsale, keeras ta kõigile märkamatult jumaliku nuku korseti vedru üles. See oli laim! Kellegagi ei tantsinud Pulheritsa nii kergelt ja vabalt kui oma mitte just eriti painduva papaga. Võib aga olla, et just selle karu-paša footil mõjuski ta õhuline kergus eriti veetlevana.

Kõik võtsid osa tohutust ringmängust, mis täitis peaaegu kogu ruumika saali, lauldes, tantsides, tehes igasuguseid vigureid. Külaliste taga jooksid köögi- peretoast ning tüdrukutetoast kokku kõik teenijad kokk ja köögitüdrukud valgete mütsidega, kuid tah-

maste nägudega nagu korstnapühkijad; omad ja võõrad kutsarid vammustega ja vöö vahele pistetud piitsadega; kirevalt rietatud arnaudid; vanad ja noored mustlannad eredate kaelakeede, lintide, helmeste ja kõrvarõngastega; kõik see heliseb, laulab, kõik liigub ja väreleb, vaata, et nüüd kohe puhub viiulite, pasunate, vilepillide ja tsimblite tekitatud tuul neid kõiki õhku ja kannab mööda saali laiali nagu langevaid lehti sügisel.

Kuid see on vaid raam ja tagapõhi: tantsijail on küllaldaselt ruumi, et tardumusest, mis mõnikord tantsu käigus juhtub, äkki söösta teineteisest eemale ja keerdelda, veerdelda — babaka ühel jalal, Pulheritsa — liblikana, kes lendleb lilledes keskel. Ja korraga istub babaka diivanile. Pulheritsa nagu lendab tema põlvedele ning embab, lehvik käes, valgetes pikkades kinnastes kätega tema õhetavat kaela. Kõik hakkasid käsi plaksutama, kõik hakkasid karjuma, väljendades oma vaimustust.

Mustlastüdrukuke tõi triumfiraatorile samal hõbekandmikul tassikese keedist ja kõrge peekri külma vett — d u l č e s s a t — karastuseks. Kuni «paša» puhkab ja ennast jahutab, peavad noored perenaise loal kinni inimeste hulgast eemalduva mustlanna Zemfira. Muide, proua Varfolomei hüüab teda Zemfireskaks ja käsib laulda. Viiulid vaikivad, puhkeb nutma kitarr. Zemfira tegi sügava kummarduse, kõik ta ehted hakkasid helisema nagu kellukesed, ere seelik lendles sõrmede nähtamatust liigutusest laiali ning hetk tagasi rahulikult uinunud lugematute voltide ja voldikeste mäng käis läbi kogu saali. Zemfiral löid lõkendama silmad ja nagu tule vastuhelk peeglites süttisid tulukesed kõigi silmades ega kustunud, kuni ta laulis:

Arde me, friže, me,
Pe kõrbune pune me!

Beni kui helises see hääl, milles oli küll öö hingust, küll stepi lõkketulesid, küll kaariku kääksumist, — hääl, millest mõnikord äkitselt julge tulelind kõrgele tõusis ja pimedusse lendas, milles tundus pipra, mägi-

mündi ja teeäärse koirohu hõngu ning äkki laksutas jõeäärne ööbik, — kuni see metsik ja ebaharmoniline harmoonilisus, harmooniline oma leekiva kire poolest, mis kõik üles sulatas, kuni see hääli oma kuumusega näkku hingas, — unustas Puškin kõik ega näinud enam midagi peale nende kord valgelt, kord mustalt läigata-vate silmade. Zemfira lõpetas ja vaatas metsikult enda ette. Siis otsekui ärkas, kummardas, helistas veel kord ehteid ja lahkus saalist uhkel, vabal kõnnakul, ainult pisut sisemisest rahutusest õlgu kehitades.

Põleta, piina mind,
mitte sõnagi sa,
vana mees, hirmus mees,
temast kuulda ei saa.

(Tõlkinud B. Alver)

Kõik soovisid nüüd, et Puškin neid värsse loeks — sedasama laulu vene keeles, mida mustlanna laulis, kuid Puškin ei tahtnud, ütles ära. Ja alles pikkamööda eemaldus ta sellest äikesest, mis teda tervenisti oli val-lutanud. Tema ärevus oli jaotamatu, selles ei eraldunud midagi üksikult, see oli avaram ja sügavam igast üksik-juhtumist, igast liiga kindlapiirilisest mõttest: see oli võidutseva elu enese hüüd, mis sulatas ühte kurbuse ja rõõmu, piina ja vaimustuse.

Jah, tema jaoks oli piduõhtu juba lõppenud. Ta tahab lahkuda, pöördub ümber ja näeb Pulheritsat. Neiu vaat-
tab Puškin poole, unustades sedapuhku naeratada. Kuid Pulheritsa ise on üleni nagu naeratus, nagu kastevärske roos. Puškin teeb liigutuse, et tema juurde astuda, kuid Varfolomei, kes on puhanud ja tagasi pöördunud oma raske, vaid hetkeks unustatud mõtte juurde, peatab teda.

«Et vaene ja vallaline, selle, see on, me muudame ära, aga et vürst, selle jätame. Öelge, kas nii saab? Ma kõik... ette võtma! Nendes kätes.» Ning ta pigistab kokku oma tühja tursunud peo.

Puškin vaatab kummardudes tema väikestesse küsi-vatesse silmadesse ja ütleb — ilma igasuguse pilketa, vaid pigem mingi vaikse kurbusega:

«Kuid, Jegor Kirillovitš, on ju vaja veel üht piasiaja: et ka Pulheritsa teda armastaks.»

«Selles kogu häda ongi!» hüüatab Varfolomei; see viimane lause on tal vene keeles juba hästi selgeks õpi-tud.

Puškin eemaldub «babaka» juurest, kuid Pulheritsa ei ole enam üks, tema ümber sädistab sõbrataride parv. Puškin astub nende juurde, naljatab, jätab hüvasti, ja tema neitsikese näol hõljub juba jälle tavaline armas naeratus.

Varfolomei vaatab eemalt. Tema mõtteid reedab taht-matu küsimus:

«Aga kes ta ise on?»

«Kellest te suvatsete rääkida, Jegor Kirillovitš?» küsib teenistusvalmilt keegi läheduses olev tähtsusetu ametnik.

«Ma räägin härra Puškinist. No kes ta on, öelge!»

«Puškin, Jegor Kirillovitš, on vaba linnuke, kuigi ta on vang.»

«Linnuke? Ma ei mõista.»

«Puškin on poeet.»

«Selles kogu häda ongi!»

Tantsitakse edasi. Varfolomei jätkab mõtteisse vajunult kohvijoomist ja suitsetamist, kukonitsad-mamma-kesed ei suuda veel jahtuda, ja Pulheritsa hõljub tant-sides ning naeratab, kuid ta naeratus on pisut-pisut kurvem. Kuid keegi ei märka seda. Puškin on lahkunud.

Tasased valged tänavad. Lumesadu on lõppenud. Taevas Kišinjovi kohal on süttinud tähed. Varfolomei juures tantsitakse, Krupenskitel aga on kaardiõhtu.

«Kiiremini, kutsar!»

Puškin saatis Peterburisse palve, et teda puhkusele lubataks. Vastusega viivitati.

«Kui mind Peterburisse ei lubata, põgenen ma niikui-ni teie juurest kuhugi.»

«Ei sa põgene.»

«Miks?»

«Aga sellepärast, et sa lubasid mitte enam põgeneda.» Ivan Nikititši toon on rahulik ja lihtne. Ei saa öelda, et veendunud. Rõhutatud veendumuse taga peitub

sageli ebakindlus, inimene nagu veenaks iseennast, kui aga kõneldakse nii loomulikult, nagu puhub loomulikult tuul või sajab vihm, mida sa siin veel vastu valedad! Puškin ei vaieldud.

«Lubage siis Odessasse!»

Odessasse ei palunud ta esimest korda, kuid Inzov ei pidanud seda sobivaks, vähemalt mitte seni, kui Peterburist pole vastust. Pole imestada, et Puškinil oli igav ja ta korraldas endale vahetevahel meelelahutusi. Sellise järjekordse meelelahutuse lubas ta endale ühel lõunasöögil kindral Bologovski juures.

Kindralmajor Dimitri Nikolajevitš Bologovski juhatas Kišinjovi paigutatud diviisi teist brigaadi. Ta oli aastat kümme kindral Puštšinist vanem, kuid näis oma iseloomu tõttu nooremana. Ta armastas napsitada ja teravmeelsusi öelda, tema kohta räägiti hulgaliselt anekdoote; neid ta eriti tagasi ei tõrjunud ja armastas kuuma peaga ka ise enda kohta lugusid jutustada. Kuid kõigil oli teada, et ei tohtinud tema kuuldes vihjatagi sellele, et ta võttis osa keiser Pauli mõrvamisest. Tema oli see, kes tõstis juukseidpidi üles mõrvatu pea ja lõi selle vastu maad. «Vaadake türanni!» oli ta öelnud ja rahulikult oma verrega määritud sõrmed mundri vastu puhtaks pühkinud. Ta oli siis kõigest kahekümne viie aastane, ja kuigi ta oli valves tol mälestusväärset üheteistkümnenda märtsi ööl, oli ta vist tugevasti purjus — «kuraasiks».

Puškin lõunatas alati pühapäeviti tema juures. 1823. aasta üheteistkümnendal märtsil oli just pühapäeval ja Puškinile meenus peremehele tähtis aastapäev. Bologovskite juures oli kärarikas ja lõbus nagu tavaliselt. Veini oli rohkesti ja Puškin osutas sellele tublisti tähelepanu. Ta istus Aleksejevi kõrval.

«Eks ole, Nikolai Stepanovitš,» ütles ta tasakesi, «kui rõõmsalt meie kindral keiser Pauli mälestab.»

«Ole vait, Puškin,» vastas Aleksejev, «sa tead ju...»

«Aga mis minul sellest on!» vastas Puškin norivalt.

«Mina tean, aga tema peab minust veel paremini teadma.» Ja peeker käes, tõusis ta püsti ja hüüdis valjusti: «Dimitri Nikolajevitš, teie terviseks!»

«Aga miks? Mis põhjusel õieti?» küsis kindral arusaamatuses.

«Täna on ju üheteistkümnendal märtsil!» vastas Puškin, etki saabunud üldises vaikuses.

Tõtt öelda, ei olnud tal kavatsust seda eriti rõhutada, oletades, et kindral taipab niigi. Kuid Bologovski ei taibanud ja küsis, aga kui küsitakse, peab vastama! Oli väga piinlik, kuid skandaali siiski ei tulnud. Bologovski leidis end kiiresti ja tuli olukorrast välja.

«Aga kust teie teadsite?» pöördus ta Puškini poole. «Best tõepoolest on täna minu vennatütre Lenotška sünnipäev.»

Ja kõik hakkasid kindralit õnnitlema. Mõni taipas, mõni aga jõi puhtast südamest tundmatu neiu terviseks, kes kindrali sõnade järgi elas Smolenskis. Kõik tõusid lauast, peremees aga istus malelauda, teades ette, et kaotab.

«Kõneldakse, et sa viskasid jälle vembu?» küsis Inzov järgmisel päeval pärast seda juhtumit.

«Mul on nõrkus ajaloo vastu,» vastas Puškin süütult, «ja andsin ainult täpse õienduse.»

Imekombel ei teinud Ivan Nikititš talle peapesu. Ta muutus isegi nagu mõtlikuks ja ütles kergelt sõrmedega lauale trummeldades nagu iseendale:

«Missugune ta ka oli, kadunud monarh, kuid iga inimene peab surema loomulikku surma.»

Inzov ütles seda üldise sententsina, kuid Puškinile meenus sel hetkel tahtmatult, mida räägiti selle inimese kohta, kes kandis kogu eluaja pseudonüümi «Inakozovut».

Varsti saabus ka vastus Peterburist, mis oli adresseeritud Inzovile: tsaar ei lubanud Puškinil puhkusele. Puškin vastas tsaarile, vabastades lihavõttenädalal üheksat linnukestest, kes elasid Inzovil puurides:

On võõrsil jäänud pühaduseks
üks vanaaja komme mul:
ma vangist päästan linnukese
sel kevadpüha hommikul.

Ja rinda tõuseb lootus hele;
ei saatusega nurise,
kui ainsalegi olendile
sain kinkida ma priiuse!

Ivan Nikitiš, kellele Puškin selle luuletuse ette luges, oli südamest liigutatud.

«Noh kannata, anna aega. Kuid ilma ülesandeta ei saa ma sind minna lasta. Sõidad mere äärde ravile.»

Puškin muutus rõõmsaks. Talle hakkas koitma lootus päriselt Odessasse üle kolida. Ta töötas palju, jalutas. «Bahtšissarai purskkaev» oli lõpetatud. Alustas. «Onegin». Kui ta lühikestes luuletustes reageeris otsekohe tekkinud mõttele või puhkenud tundele, siis poeeme haudus ta kaua. Ta vajas distantsti, et näha kõike tervikuna, saavutada proportsioonide harmoonia ja anda kõigele täpne koht. Nii nägi ta ära ja embas ainsa pilgu lumiste mäeharjade kauge pere, nii haaras ta linnast lahkumisel tagasi vaadates selle üldilme ja üksikute osade vastastikuse seose.

Just nii oli ka poeemidega: Kaukasus, Jekaterinoslavi röövlid, Bahtšissarai, — kõik see oli juba leidnud oma vormi, kuid mustlased otsisid end veel, nad otsesid kui rändasid veel ringi tema loomingulistes mõtetes. «Onegin»... — juba ainuüksi see, et poeet vajas veel suuremat kaugust oma Peterburi nooruspäevadele pilgu heitmiseks, ennustas teost, mis ka oma mõõtmelt ületab kõik senised. Kui Voltaire'i «Neitsi» koosnes kahekümne ühest laulust, miks siis mitte kirjutada «poeem, kus laule kakskümmend viis»? Muidugi, see on pigem romaan, ja tema tegevus võib hõlmata kogu elu, kangelane võib muutuda elukaaslaseks.

Puškin elas jälle läbi seda täiesti erilist tunnet, mis kaasneb suure teose algusega. Midagi taolist elab inimene läbi pikale reisile minnes. Teemoon on valmis pandud, kaerakott nööriidiga sõiduki taha seotud. Pilev algas varem kui tavaliselt, ta on noorem kui tavaliselt ja kasvab meie silma all. Puud on juba virgunud, kuid kümblevad veel külmas kastes. Veel pisut — ja päike ulatab neile kuivatamiseks kiirtest kootud peenima käteräti: seda jätkub kõigeks ja kõigile. Hääled ise ja see, kuidas nad jõuavad teie kõrvu, — kõik on noor.

Jõud, valmisolek, elevus aga pulbitsevad nagu kevadised mahlad puus ja mõtted ning kujutlused paisuvad elust nagu pungad oksal. On hetki, kus näib, et kõik nad puhkevad korraga. Kuid ollakse ju inimene, mitte

aga kas või tore puu. Te istute sõidukisse ja juhite seda. Iga teekäänak toob uusi vaateid, kuid silmad on ilka needsamad — teie omad, kuigi nad muutuvad üha erksamaks ja terasemaks. Nad näevad kõike, kuid valivad välja seda, mis tarvis. Ja kõigist asjaoludest on kõige tähtsam see, et looja ja organiseerija on ju poeet ise.

Kuid ka see esialgne tunne — valmisolek õitselepuhkemiseks ühekorraga — ka see ei lähe asjatult kaotsi, see immutab lõpuks kogu teose. Teosel on oma hingamine, maneerid ja värvid ning autor vaatab sellesse nagu vette järves, sellesamas järves, mille ta ise on kaevanud, mille ümber on istutanud puud, kuhu on ehitanud tammi ja sillakesed. Hoolitsus ja mõtted, keskendumine, hinge rikkus ja eneseunustamine töö — kõik see on töörõõm, mis loob uue elava elu!

Kuid võib-olla eemaldab see inimestest ja sündmustest, mis toimuvad kaasinimeste ja rahva elus? Naeruväärne oletus! Puškin ei sulgunud töötamiseks sugugi mingisse mungakongi: ka jõgi ei voola ju ainult virvendades, vaid laksus ka vastu kaldaid.

Puškin jalutas palju. Kohtab ametnikku.

«Ah, Aleksander Sergejevitš! Tulite muidugi, muusa käevangus, zefiiri hingama?»

Hommik on imekaunis ja zefiir on tõepoolest hea. Kuid teel Kišinjovi küngastele läbib Puškin ka turu tema paljumeelse käratsemisega, rõivaste kirevusega, vaidlustega, hõigetega, kauplemise ägedusega. Puškini ei lähe ametniku teenistuskoha suunas.

Kui aga ametnik, lisades veel komplimendi Puškini rahvapärasusest, vastutulija küsimusele usalduslikult vastab, et tal seisab ees omastkohast huvitav asi, kas või näiteks vangide ärasaatmine türmist, võtab Puškin otsekohe muusa asemel härra ametniku käevangu. Nii õnnestus tal kord ka oma vana tuttavat Polüfemost vanglast teele saata.

Endine munk kadus vahel silmapiirilt, siis ilmus jälle. Sellest ajast peale, kui Puškin asus elama Aleksjevi juurde, jälgis ta tahtmatult elu Naumovi, oma endise peremehe majas: Aleksejev elas seal kõrval. Ivan Nikolajevitš ise märatses vahel pisut, kuid rahu-

nes kiiresti, ja jällegi oleks võinud teda kirikusse küünlaid müüma panna. Polüfemos, lõbus munk, aga («Teie helde käe tõttu, Aleksander Sergejevitš!») andus nähtavasti täielikult oma avarale loomusele. Ta oli juba korduvalt kinni istunud ja vabanenud, nüüd saadeti ta asumisele. Kuid kloostri omandatud ilmet ega targutamist polnud ta kaotanud, nagu oli säilitanud ka lõbususe, mis pulbitses temas Kišinjovi elu ja Kišinjovi jookide mõjul.

Ja nagu varemgi tajus ta elu kuidagi muretult, muutades teda omamoodi «nagu palsamit». Kõik see oli muidugi patt, kuid «andeksantav seesinatse pettuse ilmsüütuse ja meelte ülisiira magususe tõttu».

Puškinil oli temast tõsiselt kahju, kui ta vanglaväravast väljudes hüvastijätkuks oma laia kämbla sirutas ja uljalt peaga konvoi suunas viibates valjusti ütles:

«Siber on kaugel, aga ehk näeme veel!»

«Mis ta mulle ennustab — Siberit?» mõtles Puškin. Kuid Polüfemos pilgutas silma ja naeratas.

«Ütlen, et Siber on kaugel, minul aga, ausad inimesed, on jälle pikad jalad!»

Nüüd naeratas vastuseks ka Puškin.

Ilmselt oli Kišinjovis mingi ajajärk lõppemas. Kõik vist tuli teade, et Orlov «arvati armeesse», kuid mingit uuele kohale määramist ei järgnenud, tähendab: jäeti täiesti ilma kohata. Ta käis peale, et teda kohtu alla antaks, kuid seda ei tehtud. Nagu Orlov, nii sõitis ka Ohhotnikov Moskvasse ja varsti tuli teade, et ta on surnud. Kõneldi krahvi Mihhail Semjonovitš Vorontsovi määramisest Odessasse. Liprandi oli varem tema alluvuses kaua aega teeninud ja seepärast oli loomulik, et Vorontsov oleks ta enda juurde teenistusse võtnud.

Vladimir Fedossejevitš Rajevskil jätkusid Tiraspolis lõppematud rasked ülekuulamised. Kuid temalt ei saadud midagi teada. Mitte Liprandi kaudu, vaid teisi teid mööda jõudis Puškinini uues redaktsioonis «Läkitus sõpradele». Seal oli ridu, mis oli määratud otseselt temale; nad haarasid teda uue jõuga:

Las teiste laulus kõlab arm!
Aeg selleks liiga ränk ja karm,
kus vägivald meid pillub ringi
ja kisub puruks piinapingil,
kus sõna, mõte, süütu pilk
on vandenõu, ja silmapilk
ta kistaks tapalava ligi,
kus rahvas, laubal hirmuhigi,
veel vaevalt julgeb hingata.

Nii kõlasid ka vanglast Rajevski üleskutsed nagu südametunnistuse hää. Kuid näis, et ka väljaspool vanglat oli sedapuhku kõrb, surnud vaikus. Puškin püüdis leida mõne üldistava kujundi, kuid kõik see jäi mustanditesse. Suur, ärev, vaba Kišinjov muutus minevikuks, alles jäi kaardimängu ja ballide Kišinjov, väike tükike tohutu suurest Venemaast!

Kes, lained, peatada küll suutis
teid veeretanud tormihood,
kes liikumatuks tiigiks muutis
te võimsad, mässulised vood?

Vood, mässake ees tõusva tuule,
et langeks ahelate ring.
Kus vabaduse äike? Kuule!
Sind ootab vete vangis hing!

Inzov nägi Puškinini piinlemist ja lubas tal lõpuks Odessasse sõita.

KAHEKSATEISTKUMNES PEATUKK

SINISE MERE ÄÄRES

«Tahaksin sulle, kallid hing, kirjutada terve romaani — oma elu viimasest kolmest kuust. Asi seisab selles, et mu tervis nõuab juba ammu mereveevanne, ja mul tuli teha suuri jõupingutusi, et Inzov laseks mind Odessasse — jätsin oma Moldaavia maha ja tulin Euroopasse. Restoranid ja Itaalia Ooper meenutasid mulle endisi aegu ja, jumala eest, uuendasid mu hinge. Sii sõitis siia Vorontsov, võttis mind lahkelt vastu ja teatas, et ma lähen üle tema alluvusse ning jään Odes-

sasse — näib, et see on hästi —, kuid uus kurbus ängistab mu rinda — mul hakkas kahju mahajäetud ahelatest. Sõitsin mõneks päevaks Kišinjovi, veetsin need seal ärarääkimata eleegiliselt — ja sealt jäädavalt lahkudes õhkasin Kišinjovi järele. Nüüd olen jälle Odesas ega suuda ikka veel harjuda euroopalike eluviisidega — muide, ma ei käi kuskil peale teatri.»

Nii kirjutas Puškin kahekümne viiendal augustil Ljovuškale Peterburisse. Arvatavasti teadis vend enne Aleksandrit midagi tema eelseisvast ümberpaigutamisest Inzovi eestkostmise alt Vorontsovi eestkostmise alla. Seda taotles Vjazemski virgutusel energiliselt Aleksander Ivanovitš Turgenev, kellel õnnestus see plaan läbi suruda niihästi minister Nesselrode (Kapo-distrias oli juba ammu erus) kui ka Vorontsovi enda juures. Krahv Mihhail Semjonovitš Vorontsov suvatses anda nõusoleku ja noore poeedi oma eestkostmise alla võtta, et «päästa tema kõlblus» ning «anda talendile vaba aega ning jõudu arenemiseks».

Puškin sai muidugi üsna varsti tunda selle libeda magnaadi üleolevalt solvavat suhtumist, ja sellessamas vennale saadetud kirjas rahapuuduse üle kurtas teatanud ta kindlalt: «Vorontsovi leival ma elama ei hakka — ei taha, ja kõik.»

Niisiis on Puškin jälle mere ääres, kus möödubki viimane aasta tema pagendusest Lõunas.

Ta peatus võorastemaja «Renault» nurgapealse rõduga toas, kust avanes vaade merele. Ta tõusis alati vara ja läks sedamaid mereranda; pärast suplust astus ta ühte rannäärseesse türgi kohvikusse, milliseid seal oli rohkesti. Ta jäi sinna istuma, sageli seljas Kišinjovis muretsetud kirju arhaluk, peas idamaine müts, ja nautis kange musta kohvi lõhna. Tassid olid tillukesed, poolenisti täis põhja settinud kohvipaksu; kohvipaksust tuligi kokkuhoidlike ja väärivate peremeeste peamine kasu.

Rannakohvikutes käib rohkesti mitmesugust rahvast välismaa laevade kipreid ja madruseid, poeselle ja äriagente, nurgaadvokaate ja kindla elukutseta või sellise elukutsega inimesi, millest võis ainult sosistades rääkida. Siin sõlmiti tehinguid ja tundus raha lõhna; kõige

sagedamini võis siin kuulda suurte ja väikeste rahasummade nimetamist.

Badamas, kuhu saabus mitmevärviliste lippudega laevu, oli veelgi huvitavam. Elav, paljusid keeli kõnelev rahvasumm oli kärerikas ja liikuv. Siin kohtuti ja lahkuti, kuuldi uudiseid. Võõramaist kaupa toonud laevad ei puhanud kaua ja võtsid peale kodumaise raske riiu, villa- või nahalaadungi. Siia tulles ei kandnud Puškin enam idamaist mütsi ega arhalukki, tänavale ilmus ta hoolikalt kinninööbitud musta kuuega ja musta kübaraga, kuid kepp oli tal alati kaasas.

Ka Odessas töötas ta väsimatult, jättes «Onegini» kirjutamisel vaevalt päeva vahele. Ta oli nüüd nii harjunud poemi omapärase stroofiga, et tal tulid isegi tänaval või kasiinos meelde lühikesed ilmekad read, mis nagu ise tõttasid neile määratud kohale. Varem harrastas Puškin oma poemides vabade riimide koostöö ja jutustuse voolavust. Ta lubas endale ka siin üleminekuid ja kõrvalekaldumisi, kuid neljateistkümnerealise stroofi kohustuslik ning muutumatu vorm oli suurepäraseks tugipunktiks: mitte poem, vaid romaan värssides!

Kogu romaan tervikuna ei omanud veel selgeid piirjooni, need olid alles aimatavad, kuid romaani jaotamine üksikutesse peatükkidesse võimaldas keskenduda iga peatüki piirides, kirjutatud ja veel kirjutada jäänud stroofide vahel aga võimaldas tunnetada iga peatüki täpset vormi ja ulatust, tema sisemist mahtu. Mõtisklustes olid kujunenud töö jaoks oma suur plaan ja väikesed plaanid, ja iga stroof eraldi moodustas omal viisil lõpetatud koostisosa. Seetõttu oli kogu romaani loomiskäik, vaatamata kõrvalekaldumistele ja tema arendamisel tehtud käänakute kitsendamatu lemmikule vabadusele, siiski rangelt möödupärane.

Veel enam. Võiks öelda, et see rangus andiski vabadusele seadusliku õiguse. See oli väga omapärane ja enamoodi reibas tunne. Ja oli muidugi ka kunstniku rõõmu, mis kaasneb iga uue endaavastamisega. See on, nagu sirutaks puu avarusse uut oksa, mis ootamatult muudab ja rikastab tema nähtavat kuju, millega ta ise juba nagu oli harjunud. Samasuguseks avastuseks ja

rõõmuallikaks olid «Mustlased», mida ta alustas talvel, olles Odessas juba kodunenud; seal oli värskeks rõõmuallikaks — leida elav dialoog.

Kui elav dialoog «Mustlastes» teda kui kunstnikku rõõmustas, oli sama teos ometi ka täis pingsaid tundeid, mis otsisid lahendust. Need olid üksteisega seotud, ja Puškin ületas siin võib-olla esmakordselt isiklike elamuste piiri. Tõsi küll, poeemis leidus ka tema isiklikke jooni. Puškinil, nagu tema kangelaselgi «kord ihaldades kuulsusrõõmu... süda rutemini löi», «aeg-ajalt raputasid rajud ta pähe pahisedes lund», kuid ta vaatas nüüd kõigele sellele kõrvalt. Aleko (nii olid mustlased ka Puškini enda ümber ristinud) põgenes linna vangipõlvest, kus

kõik siirus müüakse seal maha
ja ebajumalate ees
pead painutades igamees
vaid anub ahelaid ja raha.

(Tõlkinud B. Alver)

Teda ennast «jälitab seadus», ta on «pagenduses», ka tema otsib täielikku vabadust, kuid teeb seda meelevaldselt ja jääb üksildaseks, mahajäetuks. Mässulises ranges poeemis ristlevad mitmed teemad, kuid kõige karmimalt kerkib esile individuaalse vabaduse õiguste ja piiride küsimus. «Mustlased» lõpetas Puškin küll hiljem, kuid teose kandmise ja sünnitamise valud elas ta üle Odessas.

Puškinit nähti ainult väliselt: elavana, lõbusana, teravmeelsena, vahel salvavana, vahel ülemeeelikuna, kuid mis on selles erilist? See võis olla armas, lõbus ja vahel ka ebameeldiv, kui naerdakse sinu enda üle, ja vastupidi, meeldiv, kui hamba alla pole sattunud teie, vaid teie sõber, ent kas võlu seisab siis selles? Puškin aga oli hurmav ka siis, kui ta just oli kedagi kriimustanud. Kas pole see paradoks? Ei sugugi. Kuigi ta selleks ei teinud mingeid pingutusi, võlus ta oma avara loova hingega, mis ei olnud küll päris mõistetav, kuid tajutav ja elav.

Ja ometi oli hetki, mil ta sisemaailm sai nähtavaks

ja selgeks ning avanes vahel isegi neile inimestele, kes sisemiselt temast väga kaugel seisisid.

Puškinil oli vana tuttav «Arzamassi» päevilt — Filipp Filippovitš Wiegel, arukas, kuid ebameeldiv ja salakaval inimene, kes teistega ei seltsinud. Kahekümne kolmanda aasta suvel oli ta Vorontsovi juurde teenistusse määratud ja samasse võõrastemajja Puškini naabrusesse elama asunud. Ta pidas päevikut ja see sisaldas samapalju tinti kui pahatahtlikkust inimeste suhtes. Kuid ka see inimene kirjutas: «Puškini jutt, mis nagu elektrikepikesega puudutas minu mustade mõtetega koormatud pead, äratas äkki tuhandeid elavaid, lõbusaid ja nooruslikke mõtteid, tasandades meie vanusevahet. Muretus, millega ta oma tulevikku vaatas, sundis sageli ka mind oma tulevikku unustama... Kas olid need ainult värsid, millega see inimene mind kütkestas? Vahel keset tühist, lõbusat lobisemist tuleb tema hinge või südame sügavusest helge, uus mõte, mis mind imestama paneb ja näitab, kui avar on tema mõistus.»

Wiegel imetles tema lõbusat meelt ja mõistust. Liprandi, kes vahel Odessasse ilmus ja siis jälle kadus sealt Vorontsovi ülesandeid täites, nägi temas muud. Ta nägi, kuidas Puškin Odessas vaevles, isegi rohkem kui Kišinjovis. Need kaks karmivõitu inimest, kes teineteist üldse ei talunud, olid ühtemoodi Puškini võlu küttes, ja seda eelkõige tema mõistuse pärast. Kuid Odessas oli küllalt avarust ka Puškini tunnete: oli ta ja Odessas jälle mere ääres!

See linn ei sarnanenud millegi poolest Kišinjoviga. Siin oli kõik teisiti. Inzovi patriarhaalse kodu asemel oli siin uue asehalduri uhke loss, kus endale kuigi suurt vabadust ei saa lubada; ärritusest väljapääsu leiad ehk mõnes hetkeliselt loodud epigrammis. Mõisnike asemel, kes valgusid oma kirevasse ja kärarikkasse, kuid ühtsegu kodusesse ja avarasse Bessaraabia pealinna, kuhu nagu määratu suurde majandisse sõitis kokku rohkesti kapitali, kes siia elama jäidki, oli Odessas, samuti kirevas ja elevusrohkes, peamine milleski muus.

Linnale andis põhilise ilme kaubandus. Suurärimehi viibis ka Vorontsovi lauas. Krahv oli Inglismaalt kaasa

toonud lugupidamise kaubanduse, tööstuse ja pankade vastu. Kuna ta ise oli tohutu rikas, ei olnud ta silm isiklikult kuidagi ega millestki huvitatud. Ta soodustas seda kõike riiklikust seisukohast. Tänu üheksateistkümnendal aastal Odessale antud vabasadamade õigustele, voolas siia tollivabalt lakkamatult välismaa kaupu, ja mitte ainult Venemaa jaoks. Transiitkaubad levisid siit läände — Austriasse, ja Kaukaasia kaudu idasse — Pärsiasse.

Piki randa, kus oli ette nähtud Ranna puiestee, kerkisid aadlike üksikelamute kõrval ka kaupmeeste ja pangategelaste majad, mis esimestest oma suuruse poolest maha ei jäänud ja ehituse vastupidavuse ning soliidisusega neid isegi ületasid. Palju suurärimehi elas ka linna teistel tänavatel. Mõnes sellises majas käis ka Puškin, kõige sagedamini küll prantslase Sicard'i ja serblase Ivan Stepanovitš Riznitši pool. Mõlemaga algas tutvus teatris, kus Puškin oli alaliseks külaliseks. Sicard korraldas lõunaid harva ja sinna olid kutsutud ainult mehed. Ta kogus enda ümber huvitavaid inimesi, lauas tekkisid elavad vestlused ja seda maja oli meeldiv külastada.

Riznitši juures käis segaseltskond ja sinna võis ka kutsumata sisse astuda. See endine Austria pankur, kes nüüd Odessas viljaekspordi kontorit pidas, jäi kodus kuidagi kõrvale. Majas oli lõbusaks perenaiseks tema noor naine, kahekümneaastane Amalia Riznitš.

Puškiniga juhtus, et aamoor talle oma noolt sihtides otse südamesse tabas. Jä see ei sündinud ainult selle pärast, et tema soontes voolas esivanemate kirglik veri, vaid see oli ka poeetiliselt ilu vaimustav tajumine. Juba Kiievis oli talle vilksatanud üks selline kaunitar, kes teda hetkeks pimestas. See oli nagu välg, mis merre sähvatas: Karolina Sobanska, tuntud poola romaani kirjaniku õde. Puškin kohtas teda ka Odessas, kuid mingit lähenemist sellest ei kujunenud. Ja mitte selle pärast, et seltskonnas selle naise poole kõõritati, et ta oli ebaseadusliku naise seisundis, — Puškinil poleks see vähimalgi määral häirinud! — kuid pigem küll sellepärast, et tal oli meheks Araktšejevi soosik, karjerist ja salaagent krahv Witte. Mingi imeline vald

hoidis Puškinil tagasi, ja õnneks ei pööranud Karolina Adamovna ka ise suurt tähelepanu vene poeedile.

Aga kuidas see kõik oli teisiti Amalia Riznitšiga! Ta oli veel väga noor, ja veider oli teda daamiks nimetada. Ta oli lõbus, graatsiline ja vahel ka ülemeelik. Kõigesse tõi ta elevust ja kirge, käis ratsutamas ja harrastas tantsu kõrval kaardimängu. Ka tänavale ilmus ta meeste kübaraga ja pika sabaga ratsutamiskleidis — pikakasvuline, painduv ja sale.

Kommertsnõunik ja suurärimees Ivan Stepanovitš Riznitš oli ühtaegu ka teatri direktor. Seal, itaalia ooperi etendusel, esitleski ta oma naisele Puškinil.

Amalia Riznitš oli itaallanna, pärit Firenzest, ja tal olid erakordselt suured ilmekad silmad; nende värvus muutus kord tumedaks nagu lõunamaa sinine taevast, kord jälle võtsid nad maheda, sooja tooni. Oli raske tema pilgu eest ära pöörduda. Ta võlus Puškinil esimesest hetkest: «Naeratlevad huuled, naeratlev ta pilk...» Kõik sädeles ja mängles temas. Näojume ja elavate, kiirete liigutuste järgi oleks võinud arvata, et tal on suurepärase tervis. Kuid ta ise vist teadis, et talle pole antud kaua elada, ning ta ruttas elult võtma, mida suutis.

Järgmisel päeval pärast teatrietendust jalutas Puškin Amalia majast mööda. Amalia seisis rõdul, võttis tumedatest juustest naeratades roosi ning viskas alla. Puškin püüdis selle lennult kinni. Kõik see sarnanes ateeniga mõnest itaalia ooperist. Amaliast õhkus selle õnnistatud maa võlu. Puškin küsis žestiga, kas võib sisse astuda. Talle vastati kerge peanoogutusega, sõrm suul. Ta sai aru, et võib ja et seda tuleb teha tasa.

Nii hakkaski ta käima tema majas, ja seejuures mitte üksnes vastuvõttudel, kui oli palju rahvast; vahel saatis ta Amaliat ka ratsasõidul ja ootas teda sageli pärast lõunat, kuni naine ümber riietus, et koos teatrisse sõita.

Odessa teatril oli peafassad otse mere poole. Teatrihoone oli väliselt kaunis — frontooni ja sammastikega; sisseastumise kaunis, avar ja valge oli ta ka seestpoolt. Amalia oli teatris nagu kodus. Ja mitte ainult sellepärast, et ta mees oli teatri direktor. Ei, itaalia muusika, itaalia aariad, tema ise alumisel rõdul asuvas

direktoriloožis — see kõik oli nõiduslik, nagu polekski ta lahkunud oma sünnimaalt, ja kogu see kätärakas, eri keeli kõnelev piduehtes publik oleks nagu mingi ime väel tema kui perenaise juures külas. Vahel tundus see ilmsi nähtud unena.

Mõnikord sõitsid nad teatrisse paadis, kuid eriti meeldiv oli kojutulek mööda merd, kui mitmevärvliste laternate tuli vees peegeldus: just nagu Veneetsia! Muusika, meri, armastus, ilu...

Raskemaks ja keerukamaks kujunes olukord vastuvõtuõhtutel Riznitšite majas. Ivan Stepanovitši vastuvõtud olid suurejoonelised. Suurärimees ei tahtnud asehaldurist milleski maha jääda, vaid püüdis mõnel asjas teda isegi üle trumbata. Ta laevad laadisid Vene-maa nisu ja töid Itaaliast apelsine, sidruneid ja mandleid, ning Riznitš võis nendega esimesena uhkeldada.

«Ega Ivan Stepanovitšil ole nagu teistel,» öeldi tema kohta. «Puuveli Messiinast, naine Firenzest...»

Tõsi küll, nende õhtutega Riznitš üksnes ei uhkel-danud, vaid ajas ka oma äriasju. Puškin nendesse muldugi ei tunginud. Teda piinas miski muu. Amalia oli palju austajaid, mis oli loomulik. Kuid austajate rin-gis oli väga rikkaid aastates inimesi, kellega Amalia kaarte mängis — hasartselt, õnnelikult, mees aga jõi seejuures alati varju. Kas ta siis tõesti... Kas tal rahal oli tööpoolest mingi võim tema üle?

See mõte piinas Puškinit ja andis tema tunnetele eriti terava, kurnava iseloomu, sest sellest ei julgenud ega saanud ta temaga ainsatki sõna rääkida. Ta tõrjus ise neid piinavaid mõtteid endast eemale. Kuid talle näis, et ühel neist inimestest, kellesse kuidagi poleks saanud kiinduda, olid Amalia üle nagu mingid erilsed õigused, mida ta ei varjanudki...

Armukadedus näris Puškinit. Talle näis, et see naine sarnaneb mingi kohutava haigusega, mida ei suuda tagasi tõrjuda, — katku või palavikuga. Vahel tekitab see temas lootusetut tuska, ja siis tundus talle, et ta mõistuse kaotab. Tal tõusis palavik, ta peaaegu sonis ja meenutas Weltmanni sonivat ennustust, just seoses Odessaga... Saatan või mitte saatan, kuid oli tunne nagu läheks tuleriidale...

Onneks oli niisuguseid hooge harva ja need läksid kiiresti üle, nagu oli kiire ja mööduv see lõunamaine kiresööstki. Mõtiskluste hetkil nägi ta ennast ja Amalia-t nagu kõrvalt:

Kas mulle, armsaim, andestad sa veel
mu mõtted ärevad ja tunded kiivad?
Sa mulle truu, kuid millest kurb mu meel,
miks mind su pilgud eksiteele viivad?
Kui piirab sind suur austajate ring,
miks kõigile nii lootustandval laugel
sa püüad meeldida, et süttib nende hing
su pilkudest, mis leebed ja nii rauged?

Vahel nägi ta kaldalt, kuidas Amalia rikkalikult ehitatud paat mööda liugles, ning ta mõtted kandusid Veneetsiasse. Paadis olid tema ja üks soliidseist austajaist. Neid oli kaks — poola mõisnik Isidor Sobanski ja temast pisut noorem, kuid samuti juba eakas krahv Jablonovski. Neid nähes kahtles Puškin alati: kumb? Ja näe, Amalia sõidab ühega neist; süda tõmbus kokku... Kuid kujutlusse kerkisid õrna kaunitari sädelevad silmad, ja sündisid mitte epigrammid vihatud võistlejaist, vaid kerged, nägemuslikud read Itaaliast:

Õo on valge; taevatelgil
paistab Vesper kuldsel helgil.
Doodž on vana, kuid mis sest —
gondlis noor tal dogaress.

Jah, palav tunne noore kaunitari vastu oli ka poeetiliseks elamuseks. See, et ta oli itaallanna, oleks nagu viinud Puškini neisse maadesse, kus ta lapsepõlves oli nii mitmeid kordi kujutluses viibinud, ja nende vahel-kord sarnanes ajuti muinasjutuga, elus kehastunud poeemiga.

Niisama kiiresti ja äkki, kui see lühike romaan algas, nii ta ka katkes. Talve algul sündis Riznitšitel laps, Amalia tervis murdus ja mees saatis ta kevadel kodumaale. Ta sõitis kaasa kuni piirini, välismaal aga ootas naist rikas austaja. Temaga koos sõitiski Amalia edasi. Teda kõike oli võimalik ette näha ja Riznitšite ning Puškini vahelised suhted katkesid juba ammu enne Amalia ärasõitu. Kuid nende lahkumine kujunes siiski raskeks ja piinavaks.

Novembris sõitis Odessasse Maria Rajevskaja oma õde Jelenat külastama, kes Vorontsovide juures elas. Rajevskid olid krahvinna Jelizaveta Ksaverjevna sugulased. Jelena tervis oli veidi paranenud ja erilist kartust ei tekitanud, kuid ta oli siiski väga kõhn ja pidi end hoidma. Ta ei võtnud isegi tantsudest osa ja ainult vaatas pealt, kuidas teised tantsisid. Ta tõmbus üha rohkem endasse. Oma vennast Aleksandrist, kes hüüdis tihti ja vahel pikemat aega Odessas viibis ning samuti Vorontsovide juures peatus, oli ta kuidagi hoo- pis võõrdunud. Kuid õe küllasõidu üle oli ta nii õnnelik, et rõõmu pärast öösiti magada ei saanud.

Maria jäi Odessasse peaaegu jõuludeni. Oleks võinud arvata, et Gurzufi päevad on tagasi tulnud. Kuid midagi ei kordu ja Gurzufiga polnud nüüd midagi ühist.

Kogu Rajevskite perekond — vennad, õed ja isa — oli tugevasti Puškini südames. See vist oli ainus perekond, keda ta pidevalt armastas. Pärast Kaukaasiat ja Krimmi nende vahekord ei katkenud, vastupidi — vahel näis, et saatust ei lasegi Puškinil sellest perekonnast lahku minna. Nüüd eemalt vaadates mõistis ta, et kindral Rajevski kolmest tütredest oli talle kõige lähedasem siiski Maria, kes selle aja jooksul oli nurgelisest, vallatust tütarlapsest sirgunud puhta ja kindla iseloomuga kauniks tõsiseks neiuks. Ta tunnistas endale, et nende elus oli olnud hetki, mis oleks võinud otsustavaks saada. Kuid sellisteks need ei saanud.

Mis siis takistas seda?

Põhiline, mis neid lahutas, oli vist see, et mõlemal oli omamoodi väljakujunenud iseloom. On imeväärne ja väga haruldane, kui kaks kindlapiirilisel väljakujunenud individuaalsusega inimest saavad ilma seda kaotamata moodustada ühtse, harmoonilise terviku. Sage- damini sünnib midagi muud: üks allutab teise; üks kahest alistub, ja sellise kalli hinna eest saavutatakse kindlus; kindlus, kuid mitte harmoonia. Maria oli vara välja kasvanud ja kujunenud, Puškin aga kasvas lakamatult edasi ega olnud veel kaugeltki lõpul oma kasvamisega. Väliselt küll vang, arenes ta täielikus vaimses vabaduses.

Ja kuigi ta oli juba haruldaselt omapärane, karakterne, arenes ta karakter pidevalt edasi. Tema polnud veel saabunud aeg (seda ei tulnud ka hiljem üsna kaua), mil oleks tekkinud käskiv vajadus korraldada isiklikku elu.

Aga kirg? Jah, see maruhoog oleks võinud nagu torm kõik teelt eest ära pühkida. Kuid sellele tuulele oli tõlkeks kogu Rajevskite perekond — Puškini armastus nende vastu, siiras ja kindel austus. Ja kirg, mis midagi ei luba ega millekski ei kohusta, niisugust kirge ei tekkinud.

Vastupidi, miski ega mitte keegi ei takistanud tema teisi tundeid Odessas. Amalia Riznitši mehest ei pida- nud ta üldse lugu; tutvunud lähemalt Vorontsoviga, kes teda solvas, hakkas ta krahvi otse vihkama.

Maria ja Puškin polnud oma suhetest rääkinud. Väli- selt oli nende vahekord endine, ent kuidagi iseendast tuli, et nad teineteisest eemaldusid. Maria oli uhke ega näidanud ainsa sõna ega liigutusega seda, mis temas toimus. Puškin aga ütles endale: «Ta ei ole kunagi aru saanud minu tunnetest tema vastu. Krahv Olizarile öeldakse ära, kuid nüüd sõidab siia Volkonski, tuleb jälle üks kõrgema seltskonna abielu!» Nii kül- malt ja õelalt oskas ta vahel mõelda, teades ise väga hästi, et ta on Maria vastu ülekohtune. Ka Puškinil oli nõrkusi, kuid tema harukordne võimas jõud seisis selles, et ta neid puudusi nägi ja tundis ega õigustanud neid, aga raske oli oma vigu teiste ees tunnistada.

Muide, praegu ei juurelnudki ta nii väga oma suhete üle Mariaga; tal olid teised mured, ta põles nagu küü- nal ja ammutas uut jõudu ainult tööst.

Kuid tema töödesse ilmus Maria siiski. «Bahtšissarai purskkaevus» — «hall isa oli talle uhke ja oma rõõmuks almetas», jah, nii see ka oli; «Suurnikud küll käisid ringi Mariat naiseks ihates ja palju, palju noori hingi last unistasid õhates» — jah, ka see oli nii. Noh, aga see? Mariast eemal olles igatses ja kannatas ka tema

Ja tõrju meelet piinav kuju
su armastusest põlatust...

Ta kirjutas need read kuumalt ja... viskas nad minema, sest ta ei arvanud endal õigust olevat oma tunnetest Maria vastu avalikult kõnelda. Ja isegi seda mõtet ega viidet, et sellest ei tohi «avalikult rääkida», ei usaldanud ta trükis avaldada. Ärgu keegi lugegu, ärgu keegi kuulgu neid pihtimusi:

Su meeletuste pulmadele
sa ära lisa enam uuti!
Su luhtund armuulmadele
on makstud kulukas tribuut.

Vang vaene, võta mõistus pähe,
on hea, kui tundeid tuulutad!
Ja valjul lüüral see ei lähe,
et oma hullust kuulutad!

Ta viskas ära need read, kuid kas saab ära visata tunnet, mis neid dikteeris? Mõneks ajaks, ka pikemaks ajaks võisid küll temas justkui vaikida, tegelikult aga ainult sügavusse vajuda need hingestatud helid, mida tekitas temas Maria, kuid kõik tõeline, mis iganes ka juhtuks, ei saa muidugi surra, vaid ootab, et udu haihtuks ja tema aeg selgineks. Nii ei kao ka Maria Rajevska kaja kuju Puškini südamest.

Aga kas tähendas tema armastus tõesti hüljatud armastust või läksid nad teineteisest lihtsalt mööda, nagu kaks laeva merel? Kuid oli ju hetki, mil nende purjed lehvisid koos ja oli raske eraldada, millised nendest on ühel laeval või millised teisel, vastutuleval... Ja kas nad kohtuvad veel kunagi, ja kui kohtuvad, kas saavad teada teineteisest kõgu tõe?

Sinisel merel ei olnud tegemist selliste küsimustega ja ta ei andnud neile vastust. See võimas stiilia ei saanud ise rahu ega andnud rahu ka talle, otsekui paisates segi aja ja kihutades üles tundeid — laine laine järel, laine lainel. See ongi õige: meri ei alistu ajale. Ta sarnaneb ise igavikuga, lakkamatult muutuva, kuid pidevalt iseendas eksisteeriva eluga.

KATARIINA II MÄRKMIK

Eelmistel päevadel pärast Odessasse saabumist näis Puškinile tõepoolest, et vabadus on tagasi saadud, ahedad jäid Kišinjovi, kuid ometi igatses ta sinna — just nagu hüvasti jätma. Tõsi küll, tema jaoks oli Kišinjov suurel määral juba tühjaks jäänud, läbi põlenud. Vladimir Fedossejevitš Rajevski viibis tänini vanglas, ei ole ei Ohhotnikovi ega Orlove... Kuid kõik see oli, ja südame mälult ei saa midagi röövida. See oli terve ajajärk, nimelt vaba kasvamise ajajärk, hoolimata «ahelaist». Puškin teostas selle oma soovi ja külastas Kišinjovi.

Tagasiteel mõistis ta äkitselt, et ta oli Kišinjovist jäädavalt lahkunud, ning ta hinges liigutas end valus mõte, et ta polnud leidnud õigeid sõnu Inzovist lahkumisel. Seda juhtus temaga mõnikord. Alati ekspansivne, elav ja leidlik vaidluses, poleemikas ja jutuhoo, pani ta oma vaiksed tunded sõnadesse hilinemisega, kuidagi küll mõistetava viivitamisega.

Ivan Nikitiš aga on kõiges lihtne ning soe. Ta embas oma hoolealust sõbralikult, jättis käe kauemaks kui tavaliselt tema õlale ja ütles hüvastijätuks:

«Me elasime siin sinuga nagu maal, seal oled sa täies valguses. Ja nii viisi seal, lihtsalt... seda ära loodagi.»

Inzov teadis rohkem ja nägi kaugemale kui Puškin. Puškin hinges laulis siis meri ja teda haaranud kirk kaunitar Riznitši vastu, aga teel viibides õhkas ka tema südamest Kišinjovi järele. Kišinjov ise ja Kamenka, Kriev ja tema põgenemine steppidesse, Tultšini... Jah, need sõidud ja kõik see, mis sellega ühenduses, — kas oleks see kõik saanud toimuda, kui poleks olnud Inzov?

Too torises vahel ja vihastus, kuid ta ei viibinud Puškinist kõrgemal, vaid tema kõrval, — Vorontsov aga ei vaadanudki teisiti kui kõrgustest. Inzov ei olnud «ülem», ei olnud võimukandja, Vorontsov oli tähtis ja kõrge ülem. Inzov oli lahke ja hea, seda ise märka-

mata, — Vorontsov oli mahe kaalutletud külma mahedusega, mis Puškinilt lihtsalt marru ajas. Inzov oli täiesti loomulik, Vorontsov aga oli «tehtud». Inzov oli inimene ja noor Puškin oli temale inimene, ning miski inimlik polnud neile kummalegi võõras; kuid mis on siis Vorontsov — kas tõesti mitte inimene? Ka Vorontsov on inimene ning kirgedega inimene, kuid ka kired olid temas külmad. Kuna aga auahnus on kõige külmem kirk, siis oligi tema rohkem auahnitseja kui inimene, Puškinis aga nägi ta, — ning seejuures kauge vahemaa tagant — üsna lihtsalt väikest ametnikku arhivaari töökohal.

Kuid vähe sellest, et see ametnik istus aukandja ruumikas raamatukogus (seal tuhnis ta suure hoole ning tõelise mõnuga kappides ja riiulitel, avastades enda jaoks ülihuvitavaid dokumente), vaid ta lubas endale palju rohkem. Tema sõltumatus, teravused ja iroonia ajasid juba Vorontsovi marru. Kraiülem ei lubanud endale laskuda otsestesse sõnelustesse selle ulaka noore inimesega, sest ka krahv Mihhail Semjonovitši kired olid organiseeritud, ning ta pillas ainult harva mõned sõnad ilmse ülbusega. Teda selle eest duellile kutsuda? Võimatu. Ja Puškin pillas ka... epigramme.

Miski oli kuhjumas ja mitte ainult Puškini isiklikus elus. Kindral Orlovil läks halvasti. Ja üldse kõikjal oli nii. Isegi Deniss Davõdov, kes loodud sõjameheks, lasti erru.

Linnas räägiti laialt Wittgensteini teise armee vägede paraadist. Keiser jäi rahule ja tänas kõiki heldelt. Lõplikult oli unustatud ka Kisseljovi duell kindral Mordvinoviga, kelle Kisseljov surmas. Ka selle duelli üle vaieldi palju, ja tuliselt kaitses Puškin surmasaanud kindralit, väites, et too näitas suuremat autunnet, kutsudes duellile temast kõrgemal teenistusastmel seisva isiku. See ägedus oli paljudele arusaadav, kuid Puškin ise ei väljendanud siiski ka teist tähtsat põhjust, miks Kisseljov teda nii ärritas: Puškinile sai alles hiljuti teatavaks, et Vladimir Rajeovski arreteeriti just Kisseljovi käsul. Igatahes jäi Kisseljov keisri lemmikuna edasi.

Puškin kuulis midagi ka Pavel Ivanovitš Pesteli kohta. Aasta eest oli talle antud täiesti käest lastud Vjatka polk ja Pestel oli selle ühe aastaga eeskujutlikku korda viinud. Tsaar oli lausunud: «Suurepärane! Nagu kaardivägi!» Ja kinkinud Pestelile nagu mõnele teiselegi kolme tuhande tiinu suuruse mõisa.

Puškin ei kahelnud polkovnik Pestelis hetkekski. Kuid milline peab küll olema tema meeleskindlus ja milleks on ta enda määranud? Ja kas tsaar tõesti midagi ei aima? Seejuures oli armees kuni nelikümneend degradeeritud ohvitseri ja kuigi Kisseljov ise nende eest palus ning keiser oli vastu tulnud kõigile teistele tema palvetele, keeldus ta selle palve rahuldamisest.

Vahel näis Puškinile, et maailmas kunagi muudatust ei tulegi. Ta kadestas Byronit, kes läks võitlema Kreeka vabaduse eest, sest siin, Odessas, ei näinud ta enam esimeste päevade patriootilist tõusu. Püreneede taga purustasid Prantsuse väed revolutsioonilise Hispaania, tühistasid konstitutsiooni ja taastasid kuninga võimu. Revolutsiooni juht Riego hukati. Kui tsaar pärast vägede paraadi lõunalauas istudes sai teate, et Riego on vangistatud, ning sellest kõigile pidulikult teatas, hüüdis Vorontsov: «Kui õnnelik uudis, teie majesteet!»

Odessas, nagu juba seal tsaari lõunalauaski hämmeldas see väljaastumine kõiki. Puškin lahutas hiljem oma meelt tapva epigrammiga, lisades värve veelgi paksemalt: tema värssides käis uudis mitte Riego vangistamisest, vaid hukkamise kohta.

Tsaar ise lipitsemist ülemäärast
ei naeratussegagi kiitnud heaks.
Oo, meelitajad, tehes vempu säärast,
te ilguseski rühti hoidma peaks!

Aleksander Rajevskit kohtas Puškin sageli. Nad rääkisid palju igasuguste asjade üle. Puškin luges talle «tähtsissarai purskkaevu». Luule jõudis selle kuulaja vaevaliselt, kuid seda huvitavamad olid mõned tema öelad märkused. Ta ironiseeris väga ja naeris

selle üle, kuidas khaan Girei «lahingus minestas», kor-
rates mõnuga:

Ja keevas lahingute möllus
nüüd tihti pilti näha saame:
mõõk tõstetud, ta seisab seal,
kui oleks tardund löögi peal,
pilkk tulvil hirmu, nägu kaame,
ta tasa sosistab siis vaid
ja valab kuumi pisaraid.

«Hea, et vähemalt pisaradki, muidu oleks päris kuju
monument.»

Puškinil oli raske midagi vastu väita. Ta mäletas ela-
valt, kuidas ta Gurzufis kord samuti jäi mõttesse oma
liikumatu tšerkessi üle, kelle käes siiski «mõõk helkis».

«Sul on õigus,» ütles ta Rajevskile, «noored kirjanikud
ei oska üldse kirgede füüsilist liikumist kirjeldada. Lugejat
võib see naerma ajada.»

Aleksander Nikolajevitš oli rahul, kuid ei andnud
siiski järele:

«Muide, ka pisaraist ei saa ta abi. See on lihtsalt nagu
teine Bahtšissarai purskkaev: niiskust tilgutav monu-
ment!»

Puškin ei vastanud nendele sõnadele midagi, mõtles
ainult endamisi: «Noh, hea küll, see on kriitika, kuid
halb pole ka minu leid!» Ta hindas kõrgelt niisuguseid
tahtmatult tekkivaid vastavusi, ja värsid jäid, nagu nad
olid.

Kõik oli aga palju raskem ja süngem, kui jutt poliiti-
kale siirdus — kas seekord või mõnel teisel kohtumisel.
«Me kohtumised olid kurvad...»

Jälle meenutasid nad mõlemad Orlovi kirju Alek-
sander Rajevskile Kaukaasiasse. «Ma usun väga, et üheka-
teistkümnnes sajand ei jõua veerandini välja, ilma et ei
toimuks mõningaid imelikke sündmusi.»

«Seda kirjutas ta mulle kahekümnendal aastal.
Veerandsajandi möödumiseni on vähe aega jäänud. Ja
mida näeme? Imelikud sündmused on juba alanud,
kuid... Orlovile enesele. Ta on «armee koosseisu» mää-
ratud, see aga tähendab nüüd...»

«Moskva lähedusse?»

«Just nimelt! See aga ei tähenda praegu sugugi armee

koosseisu kuulumist, vaid kõigest «olla vabriku juures
ja tegelda oma asjadega». Nii on ta ise seda nimetanud
kirjas Katjakesele. See siis ongi kogu «sündmus»!»

Siis viis Aleksander Nikolajevitš jutu Kreekale,
Itaaliale ja Hispaaniale. Igal pool olid rahvaliidumised
maha surutud. Ja kas meie juures võiks tõesti millelgi
selleaolisel edu olla? Ta rääkis sarkasmi ja tighedusega.
Isalt päritud korts kulmude vahel läks järjest sügava-
maks; ta oli nii kõhn ja kondine, et sarnanes videvikus
oma kõrge kasvu tõttu mitte inimesega, vaid ebamaise
olendiga, halva vaimuga, kes laimab maapealset elu,
põlgab vaimustust ja nimetab kõike kaunist tühjaks
unistuseks.

Bestistel momentidel oli Rajevski peaaegu õudne.
Puškin süütas küünlad, kuid teravad varjud muutsid
ta ilme veel süngemaks. Ja Puškin kustutas küünlad.
Nii on tal kergem vastu panna.

Hiljem, öösel, mõtles ta tsaar Aleksandrist ja Napo-
leoniast. Ta tahaks seista silm silma vastu tolle Põhja-
maa valitsejaga, kes tõi maailmale vaiksuse vangipõlve,
ja selle ratsanikuga, kelle ees valitsejad kum-
mardasid, karistades teda hiljem vaiksuse pii-
naga. Sõnad reastusid paberile, kuid see kavatsus jäigi
lõpule viimata.

Ka Puškin ise oli ühe koha külge aheldatud, tundes
suurt ängistust selles «vaikses vangipõlves» ja vaevel-
des «vaiksuse piinas», Rajevski jutud aga võisid viia otse
meeleheitele.

Maal tühjal vabaduse teri
kord külvasin ma koidu eel;
mu rinnas voolas õilis veri,
kui seisin orjuspõllu teel
ja oma vilja heitsin pihust.
Ei näe ma seda viljavihust,
kõik hukkus, mida ihkas meel...

Oo, rahvad, auhüüd teid ei hari!
Teid võlub söödamaade lapp.
Mis vabadusega teeb kari?
Teid ootab pügamine, tapp,
teil seltsis kõikjal nagu vari
piits, ike, kuljused või krapp.

(Tõlkinud F. Kotta)

Oli juba hiline öötund. Lambi kupli alla langes maagiline valgusesõõr, mis otsekui kiskus teda välja hämarusest ning eraldas kõigest maisest, mis takistab mõtetel keskenduda.

Puškini elu jooksis ka Odessas kirevalt ja kärarikalt, kärarikkamalt ja kirevamalt kui Kišinjovis. See tõi unustust, kuid tekitas sageli ka kibedaid mõtteid. Uued inimesed siin, kellega tuli kokku puutuda, olid veel «sisse elamata». Pärast äkilist suhete katkemist Amalia Riznišiga tekkis hinges tühjus, mida seltskondlikud tutvused ei suutnud täita. Järjest pinevamaks muutuv varjatud võitlus Vorontsoviga, millel polnud näha lõppu, väsis ja ärritas teda.

Täna ei käinud ta üldse kuskil, vaid luges, mõtles ja vaatas aknast välja. Need värvid löi ta nüüdsama, öösel. Seni polnud ta veel vastanud Vladimir Fedossejevile Rajevskile... Neid ridu kirjutades mõtles ta temast ja iseendast. Aga kas siis tõesti on niisugune tema vastus «laulikule vanglast»? Talle meenus, kuidas ta Liprandi juures akna all Rajevski läkitust luges. «Oel nuudimeeste sugupõlv...» See rida torkas teda ka siis sügavalt kui nool, nüüd hakkas see jälle hinges helisema, kuid sõnad kostsid nüüd teisiti: põlve on rahvaste pärisosaks olnud nuut ja ike...

«Maal tühjal vabaduse teri kord külvasin ma koidu eel» — jah, see on tema, Vladimir Rajevski. Puškin ei kirjutanud ei teises ega kolmandas isikus, ta rääkis nagu enesest ja enesele, kuid need olid just Rajevski mõtted. Mällu kerkis Kišinjovi kool ja poisikeste püütud pead. Jah nii, «rinnas voolas õilis veri, kui seisn orjuspõllu teel ja oma vilja heitsin pihust». Keegi ei saaks enda kohta ise nii öelda, kuid Puškin andis temale need sõnad vastavalt sellele, kuidas ta teda nägi, mõistis ja tajus. Ja oleks sobimatu ning julm kirjutada: «Ei näe ma seda viljavihust»... Aga edasi... edasi võttis Puškin endale vabaduse ja hüüdis juba iseenda nimel, valades välja oma mõtete kogu kibeduse ja valu.

Kibedus oli Rajevski ja iseenda pärast, ning veel palju laiemalt ja üldisemalt... kibedus kõigi revolutsioonide ja ülestõusude õnnetute algatajate pärast. Aga rahvahulga? Puškin mäletas jutustusi enneolematu

meeleolutõusust Ypsilanti päevii, ja nimelt siin, sellesamas Odessas, mis on praegu täis mõnulevaid vürtsipoodnikke ja kaubitsejaid, kes oleksid nagu hoopis unustanud oma kauge ning õnnetu isamaa.

Ta ei samastanud neid muidugi tõelise rahvaga ega taganenud oma veendumustest, tundes rahva valu, nagu oleks see tema enese valu. Ja kutsudes rahvaid üles taltuma, pani ta sellesse üleskutsesse raevukat sarkasmi, viskas selle ette kui teadliku solvangu. See olekski ehk olnud tema käes kõige teravam relv, aga kus ja kuidas seda kasutada, kes kuuleb poeeti ja kuhu lendab see leheke sellest maagilisest eraldusringist?

Puškin ei näinud ennast kõrvalt. Ta oli väikest kasvut, kähär ja kerge. Huuled on kokku surutud, samuti käsi, üks jalg asetatud vastu teist; silmad ei pilguta; peaaegu neegripoisikesele sarnanevane vene poisikesse figuur. Ta ei ole enam poisike, kuid niisugust mõttepinget koos ennastsalgava, tervikliku tunde puhtusega evib ehk ainult varane noorus. Ja see käsi, mis oli kokku surutud, avaneb: sõrmed on üksteisesse põimunud ja see kinnitab ning tugevdab midagi hinges.

Puškini hingeelu oli rahutu nagu meri, mille kallastel ta elas, ning selles tekkis palju vasturääkivaid või sellistena näivaid liigutusi: kurbus ja raskemeelsus, milledest ta kirjutas oma kirjades ja mida konstateeris Liprandi; alistumine Aleksander Rajevskile ning ühtsegu mäss tema vastu; kirglik kiindumus Amalia Riznišisse, milles ta ennast nagu viinas uputas, ja siis see vaikne katkestamine; lakkamatu ning nägematu duell Vorontsoviga; meri, liikumine ja igatsus sinna, kodumaa piiride taha — kõik, mis on temale kui pagendatule keelatud, ning ühtlasi omaenda sisemaailm, täis tundeid ja mõtteid, helisid ja kujusid, maailm, milles ta on vaba.

Puškin armastas ka arhiivitöö-tunde. Siin ei piiranud Vorontsov teda milleski.

Hügis. Järjest varemini pimenes, kuid lühikesed päevad on täis päikest ja valgust — lõunamaa õnnistus. Raamatukogu on tohutu suur, selles on vaikne, vahatatud parkett läigib; kui astub kellegi jalga, on kaugele

kuulda. Kuid külastajaks, ning seejuures harvaks külastajaks oli ainult eakas doktor Gunchison, kelle Vorontsov Londonist kaasa oli toonud. Ta ei armastanud kõnelda ning tegi erandi ainult Puškinile.

Nii ka praegu. Gunchison oli nüüdsama väljunud. Ta kirjutas suurt uurimust ateismi üle ja tema arutlused olid Puškinile üsna huvitavad, kuid üksi jäädes kummardus ta kohe vana, juba koltunud käsikirja kohale, mis teda veel rohkem köitis ja millest ta väljakirjutusi tegi.

«Seda viimast tunnet, kibeduse tunnet, püüdsin ma eneses alla suruda palju rohkem kui teisi. Mu sünnipärane uhkus, mu hinge loomulik karastumine tegid mulle talumatuks mõtte olla õnnetu. Ma ütlesin iseendale: õnn ja õnnetus on iga inimese südames ja hinges; kui tunned õnnetust, sea ennast temast kõrgemale ja tegutse nii, et sinu õnn ei sõltuks ühestki sündmusest.»

Puškin jäi mõtlema. Siin oli midagi, mis avas märkmete autori hinge üsna ootamatust küljest. See oli naise tarkus, kes pidas õnne kõigest kõrgemaks. Kui kaugel on see kas või sellest Gunchisonist, kellele kõigest kõrgemad on tõde ja mõte.

Kuid Puškin ei hakanud siiski väljakirjutusi tegema. Ta silmitses veel käsikirja ühest ja teisest kohast, peatus ja hakkas naeratades väikese sõrme pika küünega mööda ridu vedama. Kõigest lõpuks aru saades hakkas ta pliiatsiga midagi kiiresti kirjutama.

Oli vaikne, kuid Puškinil miski pisut erutas. Ta tundis rahutust, kuid ei katkestanud kirjutamist. Imelik nagu hoovaks sellest samast paberist, mida keisrinna käsi kunagi oli puudutanud, veel lõhnaõli aroomi. Nii kaugelt ei olnud fantaasia teda veel iialgi meelitanud. Ta kergitas pead ja tundis samal hetkel kerge lehviku puudutust. Ta pööras end ning nägi üllatusega, et tema selja taga seisis krahvinna Vorontsova.

«Jelizaveta Ksaverjevna, teie? Ma ei kuulnud teie lähenemist...»

«Ma ei tahtnud teid häirida... Mida teie lugesite kirjutasite?»

«See on «Katariina märkmik».» Ja huulde hammus

tades andis ta äkilisele impulsile järele ning sirutas krahvinnale lehekese. Jelizaveta Ksaverjevna libistas silmad kiiresti üle ridade ja allpool veel üle mõne rea...

«... Ma kirjutasin sellest, et ma meeldisin; järelikult, pool kiusatust oli juba selles; teine pool tuleneb niisugusel korral loomulikult juba inimloomuse olemusest, sest viia kiusatusse ja alistuda kiusatusele on teheteisele väga lähedased asjad...»

«Inimesel pole võimu oma südame üle, ta ei saa seda vägisi rusikasse pigistada ja siis jälle vabaks lasta...»

Jah, Vorontsova lähenes nii imeliselt kuuldamatult ja oli ka läheduses nagu nägemus. Vabalt langev hõbehall riietus oli tuhm ja krahvinna ilmus nagu mingis hõljuvas udus nähtavale, ainult ristike pika peene keti küljes säras ta katmata rinnal. Krahvinna tõstis silmad üles ja andis naeratades lehekese tagasi. Ta põsed roosatasid pisut.

«Teil on haruldaselt ebaseelge käekiri,» ütles ta. «Midagi ei saa aru.»

Kuid ta naeratus rääkis muud.

«Noh, ma ei sega. Külastage meid sagedamini. Pole vaja, ärge saatke.»

Puškin vaatas talle järele, kuidas ta üle parketi pükselaikude astus, vabalt ja kergelt, kuid nüüd ikkagi kuuldavalt. Ja Puškin mõtles juba peaaegu mitte mõtetega, vaid südamelöökidega: see daam... see krahvinna, kellele teda hiljuti esitleti... kuidas ta üsna kohe ei näinud... ega taibanud? Kuid temas tuksles ka veel midagi muud: «Jah, inimese süda... ei, inimesel ei ole võimu südame üle.»

Siin Odessas oli palju inimesi, kellega Puškin alaliselt läbi käis, märksa rohkem kui Kišinjovis. Kuid need vähesed Kišinjovi tuttavad olid ta hinges palju tahtsamal kohal, nad kuulusid tema kõige salajasesse ja pingelisemasse ellu. Siin oli päratu hulk iga-aastaseid seltskonnatuttavaid, kuid nendega suhtlemine ei jätanud mingeid jälgi, libisedes põgusalt üle hinge pealispinna.

Mõninga huviga vaatles ta tähtsaid ametnikke Vorontsovi ringkonnast. Nende hulgas oli ka tõelisi rariteete: ühtaegu ihnurid ja pillajad; hiilgavad iludused ja viimistletud puupead, kellel need mõlemad omadused olid õnnelikus kooskõlas; administraatorid-maiasmokad, kes ei söönud ainult siis, kui nad rääkisid, muide, nad rääkisid ka kuidagi haruldaselt pikalt ja tüütult. Mõned neist muidugi paistsid teiste hulgast välja — täiuslikult vastikute eksemplaridena.

Selline oli kas või Brunov, balti parun, tohutu suure koleda lõuaga, mis näis veel koledamana seetõttu, et tal olid kõige peenemad kombid ja võluv, lipitsev prantsuse keel. Juba Bukarestis oli ta tabatud varguselt, aga kuidagi pääsenud. Jäi mõistatuseks, kuidas Vorontsov võis teda oma intiimsesse ringi vastu võtta. Brunovi plaanid aga olid laiad. Puškin kuulis Wiegelilt, et Brunov kukutaks meeleldi Kaznatšjevi, kes oli asehalduri kantseleiülem ja aus mees, ning istuks ise tema kohale kõiki asju ajama. Salakaval Wiegel, kasutades seda, et Brunov teda perekonnanime järgi sakslaseks peab, valas kord õli tulle.

«Meid on vähevõitu,» ütles ta ohtes. «Kui saaks siia veel baltlasi või ka päris Saksamaalt ja kõik paremad kohad omadega täita.»

«Seda võib ka hiljem,» vastas parun.

Ja kuna niisugune imponeeriv tüüp suutis äratada ainult vastikust, siis võiks ehk meenutada veel anekdooti, kuidas keegi Marini, kes sarnanes ussikesele mundris ja evis haiglast kirge ordenite ja autasude vastu, — kuidas too kord Vorontsovi nõnda mangu teda mingi ordeni saamiseks esitada, et Vorontsov aeda põgenes; Marini aga talle järele, tindipott ja hanesulg käes. Vorontsov pöördus ümber:

«Kuidas ma siin, mu kallis, alla kirjutan?»

Marini ei sattunud segadusse, tõmbus küüru ja pakkus oma selga laua asemel.

Mida võiksid pakkuda Puškinile need inimesed? Olgugi ehk huvitavad, vahel naljakad, vahel vastikud, kuid hingele — mitte midagi.

Mõnda perekonda Puškin külastas. Kõige meeldivam oli belglase Blarambergi kodu. Ta ise oli arheoloog.

temaga oli huvitav kõnelda. Ta oli kõigi Musta mere ümbruse muinsuste suur spetsialist, ja nad meenutasid üheskoos Diana templi varemeid, Mithridatese mägede isegi Paul Debreux'd Kertšist, kelle Blaramberg naerdes ka muinsuste sekka arvas.

Tal oli alati palju külalisi. Tema vanem tütar oli abiellus hispaanlasega, konsuliga; söögilauas kõneldi ühtaegu mitut keelt; Puškini sõnade järgi — «päris «Paabeli torni ehitamine».

«Kahju, et ma araabia keele olen unustanud. Ilma selleta oleks nagu millestki puudu!»

Tumanski, poeet ja Puškini eakaaslane, naeris väga ja ütles omakorda:

«Aga mina kahetsen väga, et olen kantseleiametnik ja ainult pisut poeet, aga ma oleksin tahtnud olla...»

Puškin ütles ruttu vahele:

«Konsul! Ma tean.»

Tumanski flirtis väga palju Blarambergi piigadega, kuid vaevalt küll mõtles ta tõsiselt abiellumisele. Kõrvalt vaadates võis arvata, et ka Aleksander Sergejevitš tunneb huvi nende neidude vastu, kuid ta ainult lobises nendega, tantsis, võttis osa igasugustest mängudest ja unustas majast väljudes kõik samal hetkel. Samavõrd oli talle armas ka Vassili Ivanovitš Tumanski, kuid mitte rohkem.

Kõik need inimesed ja kohtumised sarnanesid kogu tema mitmekesisuse juures lainete lakkamatu kohinaga ja olid nagu taustaks, saateks tunnete tõelisele muusikale. «Katariina märkmik», raamatukogu vaikus, päikesehelk parketil — see oli kustumatult hinges. Ja see muusika, mis temas siis tekkis, näis hinges aina kõvenevat ja paisuvat, täites kogu elu. Nõnda ei olnud Puškin veel ilalgi tundnud: ta kandis seda helget pilve ümber kõigjal kaasas, mis tegi kergemaks isegi tema kõnnaku. Vahel äkitselt, olles võõraste inimeste seas, naeratas ta endamisi — sellele, mis oli hinges.

Puškin külastas nüüd sageli ka Vorontsove. Piljardis viibisid krahvi lähedased, krahvinna aga võttis vastu salongis; Puškin ja Rajeovski viibisid alati seal. Haamidest külastas Jelizaveta Ksaverjevna eriti sageli Narõškina, kellega muide ka Vorontsov ise tub-

listi kurameeris, siis veel Bašmakova, Suvorovi alp lapselaps (nii on see sageli suurte inimeste järeltulijatega). Kõik nad olid omavahel suguluses. Mõnikord astus sisse ka krahv Langeron, Vorontsovi eelkäija krai asehaldurina, «prantslane, kes sõdis prantslaste vastu», nagu temast naljatades rääkisid Odessa irthambad.

Vestlus voolas sundimatult — prantsuse ja vene keeles, pisut ka poola keeles (daamid omavahel). Krahv-emigrant puhkas siin vaimselt. Ta oli tänini suure häämelduses selle kurva tõsiasja üle, et temale eelastati Vorontsovi, ega sallinud seepärast uut kraiülemat. Siin aga, daamide juures, säras ta oma endises ilus, siin oli ta kavaler. Aastad olid teda säästnud ja tema figuur oli veel täiesti nooruslik. Emakeelt rääkides oli ta teravmeelne, galantne ja peen, kuid tema nõrkuseks oli arvata, et ta oskab täiuslikult ka vene keelt ja isegi «lihtraffá khelt».

Puškini vastu tundis ta nõrkust võib-olla ka sellepärast, et ta märkas, kui sõltumatult noormees end Vorontsovi suhtes ülal peab. Kuid peale selle arvas see kuuekümnepäevane nooruk, et ka temal endal poleks hilja ajaviiteks veel kirjanikuks hakata.

«Mina annan theile lähemad päevad oma tragöödia. Aga hõelge, kui teil üks luuletus on hea, kas theid vahhetate see teise vastu, mis pole parem?»

«Isegi halba ei vaheta ma halva vastu,» vastas Puškin naerdes; ta mõistis üsna hästi, millest on jutt.

Kuid Langeron ei kutlanud teda eriti, ajades oma juttu:

«No, aga inimest vahetab inimese vastu! Nii vahetasid käo kulli vastu.»

See mõte Vorontsovist ei jätnud Langeroni maha ning ta läks daamide poolele, et seal peeneid kalambuure öeldes puhata.

Puškin Jelizaveta Ksaverjevna salongis ei sarnanenud Puškinile kas või Orlovide juures praegu kaugel Kišinjovis. Ta ei käratsenud, ei ägestunud, ei olnud tähelepanu keskuseks ega taotlenudki milgi viisil seda. Ta näis esimese koha rahulikult Aleksander Rajevskile loovutavat, ning too, hoolimata oma teravast mõistusest, ei taibanud, et Puškini positsioon oli kasulikum, kuigi vaikselt jäänud poeet mingisugusele «kasule» üldse ei mõelnud. Ta ei lubanud endale midagi, kõige vähematki vabadust peale selle ainsa, mis juhtus tookord ootamatult ja impulsiivselt raamatukogus «Katarina märkmikuga».

Jelizaveta Ksaverjevna ei väljendanud tookord vähimatki rahulolematust. Isegi vastupidi. Näis, et ta ise rõõmustab varjamata tunnete üle. Ja ometi tundis Puškin, just selle pärast piinlikkust, — ei, seda mitte, ka mitte argust, — ta tundis tõtt just sellest oma siseisest seisundist, mida ta ei tahtnud rikkuda, — nagu ta absoluutse eksimatusega tundis luuletuste vormi, mis väljendasid just seda, mida ta tahtis väljendada.

See tema näiline rahu ei olnud siiski lihtsalt vaikus, ning oli ainult osaliselt Jelizaveta Ksaverjevna juuresoleku, tema pilgu, naeratuse või hääle võlu; see oli väga täielik siseelu koos tunnete pideva ning harmoonilise kasvamisega. Kuid ta ise ei kiirendanud, ei forsseerinud midagi, ta teadis, et kõik tuleb.

Krahvinna tõmbas teda vahel ise vestlusesse, vahel ainult silmitses ja jättis rahule. Puškin püüdis tema tähelepanelikku ning selget pilku ja talle näis, et krahvinna kõike mõistab ning et temagi teab: kõik tuleb!

Sellest nende ühisest veendumusest hakkas rind leegitsema ning Puškin tõusis ja eemaldus kiiresti akna juurde. Seal klaaside taga oli öö täitnud maailma, laevas ja meri polnud enam lahus, ning ühed ja need samad tähed olid sügavuses ja kõrguses. Sellele kosmosele oli Puškin avatud oma hinge sügavusteni nagu endale.

Kuid ka mõistus ei jätnud teda maha, ent see mõistus oli mingi eriline, peen ja helge mõistus, mis ei vajanud sõnastatud järeldusi. Neil hetkil kadus peaaegu täielikult piir mõtete ja tunnete vahel, kuid ikkagi mõistis ta oma rõõmu, mis sarnanes täiesti selle rõõmuga, mida ta tundis uue vormi leidmisel luules, loomingu. Nii olid ka tema tunded rikkad ning mitmekesised nagu kogu tema loomingu sisemaailm; ka tähed olid siin ja seal, ikka needsamad — igavesed tähed.

Sellised seisundid ei kesta kaua — võib läbi põleda, tuhaks muutuda; ja Puškin nagu lähene jälle inimestele. Seda ei saa, on võimatu ära võtta. Ta oli rahulik. Ning jälle suutis ta vabalt ning kergelt hingata, rääkida ja isegi lobiseda. Kuskil sisimas puhkas tohutu suur rõõm ja saladus, väliselt muutus see siiraks heatahtlikkuseks kõigi nende inimeste vastu. Ta ei reetnud midagi; kuid ta pidi kiirgama, pidi särama. Ja Puškinile näis, et ka tema mõistab seda.

Olgu õnnistatud keisrinna Katariina märkmik!

KAHEKUMNES PEATÜKK

«SALUUT»

Talv oli tore ja elevusrohke. Uus kraiülem korraldas ühe balli teise järel, avades oma ajastu täies hiilguses. Neil pidustustel Puškin niihästi lõbutses kui ka vihas-
tas, tundis tuska ja õndsust vaheldumisi.

Kui Odessas kogu see tuttavate inimeste hulk oli temas ainult uudishimu äratanud, siis seda tugevamini kasvasid temas kaks vastandlikku tunnet Vorontsovi abielupaari vastu: kirglik armastus krahvinna Jelizaveta Ksaverjevna vastu ja terav põlgusetunne krahvi Mihhail Semjonovitši vastu. Neil ballidel aga olid nad mõlemad — nii peremees kui ka perenaine. Ja see pärast kujunes olukord eriti keeruliseks.

See polnud õhtu Jelizaveta Ksaverjevna salongis ega lühike ametialane kõnelus kõrge ülema poolel. Ka seal oli kõik erisugune, kuid kõik oli omamoodi selge, kõik oli omal kohal. Salongis unustas ta vahel hoopis krahvi olemasolu. Siin aga ta närvises. Tema ees olid mees ja naine, ja ainult sellistena nägid neid kõik, kes neid ümbritsesid. Temale aga oli see talumatu. Ja tema ise? Tema oli peaaegu eikeegi. Vahel läks tal see siingi meelest, ent kui äkki kas Vorontsov mõne žestitaoline sõnaga, mis inimesele tema õige kohta kätte näitas, või mõni teine ametnike ladvikust talle sellest mööda minnes märku andis, läks Puškin solvumisest ja rae-

vust ebaõiglase kohtlemise üle lausa keema. Ja siis andis ta voli oma tunnete, sõnade ja epigrammidele, arvestamata kedagi või midagi.

Aga Jelizaveta Ksaverjevna? Neil hetkil unustas Puškin ka tema. Krahvinnale aga kui perenaisele võis see olla ebameeldiv. Puškin katkestas ise oma jutu ja eemaldus kaasvestlejast. Tal hakkas ebamugav oma tasakaalutuse pärast, kuigi see polnud tema põhiline tunne. Ta kannatas seepärast, et krahvinna võib teda mitte mõista, et ta sel hetkel võib hoida nende poole, kes tal sellise vihahoo esile kutsusid. Nendega? — tema vastu?

Ja ta hoidus krahvinnast eemale, kartes oma kahtlustele kinnitust leida, siis aga äkki püüdis kinni tema pilgu — helge ja ... mõistva. Vahel läigatas krahvinna silmis tuluke, nagu oleks ta Puškinist isegi ergutanud: «Anna neile! Paras!» Ja jälle lõi kõik ümberringi öitsele, muutus kergeks, joovastavaks... Ja kuidas võis ta ometi mõelda! Isegi kahetsus, ka see muutus helgeks. Ei maksa piinata teisi ega iseennast!

Ja jälle oli ball! Kristall sädeles vikerkaarevärviliselt sadade küünalde valguses, vein vahutas pokaalides, silmad särasid. Muusika rütmis liikusid sujuvalt tantsijate paarid mundrite ja ordenite helkides, kannuste kõliseses ja lõhnavate siidide kahiseses. Kuid nagu kõik maailmas, — kui vähe sarnaneb üks asi teisega! Pidustused Kamenkas, mis polnud põrmugi vähem toredad, kus aga ühtaegu leegitses selle kohal ülevate mõtete ja tunnete tõeline tuli, kus tehti plaane suurteks sündmusteks kogu rahva elus; või samuti jõulupühade ajal korraldatud ballid Varfolomei juures Kišinjovis, kus vastupidi oli kõik nii lihtsameelne ja avalik, et neitsi Pulheritsa näis aasal öitseva lillena, ja sinna tungis põuase stepituulena ka mustlaste laul... Siin oli kõik teisiti, meenutades ehk osalt Tultšini.

Õiget balli Tultšinis Puškini sealoleku ajal ei olnud. Kuid ka seal tunnetas ta selgesti sedasama «sfääride muusikat», kus igal planeedil, igal tähel oli oma täpselt kindlaksmääratud orbiit. Aga Pestel? Pavel Ivanovitš oli omaette, oli ise erilise väikese maailma keskuseks.

Ja Tultšin sööbis Puškinile mällu sugugi mitte seoses Kisseljovi, vaid just Pesteliga.

Maailm oli suur ja ühtaegu oli see ka kitsas. Kaunitar Olga Narõškinat, kes alatasa Vorontsovide juures käis, tundis Puškin just Tultšini päevilt: Olga õde Sofia oli abielus Kisseljoviga ja ta meeldis väga Puškini sõbrale Vjazemskile. Tultšinis külas olles sõlmis Olga romaani oma õemehega. Näis sedamoodi, et sama lugu kordub ka Odessas Vorontsovigaga, tema mehe tädipojaga. Puškin oli kord jutustanud, kuidas teda enne Peterburist väljasaatmist kindralkuberner krahv Miloradovitš enda juurde kutsus. Olga Narõškina kuulas ja naeris:

«Kui ma sellest oleksin teadnud, oleks mul piisanud ainsast sõrmeliigutusest, et poeeti aidata...»

Ja ta tegi hoolitsetud sõrmekesega liigutuse; sõrmeke sel aga läigatas smaragd, mille läiget pidi uskuma: Olga Narõškinal oli olnud romaan ka Miloradovitšiga! Oleks võinud arvata, et Olga oli omamoodi kolleksionäär.

Ballidel Vorontsovide juures kohtas Puškin ka vanu tuttavaid: seal oli Pavel Sergejevitš Puštšin, luitunud ja vananenud, ning kindral Sabanejev. See elavloomuline käabus, kes siiski oli jalaväe kindral, ajas jaanuaris korraldatud maskiballil oma riietusega kõiki naerma. Ta ilmus ballile frakis, millele oli kinnitatud hulk välismaa ordineid. Need särased, tärisesid, jäid üksteise taha kinni, ning ta ise, väike, lehvivate frakihõlmadega, sarnanes vilka putukaga, kes on end meega kokku määrinud ja sõelub nüüd inimeste vahel, et endalt need säravad plekid maha pühkida.

Muide, selle maskikostüümi pärast olid mitmed välisriikide konsulid väga solvunud. Hiljem sai teatavaks, et ka tsaar ise oli olnud väga pahane oma kindrali sellise operetliku esinemise pärast. Puškinile aga, vastu pidi, meeldis Sabanejevi temp väga.

«Noh, mis siis,» ütles ta naerdes. «Ta ei pannud ju rinda ainsatki vene ordenit!»

Puškin ei arvanud, et ta selle tuttava persooni üle varsti hoopis teisest küljest mõtlema peab.

Seni aga ei häirinud teda ükski rusuv mõte. Ta andus kogu hingega unistustele... Juba 12. detsembril, «suurel ballil», nagu ta seda pidustust endamisi nimetas,

kuulis ta krahvinna suust midagi sellist, mis teda väga erutas. Kõigile oli teada, et Vorontsov on Krimmis mald ostnud. Muuseas ostis ta ja ehitas ümber selle sama maja Gurzufis, kus Puškin oli kahekümnendal aastal koos Rajeviskitega peatunud. Ehitustööd edenesid kiiresti, ja talveballil juba kõneldi suvest ning unistati suurepärasest meresõidust Gurzufi.

Vorontsov kutsus külalisi, ning kutsus paljusid. Puškinist läks ta mööda, nagu poleks selle koha peal isegi olnud. Midagi tardus Puškinis ning midagi süttis siinemas. Kuid ta surus selle tunde alla ja püüdis ennast vaos hoida, et keegi seda ei märkaks. Ja siis tuli külalistest möödudes tema juurde Jelizaveta Ksaverjevna, kerge puna põskedel.

«Te pole vist seda uudist kuulnud,» ütles ta imetlusväärse sundimatusega. «Me otsustasime suvel korraldada suurejoonelise väljasõidu Gurzufi. Te tunnete neid kohti ja isegi seda maja. Oleksin väga rõõmus, kui teie nõustuksite meiega kaasa sõitma.»

Puškin kuulas ja ta süda hakkas kiiresti ning ägedalt tukuuma.

«Kuid, krahvinna...»

Krahvinna peatas teda kerge käeliigutusega.

«Kui ma oma sõpru külla kutsun, ei tahaks ma kuidagi mingit «kuid».»

Puškin kummardus vaikselt. Krahvinna astus edasi.

Nii kujunes see kõik kuidagi iseäralikult. Kui Vorontsov oleks teda niisama lihtsalt kutsunud, nagu ta kutsus Olizari ja isegi Tumanskit — kah poeete, — oleks see olnud kõigiti loomulik ja muidugi meeldiv. Kuid kogu meeldivus oleks olnud vaid selle suvise sõidu perspektiivis. Nüüd aga oli see hoopis teisiti: ta oli kutsutud — kiuste! Ning krahvinna kutsus teda nagu oma sõprade hulka kuuluvat! Sellepärast oli see ka veel rõõm saavutatud võidust!

Ja juba nädala pärast kutsus ta isegi Vjazemskit viitma eelseisvat suve just nagu enda pool Krimmis, kuhu koguneb ilmatu palju asjalikku rahvast, naisi ja mehi.

Oo, peatselt jälle näen ma teid,
Salgiri rõõmurikkad kaldad!

Neil talvepäevadel erutas Puškinit sügavalt veel ühe hoopis teistsugune uudis. Ta kuulis ühelt ametnikult, et Odessas oli kinni võetud Vladimir Fedossejevitš Rajeovski noorem, armastatud vend, kes oli Tiraspoli pääsenud, et seal vangiga kuidagi katsuda kokku saada. Noormehel polevat dokumendid korras olnud ning ta areteeriti. Kogu see lugu langes raske koormana Puškin hinge: see oli julm ja ebainimlik; see oli ordenitega täisriputatud mundrite hiilguse vastik pahupool...

Ja jälle käis Puškin mitu päeva ringi, mõeldes oma vanglas vaevlevale kaugele sõbrale. Ja need polnud üksnes mõtted temast. Kuid need mõtted ja ideed, mille pärast sõber kannatas? See õilis üritus, mille heaks ta oli valmis andma oma elu? Oh, kui palju kordi ta kergendas oma hinge kujutletavas vestluses Tiraspoli vangiga, kuid need olid üksnes vestlused iseendaga.

Ja parajasti sel ajal tuli Bessaraabiast tagasi Liprandi. Ta tõi oma reisidelt alati kaasa huvitavaid uudiseid. Sel korral jutustas ta ühest vanamehest, keda ta oli kohanud Benderõs. See vanamees mäletavat veel Mazepat ja Karl XII-ndat. Liikused kuuldused, et Varanitsas, Dnestri kaldal, üsna Benderõ lähedal on Mazepa haud.

«Kuidas selle vanamehe nimi on?»

«Kujutlege, tema nimi on Iskra.»

Kiievis viibides oli Puškin käinud Poltaava polgu ülema Ivan Iskra hauak, kelle pea raiuti maha kott Kotšubei omaga Borštšagovka alevikus, Belaja Tšerkovi lähedal, kus asus ka üks Vorontsovi mõisad Aleksander Rajevskilt, kes peaaegu terve aasta seal elas, oli Puškin kuulnud üht-teist kohapeal säilinud legendidest Vassili Kotšubei ja tema tütre ning Iskra ja Mazepa kohta. Ukraina ajaloo vastu oli ta alati elavalt huvi tundnud. Ja korraga: «Kujutlege, tema nimi on Iskra!»

«Kui vana see vanake siis on?»

«Ma võtsin kokku ja minu arvestuse järgi ligikaudu saja kolmekümne viie aastane.»

«Aga välimuselt?»

«Kujutlege, välimuse järgi on ta kuuekümne ümber. Reibas, terve.»

«Ivan Petrovitš, võtke mind Benderõsse kaasa!»

Nii meelitav oli Puškinile võimalus uuesti Bessaraabiast külastada.

Liprandi äratas oma saja kolmekümne viie aastase haruldusega, kes oli palgest palgesse näinud kuulsat sõjamehest kuningat, huvi ka Vorontsovis. Krahv andis talle käsu, et Benderõ politseimeister Barozzi kutsuks Iskra teatavaks ajaks Benderõsse, ta tahtis ise vanakest näha. Tema käsk täideti, ja kahe nädala pärast Odessasse tagasi pöördudes kandis Liprandi sellest ette Vorontsoville. Krahv tegi sõiduks ettevalmistusi kaks päeva, kuid asjatoimetused hoidsid teda kinni ja ta andis Puškinile loa sinna sõita.

Vorontsov oleks meelsasti lubanud oma rahutul hooletusel ka kuskile kaugemale sõita, ja kõige parem oleks olnud, kui ta Odessast üldse ära oleks koristatud... Krahvi tavalise rahulolematusega kaasnesid nüüd ka uued häirivad tunded. Mitte just seda, et ta oleks päris tõsiselt armukadetsenud Jelizaveta Ksaverjevna pärast, kuid ta pidas äärmiselt ebasüüdsaks ja endale solvavaks, et Puškini nime võidi üldse kõrvutada krahvinna nimega. Neid aga kõrvutati ometi, ja veel enam, — anti vihjete ja ütlemata jäetud mõtete ning ebamääraste väljendustega mõista nende kahe vahel tekkinud lähedusest ka kõikvõimsale krahvile endale.

See valmistas mõnu väga paljudele. Ühest küljest oli see võimaluseks avaldada kõige paremaid tundeid Vorontsovi vastu — hoiatada ja õigel ajal tema silmi avada, teisest küljest aga parastamiseks — «ahaa, selles pole ka teie hiilgus kõikvõimas... siin olete ka teie nagu meie vaesekesed...» Vorontsov püüdis kord sel teemal väga ettevaatlikult ja tagasihoidlikult kõnelda Jelizaveta Ksaverjevna endaga. Naine peatas teda juba oma pilguga: tal polnud õigust oma naisega niiviisi rääkida.

Igatahes oli Puškinil jälle vaba tee Bessaraabia pinnale... Tiraspolist Benderõni on ainult kümme versta. Kuid õhus oli juba hõljumas talvine varajane videvik.

Liprandi aga pidi veel Sabanejevi juurde ilmuma, ja otsustati ööbida Tiraspolis. Ivan Petrovitš Liprandi peatus oma venna Pavel Petrovitši pool ja kutsus Puškinit väga endaga kaasa Sabanejevi juurde. Puškin otsis äraütlemiseks ettekäändeid, — et on tarvis end teetolmust pesta, et ta on väsinud ega viitsi minna. Kuid kindral saatis talle käskjala järele, ja minna tuli siiski.

Oma kodus näis kindral Sabanejev hoopis teistsuguse inimesena, kui ta oli ametiasjade ajamisel. Puškin oli ka varem paljude inimeste juures seda joont märganud; mundrit selga või seljast ära tõmmates oleksid nad otsekui vastavalt ka oma hinge muutnud. Ta oli muidugi ka kodus jutukas ja kärmas, mis sundis meenutama tema veiderdamist Vorontsovide juures korraldatud ballil. Kuid isegi see «Suvorovi pahupool» oli huvitav. Puškin ei tahtnud kuidagi tema poole minna, ent kui ta sinna oli kord juba sattunud, ärkas ka uudishimu. Pealegi võeti külaline rõõmuga vastu.

«Te olete ju veel päris poisike!» sõnas laulvalt kindrali naine Pulheria Ivanovna, vaadates Puškinile nagu poisikesele.

«Aga emake,» targutas mees vastu, «meie oleme temaga seesugustena sündinud: noored, kuid varased; väikesed, kuid hakkajad!»

Sabanejeville meeldis väga, et ka Puškin oli kärmas ja väikest kasvu; juba üksnes see äratas temas sümpaatiat noore poeedi vastu. Kindral oskas Puškinil kõnelusse tõmmata ja lobises meelsasti ka ise.

«Benderõ on väga huvitav linn,» jutustas Sabanejev. «Ja õieti mitte sellepärast, et me ta türklaste käest oleme kolm korda ära võtnud, — kord krahv Panin, siis Potjomkin ja lõpuks Meyendorff, — vaid Benderõ on tähelepanuväärne ka selle poolest, et on surematute linn. Kas Ivan Petrovitš pole teile jutustanud? Sellest ajast peale, kui see piirkond ühendati, pole Benderõs tänini keegi peale soldatite surnud. Milles see saladus seisab, selle avastasin õieti mina. Ja kui tahate, jutustan teile.»

Kuidas saab siisuguse jutu vastu mitte huvi tundal!
«Nagu ehk teate, sain ma siin, Budžakis, kümme

tuhat tiinu maad. Keiser annetas selle mulle pärast paraadi. Poole müüsin kohe edasi vägede ülemjuhatajale, poole aga otsustasin asustada. Need on nii-öelda viimaste päevade sündmused. Minu käes käib see kühku. Tuula kubermangust hangiti mulle talumehi. Noh, ümberasujad jõudsid kohale, aga kaks perekonda puudus. Neid, näete, olevat hirmutatud: «Sabanevi teeb teid pärisorjaks!» Kadusid nagu tina tuhka. Siis jooksid kaks külanaisi nagu hullud minu juurde. Näod — noh, siisugused!»

Ja Sabanejev näitas pööraselt veidralt, missugused nende näod olid, tõmmates oma näo, õlad ja käed kentsakalt viltu.

«Nende mehed, näe, olevat areteeritud ja oodatakse timukate tulekut, et neile nuuti anda. Ilus pilt, eks? Jah, missugune linnake! Aina redusolijatega asustatud. Ja kui keegi sureb, läheb tema pass uustulnukale üle: niisugune ongi passi järgi kõik surematud! See on kõik. Aga neil uustulnukail, kes minu ees hirmu tundsid, passidega ei vedanud. Nõndaks see oli. Nõudis vaeva, enne kui nad kätte sain.»

«Ehk on Iskra ka samasugune?» mõtles Puškin. «Ja üldse, kui suurepärane: surnud hinged on elavad hinged... See on süžee!»

Jutud Benderõ asjadest ei tahtnud lõppeda. Eriti palju rääkis Sabanejev imestusväärsetest osavatest, meisterlikest valerahategijaist, kes olid endale seal suukoha leidnud. Tahtmatult meenus Puškinile tema Polüfemos.

Teise päeva hommikul jõudsid Liprandi ja Puškin Benderõsse.

«Kus siis teie Iskra on?» küsis Puškin politseimeister Barozzilt elavuse ja kärsitusega.

«Ikka seal, tagatrepil,» vastas peremees. «Ärge nähke vaeva. Me kutsume ta siia, millal soovite.»

Kuid Puškin ei mällanud lõpuni kuulata. Iskra! Ta ei tahtnud kaotada ainsatki hetke.

Tagatrepil seisis tõepoolest pikakasvuline, suur mees. Ta toetus vähe kummargil olles tugevale kepile. Midagi väga tuttavat oli selles võimsas turjas. Kas see on võimalik? Ja need jutud valerahategijaist...

Puškin hüüdis tasa:

«Polüfemos!»

Mees vaatas tagasi.

«Noh, on sul aga pikad jalad...»

Vana tuttav Krimmi ja Kišinjovi päevilt — munk ja röövel — pidi juba suu avama, kuid Puškini selja taga kriuksatas uks ja Polüfemose nägu muutus korraga ükskõikseks. Muide, Puškin jõudis siiski kinni püüda vaevumärgatava, kuid küllaltki ilmeka kulmu- ja silmaviipe, mis palusid teda vaikida.

Neid segati: Barozzi pidas ebaviisakaks jätta aselhalduri kantseleist tulnud külalist tagaukse juurde, ja «Iskra» kutsuti tuppa. Puškin pidi end tugevasti vaos hoidma, kuid mungaga käitus ta nagu võõraga. Muide, teel endise Varnitsa asukohta said nad tasakesi paar sõna vahetada.

Polüfemos oli oma osas võrratu. Ta oli rahvajuttude järgi väga täpselt välja uurinud, kuidas olid asetatud kaevikud ja reduudid, ta näitas ja seletas, nagu oleks ta seda kõike oma silmaga näinud.

«Aga Rootsi kuningat, kulla härrad, pidasin ma esimesel pilgul lihtsaks teenriks. Tõin neile mune, piima, kohupiima. Mäletan, ta tuleb välja ja vaatab iga muna vastu valget!»

Ei saanud raugastunud «Iskrale», nagu ka tookord Krimmis, jätta kinkimata rahatähte, seekord küll mitte mütolooiliste, vaid ajalooliste «mälestuste» eest; pealegi oli ju Polüfemos nende heaks tööd teinud ning temale kuulus ka elutark kõnekäänd: «Igasugune töö on tänuväärne»... Puškinile meenus muuseas Aleksander Rajeovski jutustustest, et esimese suulise kaebuse Mazepa kohta saatis Kotšubei Peetrile hulkuva munga Nikanori kaudu... Kui püsimatu on siiski veel Venemaa, kuidas ta tänini ühest kohast teise valgub, nagu otsiks ta iseennast nendes Polüfemoste ja Larinite taolistes hulkurites!

Tagasiteel tuli jälle ööbida Tiraspolis. Ivan Petrovitš Liprandi sõitis Kišinjovi, kuid tema vend Pavel Petrovitš teatas järgmise päeva hommikul Puškinile, et Sabanejev oli lubanud talle kokkusaamise Vladimir Fedossejevits Rajevskiga. See teade tuli Puškinile

lähesti ootamatult. Nagu oleks tema mõtteid loetud. Nii sõites oli ta mõtelnud: lihasele vennale ei lubatud, mis siis veel temal loota on... Ja korraga selline ootamatu pööre! Ta kuulas järele kohtumise tingimused. Tingimused olid tavalised: kas komandandi või korraldaja juuresolekul. Veidi viivitanud, keeldus Puškin kategooriliselt, öeldes, et ta ruttab kindlaksmääratud kellajaks Odessasse. See ei olnud tõsi, vaid esimene pahe tulnud seletus.

Puškin otsustas seda kiiresti, kuid seda polnud dikteerinud mingi üksik mõte.

Kuidas teda oleks rõõmustanud kohtumine Vladimir Fedossejevitsiga! Nii palju oli tal kogunenud teravaid, valusaid mõtteid, ja kui neid jagada, siis just Rajevskiga... Kuid kas see on võimalik kõrvaliste isikute juuresolekul? See oligi esimene mõte, mis temas sähvatas.

Noh, hästi, ja kui polekski kõrvalisi isikuid? Kas peaks talle siis ette lugema: «Oo, rahvad, auhüüd teid siin haril!»? See oleks ju tapnud viimse, kas või ainult «tõrksa» reipuse. Aga teha nägu, et lood ei olegi nii halvad, kas on see siis võimalik? See oleks ju lihtsalt ebavõimalik.

Ning ka teised, juba palju igapäevasemad mõtted põimuvad samal hetkel nende põhiliste, sügavusest kerkinud mõtetega. Ta polnud unustanud, et mitte keegi teine kui just Pavel Petrovitš Liprandi oli see, kes korraldas läbiotsimise ja areteeris Kišinjovis Rajeovski. See oli talle alati mõistatuseks. Tema venna Ivan Petrovitšiga, vaatamata nende lähedasele vahekorrale, polnud ta sellest kunagi rääkinud ja oli endamisi pealtnäha jäänud mõttel, et noorem Liprandi oli lihtsalt täitnud Sabanejevi käsku, keda oli omakorda käsutnud seda kõike nimetatakse lühidalt: teenistus! Ka meeldis Pavel Petrovitš kui inimene talle väga...

Aga kui ta Puškinile teatas kohtumise võimalusest ja sellest, et Sabanejev oli ise ilma ühegi palveta seda lubanud, tekkisid Puškinil kõige ebameeldivamad kahtlused ka Sabanejevi suhtes... Aga mis siis, kui see on tehtud tagamõttega ja võib Rajevskile kahju teha? Rajevskile, ja võib-olla... Ja võib-olla on see

lõks määratud temale endale? Ka Vorontsov ise laskis teda nii kergelt tulema!

Ning ta oleks tahtnud põgeneda sellest paigast, kus kõik oli nii ebaselge ja kus kõik oli võtnud kahtlase pöörde.

Puškin tundis nüüd tõepoolest hästi kõiki neid «sipelgakäike», nagu seda nimetas Liprandi, kõiki neid salakaebuse iseloomuga kavalusi ja riukaid, mille hingekeks oli Wachten, Sabanejevi staabiülem. Kuid... kas tarvitses seda kõike arvesse võtta?

Kõik need mõtted käisid üksteisega risteldes enne otsustamist Puškini peast läbi, kuid kõige tähtsam oli ikkagi see, et ta poleks saanud endaga kaasa viia tõelist rõõmu, usku, vaimustust...

Ja siiski jälitas teda kogu tee kuni Odessani mõte, et ta oli nagu põgenenud hädaohu eest. Tal oli halb enesetunne. «Nimetasin Oresteseks, kuid kohtuda ei tahtnud! Pestelil ehk on küll tarvis end hoida, aga mis mõtet on minul?»

Ka hiljem ei saanud ta kaua aega vabaneda sellest kibedast tundest, kuid samal ajal mõistis ta nüüd oma eluteed ega piinelnud enam nii nagu algul, kui ta Lõunasse sõitis. Aegamööda tuli ta ühele järeldusele ja jättis sellele kindlaks: nagu Vladimir Rajeovski, Pestel, Orlov, nagu Ohhotnikov oma eluajal, nii jätkab ka tema seda sõda. Järelikult peab ehk ka tema ennast hoidma.

Aga kus on tema hääl? Kes kuuleb teda kõrbes?

Ent tuli juhus, mis selle meelekibeduse hajutas.

Käes oli juba kahekümne neljanda aasta suvi. Mõõdunud kuud olid olnud sündmusterohked. Elu voolas nagu jõgi, kord kiiremalt, kord aeglasemalt, tehes looke ja pöördeid. Riznitšit enam ei olnud. Oli ära sõitnud ka Maria Rajevskaja. See-eest ilmus ootamatult tema vend Nikolai. Ta oli nüüd juba polkovniku aukraadis ja siirdus Sumski husaaripolgust üle Kuramaa ratsaväepolk. Ta tahtis Peterburist endaga kaasa võtta Lev Puškini, kuid see kavatsus nurjus. Aleksander igatses oma Ljovuška järele, ootas ja kutsus teda, aga see kõik polnud nii lihtne.

Kuid oma sõbra Nikolai tuleku üle oli Puškin siiralt

rõõmus. Nad hakkasid rääkima kümnetest asjadest korraga: Peterburist, Ljovast, Nikolai teenistasjast, Puškini elust Odessas; ka tuletasid nad meelde oma tutvumist — kui ammu see juba oli! — Tšaadejevi juures Peterburis, ühist matka mööda Lõuna steppe ja Kaukaasiat ning unustamatuid päevi Gurzufis, kuhu nüüd kavatsesid sõita Vorontsovid...

Nad rääkisid ja nende jutul ei tulnud lõppu. Mida nad ka vesteldes puudutasid, — võib-olla tuli see just Nikolai häälest ja leebest käitumisest, kuid Puškini ringes kerkis uuesti helge kujutlus kogu Rajevskite perekonnast. Ta polnud neid kunagi unustanud, kuid mälestused otsekui puhkasid temas ning ta ei puudutanud neid. Juba Maria nimi iseendast, see armas nimi, mida ta ei julgenud isegi mõttes nimetada, juba see kohustas; seda ta mõistis. Kuid just Maria oli see, kes teda seoses Nikolai Rajeovski saabumisega eriti tugevasti erutas.

See oli omaette lugu. Bestužev oli «Poljarnaja Zvezda» avaldanud «Eleegia», sellesama luuletuse, mida Puškin Mariale Kiievis ette luges ja mida Maria hiljem ka ise luges. Maria oli talle valjult ära keelanud avaldada viimaseid ridu, kuid Bestužev avaldas need vastu Puškini tahtmist siiski. Äsjailmunud «Poljarnaja Zvezda» numbri oli Nikolai kaasa toonud, sest posti teel saatmine oleks liiga pikale veninud.

«Sa andesta. On arusaadav, et ma teel üht-teist lugesin.»

Puškin avas raamatukese just oma luuletuste kohalt ja nägi otsekohe:

Kui hurtsikule laskus südaõine vari,
kui udus otsida sind püüdis neiu,
ja sinu nime tasa ütles teistele.

Ta nägu hakkas õhetama. Kuid ta talitses end ega öelnud ühtki sõna, ainult tõstis pilgu Nikolaile. Tema meeleks vaatas Nikolai talle otsa südamliku naeratusega ja nähes, et Puškin vaikib, katkestas ise selle pikaksveniva ja imeliku vaikuse.

«Tauria!» ütles ta erilise leebusega. «Kui hea oli seal ja kui noored me siis olime!»

Puškini süda läks veidi kergemaks. Tähendab, pole tarvis midagi rääkida, midagi seletada ega süvendada. Kui lähedane talle Nikolai ka oli, ei tahtnud Puškin temalegi seda saladust usaldada. Ka Maria polnud nähtavasti vennale midagi rääkinud. Jah, siitsaadik on kõik korras, aga kui ta seda ise näeb? ...

Ja samal õhtul kirjutas ta Bestuževile, parandades kirja mustandit mitu korda: «Muidugi, ma olen sinu peale pahane ja oleksin valmis sinu lahkel loal kehtab kui kaua riidlema. Sa avaldasid just need värvid, mida ma palusin avalikkusele mitte esitada... Sa ei aimagi, kui palju see mulle meelehärmi valmistab... Need... puudutavad naist, kes neid on lugenud...» Ning ta andis endale sõna neid vähemalt mitte üheski luuletuskogus avaldada.

Niiviisi oma saladust lähedasele sõbrale avaldamata jättes rääkis Puškin sellest siiski teisele inimesele, kes oli küll meeldiv, kuid kaugelki mitte nii lähedane kui Nikolai. Veel enam, sellelesamale Bestuževile paljastas ta kuu aega hiljem, seoses oma «Bahtšissarai purskkaevu» peatse ilmumisega, veel ühe külje oma vahekorra Mariaga, millest samuti ettevaatuse mõttes oleks tulnud vaikida. «Olen rõõmus, et minu Purskkaevu kohab. Kompositsiooni puudulikkus pole minu süü. Panin ebausklikult värssidesse ühe noore naise jututuse.»

Puškin ei võinud muidugi kuidagi arvata, et ka need read trükki satuvad. Kuidagi juhtus, et sündsustundetu Bulgarin, ajakirjanik, kes ei pidanud paljaks oma nina igale poole toppida, kuhu see vähegi toppida andis, avas võõra kirja ja torkas need read oma ajakirja «Literaturnõje Listki». Ka see pihtimus võis Maria silma puutuda... Puškin oli pahameelest raevu sattumas. Samale Bestuževile kirjutas ta suvel: «Pean tunnistama, et selle naise üksainus mõte on mulle rohkem väärt kui kogu maailma ajakirjade ja meie publiku arvamus kokku. Mul hakkas sellest pea ringi käima.»

Tõsi küll, Puškini pea käis tollal ringi teisest, teda terveniisti haaranud tundeist, kuid ometi selgus, et ka kaugel oleva Maria kuju ei olnud temas surnud, ei olnud muutunud üksnes mälestuseks. Ega saanudki

muutuda. Oli ju Puškin esmakordselt oma elus tunda saanud, mida tähendab sõna perekond — veelgi tähtsikum ja soojem kui sõna: armastus. Perekond on see, mis haarab kogu elu; see on see, mida ta oli unustamatult nautinud just Rajevskite juures, ja ainult nende juures.

Kuid see kõik oli olnud ja möödunud ega kordu vist enam iialgi elus. Nikolai siiasõit pakkus talle rõõmu hõlgata veel kord seda õhku: «Tauria! Kui hea oli seal ja kui noored me siis olime!»

Ega nad nüüdki vanad olnud! Nende jutuajamised ulatusid kaugemale üle argipäevaseuse piiride. Nikolai armastas kirjandust, veel enam — ta sai ka aru kirjandusest. Puškin hindas väga tema arvamus, ja nende jutuajamine ei sarnanenud sugugi kõnelusega Rajevski vanema vennaga. Nikolai ei armastanud kritiseerida pilasju, vaid ta väljendas laialdasi ja printsiipiaalseid seisukohti, ja see, mida ta ütles, ei olnud kunagi samal hetkel tekkinud teravmeelne eksrompt, vaid eelnenud mõtiskluste tulemus.

Viimasel ajal keerlesid Puškini mõtted draama ümber; «Mustlastest», mille kallal ta praegu töötas, ohkus juba tragöödia vaimu. Nad rääkisid ka kõigest sellest.

Kuid ka Nikolai Nikolajevitš sõitis ära. Ja nagu see alati on, nii muutus pärast tema ärasõitu veelgi tühemaks, kui oli enne siiasõitu. Nüüd hakkas Puškin kutsuma Pjotr Andrejevits Vjazemskit, kes tema kutsumisel kavatses suveks Odessasse sõita ja oli palunud endale maja valmis vaadata. Kuid hiljem see kavatsus murjus, ja nüüd ootas Puškin ainult Veera Fjodorovna. Muidugi oli ka see meeldiv, kuid Puškinil ei olnud lähedast sõpra. Tema suhted Aleksander Rajevskiga olid väga keeruliseks muutunud. Puškinile näis vahel, ja mitte ilma aluseta, et Rajevski on Jelizaveta Ksaverjevna pärast talle armukade ning võib-olla isegi intrigeerib tema vastu.

Filipp Filippovitš Wiegel armastas õli tulle valada. Ta poold soomlane, kõrget kasvu, esiletükkivate põse- ja nägudega, rääkis ta mesimagusa tooniga, tõmmates

oma niigi tillukese suu meeldivalt (nagu talle endale näis) nõobikeseks kokku.

«Millegipärast tekib mul, Aleksander Sergejevitš, alati soov võrrelda teid Othelloga, härra Rajevskit, Aleksander Nikolajevitši aga just Jagoga, tema ebaustava sõbraga...»

Need mõtted ja kahtlustused olid piinavad. Palju avalikumad, varjamatult vaenulikud olid tema suhted Vorontsoviaga. Ja kui Puškin oma tunnetes Jelizaveta Ksaverjevna vastu üldse ei esitanud endale küsimust: kas tohib, milleks, mis tuleb edaspidi (nagu ei tunne selliseid küsimusi kõik, mis elab, mis alistub üksnes päikese kutsele, elule endale), tundis see-eest krahv Mihail Semjonovitš neid küsimusi liigagi hästi ja valmistas neile ka järsud ja kindlad vastused.

Võitlus nende vahel aina teravnes. See polnud võrdne võitlus. Kogu kirk ja kogu raev epigrammide näol olid Puškini relvaks, kogu reaalne jõud aga krahv asehalduri käes. Muide, ka Vorontsov kasutas sulge, ja tema kirjad pealinna valmistasid võimukalt ette poeedi uut pagendamist.

Peale selle ei häbenenud krahv kohelda Puškinit alandavalt kui oma kantselei väikest ametnikku. Nii saatis ta poeedi võitlema rohutirtsuparvede vastu, mis ei saanud kuidagi kuuluda krahvi kantselei noorte «ametniku» kohustuste hulka ja tähendas otsest mõistatamist. Puškin aga pidi alistuma. Kuid ta tegi kindla otsuse: kui ta on tõesti ametnik, siis on tal õigus nõuda errulaskmist. Ta kirjutas ametlikke kirju Aleksander Nikolajevitš Rajevski otsesel kaasabil, kuid need ainult halvendasid tema olukorda.

Ja lõpuks viimane solvang — teisiti seda nimetada ei saa — Puškin jäeti Gurzuffi kutsutavate nimekirjast välja. Musta mere laevastiku peakomandöri Greig poolt asehalduri käsutusse antud jahtlaev «Uteha» lahkus pidulikult Odessa sadamast, jättes Puškini kuldale maha. Väikesest kahurist anti lahkumissalvust Reis oli kuu aega edasi lükatud Vorontsovi väike tütre haiguse tõttu. Kuid Veera Fjodorovna Vjazemskaja käest, kes parajasti selleks ajaks oma lastega Odessasse saabus, kuulis Puškin, et abielurahva vahel

olid olnud teravad lahkkelid. Lõpuks oli krahv oma tahtmise läbi surunud.

Puškin oli solvatud, kuid samal ajal tundis ta krahvi käitumises mitte enam jõudu, vaid ennem nõrkust, isegi... kartust... See ei olnud sihitud üksnes tema, vaid ka krahvinna vastu... Kuidas see neid nüüd lähendab!

Ka seda tajus ja aimas Puškin õigesti...

Juba varsti peaks krahvinna tagasi tulema. Seni aga hulkus Puškin sageli üksinda mööda tolmust Odessat — ja aina mõtles, mõtles...

Kevadel sõitis ta lühikeseks ajaks Kišinjovi, kuid see reis ei värskendanud teda. Temas kasvas soov lahkuda jäädavalt neist paikadest. Vahel mõtles ta põgenemisele, kuid selle võimalusesse ta ei uskunud. Mõtted ka lähedastele sõpradele, kelle seltsist ta ilma oli. Mõtles reetlikest sõpradest... ja lõpuks ka endast. Oma tööst, kutsumusest, eesmärgist. Järjest juurde juulavast jõust, mida ta vahel otse füüsiliselt tundis. Ja kuidas ihaldas hing vastukõla! Leiaks ta vastukõla, oleks kõik hea!

Kord õhtu eel sammus ta niiviisi mõttesse vajunudult laule linnast välja. Päike saatis madalaid kiiri, muu-tes põllud kuidagi nagu pikemaks. Lage ja tühi, ei ainsatki inimhinge. Puškin astus sügavas mõttes nii seglaselt, nagu ta käis väga harva. Endale märkamatuks peatus ta aeg-ajalt. Mõtted olid sõnatud, kuid nad sisaldasid kõike seda, mis pakitses hinges. Ja viimaks need muutusid selgeks: jah, kus on tema hääl? Kes kuuleb teda kõrbes? See oligi kõige teravam torge, kõige kibedam valu.

Ta oleks äkki peaaegu komistanud mingile esemele, kui ta puudutas seda tahtmatult käega: midagi külma! Need olid kolm suurtükitoru. Masinlikult hakkas ta suurtükke vaatlema.

«Hei, kes te olete?» hõigati äkki.

Puškin tõstis pilgu. Eemalt tuli kiiresti tema poole ohvitser.

«Mis te siin teete? Kes te olete?»

«Olen Puškin,» vastas ta lihtsalt.

Ohvitser andis talle au ja jooksis käega vehkides

ning midagi hüüdes kiiresti minema. Kogu laager sattus ärevusse. Puškin astus pisut kõrvale, sest mehed jooksid otse suurtükkide juurde.

«Valvel!» hüüdis ohvitser. «Kuulata käsklust! Relvade juurde! Valmis olla! Tuld!»

Lajatas kogupauk. Ohvitser astus säraval, erutusest punetaval näol Puškini juurde.

«Mul on au end esitleda: korrapidajaohvitser Grigorov.»

Puškin surus tal naeratades kätt.

«Aga miks te tulistasite?»

«Teie auks, Aleksander Sergejevitš! Venemaa armatunud poeedi auks!»

«Ja ta mantel katab kogu Venemaa,» meenus Puškinile jällegi Weltmanni ennustus. Puškin oli väga liigutatud. Kerge puna kerkis ta näkku. Lähenesid ka teised ohvitserid. Nende järel kaugemal — sõdurid.

«Tulge, tulge! See on ju Puškin. Andsime ju kogu paugu tema auks!»

«Täna. Täna kogu südamest. Ega te ometi minu pärast pea vastutust kandma?»

«Las kannan vastutust. Olen rõõmus, et see nõnda juhtus. Me austame teid rohkem kui ülemust.»

Grigorov kõneles pisut pateetiliselt. Nagu paraadil. Kuid see oli eriline, vaimne paraad. Puškin tundis seda. Ta oli ka ise erutatud.

«Te räägite nagu tõeline sõber,» vastas ta. «Aga mul... mul on väga vähe sõpru.»

«Oo, teil on palju sõpru! Me tunneme teid hästi. Me loeme teie töid.»

Puškinile meenus, kuidas ta hiljuti loodud «Läkituse sensorile» oma nime nimetamata oli endast kui vabade poliitiliste laulude loojast kirjutanud:

Ta käsikiri aga ei kao Lethe hõlma,
vaid sinu pitsatita rändab laia ilma.

«Niisiis on sellel linnalähedasel lagendikul, kus ma jalutasin, mu värvid enne mind jalutanud.» Ning ta naeratas.

«Mis seal on, kas tõesti küpsetatakse kartuleid,» küsis

ta Grigorovilt. «Olen juba ammu unistanud... nagu mustlaste juures. Kas see teil distsipliini ei riku?»

«Meil ei lahutata distsipliini südamest,» hüüdis noor ohvitser samasuguse paatose ja siira otsekohesusega.

Puškin käis nii sõdurite juures kui ka ohvitseride telgis. See lõkketuli on kui lahinguväljal, kui välilaagris ohvitseride telgis.

Keset lõbusat austamispidu jäi Puškin mõttesse. Talle tuli meelde Kreekas hukkunud Byron. Alles hiljuti oli Puškin kirjutanud ühele oma sõbrale ja kurtunud kreeklaste laostumise üle, mida ta nägi Odessas ja mis teda solvas. «Miski pole siiski olnud nii rahvatu (ta kriipsutas selle sõna alla) kui kreeklaste üritus.» Nii ta seda mõistiski. Ta tahtis ka Byronist kirjutada, kuid esialgu see ei õnnestunud.

On vaikne — laine sinine
taas viib Ateena tuhka.

seal kõrges kääpas puhkab.

Sellest mõtete valitsejast oleks tahtnud mitte nii elegiliselt, vaid läbituntult ja eredamalt kõnelda. See oli poet, kes ühendas vabaduse, lüüra ja mõõga!

Noor põrerahvas märkas külalise hetkelist mõttesse süvenemist. Kõik jäid tahtmatult vait, ja äkki saabunud vaikuses Puškin virgus. Pisut väriseva käega tõstis ta taldetud pokaali ja sõnas üsna tasa:

«Byroni terviseks...»

«Kes langes vabaduse eest,» lisas Grigorov.

Vaikselt löödi klaasid kokku ja mõni hetk hiljem hoogustus jutuajamine uue jõu ning elavusega.

Tagasiteel poleks Puškin nii aeglaselt astunud. Vastupidiselt, tal oli tungiv vajadus ületada kiiresti ja kergelt mistahes avarusi. Kuid teda paluti polgu vankrisse istuda.

Oli juba päris pime, kui ta linna jõudis. Odessa sädeles tuledes. Meri püüdis kinni nende vastuhelgi ja lõpetas seda mänglevalt lainetes. Mereäärne vinutuul oleks nagu Puškinit tagant tõuganud.

Kuid tema mõtted ja tunded ei olnud praegu rahu-

tud. Vastupidi, kõik sisemised pilved olid hajunud. See polnud vaikiv rahulolu. See oli nagu mehine selgus, valmisolek vastu võtta kõike, mis saatus eluteele saadab. Viimastel päevadel tekkis tal aimus, et merest ja Odessast tuleb lahkuda, et tema elu muutub jälle. Talle näis, et need noored sõjaväelasedki, kes teda sellise rõõmu ja pidulikkusega vastu võtsid, ühtlasi saatsid teda ära... Ja see ärasaatmine oli vist küll märksa mõjuvam kui too saluut Vorontsoville! Jah, mis ka juhtuks, ta omandas täna haruldase kindlustunde. Näe, ta ei eksisteeri ainult selles kuues, kübaras ega saabastes. Tema olemasolu ja suhtlemine inimestega on palju avaram. Ning ta pole ükski. Tal on sõpru. Võib-olla palju sõpru.

Puškin ei tahtnud täna enam kedagi näha. Ülejäänud aja veetis ta oma ruumides. Hilja öösel hakkas meri nagu lähenevat tormi ennustades mühisema. Ja kui hästi oskas meri õhtuti kohiseda armastusest! Peatset lahkumist aimates tundis Puškin, et see merekaldal veedetud aasta ei sarnanenud teiste Lõunas viibimise «kuivamaa aastatega». Ta polnud mere ääres esmakordselt, kuid seda oma eluperioodi oleks ta nagu täielikult endas kandnud.

Kui «viimased kolm kuud olid võrdsed romaaniga», nagu ta kirjutas vennale Ljovuškale juba Odessas viibimise alguses, siis mida peaks ütlema kogu selle aasta või ka ainult viimase nii piinarikka ja kalli suve kohta? Jah, selle romaani talletab ta endas. Puškin andus kergesti mälestustele. Kõige lähedasema ja salajasema, omaenda merestiihia võtab ta endaga teele kaasa. Need mälestused erutasid teda juba praegu. Nad tekkisid kuidagi nagu kapriisselt, kuid ustavatena mingile tunnete loogikale. Nad ei rikkunud vahel üksnes järjekindlust, vaid ka aja proportsioone, kuid ometi oli ka selles oma moodi tõde. Aga teekond — see oli paratamatu.

Merelt kerkis kergelt õõtsuv udu, ja Odessa oleks nagu kattunud mineviku vinega. Puškin oli vankriat juba ammu lahkunud. Ta on oma toas. Valgust pole süüdatud. Kuid see kohtumine linna taga ja see «saluut» — need näisid läbi virvendava udu ja ebamää-

raate nägemuste sinavas kangastuses helendava majana.

Kas vähe või palju, kuid neli aastat on jälle seljataga. Teekond on ees, ja üsna varsti. Jäävad mälestused. Seda inimese vaimuomadust oli Puškin alati kõrgelt hinnanud. Mälestused olid ka varem tema elu täitnud. Ja vahel on need niisama elavad nagu sündmused ise, nende kaudu nagu külastaks minevik olevikku. Ja eluga kaasas käies ei ole nad nii kiiresti kaduvad kui oleviku hetk.

Nii see ka oli, sest Puškin oli varsti sunnitud Odessast lahkuma ja põhja poole, Mihhailovskojesse sõitma. Ja oma viimased sinise mere ääres veedetud päevad — need viis ta endaga kaasa.

PUŠKIN MIHHAILOVSKOJES

ESIMENE PEATÜKK

HÜVASTIJÄTT ODESSAGA

Needsamad tõkkepuud, vöödilised verstapostid, jaamaülemad, sõnnikulõhn, suitsevad korstnad; seesama teetolm, mis troika kapjade alt üles kerkib ja mida tuul kaugele silmapiiri poole kannab, ja tuul ise — pärastlõunane, põletavalt kuum. Kõikjal oli juba tunda viljaterade lõhna ja tuuleveskid vehkisid tiibadega; eemal puhkas hiirekarva sarvloomade kari, tee lähedal seisis hobused üksiku hõbedase papli varjus; pannud oma kaunid, nagu voolitud pead üksteise kaelale, vehkisid nad parmude peletamiseks lakkamatult ja rütmiliselt sabaga; lämmatav palavus. Sinine taevas, kollendav kaugus.

Puškin sõitis nüüd sedasama teed mööda, kus oli sõitnud kaks küüd tagasi oma anekdootlikul ja alandaval komandeeringul rohutirtsuparvede vastu. Tol korral ei sattunud ta nendele parvedele kohe, need ilmusid üksikutest kolletest; sõit aga polnud iseendast halb, sõita Puškin armastas.

Tee ääres oli tookord kõik samuti nagu praegu, ainult see ei olnud nii palav, tee oli pehmem ja stepp kui õie-meri; õhk oli tulvil uimastavat lilletolmu, ritsikate soisumist ja rohutirtsude saagimist. Puškin muidugi taipas juba siis, et «lord» Vorontsov kavatses tema vastu otserünnakut, kuid tal polnud veel selget kujutlust, kuidas nende tüli lõpeb. Ta käratses sõprade seltsis, luges epigramme ja kirjutas auväärsele, heasüdamlikule Kaznatšejevile, kantseleiülemale, teades väga

hästi, et sellest ka krahv ise teada saab. Oma palka ei nimetanud ta ametniku palgaks, vaid väljasaadetud vangi pajukiks ja oma kirjanduslikust tegevusest rääkis ta kui käsitööst, kui eratööstusharust, mis annab talle ülalpidamise ja sõltumatuse. Kuid püüdes siiski jääda tagasihoidlikuks ja veidi järele mõtelnud, märkis ta kirja ümberkirjutamisel: k o d u s e sõltumatuse. Ja näe, nüüd antigi talle see kodune sõltumatus: ta sõidab nii hästi pagendusse kui ka koju, ja teda küüditatakse ilma sandarmita!

Käskkirjale alistudes ja mõningal määral tõelise kolleegiumisekretäri osas esinedes lendas Puškin tookord noolena läbi Hersoni, Jelizavetgradi ja Aleksandriiski maakonna, tehes ka ise hüppeid nagu rohutirtsud, nii-öelda püüdes neist ette jõuda, — jaamast jaama ja paigast paika. Tagasi jõudes kõneles ta rohutirtsudest küll üsna ükskõikselt, kuid nende ilged parved mõjusid talle siiski rabavalt: kohati lamasid nad kuhjadena maapinnal, kihisedes ja tumedalt, vastikult sumisedes. Üksikud putukad hüppasid ta rinnale ja varrukale. Nad olid kollased nagu sidrun ja nende suured kohmakad sinetavate lõugadega pead vaatasid välja kitsa tumerohelise kaeluse vahelt nagu upsakate ülemate pead, kellele jumal on ülekohut teinud; hoolitsetud küüne põlastava, kuid täpse nipsuga heitis ta nad maha tolmu sisse.

See-eest puistas ta alles üsna hiljuti, ainult kahe nädala eest, põhjalikult oma südant vanale sõbrale Aleksander Ivanovitš Turgenevile, andes lühikese, kuid täpse iseloomustuse oma šefi kohta: õukonna tallalakuja ning väiklane égoist. Too šeff nägi poeedi kolleegiumisekretäri, tema aga arvas endast midagi muud...

Kuid siiski, arva kuidas tahes, kõik on otsas: nagu ta oli pagendatu, nii ta selleks ka jäi!

Viimased päevad Odessas olid kõik meeldejäävad neid saaks järjekorras üles lugeda.

Ta lahkus küll Odessast, kuid ühtlasi võttis selle linna endaga kaasa. Veel enam: võttis endaga kaasa oma sealse elu — palju terviklikumana ja helgemana; kõik

igapäevased pisiasjad hajusid iseenesest (või pühkis need minema kauge teekonna tuul, mis nii värskelt nakku puhus?), ja esile kerkis kõige olulisem ning eredam, mis oli kõige sügavamalt südamesse jäänud.

Krahv sõitis Gurzuffi nagu mõni idamaa satraap, isegi suurtükist tulistati, kui lippu laevamasti heisati. Nii nad lahkusid... kavalierid ja daamid — kokku kuni kolmkümmend kutsutud külalist, kuid Puškinit nende hulgas ei olnud. Viha ja solvangu pärast oli ta valmis kas või oma sõrmi hammustama. Tal oli valus eriti pärast seda, mis oli lõpuks juhtunud üsna ootamatult Benault' suvilas, kui ta oli lausa meeleheitel... Nüüd oli see naine tema ellu astunud.

Maatma Puškin ei läinud, kuid jälgis kaua eemalt, kuidas hõbedaselt helkivate purjedega kaunitar-jaht eemaldus. Ka siit viirastusid talle krahvinna Jelizaveta kaaverjevna valge kleit, tema uhke hoiakuga kaunis kael ja ristike, mida Puškin oli suudelnud, naljatades, et krahvinna teeb temast hea katoliiklase. «Aga ma olen juha ammu õigeusuline!» oli krahvinna vastanud; siis suudles Puškin ristist mööda... Puhus värskel mere- ja jaht loovis. Ons sellele naisele teekond kerge?

Need tunded pani ta hiljem ka paberile:

Ma hüüan: sõida üle mere,
õrn, tiivuline kaunis jaht!
Mu arm on seal, mu lootus ere,
sa ole tema pant ja vaht!

See polnud Puškinil silmapilkne sentimentaalne tunnetesööst. See oli sügav ja täiuslik tunne. Jaht libises kergelt oma kontuure muutes ja üha vähenedes, kuid nagu oleks ka eemalt ulatunud temani nende vaheldaste silmade kiire pilk, pisut kelmikas, pisut nuk-

Praegu ei suutnud ta kohata isegi armsa Vjazemski noort naist, vürstinna Veera Fjodorovnat. Vastutuli- ja vaevalt märgates läks ta voorimeeste seisuplatsile. Seal hoovas vastu värskust ühes hobusesõnniku lõhnaga. Vana tuttav habemik voorimees Berjoza, kes tema hiljutisest esimesena märkas, sõitis ulja mürinaga ette, muutus käisteta plüüsvammusest uhkelt kaardus välja

punaste särgivarrukatega käed ja ergutas keelt laksutades raudjat hobusepaari.

«Renault' suvilasse!»

«Just nii, teame,» vastas Berjoza kõhklemata.

Puškinile meeldis, et siin sinise mere ääres kastanite ja paplite maal on sellise põhjamaise hüüdnimega mees, see meenutas talle seda kaske, mida ta nägi Krimmi mägesid ületades: nii kodune, vene puu... Puškin oli juba üsna tublisti Berjozale võlgu, kuid sitke veomise seniajani veel muret ei tundnud. Nende ümber tekkis tolmutu pilv.

Renault' suvila näis elutuna, nagu poleks siin keegi kunagi elanudki. Muide, Puškin nägi, kuidas terrassile tuli vana teener, kes ilmselt oli teinud viimaseid korrastusi eluruumides. Sõitja käskis enne maja ette jõudmist peatuda, hüppas välja ja jooksis tuttavate koobaste ja küngaste poole nagu kohtamisele. Siin oli talle kõik armas ja valuline. Koobas oli täis niisket jahedust ja lakkamatult kostis nagu teokarbist rannäärsete lainerete raugematut kohinat. Ta seisis ega julgenud üksinda istuma jääda; see oleks veelgi teravdanud üksilduse valu. Siin, läbi allarippuva kiviraami sädeles ja peksles meri ahendatuna. Niisama ahendatuna peksles põuakuue all tema enda süda. Ja Puškin astus aeglaselt välja päikese kätte. Ümberringi oli vaikus ja pimestavalt hele valgus. Ilus suvila lebas õnnelikuna orus, hõljendades lagedate küngaste taustal. Vanal kommertsnõunikul Jean Renault'il oli hea maitse olnud!

Puškin ei teadnud, mida peale hakata. Ei olnud sõnu ega liigutusi, mis oleksid lahutanud temas järjekindlalt tõusvat tuska. Ta pidi kivile istuma, kuid ei... Nii sugust rahustavat sisemist lahendust ei tulnud. Põuast maapinnast õhkus kuumust, ja Puškin heitis vaistlikult otse rinnuli maha. Väikesed kivikesed olid peaaegu põletavalt kuumad ja kõrbenud rohu kõrred koos lühijase tolmuga lõhnasid vängelt ning teravalt. Ta tundis, kuidas süda päris kuuldavalt vastu maad peksles, kui oli kustutatamatu kirg.

Kuid siis hüppas ta äkki vetruvalt püsti, ja kuklas, raputas pead nagu pärast kümblust; kähavarajuuksed lehvisid õhus. Kübar lebas siinsamas lähedal

ta võttis selle üles ja raputas end: küllalt meeletustest! Nüüd oli ta valmis kohtumiseks hea vürstinna Vjazemskajaga.

Palju lüürilisemad olid matkad kuuvalgetel öödel — ilka sinnasamasse Renault' suvilasse. Rinnas pulbitseva kuuma vere ja nägemusliku kuupaistelise jaheda mereavaruse vahel oli tekkinud mingi harmooniline tasakaal, ning üksildus ei valmistanud siis nii teravaid kannatusi.

Ja öised jalutuskäigud olid alati palju kestvamad. Ta unustas aja ja märkas tundide möödumist ainult selle järgi, kuidas kuuvalguse värelev sammus möödus kiirena merre tungivast teravast kivirünkast. Tema mõte oli siin avaram ja liikuvam ega keerelnud ainult armsama ümber, kuigi armsama kuju oli kogu aeg südames. Määratu meri hingas, liikus lainetena ja hõbedane valgus ei lahkunud temast. Tekkis vastupandamatu igatsus kaugete randade järele. Ometi ei leia mõtteid selles seisukorras veel oma sõnalist kehastust — see tuleb tavaliselt märksa hiljem.

Odessas ei olnud kedagi, kes oleks võinud temas avastada kas või ainsagi jälje sellest varjatud siseelust. Ta ei reetnud end millegagi, ainult Veera Fjodorovna Vjazemskaja naljatas sel teemal, midagi osaliselt aimates. Temaga naljatas ka Puškin. Vjazemskaja oli armsalt naiselik ja Puškin meeldis talle. Kuigi ta oli Puškinist mitu aastat vanem, olid nende suhted mõnevõrra liiga vabad.

«Teid on kõik teie armsamad hüljanud...»

«Teie, vürstinna, tahate sellega öelda, et nüüd pean ka mina neid hülgama, sest saatus on teid mulle jättanud?»

Puškin rääkis sellise ettearvestatud kelmikusega, mis lähendades mõnevõrra ka eemaldab.

Vürstinna punastas kergelt ja kaldus otsesest vastusest kõrvale:

«Ma tean, et igatsete kõige rohkem Olja Narõškina järele...»

«Muidugi. Mõnus naine...»

«Kuidas te räägite!»

«Kas see pole siis tõsi? Mees magab terve päeva.

Tema unisust on onupoeg krahv Vorontsov juba ammu hindama õppinud.»

«Selles on teil, kallis Aleksander, õigus. Kuid kas pole imelik, et *Elise* ei näi mehe suhtes sugugi armukadetsevat. Õelge, millest see tuleb!»

Niiviisi tasapisi ta keerutas, et Vorontsova suhtes midagi välja uurida, sealjuures muidugi tugevasti kavaldades, sest armukadedus Jelizaveta Ksaverjevna vastu oleks võinud Puškinile vägagi mugav olla. Vahel vürstinna pisut ironiseeris ja naeris selle romaani üle.

Põhiliselt olid nad Puškiniga suured sõbrad. Vjazemski palus naist taotleda, et Odessasse üle toodaks Küchelbecker, Puškini sõber lütseumi päevilt, ning nad koostasid ühiselt selle kohta kirja Vorontsoville. Neist väga energilistest taotlustest ei tulnud siiski midagi välja. Krahvi šokeeris tugevasti Vjazemskaja julge käitumine, ja vürstinnat ülima viisakusega koheldes ei sallinud ta teda tegelikult silmaotsaski ning püüdis oma naist temast eemal hoida. Samuti ei suutnud ta aru saada vürstinna sõprusest väljasaadetud poeediga. Kuuldes, et Küchelbecker on poeet, mõtles Vorontsov arvatavasti: «Aitab mulle ühestki!»

Puškin ja Vjazemskaja jalutasid palju; lapsed jäeti koju hoidja hoolde.

Väljas muutus vürstinna kaunimaks: polnud peeglit ning ta unustas, et ta pole ilus. Ta painduv keha hingas vabalt, jalad olid väikesed. Mere ääres läks ta veest välja ulatuvaile tohutuile kivimürakaile, kuid taganes iga kord üheksanda laine ees. Siiski kord, kui Vorontsova veel siin oli, ujutas vahutav lainevall kõik kolm üle, ja daamid pidid läbimärgadena suvilasse jooksuma. Puškinil oli siis pööraselt hea meel ning ta meenutas hiljem õnnelikult naerdes, mitu korda «seda saunas Vjazemskaja kirjutas oma mehele, et ta hakkab Puškinit armastama sõpruse armastusega. Ükskord olid nad kahekesi ligi tunni kivilidel tugeva vihma käes, et tormis purunenud laeva vaadelda. Puškin oli sõnakehv. Huuli närides vaatäs ta süngelt, kuidas lained purjeräbalaid rebisid. Vjazemskaja ei uudishimutsenud, kuid teadis, et Puškini mõtted ei olnud tema juures.

Kui aga Vorontsova lõpuks Krimmist tagasi tuli

üha meheta, üksinda, polnud Vjazemskajal enam põhjust oletuste tegemiseks: need vähesed päevad «pärast hetjakuümnepäevast paastu», nagu krahvinna ise tema üle naljatas, — põles Puškin kui küünal. Muide, Jelizaveta Ksaverjevna ei reetnud end millegagi. Ta jäi endiselt kergeks, elegantseks ja liikuvaks, pisut tseremoniaalseks, ja juhtus, et võõraste juuresolekul isegi unneks ning Vjazemskaja ja Puškini seltsis koketselt käitumiseks. Ta oli kinnise iseloomuga, ja see oli Puškinile eriti armas; ta hoidis nende ühist saladust. See oli üksainus nädal — juuli lõpp lämmatavas ja rahuluses linnas. Renault' suvila elustus uuesti.

Vorontsovi jahtlaev sõitis Odessast Gurzuffi tervelt kaheksa päeva. Kui noor krahvinna tagasi tuli, naljatas Puškin, et ohked, mis ta merele saatis, olidki tormi ohtunud ja krahvinnat merel kinni hoidnud. Jelizaveta Ksaverjevna saatis talle õrna kiire pilgu ja vajus jällegi üle mõttesse.

Kas seal valendavad tiivad,
kas seal laev ei purjeta?

Neil lihtsaid värse armastas krahvinna väga ja korras neid sageli rannal seistes ning vaadates, kuidas mere püskesevine õrna katte all sinisesse kaugusse kaob; ajal liugles tuule käes tema loor, puudutades püskese helkivaid kuldseid lokke. See väike kaunis laine liias talle armsaks saanud helidesse midagi tühjast oli see pikk neiu põlv Aleksandrias, külas, kus polnud ilmapiiril ühtki laeva? Kuid miks ta nüüd korras? Või oli talle üldse omane rahuldatus, unistamine? Kuidas see ka oli, aga tema võluvalt suukeselt saanud pilku pöörata, ja tema sõnadki kõlasid nii kühvastavalt, et see kõik kokku liigutas ja sundis tema hõlgu pihku haarama.

Nad jalutasid Vjazemskaja, Vorontsova ja Puškin kolmekesi. Neil jalutuskäikudel ei mainitud krahvi Mihhail Semjonovitši nime üldse. Puškin oli alati väga tasakaalutu: kord mõtteis ja morn, kord rahulolevalt ülemeelik. Tema sünge ja mõtlik olek

daame eriti ei liigutanud ja sellega ta midagi ei saavutanud, kuid vallatuste ja lobisemise üle naersid nad lakkamatult. Kord hüples ta kivil üle vee, kummardus ja pritsis vett päikese poole, kord jooksis teistest ette, peitis end põõsaste taha ja kargas sealt silmi pööritades välja nagu ehtne jaaguar.

Vorontsova pilku looritas üha sagedamini kurbus. Ta teadis juba, et tema Puškini saatust on otsustatud, et Puškin peab Odessast lahkuma, kuid ta ei teadnud päris kindlasti, kuidas ja kunas.

Samal ajal käis kindralkuberneri ja isegi õukonna kitsides ja kiretuis telgitagustes ning ka alamates kantsleiringkondades asjaamine, millele oli kälg andnud krahvi võimukas käsi. Koos inglasliku üleolekuga, mis isegi tema viisakuse eriti solvavaks muutis, olid krahv Vorontsovisse koondunud kangekaelsus, isekus, üleolev põlgus ja terav enesearmastus, mis ei lasknud unustada ka kõige tühisemat pisiasja. Ta ei talunud enam üldse seda noormeest, kes endast nii palju arvab ja midagi ega kedagi arvestada ei taha.

Post kappas lõunasse, post kappas põhja.

Teiste kirjade seas, mis olid täis muret värsside ja raha pärast, kirjutas Puškin suure paastu ajal ettevaatamatult ühele lähedasele sõbrale: «... Loen Shakespeare'i ja piiblit, püha vaim on mulle vahel meelepärase, kuid eelistan ikkagi Goethet ja Shakespeari. Sa tahad teada, mis ma teen: kirjutan romantilise poeemi kirevaid stroofe ja võtan puhta afeismi tunde. Puškinile oli meelde tulnud doktor Gunchison.

Ja samal ajal ning samuti põhja oli teel Vorontsovi kiri krahv Nesselrodele — noormehest, kellel ei puudunud talent, kuid kelle enda huvid sunnivad suuremeelselt krahvi taotlema tema eemaldamist Odessast. Lipitsejad panevad tal pea ringi käima, tegelikult on ta aga ainult nõrk jäljendaja lord Byronile, kelle kasuks on samuti vähe head öelda. See kõik kisub teda eemale suurte klassikaliste poeetide tundmaõppimisest ja sellepärast on tema eemaldamine Odessast parimaks teeneks temale endale... «Kõigi nende asjaolude tõttu palusin teie hiilgust see keisrile teatavaks teha ja temalt selle kohta otsust paluda... Kordan, krahv, et ma palun

teda ainult tema enda huvides...» Selliseid palveid hiljem korrati; Vorontsov kirjutas ka keisrile endale, ja nagu arvata võib, mitte kaudselt, vihjetega Byronile ja klassikutele, vaid selgemalt.

Moskvast aga oli Odessasse teel hoiatus Puškinile mitte tülitsema võimudega. «Palun väga, ole ettevaatlik nii sõnas kui ka kirjas. Ära mängi oma tulevikuga... Sa oled juba küllalt mänginud paaži nalju valitsusele, siin teda küllalt narritanud, aitab juba!... Me ei saa mehiselt tema vastu välja astuda; me saame ainult lapikult tembutada. Selline tembutamine aga lõpuks tüütab.» Nii kirjutas sõbrale vürst Pjotr Andrejevitš Vjazemski.

Kuid rohutirtsude jahiretkelt tagasi tulles esitas Puškin siiski lahkumispalve.

Alapärane sõber Aleksander Nikolajevitš Rajeovski dikteeris selle palvekirja prantsuse keeles selliste mürgiste ja lõikavate väljendustega, nagu puudutaks asi isiklikult teda ennast, niivõrd solvunud oli ta sõbra pärast! Ka kirjutas Puškin ise — nüüd juba Kaznatševile — tagasihoidmatult kahest üksteisele võõrast asjast — protežeerimisest ja sõprusest, milledele ta ei saa ega tahagi pretendeerida, eriti aga protežeerimisele Vorontsovi poolt: «... Niipalju kui tean, ei ole midagi alandavamat kui protežeerimine... Minul on selles suhtes demokraatlikud eelarvamused, mis väärivad aristokraatliku uhkuse eelarvamusi. Ma ihaldan ainult iseseisvust... Olen väsinud sõltumast ühe või teise ülima heast või halvast seedimisest...»

Puškini palve anti edasi ikka samale minister Nesselrodele, ja lõpuks tuli ka vastus. See läbis kõik instantsid. Kõik oli tehtud lihtsalt, täpselt ja asjalikult. Krahvisid kõige valitumad hanesuled, ülemad panid oma allkirjad alla nagu püha talitust sooritades ja neile allkirjadele puistati sealsamas truulalamlikult liiva. Ja see allkiri kinnitas poeediks sündinud noorele kolleegiumisekretärile ettemääratud saatust.

Puškin kutsuti välja ja Puškinile kuulutati otsus. Kuulutati välja pagendamine Pihkva kubermangu, vanemate juurde. Teatati marsruut: Nikolajevi, Jelizavetgradi, Krementšugi, Tšernigovi ja Vitebski kaudu.

(«See marsruut Kiievit ei puuduta.») Ning lõpuks maksti välja reisiraha 1621 versta kaugusele, kolme hobuse eest — 389 rubla 4 kopikat.

Ja nüüd polnud loetud mitte üksnes päevad, vaid ka tunnid.

Väljasaatmisest sai ta siiski teada enne selle ametlikku väljakuulutamist. Ta jooksis nagu meeletu otse Renault' suvilast Veera Fjodorovna juurde. Vjazemskaja nägi juba aknast seda ahtakest tumedat kogu, kuidas ta palja päi üle platsi jooksis. Oli palav ja Odessa tolm kuumenes õhus. Esimesel pilgul valmistas Puškini nägemine Vjazemskajale nalja ning ta keksis ühelt jalalt teisele, valmis naerma pahvatama: vürstinna oli lapselikult naeruhimuline. Ta pidigi Puškini vastu võtma familiaarse lausekesega, nagu: «Mis hernehirmutis see on!», kuid ta läks akna juurest ära, et kohendada ketikest kaelal ja seada kõvemini keerdu niigi juba keerdus lokke. Nii ilmus Puškin ette teatamata ja sugugi mitte naeruväärsena: ta ilme oli traagiline. Uskumatult äkki oli ta kõhnenenud, näojooned olid teravnenud, kollakad põsenukid tungisid selgemini esile.

«Ma pole teid kunagi niisugusena näinud...» ütles vürstinna ja tema toonis kajastusid ühtaegu muudkaastunne ning headus. «Te tulete *Elise*'i juurest?»

Puškin noogutas. Ta spuu oli paakil, kuid ta ei vastanud ainsatki sõna.

«Ega te ometi tülili läinud?»

Puškin tegi liigutuse, nagu tahaks ta lõpuks ometi võtta kübarat peast, kuid ainult äigas üle pea. Haja-meelselt vaatas ta oma käsi. Raske kuldsõrmus läigatas sõrmes.

«Olen vist teie juurde tulnud ilma kinnaste ja kübarata. Andke andeks.»

«Ma saadan teenri teie kübarale järele. Hea, et te pead sinna ei jätnud.»

«Ei, pead pole ma veel kaotanud,» vastas Puškin pärast pikemat pausi, «kuid...»

«Mis siis on?» küsis vürstinna ja astus Puškini

lähemale. «Noh, tunnistage üles!» Ta sasis kergelt tema tumedaid kuldse helgiga juuksekiharaid.

Puškin tõstis temale oma sinised silmad. Tema pilgus polnud enam ei segadust ega kärsitust. Veera Fjodorovnale näis ta sel hetkel solvunud poisikesena.

«Mind saadetakse välja. Kodukohta. Ja tema keeldus minuga... Ma tahan laevale, ja siis... merd mööda. Võib-olla... jah, aidake mind selles.»

See oli tõepoolest poisikeselik mõte. Hetkeks käis pisto, läbi Vjazemskaja südame; kui just mitte otse kadedust, siis kübeke kibedust oli selles ometi: «Kui armunud ta siiski on!»

Vastasolevas trümoos peegeldus tema ees istuv noor-mehe rohutirtsu kombel ristamisi asetatud jalgade, kahvatu näo ja isemeelselt püsti aetud peaga; ta nägi noormehe kõrval ka ennast: kõhetu, kitsas, kuid siiski laia kondiga ja selle — paraku! — inetu, kuid iseloomuliku näoga, milles ainuüksi mahedad, kuldse helgiga kastanpruunid silmad tõesti ilusad olid. Ja need silmad, mis nii hästi naerda oskasid, vaatasid nüüd väga tõsiselt. «Ta keeldus... kuid millest? Kas Puškin tõesti võis tõsiselt mõelda, et Vorontsova nõustub temaga põgenema? Kui Vorontsova poleks juba ammu varem teadnud, et Puškini ärasõit on paratamatu, vaevalt oleks ta alla...» Kuid ka endamisi ei tahtnud ta lõpuni mõtelda, ei tahtnud kuri olla.

Ja erutatud poeeti pisut rahustanud, hakkas ta koos Puškiniga päris asjalikult arutama kiire põgenemise võimalusi. Lõpuks haaras ka teda selle kavatsuse ebatavalisus. Puškin kargas püsti ja seisis tema ees, valmis kohe midagi alustama, viivitamatult tegutsema.

«Ma käin juba täna laevadel ja kuulan kõik järele.»

See mõte — põgeneda! — vallutas teda tervenisti. Teda nakatas ka kuidagi tema enda pooleliolev poeem «Mustlased» ja temas edasi elavad värsked muljed rännuteedelt ning laagrielust. Olgu kas või metsik, kui ainult oleks vabadus! Õised unistused merest hakkasid temas jälle pulbitsema. Ta hõõrus kaela, nagu nõõriks teda pinguli seotud siidist kaelasid, mis särgikaelust varjas.

«Aga raha?»

«Raha leiame!» vastas Vjazemskaja vandeseltslase toonil.

Puškin käis tööpoolest ka laevadel, kaasas poolneeger, poolmaur Morali, kelle juures ta viimasel ajal sageli «epigrammidest puhkamas» oli käinud. Puškin armastas kogu südamest seda «Egiptimaa poega», kuigi maur Ali oli pärit Tuniisist. Morali oli suurepärase kehaehitusega, tema kollane näonahk oli pisut rõugearmiline. Vanasti oli ka tema olnud kapten, kuid nüüd oli ta selleks liialt rikas, seepärast hüüdis Puškin teda poolnaljatades ja pooltõsiselt «erukorsariiks».

Maur elustus kohe, kui kuulis sõna «laev». Ta pani väljaminekuks selga täieliku paraadülikonna. Punase siidsärgi peale tõmbas ta rikkalikult kullaga tikitud roosaka villase pihtkuue; ta otsekui põles päikesepais-tel. Jalas olid türki kingad ja põlvini ulatuvad sukad. Uhket riietust kroonisid kaks idamaist rätti: üks oli seotud vöö kohale laiadele põlvpükstele ja varjas oma kirevate voltide vahel tervet komplekti püstoleid; teine, lumivalge rätt raamis mauri kogukat pead. Ta ei jätnud maha oma suurt raudset jalutuskeppi, mis sarnanes pigem kangiga.

Oma kepi võttis kaasa ka Puškin. Kišinjovis omandatud harjumusest ei olnud ta ka siin loobunud.

Nii nad sammusidki kahekesi mööda plataanidest ja paplitest, saterkuubedest ja halattidest, vilkaist lastest ja korve kandvaist aeglastest naistest, jättes seljataha rohkesti tuttavaid majauksi ja restorane. Uhked üksik-elamud vaheldusid väikeste majakestega; kerra tõmbunud või siruli visanud kassid lebasid kuumadel õuekividel. Idamaistest sööklatest hoovas lambaliha ja vürtside, õliseemnete ja mandlite lõhna, mitmevärviliste puuviljade kuhjakesed kirendasid telkide all. Puškin süttas uus kavatsus üha rohkem. Must saterkuubistus laitmatult ta väheldasel kehal, tõmmud põsed õhetasid. Ta tervitas kiire peanoogutusega paljusid tuttavaid: mehi troskades ja naisi kalessides. Tema kõrval sammus Morali, pikk, laiaõlgne ja tähtis, lumivalge tur-bani alt läigatasid sõena tema silmad. Möödudajad pöördusid ümber ja saatsid neid pilkudega.

Hoidunud, luitunud taeva all puhus tuul mere poolt. Nadamas õõtsusid järskude mustade külgedega laevad, nende puhkavad purjed lipendasid laisalt. Inimestel puhkust ei olnud: nad pesid, puhastasid, laadisid ja sömlesid. Laisk ja liikuv, morn ja muretu mitmes keeles kõnelev rahvas.

Mitu korda käisid nad laevadel, kuid midagi asjaliku sellest muidugi välja ei tulnud, kuigi unistus Venemaalt lahkuda polnud sugugi ainult hetkeline fantaasialend. Juba talvel oli Puškin kord oma nooremale vennale Ljovale kirjutanud, et kui võtaks õige sala-mahti jalutuskepi ja kübara ning sõidaks Konstanti-nopolit vaatama.

Kuigi Morali oli korsaar, näitas ta laevadel, kus neid khararikka külalislahkusega vastu võeti, oma uljust pea-miselt kangete jookide juures. Puškin, kes oli oma ette-võtte lootusetusest kohe aru saanud, ei jäänud mere-reevlist põrmugi maha ja kõditas lahkudes oma mere-valgukarva sõpra.

Nilviisi pidutsesid nad tervelt kolm päeva. Puškin jõi palju, kuid purju ei jäänud, ta pea püsis selgena.

Veera Fjodorovna tegi samal ajal hoolitsevalt ette-valmistusi tema ärasõiduks. Puškin astus mõnikord ühikeseks ajaks tema poole sisse. Veera Fjodorovna toitles temaga päris tõsiselt, ja Puškin ei pahandanud selle üle. Aleksander Sergejevitši vana teener Nikita Kozlov pöördus kõigis asjus nüüd otse Veera Fjodo-rovna poole, ja isegi kalessi, mis Nikita asjalikult val-mis vaatas ning pärast ägedat tingimist ära ostis, võttis jällegi vastu vürstinna — Puškini hoolitsev sõber.

Nüüd näis Veera Fjodorovnale, et ta kõigest aru saab. Viimastel päevadel oli ta ainult üks kord näinud Jeli-saveta Ksaverjevna, kes oli ebatavaliselt sünges mee-olus ja vist väga kannatas. See meeldis Vjazemskajale ning ta hakkas nii mitmeski oma arvamuses kaht-lama. Mis aga puutub Puškinisse... Puškin sõidab ära, nagu sõitis ära kaunitar Rizniš, kellest ta oli ainult kuulnud; ometi ei surnud poeet selle lahkumise kurbu-pest. Oli ju keegi päris õigesti tema kohta öelnud, et Puškini kiindumuse objektid võivad muutuda, kuid kirg

jääb temal endiseks. Ka vürstinna hakkas nüüd liig-
kaudu niiviisi mõtlema.

Ja ainult üht Veera Fjodorovna ei aimanudki, aga oli teiseks okkaks Puškini liigselt usaldavas sõda-
mes: ta ei teadnud Puškini kahtlustustest oma lähedase
sõbra Aleksander Rajeovski suhtes. Need kahtlustused
kerkisid äkki ja teravalt, kuigi õigupoolest üht-teist oli
ka varem ähmaselt silma paistnud. Sellele oli Puškin
kord vihjanud ühes kirjaski: «...Ja ega ma päriselt
teagi, kes õieti on mu sõbrad»; ta kirjutas sel korra
just oma teravnenud suhetest Vorontsoviga... Kuid
just Jelizaveta Ksaverjevna oli nende viimasel
milisel kohtumisel midagi sellist, et tal sähvatas
rane mõte.

«Rajeovski ju hoiatas teid!»

«Milles? Me kirjutasime ju selle lahkumispalve
temaga koos!»

Kas mitte seesama sõber, kellel oli tema üle nii
kohutav, peaaegu maagiline mõju, — kas mitte tema
ei korraldanud kõike nõnda, et ta nüüd Odessast välja
kihutati? Ja kas mitte tema krahvinnat salamahhi
orjasta? Kuid sellest mitte ainsatki sõna ei Vjazemskaja
jale ega kellelegi teisele; isegi endas püüdis ta kibedaid
mõtteid summutada või kustutada.

Pjotr Andrejevitš Vjazemski võlgnes Puškini
«Bahtšissarai purskkaevu» eest, kuid Puškin ei ta-
nud kogu summat vastu võtta, sest teose väljaand-
sega oli olnud kulusid, ja ega Veera Fjodorovna
endalgi raha olnud; äga ta muretses; võib-olla laenu-
ta ise kellegi käest, kuid Puškini maksis kõik välja.
Peale selle oli Puškin parajasti kaardimängus võitnud
kuid 600 rubla jäi tal saamata, ka selle summa võis
ta Vjazemskaja käest, kellele Puškini võlglane luba
ära maksta. Ettevalmistused olid lõpul — tuli sõita!

24. juulil tegi Vorontsov Simferopolist Odessa linna
peale krahv Gurjevile Puškini kohta korralduse
29-ndal võeti Puškini tema enda käega kirjutas
allkiri väljasõidu ja marsruudi kohta; 30-nda
päeval käis ta ooperis ja juba 31. juuli hommikul sõitis välja.

Puškin tegi ja tasus oma võlgu. Just enne väljasa-
mist avas ta akna klubimajas, kus ta elas, lükkas kardina

hõlvale ja kummardus rinnukil aknast välja. All plat-
al käratsesid voorimehed.

«Hei, kellele ma võlgnen!»

Ta võlgnes paljudele ja tema hüüdu kuulsid kõik.
Nende hulgas oli ka voorimees Berjoza, kes sai kõik
iselikult kätte ja kauase ootamise eest veel lisagi.

Vjazemskaja, kes sealt läbi sõitis, nägi kogu seda
sahvalikku stseeni ja pidi tahtmatult naerma.

Nende endi lahkumine oli lühike. Vürstinna kum-
mardus talle pisut lähemale, vaatas oma Aleksandrile
silma ja nagu sinisesse merre, surus tugevasti seda
harmitsevat käharpead, tõmbas selle silmapilguks tuge-
vasti enda poole, kuid lükkas kohe ka eemale. Puškin
sõitis teda tuliselt ja tundega.

«Pole viga, Aleksander! Meie ei unusta teid. Meie
kirjutame teile...»

See lühike ja paljuütlev «meie» oli Puškinile jul-
gestav ja kallis sõna. Ta äigas kiiresti üle oma kipra-
nubunud lauba ja keeras kannapealt ringi.

Lahkumisel saatsid teda Veera Fjodorovna parfüümi
lõhn ja viimased südamest tulevad sõnad:

«Noh, Aleksander, olge mehine!»

Mõte järgnes mõttele, verst verstale ning postijaam
postijaamale.

Hommikueine: munapuder sibulaga, tükike pöönin-
gul rippunud sinki ja klaas veini. Kärbsed sumisevad
ja lendavad vopsudes vastu klaasi, pildikesed piibli
alustel, laudlinal laulavad punased kuked. Mis posti-
jaamaülem see on, ei ole isegi tütar! Haige naine
magab tasakesi kardina taga. Puškin astus akna alla.
Kõik need postijaamade hoovid sarnanevad üksteisega.
Tall, kuur, nõgesed. Ta näeb, kuidas tema pikakasvu-
ine põskhabemega Nikita kalessi juures talitab: ka
kalessi eest hoolitseb ta nagu lapsehoidja. Kuid hoovis
on elevust: põhjast tulev post kohtus põhja mineva
postiga.

Puškin vaatas ega teadnud (ja kuidas ta seda võiski
teada!), et alles hiljuti oli siinsamas postijaama hoovis
saanud post postiga kohtunud. Põhja poole läks see-
sama kiri «õukonna tallalakkujalt», keda ta alles äsja

niisuguse meeleheaga oli meenutanud, vastu aga tuli välisminister Nesselrode poolt sellelesamale «tallalakujale» adresseeritud kiri, milles tsaar avaldas oma tahet Puškini kohta.

Nagu nüüd, nii loobiti ka tol korral kotid laisalt, kuid korralikult vankritesse, hobused norskasid niisama reipalt, postipoisid kohendasid oma vööd ja uurisid taevast, kas ehk ajab pilve; postijaamaülem aga, kellel oli paistetanud põsk halli rätikusse mähitud, kähistas samuti segaselt ja kidakeelselt, sest haige põsenukk takistas karjumist. Kuid ta ei saanud jätta söimamata ega kärkimata selsamal põhjusel, miks ei saa vaikida hästi kostev kaja. Ka tema oli selleks teelahkmeka, kus ristlesid lihtrahva vaikiva Venemaa ja jumalast õnnistatud häälega härrasrahva teed. Kuid ei temale, kirjakandjale ega postipoistele läinud põrmugi korda, mis peitus lõunast põhja ja põhjast lõunasse rändavates postipaunades ja -kottides. See oli ladvakihi jutustamine.

Monarhi tahe Puškini kohta... Jah, temal endale olnud huvitav näha, kui pühalikult see kõik oli sõnastatud, ent selle meelevaldse tahte sisu tundis Puškin küllalt hästi ja juba täitiski seda. Juba Odessas oli ta kuulda saanud, et tema kirjake ateismist oli Moskvas võõrastesse kättesse näpatud ja oli ettekäändeks väljasaatmisel. Selle üle tuleb Puškinil veel kirjavahetuse keisri endaga! Seni aga saadeti teda nagu posti esiteks põhjast lõunasse, nüüd aga — lõunast põhja.

Hommikueine on lõpetatud. Küüdpassis märkus tehtud. Jaamaülem ohkab mähist kohendades. Tal pole asja ei posti ega läbisõitjaga: hea seegi, et pole mõni paadunud kakleja, vaid näib olevat üsna rahulik inimene.

Hobused hakkasid liikuma ja jälle ollakse teel: veretad järgnevad verstadele, mõtted mõtetele...

TEINE PEATÜKK

TEEL

Puškini mõtted olid vahel üsna katkendlikud ja kipusid segi minema. Maantee raputas paiguti tublisti. Nõutav Kozlov, härra kingitud tatari vammus seljas, norskas küll vahest valjusti ja nohistas nina, kuid igaüks ei seganud ta milleski. Maantee jooksis sujuvalt ja ühetasaselt; lage stepp oli täis lõhnu, ja Puškini sõõrmed veidi laienesid. Ta vaikis küll, kuid ei saanud siiski rahu, sest iga teravam mõte kutsus esile liigutuse. Aeg-ajalt ta otsekui raputas endalt midagi maha. Küllalt ehk juba Vorontsovist? Käigu see Vorontsov kus kurat! Kui temast nii palju mõtelda, siis nagu sõltuksid kuidagi temast. Krahv on oma töö teinud, kuid... ka oma jao saanud! Olge nii lahke, jääge rahule, teie hiilgu!

Nii lisandas Aleksander Sergejevitš salajasele, suurele ja tormilisele tundele ka seda ülemeelikust, poisikeselikku tigidust ja lõbusust, mis temas pulbitsesid kogu tema ägeda nooruse ajal; ja niiviisi ei olnud need kaks tunnet põrmugi vastukäivad, vaid koguni täiendavad teineteist.

Nagu tavaliselt, erutas ja kihutas teda tagant iga riskus. Nii oli see lapsepõlves, lütseumiaastatel, Peterburis, Kišinjovis, nii oli see ka Odessas. Võita rünnakuga; vahel isegi sihitult norida, et kokkupõrke tulemuseks tekiks päris tõeline, kas või tinglik väärtus; au, mida tuleb kaitsta, püstol käes, — selles tuikas elu. Kuid duellile säärase persooniga ei maksnud mõteldagi, ja sellest oli kahju...

Küll laulik Taavet väike mees,
kuid Koljati ta pani maha,
kes nagu kindral meeste ees
ei krahvist väiksem olla taha.

Paraku poleks siis enam irvitada tohtinud, suur mäng nõuab tõsidust ja austust. Kuid siin oli käiku lastud maskeerimata võim, ja seepärast tundis ta lõbu, andes oma mõtteis pihta vihatud feodaali näol tavalisele

armukadetsejale, targale lollpeale, keda oli õnnestunud petta.

Muide, seejuures sulges Puškin tahtmatult silmalaud, mis näisid tal nagu tema emalgi veidi pundunud olevat. Selle liigutuse juures oli kohe rohkem tunda näkku puhuvat tuult ja vaevu märgatavat jahedust; või oli see niiskus, mida tuul kandis kaugelt — kas tõesti Dneprilt? Kulmud pisut kipitasid tuulest, seda märkas ta alles nüüd; kuid kõik need aistingud olid meeldivad. Suled silmad, ja miski ei virvenda enam nende ees ega kisu eemale, ja maailma tunnetad rohkem kompimise meelega, kõige õndsalikuma ja teravamaga kõigist meie meeltest.

See vaevalt tunduv niiskus õhus, need puudutused ja see, kuidas tihe õhuvool väsimatult ning õrnalt paitab, — kõik see on kaugel nii mõtetest kui ka võitlusest, see on elu enda, hiljutise elu maitse, mis nii kirglikult uuesti meeltesse kerkib, tänapäeva tungib. Mälestus ei kerkinud esile mitte sõnadena, vaid oli elav nagu ilmsi ja seda uhtsid tunnete vood, ümbritsesid kombatavad kujud. Puškin liigutas vaistlikult suud, nagu värskendaks kuivi huuli, ning avas järskult silmad. Nende sina oli sügav ja nende niiske helk oli hell.

Kui saaks niiviisi olla ja rahuneda, kuid nagu pitseri-lakki kirjale, mis on täis õrnu tundeid, nõrgus ikka jälle lahkumisvalu, temale tehtud ülekohtu kibedust. Ning ta sirutas äkki hoogsalt jalgu, kehtas õlgu, põlmis oma pikad sõrmed üksteisest läbi ja trummeldas nendega postipoisi seljale.

«Anna piitsa! Tee sõit!»

Tal polnud millekski ega kuhugi rutata, kuid oli vajadus liikumise, kiiruse järele. Jalgsi minnes oleks ta malmist jalutuskeppi enda ette teele loopinud ja sellele järele jooksnud.

Hobused lisasid traavides sammu. Puškin vaatles oma kõhnu, väikesi, kuid tugevaid käsi ja tõstis need silmade ette. Kindad vedelesid istme all: pole tarvis, milleks need nüüd! Künnete alla oli maantee kollakat tolmu kogunenud. Ta tahtis küünealuseid puhastada — harjakesed aga olid väikeses laekas: jätame õhtuks!

Hoolikalt vatti mähituna oli selles laekas ka kallimaline ese — salapärane karneoolkiviga ja juudimaise kirjaga sõrmus — mälestus ja talisman. Iga hõna eest tahtis ta hoida, et sellele teel midagi ei juhtuks, ning ta ainult heitis pilgu tolmuse kalessi tagastamise poole.

Nikita muudkui magas. Pead ta enam ei noogutanud, vaid oli selle järsult tagasi heitnud ja toetas nüüd kukla tagaistme koltunud polstrile, püüdes asjatult oma ebamääraselt pikki koibi mugavamalt välja sirutada. Esiletükkiv kõrisõlm liikus aeg-ajalt ta soonilisel kaelal: nähtavasti piinas Nikitat janu ning ta neelas silge. Ta näoilme oli süütu, rahulik. Puškin imestas, kui magusalt võib inimene magada. Siis turgatas talle pähe vallatu mõte. Ta tõmbas istmepadja alt tolkneva õlga ja kōditas sellega Nikitat kõrva tagant: lapselik vallatus! Nikita reageeris sellele ainult veidra pealiigutusega. Seejärel ronis õlekõrs mööda põske, ja magaja põsk hakkas tõmbema, nagu tahaks ta tülitajat maha raputada. Kõige naljakam oli aga nina ümbert kōditada: nahk kurdus, ninasõõrmed tõmbusid kokku ja paisusid jälle, kuni lõpuks kostis kõrvulukustav seestus. Põskhabemega mees hakkas rähklema, vidutas lauge ja avas siis oma valkjad silmad, milles pesitsas veel sügav, raske uni. See oli nii sügav, et hästi nähtavad teener unerammestust võita püüdes maa-ühelkult pahvatas:

«Käsite ehk samovari põlema puhuda?»

Aleksander Sergejevitš hakkas lõbusasti naerma: «Kõinjav ja Odessa — näe, siin nad nüüd kõrvuti on!

Aegamööda toibus unerammestusest ka Nikita, omanäoliselt jälle noore härraspoja hoolsa hoidja range ja kannatliku ilme. Ta kohtles Puškinist sageli veel nagu väikest. Teel oldi juba kolmandat päeva ja videvikus joutama Kremensugi. Kõige ehtsam Ukraina. Jah, Kõinjav... ja Odessagi — need on seljataga. Hingamine on sügavam, ühtlasem, ka mõtted on rahulikud ning kogu elutunnetus terviklikum ja lihtsam.

Nüüd vilksatasid külad sagedamini mööda. Valged talonid, vanakesed, poolalasti lapsed, orgudes jõuavad talud kaharate aiaküngastega ja koerte

heleda haukumisega. Päevalilled küünitasid oma raas-
keid päid üle varbtara. Köögiviljaaedades lebasid kõr-
vitsad kui põrsad päikese käes. Otsekui poripritsmel-
lendasid rataste alt lihtsameelsed kanad; kaelad uul-
kombel õieli, sisistasid haned — ka mitte targad, kuid
tigidad. Rahvas tee ääres oli sõnaaher, vastumeelselt
kergitati kõrgeid mütse; juhtus, et mõni vastutulev
noormees vaatas meelega taevasse, nagu oleks juba
aeg kurgedel minna... Kohmakad, kuid visad mõtted
liikuvad nende soojade sinkjashallide tallenahast müt-
side all.

Õhtuks andis palavus veidi järele. Juba kaugelt oli
tunda Dnepri hingust, mis kuumust jahutas, ja tuul
puhus neile mõlemale näkku — laiana ja värskena.
Varsti hakkas läänes punetama päikese loojangukuma.

Ja seal, loojangu pool, kuskil Tjasmini voogude lähel-
dal, on talle nii mälestusväärne Kamenka... Talle
pannakse süüks kaht kirjarida «afeismist», seal aga
olid hoopis kangemad ja palju maisemad jutud. Talle
poegade vabastamine, tsaariperekonna hävitamine. Ta
on nüüd märksa rahulikum ja arukam, kuid ka nüüd on
kogu tema sümpaatia — seal. Kui vaid olukord soodus-
taks, küll siis kõik need inimesed näitaksid, kes nad
on...

Meenus talvine ukraina öö: akna taga härmata-
puud, kaminas praksuvad lõõmavad halud, põlevad
küünlad, määratu suur saal, mundrid, salaühingu sõnad
ja julged kõned... ja kui julmalt tema üle naerdil
usaldatud? Ometi tundis ka tema suurt kasutamata
jõudude tagavara. Ta räägib ka ise veel keisriga!

Ning ometi uinutas tee, jooksid verstad, külge-
maantee. Kui palju mälestusi! Noorus, kus sa ole-
kas tõesti juba möödunud?

Kamenka... Kiiev, Rajeviskid... Kui saaks sinu
saata kas või lühikese sõnumi! Marsruut aga on täpselt
ja Kiiev on talle keelatud.

Loojangukuma muutus üha värvikamaks — lõõma-
vamaks, olles kõrgemal siit-sealt lõhestatud rohke-
lähipaistvate ribadega. Selle taustal kaks üksildast
puud — vist kalmistu; üks neist oli viltu vajunud, kui
vastukaaluks lõiuks kõver oks kirglikult nagu kuu

lõõmavasse pilve: rahu, loojangu ühinemine raevuka
protestiga.

Ja lõpuks läigataski kaugel silmapiiril kitsas veeriba.
Aegamisi see kasvas, ja juba paistiski jõgi täies suuru-
ses. Teisel kaldal on Krementsug.

Ükskord ammu oli ta siin juba käinud. Sellesama
Nikitaga, kes tema eest nagu hea lapsehoidja hoolitses.
Puškin oli siis alles poisike, kuigi... kuigi ka siis näis
talle, et teda Peterburist välja saadeti, samuti vägisi
põnevast ja korratust elust välja kisti, — ka siis näis
talle, et noorus on seljataha jäänud. Millegipärast käib
see tunne temaga kõikjal kaasas, teravnedes öösiti,
eriti siis, kui ta viibib maal ja on vaikne.

«Kas mäletate, härra,» lausus ka Nikita Kozlov lee-
belt ja koduselt, «mäletate, kuidas me siia ratsutasime?
Missugustel kõrvalteedel? Ja sa taevake, läbi mitme
maad!»

Puškin vastas:

«Mäletan kõike, Nikita.»

«Ja kuidas vanahärra teele saates ütles: «Vaata, et sa
noorhäärrat iga kurja eest hoiad».»

Puškin ohkas: ees oli siis kohtumine kallite sugulas-
tega!

«Jah, ja kuidas Sergei Lvovitš veel kinnitas: «Vaata,
Nikita, et sa seda laekakest hoiad. Kui tagasi tuled —
annad aru.»»

Puškin vaikis jälle, kuid naeratas.

See aga oli lühike naeratus. Kõige rõhkem riivas
teda: «Läbi mitme maa!» Ta nägi, et Nikita oli üliõnne-
lik, et nüüd ometi läheb sõit kodukanti...

Ole võimsa jõe sõideti tõrvikute valgusel. Parv oli
tühj. Linnakaless meenutas väsinud, tolmust putukat,
kes ei jõudnud ise üle lennata. Mõned laternad särasid
ahmaselt teisel kaldal ja nende peegeldus hüples ning
paljunes tugevas voolus. Hobused nõrksid ja kippusid
tee poole. Rässakas väsinud postipoiss katsus priipas-
sihobust kubeme kohalt.

«Kannata tsipake veel. Kui jahtud, siis ujutan.»

«Pärast kõnnita, et jalust kangeks ei jääks,» tähen-
das Nikita jälle iidse, maameheliku hoolitsusega ja

armastusest, mida ta tundis loomade ning vanarahva tarkuse vastu.

Postipoiss ei vastanud, ainult pomises midagi habemesse ja silus tugevasti oma vurre. Puškin mõistis pahase pomina sisu: kõnnitamine või asi! Kas tema — postipoiss! — ei tea, kuidas hobust kõnnitada või tema eest hoolitseda!

Puškin ise jutust osa ei võtnud, kuid armastas kuulata. Sõnade taga võis alati kohata uut iseloomu, värakeid tundeid. Juba üksnes raamatutest väga erinev kõnekeel oli naudinguks. Niiviisi kuulas ta kord rahva keelt ka Doni ääres...

Särgi all tundus jahedust ja see kippus õlgadeni. Odessa laava hangus temas pragunedes: terve aasta elust! Kuid see jõgi, hääletu, võimas ja vaevalt pilguga haaratav, on küll teistsugune stiihia kui meri, ent mere vääriline.

«Kui sa neid ujutama lähed,» kõnetas ta äkki postipoissi, «siis ütle mulle. Hüppan ka korraks vette.»

Ta vaatas oma saapaid ja pükse — kõik oli tolmu. Pikad küüned paistsid videvikus mustadena.

«Kui te aga end ära ei külmeta,» lausus Nikita ettevaatlikult.

«Eks sa kõnnita mind pärast, et ma jalust kangeks ei jääks,» matkis Puškin teda naljatades.

«Küllap me teame, mida valmistada,» vastas teener kuulekalt ja mõistvalt.

Ometi tuli mõlemale meelde, kuidas Puškin neli aastat tagasi Jekaterinoslavis samuti kergemeelselt ujuma läks ja pärast palavikku jäi. «Hea veel, et Rajeviski härrased üles otsisid, muidu oleks võinud hoopis halvasti minna!» Ja Puškinile tuli elavalt meelde, kuidas ta pärast külmavärinaid üleni higisena üles ärkas. Nikita Kozlov oli kuskilt — oli ju suvi! — välja otsinud vana jänesenahkse reisikasuka, mille ta oli «igale juhuks» kaasa võtnud, ning kattis sellega noorherra hoolikalt kinni.

Tänane suplus läks õnnelikult. Puškin sukeldus ja puristas vees: oli eriline mõnu olla magedas voolavas vees! Ta otsustas nüüd lõpuks välja magada ja aja

mõneldes jalad sirgu; silmi sulgemata vaatas ta kaua pimedusse.

Jälle Kremensug! Siin sulges ta nende aastate tee, nagu oleks heitnud lingu maailmaruumi ja tõmmanud kokku hiigelsilmuse: lumine Kaukasus ja lõunamaine Krimm, kogu Ukraina, Moldaavia, meri, Odessa... Ja juba homme hommikul jälg-jäljelt sama teed, kust tol korral Peterburist välja sõitis, läheb reis põhja poole.

Äkki tõmbus ta kiiresti kerra nagu lapsepõlves ja pannud peod kokku, aetas käed pea alla: magada! Ja hea oleks, kui undki ei näeks!

Reisiväsimus, suplus, jahendav jõeõhk ja lisaks kõigele — ei näinud midagi unes; nähtavasti oli Odessa lüpepoolest seljataga.

Iga pika reisi ajal, pärast kauaaegset kodukohast eemalolekut, tekib mingi piir, kus meie sisemaailm muutub. Ühel pool ärasõit, lahkumine, mälestused; tõuseksid nagu märke: vaatad tagasi ja näed all seda maad, kust sa lahkusid. Mälestused on elavad ja põletavad, kujutised kujud jäävad eemale valuliselt. Siis aga ületad mäe, ja viivukese aja pärast jääb see maa seljataha ning eespool kerkib udust ja vilgub see, mis on tulemas. Ka Puškinile on see minevik, kuid kaugem, mis ei poleta lausa päikesena, vaid läheneb uduvinena ja muundub alles siis tuttavaks, uuesti reaalseks. Need mälestused ei jälita, ei aja samm-sammult taga, vaid hoovavad vastu lepitavalt ja värskendavalt; isegi ehk noorendavalt.

Nii jäi seljataha kuum ja kuldne Odessa ning kujutusse hakkas kerkima tuhmilt läikivate järvede jaheus kuskil kaugel ees ootas Mihhailovskoje.

Nüüd veeres Puškini vanker edasi — Lubnõ ja Prijuki, Nežini ja Tšernigovi suunas. See oli küll veel Ukraina, kuid siin vilksasid juba sagedamini mööda teed ja ojakallastel pajuvõsad. Ühel teelõigul vilksasid haavasalu: varajane kollendus oli õrna puud juba tervelt puudutanud.

Tee tõusis märke. Puškin ei pidanud enam vastu, lüppas käigu pealt maha, jooksis puu juurde ja raputas hakkjat tüve. Mõned kollased kettakesed langesid suju-

valt keereldes alla. Puškin jälgis tõsisena nende lan-
gemist. Siis libises ta pilk salu taha metsa sügavusse
ning ta nägi suurepärase mätast, mis oli tihedalt kaetud
lopsaka põhjamaise samblaga. Sammal oli nagu lapse-
põlves: talvel akende vahel kohevatel vatipatjadel ja
kevadise sulaga paljanditel metsatee pervel. Laup sile-
nes ja meel muutus põhjusetult rõõmsaks. Iseenesest
läksid peod suu juures kokku ning ta huikas nagu
öökuul, tekitades segadust väikelindude peres. Sarapuu
hakkas õotsuma ja nähtavale tuli mühklik ja udemete
pähklikobar. Annaks endale voli, läheks kaugele, kuid
Nikita hõige peatas teda ning ta jooksis tagasi, hüpates
kui poisike üle roheliste mätaste. Valminud pähklikobar
oli siiski pihku surutud. Tal tekkis nüüd soov liikuda
ja tembutada, igatsus inimeste, nalja ja naeru järele.

Talle meenus «reetur» Rodzjanko, kes elas siin lähe-
duses. Nad pidid juba Odessas kohtuma, kuid Rodzjanko
jää tulemata. Nad olid Peterburis varem kokku puutu-
nud, kui Rodzjanko veel kaardiväes teenis. Puškin oli
siis väga frondöörlikult meelestatud, ja Rodzjanko epi-
grammis oligi vihje ühele episoodile, kus nooruk Puš-
kin näitas teatris oma naabritele Berry hertsogi tap-
portreed, mille alla oli kirjutatud: «Õppetund tsaari-
dele». Aastailt vanem Rodzjanko oli siis ettevaatama-
tult tema üle naernud ja Puškin oli väga vihastunud.
Kuid see kõik oli väga ammu! Rodzjanko elas nüüd oma
rikkas mõisas Horoli maakonnas. Tema luuletused olid
üsnä siivutud, mida Puškin muide kergesti andestas,
palju halvem oli see, et need olid nõrgad. Kuid põhil-
selt oli too rasvunud laiskvorst heasüdamlik ning too
joomakaaslane lõbusatel päevadel. Puškin kavatses teda
külastada.

See ei olnud lubatud, kuid paraku just see, mis pole
lubatud, ongi meelitatav. Ega see Kiiev ole, ja teistest
keeld ei puutu. Peatuskohas astus Puškin kiirustamata
hobusetalli. Hämaras tallis näsis kaeru posthobuse
rangid kaelas. Pikemalt mõtlemata hüppas Puškin
hobuse selga, ja enne kui teda jõuti peatada, ratsutas
minema. Talle valmistas lõbu sõpra üllatada: hooviva-
rava taga tõmbas ta selga oma moldaavia ülikonna. Ta
olid nüüd jalas punased tohutu laiad püksid ja kollased

tuhvlid; vöö ei olnud küll nii lai kui Moralil, kuid ere
ja uhke; türgi fessilt rippus alla pikk tutt, õlgadel aga
lehvis vabarnakarva keep.

«On see Rodzjanko küla?»

Kolm ukrainlast vastasid peanoogutusega. Nad vaa-
tasid sellele kummalisele ratsanikule kaua järele.

«Näh, mustlane, võrukael!»

«Pole ühti mustlane — koguni ungarlane!»

«Valeldi ägedalt, seni kui kõige vanem neist võttis
peast kõrge mütsi.»

«Aga seda te ei märganud, et mustlasel olid kollased
kõrbenud kabjad?»

Hedamaid tegi ta endale kolm korda ristimärgi ette,
vaidlejad aga jäid vait: «Vaata kus lugu! Vana Tarass
tundis tööpoolest vanasarviku enda ära!»

Rodzjanko nägi Puškinit aknast ja sattus vaimustusse.
Ta hakkas aknast välja kallutudes oma pika piibuvar-
rega vehkima ja hüüdis:

«Puškin! Kust nii äkki?»

Ukseesisel, kuhu ta otseteed sööstis, tervitas Rodz-
janko juba ka teisiti:

Nüüd taplustormides ta jälle
verd janunedes kihutab!...

Puškin tundis ära oma «Bahtšissarai purskkaevu» ja
hakkas naerma. Nad kaelustasid teineteist, ja vana
võim oli nagu käega pühitud.

«Porfiri! Porfiri!» hüüdis Rodzjanko venda. «Tule ja
vaata ometi Puškinit; vaevalt sa teda enam näha saad!
Kuule, valmista seal kähku midagi... Meie Kaukasuse
võimil on kiire.»

Vein vaheldus värssidega. Arkadi Rodzjanko luges
selle kolm katkendit oma poeemist, mille nimeks oli
«Trinu». See nimi ajas Puškini naerma. Ta luges
Rodzjankole ka oma värse. Kogu eine ajal jälgis Por-
firi vaikides, kuidas imetlusväärse külalise suhu kadu-
si külma roostbiifi viilud ja kuidas ta suust lendasid
välja tiivustatud vär siread.

Meenutati ka Peterburit, tuttavaid naisnäitlejaid,
«Rohelist Lampi»: laupäevi Vsevoložski pool.

«Nikitale ma kirjutasin, Vsevoložskile. Kaotasin kord kaardimängus talle vihiku luuletustega. Tahan tagasi saada.»

«Avaldad trükis? Lüürikakogu! Siis hakkame siin Anna Petrovnaga lugema!» Ja peremees pilgutas seejuures kavalalt silma.

«Missuguse Anna Petrovnaga?»

Vennas Porfiri pidi juba suu avama, et vastata, kes see Anna Petrovna on, kuid Arkadi Rodzjanko vaatas talle nagu ninasarvik otsa:

«Porfiri, ära luiska!»

Puškin puhkes lõbusalt naerma ega pärinud enam. Ta hakkas jutustama, kuidas ta kord suurel reedel olis Vsevoložskit kainestanud ja kirikusse viinud, et ta jumalat paluks ja ühtlasi oma tantsijatarile pilgu heita daks...

Vestlus omandas nüüd pikantse varjundi ja Anna Petrovna jäigi Puškinile esialgu saladuseks.

Tee Rodzjanko poole osutus pikemaks, kui postijaamas oli räägitud, ja Puškin sai Rodzjanko juures vaevalt pool tunnikest olla.

Hüvasti jättes ajas Porfiri Puškini naerma, osalt aga liigutas teda:

«Vennas ütles, et ma teid iialgi enam ei näe. Lühikest aega ennast tugevasti suudelda.»

Rodzjankoga lobises ta küll Peterburist, aga kui kaugel see on! Ja kui kättesaamatu! Kuidas oleks tahtnud sinna tagasi saada, kuid möödaskõik oleks ta vist allahinud enne Mihhailovskojes ära käinud. Elaks seal ühe kuu sügise, hingaks ahnelt metsade ja küla õhku, lõpetaks «Mustlased».

Ta teadis, et ta omaksed on Mihhailovskojes, ja tundis rõõmu eelseisvast kohtumisest. Vanemate järele ta ei igatsenud. Miks? See oli talle kuidagi iseenesest, tema pikema juurdlemiseta selge, ja asjaolu, et vanemad talle lähedased polnud, ei vaevanud teda. Oli kuidas nii läinud. Ta hindas väga oma esivanemaid ja suguvõsa, kuigi seal oli küllaltki tühedat. Need aga olid esivanemad, ning nad olid — kujud! Vanemate vastu, kelle nad elasid, olid tunded tuhmunud. Terav oli ehk üksnes

ärritus nende pärast, mitte niivõrd isa ihnsuse pärast, mis end siiski vägagi tunda andis, kuivõrd tema petliku hülgusega varjatud tühise elu pärast. Oma ema Puškin armastas, kuid ka see armastus oli laiguline, vaheldudes valveloleku ja külmusega: ema kuulus isa leeri, ja mõlemad olid võõramad kui esivanemad.

Oli aeg, mil ta õega sõbrustas, mil nad koos mängisid ja ette kandsid prantsuskeelseid komöödiaid, mida Puškin siis kirjutas. Kuid ta jõudis Olenkast liialt kiiresti ette, ja teisest küljest jõudis õde omamoodi nüütsama kiiresti vennast ette: Aleksander oli alles poisike, kui Olja oli juba sirgunud preilik, kes seltskonnas liigub; sõna «õde» ise tuhmus ja luitus kuidagi. Teine lugu oli Ljovaga: kuigi alles poisiklutt, oli ta täisväärtuslik v e n d ! Siin ei olnud üldse vastuolusid, Lev oli elav, arukas, andekas. Temagi oli alles poisike, oli see, keda nimetatakse «omaks vennakeseks», ning Puškinil tekkis Ljovaga suur sõprus, sõprus aga on õilis sõna.

Tõsi küll, Ljovat armastati ka kodus, teda hellitati, tema annete pärast keegi ei kadetsenud, kuid Puškin polnud armukade ega püüdnud teda üle lüüa; teda häiris ainult kartus, kas nad lahusoleku ajal poissi oma pagendatud vennast ei sunni võõrduma.

Ljovaga oli pansionis juhtunud skandaalne lugu. Puškin teadis sellest juba Kišinjovis, küll ainult kirjade kaudu. Ljova heideti pansionist välja «mässu» pärast, mida ta tõstis vene kirjanduse õpetaja — selle sama ennatu ja armsa Kuhlja kaitseks. Puškinile tulid meelde tema enda vahejuhtumid lütseumi päevil «jesuit» Piletskiga, kes klassi ülevaatajaid õpetas kasvandike silmist kõike välja lugema... Ja kuidas nad Piletski lütseumist minema puksisid! Omastkohast oli meeldiv, et Ljovuška nii väärilt välja astus, kuid sellest ajast peale ta siiski logeles tegevusetult nagu ehtne äbarik. Kuidas nüüd, mil ta on jäetud üksnes olukorra ja iseenda hooleks, tema kasvatus edeneb... Puškin oli sel puhul Delwigile, oma lähedasele sõbrale, kirjutanud: «Ma tean, et nad tahavad mind tema südamest maha kustutada, — see on neile kasulik. Kuid ma tunnen, et me jääme sõpradeks ja vendadeks mitte üksnes meie aafrikaliku veresuguluse tõttu.» Ta kirju-

tas ka vennale Ljovale endale, mitte nii nagu Olenkale tema armsatest koerakestest, vaid kui endast nooremale täiskasvanule, andis nõu ja noomis. Ka nüüd, mõeldes eelseisvale kohtumisele, püüdis ta kõigepealt kujutleda, kuidas vend Lev välja näeb.

Ja juhtus parajasti nõnda, et ta Tšernigovis kohtas oma venna pansionikaaslast, algajat poeeti Andrijuša Podolinskit. See oli meeldiv!

Kohtumine oli küllaltki naljakas.

Seitsmeteistkümne-aastane nooruk, kes pansioni lõpetamise järel Kiievisse sõitis, seljas alles munder, mis sarnanes lütseumi omaga, nägi võõrastemaja saalist, kuidas einelauaruumis leti ees sammub edasi-tagasi kummalise välimusega, toapoisi moodi mees. Jalas olid tal vöö kohalt puusale nihutatud laiad kollased nankingpüksid, seljas kortsunud värviline särk, kaela ümber kulunud tume rätik. Andrijuša ise aga oli rõõsk, puhas, hästi välja maganud ja veidi lapsikult tähtis. Ta jälgis tundmatut huvi ning nõutusega ja oli väga imestunud, kui see tema juurde astus ning väga tuttavlikult tema poole pöördus:

«Kas olete Tsarskoje Seloo lütseumist?»

«Ei ole.»

«Tähendab, pansionist. Te olite siis seal koos minu vennaga?»

Noormehel oli väga piinlik, kogu tema tähtsus oli nagu käega pühitud, ta kohmetas ja küsis ainult:

«Kellega on mul au?»

«Olen Puškin.»

Podolinski silmad löid särama: selles nimes oli noor-tele midagi maagilist. Aleksander Sergejevitš võttis nooruki heatahtlikult käevangu.

«Joote? Või ei joo?»

Punastades ja häbenedes tunnistas noormees areldi, et ta pole veel oma karskuse piiri ületanud.

«Ei joo? Pole tähtis. Noh, kuidas lövid¹ seal siis märatsesid? Kas te Küchelbeckerit tundsite? Eks ole, ta on naljakas?»

Podolinski astus pansioni pärast Levi lahkumist, kuid

¹ Lev — lõvi. Tõlkija.

see lugu oli palju kära tekitanud, ja Puškin kuulis sellest nüüd esmakordselt asjaomase inimese suust. Lugu oli muidugi küll väga lapsik: kustutati küünlad, sahisati jalgadega, tehti müra ja karjuti. Kuid see kõik oli siiski värskendav ja tõeliselt õilis.

«Mulle räägiti veel, et ta olevat peksnud üht korrapidajat.»

Puškin naeris.

Nii lobisesid nad kaua. Puškin oli nagu alati — ei eputanud oma tähtsusega ega suurustanud, vaid pigem võis arvata, et nad on võrdsel jalal. Podolinskil aga hippus vahel süda seisma jääma. Varjatud ärevusega tunnistas ta Puškinile, et ta luuletusi kirjutab.

«Kui luuletuskogu ilmub, saatke mulle!»

Enne ärasõitu näitas Puškin talle oma küüdi passsi.

«Minu taltsutamine pole sugugi veel lõppenud. Vaa-ake seda!» Küüdi passis olid loetletud kõik teel olevad linnad. «Nagu geograafia tund. Ja poole sellest olen juba ära õppinud. Ainult Kiiev, näete, on mulle keelatud.»

«Mina aga olen just teel Kiievisse sugulaste juurde!»

«Kas te Rajevskite perekonda tunnete?»

«Jah, muidugi!»

«Ma annan teile kaasa kirjakese kindral Rajevskile.»

Ja Puškin hakkas kiiresti enda kohta sõnumit kirjutama.

Ta tundis jälle teravalt ja tuliselt, oma tunnet sõnasamata, kui piiritult kallis oli talle kogu see perekond. Kuid ta ei lubanud endale palju, vaid kirjutas väga lühidalt. Ta tahtis ainult seda, et tema sõbrad teaksid, kuidas ta saatus on muutunud.

Andrei Podolinski silmitses teda eemalt ja nägi nüüd seda ees hoopis teistsugust inimest. Kuidas võis ta kas või hetkekski teda teenriks pidada? Ka polnud ta enam nii armas ja lihtne jutukaaslane nagu alles nüüdsama. Kuid ei seganud ka tema veider reisiülikond, see isegi oli just kuidagi sobiv poeedile rännakuteel. Seal ta nüüd leti ääres kirjutas tavalist kirjakest. Kuid kirjutades oli Puškin väga tõsine. Ta unustas hetkeks ühe elemasolu ja sai iseendaks.

Nüüd lõpetas ta kirja, luges selle läbi ja palus küü-

nalt ning kirjalakki. Hajameelselt kobas ta sõrme, kuid pitserisõrmust ei olnud. See oli laekakeses.

«Võtke,» lausus Podolinski, «needsamad initsiaalid A. P.»

Puškin võttis Andrjušalt pitseri ja hakkas aadressi kirjutama. Ta tilgutas lakki kõrgelt ja puhus paberi tekkivat leeki.

Toas oli nüüd ka teisi läbisõitjaid, oli kuulda jutu kõminat. «Ta ei sarnane kellegagi,» mõtles Andrjuša. Puškinilt pilku pööramata.

Ja tõepoolest, ka Puškini kerges harmoonilises kehas oli mingi salapärase jõud. Väikest kasvu küll, näis ta ometi suurena; ning ta oli elegantne ja tõsine.

Andrjuša, poeet, mõtles sügava liigutusega: «Ta on nagu põder lammaste keskel.»

Reisi ajal oli veel üks väga kärarikas kohtumine.

Tõsi küll, postipoistele, kirjakandjatele ja talupoegadele, keda teel kohati, ei oelnud Puškini nimi midagi. Kuid ohvitserid, linnakodanikud ja noored mõisnikud kes olid nakatatud viimastest meeleoludest, teadsid tema luuletusi peast ja olid vaimustatud nende julge vabadusideest.

Isegi Arkadi Rodzjanko, kes teisel päeval sai kokku kenaga Anna Petrovna Kerniga, keda ta läbisõitnud küllalise eest oli varjanud, lausus temale:

«Kas teate, kuidas ma ütleksin: see on lõunamaal roos jäistel lumeväljadel!»

Need muidugi olid kõrgelennulised sõnad, kuid nad olid öeldud laisa ja küünilise inimese poolt tõelise tunde dega.

Anna Petrovna oli pahane, et ta kohe ei olnud tema sõna saatnud; ta vihastus ja kirjutas pika kaebekirja oma sõbratarile Anna Nikolajevna Wulfile, Puškini naabrile Mihhailovskojes.

Määratu suures sünges riigis puhkes aeg-ajalt avalik rahulolematuse — küllades, kasarmutes, — ning küllaladvikus liikus tuul, mis puhus trooni poole. Need muidugi ainult jutuajamised veiniklaasi taga istudes pärisorjast kasaka poolt täistopitud pika varrega püüpsutades. Kuid ikkagi kõneldi

magnaadist — rahva ihul paisest,
küll pärisorjast kerjusvaesest,
küll taevalisest isandast,
ja vahel muidugi ka maisest.

Puškinil oli alati kitsas selles kehtas, millesse teda suleti, ning ta tegi vahel kõige ägedamaid kehaliigutusi, et seda purustada. Kõik oli seotud tema isikliku saatusega ning seepärast oli kõik nii eredalt emotsionaalne. Ning selles oligi see määratu jõud, mis teisi nakatas.

Ometi oli ka teine, nähtamatu Puškin, kes pikka-aegselt küpses ja iseendalegi päris arusaadav ei olnud. Ka selles oli isikupärast, kuid teistsugune vool, mis ühine sugukondlikuga: varasest noorusest peale tundis ta väga suurt huvi oma esivanemate vastu, kes olid põimitud ajalukku ja allutatud selle raskele, halastamatule käigule. Ta sõitis ja mõtles Pihkvale; see õieti polnudki mõte, vaid pigem tunne, et ta läheneb linnale ning et seal midagi juhtub.

Kuid see kõik oli veel Puškinis varjul. Väliselt oli ta kõigis oma avaldustes vilgas, süttiv; ühtedele eba-meeldiv, teistele kütkestav. Nii läbis ka tema värssed tulelõõm; nii süttisid aeg-ajalt sel teekonnal ka kohtumised ereda leegina.

Nii oli see ka Mogiljovis, kuhu ta jõudis issandamuttmise päeva eelõhtul ja jäi ööbima.

Kuuldes hommikul läbi une pühadeaegset kirikukellade helinat, viirastus talle, et Nikita viib teda jälle kättpidi Ivan Suure kellatorni nagu vahel lapsepõlves Moskvas. Ta tõrgub ja läheb vastumeelselt. Läbi avade näeb ta, et Kreml on lihavõtte puhul rahvast täis. Kirevad pearätid ja talumeeste vammused voogavad all — kuskil sügavuses. Niiske aprillituul rebib jalgu, elevalt aga langeb alla kirikukella helin. Ja äkki libiseb käsi Nikita laiast peost välja, jalg komistab künaku kohal, ta lendab alla ja — ärkab.

Süda peksab, kuid see on unenägu, üks neid korduvaid unenägusid, mis meid eluaeg jälitavad. Vahel tead juba unes, mis järgneb.

Helin kestis ka ilmsi edasi, kella löödi kuskil üsna lähedal, nähtavasti hommikupalvuseks. Nikita oli juba

ammu üles tõusnud. Koridorist kostis selgesti harja sahinat, ta puhastas seal härja tolmuks saapaid. Puškini meel läks rõõmsaks ning ta hüüdis Nikitale Kišin-jovi keeles täiest kõrist:

Nikita, anna riided siia,
lööb juba metropoli kell!

Kuid mitte mingisse «metropoli» ta muidugi ei mõtelnudki minna. Sel korral pani ta selga paremad riided ja läks välja tänavale vene lõikega siidsärgia, kuid üleriideks oli siiski linlik sinel. Ta tahtis turule minna ja endale õunu osta, et nendega hinge lunastada!

Linnas valitses elevus. Oli ilus hommik. Maneežis mängis polguorkester. Hommikune jumalateenistus oli ammu lõppenud, tänavail jalutas piduriides rahvas.

«See on võõras,» ütles kornet Kutsinski oma kaaslastele, eemalt Puškinile osutades. «Hüppan korraks postijaama sisse ja kuulan järele, kes see on.»

Kuid ükski jäädes ei hakanud teine noormees kaaslaste tagasitulekut ootama. Ta tõttas tundmatule järele. Temast mööda jõudes pöördus ta ümber ja tundis kohe Puškini ära.

«Te ei tunne mind?» küsis ta särasilmil, kuid aralt. «Olen lütseumi endise direktori Jegor Antonovitši Engelhardti vennapoeg, pühade ajaks kutsuti mind korpusest Tsarskoje Selosse ning ma deklameerisin teile ja Delwigile luuletusi.»

Puškin kaelustas teda:

«Sa oled suureks kasvanud, Saša. Ma mäletan, sa olid tragi kadett.»

«Aleksander Sergejevitš, missugune õnn! Kuidas te siia sattusite? Ma ei suuda... Ma ei usu oma silmidele.»

Ta ei mällanud paigal seista ja muudkui liigutades käsi, nagu tahaks rõõmu pärast hüpata. Teda piinas ka kärsitus, et aga saaks ruttu jutustada ja Puškinit teile näidata. Seltsimeeste salka nähes sööstis Engelhardt nagu poisike nende poole.

«Puškin on siin! Puškin on siin! Puškin on siin!» hüüdis ta ühe hingetõmbega ja tõi sõbrad Puškini juurde.

Unustades oma noorusliku uhkuse, andsid kornetid au ja väljendasid poeeti nähes oma vaimustust. Liiklemine kõnniteel oli häiritud. Uudishimulikud linnaelanikud peatusid ja vaatasid seda sinelis ning punases särgis lüheldast tõmmut meest, keda piirasid ohvitserid, nagu oleks ta vangi langenud.

Ja sedamoodi näiski olevat. Puškinit ei lastudki minna.

Kõigepealt läks kogu salk postijaama. Teel tormas neile noolena vastu punapõskne kornet Kutsinski.

«See on Puškin!» hüüdis ta. «Ma vaatasin reisispasside sissekannete raamatust järele. Vannun teile, see on Puškin ise!»

«Teil on õigus,» vastas talle vangistatu naerdes. «Kolleegiumisekretär Aleksander Puškin, kes sõidab Odessast Pihkvasse «omaenda tarviduste pärast.»»

Kutsinski kordas hämmeldunult:

«Aga ei, ma tundsin kohe ära, kui teid nägin... Hüda ütles mulle.»

Ohvitserid naersid, meeleolu oli neil ülev, kuid nad ei teadnud, millega seda väljendada. Aga mille muuga kui šampanjaga! Kuid esimesena nõudis šampanjat siiski ootamatu külaline — ning ühtlasi peremees —, kui nad olid vaevalt saanud üle postijaama läve astuda. Hiljem mindi Engelhardti vennapoja ja Kutsinski poole, kes elasid koos. Seal alles läks pidutsemine lahti. Aina tõsteti terviseks klaase. Puškinit sunniti värse lugema. Ta ei keeldunud. Värsid olid julged, talle aplodeeriti, teda kanti kätel ja pilluti õhku.

Ohtu eel puhkes äike, kõmisedes Dnepri kohal. Ära-õit viibis, ja nüüd mindi kogu seltskonnaga võõraste-majja. Jutt muutus üha elavamaks. Nõuti ka kaarte ja Puškin tõmbas juba taskust kimbu rahatähti:

«Las käia, teen kaasa! Näete, siin on raha.»

Kuid keegi istus klavikordil täha ja hakkas mängima ühe kurba ritornelli. Kõik vahetasid pilke, nagu oleksid nad vandenõus, ja nihkusid laiali. Puškin nägi, et diivanil istub ohvitser, peas punane türgi fess ja seljas ere moldaavia mantel; tema ees rippus diivanilt põrandale hiiglasuur leinaloor. Nagu hiljem selgus, oli laulja

selle teelt targu kaasa võtnud. Ritornelli järel kostis ilus kurb hää:

Musta loori ma vaatan kui meeletu, ning
kurbuses kaebleb mu tardunud hing...

Seejärel eraldusid noormeeste rühmast veel kaks inimest ja hakkasid väga kunstipäraselt, vaevumärgatavate kergete liigutustega miimiliselt seda kirgliku ja õnnetu armastuse lugu kirjeldama.

Kuuldus, et «Musta loori» esitatakse Moskvas teatri laval, oli alles hiljuti Mogiljovi ulatunud. Miimiline saade loodi improvisatsioonina selsamal õhtul. Ja Verstovski muusika näis nüüd kõigile mitu korda ilusamana, sest seda kuulati Puškini juuresolekul. Laulja kandis melodiat ette kirglikult ning hingestatult, ja kui kõlasid sõnad:

Musta loori ma võtsin ta elutust peast
ja verise mõõga siis pühkis seal, —

pühkis noor miimik traagilise ilmega tõepoolest oma teravat mõõka loori külge. Kõlasid kiiduavaldused.

Kaardid jäeti sinnapaika ja jälle voolasid vein ning vestlus; lauldi ka kooris.

Äike oli ammu möödunud. Võorastemaja ukse oot hirnused hobused. Oli pime, postipoiss tukkus pukis. Nikita Kozlov aga heitis kannatlikult pilke kärerikastele valgustatud akendele.

Puškin hüppas hüvastijätkuks lauale ja deklameeris

Kuis armastan, kui pidu keeb,
kus rõõm on kõigi tuju kandja,
ja vabadus, mis võrdseks teeb,
on lauas ainus käsuandja;
kus hommikuni sõna jo o!
on summutamas laulukaja,
kus ruum meil kitsikust ei too
ning pudeleid on järjest vaja.

Valjude hüüete saatel hakati teda uuesti õhku tõstma. Punane särk lehvis leegina küünalde valgusel. Noor ohvitser vürst Obolenski karjus:
«Härrased! Härrased! Täna on meil erakordne pidu

päev. Panen ette: teeme oma ebajumalale šampanja-annid!»

Kavatsus oli juba teoks saamas. Kuid Puškin oli kaine. Ta vaatas aknast välja ja nägi Nikitat.

«Ei, sõbrad, ei,» ütles ta naeratades. «Täna kogusidamest. Mul poleks muidugi midagi šampanjas suplemise vastu, see oleks ju oivaline. Kuid aeg on sõita. Sul on kiire.»

Ta embas lähemal seisjaid ja surus teistele tugevasti kätt.

«Nikita-Nikituška, aita mind istuma,» pomises ta kalesi juurde taarudes.

See oli viimaseks naljaks, sest niipea kui Nikita oma laiad käed abistamiseks välja sirutas, kargas Puškin kergelt sõidukisse.

«Kas õunu on?»

«Just nii, aniisid ja pirnõunad.»

Ta kadus hilisesse öösse ja magava linna vaikusse. Tulesid nagu poleks üldse olnud. Ainult külmad tähed sirasid kõrgel. Puškin vaatas enda ette. «Mõne värssi oleks võinud lugemata jätta. Toredad poisid, kuid suurt asja neist ei saa.» Nikita uinus kohe, kui kohtadele istuti. Puškin vaatas ja kattis ta sineliga: oli jahe.

Ta ei jäänud magama ka linnast välja jõudes. Rahu-lik selgus ei lahkunud temast, peas aga tunglesid värvid. «Niipea kui päralt jõuan, istun laua taha!»

KOLMAS PEATÜKK

SOROTI KALLASTEL

Õhtu Soroti kallastel oli selge, läbipaistev. Vaevumärgatav augustikuu kolletus oli segunenud õhuga. Kerged roosakad pilved ujusid oma roosaka peegelduse kohal, jõevesi aga näis liikumatuna.

Beljatoega puupingil istus mõisaproua Ossipova vanem tütar esimesest abielust — Anna Wulf. Okste kohal kohises tema kohal, mõned oksad aga kõikusid mähkudes otse järsaku kohal. Mihhailovskoje metsad

puhkasid eemal vaiksete järvede kallaste lillakas läbi paistvas uduvines. Ümberringi valitses vaikus, ainult hoonete poolt kostsid selgesti ühtlased tugevad koodimatsud ja kuuldus käremaid sõnu; oli rukki proovipeks. Ema oli seal, õed Zizi ja Alina aga olid läinud Puškinite poole — «Lõvi küttima», nagu Zizi oli teatanud. Anna jäi üksi; ta ei tahtnud olla inimeste seas, ta oli jälle selles mõtisklevas meeleolus, mis viimasel ajal oli talle nii omaseks saanud.

Hoides oma päevitunud lahtist kaela veidi ettepoole ja käsi rüpes, silmitses neiu jõge enda ees ja avarust üle jõe. Ei olnud kedagi, kes oleks teda imetlenud, kuid ta säilitas alati oma elegantse hoiaku ja hindas seda endas. Õe Zizi võis palavaga kuni lõunani alusseelikus ringi kekselda ning õdesid-vendi narritada ja alles siis kiljudes joosta tualetti tegema, kui silmapilgile ilmus kellegi sõiduk. Ja mida saabki talt nõuda: kõigest viisteist aastat! Ning Anna ohkas sügavalt: tema ise on kakskümmend viis... See aeg, millal ta aastatele ei mõtelnud, on ammu möödas. Mitte üksnes elu kevad vaid ka suvi oli jahedalt kustumas.

Alateadlikult ja tahtmatult andus see näilikult rahulik, priske neiu sellele salajasele harmooniale, mis valitses tema ja liikumatu, rammestava õhtu vahel. Näis, nagu voolaksid tema elupäevad niisama vääramatult nagu Sorot all orus ja niisama kustuks tema peegelduv elu. Kui palju endasse maetud puhanguid kui palju igatsusi, mis ei leia väljapääsu! Seesama liikumatus, mis on ümbruses, valitseb ka temas endas. Maja on alati tulvil inimesi, kuid kellelgi neist ei ole sügavust ega kaalu. Teda ei mõista ei ema ega Alina. Ta on üksi ja uhke. Ning pole inimest, kes teda mõistaks.

Ta kaalus veel kord mõttes kõiki. Enamuses naised. Vanemad poisid puuduvad. Vend Aleksei, Tartu üliõpilane, sõitis paariks päevaks Pihkvasse ja on seal juba neljandat päeva. Mõtlek Miša, see seitsmeteistkümnepäevane filosoof, kes on tasane kui hiir ja raamatuid närib kui hiir, on külas tädi Liisa juures. Kodu üksnes vallatu Valerian, kes arvatavasti rehepeksu juures põhus hullab. Ziziga on veel vara sõbrutseda, ta

keerutab nagu tuulispea mitmele poole korraga... Hah, hästi, need on Wulfid; aga on veel kolm Ossipovi. Kui ema teist korda abiellus, ilmus majja võõrasisa õitar, mille üle Anna väga rõõmustas: Alina oli küll võõras, kuid siiski õde, ja näis, et sõprus oleks võinud sobida. Nii see ka oli — lühikeseks ajaks, siis aga võõrdusid nad teineteisest. Alinaga pole sugugi kerge, ta on tasakaalutu: kord järsk, kord mõtlik ja tunneb isegi huvi vist ainult tikkimisraami ja klavessiini vastu: näputöö ja muusika harrastaja! Sel talvel, veebruaris, jäi ema uuesti leseks, ja kaks tillukest jäid talle katel kanda. Miks mitte sõbruneda nüüd emaga? Oh, kui keeruline see on! Kõik on maailmas nii keeruline... Ja üldse, omaste hulgast sõpra ei leia.

Aga näiteks Olenka Puškina... Neiu — lausa tore, kuid iseloomult liiga pehme, veelgi enam — loiuvoitu, laialivalguv! See, mis Ljovuškale — olgu ta muidu kuitahes tuisupea — on klaasis, on Oljal alustassis. Jah, see on nii: Anna leiab vahel õnnestunud võrdlusi! Ljovuška on väga kena, elav, liikuv ja lobiseb vahetpidamata. Kuid mis temas siis eriti meeldib? Eriti meeldib see, kuidas ta loeb ette tõelise Puškini luuletusi!

Anna ohkas, tema kõrge rind tõusis, pilk tumenes ja kokkupigistatud sõrmedest jooksis läbi kerge värin. Tervelt viis aastat on sellest möödunud, kui nad teineteist viimati nägid. Kui elavalt on meeles see kauge suvi! Kuid ka tema («Aleksander!» sosistas Anna) ega keegi teine ei tea, ei aima... Ah, tema hing on kui haud ja haua — lilled. Ta pigistas silmad kinni ja ohkas veel kord, mitte enam nii sügavalt. Kas saatus tahab, et nad veel kohtuvad? Kas ta mäletab? Kas ta tunneb veel teda? Ja kes oleks, kellele saaks sellest hää või pisutki rääkida? Vahest ehk onutütrele Anna Petrovnale, ja sedagi ainult sellepärast, et ta on kaugel ja et temale rääkides näib, nagu ei räägiks inimesele, vaid rohule või pöösale... Kuid ka Anna Kern pole midagi kaua elumärki andnud. Pealegi on temaga seal keegi Rodzjanko, arvatavasti samasugune karu nagu sin nende omad naabrid. Naabrid! Peštšurov? — lausa hulk! Rokotov? — vuih!

Neiu naksutas sõrmi, tõusis pingilt ja kohendas kleiti, siis tõstis ühe jala üles ja vaatas seda; tõstis ka teise ja vaatas. Kunagi oli Puškin talle öelnud, et tal on kaunid jalad, ja nüüd hoolitseb ta kõige rohkem oma jalatsite eest. Tasakesi astudes läks ta maja poole. Kased, noored tammed, vana kuusk... Ta vaatas enda ümber ja mõtles: «Kuidas see kõik võiks elada ja hoida, kui ainult... kui ainult...»

Kõik pika puumaja üksteist tuba on tühjad. Aknad on avatud. Kärbsed sõeluvad sisse ja välja, nagu oleksid nad elamu tõelised peremehed. Köögist tõuseb suitsu, seal askeldatakse ja sealt tuleb läheneva õhtu söögi lõhnu.

Anna läks otse söögituppa ja avas puhvetkapi. Rookate ovaalsete õnaratega kristallvaas seisis kõrgel. Kuid neiu tõusis kikivarvule ja võttis riiulilt vaasi keedisega. See oli paks, kollakat värvi karusmarjakeedis; sellist keedist armastas Puškin! Ning ta pani Puškini auks klaasi rohkesti keedist, kallast karahvinivett peale, segas ja jõi klaasi mõnuga tühjaks.

Kogu selle lihtsa protseduuri sooritas ta kiirustamata ja kaunite liigutustega, otsekui rituaali täites. Siis aga tundis ta äkki isu ning hoolimata igasugusest rituaalist, kükitas ning võttis kapi alumisest osast juustu, võid, kodust suitsusinki, väikese leivakese — värsket ja lõhnava. Isukalt sõi ta seda kõike ja pühkis siis oma täidlased huuled salvrätikuga korralikult puhtaks.

Niiviisi võttis ta maainimeste kombel, kuigi hiline misega, õhtuoodet, et lühendada pikka vahet lõuna- ja õhtusöögi vahel. Nii kergenes ainelise abil veidi ka hingeline vaev ja Anna läks aeda.

Aias tatsasid ja mängisid kaks väikest, õekest: viieaastane Maša ja kaheaastane Katja. Nende hoidjaks oli linakarva patsiga ja sellesse tugevasti põimitud sinise lindikesega tütarlaps mõisateenijate perekonnast, kes oma pruunikate, pisut kõõritavate silmadega nende järele valvas. Muide, ülemjärelevalvet kehastas Anna Bogdanovna. Pereproua äraolekust meelega tundis istus koltunud näo ja tüseda ninaga auväärne virtuut toolil ja kudus talveks sooja villast salli. Võimukalt välkusid tal vardad käes ja prillid ninal. Ta liigutas

aga ajalt lõngakera ja harutas varuks lõnga oma laiali-
asetud põlvedele.

«Kas meie omad pole veel tagasi?»

«Nagu teie, kallid preili, ise ei teaks, et Mihhailovskost enne ööd tagasi ei tulda!» Ta hää, kuigi see oli järeleandlik, kõlas siiski pisut mürgiselt.

«Aga ei, nad kavatsesid Lev Sergejevitšiga meile tulla. Ütelge seda mammale, ma ise lähen neile vastu.» Lapsed askeldasid mängulabidate ja -ämbritega liivahunnikus. Vanem meisterdas tähtsalt nohisedes üksinda liivast kooke, ja kui järjekordne kook valmis sai, ütles öele:

«Noh, nüüd kopsa!»

Ja taganes sammu, et kook oleks nähtavam.

Näost punetav priske Katjake astus asjalikult jalalt jalale tammudes ja tasakaalu otsides liivahunniku juurde ning vaatas veel kord küsivalt öele otsa, — kas ikka võib?

«Kopsa! Kopsa, noh!»

Ja Katjake kopsaski oma lihava rusikakesega, millele randme kohal oli nagu niit ümber seotud, — kopsas pidevale liivakuhilale, ja see varises laiali. Kentsaka mõtlikkusega vaatas tilluke tüdruk, et just praegu oli liivakook ja nüüd enam ei ole. Maša aga keksles paigal, plaksutas käsi ja naeris laginal, kõhtu külanaiste kombel kätega kinni hoides.

Anna mõtles, et kui tema asemel oleks siin Zizi, võtaks too muidugi kohe mängust osa — niihästi küpsetaks kui ka kopsaks. Mispärast tema ise ainult pealtvaatajaks jääb? Miski temas takistab teda nii lihtsalt lastesse suhtumast; kord tunneb ta nende vastu peaaegu põlgust nagu karbist väljapugenud alasti tigude vastu, kord jälle rohkemat kui õrnust, lausa hetkelist vaimustust: võtaks ja kallistaks kas või surnuks...

Kuid neil mõlemal näiliselt vastandlikul tundel oli ühine allikas: ka temal endal oleksid võinud olla samasugused lapsukesed! Terve vulkaan rahuldumata ja lootusetu tundeid kerkis rinda ja vajus lahendust leidmata jälle tagasi.

Kuid praegu ei tahtnud Anna end nende mõtetega häirida ja läks kannapealt ringi keerates ruttu eemale.

Ta ei kavatsenud ema juurde minna, kuid nähes teda juba kaugelt rehepeksuplatsil, luud käes, terade kuhja juures, tõmbas miski teda sinnapoole. On ju tegelikult nii talumatu olla alatasa üksinda! Vaene ema — kaks korda leseks jäänud, ometi on ta veel nii noor ega tunne ennast mitte põrmugi nunnana...

Nagu ehtne maainimene, ei armastanud Praskovja Aleksandrovna töö juures tegevuseta vahtida. Viljapeks oli lõpetatud ja töölistest oli kohale jäänud ainult Nikanor, kõhetu ja nigel, kuid üsna arukas mees ning rohkem käsutaja kui töötajana. Praegu oli tal kaks naistetöö — põhu kokkuriisumine; ka väike vallatu Valerian ei seganud õe imestuseks siin teisi, vaid püüdis isegi kaasa aidata, loopides viljapäid kõrvale. Praskovja Aleksandrovna ise aga pühkis pika kaseluuaga hoolikalt ilusasse kuhja uudsevilja teri, mis külvil abil olid juba tuulunud. Perenaise silmale oli meele pärane see tasasele viljapeksuplatsile puistatud terade kuhjake ning ta silus osavalt selle ebaühtlasi külgi ja loopis välja tühje viljapäid, ohakanuppe või rukkilille pruune seemnetupse.

«Noh, Nikanor, oleme sinuga täna mehemoodi töö teinud! Mis sa arvad, kas annab mõõtu kuus... kuus ja pool välja?»

«Vihud olid nüüd küll tõesti päris rasked, aga mullu tuli ju keskelt läbi kõigest neli mõõtu.»

«Mis mullusest rääkida! Kui palju mullu kevadel vesi ära võttis ja suvel põuaga kõrbes, hea seegi, et neli setverikku saime. Sa ainult vaata, kas silm ei ütle?»

Nikanor vaikis. Ta teadis väga hästi, et saab ka kuus ning kuus ja pool: ta ju ise valis hakatuseks välja suuremad ja raskemad vihud. Perenaisele tuleb ju hea meelt valmistada! Kuid selget, kindlat ja rahulolevat juttu oli ka Nikanoril endal meeldiv kuulda.

«Kuulukse, Puškinitel ei andvat nelja mõõtu välja!» Aga muret hääles tunda ei olnud: kuigi olid langud ja elati sõpruses, tuikas perenaise majandusliku sooneke tugevasti.

Anna vaatas kõrvalt ja imetles ema. Tema väheldam keha oli veel väga sale ja ilus, võib-olla ehk pisut täid-

lane, kuid mitte rohkem, kui sobib pisut üle nelja-kümne-aastasele naisele, kes on vabalt üles kasvanud. Annal oli lapsepõlvest meeles, kuidas ema hobuseid kõle otsas jooksutas, samal ajal kui isa kodus ringi tatsas ja askeldas, lastega kantseldas või pika hommikuks hõlmadesse takerdudes moosi keetis. Siis vaatas Anna hirmu ja vaimustusega, kuidas ema otsekui tantse avaral õuel, jalas kõrged kitsenahast säärsapad, kinnastatud käes lühike kantsik ja juuksed tuules lehvimas. Praegu oli tal kollane lilleline rätik külanaiste moodi pähe seotud: see kaitses tolmu ja tuule eest. Kui elav ja liikuv ta on! Nägu puhas ja amarik, mustades elavates silmades niiske nooruslik sära.

Tütar astus lähemale ja suudles ema õlga; talle hoo-vas vastu kuuma keha ja värske kõdistava tolmu lõhn.

«Tead, Annette, lippa, tütreke, ja too mulle aida võtmed. Me mõõdame ja koristame terad kohe ära.»

Näe nüüd! Ema ei hinnanudki ega mõistnud tema meeleliigutust. Aga ometi oli see nii ilus ja südamlilik!

«Ma ei tea, emake, kus te neid hoiate. Saatke Valerian. Valja, mine võtmete järele!»

«Noorhärä, mitte sinna, mitte sinna!» torises samal ajal Nikanor. «Õled jäävad õlgedeks, aga pea on ikkagi pea. Õled nõuavad, et oleks puhtaks pekstud.»

«Hea küll,» vastas ema kuivalt. «Mine, Valerian, sinna. Võtmed peaksid olema Anna Bogdanovna käes.»

«Anna Bogdanovna on tüdrukute toas!» Ja poiss traavis minema, hüpates vaheldumisi kord ühel, kord teisel jalal.

Praskovja Aleksandrovna ei olnud rahul ja heitis tütrele kõõrpilgu. Alumine huul venis pikaks ja kogu näo ilme muutus üsna ebameeldivaks. Miski ei lähe lihtsalt. Ikka, näe, peenutsemine ja delikaatsus!

Anna seisis veel pisut ja läks siis omakorda solvunult ja kibestunult ära.

Kuid õhtu oli nii rahustav ja vaikne, et mis tunded ka rinnas mässaksid, ikka sulaksid need tahes-tahtmata kergeks nukruseks.

Loojangu kuma oli juba kustunud ja taevalaotus

sinas. Neiu laskus mäest alla üsna aeglaselt, nagu oleks iga ta samm mingi mõttega seotud olnud.

Rada oli üksainus: Anna sammus Mihhailovskoje poole.

Olga Sergejevna valutas pea. Vanad Puškinid istuvad murelikult paraadtrepil. Terasaak oli kehavõitu. Obrok oli visa sisse tulema. Võlad. Suvi on lõppemas. Millega pealinna minna? Ljoval pole teenistust. Kuidas võib niiviisi pealinna ilmuda?

Ljova teenistusega saab ehk veel kuidagi hakkama. Kõik võimalikud sidemed on käiku pandud.

«Sa tead, Nadine... seni kui ma elan, teen ma kõik, mida suudan — ja mida ma ei suuda. Teen rohkem, kui teeks ükski teine isa.»

«Ma tean seda, mu sõber,» lausus Nadežda Ossipovna väsinult ja pisut rahulolematult; ja näis, et see rahulolematust sai toitu tema sügavast umbusust oma mehe tegutsemisvõimetesse.

Sergei Lvovitš aga seda ei märka. Ta tunneb oma väärtust. Ta on suur strateeg ja diplomaat. Peab olema väga peene mõistusega inimene, et sellises olukorras väljapääsu leida. Oma pika, terava ja looduse poolt üsna haledaks jäetud nina tõstab ta ärateenitud uhkusega kõrgele. Ta kitsad õlad oleksid nagu loodud laiade raskete õlakute jaoks ning mõnevõrra sisselangenud rind lintide ja aumärkide jaoks. Muide, ta seisab kõrgemal kogu sellest võltsist hiilgusest ja tüütust jändamisest. Tõelised väärtused on vaimses elus. Sädelev teravmeelsus, peen mõte ja sõnademäng. See on ühe võrra kaugel nii elu proosast kui ka liialt kõrgetest filosoofilistest lendudest. Filosoofia teeb vanaks, aga on vaja olla noor ja mitte lasta oma võludel kaotada minna. Ja seda esijoones! Kuid paraku ka asjatoimetused hoiavad kinni. Ta pöördub tagasi küsimuse juurde, kuidas saada Ljovale koht Võõrausuliste vaimulike asjade departemangus. Ja siin ilmneb papakese hoolitsev käsi.

«Parun Ivan Ivanovitš Dibitšiga — räägitakse... Ning ta noogutas paljuütlevalt pead.

«Minister admiral Šiškoviga, Aleksander Semjonov

vitšiga — räägitakse...» Ning ta pilgutas nüüd päris avalikult silmi.

«Meie Aleksander tegi ju sellest Šiškovist laulu... ja-jah — Oslovi nime all, kas oled unustanud? Vassili Lvovitšile saadetud läkituses!» meenutas Puškina üsna ebakohaselt ja küllaltki sapiselt.

Sergei Lvovitš tõmbas oma kitsad huuled peenikesse toru ja laskis kuuldavale kerge vilega sarnaneva ohke.

«Mu vaene poeg! Oma anded on ta pärinud minult, kuid tema temperament...»

Beejuures sirutas ta oma väikesed käed ülespoole, kühnarnukke vestist eemaldamata. Kuid naise poole vaadates ta kohkus. Hetkeks näis talle, nagu oleks tema ees vilksatanud panter. Üle Nadežda Ossipovna näo jooksid kollased ja veripunased laigud. See oli ehk inetu, kuid siiski oli ta sel hetkel ka sädelevalt kaunis.

«Teie talent,» ütles ta prantsuse keeles, «on nagu kirp.» Ning ta laskis õhus nipsu. «Aga minu temperament...»

«Seda ma tunnen! Seda ma tunnen!» hüüdis Sergei Lvovitš haledalt. «Kuid, kallike, ma ju tegin nalja. Pealegi olete ka teie ise nii mitugi korda pahandanud meie kalli, kuid hukkaläinud poja pärast.»

«Vahel ma võib-olla isegi vihkan teda, kuid oma esivanemaid ma solvata ei luba.»

«Ometi oli see sinu isa, kes sind laostas! Ta prassis kõik läbi, ta pillas kõik selle... orjatüdruku pärast...»

«Aga kelle mõisas ja kelle majas te praegu istute, Sergei Lvovitš?»

Belliseid tülisid oli ka varem olnud, ja ega Sergei Lvovitš neid vihapuhanguid nii väga kartnudki, kuid et ta ei olnud selleks sobiv, ei tekkinud kooskõla ega vastastikust mõistmist, mille suhtes ta väga tundlik oli. Pealegi võivad teenijad seda kuulda... See talle ei meeldinud. «Kuid selleni Nadine iialgi ei lasku...» mõttes ta kartlikult. «Ta pole ju üldse selles süüdi, et ta kergesti ärritub. Tal algab see periood, kuidas see nüüd oli... sellise raske nimega. Kuna ma seda tean...» Ning ta otsustas vaikida, seda enam, et Ljo-

vasse puutuvates küsimustes ei olnud veel kõike ära räägitud.

Kuid neid segati. Trepiesisele ilmus mees, kellel oli seljas kroogetega vene palitu, juuksed püगतud kaelast saadik järsu randiga, pikad vurrud ja ruuge lõua habe. Sirgelt alla lastud käes hoidis ta nokkmütsi.

«Mis kuulukse, Mihhaila?» küsis Sergei Lvovitš tähtsalt.

«Lubage ette kanda, et oli valesti arvestatud.»

«Noh, seda parem, ma olingi juba päris kurb. Neli mõõtu kuhelikust, see on — nagu teie pool öeldakse — kesine!» Sergei Lvovitš edvistas vahel mõne vene liht-rahva sõnaga.

«Nii et kolm ja pool, nagu natuuras välja tuli...»

Mihhaila Kalašnikov vaatas altkulmu: ta tahtis näha, missugust mõju see teade avaldab. Härra sai tulla vihaseks:

«Kuidas — kolm ja pool? Aga Praskovja Aleksandrovna rääkis mulle, et tema Nikanor lubas viis või kuus! Maad on meil ühesugused, ilm üks ja seesama. Sa lihtsalt ei oska...»

Mihhaila Kalašnikov oli parajal ajal terava keelega.

«Palju sa ise oskad!» ütleks ta kohe lõbusa muigega, kuid Mihhaila Kalašnikov oskas parajal ajal ka suupidada. Kõik see jutt oli alles algus kavalale plaanile, mille nad koos valitseja-emanda Roza Grigorjevna olid välja haudunud. Sergei Lvovitšil läks hari päris punaseks:

«Ma võtan ja vahetan su Nikanori vastu! Kirjutan kohe Praskovja Aleksandrovnale! Mis sina arvad, Nadine?»

Nadežda Ossipovna vastas talle prantsuse keeles:

«Ma ei mõista, milleks üht naru teise rämpsu vastu vahetada?»

«Sa arvad nii? Ei, sa oled juba liiga... Aga säära arvet ma ei või kuidagi sallida. Tee, kuidas tahad, aga mingisuguseid vähendamisi ma vastu ei võta.»

«Sedasi arvame ka meie,» lausus Kalašnikov rahulikult ja julgustavalt. «Keskeft läbi peaks mõni peotäis üle nelja tulema. Pingutame! Jah, viie ligidale! Järele jäänud kuhelikud on tera poolest üsna rammusamad!»

«Kuidas sa ütlesid? Rammusamad?... Rammusamad! Jah, see vene keel läheb põhjustest otse järeldus-... Originaalne! Tähendab, viie ligidale? Noh, siis ühtli poiss! Pidid juba mu päris välja vihastama. Lähed Roza Grigorjevna juurde — ta on aidas — ja ütled, et ta sulle viina annaks. Ole ka edaspidi püüdlik!»

Kalašnikov lahkus aeglaselt ja väarikalt. Tema plaan oli väga lihtne: viljasaak oli hea, aga nemad Roza Grigorjevna otsustasid arvestada rehepeksul ainult neli mõõtu. Aga et härra ei tahtnud rahule jääda, oli vaja teda veel vähemaga hirmutada, et seegi heana paistaks. Jaagid aga leiavad paraja paiga...

Selle lühikese stseeniga jäi Sergei Lvovitš kui linna-ime täiesti rahule.

«Näed sa, Nadine, mul tarvitses ainult oma valjust aidata, kui viljasaak oma silma all tõusis. Aga kui tõusis, siis võib ju... seda... nii-öelda ergutada! Selle rahvaga tuleb osata ümber käia, ma tunnen teda läbi ja läbi!»

«Aga siiski oled sa temaga millegipärast leplik... juba liialt leplik!» tähendas Puškina pahaselt.

Nadames ta kartis, kas mitte tema abikaasa, kellel oli nõrkus naiste vastu, ei ihale tüdrukutetoas tikkimisraami taga istuvat Mihhaila ilusat tütart Oljat. Temast võib ju kõike uskuda...

Ometi oli abielurahu jalamaid taastatud, kui jutt läks Levi le kaudu. See oli nende ühine nõrkus. Levi kallitati ja vahel oldi teineteisele tema pärast armu-ade. Lev oli juba kahekümne aastane, ameles agaralt naistega ja oli üldse paljudeks võimeline, kuid temale saadati ikka veel kui lapsele. Arutati veel kord põhjalikult läbi kõik sõbrad, kellest võis abi loota. Näis, et ei annab end korraldada. Kuid Levist oli kahju lahutada, ja vanemad ohkasid mõlemad.

«Muidugi, tal on veel vara teenistusesse minna, kuid ükskord tuleb ju sellega harjuda! Pealegi oled sa tead-lik meie rahalisest olukorrast... Kui Aleksander oleks ajalilik inimene...»

«Ja kõigepealt — kui ta oma vanematest hooliks,» ütles omalt poolt ema.

«Ah, ta ei armasta mind! Miks ta oma isa ei armasta?»

Seda on võimatu mõista!» Ja käekesed kippusid jälle üles, kuid üks kriuksus ja need jäid rahulikult põlvedele lebama.

«Olga Sergejevna palub teid,» ütles vana lapsehoidja sisse astudes. «Ta oli juba suikumas, kuid virgus jälle.»

Hoidjal oli tanu peas ja prillid ninal. Seljas valgete täppidega must jakk, põll ees. Jalas pehmed sussid.

«Mis on, ega ometi preilil palavikku ole?» küsis Puškina murelikult.

Kui Lev oli neil mehega ühiseks armastuseks, siis Olga oli nende ühiseks murelapseks: nõrga tervisega, ja mis seal salata — ikka pole veel õigeid kosilasi! Ta on ju perekonnas kõige vanem laps... «Ning kui palju kulu nõuavad kleidid ja kingad!» oli Sergei Lvovitš tihti arvestades ohanud ja ohtes arvestanud.

Lapsehoidjast hoovas rahu, nagu puult saadakse varju ja jahedust. Seda tundsid vahel tahtmatult ka vanad Puškinid.

«Mis palavikku temal,» vastas ta aeglaselt. «Värske nagu kurk. Ainult et igatseb.»

«Kakskümmend seitse aastat... aga kosilasi pole!» mõtles isa. «Tahes-tahtmata igatsed!»

«Igatseb? Mille järele?» küsis Nadežda Ossipovna tahtmatult; kõige rohkem kartis ta põhjusetut igatsemist.

«Mille järele? Eks ikka venna Aleksander Sergejevitchi järele, tuli vennake meelde ja meel läks nukraks.»

«Ah nii on lood!» Nadežda Ossipovna tõusis tugitoolist, pikk ja sale, säilitades oma järskude liigutuste taltsutamatu graatsia.

Vana hoidja andis talle ukse juures teed, ise minema kuga viivitades. Ta tahtis öelda valitseja-emandale Rosa Grigorjevna kohta ja ka Mihhaila kohta, keda ta hästi ei sallinud, et need kahekesi on kahtlaselt priiskama hakanud, kuid ta hoidis end vaos, sest tagarääkimist ta ei kannatanud. Muide, oli ka teine põhjus. Olja Kalanikova oli talle väga meelega järele ning ta ei tahtnud tema isale varju heita.

Äkki kõnetas Sergei Lvovitš teda ise:

«Sa oled kõik meie lapsed üles kasvatanud. Keda sa siis nendest kõige rohkem armastad?»

Ta pilutas silmi ja silus kergelt sõrmega laupa, nagu oleks see küsimus rohkem iseendale kui hoidjale öeldud.

«Mulle on kõik teie lapsed nagu omad,» vastas Arina Rodionovna põikleva väarikusega.

«Nii... Noh, võid minna!»

Jäänud üksi, ilma naiseta ja üldse ilma ühegi kõrvalt pilguta, näis Sergei Lvovitš korraga nagu luituvat. Videvikus oli ta vana puukoi sarnane, kes aegamisi ja lõult oma elu lõpule uuristab.

«Lapsehoidjad armastavad kõiki neid lapsi, keda ei sallita... Kas ma siis tõesti Aleksandrit ei salli?»

Ta tõusis ikka veel noorusliku kergusega ja toetus rõduäärele. Õhtune niiske kargus oli juba laskunud vanale pehastanud puule. Kirendav lillepeenar maja ees kadus tumenevasse videvikku. Hilised valged tubakaõied lõhnasid uimastavalt. Pargi kohal vilkusid esimesed arglikud tähed. Tütred toas põlesid küünlad, ja rahule langeva varju järgi võis kohe ära tunda tema naise kummargil kuju.

«Nüüd nad seal räägivad Aleksandrist. Olga armastab teda nii väga! Aga mina... Kas ma ei armasta teda? See pole tõsi!» Ja elatanud mehe silmad tõmbusid niiskeks.

Sentimentaalsed pisarad olid ärkamas, ning ta võttis kuu tagataskust oma väikese, pitsiga palistatud kreemi püürati. Kuid kaugelt kostev rataste mürin köitis ta tähelepanu, ja sedamööda kuidas ta kuulatas, laskus ta tahtmatult tasapisi taskusse tagasi: tarvidus ninatiti ja pisarate järele oli möödas. Ta oli uudishimulik.

«Aga kui on meie juurde? Ja kes võiks see olla? Ehk nägi Ljovuška... Peab küsima, kui ta tagasi tuleb.»

Ja mõtted jooksid jälle tasast rada:

«Lev on tubli. Ja Alina ülimal määral armas... Kui peened käed, ja kui ilus on ta väike, justkui õhuline, kuid tugev rind. Glaseeritud kreem.» Ta huuled hakkasid liikuma. «Oo, see on keevaline tüdruk! Aga võib-olla koguni Zina, Zizi? Ka temal hakkavad juba vormid kujunema... Otsekui tõmbaks koit idas roosaka sõrmega pilvede piirjooni...» Ta jäi rahule selle temas

tärganud kujundiga. «Jah, oma ande on Aleksander pärinud minult. See on meie üldine puškinlik anne... Kuid ma ei mõista, miks Jevpraksia äkki Ziziks hüütakse, Euphrosyne... on ju ikkagi lõpuks Jefrosinja! Ja kõigele krooniks on ta veel Praskovja tütar...» Ta muigas, polemiseerides sel viisil Ossipovidega, kelle viljasaak ulatuvat kuueni... Aga kas nad ei kiitle?

Kahvatu jume elustas jälle ta nägu. Rataste müra tuli järjest lähemale. Ta kallutas end poolest keha üle rõduääre, kuid samal hetkel puudutas kellegi käel keelavalt ta õlga. Ta püüdis nobedalt käe kinni, pöördus veidi ja suudles seda.

«Olga on tujust ära,» ütles Nadežda Ossipovna talle. «Ta oli tukkunud ja halba und näinud. Aleksander käest pole enam ammu kirja tulnud. Sa kirjuta talle veel täna.»

«Ka mina seisin siin ja mõtlesin sellest samast temast!» lausus Sergei Lvovitš tuliselt. «Kuidas ma tahaksin teda oma embusesse suruda! Näed, taskus on üleni märg rätt. Isa pisarad...»

Anna läks kõrvalist metsateed mööda ega kohanud noorte seltskonda, kes tegid pika jalutuskäigu järve ääres, mis lebas päikeseloojangus nii kauni sileda roosaka vaibana. Tagasi tulid nad jõe kallast mööda. Lev läks neidusid Trigorskojessa saatma. Teda ei tüüdanud põrmugi see, et ta pidi vestma juttu mõlemale poole nii Ziziga kui ka Alinaga; ta polnud kummassegi olnud armunud.

«Kord, kui ma poisikesena Veneetsias olin, armuin musta paabulindu. Kas teate, nad käivad seal maad ulatuvates loorides ja meenutavad ise gondleid...»

Lev luiskas häbenematult ja itsitas ise kaasa; Jevpraksia aga näis seda pisut uskuvatki.

«Nagu nunnad?» küsis Jevpraksia.

«Ei, nad on rohkem küpresside moodi. Nii kirjeldas seda mulle vend Aleksander.»

«Ta pole teile vist enam ammu kirjutanud?» päris Alina.

«Jah, viimati kirjutas Peterburisse. Rääkisin ju talle. Käsib ära müüa «Onegini» esimese laulu...»

«Te ütlesite ju «peatüki!»»

«Noh, õpetajanna, pange mulle kaks! Õige, eksisin.»

Levile ei meeldinud, et tema juttu katkestati. Kuid ta vihkustas sellega, et ta venna asju ajab.

«Ta kirjutab teile harva!» õrritas Alina edasi.

«Kirjutab tihti, aga meie post on liialt uudishimulik. Hüüdis, me istusime temaga gondlisse...»

«Aga kes gondli eest tasus?»

«Mis te ometi pärite! Kirjutasin arvele alla ja saatsin papakese juurde.»

Kõik hakkasid naerma.

«Ja see paabukana kinkis mulle veel käevõru!»

«Näidake, paabukukk!»

«Küllap näitan... kui meeles on!» Ta lobisemine oli läinud liiale, kuid ta lootis, et Jevpraksia selle unustab. «Näete, seda paigakest armastas väga Aleksander.»

«Arge rääkige nagu surnust,» lausus Alina ebausklikult.

Nad tõusid Savva mäele. Videvik tihenes. Järved muutusid ja rahulikult voolas all helesinine vaikne Sorot. Samal, vasakul, paistis silmapiiril musta täpina kaless.

«Ega ometi meile?»

«Kes meile sõidab...» lausus Jevpraksia mõtlikult. «Meile pole kedagi tulemas.»

Hetkeks valdas teda kurbus. Ta läks eemale ja istus kivile, mille oli sinna pannud legendaarne preester Savva. Jevpraksial oli meeles ka pealkiri: «Suvel 7021 pani sellesinatse kivi papp Sava». Ta istus kergelt: nii-üht laskuks mööda lennates maha hiline lind. Lokid ripusid mõlema põse kohal ja liikusid rütmiliselt. Poleks võinud imestada, kui ta niisama kergesti kivilt kerkiks ja soroti kohale lendaks.

Lev jäi teda imetledes vaatama, kuid see ei seganud teda samal ajal Alina kätt võtmast; tütarlaps nagu ei märkanud seda märganudki. Öhtune vaikus seisis võluvana tema kohal. Lev pigistas tasakesi ja ettevaatlikult jahe-aid sõrmi. Paaril korral vastati ka temale käepigistusega. Kuid see sündis kergelt ja tahtmatult. Tütarlaps mõtles hoopis kellelegi teisele: tema kasuvend Aleksei ei olnud ikka veel tagasi tulnud...

Äkki küsis Jevpraksia kivil istudes:

«Kas Puškin on teie moodi, Lev? Mul ei ole enam meeles — olen ära unustanud.»

«Ma olen ka ise Puškin!» vastas Lev uljalt.

«Lugege meile luuletusi,» palus Alina ja tõmbas oma käe ära.

Lev vaikis viivu ja hakkas lugema katkendit «Oneginist»:

Ta laulis armust armu sunnil,
hing lauldes puhas-pilvitu
kui lapse uni koidutunnil,
kui kiretu ja kõrge kuu, —
see õhkajate jumalanna,
kes hõljub üle taevaranna...

(Tõlkinud B. Alver)

Kuu tõusiski parajasti metsa kohale, riivates esile ulatuvaid puuoksi. Kõik muutus vaikuses nägemuslikuks. Esimesena tõusis Jevpraksia ja soovitas üksteisel käest kinni võtta.

«Lähme. Niiviisi saame üksmeelselt edasi!» Ja veidi viivitades lisas ta: «Ja Lev ei saa ühest gondlist teile hüpata. Ärge naerge: pärast luuletusi on minu arvates üldse parem vaikida.»

Koju jõuti alles hiliseks õhtusöögiajaks. Praskovja Aleksandrovna ei olnud selle üle sugugi pahane. Tal oli rohkesti askeldamist ja peas tuhat majanduslikku mõtet — rukkist, linast, kartulist. Pealegi oli tal tulnud sooritada karistusakt, mille süüdlane oli oma nutud juba ära nutnud ja magas. Jevpraksia oli Anna Bogdanovna käest otsekohe kõik teada saanud ja rääkis sellest millegipärast punastades ja hingeldades salamaha Alinale ning Ljovale:

«See Valerian ikka küll! Ta saadeti võtmeid tooma. Tema aga otsemaid tüdrukutetuppa ja teeb mürtu. (Talle meeldis väga, et ta oli osanud öelda: teeb mürtu.) Ja mis peaks küll teda tüdrukute juurde tõmbama?»

Ninake kerkib, ninasõõrmed paisuvad pisut ja kuuldavalt sosistades surub ta käe rinnale.

«Aga kuhu siis Annette jäi?» küsis Praskovja Alek-

sandrovna veidi hajameelselt. «Ta läks ju teile vastu. Lapsed, istuge lauda!»

Kui Anna lõpuks tagasi tuli, ei astunud ta kohe tuppa, vaid seisis hetke märkamatuna lävel. Ta oli tulnud tõttu, ning ta rind tõusis ja vajus — niihästi kiirest käigust kui ka erutusest. Ta ei suutnud kohe oma uudist teatada ja oli õnnelik, et tema üksinda teab seda tähtsat saladust. Küünalde värelevas valguses vaatles ta ükshaaval teelauas istuvaid tuttavaid nägusid. Kas maksab neile üldse rääkida? Nii ta mõtles, teistele nagu tõrgendikult alla vaadates. Ta heitis Levile pilgu ja naeratas. Ei ole sarnane! On siiski sarnane, samuti saharpea, aga oleks parem, kui ei sarnaneks, siis ei saaks võrreldagi. Heitis pilgu emale ja õdedele. Kuidas nad kõik ärevusse satuvad!

«Pikemalt ei seleta ma neile midagi. Ainult ütlen...»

Ja jälle kerkis elavalt, otse nägemuslikult kujutlusse, kuidas ta videvikus Mihhailovskoje metsasalus oli kaotanud kohanud. Ta oli mõttesse vajunud ja meenutas, kuidas ta oli siin käinud, kui siin kedagi ei olnud, kuidas ta sisse astunud, raamatuid sirvinud ja unistanud. Tema teadvuseni ei ulatunud rataste tume jutt, ja päris matamatult kostis hobuste norskamine otse tema selja taga. Ta hüppas eemale, peitis end ja hakkas puutüve tagant piiluma. Kaless oli uus, kuid selles ei olnud midagi erakordset. Üks inimene istus taga, teda ei saanud näha. Kuid äkki tõusis istmelt teine, sinel õlgadega, ja ütles midagi kellelegi õhuruumi. Selgelt kostis ainult üks sõna: «Tere...» — ja istus siis hõlmu vahele tõmmates jälle oma kohale.

Anna tundis ta kohe ära. Kogu kehast värisedes surus ta end vastu puutüve ning silmadest hakkasid kiiresti voolama vaimustuspisarad, langedes tihedalt kätele ja rinnale. Nõnda seisis ta kaua, ühtesoodu tasakesi kor-

«Tere jah! Tere!»

Kui tuli ta vana männi tagant välja ja hakkas õnnetuna naerma. Tal oli häbi ja ta oli õnnelik ning uhke korraga; teda valdas ebatavaline tunne. Terve hulk valmeid värsiridu hakkas peas keerlema. Ning ta läks kiiresti joostes koju.

«Sina, Annètte?» märkas Jevpraksia teda esimesena ja kõigi pilgud pöördusid ukse poole.

«Jah, see olen mina. Puškin sõitis koju. Nägin teda.»

Puškin ärkas varavalges ega taibanud kohe, kus ta on. Aken oli ööseks lahti jäänud ja hommikutuul liigutas kardinat. Voodilinat olid värsked. Näib, et kodus! Ta kergitas end voodis ja vaatas akna poole. Puud kõrgutasid talle vastu oma kastemärga lehestikku, läigutasid tuttav veeribake. Muidugi kodus! Olid lõppenud stepid ja metsad. Olid lõppenud melonite, madalate onnide ja kanepi lõhnad. Oli lõppenud raputav sõit.

Alles üleeile oli ta mööda sõites käinud Despot-Zenovitši pool. Peremeest ennast ei olnud kodus, aga kuidas teda vastu võeti! Pärast lõunasööki jalutas ta õuna puude vahel nagu uus Aadam ja pani nimesid kollastele ja punastele õuntele. Kuidas see tuli?... Jah, need olid husaarid Mogiljovis, kes olid teda veennud, ei astugu tingimata sinna sisse. Pihkvasse aga ei sõitnud vaid tuli otse koju. Mõtelgu, mida tahavad!

Ning ta ringutas, sirutades käed üle pea. Kogu majas alles magas, oli vaikne ja näis, nagu tukusid seinad.

Kodustega kohtumine oli päris südamlilik. Niipea kui troika Mihhailovskoje parki käänas, muutus kõik kord raga koduseks. Sorot ja metsatukad, aasad ja vanad — kõik mahtusid ühte sõnasse: kodupesake! Need olid silmad pisarais (kuidas ta on vananenud!), emme surus teda kaua vastu oma kõhetut rinda (kui kena ta veel on!). Viis aastat üksteist nägemata — see on küllalt pikk aeg! Puškin oli rõõmus, et ei olnud üksteist võõrastamist. Ainult kuidas nemad... kas jätavad kauaks maale?

Hoidja! Hoidja tuli keldrist piimakannuga ja Aleksandrit nähes lõi käed üllatuses kokku ning pillas kannu maha... Kuidas küll Puškin naeris teda kaelustades! Isegi isa ainult vaatas kõõrdi kannu kildudele ega olnud midagi. Hoidja ning vanaema Maria Aleksejevna Hannibal, — see oli ju kogu tema muretu lapsepõlvemillal iga päev avanenud uue eluna. Las sõidavad ära (jutu sees vilksas midagi sellist), kuid hoidja jääb temaga!

Aga kus on Olga? Mida teeb Lev? Lev on tubli poiss ja muidugi jälle tüdrukutega! Olenka magab. Ta kavatseb juba Oljat äratama minna, kuid uks avanes ja paljaste jalgadega ning särgiväel viskus ta vennale kaela. Oljat hoovas unist soojust ja neitsilikku värskust. Õe suudlus on kui allikavesi. Imelik küll... Ja see on maailmas ainuke tütarlaps, kes kõigile teistele on lihtsalt tütarlaps, aga, näe, talle ka veel õde. Selles oli mingi veetlev ebamugavus. Ta suudles õrnalt õde — oma mängude ja vallatuste kaaslast. Ta nägi ennast vanaema juures korvis, kuhu ta on ema eest peitu pugenud, kuulab muinasjuttu ja vaatab, kuidas koltunud kätes välguvad hallid vardad; näeb ka oma õde, kuidas see vanale mopsikoerale pikka salli ümber mähib ja sealjuures midagi tema kohal sosistab...

«Kas mäletad?...»

Olga ei jõudnud kõigele vastata, naeris õnnelikult ega lasknud lahti venna tolmuseid käsi.

«Kas ratsutate? Nüüd sõidame koos! Oled ehk mehele läinud?» Ja Aleksander lagistas naerda.

«Ega mulle kirju ole?» küsis ta äkki tõsiselt ja taipas ka ise kohe, et neid ei võinudki veel olla ja et see küsimuski on ettevaatamatu.

Ljovuška tuli varsti tagasi. Ta hüppas kolinal läbi aia tuppa, kui teised juba õhtulauas istusid. Kaks pudelit veini võtsid «kadunud poja» tagasihoidlikult ja hoidelt vastu. Muide, keegi majas ei aimanud veel, et Aleksander on endiselt pagendatu.

«Kas tead,» lobises lauas väike Puškin (Lev oli muundunud korraka väikeseks), «Annètte oli sind näinud ja kuulutas tähtsalt nagu Siinai mäelt: «Puškin tuli koju!» ja siis läks lahti!»

«Tuli koju, tuli koju... Ja me läheme juba homme teile. Kumma järele sina jooksed? Ütle enne ära. Et kahevõitlust ei tuleks. Kas mäletate, mammake, kuidas ma onu Pavel Issakovitši, kui olin veel poisike, noorem kui sina, Lev, praegu, kahevõitlusele kutsusin? Preili nimi oli Lošakova ja tal olid valehambad. Seda märkasid alles hiljem.»

Ljovuška oli kõigi sündmuste kirjutamata kroonika

ja deklameeris kohe luuletuse, mille sel puhul oli kirjutanud Pavel Issakovitš Hannibal:

Ehk küll Saša, nägu vali,
välja kutsus Hannibali,
aga Pavel Hannibal
teab: ei tüliks sobi ball!...

Vennad tuletasid meelde ka onu Vassili Lvovitš Puškin, — muidugi õige ettevaatlikult, et kuidagi mitte solvata isa, kes oma vanemasse vennasse tõsiselt suhtus. Kuid veidi piinlik vahejuhtum tekkis siiski, kui Aleksander lõbusasse tujju sattudes tädikese Anna Lvovna aadressil vennale liialt kõvasti kõrva sosistas:

««Bahtšissarai purskkaevust» ma viskaksin välja «külma eunuhhi» lugupidamisest tädi kauaaegse neitsilikkuse vastu...»

Lev turtsatas valjusti, Sergei Lvovitš aga tähendas pahaselt:

«Kuigi minu õde Anna Lvovna küll puudub, on sinu laua ääres teie õde.»

See ei olnud just päris kohane märkus ja Puškin vastas:

«Noh, Olga on selleks küllalt noor, et seda mitte oma arvele võtta, ja küllalt täiskasvanud, et naljast aru saada. Ära pahanda, isake! Olen rõõmus, et tagasi tulin, ja lobisen rumalusi.»

Sellist kodust tooni oli Aleksandri suust haruldane kuulda, ja isa oli meelitatud ning rahu jalule seatud.

Hoidja Arina Rodionovna käis edasi-tagasi laua ääres talitades. Ta oleks justkui nooremaks läinud, ta silmad vaatasid peenikeste kurrukeste vahelt nii selgelt nagu linnupojukesed pesast.

«Ei oska mitte rääkidagi, kui rõõmus ma olen, et meie juures tagasi oled, me kulla noorhärake!» ütles ta, kui Puškin talle veini kallas ja nad klaasid kõlavalt kokku löid.

Ja see oli tema, kes tegi Aleksandrile aseme ja viis toast kättpidi välja Levi, kes kuidagi ei raatsinud lahkuda...

Niisiis, kodus! Ka Trigorskojes teatakse seda ja oodetakse. Asuda tööle? Hästi! Aga edasi?

Ja ikkagi tekkis südamesse nagu tõmbetuulest kui mitte päris tusk, siis vähemalt terava tusa eelaimus. Siin ümbritses teda nähtamatu piir. Ta ei olnud sõnagi tausunud oma praegusest seisukorrast. Kuid see pole tahtis. Ütleb ja kurvastab teisi. Sellega, et ta teisi kurvastab, oli ta harjunud. Muu on tähtsam: kas ei saa ta sellest piirist kuidagi ega iialgi üle astuda? Nii ei olnud see Odessas. Eriti veel Kišinjovis. Seal ei olnud see vähemalt formaalne pagendus. Kišinjovist tegi ta sõidu Kamenkasse, Kamenkast Kiievisse; külastas Odessat, käis Tultšinis. Ka Odessas ei peetud teda lõa otsas. Ta lootis sealt vabana lahkuda. Kirjutada, müüa!

See viis ta mõtted mujale. Kes enne teda oli oma luuletusi müünud ja kas saab luulest elatuda? Vanade mõistete järgi oli see aadlikule häbistav. Kuid enda suhtes oli ta seda kindlalt otsustanud, las nimetavad seda küünilisuseks! Ta meenutas ka iseenda mõtteavaldust: «Tõsi, ma kirjutan ainult inspiratsiooni tujude mõjul, aga kui värsid on kord juba kirjutatud, siis annan neile kui kaubale, saan nii ja nii palju tükist.» Puhas looming ei mõtle tasule. Kuid tasu tuleb hiljem. Ainult see on seaduspärane.

Ta lamas kaua sängis, unustades aja. Siis heitis ta kiirelt teki ja lina ning hüppas kiiresti üles. Seda tahtis luuletustes otse välja öelda näis talle ahvatlevalt ohutuna. Lühike valem tärkas iseenesest ning ta märkis valalaua paberitükile laia pliiatsikirjaga, sõnu pooleli jättes ja kirjavahemärke jälgimata, kaks lühikest rida:

Ei inspiratsiooni müüda,
kuid käsikirja müüa võib!

Nii, nii! Just nii... Ning ta hakkas riietuma. Kuid riietudes sattus ta pilk oma paljastele tursunud jalgade veenidega jalgadele ja pähe turgatas uus mõte: kas kui hakkaks taotlema siit ravilesõitu?... Kuhu? Peterburisse? Välismaale? Ammune unistus! Ei lasta. Aga kui ei lasta...

Mõtted olid liikuvad. Ta oleks nagu siia pikemaks ajaks elama sattudes heitnud pilgu rohketele väljapääsuvõimalustele. Kuid ta mõtted üksteist ei seganud; ei

seganud üksteist ka tunded: temas on palju avarust ja mitte kunagi mingit kitsikust.

Hankida raha ja...

Ta ainult vilistas ja läks pooleldi riietunud piljardituppa. Sealt paistsid aknast õu ja kõrvalhooned. Ta nägi, et hommikukuu isa keerutab Odessast ostetud kalessi ümber, aeg-ajalt seisatades ja pead noogutades. Palja peaga Nikita andis seletusi. Ülekuulamine oli üksikasjalik, ja arvatavasti mitte üksnes kalessi ja perekonna aaretelaeka üle, vaid ka selle üle, kuidas kaugetes maades taga elati...

Õuel ei olnud peale nende mitte kedagi. Üksnes kalkunite kirju karja hulgas astus upsakas isakalkun sinakaslilla lott lõua all. Ka kalkun seisatas aeg-ajalt justkui hindavalt ringi vaadates.

Kalkuni ebamäärane sarnasus isaga võis naljakas näida. Kuid Puškin ei naernud. Ta hõredad kulmud tõmbusid veidi kokku. Midagi naljakat siin ei olnud. Ta seisis ja vaatas hulk aega, unustades, et ta pole veel täiesti riides.

Ei, see pole sugugi naljakas, kui kitsas ja piiratud maailm vaatab sulle vastu oma juhmi, kuid paraku upsaka peremehepilguga.

Ning alustatud lausete katked ühinesid ruttu ühe mõtteks:

«Ja kui ei lasta, — siis hankida raha ning — põgeneda! Põgeneda välismaale!»

NELJAS PEATÜKK

ESIMESED PÄEVAD

Puškini väljasaatmine lausa kohutas tema sõpru. Kuid tal oli ka vaenlasi. Tumedad kuuldused lahkest Odessast olid juba ammu põhjamaile ulatunud. Vennad Bulgakovid, postiülemad mõlemas pealinnas, olid kirjavahetuses ja andsid teineteisele edasi värsket uudiseid. Konstantin Jakovlevitš kirjutas Peterburis Aleksander Jakovlevitšile Moskvasse: «Keegi pajat

audiseid... Pajataja oli teab kelle käest kuulnud, et suur poeet Puškin on end maha lasknud...» Ning lisas ainult poolt kahetsevalt juurde: «Ta võib küll oma hinge hülka saata, kuid mitte ialgi ihu.» Vend, kes samuti meesetapmise juttu ei uskunud ja pagendusest juba kuulnud oli, vastas vennale: «Puškinist ei ole kellelgi kahju. Vorontsov on juba ükskord hea ja vastutulelik, kuid ka temaga ei saanud see tuulepea läbi. Küll hakkab külas elades Odessat taga igatsema, kuid aidata enam ei saa. Vassili Lvovitš kardab, et see annab isale surmava hoobi.»

Teisiti kirjutas oma naisele Vjazemski: «Ma loodan, et Puškinist ei saa keegi surmata, olgu siis mõni loom!» ja heitis isegi nalja: «Aga kui ta enda maha laskis, siis loodetavasti parandas ta kõik oma paberid mulle. Kui ta ka tulevikus kavatseb end maha lasta, siis palun seda just niiviisi talitada. Paberid mulle, aga kasud parandagu kellele tahab. Nõndaks! Pärast seda võib ta hoopis palju surra, kui süda soovib. Mina pole talle takistust!»

Kuid naljad muutusid ka meelepahapuhanguiks. Puškini pagendamisest kuulda saades kirjutas ta Aleksander Ivanovitš Turgenevile: «Kes on selle ebainimliku nina kordasaatja? Või ei ole roim panna vene külasse mingi selline tulihingeline, keevaline noormees? Nähtavasti on valitsust laimujuttudega meelitatud. Ja kuidas siis saab karistada süü pärast, mis ei käi ühegi seaduse alla? Kas siis kummaski pealinnas ei leidunud inimest, kes oleks suurem süüdlane kui Puškin? Kui palju on nende hulgas pori ja verega määritud! Siin sa ohverdatakse inimene mõtlematu sõna, ettevaatamatult värsirea pärast... Ja kas need, kes oma võimu ei määral kasutavad, ka ise aru saavad, mida tähendab väljasaatmine vene külasse. Peab yaimu poolest vägivald olema, et selles katsumuses vastu pidada. Mul on Puškinist pärast hirm. Ja miks ei lubata tal välismaale minna?...»

Ei väsinud samal ajal krabisemast ka kroonusuled. Saanud oma eeskirja Puškini väljasaatmise kohta Vorontsoville, läkitas Nesselrode sellest koopia ka Pulkva ja Baltimaade kindralkubernerile markii Pau-

luccile ühes kaaskirjaga, milles ta soovitas Puškin suhtes tarvitusele võtta vastavad karmid abinõud, et teda «tagasi tuua vooruste rajale ja rahustada tema fantaasia üleküllust». Paulucci tegi Pihkva tsiviilkuberneri Aderkasele kohe korralduse võtta Puškin järelevalve alla, niipea kui ta saabub.

Puškin Pihkvasse ei ilmunud, lõi käega ja sõitis otse teed Mihhailovskojesse. See oli juba keelust üleastumine. Ning kuuldes oma valvealuse päralejõudmisest andis Aderkas kohe korralduse tema väljakutsumiseks Pihkvasse, järelevalve tema üle aga tegi ülesandeks Puškinite läheduses elavale naabermõisnikule Ivan Matvejevitš Rokotovile, sellelesamale, kelle isik meenutades Anna Nikolajevna Wulf oli öelnud «Vuih!»

Rokotov oli vallaline, piiratud mõistusega, kippus end noorendama ja prantsustama (kuigi ta prantsuse keelt halvasti oskas) ning üldse «tooni pidama». Ta oli juba üle neljakümne, paraja vatsakesega, kuid üha agar flirtima, eelistades noori tütarlapsi, kellele ta küünarnukki pigistades armastas öelda: «Värske kui võrse, nagu kurgike!» ja limpsas seejuures keelt. Temale pandud kohustusest kuuldes sattus ta ärevusse ja kuigi ta nooremas eas oli teeninud Vene saatkonnas Dresdenis ning hiljem isegi Välisasjade Kolleegiumi salajasel ekspeditsioonis, tundus see ülesanne tal siiski liialt piinlikuna. Ta otsustas keelduda, toetudes oma nõrgale tervisele, ning ratsutas nüüd otsekoheselt auväärse Sergei Lvovitši jutule.

Mihhailovskojes valitses ikka veel esimeste vaikselt päevade meeoleolu. Puškin oli oma pagendusest alasti vennale rääkinud. Nad olid nüüd üldse lahutamatud ja käisid sageli Trigorskojes, kuhu oli Pihkvast tagasi jõudnud ka Aleksei Wulf. Kord juba tärganud põgenemisemõte aina kasvas. Wulfi sellesse muide ei pühendatud ja kõiksuguseid plaane sepitseti ainult kahekesi. Vahel tekkisid Sergei Lvovitšil küll kurjad kahtlused, ometi oli ta veendunud, et Aleksander oli Vorontsovi Odessas lihtsalt tülli läinud ja teenistusele käega lüüdnud. Seda segasemad tundusid algul naabri vihjed, mis oskas tulla kõige ebakohasemal ajal (just enne lõunat)

ja seda vapustavam oli äkki avalikuks tulnud hirmus tõde.

Rokotov alustas juttu ääri-veeri mööda; kui suurt rõõmu ta tunneb, et poeg on isa juurde tagasi tulnud, kiidab ta kahetseb, et ei leidnud eest «meie kauni ajastu kuulsusrikast laulikut» ennast, kes muide — andestatagu avameelsust — lubab endale vahel midagi sellist... nii-öelda «puhtprantsuslikku», mis Põhjamaa pakasesse kalduvas poliitilises kliimas... kahtlemata nagu tema loodab... oma kallastesse tagasi valgub.

Sergei Lvovitš oli juba hommikust saadik tujust ära. Hommikueineks anti lauale mitte just värskeid mune (see oleks veel kuidagi talutav linnas, ometi mitte maal); või oli liiga soolane; Lev oli eile uued püksid lõhki tõmmanud ja varjas seda; öösel krõbistasid rotid. Ning nüüd ajab see luuvalusalvist haisev naaber ka veel mingisugust segast juttu: püüab ilmselt venitada ja lõuale jääda! Lõpuks, valinud sobiva silmapilgu, küsis ta lahkest, kuid otseselt, missugune asi õigupoolest on auväärse külalise nende tagasihoidlikku asupaika toonud. (Kahtlemata on lõuna juba valmis, kuid söögi juurde tuleb pakkuda ka veini, aga veini on napilt ja kõigele lisaks ajas see vänge kampri, kaetisrohu ja rosmariini lõhn teda iiveldama ning rikkus söögiisu...)

«Andestage mu avameelsust,» — Rokotov isegi keratas end istmelt ühtaegu galantselt ja nõrdinult, — «seda rolli ma endale võtta ei saa... Tervis ja kõik muu... Ütlen ära. Muidugi, kokkuleppel meie kubermangu aadlimarssali Aleksei Ivanovitšiga tehti mulle tema ekstsellents Boris Antonovitš von Aderkase poolt ettepanek, nii-öelda mõlemate poolt... pidada järelevalvet poeedi kui väljasaadetu üle, kelle teod — võimalik, et mõttelised — on ühiskondlikus elus poliitiliselt kahjulikud ja väärivad hukkamõistmist, — mn-jah, kõige rangemat järelevalvet. Kuid ütlen otsekoheselt: ma ei suu-da!»

Sergei Lvovitš, keda äsja oli piinanud nälg ja samavõrra ka tusk tülika külalise pärast, kes nähtavasti ära minekule ei mõtelnudki, unustas äkki kõik. Tavaline, argipäevane vajus äkki kuhugi ja silmade ette kerkis

hirmuäratav metsik tühjus. Ta kuulas ega julgenud ainsatki sõna lausuda, tema kujutlusse aga kerkisid jubedad pildid. Aleksander, tema poeg, on majesteedi käsul maale välja saadetud! See määris au ja ähvardas kõigi perekonnaliikmete heaolu, esmajoones aga tema enda kui laitmatult puhta aadliku ja riigi ustava alama heaolu. Loendamatud hädad ilmusid nüüd ukse ette. Tagasihoidlikult elavast perekonnast, kes küll vaeseks jäänud ja üleni võlgadesse sattunud, kuid pole siiski kaotanud usku parematesse aegadesse, on saanud nüüd häbimärgistatud ja hüljatud perekond. Vaene Lev! Õnnetu poiss! Nüüd ei maksa mõteldagi tema karjäärile, kõik puruneb, kõik variseb kokku! Vaene Olga... Mis kosilasi nüüd veel saab olla! Õnnetu ema ja murest murtud isa! Missuguseid lööke veel on oodata meie aja Hiibil?

«Ma arvan...» puistas auväärne külaline jälle oma südant. «Ma nii väga hindan teie arvamist... Ma, tõti öelda, isegi ei kahtle, et te selle otsuse heaks kiidate. Nüüd jäi ta vait.

«Mida siin heaks kiita või kiitmata jätta?» lausis Sergei Lvovitš hajameelselt. «Mul ei ole õigust arvutada kõrgemalt poolt tulevaid otsuseid. Monarhi tahtmine on püha ja tõrksaid tuleb taltsutada.» Peopesad higipiisad siginesid ta sisselangenud meelegahtadele.

Külaline vaatas talle imestunult, peaaegu hirmunud otsa.

«E-e... ega ma sellest... Ma mõtlesin ennast andestage mu avameelsust, — oma otsust. Kas te minu otsuse heaks kiidate? On see võimalik, et teie sellest kõigest varem midagi ei teadnud?»

«Ma võtsin ta isamaja katuse alla vastu kui ärakadunud poja,» vastas Sergei Lvovitš juba deklameerivalt, sellega nagu mingit tugipunkti leiðes. «Vaatasin tema kojutulekule kui sügavate tunnete puhangule, kui patukahetsusele. Ma sirutasin talle oma käe. Ma olen laia silmaringiga ja tõeliste tunnetega inimene.»

«Ma hindan kõrgelt teie arvamust,» poetas hästi kasvatatud külaline igaks juhuks vahele.

Ehkki peremees talle otsa vaatas, rääkis ta temast mööda, otsekui oleks ta ees õhk.

«Ja mis veel? Ma saan seda kõike teada nagu antiiksetes tragöödiates kõrvalise isiku kaudu... Ainult ehk saturnidega kloun lööb nõndamoodi külma, ükskõikse kõnega hoobi otse südamesse.»

Vaevalt küll andis Sergei Lvovitš sel silmapilgul endale vähimalgi määral aru, kuivõrd ebakohased olid kõik tema ülespuhutud tundevalangud. Rokotov isegi tõmbus pisut turri. Antiiksetest tragöödiatest ei teadnud ta midagi, küll aga pidi end tundma ebamugavalt, sattudes ootamatult ringihulkuva klouni ossa. Ta ei teadnud, mida nüüd teha või kuidas talitada. Lõpuks tõusis ta ja kohendas segasena oma frakihõlmu. Muidegi, lõunasöögist poleks ta ära öelnud... «Kuid jumal temaga, selle lõunasöögiga! Hea seegi, et poega ennast ei kohanud; räägitakse ju, et see oma kepist üldse ei lahkuvat...»

Erudiplomaat tundis ilmselt hirmu, kuid oli ka tige ja solvunud. Ta oli tahtnud pisut uhkustada, oma peenetundelisusega edvistada, kuid äkki võtab kõik äärmise ootamatu pöörde!

Ning ta hakkas juba vähehaaval puhkima, ahmides õhku ja kogudes julgust, et mõnesuguse valitult peene konekäänuga, millel ei puuduks ka torge, taastada oma selalgne üllas positsioon, kui äkki ta kõrvu kostis tabjaplugin. Ta vaatas aknast välja: kaks noort ratsanikku hüppasid parajasti osavalt hobustelt maha. Ta süda võpatas ning ta tormas midagi ebamääraselt pamisedes uksest välja, et mitte pealtvaatajaks olla staenile isa ja poja vahel ega sattuda viimase viha-ahuseks ootamatu paljastuse pärast...

Ta lootis täiesti märkamatult ära lipsata, sest venelased Puškinid askeldasid veel hobuste juures. Kuid ta märkas teda ja hüüdis rõõmsalt:

«Keda me näeme? Kas juba lõuna söödud? Tervist, Ivan Matvejevitš!» ja esitles: «Minu vend Aleksander... Ivan Matvejevitš Rokotov!»

Aleksandril keppi käes ei olnud, kuid ta oli just praegu energiliselt õhus lühikest rooska plaksutanud ja seni kui ta lähenes, meenutas Rokotov mõttes kuninga Taavetit ning tema tasast meelt. Kõik hakkas talle äkki päise päeva ajal lausa fantastilisena, järelikult ka

võimalikuna näima. Puškin tuli ruttamata Rokotovi poole. Ta nägu õhetas kiirest sõidust. Ja muidugi oli ta kõige leplikumas, isegi lõbusas meeleolus, kuid võõrale inimesele, kellest ta ainult kuulnud (tõsi küll, ainult naeruväärset kuulnud) oli, lähenes ta siiski plaan tagasihoidlikuna ning tõsisena. Seda kõike nägi Rokotov, kuid mänglevat jõudu ning tagasihoidlikkust tõlgendas ta tahtmatult kui pingulolekut: pagendatu ei lähenenud talle, vaid tungis peale, nagu valmis tudes löögiks või hüppeks. Üksisilmi Puškini poole vaadates tundis ta ebamääraselt, et selja taga on ruum, kuhu vajaduse korral saab eest ära hüpata.

«Mulle on teist juba räägitud,» ütles Aleksander Sergejevitš lahkelt, surudes ta niiskeks tõmbunud kätt. «Trigorskojes muud juttu ei kuulegi kui armastusväärselt naabrist.»

Rokotov sulas ja heldis äkki kui laps. Juba see tegi ta õnnelikuks, et ei olnud mingit otsest ohtu, ja lisaks, veel see lahkus!

«Oh, mis te nüüd!» hakkas ta mesimagusa häälega siristama ega märganud üldse teise pilget. «Kas ammu kodumail? See siin on vist teie kaless?»

Puškin võttis ta käevangu ja viis oma Odessa sõidukit vaatama. Hirmunud külaline lõi otse õitsele. Nüüd hakkas teda juba piinama soov teha noorele võluvale peremehele midagi meelepärast. Ta oleks tahtnud öelda: «Kuidas saaksin nuhkida teie tegude järele, kui ma olen teid juba hingeliselt armastama hakanud. Ma hindan nii väga teie arvamust...» kuid teema oli küllaltki piinlik, ja kuidagi vastu tahtmist lipsasid tal suust palju olulisemad sõnad:

«Kas te ei tahaks oma kalessi mulle müüa? Andage mu avameelsust, see on mulle nii südamesse läinud!»

Puškin rõõmustas. Tal ei olnud raha ja kui oligi, ei nii vähe, et sellega polnud midagi peale hakata.

«Heameelega. Palun.»

«Ja teie hind?»

«Pean Nikita käest järele küsima, palju ta maksab. Te pole veel lõunatanud? Lähme lõunale!»

«Ei, ei! Ma palun vabandust. Mul on väga kiire»

Pealegi on mul reuma... kas pole märgata?» Tõepoolest oli luuvalusalvi lõhna ka õues tunda.

Nel silmapilgul ilmus akna juurde isa. Ta oli pörutavast uudisest juba pisut toibunud: paras annus esmaklassilist retoorikat rahustas teda alati. Ja õuel Aleksandrit nähes mõtles ta juba rahulikult: «Nagu oleks kõik kõige paremas korras! On aga siiski tubli poiss!» Kuuldes, millise pöörde võtab jutt kalessi ümber, teristas ta kõrvu ja hakkas aegapidi üha rohkem muret tundma, et poeg jätab hinda alla.

«Tule siia, Aleksander,» kutsus ta, kui kannatus katkes.

Poeg astus ta juurde. Üle aknalaua kummardudes hakkas Sergei Lvovitš ruttu ja tõtates sosistama:

«Ära teda lõunale kutsu. Jätsime juba hüvasti. Köögis rikuti söök ära... Kõrbelõhna kõik kohad täis.»

«Kui kahju! Ja mu kõht on nii hirmus tühi.»

«Ole vait. Ma tean, Nikita rääkis mulle. Poolteist lühat. Nii ka ütle.»

Kaless oli muidugi odavam, kuid Aleksander Sergejevitš uskus isa sõnu ja ütles selle hinna.

Rokotov kuulas ära, tegi valulise grimassi — kas nüüd reumavalude või ülemäära kõrge hinna pärast —, kuid avaldas siiski peanoogutusega oma nõusolekut ja hakkas kiiresti jumalaga jätma. Puškinile tegi ootamatu müügitehing rõõmu. Rahul oli oma leidlikkuse üle ka Sergei Lvovitš, kuigi ta pisut kahetses, et ettevalmistatud kõned kaotsi läksid... Tal oli juba kujutluses valmis terve stseen, kuidas õilsameelne isa häbi- ja rõõmiga jumalavallatut poega, kuid see kaless ajas haardid segi.

Kõnelus nende vahel leidis siiski aset. Kuid see ei arnenud tragöödiaks, sest poeg ei olnud korda saatnud mingit kuritegu, oli ainult vaikinud, et isa mitte rüütada, ja kõik. Lõpuks oli ka Nadežda Ossipovna kindlusest teada saades küll väga kurb, kuid ei vihas-
tanud. Ainult hetkeks välgatas ta silmis terav pilk ja laskis sirgu ta luigekael.

«Mu esivanemaid on alati taga kiusatud,» lausus ta lahkelt. «Ja mu vanaisa põgenes kaks korda teenistu-
matki.»

Seepeale hakkas Aleksander naerma, tõusis ja suudles ema imeilusat kõhna, kahvatut kätt.

Sama päeva õhtul saadi semstvopolitsei kaudu ka eeskiri: Aleksander Sergejevitš Puškin ilmugu viibimata Pihkvasse kuberner von Aderkase juurde.

Mis puutub Rokotovisse, siis valdasid tõelised hirmuvärinad teda alles hiljem. Ta käskis kutsaril hobuseid taga kihutada, nagu oleks tal röövlijõuk kannul. Ning tal õnnestuski pääseda nii piinamisest kui ka riisumisest. Tema venda, erupolkovnik Nikolai Matvejevitši, ei olnud kodus, see oli linna läinud (kolmapäeviti oli Ostrovi ispravniku juures kaardimäng), nii ei olnud lihtsalt kedagi, kellele oma südant puistata. Siis andis ta pereemandale käsu kohe samovar üles panna ja kuuvesi keema läks, pani tulised pudelid — ühe maksale, teise põrnale, ning asus lamaskil olles värske vaarikamoosiga teed jooma.

Pihkvasse sõiduga Puškin ei kiirustanud ja täitis range eeskirja võimude juurde ilmumise kohta alles mõne päeva pärast. Kuid see muistne Põhjamaa linnaise meeldis talle väga ning ta jäi sinna vähekeseks peatuma. Ametlik visiit läks ilma igasuguste «kannatuseteta», mida olid oodanud ja kartnud kodused, keda kubeneri väljakutse oli ärevusse ajanud. Von Aderkas oleks tahtnud, kuid ei saanud vihastuda. Puškin ajas ta juba esimeste lausetega naerma, võttes temalt sellega relvad.

«Lihtsalt otsustasin ennast enne jões puhtaks pesta niihästi reisirõivast kui ka Kišinjovi anekdootidest.»

Vana Pihkva-Venemaa üllatas Puškinit. Talle tulid eredalt meelde varase lapsepõlve mälestused: kirik Bolšije Vjazjomõ külas ja iidset freskod ta tuhmunud seintel. Puškin oli neid silmitsenud, kui maeti ta noorem vend Nikolaid, kes suri Zahharovos, vanaema Hannibali mõisas Moskva lähedal. Tookord oli ta ka ise veel väike ega mõistnud, mis on surm, kuid nüüd siin vaatas seintelt elavana vastu ammune surnud elu. Nüüd Karamzini lugedes tundis ta juba selgesti, et minevik üldse ei sure, vaid jääb meie sekka ja tegutsseb isegi edasi — ajaloo näol. Nii oli ka selles kirikus

kõikjal tunda Godunovi epohhi segaste aegade liikumist.

Ja sealsamas Vjazjomõs oli ta imetlenud kirikust eraldi seisvat hallide kelladega vana kellatorni, mille avadest paistis taevast. Lähemalt, kerge ja kaunis — sellisena ilmus ta kujutlusse. Siin, kunagises vabalinnas Pihkvas, jässakate, madalate, justkui saiataignast küpsetatud kirikute juures oli kümneid niisuguseid kõrgu- ja kerkivaid kellatorne. Ning kui ta sammus Velikaja jõe ääres seisva kremli kallakutel, kerkisid tema ees nagu udus elavad mälestused kustumatust ajaloost. Kujutus nägi siin elu ja tegevust; rahvahulkade käre-rikas jutukõmin turuplatsil, vankrite krigin ja hobuste hurnumine — kõik need hääled, mida ta ahnelt kuulata, olid aga möödunud aegade rahvahulkade kõmina ja jätk. Oma tööle Puškin otseselt ei mõtelnud, kuid endamisi teadis ta väga hästi, et «Mustlastel» on lõpp, «Onegin» aga käib eluga kaasas ja õigupoolest tal lõppu ei olegi. Oma aega Puškin nii väga ei planeerinud, kuid lähenesid sügis ja talv, ning aeg ise seisis ta ees laia lumeväljana, avarusena. Ning ähmaselt, kuid järjekindlalt hakkas selles avaruses suitsema, ahna virvendama muistne Venemaa, nagu ootaks ta lehestamist. Selle muistse Venemaa kired ei ole ka praegu kustunud. Võtkem kas või Godunov! Kes oli õigupoolest Godunov, kes istus vere hinnaga omandatud troonile? Troonid on praegugi verised ja praegugi istutakse nendele rahuliku südamega.

Puškin käis Pihkvas restoranides söömas, mängis võõrastemajas kaarte, naeris ja naljatas, heitis hilja magama, kuid tõusis iga päev vara. Tal oli ka oma tõeline tegevus, mis arenes kuidagi nagu iseene-est, olles üldse nähtamatu ja vaevalt aimatav. Selles linnas hingas ta endasse iidseid aegu ja mõtiskles. Ometi ei olnud ta mõtted seotud otsese tööga ega kindlapiirilise kavatsusega. See oli lihtne, temas endas toimuv orgaaniline elu, sisemine kasv ja seaduspärasus. Ning Pihkvast lahkudes võttis ta endaga alles udusena kaasa loomingulise kavatsuse elavatest iidsetest aegadest, mis küll tihedalt olid hinge tunginud, kuid ei lahkunud tal veel vaadelda ei terviku varjatud konst-

ruktsiooni ega üksikuid kujusid: kuuldus ainult rahva hulkade kõminat ja kauguses terendas üksildase, sünge, hukkumisele määratud tsaari ähmane kuju.

Ta ei tundnud erilist muret, et vanemad ootavad, ja pööras teelt Trigorskojesse sisse. Talle oli meelepärane see maja oma korratu, kuid laheda eluviisiga. Siin ei riivanud sind miski ega tarvitsenud alatasa pingul olla. See oli nagu jõeäärne aas — avar ja ühetaoline, ei midagi erakordset. Tüdrukud olid kõik osalt ühte nagu. Pihkvalaste pehmed näoovaalid, selge pilk, ninad — ei, need polnud kullininad, — alumised huuled kõigil isemeelselt ettepoole. Mis puutub mõistusesse, siis ka sellega nad muidugi ei hiilga. Kuid see polegi nii väga tarvilik! Aga see-eest, missuguseid korpe ja keediseid seal saab, milline soojus ja külalislahkus! Ka Praskovja Aleksandrovnna ise unustas rukki ja nalu, kui Puškin nende juurde ilmus.

Ka nüüd, kui Puškin kummardas, et suudelda tema pisut pondunud kätt, millel oli värske tilli lõhn (õues soolati kurke), võttis ta Puškini pea oma käte vahele ja suudles tugevasti kahlus meelekohta.

«Oletegi koju tagasi tulnud,» ütles ta särasilmil hõlmates selle mõistega mitte üksnes Mihhailovskojet, vaid ka Trigorskojet.

Puškini pärast ta õieti muret ei tundnud. Astus isegi tuttavate kaudu samme, et Aderkast veidi pehmem dada ja talle kainet suhtumist sisendada; ta arvas, et poeedil ongi kasulik elada maa vaikuses, kus hea töötada ja puhata. Nendes kaalutlustes ja hoolitsustes oli kübeke egoismi, sest Puškin tõi nende maaellu elevust ja sära, laia maailma tunnetust, luulet. Trigorskoje muutus äkki kõlavaks ja kirkaks... Ja seda kõike kaotada, kaotada teda — ei mingi hinna eest!

Anna seisis saali nurgas, kui Puškin sisse astus. Tema jalge ees põrandal oli väike pitsrätt nagu üle ääre maha loksunud vahukuhjake. Neiule põgusat pilku heites tal pas Puškin kohe: ei märganud isegi seda, kuidas rüü maha pillas, nii suur oli erutus! Erutusest õhetavas neiunäos oli kõik selgesti kirjutatud: mure möödunud päevade pärast — kuidas see kõik kujuneb? — kas ei saadeta edasi? — ehk jätavad Pihkvasse? — ja murega

hahelduv rõõm, mida ei saa kuhugi panna ega kuskil varjata. Sellisena oli ta väga armas.

Ema juuresolekul Puškin tema kätt suudelda ei julgenud: kätt suudeldakse daamidel! Kuid teretamisel hoidis ta siiski neiu kätt pisut kauem peos. Anna langetas laud tema elava pilgu ees ja muutus veelgi häbemäheks, kui mahakukkunud taskurätti nägi. Ta tõmbas kohmetult oma käe tagasi ning kummardus, et võtta põrandalt taskurätt. Kuid samal hetkel kummardus ka Puškin. Nende laubad pörkasid tugevasti kokku, Puškin hakkas ootamatusest laginal naerma, ja aitas neiu punastava neiu üles, ikka veel ta käest kinni hoides.

Jevpraksia keksis nagu väike kuradike.

«Missuguse plaksuga nad suudlesid!» hüüdis ta. «Päriselt nagu kitsekese! Nüüd aga peab ka päris korraldult, eks ole!»

Praskovja Aleksandrovnna kulmud tõmbusid kortsu: «Zivi, ole ometi vait! Ma lähen, Aleksander, lasen sulle lõuna lauale panna.»

Kuid veel enne kui ema, oli ka Anna toast lahkunud. «Annõtte pörkas nagu pall vastu seinu,» naeris Jevpraksia. «Pörkas ja hüppas eemale... Aga meil tuleb täna sauna!»

«Kas täna on siis laupäev?» küsis Puškin naerdes.

«Teil on ka päevad segi läinud. Muidugi laupäev. Homme läheme kirikusse!»

«Kas Ljova on teil?»

«Läksid Alekseiga vihtlema. Öhtul aga saame värsket mett! Papp Škoda saatis meile. Ta võttis täna tarudest kerged välja.»

Puškin läks sauna üksinda, ilma teenrita. Vahetus oli tal kohvris kaasas.

Pargis seisis vana tuttav kuusk, lihtne ja suursugune. Parnapuudel läikisid rahulikult seemnetiivakesed ja rosm pillas juba esimesi tõrtusid. Nõlvaku alt paistis laud — hall ja tuhm. «Kui armsasti ta punastas!» mõnutas Puškin äsjast kohtumist Annaga ja surus rahulikult sõrmed käepigistuseks. Hakkas siis naerma, hakkas rusika lahti ja katsus, kas laubale pole muhk tekkinud. Nüüd tabas ta pilk kellegi valget kleiti.

Tähelepanelikumalt vaadates taipas ta kohe. See oli Alina üle jääraaku viiva sillakese juures. Mis ta seal teeb? Selge, ootab kedagi. Kuid keda? — Alekseid!

Oletus oli õige: ta nägi põõsaste taga kiiresti sammuvat Wulfi. Tähendab, see oli varem kokku lepitud Noor üliõpilane rühkis nagu vargsi. Kas hüüda? Ei maksa!

Vend oli veel saunas. Ta uhas keset aurupilve kibu kibu järel endale pähe. Saun oli kuum ja kitsas. Länguvajunud tahmased aknad olid vaevu märgatavad.

Lev tahtis ukse kriuksumise peale ümber pöörata, kuid libises ja oleks peaaegu kukkunud.

«Miks sa siis tagasi tulid? Kas löid kartma?»

«Ei, ta jookseb reipalt kohtamisele nagu kõuts läbi rohu! Aga sul on siin nagu Tartaroses...»

«Ah, Aleksander! Aga mina arvasin, et Wulf tuli tagasi...»

Ning nad hakkasid üksteise võidu lobisema. Aleksander kirjeldas talle ilmekalt oma Pihkva päevi. Levil olnud kitsi vastama, luiskas ja pani värvi juurde.

«Isa oli vist väga mures?»

Lev hõõrus vennal selga.

«Koledasti kartis! Pani ise luugid kinni. Ja kui öösiti trepil vaatamas, kas juba tulevad...»

«Kes?»

«Kogu perekonda areteerima! Kas hõõrun liiga kõvasti?»

«Ei, pole viga! Võib kõvemini. Ja mida isa veel rääkis?»

Suured veeloigud sauna põrandal ja see, et ta tagasi vaadates kukkuma pidi, andis Ljovale hoogu juurde.

«Mida veel! Muudkui kurtis. Noh, valitseja tõi mingisuguste tüütute asjadega...» ja Lev imiteeris Sergei Lvovitsit. ««Igasuguste tühiste asjadega. Sa tead ju, Lev, ma pole niisuguste asjade jaoks maailma sõdinud!» Sa ainult kujutle. Kuski seal on kuurikate märg. «Mis? Sajab läbi? Siis nühi kuivaks! Mis min parata saan?» Või, näed sa, lehm on kärvanud. «Kas su silmad õigel ajal olid, et ei osanud nii-öelda seda, et poleks maha jäänud!»»

Üleni seebine Puškin naeris laginal.

«Jäta, jäta juba. Muidu võin ka mina maha jääda. Noh, nühi kuivaks.»

Nad riietusid pikkamööda ja kaua. Ljova pihtis Wulfi saladusi ehk õigemini oletusi nendest. Vennad jutlesid avameelselt nagu mehed omavahel. Puškin oli ka ise märganud, et Alekseil «silm unistab, suu haigutab», nagu ütleb vene vanasõna, ja see on halb tunnus. Kuid Aleksi meeldis talle siiski. See oli hoolitsetud noormees, ilus, hästi kasvatatud; vahel rääkis ta üsna aruvalt, pealegi asjadest, millest Puškin vähe teadis. Võib-olla oli see kõik ka mujalt kuulnud, kuid jutt oli selge ja huvitav.

«Näed nüüd, vennas,» lausus Puškin ringutades. «Kas on meeles, kuidas ma sind hoiatasin külma «ahviarmastuse» eest? See on aga hullem. Seda asja ei saa ainult siin hoida,» ja ta osutas oma laubale. «Ei saa, sest siis läheb see rikki.»

Puškinit ootas soojendatud lõuna, hiljem joodi teed. Meel oli tõepoolest suurepärase ja nõrgus hapratest turgedest välja, kollane kui merevaik.

Teeajaks oli jalutades sisse astunud ka Olga Sergejevna. Tema jaoks oli see küllalt pikk teekond, ja tema olnud just sagedane külaline. Teda võeti hõisates vastu. Puškin hakkas teda küsimustega pommitama. Ta püüdis tähele panemata öe märkuse, et teda kodus piki-ajani oli oodatud, kuid tundis elavat huvi selle vastu, et isa oli täna Peštšurovi poole sõitnud.

«Läks külla?»

«Ei, Peštšurov saatis ise millegipärast isale järele: palus, et isa sõidaks.»

«Tähendab, asja pärast?»

«Mida ma ei tea.»

«Pihkva on vait jäänud, nüüd hakkab Opotška rääkima,» tähendas Puškin, Lev aga hakkas kujutama, kuidas «krooksub» aadelkonna peamees Peštšurov, see-ama, keda meenutades Anna õhkas: «Kui igav!»

Kõige huvitavam oli teelauas Alina. Puškin vaatas teda täna uudishimulikult. Räägitakse, et ta on täielikult oma isasse läinud. Too oli olnud pika kasvuga, tihedalt juustunud, äärmiselt tagasihoidlik, kuid suurepärase tehnikatunnetusega. Alina roosa suuke oli kauni jooneline

ja graatsiline, sõrmed saledad nagu joonistatud ja kõigele lisaks oli tal ainulaadne, üksnes temale omane liigutus: kui ta midagi tähelepanelikult kuulas, tõstis ta vasaku käe suu juurde ja asetaski nimetissõrme veidi avala huultele. See oli vaistlik edvistamine — liigimiselitamine ja tõrjumine ühtlasi. Aleksei tema kõrval vahetas laua all närviliselt jalgu ja saatis oma kaunikujulistest silmadest pikki igatsevaid pilke. Ta vaikis ja piinles igatsusest.

Ka Anna oli veidi erutatud. Puškin, kes tema kõrval istus, oli elav ja naljatas, vihjates paljutähendavalt sellele, kuidas kitsekased laupadega suudlesid. Kuid sel õhtul meeldis talle kahtlemata Alina kõige rohkem, ja talle valmistas lõbu neidu õrritada.

«Kui ilus on pargis silla juures!» rääkis ta oma laua-naabrile, nii et Alina iga sõna pidi kuulma. «Kunagi võtan ma raamatu kätte ja lähen sinna lugema ning määran teile kohtamise. Kas tulete?»

«Ei,» vastas Anna punastades ja lisan edvistades: «Ma kardan teid.»

«Rohkem julgust!» vastas Puškin ja vaatas ise Wulfi poole, kes silmad maha lõi ja käsi hõõruma hakkas.

«Pimesikku mängima!» käsutas Jevpraksia äkki diktaatorlikult, kui lauast tõusti.

Puškin omalt poolt toetas teda ning ka teised allatustid väikese despoodi käsule: kui pimesikku, alla pimesikku!

«Kuidas sa ütlesid?» küsis Wulf Puškinilt.

«Ütlesin: «Rohkem julgust!»»

«See tähendab?...»

«Just seda see tähendabki!» vastas Puškin salapäraselt, paljuütlevalt silmi pilgutades.

Jõgi hakkas kaduma videvikku, tiigist hoovas jahedust. Tamm künkas, alles noor, kuid osanud endale juba tugeva krooni kasvatada, sirutas vee kohale tähtsalt ja mõjukalt oma laiud kämbaid. Kaugele veeresid ringidena, kord paisudes, kord raugedes majasid tulevad hääled: hüüatused, naer, käteplaksutamine. Praskovja Aleksandrovna istus üksinda tiigi ääres pingil. Noorte mängudest ta osa ei võtnud ja kuulas eemalt nende sädinat. Sel õhtul valdasid teda vastand-

likud tunded. Ta oli rõõmus, et noored niiviisi vabalt ja üheskoos vallatlevad, sumisedes nagu tarust väljalennanud mesilaspere, rõõmus, et seal nii puhtsüdamlikult lobutsetakse, kuid ühtaegu oli meel ka kurb, et ta siin üksinda istub ja vaevalt küll kellelegi meelde tuleb. Ta ei armastanud endas sellist meeoleolu ja leidis nagu alati väljapääsu oma vastukäivatest tunnetest, suunates mõtted tuttavaile radadele...

Majapidamine! Vaat kus ta oli täielik peremees. Siin elas kõik temaga ja lõppes temaga, siin olid kõik mured tema mured, kõik õnnestumised ja ebaõnnestumised — tema omad. Kavatses hakata ehitama uut maja — suurt, ehtsat, mitte sellist, nagu see endisest puhkavabrikust säilinud sara. Tärkasid kahtlused, kas jätkub selleks jõudu... Viljasaak oli hea, see on hea, aga... Ja nüüd algasidki need lõputud «agad»... Mõned neist võis kohe maha kriipsutada, teistega oli raskem, ja siiski, olgu kuidas on, aga nüüdsama erutunud hääled teda enam ei riivanud, ta oli oma sisemise isukaalu tagasi saanud.

Ta isegi kiljatas, kui keegi nagu lennult talle kaela langes. Vilkad käed põimusid ümber kaela ja kuumad suud pösesid suruti ta näo vastu. Jevpraksia hingeldas hõõksust ja nuuksus.

«Zizi, mis sul on? Jäta ometi järele!»

See oli emale nii harjumatu. Isemeelne tüdruk ei lasknud teda oma kallistustega hellitanud. Kuid nüüd oli Jevpraksia ema juurde jooksnud nagu väike laps, ja kuhu mujale olekski lapsel joosta, kui talle ülekohut tehtud?

«Miks sa nutad? Mis juhtus? Räägi ometi!»

«Puškin... riidles... Sõrmus... võeti tagasi! Ta teevad mulle ainult näidata toonud, aga mina mõtlesin, et kinkis!»

«Kes kinkis? Missugusest sõrmusest sa räägid?»

«Lev kinkis! Sõrmus oli aga paabulinna kingitus...»

«Mitte ei saa aru. Aga kes siis riidles?»

«Puškin riidles!» Ja Jevpraksia hakkas solvunult nagu trampima.

Praskovja Aleksandrovna ei saanud algul millestki. Kuid aegapidi selgus kõik. Lev oli toonud sõrmuse,

mille talle olevat kinkinud keegi paabulinna kombel uhke veneetslanna. Sõrmus aga ei olnud üldse tema, vaid Aleksander Sergejevitši oma. Ja kui pärast pimesikumängu hakati pante lunastama, andis Jevpraksia selle oma pandiks! Lev tahtis nüüd sõrmust tagasi võtta, tüdruk aga ei andnud. Siis oligi Lev ütelnud, et ta ei kinkinud, olevat ainult näha toonud... Seda nägi Puškin. Ta sai vihaseks ja hakkas riidlema.

«Riidlema... kas sinuga?»

«Ei, miks siis minuga? Vennaga riidles, aga mul on Ljovast kahju, ta vaeseke... minu pärast! Mul on Ljovast nii kah-juul!»

«Ära nuta. See on nende oma asi.»

«Ja siis, kui me rabelesime, kukkus vist üks kivi välja või midagi läks kõveraks. Siis ma jooksin ära.»

Maja juurest kostsid juba ammu hüüded:

«Zizi! Zizi! Kus sa oled?»

Jevpraksia ei vastanud ja surus end kõvemini emale ligi.

«Ah, mis tühja. Pühi silmad kuivaks ja lähme. Keegi pole ju sinuga riitunud.»

«See veel puudus! Katsugu ainult!»

Ning ta astus emast veidi eemale ja kohendas kortsunud kleiti.

Hiljem naerdi selle väikese draama üle. Kuid Puškin oli tõepoolest ootamatult ägestunud ja Ljova läbi sõlmanud. Tollel oli veel tükk aega pärast seda süüdlaslik ja osalt ka kohkunud ilme.

«See oli imettegev sõrmus, Lev ütles mulle. Merehaldjas olevat selle Aleksander Sergejevitšile kinkinud,» sosistas Jevpraksia Annale kõrva, ikka veel suutmata päriselt rahuneda. Selle peale Anna kahvatas ja vaatas Puškini poole.

Tõsi, see kõik oleks võinud Praskovja Aleksandrovna pahandada, aga kui ta terrassile läks, oli Puškin juba hoopis teises meeleolus. Ta silmad särasid ning ta näis palju rõõmsamana, nagu oleks teda tõesti puudutanud see käsi, kes talle oli talismani kinkinud.

«Andke andeks! Andke mulle andeks! Ma vist ehmatasin tütarlast päris tõsiselt.»

Puškin suudles perenaise käsi ja tõstis Jevpraksia

küünarnukkidest kõrgele üles. Tütarlaps tõmbus kerra ja põikles vastu, kuid ta silmis läigatas juba rõõmuhelek. Varsti oli kõik jälle korras.

«Tead, ükskord ma luiskasin neile,» püüdis Lev koduteel end õigustada, «nagu oleks üks kaunitar mulle sellise sõrmuse kinkinud...»

«Sa luiskasid ainult seda, et ta selle sulle kinkis,» katkestas teda vend.

«Zizi muudkui käis mulle peale... Ma siis viisin näha, kui sind kodus ei olnud. Nägin sinu asjade hulgas sellise sobiva...»

«Sa käisid siis minu asjade kallal sorimas?»

«Ausõna, ma isegi ei teadnud, et sul niisugune sõrmus olemas on. Kuid ta vedeles niisama laual nagu mõni tammetõru!»

«Tähendab, et sorimas käis keegi teine... Kui tüütu see kõik on!»

«Mitte mina,» ütles Olga Sergejevna lühidalt.

«Tean. Kas mulle kirju ei olnud?»

«Ei.»

Puškin ohkas ja vaikis. Kuid sõrmus oli tema käes, ning jälle tärkas ja helises hinges midagi: jälle Odessa, Jelizaveta Ksaverjevna... ning see, kuidas ta selle sõrmuse oli kinkinud.

Kui maja lähedale jõuti, hakkas Lev lepitust otsima:

«Sa siis pole pahane? Luba, ma parandan ta ise ära.»

Vastus oli ootamatu:

«Ei ole pahane. Olen sulle isegi tänulik.»

Levile jäigi täiesti arusaamatuks, mille eest vend talle tänulik on.

Vanemad juba magasid. Ka see rõõmustas Puškinit. Ta läks kiiresti oma tuppa ja võttis riidest lahti. Mõnus oli voodisse heita, kuid und ei tulnud. Teekond oli viitsutanud, saun ja mesi ehk leebeks teinud, vend vihaatanud, kuid nüüd kasvas mingi kummaline sisetunne jõud. Miski nagu hoogustas teda. Ning ta hakkas endamisi lugema värssse «Merele», kuid neid summutasid uued read, milles lained langesid pehmemalt ja kerkis kujutlus lahest, meri nagu ei olekski olnud nii ääretult kaugel, vaid loksuks nagu siinsamas lähedal, oma akna taga... Ning võimatu sai võimali-

kuks. Ta avas Parny kõite ja leidis kohe Proserpina loo. Naeratus libises üle ta pinguli huulte, mis olid valmis midagi sosistama. Kuid pea vajus ning ta uinus endale märkamata.

Jälle oli ta saunas, mis sarnanes Tartarosega, ja seal ujusid pilved. Seal oli ka morn jumal Aides oma kiiva ükskõikse naisega. Kuid... kõik muutus, ja see, mis näis kättesaamatuna, sai tõelisuseks: sõrmus oli temaga armastatu oli temaga...

Soovidele vastuvõtlik,
tema suudlustele tõtlik
andma aarded pühamad.

Kõik segunes unes ja jälle ilmus kõik uuesti imeiliselt selgetes, õhulistes toonides. Nende melodiline heli jäi kõrvu kõlama nagu esimene päikesekiir, mis tungib läbi uneuima.

Õnnelik teeb ukse lahti,
kerkib imestusest kulm,
sest sealtkaudu salamahti
lendab välja petlik ulm.

Puškin on voodis. Ta silmad oleksid nagu tühjad. Ta pilk on suunatud kaugemale, kuid see «kaugel» on temas endas, ta sisemaailmas. Ta kirjutab sullejupiga kiirelt üles lühikesi ridu, luuletuste algridu ja nende lõppe ning selles kõiges pulbitseb tuiksoonena kuum oö intonatsioon. Puškin kirjutab oma «Proserpinat».

VIIES PEATÜKK

KIRJAD

Päevad veerevad päevade järel. Hommikuti hingab aknasse sügis ja külmad veenired jooksevad mööda klaase alla — hooti, kramplikult, nagu oleksid need pisarad. Kuid varsti seab päike korra jalule: kaugused muutuvad jälle läbipaistvalt heledaks ja pilved kergeks. Nii vaheldub ka hinges süngus loomingulise selgusega.

Punaseks on muutunud tiibjas sajakoorne puu ning ta lehed paistavad nagu tulukesed harvenevas metsatihnikus. Närtsinud rohi koltub ja ainult smaragd-roheline sammal helgib päikesepaistel veel eredamalt kui suvel. Rändlinnud lendavad lõuna poole ja rändamblilikud hõljuvad kõrgel õhus oma võrkvaipadel, silmitsedes kauget maastikku. Inimesele aga pole antud rännata...

Puškinil on perekonnas kitsas, mõnikord tundub igav ka Trigorskojes. Alati ei mängita ju pandivõtmist või pimesikku.

Perekonnas on igav: isa on melanhoolsem ja närvilisem kui harilikult; nukker on ka Nadežda Ossipovna, ta ihkab Peterburisse, ei armasta maaelu ega kannata vihma sahinat. Kuid see pole veel kõik! Puškin hakkab märkama, et isa jälgib iga kord väga teraselt posti saabumist. Ta läks alati palkonile ja võttis posti oma käega vastu. Seejuures avaldas ta kahtlaselt elavat huvi, miks ei ole kirju Aleksandrile...

Kirju tööpoolest ei olnud. Puškin ei-andnud kellelegi, isegi mitte Andrjuša Podolinski kaudu Rajevskitele Kiievisse saadetud kirjakeses, oma uut aadressi. Kuid siiski sai ta ühel hilissuve selgel päeval esimese sõnumikese, mis tungis üle tema varjatud asupaiga piiri. See oli kiri Vjazemskajalt, mis oli saadetud Pihkva kubernerite kaudu. Kiri oli isast mööda lipsanud. Mitte kellelegi ja mitte miski hinna eest ei oleks Puškin näidanud neid kalleid ridu. See oli esimene teade Odesast...

Puškin väljus kodunt ja luges lõhnava lehekese metsas veel kord üle. Kiri oli Veera Fjodorovna kohta ebaharilik. Kõik, mis polnud vestlustes mahtunud sõnadesse ja mida ainult vaevu võis aimata pilkudes ja intonatsioonides, õhkus avameelselt nende lehekülgede ebaharilikest ridadest, ja veel selgemini ridade vahelt. See oli sügav, puutumatu tunne, mida võis ohutult väljendada ainult nii suurest kaugusest...

Vorontsovast ei olnud ainsatki sõna ja Puškin sai aru, et sellises kirjas tööpoolest polnud temale ruumi. Puškin oli kummaliselt erutatud. Teda valdas ühtlasi ebatavaline tunne: talle näis, et ta on vürstinna Vee-

rast vanem ja ta luges talle mõttes õrnu sõbralikke manitsusi. Nii oleks kõnelnud võib-olla Onegin Tatjana vastuseks Tatjana ülestunnistusele. Veel enam kogu Vjazemskaja kiri meenutas talle just Tatjana läkitust. Puškin oli lugenud temale neid ridu juba mere ääres, Odessas... Tookord Puškin kõhkles, kas saab panna vene neiut kirjutama mitte prantsuse keeles ja milline just peab olema see ülestunnistus.

Tatjana kiri Oneginile oli kirjutatud varem, kui seda nõudis romaani käik, kuid Puškin otsekui oleks alles nüüd selleni jõudnud: see oli imelik kokkusattumus.

Ma vaatlen hingehärdusega
Tatjana kirja, mis mu ees,
ning ikka loen ta ridu — ega
saa ial küllalt lugedes.

(Tõlkinud B. Alver)

Kuid Puškin ei säilitanud siiski Veera Fjodorovna kirja. Ta ei tahtnud armsat sõpra kompromiteerida: ta aimas kodust luuret — nii enda kui ka oma kirjavahetuse üle ning ta hävitas lehekese samal jalutuskäigul.

Jõeekses pesti lambaid ja seejärel pügati neid kaldal. See lõbus vaatepilt avanes Puškinile koheselt metsast välja jõudes. Kogu mõisa naispere oli siia kogunenud. Rõõmsalt särasid veepiisad päikeses, hüüded ja kiljatused olid veelgi rõõmsamad. Puškin ei märganud esialgu, et mäekaldal istus ja vaatas pealt Sergei Lvovitš. Puškin jooksis kiiresti peaaegu poole vahemaast ja tundis alles siis ära isa halli öömütsi. «Ta on nähtavasti veendunud, et see talle hästi sobib,» mõtles Puškin ja pidi juba sammu aeglustama, kuid läks siis jällegi peaaegu joostes: ah, ükskõik! Ja veel mingi vallatu mõis sähvatas peas, ta puudutas taskus kirja.

«Sa jalutad?» küsis isa hooletult.

«Jah.»

«Aga mina vaatan majapidamise järele.»

Poeg naeratas: isa pilk ei jäänud tema ees varjule. Kinniseotud jalgadega lambad olid saagiks eakatele asjalikele naistele, kes sõrmedega osavasti puhast villa

lahutasid ja seda pingule tõmmatud nahalt lambadadega pügasid. Seda oleks ehk veel võinud nimetada «majapidamiseks», kuid tütarlaste lõbus võitlus lammasestega, vees sulistamine — vahel loom pääses lahti ja ujus minema, kitsas koon õieli, sarved taha heidetud, tema järel aga hüples vees nobe paljasjalgne tütarlaps, pekstes ja pritsides kätega vett, naerdes ja kujukades, — see sarnanes pigem mingile mütoloogilisele loomale. Niisugusena võttis seda tõenäoliselt ka Sergei Lvovitš, kes oli täiesti süvenenud vaatlemisesse: tema pilk püsis vahetpidamata siin.

Mäng kestis mõnikord ka kuival maal. Nägusal Olja Kalašnikoval lõdvenes nähtavasti käsi, kui ta veest välja tulles noorhärja poole vaatas, ja tema erutatud sang tõmbas enda lahti ning pistis tuttavat maad jalge all tundes üle aasa punuma. Tütarlaps tormas talle järele. Ta paljad jalad välkusid päikesepaistel, pats hakkles seljal, märg kleit aga liibus kiire jooksupaigale ümber ta noore saleda keha. Lammas oli väle ja Olenka tuli teda tublisti taga ajada. Puškin jälgis seda võistlust jooksus ja osavuses. Ei Vorontsovat ega Vjazemskajat, isegi mitte kõige kaugemat mõtet nendest polnud sel hetkel olemas. Nagu kergelt tuuleõhku loovus tema poole sellest tulisest noorusest, nendest mõtetest liigutustest ja nobedast jooksust. Puškin ehkas tasa nagu vastuseks sellele hingusele ja pilku pööramata aina vaatas. Näe, nüüd lõpuks püüdis kinni, sammardus, haaras lamba pooleldi sülle ja tirib teda kaldalärde. Olenka juuksed helendasid päikese käes, silmad särasid niiskelt, põsed hõõgusid. Hämmeldus ja ta mõel muutsid ta eriti rõõmuvaks.

Miski sundis Puškin ringi vaatama — võib-olla hellegi teise pilk Olenka suunas. Ja ümber pöördudes nägi ta, et ka Sergei Lvovitš seisab ja vaatab, kaela all tema silmad on piludeks kitsenenud ja välguvad kortsus kulmude alt nagu ämbliku silmad. Vastik. Puškinile meenus kiri. Ta võttis selle põuest ja rebis ka silmade all katki — aeglaselt, risti ja põiki. Isa vapatas.

«Mis see on?»

«Kiri.»

«Miks sa siis katki rebid? Kellelt see on?»

«Armsamalt.» Ta heitis pilgu isale. «Aga, muide, kui soovite, — kubernerilt!»

Ta ei püüdnudki eriti varjata temasse kuhjunud vaenulikkust ja pilget. Sergei Lvovitš hakkas vahele, kuid hoidis end vaos, mis oli harukordne. Ta liigutas hääletult huuli ja püüdes astuda kiirustamata läks lühikeste, tihedate sammudega maja poole. Puškinil oli pisut ebameeldiv nii üksi jääda: ta oli oodanud midagi muud, oli valmistunud vastama noormehele ja välja ütleva kõik, mis nende päevade jooksa hinge oli kogunenud. Selle asemel tuli välja, et ta lihtsalt solvas isa. Nüüd eemaldus ka Puškin, kuid vastassuunas, minnes mööda Soroti kallast allapoole. Ta sõrmede vahel oli katkirebitud kiri. Puškinil oli juba jast kahju, kuid hävitada see tuli, ta säilitab selle oma mälus. Ning seisma jäädes rebis ta lehekese väikesteks tükikesteks ja hakkas neid vette pilduma. Jõgi võttis need vastu rahulikult ja ükskõiksealt. Tillukesed laevakesed ujusid Trigorskoje suunas ja kadusid varsti horisontist. Puškinit tõmbas vägisi sinna poole neid järele... kuid — igav on vahel ka Trigorskojes! — veel miski juhtis võimsalt ta samme kodu suunas sinna, kus kestis lammaste pügamine. Ta surus maha hetkelise rahulolematuse ja suundus hoidja tiiva alla.

Pisut tähtsalt, kuid rahulikult ja lihtsalt istus hoidjate eite keskel, jälgides töö käiku ja noppides villast välja sinna kinnijäänud suviseid takjapäid (hoidja keeles). Vaikseksjäänud lambad lamasid ümberringi kõõritades alandlikke silmi. Pesemine oli lõppenud ning ka Olenka töötas nüüd suurte lambaraudadega. Puškin istus ning lobises eite ja hoidjaga. Kui aeg-ajalt heitis ta pilgu ka tütarlapsele. See oli püüdnud töösse süvenenud ega tõstnud langetatud silmi, ja nii oli ta kena. Siiski (ainult üks kord) tabas Puškin tema pilgu. Silmad olid hallid ja vaatasid lihtsalt otseselt, meenutades jõeveet.

Õhtul oli Puškin vanemate vastu väga leebe.

Wulf hakkas ära sõitma. Suvevaheaeg oli lõppenud. Kui ta Mihhailovskojesse viimast visiiti tuli tegema, and kõik noored teda saatmas.

Puškin ei läinud kohe külaliste juurde. Kirjad olid tal suureks rõõmuks ja ta oli just praegu saanud oma sõnumi lütseumiaegselt sõbralt — poeedilt ja laiskvorstilt Delwigilt. Teda kiskus kaasa terve süle täis kirjanduslikke uudiseid ja mõtteid. Delwig kirjutas küll Zukovskist, küll Vjazemskist, küll Baratõnskist. Ta tegi ettepaneku «Ruslani», «Vangi» ja «Tahtlissarai purskkaevu» teistkordseks väljaandmiseks. Tagasihoidlikult kirjutas ta ka endast, tänas kiituse ja märkuste eest. Lubas varsti külla sõita. «Niipea kui saan kõik korda, olen sinu juures.» Siin hakkas Puškin naerma: ta teadis küllalt hästi, kuidas ta parunil sõber oskas aeglaselt rutata. Ja kui meeldiv: mitte omakeestki väljasaatmisest ja mitte mingeid deklaratsioone sellest, et ta sugugi ei karda, nagu võiks nende kirjavahetus teda kompromiteerida. Selliseid õilsusele võitavaid kinnitusi oli ääreni täis teine kiri, mille Puškin oli saanud juba mõne päeva eest — Aleksander Hajevaldilt. See kiri torkis okkana hinges ega nõudnud muud vastust kui ehk värssse ja sedagi ainult südame lohutuseks... Delwig aga oli lihtne nagu metsaoja. Kui ta laisk, oli ta oma «Õite» suhtes siiski agar hoolitseja.

Tema kirja lugedes pöördus Puškin iga kord tagasi kirja alguse juurde, kus Delwig ütles: ««Proserpina» pole mitte värssid, vaid muusika: see on paradiisilinnu laul, mida kuulates ei märka, kuidas möödub tuhat aastat. Need ukSED on mulle ammu tuttavad. Nende laudu aeti mind juba lütseumis sageli Elüüsiümist välja. Milline imepärane kaunitar on sinul Tõde!» Puškin naeratas jälle, terve hulk Tsarskoje Seloo lugupeetud, millele vihjas parun, kerkis mällu... Puškin armastas seda tõelise sõpruse ja rõõmsate, muretute vaheliste aega. Aga kuidas ikkagi eksis Delwig, arvates, et «Proserpina» oli sündinud nendest mälestustest... Tõepoolest, milline «imepärane kaunitar» oli tõde!

Puškin oli rahul. Jäägitult avalik oma värssides, oli

ta neis avatud — iseenesele. Värsid võrsusid nagu oksi puul ja olid täidetud elavast mõttest ainult seoses tervikuga. Temale olid nad lahutamatud elust, nende voolas tema elav südameveri. Kuid milleks avada ennast niiviisi teistele? Milleks? Mis on maailma tegemist nende salajaste südamelöökidega, kui ta on neile kõigile võõras?

Ja talle meeldis, et oksti peeti tervikuks, omaette üksusteks ega otsitud juuri, mis temas peidus olid. «Ah, Delwig, Delwig! Sattusid sinagi eksitusse! Siis tead ja tunned neid maa-aluseid juuri, sest oled sa poeet, kuid pimedas maa all sa natuke eksisid...» Ja Puškini silmad muutusid leebeks ning ta naeratas südamlilikult ja kaua.

«Nüüd rahaasjadest,» — kirjutas talle Delwig. Just ostust-müügist. Siin polnud tal midagi varjata. Tema vastupidi: heites oma väljakutse, püüdis ta selle poole, et teda õigesti mõistetakse. Juba esimesel hommikul Mihhailovskojes oli ta visandanud selle valemi: «Inspiratsioon müüda...» Kui ta siis hiljem piljarditoast tagasi tuli, ei olnud lehte enam aknalaual, tund oli selle õue puhunud, aga ta jõudis veel näha, kuidas ühe silmaga aednik Arhip lehekese sealsamas õues võttis.

«Mis sa sellega teed?» küsis Puškin temalt tahtmatult.

«Näe, paberileheke sattus ette,» vastas Arhip, «dun piipu süüdata.»

«Pole midagi,» käis Puškinil siis mõte peast läbi. «Inspiratsioon ei ole müüdav, kuid käsikiri kõlbab ka või piibu süütamiseks.»

«Kuid milleks kirjutada?» mõtles ta nüüd. «Milleks osa ma valin?» Ja teda tõmbas jälle vihiku juurde. Kuid nähtavasti siiski mitte väga; ootasid trigonometrilased... «Tarvis minna. On aeg...» Ning ta läks küllaliste juurde.

«Delwig tervitab kõiki,» ütles ta koduste poole pöördudes. «Kõiki nimeliselt.»

«Kuhu te kadusite?»

«Vabandage mind, härrased, ma vestlesin sõbraga.»

«Teie vestlesite sõbraga, millest — pole teada.»

«Anna, kui Puškin tal kätt surus. «Mina aga vestlesin sõbratariga. Ja samuti kirja teel...»

«Aga millest — pole teada!»

«See on vägagi teada: teist!»

«Kes siis teile kirjutab?»

«Arvake ära!»

Puškin ei osanud arvata, kuid Anna veel ei öelnud. Anna ootas sellele vestlusele paremat aega: praegu oli liiga palju inimesi.

See liikus ringi oiavaliselt heas tujus. Ta oli saanud Peterburist teate, et Ljova teenistuse asi on edasi liikunud: kõik, keda ta oli palunud, olid «sõnakese lausunud»... Nüüd lobises Sergei Lvovitš lõbusalt ning naljatas tütarlastega. Nadežda Ossipovna vaatas seda leebelt; ta oli vali ainult tüdrukutega teenijas-konnast.

Tähelepanu keskuses oli täna Wulf. Nagu ikka, oli ta ka täna veidi dekoratiivne oma kitsas, pihast pingul paterkuues. Vatiga tõstetud õlad olid klassikaliselt liikumatud, kui ta pead profiili keeras (teades, et profiil on ilus). Ta oli ühe jalaga juba Tartus ja kõneles meelsasti kõrges stiilis pikalt ja laialt professoritest ning teadustest. Alina oli nukker ja mõtlik. Puškin hakkas teda, kõneles, et niipea kui hajub tolmu ärasõitja järele, istub ta tema jalgade ette ega tõuse enne kui...

Ütle mata jätmine oli rõhutatult sügavamõtteline ja temalt seda juttu kuulates tabas Anna enese tahtmatult erutuselt. Ljovuška aga oli pisut armukade selle suhtuse pärast. Kõik oli nagu alati.

Hiljem jalutati pargis: Wulf Alinaga, Ljovuška ja Ziziga, Puškin Annaga. Alles seal jutustas Anna ühest, mis ta oli saanud oma nõolt Anna Petrovna kaudu. Viimane kaebas armukadetseja Rodzjanko peale, kes polnud näidanud Puškinit, kui see oli teel Mihhailovskojesse. Ta kirjutas selle kohta:

... tuhat... tuhat õrnust, kuigi teie pole neid midagi ära teeninud. Mitte põrmugi!»

Puškin oli olnud Kernist mõttes nii kaugel! Temale oli see suureks ja rabavaks ootamatuseks, kuid ta varjas oma muljet ja vastas üsna hooletult.

«Ah näe, missugune Anna Petrovna see on! Rodz-

janke nimetas mulle teda, kuid ei lubanud temast vennal, nagu mulle meenub, sõnakestki kõnelda.»

«Ja tegi hästi. Ma ütlen, et teie pole seda üldsegi väärt.»

«Ma olen tuntud patune ning lähen pärast surma otsekohe põrgusse. Ja läheksin sinna rõõmuga, sest põrgusse läheb kole palju kenakesi, — kuid ainult üks asi segab mind: et teie muidugi lähete paradiisiaeda. Päästke mind ära, ma ei taha enam põrgusse minna!»

Puškin näiliselt lõõpis temaga, ja kuigi Anna mõistis, et ta lihtsalt lobiseb, siiski kiskus ta süda kokku: «Sina päästa! Oo, kuidas tahaks seda! Kaitsta kõigi eest oma kätega, soojendada seda lokkis pead!» Ning ta vaatas pimeduses õrnalt oma kaaslaste poole ja andis oma käteliikudega tema võimusesse.

Aga kuidas oleks ta tõmmanud käe tagasi, kui oleks teadnud...

Puškini jaoks polnud olemas aastaid. Viis aastat! Tühi asi! Ta kõndis pimedas mändide all armsa tütarlapsena, kuid nägi nagu ilmsi mitte metsa, mitte teda, vaid Oleninite suurt heledasti valgustatud saali. Olenikonna leina puhul tantsu ei olnud, mängiti mõistatamist ja pandivõtmist. Nagu suured kalad akvaariumis liikusid raskelt auväärsim Ivan Andrejevitš Krõlov ja lihtsalt auväärne Ivan Matvejevitš Muravjov-Apostol. Pant tuli anda Krõlovil ning ta pidi lugema ühe oma valmi. Ta pandi istuma toolile keset saali ja kõik kogunesid tema ümber. Tõmmanud täidlaste käe lühikeste sõrmedega üle oma ümbara näo, vaatas ta aeglaselt, vaikse kavalusega ringi, pilutas rohekaid silmi kõhatas ja algas tõsiselt ning selgelt:

Too eesel tõtt ja õigust tundis...

Seal müksas nooruke Puškin Aljoša Oleninile ja sosistas talle nagu mingi leiu üle rõõmustades:

«Need värsid on minu onust Vassili Lvovitšist. Kõne täpipealt!»

Naeruhimuline Olenin turtsatas üle kogu saali, nii et kõik pea pöörasid, kuid Puškin jõudis võtta täiesti süütu ilme ning tal tekkis iseenesest värsirida:

Mu onu tõtt ja õigust tundis...

Kui ta veel ei mõtelnud, missugune jõgi saab sellest väikesest naljatlevast allikast, milles ta võrdles oma eesliha onu eesliga!

Puškini oli tol õhtul lihtsalt ilma põhjusega lõbus ja terav.

Ta oli läinud Oleninite poole varakult ja leidnud seal väikese kümneaastase Anetška, kellele mängis juba lõbusat sbiitenimüüjat — nagu oleks sbiiten juba ääre jooksnud ja sbiitenimüüja end ära kõrvetanud. Ta meenus tüdrukuke isegi nüüd, kui see möödus ta pilgu eest sellise kiirusega, nagu toimuks kõik peagi samaaegselt; ta nägi rõõmsat lapsenägu ja kuidas kulmud tõusid imestusest ikka kõrgemale ja kõrgemale ning peatusid alles siis, kui kõrgemale tõusta polnud enam võimalik...

Kui oli see alati: ükski mineviku joon ei kustunud — hää või värss, mis kuidagi oli kõitnud, näod (mitte üksiküksed), kõnnak ja hää, lõhnad, helid — kõik oli temasse imetaoliselt peidetud, täiesti valmis uuesti ürguma mälestuse esimesel puudutusel...

Kuid kõik see oli ainult ümbruseks ja taustaks, millel ikkagi kerkis noor üheksateistkümneaastane kindrali tüdruk, kelles olid säilinud kõik noore tütarlapse jooned... Ning see oli tema, kes kirjutas Puškini «tuhat aastat», ja nimelt teda oleks võinud ta näha «reeturi» jalgajana juures...

Mõistatamisemängus oli Kern tol õhtul esinenud kassapatrana, kes hoidis käes korvikest lilledega. Puškin oli ülemeelikult naljatanud, et madu, kes peab kassapatrana tema rinda, on, näe, see! Ja osutanud tema suu alla Baša Poltoratskile, — nii ilmselt oli see temasse osutanud! Kern vihastus, kuid ka õhtusöögi ajal tema kohal istudes kostitas Puškin teda lõbusate naljadega, ja see oli tema, kellele ta kõneles põrgust, paradiisist ja kenakestest ja et tema saab paradiisi ja nii ei osanud ka Puškin ise paradiisist mööda, — kõneles seda tema, mida kordas nüüd Annale.

Kui Anna oleks seda teadnud, kuidas oleks ta tõmmanud ära oma käe ja milline solvang oleks langenud tema südamele! Kuid Anna ei teadnud, ja Puškin pigistas tahtmatult ta sõrmi.

Tookord õhtusöögi ajal oli kõik lõbus, vallatu ja kerge. Ja ainult siis, kui hakati ära sõitma ja Polt ratski aitas Kerni sõidukisse ning istus ise tema kõrval, Puškin aga seisis neid saates trepil ja Kern heitis lahkumiseks põgusa pilgu oma sametistest, nukralt veetlevaist silmadest, — lõi Puškini süda tugevalt nagu nüüdki. Need silmad ja pilk olid samasugused kui Bakuninal, tema esimesel lapsepõlve-armastusel. Hobused hakkasid liikuma ja kõik liikus koos nendega... just nagu nüüdki.

Puškin tõstis Anna käe aeglaselt huultele ja suudles seda ettevaatlikult.

Mälestus oli nii lühike, kuid nii täielik! Puškin vahtnes silmapilkselt mälestustest ja lahti laskmata kaaslase kätt tõstis selle koos oma käega kõrgele ning liigutas õhus.

«Õhtu on kaunis,» ütles ta. «Kuid kõik on vist ka jäänud. Tarvis ka meil minna.» Ning ta vaikis jälle.

Õnnelikult vaikinud Anna aimas sel hetkel siiski midagi halba, kuid ei jõudnudki selgusele teda haaranud ärevuse üle.

Aegamööda kogunesid kõik jälle trepile. Viimast tuli ärasõitev üliõpilane ja pisut varem Alina. Ta oli ebatavaliselt erutatud, Wulfil aga oli väsinud ja midagi varjav, kuid väga rahulolev ilme. Nagu näha, oli ta Puškini põgusat nõuannet hoopis omamoodi mõistnud.

Väsimatu Jevpraksia tahtis mängida «viimast paari», kuid oli juba pime. Siis võeti teine, rahulik mäng, visati rätikut põlvvedele ja öeldi mingi sõna alguse rätikupüüdja pidi sõna ära arvama ja lõpuni ütleva. Kuid ka selles vaiksuses mängus tuli väike rumal vahejuhtum, millel oli isegi tagajärgi.

Lev, kes sel päeval oli Anna suhtes lootuse kaotanud, jändas harjunud viisil Jevpraksiaga. Juba jalutus käigu ajal kõneles ta temale muu lõputu loba hulga, nagu oleks neil kodus mingit erilist kaaviari, mis on toodud spetsiaalselt isa jaoks, kes ei anna seda kellelegi teisele. Lev hullutas Jevpraksiat õhtusöögi ajal ütleva: «Ah, kuidas ma tahaksin musta kaaviari!»

«Noh, ütelge ise! Aga te ei saa sellega hakkama!»

«Tahate kihla vedada? Kui mina võidan, siis ma suudlen teid kõigi nähes!»

«Mis te veel ei taha... Noh, väikest sõrme ehk küll!»

Kui rätiku viskamist mängima hakati, teatas Lev, et ta siiski ütleb keelatud sõna, kas või mängus. Olga Sergejevna kuulis seda. Ta oli jäänud vanemate juurde: tema jaoks polnud paarilist ning jalutada ta eriti ei armastanud. Kodus oli kaaviarist juttu olnud ja oli otsustatud seda mite pakkuda. Kodurahu valvurina segas Olga siingi vahele.

«Palun, Lev, jäta see mõte. Isa vihastub.»

Kuid Levile tuli mõnikord mingi tuju peale. Ta oli siiski välja mõtelnud ja rõõmustas selle üle juba ette. Tehes liialdatult tõsise näo, hüüdis ta rõhutades ja valjusti:

«Must kaa-vi-ar...»

Katkestades, nagu peaks midagi veel järgnema, viskas ta rätiku Jevpraksia põlvvedele.

See oli nii ootamatu, et kõik pahvatasid valjusti naerma, kuid Sergei Lvovitš, kes ka sellest mängust osa võttis, tundis ebameeldivat vihjet, pigistas rahulolematult huuled kokku ja krimpsutas oma õhukest nägu.

«Mis see siis on?» küsis ta. «Terve fraas. Kuidas seda lõpetada?»

Olga Sergejevna, kes alati oli väga vaikne, ütles valjusti ja vihaselt:

«Mina, Lev, oled lihtsalt rumal, ma keelasin sulle selle üle naljatada.»

Puškin haistis väikest skandaalikest ja küsis süütu:

«Mis selle üle siis?»

«Ah, kaaviari üle!» selgitas öde pahaselt ja mõtlematult.

«Mitte põrmugi ei saa aru,» ütles Sergei Lvovitš vihaselt ja tõusis.

Jevpraksia, rätik põlvvedel, piinles naeru käes ja vahtis kätega:

«Ei ole reegli järgi! Valesti! Kuidas saab seda lõpetada?»

Seda tõusis Lev üles ja selgitas rahulikult kõik:

«Ah väga lihtsalt, Zizi. Must ja punane sõstar!»¹

Efekt oli suur ja isegi Sergei Lvovitš ei saanud pidada oma tavalist peenehäälsset naeru.

«Rumal, kuid teravmeelne,» ütles ta eemalt.

Külalised ei jäänud õhtust sööma ja sõitsid varsti ära. Olga läks pisut torisedes oma tuppa. Vennad jäid kahekesi trepile. Tubadest kostsid nendeni üksikud laused.

«Ma ei tea, mis teha,» kõneles Sergei Lvovitš, ikka enam ja enam ärrituses. «Asi ei ole Levis. Lev on lihtsalt laps. Ma ütlen sulle, et need on kõik Aleksandri tembud. See on tema õpetatud, halb mõju. Rumalad naljad! Võõraste ees!»

«Ah, Ljovuška lihtsalt teravmeelitses, ta oskab seda isegi,» arvas Nadežda Ossipovna.

«Jah, teravmeelsus pole paha,» kinnitas Sergei Lvovitš, «kuid selles oli ka mürk. Lev aga pole mürgile võimeline. Kas sa mõistad seda: küsimus ei ole mitte teravmeelsuses, vaid propagandas!»

«Missuguses?»

«Irvitamine vanemate inimeste üle. Lugupidamatus vanemate vastu. Näete, selleni viib afeism!»

Lev oleks seda kuuldes peaaegu naerma pahvatanud, kuid Aleksander jäi tõsiseks.

«Kas kuuled?» küsis ta valvsalt.

«Ah, loba! Kas maksab seda tähele panna!»

Kuid Sergei Lvovitš ei rahunenud.

«Omas majas... omad lapsed... See on afeismi pikaldane mürk! Kas sa tead, et Olga ei löö enam söögilauas risti ette? Sá pole seda märganud?»

«Ka mina unustan vahel,» vastas Nadežda Ossipovna rahulikult.

«Sina — see on teine asi... Nii on lugu. Põhjus ei ole üldse mitte poliitikas! Ma pole kunagi temaga poliitikast kõnelnud, teie teate, et ma ei omista tähtsust poeetide poliitikale, ja minu etteheide seisab selles, et ta ei austa küllaldaselt religiooni.»

¹ Vene keeles: Черная икра (must kaaviar)
Черная и красная смородина. (must ja punane sõstar). Tõlkija.

Lev tundis, kuidas ta vend võpatas.

«Mis sinuga on, Aleksander?»

«See on tsitaat! Ma sain kirja Rajevskilt. Ja seal on sama sõnalt! Lase mind... Ei, ma pean talle kohe praegu ütlema... Ta on minu kirju lugenud!»

Puškinit haaras värin, ja akendest langevas hajuvas valguses oli selgesti näha, kuidas ta silmad süttisid. Oma nalja ning teravmeelsust needes suutis Lev teda vaevu tagasi hoida.

«Ma ei saa siin seista. Lähme siis metsa. See... lammatab mind!» Ja Puškin rebis käega oma kaelust. «Seni ma ainult kahtlesin, nüüd aga... veendusin.»

Puškin oleks nüüd võinud kogu öö kõndida; Lev oli nõrgem. Uue jõuga tekkis Puškinil tahtmine põgeneda! Erutatud Lev lubas selles asjas kõik korraldada, niipea kui ta pealinna jõuab. Teda rõõmustas ainult see, et kodune skandaal siiski ei puhkenud ning et nad koos seppitsesid mingisuguseid plaane, — see oli õhuavaks. Lõpuks leppisid nad kokku isegi salakirja kohta, mida kavatsesid kasutada kirjades: pankur pidi tähendama rahasaatmist välismaale, kirjavahetus — kirjade kättetoimetamist... Puškin unistas Tšaadajevi külastamisest: too oli erru läinud ja viibis juba ammu väljaspool isamaa piire. Tuleks tema aadress muretseda.

Vennad pöördusid tagasi hilja, kui maja oli juba pime. Kuid ka üksi oma tuppa jäädes ei suutnud Puškin kaua rahuneda. Und ei tulnud ning ta ei saanud sõna silmale.

Mida teha? Põgeneda? Ta andis endale selgesti aru, et Venemaalt põgenemine on raske ja igal juhul aegamüüdev asi. Kuid elada niiviisi päevast päeva? — Võimal! Isa osutus spiooniks!

Ja uuesti hakkas temas kumiseva veri nagu pingul pillikeel.

Toas oli väga jahe, kuid Puškinit hakkas äkki vaevama palavus ja õhupuudus. Ta viskas kõrvale vaiba, mis lina, tõusis ja tegi akna pärani lahti. Jalgu ja paljast rinda puudutas õõ hingus, ja vähehaaval hakkas ta rahunema. Jah, seal trepil poleks ta enam enese

eesest vastutanud ja oli hea, et vend ei lasknud tal minna. Kirjade jaoks vaja anda Ossipova aadress... Ah, et nad rutem ära sõidaksid!

Kui ta uuesti asemele heitis ja sooja hakkas saama, siirdusid mõtted lõpuks mujale. Ta meenutas jälle seda ammumöödunud õhtut Oleninite pool, kuid mitte Kern ei olnud nüüd enam keskuseks, vaid seekord mõtles ta erilise poisikeseliku heameelega eeslist ja onust. See mõte värskendas teda ning ta hakkas fantaseerima. «Ma lisan esimese rea juurde veel märkuse, kust ma selle võtsin ja et see on Onegini onu aga mitte minu! — et lugeja segi ei ajaks!»

Nii puistas ta kaudselt siiski südant, kui mitte otse isa vastu, siis ometi lähiskaudu.

«Märkus on seal tingimata tarvilik!» Ja mõeldes kuidas seda täpselt paberile panna, ta lõpuks uinuskas.

Temast kauemini valvas ainult Anna Trigorskoja. Kuid tema mõtted olid teistsugused...

Omamoodi äreva öö veetis ka Sergei Lvovitš. Jumal küll, mis karistus see on! Võttis ta ju ometi Aleksandri vastu nii omakasupüüdmatult ja rõõmuga, kuid mis suguseks piinaks muutus ärakadunud poja tagasipöördumine perekonna rüppe...

Kuidas see õieti tuli ja millest algas? Kaless ja Rokotov; hiljem Peštšurov...

Jah, see oli just selsamal päeval, kui Aleksander Pihkvast tagasi tuli, kuid enne Praskovja Aleksandrovna poole läks, ja tema äraolekul, juba hommikul saabus ratsanik kirjaga Peštšurovilt, milles see palus kõrgesti austatud naabrit ja aulikku härrat Sergei Lvovitšit tulla kiiresti väga tähtsas asjas tema poole.

«Niisiis... algab...» oli ta siis mõtelnud ja hakanud ohates frakki selga panema. «Kindlasti poja pärast... Aleksandri pärast...»

Veel nüüdki mäletas Sergei Lvovitš elavalt, kuidas ta kogu tee oli lõkamatult endamisi torisenud. Aga kas polnud tal selleks osalt põhjust? Jah, Aleksander Nikititš Peštšurov, hea naaber — see oli üks asi, ning ta oli alati rõõmus temaga kokku saades, kuid aadelkonna peamees, kes kutsus aadliku välja asja pärast, ja veel kiiresti, — see oli juba hoopis midagi muud! Peštšurov

polnud talle lõpuks ülemus, kuigi oli peamees! Ka aukraadide poolest oleksid nad võinud võistelda... Ja isegi noorem oli see Peštšurov — kurat võtaks! — peaaegu oma kümmekond aastat... Ta oleks võinud ise sõita! Ja Sergei Lvovitš pani siis kord kätt südamele, kord silus peopesaga kõhtu, mis äkki valutama hakkas; need kõik olid hingelise erutuse signaalid ja kaaslased.

Edasi läks kõik nõnda.

Peamees märkas kohe mõnevõrra haput ilmet saanud aadliku näol ja asus seda hajutama, puistates ohtralt ka meelitusi.

«Ma poleks endale kunagi lubanud teid tülitada ja oleksin sõitnud ise, kuid asjaolud on niisugused, mis nõuavad ranget konspiratiivsust... Kõne on Aleksander Sergejevitšist, teie pärijast, kes on hiljuti saabunud meie maile. Palun teid istet võtta!»

Aleksei Nikititš ise ei istunud. Tal oli nõrkuseks mõelda, et seistes säilitab ta rohkem majesteetlikkust. Kuid majesteetlikkust ei olnud — ei istudes ega seistes. Kasvult oli ta väike, kujult nigel ja tugevasti vimmas. Tema ainsaks talendiks oli kõne sujuvus ja voolav prantsuse keel. Ta kõneles alati ainult prantsuse keelt muudugi peale nende juhtumite, millal tuli astuda kokkupuutesse matsidega, tähendab talupoegade ja teenijatega).

«Ma kuulan teid, Aleksei Nikititš. Kuid ma paluksin teid juba ette vahet teha Puškin-poja ja Puškin-isa vahel.» Ning Puškin-isa tõmbas nimetissõrmega energiliselt joone vasemale ja joone paremale.

Peštšurov kummardas külalise ees, paljastades naeratades oma esimest jänesehammast; see kummardus vaaris tervet võluvafraasi. Ja sedamaid tundis Sergei Lvovitš end madalas, laias nahkses tugitoolis märksa mugavamalt; ta laskus seljakile ja sirutas jalad välja.

Peštšurov ootas, kuni külaline oli istet võtnud, ja jätkas siis, puistates kogu aeg ilukõnelisi väljendeid, mida tal oli külluses.

«Kui vähe on meil haritud, tõeliselt peeni inimesi, Sergei Lvovitš! Meie mõisad on ju nagu pärlikarbid, mis on määratud hoidma sellist üksikut pärlit. Meie

sajand on muutumas robustseks ega hinda tõelisi tundeid. Suvatsege ise mõelda: oleks ju lihtsalt kole, kui mingi kasvatamatu politseiametnik tahaks oma nina teie majja toppida! Kui palju võiks sellest tekkida mõtetusi, arusaamatusi, tõde moonutavaid kuuldusi ja isegi au rüvetavat laimu! Noorusele aga on omased ka kiindumused. Kõike seda tuleb mõista ja isalikult õrna käega... nagu naised triigivad batisti...»

Nii triikis ka Peštšurov, «nagu naised triigivad batisti», ilma eriliste raskusteta minema külalise kahtlused, kas ta peaks vahetult osa võtma «eestkostest», nagu tema armastusväärne võõrustaja delikaatselt nimetas kodust luuret ta poja Aleksander Sergejevitši järel.

Aadli kõrge usaldusega austatud peamehe tõeline kohus seisab ju kõigepealt selles, et kõlblus tema hooletuse alla usaldatud territooriumil... jah, õitseks. Ja nii nagu kõrtele põllul ja lilledel aasal on külm ja kuum ühtemoodi talumatud, nii valitsevad needsamad seadused ka ühiselus. Hellus, tark sõna, asjade juurteni tungimine... («Teie täiesti erakordse mõistuse ja läbitungivusega...») Kuid selleks, et terveks arstida, on vaja tunda haiguse tekitajaid. Tuleb targu üles leida see nii-öelda umbrohi ja need halvad mõjud, millede toimetel nad võrsuvad ja õitsevad. On kahtlemata sõpru Odessas... Need tuleb välja selgitada. Ja üldse Lõuna-Venemaal, kuna Lõuna on rahutu. Ning kui ainult Lõuna on rahutu?

«Kuid siin me läheneme nii-öelda kõrge poliitika küsimustele. Minu õepoeg krahv Gortšakov, diplomaat, teie poja lütseumikaaslane, nagu te teate, jälgib hoolega nende nähtuste peegeldumist Inglismaa pealinnas. Oo, Albion näeb kõik, teab kõik! Või võtta meie Semjonovski polgu lugu Peterburis, mis alles hiljuti lõppes. Sellest on ju möödas ainult kaks aastat, kui minu polgule anti tagasi endised õigused...»

Nooruses oli Peštšurov lühikest aega teeninud Semjonovski polgus, ja kuigi tal tuli sealt varsti lahkuda seejuures solvaval põhjusel — «figuuri puuduste pärast, siiski armastas ta meenutada «võitlusrikkas sõjaaega». Nii ka nüüd, lausudes sõnu «minu polk,

puudutas ta isegi käega seda kohta, kus tema rinnal oleks pidanud rippuma sõjamehe aumärk — väike orden, ja püüdis end sirgeks ajada, mistõttu tal korraga tekkis ka ettepoole midagi küürutaolist. Kuid nüüd ei viivitanud ka Sergei Lvovitš ise oma deklameerimisega välja astumast ja kaks prantsuse ojakest hakkasid Pihkva kolka vulisema ühiselt, üksmeelselt.

Vahepeal oli kätte jõudnud lõunaaeg, Peštšurovil aga olid suurepäraseks veinid. Seetõttu oli Sergei Lvovitš koju jõudes ja visiidist kokkuvõtteid tehes väga ülevas meeleolus. Tal oli meeldiv teadmine, et veel ja veel kord, seejuures kõige raskemas olukorras, oli ta küllaldaselt kõrgusel seisnud. Kogu piinlik küsimus oli nende mõlema poolt asetatud kõrge moraali valgusse. Ilmne must segunes äkki meeldiva helesinisega. Kirjad? Mis on selles siis erilist?... Omade vahel?... Paratamatu tegevus oli võetud tooreste ametnike käest ja läks osavatesse ning delikaatsetesse kättesse... isa kättesse: kes võiks olla veel lähem! Ja olgem lõpuks siiglased: kes oleks võinud nüüdki väita, et ta ei armasta oma vanemat poega? Kuid see armastus pidi olema tõesti tark armastus.

Siin meenus talle uuesti Rokotov ja mõttes kohtles ta teda väga karmilt. Provintsi lobasuu! Lubas osta kalesi ega ostnud. Aleksander isegi kirjutas talle — ta ei tulnud. Ei tulnud ise, ei tulnud ta vend. Ebasõprus asus Rokotovi natuuris. Ja see äraütlemine üldkasulikkust asjast... Kui poleks olnud armastusväärseimat Aleksei Nikititš Peštšurovit, kes oskab tõepoolest hinnata peeni inimesi, oleks kõik võinud tõesti järsu pöörde võtta.

Arritav mälestus peost libisenud poolteisest tuhandest määris Ivan Matvejevitš Rokotovi, määris ta laplikult, määris kõiges ja kindlustas ühtlasi Sergei Lvovitši enda positsioone.

Kuid kõik need mõtte peensused ja keerutused, kõik see nuuskurlik kaunishingelisuus, mis oli vajalik enese õigustamiseks, ununes tegelikkuses ruttu. Ta oli võtnud enda peale mingi osa ja tõlgendas seda osa kohusena. Selle osa täitmist turgutasid kaks väikest sirge näitlemise tung ja külgesündinud taltsutamatu

uudishimu. Ta pidi kõike teadma ja võõras kirjaümbrik tõmbas teda ligi nagu magnet. Ühtlasi oli sel teel nagu välditud igasugune vahetu oht nii endale isiklikult kui ka teistele, mitte milleski süüdi olevatele perekonnaliikmetele! Lõpuks — ja võib-olla oligi see kõige tähtsam, — ärritas Aleksander ise teda lakkamata tult...

Ka täna oli Sergei Lvovitš väga ärritatud ega saanud kuidagi uinuda. Pealegi oli tal üldse delikaatne köht, ning kui tuli ette sellist erutumist nagu ennest, siis muutus see lihtsalt õnnetuseks: iga hetk tuli voodist välja hüpata ja paljaste jalgadega tuhvleid otsida...

Jah, kuigi kõik oleks nagu hästi läbi mõeldud ning kokku lepitud, kuidas tegutseda, ja olgugi et see kõrvale valdab perekonnalt ohu, aga kuidas elada koos? Elada on raske. Mitte ainult raske, vaid koguni talumatu. Aga Aleksandrit pole võimalik ümber teha. Ta pole olnud aupaklik vana isa vastu ja ta suhtumine emasse on ainult kuidagi sallitav. Ta ei tundnud millelegi kaasa ega võtnud enda peale ühtegi perekondlikku muret. Ta elas ebaviisakalt omaette ja kiskus Olgat ning Levi vanematest eemale. Ja see lugu «musta kaaviariga»!

Ei, Lev tuleb ära saata ja tarvis ka meil enestel valmistuda ärasõiduks... Kuid Aleksander? Aga mis seal teha!

Ja vaene isa ringutas isegi lina all pimedas oma käsi.

«Jumal on tunnistajaks, et ma tegin tema heaks kõik, mis on inimliku jõu piirides, ja õiglus ei mõlta mind süüdi!»

KUUES PEATÜKK

HÕÕGUV LAAVA

Pärast Wulfi ärasaatmist ilmus Puškin isegi teelauda harva. Hommikuti ta kirjutas oma toas, seejärel läks Trigorskojesse. See ajajärk oli talle raske, kuigi vaevalt keegi tema kodustest seda täies ulatuses mõlata. Trigorskojes tunti tema tuleku üle alati rõõmu. Seal

ta püüas pisut Annat, ülistades Anna Petrovna Kerni ja tehes omapoolseid juurdekirjutusi Kernile saadetakse kirjadesse. Puškin jutustas nüüd neiule ka oma suhtumisest Oleninite juures ja sellest, kui võluv oli see tema noor nõbu. Ühe Anna kirja äärele kirjutas ta Wordsworth'i sõnad: «Kuju, mis meist möödus, mida me nägime ja iialgi enam ei näe.» Kuid Anna ei olnud armukade. Ühes oli ta sügavalt veendunud: need sõnad olid tõelised, ei olnud paljad sõnad; selle tagatiseks oli hääl — vaikne ja ärev. Ning ta säilitas neid sõnu hardalt oma südames, samuti ka seda, kui ettevaatlikult ja õrnalt oli Puškin suudelnud tema suud. See-eest näis armukadetsevat Wulf, kes ka Anna Petrovna suhtes polnud ükskõikne. Öde kirjutas talle, rahustas teda.

Pušknille valmistas see kõik veidi nalja. Kuid ainult pinnaliselt. Peaaegu füüsiliselt tajus ta survet, mida ei põhjustanud ainult isa, vaid üldine seotusetunne, maailmast eraldumise tunne; ta tajus oma üksildust teravamalt kui kunagi varem. Peaaegu otsekohe pärast Wulfi ärasõitu saatis ta temale luuletuse järele, ja samuti Jazõkovile, noorele poeedile, kes ka Tartus õppis ja keda ta endale jõuluks külla kutsus.

Wulfile kirjutas ta poisikeselikult lõbusalt, heites kõrvale tusa ja nagu tavaliselt tabava lausega vooli- ja koondades ühtekokku terve nende korratu elu:

Pidutsegem siis, mis muud,
üksiklase elu algust!
Näen Trigorskojes vaid kuud,
Mihhailovskojes koiduvalgust:
päev meil armust hõivatud,
öösel kõik me karskus nurjub;
kord me kõrvadeni purjus,
kord me maani armunud.

Kui ta neid ridu Trigorskojes ette luges, plaksutasid kõik käsi, nagu oleks kõik see juba olnud ja just nimelt nõnda. Kui kõigilt neilt oleks küsitud, kuidas nad oma elu kujutlevad, ja igaüks oleks rääkinud täielikku tõtt, kui puudulik, hall ja lünklik oleks olnud nende elu! Nüüd aga hakkas neile endile näima, et tei-

siti, kui kõnelesid need võluread, polegi võimalik öelda; nii see on ja nii see jääb igavesti.

Jazõkoviga Puškin tuttav ei olnud, kuid omaste keelel piineldes soovis ta üksijäämise korral näha end kui eraku juures külalistena elavaid ja vabu inimesi, kellele saaks avameelselt ja vabalt oma hinge avada nagu ta tegi seda läkituses. Mis sellest, et ta Jazõkov ei tundnud? Temani ulatus juba selle noorukist luuletaja kire põletav leek: «On iidsest ajast sidunud poeete omavahel liit» Ja Puškin avas talle oma maailma enneolematu otsekohesusega:

Mind ikkâ kiusatud, ja praegu
paos ahelad mind rõhuvad.

Neid «ahelaid» ei näidanud ta siin, Trigorskoje kellelegi, pannes oma läkituse Jazõkovile eraldi ümbrusse, usaldades ainult temale, tundmatule, kuid venelikele poeedile, oma teise tõe kibedad read.

Muide, ta kirjutas talle ka rõõmust, mitte nõustumise alustamisega. Jõuluks ootas ta enda poole vanda, küütid juba peatselt pidi ära sõitma, ja sõpra Delwigi.

Delwig valmistas talle palju nalja, kuid ka liigutas teda. Vastuseks tema kibedaile kaebeile lohutas sõber: «Suur Puškin, väike laps! Mine, nagu läksid, see tähtsustab, tee, mida tahad; kuid ära vihastu inimeste üle, kes ilma sinutagi on küllalt ära hirmutatud! Sinu kohta on üldine arvamus olemas ja see maksab hästi kätte. Ma pole näinud ühtki korralikku inimest, kes sinu pärast ei manaks Vorontsovi, kelle kaela nüüd hõõr on langenud.» — «Ajakirju hakkad kõiki saama. Ole ja vend (vanemaid Delwig nüüd enam ei meenutanud), loodus ja raamatud — nendega ei sure sa igavuse kätte. Kui ehk mina sulle selle kaasa toon.» Ja Peterburi rõõmutust elust jutustas ta: «Ei ole kedagi, kes politseinikke peksaks. Vilu ja vingel...», «... Bulgarini esilekerkimisest saadik on meie Kirjandus täiesti hukkumas. Lurjus ajab lurjuse kukil lurjust taga...» «Ma arvan, et Žukovski on luulele pääsmatult kadunud. Ta õpetab suurvürst Aleksander Nikolajevitš vene kirjatarkust ja — räägin ilma naljata — kulutab

loogu aja aabitsa koostamisele. Iga tähe jaoks joonistab kirjakese, silpide jaoks aga pildikesi.»

See kiri oli saadetud käsipostiga: selle tõi Ossipovale kokk Arseni, kes kahe koorma kapsaste, porgandite ja õuntega sõidu pealinna tegi, kõik hästi ära müüs ja oma pererahvale igasugust kraami ostis.

«Kas politseinikke nägid?» küsis temalt Puškin.

«Just nii. Seisavad oma postil.»

«Ja keegi ei peksa neid?»

«Kõikide Arseni ei imestanud põrmugi küsimuse üle ja vastas filosoofiliselt, Delwigi toonis:

«Aga näib, härra, et ei ole kedagi, kes neid pek-

saks.» Puškin ei puhkenud isegi naerma. Ta elas sel ajal keerukat, pingelist elu. Ja kui isaga küpses päevast päeva pani veel varjatud tüli, siis kokkupõrkeid maailmaga oli talisuguseidki. Laava ei olnud hoopiski tardunud ja tema sisemus tekitas aeg-ajalt tõukeid. «Kõnelus raamatukaupmehe ja poeedi vahel» arenes ägeda tulega lahinguks, ja kui ta kavatses seda käsikirja «ära müüa» kui siirajuhatust «Onegini» esimesele laulule, siis oma inspiratsioonil allutas ta ainult võitluse taktikale. Üksteise järel kukutas ta ebajumalaid ja eelarvamusi, mis võidelnud mitte niivõrd «raamatukaupmehega», kelle pähe ta pani ka arukaid mõtteid, kuivõrd elu sellega, nagu see kujunes; osalt oli see küll ka võitlus iseendaga — kuulsuse ja isegi armastuse illusiooniga.

Kuulsus südant ei liigutanud. Kuid ta kriipsutas läbi ja parandas lõpmatult, närides sulge, tõustes üles ja saadates aknast välja, pilku aga varjasid nägemused...

Ta kirjutas küünlavaigel, unustades öö ja inimesed. Tema selja taga paistis seinal kühmutõmbunud must, praegu liikumatu vari ning sule vari libises kiiresti mööda mahukat vihikut, mille ta oli saanud Kišinjo-va varsti pärast «Ovidiuse looži» sulgemist. Ta oli kõigelt massoonluse märgid kustutanud ja kolm vihi-kut endale võtnud. Ovidiuse nimi, kes samuti oli pagendatud poeet, kes samuti uitas pagenduses Musta mere kaldal, oli talle nii lähedane! Ja ebausklikult armastas ta neid vihikuid, kuigi nende paber oli väga halb.

Aga mis sellest? Kuidagi hoopis teisiti voolasid sõnad, kui ta nüüd kirjutas mitte naise jaoks ja mitte alistudes armastusepuhangule, vaid naisest ja armastusest. Kibedus täitis hinge ja näis, et kibedust tilgub ka sulest.

Kuid ta enda vari ta selja taga küsis kühmu tõmbudes: kas tõesti ei ole erandeid?

Ja samas voolasid värsid, täis elavat elu. Meil Odessa ja koobas... Hooga paiskas ta paberile kibeda küsimuse: «Mis on elu? Kas üks, kas kaks ööd?» ja rebis puruks: temale tunduks see karjatus vaid hullumeelse metsiku lalisemisena; nii on otsustanud saatus...

Järsku kostis ukse kriuksumist ja tuhvlite lohise mist; see on isa, keda vaevab unetus. Igal ööl tõuseb ta üles ja uidab mööda maja... Ja Puškin lõi vihiku kinni.

Vorontsovalt ei olnud ikka veel kirja. Rajevski ootume mõistatus. Ainsaks aknakeseks maailma (Odessa) oli ja jäi Veera Fjodorovna Vjazemskaja. Ühes Pjotr Andrejevitsilt äriasjus saadud kirjast teadis Puškin, et Vjazemskaja on juba Moskvast. Vastuses temale vaikis Puškin Jelizaveta Ksaverjevna täiesti ja saatis ainult atestatsiooni krahvi enda kohta: «Pooleldi kangelane, pooleldi mühakas...»

Kuid tõeliselt puistas ta hinge välja ainult kirja Veera Fjodorovnale endale: «Kaunis ja armas vürstinna Veera, veetlev ja õilsameelne sõber!»

See oli vastuseks tollelesamale kirjale, mille ta ta silmade all jõekaldal puruks rebis. Ta saatis oma kibedaid kaebeid ka temale — kaugele sõbrale, kes mõistab... Eelkõige väljendas ta oma hõrdumust ja tühjuse likkust, kuigi siinsamas ka leebelt noomis, just nagu Onegin Tatjanat. Muide, ta ei heitnud armu ka endale: «Teie õrnast sõprusest piisaks enam kui küllalt igas hinge, mis oleks vähem egoistlik kui minul...» ja saatis talle isegi ühe neist Onegini vastus-stroofidest, mis äsja olid kirjutatud, stroofi, «mis minul teile võlgu jäi». Mitte ilma mõninga kavalusega soovitas ta end näidata «vürst Pjotri», kindlasti teades, et vürstinna ei näita...

Ta kirjutas talle «metsikust igavusest, mis sööb minu rumalat olemasolu» ja ütles Lõunat meenutades: «Kõik, mis meenutab merd, teeb mind kurvaks... mõtlen, et selge taevast paneks mind viha pärast surma, kuid, jumal tänatud, taevast on meil sinkjaskall, kuu aga on täpselt nagu naeris»; ta tungis kallale ka vaestele Trigorskoje neiudele... (osalt, et valmisjada Veerale seda süütut meelehead). Lõpuks aga kõige tähtsam — kuum palve: «Jumala nimel, kas või eksinuks sõna Odessa kohta...»

Kõik seisis selles: Odessa vaikis, ja asjatult joonistas ta vihikuisse armsaid profile... Seesama kuu, «täpselt nagu naeris» kerkis männituka tagant tüütult üles. Need värsid — kas saata? Ja kus oli tema? «Kus oli tema, kelle pilgus mull' taevast vastu naeratas.» Rajevski kirjast ta teadis, et tema oli olnud Aleksandrias, kuid nüüd on ta tõenäoliselt juba uuesti mere ääres...

Aeg tulnud: alla mäelt ta asub astuma
nüüd kaldale, mis taas on uppund lainemühas;
pea kohal kaljutipud pühad,
seal istub nukrana ta nüüd ja üksinda...
Nii üks... Tema ees ei keegi igatsuses
silm nuta, põlvi suudle endaunustuses;
nii üks... huultega ei keegi hellita
ta õlgu, niiskeid huuli, rindu lumivalgeid.

(Tõlkinud A. Tulik)

Puškin ei usaldanud kõiki neid nägemusi isegi mitte paberile. Ta kirjutas ja kriipsutas paksult läbi terveid lehti. Kuid tundeid ei olnud võimalik südamest välja kriipsutada, need asendasid tegelikkust. Oo, kui nii, siis on ta rahulik, kui aga...

Selle «aga» sees ta juba tülitseis Jelizaveta Ksaverjevna enesega ja Rajevskist mõeldes jäi otse tummaks kahtluste ning armukadeduse kibedusest. Kuulsus, armastus... Kuid võib-olla oli kõige raskem võidelda just sõprusega!

Kuivõrd kerge oli Puškinil Nikolai Rajevskiga, seda rõhuv, mingi pingeline raskus tuli Aleksandrist. Puškin armastas teda väga ja hindas kõrgelt. Juba

pärast nende kohtumist Kaukaasias kahekümnenadal aastal ennustas ta, et Aleksander Nikolajevitš «maah rohkem kui kuulsaks», hiljem aga pidas teda inimeseks, «kellele on võib-olla määratud juhtida väga tähtsaid sündmusi». Ka Kamenkas, teiste tähelepanuväärsete inimeste hulgas, jäi Aleksander Rajevski oma päraseks, mitte kellegagi võrreldavaks, inimeseks, kes pole millegagi rahul ja põlgab kõike.

Ta naeratus ja vali pilk,
ta kõnelused, tulvil sappi,
jäid hinge nagu mürgitilk.

(Tõlkinud F. Kotta)

Kui ta pead viltu kallutades ja peenikesi käsivarsi madalal rinnal ristates tungivalt ja lõikavalt aitas oma kaasvestlejale otsa vaatas, hakkas sel halb: tõeline «deemon»! Kuid ta on ka sõber... kuni viimase ajani, kuni tekkinud kahtlusteni. Need kahtlused püüasid. Puškin mainis kord kirjas Kaznatšejevile: «Ja ega ma päriselt teagi, kes õieti on mu sõbrad», nüüd aga kordas ta seda «Oneginis»: «Ta vaenlased, ta head sõbrad (mis olla võib üks ja seesama)».

Puškinil oli üldse oivaline mälu, ja nüüd, kui tema mälestused viimastest Odessa päevadest uue jõuga üles kerkisid, näis talle, nagu kuuleks ta oma kaasa ametniku Filipp Filippovitš Wiegeli mesimagusat pirsuvat häält, kes võrdles teda Othelloaga, Aleksander Rajevskit aga Jagoga...

Puškin laskis siis selle hoiatuse kõrvadest mööda. Nüüd aga ei läinud see peast. Ta mõtles kaua Aleksander Rajevski kirja üle ja leidis tajutavat võltsi neis otsekui joonestatud ridades. Eriti oli talle vastumeelne kõik, mis puudutas kirjas Vorontsovat. Mõlemad olid koos maal... Juba üksnes see mõte pani ta värisema.

Rajevski ja Vorontsova olid sugulased: vana krahvinna Branitskaja, Jelizaveta Ksaverjevna ema, oli Rajevski ema tädi, kuid suhted nende vahel olid alati olnud keerukad ega piirdunud tavalise sugulaste-valisundimatusega.

Juba Kaukaasias jutustas Aleksander Nikolajevitš

Puškinile oma varasest romaanist maal. Tema jutustuse järgi kiindus tütarlaps esimesena. Üheksateistkümmendal aastal omas kahekümne nelja aastane Aleksander juba polkovniku aukraadi ja kangelase oreooli Isamaasõjast osavõtjana. Oma hiilgava mõistuse ja siinapaistva omapära juures pidi ta tugevat mõju avaldama maakaunitari fantaasiale, kes tundis igavust oma üksinduses. Elise oli temast pisut vanem ja avaldas ise armastust... Näis nõnda. See oli prantsuse keele kiri, mis meenutas oma stiililt Rousseau'd. Elise pidas talle jutluse... Kui nad aga kahekümnenadal aastal uuesti kohtusid ja Elise oli juba hiilgava Vorontsovi abikaasa, siis alles tundis Rajevski, kuidas ta ise on lootusetult armunud...

Heitau ja Mašuk kuulasid seda juttu. Kauge mäe-ahelik tipud sädelesid, meenutades omapäraseid pilvi. Kuid Puškinile tundmatute lõunapoolsete magnaatide maailma, mille keskel Elise üles kasvas, asendus kergeti põhjamaa mõisate lihtsate piltidega; võluva tütarlapse ootamatu kuju, kes kirjas avameelselt rääkis oma tunnetest, vapustas Puškinist... See ei olnud millegagi võrreldav tema isiklikus elus! Selline usaldus ja puhtus vangistasid teda kui ideaal. Ta kuulas seda jutustust peaaegu sõnatult, aga kuidas tõusid temas kohe siis unistused!...

Nellest ajast alates arenes tema loomingulises fantaasias ulatuslik romaan, muutes alatasa oma piirid, kuid põhiliselt vaid süvenedes. Ja see, et ta Rajevski romaani kangelannat isiklikult ei tundnud, ei oli teda vaid kord Peterburis näinud, kahekümnenadal aasta talvel teatris — õhulisena, hõljuvana nagu taimeäärane pilv), see just andiski ärganud fantaasiale tugeva lennu. Kuuldused sellest, et Odessasse tuleb rahv Vorontsov, eelnesid hulk aega tema ilmumisele. Nüüd idanes, ja Puškin alustas Odessas 9. mail kahekümne kolmandal aastal «Oneginit». Rajevski kuju liigeti vahetevahel autori enda kujuga; sealsamas kerkis ka Tšaadajev — samuti Onegin. «Esimene peatükk kujutab endast midagi terviklikku,» kirjutas ta «Onegini» kohta vend Levile. «Ta sisaldab suure seltskonnainimese Peterburi elu kirjelduse 1819.

aasta lõpul.» Ning ta kõneles selles esimeses peatükis oma isiklikust tutvusest romaani kangelasega:

Kui temagi mu kombel salgas
suurilma konventsioonid,
siis meie lähem tutvus algas.
Mu sõbras mulle meeldisid
näojooned, iseäralikkus,
natuur, mis unistama tikkus,
ja teravmeelsus, külm ja napp.
Ta hinges oli tusk, mul — sapp.
Lein, pettumused, lõõskav iha
ei olnud kummalegi uus;
kaasinimeste kavalus
ja pimedat Fortuuna viha
ühtviisi ootas noorusmaal
meid ähvardavalt lähedal.

See kõik nii kütkestavaid jooni
toob vestlusse, et viimati
ma harjusin Onegini
epigrammatilise tooni
ja naljatuste lõikava
sappmõruda sarkasmiga.

(Tõlkinud B. Alver)

Odessas ilmus Rajevski järsku Puškinile nagu «kõrvalsumatu nägemus»: Puškin luges talle esimest peatükki niihästi kahekesi olles kui ka sõprade juuresolekul, vaadates aeg-ajalt teineteisele otsa, naeratasid nad omaette nagu «Cicero auguurid».

Kas see ei ole siis sõber? Kas see ei ole kaasharv töö, mis on mõeldud pikkadeks aastateks? Ja mis on tugevam neist sidemeist, kus saatused ristlevad, veel enam — täidavad ka loomingut, tähendab, põhinevad olemasolu kõige salajasematel impulssidel?

Kuid ometi tundus, otsekui oleks vastu surunud laine, mille eest ei saa kõrvale põigata, nagu ei saa kõrvale põigata iseendas esile kerkinud tormidest. Kui käitumine elus on tingitud tegudest või neist hädumisest, siis siin on lugu pähem: enda eest pole kuhugi minna. Ja tegudel on omad erinevused, need on muremepalgelised, ajuti isegi kavalad, neid tuleb vaadata kuid siin selliseid vaagimisi ei ole. Ja kui vastutusrikkas võib eksida!

Kui Rajevski poleks olnud erilise sõber, jätkuks talle epigrammistki. Kuid siin oli teisiti: kui juba välja kukkuda, siis kõige sügavamate juurtega! Ja niipea ei saavaks selle augu kohale uus sõprusepuu... isegi mõtted sellest olid Puškinile piinavad. Jalutades metsas, kus puudusid teed ja rajad, kergitas ta oma rasket keppi ja rapsis tugevate löökidega üksteise järel kinni sammaldunud oksid. Ta pöördus jalutuskäigult kogu, külm kortsus, range. Juhtus, et tema pärast jäi mööda vaikseks.

Ning ta ei saatnudki Rajevskile ei kirja ega värssesid «salakavalusest», mida oli nõudnud hiljutine kibedus. Tema salapärase sõbra kõned olid kunagi olnud «salavõtted», nagu olid «salvavad» ka Onegini vaidlused; Puškin vastas temale nüüd samuti «salvava vaikimisega»... Kuid endale esitas ta teravalt küsimuse: kui kõik need kahtlused, mis kaasnesid ta elule, olid vaid «halb unenägu», siis on ta valmis põrmu langema, et anuda sõbralt andestust. Kui aga on teisiti, —

kui aga ise tunni kõrval tund
sa tema laimajate killas veetsid;
ta ahelasse panid keset und
ning muigel suuga vaenlasele reetsid,
ja kui ta luges sinu südamest
kõik salajase oma kurval pilgul,
siis mine ära, aitab küllalt sest,
ning rasket otsust teenib sinu ilgus.

Kindlasti ning otse talumatult ärritasid teda need need kirjas, kus Rajevski kirjutas Vorontsovast, nimetas teda nagu romaanis Tatjanaks: «Nüüd ma jutustan Tatjanast. Ta võttis Teid tabanud õnnetusest kõige elavalt osa; ta tegi mulle ülesandeks Teile seda edasi anda ja tema soovil kirjutangi ma Teile sellest. Tema on ja hea süda nägi kõiges toimunud ainult ülekohut, mille ohvriks Te langesite; ta väljendas seda mulle kogu andeküllase graatsiaga nagu tõeline Tatjana.»

Puškin peaaegu raevutses. Kuulda vaid nende igatsetud sõnade kaja, mida sulle jutustab... kes? Oli solvav mõelda sedagi, et nad isekeskis temast kõnelesid, nime-
laid tema nime... Ja see konventsionaalne toon, need needki lakitud read, kui tal endal lugedes on südames

lahtine haav! Rajevski otsekui paitas oma kirjas kaunitari sõnadega ja otsekui kõrgelt laskus kirjasaaajani, soovides teda rõõmustada ning õnnestada. Kuid ühegi lakiga ei suutnud ta kinni katta oma üleoleku ja heaolu tundeid: kõik see tungis ridade vahelt ilmselt esile.

Puškin tegi pingutuse, et mitte kirja kägardada ning see paberinutsakana vastu seina või aknast välja visata...

Pisut rahunedes hakkas ta järele mõtlema, et teist ei saagi olla. Tatjana romaanis ja Vorontsova? ... Kui ta teda Odessas nägi, polnud ta, mõistagi, enam see armas ja arglik maaneiu, kes talle unelmates ilmus. Kuid romaani kangelanna kujunes poeedis ja see ei võrsunud hoopiski mõnest üksiku naise kujust, kes oli tema elus mingit osa etendanud. Ta nägi ja tajus teda luues tema endas siiski lihtsana, reaalsena, elavana. Temale omistas ta naise hinge kogu võlu, mida mõnikord esines eluski... Vahel pörkas ta negatiivsete joonte eest tagasi: ei, minu Tatjana ei ole selline!

Ja muidugi polnud Vorontsova, kes tol lõunamaisel Kaukaasia ööl Podkumoki sosina saatel andis, seda ka aimamata, esimese tõuke tema loomingulisele kujutlusele, mingil moel see Tanja Larina, kuid ometi oli ta temast lahutamatu. Selle nime, selle kuju salajased võlud tulenesid temast ja pea hakkas tema läheduses nii magusalt ringi käima, nagu oleks unenägu tõelisuseks muutunud. Käis ringi mõnikord nüüdki, kui kõik oli juba kaotatud...

Ta ei ole Tatjana, kuid muidugi ei ole ta ka niisugune, nagu ta esineb Rajevski kirja ridades. Puškin hakkas taipama, et teisiti kui viisakalt ning seltskondlikult ei saanudki ta kõnelda temast Rajevskiga ja ei krahvinnast on tingitud see tagasihoidlik toon, mis pole põhjustanud tema ja mis polegi adresseeritud temale, vaid Rajevskile. Samuti kui Puškin, varjates tema oma tundeid ega oleks neist kübetki kellelegi usaldanud. Ja pikkamööda, kuid pidevalt kasvades tungis kuum õrnus tema hinge, sest võib-olla... et ta tema lapse tulevane ema... Kuidas ta seda kartis, kuid oli ometi valmis vastu võtma kõik, mis peale olema...

Nii pidas Puškin, keda ahistasid kodused ning kes tundis igavust Trigorskoje kitsas ringis, iseendaga ja lahutamatu elavate minevikukujudega üksi jäädes ürglike lahinguid, jagades hoope paremale ja vasakule ning puhastades enda ümber ruumi.

Kuid nendele päevadele langes veel üks hoopis erinev katsumus, mis vapustas Puškinit hingepõhjani.

Hiline udune hommik vaatas aknast sisse. Tavalisest erinevalt ei virgunud Puškin otsekohe täiesti. Aknalaadid olid vanad ja praokil; Puškin hõõrus kaela: kas tuul on läbi tõmmanud või magas ta halvas asendis. Viimaks toetus ta küünarnukile. Põrandal paberilauad, laual avatud vihik ja sulg, mis on pistetud otse üldipotti; määratud küünlajalg: rohekaks tõmbunud vask, sulanud küünlavaha. Oli millestki mõtelnud, kuid magama jäädes küünlale puhus, oli midagi unes näinud, kuid ei meenu; nähtavasti polnud midagi tähtsat. Tähtsünd, millal nad ometi ära sõidavad! Lev juba tegi ühtu ärasõidust. Puškinil oli küll kahju, kuid harilikult, et ilma vennata ei viivita ka vanemad enam kaua, rahustas teda. Olga ehk ei sõidagi? Ta rääkis, et ta ei tahaks teda üksi jätta. Ah ei, mis on neil siin hunchagedes teha? Ja pealegi on tal aeg abielluda, las otsib endale peigmehe.

Näib, et siiski meenus! Eile tuli teade, et tädi Anna Leovna on raskesti haige, vist sureb. Kuid mille üle mõelda? Siin pole mõelda millestki. Ei, nähtavasti ei midagi muud...

Ja siiski avaldas see teade, mis teda täiesti ükskõikseks jättis, mõju ta päevaplaanile: vanaonu Hannibal oli ju samuti varsti surra! Ta jõi kiiresti teed ja väljus, et teha midagi ütlema; ta ei läinud talli ega parki. Ta läks maja tagant ringi ja suundus jääkeldrist mööda läbi põõsaste otse järve äärde. Põõsad olid juba väga, hall vesi oli jätnud kalda äärde valget vahtu ja virvendas tuule käes. Kalda olid veidi soostunud, oli korduvalt kahutanud hommikune külm, kuid täna päeva oli juba jälle soojem: udu hajus, kuid pilved looksid madalalt järve kohal. Tee oli siiski kuiv.

Puškin läks mööda parempoolset kallast pilliroo ja kajakate taha. Siin ja seal paljastusid kaskede

märjad, mustad juurepuntrad, mis olid läbi põimunud nagu sõrmed. Need maa-alused käepigistused sundisid teda korda paar seisatama: see oli nagu karm sünges aeg, nagu sündmuste läbipõimumine, nagu esivanemad... Ta mõtles minna üksildase vanakese, oma vanaonu Pjotr Abramovitš Hannibali juurde. Vanamees ei võtnud kedagi vastu ja kõik olid ta unustanud. Kodu ta nime peaaegu ei nimetatudki. Ta oli juba üle kaheksakümne aasta vana, ja kuidas ta seal oma kõledas urkas elas, ei teadnud keegi. Tänapäev hingeseisund tõmbas Puškinit tema poole.

Puškin ei rutanud sugugi. Vanakese Hannibali residents, Petrovsk, polnud kuigi kaugel, sinna võis jõuda tunniga, kuid mõtteisse vajunud Puškin ei kiirustanud, vaid istus vahetevahel mõnele kännule, mis oli tihedalt täis sitkeid kännuseeni: katused katuste kohal nagu hurtsikud mägedes. Siin olid männid: suur osa neist punakas-kollased, kus aga niiskem ja varjulisem, seal hallid, kaetud valkja samblikuga. Järsakutes sahisest sõnajala närtsinud lehvikud: kuivanud eksootika, mäletus kaugetest aegadest. Üksik mustiline leht — hilinevurid surija — liugles tammepuult alla niiskes smaragdsele samblale. Okkad ja sammal. Ent sügaval metsas rohetas kohati palukas sügisese haljusega. Puškin kummardus, et noppida punast marja, ja nägi ta ladvas tillukest valget õit. See oli nii ootamatu, et ta ka marja ei puudutanud. Üha enam süvenes ta mõttekellu. Pikkamööda kaela pöörates pigistas ta kangestunud lihast.

Luuletuste kõrval tegi Puškin ka mitmesuguseid märkmeid. Need erinesid nüüd neist lühikestest üleskirjutustest, mida ta oli teinud Lõunas; eriti Kišinjovi ja mida hoidus siis posti teel Ljovuškale saatmas. Nüüd tegi ta märkmeid isiklikust elust; selline vajadus tuleb aastatega, temal palju varem kui teistel. Ta jaganistas isikuid, sündmusi, märkis üles üksikuid mõtteid mitmesuguste inimeste jutustusi. See oli enne kõike materjal.

Selleks läks ta ka vanaonu juurde: oleks teada teinud midagi esivanemaist. Ta oli tema juures juba käinud — pärast lütseumi lõpetamist, kahekesi Olga

Peaks ka seda meelde tuletama ja üles kirjutama: oli väga naljakas! Vanamees hirmutas juba siis inimesi. Venjamin Petrovitšist, oma pojast, kõneles nagu võõrast noorest ohvitserist; muide, see Venjamin oli juba ühe eakas. Ta oli tsiviilkohtu palatis mõisnike esindajana kaasistujaks; Puškin külastas teda Pihkvas; ta tundis kõigi Hannibalide vastu mõningat nõrkust.

Kui Puškin kohale jõudis, oli õu inimtühi. Kõik kandis sinu hooletuse pitserit. Puškini vanaisa, Nadežda Ossipovna isa Ossip Abramovitš, oli olnud maias naistele, armastanud katmata ihu, täidlast vorme, valget nahka; sellisena läks ka hauda. Tundis seda asja ka Pjotr, kuid ta peamiseks kireks oli siiski viin, napsid: nende helkimine valguse käes, nende maitse, lõhn ja kõige selle tulemusena tihe ja helisev udu peas. Mihhaila Kalašnikov, kena hallisilmalise Olenka kaval isa, oli oma noorusaastail seisnud ohjeldamatu ja sünges kahurväerindrali teenistuses ja nad mõlemad olid isiklikult näinud palju vaeva piiritust ajades, kusjuures Pjotr Abramovitš katsetas mitmesuguste uuendustega aparaatuuri alal. Ühe sellise katse juures lõi soojendatud piiritus põlema ja klaas lendas laiali nagu vesi; Mihhaila kaelal on veel praegugi armid. Lisaks sellele sai ta veel hõrra käest: Mihhaila peksti läbi.

«Peksust ei jää püsivaid jälgi järele,» meenutas ta nüüd. «Meie nahk on peksuga harjunud. Kuid tuli ette, et kanti ära linal.»

Pjotr Abramovitš polnud alati erakuna elanud. Ta oli vanim suguvõsas ja oli olnud riigiteenistuses — mõõdanud kaheksateistkümnendal sajandil Pihkva kubermangu aadelkonna peameheks. Kuid järgmiseks kolme aastaks teda enam ei valitud, ja ka teenistuse alal võeti pikale kahurikuulide puudujäägi lugu; kohtu alt päästis teda ainult ta vend Ivan Abramovitš Hannibal.

Pjotr oli julm, kuid ka sentimentaalne. Ta armastas muusikat, laulu. Toosama Mihhaila Kalašnikov, keda oli mängima õpetanud sakslasest proua vana teener, harjutas õhtuti kandel, mängides vanamehele vanu vene laule, kord nukraid, kord lõbusaid. Vanamees istus endul pajuvitstest punutud toolil, pehme padi istme all poolringis tema ümber olid nagu alamaad aset võtnud

vaikivad teenijad. Vahetevahel ilmusid vanakese põskedele ka pisarad. Nad uhtsid luitunud kollaseid lauge ja tilkusid talle otse põlvedele, kõhnadele soonelistele kätele, kuid ta istus edasi nagu raidkuju, näilise kohutavusega oma kidurat vanainimese selga sirgu ajades.

Vanake polnud kunagi jutukas olnud. Tolle külastuse ajal, seitsmeteistkümnendal aastal, alustas ta viinast. Jõi ise ja käskis pakkuda ka oma noorele külalisele ning alles pärast lõunasööki pääsesid ta keelepaelad valla, vanake sukeldus elavasse pärimustesse. Tõsi küll, aeg-ajalt läks ta segi ja jutustas nii, nagu oleks kõik see sündinud tema endaga, aga mitte ta kadunud isaga:

«Meid vendi oli kokku üheksateistkümmend, kõige noorem olen mina. Neid viidi isa juurde, käed seljal nõoriga kinni! Mina üksi jooksin vabalt ja ujusin õues purskkaevude all. Me olime keisrid.»

Poisikese röövimisest türklaste poolt jutustas ta väga lühidalt ja mitte enam esimeses isikus:

«Haarasid ta kinni kuus meest. Viisid ära. Mursid sõrmi.»

Nüüd ajas ta selja sirgu, tõstis põlvedele vanad soonelised käed ja kattis nendega otsekui kilbiga oma silmad.

«Ja rätik võeti tal suust alles felukis. Ma nägin, kuidas hüppas vette ja ujus nagu roosa flamingo mu ustav õde, keda hüüti Laganiks. Ta ujus eemal selle laeva taga, kuhu mind viidi, tervelt kolm tundi, ja uppus. Nii uppus Lagan, mu unustamatu tädi, abessiinia neiu.»

Olga surus end siis ehmunult venna ligi ja Pjotr Abramovitš libistas oma aeglase pilgu temale.

«See on Lagan,» ütles ta, nagu oleks teda lõpuks ära tundnud, ja vaikis.

Need mälestused ja Pjotr Abramovitši jutustused kui ka lood temast endast tunglesid nüüd elavalt Puškinini peas. Hoovil aga jäi kõik endiselt vaikseks. Ta pidi korraks niiskele pingile istuma, mõeldes, mis teha. Pärast vanakese langes kiir langes tammedele. «Ei, on veel elus, läbis Puškinit ebausklik mõte, ning ta astus terrassile

Krahv oli maha varisenud. Takud tolknesid palkide vahelt. Ta lükkas ust, see andis järele...

Toas oli siiski soe. Vanamoeline sisustus, diivanid ja kaardilaud, seintel vaibad ja relvad.

«Lugulasi ega eakaaslasi mul ei ole,» kuulis ta korraga raugalikku häält, kõlatut ja kähisevat, kuid siiski veel küllalt tugevat.

Midagi vastamata pöördus Puškin otsekohe hääle suunas ja nägi nurgas oma vanaonu.

Vanamees sarnanes pärgamendiga. Tumedad huuled olid siiski tugevasti jonnakalt kokku pigistatud. Kortsumise otmik seisis nagu tühi nõlvak põskede lagendike kohal, mis samuti olid kortsudest läbi uuristatud ja hõredad nagu tuulest, põuast ja ajast pleekinud kividid kõrgustikel. Ainult nina oli teravnenud ja selle küljed olid ülemäära järsud. Silmi oli tal nähtavasti raske avada; kollasest vahast laud tukslesid kergelt nagu jõuetul linnul. Käes oli kepp, mis oli pigistatud ristatud sõrmede vahele, laual aga oli pooleldi täis kirjutatud paberileht ja liivatopsist tolknes välja sulg. Puškin imestuseks polnud ei nalivkasid ega viina.

«Vennad, õed, väimehed on issandas puhkamas, samuti lapsed, olen jäänud mina üksi; olen kõige vanem Hannibalide suguvõsas.» Ja vanamees jäi vait.

Puškin ütles:

«Teil on poeg Venjamin Petrovitš. Ta saatis teile tervist.»

Pjotr Abramovitš tegi pingutuse ja tõstis sõnakuulmatud laud; vilkusid silmad, ja mitte ilma uudishimuta.

«Ei tunne,» ütles ta kõlatult. «Minu poeg oli noor ohvitser. See pole tema.»

Siis astus Puškin talle lähemale.

«Mina olen Puškin.»

Vanamees toetus tooli korjule ja silmitses külalist hulk aega, siis viipas nimetissõrmega, keppi käest lahti lastmata, noogutas pead, tegi veel liigutuse, nagu tahaks üles tõusta, ning lausus väga selgesti:

«Puškinid on rämps! Aga istu!» Ning ta osutas silmadega toolile.

Puškin istus otsekohe. Ta ei solvunud põrmugi, kuid vanaonuga vestelda polnud kerge. Hea oli, et ta ei imes-

tanud vaikimise üle ja jättis ise mõned küsimused vastamata, kas lihtsalt vaikis või kõneles midagi oma ette. Nii ütles ta järsku:

«Kirjutan märkmeid,» ja vaatas Puškinile silma. «Kuid ei suuda. Käed ei kuula sõna. Ja... kavatsen flöödina, kuid tuleb välja trumm. Võta endale.»

Vanamehe nägu muutus. Imelik pehmus, nii ootamatu, peaaegu ebakohane kurbus peegeldus selles. See ei kestnud kaua, kuid Puškin oli siiralt liigutatud: nagu ta ise, nii kirjutas ka vanaonu oma märkmeid; ja kinkis need temale. Ta võttis lehekese ja peitis põue.

«Sellepärast ma tulingi teie juurde,» ütles ta. «Kui lama vanadest aegadest.»

«Vana aja kohta on kõik üles kirjutatud, teine manuskript on saksakeelne: suguvõsast ja vürstiriigist. Ma otsin üles ja annan teine kord. Kuid enne surma.»

Ning ta pilutas silmi.

Tekkis vaikus. Puškin ei teadnud, mida öelda...

«Aga kas siin... on enesest?» lausus ta viimaks.

Vanake vaikis, noogutas siis jaatavalt ega tõstnud enam pead:

«Ka siin ma tahtsin enesest. Kuidas ma sündisin...»

Puškin lakkas viivuks kuulmast ta häält. Talle meenus nüüd see, mida ta ärgates kuidagi polnud suutnud meelde tuletada... aga kuidas ta võis unustada!

Ta oli mõtelnud surmast ja sünnist ja kustutanud küünla, öösel aga näinud unes, et talle oli sündinud laps. *Elise* lamas voõdis valgel padjal, pitsides... ja ta jalge juures oli tema laps. *Elise* vaatas tütart, ilma et oleks naeratanud, kaunis ja karm. Puškin ise oli suures segaduses, ta tahtis silmi kõrvale pöörata ja kergenduseks vaadata kas või aknast välja, kuid kael ei kuulnud sõna. Ent vaadata edasi sellele karmile valgele naisele ja imikule linadel käis tal üle jõu. Ja ta tei pingutuse ning ärkas. Pool pead oli kuum, teine pool külm; jahedus tuli aknast. Ta pööras teisele küljele ja magades läks unenägu meelest. Aga siiski tuli välja, et hommikul tõmbas teda Hannibali üksildasse urgu mitte ükski Anna Lvovna, kes pidi surema, vaid nähtavasti ka see lapsuke, kes võib sündida.

Vahepeal aga lõpetas vanaonu oma jutut, ta väsis ära, ja nagu tõmbus teravaks, ja ka külaline igatses juba väreke õhu kätte.

«Seal, kapis...» sosistas veel Hannibal. «Ja seal on... kaks pokaali.»

Kuid Puškin ei kuulnud. Ta väljus vaikselt, nagu oli tulnudki.

Tagasiteel muutus ilm. Hooti puhus põhjatuul. Ja ta puhangut saatis lehtedest hõredaks jäänud, kõikuvate puulatvade kurb müha.

Puškin tõstis selle müha peale korduvalt pea ning ta vaatas nukralt hääbumisele määratud sügislehtede puhangulist sadu.

«Unenägu läks täide»: Puškin oli ebausklik. Mitte just sel päeval, kuid lõpuks ikkagi saabus ka kauaoodatud kiri *Elise*'ilt. Puškin läks raamatuga metsa. See oli täispuvõetud vana koraan: enda oma oli ta kiirete sõitude tõttu Odessasse unustanud. Muidugi oli see tahtälsasarai, mis äratas temas huvi muhamedi maailma vastu. Äge ja omamoodi elutark raamat leidis temas elavat vastukaja. Araabia kõrbetest ja liivadest pärineva inimese hõõguvad nägemused ja kuum sonimine polnud talle võõrad, vene keel oli valmis sellele saatuse hülsele hingusele vastu kajama.

Maja läheduses, puistestest paremat kätt oli kunagi olnud, teadmata mis otstarbeks künka nõlvakusse väike kaevatud. Juba oma esimesel sõidul Mihhailovskisse leidis Puškin sealt pingi ja laua. Nüüd neid mitte leides tegi ta korralduse ja ustav Nikita korraldas kõik vanaviisi. Siin oli ümberringi vaikne, vahest ainult harva praksub jala all habras krobeline kaseoks või langeb keereldes tammeleht. Puškini pelgupaik oli inimestele teada ja keegi sinna ei läinud.

Seelikord aga sundisid kerged sammud läheduses teda talvel olema. Ta pani raamatu käest ja jäi kuulatama. Keegi tuleb. Päev oli päikesepaisteline, vaikne, üks viimastest soojadest päevadest. Olga oli valgesse riietatud, kuid orenburgi rätt ulatus peaaegu maani ja lehvis libisevat, ta kiirustas ja näis üleni valgena nagu õhus libisevat.

Puškin vaatas kummalise naeratusega: nii ehk tuli

ingel Muhamedi juurde. Ta ei mõistnud Olga ilmumist kuidagi seletada.

«Olga, sina siin?»

«Vaata. See on ju sinu «talisman»...» Olga ulatas vennale raske lakkpitseriga ümbriku. «Lev ütleb, et täpselt!» Ta oli tugevasti erutatud. «Posti võtsin tänasmina vastu...»

Vana koraan kukkus kirja vastu võttes käest. Jah, tema oli täpselt samasugune salapärase sõrmus nagu see, mille ta Puškinile oli kinkinud, mõistatusliku juudikeelse kirjaga.

«Ma ei sega. Ma ei sega...» sosistas öde kiiresti ja eemaldus niisama kuulmatult ja kergelt.

Puškin ei hoidnud teda tagasi, kuid viivitas pitsenimurdmisega ning vaatas öde järele, kuni see lõplikult oli ära lennanud. See hetk oli eriline, kauaks meelde jääv. Nagu elav lind oli tema kokkupigistatud peos — see kiri.

Kiri oli lühike, kuid Puškin uitas seekord kuni viieks viikuni mööda metsa, unustades kõik. Tuhanded tunded erutasid teda. Ta on tema jaoks elus, kirjutab! Ta oleks võinud ka mitte kirjutada... sellest, kuid kirjutab. See sidus neid väga tugeva sidemega. Puškin peatus korduvalt ja sulges silmad. Ei, kui sünnib laps sellest teatatakse isale, siis see pole lihtsalt armastatuid — abikaasa, naine...

Ja jälle kõndis ta, vahetevahel olgu kehitades, otse kui oleks veennud ja veennud kedagi... saatust, veendades teda võimatus, tehes kõige tulisemaid plaane...

Kui aga saabus öö ning ta end oma tuppa lukustas, ei suutnud ta siin kõndida ega töötada. Ta meeleklõpsus kasvas iga väiksema mõtteliigutuse juures, vahimurdis teda, jõud kippus üles ütlema.

Inimene nõrk ja arg
tüütav on ja arult sõge, —

laulis temas koraan.

Aga ei, olgu muud mis on, kuid mõistuselt ei ole ta pime. Ta mõistis nüüd: võimatu on võimatu, Elise on Vorontsovi naine, ja Puškini tütar (ta oli veendunud

et tütar) on Vorontsovi tütar... Mõttetus, kuid nii

Viimaks püüdis ta uinuda. Kuid uni põgenes. Kukkude kiremised olid talle otsekui tunnikellaks; valitses sügav öö. Mõneks hetkeks vallutas teda küll suure väsimuse tõttu uni ja lendasid mööda mitmesugused nägemused: vesi, puud, müha, vari. Kuid niipea kui hakkas tema, virgus Puškin jälle.

Kord kinkis ta Jelizaveta Ksaverjevna vanemale tütrele oma koerapeaga kaunistatud kepi ja kirjutaskalle värssi. Oma kirjas meenutas Rajevski ka seda, kuidas ühtlasi joonist, mida Puškin kunagi oli lubanud. Milline küll tuleb ta väike ööke... Milline? Ta meenutas oma unenägu, meenutas Hannibali jutustust, ta kujutles elavalt, kuidas see läheb ja kuidas kõik saavad sellest teada. Kui ta ise veel seal oleks, võtaks ta endale kogu vastutuse, aga mida ütleb raevunud mehele Elise üksi?

Skandaali muidugi ei tule. Kõik kaetakse kinni julma suurmaailma lakiga ja kasvatatakse üles noor krahvinna Vorontsova, kel pole aimugi, et tõeline isa on... Veel enam, ta kasvab suureks ja õpib teda tundma kui poeti. Millisena kirjeldatakse talle ta unumatut isa?

Puškini ärevus aina kasvas ning et anda sellele väljapääsu, tõusis ta üles ja istus laua taha. Seostamata, kuid pingelised read voolasid ta sulest, neis kordusid ühed ja samad sõnad, mis lakkamatult koputasid kuumas ajus. «Laps, ma ei ütle põhjust», «Ma ei ütle sulle põhjust» — «põhjust», ja vasti: «Ma ei ütle sulle põhjust», «Sa oled üksiklane minu vastu» — «Laim kirjeldab» — «Mu vaenlased — mu jooned — sulle» — «Mu salajane laimaja» — «Ja laim kirjeldab ebaõigesti — ebaõigete joontega mu suju.»

Jah, need salajased põhjused on vankumatud. Ta ei julge teda isana õnnistada:

Mu laps, ei tohi ial ma
sind õnnistada nagu isa...

Ja pole võimalik jutustada isegi põhjust, miks ta ei või seda teha, jättes vaba voli laimule ja vaenlastele. Aga mis jääb siis endale? Ainult lahkumine igaveseks. «Jää jumalaga, armas laps!»

See ei olnud enam luuletus, see oli otsekui kaugest tulevikku hüütud hädakisa.

Ta vastab talle, kuid tema hävitab muidugi selle kirja, nii nagu ta palub hävitada ka käesoleva pihumuse.

Õö. Ja ammu see oli, kui ta niisama kirjutas «Prophetinat»? Kuid need ei ole muidugi enam värssid. See on nagu laavapurse hõõguvast kraatrist. Ja kui lõpuks hakkas midagi arusaadavat tulema, siis ei olnud hoopiski see, mis nõuaks kehastamist, ja Puškin viskas sule käest.

Kuid ta istus nii veel edasi, pikk särk seljas, jalad kuidagi pistetud pehmeisse tuhvleisse, mis hoidja talle oli kinkinud. Üksainus kord siiski sirutas ta käe auku järele, et parandada pealkirja: «Lapsele». Last ei olnud veel maailmas olemas, seni vaid «liigutas väetike ta südame all»... Nii ta parandaski.

Ja see pool tundi oli otsekui iseendaga silm silma vastu seismine, ning see oli seda pingelisem, et see möödus täielikus vaikuses, mis oli sügav kui öö.

Hommikul lõpetas ta «Mustlased», tuletades meelde ka «piinavaid unenägusid».

Kord varases nooruses oli ta loomisrõõmu ülistades kirjutanud: «Kõik maised rõõmud unistustes! Poeet on võimsam saatusest.»

Nüüd oli teistsugune hetk, teised ajad ja olukorrad. Ja poemi viimased read olid nagu ohe koraanist ohe iseenese pärast:

Ja suured saatuslikud kired
meid saavad kätte igal pool.

TÜLI

Lõppemas oli oktoobergi. Ööd olid juba külmad, kuid maja veel ei köetud. Kõikjal ümberringi uinuvad metsad: puid ei olnud varutud. Pealegi ajasid ahjud suitsu sisse juba möödunud talvel, kuid pottseppi ei olnud, nende kutsumisega viivitati. Vanemad Puškinid ei võinud kannatada, et nende kohalviibimisel majas töötati: savi ja prügi, talumehe lambanahkse kasuka hais... Ja varsti sõidetakse ju Peterburisse!

Sügis astus oma õigustesse. Maja juures elanud koonakurg oli juba ammu ära lennanud. Kodulinnud kandsid loiult hoonete ümber, suled sassis, isegi uhke kakalkun oli luitunud ja halliks läinud. Ööel raiuti suurtes sügavates künades päevad läbi kapsaid ja paitikesed sõid isukalt matsutades külmi kapsajuurikaid; kapsarauad helkisid väledates kätes nagu sõjavarved. Kiire käigu juures praksusid pargis jalge all kopsed tammetõrud. Läbi hõrenenud metsatuka paisus majale lähenedes kõõgi suits, mis kõrge sambana ehku tõusis. Pikad helid kõlasid kristalselt ja venivalt, nad lendasid üle järve nagu aeglased linnud. Taevast saabus sombune, mõtlik, selle mõtlikkuse taga peitub ükselt lumi.

Puškin polnud veel riides, kui Lev ta uksele koputas. Viimasel ajal tõmbas teda eriti venna poole: varsti on arasõit!

«Jõuluks sõidan tingimata siia,» kinnitas ta iga kord, nagu iseennast selles veendes.

Ta igatses juba Peterburi järele, valgustatud võõrastetubade, lobisemise ja Aleksandri luuletuste deklameerimise järele, mille juures ta võtab kõik vaimususe ja hüüatused vastu sellise näoga, nagu oleks ta need värssid ise kirjutanud. Kuid talle ei võinud märkamatuks jääda, kuidas vend siin piinles, muutudes iga päevaga üha kergemini ärritatavaks. Ta ei teadnud talik Aleksandri salajaste murede põhjusi, kuid pidas meeles, et ta ise polnud venna suhtes ilma patuta.

«Ja sõrmuse pärast ära muretse,» lausus ta äkki

süüdlaslikult. «Toon selle ise ära või saadan Mihhailaga, kui sa ei karda.»

«Ma kardan ühte: kui viimaks röövlid sulle kallale tungivad ja su paljaks röövivad,» vastas Puškin naerdes ja oma tualetti lõpetades.

«Ah, mis nüüd röövlitest, nende jaoks on politsei. Näe, selle järele polegi vaja kaugele minna. Näed, seal akna taga.»

Aleksander vaatas ja nägi paunaga ratsanikku, kes parasjagu sadulasse istumiseks jalga tõstis.

«Milleks tema siin käis?»

«Ma ei tea... Andis isale allkirja vastu mingi paberi.»

Lev sattus korraga segadusse. Kuid võis märgata, et ta juba teab, keda see paber puudutab.

«Noh räägi: kas minu kohta?»

Ljovuškale oli kästud vaikida ning ta vaid noogutas jaatavalt.

«Nõutakse andmeid käitumise kohta?» küsis Aleksander järsult. «Kirjavahetuse kohta?»

Lev hakkas jälle kogeleva, kuid juba ta näost nägi Puškin, et ta oletused on õiged. Ta ei hakanud viivitama. On lõpuks aeg seletust saada. Seda nõuab ta.

Ja lükates käega vända, kes püüdis teda tagasi hoida, läks ta otseteed isa juurde; ka Lev läks talle järele. Tüli oli vältimatu, kuid see ei puhkenud siiski otsekohe.

Isa istus laua ääres, seljas soe hommikukuub, jalad välia sirutatud, ja kummardus mingi paberi kohale, mille ta ukse kriginat kuuldes otsekohe oma kütas kõhna käega kinni kahtis. Ta pöördus ümber ja vaatas rahulolematult sissetulijate poole.

«Ma töotan,» ütles ta kuivalt, kätt paberilt tõstmata. «Mis mood see on vajaduseta sisse tulla?»

«Ma arvan, et poeg võib isa juurde sisse astuda ka ette teatamata,» vastas Aleksander end vaos hoides. «Ja pealegi tõi mind teie juurde tähtis asi. Palun teid lõpuks luba meievaheliseks selgituseks.»

«Missuguseks selgituseks?» läks Sergei Lvovitš keema. «Missugused võivad meie vahel olla selgitused? Ma saan aru, kui sa kahetsustundest aetuna tulekad

minu juurde norus päi, ma paneksin töö kõrvale, sest ma olen tõeline isa. Kuigi sa oled mu poeg sünni järel, aga...»

Isa vaatas ta vanemale pojale otsa ja jäi vait, märkates, kuidas too kahvatas. Ljovuška seisis kõrval, tahtavasti samuti ärevuses ja kannatades.

«Jätkake aga,» ütles Aleksander ikka veel tagasihooldikult.

Isa hüppas Sergei Lvovitš endalegi ootamatult üles ja hakkas kiiresti jalgadega trampima. Ta hääle tõusis nagu viiulil nii kõrgete toonideni, et sarnanes pigem hüüamisega.

«Palun sind toast lahkuda, mind rahule jätta! Ma ei taha sinuga rääkida! Ma ei taha sind näha!»

Puškin surus hambad kokku ja muutus veel kahvatuks. Ta tahtis midagi öelda, kuid ta huuled liikusid ilma mingi hääleta. Ta astus kiire sammu isa suunas, kuid pööras järsku tagasi ja jooksis välja. Lev tahtis ta järgneda, kuid lõõtsutades käskis isa tal jääda. Isa valitses vaikus.

«Tänu!»

Ljovuška istus. Hinge tõmmates istus ka isa.

«Ma tahtsin sulle ammugi öelda... Ma keelan sul lahutamise selle koletisega! See on õudne: olla isaks pojale, kel pole inimlikke tundeid... Jah, jah... see on ehtne vördjas! Ma tegin selle endale praegu selgeks.»

Aleksander ei kuulnud sellest midagi. Otse trepilt hakkas ta talli ja jõudis vaevu oodata, kuni Nikita talle hobuse saduldab. See oli vana teenri alaliseks eesmärgiks. Ka temal tuli koos vanemate Puškinitega tulla Peterburisse ja ta nukrutses veidi möödunud päevade üle, mis nad Aleksander Sergejevitšiga koos elanud. Ta armastas vahetevahel ka lobiseda, meenutada vanu aegu, kuid praegu ei lubanud ta isale ainsatki sõna. Härra oli vihane, sellisel korral ta jäi talle ette!

Puškin kihutas otse mööda alleed ja läbi metsa hobusele. Hobune oli erk ja ratsaniku ärevus kandus otsekohe edasi. Kord oli see metsik kihutamine, kuid astus hobune, keda hoidis tagasi tugev sakutus,

aeglast sammu, tõstes kõrgele esijalad ja otsekui tam-
mudes paigal. Liikumine toibutas alati. Puškin sai
pikkamööda võitu oma vallandumata jäänud sisetur-
mist. Aga kus on väljapääs? Nendevahelist selgitamist
siiski ei toimunud. Ta võib ju ka hoopiski mitte
kõnelda, kuid siis tuleb tal oma kodu maha jätta ja ära
sõita. Kuhu? Ta on kinni seotud. Asuda Trigorskojasse!
Kuid niigi elab ta seal päevade kaupa. Paluda ülemust
et talle määrataks uus väljasaatmiskoht? Aga kuhu
siis? Ah, kas pole ükskõik!

Väsitanud kahetunnise sõiduga nii enda kui ka
hobuse ning aeglasel sammul tagasi sõites märkas ta
äkki Olgat ja Levi. Nad läksid ees, samuti kodu suunas.
See käimine polnud just päris harilik. Vend ja õde
muidugi armastasid teineteist, kuid mingit teravust
samuti tavalist lihtsat õrnust nende tunnetes polnud.
Seekord aga jalutasid nad kahekesi ja nende vestlus
oli äge.

Puškin kuulis ainult üht: kuidas Olga ebatavalisel
temale mitteomasel kombel hüüdis:

«Ta ei oleks pidanud Aleksandri kohta nii ütlemas
ja sina ei oleks pidanud temale seda lubama!»

Selge, et kõne oli isast. Armas Olga...

Olga oli tema poolt...

Ja neile järele ratsutades ning sõidu peal maha hüüa-
tes võttis ta õel tugevasti kaelast kinni ning suudles
teda põsele. See oli tormiline õrnus ja Olga värvus
roosaks.

«Ära Levi peale vihastu. Ma oskan ka ise enda eest
vastata.»

Nagu selgus, oli Sergei Lvovitš nooremat poega kui
tund aega kinni pidanud, talle kõige kõrgemas stii-
manitsusi lugedes ja Aleksandri aadressil ohtralt kõne-
teravamaid väljendusi tarvitades. Olga ei varjand
neid oma jutustuses; kui ta ärritatud oli, ei suutnud ta
midagi varjata. Lev tundis end räbalasti. Ta oli
väga kokkupõrget ära hoida tahtnud! Ta vaatas alla
kulmu vanema venna poole ega suutnud kuidagi
aimata, mis edasi saab; väliselt oli Aleksander äärmiselt
malbe ja rahulik.

«Isa ei ole täna suuteline enda eest vastutama»

Levi lausus seda maja ette jõudes sellise paluva tooniga,
nagu loodaks ta äikest lõplikult kõrvale juhtida.

Kuid vend viskas temale vaikides otsekui vastuseks
ratsutid ja jooksis kiiresti trepist üles. Hobusega jää-
nud Levi ei suutnud teda nüüd juba kuidagi tagasi
hoida. Isa ukse taha jõudes koputas Puškin tasa. Talle
näis, et nüüd on ta oma pahameele üle isand.

«Isa!»

«Nüüd ma tulen sisse loaga,» ütles Aleksander üle
lava astudes ja jäi eemal seisma; siin oli ka ema. «Seda
parem,» mõtles Puškin. «Korraga lõpp.»

«Ma pole sind vist tulla palunud,» ütles Sergei
Lvovitš mürgiselt ja kergitas oma väikese pea poja
suunas.

«Nagu mina pole teid palunud minu kirju lugeda,»
alustas Aleksander kohe ägedalt. «Oodake... ma rää-
gin teile. Ja teie olete kohustatud mind kuulama. Ma
tahaksin teie juurest lahkuda, kooselu on mulle talu-
matu. Kuid ka teid ei tahaks ma sundida... elama
koos pojaga, keda te vihkate ja kellel te ei arva olevat
mingeid inimlikke tundeid...»

Puškin märkas, kuidas isa ennast kaitstes ja talle
vastu vältes peene käe üles tõstis, kuid tal oli tarvis
sõnakohe kõik tõestada; näidates, et kõnelus Leviga
on talle teada, lõpetas ta pingutusega:

«Ei, ei! Kõike seda te ütlesite! Ma ei taha teid sun-
nida... elama koos vördjaga!»

Ta kordas nüüd seda sõna ja äkiline värin käis
temast läbi. Uuesti tõusis veri pähe ning ta ninasõõrmed
hukkusid nagu hobusel; kogu ta enesevalitsus, millega
ta oli valmistunud rääkima, kadus jäljetult.

«Aleksander, sa solvad isa!» Ja Nadežda Ossipovna
ajab ilma et oleks üles tõusnud, enese tugitoolil sirgu.

«Ta on mulle isa sündimise järgi, nagu mina olen
selle poeg sündimise järgi. Eks ole nii, isa? Vist nii te
arvestate? Kuid isad ei ole s'p'ioo'n'i d, millised kole-
dused oleksidki nende pojad!» Ta hääli hakkas helisema.
«Ma ei luba seda! Ma olen sunnitud majja edasi jääma
ja nõuan teilt seletust.»

Seda sõnu kuuldes nihutas Sergei Lvovitš, kellel
hobusest oli nagu poja poole, end koos nahkse tugitooliga

kiiresti seina äärde. Oli selge, et ta kartis midagi muud kui sõnu, ja Puškinile näis järsku, et isa tugitool oli avaramaks muutunud.

«Teie kardate mind,» jätkas Aleksander, «kuid te pole ju keiser, ja mina tuln teie juurde ilma särbita.»

«Vaiki, Aleksander!» hüüdis ema uuesti.

«Sa solvad ju monarhi!» kiunus isa. «Kus me lüümesed on?» Ja ta sirutas välja kõhetu, märgatavalt väriseva käe, püüdes ulatuda paberiteni, mille peal läikis väike hõbekelluke.

Kuid Puškin jõudis isast ette. Kahe sammuga oli ta laua ääres ja haarates vasema käega kellukese, mis sellega tugevasti vastu lauda. Kaeblik helin oli lühike ja nõrk, kellukese keel katkes. Nadežda Ossipovna tõusis püsti ja istus uuesti; ka tema oli kahvatu. Ta mõistis, et poeg vihjab keiser Aleksandri osavõtule oma isa mõrvamisest.

«Teil on siiski õigus,» kummardus poeg kergelt nende poole, saades nähtavasti enesevalitsemise tagasi. «Ta tegi seda võõraste kätega. Ehk tuletaksime meelde Kogunes ju rahvahulk ja oli õukonna õõ. Mina aga olen üks ja relvitu; ja nagu näete, on päev. Ja pealegi...» siin puhkes ta naerma, «pealegi ei vaja ma trooni!»

Kõige hirmsam selles oli ehk see ootamatu naer.

«Mida sa siis tahad?» ütles isa nõrkeva häälega.

«Ma tahtsin ühte. Teile ja emale näkku öelda vaid täielikku tõtt. Ma tean kõik.»

Ja lõplikult ägestunud Puškin hakkas välja laduma kõike, mis oli kolme kuu kestel südamele kuhjunud, et ta avaldavat vennale laostavat mõju ja õpetavat õele ateismi, rääkis nende rumalast kartusest, et tema väljasaatmine võib nad kõik hukka saata, ja sellest, kui alatu on võtta endale kohustus läbi lugeda ja võtta alla ka postilt kinni püüda kirju; Svjatogorski kloostri ülema munk Joona visiitidest, kes on tema vaimulikuks jälitajaks, ning salajastest kõnelustest temaga ja lõpuks sellest paberist, milles nõutakse kirjalikku andmeid tema käitumise ja mõtteviisi kohta...

Kuid peaaegu kõik tema vihased ja etteheited hüüatused olid määratud kurtidele kõrvadele. Esimesed

hüüatusest toibunud Sergei Lvovitš esitas naeruvärsuveni veidraid vastuväiteid:

«Noh ütles, kuidas sa siis ei avalda kahjulikku mõju õele ja õele, kui alles möödunud neljapäeval, ma lootsin neile Molière'i, aga sina tulid sisse ja ütlesid juba katkestades: «Näib, et pilv on üle läinud, tuleme Trigorskojesse!»»

Muul ajal oleks Puškin selliste süüdistuste puhul tõenäosasti naerma puhkenud, kuid nüüd ei saanud naerust juttugi olla ning ta vastas ägedalt:

«Ei, see olete teie, kes rikute Levi, ning juba põhjalikult!»

«Millega siis?»

«Aga sellega, et ka teda salaja üle kuulate: mida ma rääkisin ja kellelt need kirjad on? Kas teile pole sellest juttu, et ise lugesite läbi Rajeovski kirja? Ärge ajage naasi! Ma võin teile tõestada.»

«Kirj vedeles... Ma austan Rajevskeid... Mõned lapsed... Tühine asi. Aga sina... millal see oli?... Ah, kaks päeva tagasi! Mäletad, Nadine? Olga istus kätt ja sina lähed äkki mööda, häbi öelda, valgeis aluspükates...»

«Ja sellega rikungi õde?»

«Ja sellega rikudki õde! Samuti ka oma afeismiga.» Lõpuks ei saanud Sergei Lvovitš eitada üht: et ta oli Pešturovi ettepaneku vastu võtnud.

Puškin hüüdis pisut viivitades:

«Ma ainult mõtelda, et teie olete minu isa! Kuidas sa võis juhtuda? Teid hirmutati...»

Vanemad Puškinid vaikisid mõlemad ja Aleksander, kes oli juba pisut jahtunud, tundis, et jätkata oleks võimatu. Ta hinges valitses kibedus ja tühjus. Nii kaua ta seda jutuaajamist edasi lükanud. Lõpuks see toimus... ja mis sellest välja tuli? Mitte kui midagi! Nii nagu oleks tühjusesse rääkinud...

Enne lõplikku lahkumist vanematest kordas ta veel mõne mõjukusega:

«Edaspidi ei tohi seda enam olla! Ma nõuan seda ülen teile viimast korda.»

Ja tahtis ümber pöörduda ja väljuda, kuid nüüd, kui kõik oli möödas, kui selgitus oli läbi, osutus kõige

raskemaks just ära minna, teha lihtne pööre; jalad olid otsekui kangestunud. Pärast kõike seda ebaharilikku, mis äsja oli olnud, tundus nimelt kõige harilikum eriti raskena. Kuid Puškin pööras järsult üles ja sai sellest üle; ta väljus toast ega lausunud enam ainsatki sõna.

Levi enam ei olnud, kuid ukse taga koridoris ootas teda Olga. Ta tavaliselt kahvatutele põskedele oli levinud ere puna.

«Ma jään sinuga! Nemad ei mõista sind... Jään sinuga!» kordas ta ning ta silmad olid pisarais.

Puškin surus õe kätt; käsi oli kuum. Muide, vaevalt sai Aleksander sel hetkel millestki päriselt aru. Selgus isaga vapustas teda. Nii vähe kui nad olidki lähedased ja nii äge kui Puškin ärrituse puhul oligi, siiski oli säärane vestlus poja ja isa vahel esmakordne; sellega purunes kogu perekonna elulaad, kus häält oli kõrgendanud seni alati ainult vanemad inimesed. Vanemate vaikimine rõhus teda tumedalt ja seepärast pääses tema ängistatud rinnast kuuldavale tema kergendusohu, niipea kui ta jälle isa karjumist kuulis. Olga surus end ehmunult ta ligi, nagu kunagi varem Hannibali juures.

«Pole midagi... pole midagi...» ütles Aleksander ühe käega õde emmates, teise käe kokkupigistades sõrmedega aga niisket otsmikku puudutades. «Pole midagi!»

Oli kuulda, kuidas Sergei Lvovitš jõuga akent lahti lükkas. Tema viimane ja kõige suurem ehmatus tekkis sellest, et talle näis, nagu oleks Aleksander nad väijest poolt lukustanud. See pani ta hetkeks kangestuma ja kui see möödus, tormas ta akna juurde.

«Inimesed! Siia!» kõlas ta tugev meeleheitlik hää ja otsekohe kuuldus maja igast otsast kära ning vaikus kujutleda jooksmist nagu metsas sipelgapesas, mida keepiga torgatud.

Köögis hakiti kotlette ja äkki vaikus ka see rütmiline hää, asendudes hetkeks vaikusega, siis hakkasid kõvasti paukuma ukse: kõik tormasid nähtavale siia...

«Lähme ära!» Ja Olga tõmbas venna peaaegu vägivalt endaga kaasa.

Teel tulid neile juba vastu mõisatüdrukud, kes olid harvade visanud oma pitsid ja tikandid ning jooksid harva metsiku kisa peale, nagu joostakse häire puhul. Olga tuppa astus Puškin sisse harva. Siin oli puhtus, vaikus, pühakujud, riiulike raamatutega.

«Ega sa ei karda?» Ja Puškin lükkas akna pärani. Akna taga valitses vaikus. Seesama kohevil ja märg isakalkun, kes esimesel hommikul pärast Puškini lahkumist oli talle isa meenutanud, tuhnis sügila loidusega sõnnikus.

Puškin seisis jahedat õhku hingates ja kuulas teraselt kõiki neid hääli, mis kajasid majast ja sulasid kokku ühtseks kõminaks. Varsti aga kõlas jälle kõigist üle isa hää. Ta oli nähtavasti juba koridoris ja tõenäoliselt kätega vehkides kisendas katkendliku ja peene häälega:

«Ta peksis mind!... Ta võttis hoogu!... Ta tahtis minna, näete siia!... Ta oleks võinud lüüa, läbi peksta!»

Puškin ei uskunud oma kõrvu. Kõige tavalisem inimlik viha arguse, rumaluse ja laimu vastu võttis temas ohutu jõuga võimust. Ta unustas Olga ja hüüdis äkki «ekspressiooniga, kuigi mitte kõvasti, aknast välja kolmekordse» sõimusõna. Seda juhtus temaga harva, kuid see värskendas alati. Kuid Olga otsekui ei taibanud või ei kuulnud üldse, sest ta küsis süütult:

«Mia sa ütlesid?»

«Ah sina oled siin?» pöördus vend tema poole. «Mina palusin... Ole hea, too mulle klaas vett.»

Kui õde väljus, andis Puškin endale voli ja teda kuulis väga hästi isakalkun akna all, kes otsekohe vägeeris omamoodi. Nõnda jäigi ta Puškini ainsaks vestluskaaslaseks, senikauaks kui Olga Sergejevna vaheklauas tagasi tuli.

TRIGORSKOJES

«Keisrihärja kõige kõrgemal tahtel saadeti mind mu vanemate mõisa, mõeldes sellega kergendada nende muret ja poja saatust. Valitsuse tähtsusetud süüdistused avaldasid tugevat mõju mu isa südamele ja ärritasid ta umbusklikkust, mis on vabandata- v ta vanadusega ja hella armastusega teiste laste vastu. Ootasin tema ja enda rahu pärast paluda Tema Keisrlikku Kõrgust suvatseda mind üle viia ühte oma kindlusse. Ootan seda viimset armu Teie Ekstsellentsi eestkostmise...»

Nii kirjutas Puškin samal päeval Pihkva kubernerile Aderkasele, asudes elama Praskovja Aleksandrovna Ossipova juurde, kuni vanemad ära sõidavad või ta saatus mõnel teisel viisil laheneb. Ta oli sunnitud kuhugi elama asuma ja Praskovja Aleksandrovna andis talle rõõmuga peavarju.

Teel Trigorskojesse mõtles Puškin oma olukorra läbi ja kujutles selgesti selle täielikku väljapääsmatust. See, et isa inimeste juuresolekul oli karjunud talle oma raskeid süüdistusi, ähvardas tuua au kaotust, karu karistust. Siis otsustaski ta astuda selle meelega sammule. Sest tal ei olnud valikut.

Ta palus Praskovja Aleksandrovnat saata see palu Pihkvasse. Ossipova manitses teda energiliselt mõistlikkusele. Kuid Puškin ei võtnud nõuandeid kuulda ja sai ka Praskovja Aleksandrovna peale pahaseks.

«Mida teie tahate? Et mind areteeritaks ja vanglasse paigutataks? Kui teil hobustest kahju on; saan ma talumeestelt vankri või lähen ise jala!»

Ta oli suures ärevuses ja Aderkasele kirjutades tõusis ta vahetevahel püsti, kastis käterätti märjaks ja surus seda vastu kuuma otsaesist. Kuid nüüd, kõneledes Praskovja Aleksandrovnaga, toibus ta siiski ja palus ta käe kohale kummardudes vabandust.

«Kuidas võisin ma öelda seda lollust hobuste kohta, et teil on ehk kahju... Ajage mind ära.»

Vastuseks suudles ka Praskovja Aleksandrovna teda

kuumale meelekohale, hingates sisse tema juuste erilist lõhna. Näis, nagu oleks saabunud rahu, kuid hetk hiljem tegi Puškin jälle kära ja nõudis, et ratsakäskjalg otsukohe teele saadetaks.

Ja käskjalg saadetigi. Puškin ise andis talle üle saadetise kubernerile jaoks. Ossipova aga ei püüdnudki suunata oma tõrksat külalist tagasi hoida: käskjalg sai täpselt täpse ja range käsu. Ja see käsk oli järgmine: ära mitte rutata; Pihkvas paberiga mitte kellegi juurde minna; olla seal kolm päeva ja pöörduda tagasi ning selgitada, et hilines halva tee tõttu ja et kuberneril polnud aega, ametnikele aga ei usaldanud tähtsat paberit edasi anda; ja lõpuks, hoida seda kõike kõige suuremas saladuses. Nii tahtis Praskovja Aleksandrovna asja võtta.

Tema nõuandel kirjutas Puškin pisut hiljem ka Puškovskile: See kiri kujunes samuti ärevaks.

Jutustades toimunud stseenist ja andes edasi kõik oma väljendused, küsis ta vanemalt sõbralt: «Sinu ees ma end ei õigusta. Kuid mida tahab ta minu suhtes oma kriminaalsüüdistusega saavutada? Siberi kaevandusi ja au kaotust? Päästa Sina mind kas või kindlusest, kas või Solovetski kloostriks. Ma ei räägi sulle, mida kannatavad minu pärast vend ja õde, — veel kord: päästa mind.»

Puškinile viirastusid jälle nooruse õudused, kui teda Siberisse või Solovkisse välja saata taheti. Tookord saatis teda Karamzini abil Tšaadajev, nüüd pöördus ta Puškovski poole, kellele ta üsna hiljuti oli kirjutanud, et küll mitte veel täie avameelsusega; kuid juba tolle kirjas oli ta saatnud tervitusi Karamzinidele, nagu oleks almanes, et varsti tõuseb ta pea kohale jälle ümber...

Ta liias juba lõpetatud kirjale: «Kiirusta: isa süüdistus on kogu majale teada. Keegi ei usu, kuid kõik arvutavad seda. Ka naabrid teavad. Ma ei taha nendega seletada — otsusta ise, mis saab, kui asi jõuab valitsuseni. Kohtu korras isa laimu tõestada oleks mulle hirmus, ja minu üle ei olegi kohut. Olen väljas-

pool seadust.» Ja alles kõige lõpus teatas, et ta on kirjutanud ka kubernerile.

Praskovja Aleksandrovna kaotas neil päevil oma rahuliku maainimese une. Ta kaalus tekkinud olukorda igast küljest ja otsis sellest väljapääsu. See oli palju raskem kui mistahes keerukas majanduslik probleem. Üht ta ei kahetsenud: et pidas kinni kirja. Andnud Puškinile nõu Žukovskile kirjutada, kirjutas ta ka ise temale, kuigi polnud temaga tuttav.

Selles kirjas rääkis ta Puškinist kui inimesest, kes «enne tegutseb ja pärast mõtleb», Aderkasele saadetud palvekirja kohta aga, et «tegin kõik, mis suutsin, et sellesinatse tagajärgi ära hoida». «... Aidake teda seal, kus te olete; mina aga, kasutades ta mõningat sõprust ja usaldust, püüan kui mitte vulkaani kustutada, siis vähemalt juhtida laava tema jaoks ohutute teed mööda...»

Oma plaanidesse Puškini kirja suhtes kubernerile pühendas ta ka Levi, kes lõpuks ära sõitma asus, kuu oli saanud teenistuskoha Peterburis. Ka Aleksander käskis vennal tingimata Žukovski juurde minna. Venna ärasaatmiseks ta koju minna ei kavatsenud. Nad otsustasid, et Lev sõidab Trigorskojst läbi.

Saabusid ootusepäevad, kuid Puškin ei lakanud töötamast. Lev viis trükkimiseks kaasa «Onegini» esimese peatüki ja Puškin seadis korda oma kommentaari. Pjotr Abramovitši külastamise mulje all kirjutas ta nüüd oma vaarisastki, mainides ka Lagani, kes vennale järele oli ujunud.

Neil ärevail päevil mõtles ta endiselt ka põgenemisele, isegi ehk rohkem kui kunagi varem: see rahus ainsa löögiga puruks kogu sõlme. Kuid imelikult kolle nende mõtetega, mis olid muutunud juba tävalisteks ja peaaegu alalisteks, kaasus nüüd mingi kõhklus.

Nii kirjutas ta vennale jumalagajatuks:

Ma põlgan etteheite vada
ja lähen, tühi südamest,
et kodutolmu raputada
saaks võõrsil reisiriidetelt.

poeedi pagu õnnista.

Ja siinsamas märkis äkki väsinud käega iseenda kohta:

Ta üle teine taevas kumaks,
jääb kurvalt — — — hääletumaks,
ja kustub võõrsil üksinda.

Suu oli muidugi ka isiklikku: lõigata endal läbi igasugused võimalused kunagi kohtuda... Kirglik igatsus tema Elise'i mässas temas vahel samasuguse jõuga nagu kange tuul metsas, kui ta Hannibali juurest läbi tuli. Pagendus ja tüli isaga, sõpruse kokkuvärsimine, lahusolu armastatud naisest — kõik see tekkis vahetevahel hetkelise mõtte isegi enesetapmisest. Oli temaga olnud juba kord Peterburis, kui krahv Fjodor Ivanovitš Tolstoi-Ameeriklane levitas tema kohta kuuldusi, et teda olevat kutsutud Salajasse kantsleisse ja seal läbi pekstud. Ta tuletab seda ka meelde, valmistudes duelliks laimajaga... Aga kui ta siis oleks seda teinud, oleks ta sellega ainult kinnitav kuulujutud õigeks tunnistanud. Kas polnud ta praegu osalt niisamuti?...

Kuid peale selle oli ka midagi muud, mis ei lubanud tal endaga nii toimida. See oleks olnud ehk kerge seal, Peterburis, kus ta isiklik elu kees ja vahutas kogu peekris; seal purustati mõnigi kord joomingute ajal selliseid peekreid, kuulates klaasi lõbus-kurba klišöö... Nüüd hoidis elu ise teda tugevasti kinni, ta oli temaga seotud tuhandete niitidega, eelkõige aga oma tööga. See tundus kergena mõnikord ka Lõunas — võtta samm ja sõita kaugele oma lahkuseta kodumaast. Kuid juba siis jäi ta oma luuletuses «Merele» sügavasti mõttesse: mida leiab ta piiri taga? Ta oli juba kirglikult tahtnud reisida koos oma sõbra Tšaadaeviga, keda ta tõeliselt austas, nagu võib-olla mitte keegi teist, ja nüüd kujutleski ta seda keelatud reisi. Kuid tuleb sõita otseteed Tšaadajevi juurde... Kuid kas on reisida ja iseasi on isamaaga igaveseks hüvasti jätta. Mida hakkab ta seal tegema? Ta viiks endaga kaasa vald võitluse paatose, mis siin on aheldatud; kuid ka seal, — kas ei kõlaks see tühjuses?

Ta ei tahtnud ennast sugugi piirata. Võitluse stiilia,

ja nimelt poliitilise võitluse stiihia nõudis vabadust avaldumiseks, kuid ta ainus mõõk on ju sõna, värssid. Ning ta mõtles, kas tal olekski võimalik maha jätta isamaad, kiskuda end lahti kõigest kodusest ja armsast, kas ta sellega koos ei kisuks juurtega välja ka oma loomingulist elu? Ja kas see isamaagi, mis võib-olla on tema vastu olnud karmim kui enne, ei hinga samal ajal siiski kuidagi soojalt. Ning kas on see küsimus lahendus: lahkuda isamaalt, kui see avarus ja aimatus töövaikus kutsuvad teda keskendatud ja suure loomingu juurde?

Kuidas oli veel vaja kõiges selgusele jõuda! Selgusele jõuda tähendas aga Puškinile: mõtelda tööprotsessis; ja mõtelda nimelt kujunditega.

Kõik see ei kerkinud muidugi korraga ega täielikult teadvusse: teadvus oli veel liialt tegevuses terava võitlusega, selle hingelise kõleduse ja korratusega, mille üksteise otsa nagu pilved kuhjusid armukadedus ja kahtlused, tagakiusamise kibedus ja mõrkjad mõtted kuulsusest ning naise armastusest, isa solvangust ja lahendamatu konflikt... Selline oli ta «igavus». Kust sügavamal, otsekui maa sees, kust vaevalt idanemas terad veel valguse kätte polnud jõudnud tungida, oli juba eelaimus loominguküllastest päevadest.

Oli sügis — aeg, mil Puškin eriti palju töötas; aeg, kui kuum suvi asendub juba külmade tuleku mälu guga; nii oli ka temal: läve ees oli juba üksilduse valkus, tulvil tormilist siseelu. Ja kahe stiihia piiiril, mis käivad kaasas igasuguse loominguga — tunnete ning mõtete sisemise tule ja külma selge meisterlikkuse piiiril — oli midagi sarnast sellega, kui aken algul higitas, ent hiljem külma hinguse mõjul kattub troopiliste lihtsustriiga. Seda kujude rahulikku tekkimist ja valdamist, milledesse tungib mõte ja elu, tajus Puškin juba nüüd täiel määral, vaatamata oma mittepaiksele elule.

Nii voolasid juba nüüd «Onegini» avarasse jõusse ta võitlusind ja elevus. Ja imelik, siin oli otseselt vabam hingata, ning tahtmatult vähendas ta oma vaba nööri pinget, mis muutis ta üksildased rünnakud juba sarnaseks noole lennuga.

Neil kuumadel maaelu päevadel viskas ta pahasti

ja satiiiri armsate tütarlaste kohta, kes teda ümbritse-

Nüüd sinuga ma päevi jagan,
mu lage Pihkva kubermang.
Su preilid talumatud aga, —
kas saan ma olla nende vang?

Teda stroofi ta siiski ei viitsinud viimistleda ja üldse hakkas tal talumatutest preilidest kahju... Ja mis tal rääkida: oli ju hetki, kui nad näisid palju armsamana.

Muide, kõik ümbritsev muutus «Onegini» stroofide otsekui episoodiks, ja kerge huumori hingus hakkas värsside kohal nagu tuuleke. Nii meenutas ta meelaminnas ka sedasama Tolstoid-Ameeriklast, kellega kohtumiseks ta valmistus, tulistades püstolit peaaegu igal hommikul; nii meenutas ta ka omakseid:

Hm! hm! On's teie omakseile
ehk tuska teinud haigused?

(Tõlkinud B. Alver)

Ja jutustades, kes on «omaksed» ja kuidas neid tuleb kohelda — «neid külastada jõuludel» — ütles ta neilegi hüvasti kergelt, tigiduseta:

Et uuesti siis unustada
nad võiksid meid... Jah, olgu nad
veel kaua-kaua kõbusad!

(Tõlkinud B. Alver)

Haljatlervaid ridu pühendas ta ka Vorontsovale, armastatud piinajale. Armastus on küll kindlam sõprusest ja usulusest, kuid ka tema pole vankumatu:

Truul naisel tuleb rõhk panna
ka sellele, mis arvab mees...

(Tõlkinud B. Alver)

«Onegin» kees, ajas üle äärte ja sädeles ning oli sama avar ja mahukas kui järved ja kogu silmapiiri vete, metsade, põldude ja nende kohal laiuva

taevaga. «Oneginist» rikkam ja ümbritsevast maailmast avaram oli vaid Puškin ise. Tema oli kõik see ja ulatus veel sellest kõrgemale; veel enam: ta ootas tõusta kõrgemale ka iseenesest.

Puškin ootas iga päev käskjala tagasitulekut Pihhivast, kuid oma päevakava ta peaaegu ei muutnud. Ta Trigorskojes töötas ta lõunani, käies vahel vaid püstolist tulistamas (jahil ei käinud ta kunagi ja ootas käsitseda ainult püstolit), pärast lõunat ratsutas, õhtul lobises koos teistega või mängis kaarte, kuulas muusikat ja laulu. Ilm oli pidevalt halb.

Tuli püsis kõigi silmade ees nagu lahtine haav, kuid majas välditi sellest kõnelemist. Oma teistesse mõttesse aga ei pühendanud Puškin kedagi ja Praskovja Aleksandrovna üksi teadis üht-teist või aimas midagi. Temaga kõneles Puškin üldse usaldavamalt ja tõsisemalt kui teistega: võib olla, et kõigist mõisa härrade majas elavaist naistest oli üksi temal rikkalikult loomulikku mõistust. Juhtus, et Puškin vestles temaga tuliselt ka kreeklaste ülestõusust, Ypsilantist, vaiksuse sammudest, tsensuuri põhikirjast (ta kirjutas parajasti värssides läkitust tsensorile), isegi Krimikast ja sõpradest, keda oli seal leidnud.

Ajuti need vestlused vaibusid. Kuid peaaegu iga päev tuli Puškin tema juurde lobisema ja meelt lahutama. Praskovja Aleksandrovna oli rõõmus, et Puškin ei räägi enam kindlusest ega isast. Võib-olla läheb ka veel kuidagi hästi! Vanemad Puškinid olid ta peaaegu pahased, ta teadis seda, kuid üldse ei võtnud ta neid väga tõsiselt: osalt valmistasid nad talle nalja ja oskamatusena majapidamise alal ja oma alalise rõõm tatud elevusega. Kui vähe sarnanes nendega Aleksander! Ta oli täiesti lihtne ja siiski — kui isesugune!

Ta oli lihtne. Viimasel ajal ilmnes nende vestlustest isegi erilist laadi intiimsus. Sageli kõneles ta nendega temaga millegipärast lastest, ja mitte ainult lastest, vaid ka sünnitusest — selle raskusest ja kuidas see üldse kulgeb, isegi tähtaegadest ja pärivusest: kui tihti laps isasse, ja kes sagedamini. — tüdrukud või poisid.

Kõik need olid pudemed ta salajastest mõtetest. Laps ja ema tekitasid ta kujutluses ikka veel ärevust.

See polnud ta kunagi sellistest imelikest asjadest mõelnud ja üldse oli mõte lapsest tema jaoks esmaselt isiklikuks küsimuseks.

Enne tema kohta ebatavaliselt mõtles nüüd Puškin kaheksateistkümnendast lastest (kõik need olid tüdrukud): Sophiam — vaeslapsel, oma lemmikust — väikesest kreeka tüdrukust, kelle isa langes võitluses türklaste vastu Kulušanõ aleviku juures, ja Gurjeva tüdrukukesest, kes haigestus raskesti just enne tema ärasõitu Odessast; ta Veera Fjodorovnal küsis ta tema laste tervise üle, keda vürstinna oli viinud Lõunasse ravimisele. Tõsi, ta, seejuures ta osalt kavaldas. Nadenka Vjazemskaja hüüdis ta juba Odessas *Milie*, see harmoneeris temaga milenkaja, nagu ta emale seletaski, kuid ta oli ka lühendiks sõnast *mylady*, nagu ta tagaselja Varontsovat nimetas. Veera Fjodorovna paljastas seal tema ta kavaluse, ja *Milie* tervise järele küsides ei kahelnud Puškin sugugi, et ta mõistab väga hästi selle küsimuse kaheksateistkümnendast mõtet... Sellised tingimused ja poolvihjed olid nende kirjavahetuses tavalised.

Puškin töötas hommikul nagu tavaliselt ja noored, kes igav hakkas, läksid seenele. Kuid täna tal töö ei olnud — ta ootas, et Lev, kes täna pidi pealinna minema, temaga hüvasti jätma tuleb. Ja üldse olid ta mõtted laokil. Millegipärast meenus talle kogu aeg Krimijov. Kuidas ta harjus ära selle linnakesega! Sageli tundis ta puudust ka Inzovist. Temaga polnud olnud mitte ainult anekdoodid tema sealse elu-olu kohta ja isalikud aretid; ja mitte ainult soojus ning sõbralikkus, mida hoovas sellest rahulikust ja puhkusest, suvist päikeseloojangut meenutavast inimesest. Ta oli ka oma filosoofilist ja moraalist laadi mõtte ring. Kaheksateistkümnenda sajandi lõpu vaimse ideede õilsus oli temas läbi põimunud erilise hingelise soojusega. Ja ta oli ustav sellele, milles ta uskus. See oli vist ainus inimene Puškini tuttavate hulgas, kellel ei olnud majas ainsatki pärisorjast teenijat, — kõik olid vabad palgalised. Puškin vestles temast sageli Praskovja Aleksandrovnaga, ning

ka praegu tõmbas teda oma külalislahke perenaise poole.

Ta otsekui aimas. Temal ei edenenud kirjutamine. Praskovja Aleksandrovnal ei edenenud töö. Praskovja Aleksandrova istus võõrastetoas üksinda. Töö lebas ta kõrval lauakesel, kuid käed olid tegevusetu. Kogu majas valitsev vaikus viis mõtlikkusele. Kuidas ta küll aimas sisse astuda!

Puškin tuli sisse, vaikis pisut, astus mõne sammu ja jäi eemal seisma.

«Nii see on: mõnel on raske isaga, aga temal on väga raske ilma isata. Kui mind nii-öelda üle anti Inzovile Vorontsovile, rääkisin ma lahkumisel temast Ivan Nikitišiga, et see teda ära ei unustaks ja aitaks.»

«Teie mõtlete ikka sellest oma plikakesest, Sophianosest?»

«Aimasite õigesti, temast. Noh, aga kellel on isaga raske?»

«Seda ma juba vist küll ära ei aima,» naeratas Oskopova mitte ilma kavaluseta.

«Imelik asi,» ütles Puškin toolile istudes ja käsi polve vahele rippu lastes. «Vanakestest ja lastest mõlen ma kuidagi ühtemoodi. Ka looduses on algus sama nane lõpuga, koit ehaga.»

Praskovja Aleksandrova katsus algul jätkata vestlust isast, ta tahtis väga, et kuidagi toimuks leppimine, oli ju ka Sergei Lvovitš lähedal sellele, et teda vana meheks võis nimetada... Kuid Aleksander Sergejevitš lõpetas nii ootamatult! «Koit ja eha», hommik ja õhtu — see on nagu raam, mis mahutab enda vahel kogu elu. Tahtmatult mõtles Praskovja Aleksandrova ka endale, temagi tunneb vahetevahel juba selli õhu hingust... ja mõnikord ei ole see temale kerge. Aga näe, tema, noor mees, saaks nagu kõigist eluigast aru... Missugune inimene! Praskovja Aleksandrova imetles Puškinit.

«Ja tema, Ivan Nikitiš, andis mulle mõtte: tüdrukute tuleks viia Peterburisse, Smolnõisse. Noh, see oleks tore, külastaksin teda seal... Sest kunagi olen ka minna jälle Peterburis! Ma kirjutasin temast ka Zukovskile.

... Odeßast, kevadel. Ta lubas küll asja korraldada, kuid lõpetas nõuannetega mulle enesele...»

«Moraali lugemisega?»

«Kivadike, muutu inglise!» Nii kirjutas ta mulle.» Mõlemad hakkasid naerma.

«Fos! küll, see oli just enne mu nimepäeva. Kuid ma kirjutasin temale sellest veel ka siit, alles hiljem. Loodan, et ta lõpuks siiski Maria südant liigutab...»

«Te nimetate juba keisrinnat ennast lihtsalt... nimepidi.»

«Aga mis siis, ka tema on naine,» naeratas Puškin. Ja vähehaaval sattusid nad lobisemishoogu. Puškin muutus ja muutus rõõmsaks. Juba eile olid nad ajakirjaks hakanud arutama oma sugulust. See sugulus oli väga lihtne: Praskovja Aleksandrova õde Liisa, kelle juures oli terve suve külas olnud ja sealt otse Tartusse venna juurde sõitnud teine poeg Mišenka Karpov, oli abielus Jakov Issakovitš Hannibaliga, Puškin vanavanaonu pojaga. Kuid Puškin tahtis nähtavasti oma meelt lahutada ja hakkas nagu eilegi enda poolt arutama kõrvalisi nimesid, minnes nendega sassi, muigati nimme, kuid osalt ka nagu tõsiselt. Siis räägiti Kiriinjovist: kuidas Jekaterina Hristoforovna Krušinskaja (kelle juures elas tüdrukuke Sophianos), ise ühiskondliku instituudi kasvandik, oli kinnitanud, et ta kuulsast Comnenade valitsejasoost. Nad lobisid ja naersid mõlemad, nagu poleks mingeid raskeid sõnu olnudki, ja Praskovja Aleksandrova ei olnud enam mingile oma õhtule ega päikeseloojanguks...»

Mõlemad olid muutunud paremaks. Tänane päev oli rõõmne ja päikesepaisteline, mitte enam muutlik. Ükskord oli isegi avatud ja sealt paistis sügiseselt lage ja koidu raagus aed. Puškin tundus sel põhjamaisel taustal isearanis eredana. Näis, et lõunamaise suve kuumus hingab läbi tema tõmmu naha, ehkki peidetult, kuid võib-olla just seetõttu eriti kuumalt ja täielikult. Praskovja Aleksandrovnal oli siiski õnnestunud teda mõneminutiliseks panna! Aga kui Puškin hakkas meenutama,

kuidas teda olid tüüdanud platsindad ja kaimakid kõigi Kišinjovi sõprade juures ja kui head vene lõun söödi Krupenskite juures, virgus Ossipovas perenaine.

«Kas te külmaseeni koorega armastate?»

«Jah-ah, miks mitte...»

«Ma saatsin nende järele vankri ja kaks suurt kotti. Tahate, lähme vastu?»

Kuid samal hetkel kostis terrassilt noori tütarlast hääli ning naeru ja kohe jooksis ka sisse Jevpraksia.

«Emake, ema! Puškin!... Kui tore oli meie jalutuskäik!» Ning ta hakkas end kerge seeliku lenneldes mööda tuba keerutama.

Tüdrukud aina õhetasid, olid lõbusad, rõõmustades et olid saanud palju seeni ja leidnud otsekohe ema Puškini. Anna astus emast mööda otsejoones tema juurde ja ulatas talle kimbukese viimaseid sügislehti, siin olid kaks kõhnukest rukkilille, kukekannu köömen, valge ristikhein ja peotäis kummeleid.

«See on teile.»

Annal olid vaiksed päevad. Seni polnud veel mingi romaani tekkinud, kuid ta oli õnnelik ja kuidagi rahul, et Puškin elab nende juures ja magab nendega ühes katuse all. Ema hammustas rahulolematult huult nagu läks karmimaks, kuid sel hetkel muutus ta äkitselt pisut kahvatudes, tõeliselt kauniks. Puškin heitis ta poole tähelepaneliku pilgu, kuid võttis tütrelt lühikese vastu.

«Aga mis mina teile valmistasin!» ütles Jevpraksia sosistades ja tegi ülinaljaka näokese.

«Aga kus on seened?» küsis ema end tagasi heites. «Me hilineme nende valmistamisega lõunaks. Aleksander Sergejevitš armastab neid.»

«Oh... külmaseeni on terved koormad! Näe, palju!» Ja Jevpraksia hoidis veiderdades käsi kõhu juures ja isegi õõtsutas ennast: sedavõrd raske oli tassida.

Õuest kostis parajasti vankri loginat. Seal istus Valerian saagi juures, valvates seenekorve. Ta oli värvorukael, kuid vaatas ka peremehelikult varanduse järele.

¹ Kohalikud rahvustoidud. Tõlkija.

Puškin tänas Annat lillede eest, kuid õieti teadmata, mis nendega teha, asetas nad pooleldi hajameelselt aknalauale. Ent temas üha suurenes see uuesti kättevõidetud kergendustunne. Ilus sügisilm, mis oli vanaale järgnenud, mõnus päikesepaiste läbi avatud akna, noorus, kes tõi kaasa metsade lõhnu, — kõik see hahutas nagu tuulepuhang tema salajaste mõtete kibeduse. Tahtmatult tajus ta läbipaistvat selget sügist ja kinnast maa peal, ja tore oli hingata seda päikeselist jahedust.

Mõlemad õed olid väga armsad, ta naeratas neile, kuid seejuures silmitses ka Alinat. See tütarlaps äratas temas alati kujutlusvõimet. Puškin nokkis teda otsust, juhtus, et nad koos naersidki, kuid ta tundis selgelt, et tema juures tal edu ei olnud. Nii ka nüüd — kahulikkuna, tasakaalukana, tõmbas Alina teda kummalt enda poole. Pikast käimisest ja vaigulõhnalisest õhust õhetas Alina nagu teisedki, ja kuigi ta harilik kahvatus talle sobis, muutis naha alla tõusnud veri ta veel kenamaks ja sugugi mitte külmaks, — vastupidi... Nüüd oleks õige hetk läheneda, kuid Puškin tundis tuttavat argust. See oli alati ehtsa tunnetatuse tunnus... Ja ta ei võidelnud selle vastu.

Praskovja Aleksandrovnale ei jäänud märkamata tema salajane häbelikkus, mis peaaegu milleski ei väljendunud. Ta erutus ka ise ja... armukadetses. Teda häiris märkamatult omakorda Jevpraksia kogu oma uudishimu värskusega.

Nüüd kostis terrassilt kellegi ähkimist ja uksele ilmus korv, selle järel Valerian. Poisike meenutas toimekat õnnet, kes tõukab enda ees tohutut raskust. Ta liha-olud olid pingul, põsed lõkendasid. Ta polnud kärsinud minna, ning ema ees kiidelda tahtes, kuigi talle võis minna saada ema tõrelemine, oli ta ikkagi ühe korvi ümber üritanud. Korvi sanga vahel oli tal tohtu suur kimp pühakaid sügislehti: vahtra- ja haavaoksakesi.

Otsekohe unustas Jevpraksia oma tähelepanekud, tahtis okstest buketi ja ulatas selle sügava ning kentatava reveransiga Puškini. Puškin embas teda ühes kätt nende okstega.

«Noh, nüüd olete minust kindlasti tüsedam!»

Puškin nokkis teda sagedasti ta tüseduse pärast. Hetkeks lähenesid nende näod jahedate okste varjus rohkem kui seda kõrvalt võis näha... Kuid see juhtus täiesti kogemata ja lihtsameelselt.

Näis, et nõnda lõdvenebki toas tekkinud kerge pinget, kuid äkki astus esiplaanile Valerian. Kui kõik olid ametis õrnade, ent tihkjate jahedate seente imetlemisega, paiskas poiss Puškinile otse näkku — täiskasvanute sügavaks ehmatuseks:

«Aga meie kohtasime metsas Sergei Lvovitšit. Ja Sergei Lvovitš kõneles meile...»

«Valerian, ära luiska!» ütles Anna talle karmilt.

«Ma ei oskaks niimoodi välja mõelda. Kõik kuulsid, kui ta ütles...» Poiss vaikis, hoides härjavärsi kombel pea all, ja hakkas üksisilmi oma jalgu vaatama.

«Noh, mida siis?» küsis Puškin süngelt. «Mida siis nimelt ütles Sergei Lvovitš metsas oma naabritele?»

«Te teate seda isegi!» Ja punetav, põrnitsev Valerian ütles silmi tõstes kiiresti: «Et te sündsusetult vehkisite kätega... ja kuidas te julgesite...»

«Noh, tead, aitab!» katkestas teda Puškin ja pöördus akna poole; oli näha, kuidas tal kõrvad punaseks läksid.

Nii siis, hoopis lühike hingetõmme; äge tüli taastavallutas uuesti ta meeled ja süvenes. Ning et see teadvus rhabas järsku, rahu hetkel, siis oli selle mõju eriti terav. Puškin liigutas otsekui valu käes õlgu ja pigistas allavajunud käte sõrmed kõvasti kokku.

«Mis sa näpistad? Tola!» karjus Valerian järsku Zizile; kuid ema vaatas poisi poole sellise pilguga, et too otsekohe vaikis.

Siis ütles Alina keset üldist piinlikku vaikust rahulikult:

«Teie isa palus edasi ütelda, et teile on kiri. See on tema käes.»

Puškin pöördus ägedalt ümber. See veel puudus! Aga mis siis, kui see kiri on Vorontsovalt? Ja see on — ta käes! Ja kuidas seda temalt kätte saada, kuidas üldse olla pärast kõike seda, mis nende vahel toimus ja kestab? Jah, isa polnud lõpetanud oma meeletut hõõsemist.

Kuid kohtas Puškin kogemata Praskovja Aleksandrovna pilku. Puškinit hämmastas, et too seisis käsipõsaga nagu talunaine, kes poega nekrutiks saadab.

«Ma lähen,» ütles Puškin ja suundus terrassile.

Ta oli niivõrd erutatud ja oma süngete mõtete võimuses, et ei öelnud isegi head tervist. Kuid uksele pöördudes ta ümber.

«Kuulge, võib ehk teie vankriga?»

«Muidugi...»

Praskovja Aleksandrovna oleks tahtnud teda peata, küsida, kas ta tuleb neile tagasi, öelda, et ta ise annab kedagi kirja järele... kuid ei sõandanud. Puškin oli see pinget, mis ajuti muutis tummaks ka tema noor teenri Nikita.

Harvases vaikuses väljusidki kõik teda saatma; kõik, ka Alina. Tema jäi võorastetuppa, istus klaveri taha ja hakkas «Harakat-varast» mängima. See oli Puškinile tuttav stseen, kuidas sõjaväest põgenenud soldat hakkab salajasele kohtamisele tütre juurde ja kuidas see tüdruk juures, kes prillid on koju unustanud, ette hakkab isa areteerimise käsku, muutes isa tundemärke... ta polnud kuidagi otseselt seotud Puškiniga, kuid ta polnud mitte ainult muusika eest polnud Puškin ta hüppas kiiresti vankrisse.

Kuid mitte ainult muusika eest polnud Puškin Alinale tänulik. Talle oleks üldse olnud parem, kui ta keegi teda saatma poleks tulnud. Talle oli piisavalt et mingi osake tema «minast» sai nagu nähtavaks. See tunne oli ka puhtfüüsiline nagu siis, kui kokkuminas viibides ilmneb, et oled rietatud liiga kodumaa. Kiiremini silmist kaduda!

«Kas lõunaks tulete tagasi?» julges Jevpraksia järsku küsida.

Puškin heitis vaid käega:

«Ei te!»

Vanker hakkas kolisema ja kadus varsti silmist Vorontsova linuse künka taha. Oli veel näha vaid, kuidas äge seg-ajalt püsti tõusis ja kätega vankriredelitele nagu võiks see sõitu kiirendada. Jah, ta oli äärmiselt äärmiselt — kui eriline!...

«Muidugi pöörde kõik seal veel võib võtta!» mõtles

Praskovja Aleksandrovna endamisi õhates ja vastas sisenenud Anna Bogdanovna küsimusele, mis seentest teha, lühidalt:

«Marineerida!»

Mis nüüd veel lõunast!... See poja eelseisev kohtumine isaga erutas teda väga. Ja just täna peab käskjala Pihkvast tagasi jõudma... Aga kas ainult see? Väiklase armukadedus oma koduste suhtes möödus, kuid Puškin ilmest oli ta mõistnud, mis kiri see on... — ta ei tahtnud täpselt aimata, kuid igatahes naiselt, keda Puškin kirglikult armastab... Veel enam, järsku oli ta täiesti kindel: selles romaanis oli midagi lõplikku! Ta ei tahtnud ka Annaga kahekesi jääda ja läks otseteed kooli. Isegi Jevpraksia, ka tema oli kuidagi vait jäänud. Puškin kutsus Valeriani lepituseks endaga kaasa parki tammestõrusid korjama; väsimus oli talle tundmatu.

Rossini puhtad helid täitsid õhku. Anna seisatas veidi pisut üksi ja läks vaikselt võõrastetuppa tagasi. Ta ei läinud kaugele. Ka uksest oli näha: aknalaua lühike mahajäetud peotäis lilli, mille Puškin oli sinna jätnud. Aken oli avatud; nagu kevadel laskus neile lilledele hõõsklane liblikas ja lendas jälle vabadusse. Kuskil aga kühinas Puškin praegu töövankris...

Mängides kuulis Alina selja taga tagasihoitud summist ja terrassi suunas ruttavaid samme. Kuid ta ei vaadanudki Anna poole. Ta mõistis niigi kõlke, mis ümberringi toimus. Ta vaid sulges hetkeka silma ja ohkas vaikselt ja mängis edasi.

Puškin aga lausa hüples rappuvas vankris, kuid tunnete segadus oli nii suur, et ta vaevalt rataste põrget mürinatki kuulis.

Maja lähedusse jõudes ei käskinud Puškin hoidjat enam jooksmata ajada ja vankrirattad hakkasid otsest haledalt logisema. Sellest kostis korraga selgesti isa hääl. Ta rääkis kellelegi vihaselt.

«Mitu korda ma sulle seletan, et on vaja vaadata. Aga sina ajad ikka oma juttu. Nii on parem sõrme tõsta! Aga kiri on tähtis... ja ametlik.»

Puškin nägi lõpuks isa. Sergei Lvovitš seisas tema ja näitas hoidjale, kuidas hanel on suled kõverdunud

paremas tiivas ning kuidas on need kõverdunud vasemes ja miks ainult vasemas tiivas on kirjutamiseks sobivad suled. Puškin taipas sedamaid, alles vankril istes, kõneluse sisu. Ta ise neid hane peensusi ei tundnud ja pidi endamisi muigama. See vist lõdvendas ka mõni pinget temas.

Hoidja, kes Sergei Lvovitšit väga tähelepanelikult kuuldas, pöördus korraga vankrilogina suunas; silmanud, kes istub vankris, lõi ta käsi kokku, jättis vanahärra hõlmapalka ja jooksis nooruslikult oma kallile kasvandikule vastu. Siis nägi teda ka isa, kuid ei liikunud paigast, ta ootas, et poeg tervitaks esimesena. Nii nagu ta ka oodid asetatud, nii nad jäidki — dekoratiivselt.

Puškin hüppas liikuvalt vankrilt kergelt maha ja haaras hoogsalt hoidjal käega ümber sooja kaela:

«Memmekene, tere! Mis, kas tapsite hane?»

«Aga noorhärrale tee kaasa. Täna õhtu eel, tead, läheb välja.»

«Kuidas, kas tõesti täna?»

Puškinil tuli mõnikord ette selliseid veidrusi. Ta teadis väga hästi venna ärasõidust, kuid tegi näo, nagu ei teaks.

«Täpselt nii, et täna,» vastas hoidja kiirustamata.

Temaast hoovas kodust soojust ja hubasust. Sügise õhu olid tal vatitopikesed kõrvades. Ja kui Puškin kuuldas, sosistas hoidja talle kõrva:

«Kas päriselt?»

Puškin taipas otsekohe, kuidas hoidja tema järele oli astunud, kuid ei vastanud midagi, pöördus isa poole ja kummardas talle eemalt. Sergei Lvovitš aga oli endiselt araootaval seisukohal; ainult muutis käte asendit ja hoidis nüüd rinna kohal mõlema käega tugevasti kummikukuu revääridest kinni.

«Tere, isa. Kuulsin, et teil on minu jaoks kiri?»

«Isa ootab sind juba mitu päeva,» vastas isa. «Kuid pole ju kodu... Oled külas!» Ja kuiva suud mailas lisas: «Kiri on väga paks ja isegi valguse käes ei paista midagi läbi. Ainult nuusutasin: lõhnaõli pole...» Ta liigutas nüüd paremat kätt ja tõstis pikad sõrmed nina juurde.

Siis Sergei Lvovitš oli alati suurel kõrgusel! Eks kat-

sugu poeg midagi vastata! Pole nii kerge. Kuigi oled poeet, aga sinugi jaoks on see nii peen, et võib-olla pole millestki kinni haarata!

Kuid pojal polnud mingit soovi sõnalahingusse astuda ning ta lihtsalt vaikus; vanemale Puškinile oli see ainult pool võitu.

«Lähme, saad oma kirja kätte,» lausus ta pisut ventades tolle õpetliku karmusega, milleks teda kohustas ta seisund, vabastas lõpuks hommikukuu küljest ta vasema käe ja suundus tubadesse.

Puškin ei rutanud talle järele. Ta ei olnud oodanud sellist kohtumist isaga. Sergei Lvovitši juures polnud märgata piinlikkuse varjugi ega temale nii omast raskust. Ta nagu tundis enda all mingit uut pinda. Ja mis kiri see on, mida ta kavatses kirjutada ja milleks oli vaja isegi erilist sulge?...

«Ka teie emake kurvastab väga,» lausus hoidja, lüües sobiva hetke. «Näe, vist tulevadki ise.»

Ja tõesti, Nadežda Ossipovna ilmuski häält kuuldes. Tal oli seljas kodune sametjakk, pea oli katmata. Puškin vaatas talle otsa ega tundnud oma südames pahameelt.

«Noh, tule, tule lähemale!» ütles ema ja heitis pilgu hoidjale. «Kuhu sa kadusid? Või on naabrite mees midagi omast magusam?»

Puškin suudles ta kõhna tõmmut kätt.

«Noh, nüüd on hästi. Aga müüdi oleksime hõlpsasti peale siin Olgaga üksi. Noh, kuidas on, ega sa emaga kätega vehkima ei hakka?»

«Ma pole ju vist vehkinudki.»

«Ei, ei, see pole hea,» lausus Nadežda Ossipovna. «Võimatu oli täpselt aru saada, kelle kohta nimelt oli tagasihoidlik etteheide käis. «Hoidja, mine ütle isale Sergeiževitšile, et vend tuli teda saatma.»

«Lev pole neile näidanud,» mõtles Puškin. «Nad ei teagi...»

Kaks päeva tagasi oli Puškin Levile ette lugenud oma kirja Žukovskile, Lev kirjutas selle ümber ja ütles, et näitab vanematele, et neile on vaja teatada, et see on oia aitab see kaasa lepituseks... Puškin mõtles, et järele ega olnud vastu. Ja nüüd... mitte midagi!

Kuid samal hetkel sirutas ema, kes oli oodanud, kuni hoidja ära läheb, kuidagi eriliselt käed välja ja pani need talle õlgadele. Vanast jakist hõngus Puškinile lapsepõlve, Moskvat ja talve. Ta tõstis silmad ema poole ja nägi, kuidas ema näojooned väratasid. Nadežda Ossipovna vaatas üksisilmi pojale otsa ja poeg märkas, et ema hinges tunglesid kuumad tunded, mis veel ei leidnud sõnu; ta huuled liikusid hääletult. Siis tõmbas ta pea õlgadest enda poole ja sosistas talle otse näkku:

«Kas sa tõesti nõnda mõtlesid? Aga mis saab siis minuast, kui sa oled kindluses?» Ning ta embas poega kramplikult ja tugevasti, surudes teda oma rinnale.

Puškin oli tõsiselt liigutatud. Eemaldudes muutus ema nagu jälle rahulikuks, isegi veidi pilklikuks.

«Ja isa ütleb: «Säärane lollpea, millega ta end õigustab! Ja tema oleks mind veel lüüagi julgenud! Ma oleksin laaknud ta kinni siduda!»»

«Emake, mõtelge ise, milleks oli vaja mind olematus kuriteos süüdistada?»

«Ja kõneleb veel nii: «Ta tappis isa sõnadega.»»

Nii ei arenenudki edasi see siirate tunnete lühike hetk, kui Puškinit embas tõeline ema. Jälle ilmus lavale konventsionaalsus ja jälle kõlasid isa kalamburoid...

Kuid enne pojast lahkumist ütles Nadežda Ossipovna talle veel ühe tähtsa asja. Ta isegi vaatas ringi ja tasan- das häält:

«Ta kirjutab täna Peštšurovile... Sa vaiki sellest! Ta ei taha enam neid kohustusi.»

Siis selleks olid need arutlused tapetud hane paremal ja vasemast tiivast, siis see on see tähtis ja ametlik küll! Ja Puškini süda muutus pisut kergemaks. Kabinetti oli ta isa vastu tagasihoidlik ja rahulik, viisakas.

Lõpuks oli tal käes ka kiri, mis teda nii erutas; postilaanepel St.-Peterburg ja mehe käekiri tundmatu. Iga- lahe oli nii rahulik.

Aga kui ta oma toas kirja avas, kukkus ootamatult kirja vahelt välja leheke, mis oli täis kirjutatud piinavalt tuttava käekirjaga... Nähtavasti oli Rajeovski kind- lalt jäänud oma julmale otsusele «tüüdata» teda seni kirjadega, «kuni sunnib vastama». Selles saadetises polnud midagi uut ja ta oli niisama võlts kui eelminegi.

Kuid see leheke oli siiski ainult kaasa pandud. Päris kiri oli vürst Sergei Grigorjevitš Volkonskilt, kes kirjutas pärast Kaukaasiast saabumist, kus ta oli tervisvetel käinud. Kirjas oli uudiseid: kindral teatas talle oma eelolevast abiellumisest.

Aknalaua istudes luges Puškin: «Teatan Teile oma kihlusest Maria Nikolajevna Rajevskajaga. Ma ei hakka Teile kõnelema oma õnnest, minu tulevast naist Teie tundsites.»

Juhtub, et kui minevik on tunginud sügavalt hinge, tõuseb ta virgudes äkki nähtavana silmade ette ja olab kui lükkab täielikult eemale kogu oleviku. See minevik ilmselt polnud surnud; ta vaid ei liigutanud, oli muutunud nägemiseks, ja aeg voolab temast mööda teda puutumata, rikkumata.

Puškinil oli see Maria Rajevskajaga hoopis iselaadiline avara olemasolu piirides oleks nagu olnud veel mingi eriline, iseendasse sulgunud salajane elu. Ta ei analüüsinud seda tunnet, see oli ilma selletagi temale olemas — iseenesest ustavana. Ja kui imelik, kõigest sellel oli ka nimi — lühike, kuid ammendav: Maria!

Ta läheb mehele. On pandud punkt, kuid nende suhetes on midagi sellist, mille üle pole võimu — millist! Nii tunneb vähemalt Puškin. Aga tema?

Puškin sulges silmad ja laskis kirjal põlvedele lamada. Nii leidiski teda Lev.

«Mis kiri see on?» küsis ta ärevalt.

Puškin ei vastanud kohe.

«Kas mäletad,» sõnas ta vaikselt, «ma kirjutas sulle Kišinjovist, selsamal ajal... ei, juba septembris oma reisist... ja Rajevskitest...»

«Kõik ta tütre on suurepärased,» tsiteeris Lev otsekohe, edvistades oma mäluga. «Vanim on hõõrdane naine...»

«Siin on kõne nooremast. Aga kui hästi sul mees püsib!»

«Ma tsiteerin Aleksander Puškinit!» lausus Lev. «Ma olen alati mõelnud, et selle kirja peaks laskma trükkida.»

«Minugipärast, kuid see peaks olema ulatuslikum Oota, kui lumi tuleb...»

Veider, Puškin kuulis omaenda häält, mis kostis nagu kuskilt kaugelt.

«Ma mäletan sealt muudki,» jätkas Lev. «Vaba, suure elu armsa perekonna keskel, elu, mida ma nii väga armastan ja mida ma eales pole tunda saanud.» «Küllalt,» peatas teda Aleksander, kuid kordas ka ise kajana: «Mida ma eales pole tunda saanud.»

Lev katkestas venna mõtiskluse nobeda naljaga:

«Hoh, aga siin sõidab «armas perekond» varsti laiali, ja mina esimesena. On naudingut ka perekonna puudumisel.»

Vanema venna hingeseisund tundus talle ainult mõttetuksena...

Koduse õhkkonna pinge lõdvenes tunduvalt. Nüüd oli ainult Aderkas, ja kiri temale oli nagu kõva pähkel, mida nii kergesti katki ei hammusta. Ossipova käskjalga ei saanud ikka veel tagasi...

Tõunaks oli hani ja ärasaatmise puhul isegi pudel viini. Vanemad olid mõttes: kuigi vaid mõneks päevaks, siiski tegi armastatud Ljovuška lahkumine rahumeelse. Aleksander vaatas vahetevahel ema poole, ja nii lahke kui see hetk oligi — seal trepil! — südamel. Lõunus nüüd soojem. Isa poole ta lõunalauas ei pöördunud ega võtnud osa ka Volkonski abiellumise uudisest.

Veini mõjul elavnes Sergei Lvovitš märgatavalt ja ta jälle tagasi naljatamisvõime. Nadežda Ossipovna märkusele, et peigmees kaldub juba neljakümne ligi, ütles aga pole veel kahekümnenegi, reageeris ta väga hõõskalt:

«Kunagi ma küsisin ühelt talunaiselt: «Kas sa, vana, abiellusid armastuse pärast?» — «H i r m u pärast,» vastas: kubjas ja külavanem tahtsid mind poolsurnuks jätta!»

Puškin pidi midagi ütlema, kuid talitses end. See aga lausus Olga Sergejevna päris lihtsameel-

«Aga kes see eideke on?»

Abiellumise, mehelemineku küsimused huvitasid teda alati elavalt.

«Ta on sinust kaunikesti noorem, kuulsid ju,» vastas isa, kasutades juhust Olga nokkimiseks.

«Kuid Maria Rajevskaia ei sundinud ju keegi tähendas ema.

Puškin vastas tõsiselt ja endalegi ootamatult:

«Mõnikord sunnib saatust.»

See oli tema ainsaks reageerimiseks kogu jutule.

Lev ei osanud pakkida. Kõike tuli tema eest meelde pidada ja pakkima kutsuti Nikita Kozlov: tal oli suure kogemustega reisija kuulsus; teda aga juhendas Olga Sergejevna. Vennad läksid jalutama. Nad rääkisid veel kord elavalt kõigest. Aleksander luges ette ka lahku misluuletuse; Lev oli liigutatud ja töötas, et teeb poeemise heaks kõik.

«Ei tulnud meil nii välja, nagu kokku leppisime, kuid ma saadan sind siiski Trigoriskoieni,» ütles Aleksander. «Aga märkus eesli ja onu kohta viska peast minema!»

Lev muutus nukraks ja palus väga, et onu kohale võiks jääda. Kuid Puškin ei tahtnud nüüd enam teravdada juba niigi pinevat vahekorda vanematega.

Nooremat poega saatsid vanemad vana kombe kohaselt, jälgisid, et keegi ei istuks ahju äärde. Istunud veel vaikides, löid nad üles tõustes ikooni ees ristist ette tegid üksteisele ristimärgi ja suudlesid kaua. Sergei Lvovitš võttis kuuetsast rüü, seekord oli see tõepoolest niiske.

Trigoriskoies, kuhu nad jõudsid, kui oli juba pime ja puude vahelt paistsid valgustatud aknad, kuulus lahkumine teistsuguseks.

Siin oli laual rohkem kui üks pudel ja Ljovuška, kes kõvasti jõi, tegi palju kära.

«Ausõna!» hüüdis ta püsti tõustes. «Mis on Peterburi! Mu mõtted ja mu süda on siin, teie juures!»

«Vaata, et hüppab nüüdsama gondlist gondlisse!» naeris Jevpraksia.

«Mis tõsi, see tõsi, Zizi: hüppan jõulu ajal Peterburist siia ja suudlen teid kõiki... Ausõna!»

Õhtu oli kärarikas ja lõbus. Ljovuška puistab ühe nalju tütarlastele, kuid jõudis siiski Praskovja Aleksandrovnaga rääkida millestki ka tõsiselt, ja nägu ei

olnud väga murelik. Armast venda embas Ljovuška lõpmatult ja sosistas talle lahkumisel kõrva:

«Ära mõista minu üle kohut! Ma tahan ju, et kõik mööduks... rahulikult... Nii ma jutustangi Peterburis... Aga sõrmuse parandan ma ära, mina võtsin ta... Ma teen ta ise ära...»

Puškin märkas ka neid salapäraseid läbirääkimisi majaperenaisega ja Levi hämmeldust; viimase tunnivõimal panu mõtlema. Kuid vennalt ei küsinud ta midagi.

Kui sõiduk minema veeres, pidas Praskovja Aleksandrovna Puškini kuidagi aralt maja ees kinni.

«Kas teate, ei olnud õnne,» ütles ta, «Jegorka ei saanud temaga kokku.»

«Kellega ei saanud kokku?»

«Kuberneriiga.»

«Aga kirja jättis?»

«Ei, ei julgenud. Kiri on minu käes.»

Puškin vaikis. Pimeduses ei olnud näha ta nägu. Kiiresti meenus talle venna jutt; mis see tähendab: «ma jutustan, et kõik möödus...» Nagu oleks ta juba teadnud...

«Kas te Levile ütlesite?»

Praskovja Aleksandrovna ei vastanud midagi. Mis tal oligi vastata, kui kogu see plaan oli välja mõeldud juba Leviga... Ta seisis pimedas ja kartis hirmsasti, et Puškin aimab kõike ja vihastub.

Kuid Puškin ei reetnud end millegagi ja vaikimine jätkus.

«Emake, magama!» kõlas aknast kutse.

See Zizi ilmub alati ebasobival momendil! Ema läks akna alla, käskis tal uinuda ja lõi akna kinni.

Aga kui ta pöördus tagasi kohale, kus ta oli vestelnud Puškiniga, ei olnud teda enam seal. Vaid eemalt kuuli poolt kostis ta energilisi samme.

AVAR SÜGIS

Mõni päev hiljem sõitis ka Olga Sergejevna Mihaila Kalašnikovi saatel ära. Puškin jättis temaga õrnalt hüvasti. Sel sügisel oli õde väga armas ja vaatamata oma tavalisele hajameelsusele avaldas venna suhtes palavaid tundeid, alistumata vanemaile ja vahel isegi nende sõna kuulmata.

Näis, et kui võrrelda seda Levi käitumisega, siis pälvis Olga ka suuremat austust. Kuid imelik asi lobasuul ja diplomaadil, õieti lihtsalt luiskajal Ljovul oli vanema venna südames kindlam koht kui õel. Venna nooruslik elavus ja tormakus meenutas ehk Aleksandrile kuidagi ta enda Peterburi-aastaid... ja juba ta saatiski Ljovale ärasõitva Olgaga lõbusa kirja, täis nalja ja ülemealikust.

Ta ärritas venda niihästi Anna Wulfiga, kellega ta ise olevat kurameerima hakanud, kui ka sellega, et Ljova olevat temale Anna pärast armukade ja mustaval teda Anna ees. Ta küsis, kas Piiter lõbutseb ja kuidas on «Oneginiga»; ärasõiduõhtut meenutades tõrises liigse huvi pärast veinide vastu, hirmutas, et temast võib saada tõeline tuisupea, tuuletallaja; küskis, et Ljova saadaks pika nimekirja järgi: Lebruni teosed, oode, elegeiad; väävlitikke ja kaarte (et Lev ei segaks neid maateaduse kaartidega, lisas: «s. o. mängukaarte»); «Jemelka Pugatšovi elu» ja Muravjovi «Teekond mööda Tauriat»; ja sinepit, ja juustu; ja viskas samas sekka: «Mida teevad meie kirjanduse panid ja tõprad?»

Kuid selles põgusas ja kirevas kirjas teatas ta ka oma luuletustest koraani aineil ja andis nagu muuseas korralduse ka tähtsa asja kohta: «Ütle minu poolt Žukovskile, et ta vaikiks temale teadaolevaist sõnadest. Ma ei taha mingil tingimusel musta pesu Mihailovskoje tarest eemale viia — ja sina, kallid hõia keel hammaste taga.»

Sellega lõppes tüli isaga, nii kustus ka kiri Aderkasele.

Tal õõl, kui Lev teele saadeti ja Puškin Praskovja Aleksandrovna lastes üksinda parki läks, kaldus ta kusele uhkena omast kinni pidada ja kurikuulus kiri kuberneri ära saata. Ta istus siis ligi tund aega kivist kaldal. Öövaikuses oli kuulda, kuidas sügaval all jõgi vastu kaldaid loksus, oli hämaralt näha ta läikivat pinda. Vaikust segas vahetevahel ainult habraste oksakeste nõrk praksumine: unine vares hakkab äkki rabelema vana männi ladvas, hüppab orav või liigub ettevaatlikult maapinnal mingi väike loomake. Puškin ei mõelnud sellele ja vaevalt märkaski seda, kuid alla ja õõ rahustasid teda nähtavasti spontaanselt nagu oma vaikiva ja orgaanilise elu käiguga, ning ajkhamööda vaibus ta ärevus, andes maad rahulikule hõõskelule. Noh, mis siis... ei tulnud välja? Aga võib-olla on nii õigemgi. Saatus?

Resoluutne ja ekspansiivne Puškin alistus mõnikord juhusle. Muide, praegu see polnudki juhus. Ta aimas, et sin oli mängus Ossipova käsi. Sellest kõneles Ossipova enda hämmeldus ja Levi ebamäärane käitumine. Kuid kõige tähtsam oli: isa oli andnud järele ja loobunud endale võetud ülesandest.

Praskovja Aleksandrovna vaatas hommikul Puškinile küll aralt, kuid uurivalt otsa, aga Puškin oli rahulik ja lihtne, nagu poleks midagi juhtunud. Oma läkituse Aderkasele võttis ta enda kätte, ilma et ta Praskovja Aleksandrovnale midagi oleks seletanud. Vähehaaval hakkas aga Ossipova ise sellest vaikimisest aru saama.

Puškin kirjutas nüüd koraani aineil. Tormiliste sõgumuste läbipõimumine saatuse puhangutega oli talle nüüd lähedane. Nii oli ta sellesama sõnaga «saatus» reageerinud ka Maria Rajevskaia kihlusele: «Mõnikord sunnib saatus.»

Hommikul luges Puškin Volkonski kirja veel kord läbi. Ta ei tundnud suurt sümpaatiat selle heasüdamliku kindrali vastu, kes talle näis küllaltki piiratuna; ta ärritas teda aastate vahe. Ja milleks veel see väljastumine Aleksander Rajeviski eest: «Tean oma kogemustest, et ta sõprusetunne on õilis, seda ei muuda mingid asjaolud.» Puškinile tegi nalja, kui vürst toetus

oma «kogemustele»: teda oli alati väga kerge petta. Seejuures hoiatas ta veel tühjade juttude eest, «mida Moskva keerutajad on teile kõrva puhunud»; nii sattus ka armas Veera Fjodorovna «keerutajate» ja keelekandjate kilda.

Kuid siiski olid selles hallis ja loius kirjas erilehed read, mis sundisid Puškinit tõsiselt mõtlema, sest need sattusid just temas liikuvatele salajastele kavatsustele. Volkonski kirjutas: «Suure Novgorodi naabrus ja mälestused veetše kellast ning Pihkva piiramisest saavad Teile pieteetliku tegevuse objektiks, Teie töö aga esivanemate ja kaasaegsete kuulsuse monumendiks.»

Puškin mõistis vürst Sergei Grigorjevitši hästi juttu oli poliitilistest vabadustest, mis olid mattunud aegade hämarusse ja mida oli vaja meelde tuletada. Samast Pihkva rahvast, kes oli kaotanud oma õigused, rääkis talle Kišinjovis ja kirjutas vanglast Vladimir Fedossejevitsš Rajevski...

Kuid Pihkva, kuhu voolasid Velikaja jõe kaudu ka õise Soroti vaiksed veed, rääkis Puškini kirjaniku kujutlusele juba midagi muud. Ta oli ammu jätanud romantilised kavatsused muistse Vene kohta. Ikka tugevamalt veetles teda praegu Borisi ajajärk, mis oli palju keerukam, temale aga ühtaegu ajalooline ja kaasaegne...

Puškin ei elanud kogu selle aja maal sugugi mitte ainult isiklikku elu, kui kuumalt see temas tulka. Temaga oli alati nõnda, ja kui ta tolelesamale Aderskasele kohtumisel naljatledes ütles, et otsustas kõigepealt end jões oma Kišinjovi-aegsetest anekdootidest puhtaks pesta, oli see ainult pooleldi nali. Ta oli alati teadlik sellest, kui tühisena ja kergekaalulisena pidi tema elu paistma kõrvaltvaataja pilgule (ega hoolinud sellest kuigi palju), ja ometi olid need aastad Lõuna tema kasvu ajad — iga mööduva päevaga ta kasvas sisemiselt. Ning seepärast peitus noores inimeses mõnikord nii tulises ja kergemeelses, isegi väljakutsevas, ka teine inimene — palju vanem, kaalutlevam ja jahedam. Kuid siiski ei olnud see kahepalgeline, vaid ühtsus. See, mis teistes oli segatud ja leige, hoidus temas väga teravalt lahus, vastastikku kumbagi

suure tugevdades. Tema isiku keerukus oli seepärast aegajaline ja lihtne.

Ja siiski ei loonud tookordne täielik üksildus, mida harva elustas terav poliitiline vestlus mõne sõbraga, mingitki tingimusi loomingulisteks kavatsusteks, mis ei avaramad ja sügavamad ta isiklikest erutustest, meelklustest ja taotlustest. Siin, maaelu avaruses, oli ta teinud ja ainult selles vaikuses, mis lõpuks tootas tema täielikuks, võis sadestuda ja küpseda midagi tõsiselt suurt.

Ja üldse pärast linna — pärast noorpõlve Peterburis, mis ühtaegu oli rahutu ja ebaterve, pärast käre Kišinjovi ja pingelist Odessat nende eredate, mõnikord ka tühiste erutustega; pärast kõike seda «hulakonda» — jõudeolevate hulkade virvendavaid meenutusi, kus inimestevaheliste suhete sügavus ja nende ehtsus polnud nõutavad, veel enam: kus neid ei tembeldati halva tooni avalduseks, kus ei olnud kuhjatud, kärarikas ja ühtlasi pinev, — pärast nende tagumistele jalgadele püsti ajavat oleskelu tekkinud lõpuks ometi selle asemele silmapiiri avarus ja rahu, kalendri ja looduse selgesti tajutav kulg, mis oli inimeste tegusid — lihtsaid, ruttamatuid, täis elavase elu mõtet.

Nii kolasisid ka vürst Volkonski kirjas Puškini jaoks need need read — Vene elava ajaloo meenutamine. Nii vene inimesi ja vana Venemaad ta armastas. Nii hiljuti kirjutas ta vennale muude ülesannete seas «Ära unusta Fon-Vizinit kirjutada Fon-Vizinit. Mis pagan tema on? Ta on venelane, kõige suurem venelane.» Nii oli tal kahju Fonvizinit isegi ülesannete poolest Venemaast eraldada!

Ja alati suure töö künnisel, kui aeg ise otsekui avara vaba teetammi üldisele kavatsusele, kinnitas iga mõte, mulje, mälestus, mis kuidagi on seotud tema teemaga, eriti selgelt kui esimene elav konkreetne ja asetub imeteldavas proportsioonis just sinna, kuhu ta koht.

Ja mõtted Maria üle olid kokkusurutud ja lühikesed, mis ei andnud neile voli. Nii pannakse punkt pärast mõtet otsustavat väljendit: «Hülgas.» Edasi ei avas-

tanud ta, ei selgitanud iseendalegi, mida õieti tähendab «hülgas», millised õigused võisid olla temal ja kuidas oleks võinud olla teisiti...

Kuid mida kaugemale jäi see põhifakt, seda elavamaks muutus ümberringi... Nii meenus talle teine «hüljatu», kes muide tegi Mariale juba tõelise ettepaneku: krahv Olizar, poola poeet ja massoon. Puškin hakkas kirjutama talle läkitust, kuid kummaltki haihtus ka siin armastuse teema ja sulg joonistas naise iseenesest kergeid visandeid venelaste ja poolakate vahelistest suhetest, sellest, mis huvitas teda Segaduste ajastust, millesse ta üha rohkem süvenes... Nii jäi see läkitus lõpetamata.

Kuid siit tekkisid mõtted nende rahvaste lepitamisest, kes olid lähedased keelelt ja verelt: slaavlased ja slaavlased. Ja lõpuks ta ohkas, meenutades oma noorukiunistusi igavesest rahust rahvaste vahel. Ja talle meenus elavalt söögituba kindral Orlovi majas jälle Kišinjov... Aga mitte enam Maria, vaid tsädelev öde, võimukas kaunitar kindraliproua Jekaterina Nikolajevna: kindral komandas diviisi, tema kindralit. Ega asjata kujutatud perekonnaalbumis näguts käes, ja meest tema ees põlvili...

Puškin oli juba varemgi mõtelnud Marinaast, isehakanu kaaslasest. Ta oli Lõunas näinud ja tundnud paljusid poolatare, tal oli küllaldaselt värve, kerget elavaid ja võluvaid, et anda Marinale ta rahvusliku koloriiti, kuid Puškin vajab võimukust! Kujud mahukad, nad pole portreed, neis voolavad ojad kokku veed igast suunast: nii ühines ka Jekaterina Rajevskaia orgaaniliselt Marina kujuga.

Sa vaata salaja, kui peegli juures taas su kullake seab lilli ehteks otsmikule, kui mängib lokiga ja ustav peegliklaas toob esile ta uhkuse ja pilgu tule.

See oli Kiiev, veebruar ja Kontraktõ, ja see oli tema portree, kuigi vaid kerge visand; noor kaunitar aastapäeval minema traditsioonilisele ballile, mille korraldas aadlimarssal Kiievi kuulsa aastalaada ajal.

Üks Jekaterina Nikolajevna tuppa oli siis praakil ja Puškin lubas endale nalja:

«Häib, et teil puudub vaid teemantidest kroon!» Jekaterina Nikolajevna ärritus äkki millestki, vihaselt tõaneitsi peale ja vastas Puškinile ägedalt, ilma et ta ümber pöördunud:

«Kes teab, võib-olla on teil õigus!» Teadmata on, mis ta sellesse lausesse peitis, kuid ta selles näitas sel hetkel oma kõrget taset.

Et kirjas Olizarile puudusid värvid, need olid vaid mõtted, mitte kujud... Need avarad ajalugu pildid vajasisid hoopis teistsugust kunstilist lahendamist. Ent Marina kuju oli otsekui elav.

Siis üksteise külge lülitades, paljumõtteliselt, tervikult, endale terviku avaras kavas kohta otsides, lõi ta poeetis üksikud motiivid ja kujud — enne ühendamist harmooniliseks ühtseks tervikuks.

Tulevane teos — Segadusteajastu ja isehakanud, poolakad ja venelased, tsaar ja bojaarid, rahvas, — see varjutas tema isiklikku elu ja tema siseelu, kuid leidis nendest endale toitu. See oli suur teema. Oma «Borisiga» tahtis ta anda ajalugu, nagu ta mõistab poeet; ja ühtaegu hellitas ta lootust tuua ülespuhutud deklamatsiooni asemel elavat ja inimlikku elu; eelkõige aga hoolitses ta suure lihtsuse eest, mis sobiks sündmuste selge sügavusega. Juba «Mustlastes» katsetas ta elavate tunnete ja kirgede dialoogiga, aga kuidas oli siin, «Borisis», kõik avaram ja raskem ja paelavam! Ja kui palju vastutusrikkam, kui ka lugeja ees, kelle juurde ta läks mitte vaid tõega! Ajalugu, kroonikad, ühtsele plaanile koostatud piltide vaheldus — see oli oluliselt uus tema kirjanduslik manööver jaoks: loominguline ind ja töö pidid olema eriti lahutamatud.

Ja maaelu andis talle mitte ainult avaruse, vaikuse ja lahkumise võimaluse.

Siis olid kõigepealt terved lademed elavat inimlikkust. Ta kuulas ahnelt ja imes endasse nii oma hoidja Rodionovna ladusat, südamlukku kõnet kui ka perekonna põhjamaist murret, mis oli paljus säilinud oma esialgse lihtsuse ja energia. Ta armastas

kuulata külalaule videviku ajal. Nagu kangad laotusid nad järve kaldale ja nende viisidest paistis selgelt läbi muistne elulaad, elav minevik.

Mõisnikke ta ei sallinud ja võõrutas nad endast varsti ära, lastes teatada, et teda pole kodus... Tema ei võlunud Peštšurov, Rokotov ega teised nendetaolised tegelased; oma vaimulikku nuhki, Svjatogorski kloostri ülemat Joonat, püüdis ta küll eemal hoida, kuid tema kohtamisest siiski ära ei öelnud. Mis temalt nõudsi? See munk polnud talle ei isa, onu ega isamees. Tema võis koos napsigi võtta; ta oli irvhammas ja osava keelelega, pealegi teadis ta väga palju huvitavat vanast ajast ja tema juures nägi Puškin ka kloostri raamatuid ning üleskirjutusi, huvitavaid kohalikke dokumente. Tema kaudu sai osalt selgeks ka muistse Venemaa vaimuliku seisuse osatähtsus.

Nüüd kerkisid Puškini kujutlusse juba ta tulevate tragöödia üksikud tegelased, ajuti kuulis ta end nende salajasi intonatsioone... Ka kloostriülem Joonat oli sobiv sule alla võtmiseks.

Ja nagu on laulus teineteisega lahutamatult seotud viis ja riim, nii tõi ka siin mõnikord mingi ainsus väljendusriikas käänak munk Joona kõnes päevavalgust ta salajase mõttekäigu. Selsamal viisil sai mõistetavaks ka varjatud sisemaailm, mis oli omane kaugelgi mitte ainult temale üksi, vaid kogu seisusele, kes oli ajast nii tähtsat osa etendanud. Sel kombel joonistas ta lihtsameelsus kõnekäändude ja naljadega oma karmat joont, mis ühendas taevase mitte ainult argipäevasega, vaid ka «ilmalikuga» selle sõna kõige laiemas tähenduses.

Kord joonistas Puškin ühele oma «Mustlastes» talu küljele selle munga profiili ja Joona ei tulnudki vale lihtsameelne ega hoopiski mitte naljahammas; karm peakate andis talle karmust ja habetunud näos ei paadunud teadmine enese tähtsusest.

Palju lihtsam oli väike külapapike Voronitš, talu perekonnanimega — Rajeovski, hüüdnime järgi — lihtsalt Škoda¹. Tõsi küll, Škoda tegi kahju rahva

¹ Škoda — kahju. Tõlkija.

oma kodus Popovkas kui väljaspool seda ja oli pigem lihtne askeldaja, hädavares ja rüblik. Ta kahjustas ja rikkus peamiselt oma isiklikku vara, olles seetõttu sunnitud aina manguma ja järjest ahnemalt makse võtma. Ka temal näis olevat korraldus valvata niipalju kui võimalik pagendatud poeedi järele. Kuid see niipalju kui võimalik oli hoopis vähene ning papp üldiselt lõbustas valvealust Puškinist.

Mitte asjata ei palunud Aleksander Sergejevitš teda saata endale «Jemelka Pugatšovi elu» ja seejärel järgmises kirjas lisaks veel kas või kuiv ajaloo- teade Senka Razinist, Vene ajaloo ainsast poeetilisest isikust: nad mõlemad elasid veel rahva mälestuses. Juba Doni-äärsetes kasakate steppides koos Nikolai Rajevskiga reisides olid nad kuulnud laule Stefan Razinist, keda Puškin oma kirjas viga tehes nimetas Senkaks. Ka Pugatšov esines korduvalt ta vestluses Praskovja Aleksandrovnaga...

Puškin armastas temaga vestelda. Ossipova kaudu selgus talle eelkõige palju külaelust: Ossipova tundis hästi naabruse neljakümne ja rohkem versta ringis; mäletas ka vanu aegu. Aga see armas naine ja tubli mõisapereaine armastas rääkida ka laiematel teemadel. Ta vajab riigi põllumajandus põhjalikke uuendusi, kuid selleks polnud raha ega krediite, viljahinnad aga langenud iga aastaga. Naabrid kartsid iga vabamat sõna, «Pugatšovluse» hirm häiris nende unerahu. Kuid Puškin mõtles ka talurahvamässudest omamoodi, ja tal ei teegi meeldiv näha, kuidas ka Ossipova noorte silmade särades heitis oma täidlase käega:

«Paljugi mis on ajaloos olnud ja mida kõike võib veel tulla!»

See oli muidugi pisut naiselikult kergemeelne, kuid ta ei olnud siiski kitsarinnaline. Oma nooruses polnud ta ainult hobuseid jooksutanud, vaid oli hoolsasti lugenud ka Rooma ja Bütsantsi ajalugu. Tema silmaring, mis ei piirdunud vaid oma mõisaga, meeldis Puškinile eriline haruldus naiste juures.

Kuid sellest oma kodusistumisest ammutaski Ossipova jõudu: poliitika sarnaneb ilmaga — võib tulla head

ilma, kuid võib tulla ka tormi, puul aga peavad olema tugevad juured, siis peab ta vastu.

«On aga vastupidav naisterahvas see meie Praskovja Aleksandrovnal!» laususid tema kohta kuskil rehalas talumehed ja meenutades võib-olla Hannibali päris orjadest haaremeid, lisasid muiates: «Hea seegi, et eit, aga mitte mees!»

Nii nüüdki, püüdes mitte enam noorena ajaga sammutada, õppides koos lastega isegi inglise keelt, säilitas ta rahulikult vana korra jooni, vähimalgi määral neid võõrastamata või häbenemata. Ja see maainimese vastupidavus, terviklus, enesekindlus, mingi «looduslähedus» avaldas ka Puškinile mõju, teda osalt isegi alistades.

Oli veel üks väike kodune maailm, kus Puškin samuti kergelt hingas. Ta armastas tihti olla hoidja sellisest, too aga viibis sageli tüdrukutetoas. Veel enam see avar valge tuba, kus võis näha puhtaid õmblusraami ja pitsipunumise patju, kus võis kuulda nõela või nõela torkimist läbi paberi, niplamisvarraste rütmilist kõnet, tüdrukute rahulikku hingamist ja nobedate pükide saatel kostvat sosistamise kahinat, — see kamber oli hoidja tõeline residents.

Pärast õe ja Mihhaila Kalašnikovi ärasõitu astus Puškin Mihhailovskojes elades siia üha sagedamini sisse. Ja iga kord, kui ta üle selle läve oli astunud, talle peaaegu arusaamatuks, kust on pärit sel lihtsate tütarlapsel Olenkal, Mihhaila tütrele, see kaela ja kaeluigelik õrnus ja lume heledus, millest vaid laulda lauludes, mida Puškin ei väsinud kuulamast ja püüda rille panemast.

Ja nii suur jõud oli sellel maaelul, säärane küla tõmbavus sellel lihtsal looduslähedasel elul, elul enda pärast, mis ei põletanud üksnes mälestustega, isegi kõige tulisemad isiklikud teemad lahenesid peaaegu nagu böliinades — kergelt ja laulvalt, nii nagu oleks kõrvetatud käe jahedasse ojja pistnud. Laps ema... isegi see ärev mõte voolas nagu jõgi puust karestikke peegelsiledalt ja lihtsalt, mähkudes vanaaegse armastuse värskesse hingusesse...

Peaaegu täiesti tahtmatult kõlasid need kerged

hääled kui alles üsna hiljuti — pooleldi jutustusena, lihtsalt nagu osa vanast perekonnakroonikast, nagu vanaonu Pjotri külastamise otsene vastukaja. Ka nüüd elas ta oma massoonivihiku ning ta pilk peatus sellel häälel visandil:

Kui naist mõtles võtta kord mooramaa mees,
tsaari moorlane bojaare siis külastas.
Bojaaride tütreile silma ta heitis,
et valida endale kallist siit kaasakest,
must kaaren üht valget luigekest.
Aga must oli murjan, nii süsimust,
neiu valge aga, lumivalgeke...

Ja need mitte juhuslikult rahvalikku laadi värssid ei olnud muidugi soojemad ning intiimsemad kui mingi «täiesti üldinud lugu». Nii tuli ka tema kõige varjatumast isiklikust nurgakesest järsku soojenedes nähtavale emake-ajalugu, millest ta kogu aeg nii väga oli hõivatud. Samasuguse õigusega oleks võinud küll ka keegi öelda: nii vilksatas kauges ajaloos, mis tema jaoks polnud hoopiski surnud, ka elavat ja isiklikku. Kuid ka see isiklik nõrgenes oma teravuses ja muutus tüdrukutetoas leebemaks ning lihtsameelsemaks, siin justkui oleks Puškinil ennast Olja Kalašnikova väledate, osavate sõrmede all lihtsasse mustrisse põimitud. Ka hoidja oma hoolealuste keskel — tatsava sammu, kiire ja tähelepaneliku pilguga, vahel pisut torisev, vahel lõbusalt naljatav või kentsakalt tähtis, — ei olnud Puškinile ainult ettekäändeks, et tütarlaste kõrde lipsata: ka tema ise oli Puškinile armas kui lapsepõlve elav meeldetuletus.

Puškin armastas meenutada oma Moskva-lähedast küla, mis kuulus vanaemale Maria Aleksejevna Hannibalile (muide, teda nimetati ning ka ise ta kirjutas — Hannibalova; nii oli venepärasem). Sergei Lvovitš ei küla eriti ei armastanud, kuid Maria Aleksejevna ja Hadezda Ossipovna viibisid Zahharovos pikemat aega, ajades sinna mõnikord talvekski. Lapsed elasid suvel ühes alamas ja asusid alles külmade tulekuga suurde majja, mis oli sisustatud vana punasest puust mööbliga, kaunistatud patjadega tugitoolide, arvukate peeglite ja muu paremaist aegadest säilinud uhke mööbliga.

Mõisas oli tihe ja varjurikas park, viljapuuaed ja allee. Kõik see oli minevikus, nii Zahharovo ise kui ka lütseumi toake, kus ta seda kallist nurgakest meenutas.

On ikka minu koduküla
Zahharovo mu silme ees;
jõekaldal seisvad tarad pikad,
sild, metsasalud varjurikkad
seal peegelduvad lainjas vees.
Seal kingul majake ja laiast
terrassist parki minna võid,
kus Floora ja Pomona aiast
mu kätte lilli, vilju tõid,
kus mulle vahtrad seltsi löid
ja vanad värisevad haavad
mu järel nukrutsema jäid...

Ja siin on teine küla, mis samuti on muutunud kodu-
seks ning armsaks, ja jälle on temaga ta vana hoidja
Hoidjale on juurde tulnud palju kortse, kuid ta on säilita-
nud kogu oma endise elavuse ja temast hoovab ta
loomupärast hingesoojust. Vanaema Maria Aleksejev-
nat armastas Puškin väga, tema ju õpetas talle kirja-
tarkust, aga kui lõbus oli vahetevahel õpingute juures
joosta just hoidja juurde, kus ei olnud vaja suudelda
kätt ega kraapsata jalaga:

Või vahelduse sunnil
kesk õppust, õhtutunnil
on viivud kallid need,
kui hella eide juures
ma lõhnavat joon teed.

Hoidja kõige armsamaks meelelahutuseks oli ja
jäi — kiirustamata ja naudinguga juua teed laia-
lameda põhjaga, kullatud äärega alustassilt, ja tinge-
mata kõige tulisemat, millele on vaja aina puhuda, nii
viisi pikka aega juba ette mõnu tundes. Ja kuni ta
joob lõhnavat teed, mis on kingitud talle härraste kal-
list laekakesest, on hoidja vaikne ja isegi tähtis, aga
kuidas ta see-eest hiljem külauudiseid puistab...

...Kus aias äkki hakkas
kõik kapsas õitsema,
kus asja ees, teist takka
lõi oma naist Fomaa,

Antoškal balalaika
kesk mängu purunes, —
jutt eidekesel sujub,
kui kõrtsikut ta kujub,
kõik läbi tuulab ta;
kuid mina istet võttes
jään vakka raskes mõttes,
ei teda kuula ma...

Puškin mäletab, kuidas ta juba oma «Linnakest» kir-
jades rõõmustas, kui kergesti sobisid värssidesse
hoidja külaväljendid: «jõudetunnike», «ilmatumalt
niskab», «tirib kokku»... Tõsi, ta oleks nagu kogu
seda hoidja lobisemist poole kõrvaga kuulanud, kuid
muuti oli kõik meelde jäänud, sest see oli ju suur õnne-
us, kui kapsad õide läksid ja päid ei kasvatanud...
Hüüd olid nad võrdõiguslikud: ta kuulas hoidjat ja
hoidja kuulas teda. Puškin luges talle sageli oma luu-
tusi.

Kuid oma mõtiskluste vilja
harmoonilistes kujudes,
mu unistusi õhtul hilja
loen ainult vana hoidja ees...

Hoidjalt aga kuulis ta omakorda palju mälestusi
enda lapsepõlvest. Tema isa oli olnud kasu-
laseks elatanud lastetu talupoja Pjotr Polujektovi
juures, tema juures kasvas ta üles, naitus ja soetas
perekonna. Kui aga Pjotri naine suri, abiellus too teist
korda «mesilaste perenaise» — lese Nastasja Filipjev-
naga, kellel olid omad lapsed. Nii elatigi ühise suure
perekonnana «hunnikus»! Kuid perekond elas üks-
meelselt. Nastasja Filipjevna ei teinud vahet oma laste
ja kasupoja laste vahel, olles neile ühtaegu «vana-
emaks» ja hoidjaks. «Minu meelest on kõik lapsed nagu
sõallinnud,» tavatses ta öelda, «nende vahel ei tee ka
vanajumal ise vahet.» Väike Ariša armastas teda ja
jättis temalt armastuse väikeste laste vastu.

Näe, missugune eriline sa oled, memmeke,» armastas
Puškin öelda, «mul on vanaema Maria Aleksejevna ja
seda ka sina, aga sinul oli vanaema ja hoidja kõik ühes-
kõrgi, ikka sama Filipjevna! Ta on sind, teesõber, isegi
murega ära hellitanud!»

Puškin nimetas hoidjat «Oneginis» Filipjevna, kuid omistas talle ka Arina Rodionovna enda jooni:

«Ma kuulaksin
mõnd muistejuttu...» — «Oota'nd vähe,
nii ladusalt need lood ei lähe.
Mis mäletan ma, vana muld?
Kord võisin vesta otsatult
küll tontidest ja kollitajast
ja piigadest ja paljust muust.»

(Tõlkinud B. Alver)

«Memmeke! Selle ma kirjutasin sinu sõnade järgi hüüdis kord Puškin, lugedes talle ette Tatjana Larina ja tema hoidja vahelist stseeni, ja rõõmustas väga, nähes, kuidas hoidja kortsus palged roosaks tõmbusid.

Mihhailovskojes lõunatati hilja. Puškin kirjutas loonani (kõige sagedamini oma märkmeid, millesse ta oli kiindunud), pärast lõunat ratsutas ta (käia oli pühapäev ja ta palus jälle Levi, et see talle ometi kord kalasid saadaks), õhtuti aga, kui ta ei jäänud Trigorskojasse, kuhu sõitis väga sageli, jooksis ta vanemate läheduses igavuse peletamiseks otse hoidja juurde ja koputas aknale.

See oli väike, külaliste jaoks ehitatud aiamaja, kuid viimasel ajal keegi seal ei peatunud ja hoidja suvel püsivalt sinna, elades nagu omaenda väikeses majakeses. Ammu on juba sügis, varsti saabub talv, kuid tema elab ikka veel seal, õnneks on seal ahi, mis ei vaja palju kütet. Kahetoaline majake, koridor kütet, asetses otse järsaku serval. Sellel soojal sõlmel puhkesid sirelipungad teistkordselt ja vaatasid kratsides aknast sisse. Siin oli soe, härrastemajas aga loomulikult suitsevaile ahjudele käega. Nurgas lavatsil torkas kerra tõmbunult alaline majasõber — hall rasvunud kõuts. Ta pilutas veidi silmi, tundis ära, et on oma keeras kiiresti teise külje, sulgedes uuesti silmad ja tõmbudes teokarbina kerra. Ka Puškin istus lavatsil. Tuul raputas aknaluuke, kahistas katuse õlgedes. Mõni kord rüüpasid mõlemad klaasikese: Arina Rodionovna kostitas kallist külalist.

Nad lobisesid palju, kuid nad võisid piinlikkust

ka valkida. Muide, selliseid hetki tuli ette harva: hoidja oli väga jutukas ja teadis palju igasuguseid lugusid, mis oli loonud rahva fantaasia ja mida põlvest põlve edasi anti. Need olid muinasjutud nõidumistest, kuid ka lood röövlitest ja neidude röövimisest.

Hoidjal oli alati mingi töö käsil: ta kas kudus sukka või kampsunit, kraasis villa või paikas vana seelikut; kui aga muinasjutt teda ennast kaasa haaras või erutas, ei vaadanud ta enam töö poole, vaid ta silmad sihtisid otse enda ette, just nagu näeks ta tõepoolest seda, mida ei saa olla. Ning ta jutt oli ilmekas, looduse-lahedane:

«Siin meie Tsareevitš mõtles ja mõtles ja viimaks lausus: «Noh, võtaks teda see ja teine! Kui puua siis puua! Aga minu pea kõige kallim ole.» Aga Marja Tsarevna ütleb: «Sina, Ivan Tsareevitš, ära kurvasta, ära püksid jalast, riputa teiba otsa, aga homme võta haamer ja jaluta kiriku ümber: kus on liigset, löika ära, kus pole tasane, seal tao siledaks...»

Puškin naeris, kuid Arina Rodionovna säilitas tõsise ja keskendatud ilme.

Ja Marja Tsarevna ütleb: «Aga nüüd põgenemiseks! Ja sülitas kolm korda Ivan Tsareevitši aknale, kolm korda oma aknale, siis istusid nad hobuste selga ja kihutasid minema. Hommikul saatis tsaar Ivan Tsareevitši juurde küsima: «Kas sa, Ivan Tsareevitš, magad veel või mõlgutad mõtteid?» — «Mõlgutan mõtteid,» vastas sülg...»

Kuid eriti meeldis Puškinile jutustus papist ja Baldaast, ja teda lausa vaimustas poeetiline muinasjutt tsaar Baltaanist.

Ja ütleb võõrasema laevameestele: «Mis ime see on, ära näe, kus on ime: merekäärus kasvab tamm, selle tamm küljes aga on kuldketid ja neid kette mööda saab kõuts; kui läheb üles, jutustab muinasjuttu, kui läheb alla, laulab laule...»

Tõelisel kõutsil aga oli juba ammu magamisest ja purulöömisest villand, ta hüppas lavatsilt maha ja hakkas laisalt lõngakeraga mängima. Ja juba kaks korda käis plikake maja juurest joostes: «Õhtust sööma, lauda kaetakse!» — «Õhtust sööma, laud on juba kae-

tud.» Kuid hoidja jutt on vaja lõpuni ära kuulata, see pole ainult ajaviiteks... «Kuulan muinasjutte,» kirjutas Puškin vend Levile, «ja parandan sellega oma neetud kasvatuse puudusi. Kui toredad on need muinasjutud! Igaüks neist on poeem!»

Puškin märkis mõned hoidja jutustused kiiresti ja lühidalt siinsamas üles, kord aga visandas neile otsekui epigraafina motiivi kõutsist: «Tamm roheline mere käärus...» Visand oli lühike, kuid nagu tavallistelt tublisti maha kriipsutatud, mahatõmmatud ridade seas aga leidusid sellised:

Seal keti küljes kõuts käib ringi,
kui poleks kass, vaid murjan mingi,
kord muinasjuttu nurrutab,
kord võigast viisi kurrutab.

Niiviisi, võttes ühe episoodi imedest, mis võõrasena laevameestele mõistatada andis, ja ühendades selle halli kassiga, kes nurrutas hoidja rütmilise kõne saatel lavatsil, lõi ta kassi kuju, kes muinasjutte jutustab... Aga muide, siinsamas tegi ta parandusi ka päeval, ööl kõuts harituim» — «Ööd-päevad kõuts harituim — käib keti otsas ringeldes». Need parandused tekkisid temas võib-olla osalt alateadlikult ta enda ühe korra tõttu. Mis sellest, et ta praegu koos kassiga lavatsil oli? Kas ei olnud ta siin ühtaegu ka keti otsas, ta tema teab palju ja õpib veel nii mõndagi, kuid on mõeldud samuti keerlema oma mõtetes — ööd ja päevad...

Nii täiendasid hoidja muinasjutud ja talupoegade laulud, ajalugu ja kroonikad tema haridust, mis laevast alates oli olnud peaaegu eranditult raamatuline ja prantsuspärane, kuid hoidja ja Ossipova, Olja Kalenikova, külaeided ja talumehed, kellega ta lihtsalt vestles, — need asendasid talle nüüd võõrkeelset seltskondlikku vestlust. Ja kõik see oli rahulik, avar ja lihtne, rütmiline ja temale niisama vajalik kui muu. Palju satub sellest ka paberile juba sel talvel ja talvel jääb ootele ning hoiule hilisemaks ajaks... Nii tapas Puškin sel avaral sügisel sügavalt maaelu ja inimese nii vaibus temas terav isiklik valu ja rahunus ja ta

valmistus poeetiline pinge temas voolama uude võimasse jõesängi.

Ta isiklike elamuste teravus, tung põgeneda ning üli isaga — kõik see kattus nii tema enda avara hingamisega kui ka maaelu sügisese avarusega, mis hajutas tema ängistuse; olles küll vabaduseta, leidis ta just oma talle hääle.

Ei Puškin ei õigustanud Vjazemski kartusi, et ta maaelu ei pea vastu «sellele piinale». Ilmnes isegi kaalupidist: oma maaelu pagenduses sageli nukrustamise vahel raevu sattudes tugevnes ning karastus ta.

Kuid jäi üle vaid oodata vanemate ärasõitu... tuleb lumi — algab suur töö.

KUMNES PEATÜKK

KÜLAKE PARNASSIL

Kühlasti Puškin kui ka Vjazemski viimasel ajal vaibus. Pärast Odessat katkes nende kirjavahetus: nad ei tahtnud oma lähedust rõhutada.

Vjazemski kartis Puškini pärast osalt ka seetõttu, et ta suutis enda järgi: ka tema ise oli tookord politsei valvet valve all — pärast seda, kui kahekümne esimesel aastal talle keelati tagasi sõita teenistuskohale tagasi, kus teda perekond ootas, ja ta solvunult saatis palvekirja kõige kõrgema nimele, paludes end vabastada õukonna tiitlist. Suvel oleks ta väga tahtnud minna üle kolida. Ta «elistaks Odessat», nagu ta kirjutas naisele, «kõigile teistele kubermangu- ja peavanglatega, sest seal on meri ja päike, kaks minu armastust. Selleks aga on vaja teada, missugune on see vangla sisu ja missugune oleks valve minu järele, kui seal iga mu sammu, iga mu hingetõmmet valvaja hakatakse, siis ei avita mind ei meri ega päike...»

Mõlemad poeete sidus tihe sõprus. Kui nende ühisel elulikus seisundis oli midagi ühist ja nad mõlemad olid võimude järelevalve all, siis oli neil ka trükkis

avaldamine peaaegu ühtemoodi mitte kuigi kerge, tsensuuri üle oli neil alati elavaid kõnelusi. Moskvas istudes otsustas Vjazemski kuidagi võitlust alustada ja teatas sellest Puškinile juba Kišinjovi. «Sinu ettepanek,» vastas talle Puškin, «et me kõik ühineksime ja Birukovide peale kaebaksime, võib halbu tagajärge tuua. Sõjaväekoodeksi alusel loetakse seda mässuks, kui rohkem kui kaks ohvitseri ühekorraga raporteerivad. Ma ei tea, kas kirjanikud sõjakohtu alla kuuluvad, kuid meie ühine kaebus võib meie peale hirmu kahtlustusi tõmmata ja suuri pahandusi tekitada. Aristokraatlikud eelarvamused sobivad küll sulle, mitte aga mulle — vaatan oma valminud poeemi nagu kingsepp saapapaarile: müün kasuga. Tšudin vanem leiab, et minu saapad pole vormi järgi, loob neid, rikub kauba ära; mina kannatan kahju, lase kaebama jaoskonna pristavile; kõik see kuulub ajajuurde.»

Tookord Puškin muidugi naeris — lõbusalt, kiisjovlikult, kuid tõeliselt oli ta kitsikuses; juba varem oli ta kirjutanud Bestuževile tsensuuri kohta: «Tervit minu poolt Tsensuuri, mu vana sõbratari, näib, et kullake on tarkust juurde saanud... Näen juba et takistusi luuletuse «Ovidiusele» trükkimisel, kuid vana eite saab ja tuleb petta, kuna ta on väga rumal, natavasti on teda minu nimega hirmutatud; ärge muret nimetage, vaid esitage talle minu laulud üksikõik kelle nime all... Tähtis on, et minu nimi temal ei ole tuks, ja kõik on korras.» Vjazemski püüdis oma teid ka välismaal trükkida lasta, kuid sellest ei tulnud loomulikult midagi välja.

Nüüd aga katkestas Vjazemski vaikimise eel põhjusel: ta oli väga mures Puškini rahaasjade pärast. Nende materiaalsete murede vastu oli Vjazemski alati väga õrn. Ta ise oli küll rikas, kuid ta rahaasjad olid kõvasti sassis: tal lasus kunagine tohutu kaotus kaardimängus. Möödunud suvel askeldas ta kogu aja müügiga ja ostjatega — Önnistegija kiriku ehituskomisjoniga Moskvast. Ta kirjutas naisele Odeanale: «Siis alles saabub mul raske aeg, kui pais puruneb mind uputab ligi pool miljonit rubla või jooksab

minu üle 1200 inimest! Hirmus ja valus on mõelda, et peaks igavusele ja askeldustele tuleb arvutada, ümber arvutada, üles kirjutada, alla kirjutada!» Puškinile meeldis tegi teda eriti rahutuks üks uus pahandus; selles ta teataski lühikeses asjalikus kirjas, mille ta saatis Mihhailovskojesse.

Ajalohes «Moskovskije Vedomosti» ilmus sel sügisel teatatus, et tuleb müügile «Kaukasuse vangi» uus tõlge saksa keelses tõlkes, kuid koos kogu vene keelse tekstiga. See kellegi Oldekopi väljaanne ei võimaldanud Puškinil endal poeemi uut trükki välja anda. Moskva raamatukaupmees Širjajev ostis Oldekopilt 200 eksemplari, kinnitades Vjazemskile, et ta saandja oli müügiõiguse eest maksnud vahetult Sergei Lvovitšile. Küsiti järele Žukovskilt, tema pidas nõu Helwigiga ja selgus, et kõik oli selge kelmus. «Oldekop varastas ja valetas. Minu isal pole temaga mingit kokkulepet olnud,» kirjutas Puškin ise Vjazemskile, vastuseks tema soovile saata asjaajamiseks volikiri. Kuid nüüd selgus, et ka volikirja olemasolu poleks olnud suutnud peatada «Oldekopi vangi» müüki Moskvast, sest siinsed raamatukaupmehed on selle ise ostnud ja tegemist tuleb teha müüjaga, mitte aga ostjaga. — «Aga õigel on raske õigust leida.» Puškin teatas seda uut teadet Oldekopi kohta ja ainult kirus: «Kõhitame talle ja asi tahe.»

Kuid Vjazemski mured ja kartused olid muidugi palju põhjendatud. «Ei või ometi Puškinil paljaks saada lasta,» hüüdis ta Žukovskile saadetud kirjas. «Aitab sellestki, et teda rõhutakse.» Ja kaebas Alexander Ivanovitš Turgenevile: «Nüüd on Puškinile jääma vaid külake Parnassil, aga kui ka seda laastama hakkatakse, mis jääb talle siis veel üle?»

Kui ristas suure mõisa omanik Vjazemski, mõeldes oma ainelisele seisukorrale ja elatudes ise oma külast saadavaist sissetulekuist, Puškini kirjandusliku omandi omamoodi väga tabavalt külakeseks Parnassil: ainult poeedi enda read andsidki talle tõelist sissetulekut. Kuid Puškin arvestas praegu vaid oma «hüügi» esimese peatüki väljaannet. Seda oli vähe ja talle tegid muret mitte ainult Oldekopi kelmused.

Puškin tahtis juba ammu välja anda oma luuletuste kogu, kuid ta varasemad värsid, mis olid juba trükitud ette valmistatud, ei olnud enam tema käsutuses, ta ei need «pooleldi ära müünud, pooleldi maha mänginud». Nikita Vsevolodovitš Vsevoložskile — oma eakaaslane ja sõbrale, teatriharrastajale ja muusikamehele — tormilise «Rohelise Lambi» asutajale, keda ta ilus janko juurde sõites meenutas ja keda nähtavasti teinud igatses ka Delwig, kui ta oma kirjas ütles: «Keda kedagi, kes politseinikke peksaks.» «Rohelise Lambi» liikmed olid viinaauru all olles sagedasti neid «keksiseid piilureid» kimbutanud... Puškin armastas Vsevoložskit, kuigi nende suhted olid pealiskaudsed. Nad olid koos palju rumalusi teinud, veiderdanud ja joonud. Ning kui Puškinil tuli Peterburist ära Lõunasse sõit, andis ta sõbrale oma käsikirja väljaandmiseks. Viissada rubla oli ta temale võlgu — kaotus kaardimängus — ja viissada võttis ta endale reisirahaks, tingimusega, et Vsevoložski annaks selle vihiku trükki ja katkestust tuludest kogu tuhande. Nikita Vsevolodovitš lubas väljaandmisega mitte viivitada ja järgmise aasta suvel arvas Puškin juba, et tema raamat on trükivalmis näinud. Kuid põlu all oleva poeedi luuletusi välja anda polnud sugugi nii kerge ja tekkis koguni küsimus: nagu Vjazemski kirjutustegagi, — kas mitte raamat Pariisis trükkida lasta. Kuid ka see mõte ei saanud teoks.

Puškin tahtis nüüd seda oma käsikirja välja anda ja kuigi kavatses sellest kasutada väikest osa, kirjutas Vsevoložskile: «Müü mulle mu käsikiri tagasi, — selle sama 1000 eest (ma tean, et Sa mulle vastu vaidid ilma aga ma võtta ei taha). Raha saadan Sulle täna niipea kui saan.» Kohe selle järel kirjutas ta ka Delwituževile ja palus teda kohtuda «selle parimaga, kes hetkelise nooruse hetkeliste sõprade hulgast» ja meenutada talle — «armsale unustajale egoistile» — vihikut luuletustega, mis tema juurde on selama jäänud.

Mitu korda arvutas Puškin pliiatsiga ridu, poognad ja rublasid — oma võimalikku tulu. Neil hetkedel saanes ta lütseumiaegse Puškiniga — kahupäise poisiga

kes istub oma vihatud matemaatika taga, millesse, kuigi harva, tuli ikkagi süveneda.

Ja nüüd tegi Vjazemski talle ettepaneku anda välja luuletused ja eleegiate kogu kui ka katkendid «Onegini» ning lõpuks täielik kogu ja arendas lisaks oma mõtet «külakesest»: «See ongi Su tore obrokiküla! Äand aga ülennda oma valitsejaks!» Puškinile oleks see meeldinud, kuid ta ei tahtnud teistele sekeldusi tekitada ja teatades, et «Onegini» trükitab vend Peterburis, palus Vjazemskit mitte vihastuda, et ta ei andnud seda temale: «Ära vihastu, kallid; tunnen, et kaotan Sinu, ja pean hoolidaja, kuid praegustes tingimustes tõmbama minu iga teine väljaandja endale tahtmatult rahulepanu ja rahulolematuse.» Vennale tegi ta ülesandeks lõpuks kokku leppida ka Vsevoložskiga.

Lähenes talv, kuid Sergei Lvovitš polnud veel korraldusi mõtelnud, kuidas ta poeg siia jääb ja millest ta elama hakkab. Kõigi ta mõtete keskpunktiks oli õe Anna Lvovna surm. See teade lõi ta täielikult roopast välja. Ta rohked pisarad muutusid nohuks ja suure raskuse tõttu jäi ta isegi märgatavalt kõhnemaks. Nõrk naeratus valgustas ta nägu vaid mõtte juures, et kohutav peatselt Leviga. Puškin vaatas isa irooniliselt; tal endal polnud tädi vastu mingeid tundeid, ja mitte ilma talajase naeratuseta silmitses ta ka ema: näis, et avaldatud leina üliküllus ka teda pisut ärritas.

Muide, viimse õpetusena mahajäävale pojale, kui pärast ööpäeva kestnud askeldust ja torisemist lõpuks kõik oli pakitud, pidas Sergei Lvovitš vajalikuks anda üldtingimused kasulikke näpunäiteid, sealhulgas ka majapidamisesse puutuvaid.

«Sa jääd siia üksi ja see on osalt hea... mõtiskluseks. Mõtiskelu, kas tead, ülendab ja puhastab meie vaimu. Kõigekõrgem teab, mis ta teeb, ja tema teed ei ettearvamatud.»

«Hm! Oletame, et on nii...» Ja Aleksander naeratas tarkastiliselt.

«Ja sul on aega,» jätkas isa pisut juba hoogu sattunud, «järele mõelda enda ja oma seisukorra üle. Ma ei nõua sinult mingeid vabandusi. Peasi on see, mis

toimub hinges, nii-öelda kõikenägeva silma ees. Olla puhas iseenda ees... Olen alati seda püüdnud ja selle pärast...»

«Kas Mihhaila Kalašnikov tuleb varsti tagasi?»

Hetkeks peegeldus jutlustaja näos segadus. Näis, et küsimus oli absurdne ja katkestas täiesti sobimatult ta mõtled, kuid samal ajal oleks see nagu Sergei Lvovitšit kutsunud läbi katsuma oma puhtust iseenese ees. Isa imelik õrnus Olja Kalašnikova vastu polnud jäänud Aleksandrile märkamatuks.

Puškin-isa neelatas ja sai enesevalitsuse kiiresti tagasi.

«Sa küsisid Mihhaila kohta... parajal ajal. Muldugi, ta on pärisori ja sina pead talle korraldusi tegema ja teda käsutama. Kuid tal on majanduslikku talpu ja ta on meie huvidele ustav kogu hingega. Sa jätad üksinda ja võid temale toetuda. Aga muide...» Nüüd vaatas ta pojale teravalt otsa. «Aga muide, võib-olla võtan ta valitsejaks Boldinosse.» Nii tahtis Sergei Lvovitš omakorda hirmutada poega ka Olenka võimaliku ärasõiduga.

Aleksander silmitses tähelepanelikult toanurka seal jooksis väike ämblik peremehelikult mööda oma tohutu võrku. Isa vaikis, jälgis ta pilku ja, avastamata midagi erilist, lisas veel, andudes uuesti oma majanduslikele mõtisklustele:

«Mihhaila Kalašnikov ja Roza Grigorjevna — need on kaks inimest, keda ma täiesti usaldan. Ka Roza Grigorjevna võid sa igas asjas loota.»

Puškin ei süvenenud majapidamisesse üldse, kuid tundis siiski inimesi isegi nende käitumise ja välise järgi, mida ta tahtmatult tähele pani. «Kena valik, mõtles ta, «tõepoolest: kaks sulii.»

«Oo, inimesi peab tundma!» lõpetas isa. «Inimesi peab nägema ja mõistma. Seda võimet pole antud ühele.»

Juba oli ka perekorraldus laegas koormasse viidud. Nikita toimetaski hoolega kalessi juures: sellel tuli paratamatult maaelu puhkust sõita pealipna. Harvade kohtumiste ja kokkusaamiste puhul hoidus Rokotov kalessi isegi minimest ja see ese hakkas paistma peremeheta varustuse

varustuse kasutas Sergei Lvovitš seda kõige rahulikuma häälega.

Puškin puudutas pisut hõõrdunud sõidukikeret. Kõik see oli ikkagi Odessa... Kuid ta ei tahtnud sellest mälestusi.

«Nikita!» kutsus ta.

«Ma olen siin.»

Puškin vaatas temale otsa ega teadnud, mida öelda. Ta tahtis nimetada ta nime ja kuulda vastust. Kuid nähes seda pikakoivalist siidjate vurrudega ja ka veel päevitunud näoga meest ja vaadates neisse tõsiselt ustavasse silmadesse, mis äkki niiskused, tundis ta lõpuks, et ka tema s a a d a b kedagi...

Kui ta ütles vaid, nii nagu oli armastanud nalja Nikita Kišinjovis:

«Mis seal ikka, tsaar Nikita, vaata siis, et sa tütreid siin pead!»

Nikita oli selles suhtes väga häbelik ja Puškinile oli jäänud mõnikord lõbu teda oma väljamõeldud muistisliku tsaar Nikita neljakümnest tütrest nokkida. Kuid vananeval onukesel oli nüüd äkki hea meel, et ta sai väga hästi aru, et selle naljaga meenutab ta harrastelaps nende sõbralikku lõbusat elu ja mere ääres. Aga temagi ei osanud midagi öelda.

Kui seisis nad mõne hetke vaikides, siis pöördus Puškin pead raputades ümber ning sammus otsejoones poole — istuma, risti ette lööma, hüvasti jätma!

Kõrvalt Ossipovnal oli hommikust saadik migreeni valud ja ta hoidis kokku niihästi liigutusi kui ka sõnu. Ka temaga toimus hüvastijätt lühidalt ja kiiresti.

«Ole mõistlik ja ära noruta. Hoia külmetamise eest. Ära pane seal kuidagi rattad käima.»

Ja ikkagi libises üle Puškini näo hetkeks mingi vari: «Ma ära ema...»

Puškin seisis trepil ja vaatas eemalduvaile vanaema järele. Aga kui õuest oldi välja jõutud, jäi tõduselt alguses äkki seisma ja Puškin nägi, kuidas ema istmelt kergitades tõstis üles nimetissõrme — nägema, et poeg sinna läheks. Ja tahtmatult jooksis

Puškin, aga mitte ei sammunud, tõlla juurde, nagu oleks ta olnud alles poisike.

«Mida ma unustasin ütlemata...» tähendas Sergei Lvovitš asjalikult. «Ahjud... paranda ära, muidu võib külm hakata. Aga külm on talvel, kas tead... ebameeldiv. Noh, liigu!» Ja ta viipas kõhna sõrmega puki suunas, just nagu kutsarit kergelt selja tagant tõugates.

Puškin oli vihane. Nadežda Ossipovna jõudis talu siiski ruttamata käe sirutada ja poja juukseid saadeti kergelt ta põski silitada. Puškin haaras ta sõrmed ja suudles neid. Kuid ka see lahkumissuudlus oli küll nagu sügisene leht.

Sõitsid ära...

Puškin uitas tol päeval kaua ringi, puhates ja erilisest vaikusest mõnu tundes. Ta ei sundinud end mõelda ja jõudis koju puhanuna, nagu oleks kümmelnud.

«Oled vist küll näljane?» küsis hoidja hoolitsevalt ja kattis kiiresti laua.

Kõik oli nüüd lihtne ja hoidja seisis sundimatult laua kõrval. Lamp põles soojalt ja söögitoas oli hubane majas palju avarust.

«Ahju kütma hakkame sinu toas. Noh, ka tüdrukute toas... Seda sara siin ei jõua keegi soojaks kütta!»

Puškin noogutas pead, olles kõigega nõus. Hoidja ütles talle «sina», nagu kõige südamlikumail hetkel. Kõik oli korras ja hea.

«Pole viga, mu tuvike, küllap elame...» Ja hoidja embas teda, kui ta oli söönud ja oma tuppa minema üles tõusis: hoidja kasutas jälle kõiki ammuseid õigusi.

Erilist töömeeleolu siiski ei olnud, vaikus majas ei alles harjumatu, ta kuulis veel vaikust. Äkki talle nagu enese kiuste koguni igatsus kära ja linna järele. Vanemad sõidavad pealinna, seal on juba Olga ja Lev. Kuid õhtul võttis ta siiski rahulikult käsile oma raamatud; järjekorras oli kunagine külaskäik vanaonu Pjotr Abramovitši juurde, — kuidas see teda viinaga loostas ja rahul oli, et ta temast maha ei jäänud.

Ka terve järgmise päeva veetis Puškin lugedes ja töötades oma toas. Kogu aeg valas vihma ja talu üksinduses oli palju rikkam ning sisukam. Miski ei hä

hääd tähelepanu. Hoidja hoolitses ta eest: majas valitses vaikus. Ka öösel oli hea: ilma unenägudeta puhkus oli kosutav. Hommikul aga kavatses ta, hoolimata sügavast porist, trigorskojelasi külastada. Hoidja sõitis Svjatogorskisse liturgiale, ta armastas kloostri jumalateenistusi.

Puškin läks ratsa ja kiire kellahelin teatas, et lõunane jumalateenistus on läbi. Ta sõitis ruttamata. Tutavad eided kummardasid vööni, talumehed võtsid mütsid peast. Üks taat pidas ta mõisa piiril kinni ja palus piibule tuld. Vabandades tülitamise pärast, alustas ta ühtlasi juttu, alistudes vajadusele välja öelda kõik, mis teda sel pikal jumalateenistusel oli vaevanud:

«Juba siis, kui ma väeti olin, kinnitasid taadid: «Maarja ohver murrab jää,» aga kui vaadata, jääd veel ei olegi. Jänes, ütlen ma, istub veel rohelises, ei paista maastest väljagi. Mis see küll peaks tähendama?»

Ta võttis tubakakoti, harutas lahti ja hakkas selles siruma, otsides soppidest mahorkakübemeid.

«Aga mis sina arvad?»

«Tea arvatagi. Lobisetakse mitut moodi. Kas ehk ikaldus, aga jälle oodatakse ka kergendust, justkui rahva sundust tahetavat kergendada. Või pole tõsi?» Ja ootamatu elavusega suunas ta ratsanikule oma väikeste vanainimesesilmade pilgu: neis loitis oma tuluke.

Puškin silmitses juhuslikku jutukaaslast huviga, kuid ei vastanud midagi. Vanamees ootas veidi ja nähes, et härra ei vasta, puistas tubaka niisama aeglaselt kotti tagasi ja hakkas nõõri siduma.

«Aga miks sa piipu põlema ei pane?»

«Piipu unustasin koju. Aga et soldati moodi plotskit keerutada — paberit pole.» Ja ootamatult, otsekui üles kutsudes, hüüdis ta peaaegu karjades: «Aga räägitakse, et Bankt-Peterburi on jumala abiga minema uhtunud, ainult üks koht on jäänud... Nagu peopesa.» Ja pühkides karedalt käelt mahorkatolmu, lõi ta endale vastu kätt.

«Ma pole midagi kuulnud... Aga kui pole paberit, — äh, võta!» Ja Puškin otsis taskust Aderkasele määratud kirja, mis oli taskusse jäänud sellest ajast, kui ta kirja Praskovja Aleksandrovnalt tagasi sai.

Igaks juhuks rebis ta kirjast välja ühe pikuti riha, et midagi aru saada ei võiks. Talle valmistas selle paber hävitamine imelikku rahu: kui tema laulud kõlbasid suitsupaberiks, miks siis mitte popsutada Aderkasti ja Solovkit?

Nüüd, kui sinine suits keerles valgete vurrude vahel, oli kõik korras. Kuid toda vestlust Puškin ikkagi ei teetanud, ja käänakul ümber pöördudes nägi ta, et vana mees talle ikka veel järele vaatab. Ülejäänud osa kirjast rebis ta tükkideks ja heitis tuulde.

Trigorskoje läheduses tuli Puškinile ratsanik vastu. Ta andis edasi sedeli Ossipovalt. Praskovja Aleksandrovna teatas talle lühidalt, et postiga on saabunud kirjad Lev Sergejevitšilt ja Žukovskilt, ja palus teda tulla juttu ajama.

Ka Praskovja Aleksandrovna oli lõunasest jumalateenistusest Voronitšis osa võtnud. Ta käes oli puhas rätikuke ja selle seest võttis ta parajasti välja värske kirikuleiva jumala sulase Joanni mälestuseks, kui Puškin üle läve astus.

«Küll aga jõudsite kiiresti! Kui hea meel mul on teid näha!...»

«Igaühel on nähtavasti oma tubakakotike,» ütles Puškin naerdes ja tema kirikuleiva-nutsakule vaadates. «Tõin teile kolm ennustust: et meil tuleb nälg, et meil tuleb mäss ja et Peterburis on veeuputus!»

«Kust te teate?»

«Vanataadilt. Kohtasin teel nõida.»

«Jah, Peterburis on uputus, üleujutus! Kloostri ennest räägiti.»

«Noh, siis ei saa ka ülejäänut vältida.»

Puškin oli lõbus, kirjad olid meeldivad. Ja kuigi püüas oli paastu tõttu mustikataidisega, siiski see tal sulas suus.

«Selles paastus on ainuke hea asi ta nimetus: tead, et varsti on jõulud. Siia sõidavad Ljovka ja Wulf. Delwigit ootan.»

«Jah, täna lauldi juba kirikus esimest korda «Kristus on sündimas, laulge kiitust...»

Lõunalauas istus ka küllasõitnud Rokotov. Ka tema oli lõbus. Säätuslik Odessa tõld, mis takistas teda Puš-

kinid külastamast, oli viimaks Peterburisse sõitnud. Selles veendus ta isiklikult, kui teel Ostrovi ja Pihkvasse, kus Sergei Lvovitš kubernerile visiiti teha kavatses (oleks pidanud sõitma poeg, kuid ta ei sõitnud), vanemad Puškinid Stehnovosse, Ivan Matvejevitši enda kutsusse residentsi, sisse pöörasid: Nadežda Ossipovna uskus kindlasti, et kange tee on migreeni puhul asendamatu. Sellest Rokotov praegu jutustaski.

«Ja suudlesin siis teie emakese-kaunitari käekest ja alakeest... Vabandage mind, kuid õrnema soo puhul ei suuda ma vaimustust tagasi hoida!»

Ta väikesed silmad läikisid nagu värske pruuni laki all, kui ta — tema enda sõnade järgi — «uimade ja hirmude toredat lillelava» vahtis. Jevpraksia surus päris avalikult turtsatuse salvrätikuga kinni, ja isegi ta range ema kattis suu käega ega teinud talle märkust, kartes ise naerma pahvatada. Kuid Ivan Matvejevitš ei solvunud sellest põrmugi, hoopis vastupidi: ta armastas olla tähelepanu keskuseks.

«Ja ütleb teie kaunitar-emale: «Andke mulle kanget teed.» Aga tee on mul esimest sorti, kuid ainult õietee! Ning te teate isegi: see tee on rohekas ja lahjavõitu. Ja näete, teie kallid emake polnud rahul, tõusis üles ja valas kõik loputuskaussi. Ja kus siis Sergei Lvovitš kukkus mulle välja laduma, miks ma pole tõlga ära sõitnud. Mina aga ütlen: «Aga millega oleksite teie praegu sõitnud?» He-he-hee! Huvastijätuks siiski suudlesime: armastan peeni inimesi kõigest hingest!» Ja seejärel ohkas jutustaja südame põhjast: «Nii see on, kui elad maantee ääres: kõik pööravad sisse!»

«Ah, tola!» mõtles Ossipova ja heitis pilgu Puškinile.

Puškin ei võtnud vaevaks ennast tagasi hoida ja puhkes suure häälega naerma.

Žukovski kirjutas nii Aleksander Sergejevitšile kui ka Praskovja Aleksandrovnale: mõlemad kirjad olid üheses ümbrikus — Ossipova nimele. Ta kirjutas oma ennetusest, et ei tea, mida teha, keda paluda ja mida paluda, ja et kõik selgus, tänu jumalale, iseenesest, tema-aga oleks ehk isegi kahju võinud teha. Isegi laulud olid kirjades peaaegu ühtemoodi. Puškin kujutles

elavalt Žukovskit ette: hommik, hommikumantel ja kamin, heasüdamlikkus, laiskus...

«Kuratlikult taevalik hing on sel pooltürklasell!» hüüdis Puškin pooleldi naljatledes ja pooleldi pahaselt Praskovja Aleksandrovna aga tuletas sedamaid meelde: ««Kuradike, muutu ingliski!»»

Puškin rahustas teda nüüd lõplikult, tunnistas üles, et ta hävitas Aderkasele määratud kirja, ja nad mõlemad otsustasid homme Peterburisse kirjutada, sest oli hea juhus saata käsipostiga.

Hüvastijätul tuletas Ossipova meelde, et ülehommik möödub nelikümmend päeva tädi Anna Lvovna surmast. Ka selle peale vastas Puškin naerdes:

«Noh hüva, ma lasen pidada hingepalve või lühikesse jumalateenistuse, olenevalt sellest, kumb on odavam.»

Kodus aga ütles talle hoidja, et Olga Sergejevna oli ära sõites ka temale kinnitanud, et peetagu tingimata hingepalve, kui surmateade saabub tema äraoleku ajal...

«Ongi hästi, eks sina sõida!» Ise ta aga heitis magama oli juba öö.

Puškin kirjutas vennale alati lõbusaid kirju, kuid see kord sattus ta eriti hoogu: vanemate ärasõidu järel oli koormanud teda enam miski.

Sulgenud juba kirja, milles ta lobises kõigest, kuid kõige rohkem Peterburi «uputusest», meenusid talle veinivaadid ning ta avas ümbriku uuesti ja kirjutas nendest, — et Lev ostaks neid «odavamalt ja paremini». See uputus on hea juhus». Kiri oli adresseeritud Lev Sergejevitšile «ta oma käpakeste vahele» ja Puškin kirjutas pitseri juurde, kus oli avamise jälgi: «Minu avasin!» Hoidjale aga, kes oli mures tädi Anna Lvovna hingepalvuse pärast, tegi ta korralduse veel munk Joanni kohta:

«Sa ütle ka kloostriülemale, kui ta meie hingepalvet peab: ma olin eile Ossipova juures ja kuulsin uputusest; ja nüüdsama kirjutasin Levile, et ta püüaks Peterburis kinni mõne veinivaadi: need ujuvad mööda tina-vaid! Niipea, kui kätte saan, tulgu maitsma.»

Üldse valmistas see uputus Puškinile palju nalja.

Euroopa, toibu ehmatusest,
ei maksa norutada pead,
sest Piitris pääses uputusest
«Poljarnaja Zvezda» — nüüd tead!
Bestužev, siht on sinu vaeval,
kaob pilv Parnassi kõrgusest,
sest oma õnnistatud laeval
sa päätsid veist ja inimest.

Nii atesteeris ta hoogsalt naljatledes Peterburi kirjastuskonda. Kuid hiljem mõtles ta tõsiselt ka hoopis muust. «Teatri sulgemine ja ballide ärakeelamine on mõistlik abinõu. Seda nõuab sündsusetunne. Muidugi, rahvas ei võta kõrgema klassi lõbustustest osa, kuid üldise häda ajal ei pea teda solvava toredusega ärritama. Poodnikud võivad valgustatud härrasmaju aias kristallklaasist aknad sisse lüüa ja kahju tekitada.» Ja edasi kirjutas ta vennale valitsuse poolt antud paljoni kohta: «Miljon on suur asi, — kuid sool, kuid riis, kuid kaer, kuid vein? Sellest ei oleks talvel ülevõtte mõelda, olgu siis üksinda või komiteedes. See uputus ei lähe mul meelest, ta pole hoopiski nii lõbus, nagu esimesel pilgul näib. Kui Sul peaks pähe tulema mõnd õnnetut abistada, siis anna Onegini rahadest. Kuid, palun, ilma igasuguse suulise ja kirjaliku kärata.» («Invaliidis» avaldati annetajate nimed.)

Kõik jäi Puškini lõbus meeleolu püsima, ja kui äratatud mälestused Peterburist, mis olid seotud peoõhuga Oleninite juures, kus noor kindraliproua Kern kirjutas endast Cleopatrat, kelle ümber sõelus austajate parv, andsid talle tõuke mõtiskeluks ja peo kirjeldamiseks Egiptuse kirgliku kuninganna juures ning ta kirjutas ulatusliku visandi kuninganna erakordse saadusega elust, siis nüüd, vastates Rodzjankole ja tema saadud Anna Petrovnale endale saadud tervituste eest, ta vaid naljatas, meenutades Rodzjanko mõisat Lubnõ läheduses, ja peaaegu lõõpis: «Seleta mulle, kulla mees, kes on see A. P. K. ...; kes minu kohta oma nõole palju õrnu sõnu kirjutas? Räägitakse, et ta on väga kenake, kuid — kaunis on kägu kaugel. Teades Sinu armumisest ja tundes igas suhtes Sinu erakordset talenti, oletan, et Sinu asi on korras või kindla minemas.»

Ta tuletas Rodzjankole meelde tema «Triinud» — «Muide, Baratõnski on kirjutanud poemi (ära vihasta — Soomlannast) ja see soomlanna oleval imearmas. Mina aga kirjutan Mustlannast; kuidas meeldib? Anna meile kiiremini oma Triinu ja siis on alles Parnass! Siis on alles kangelannad! Siis on alles tore kamp! Kujutlen, kuidas Apollo neid nühki kisendab: miks te ei anna mulle teda? Aga keda sa neetud Phoebus, vajad? Kreeklannat? Itaallannat? Mille poolest on neist Soomlanna või Mustlanna halvem... Edasi järgnes kergel käel juba lausa ebasõnastus, imelik: Puškini juures ei mõjunud see sellisena... Aga oli elav ja lõbus ega sisaldanud endas mingit peidetud ja ebatervet erootikat.

Muide, ta tuletas meelde ka venda Porfirit ja saatis talle tervitusi.

Nüüd oma «Cleopatrat» uuesti üle lugedes kandusid Puškini mõtted jälle minevikku: ei olnud juhus, et nii hästi siin kui ka «Ruslanis» võitlesid kaunitari pärast kolm... See oli tema noorpõlvemälestuste mõju ajast, kui kolm sõpra, lütseumi kasvandikku, olid üheaegselt armunud ikka tollesse samasse Bakuninasse, kelle kuju siis põgusalt liitus Kerni kujuga ja kellest ta hiljuti toda kauget aega meenutades oma märkmetes kirjutas.

Need märkmed ulatusid nüüd tunduvalt kaugemale. Elu, «mida ta nii armastas ja mida ta iialgi poleud nautinud», kavatses ta meelde tuletada, nagu ta Levin lubas, mitte enne, kui lumi maha tuleb, kuid talv ei saabunud ikka veel, ja talle meenus kunagine läbi pääsmatu, pikaleveninud sügis Lõunas, kui talle õnnestus viimaks saabus Muravjovi «Teekond mööda Tauriat». Seda mälestusekillukest ei kirjutanud ta muide ühegi kutele lehtedele, vaid üldisse massoonivihikusse ja lisas selle kirjana Delwigile. Need mälestused oleksid võinud olla ka artikliks; Delwig paluski talt just isegi suuri jaoks sobivat proosat.

«Teekond mööda Tauriat» elustas Puškinis palju mälestusi ta enda rännakuist nois armsais paikades ja kerge kurbus hõljus kogu aja selle kirja kohal. Rajevskite perekonda ei meenutanud ta nüüd üldse.

Tšaadajev, kes oli erru läinud, elas kaugel, ja unistus unustata temaga koos oli unistuseks jäänudki. Puškin ei tahtnud näha kas või ta näojoonigi, kuid Mihhaila Kalašnikov, kes viimaks Peterburist tagasi jõudis, tõi talle küll parandatud sõrmuse, kuid ei toonud Tšaadajevi portreed. Ja kuidagi ei saa talle ka endast märku anda...

Puškin võrdles mõttes oma mälestusi Muravjovi mälestustega. Need olid täiesti erinevad. Teose «Teekond mööda Tauriat» autor andis palju ruumi oma mitmetahvastele uurimistele. Puškin aga oli Diana templi varemeil ühendanud tõelise sõpruse kohta käivad mitoloogilised pärimused oma isiklike tunnetega kaugelviibiva sõbra vastu...

Aga mis siis, kui Delwigil tõepoolest õnnestub need tema mälestuslehekese trükki anda? — tema aga paistab sinna ka oma värsid Tšaadajevile ja saadab talle sellega teate? Jälgib ju Pjotr Jakovlevitš ka võõrsil viibides kodumaist kirjandust? Ja Puškin hakkas meelde tuletama oma neid värsistatud mõtteid, mis olid teda külastanud muistse templi varemeil. See ei õnnestunud tal otsekohe. Kui need juba varem oleksid kirja pandud! — siis meenuksid täpsemalt ja kindlamalt. Ent seal olid nad vaid hinges hõljunud nagu udu, mis veel ei ole muutunud nähtavaiks kastepiiskadeks. Mis oli ta nimelt värssides mõtelnud, ja neid üles leida ning tabada oli veel raskem kui leida täpset sõnu sellele, mis erutab uue näidendi loomise hetkel. Aeg-ajalt viis sulg pisut kõrvale ning tal tuli teda peatada.

Läbi higiseks tõmbunud akende paistsid puud, mille raagus oksti tuul õõtsutas. Kus on päike ja noor...

Tõelise õrnusega ohkas Puškin tolles Lõunale pühendatud katkendis vaid küpressile mõeldes, mis Gurzufis tema juures kasvas: «Ma armastasin öösel ärgates kuulata mere kohinat ja jäin kuulatama tundide kaupa. Maja paari sammu kaugusel kasvas noor küpress; istutasin teda igal hommikul ja kiindusin temasse tunduvalt, mis on sarnane sõprusega. See on kõik, mis mulle mu sümbimisest Gurzufis on meelde jäänud.» Kõigest

muust (paljust ning väga paljust...) Puškin valdis ja vaid küsitles sõpra:

«Tee mulle selgeks: miks lõunamaine merekallas ja Bahtšissarai omavad minu jaoks seletamatut võlu. Miks on minus nii tugev soov külastada uuesti neid paiku, millest ma lahkusin sellise ükskõiksusega? Või on mälestus hinge kõige tugevam võime ja see võlub kõik, mis temale allub?»

Sel aastal venis sügis enneolematult pikaks. Vastanud, kallasteni vett täis Sorot veeretask oma hallus muutunud vett. Jälgides iga päev seda aeglast liikumist, oli Puškin kord, juba enne vanemate ärasõitu, kontrastiks visandanud Trigorskoje neidude jaoks hispaania laulukese. Kõik olid sellest vaimustatud ja otsustasid üksmeelselt, et Verstovski, kes oli nii õnnelt tunult viisistanud «Musta loori», peab tingimata kinnutama viisi ka tolele romansile. Alina leidis see kerge motiivi, Jevpraksia aga, meenutades Levi kujuteldavaid seiklusi Veneetsias, lõi käsi kokku ja hüüdis:

«Kus ometi õnneseened! Itaalias käisid ja Hispaanias käisid!»

«Jah, Hispaanias on veel parem: neli korda kuumem! Kuid ma ei võtnud Levi endaga Hispaaniasse kaasa: on veel liiga noor!»

«Aga kas te mind oleksite võtnud? Kas mina olen veel üleliia noor?» õrritas Zizi ja ta silmades süttisid rohelised tulukesed.

Puškin ootas lund ega asunud «Godunovi» juures veel kestis salajane spontaanne töö sisemuses.

Trigorskojes köeti kaminat ja kaminasirm omal madalpistes tikitud vapiga meenutas minevikku. Enne istub töö taga, lastetoast kostavad tütarlaste tantsuhääled. Valerian on õues, seepärast on majas vaikust. Juhtus, et Anna luges ette mõnda vanaaegset romaani. Eriti hästi luges ta armastuseavaldusi, mis olid pikad tulvil tunnet, mille pinget aina kasvas. Puškin mõnitas ta intonatsioone; vahetevahel Anna hääl helises, nagu ta enda südame varjatud erutust. Alina istus tikkimisraami taga rangena, kergena; peene käsitöö kohas

sumardunud kaela joon oli graatsiliselt puhas; meelekahtadele langevad lokid heitsid põskedele kergeid varje.

Puškinil oli selle neiu vastu endiselt erilisi tundeid. Kui teda toas polnud, tundis Puškin temast ilmset puudust ja isegi ta vestluse toon teistega kõneldes muutus. Ta kuulis kaugelt ta liigutusi kõrvaltoas, ta kuulis kahinat, ja need hääled valmistasid talle salapärase rõõmu. Aga kui ta siis uksele ilmus ja selgete, rahulike silmadega istujate poole vaatas, suundudes tava kohaselt oma tikkimisraami taha, haaras Puškinil vaid väljendust mitte leidnud tunnete tusk.

Puškin armastas jännata Jevpraksiaga, «taljesid mõista»; vabalt ja julgelt naljatleda vaese Annaga, mille tunded kutsusid temas esile seda vähem vastustaja, mida selgemini Anna neid omalt poolt väljendas. Need naljad olid vahel jämedavõitu, sest neiu kohmetas lõbustas Puškinil; ta sõandas hoida oma peos ka Praskovja Aleksandrovna enda täidlast kätt; kuid Anna oli just nagu läbipaistva ja puhta klaasiga eraldatud. Kõik oli näha, kõik oli selge, kõik oli muistis, kuid ta muutumatult rahulik ja ühtlane käitumine oli nagu piiriks, millest üle ei astuta.

Puškinil tunded tema vastu ei olnud kirglikud, kuid siiski oli ta ka pahane: neiu, iseendale — tõsiselt. Mida ta oleks tahtnud? Väga võimalik, et ta oleks mõnel määral isegi pettunud, kui Alina oleks temale hoolikalt väljendanud, ja siiski oli tal kiivalt kurb tunnistada, et see on täiesti võimatu, samal ajal kui... jah, ta osalt armukadetses eemalviibivat Wulfi, eemalviibivat ajuti teravamalt kui siis, mil ta oli. Ta kujutles väga elavalt, kuidas neiu mõnikord läks jalutama, hoolimata ilmast, aga see kangelane ei läinud teda kuski kokkulepitud kohas ja kuidas ta talle tulles ei istunud enam tikkimisraami taha, vaid lihtsalt mängima, valades muusikahelidesse oma tundeid kõne.

Mida oleks siis Puškin ise temalt soovinud?

Ei sõanda nõuda armastust, —
mu ingel, seda ma ei vääri
küll oma pattudega just!

Kuid ainult armu teeselda
te oma kaunil pilgul laske!
Ah, petta mind ei ole raske! ...
Ma rõõmsalt valmis pettuma!

Ja kirjutas talle, matkides André Chénier'd:

Sa närbud tummana; su südant kurbus pureb
su neitsilikel huultel naeratuski sureb.
Ei ammugi su nõela all löö elama
ei mustrid ega lilled.

Edasi vihjas ta neiule Wulfi puudumist antike
nooruki kuju kaudu, kelle järele igatsetakse.

Puškin kirjutas talle värssse. Vastuseks Alina punas-
tas ja vaikis, peites värvid raamatu vahele, mis lebas
lahtiselt ta põlvedel; see lühiajaline tähelepanu liig-
tas ja erutas Puškinit. Kuid ometi ei tulnud mingit
järke. Ka Puškin ise unustas Alina kergesti, niipea kui
oli Mihhailovskojesse tagasi jõudnud. Ta kuju nägi
haihtus juba teel, ja kõik õigused läksid üle kahele tei-
sele naisele: lähedasele Olenkale, kelle hingust oli ta
kogu maja, ja kaugele piinavale Vorontsovale, kes
kirjutas napilt ja harva, kuid oskas lüüa haavu tera-
valt ja sügavalt.

Detsembri lõpp. Lund ei ole ikka veel. Maja on ma-
tunud öövaikusse. Ahi köeb. Varsti on jõulud. Wulfi
saabub juba homme. Kuid oleks soovinud venda
Delwigit. Kas nad tõesti ei tule?

Puškin istus vaikselt, mõtteisse süvenenult, justkui
oleks toad pühadeks korda seatud ega tea, mida
teha, või nagu poleks laual ainsatki paberilehte, tundub
on suletud, sulg teritamata. Puškin ei kartnud selle
meeleolu ega põgenenud selle eest. Öhtul oli ta palu-
jalutanud; oli sügav pori, kuid kalossid jättiski
saatmata. Raagus oksad vaatasid aknasse. Ees avanesid
avarused: porised teed, postijaamade majakesed, Ven-
maa, küla, võõrad maad. Ta ei tea isegi Tšaadajev
aadressi: vend pole seniajani teada saanud... Vennast
ei või üldse loota. Kas mitte pühendada oma vande-
nõusse Wulf? Võib-olla saab põgeneda Tartu kaudu.

Kuid ta pilk langeb talismanile ja mõtted võtavad

suuna. «Värss: Kas elu sisaldub ühes, kahes
— tuleks välja jätta, kuid kahju on — meeldib,»
kirjutab ta hiljuti Levile Peterburisse ja et ei oleks
rääkijatsusi, tegi vennale korralduse panna värssile
«Raamatukaupmehe kõnelus poeediga» alla 1823. aasta:
«Ei saa enam keegi seda rida Jelizaveta Ksaverjevna
aadressile kirjutada...»

Puškin avas väikese pikliku laeka. See liigutus oli
stadeadlik. Ja otsekohe vaatasid temale otsa läbi-
pistvad ja selged silmad, nagu mereniiskuse looris.
Kui tuksatas, kuid taltus samal hetkel: ta on
siin, kuid kaugel. Sel öötunnil ei tahtnud ta end
petta viirastusega. Väike pakike kirju, mis saabudes
selle valuliselt olid rõõmustanud, ei toonud neil tusa-
heksil soovitud lohutust. Kallitel lehekestel olid jäljen-
d samasugusest sõrmusest, nagu tal endal sõrmes. Ta
viitas nende hävitamisega, kuid hävitada oli vaja.
Ahjust hõõgus sooja, puud praksusid põledes...

Ta viivitas, kuskilt mälu sügavusest aga kerkis esile
lehekülg, ja isegi kindlad read nagu oleksid silmade
... Kuid ta tuletas siiski meelde vene keeles:

«Arge säilitage ega lugege ialgi üle oma armastatu
kirju. Kõige tugevam vaim nõrgeneb sellisest lugemi-
st. Kui raske teil ongi, heitke tulle kõik ta kirjad ja
selle seejuures: «Põlegu sel tuleriidal ära ka mu
armastus!»»

Kuid näib, et ei põle. See Ovidiuse «ravim armastuse
vastu», mida rooma luuletaja ka ise kasutas, visates
talle «reeturlikud kirjad» — see ei kõlvanud Puškinile.
Kuid ikkagi just see mälestus noist Ovidiuse rida-
dest — see andiski talle nagu viimse tõuke...

Jää, kiri, hüvasti! Kui kaua ju ei väsi
su read mind painamast! kui kaua tõrkus käsi
sind andmast tulele, et põleks kõik mu rõõm! ...
Kuid küllalt, tund on käes. Sind pärib leek ja lõõm...

Leek haaras ahnelt lehe lehe järel, põles pitsat ja
hiljem valendasid kokkurullunud lehtede kergel
vald armsamad read, mida ta teadis peast. Puškin
hummardus tule juurde ja habras tuhk jäi ta sõrmede
lõike, kui ta üht lehte puudutas.

Oli möödunud suurem osa ööst. Ta tõusis lõpuks püsti ja lükkas akna juurde astudes kerge eesliha kõrvale: akna taga oli valge. Puhas ja puutumatu lumi kattis ühtlase vaibana kogu ümbrust.

Nii lõppes sügis; nii kattis lumi lõpuks ta Parnasse küлакese kõrgendikul. Pidulik ja rahulik lihtsus hõlmas ta möödunud kuumadel päevadel. Ja enne uinumist vaatles Puškin aknalaua istudes kaua talle uutele avanevaid kaugusi.

ÜHETEISTKUMNES PEATÜKK

JÕULUD

«Kui ma tsaar oleksin, siis kutsuksin Aleksander Puškini enda juurde ja ütleksin talle: «Aleksander Sergejevitš, teie kirjutate suurepäraseid luuletusi. Aleksander Puškin kummardaks minu ees aukartlikult, mina aga jätkaksin: «Ma lugesin teie oodi «Prinssi. See on kirjutatud pisut segaselt...»»

Puškin kirjutas, kriipsutas läbi ja naeratas. See vestlus paberil keiser Aleksandriga valmistas talle palju lõbu. Ta juhtis viisakalt vestluse oma «ajaloolikust oodist» kõrvale ja soovitas parem lugeda kas kaht laulu «Ruslan ja Ludmillast» või «Kaukaasia vangi» esimest osa, «Bahtšissarai purskkaevu»...

««Oneginit» trükitakse; mul on au saata kahe eksemplari Teie Kõrguse raamatukogusse Ivan Andrejevitš Krõlovile, ja kui Teie Kõrgusel leidub aega...» — «Olge nüüd ikka, Aleksander Sergejevitš. Teie värsside lugemine on meile meeldivaks tegevuseks. Meie keiserlik reegel on: tööd ära tee, kuid tühjast ära põgene.»

Nii kirjutas ta tsaari jõudeelu kohta hoidja muinastjuttude laadis, kuid mitte hoidja, vaid omaenda muinastjuttudest: «Terve, priske, toidetud ja tööga tegelevad...»

Puškinil on vanad arved tsaar Aleksandriga, mis nimekaimuga. See oli tema salajaste värsside lugemise hästi teada.

Nii oli Puškin alles hiljuti tsaari kohta kirjutanud:

Tsaar kasvas trummi müra sees,
nii sai tast uljas sõjamees,
kes Austerlitzis põgenes
ja hiljem Moskvast värises.

Ta saatis selle laulukese pühadeks Peterburisse sõitnud Rokotoviga vennale ja oli pisut hirmul, kas see «mõr tuisupea» kirja ära ei kaota: ei olnud sugugi lõbus tühise laulukese pärast kindlusesse sattuda.

Kuid nüüd olid selles kujuteldavas vestluses tsaariga, mille Puškin vihikusse visandas, mõlemad vestlejad isineteise vastu tagasihoidlikult viisakad. Puškin vestles ka Vorontsovist ja sellest, miks ta temaga ei sobinud, ning oma «afeismist», mille ta «koolipoisi naljaks» pidas, ja mõtles osalt juba päris tõsiselt, kas tal ei tuleks kirjaga Aleksandri poole pöörduda. Muide, ka selle visandi lõpetas ta sünge lõbususega: «Kuid siin tuleks Aleksander Puškin keema ja ütleks mulle palju headust (kuigi osalt tõtt), mina vihastuksin ja saadaksin ta Siberisse, kus ta kirjutaks poemi «Jermak ehk Kotšum...»»

Kuid Puškinil ei olnud käsil «Jermak», vaid «Boris» ja elav ajalugu tuikas ta sule all. Ta kujutles juba seltsist tsaarini tsaari ja nõdrameelse Nikolka vahel, kellel oli peaaegu raudkübar, keha ümber aga on mässitud ahe-
lad. «Tsaar, tsaar tuleb!» — «Jätke ta rahule. Palveta minu eest, õnnetu Nikolka.» — «Ei, ei! ei tohi palveta kuningas Heroodese eest — jumalaema ei luba.» ja kroonikakirjutaja Pimen koostas juba oma hirmsat kaebust Borisi peale...

Meid nuhtleb jumal suure patu pärast,
et oma valitsejaks tsaaritapja
me panime...

(Tõlkinud A. Saul)

Kogu see Segadusteaajastu teema ei kukkunud Puškini taevast ja seda ei inspireerinud talle ainult Karamzini «Vene riigi ajaloo» lugemine — oli saanud suurte ajaloolise tähtsusega riiklike huvide küpsemise aeg. Kaheteistkümnenda aasta Isamaasõda, mille

võimas hingus oli puudutanud Puškini poisipõlve-aastaid, uue ühiskondliku laine kasvamine riigi siseelus poliitiliste vaidluste hoog ja kirk ta noorusaastail Peterburis enne asumisele saatmist ja pärast Kišinjovi, Kamenkas, Tultšinis ja lõpuks kõik see, mida ta nägi ja kuulis oma rännakuil Lõunas ja mida ta sellest mõis, — kõik see avardas ta isikliku olemasolu piire, kuigi ei olnud vahetult temaga seotud.

Üha sagedamini meenus talle katkend kindral Orlovi kirjast, millest Aleksander Nikolajevitš Rajeovski talle juba Kaukaasias oli kõnelnud. «Kõikjal hõõgub tuhtu all, ja ma usun väga, et üheksateistkümnend sajand ei jõua veerandini välja, ilma et ei toimuks mõningaid imelikke sündmusi...» Puškin mõtles selle üle palju juba Lõunas viibides. Mõnikord näis, et suured sündmused on üsna lähedal, kuid need eelaimused osutusid petlikeks, ja lained otsekui mõõnasid tagasi...

Kuid siin maaelu vaikuses ja avaruses iseenda hoolde jäetuna nägi ta ka olevikku mõninga vahemaa kaugusest, kuna minevik, vastupidi, oli nagu lähemale nihkunud — ja tema mõtledki voolasid rahulikumalt ning sügavamalt; temas tekkis sündmuste pidevus ning ta mõtles ajast suurtes mastaapides; ja nagu alati polnud need lihtsalt mõtted, vaid need olid tihedalt seotud temas ärganud elavate kujudega.

Segadusteajastu, suurte sündmuste ajajärk, kus kogu kuma lõi isegi riigi olemasolu, haaras teda aegamööda ikka võimsamalt, omandades üha selgema kuju, mille piirides voogasid tugevad kired ja tunded.

Kuid miks siiski just Segadusteajastu?

Eriline huvi just selle ajajärgu vastu tekkis temas väga varakult, ja selle juured peitusid üsna sügaval — nii esivanemate kroonikas kui ka isiklikes lapsepõlve mälestustes, mis olid seotud ikka tollesama Moskva lähedase mõisa Zahharovoga, mida ta varsti meenutabki koos teise, selle läheduses asuva külaga, kandes neid üle päris Leedu piiri äärde.

Vaevalt kahe versta kaugusel Zahharovoast asutsaar Borisi kunagine valdus — Vjazjomõ küla, kuhu Boris ise oli kiriku ehitada lasknud. Hiljem asus seal ka isehakanu linnalähedane loss, kus oli viibinud ka

Marina Mnizek. Kirik polnud suur, kuid selle poolhämäruses hõljusid nägemused, ja vanaema Maria Alekseejevna käest kinni hoides kuulas poisike ahne häälega tema jutustusi tollest õudsest ajast — tõelisest hädajast Moskva riigile.

Täni oli puhas ja seda oli rikkalikult. Kogu tohutut Venemaa tasandikku kattis ühtne valge vaip. Kirevus oli kadunud, jõgedest pääses üle jalgsi. Ja kõigi osaks olid külmad ning tuisud. Mõte töötas selgemalt, rannemalt. Maa ja rahva saatus kangastus suure otsekoheuse ja tõega. Tšaadajev viibib kaugel. Kuid sõpru leidus nii Peterburis kui ka seal — Lõunas. Kerkis esile peikovnik Pesteli kuju: tema profiil, mis vääraks grafiini raiumist.

Kunagi käis Puškin peale Ivan Ivanovitš Puštšinile, talavale sõbrale lütseumipingilt, et see avaldaks talle «saladuse»; kunagi käis ta ka ise armsa lombaka Nikolai Ivanovitš Turgenevi juures tema poolt asutatud «18. aasta ja XIX sajandi ühingu» koosolekuil (ka see oli «salauhing», kuigi mitte eriti vormistatud, eesotsas Turgenevi ja lütseumi professori Kunitsõniga); ühinemine oli ka ajakiri. Unustada ei saanud ka Kamenkat: ta oli toda ärevat õhtut, kus salajane uks talle juba näis avanevat... avaneski ja sulgus uuesti; saatuse sahtel on ta nüüd hoopis eraldatud ja üksi. Kusagil Lõunas ja Peterburis sammuvad teised monoliitse võima, kuid miks ei teki nukrust ja eraldatusetunnet, mis talle näib, et ka siin pole ta üksi — pole maha jätud, pole kadunud?

Nüüd kerkis ta teadvusse erilise selgusega ta kirjanihutamise tohutu suur ühiskondlik tähtsus. Ta oli suletud oma kitsale territooriumile, nägematu ahel tamme küljes lubas tal liikuda ainult läheduses — paremale, vasemale, kuid ta teadis väga hästi, et ta viibib, ja seejuures kogu südamega, ühtaegu paljudes kohtades. «Saluut» Odessas ja kogu teekond mere äärest siia oli tema selles veel kord veennud. Värsid värssideks, kuid tegi oli ju tegu — tunde elav põlemine, mõtete külv. Ja see teadmine andis jõudu ning kindlust. Ta tee oli üldiselt eriline, teistsugune kui sõpradel, kuid tee suund oli seesama mis nendelgi, või igatahes lähedane.

Kui kaugelt ta läheb? Selliseid küsimusi Puškin endale ei esitanud. Ta vaid tundis, et ta tee pole rajatud kõrbesse; maal, sõpradest lahus, tundis ta selgmini kui kunagi varem enda katkematut seost oma elu ajal kujuneva ajaloo. Kuid süvenedes Segaduste aja liikumisesse ja kõmasse, tajus ta ka vastupidiseid voole, ning kerkis ülesanne: mitte bojaarid ja tsaar, vaid tsaar ja rahvas. Ajalugu ja kaasaeg ajasid võrdsest sügavast juuri Puškinis ja temas aina suurenenud huvi selle hiiglasliku uinuva jõu vastu, mis seni vaid harva oli vihase hüüuna ajaloo tumma vaikimist harrinud. Kõik muutus siin hirmsamaks ja keerukamaks ega seostunud kuidagi lihtsalt aadlike *fronde*ga...

Kuid siin sattus Puškin sisemistesse vastuoludeks ka iseendaga. Talupojad peavad olema vabad ja kirjaloskajad, kuid see vabadus ei ole mässude vabadus. Riigialustugede kõigutamine oli talle hirmus. Ent vastupidisellele köitis teda terava huvi ja isegi... sümpaatia. Razini vabavägi ja talumeeste juht Pugatšov. Ega muidu oleks ta Stenka Razinit «Venemaa ajaloo ainest poeetiliseks isikuks» nimetanud. Rahvaliidumises oli väljakutset, oli ka vaimustust ja hoogu. Nii pidi Puškin tolle kõrvalrajakese kaudu loomingulist aida «mässajatega».

Ja luues nüüd kindlalt oma viiejalgseid jande, tundis Puškin, kuidas ta geenius mehistus. Isegi riigi puudumine, mis oli lubatud vaid kõige harukordse erandina, aitas tal täpsemalt ja selgemalt kujutada sündmusi ja mõtteid, iseloomu ja isiksusi. Lühikeselendlevaid ridu, mis sulgesid endasse tormilise, hõõguvaku kujundi või pingsa tunde, asendas nüüd bojaaride eelmistest ja Pimeni mõtisklustes tõepärane ruttamatu kõne. Muide, ta tundis oma vabavärsis ka tormilise kirgede peidetud jõudu. Veel enam: värsside kõrvaltõi ta sisse ka proosat, jälgides mitte niivõrd Shakespeare'i kui oma eksimatut vaistu, et see aitab märksa paremini esile tõsta mitmesuguseid inimkihte mitmesuguses sügavuses ja nende keerukaid omavahelisi suhteid.

Ei, Puškin ei hukkunud külas! Kuid ta sisemine hääl oli niivõrd peidetud, et isegi Praskovja Aleksandrovna

ja tähelepanelik sõber, paljutki ei märganud ega aimanud. Nagu eemalt vaatavale Vjazemskile, nii paistis Puškini olukord vahel ka temale väljapääsmatuna.

Nii oli Praskovja Aleksandrovna alles hiljuti kirjutanud vastuses Žukovskile valutava südamega ja ennastsalgavalt: «Oleks soovitav, et ta maapagu siin peatselt lõpeks; vastasel korral... ma kardan olla liialt kreetne, kuid sooviksin, et Teie, armuline härra Vassili Andrejevitš, mind mõistaksite. Kui Aleksander on sunnitud siia kauemaks jääma, siis tuleb meil, venelastel, tema talendi, tema luulegeeniusega jumalaga võrrelda, ilma et teda ennast saaks milleski süüdistada. Meie Pihkva on hullem Siberist ja tulisel hingel pole siin midagi peale hakata. Ta on nüüd niivõrd süüvinud oma olukorrasse, et pikema kaalumisetä hüppab tuest meeldekõnne, — ja siis on hilja tagajärgede üle järele mõelda. Kõik siin öeldu pole tühi mõttemõlgutus, kuid palun Teid, et Lev Sergejevitš teada ei saaks, et ma Teile kirjutan. Kui arvate, et Prantsusmaa või teiste maade Alpide-taguste naabermaade õhk ja päike on venelastele kasulik ega ole kahjulik ka meie kotkale, siis jäägu see, millest praegu kirjutan, igaveseks salastuseks. Kui Teie aga teisel arvamisel olete, siis mõtelge selle üle järele, kuidas äralennust ette jõuda.»

Jah, see oli ennastsalgav, sest tarvitses vaid hetkeki mõelda, et Puškin Trigorskojast lahku, kui ta ümberringi sõnulsetamatult tuhmus ja kurbusehõõguga kattus. Ossipova oli uhke, et Puškin pühendas talle oma «Koraani jäljendused» ja et tema nimi on seotud poeediga. Ainult eelseisvale lahkumisele mõeldes mõistis ta, kui sügavaks olid muutunud tema tunded Puškini vastu. See oli tugev ja ustav tunne, kuid just sellepärast ei mõtelnudki ta esmajoonel endale, vaid Puškinile. Ja oli tõesti päevi, kus ta tundis hirmu ärevust Aleksander Sergejevitši saatuse pärast, kes tema ärasõidu järel teda oma Venemaalt põgenemise plaanidesse oli pühendanud.

Praskovja Aleksandrovna ei oletanud, et ka Lev Sergei poeetide plaanidest teab, kuid viimase kaudu immitsesid Puškini salajased kavatsused ta Peterburi tuttavate sõbra ja ulatusid nüüd siia. «Pagana moodi ei meeldi

mulle Peterburi jutud minu põgenemise kohta. Milleks peaksin ma põgenema? Siin on nii hea! Kuid sellesama hüüatuse järel küsis ta Levilt mõistu, kuidas on lood just põgenemise mõttes.

Lõppude lõpuks jäigi Puškin neile oma mõteteks kindlaks ja valmistas isegi tasapisi põgenemist ette, nii saatis vend talle Mihhaila Kalašnikoviga muude esemete hulgas ka reisilambi ja kohvri; kõik see oli Puškin poolt tellitud. Kuid nähes, et Lev ise ei saanud pühendas Puškin oma saladustesse ka Wulfi, kes just järgmisel suvel võõraid maid kavatses külastada.

Aleksei Nikolajevitš Wulf suhtus asjasse tõsiselt ja kõndis kaks päeva tähtsalt mõtteis mööda maja. Näis, et sel korral leidis temas tõelist mehisust ja tähelepanu teise inimese vastu. Vähemalt Puškin oli tõsiselt liigutatud tema ettepanekust, et ta võtab Aleksander Sergejevitši endaga kaasa kui pärisorjast teenri. See oli kahtlemata asjalik mõte!

Wulfil aga olid veel omad salajased mõtted, kui ta mõtiskledes mööda võõrastetuba sammus: talle oleks olnud väga meeltemööda, kui Puškin neist palkadest jäädavalt oleks lahkunud. Osalt häiris teda Aleksander Sergejevitši varjamatu pilge tema kulul, mida ta muldugi märkas, osalt ei meeldinud talle, et Puškin heitis silma Alinale, kuid kõige rohkem oli talle vastumägi see liiga vaba, nagu talle näis, käitumine tema enda suhtes, mida nende rahutu naaber endale lubas. Ta tundis, et tema au kohustab teda tollest viimasest asjast olust tõsiselt rääkima. Kuid tal ei jätkunud otsustavust ega põhjendatud ettekäänet.

Väliselt olid nende suhted sõbralikud, Puškin tundis, et olid seejuures siirad: tütarlapsi on palju, kuid ahist meest ei ole, ent mille poolest ei sobi hädakorral ahist meheks ka Wulf? Jõi ta tublisti, oli noor, mitte rumal, temaga võis vahetevahel isegi tõsisemal teemal vestelda; koos hullasid nad ka Trigorskoje noore naise perega. Alina oli uuesti õitsele puhkenud ja julges kord koguni oma kasuvenna seltsis sõidu Opotškassee teel. Vere poolest olid nad teineteisele võõrad, kuid perekond oli neil ühine, ja see lõi võimaluse omavaheliseks läheduseks.

Puškin heitis nende kulul nalja. Ta uus töö, mis rakendas tegevusse tema sisemised jõud, vabastas samal ajal ta sundimatus eksistentsis ka tolle lõbusa Puškini, kes sädeles niisama rõõmsalt nagu lumekristallid päikesepaistel. Tema külaskäikude puhul jõuluajal tundis temaast eriti rõõmu Praskovja Aleksandrovna. Ja kuidas elustus kogu maja, kui Puškin sisenes lumise põsk-habemega, tuues endaga kaasa talvise õhu värskust ja lõbusaid nalju!

Ja ometi ei lõbutsenud Puškin nüüd ainult Trigorskoje. Jõulud tõid rõõmu kaasa ka tollesse maailma-kambrasse, mis pesitses, hingas ja töötas Mihhailovskis — kedrates, kududes, tikkides ja pitsi niblates... Talv hilines, kuid see-eest saabus ta külluslikuna, tore-dana — lume krudisemise, härmas puude ja kriuksu-vate reejalastega. Jää peidus ja lume all puhkavale maa libisesid mäest kalgud ja mõnikord lendasid kalgudelt tüdrukud.

Puškin seisis ja vaatas seda lõbusat kelgutamist. Mõnikord tõukas ta kelku tagant ja hüüdis sõitjatele järele. Ta ei hoolinud oma härraseisusest, jooksis koju ja tõmbas hoidja lähedad vildid jalga.

«Olgaga! Olgaga!» hüüdsid tüdrukud. «Tema juhib kõige paremini!»

«Ja ajab kõige paremini ümber! Ma istun ette.»

«Ei, olgu kuidas on, noorhärja, aga mina juhin teid!» tegi Olenka ettepaneku.

Ta põsed hõõgusid, pearäti sõlm oli lahti läinud ja Puškin märkas, kui soojalt helkis ta kaelas ketike: hõõguvõrk oli nähtavasti unustanud sõrmuse, millest Puškin talle oli kirjutanud, kuid medaljoni oli ta saatnud ja alles eile õhtul pani Puškin, sobivat hetke kasutades, Olenkale tolle kena ehteasjakese kaela. Ta tah-tis talle ka kätt piha ümber panna, kuid Olenka libises põlvest eest. Nüüd vaatles Puškin, kui osavalt Olenka rätikusõlme oma kukla taga pingutas, olles võt-nud käest labakindad ja hoides neid otsapidi hammaste vahel.

«Hea küll, ma istun su taha.»

Kelk oli väike ja istuda oli kitsas. Poolel teel, kää-

naku kohal, hüüatas Puškin nagu ehmudes ja haaras enda ees istuval neiul ümbert kinni. Kelk läks silma pilk ümber ja Puškin Olenkaga lendasid hoogsalt lumehange. Omastkohast läks see hästi: tütarlaps kiljatas ootamatusest, Puškin aga suudles lennult teda külmas punetavale põsele. Ja kui kukkumine oli täiesti ootamatu, siis suudlus ei paistnud tüdrukut nagu imestama panevatki. Olenka vaatas tema poole vähimagi pilglikkusetundeta ning ta hallid silmad kohtusid Puškini silmadega, mis nüüd vabas õhus paistsid olevat peaaegu päris sinised. Ei, praegu ei mõtelnudki ta temast eest ära joosta!

Puškin vaatas teda ning ta silmad näisid küsivat: «Kas mõistad?» Ja näis, et Olenka mõistis teda.

Ta kuklasse heidetud pea otsekui uppus suursuure lumepatja ja sealt särasid silmad — rõõmsad ning kullakad. Kõik see kestis vaid mõne hetke. Kohe hüppas Olenka püsti, raputas end lumest puhtaks ja nähes, et Aleksander Sergejevitš ei tõuse, haaras kummardudes ta varrukast kinni ja tõmbas ta püsti.

Üleval mäel võeti neid vastu naeru ja kilgetega. Puškin juhtis nüüd ise kelku ja sõidutas kõiki kordamööda.

Õhtuks oli ta lubanud Ossipova juurde sõita, kuid ei sõitnud: kogu selleks päevaks vallutasid teda ta enda neiud. Hoidja oli heas tujus ja rõõmus, ta juhatas ennustamist. Muide, ka Puškinil oli sellest natuke aimu, talle meenus Žukoyski «Svetlana».

Ja tõesti: õrrelt võeti unine kukk, kes valguses pimestatuna hulk aega ei taibanud, mis temalt soovitaakse, ja märgates lõpuks ometi iga tütarlapse jaoks määratud nisuteri, valis nende seast otsekui mõttevõim vajunult ühe välja (saab esimesena mehele!), seejärel aga juba elavnedes nokkis ära ülejäänud terad; sulatati ka vaha ja uuriti, missugune kuju kellelgi varjupaalt paistab; lauldi kahe käterätiga kinnikaetud vaagna kohal lühikesi ennustuslaule ja vaadati veetõrjeks välja võetavate sõrmuste või kõrvarõngaste järgi, kellele mingi laul satub, kūsjuures pandi punastama Olenka, kui poollauldes hüüti:

Kõuts see kutsub kassikest
ahju peale magama.

Puškinile sattus reisitee ning ta oli rõõmus; kui aga vaadeldi sulatatud vahatükikeste varje, lõbustas ta ennast, kujutades sõrmede varjudega küll luite, küll sõda, kuidas kaks suudlevad, kuidas Arina Rodionovna palveid sosistab, küll munk Joonat, pappide rummalahu kuklas; kõik need kujud ilmusid üksteise järel nagu elavatena seinale. Taheti end ehtida, aga kuhu minna? Kuid välja siiski mindi — kütmata sauna oma saatust kuulama.

Kambris oli kuum ja välja joosti kerges riides; niisamuti väljus ka Puškin. Tuhandete verstade kaugusele laius külm öö kõrgel seisva kuuga. Härmatisevõttes puud heitsid lühikesi musti varje. Lumi helkis üvede vahel, kadudes hõbedasesse kaugusse. Trepilt kuulis tüdrukute naeru ja hääli. Puškin vaatas heledasse taevasse ja otsis Suurt Vankrit. Ja meenus loonamaa. Õhtu ja meri. Tähed. Maria Rajevskaja, tütu tütarlaps, küsis: milline täht? Tema seisis ta taga, kummardas ja ütles vaikselt: «Maria täht.» Imestades pöördus Maria tema poole ja Puškini huuled puudutasid kergelt ta jahedat põske; puudutasid — aga puudutanud ka. See jäi nende väikeseks saladuseks ja ainult see kerkis nüüd Puškinil silmade ette...

Keegi jooksis õuest otse trepile. Puškin peitis end seinale lähed, sirutas ootamatult käed välja ja embas ajajooksunud Olja Kalašnikovat.

«Kuidas te ehmatasite!» sosistas neiu Puškinile otse näkku ja toetas hetkeks pea ta õlale, kuni Puškin teda suudles. «Minge, minge, külmetate end ära! Ja... hoidja näeb.»

Hoidja aga ei näinud midagi või tegi näo, et ta midagi ei näe. Kõiki ajas laiali kuke ootamatu kiremine. Kukk oli pugunud pingi alla ja kõik unustasid ta ära, kuid määratud tunnil andis ta endast märku. Haardi ja mindi laiali.

Hilja öösel ärgates kuulis hoidja Puškini toast kähinat ja hääli; talle näis, et Puškin kellegagi vestleb. Hoidja pani jaki selga ja astus ukse juurde, seisatas.

Kuuldus ainult Puškini häält ning seejuures kuidagi imelikult ja segaselt. Kas ta viimaks pole haigeks jäänud? Hoidja astus sisse. Küünal oli varjatud raamatuga ja must pea padjal viskles kord paremale, kord vasemale. Hoidja puudutas pead. Otsaesine oli tuline, hingamine poolavatud suust katkendlik ja kuum. «Hoi ongi, külmetas end ära!»

Puškin veetis rahutu öö. Vahetevahel tuli ta teadvusele ja nägi silmi avades hoidjat.

«Kuidas, see oled sina?» lausus ta nagu imestades, et see pole keegi teine. Muide, hoidja juuresolek rahustas teda märgatavalt ning ta alistus kõigele, mida hoidja ette võttis. Pannud sokkidesse sinepit, tõmbas hoidja need temale ise jalga, hõõrus ta rinda tärpentiniga, keetis kuivatatud pärnaõitest teed. Puškin jäi ahnelt klaasitäie ja muutus rahulikumaks.

Hoidja oli väga mures ja läks ära alles siis, kui juba hakkas valgenema, enne seda aga kuivatas käterätiga ta niisket otsaesist. Mõned juuksekahtlud olid otsaesisele kleepunud ja Puškini nägu muutus väiksemaks, nooremaks. Hoidja vaatas, kuidas ta nüüd vaiksel lamas, ja talle meenus elavalt, kuidas ta teda õige pikakesena vannitas, tema aga pritsis jalgadega vett ja seebiveepiisad lendasid talle näkku. Hoidja tegi väikesest ristimärgi — eemalt, et Puškin ei näeks — ja väljus toast.

Ka Praskovja Aleksandrovna oli oma kodus mures. Puškin oli talle lubanud, et tuleb tingimata. Ima on haruldaselt ilus, taevast paistab ere kuu, kuid Puškin ei tule ega tule. Kas ta on terve? Ja kui teelt kulguvat helin kostma hakkas, pillas Ossipova töö käest ja hakkas mööda võõrastetuba kõndima. Miks mitte rääkida? Aknad olid jäätunud, midagi polnud näha. Oli kuulda, kuidas keegi õues aeglaselt ja asjalikult sõidukist välja tuli.

«Kes seal siis lõpuks on?»

Ja talle teatati, et saabub — Peštšurov! Ta oli nuttes puhkemas ja kohtles kutsumata külalist sellele vastavalt.

Külaline suudles kätt ja küsis esijoonel kõige alandlikumalt, kas siin ei viibi härra Puškin.

«Võib-olla on ta kuskil teistes tubades, kuid ma tahaksin meie poeedi üle kõnelda just teiega... salaja ja usaldavalt...»

Praskovja Aleksandrovna süttis... Muide, kogu see visiit osutus eriliseks ja erutas Praskovja Aleksandrovnat niivõrd, et ta ei maganud peaaegu kogu öö ja käskis järgmisel hommikul hobused ette rakendada. Ta otsustas ise Mihhailovskojesse sõita ja Puškinit külastada. Ta oli mures tema tervise pärast ja pealegi tahtis talle ise kõigest jutustada.

Hoidja võttis ta trepil vastu. Pärast seda ärevat ööd oli ta kahvatu ja mureliku ilmega.

«Kas on haige?» küsis Ossipova ärevalt.

«Lähem vaatan... Ma ei tea, kuidas teile öeldagi, maake proua... Kogu see öö põles kui küünal.»

«Ma soojendan end ja tulen tema juurde. Sina vaata ainult, kas ta on ärkvel või magab.»

Hõõgitoas oli külm, jää oli aknaklaasidelt ulatunud juba aknalauale. Üleriideid selga jättes laskus Praskovja Aleksandrovna ärevana madalasse leentooli. Mahajäetud. Üksi. Ahjud kütmata. Kutsun välja arsti. Viin ta enda juurde.»

Hoidjat ei tulnud. Seinal ragises kell, kuid ei löönud: panna oli diivani seljatoele vajunud. Praskovja Aleksandrovnale jättis see väike seik kõige raskema mulje, ja suutmata end kauem valitseda, tõusis ta ja suundus ukse poole, kuid samal hetkel sisenes hoidja. Ta nägu pilatas Ossipovat; see oli hoopis teine nägu: värske ja heige ja iga kortsuke temas naeris.

«Mis sul on, hoidja?»

«Pole mul midagi! Astun nüüdsama Aleksander Sergejevitši tuppa, aga tema seisab — andke andeks — nagu oleks just supelnud, hõõrub end käterätiga. «Noh, mis pea teeb?» Tema aga ainult naerab. «Kõik on heige paremas korras,» ütleb ta, «kas mul siis midagi viga oli?»»

«Tähendab, terve?»

«Terve kui luik, kallid proua! Tuleb otsekohe.»

Praskovja Aleksandrovna ei teadnud isegi, miks ta naerma puhkes.

«Sa valvad tema järele halvasti. Vaata sa mul, viia ära!»

«Aga see on juba härra oma tahtmine... Ma ainult arvan, et ta ei sõida minu juurest päriselt mitte kuskile.» Ja hoidja hakkas üksikasjaliselt jutustama sinu pist ja tärpentinist.

Puškin tundis end tõepoolest täiesti tervena ja erisana.

«See polnud niivõrd külmetus,» ütles ta sisse astudes ja tervitades, «kuivõrd... Ma ei oska teile seletada. Ning ta hakkas naerma. «Andestage, kuid elle me ennustasime ja mulle tuli teekond.»

«Noh, on ainult üks teekond: otsekohe minu juurde,» hakkas ka Ossipova naerma. «Teil on akendel jaanid, aga mul on kohv koorega... Ja mul on teile palju jutustada!»

Teel langes saanitekile lund, hobused puristasid. Praskovja Aleksandrovna žestikuleeris ilmekalt oma väikese seemisnähkses kindas käega:

«Kujutlege: ta ilmus! Ja kus hakkas laulma: «Olime kohustatud...», «aadliku püha kohus», olevat kuulunud, kuidas te eksamil lugesite «Uskmatust», et need inimesi tulevat päästa, ja et naise käeke võivat hoida tugevamini kui kõis...»

«See ongi tõepoolest nii!» nõustus korraka Puškin ja püüdis lennult kinni ta käe.

«Tõepoolest nii! Aga kas teate, mis oli kõigele kinniks?»

«Aiman!»

«Kas tõesti?»

«Minu kirjad saadetakse teie kätte.»

«Nojah! Ja tal oli häbematust...» Siih hakkas Praskovja Aleksandrovna hääle värisema ning ta ei suutnud enam midagi öelda.

«Ma saan kõigest aru. Aga mina oleksin...»

«Nii ma tegingi!» hüüdis Ossipova ägedalt. «Ma ütlesin, et ma ei pea teda enam kinni!»

Puškin haaras uuesti ta käe ja pigistas seda seest terviselt ning siiralt.

«Ja mis te arvate?» Ta võttis taskust kella ja ütles: «Nojah, näib, et on tõepoolest juba hilja. Mul on siin

laikuda...» Kuidas teile see «salakaval eestkostja» meeldib?» (Selline oli tolle aadliku hüüdnimi.)

Praskovja Aleksandrovna oli sel hetkel erutuse tõttu täiesti kena; ja süda oli tal kerge. Nii tahaks aina sõita ja sõita, ja kihutada, ja sisse hingata seda lumetolmu, ja junda kallist käepigistust...

«Tõin teil karu koopast välja!» hüüdis ta võõrastele astudes rõõmsalt. «Võtke vastu! Aga kus on sinovar? Ja pirukad? Andke aga... puhvetis... seal on jõhvikaid? Kes ei armasta jõhvikaid suhkruga? Eks ole, Aleksander Sergejevitš?»

KAHETEISTKUMNES PEATÜKK

KOHTUMINE SÕBRAGA

Jõulud on möödumas, ongi möödas. Niisiis, Lev ei tulnudki. Ka mitte Pletnjov ega Delwig... Hoidja, töö ja Olenka. Öösel kauge huntide ulumine. Hommikul hommik vann ja külm talveilma selgus. Kuid toa kütab hoidja soojaks.

Puškin seisis pesuväel akna all, puhastas harjaga hambaid ja vaatas hangesid ning lumega koormatud puid. Valgeküljelised kirjud harakad hüppasid rõõmsalt okstel, raputades puude lumeehteid, ja kädistasid külalisi ennustades. Ei, kedagi ei tule! Hoidja jutustas, et kass pesi suud, mis samuti ennustas külalisi, kuid kedagi ei tulnud. Jõulud aga on möödas...

Ja samal hetkel kuulis Puškin kuljuste kaugest rõõmsalt tilinat. Oli alles kell kaheksa hommikul; kui see mees on külaline, siis tuleb ta kaugelt! Öösel oli tuult ja tuisku, õu on lund täis... Ja korraka nägi ta, kuidas kihutab metsik troika, väravad paiskuvad laiali, seal on õues: härra ja teener — ilma postipoisita! Vilksus midagi tuttavlikku ja Puškin tormas trepile. Hoogu sattunud hobused viisid sõiduki trepi eest mööda — see hange, aga sealt jooksis juba kasukasse takerdunud ja lumme uppudes armas, armas Puštšin, keda ei oodanud! Puškin oleks talle peaaegu lumme

vastu hüpanud. Ta ei tundnud üldse külma ja selet kannatamatusest ühelt jalalt teisele tammudes, pik öösärk seljas, käed tervituseks üles tõstetud, ta hant bad olid peenest söepulbrist mustad.

«Kallis!... Hullumeelne!... Tere!... Külmetad ära!...»

Puštšin süleles ja suudles teda, kattis oma kasukaga ja viis ruttu majja. Nii leidiski neid hoidja. Nad kädistasid nagu harakad: hüüdsõnadest hüüatustega; ärevusest ja rõõmust olid neil hääled kumemas. Hoidja taipas vaid, et see on keegi, keda vana igatseti, ja ruttas ka ise sülelema tundmatut külalist. Puštšin mõistis otsekohe, et see on hoidja, ja tema tema kaudu erilise teravusega oma pagendatud sõna olukorda maal; ta silmis läikisid pisarad.

Voodi eesriie on kõrvale lükatud, voodi on veel korastamata; korratuses on ka kirjutuslaud: kõikjal täiskirjutatud paberilehti, näritud ja põletatud sulgi täpselt nagu lütseumis... Ja kuhugi pole kasukat üles riputada, ja kus saaks pesta?

Lõpuks tuli ka Aleksei, kes oli oodanud, kuni jõud kohale postipoiss, kes metsas auklisel teel oli saanud välja kukkunud.

Puštšin ütles:

«Ta teab sind peast!» Ja oli uhke oma teenrile; Aleksei aga hakkas armastatud Puškinit pikemalt mõtlemata suudlema.

Jutt puhkes peaaegu ainult küsimuste näol. Oli aeg uskumatu, et nad on jälle koos, ja hetketi näis, et nende toad on kõrvuti, nagu olid lütseumis.

«Sinu number on neliteist, aga kus on minu oma kolmteist? Kuidas sa välja hüppasid! Kas oled juba sooja saanud, sõber? Mäletad, kuidas sa mulle kirjutasid:

Sa võõra juurde tõtta
ja tulnuk kaissu võta.
Kuid ära laulikule
peauksest vastu tule...

Aga ise oled trepil sargiväel... Kallis poiss, kuidas sa kuidas elad?»

«Ei, kuidas sina minu juurde sattusid, mil viisil?»

Nagu pühade ajal, keetis Arina Rodionovna neile tavallise tee asemel kohvi. Puškin ei olnud suur suitsetaja, kuid nüüd süüdati kohe piibud.

«Pealinna, vanemate juurde, Pihkvasse öde külastama...»

«Noh tean, tean küll, mis öde!»

Puštšin ei vaielnud oletusele vastu, kuid viis jutu järgi; nad naersid mõlemad südamest, kuidas onu Vassili Lvovitš ärevusse sattus, kuuldes, et Puštšin ei tunda Moskvast mitte ainult pealinna, vaid külastab ka tema põlualust vennapoega: «Kuidas? Ta on ju järelevalve all! Ja koguni vaimuliku valve all! Aga muide, suudolge teda minu poolt!»

«Ja muidugi valas pisarakese? Nii ei lastud ka Levi minu juurde. Räägitakse, et tsaar ehmunud koledasti, kui näinud Peterburisse sõitnute nimekirjas ka Puškini perekonnanime — see aga oli vaid Ljovka!»

«Aga sina ei tea, kuidas mina kahekümnendal aastal sinu perekonnanime nägin. Sõitsime õega mööda Valjevene maanteed Bessaraabiast...»

«Miks ka tema Bessaraabiasse sattus,» läbis Puškini mõte, «seal pole temast mingeid jälgi, ma pole kellegi midagi kuulnud.» See mõte vilksatas vaid hetkeks ja ununes kohe. Ta vaatas Puštšinile otsa ja oli rõõmus, et kuuleb tema häält.

«Igavus on teel väljakannatamatu, valitseb kuumus, sinaks meelelahutuseks on postijaama raamatu lehitamine. Ja mis sa mõtled: näen, et eile on Puškin sõitnud Jekaterinoslavi! Ma ei teadnud ju sinu kohta mitte midagi...»

«Kuidas mind Peterburist välja saadeti?»

«Nojah. Aga mõtle ikka: oleksid sa päev hiljem sõitnud, oleksime tingimata kohtunud!»

«Mia minust Peterburis ja Moskvast kõneldakse?»

Nii leidis Puštšin tarviliku olevat pidada väikese teemal, et Puškin unistab ilmaaegu oma minust poliitilisest tähtsusest ja et vaevalt küll tsaar nii ära ehmus, kuid on tõsi, et ta luuletused on «tuntud kogu Venemaal» ja et ta sõbrad ei jõua tema tagasilööki ära oodata.

«Sa kõneled nagu tõeline õuekohtunik!» tähendas Puškin pisut pahaselt.

«Aga mis siis,» vastas talle rahuliku vääriskusega Puštšin, kel oli harjumuseks oma mõtteid avameelselt välja öelda. «Kas see pole aadliku asi? Aga tead, pärast seda, kui suurvürst Mihhail Pavlovitš tegi mulle makuse, et mu portupee pole seotud vormikohaselt ja ma erru läksin, tahtsin ma — ära kohku — politseijätkonna ülemaks hakata! (Puškin ei ehmunud, kuid pid tahtmatult naeratama: talle meenus Delwig: «Pole enam kedagi, kes politseinikke peksaks!») Ja õed paisid mind peaaegu põlvili sellest loobuda. Mina arvan, et rahva ja riigi teenimisel pole ükski amet alandav.

Puštšin oli noor ja tugev. Ta kirgas ning sel heitke lihtne ja tõsine nägu õhkus tervisest. Hoolimata oma leebusest, väljendas ta oma veendumusi suure kindlusega. Ja üha uuesti, nagu seda oli sageli juhtunud, nautis Puškin, kes ise oli hoopis teistsugune — hoogne, muutlik ja kirglik, kes ei alistunud sõbra argumentidele, — Puštšinit kõigest südamest.

«Ma tean,» ütles ta, «ja hindan sind, kallid, väga. Aga mis teeb Gortšakov? Mulle meenus, kuidas ta soovitas mul seltskonnas liikuda ja karjääri teha. Kas te teda oleksite salaühingusse vastu võtnud?»

Nii alustas Puškin, kes nähtavasti vastukaaluka meenutas hiilgavat lütseumikaaslast, äkki jälle oma kõnelusi, mis Puštšinile olid piinavad: kui sageli oli ta kahelnud, kas mitte kõike Puškinile avaldada, kuid loobus ka praegu nagu tavaliselt kaasakutsumisest, mis nüüd oleks olnud mõttetugi, kuna Puškin elas maal. Kuid ta ei hakanud siiski tagasi ajama ja kinnitas salaühingu olemasolu:

«Vaevalt tuleks Gortšakov meie juurde, kuid ma pole ükski. Selles on sul õigus.»

See oli muidugi ülestunnistamine. Ja nüüd hüppas Puškin järsku püsti, teda haagras ülimal määral ärevus. Ta teadis, et salaühing on olemas, et võib-olla on olemas ka otsene vandenõu, kuid see avameelsus, mis praegu esimest korda kinnitas kõiki oletusi, viis teda tasakaalust välja.

«Tean! Ma tean! Ära räägi! Ma teadsin seda juba

minul! See on kindlasti ühenduses major Rajevskiga, ta on Tiraspoli kindluses ja kuni siiani pole temalt midagi suudetud teada saada! Puštšin! Sa võid mitte rääkida. Võib-olla on teil omamoodi õigus, et te mind ei usalda...»

Puškin oli säärases ärevuses, et ei märganud, kuidas Rajevski nime mainimisel ta sõbra näos midagi võpatas. Puštšin tahtis midagi öelda, vastu vaielda, kuid Puškin surus käed kokku ja jätkas peopesi hõõrudes jõuliselt ning kibestunult:

«Ma mõistan. Võib-olla ei väärigi ma seda usaldust... oma mitmesuguste rumaluste pärast... Jah!»

«Aga eil!» katkestas Puštšin teda viimaks. «Aleksander, kuula mind...» Ja ei teadnud, mida öelda.

Puškin seisis tema ees süngestunud ja väikesena. Kuid poleks põskhabet, mõjuks ta päris poisikesena. Kuidas võib teda solvata? Kuid kuidagi polnud võimalik seda sõnadega väljendada. Puštšin astus ta juurde ja süles oma pagendatud sõpra vaikides ja tugevalt.

«Ma saan kõigest aru, ära arva,» sosistas Puškin talle äärmiselt vaikelt.

Ning nad hakkasid teineteise ümbert kinni hoides mööda tuba edasi-tagasi sammuma nagu vanastigi.

«Kuid võta siiski teatavaks,» lisas pärast vaikimist Puškin, «mul on ka iseenesel mõningat kaalu! (Puštšin pöördus talle käe tugevasti õlale.) Kas tahad, läheme praegu hoidja juurde?» Ja tõepoolest, mööda tuba käia oli kitsas.

Hoidja võttis neid vastu oma tavalise naljaka tähtsusega.

«Tere tulemast meie juurde! Vaadake tütarlapsi ja nende rõõmu nende tööst.»

Puškini ärevus vaibus üle selle läve astudes otsekohe. Võib-olla on see imek, kuid suhtlemine Olenkaga muutis nüüd alati tema mõtteid. Ta vaatas tema üle, ja Olenka vastas otsekohe pilguga. Puštšin märkas seda ja mõtles endamisi: «Milline kaunitar! Üks hulkas.» Peremees luges neid mõtteid ja nad hakkasid naeratuse.

Kui nad tagasi tulid, küsis Puškin:

«Aga kuidas on sinu Olenka Paltšikova? Ma tean ju mida sul Pihkvas tarvis on...»

Kuid Puštšin ei vastanud talle midagi, raputades vaid eitamise märgina tõsiselt pead, ja Puškin ei küsinud enam edasi.

Puštšin oli Ostrovis öösel kolm pudelit klikoo-vahuveini ostnud ja lõunasöögi ajal paugutas Puškin pidulikult kõrke. Meenusid endised ajad... Tõsteti ka klaase — Venemaa ja lütseumisõprade terviseks...

«Kuidas Kählja käsi käib?»

«Ikka endiselt: küsib nõu, kuid toimib pärast seda otse vastupidi!... Kas mäletad meie esimest päeva? Niipea kui tsaarid lahkusid, hakkasime lütseumi esilumesõda pidama! Aga nüüd on meie lütseum maha põlenud...»

«Jah, pärast mind, siis toimus just minu väljasaatmine... Mulle jutustas hoidja hiljuti loo rõõvlist peamehest — terve poeem! Ja rõõvel oli otsekui meie mees Sazonov: meelitas tema kombel voorimehele ja tapis...»

Meenutati ka kuulsat lugu kogel-mogeliga, kui neid tabati ebaseaduslikult pidutsemiselt just sel hetkel, kui Ivan Malinovski nendega kokku lõi — Bakunina terviseks, kellesse kõik kolm olid armunud.

«Mäletad!»

«Ja kuidas veel... Bakunina terviseks!»

Ka nüüd joodi tema terviseks. Puštšin ütles:

«Kui kahju, et ma oma lütseumi-aegse päeviku hävitasin! Seal oli toredaid pisiasju, mida nüüd enam ei mäleta... Miks sulle Engelhardt ei meeldinud?»

Puštšinile meenus, kuidas kord tema kiri Katja Bakuninale Engelhardti kätte sattus ja kuidas too ta isalt küsis, ent muidugi tagajärjetult käsile võttis...

«Miks? Aga ikka sellesama pärast!» vastas süngelt Puškin, kes oli veidi purju jäänud: ta oli šampanjaga võõrdunud. «Mina armastasin Malinovskit, ja ütlesin sulle. Mäletad, Ivan oli meile nagu peremeheks ja mina vandusin talle truudust ning sõprust... Aga kui tuli see — hoopis teistsugune ja võõras! Ei, ei, mees, olen ma truu.»

«Aga naistele? Kas on tõsi, sõber, et ka Odessas?... Pihkvas räägiti midagi armukadedusest.»

«Noh, seda ma sulle ei ütle... Kas tead, Puštšin?... Ei, ma ei ütle midagi! Kui see ainult minu saiadus oleks... Ja... Ei, neis asjus ei usalda ma sindki.» Ning ta hakkas naerma. «Kuid sina ütle mulle: kas sa saaksid abielluda... noh, lihtsa ja harimatu tütarlapsiga?»

Puštšin ei imestanud põrmugi:

«Kujutle, ma olen selle üle korduvalt mõtelnud. Mõlen ka praegu nii. Kui mu armastus on... tõeline... kui tõelist õnne ei ole määratud, siis parem juba nõnda.»

«Kas sa, Puštšin, tõsiselt räägid?»

«Täiesti tõsiselt. Ka minul oli hoidja — Avdotja Stepanovna, ta hellitas meid väga, ja meil poistel, mul ja vennal, olid suured sõprussidemed maja naistepoolga.»

«Ah niimoodi! Ja sina ei oleks kartnud...»

«Arvan, et ei.»

Puškin jäi millegi puhtisikliku üle mõttesse, kuid hakkas hiljem naersid sõbrad jälle südamest, meenutas, kuidas Puškin lütseumis kena toatüdruku Nataša asemel pimedas koridoris oli suudelnud vana kojadaami ja kuidas tsaar ise oli sellesse asjasse vahele seganud.

«Aga tookord aitas ju Engelhardt sind hädast välja! Ta siiski ei ole tema suhtes õiglane. Ta vist lõbustas sinu tsaari, nii et too naerma hakkas... Mäletad, kuidas ta prantsuse keeles ütles?»

Puškin kirtsutas pisut nina nagu tsaar ja imiteeris väga tabavalt:

«Aga omavahel öelda oli vanatüdruk ehk vaimustatud, et noormees nii õnnelikult eksis?»

Nii lobisesid nad lõunalauas, hüpates ühelt teemalt teisele ja mõistes teineteist juba poolelt sõnalt. Hoidja vastas neid ja tundis rõõmu. Tüdrukutetuppa saadeti juba valmistatud nalivkat ja läbi koridori oli kuulda, kuidas seal sumiseti. Puškinil tuli korraga idee tingimata Trigoriskojesse sõita, et oma armsaid naabreid näidata, kuid Puštšin oli selle vastu:

«Ma ei jõua sindki ära vaadata! Tõin sulle «Häda mõistuse pärast», on suurepärane asjake. Sa ei tunne

seda peaaegu üldse. Ja loe mulle tingimata ka midagi oma!»

«Noh, hästi.»

Puškin hakkas Gribojedovit ette lugema. Puštšin istus ja kuulas tähelepanelikult, ta armastas väga Puškini lugemist. Kui sageli kõlasid talle tuttavad värssid hoopis teisiti ja kui sageli astusid seni varju jäänud kujud nagu päikese kätte. Puškin luges ka nüüd suures innuga, üha enam süttides. Kuid imelik, Gribojedovi värssid olid Puškini lugedes ikka niisama hiilgavad nagu alati: neis oli kõik juba antud ja avastada polnud midagi. Mis see on: väärtus või puudus? Ilma varju! Kõik ühtviisi valgustatud, mänglev ja sädelev.

«Tead mis?» katkestas äkki Puškin. «Tead, kes tal on kõigist targem? Vastus: Gribojedov! Tema ise. Aga Tšatski? Kellele ta kõneleb oma tarku mõtteid? Famusovile? Skalozubile? Moltšalinile? Meie Moskva vanematele? See on andestamatu, see on — pärlite loomine...»

«Aga iseloomud? Aga gribojedovlik värss?»

Puškin noogutas vaid pead ja luges edasi. Ta jättis nähtavasti midagi ütlemata, tundes tõelist naudingut, kuid ühtlasi ka nagu lõhenedes seesmiselt oma tragöödia vahel, kus aeglastes jambides tundus ajaloo samana ja Gribojedovi komöödia vahel, mis on nii kaasajaga ja moskvalikult veetlev ning kerge; niivõrd olid need erinevad, veel enam — niivõrd olid nad vastupidised.

Keegi sõitis treppi. Puškin katkestas poolel sõna, vaatas aknast välja ja muigas pahaselt.

«Noh, hästi. Jätkakem ehk ka seda komöödiat.» Ta peitis Gribojedovi seletust andmata ära ning pani lauale palveraamatu pühakute elulugudega.

Vaevalt küll oli selleks vajadust, kuid Puškin seisis sõbrale uut külalist kõigi kunstireeglite järgi.

Hetk hiljem ilmus uksele munga kuju, tüse, lühike ja suure peaga. Ta silmad hakkasid puhmaskulmuksalt kohe uudishimulikult tundmatut külalist pilutama.

«Siinse kloostri eestseisja Pühadelt Mägedelt,» tutvustas ta end ise, pannes mõlemad käed rinnale.

«Auväärt isa Joonas,» lisas Puškin. «Aga see on hästi Puštšin, mu vana sõber.»

Nähes avatud palveraamatut ja peremehe paastunägu, laaskis Puštšin end mungal õnnistada. Tema järel laeratu tagasi hoides Puškin.

«Millega võin teid teenida?» küsis ta Joonat istuma paludes. «Kas soovite teed? Kohe tuuakse.»

«Aga kuidas siis nii...» ütles munk mõtlikult, habet siludes ja Puštšinit uurivalt vaadates. «Puštšin Puštšini, aga mina mõtlesin, et see on Pavel Sergejevitš Faditsõst. Ma pole teda kaua aega näinud...»

«Ei, mina olen Ivan Ivanovitš,» venitas Puštšin, «kuid ma tunnen pisut ka Pavel Sergejevitši. Me kohtusime kunagi kahekümnendal aastal Kišinjovis...»

«Ta oli seal massoon,» tähendas Joonas rangelt. «Ja hiljem tahtis ka oma isade maa maha jätta, kuid ei saanud luba... Jah. Nüüd aga on usin palvetaja ja hea kristlane.»

«Ka meie Ivan Ivanovitšiga süvenesime enne teie lahkumist...» Ja vihjet ärasõidust võõrastesse maadesse lahkumise panemata jättes silitas Puškin avatud raamatu lehti koltunud lehti.

Teda võis peaaegu pilkeks pidada, kuid Puštšin lausutas, millist austust väljendas Puškini nägu.

Ükslalaadi vestlus jätkus vaevaliselt, kuni pakuti teed ja tee juurde rummi. Siis muutus ka auväärne kloostri vestlus jutukaks. Muide, ta ei viibinud kaua ja vabandades, et segas vanu sõpru, sõitis minema.

Puštšin oli hämmeldunud mitte niivõrd visiidist kui Puškini käitumisest.

«Milleks sa isegi pühakute elulood välja tõid?»

Puškin tahtis vastata: «Aga miks sina end õnnistada ei taha?» Kuid otsustas mängida lõpuni ning teeseldes lahkumist ja pisut ka parodeerides onu Vassili Lvovi hääldis kibedusega:

«Aga kuidas siis muidu? Ma olen ju järelevalve, peaaegu võimaliku järelevalve all!»

«Aga nii. Ta nautis ette, kuidas kergeusklik Puštšin lausub Moskvast seda stseeni tollelesamale kallile onule. Kuid komöödia oli teda juba tüüdanud:

«Ah, jama! Aitab sellest!»

Ja visanud hingepäästva palveraamatu diivanile, hakkas ta uue innuga Gribojedovit lugema.

«Sa rääkisid värssidest?» hüüdis ta järsku. «Poolad nendest on ju lihtsalt vanasõnad!»

Puškin luges ka oma loomingut, kuid vähe: hakkas pimenema. Nad ei küsinud tuld. Kahekesi diivanil istudes vaatlesid nad, kuidas sinine hämarus tuba täita hakkas. Vaikuses süvenes jälle too eriline hingeline lähedus, mida on hirm valjusti lausunud sõnadega peletada. Puštšin oli tulvil poeesia hingust, nagu oleks ta vaadanud sõbrale otse südamesse, mis talle täielikult avanes. Kuulates hoidis ta vaevu taga silmist, mida põhjustasid värvid ja poeet ise; ja nii tulus avalikuks kõik saladused...

«Tead, ta keeldus...»

Ta ütles seda tasa, nagu iseendale. Puškin haaras ta käe ja nende vahel algas niisugune elav vestlus nende varases nooruses. Siin ei varjatud enam midagi. Ja Puškin sosistas kiirustades ning ärevalt kõigest selgijast. Siin ei jäänud midagi ütlemata: Odessa ja Vorontsova ja et valmistus olema kaugelviibivaks isaks. Puškin ei saanud olla poolikult avameelne. Puštšin kuulas tema muresid, ta oletusi, kuidas saab edaspidi et teda jälgib mõte lapsest, et Vorontsov aimah, et Puškin ise on kaugel ja ei saa kuidagi enda elust seista, — kuulas ja pigistas vaikides suure tugevusega oma kirgliku sõbra väheldast kuuma kätt. Ta näis, nagu täna juba korduvalt, et ta kuulab liigseumist katkendlikku ja rutakat pihtimust, mis koosneb ülestunnistustest, kahetsusest ja rahutusest.

«Kuid ära sa kellelegi... Kuuled, mitte ainult kellele! Tööta mulle! Eriti mitte Vjazemskitele... Mulle näib, et vürstinna selletagi teab, aimah... Ma ei tahtnud rääkida, aga näe, räägin... Kuid sina oled juba vaikida.»

«Ka mina ütlesin võib-olla midagi üleaarust.»

«Ei, ei, ära räägi nõnda. Ma teadsin niikuinii, et hakkas küsitlema: «Rõlejev? Bestužev? Aga kas me teame, kui me lombaka Turgenevi juures kokku põrkasime — ajakirja pärast... Ma veendusin juba alla, et sinna kuulud.»

«Tead, mis ta mulle pärast semjonovlaste ülestõusu ütles?»

«Noh?»

«Ta ütles: «Miks teid ülestõusnute hulgas ei olnud? Teie oleksite pidanud seisma nende ridades!»»

«Aga kas sina lähaksid? Ütle!»

Puštšin vastas kindlalt ja rahulikult:

«Kui on vaja, lähen!»

Puškin põles. Ta huuled liikusid. Ta võttis endal väikesest sõrmest tugevasti kinni, nagu end millestki taga hoides.

«Kas sa nii vastasidki talle?»

«Ei, tema ees ma vaikisin. Kuid kas tahad, ma ütlen, mida mõtlen? Ma mõtlen, et see pole võimalik enne kui sinu aasta pärast.»

Puškin jäi vait. («Tähendab, palju hiljem, kui saajand jõuab esimese veerandini...») Sisenenes hoidja ja ta põlevad küünlad. Ta käed olid tahma ja sütega ning värisesid pisut.

«Miks sa end, memmeke, ära oled määrinud?»

«Käskisin ahjud küdema panna... aga kas keegi oskab? Tahma on siibritel ämbrite viisi.»

«Noh, ära aga maja maha põleta!»

Puštšin segas vahele:

«Loe mulle veel. Ma tahan sind kaua ja palju kuulata.»

Ja Puškin luges...

Lähenes ärasõidutund. Puškin dikteeris Rõlejevi jaoks «Mustlaste» algust ja kiitis tema «Mõtteid». «Mõtted» ei meeldinud talle üldse, kuid ta ei tahtnud üldi Rõlejevit solvata.

«Täna ja sülele teda minu nimel.»

«Nuusuta: ving!»

Puštšin kartis vingu ja ruttas ranget korda jalule sadma. Ragisesid siibrid, avati õhuaknaid. Nukker piljard seisis üksildaselt kasutamata, hooletusse jäetud saalis. Meelepahahoos tegi Puštšin etteheiteid isegi hoidjale:

«Kui ma siia ööbima jääksin, oleksin ma juba enne teist kukelaulu surnud! Ja vaata, siin on piljard: mis see on — sellel võib ju uisutada!»

Hoidja kinnitas kohmetuses:

«Jah, tõesti, olen süüdi... Kuid neetud ahjud...»
«Ära vihastu,» ütles Puškin lepitavalt. «Kõige süüdi minu pea. Ta on mul kõvavõitu. Unustasin veel sulle Vjazemskite jaoks raha anda. Ma võlgnen nendele ammu kuussada rubla.» (Need olid Puškinil nii-öelda «viimased».)

Nii tungis nende kohtumisesse ka osake prossi: raha, ving ja piljard, mida polnud võimalik mängida et lühendada talvist päeva. Puštšin ei tahtnud Vjazemskite jaoks raha võtta:

«Sul läheb siin endal vaja!»

«Kõige vajalikum on võlg tasuda. Küllalt aeglaselt.»

Oli juba üle kesköö, kui jälle lauda istuti. Jätti Aleksei ja šampanja, ning näis, et juttudel ei tule lõppu.

«Juba laulab kukk sulle teist korda, aga sina oled jumal tänatud, elus ja terve!»

Kuid lõpuks valdas mõlemaid nukrus. Puškin kujutles nii elavalt, kuidas ta uuesti üksinda jääb. Kui kedagi ta sõpradest poleks siia sõitnud, poleks ta üksildus nii terav olnud.

«Oleks õdegi siin koos minuga!» ohkas ta tahtmatult.

«Millal küll jälle näeme?» väljendas Puštšin oma salajase mõtte.

Kell lõi kolm. Hobused trepi ees tilistasid kuljused. Saabus lahkumistund.

Puštšin vaatas oma pagendatud sõbra tõmmut nägu ja tundis, kui valus oli tal temast lahkuda: «Millal küll jälle näeme?» Kui aga see nägu küünalde valgusel hakkas uduseks muutuma, ei kannatanud ta välja ja hakkas märkamatu pisaraid pühkides kasuka. Pikk hüvastijätt oleks olnud talumatu. Sõbrad sülelesid veel kord ja Puštšin peaaegu jooksis saani juurde.

«Lase käia!»

«Hüvasti, sõber! Hüvasti!»

Nii kinkis saatus Puškinile pärast lumerohkeid jõulu pühi kohtumise sõbraga. Ta jäi trepile seisma, küünal käes. Harvad lumehelbed langesid küünlatulle, kuid ei kustutanud seda.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

SUHTLEMINE VÄLISMAAILMAGA

Ja jälle toimus suhtlemine välismaailmaga ainult kirjade kaudu. Post omas Puškinile jaoks erakordset tähtsust. Ta tellis raamatuid, sai almanahhe, ajalehti, ja iga päev, mil saabus post või juhuslik kirjatooja, eraldus teistest «mitte-postipäevadest», just nagu oleks puhunud tuul kaugest maailmast tema metsade- ja järvede-tagusesse kolkasse. Juba ainuüksi trükimust või värske postitempli lõhn kirjal erutasid teda. Nii astus ta ka ise vestlustesse ja kirjanduslikesse vaidlustesse, mis toimusid kaugel — Peterburis, Moskvast, sellega nagu pikendades nähtamatuid, kuid tajutavaid vahelaid, mis köitsid teda tamme külge Mihhailovskoje «merekäärus»; nii astus ta oma pagenduses ühendusse välismaailmaga.

Juba mõnda aega ei hoidunud ta enam kirjutamisest, ei kartnud, et ta oma kaugeid sõpru kirjavahetusega kompromiteerib. Alles hiljuti oli ta ühele oma Odessa ühtlasele kirjutades alustanud järgmiselt: «Torm on nähtavasti vaibunud, julgen oma pesast välja vaadata ja endast elumärki anda...» Talle meenus järve ääres elav toonekurg. Puškinile oli meelde jäänud, kuidas see pärast ootamatut sügisrahet tervelt kaks päeva polnud oma pikka nokka tohutust pesast männi otsas välja pistnud; kuid see sobis hästi ka tema enda kohta. Kui küll, toonekurg oli ammu ära lennanud, tema aga istus ikka veel vanemate talvepesas, kuid julges juba häält teha.

Laienes ka isikute ring, kellega ta viimasel ajal suhtles. Nii kirjutas talle Rõlejev: «Puštšin tutvustab meid lähemalt», ja läks üle «sinale», oletades, et omab selles õigust «nii hinge kui ka vaimu poolest». Ja tuleks talle nagu ka Volkonski uuesti meelde Pihkva linnadest, kus «lähmatati vene rahva vabaduse viimased sähvatused». Üksnes sellestki oleks Puškinile jätunud, et mõista neid ühendavat salakõnet. Kuid Puškin ei reageerinud sellele just eriti, hoidudes oma vastustes kirjandusele lähemale. Samasugust erilist

rahuldust pakkus talle kirjavahetus Bestuževiga, mis hoidis eevil tema poleemilist trotsi ja äratas nagu vaidluski elavaid ning temale endale vajalikke mõtteid.

Puškin elas mitu päeva Gribojedovi «Häda mõistust pärast» muljete mõju all. Ta oli sellest vaimustatud, kuid vaidles ka autorile vastu. Kunagi, juba Kläinjovis, oli ta üht Deržavini värssi parodeerinud, asendades «suitsu» «poriga». «Ka isamaa pori meile magus ja mõnus». Gribojedov ei parodeerinud, ta ainult palgas sõnad teisiti ja tuli välja nagu valatud:

Ka suits me isamaal on meile magus, mõnus!

Ta värss on selge, hiilgav ja hoogne, selle venepärasus ei jää Krõlovist maha; ja sihib ta vääramatult otse meeleskohta. Puškin teadis juba peast värssi Tula toist-Ameeriklasest, kellega ka temal olid omad vanad arved:

Pead sellist Venemaal ei keegi teine kannan,
ei nime nimeta, vaid temast pildi annan:
kord duellant, kord röövel ka,
Kamtšatka maale aetud, Aleuudist tuli,
käed kõvasti on määrind ta;
on targal inimesel raske olla mitte suli...

Viimane rida oli talle eriti paljuütlev, ta isegi teadis, kuidas see hüüatus teda vihatud vastasega küll ei lepitanud, kuid tegi siiski naljatlevala tõsidusega tema üldise nähtuse omamoodi arusaadavaks: jah, meil on targal inimesel raske olla mitte suli. Ja teatades Vjazemskile Puštšiniga saadetud kuuestsajast rubla eest pidas ta just seda rida õigeks oma Odessa kaardilase võlglaste kohta, kes kokkulepet rikkudes polnud andnudki seda raha üle vürstinna Veera Fjodorovna. «Savelov on suur lurjus. Saadan siinjuures talle sõbraliku kirja. Saada see talle (ümbrikus) Odessasse hea juhusel korral, sest kui posti teel, siis ta ütleb, et pole kätte saanud. Vabandan ja mõistan teda meeldivalt» — ning ta tsiteeris Gribojedovit.

Kuid ühtlasi vaidles ta temaga: «Värssides on palju mõistust ja koomikat, kuid kogu komöödias pole plaani, peamõtet ega tõde.» See oli muidugi öeldud ägedalt ja Bestuževi poole pöördudes ei lubanud ta endale enami

seda, mida lubas kirjas Vjazemskile; siin väljendus ta isegi — ettevaatlikumalt ja objektiivsemalt: «Draamakirjaniku üle tuleb kohut mõista nende seaduste järgi, mis ta ise on omaks võtnud. Järelikult ei tee ma Gribojedovi komöödiale etteheiteid ei plaani, ülesehituse ega vooruslikkuse seisukohalt.» Oma kriitikat aga soovitas näidata autorile: «Olen ehk mõnes suhtes eksinud.» Venda ta koguni noomis: «Sinu arvamine Gribojedovi komöödia kohta on liiga karm.» Kuid endamisi maadles ta korduvalt oma nimekaimuga, kuni «Boris Godunov» talt kogu tähelepanu endale nõudis.

Järel talvel avaldas Puškin kirjavahetuses sõpradega eriti meelsasti mõtteid kirjanduse kohta: Vjazemskiga arutles ta tema viimaseid luuletusi ja kirjutas talle mõndamini ka «Mustlastest»: «Ma vist kirjutasin sulle, et mu «Mustlased» kuskile ei kõlba; ära usu, ma valetasin — Sa jääd nendega väga rahule»; Bestuževiga vaidles ta oma «Onegini» pärast, seistes poeesia õiguse eest kujutada vabalt «elupilte» ja kinnitades, et «oleksin peast põrunud, kui puudutaksin satiiri»; ootas kannatamatult Baratõnski uut poemi, tundis rahutust autori saatuse pärast ja lubas süüdata küünla Soome-maa kindralkuberner Zakrevski eest, kui see aitab Jevgeni Abramovitšil välja pääseda tema pikaleveninud sunniviisilisest soldatipõlvest; tänas Wulfi kaudu Jazõkovi, kes Puškini sügisesele läkitusele lõpuks vastas omapoolsega — «imekauniga», nagu Puškin seda määratles; ta kiitis heaks, neid kergelt parandades, Vassili Tumanski värssid, mida ta Vojeikovi «Kirjanduslike Uudistes» oli lugenud.

Muide, ta laskis Tumanski koduses ringis käiku. Luuletuse pealkiri oli «Tütarlaps armunud poeedile», ja Trigorškojet külastades teatas ta kord, et sai luuletuse kirja teel kaunilt Nettilt, Ossipova esimese mehe sugulaselt, kes oli neil külas viibinud ja kellega Puškin oli pisut kurameerinud.

«Te kõik teate, kuidas ma Nettisse armunud olen. Kuid kuulake vaid, kuidas ta mind noomib! Noomib ja julgustab.»

Puškin oli hiljuti jääl ratsutades koos hobusega libisedes maha kukkunud ja oma kätt vigastanud. Meenu-

tades, kuidas ta kord Kišinjovis lihtsalt hobuse seljast maha oli kukkunud, mille üle kindral Orlov väikse viisil heameelt tundes oli naernud, teatas Puškin kõigile samuti naeruga, kuid ühtlasi kiivalt, et ta ei saanud ometi õhku istuma jääda, kui all polnud hobust. Haige käsi andis end veel praegugi tunda ja seepärast võttis ta taskust aeglaselt, üldist kannatamatust aratades, lehe luuletusega.

«Pole tõsi! Pole tõsi!» keksles ta ümber Jevpraksia. «Tema pole kirjutanud! Tema poleks hakanud kirjutama!»

«Aga kuulake, Zizi!»

Ning ta luges:

«Mind kuulge, te ei tunne end,
seks veel ei piisa teie hoolest:
te arm on rohkem mõttelend,
kui seda ta on õigupoolest.
Te olete küll väga armas,
ja lisaks luuletaja ka,
kuid, andestage minu karmus,
teist midagi jääb vajaka!»

«Tõsi! Tõsi!» hüüdis korraka Jevpraksia, ning ta hüüatuses oli nii palju hasarti ja nii üksmeelselt toetasid teda nokkides teised, et Puškin sattus hetke segadusse.

Ainult Anna vaikis ja kahvatas, seejärel eredalt punastades. Ta sai aru, et kõik see on nali, kuid oli siiski juba Nettile armukade... Aga kui Puškin ära sõitma asus, ütles ta:

«Pole tõsi, et teis «miski» puudub, kuid te olete küll ja halb.»

Puškin puhkes vastuseks naerma. Ta ei saanud midagi parata; ta mõistis ka ise, et oli Annaga piisalt julm, kuid Anna alistumine ja vaikne ustavus ärritas teda sageli: Annas polnud midagi, mida oleks tulnud kätte võidelda või ületada... Kuid ka Netti huvitas teda väga vähe.

Ta töö kulges nagu tavaliselt. Innustuse, tõusemomendid, mis valdasid teda «Borissi» kirjutades, vaheldusid aeg-ajalt teise, ettevalmistava tööga. Ta luges ja mõtles palju ning pingsalt. Talle olid vajalikud

niihästi Schlegel kui ka Sismondi ja kümned teised raamatud. Enam kui kunagi varem mõtles ta «Borissi» uues läbi plaani, ülesehituse ja stseenide omavahelise sõltuvuse. Kuid stseeni nõdrameelsega nihutas ta tsensuurilistel kaalutlustel algusest tahapoole, et see lugejale kohe välja ei paistaks.

Selles töös oli kõik teiste eest luku taga, sellest ei saanud ega kirjutanud ta kellelegi. Ta varjas ebausklikult seda oma kavatsust ning ka näiliselt lähedasi küsimusi põgusalt puudutades ei avaldanud ta kübetki oma saladusest. Ilmselt nalja heites tegi ta vennale Stepanekule soovitada Rõlejevile «ta uues poeemis paigutada Peeter I saatkonna hulka ka meie vaarisa. Tema murjanilõust mõjuks veidralt kogu Poltaava lahingu pildile». Mitte sõnakestki ei lausunud ta aga sellest, et tal endal Puškini liinis esivanemad juba segutsevad «Godunovis». Kartes venna lobisemishimu, kaineastas ta venda juba ette: «Hüvasti, uusi luuletusi ei ole, kirjutan «Märkmeid», ka vastik proosa on mind üllandanud.» Nüüd ei tule Peterburis kellelegi pähe, et ta kirjutab uut suurt tööd!

Ka Gneditšile soovitas ta, kõneldes tema Homeroose tõlkest: «Ma ootan Teilt eepilist poemi. «Svjatoslavi vari rändab ülistamatult ringi,» kirjutate Teie mulle kunagi. Aga Vladimir? aga Mstislav? aga Donskoi? aga Jermak? aga Požarski? Rahva ajalugu kuulub Poeedile.» Sellesse viimasesse lausesse lisas ta oma tõelise veendumuse, kuid nimetades rea ajaloolisi nimesid, Godunovi ta isegi ei puudutanud. Enda kohta tähendas ta süngelt: «Mul on palju alustatud, kuid pole midagi lõpetatud.»

Nii pidas ta kaugusest, oma Mihhailovskoje üksindusest, silmas ajakirju ja almanahhe, raamatuid, Gribojedovi veel ilmunuta komöödiat, Gneditši lõpetamata «Iliast». Nii kirjutas ta veebruaris vennale: «Ajakirjadest näen erakordset mõtete käärimist; see ennustab Ministeeriumi muutust Parnassil. Mina olen välisminister ja näib, et asi minusse ei puutu. Kui Palei edeneb nagu alustatud, saab ministriks Rõlejev.»

Puškin lootis venna taibukusele. Siin mängiti aina vihjetega ja Lev pidi aru saama, et Aleksander pole

loobunud oma välismaaplaanidest ega pretendeeri ministri kohale Peterburi Parnassil, vaid nähtavasti tuleb Rõlejevile tema asemel ministriks hakata... Mui vihjas ta sellele, et jõe ületamise stseen «Paleis» on liialt sarnane samasuguse stseeniga «Kaukasuse vangis», endamisi aga kaalutles Rõlejevi teisigi võimalusi, kuid juba poliitilisi...

Mõnikord tuli kirjavahetuses puudutada ka väga elulisi küsimusi. Mitte ainult Odessa Savelov ei varustanud teda, sundides Puštšini kaudu ära saatma oma viimased kuussada rubla (just äsja oli ta saanud Pletnjovilt pool tuhat), vaid ta ei leidnud seniajani mingisugust abinõu ka röövkirjastaja Oldekopi vastu. Vjazemski soovitas tal Šiškovi poole pöörduda, kuid Puškin ikka veel ei julgenud. «Onegini» trükiti, kuid esialgu üldse polnud usku «et ta tsensuurist läbi poeb», ta kirjutas selle oma edu Šiškovi arvele, keda mõjutas Gneditš. Peale selle leidis Puškinil «Teises kirjas tsensorile» ministri kohta meelitavaid ridu, ja nüüd oli piinlik tema poole pöörduda isikliku palvega. «See pärast polegi ma sõandanud Sinu nõuande kohaselt Oldekopi asjas tema poole pöörduda. Alustuseks on mõningal määral õilsust vaja. Ma olin alatu heade kavatsustega — pidasin silmas meie sõnakunsti huvitsid ja upsaka Krassovski korralekutsumist.» (Just Krassovski oli trükivalmis Oldekopi-väljaande alla kirjutanud.)

Nii meenutas ta prooşas ja nalja kujul omaenda kaugeltki mitte naljatlevat luuletust, mis oli pühendatud tollesamale neetud vaenlasele Vorontsoville:

Oo, meelitajad! Tehes vempu säärast,
ka nurjatuses rühti hoidma peaks.

Kuid teda haaras tõeline raev, kui temani ulatusid kuuldused, et ka «Bahtšissarai purskkaev» on uuesti trükitud, samuti koos tõlkega, kuid seekord prantsuse keeles! Ja seda just ajal, kui oli väljavaateid tema poeemide avaldamiseks teises trükis... Puštšin kirjutas talle Moskvast, et kolme poeemi eest ühise väljaandena makstakse 12000 rubla. «Ma pean neid lo-

huma,» hüüdis Puškin kirjas vennale, «nii suren isa ja Oldekopi armust nälga. Huvasti, olen maruvihane.»

See soodus müük osutus nüüd «trükikoja uue kellemise tõttu» võimatuks. Puškin jõudis otsusele, et Oldekop on otsustanud teda süstemaatiliselt röövida, ja ümestanud kõik muu, istus Šiškovile kirja kirjutama, paludes end kaitsta varastamise eest. Ta oli nii raevunud ja «Bahtšissarai purskkaev» lasus tal niivõrd suure solvanguna südamel, et ta mustandis isegi eksis, kirjutades, et Oldekop andis selle poeemi uues trükis välja kahekümne neljandal aastal...

Ta ei saanud seda kirja siiski ära, puistas ainult südant; hiljem sai ta teate, et ka kuuldused olid olnud ebaõiged.

Raha aga oli hädasti vaja. Juba detsembris palus ta venda «tõmmata Onegin tsensuurist kiiremini välja... raha on vaja. Ära kaua kauple värsside pärast — lõika, rebi, tükelda kas või kõik 54 stroofi, aga ainult raha, jumala pärast raha!»

Kuid mis rääkida Oldekopist, kui seesama armas vennake Peterburis mingi pöörase joovastusega deklameeris vasemale ja paremale «Mustlasi», ja tuli pöörduda Bestuževi poole: «Noomi mu venda, et ta sõna ei pidanud — ma ei tahtnud, et see poeem enneaegu tutvavaks saab, nüüd pole midagi parata, pean ta trükki andma, enne kui ta tükkaaval laiali kantakse.»

Muide, mõnes asjas ilmutas Ljovuška Aleksandri suhtes ka hoolitsust. Kohkudes oma lobisemisest, lükkab ta kirjas Vjazemskile ümber igasugused kuuldused venna põgenemisest välismaale ja ütleb, et need kuuldused on Peterburisse jõudnud Moskvast; kuid samas ta rõõmustab, et võib lendu lasta uue huvitava kuulduse, ja teatab: «Ühes «Onegini» juurde kuuluvas märkuses oli hävitav väljend Vassili Lvovitši kohta; ma oleksin seda väga säilitada tahtnud, aga vend kui hea vennapoeg jättis selle välja.» Siin meenutas Lev onu-eeslit! Nii taltsutamatu oli tema sünnipärane lobisemiskirg. Venna luuletusi ei suutnud ta iial ega mingil tingimusel enda teada jätta.

Kuid peale venna oli veel ka sõpru, kes Puškini vara pillasid, tehes seda tõelise graatsiaga. Küsides

Trigorskojes sama amet, mis Roza Grigorjevna Mihailovskojes.

«Kaks nõida sõbrutsevad!» nii määratles hoidja nende lähenemist, hoolimata oma heasüdamlikkusest.

Arina Rodionovnale ei meeldinud valitsejaamand põrmugi. Korduvalt oli tulnud teda paljastada ning süüdistada väikestes kelmustes ja kuulujuttudes. Hoidja ei sallinud ka Mihhailat.

«Kuigi ta on sinu isa,» ütles ta Olenkale, «aga mi hingel on vabam ilma temata: nagu oleks tuba luuaga puhtaks puhitud. Tunne elust rõõmu, kuni oled noor, tööta ja naera. Niiviisi, õnneseen!»

Puškin ei süvenenud majapidamisesse: kas inimesed on obrokil, palgalisel tööl või teoorjuses või töötavad oma maalapil, see huvitas teda vähe, õieti ei huvitanud põrmugi. Teisiti olid lood, kui ta kuulis tundmatut laulu või vastutulev vanake viis jutu endistest aegadele. Ta kohtles talupoegi nagu teisigi inimesi: kui nad teda huvitasid, jäi seisma, ajas juttu, küsitles, kui polnud huvitavad, — läks mööda... Seepärast suhtuti ka temasse endasse lihtsalt: mitte tavaline valvelolek, kartus või vihkamine nagu Hannibali ajal, kuid ka mitte armastus; pigem — harjumus ja ükskõiksus. Ta elu ja tegevus oli arusaamatu, kuid vähemalt, ta jumalale, ei rõhunud.

Mõisainimestega olid suhted vajaduse tõttu lähedasemad. Ka siin olid suhted tasakaalukad: mitte küll väga sõbralikud, kuid ka mitte ükskõiksed.

«Meil on Aleksander Sergejevitšiga kerge, härra on ilma upsakuseta,» tavatses öelda ühe silmaga aednik Arhip, popsutades piipu ja sihtides jutukaaslast oma ainsa silmaga.

«See on juba, nagu öeldakse: ei isasse ega emasse kinnitab läbi habeme ka vana Vassili. «Ainult, ütlen, et on lihtsameelne: hiired närivad aidas nina all, aga tema ei kuulegi.» Sääraseks hiireks, kes varandus närib, oli Mihhailovskojes pereemand Roza Grigorjevna.

Tema peamiseks afääriks oli toosama vilja varjamine, mille nad juba sügisel koos Mihhailaga välja mõtlesid. Kevadeks hinnad mõnevõrra tõusid ja Roza Grigorjevna oli juba veskis kokku räägitud, kuidas sinna ära

anda härraste eest varjatud «ülejäägid». Kuid vana-piiga muutus päev-päevalt tigidamaks ja käitus nii, et hoidja ei kannatanud välja, ja tekkis skandaal, mis ei jäänud puudutamata ka Puškinit.

Trigorskojes Ossipova juures polnud võimalik nii väga keelt peksta, seepärast palus Anna Bogdanovna lubada tal Roza Grigorjevna kutsel tema pool külas käia, ja sin mustasõstra-nalivka (või neile eriti meeldiva kase-punga-nalivka) karahvini ja roosa pastilaa juures istusid nad ja lõksutasid niipalju kui süda himustas: koltunud lihav rõugearmilise jämeda ninaga Anna Bogdanovna ja päevitunud peedivarjundiga punane Roza Grigorjevna; silmad olid tal kitsad, ilmetud, kuid ajuti valgatas neis vaenu ja õelust. Nende sõbralik vestlus sarnanes puusaagimisega: üks annab järele, teine tõmbab, ja nagu palke saagisid nad üksteise järel läbi alguses härrasrahvast ja seejärel mõisateenijaid.

Nalivka oli lõhnav, paks, tee kange, küpsised värsked, härrat ei olnud kodus.

«Jälle teie omade pool?»

«Noh mõistagi, et seal. Meie juures, Roza Grigorjevna, kui teed pakutakse, kahiseb kogu maja tärgeldatud aluspesust.»

Kuigi mõlemad auväärased daamid armastasid viiskust ja valitud sõnu, samuti ka peeneid kombeid, lähenesid nad küsimustele lihtsalt, tungides asja olemusesse. Valge lina kadus siis laualt ja vestlejad tundsid end nii vabalt, nagu oleksid kohtunud karjaulaudas.

«Aga kelle ümber siiski meie Aleksander Sergejevitš keerutab eriti? Kellega ta kokku elab?»

«Kuidas nii, kokku elab? See ei paista välja, Roza Grigorjevna!» vastas talle delikaatne külaline mõninga havalusega, silmitsedes laudlina ja sõrmust oma vasaku käe väikeses sõrmes.

«Noh, mis minusse puutub, Anna Bogdanovna, siis ma näen, mida ma näen. Kas tõesti vana proua endaga?»

«Ta ei ole vana, Roza Grigorjevna,» vastas Anna Bogdanovna põiklevalt, «pole hoopiski vana.»

«Noorhärä on lihtne, kuid, näed sa, oma on ära tundnud! Teie ikka ei usu mind...»

«Aga miks Arina Rodionovna järele ei vaata?»

Kui aga jõuti Arina Rodionovnani, siis andis Roza Grigorjevna endale täieliku vabaduse.

Nii, üks sõna teise järel, nautisid nad vestlust, ja kõik oleks korras olnud, kui nad lõpuks liiga hoonu poleks sattunud: tüdrukud kuulsid nii mõndagi ja hääkasid omavahel sosistama; asi ulatus ka hoidjani, ja hoidjaga tuli Roza Grigorjevna oma kallist külalist ära saates kõige teravam kokkupõrge.

«Mis see tähendab: laimad küll hoidjat, küll härra ja pillud tüdrukuid poriga... Häbitu niisugune! Kui ma näitan, mis loom sa oled, küll sa veel õpid tundma, mis tähendab häid inimesi mustata!»

Vastuseks pani Roza Grigorjevna käed ülijultunud oma kõhnadele puusadele ega jäänud võlgu. Ta kuhjas ühe laimu teisele, pipardades kõike seda sõnadega hoidja aadressil, ja kaotas lõpuks igasuguse sündsuse tunde ning häbi.

«Ma tean kõik, mu armas... Ja sina tead niisama hästi! Ja kui asi ette läheb, arutan viimse niidini lahuli. Aga mis puutub Mihhaila Ivanovitšisse, siis võiks ta paljugi üle nuriseda, ära arva! Miks näiteks on see teie Olenka nii valge nagu härraste portselan? Ja kellega see Olenka on juba äärmiselt sarnane! Kas mitte Oleg Sergejevna, preiliga? Missugune patt! Missugune patt! Ah sa häbitu vanainimene!»

Hoidja toppis sõrmed kõrvadesse, sülgas valitaja emanda pitsidega pühapäevapõltele ja eemaldus nii kiiresti, kui suutis.

Vihast ning solvumisest jäi ta peaaegu haigeks ja oli mitu päeva kollane kui vahaküünal. Olenka nähtu kogu tüdrukutetuba muutus vaikseks.

Hoidja toimetas vahepeal oma uurimisi. Tal oli vilja suhtes juba ammu kahtlusi, aga kui ta asjas päris kindel oli, otsustas ta Aleksander Sergejevitsšile teatada. Juhus tuli talle appi.

Puškin kirjutas viimastel päevadel erilise pingese töömeeleolu ei jätnud teda maha uneski. Ta pani küünla peatsisse ja pliiatsi ning paberi voodi lähedusse, nii tekkisid üksikud fraasid, paar-kolm värssi, vahetevahel ka stseeni kavand... Palju tuhmus päevavalgel

kuid üht-teist jäi ka järele. Nii oli teinud kunagi ka keiser Peeter ja need mustandid kirjutas soodest kerstiiva Bankt-Peterburi kahvatus valguses puhtalt ümber Puškini kuulus esiisa Abram Hannibal.

«Mul aga ei ole teist murjanit: ise panen paberile ja lae kirjutan ümber,» naljatles Puškin enda üle Ossipovide juures.

Maal oli alati hea uni. Unenägusid oli mitmesuguseid: kas ta kirjutas või tuhnis arhiivi tolmus või kihutas hobusel kasakate salgas või vilkusid küünlad kirikualtaril, heites helklevaid varje vanade ikoonide tuhmunud kullale, või kukkus ta Ivan Suure katedraalis, kuhu Nikita teda oli viinud, kitsalt trepilt alla, nagu kukkus unes lapsena, nagu lendas nüüd alla tema vana Otrepjev... Jälle see tavaline, korduv unenägu.

Kuid seekord viirastus eriti imelikult: ta oleks nagu ära ärganud, lamab oma voodis ja kuuleb korraga rahinat ning hääli, liikumist seina taga. Vaatas — on mingi trepp; ta läks astmeid mööda üles, vaatas lae ja seina vahelt välja ning nägi seal kuueteistkümnendat sajandit: rahvahulgad liikusid ähmaselt, kirevalt, oli kuulda sõimu, naiste kiljumist ja noor bojaar rajas hobuse seljas nuudiga teed endale ning hobusele.

Kuid kriuksatas uks ja Puškin ärkas, jõudes unes väruv imestada ja imestusest hüüatada, ning unustas silmapilk oma kummalise unenäo. Lävel seisis hoidja ja küsis, mida ta vajab.

«Kas ma kutsusin sind?»

«Hüüdsid.»

«Kas tõesti! Aga miks oled sa nii kollane ja kõhnaks jäänud? Kas tervis on halb?»

«Mina olen terve, mu kotkake, aga säärase tumeasjade juures võib mõnikord ka terve välja näha nagu puusärgis...»

«Mis on? Kõnele.»

«Asjalugu on niisugune, et kuidagi ei jõua välja minna, millest alata. Kui sa pahaseks ei saa, siis ma jutustan.»

Ning ta jutustas, kuigi kaugeltki mitte kõigest. Puškin kuulas teda karmil ilmel.

Ja paari päeva pärast kirjeldas ta vennale uudiseid järgmiselt: «Mul tekkis pööre ministeeriumis: olin sunnitud Roza Grigorjevna ära ajama ta sündsusetu hoidumise ja sõnade pärast, mida ma ei tohtinud taluda. Muidu oleks ta surnuks piinanud hoidja, kes tema pärast juba kõhnaks jäi. Ma käskisin Rozal mulle arvestada. Ta näitas mulle, et talle pole viimase kahe aasta (1823 ja 4) eest midagi makstud(?), ja arvestas 200 rbl. aastas, kokku 400 rbl. Minu arvates on tal saada 100 rbl. Sularaha on tal 300 rbl. Sellest anna temale 100 rbl., aga 200 saadan Peterburisse. Kuid järele ja teata üksikasjaliselt, kui palju on talle lubatud anda ning kas ta on nende 2 aasta jooksul midagi saanud. Ma moodustasin komitee, mis koosneb Vassilist, Arhipist ja külavanemast. Käskisin vilja üle mõõta ja avastasin mõningaid kuritarvitusi, s. o. mõne varjatud setverdi. Muide, Roza on suli ja varas. Esiolgu valitsusohjad enda kätte.»

Nii kuivavõitu, asjalikult ja napilt kirjeldas ta enese lülitumist majapidamisse, kuid siiski ta närvises, tehes oma ununenud unenägu: vana Venemaa kolis ta käsikirjade lehekülgedelt ümber ja ootas teda tööpealest päris ilmsi ta magamistoa seina taga.

Ilm oli päikesepaisteline, selge. Kerge pakane ja sügav sinine taevast. Aida räästas rippusid helesinist jääpurikad, sädeldes päikese käes; harvad pilved langesid nende küljest kollaseks muutunud sõmerate lumele, leevikesed uhkeldasid oma tulipunaste rüüesistega. Puškin seisis, pihtkasuka hõlmad lahti, käes ümber sall. Tema poolt moodustatud «komitee» vaatas teda imestuse ja aukartusega. Ka talle endale oli nii harjumatu esineda peremehe osas!

Kõige jõledamat, mida Roza Grigorjevna ägedalt välja mõtles, hoidja Puškinile siiski edasi ei öelnud: keel ei paindunud! Tal pudenes keelelt ainult lause.

«Ja tookord ei olnud Sergei Lvovitšit neis paigust!

Puškin ei pööranud neile arusaamatutele sõnadest mingit tähelepanu, hoidjal aga käisid külmavärinad keha juba ainult mõtte juures, mis oleks Puškin Roza Grigorjevna teinud, kui ta oleks kuulnud seda meesikut valet.

Puškin ootas venda enda juurde ka pärast jõulupühi. «Sinu kartused minule küllasõidu suhtes pole põhjendatud. Ma ei ole Schlüsselburgis ja kokkusaamise füüsilise võimaluse juures oleks mõttetu julmus üht kahest vennast sellest ilma jätta...» Kui aga Lev siiski sõitnud ka võinädalaks, tuli talle napilt kirjutada: «Mul on kahju neist rangeist ettevaatusabinõudest, mis sinu suhtes on tarvitusele võetud»; nähtavasti keelasid seda vanemad. Otseselt nende poole ei pöördunud Puškin üheski asjas, ka juhtumist Roza Grigorjevna teatas ta venna kaudu, kuid Rozalt võetud kakssada rubla saatis Peterburisse, sest ta ei soovinud jätta enda kätte ainsatki kopikat vanemate raha.

Ta ootas ka Delwigit. «Ei jõua enam, vajan Delwigit.» — «Delwig, kas oled elus?» nii kirjutas ta suures lehel talle endale selle ainsa küsimuse.

Delwig oli elus: teda oli näinud Peterburis elusana Praskovja Aleksandrovna, kes seal mõne päeva viibis. Kuid just siis, kui Delwig Mihhailovskojesse sõitma kavatses hakata, saabus Peterburisse ootamatult ta isa ja võttis poja endaga kaasa Vitebskisse, kus see haigestus. «Neljandal päeval pärast omaste juurde jõudmist sattusin sinu lähedase tuttava — Palaviku — kätte...»

«Ma olen paranemisel ja kavatsen Vitebskist välja sõita suure nädala neljapäeval, järelikult olen laupäeval Sinu juures. Peterburist kirjutasin Sulle mitu korda, kuid mul oli külas pisut vabalt mõtlev inimene... Ta ei pidanud vajalikuks mu kirju posti viia.» Kuidas see kõik sarnanes Delwigiga!

Puškinit külastada kavatses ka Küchelbecker, nagu Puškin Moskvas kirjutas, kuid Puškin pani sellele vähe lootusi. Ta oleks rõõmus olnud ka Bestuževi tuleku üle: «Ah! Kui õnnestuks Sind Mihhailovskojesse meelitada!...» Samal ajal küsis ka Rõlejev: «Me kavatseme Bestuževiga Sind suvel külastada: kas sahib?» Kuid esialgu olid need vaid sõnad ja Puškinile meenus sageli vana rahvalaul, mis vastas kohalikule taloriidile ja mida nad mõnikord koos Leviga olid laulnud:

Teiste hulgas istudeski
kedagi ei näe ma...

...Kõndis neiukene
 aias toa taga,
 seal ta Pihkva kirjutajat
 igaviisi pragas.
 Teda igaviisi pragas,
 etteheiteid jagas:
 «Ah sind, kurti kirjutajat,
 külla sa ei sõida!»
 «Oleks minul kinki tuua,
 siis ma tuleks ise.
 Lähme parem, kullakene,
 siit Sanktpiiterisse...»

See lauluke oli hea selle poolest, et sellest kõlas selgesti läbi ta enda üksilduse ja mahajäetuse mõttetus. Ja korraga saabub «Sanktpiiterist», kuhu «Pihkva kirjutajal» on tellitud sõit, paks kiri — ammuoodatud käsikiri Vsevoložskilt!

Puškin oli selleks ajaks juba ise alustanud oma hilisemate luuletuste ümberkirjutamist, jõudmata ära oodata seda vana vihikut, mille ta kunagi ammu, juba Peterburis, oli trükiks ette valmistanud. Tolsamal hommikul, kui see viimaks siiski saabus, kirjutas ta vennale peaaegu anudes: «Saada mulle ometi mu neetud käsikiri, et saaks hävitada, ümber kirjutada ja trükkida uuesti. Kui kahju, et Sa minu juurde ei tule!»

Vend oli talle tehtud ülesannete täitmisel väga korralatu: viivitas kaua isegi tindi saatmisega, nii et Puškinil tuli seda lahjendada veega ja kirjad muutusid rusketeks, otsekui oleks prussakad neid kirjutanud. (Prussakaid oli kõõgis tõepoolest parvede viisi.) Juba lähenes kevad, kuid, vend polnud ikka veel saatnud kalosse, mida Aleksander temalt juba sügisel palus. Parny kõite saatis ta mitte temale, vaid Annale — oma pühendusega; üldse oli tal tuhandeid patukest, kuid ei andes kätte oma noorpõlvevihiku, andestas Puškin talle kõik ja asus otsekohe, minutitki kaotamata, tööle.

See polnud enam lihtne kokkupuude maailmaga. Teda haaras sama noorus, nagu kohtumisel Puštāniga. Ta jälle ilmus ta ette Bakunina armas kuju, kellele ta pühendatud palju luuletusi. Kuid ta oli halastamatu ja jättis välja paljugi: mõni luuletus näis talle andeksandamatult nõrgana. «Uskmatus», mida meenutas Peštān

kohtumisel Ossipovaga, veendes teda toimetama Puškin suhtes «leebet järelevalvet», muutus tollesama juhitud tõttu vastikuks; ta tõmbas maha ka «Platonismi» ja kirjutas selle kohale kindla käega kõvera rea: «Pole vaja, sest tahan olla normaalne inimene.»

Igatahes oli vihik lõpuks tema käes, sellega jälle ka kõik õigused trükkimiseks. Ta polnud vennaga rahul ühes sellepärast, et too Vsevoložskile korraga tervet tuhandet ära polnud maksnud.

Puškin tõusis vahetevahel püsti ja silmitses seistes seda suurt vihikut, mis oli ühtlase sekretäri-käekirjaga täis kirjutatud. See oli oma, kuid pisut oli selles ka võrast: tolle ja tänase Puškini vahel oli aeg. «Temale» lahendas Bakuninale, kuid niisuguse pealkirja võis anda ainult siis... Värsid meeldisid talle, ta muutis neid ainult pisut, aga kui palju oli pärast seda olnud teisi ühindumusi... Ning ta kriipsutas pealkirja läbi.

Nagu mäe otsast vaatas ta järve, kus lained randa uhtusid. Nii vaatles ta aeg-ajalt oma minevikku: see tunne oli talle tuttav ja omane. Tervelt viis aastat on möödunud! Tunnete ja nende sõnalise väljenduse küllus rõhus teda: neil hetkil tundus, et süda oleks rahul lihtsa täiusega.

Võib tundeülluses vaid sõnaohtrust laita,
 ei nende kirjust kambast näegi kasu ma.
 Sest õnneks südamele, võite uskuda,
 kas kõigist sõnust vähe on, või ühestainsast aitab.

Ta kirjutas selle avatud leheküljele, otse äärele, ja kriipsutas samas läbi. Kas piisab talle sellest «ühestainsast»? Näib, et kogu ta elutee on olnud teistsugune...

«Vend Lev ja Vend Pletnjov! Üleeile sain kätte oma käsikirja. Saadan täna ära kõik oma uued ja vanad värssid. Ma pesin musta pesu kiiruga puhtaks ja traageldasin kokku uut. Kuid teie abiga loodan, et proua Publik ei löö mulle vastu põske nagu laisale pesunaisele. Õigekirjavead, kirjavahemärgid, komistused kirjas, mõttetused palun teil endil parandada — mul ei jätku selleks pilku... 60 pala! Kas piisab üheks kõiteks? Kas

ei tuleks täienduseks saata Tsaar Nikita ja ta 40 tütar? ... Andestage, lapsed! Olen purjus.»

Puškin töötas kaks päeva ja ühe öö nende vahel, ta jõi ka veini, et end ergutada, kuid purjus oli ta mägimata ööst ja teda haaranud tunnete ning mälestuste tulvast. Ta ei tahtnud seda olukorda pikendada ja lõpetas kõik korraga.

Nõnda lahenes lõpuks ka nii kaua Vsevoložski küllaliseks olnud vihiku ja luuleköite sisukorra küsimus. Ning samal ajal saabus lahendus ka Puškini teisele valusale probleemile, mis teda möödunud tormisel sügisel oli piinanud. Midagi juhtus juba pärast mälestusväärseid jõulupühi, mis olid justkui pöördepunktiks. Talv oli lume- ja tuisurikas, pehme. Aeg lendas imelise kiirusega: nii kihutab sõiduk mööda head talveteed. Päevad möödusid üksteise järel — selged ja lumest helkivad, eriliselt läbipaistva õhuga. Kevadet veel ei olnud, toda käharpäist ja kärarikast kevadet, millest Puškin hästi jagu ei saanud ja mis teda tööst eemale viis. Kuid siiski oli kevad selgetel päevadel juba talvel külas — oma taevasinaga, mis oli täis päikest, veetikkadega katuseräästas, heliseva õhuga. See kevad ei seganud, ei häirinud, temas oli kergust, niiskust ja valgust.

Puškin oli muutunud palju rahulikumaks ja meenutas selle aja jooksul vaid ühel korral Vorontsovi oma kirjas: «Kas krahv Vorontsov on päralt jõudnud? Katsu teada saada, mis ta seltskonnas minu kohta on rääkinud; muud aga pole mul vajagi teada.» Vaevalt võis Lev aimata, millest oli kõne selle lause lõpus; see oli imelik, kuid ka arusaadav vajadus — kirjutada kas või ainult endale sellest, millest kõigile teistele tuli vaikida ja mida ta talvises sinavas videvikus oli avaldanud vaid ühele inimesele. Kuid Puštšin oskab saladust hoida! Ta kirjutas Moskvast: «Paljud Sinu tuttavad ja uudishimulikud pärivad Sinu üle. Ma rahuldan võimalikult mööda nende uudishimu.» Puškin luges ja naeratas tolele suurepäraselt arusaadavale väljendile: «võimalust mööda» ... Teises kirjas aga oli öeldud paljutähtsamalt: «Tähtis päev» (päev, mida Puškin alati mäletas, — Aleksandri troonileastumine pärast tema

tapmist), käis ka eriti Vjazemskite kohta. Vjazemski oli raskesti haige ja Puštšin külastas teda sageli: ... alati räägime tingimata Sinust, — vürstinna on Suur sõber.»

Puškin oli täiesti veendunud, et ei unustata lubadust eriti Vjazemskitele mitte rääkida ... Aga kuidas tal tuli vihostada, kui ta seejärel sai kirja ka vürstinna Veeralt endalt. Vürstinna kirjutas oma poja Erikolenka surmast ja mehe haigusest, kuid siinsamas samale omases läbipaistvate vihjete keeles tundis kaasa sellele Puškini rahutusele, mille ta oli usaldavalt avaldanud Puštšinile ...

Niisil oli Puškini saladus, mida vürstinna juba varem aimas, talle täielikult teatavaks saanud.

Mis on sõprus? Pohmeluse kerge kihk ...

Puškin oli Puštšini käitumisest solvunud. Luuletuse põgus visand, milles olid välja valatud tunded pärast sõbra külaskäiku Mihhailovskojesse, jäigi lõpetamata. Oli kibedat fida sõpruse kohta, mis ta oli kirjutanud, ilma et oleks mõtelnud Puštšinile, käskis ta nüüd venna oma luuletustekogusse mahutada, kuid kriipsutas selle korralduse otsekohe läbi.

Oli kuidas oli, kuid mõlema sõbra kirjavahetus katkes pikaks ajaks ... Vürstinnale aga vastas Puškin tagasihoidlikult ja lihtsalt: «Puštšin jutustas teile ilmasõnu minu rahutusest ja oletustest, mis osutusid ekslikeks.» Ta ei väljendanud oma mõtet, kuidagi selgelt, vürstinna pidi mõistma niigi, sest Puškin vastas ja temapoolsetele vihjetele. Kuid vahetult selle järel kirjutas ta Odessa kohta: «Mul ei ole mingeid suhteid Odessaga. Ma ei tea absoluutselt midagi, mis seal toimub.»

See kõik oli tõsi. Sidemeid Odessaga ei olnud, kuid see-eest sai ta Belaja Tserkovist lühikese oodatud teate, et 3. märtsil oli Jelizaveta Ksaverjevna sündinud tütar, kes ristimisel sai nimeks Sofia, ja et kõik on korras.

Puškin oli seda teadet oodanud, kuid ikkagi üllatas teda oma äkilisusega. Niisiis, kõik on toimunud! ... Tal oli imelik vaadelda neid väheseid rahulikke ridu.

ja näha läbi nende — elavatena, kaugel — ema ja last. Kui sageli oli ta oma ärevas kujutluses seda pilti näinud ja kuidas kõik õigupoolest oli lihtne!

Ta istus laua ääres liikumatult, kokkupigistatud sõrmed olid külmad, rind kuum, peas aga kord tekkisid kord kustusid sõnad, mida seni veel kunagi polnud öeldud: «Sofia Puškina...» Ta katsus naerata, kuid selle esimese kerge liigutuse juures libises üle ta näo otsekui kramp ning ta tõmbas sügavalt hinge, temal tüdrit nimitatakse ning ta kasvab üles krahvinna Sofia Vorontsovaiks!

Ta avas peo ja haaras laual lebava sule, justkui ta ei teadnud instinktiivselt selles tavalist tugipunkti. Kuid ta ei võtnud tookordki, esimese teate puhul sügisel, ei suutnud ta temale, nüüd juba sündinule, midagi kirjutada. «Kui Sa oleksid sündinud» — ja käsi langes ning määras rea. «Kui Sa oleksid sündinud» — ning ta kriipsutas läbi ja viskas sule käest...

«Kui Sa oleksid sündinud minu juures» — «Kui Sa oleksid sündinud minu omana»... Hii või teisiti, kuid ta ei suutnud isegi rida lõpetada. Kuid ta tohtis ta temast nii kirjutada ja teda nii nimetada? Bee mis oli võimatu elus, ei mahtunud ka sõnadesse.

See terav ärevus kestis siiski vaid lühikest aega, peaaegu ainult hetke. Ta rebis kirja katki ja läks õue, tuuletule keskpäev ja niiske kevadpäike täitis õhku loomade kohal.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

PARUN

«Maša ruttas alla sellesama kleidiga, milles ta oma kambriksse oli tulnud. Ta avas ukse ja kangestus. Onufritši kõrval pingil istus roheline mündrikõrva väikest kasvu mees; see isik puuris temasse sügava pilgu, mida ta oli kunagi näinud mustal kassil. Ta jäi uksele seisma ega suutnud edasi minna. «Tule lähemale,» ütles Onufritš, «mis sul on?» — «Isake, see on vanaema must kass,» vastas Maša end unustades ja

nautas külalise poole, kes imelikult pead keerutas ja silmi peaaegu täiesti kinni pigistades teda armunud pilguga vahtis. «Sa oled hulluks läinud!» karjus Onufritš vihaselt. «Missugune kass? See on härra titulärhõunik Aristarh Falaleitš Murlõkin, kes teeb sulle au ja palub sinu kätt.»

Nende sõnade juures tõusis Aristarh Falaleitš püsti, astus graatsiliselt ettepoole, lähenes Mašale ja tahtis suudelda ta kätt. Maša hakkas valjusti kisendama ja taganes. Onufritš hüppas südametäiega pingilt püsti. «Mis see tähendab!» karjus ta. «Missugune mühakas sa oled, just nagu talutüdruk!...» Kuid Maša ei kuulanud teda. «Isa,» ütles ta temale äärmises erutuses, «öelge, mis tahate, see on vanaema must kass! Kaskige tal kindad käest ära võtta ja te näete, et tal on küüned.» Nende sõnadega väljus ta toast ja jooksis oma kambriksse.

Aristarh Falaleitš pomises tasakesi midagi omaette. Onufritš ja Ivanovna sattusid äärmisesse segadusse; kuid Murlõkin astus nende juurde ikka endiselt naeratades. «Sellest pole midagi, mu härra,» ütles ta tugevasti pudistades, «pole midagi, proua, palun mitte vihastuda! Homme tulen jälle; homme võtab mind kallim mürtsja paremini vastu.» Seejärel tegi ta neile mitu kummardust, oma ümarat selga mõnuga välja sirutades, ja lahkus toast. Maša vaatas aknast ja nägi, kuidas Aristarh Falaleitš trepist alla läks ja tasa jalgu liigutades eemaldus; kuid jõudnud maja otsani, pöördus ta järsku nurga taha ja pistis noolena jooksmas. Naabri suur koer hakkas teda valjusti haukudes kõigest jõust taga ajama, kuid ei jõudnud talle järele.»

Oli saabunud vaikne nädal ja ühes sellega kevad. Puškin sattus üha enam Delwigi peatse külaskäigu meeleollu: «Mind nakatab juba eemalt ta laiskus.» Hoidja paastus üksinda, Puškin ei andnud ta pealekäimistele järele. Hoidja kutsus teda kloostriksse kas või ainult maarjapäeva jumalateenistusele, kuid Puškin vastas naerdes:

«Täna ei punu lindki pesa, ja mina peaksin töötama — paastuma!»

Ning ta eelistas sel pühapäeval voodisse jääda Pogorelski uue novelliga «Laferti saianaine», mis oli ilmunud äsja saadud «Kirjanduslikes Uudistes». Puškini meeldis väga see fantastiline jutustus nõiamoorist ja tema mustast kassist, ning ta pikutas voodis kuni lõunani, hüppas siis riietamatult üles ja hakkas paastuvat hoidjat nähes valjusti näuguma.

See oli juba teine kass, kes talle nii väga meeldis. Hiljuti kiitis ta kirjas vennale väga Izmailovi vahet

Te armastate kassi, sest
tas näete orvukest...

Nii oli ta üpris vaimustatud ka Pogorelski kassist ja kirjutas vennale ülistavalt: «Mu kullake, kui tore on vanamoori kass! Ma lugesin jutustuse ühe söömuga kaks korda läbi. Nüüd aina jampsin Trifon Falalei Murlõkini kujul, astun silmi kissitades graatsiliselt ettepoole ja tõmban selja looka.» Ta ajas segi kassi nime, kuid otse nakatudes titulaarnõunik Murlõkini maneeridest, soovis lihavõtte ajal Trigorskojes haid pühi mitte teisiti kui temale järele aimates — kõneles pudikeelt ja isegi jättis kindad kätte:

«Soovin häid pühi, proua, palun mitte vihastuda! Põsele ja huulte! Homme tulen jälle ja homme suudleb mind mu armsam uuesti ja innukamalt...»

«Visake kindad ära! Võtke kindad käest! Tal on seal kindlasti küüned!» hüüdis Jevpraksia vaimustuses oma valget kleiti kohendades; ta juba teadis «Laferti saianaist» ja meenutas sealt vastavat stseeni.

Asi ei seisnud muidugi mitte niipalju kassides kui ta enda heas meeleolus. Luuletused olid lõpuks kokku kogutud ja ära saadetud; pingelised mõtted kaugest Elise'ist, mida oli juba pehmendanud jõuluaegne pühitumus Puštšinile, asendusid rahuga; miski oli nüüd teostunud ja taandus nagu iseenesest, öösiti laps enam unes ei ilmunud. Kodus õhkus nii hoidjast kui ta Olenkast rahulikku soojust. Kui hoidja mõnikord tõi leski, siis olid ta manitsused tulvil armastust, ja Puškini näis vahel, et ta elu on selginud põhjani, tormilised ihad on temast lahkunud. Seltskondlik kirg hoid

lde muusikas ja küünalde säras kahvatus lume ühetasase valenduse ja maaelu lihtsa vaikuse ees ning andis ruumi teistlaadi tunde.

Millest see algas? Kas mitte lammaste pesemisest, millest õhkus muistset idüllit:

Kogu küla lammastest
tunnen kalli utekest,
kelle pehmet villa paitan,
oja ääres pesta aitan...

Ei tsaaridega jaga maid,
ei kadesta ka jumalaid,
kui tema palmikuile mõtlen,
ta silmi näen ja pihta nõtket...

Tallekest ei viinud ta kuhugi, kuid tsaare küll tõesti enam ei kadestanud...

Ning ta visandas kord postpaberile ikka tollest samast oma maaelu muusast:

Oo leebed jumalad, kes mäel ja metsades,
mu vaim ja värsid telega on vestluses,
ma teie hulgast leidsin minu muusaks hüütu,
mu noore sõbratari, lihtsameelse, süütu,
kuid üliarmsa, nagu võlutari viis,
kel ikka vallatused peas, kes tundub siis
kui mahe tuuleke või kuldne mesilane,
või suudlus põgus...

Andudes nüüd täielikult «Borisile», visandas Puškin siiski vahel ka romaani stroofe, põgusalt ja kergelt oma maaelu kujutades. See ei meenutanud millegi poolest märkmeid või «üleskirjutusi»: teda ei kitsendanud miski. Muljed tungisid nagu läbi mingi nõiafiltri ja omandasid üksteisega kokku puutudes uue elu, kus kõik oli kergem, õhulisem, kuid imelikul kombel ka kaalukam, tähendab — rikkalikum ja mahukam. Ja sellest polnud midagi, et kõik ei olnud nii, nagu oli: kõik oli ehtne.

«Onegin» edenes läbimõeldud plaani järgi ja kuigi tema «muusal» polnud selles kohta, siiski oli ka tema põhjustanud need lühikesed värsked read:

Suur vaikus, uni, suveilmad,
veevulin, haljad metsateed,
noor linalakk, ta sõstrasilmad
ja kevadvärsked suudlused...

(Tõlkinud B. Alver)

Nii peitis ta ära isegi ta silmad — hallid, põhjamaised.

Kui erinev lõunamaisest aga on siin kogu elu! Seal on uued paigad ja uued linnad ning elulaad on veel kindlate piirjoonteta. Kus aga linn on küll vanaaegne, nagu Kišinjov, seal on toimunud vana elu täielik murrang. Siin aga on elu iidne ja muutumatu ja õhk rahulikku muinsust. Pikk suurpaast meenutas poeedi lapsepõlve, mil neljandal nädalal, ööl vastu nelja päeva, oli vaja kuulata, kuidas paast «murdub».

«Jällegi, kullake, magasid maha... Aga missugune ragin oli!» naljatas hoidja hommikul.

Ja särgiväel voodis seistes raputas laps pead ning ütles tõsiselt, et hoidjale mitte alla anda:

«Ei, ma kuulsin. Hoidja, ma kuulsin!»

Paastu-maarjapäev sattus seekord vaiksesse nädalasse; Puškinile meenus ta Odessa «Linnuke» ning ta saatis vennale ka selle, — lisaks äsja saadetud kaks kirjale.

See muidugi oli mõtisklus ka iseenda üle niihästi siis, kui ta selle luuletuse kirjutas, kui ka nüüd; vabadus oli endiselt kättesaamatu! Kuid temas liikus siiski mingi ebamäärane lootus vabadusele, puurist pääsmisele. «Boris Godunov», millesse ta peitis oma rõnna, kud Aleksandri vastu, parodeerides isegi ta manifesti, tuues välja sortsid ning vihjates nendega otseselt tsaari müstilistele harrastustele ja pannes oma paljastusi ka Pimeni kujusse, — see «Boris» võis talle ka kasulik olla. Temas ta nagu kohtus Karamziniga — tolle esimese ajaloolasega ja viimase kroonikakirjutajaga.

Mõnikord mõtles ta lugedes: kas pole liiga avalikult? Kas poleks ehk parem välja jätta? Ei, mitte mingi hinna eest! Talle oli kallid just elavaks muutunud ajaloo ja isiklike tunnete täius. Oma isiklike tundeid

ja mõtteid ei sidunud ta mingi kindla kujuga ega painutanud ennast otseselt tragöödia tegelaste hulka. Ja kui Pimen mõistis tsaari üle kohut oma kongi vaikusel, nõdrameelne aga paiskas talle oma süüdistused näkku avalikult väljakul, siis ka Griška Otrepjovit varustas Puškin endale lähedaste iseloomujoonidega: «...Ta oli kirjaoskuses üsna tugev, luges meie kroonikaid... kuid ega see kirjaoskus olnud talle isenda jumala poolt antud...», «Kinni püüda, kinni püüda vanakurja sulane ja saata ta Solovetskisse igavesti pattu kahetsema.»

Puštšin oli temas äratanud nende varase nooruse tavalised tunded, ja keset pingsat tööd oma ajaloolise tragöödia kallal, kus ta oli sunnitud paljutki summutama, päästis ta vahel maskeerimatult lahti ka poliitilised kired. Ning raskesti ühendatavad asjad sobisid temas suurepäraselt ühte. Ka see selge rahu, mis valitses nüüd ta isiklikus elus, ei takistanud sugugi, vaid pigem aitas kaasa neile järskudele, kuid üldistavaile enaotsinguile, mis nii imepäraselt olid kõrvalseisjate eest peidetud. Üha teravamalt ja selgemalt tõmbas ta püri enda ja sõprade vahele. Ta küsis endalt korduvalt kas tema oleks nii vastanud, nagu vastas temale Puštšin: «Kui on tarvis — lähen»? Kas oleks samuti läinud ka tema, kui oleks toimunud ülestõus? Puškin ei andnud ka endale otsest vastust, kuigi teadis kindlasti, et võimalik võllas teda ei kohutanud. Ta heitis selliste asjade üle lihtsalt nalja:

Et nüüd ja edaspidi ma
ei sõandaks pettepilte luua,
end lasta püütult üles puua
ning elust hoopis kaduda.

Kuid ta esitas endale küsimuse poeedi erilise osa kohta poliitilistes tormides ja isegi selle kohta, kas kaduda neisse, kui kuulud ainult iseendale. Oma «André Chénier'sse», mille ta pühendas oma sõbrale Nikolai Rajevskile, kätkes ta kogu oma südametule, oma mõtiskluste sügavuse ja pisarate muusika:

Miks elu hülgasin, kus laisalt säästsin jõudu,
ja söötsin ummisjalu hädaohtu, õudu...

Kas on rahulikul poedil õige koht tormides?

...Te kuhu, minu lootused,
mind kaasa viisite! Mis teha võiski mees,
kes teenib armastust ja lüürat vaikuses...

Ja jälle meenus Puštšin: «Ma arvan, et see pole võimalik enne kui kümne aasta pärast.» Oma praeguste aistingute järgi oleks ta erinevalt Mihhail Fjodorovile Orlovi eelaimusest seda tähtaega veelgi pikendanud, kuna ta ei näinud tõelist jõudu, kes suudaks isevalitsust kukutada, ja veelgi vähem oli veendunud iseenese suhtes, oma isiklikus kõlblikkuses selleks võtteks. Tema André Chénier, kellega ta ajuti nagu ühte sulas, küsis kibedusega:

Kas kohane ma pingutama lõtvu ohje
ja perutavat hobu hoidma vaos?

Kuid hetkeline usupuudus vaheldus tõelise jõupurskega, ja tapalavale mõistetud hüüdis nagu see, kes on võimul:

Oo ei!
Arg nurin, vaiki. Luuletaja,
sa rõõmus, uhke olla võid:
sa üle neist, kes teotusaja
ees alandlikult norgu löid...

Poeedi kuju, kes laulis vabadusest, kuid ei näinud selle saabumist ja hukkus giljotiinil, näis talle mitte ainult minevikku, vaid ka võimalikku tulevikku vaadates lähedasena ja omasena. Vana monarhi ta puudutas seepärast, et Chénier oli ajalooliselt temaga seotud, ja peale selle tegi see Puškini enda luuletuste trükis ilmunise kas või kujutluses võimalikuks, kuid peapõhjus oli veel milleski muus. Tema vabadus vaatas kaugemale. Ta ei alistunud rõhuvaile mõttele ja kõneles kangelas suu kaudu veendunult oma vabaduse ideaalist ja rahvast, kes vabaduse järele janunes.

Ja rahvas leiab sind, kui võrdsustunde kaitse
ta vabaduse kaisus magusat näeb und.
Siis möödas sünge tormi tund!

Võis arvata, et lihavõtted oma kellahelinate, kulitide ja kirjude munadega, «Kristuse ülestõusmisega» ja kiigega õues, laulude ja tantsudega kisuvad Puškini mõttest lahti. Ja tõesti, ta võttis kõigest elavalt osa, kuid ükskord, kui ta oli hüüdnud, et talle saduldataks hobune, ja seda ei kuulnud, astus ta kööki ja muutis otsekohe, miks ta siia oli tulnud.

Seal taoti määratud kaarte. Mängiti «pikka nina» ja keskaegset «bardadõmi»; korduvalt otsustas potilõuningas ägeda partii ja vaimustatult tõmmati vana kaardipakiga üle nina. Puškin vaatas seda huvitatult: see polnud enam kuueteistkümnnes sajand, vaid pigem — kuradid põrgus! Vihaselt praksusid puud päratu suure vene ahjus. Keeva katla kõrvalt pääses vahetevahel välja lai sinine suitsujuga, mis segunes mörkja mahorkahõnguga; lõhnas hautatud lambaliha, higi ja habedalt väljahingatud vodka ning sibula järele. Hea südamelik ja vaikne aednik Arhip veiderdas ja tegi laustu — paremini kui ükski teine; ta ainus silm väljus metsikult ja tuliselt. Keegi ei märganud sissetulnud härrat, nagu polekski lihavõtted ja vene küla, jah, kööpoolest, nagu polekski see meie planeedi pinnal, vaid ta sisemuses: tõesti tondid! Ka Puškin ise ei tundnud end Aleksander Sergejevitšina, vaid võib-olla Faustina, kes vanakurja sabal siia oli lennanud. Poem, mis oli tervenisti läbi imbunud otsivast ja mitte millegi ees taganevast mõttest, vaimustas teda neil päevil erilise jõuga, ja temas endas valmis kuskil habedalt vastukaja. Ta seisis pisut ukseävel ja väljus, sonagi lausumata.

Karedal hallil paberilehel visandas ta pisut hiljem, kui see košmaar temas selgus, üksikud katkendid mingist tol hetkel pulbitsenud «põrgulikust poeemist»:

«Mis trump on?» — «Ärtu!» — «Nüüd saad pähe!»
«Ma üle löön.» — «Sa oota vähe.»
«... Näe, looja!» — «Jah, tõin külalise!...»
«Siin sõber Faust, me doktor ise!»
«... Mis seal kumab ees?
Mis seal katlas keeb?»
«Faust, he-he-hee!»

Vaata, kalaleem:
havid, tsaarid sees —
vulksu, vulksu, keel!»

See supp tsaaridest ja havidest kees Puškinis sagedasti: see oli toosama «tsaaride saatuse», mille ta «Oneginis» tsensuuri pärast asendas ohates «saatuse ja eluga».

Parun jäi endale truuks: pühadelaupäeval ei ilmunud ta kohale ega kirjutanud midagi. Delwigi ühe päriti järele ka Trigorskojes ja Jevpraksia juba kuulis teda, tugitoolis jalgu kaugele välja sirutades, Jevpraksiale meeldis see, sest villased sukad, mis teda kogu talve tüütasid, olid lõpuks kõrvale pandud ning ta helesinised jalakesed näisid talle endale ilusamad. Üht kätt hoidis ta natuke eemal, nagu oleks sellel piip, teine käsi lebas kõhul.

«Kas on sarnane?»

«Kuidas sa julged, Zizi!» vihastus ja naeratas ema, kuid Zizi julges kõike.

«Teie ütlete: kas ta on veel elus? Mina aga kuulen kõõgis, et kui elusale hingepalvet pidada, siis ta koputab aknale! Proovige.»

Vembutav tüdrukuke, kes nüüd juba neluke oli kujunemas, tegi Puškinile palju nalja. Nüüd vembutas ta veel julgemini, kuid selle taga oli üha sagedamini tunda, et ta endine lihtsameelsus asendus mingi ebamäärase igatsusega. Puškin kirjutas mõnikord lühikesi kirju ärasõitnud Nettile, kes olevat talle lubetuse saatnud, ja andis need kirjad Jevpraksiale, et ta need koos omadega edasi saadaks. See polnud parakonnas uudiseks: niisamuti kirjutas Anna Olga Bergejevna kaudu Levile; selline saladus andis kirjadele erilise erutava võlu. Ka Puškin ise võttis mõnikord sellest intriigist osa ja õrritas tundelist Annat alles hiljuti oli ta Anna nähes ära põletanud frivoole ja jakese, mille oli tema kaudu saatnud Lev. Kuid Jevpraksia võttis asja täie tõsidusega, teda erutas väga et kirjavahetus käis tema kaudu ja et tema oli saladuse kaasosaline.

Tütarlapse lobisemine koolnuist ja hingepalvetest tuletas Puškinile meelde Byronit: homme oli ta surma aastapäev. Juba hommikul oli talle silma torganud viimiku sisekaanel märkus, mille ta oli teinud Odessas, kuigi kui ta sai teate Byroni hukkumisest Kreekas.

«Teate mis, Annette,» ütles ta hiljem, juhuslikult Annaga kahekesi jäädes, «homme on Byroni surmapäev. Korraldame talle hingepalve: teie oma kodus, mina oma kodus.»

Anna tõstis tema poole oma suured silmad. Puškin ei osutanud talle eriti sageli tähelepanu ning neiu ei talbanud, kas ta naljatab või räägib tõsiselt.

«Te naljatate?»

«Jah. Siiski mitte, ei naljata.»

«Kuidas teid mõista?»

Anna hääl värises pisut. See küsimus kõlas tõsisemalt ja sügavamalt: kuidas ta peab üldse mõistma Puškinit... Temas oli nii palju õrnust ja jumaldamist, et Puškini poolt oleks olnud küllalt ühest sõnast, ja Anna oleks talle nagu pisar rinnale langenud. Kuid seda just Puškin vältiski. Sellepärast oligi Trigorskojes nii hea olla, et ta ei tundnud end millegagi ega kuidagi rohkem seotud olevat, kui ta ise soovis. Ent siiski hakkas tal Annast hetkeks kahju.

«Teate, minu hingepalve võib olla maskeraad: patune palub patuse eest, kuid teie palve peab olema puha.»

Anna tõstis taskuräti silmadele ja jooksis ära. See hõigatas Puškinit tõsiselt, kuid ühtlasi ei seganud teda mängimast Praskovja Aleksandrovnaga mõne partii kaarte, ja kui oli kaotanud rublat poolteist, sosistas ta Jevpraksiale jumalaga jättes kõige kavalama ja pisut saladusliku ilmega:

«Aga kui korraldatakse hingepalve tõelisele surnule, siis võib ka tema tulla. Vaadake, et Byron teil aknale si koputa!»

Voronitšist sõitis ta edasi Popovka suunas ja koputas seal hobuse seljast maha tulemata piitsaga preestrit aknale.

«Kas isa Larion on kodus?»

Koputamise peale ilmus kuue-seitsmeaastane tüdru-

kuke; kell oli juba üheksa ligi, kuid ta polnud veel magama heitnud.

«Kas isa on kodus?»

«Isake on kodus.»

Škoda hakkas nagu tavaliselt askeldama ja ahmatama, kuid rahunes otsekohe. Küünlatahi otsas oli eel- tuluke ikooni ees pragises. Ilma linata laual seisis poolkustunud samovar, seal olid ka linnast toodud kuivad barankad. Õhuke raamatuke oli tulele lähemale nihutatud; Puškin tundis ära: «Bahtšasara purskkaev!» Väike Akulinka seisis põrandariidel, sõrm- suus.

«Kas tõesti laps loeb sellist... ilmalikku raamatut?»

«Mis sa temaga teed! Värsside võlu... Armastab nurus välja. Aga mina olen süüdi, tegin pattu, ei pidanud vastu.»

«Kas Praskovja Aleksandrovna andis?»

«Surmanuhtluse ähvardusel... et jääks ealadu seks.»

Tüdrukuke võttis lõpuks sõrme suust, kuid vaatas ikka veel Puškini poole alt üles. Kuigi Puškin ei olnud pikk, oli tüdruku isa veel lühem. Hall paigutatud papirüü, mida ta alatasa näppis, läikis tema esiletu- gival kõhul, mis ainult rõhutas tema üldist kõhnust ja kondilisust. Ta silmad hakkasid armast külalast nähes särama; midagi veidra sõpruse taolist kõn- neid kaht nii erinevat inimest.

Puškin ei peaks Škodat usaldama ja Škoda peaks kavaldama ning temalt kõik välja nuhkima, kuid selle asemel valitses nende vahel lihtsus ja avameel- sus. Kaval ja leidlik Škoda ei suutnud Puškinile midagi vastu seista ja tema mõjule alistudes patustas isegi mõne vaba sõnakesega valitsevate võimude vastu ja siinsamas vabandas end naeratusega, mulgega, et see olevat nii... hinge pimeduse ja «nõdra mõistuse» pärast.

Škoda oli väga tundlik ainult usuasjades, kuid ka siin oli ta niivõrd naljakas, et tahtmatult tekkis hui- teda õrritada. Lausub külaline mingi «vabameelsuse» ja juba tõstab Škoda oma käed kõrgele ning justkui neab (alati kolm korda):

«Jumalateotus! Jumalateotus! Jumalateotus!»

Ja iga kord näis, nagu hüüaks ta saatnale:

«Pea, ära puutu!»

Škoda oli lihtsameelne ja mitte eriti tugev kiriku- teadluses. Ta uskus siiralt kuraditesse ja kodukäija- tesse, näkkidesse ja metsavaimudesse; ise veidi võbi- sedes tegi ta kahjutuks «tonte» rukkis, mida tigidu- sest, õnnetust kaela manades naabri põlluribal ruk- kipeade kokkusidumisega valmistati. Kuid ka pärast erilist palvet, mis nõiduse kahjutuks tegi, värisesid veel pisut ta käed, kui ta rukkipeade sõlme läbi löi- kas. Ja kui tihti põgenes ta Mihhailovskojust, häiri- tuna peremehe mõnest uuest «rõvedast» sõnast!

Nagu tavaliselt, loobus Puškin teest.

«Tulin teie juurde asja pärast. Homme tulen hin- gepalvet pidama jumala sulasele Georgile. Ainult kuula, isa,» — Puškin tarvitas segamini «teie» ja «mina», «see Georgi pole isegi õigeusklik.»

Škoda muutus valvsamaks.

«Aga nimi on kuldaväärt ja õigeusklik, sellega võib ka mao kahjutuks teha. Ah ei, madu ta ei võitnud ja ise langes vabaduse eest. Kuid tuleb nii välja, Škoda, et ta ise ongi märter.»

«Aga kes ta on, kui küsida tohin...»

«Olge mureta, kõik on korras: ta oli mõisnik nagu meigi, isegi rikas mõisnik.»

«Ütleme, et on nii ja et teie mind, patust, ei peta... aga... teist usku?»

«Jah, teist usku.»

Škoda jäi mõttesse. Ta ei teadnud täpselt, kas võib hingepalvet pidada teiseusulisele. Ettevaatus ja hirm võtsid ülekaalu.

«Aleksander Sergejevitš,» ütles ta paluvalt, «see tuleb nii ootamatult... Aga mis siis, kui keiser ise teada saab? Aga kas ei saa oma palveid pidada sala- duses ja oma südames. Südamest tulev palve on mõjuvam!»

«Kas teie siis kardate?»

«Ma ei karda, aga olen ettevaatlik.»

Kuskil vilkus ka see «heledake», mida oleks või-

nud teenida, kuid ta tõrjus selle eemale. «Hola kiusatuse eest, papp Škoda!»

«Tõsi küll, ta oli patune. Ja mässaja.»

«Seda enam. Ka mässaja! Või mis nüüd sellest mässaja!... Aga ei, kallid Aleksander Sergejevitš, jätke, palun teid.»

«Ma ei hakka sundima,» muutus Puškin sügele. «kuid, tähendab, ka mulle jätaksid sa hingepalve pidamata...»

Nüüd hüppas Škoda püsti ja laotas värisevaid käsi. Ta hääl hakkas kähisema.

«Kuidas nii võib! Mis te ometi räägite!»

«Aga sedasama räägingi: ka tema oli luuletaja nagu minagi.»

«Ja kirjutas luuletusi? Kas häid? Ma ju ise... Te teate, kuidas ka mina luuletusi armastan... Mu Aleksandri linka kordab teie «Linnukest» kui kõige parimat valmi.» — Tüdrukuke tuli eesriide tagant, kus ta kerratõmbunult juba uinumas oli olnud, kuid ta tõrjus teda käega: «Oota! Oota! Ma ei tea, kuidas need kaanonites... nende õiglase valjuse juures... kuid luuletaja eest pidama ma... ei, ma olen kohustatud!»

Puškin polnud kuidagi oodanud säärast erutust, mis oli vallanud Škoda. Ta tahtis temal õlast kinni haarata ja patsutada tema kondist, hädist selga, kuid hoidis end tagasi, tõusis üles ja ütles jumalaga jättes.

«Niisiis, homme ma tulen teile. Hingepalve on Byronile!»

Škoda suutis vaid ahhetada.

Kevadine sula öö oli täis nähtamatut elu, vete liikumist. Puškin laskis oma täkul sammu astuda. Tema kõnelus Škodaga oli olnud veider ja ootamatult sügav, kuid ta ei mõelnud enam sellele. Ta mõtles voolasid teises, tavalises suunas. Voronitš! Nüüd oli see väike külake, kuid kunagi oli olnud suur, meid versti enda alla võtnud linn, kindlus, vald. Niihästi Pühad Mäed kui ka Savva mägi ja kogu Mihhailovskoje — kõik see oli olnud Voronitšil linn. Kus ta praegu oma muistsed lugu kirjutab...

Kuid minevik on temal alati elust lahutamatu. Ahmaselt kerkis praegu kujutlusse Isehakanu pöök

hennine, Leedu piir. Ta lippas, tõsi küll, jalgsi... Aga tuleb osata hästi ratsutada! Kas ei peaks tellima ratsamehiku õpiku? Ka Byron ratsutas hästi, samuti Alphieri.

Aga mis siis, kui kodus ootab Delwig?

«Ja Puškin kannustas hobust.»

Delwig saabus hoopis hiljem, lumelagunemise ajal, kui päikese käes läikisid lombid. Teel kaotas ta ära oma kübara, tuul rebis selle peast ja viis Velikaja jalamiku. Ta juuksed olid sassis ja jahedad. Puškin tundis seda, kui ta teda embas, surudes kallist pead enda vastu.

«Aga mis sul siin on: sulekott või madrats?» küsis parun pärast sülelust ja suudlusi ning kobas käega voodit. «Tead, põrutas hullusti! Olen meeletult rõõmus sind nähes...»

«Nii rõõmus, et kas või kohe põõnama?» Ja Puškin tuuseldas teda uue hooga. «Kuidas sa siis oma kübara ära kaotasid?»

«Aga tead, tuul. Ma hüüan talle: «Kuhu sa lähed?»»

«Ja tema ei vasta?»

«Just nimelt, ei vasta ja lendab otse vette. Veider... Kas teeme suitsu?»

«Teeme.»

Ning nad hakkasid tormutama.

Puškin suitsetas kergelt, suitsu sisse tõmbamata, ta nimelt tegi rohkem suitsu. Delwig aga suitsetas paruni moodi, ta ajas huuled torru ja pigistas need kokku, puhudes suitsurõngaid. Teda oli väga meeldiv, kuid ka pisut naljakas vaadata: lütseumis mõjus ta väikese täiskasvanuna, nüüd aga paistis läbi ta täiskasvanud, paksuvõitu ja soliidse olemise õieti toosama poisike ja kogu ta askeldamine ajakirjade ja tema poolt asutatud almanahhidega oli otseseks jätkuks lütseumi ajakirjadele ning ringide perekondlike poeesiale. Mõnuga hakkas ta oma kohvrit sorima ja vaatas ainult arusaamatuses, kuhu midagi panna selles puškinlikus korralageduses. Diivanil vedeles hommikukuub; lihtne vana kulunud kaardilaud oli täis käsikirju, voodi vaevalt korrastatud, üks kahest toolist lonkas.

«Sa nagu oleksid oma laiskuse unustanud.»

«Aga sina nagu oleksid alles eile päralt jõudnud vastas Delwig naeratades ja kohendas prille.

«Mina olen alati nii!»

Delwig oli end juba pesnud ja kamminud. Ta pikad juuksed langesid nüüd pehmelt väikestele kaunistele kõrvadele. Laup oli avar ja kõrge ning väljendas mõistust; nina lihav ja labasevõitu; seda lepitaski ühes täidlaste huulte naeratus: selles peegeldus laisalt kaval, rahulik mõte ja lihtsameelsus.

«Janunen!» ütles ta kohvrast «Oneginit» võttes. «Seda ma otsisingi. Mulle näis äkki, et olen maha unustanud!» Ning ta silistas ettevaatlikult ja õrnalt raamatu kaant. «Janunen kuulda, mis tuleb edasi. Mäletad, sa ise kirjutasid mulle: jumal teab, millal me seda koos loeme. Aga näe, õnnestus... mitmendat peatükki kirjutad?»

«Neljandat. Kas sa «Edat» ei toonudki? Kuidas on Baratõnskiga — soldat või ohvitser? Mina arvasin, et tood ta kaasa — vabana!»

«Soldati aukraadis ja Zakrevskaja salongis. Armusin, et meelest on oleks nagu edu.»

Puškin puhkes naerma.

«Noh, siis kõvendab kindralkuberner eestkostmist, et aga silmist ära saaks! Luuletajad võimukandjaks abielumeestega ei sobi... Aga mina arvasin, et ta on kiindunud lihtsasse soomlannasse. Eda Baratõnskaja... Eks kõla kaunilt?»

«Jah, väga võimalik, et on kiindunud. Üks ei sega teist,» lausus Delwig aeglaselt. «Baratõnski on ka line luuletaja.»

«Jah, ei sega,» tähendas pärast lühikest mõtlemist ka Puškin. «Sina ütled: sellepärast, et on luuletaja? Noh, aga sa ise? Tunnista üles! Kavatsed abielluda?»

«Võib-olla abielluksingi,» vastas parun endise aeglusega. «Kuid on tülikas, tead... Kuidas... nii kiiresti raga abielluda! Ja pisut häbenen...»

«Mispärast?»

«Aga sellepärast, et norskan. Sa tead väga hästi,» Puškin naeris jälle; hinges oli rõõmu ja helgu.

kallia parun! Ta nautis juba ette, kuidas ta teda lõpuks Trigorskojes näitab.

«Onegin» on leitud ja kohver unustatud: laiskus ja harratus astusid oma õigustesse. Kuid Delwig muutus väga elavaks veiniklaasi juures lõunalauas, vestluses kirjanduslike küsimuste üle. Ta oli nendega hästi tuttav, teadis kõiki ajakirjade uudiseid ja kirjandikke endid ning kes kelle vastu järjekordselt int-geerib. Pilutades prillide taga silmi, heitis ta pea suklasse (Kuidas Zizi oskas ette aimata!) ja naeris hääletult, kuulates Puškini uusi epigramme. Eriti meeldis talle viimane neist, Katšenovski kohta: «Ah siia veel see tossav žurnalist!» Pärast lõunat piipu papsutades ja suitsupilvedesse uppudes ta isegi teravmeelitses, kuid nagu tavaliselt pisut kohmakalt:

«Sa küsisid kirjas: kas ma olen elus? Ma võiksin vastata nagu filosoof: Ma mõtlen, järelilikult eksisteerin.» Kuid sina väidad: «Elus — tossab veel!» Ja sellepärast vastan: «Ma suitsetan, järelilikult eksisteerin.»

Delwig oli oma vaimusünnitusega väga rahul ja kordas seda iga uue piibutäie juures.

Aga kui vaikseks ta jäi, kui Puškin hakkas lugema talle veel tundmatuid stroofe «Oneginist»! Ta unustas une ja väsimuse. Isegi ta näoilme muutus. Silmad olid nüüd õrnad, unistavad, kuid ka valvsad, neis vilksatas valmistusetuluke. Näis, et ta ei kuula ainult kõrvadega, vaid ka huultega: helid laskusid huultele ja panid need liikuma; ta suu väreles värsside rütmis ja kuulas vaid vahetevahel naeratusesse. Tüse keha näis olevat unustatud ja maha jäetud, käed ja jalad olid liikumatud. Ta kuulas tollesama «paradiisilinnu laulu, seda kuulates ei märka, kuidas möödub tuhat aastat».

Puškin katkestas lugemise ja Delwig hüppas diivanilt üles, ühtaegu raske ja kerge kui suleke.

«Ah, Aleksander!» lausus ta teda emmates ja puhkes kogu kehast värisedes õnne ja rõõmu pärast nutma. «Poesia... meie poeesia...» Ja rohkem ei suutnud ta midagi öelda.

Kui oli rahunenud, pani ta diivanil istudes ikka jälle oma paksu käe Puškini jalale ja just nagu klah-

videle surudes kordas peast üksikuid kohti, mis olid talle otsekohe meelde jäänud.

«André Chénier'd» luges ta endamisi. Võib-olla oleks Puškini lugemine teda samuti sütitanud, kuid omaette lugedes tegi see hoogne, kirglik tuli teda vaid soojaks.

«Sinu «Onegin» on parem,» ütles ta. «Politiika ei ole poeetide asi. Sa näed seda ka ise: sinu Chénier hukkus.»

Puškin poleks nende südameverega kirjutatud värsside pärast kellelegi alla andnud, kuid nüüd kirus ta vaid iseennast: ei oleks pidanud näitama! Ta loobus äkki vastuväiteist ja kuulas alistunult kõike, mis teinud rääkis küll tabamatusest ja salajasest hingusest, küll sellest, et poeesia on nagu lehtede kahin. Ta ütles vaid:

«Delwig, kas sa tõesti sellest sugugi aru ei saa? Kui ma Peterburis oleksin... räägitakse, et seal...» Puškin ta takerdus ja jäi vait.

«Nojah, räägitakse,» vastas Delwig rahulikult ja täiesti ükskõikseks. «Räägitakse, et olevat isegi salaühing. Rõlejev ja Bestužev teevad kära! Kuid nad on ju halvad kirjanikud.»

Bestužev ja Rõlejev olid konkurentideks almanahide kirjastamisel ja seepärast pidas hästikasvatatud Delwig oma kohuseks lisada:

«Tõeliselt hea on Rõlejevile vaid «Tšigirini linna vanem»!»

Puškin ei hakanud kõnõlema, kas Rõlejev on hea või mitte. Teda üllatas, et Delwig, tähendab, paljud salaühingu olemasolu aimavad, ning et kõnelust tühistama teie asjadele juhtida, küsis ta:

«Noh, aga kas sa «Rohelise Lambi» oled unustanud?»

«Mis on «Roheline Lamp»? Kas Jakov Tolstoi ei kirjutanud sulle: «Ah, lambil kustus tuli, sest temal lõppes õli.» Aga muide, ka mina kuulusin ühte salauhinguusse.»

«Kas ma valesti ei kuulnud?»

«Mitte sugugi. Ta on isegi šifreeritud — H. B. V. Hariduse Sõprade Ühing ehk nüüd juba surnud Heide

Dmitrijevna Ponomarjova salong. See ongi kogu mu salauhing!»

Siin tahtis Delwig naeratada, kuid naeratus muutus tõsiseks haigutuseks. Ja Puškin mõtles: «Noh, kuidas sa tema peale vihastad!»

«Aga kas sa ei kartnud minu juurde sõita?»

«Noh, mis sa veel välja ei mõtle!»

Ei kartnud, sõitis. Aga vanemad ei lasknud isegi loovil tulla! Tubli poiss, hirmu ei ole, ka laiskusest sai üle! Temasugusele polnud ka see naljaasi!...

«Mäletad, Delwig, kuidas me sinust lütseumis laulsime, kui sa vanemate juurde sõitsid: «Delwig mõtleb puhkusel — magada saab igal pool?»»

«Ära räägi mulle unest, olen täiesti roidunud!»

«Noh, maga! Siin on diivan. Ööseks annab sulle hoidja ise sulekoti, — näed, ripub aia peal?»

Delwig jäi magama ka ilma sulekotita. Otsekohe avanesid pisut ta huuled ning ta hakkas hingama kerge villinaga. Puškin seisis ta juures natuke aega ja vaatas teda. «Poesia — lehtede kahin...» Ta mõistis seda ka ise, aga kuidas jääb kõige muuga? Ning ta meenutas tõelise õrnusega: kahekümnenenda aasta mais, taevaminemise pühal, kui teda Peterburist välja saadeti, seesama parun ja Miša Jakovlevi vend — ainult nemad saatsidki teda Kalinkini silla juurest kuni Tsarskojele...

Kui Puškin järgmisel päeval parun Anton Antonovitš Delwigi Trigorskojesse viis, meeldis ta kõigile erakordselt. Ta astus sellesse temale uude seltskonda pisut taarudes ja pehmelt, nagu oleks alles eile siin olnud ja hilja koju läinud, jõudmata välja magada.

Praskovja Aleksandrovna oli teda juba Peterburis näinud ja sealjuures uduselt isegi Annast või Alinast mõelnud. Mis siis ikka, pole viga, pole halb peigmees, ainult pisut... nagu öeldakse pirukate kohta — nätskel! Kuid täna virgusid ta lootused vähehaaval jälle. Delwig sulas siiski üles ja lobises elavalt. Eriti kena oli ta Anna vastu; ka Annale ta meeldib. Ja mis seal öelda: Alina võib veel oodata!

Lõunalauas jutustas Delwig lõbusa loo, kuidas ta

kord lubanud oma sõpru kostitada uhke lõunasöögi ja kutsunud nad kõige viletsamasse sööklasse, kus isegi lusikad olid laua külge kinnitatud, lauale aga anti üksnes putru ja kapsasuppi... Ta jutustas lõbusalt ja temale omase heasüdamliku kelmikusega, jõi preilidega kokku ja asetaski väga galantselt käe rinnale. Kuid sõitnud kõhu hästi täis, jäi ta pärast lõunat varsti jälle loiuks.

«Nagu karu, kes pole kevadel täiesti üles ärkanud mõtles temast Jevpraksia, kuid sellest hoolimata imetles ta toda meeldivat mühakat.

Delwig ähkis ja kohendas prille.

«Aga bulvarit ei ole enam. Tead, Puškin? Kus Onegin jalutas. Puud maha raiutud.» Ja haigutas pikalt ning magusalt.

«Aga *Euphrosyne* — see on väga armas. Nii nimetati üht kolmest graatsiast.» Ning ta kattis suu käega.

Pool tundi hiljem pandi ta võorastetuppa magama. Ta ei protesteerinud, vabandades sellega, et teekond oli teda väga väsitanud.

«Need hanged... justkui hääl, aina kiigutavad. Eriti pärast haigust.»

«Kuid näib, et sa pole pärast palavikku kõhnemaks jäänud.»

«Vaiki, Puškin! Niisiis teie loal...»

Luba anti. Võorastetoas ei süüdatud tuld ja varsti kandus teistesse tubadesse õnnis ning harmooniline norskamine. Jevpraksia jooksis sageli ukse juurde ja lahkus sealt mõtlikult ning pead vangutades. Ta läis endale vastu külgi ja rääkis:

«Aga meie Antonile ei tee see muret: muudkui norskab!»

«Vaiki, Zizi, ta võib kuulda!»

«Kuulgu kes tahes, temale aga lase või suurtükki! Kuid ka selles hukkamõistus sisaldus teatav imetlusnoot.

Delwig magas paar tundi ja lõpuks läks Puškin teda äratama. Parun oli unest rõidunud: magaks veel. Juuksed olid sassis, nagu õhetas: oli kahju teda otsekohe jalule ajada. Ja jälle hakkasid mõlemad tühjast

tühjast lobisema — lütseumiaegsetest seikadest, kunagistest vempudest ja vallatustest...

Jevpraksia koputas uksele, suutmata ära oodata nende väljumist.

«Kas suvatsesite tõusta?» Ta lõbustas end nagu uue huvitava nukuga rääkides.

«Tulge sisse, Zizi!» hüüdis Puškin. «Siin pole nagunii midagi näha.»

Jevpraksia ei lasknud seda endale teist korda öelda ja kasutas kohe Puškini kutset ning täiskasvanute eemalolekut, kes oleksid võinud takistada.

«Kuidas leil meeldis?» laulis ta, nagu oleks Delwig lõepoolest mängukaruke, kes just äsja oli tulnud saunast. «Kuidas magasite? Mida unes nägite?» Ning ta istus kombekalt eemale tugitooli.

«Oodake, mis ma nägin?... Jah, vist sõin õunu... küpsetatud, suhkrutolmuga üle raputatud õunu!» Delwig sirutas end ja tegi pisut urisevat häält.

«Ah kui kahju, et lõunaks ei küpsetatud!... Aga miks teid nii hüütakse: Anton An-to-no-vitš?»

«Ka tema isa on Anton Antonovitš,» naeris Puškin.

«See on meie suguseltsis kombeks. Vanaisa ja vaarisa olid ka Anton An-to-no-vitšid,» nokkis teda Delwig, isanime venitades.

«Oi, kui naljakas! See tähendab — teie olete visad! Aga kas tahate, ma toon teile aida pealt värsked õunu?»

«Tõsijutt, lähme aida peale!» oli Puškin nõus. «Seal on tore. Ja lõhn on iseäralik.»

Jevpraksia haaras sellest mõttest otsekohe kinni; vastu ei olnud ka vanemad õed, kiiresti tõmmati kasukad selga: selles oli vaheldust. Ainult Praskovja Aleksandrovna muutus pisut rahutuks: aidas on pime, kui nad viimaks kuhugi tuld ei poeta! Ent noored ruttasid häratsedes ukse poole.

«Delwig, ega sa seal suitsetama ei hakka?»

«Hakkan õunu sööma.»

«Aga antoonovkad on juba otsas!» teatas Jevpraksia. «Kui aga soovite sissetehtuid, suvatsege minna keldrisse!»

Pärast sinavat kevadõhtut oli aidas eriti pime. Sisse-

käigul süüdati latern. Lõhnad all polnud kaugetki ainult õunalõhnad: lõhnas hiirte, tõkati ja jahu järele.

«Olge ettevaatlik, siin on kaaluvihid,» hoiatas Anna, kuid Delwig jõudis juba otsaesise vastu kaalukangi kopsata.

«Saite haiget?»

«Mitte sugugi.»

«Aga siin on trepi kõrval tõrs,» vatras Jevpraksia. «Hiirte jaoks! Peal on kanepiaganad, nemad aga arvavad, et kanep. Tulevad — ja sulpsti vette. Vaadake ette, et ka teie ei kuku!» ja pisut mõeldes lisas: «Aga mõnikord on meil siin ka siil.»

Delwig astus nüüd ettevaatlikult, käsipuust kiind hoides.

«Kuidas sul seal oli?» tuletas Puškin meelde: «Chloe hallist vanamehest...»

«Ei mäleta. Olen ära unustanud.»

«Samasugust redelit mööda, Zizi, kuid akna juures ronis vanamees tütarlapse poole üles, tema aga näitas talle peeglit. Vanamees kohkus, mõtles, et on metsavana, ja lendas alla...»

«Aga milleks ta ronis?»

«Tütarlaps ise kutsus teda!»

«Noh, kui kutsus, siis see pole aus!» venitas Zizi, kuid sealsamas ümber pöördudes peaaegu kisendas jahmunud Delwigile näkku:

«Seasingid! Ettevaatust!»

Mööduti õnnelikult ka sinkidest. Trepp lõppes. Pöörningul olid suured ämblikuvõrgud ja tolm, seal veitlesid rattad ja hobuseriistad, sõiduki kere, rippusid lina- ja kanepipeod. Tohutud varjud hüppasid õigatuse lattidel. Jalad astusid mööda hõõvlilaaste ja tuhka. Kõik jäid tahtmatult wait.

«Paremale, siia,» sosistas Jevpraksia ja hanerats astuti paremale poole, erilisse õunaosakonda.

Siin oli põrandal paks kord põhku, mis oli jaotatud pesadeks — igal sordil oma osakond. Suuremas osas olid pesad muide juba tühjad, mis ei takistanud Jevpraksiat isegi teatava pidulikkusega hüüdmast:

«Heitke maha ja valige, mis kellelegi maitseb.»

Puškin lükkas tütarlapsed külapoiste kombel naljatades üksteise järel otse põhkudesse, nagu tõugatakse lumehange.

«Hoia, Delwig, et sa jälle magama ei jää! Kas te kõik kuulsite, kuidas ta norskas?»

Delwig tahtis midagi vastata, kuid Jevpraksia kõneles vapralt vahele:

«Täitsamees peabki norskama!»

Kõik hakkasid naerma ja elavalt lobisema. Delwig sõi mõnuga õunu ja tegi vaid harva lühikesi märkusi, vahetades ära Anna ja Alina; juba lapsest saadik ei seisnud Anton Antonovits'il nimed meeles.

Hoogu sattudes avas Jevpraksia laterna ja kustutas tule.

«Kelle käsi see on? Arvake ära!»

Nii algasid väikesed külanaljad. Delwig ajas nohi- sedes ka käed segi, kuid suudles kordamööda kõiki neid käsi metoodiliselt ja ruttamata oma õunase suuga. Preilidele tegi see nalja, nad elavnesid, kuid Puškin jäi hoopis vaikseks. Seda juhtus temaga.

Imelik nukrus haaras südant juba siia üles ronides. Nüüd, mitte küll nähes, kuid tundes, et Delwig on tütarlaste keskel, vaatles ta oma maaelu otsekui kõrvalt ja see tundus talle korraga nii kitsana ja vaesena. Alles nüüdsama oli ta videvikus sõbraga diivanil murelt vestelnud, ja kui kiiresti ta nukrus praegu muutus sisemiseks karmuseks ja pingeks! Mis Delwigil vigal! Sõitis siia ja läheb jälle... Ja nii jääb alati, päevast päeva, pikkadeks kuudeks, võib-olla aastateks?

Tema kõrval hingas Alina, kelle kerged kiharad koiditasid Puškini kõrva. See oleks pidanud teda erutama ning ta oleks praegu võinud karistamatult huultega puudutada seda lähedast ja õrna pöske: hetk oli sobiv ja kõik oleks olnud lihtne, kuid selle asemel tõusis ta oma üksildustundele alistudes ettevaatlikult põlvedele, hüppas kiiresti ja kergelt nagu häiritud metaloom jalule ning astus pööninguakna juurde.

Ta karmus ja keskendatus muutusid nagu äkiline pilv tumedaks tusaks. Nii juhtus temaga alati ootamatult ja kõige sagedamini kevadel. Sisemine päike tuhmus äkitselt ja kõik hajus kuhugi. Palgile tõustes vaa-

tas ta välja tollest väikesest aknakesest, mille taga paistsid hallidena puutüved ja oksad, mis olid veel elutud. Jutt ja naer kostis nüüd otsekui kaugusest, ta ei nad kõik juba peaaegu unustanud.

«Mis sinuga on, Puškin?»

«Pole midagi. Vaatan niisama.»

Pääsmine oli selles, et see kestis alati lühikest aega, kuuldes hetk hiljem kõrva juures ärevat hääli: «Aleksander! Mis teiega on, öelge!» püüdis ta oma õla kinni Anna käe ja tõstes selle huulile, vastas peaaegu pilkega, kuid väga loomulikult:

«Minuga? Mitte midagi. Võib-olla olin teile pisut armukade.»

Muidugi, Annale mõtles ta kõige vähem, kuid Anna tundis pimeduses, kuidas veri talle näkku tungis.

Teised ei pööranud Puškini eemaldumisele üldse tähelepanu — seda juhtus temaga mõnikord.

Kuid nii, nagu see sünge pilv ootamatult ilma, nii sama kiiresti see ka hajus ja kadus. Öhtulauas naljatas Puškin nagu tavaliselt, ja keegi poleks temas midagi märganud. Ka sellega oldi harjunud: mõnikord tõusis ta keset vestlust ja naeru ning läks nurgas asetaeva diivani juurde; seal istus ta vaikides, üksinda, endasüvenenult ja vaatas hajameelselt, nagu eemalt toas pulbitsevat elu.

Öhtulauas oli valgust, puhas laudlina ja veini. Delwig sattus jälle hoogu, võludes uuesti pisut nukraks jäänud Praskovja Aleksandrovnat — perenaist ja ema. Delwig oli üsna musikaalne ja laulis; ta deklameeris oma rahvalaule ja Jevpraksia pealekäimisel tuletas meelde ka «Chloed»:

Chloe kord halli vanaätti
tahtis kurjalt pilgata:
nagu noormeest vastu võttis
oma külaliseks ta.

Armastaja tõntsil jalul
äkki maha lajatas.
Iga palgile ta valus
otsmikuga vajutas.

«Muide, Jevpraksia Nikolajevna, teil on veel vara näluguseid laule kuulata.»

«Mitte Jevpraksia Nikolajevna, vaid lihtsalt Zizi, ja pealegi pole ka teie hoopiski vana!» vastas Jevpraksia vapralt ja veendunult.

Kõik hakkasid naerma. Tuli tõesti peaaegu niimoodi välja, et Zizi meelitas Anton Antonovitši edvistades jaõningule, et see seal pimedas otsaesisega palke loeks. «Vaadake, missugune on Zizi! Ta hõljub nagu liblikas ööft öiele... Aga nood istuvad ja öitsevad nagu roosid ja ootavad. Raske on mul nendega, oi kui raske!»

«Miks te nii mõttesse jäite, Praskovja Aleksandrovna?» küsis Puškin ja Praskovja Aleksandrovnat ta hääle toonist, et ta oli tema mõtteid lugenud.

«Bellesama pärast,» vastas ta, reageerides Puškini sõbralikule kavalusele: kuidas ta kõigest aru saab, küll on aga inimene!

Ja ise seda märkamata ohkas Praskovja Aleksandrovnat hoopis teisiti, kergelt ja muretult. «Ja milleks lõepoolest mõtelda ja muretseda? Kas see, mis praegu on, kas see pole... rõõm?» Ja mõeldes: «rõõm», valis ta kõige lihtsama sõna.

«Kui ehk veel luuletusi lugeda?» Ning ta silmad olid noored ja rõõmsad.

«Miks mitte? Noh, Delwig, loeme koos,» vastas Puškin.

«Kuidas koos?» erutus Zizi.

Kuid Puškin ütles vastuse asemel:

«Mina vist mäletan algust. Meenutagem möödunud aega. Kas mäletad Košanski? See oli meie professor hilisem...»

«Aga mida nimelt?»

«Krahvinna Ožarovskaja surma puhul». Aga sina loed pärast oma paroodiat «Kutsar Agafoni surma puhul».

Delwig laiutas käsi, kuid Puškin juba deklameeris:

«Ei sarm, ei ilu, ei su noore õnne algus,
ei abikaas, kes hõõgus armuväest,
ei sinu lapsed — vaevu näinud ilmavalgust,
ei pisaradki päästnud raske tõve käest...
Ja suri Ožarovskaja!

Agafon aga oli lütseumi kutsar, erusoldat, näe äärrase habemega!»

Delwig pigistas alistunult huuled kokku, kohendas prille ja hakkas lugema pikkamööda ja tähtsalt, nagu hauakõnet pidades:

«Ei habe punane, ei vanapõlve õnn,
eit igerik, kes tuikus armuväest,
ei hobusedki päästnud raske tõve käest...
Ja suri Agafon!
Ta kustus nagu kabjaraua tuli öös,
kui hobu hirnatas, kes väsind raskest tööst...»

Nii tembutasid tollel õhtul mõlemad poeedid kaua meenutades õnnelikke lütseumipäevi. Aga kui Delwig hakkas daamidele näitama mingisugust naljakat vigurit kaartidega, jäi Puškin, käed seljal, seina ääris seisma. Ta mõtles oma hiljutisele tusale. «Kõige rohkem kardan ma mõistust kaotada. Kuidagi üldi ja ootamatult. Neetud esivanemad!» Ta unustas enda ja lausus valjusti:

«Kui ometi kevad kiiremini mööduks!»

«Millest sina seal räägid?»

«Ma seisin siin ja mõtlesin, et hea oleks meil kahekesi luuletada midagi tädi Anna Lvovna surma puhul. Sina oled selliste asjade peale suur meister...»

Delwigit saatsid kõik ühes summas nagu tavaliselt ja võtsid lahkumisel temalt sõna, et ta sõidab alla iga päev.

Kuid iga päev sõita — see ei kuulunud pika tolmega Anton Antonovitši stiili. Pealegi tundis ta Puškinist rahulikult ja kiirustamata — täielikku rõõmu ainult kahekesi olles. Ta armastas oma rahutut sõpra kogu südamest; ka Puškinil oli tema seltsis hea olla; ta oli neil päevil jälle rõõmus ja aktiivne. Puhunud päeval tunnikese, võis Delwig ka öö läbi vestelda.

Puškinil tekkis korduvalt kiusatus lugeda «Borisat», kas või natuke, kuid ta võttis end kätte ja pidas vastu vihjas vaid, et ta on sellele teemal mõtelnud. Kõik line ei käinudki väga peale, teda võlus peamiselt lühirika. Koos vaatasid nad veel kord läbi luuletused Puš-

kinil uue kavatsetava kogu jaoks. Delwig pooldas paigutamises ranget korda, Puškinil aga oli vahel tuju tervet raamatut segi puistata. Vaieldi ka üksikute luuletuste üle; kuid siin oli Puškin rangem ja kaldus mõndagi välja jätma.

Nagu sageli endisel ajal, parandas Puškin Delwigi luuletusi! Too muidugi eksisteeris omaette ega olnud Puškinil õpilane, kuid kuulas alati tema sõna. Puškin suhtus Delwigi märkustesse teisiti ja olles järeleandmatu, muutis mõnda vaieldavat väljendit või üksikut sõna vastupidiselt, veelgi teravamaks. Kahekesi koos luuletati ka ülemeelik «Eleegia Anna Lvovna surma puhul». Selles ei saadud läbi muidugi ka ilma onu Vassili Lvovitšita, kes «niisutas» Anna Lvovna puusärki värssidega; mainiti ka tsensorit...

Delwig armastas neid kergeid värse ja seda perekondlikku stiili. Ta hindas väga kõrgelt ka Puškinil poolt hiljuti, loomulikult mitte trüki jaoks, kirjutatud satiirilist «Oodi tema hiilgusele krahv Dmitri Ivanovitš Hvostovile». Ta võttis mõlemad kaasa, üleandmiseks ikka veel haigevoodis lamavale Vjazemskile, kelle jaoks Puškin, kuigi ta ümberkirjutamist silmaotsaski ei sallinud, oma käega puhtalt ümber kirjutas ka «Olegini» teise peatüki.

Pikki jalutuskäike nad ette ei võtnud. Käimine väsis Delwigit. Kuid ta armastas väga laskuda Soroti kaldale ja teokarpe korjates austrite järele õhata. Ühel sellisel rahulikul jalutuskäigul tunnistas ta ootamatult:

«Tõtt öelda, naisevõtmine on muidugi kasulik asi.»

«Kas sa pole mitte armunud kellessegi Trigorskojest? Kellesse? Noh, ütle? Ma hakkan isameheks.»

«Ei, ma kardan, et olen armumiseks liiga laisk. Kuid tead, perekond... Tõepoolest, selles on midagi... Ainult ta on liiga noor.»

«Ah nõnda — Zizi! Noh, siis ma isameheks ei hakka. Ootan ehk ise. Kuid mis peigmehed meie oleme! Sul on vähemalt teenistus...»

«Millest ei tea, kuidas lahti saaks. Vaata, see on Oleninilt. Tead, ma palusin auastme kõrgendust, aga näe, mis ta mulle vastas... Sain vist juba novembris.»

Ja hoogu sattudes tõmbas Delwig taskust poolkatkenud ametliku kirja.

«Ja nüüd sa kannadki seda endaga kaasas?»

«Jah, nüüd ma kannangi.»

Puškin luges seda ametlikku paberit ja naeratas. «Vastavalt Teie kirjale ma käskisin juba ammu koostada paberi Teie esitamiseks järgmise väljateenitud auastme saamiseks, kuid ma esitan selle siis, kui Teie armuline härra, olete täiesti korda seadnud Teile usaldatud raamatukogu osa, millest vastavalt minu korraldusele mulle peab teatama Keiserliku avaliku raamatukogu juhataja härra õuenõunik Krõlov.»

«Noh, ja kas seadsid korda?»

«Aga kuidas seda korda seada! Ei ole seadnud. Oleksin seadnudki, kuid Ivan Andrejevitsil võtaks sellest teatamine veel niisama palju aega...»

Sellega nõustus Puškin täiesti: valmikirjutaja Krõlov oli muidugi ametlikes asjades Delwigist veel suurem laiskvorst. Delwig pani paberi jälle taskusse ja ajas huuled koomiliselt ning alistuvalt prunti:

«Ja mina esitasingi juba errulaskmise palve.»

Nii naerdes ja vesteldes jõudsid nad sel päeval Tigorskojeni. Kõlasid hüüded: «Miks te nii kaua meil pole käinud?»

«Issand, jalgsi!»

«Lubasite luuletusi tuua, kas töite?»

Luuletused olid Delwigi käes. Praskovja Aleksandrovna oli ta kirjutanud «Lõunalaua laulu». Muidugi see oli kirjutatud juba varem ja pühendatud kahel sõbrale; midagi uut polnud juurde kirjutatud peale daatumi: «Mihhailovskoje, 23. aprillil 1825. a.» Kuid Anna Nikolajevna oli ta tõepoolest kirjutanud mälestuseks nende kodust, kus lõi õitselä rõõmus sõprus.

Kus teid ma nägin, kus te pärast
ma tundsin tundeid helgemaid,
kus Hümenaios küünlasäras
nii ennustavalt armsaks sai.

Nii manas ta endale peatset abiellumist.

Albumid täienesid uute autogrammidega; see oli alati meeldiv. Kuid värsid tädi Anna Lvovna surma

puhul šokeerisid pisut Ossipovat. Ta ei leidnud neis midagi vaimukat. Puškin aga lehvitas tema märkuse peale fraki hõlmu ja pudistas talle viisaka kummardusega, jälle titulaarnõunikku Murlõkinit matkides:

«Ma loodan, proua, et minul ja Delwigil lubatakse vahel ka mitte tark olla.»

Kõige rohkem lõbustas end Jevpraksia ja kõige südamlikum Delwigi vastu oli Anna. Need read Hümenaios küünalde särast, mis tema neitsilikus kujutluses kutsusid esile pildi peigmehe ja pruudi laulatusest, lumivalgest mõrsjaloorist, erutasid teda sügavalt; need rääkisid sellest, et ta oli võimeline selliseid mõtteid äratama. Ja see polnud põgus, möödaminnes pillatud lause, vaid oli kinnitatud paberile ja jääb siitpeale püsivaks meeldetuletuseks. Kuid ühtaegu tekkis ka alaliselt ta päevi täitev kibedus: Puškin polnud talle seni reakestki kirjutanud... Puškin armukadetses... Kas tõesti? Ta jälgis teraselt, kuidas Puškin suhtub tema käitumisse Delwigiga, kuid — paraku — Puškin oli tähelepanematu või ükskõikne. «Kuidas see kõik võiks elustuda ja õitsele puhkeda!» meenutas ta oma sügisei unistusi, kui Puškin polnud veel saabunud. Kuid kõik oli niisama nagu akna taga: kõik oli paljas ja midagi ei õitsenud... Anna ootas nüüd Kerni, kes kõike seda peab mõistma: ta usaldab talle kõik ja küsib nõu.

Enne ärasõitu viibis Delwig nende juures veel üheksa korra. Talle korraldati tõeline pidu, mille tulemusena ärasõitjale meenus ta kõige armsam vene vanaõna: «Kui kolm inimest sulle ütlevad, et sa oled purjus, siis heida magama.»

Magada tuli nüüd sõidukis — kuljuste helina saatel. Huvasti, peigmees!

Delwig sõitis minema niisama kergelt ja lihtsalt, nagu ta oli tulnudki. Huvastijätuks mängiti saalis ärakulunud ja koidest läbiuuristatud laual partii piljardit. Otse ärasõidu eel palus ta endale mälestuseks tollesama käsikirja mustandvihiku, mis oli nii kaua Vsevoložski käes olnud. Puškin andis reisiks kaasa ka oma kübara, mille Delwig nende päevade jooksul oli jõudnud vanaks

kanda. Ta vehkis sellega kaua, jättes hüvasti Mihhailovskoje ja Puškiniga.

Tema külastamisest jäänud jälg ei olnud sügav, kuid Puškin tundis hulk aega millestki puudust. Hoidja tähendas külalise kohta:

«Hea noorhärä, aga nähtavasti lühikese elueaga aina kipub talle uni kallale.»

Ka Trigorskojesse jättis Delwig endast hea mälestuse. Pärast tema ärasõitu pakkis Jevpraksia lõplikult sisse oma viimased mänguasjad, mis veel lapsepõlvest saadik seisis mälestusena tema voodi juures riiulil.

«Nendega pole võimalik mängida: nad pole ehtad!»

«Aga mida ütlete teie?» küsis Puškin Annalt.

«Mida mina ütlen? Aga seda, et ta on teist parem, kuid...» Ja Anna jäi sõnal peatuma, lõpetades endamisi: «Kuid ma armastan siiski teid.»

Ent Puškini eest polnud võimalik midagi varjata. Nad vaatasid teineteisele otsa ja Anna hakkas kõnema muust: oma nõo Anna Petrovna Kerni peatsel saabumisest. Ta tahtis oma nukraid mõtteid hajutada ja lausus naeratades — otsekui kerge naljana:

«Aga mina ennustan teile, et te armute minu kaunisse nimekaimu! Tahate kihla vedada?»

VIIETEISTKUMNES PEATÜKK

KAUNIS HETK

Anna naljatlev ennustus, et Puškin armub Kernisse, ei teinud Puškinile üksnes nalja, vaid tõji elavalt ta kujutlusse unustamatu öhtu Oleninite juures, lillekorviga kaunitari Cleopatra ja kuidas see äratas tema noorukiarmastuse Bakunina vastu. Kunagi kirjutab ta Rodzjankole Ukrainasse oma ülemeeliku kirja Anna Petrovna kohta: «Räägitakse, et ta on väga kenake, kuid kaunis on kägu kaugel!» Nüüd lendas ta lähemale, kuid mingeid erilisi tundeid «väga kenakese» vastu Puškin endas ei avastanud. Ja see juhuallikult sulest pudenenud iseloomustus, milles oli rohkem

ironiat kui siirast kiitust, leidis nüüd vaid kinnitust «reetur» Rodzjanko hilinenud vastuses, mis sõnastuselt oli puine ja kohati isegi konarlik, kuid sisult läbipaistvalt küüniline; seda isegi ka Anna Petrovna enda poolt lisatud ridades, mis sisaldasid vaid edvistamist, mitte aga mingit võlu.

Rodzjanko kirjutas muuseas Kerni kohta: «Nüüd tuli talle pähe Jermolai Fjodorovitšiga ära leppida: auesti elustus ammu jahtunud soov omada seaduslikke lapsi ja minu laul on lauldud. Tookord võis vabandada nooruse ja kogenematusena, aga millega nüüd? Ole jumala nimel vahemeheks.» See veel puudus! Kuid eks vaatame, vaatame...

Kevad aga aina erutas ja kiusas ning ainuüksi nende tunnete tõttu oleks mõnikord tahtnud pealesunnitult kodupesakesest põgeneda.

Rõlejev kirjutas talle: «Peterburi on mulle tülgastav; ta lämmatab vaimustuse; hing kipub steppidesse.» Puškin vastas talle samas toonis: «Sinul on igav Peterburis, aga minul on igav maal. Igavus on mõtleva olendi omadus. Mida teha?»

Nii kiri kui ka vastus — mõlemad kurtmised — olid mals. Kevad võidutses täiel rindel, kuid ainult linnud äratasid Puškini tähelepanu. Sinitihased olid juba ammu põhja poole rännanud, künnivareste ja lõokeste järel hakkasid siristama lõunast tulnud käosulased, plüvpääsukesed ja suitsupääsukesed ning tohtu hulk teisi — tuntuid ja tundmatuid. Õhetava loojangu ajal oli ühel õhtul, kui lumi veel maad kattis, laisalt tiibu lehvitates kohale lennanud toonekurg, kes aastast aastasse ära lendas ja endisele kohale järve taha tee lähedusse tagasi tuli. Kust ta saabus? Võib-olla Aafrikast. Kõik need lindude kauged lennud tegid Puškini alati rahutuks.

Rõlejev unistas stepist; Puškinile oli stepp tuttav; Peterburi lämmatab vaimustust — väga võimalik, aga kuhu minna? Mis teha? Ja jälle tekkis põgenemismõte. Kavatsus reisida koos Wulfiga teenri nime all langes ära: Wulf ei sõitnud välismaale. Kuid päevakorra kerkisid uued võimalused: Žukovski oli muu-

tunud väga rahutuks kuulduste pärast Mihhailovskoje sõbra tervisliku seisukorra kohta.

«Armás sõber,» kirjutas ta suures erutuses, «palun sind võimalikult kiiresti vastata sellele kirjale, kuid vasta inimese moodi, mitte meeletult. Kuulsin sinu vennalt ja emalt, et sa oled haige. Kas on see tõsi? Kas on tõsi, et su jalal on midagi veresoone laienemise taolist ja et sa juba ligi kümme aastat hoolitsed selle kaanelaniku eest, lausumata kellelegi sõnakest. Ma ei mõista sellise salapärase armastuse põhjust aneurüsmi vastu ega saa seda sinuga kuidagi jagada». «Teil Opotškas pole kedagi, kes sinu aneurüsmi eest hoolitseks. Sind siia tuua pole praegu võimalik. Kuid loodan, et on võimalik korraldada nii, et sa sõidaksid Riiga elama ja end ravima.»

Puškin vastas otsekohe. «Mu inimese moodi vastus on selline: oma aneurüsmi olen ma kandnud kümme aastat ja võin jumala abiga kanda veel aastat kolm. Järelikult ei ole asjaga kiiret, kuid Mihhailovskoje lüüa matab mind. Kui tsaar lubaks mind enne ravi välismaale sõita...» Ning ta lisas mustandina kirja «Kõige Valgemale», märkides: «...vist ei ole minu poolt mingit alatust ei sõnas ega teos. Kirjutan prantsuse keeles, kui see näib ebasobivana, võib tõlkida, vend aga kirjutab ümber ja kirjutab minu eest alla.» (Ljovuşka mitmekülgsete talentide hulka kuulus ka oskus venna allkirja järele teha.)

Puškin pani sellele kirjale suuri lootusi ja jättis mõttes juba hüvasti kinkude ja metsasaludega, järvedega, Sorotiga ja toonekurega, kes seisis vees nagu tunni nimees ja valvas tähtsalt ning tähelepanelikult mõnda ettevaatamatut kalakest. Praskovja Aleksandrovna oli oma Aleksandri pärast ühtaegu rõõmus ja kurb. See tema ustavus liigutas Puškinit ning ta kirjutas talle mõned sõbralikud read:

Võib-olla lendan nagu lind
siit paost, kus päevi veetsin rahus,
kus unistustest tulvas rind,
kus malbest külamuusast mind
ei keegi suutnud hoida lahus.

Kuid alati ka võõrsil veel,
nii nagu ütleb mulle aimus,
Trigorskojes ma õhtu eel
jõekaldal, nõlval, metsateel
ja pärna varjus kõnnin vaimus.

Neid ridu lugedes Ossipova isegi poetas mõne pisara ja luuletust käest pannes embas kallist poeeti.

«Aga meie kõik... aga mina...» püüdis ta kõnelda, kuid ei suutnud sõnadega midagi väljendada.

Kiri keisrile oli koostatud temaga kujuteldava vestluse stiilis. Puškin kõrvaldas ainult iroonia, kuid jättis alles lootuse «suuremeelsusele». Ta polnud tõtt-öelda just väga rahutu oma «aneurüsmi» pärast, kuid toetudes operatsiooni edasilükkamatusele, palus luba eemalduda Euroopasse, «kus ma poleks ilma jäetud igasugusest abist.» Kiri oli lühike ega rahuldanud Peterburi sõpru ja omakseid. Nad ei pidanud võimalikukski sellistest asjadest juttu teha ja Puškin kuulis varati, et ta kirja ei esitatud, vaid selle asemel kirjutas tsaarile Nadežda Ossipovna ise, järgides Žukovski ja Karamzini nõuandeid. Ta kiri oli tundeküllane ja kuigi selles oli vaid tagasihoidlik palve Riia kohta, järgnes vastusena armuline luba sõita... Pihkvasse!

Puškin oli raevunud, kuid hoidis end vaos, lubades endale vaid iroonilise läkituse Žukovskile: «Tema Kõrguse ootamatu arm liigutas mind kirjeldamatult, seda enam, et sinne kuberner oli mulle juba teinud ettepaneku Pihkvasse elama asuda, kuid ma pidasin rangelt sinu kõrgema ülemuse käsust. Hankisin teateid Pihkva kirurgide kohta: mulle soovitati seal kedagi Vsevoložskit, kes olevat väga osav veterinaaralal ja tuntud õpetatud maailmas oma raamatuga hobuste ravimise kohta. Vaatamata kõigele sellele, otsustasin ma jääda Mihhailovskojesse, kuigi tunnen Tema Kõrguse isaliku hoolitsust ja vastutulelikkust.» Puškin lootis, et nende sõnade mürk puudutab ka Žukovskit, kelle peale ta oli samuti vihane.

Hiljem kirjutas ta Delwigile Peterburi sõprade kavatsuste kohta taotlust uuesti esitada: «Ilmaaegu; minu

ema kiri on selge; vastus on lõplik. Pihkvas muidugi on arste — mida mulle veel vaja on?»

Pihkvasse ta ei sõitnud.

Veresoonte laienemine, millele Puškin toetus, ei takistanud teda sugugi ta jalgsirännakutel. Pühade Mägedeni kõndimine oli talle lihtne asi. Teel ees olevaist ojadest hüppas ta üle. Toekad talutared, millel olid põhjamaiselt kõrgel asetsevad väikesed aknad, võtsid kiire rändaja vaikimisega vastu. Harva vilksah ja kaob sedamaid akna tagant uudishimuliku tütarlaps silm või seirab teda mõtlike pilkudega valgepäine ja suure kõhuga põngerjas. Astu segamatult ja mõlguta mõtteid!

Mäe otsas asuv klooster helkis oma kullatud kupli tega või kõneles mõnikord oma kelladega. Puškin oli Joonaga harjunud, tundis tema nõrkust vägijoo vastu, kuulas tema kõnekäände ja avastas endale ootamatult temas oma Varlaami: tollal oli tal käsil «kõrtsistseen Leedu piiril».

Tol päeval läks ta kloostrist ka Trigorskojesse. Oot polnud hingegi; kõik aknad olid avatud. Keegi kõneles kehtvalt ja pisut monotoonselt üksinda. Puškin astus lähemale ja jäi kuulatama, teda ei märganud. See oli Anna, kes luges, nagu Puškin taipas, Cervantese «Don Quijotet». Seda stseeni Žukovski tõlkes ei olnud, ta mäletas seda kindlasti. Prantsuskeelne tõlge näis olevat ladus ja õnnestunud ning Puškin jäi kuulatama, jälgides samas ka rahulikku kodust stseeni, kui Praskovja Aleksandrovnä kui ka Jevpraksia ja Alina olid süvenenud töösse, kuid kuulasid tähelepanelikult ka lugemist.

See oli stseen kõrtsis, kui pärast koomilist kaklust Santa Hermadadile, ühele laskureist, korraga meenus, et neil on käsk kinni võtta don Quijote, kes vange vabastab; ja see oli täiesti niisama nagu Griška Otrepjevi tagaotsimised tsaari sulaste poolt.

Puškin ei pidanud vastu, kahmas kepi ja hüppas ühe hooga üle aknalaua.

«Kuradile Santa Hermadad! Tundemärgid on minu

omad, kuid ma hüppan aknast välja ja põgenen ära. Tere!»

Tema äkiline ilmumine tekitas Ossipova võõrastetoas tõelise segaduse. Anna pillas tasa karjatades raamatu käest, emal läks ketrus sassi, Jevpraksia hakkas kiutuma ja keris jalad enda alla, ainult Alina jäi rahulikuks, vaadates Puškini poole oma selgete hirvesilmadega.

«Just sedaviisi: vaatab järele ja kontrollib! Hästi! Täna teid, Alina! Aga mulle viirastus kogu aeg «harakas-varas»: mäletate, kuidas teie seeni tassisite, mina aga sõitsin vankris minema... Täna väga!»

Puškin tõstis mahakukkunud raamatu üles ja vaatas, mis edasi tuleb. Edasi hakkas preester don Quijote tunnuseid kontrollima.

«Jah, aga minul hakaku ise kontrollima ja Joonale näitama...»

«Mis teiega on, Aleksander? Kas te sonite? Mis puutub siia kloostriülem?»

«Tere, Praskovja Aleksandrovnä! Tervist kõigile! Vabandage mind, ma ei soni sugugi, kuid tema... Ise-hakanu... haarab tingimata noa ja hüppab aknast välja nagu mina!»

Puškin oli lõbus ja kargles mööda tuba, kujutades naljatlevalt Ossipova võõrastetoas «kõrtsistseeni». Ta haaras lennul Jevpraksia diivanilt, nii nagu ta seal istus, jalad enda alla tõmmatud, ja hõljus selle elava sooja keraga valsisammul põiki üle kogu toa, ise kõneldes:

«Mina aga haaraksin veel sellise... sooja kassikese... endaga kaasa... Noh, mitte näuguda!»

Koju jõudes kirjutas ta «kõrtsistseeni Leedu piiril» erilise kerguse ja hooga. Otse nautides põimist ta Varlaami kõnesse kloostriülem Joonale kõnekäände ja nalju: «üks asi on pitsi pistmine, teine — nina tõstmine», «meil aga on üks mureke: joome põhjani, klaasi kummutame ja vastu põhja põmmutame!» Kui Varlaami oleks kõrtsis tööpoolest hüütud Joonaks, oleks ta tõenäoliselt niisama naljatanud, nagu tegi seda auväärne kloostriülem täna oma söögilauas, kõneldes niihästi «Joonast valaskala kõhus» kui ka «Joonale kõhust»...

Puškin käis sel kevadel tihti Pühadel Mägedel; talles pakkus huvi rahvahulk kloostri juures, mis iga kord peale jumalateenistust laata meenutas. Tõuviljade külviaeg oli möödas ja talutööde pinge vähenenud. Mõnakiel polnud üldse midagi teha ja nad sõitsid kokku küllaste tilinal, uhkeldades hobuste ja rakmetega; lastepuude juures sõimeldi kohtade pärast.

Nelipühade ajal oli kirikus lämmatavalt kuum — inimeste hingeõhust, higist ja vahaküünalde leegist. Külgaletari läheduses kuumutas läbi klaasuste ka veel päike; ta sulatas oma heleda kiirgusega küünlaid, muutes need viirastuslikuks.

Sel pidulikul päeval olid Wulfid ja Ossipovid kogu perega kloostriks. Kõik läks rahulikult ja väärikalt nagu alati, ent palvuse ajal, kui kolmandat korda palvitati rohule, mida rikkalikult oli puistatud vanadele külmadele kiviplaatidele, tormas Jevpraksia äkki oma uhket valget kleiti kergitades peaaegu joostes ukse juurde: tugevast lillilõhnast oli tal halb hakanud. Ema oli «skandaali» pärast tõsiselt pahane; Puškin väljus muiates Zizi järel. Kiriku müüride taga kääris tagasihoidlik laot.

Nelipühade ajal polnud laot eriti suur: peamine kokkutulek seisis ees «üheksandal reedel». Kuid otsinud põgeniku üles, viis Puškin ta siiski vankrite vahelt läbi paari-kolme odavate maiustustega telgi ning pakkis valiliseemneid ja kreeka pähkleid müüivate eite juurde, kes seisis oma kottide kõrval. Kerjused ümbritsesid neid ja Puškin andis neile peenraha, ilma et oleks seda lugenud. Kuid ta unustas isegi oma noore kassalase, kui pimedad vanu vaimulikke laule laulma hakkasid.

Ta erutus oli kahesugune. Iga kord, kui ta nägi kerjust, eriti pimedat, läbis teda terav haledustunne: pole võimalik abistada! See haledus sarnanes pistega ja sellele ei järgnenud ei järelemõtlemist ega mingit keelvat tunnet: torkas ja kadus, jättes ta tummaka. Alles hiljuti piinles ta värsside kallal: mida kirjutada pimedale Kozlovile, kes saatis talle, hoolimata oma pimedusest, raamatu isikliku pühendusega. Teda aitas häda Vjazemski, kes oma artiklis «Mungast» juhtis tähele

panu väljaandjate lausele: «Õnnetus, mis on hukutavalalisele hingele, oli temale loovaks geeniuseks.» Puškin luges ja otsekui vabanes köidikuist:

Poeet, kui kadus sinu ees
kõik maailm pimeduse-uttu,
su geenius siis virgus ruttu.

Kas polnud sellised ka need pimedad? Jah, kuid nad erutasid sügavamalt — laulu viisi ja sõnadega, mis olid nagu vanaaegse nurkliku slaavi kirjaga joonistatud...

Puškin kuulas neid. Teda valdas sisemine erutus, kuid mida suudaks ta nende heaks teha? Ta võttis kahekümne viie rublase paberraha ja ulatas poisikele-talutajale. Hinge põhjas oli tal häbi, et nende laulu tuli hinnata rahaga... Ta hindas väga neid vaimulikke laule, pidas neid meeles ja kirjutas üles; see oli kaugete aegade rahvakultuuri ja keele elav ajalugu.

Kui jumalateenistus lõppes ja kõik vaba õhu kätte tulid, ütles Puškin:

«Nüüd oleks kõigil hea minu poole pärgi punuma tulla, kuid kodus ei ole pirukat. Zizile aga kuluks pärast palvet tühja kõhu peale pirukas vägagi ära. Ootan teid enda poole üheksandal reedel.»

«See-eest aga nüüd meile!»

«Midagi pole parata: see-eest läki nüüd teile.»

Puškinil oli raha ja enne üheksandat reedet andis ta hoidjale laialdased volitused: pirukas, lõuna ja vein.

«Kõike seda võib... aga kuidas meil on?...» Hoidja kartis kulusid.

«Ega mina kostita, vaid sina,» vastas Puškin naljatades. «Raha sain ma ju sinu eest.»

«Kuidas nii: minu eest?»

«Aga nii! Kuussada rubla? Kas oled unustanud? Aga Tanja hoidja eest! Kas sa ei usu, et nii maksti? Oleksid võinud Delwigilt küsida. Mul tuleb sagedamini sinuga vestelda — saame rikkaks!»

Raha saades kiitles Puškin ka Vjazemski ees: «Vestluse eest hoidjaga sai vend 600 rbl. Sa näed, et see on raha, järelikult peab hoidma luku taga.»

«Luku taga» ei käinud muidugi mitte raha, vaid

värsside kohta, raha ei osanud Puškin ka ise hoida. Ent ta kirjutas sellest nii vabalt, olles veendunud, et tal oli sellest kahest tuhandest, mis ta Pletnjovilt oli võtnud, juba Vjazemskitele tasunud tolle Odessa-aege mälestusväärse võla, samuti täpselt 600 rubla, mida vürstinna Veera Fjodorovna Puškinilt vastu polnud võtnud. Puškinil oli veel ettevaatamatust milleski vennale loota...

Ta muidugi ei hoobelnud. Ta tahtis näidata, et tal on raha, et Vjazemskitel ei tuleks pähe raha tagasi saata. Oleks ta vaid teadnud, et vürstinnal pole tal midagi tagastada! Nii pidi see võlalugu veel kestma...

Üheksandaks reedeks koguneti juba eelmise päeva õhtul; kaugemalt tulnud rahvas ööbis kloostriõues ja mäeveerul, kaupmehed aga löid telgid üles.

Vaatamata Arina Rodionovna ahastusele ja kogu näitsikute-toa üldisele kilkamisele, läks Puškin laadale selles rõivastuses, mida ta mõnikord ainult kodus kandis: seljas punane sitssärk, mis oli vöötatud helesinise vööga, peas Odessast kaasa toodud õlgkübar. Hoidja poolt külaliste jaoks ostetud mitmesugusest toidukrammist võttis ta kaasa viis apelsini.

«Hakkan, memmeke, Laatsarust laulma, võtan kurgu puhastamiseks.»

Habemik ja asjalik Pjotr, kes Puškinil kutsari asemel täitis ja parajasti hobuserakmeid rasvaga määris, pillas minekuvalmis isandat nähes rangid maha: hobustele ei saanud mõteldagi, kindlasti võtab ta kaasa oma malaka Aleksander Sergejevitš seletas talle, miks: et käsi tuletamisel ei väriseks; harjutab kätt...

Ja Puškin võttis tööpoolest kaasa oma sauja ning asus teele ehtsa palverändurina. Jumalateenistusele ta ei läinud, et mitte rahvast ehmatada, vaid astus kerjuse ja pimedate salka kloostri väravate juures. Paljud tundsid ta siiski ära, kuid ta ei vastanud tervitustele ega hüüetele. Vahetevahel, süvenedes oma osasse, rääkis ta hoogu, võttis mõnelt lauljalt pika kepi kuljustega ja raputas neid laulu taktis; vahel eemaldus ja sõi mõnikult apelsine, koorides neid oma pikkade küüntega. Ta oli maaliline; linnapoodnik (Opotškast) Lapin unustas

teda mõnuga vaadates isegi kauplemise ja arutas, kuni Puškin sõi: palju ta neid sööb?

«Ta tuli jala... Kuidas ma temaga sõidan... sellisel?» arutas endamisi Ossipova, kelleni isegi kirikus suust suhu käiv sosin oli ulatunud.

«Armsake Puškin!» lämbus Jevpraksia naerust. «Hakkan sinuga vene tantsu tantsima!»

Begased jutud jõudsid ka ispravniku kõrvu, kes seisis vaama kliirose juures, ja kiidulaulu sõnade vahel, millele ta armastas kähedavõitu bassiga kaasa laulda, andis korralduse käskjalale lühidalt ja energiliselt, nagu end tähtsast ametlikust paberist lahti kiskudes, läbi oma hallide vurrude käsu vaatama minna, mis seal sünnib, ning kord jalule seada. Käskjal nägi kloostriväravas tohutut rahvahulka, kes oli sulgenud sissepääsu kloostrisse. Vilunud silmaga tegi ta kindlaks korralduse ja nõudis kapten-ispravniku nimel karmilt mõnitamise lõpetamist.

«Jumalasalane Aleksei ei ole mõnitamine,» vastas Puškin ja laulis ühes pimedatega edasi.

«Kes sa sihuke oled?» küsis politsei teener lähemale astudes ähvardavalt.

Puškin ägestus ning pigistas keppi; lähemal seisjad tõmbusid eemale, käskjalg kõige kaugemale. Puškin hoidis siiski end tagasi.

«Ütle kapten-ispravnikule,» lausus ta rahulikult ja kindlalt, «et kui tema mind kardab, siis mina teda ei kard. Ütle talle, et värava juures laulab Laatsarust — Puškin.»

Seejärel kutsus ta käskjala sõrmeviiega enda juurde ja tegi talle usaldavas toonis veel teise korralduse, mis oli nähtavasti päris õpetlik, sest kuulaja surus käed vastu külgi ja lausus segaduses:

«Kuulen, teie kõrgeausus!»

«Noh nii, mine, kuhu kästi.»

Rahvahulk saatis politseinikku silmadega ja sumises Puškinini aadressil heakskiitvalt:

«See juba, teame, ei lase end solvata!»

«Lihtne härra, aga kuidas, vennas, läbi võttis!...»

«Ja saatis enda juurest minema...»

«Tähendab — saatis, kuhu vaja!»

«Jaa!... Puškin on Puškin!»

Kapten-ispravnik kuulas ettekannet pead viltu hoides; seejuures heitis ta pilgu Ossipovale ja teistele härrastele parempoolse kliirose juures, otsustades endamisi — lugeda juhtum olematuks ja järelikult — jätta tagajärjeta. Ta noogutas pisut oma kummargil pead, kui aga käskjalg andis edasi ka selle, mis Puškin lõpuks oli juurde lisanud, vabandades seejuures, et... kirikus pole küll sünnis... kuid oma teenistuse kohuste pärast... ja nii edasi, ägestus ispravnik:

«Tola! See öeldi sulle, ja jätagi see endale... Kas kõlbab siis kirikus midagi säärast rääkida!» Ja uljalt vurre sakutades hakkas ta otsekohe härdalt laulu lõppu kaasa laulma.

Kuidas Praskovja Aleksandrovna Puškinit armastaski, kuid seekord murdis ta talle truudust: ta loodi rõõmustas, kui Rokotov pärast jumalateenistust ta kätt suudlema tulles esitas päris deklaratsiooni: et ta õigust öelda... paludes vabandust avameelsuse pärast... tahaks täna prouat külastada ja kõrgelt hinnata ta arvamist... nii-öelda pidada nõu... härjavärsi üle Rõõm, et kuidagi leidis väljapääs ja pole vaja Puškin poole sõita, segunes Praskovja Aleksandrovnal silmi otse erakordse tusaga; endale voli andmata ja kartes, et ta ümber mõtleb, vastas ta õhinal:

«Me leppisime ju ammugi selle päeva suhtes kokku... Kuidas sain ma seda unustada!»

Selle ettekäändega vabandas ta ka Puškini ees. Puškin naeratas ja tegi talle, vaikides kummarduse, ning Ossipova istus tõlde ega märganudki, kuidas äkki ta põlvedele pisar langes. Ka Ivan Matvejevitš Rokotovile, kes võõrastetoas mett ja meelitusi pillas, vastas ta huupi ning vabandas end lõpuks tugeva peavaluga. Rokotov katsus olla armastusväärne ka preilide vastu, kuid needki hakkasid teda nagu kokkuräagitult vahtima häbematustega pommitama.

Üksi jäädes poetas Puškin endamisi vaid mõne kerge sõimusõna. Täna oli ta üle pika aja heas meeleolus ja rõõmus. See «häbiväärne temp» jumalateenistusest osavõtnud härrastele-aadlikele oli talle tõeliseks naudinguks. Juba hommikul, kui see talle pähe tuli, tun-

dis ta sellest mõttest suurt lõbu. Tal oli tunne, nagu oleks ta liialt istuma jäänud, ja tuli tahtmine oma mõõduvat noorust elustada.

Kolme päeva eest oli olnud ta sünnipäev: kakskümmend kuus aastat! Selle eelõhtul kirjutas ta kirja Pjotr Andrejevitš Vjazemskile. See kiri oli tervenisti pühendatud kirjanduslikele küsimustele; värske mulje all püüdnud ta ka «Don Quijotet»; kuid kas võis isegi Vjazemskile, olgugi lähedasele inimesele, kõike usaldada? Ta tundis endas selgesti ja täpselt seda piiri, milleni ta avameelsus oli ehtne, Žukovskiga aga tuli tal olla üldse diplomaat ning isegi kavaldada... Ja kui palju jäi hinge kõige tähtsamat, millest võis tõeliselt vestelda vaid iseendaga!

Ja oligi hea, et keegi peale hoidja ta sünnipäeva täpselt ei mäletanud. Ta veetis selle päeva üksinduses ja just nagu ignoreerides veel üht aastat, mis oli laskunud ta õlale, mõtles välja selle nooruslikult lõbusa vembu. Vajadus rikkuda talumatult vastikuks muutunud «viisakat» korda mingi vaba või mõnitava väljaastumisega oli tal alati veres. Selle tõukel kirjutas ta epigramme. Selle tõukel kutsus ta duellile. Nii pani ta end maksma ja heitis väljakutseid teistele.

Hoidja ohkas, nähes, et Puškin tuli tagasi üksinda. Ta valmistus juba Trigorskoje proua ees uhkustama oma uue salliga, mille talle oli kinkinud Aleksander Sergejevitš, samuti ka kõigi maiustustega, mida ta oli valmistanud ja mille pärast oli koju jäänud. Kuid Puškin lohutas teda varsti: üle kõige armastas ta, kui ta haavandik oli rõõmus!

«Noh, hoidja? Pidu! Tassi kõik tüdrukutetuppa ja võta juhtimine enda kätte. Ma kostitan kõiki.»

Pirukas oli oiivaliselt õnnestunud ja Olenka, kes neli-pühast saadik nukrutses, et ta pärg oli ära uppunud, otsaes nüüd laua taga nagu moon lilleaias.

Aga kui see rahvapidu juba lõpule lähenes, tormas pilkake Anjutka, kes oma lapseliku vajaduse pärast oli õue jooksnud, kisades majja tagasi:

«Issake! Trigorskoje härrased sõidavad õue!» Ta lõi käsi kokku ja oleks kohkumisest ning vaimustusest pea-aegu põrandale istunud.

Anjutka ei eksinud. Kutsumatu ning kutsutud külaline Ivan Matvejevitš Rokotov oli ühiste pingutustega Trigorskojast minema saadetud ja Jevpraksia peaaegu märatses, nõudes, et hobused kohe ette rakendataks Mihhailovskojesse sõitmiseks. See oli väga piinlik, kuid Praskovja Aleksandrovna põles häbist ja kurbusest, lisaks kõigele on varsti ka Puškini nimepäev: mis teha? Ei, nii on tõesti parem kui kodus istuda, teadmata, kuhu siin käsi ja jalgu panna ja peaasi, — mis süda mega peale hakata.

«Sokutasite minema?» küsis Puškin mõistvalt Rokotovi kohta ja lisas naerdes: «Noh, aga kuidas meeldis teile mu tänane väljasõit seltskonda?»

Praskovja Aleksandrovna embas teda vaikides ja ärevalt: kallid, ei olegi pahane!

«Noh näete, Zizi,» ütles lõbus peremees tüdrukule teretades ja kurba nägu tehes, «pirukas on ära auranud! Hiljaks jäite!»

Ka Kerni oodati nagu Delwigit kaua aega ja nagu Delwig ilmus ta samuti täiesti ootamatult. Anna armastas oma onutütart ja ootas teda igatsusega, unistades, et usaldab talle oma südamepiinad ja mured. Ta lamas alles voodis, kui noor naine, harutades jooksul lahti oma kübara tolmunud linte, tormas teda embama. Onutütret liigutused olid karmid ja kerged nagu alati, näis, et ta oma heledais kiharais oli teekonnalt kaasa toonud lõhnava tuule. Nagu alati, mängles ta lihtsate nägijoonte taga sisemine elu, silmad olid selged ja naeratus värske.

«Kas avame akna?»

Ja kärmelt tõukas ta oma väikese, pooleldi alles kinnastatud käega vana akna lahti.

«Unimüts! Ah sind, unimütsi!» Ja heites kõrvale vaid reisisalli, istus ta Anna juurde voodile.

Nad ei olnud teineteist näinud kaua aega, sellest suvest saadik, kui Anna külastas Kerne ja viibis seal kuni talveni. See oli tol unustamatul üheksateistkümnendal aastal, kui nad mõlemad olid osa võtnud ballist, mis korraldati manöövreid vaatama sõitnud keisri auks. Nad elasid tookord Tartu lähikonnas

väikese Valga linna serval aiaga majakeses, ning ka seal oli Anna Kern, kes hommikuti armastas vara tõusta, samuti avanud akna ja pugunud nõo juurde voodisse. Harjumus hommikuti voodis lobiseda oli pärit nende lapsepõlvest, kui nad kasvasid koos maal mõisas, prantslanna Benois' hoole all ning lugesid madame Jean-Lise'i jt. tundeküllaseid romaane. Kõik see muutus elavaks nüüd nende mälestustes ja vestluses ning nad libisesid põgusalt ühelt asjalt teisele — ühelt ammuselt juhtumilt, inimeselt või isegi lihtsalt mingilt meeldetulnud üksikult hüüatuselt teistele juhtumitele, inimestele ja hüüatustele.

Kübar oli Anna Petrovnal ikka veel peas; Kern näppla sassiläinud lintide kallal, kuni kaotas lootuse neid inimese kombel lahti harutada.

«Noh, aga kuidas on Puškiniga? Kus ta on?» hüüdis ta äkki juttu katkestades ning rebis järsu tõmbega sõlme lahti; nii oli ta kunagi vastumeelse mehe juurest ära jooksnud.

Anna tõusis voodis istukile.

«Puškin! Ah, tema on siin!» Ja haaras käega südamest.

Ta vastas lihtsalt: ta on siin, Mihhailovskojes, siin-samas. Kuid ta reetis end tahtmatult oma äkilise liigutusega ja häälega, mis hakkas korraga helisema ja katkes; Kern mõistis, et Puškin elas tõepoolest Anna südames.

Puškin ilmus sinna samal päeval lõunasöögi aegu. Lõunalauas istujad kuulsid äkki õues ägedat koerahukumist. Jevpraksia hüppas püsti ja jooksis akna juurde.

«Noh, muidugi tema: Puškin tuleb! Koos koeraga ja kepp käes. Ärge ehmatage, nõbu, ta hüppab otsekohe aknast sisse.»

Kuid Puškin ei hüpanud aknast sisse, vaid jäi seisma ukseal ja silmitsedes teraselt seltskonda, sirutas parema käega masinlikult oma tüsedat keppi. Kepp ei sattunud ukse kõrvale nurka ja kukkus kolinal maha. Kõik hakkasid naerma. Jevpraksia plaksutas käsi, Puškin aga lähenes hämmeldunult lõunatajaile.

Vilimaseil päevil polnud ta üldse Kernile ning ta

peatsele saabumisele mõtelnud; või kui ta meenutaski teda, siis ainult kui Rodzjanko sõbratari; selles polnud vähimatki veetlust. Ja seda tugevam oli nüüd ta siinmine vapustus. Justkui värske tuul oleks temast üle puhunud ning ta unustas otsekohe oma kakskümmend kuus rasket aastat. Jälle tekkis temas, kahenedes ja ühte sulades, nooruse õhuline ja puhas nägemus: ta seisab neid saates trepil ja vaatab, kuidas Anna Kern eemaldub koos Poltoratskiga, tema kaudu aga helendab kaugusest veel varasem noorus ja Bakunina kuju, mis on nagu merevaiku müüritud ja on jäänud temas püsima kogu eluajaks. See äkki tagasipöördunud noorus muutis ta kõnnaku ebakindlaks ning ta leidis vaevu paar sõna, et külalist tervitada.

Sügavale kummardusele vastates langetas ka Kern sõbralikuks tervituseks oma pea, nii et paistis ta soengu sõlm, mis kerkis nähtavale kui raske kroon. Ta nagu hakkas armsalt õhetama ning ta heledad kiharad väikesese roosa kõrva ääres Puškini meelest nõiduslikult liikuma.

«Viimaks ometi näen ma teid!» ütles Kern veidi sunnitult, ja pisut vaikinud, lisas julgelt: «Kas mäletate, kuidas oli Oleninite juures?...»

Puškin mäletas seda kõike, kuid oli ka unustanud. Kuidas oli ta võinud unustada seda õrna rinnahäälet, neid imekauneid näojooni, mis nii järsku jälle elu ärkasid? Ta ei leidnud korraka vastuseks sõnu ja istus kogu lõuna ebaharilikult vaiksena. Toitu ta peaaegu ei puudutanud, võttis ainult vahetevahel õhukese kili-kese rukkileiba ja määris sellele võid.

Õnneks ei pööranud keegi temale erilist tähelepanu. Perenaine oli tegevuses esindusliku lõunaga, Alina jälgis Wulfi. Sügavalt taldriku kohale kummardunud Jevpraksia oli niivõrd tegevuses hanejalaga, et ka tema tavaline tähelepanelikkus polnud nüüd kuigi elav. Üksnes Anna heitis nagu tavaliselt Puškinile vahetevahel tähelepaneliku pilgu. Kuid mis võis tema aimata? Ta ainult imetles vaikselt oma Aleksandrit, ja viimase ebatavaline tagasihoidlikkus tundus Annale veetlevana. See-eest käitus lauas täismehena Wulf. Ta aina heitis oma kaunile nõbule varjamatult imetlevaid

pillke ja rääkis prantsuse keeles pikantseid kahemõttelisi. Puškin ei pannud neid peaaegu üldse tähele ega toetanud neid kuidagi, vaevalt endale Wulfi olemasolustki aru andes. Ta oli huvitatud vaid ühest: käituda lõunasöögi ajal, mis näis talle vältavat kauem kui tavaliselt, kuidagi nii, et ei märgataks tema sisemist erustust. Näis, et seda keegi peale Kerni ei märganudki.

Kuid ka pärast lõunasööki ja kogu õhtu vältel ei pöördunud Puškini tavaline elavus tagasi, ja alles kodu poole sammudes haaras teda uuesti see ebatavaline meeoleolu, nagu nende kohtumise esimestel hetkedel. Kõrvus ei kõlanud enam nali ega naer. Ja suveöö lõhn ning värske avarus ja omaenda üksildane samm maanteel, rohul sädelev kuukiirgus, — kõik see oli kui puhas harmooniline inspiratsioon, ilma värssideta ja paberita, kuid valgus kogu ümbrusesse, kogu kaunile maale, ja oli niisama omane kui südame tuksumine rinnas.

Nii kadusidki üksteise järel need kiiresti lendavad päevad, kord kuumad ja päikesepaistelised, kord soojad ja vihmased — «Pihkva taeva püha piserdusnõu all». Puškini kahesugune suhtumine Kernisse jäigi püsima: kord süttis temas tuline kirg noore koketse naise vastu, kes oli nii maine ja võluv, kord hiilgas selle kuju kui kauge päike läbi taeva laotusel liugleva pilvevinetise ja siis sarnanesid ta õrnad ning puhtad näojooned äkki ilmunud nägemusega; Puškin ise oli kord julge ja rõõmus, siis jälle läks taandudes üle lihtsatele komplimentidele, kord muutus araks ja nukraks. Need päevad lendasid kiiremini kui kunagi varem. Hageli võeti ette jalutuskäike. Suplemine jões; heina-tegu; lõhnavad marjad; sipelgapesad metsas. Anna Petrovna koketeeris nii Wulfi kui ka Puškiniga. Wulf teerutas vahel heameelest isegi veidi oma musti vurrakesi; näis, et tal on suurem menu. Kuid Kern pidas seda joont väga teadlikult: tal oli kahju täditütrest. Anna pihtis talle oma salajast armastust seda suurema kirglikkusega, et tal tuli seda tunnet varjata kõigi ja igaühe muidugi ema eest.

Mõnikord sarnanes Trigoriskoje õhkkond äikese-eel-

sete lämmatavate tundidega ja isegi rahulik ning täna-
kaalukas Alina näis. närvitsevat: Wulf oli noorest
kindraliprouast liiga ilmselt võlutud. Ka Anna, kes
küll Kerni usaldas, pidi Puškini üha kasvavat erutust
märkama. Isegi Praskovja Aleksandrovnale kaotas mõni-
kord enesevalitsuse. Temagi oli salaja valmis Puškini
«oma Aleksandriks» pidama. Peale selle oli tal hirm,
et viimaks toimub tema katuse all midagi paranda-
matut. Ta oli isegi rõõmus, kui külla sõitis ülespuhu-
tud, end noorena tundev Rokotov, kes samuti püüdis
mängu lülituda: siis toimus hingematvas üldises
pinevuses ikkagi mõningane lõdvenemine ja kaardid
läksid kas või lühikeseks ajaks segi. Oli täiesti võimatu
tõsiseks jääda, kui Rokotov innukalt Anna Petrovna
kätt suudeldes ja kuidagi huuli sisse imedes ning kõi-
gile daamidele pilku heites lausus selliseid sententse:
«Vaimustav naine!» (Ja vaikis.) «Mina isoleerikain-
ta!» (Ta rääkis prantsuse keeles.) «Niisugused naljed
on seltskonnale kahjulikud...»

Ja kõike seda ütles ta seesuguse tähtsa näoga, mis on
omane mitte lihtsalt rumalaile, vaid eriti rumalale
inimestele.

Puškinist kõneldi iga kord ka pärast seda, kui ta oli
juba koju läinud. Anna Kern armastas küsimusi esitada
kõige selle üle, mis vähehaaval oli muutumas juba
perekonnapärimuseks: mida oli Praskovja Aleksand-
rovnale öelnud surnud Anna Lvovnale pühendatud
elegia kohta ja mida temale oli vastanud Puškin.
Kõik need pisiasjad muutusid Kernile alateadlikult
armsaks.

Ja ainult Puškin üksi ei paistnud midagi märkavat
ning astus vabalt ja kergelt kõigest üle. Kui ta saabus
tujuküllasena, muutusid kõik need naiste keerutused ja
kavalad tagarääkimised järsku olematuiks ja nende
osalised ise unustasid kõik, nagu polekski maailmas
muud kui suvi ja kuum päike ning Puškin, kes seisalt
võõrastetoas frakis ja kaelasidemega, käsi ilmeka žesti
asendis, silmad säravad, näol aval naeratus, mis hä-
bad nähtavale toob.

Niisugune oli ta ka tol mälestusväärsel päeval, kui
ta tõi kaasa musta massoonivihiku ja luges oma

kuumaverelisi «Mustlasi». Luges neid kõigile, luges
ta siiski ainult Kernile, ja viimane tundis seda, andu-
des tervenisti hoogsatele kirglikele värssidele ning
Puškini häälele, mis kõlas talle Ovidiuse häälena neist-
samadest «Mustlastest».

Tal imeväärne luuleand
ja hää, mis nagu meremüha...

Ja võib-olla kõige enam andus ta meeldivale tun-
dele, et Puškin loeb nõnda — temale. Alles eile olid
nad Annaga Soroti kõrgel kaldal istudes meenutanud
oma lapsepõlve-aastaid ja rändavaid mustlasi, kes tulid
neile majja tantsude, ennustamise ja lauludega... Ja
isegi see vihik naiste jalakeste ja korduvate profiilidega
oli neile nagu reliikviaks muutunud.

Muide, Puškin luges luuletusi väga harva. Kuid
mõnikord ta jutustas, justkui oleks sealsamas välja
mõelnud, ja see oli väga põnev! Jevpraksia tõmbus
isegi kägarasse sisemisest külmavärinast, mis jooksis
kuklast selja poole, kui ta kuulas õudset muinasjuttu
kuradist, kes sõitis voorimehel Vassili saarele.

Kuid Kern tajus seda võlvat inimest ka veel teisiti.
Keegi naabermõisnik, kirglik jahimees, oli Puškinile
saatanud koos armastusväärse kirjaga jahisarve pronks-
ketikese otsas. Puškin oli kingituse üle rõõmus ja
lõbutses nagu väike poisike. Ta heitis selle vasksarve
üle öla ja puhus pasunat nagu Roland, kutsudes võitle-
jaid lahingusse... Ossipova väikesed tütreid vahtisid
teda pärani silmi, teadmata, kas naerda või hirmu
tunda.

Ainult üht peitis Puškin rangelt: keegi ei näinud,
kuidas ta vahel kannatas.

Nii jäi ta kord Trigorskojessa tulemata. Hoidja
haigestus hommikul ja Puškin ei tahtnud teda üksi
jätta. Nüüd jootis juba Puškin teda pärnaõieteega ja
kattis kasukaga, et ta higistama hakkaks. See üksil-
duses veedetud päev ei läinud talle kaduma. Vastu-
pandamatu jõuga vallutasid teda endised mälestused.
Jah, tal oli igatsetud õnn ning ta kaotas selle... «Must-
laste» lugemine ja vaimustatud kiitused Trigorskojes
olid mahajäetud maakolkas triumfiks. Tema Marina

nõudis Isehakanult hiilgust ja kuulsust. Kuidas saaks
tema anda endast elumärki ja kuidas vallutada *Elise*'i
tähelepanu ning tunded? Puškin eitas «Jutuajamise
raamatukaupmehega» kuulsuse petlikku ahvatlust!

Mis kuulsus on? Kas sosistus?
Või võhikute võidujooks?
Või rumalate vaimustus?

Jah, ta põlgas sellist kuulsust, teades siiski, et ka
raamatukaupmehel oli õigus, kui ta ütles:

Kuid naiste süda kuulsust anub;
te looge neile...

Ja kahe-kolme versta kaugusel veetlevast Kernist
unustas ta üksi jäädes ja oma viimasele aastale tagasi
vaadates Kerni täiesti, nagu poleks teda üldse olemas,
ning talle meenus uuesti Odessa, kus ta «tühisest
poeedi nimest igavust tundes» lihtsalt ei mõtelnud
kuulsusele, nagu ei mõtelnud ka hirmsale lahkumisele.
Nüüd aga, olles veetlevate mälestuste võimuses, kirju-
tas ta oma pagendusest kibedusega ja igatses just
hiilgava kuulsuse kaudu olla lähedane oma kaugale
armastatule. Kuigi see oli vaid ahastusesööst ja kuigi
see oli vaid hetkeline unistus, ent tunnete pinge oli
määratu tugev.

...Ja praegu?

Õöpime ahastus, laim, pisarad ja piin —
said mulle osaks kõik... Kes olen? Seisan siin
kui rändur piksehoos kesk inimtühja nõmme.
Mu ees on pimedus! Kuid iga hingetõmme
on tulvil ihaldust, uut kirge tunneb rind:
ma kuulsust janunen, et minu nimi sind
nüüd kõikjal ümbritseks ja sulle kõuekajal
kõik minust kõneleks. Kui vaikselt õhtu ajal
sa kuulatama jääd, see rõkkav kiiduvii
võib-olla äratada ka mälestuse siis,
kui põrmus palusin kord ahastuse sunnil
sind öisel aiateel me lahkumise tunnil.

(Tõlkinud B. Alver)

«Mis ma olen? kus ma olen?» — nii kurtis
ta hiljuti ka kirjas Delwigile, võrreldes oma olukorda
oma esivanemate olukorraga, kes võtsid osa Romano-
vite troonile valimisest: «Kuus Puškinit kirjutasid vali-
miskirjale alla! Ja kaks tegid kolm risti, sest ei osanud
kirjutada! Kuid mina, nende haritud järglane, — mis
ma olen? kus ma olen?» Ja ainus, mis võis teda tõsta
tsaaridest kõrgemale ning erutada armastatu kujutlus-
võimet, oli just kuulsus.

Hoidja tervis paranes õhtuks, ja korraga saabusid
ootamatult külaskäigule husaarid, kelledega Puškin
oli Mogiljovis pidutsenud. Ta kohtas neid teel metsas
ja majutas nad Mihhailovskojes, kuid järgmisel päeval
meelitas nad kaasa Trigorskojesse; ja keegi seal ei või-
nud aimatagi, mis teda oli vallutanud eile: nii muretult
andus ta rõõmule ja nii tasakaalukalt tähelepanelik oli
ta kõigi vastu.

Need neli päeva koos husaaridega olid eriti lõbusad.
Kern laulis palju ja kordas igal õhtul teiste romans-
side hulgas tingimata ka pimedas Kozlovi «Veneetsia
ööd»:

Õö nii sume, lõunamaine,
kevadõhku hingas suu.
Tasa veeres Brenta laine,
hõbedaselt säras kuu...

Nüüd, et niisama rahulikult voolasid ööd ja päevad
Moroti kaldal, kuid Praskovja Aleksandrovna kannatus
ja jõud ütlesid üles. Ta mõtles juba sõidule ja tütre
ning vennatütre äraviimisele Riiga. Seal kavatses ta
õnakuulmatu Kerni elatanud abikaasaga ära lepitada.
Vaevu hoidis ta tagasi oma ärritust «lõbusa lese» pärast
ja noomis karmilt nelja silma all *Annette*'i. Viimane
muutus tõepoolest vahetevahel peaaegu vastutusvõime-
tuks, tehes endale kibedaid etteheited nagu väike plika:
«Aga miks ma ütlesin Puškinile, et ta armub, ja taht-
sin kihla vedada! Kui ma poleks midagi öelnud, poleks
midagi ka juhtunud...»

Kord, kui Puškin oli vaevalt lahkunud, puhkes tõe-
line maru. Anna nuttis, sest Puškin oli temaga hüvasti
jätmata ära läinud. Onutütar katsus teda lohutada; siis
hüüdis Anna jalaga põrutades:

«Ole wait! Aga kui ta sinuga poleks hüvasti jät nud!...» Ja hakkas valjusti nutma.

Ta nutt kostis kõrvaltuppa emani, ja kaotanud täiesti enesevalitsemise, karjus Ossipova sealt hüsteeriliselt

«Küllalt! Kasige kõik minema! Ma ei suuda enam! See on hullumaja!»

Kuid Anna hüüdis talle läbi nutu omakorda:

«Sa oled ise armukade! Sa oled kade igale ta sõnale ja pilgule! Sa ise oled hull!»

«Mi-is? Korda! Mis sa ütlesid ema kohta?»

«Jätke, tädi! Rahunege. Kõik see on vaid närvi dest...»

Kuid tädi ei mõtelnudki rahuneda. Ta seisis uksest punetades ärritusest ja vihast.

«Ka sina ole wait!» hüüdis ta vennatüttele raevukalt. «Kõik olete ühesugused head! Kas ühest on sulle vähe, tuli isu kahe järele? Sõida mehe juurde! Aitab! Ei mu silmad sind ei näeks. Ma viin teid mõlemaid juba homme hommikul ära... ka hüvasti jätta ei lase, teid teid võtku!»

Stseen oli lühike, kuid äge ega sarnanenud sugugi ööga, mida hõbetas rahulik kuu. Keegi ei märganud, kuidas kummargile tõmbunult libises akendest mööda Aleksei Nikolajevitš Wulfi vargalikult arg vari, kes põgenes «patu eest» heinaküüni.

Praskovja Aleksandrovna sai lõpuks enesevalitsemise tagasi ja ütles head ööd soovides tagasihoidlikult

«Me sõidame homme Mihhailovskojesse omapoolele visiidiga. Oleks viisaku seta mitte minna. Ning ka mina pole käe-jala juures: hobustele on vaja kaeru anda.»

Hommikuks olid majas kõik kassid purjus: Anna oli maha valanud terve pudelikese palderjani. Mis puutub emasse, siis andis ta oma tuppa sulgudes endale jätta voli; seda pöörast ööd mäletasid toatüdrukud kaua.

Hommik aga saabus selge ja rahulik. Vastuvõetud kindel otsus, piinlikkus eilse ägeduse ja sõneluse pärast, samuti ka südamepehmus, kaastunne tormaka nooruse vastu, keda lihtsalt on vaja säästa, — kõik see kokku dikteeris Praskovja Aleksandrovnale rahuliku tunde

kaalu, millega ta hommikul ärkas ja millega pani maksma rahu kogu majas.

Puškin saabus ka ise Trigorskojesse ja näis, et ta võttis teate eelseisvast ärasõidust täiesti rahulikult vastu. «Ta on täna kuidagi üleliia mõistlik,» mõtles Ossipova ettevaatlikult, «kui selles viimaks mõnd konksu ei ole! Jah, ikkagi on kõige parem ära sõita: hoolsat ettevaatlikku hoiab ka jumal!»

Sõidueelses meeleolus tuletati Trigorskojes meelde ka Delwigit.

«Ta on väga hea. Ja ta meenub mulle nagu vaikne järv,» tähendas Anna.

«Nagu vaikne järv,» kordas tema järel Puškin. «Anna Petrovna,» pöördus ta Kerni poole, «te sõidate hilast Peterburisse, näete Delwigit ja ma olen veendunud, et armute! Kas tahate kihla vedada?» Siin naeratas Puškin ja vaatas Annale silma. «Näete, kuidas Annette punastas! Tema ongi armunud. Ma kutsun teda niigi juba *mademoiselle* parunesiks.»

Toimus lühike vestlus Puškini ja Kerni vahel ka nelja silma all. Kern imetles Puškini süsimusta lemmikhobust, kui tallipoiss seda oheliku otsas joogikohalt ära viis.

«Kuidas tahaksin temaga ratsutada!»

«Miks mitte, ma käsin otsekohe saduldada.»

«Kui tädi viimaks ei vihastu?»

«Miks? Ma ei tohi ju teid saata...»

Tallis pandi hobusele poolsalaja naiste sadul.

«Tulge tingimata tagasi! Kuidas ma hakkam elama ilma teieta?»

Kern raputas pooleldi eitavalt, pooleldi kavalalt pead. Kullakarva linnid ta kübaral, mis harmoneerisid ta silmade värvusega, löid lehvima ning tekkis mulje, et ta ei naerata ainult huultega, vaid kogu olemusega.

Nii oli see temaga alati: mitte ükski ta liigutus ei jäänud omaette ja igale hingeliigutusele andus ta tervenisti, jäägitult. Puškin imetles teda nii väga!

«Ma vaatasin ainult ühe silmaga teie värsse, mis te mulle Rodzjanko jaoks andsite. Need on väga ebadeli kaatsed, need värsid. Mis see on?»

Võib kiita naist, kes kutsub kure,
et tooks see lapse järel last,
kui puhand on ta parajast'.
Küll õnnelik see mees on vast,
kel jagada nii meeldiv mure:
eal teda igavus ei pure...»

«Kuid te heitsite ju neile ainult põgusa pilgu!»

«Ma tean neid peast.»

Puškinile tuli meelde, kuidas oli edasi, kuid see, mis oli sule all naljatlev ja kerge, seda ei oleks ta mingi tingimusel valjusti öelnud... Anna Petrovna aga jätkas juba väga tõsiselt:

«Ma ütlen teile: teie saite õigesti aru. Mul on seitsmeaastane tütreke, ja ma sooviksin veel last. Aga kui mulle kord näis, et ta võibki mul tulla... Jermolai Fjodorovitsilt... ma võpatasin üleni. Mingid taevased väed ei suudaks mind sundida teda armastama — seda last, kes on pärit temalt! Ma vihkan kogu seda perekonda. Ütlen teile seda avameelselt.»

Puškin kuulas teda ja vaatas talle imestusega otsa. Ta tundis hästi nende silmade muutlikkust — kord selged ja õrnad, kord mänglevalt koketsed, kord rauged nagu pilv, kuid praegu olid need inimese silmad, kes sõnades on välja öelnud oma salajase mõtte. Ta sõnad nõudsid siirast vastust ning ka Kern ise oli naljast kaugel. Kuid selle avameelsuse taga oli veel sügavik, mis ei avanenud korraga, ja Puškin ei teadnud mida vastata. Ta lausus vaid vaikselt:

«Kas te siia enam tagasi ei tule?»

Näis, et Anna Petrovna oli oodanud midagi rohkemat. Hetkeks välgatas ta elavais silmis tuluke, ning ta lõi oma kindaga Puškini käele:

«Hobune ootab. Aidake mind sadulasse. Aga siia vaevalt küll... ei, ei tule! Sõidan Peterburiisse ja armun seal Delwigisse, nagu te mulle soovitate.»

Siin võttis ta sõltumatu ja isegi pisut uhke hoiaku mis ebatavalise elavusega jälle meenutas Puškinit lütseumiaegu ja Bakuninat, kes talle alati oli paistnud sellise ligipääsmatuna.

See oli, nagu harva elus juhtub, mineviku peaaegu täpne kordumine, sest oli olnud just samasugune sõit

ja Puškin oli samuti abistanud... Seepärast ta peaaegu võpatas, kui Kern juba sadulas istudes ja liikumise rõõmu ning eelseisvat meelelahutust ette nautides oma kõrgusest uuesti naljatades ja nokkides lõbusalt hüüdis:

«Ma mäletan paljusid teie värse. Kuid tahaksin teada, kellele te vihjate «Oneginis»:

Veel pilt: ma sadulasse aitan
noort kütkestavat iludust,
jalgrauda unistades paitan,
peos tunnen talla puudutust...

(Tõlkinud B. Alver)

Huvitsege kinkida mulle oma «Onegin»! Olen õnnelik, et need värvid on pisut ka minu kohta.» Ning ta andis hobusele piitsa.

Puškin seisis ja vaatas talle järele. Kern ratsutas plaad ebakindlalt, kuid kartmatult, ja linnid lehvisid kergelt tuules, pea kohal roosatas aga väreldes õhk, mis temast nagu elustus.

Täites oma lubadust, käskis Praskovja Aleksandrovna pärast õhtusööki hobused ette rakendada ja kõik sõitsid Mihhailovskojesse hüvasti jätma. Ainult levpraksia jäeti koju; ta palus küll väga, kuid ema oli järeleandmatu.

Paistis kuu, siristasid rohutirtsud, tundus õite ja teetolmu lõhna. Wulf istus ema kõrval. Märgates, et Puškin kiirustas istuma sellesse sõidukisse, kus olid Kern ja Anna, tahtis ta ka Alinat kaasa kutsuda, kuid uhke neli võttis Zizi ümbert kinni ja siirdus temaga majja. «Pole midagi, istu vahel ka mamma kõrval,» mõtles Puškin põgusalt ja rohkem ei tulnud Wulf talle üldse enam meelde. Õhus valitses kerge jahedus ja jahe oli ka Kerni kinnastamata käsi. Kuu valgustas daame paremalt, Puškinit vasakult poolt.

«Teile — õnn tee kaasa, mulle — lahkumise kibedus. Kuid see,» Puškin viipas kergelt käega hõbedase pilve suunas, «see on kena juba sellepärast, et ta valgustab sellist imekaunist nägu.»

Esialgu segas teda pisut Anna juuresolek. Kuid varsti ei märganud ta enam Annat ja vestles Kerniga vaikselt ning südamliselt; harva kõneles ta nii. Jälle meenutasid nad toda kunagist õhtut Peterburis.

«Kuidas saab Olenineid ja Cleopatrat mitte mäletada? Aga mäletate, mis ma lobisesin teile paradisiisist ja põrgust: tahaksin minna põrgusse, kus on tohutult ilusaid naisi, kuid teie olete ju paradisiisis... Päästke mind, ma ei taha enam põrgusse minna!»

Puškin oli unustanud, kuidas ta kord Annaga alustades sügavasse mõtteisse vajudes ja Kerni meenutades oli kuuldavalt öelnud neidsamu sõnu, just nagu oleksid need Anna kohta käinud. Kuuldes neid jälle ja mõistes nüüd kõike, võpatas vaene neiu ja tõmbus sõiduki nurka: «Oh jumal, ja mina elasin neist sõnadest! Ning ta võttis kokku kõik oma jõu, et mitte nutma puhkeda. Ei Puškin ega Kern märganud seda.

Anna Petrovna andus öö võlule. Ning ta kuulas Puškinit, nagu kuulatakse muusikat, tasa kaasa hõljudes ta kõne taktile, mida oleks võinud nimetada salakavalaks ja ahvatlevaks, kui see poleks olnud läbinisti usaldav ja siiras.

Ja nagu oleks ta alles nüüd tõeliselt kuulnud, vastas Puškin Kerni esimesele küsimusele nende kohtumise kohta Trigoriskojes: «Aga kas mäletate Olenineid?...» Kern alustas siis lauset, kuid ei lõpetanud. Oo, Puškin mäletas isegi seda! Ja nüüd selgub, kui kurvast ja unistades oli ta seisnud trepil, kui Kern ära sõitis, ja kuidas ta oli kadestanud Poltoratskit, kes Kerniga sõidukis istus. Kuid nüüd on ta ise temaga koos...

Talle näis nüüd, et isegi aeg on võidetud, et läbi möödunud aastate on ta tagasi saanud noored, puhtad tunded... See öö ja sõit olid nõiduslikud.

Kuupaistes libisesid mööda vanad mehed, mis seisid vanaisa maavalduste piiril. Puškin ohkas tahtmatult ja jätkas endiselt vaikselt, peaaegu iseendale:

«Niisama jään ka mina nüüd üksik.»

Ülejäänud osa teest nad enamasti vaikisid. Metajahedus hingas mõlemaile näkku. Kern andis talle oma käe. Nii väga oleks tahtnud seda mitte vabastada, kui nad liginesid majale!

Anna hüppas sõidukist esimesena välja, jooksis sel ajal, kui teised ta järel aegamööda väljusid, trepist üles ning hüüdis sealt nõrga häälega:

«Minge, minge jalutama! Ma ootan siin omi.»

Puškin juhtis Anna Petrovna alistuvalt ja rõõmsalt alleele ega kuulnudki tasast oiet pimedal trepil: «Mu jumal, mu jumal! Kõik õitseb siin, aga kui raske on minul!» Neiu kattis näo kätega ja laskus pingile.

«Näidake talle pealegi aeda nagu lahke peremees kunagi,» kinnitas Praskovja Aleksandrovna sõidukist, mis neile kahele põgenikule vastu sõitis.

Puškin ei lasknud seda armulikku luba endale korvata ning nad mõlemad peaaegu jooksid aina edasi, astudes mööda kuuvalguse pitskangast ja komistades vanade puude paljastunud juurtele. Öövaikuses lõhnasid pärnad, polnud tahtmist vaikust segada ja nad kõnelesid väga vähe. Puškini süda põksus ja tardus nagu nooruses. Ta tundis kogu oma olemusega, kui kallias oli talle Kern neil hetkil. See vestlus oli muidugi kui armastuseavaldus, kuid see ei väljendunud sõnades armastuse kohta, vaid häälevarjundeis, selle varjamata tunnete täiuses, mis mahub vähestesse sõnadesse.

«Mets ja kuu. Vaadake: meie kahekesi oleme püütud nõjavõrku.»

Puškin vastas:

«Teil oli selline neitsilik ilme, ja kas pole tõsi, teil oli midagi ristitaolist?»

«Jah, mul on alati rist olnud,» ütles Kern, ilma et oleks mõtelnud, ja just sellepärast tundus see tema kõige salajasema tõena.

Puškin surus ta käe enda vastu. Teise käega võttis Kern oma rinnalt heliotroobioksakese ja andis temale. Puškin surus selle südamele.

...Ärasõit tuli ruttu. Praskovja Aleksandrovna ei venitanud oma ärasõite. Puškinil õnnestus Kerni viivuks nelja silma all näha. Ta täitis Kerni soovi ja tõi talle «Onegini», kuid lahtilõikamata lehtede vahel silmas Kern neljaks murtud postpaberit. Puškini käsi võpatas, kui ta üle andis neid värse, mis ta öösel oli kirjutanud. Nad sündisid tal pingutamata ja olid ker-

ged nagu hingus. Kuid südames oli segadus: kas anda? Ta teadis, et nad ületasid mõõtnatult luuletuse «Temale», mille ta Bakuninale oli kirjutanud, kuid oma olemuselt olid nad samad värssid ja neis olid samad tunded. Kern vaatas temale otsa, kuid tal oli võimatu lugeda Puškini peidetud mõtet. Siis avas Kern lehe ja hakkas lugema. Need värssid tungisid otse südamesse:

Kui ime jäi see hetk mul meele,
kus nagu põgus nägemus
sa, kaunis, ilmusid mu tee —
kui puhta ilu geenius.

Kui süda mures troosti vajas,
kui elulärm mu ümber kees,
õrn hää veel kaua kõrvus kajas,
hell pilk veel seisis silma ees.

Aeg läks ja elu marus ruttu
kõik unistused hajusid
ja paksu unustuse-uttu
su hää ja pilgud vajusid.

Ja keset halli oleskelu
siis õhtusse mu päevad said.
Mul polnud armastust, ei elu,
ei vaimustust, ei pisaraid.

Kuid ärkamine jõudis hingel'
ja nagu põgus nägemus
sa jälle ilmusid, mu ingel —
kui puhta ilu geenius.

Ja valgus sügav rõõm mu rindu
ja süda lööb täis joobumust:
ta jälle tunneb eluindu
ja pisaraid ja armastust.

(Tõlkinud A. Sang)

Ta rind tõusis ja vajus, nagu õhetas.

«Kui tänulik ma teile olen! Kui suurepäraseid need on!» Ning ta vajutas lehe südamele.

Puškini pea kuumas samuti. Ta oli juba Bakunina täiesti unustanud ja tundis vaid üht: armas Kern sõidab ära, tema aga jääb üksi, hakkab igatsema ning ta tagasitulekut ootama. Kas... jõuab ära oodata?

Anna Petrovnat kiirustati. Ta avas oma reisilaeka ja tahtis «Onegini» ja endale pühendatud värssid ära peita. Kuid miski nagu oleks temas välgatanud. Ta naeratas ja ütles liigutatult:

«Kummaline! Teie esimene rida: «Kui ime jäi see hetk mul meele» — see on selle kohta, kui te mind samakordselt nägite. Ka keiser...»

Puškin katkestas teda, hüüdes peaaegu lämbudes: «Mis oli keisriga?» Ta käed läksid külmaks.

«Ka keiser ütles nagu teie. Ta pöördus minu poole täpselt samasuguse lausega: «Ma ei unusta iialgi esimest hetke, mil ma teid nägin!»»

Puškini silmade ees hakkas virvendama, ta tõmbas lehe ägedalt enda kätte ega tahtnud seda mingil tingimusel tagasi anda. Kuid päriselt ära võtta ja katki rebida polnud võimalik ning ta loobus lõpuks vastupanust.

Praskovja Aleksandrovna sõitis Riiga kogu perega. Kõju jäid vaid väikesed — Anna Bogdanovna hoole alla. Lahkumine oli kärarikas, suudluste, hüüatuste ja koerte haukumisega.

Wulf oli juba eile trepil piinelnud, ning ka täna poleks Puškin talle sõidukis kohta andnud. Kuid poeet jättis talle nüüd siiski taltsalt selle koha: ta jäi koju, ei läinud saatma.

Nii jäi see kaunis hetk tõepoolest ainult hetkeks... Nii ilmus ta eluteele uuesti — Aleksander!

KUUTEISTKÜMNES PEATÜKK

TSAARI VARI

Wulf saatis ärasõitjaid ja järgmisel päeval oli tal Puškiniga pikk kõnelus. Nad rääkisid kauem kui kunagi varem — neli tundi. Nad kõnelesid Kernist. Kuid ka enne seda oli Puškin üksi jäädes sügavasse mõtteisse vajunud. Mis oli õieti juhtunud? Ta teadis muidugi ödede juttudest, et Anna Petrovna oli tsaar Aleksandriga korda kolm kohtunud. Iga kord, kui ta tsaari mee-

nutas, võis temas märgata seda nooruslikku vaimustust, mida Puškin mäletas iseenda esimestest lütseumiaastatest, kui tsaari ehtis Napoleoni üle saavutatud võidu oreool ning ta näitas end vabamõtlejana ja liberaalsena. Puškin ei omistanud suuremat tähelepanu sellele kindraliproua eriliselt ülevale suhtumisele «jumaldatud monarhisse». Kern isegi soovitas Puškinil hoolimata oma taotluste ebaedust, tsaarile uuesti kirjutada, kuid kirjutada mitte ametlikult ega külmalt, vaid avameelselt ja lihtsalt.

«Ma kõnelesin temaga alati lihtsalt, ning ta oli minu vastu alati väga armas ja suuremeelne.»

Puškin, kes oli pahane omastele ja sõpradele, et nad tema asjaliku kirja keisrile asendasid ema paljusõnalise palvega, proovis kirjutada säärast avaldust. Kern armastas tavaliselt heita uudishimulikkude pilku kirja desse, mis tema juures kirjutati, ja sattus äkki ka tollele visandile sellessamas mustas raamatus, kus olid «Mustlased», ja hakkas seda ahnelt uurima.

Puškin kirjutas selle kirja tsaarile tõelise erutuse, kuid ka jäise sisemise külmusega: raske on olla avameelne selle vastu, keda vihkad, ja rääkida suuremeelsusest sellega, keda põlgad. See oli esialgne mustand, kus polnud veel ots otsaga kokku viidud. Kuid ta rääkis selles oma noorusest ja oma jultunud kirjutustest valitsuse vastu, seletades neid kibedusega, mille oli eales kutsunud tema kohta levitatud alatu laim, nagu oleks teda salakantseleisse kutsutud ja seal läbi pekstud.

Puškin ei suutnud seda alatut laimu kunagi ilma vihata ja punastamiseta meenutada. Ta oli ammu otsustanud Tolstoi duellile kutsuda, niipea kui ta saaks vabaduse. Ta oli juba nende teda mustavate laimujuttude pärast arveid õiendanud, kuid peasüüdlane Tolstoi oli siis käest ära libisenud. Puškin oli peaaegu meelt heitmas ja kui poleks olnud Tšaadajevit, kes talle kaasa tundis, on raske arvata, millega see kõik oleks lõppenud... Ta oli tookord mõtelnud, kas mitte end maha lasta, või kui mitte ennast maha lasta, kas mitte tappa...

Siin pani Kern oma käe vihikule:

«Keda te tahtsite tappa? Te kirjutasite siin V ja jäi

tes lõpetamata, kriipsutasite läbi. Kas te tõesti tahtsite öelda: *Votre Majesté*? On see võimalik?»

Puškin istus, kähar pea kuklasse heidetud. Ta üheksasaged valged hambad särasid ning ta vaatas alt üles mitte just hea naeratusega:

«Ja kui olekski nii?»

«See on mõeldamatu. Mõte ise on võimatu!»

«Kuid teie siiski mõtlesite?»

«Ei, ei!» jätkas Anna Petrovna õhinal: «Ma ei mõtelnud midagi sellesarnast! Ei, mitte iialgi. Siis on see kindlasti Vjazmitinov? Witt?»

«Mõtelge, mis tahate,» vastas Puškin peaaegu kuivalt ja tigidalt: see kummardamine Aleksandri kui maa-pealse jumaluse ees oli teda ka siis solvanud.

Kuid see ununes siiski varsti. Kern ei olnud selline, kelle peale oleks saanud pikemat aega pahane olla. Aga miks? Ta nägi, et Anna Petrovna oli ta luuletusest sügavalt ja tõsiselt liigutatud, ja samuti teadis ta, et ta vastas ka tema tunnete, — kuidas oli siis võinud juhtuda, et talle sellisel hetkel, lahkumisel, võis meenuda teine inimene? Ja kas lahendus ei seisa selles, et see ei meenunud talle kui monarh, vaid nimelt kui inimene? Kas tema ja Aleksandri vahel oli tõesti midagi olnud?

«Pidage... Pea...» ütles ta enesele. «Manöövrid. Kohtumine kirikus. Mees naisest täpselt kolm korda vanem. Mitte täpselt, vaid tublisti. Ja naine — täielik laps, kes vaatab keisrile kui jumalusele. Ja sellised lood, need majesteetlikud vallatlused — need on ju tsaaride igapäevsus. Ja Kern sõidab Rajevskite juurde Kievisse, ja mitme kuu pärast on — sünnitus... Ah, kurat! Ja kas see Jermolai on üldse veel võimeline seaduslikke lapsi soetama? Ka küünik Rodzjanko kirjutas midagi Kerni soovist omada «seaduslikke» lapsi... Tema meelest on ju lapsed seaduslikud — kui mees on olemas; pole aga meest, siis on «läbi»... Ja kui kirglikult kõneles Kern vastikusest, kui talle kord näis, nagu oleks ta mehest rase... Nojah, muidugi näis: tohmanil ei tulnud midagi välja...»

¹ Teie Kõrgus.

Puškin oli iseendaga pisut jäme; ja nõnda mõeldes oli ta vihane niihästi endale kui ka Kernile. Ta oleks pidanud selle kohta selgusele jõudma. Ja mis nüüd? Kas ei tule nii välja, et Kern vihjas... või tahtis... või soovis talle teha ettepaneku... lapse kohta? Kui kord juba oli nii... Aga kas oli?

«Ah, lollus!»

Kuid vestluses tagasitulnud Wulfiga leidis «lollus» lause lause järel üha uut tõestusmaterjali. Osutus, et Aleksei Nikolajevitš oli sellest Kerni loost põhjalikult informeeritud: ta teadis seda hästi Anna, oma õe kaudu.

«Tütar või mitte tütar, seda me ei tea,» ütles Wulf küüniliselt, «kuid igal juhul ühine tütar.»

«Kuidas nii?»

«Aga nii. Juhtub, et täpset isa ei teata. Kuid kas igal ilusal kindraliproual on majasõbraks tsaar? Ja kas igale emale kingitakse briljantidest kaelakee, pealegi lastes valmistada see eritellimusel Varssavia ja just siis, kui mees satub ebasoosingusse, nii et tuleb välja: isiklikult ja ainult naisele?»

«Aga kas see ... noh... Jermolai — oli ebasoosingus? Ja mispärast?»

«Algul polnud mingit ebasoosingut! Teda autasustati koguni — osavõtmise, õieti küll mitte osavõtmise eest õnnestunud manöövrimest... Ei rohkem ega vähem kui viiekümne tuhandega... Seda diviisile male! Kuid näib, et hiljem ta pea läks täiesti segi — ta soovis keisriga olla sõbramees: mul on nüüd, tead, erilised õigused! Võttis kätte ja sõitis teistele manöövriritele ja sealjuures omavoliliselt, teel aga näppas oma korpuse komandörit Sackenilt hobused nina eest ära, kui too postijaamas suvatses tukastada. Tsaar käskis ta karistuseks armeesse määrata. Tema tuiskas siis juba otse paleesse ja näib, et audientsi taotledes kiitles sealgi nende oma «eriliste õigustega», kui vürst Pjotr Mihhailovitš Volkonski käskis talle edasi öelda, et tsaar ei saa teda vastu võtta ja et küllap Kern ise paremini teab, miks mitte.» Siin hõõrus Wulf käsi ja turtsatas naerma.

Puškin kuulas tõsisena. Ei oleks tahtnud uskuda, kuid tuli nähtavasti uskuda. Wulf maalis talle pilti edasi,

kuidas kindralid — niihästi Sacken, kes abielupaari intiimelu tundes Jermolaisse eriti austavalt ei suhtunud, kui ka Kaissarov ja Laptev — juba hiljem, kui Anna ja Kern Valgas elasid, jooksid Anna Petrovna juurde — nagu öeldakse — tuhatnelja ja panid kõik oma lootused uute manöövririte kordaminekuks Anna uuele kohtumisele keisriga.

«Aga kas teate, kuidas kuberner Tutolmin Poltaavas Anna meest «kuulduste põhjal» isegi õnnitles ja Kern erakordse mõistlikkusega vastas, et ta ei tea, mis siin õieti õnnitleda on. Taipate seda muusikat?»

«Aga missugused on kuuldused?»

«Mitmesugused. Nagu oleks keiser leidnud, et Anna Petrovna sarnaneb Preisi kuningannaga... noh, see pole tähtis! Ja nagu oleks tsaar küsinud, kus Kernid elavad, ja tahtnud neile visiiti teha...»

Puškinile meenus kiri Aleksandrile, mida kirjutama oli teda keelitanud Anna Petrovna, kes oli tsaari ees edukalt oma mehe eest kostnud, ning ta tundis, et külmavärin jooksis üle selja. Saata kiri? Aga ei, mitte mingi hinna eest! Ta katkestas järsult vestluse:

«Wulf, kas te välismaale ei sõida?»

«Ei sõida.»

«Siis jääb üle üks: see, mis te mõtlesite välja koos vennaga. Lubatagu mul sõita kas või teie Tartusse — operatsioonile Moieri juurde. Ta on Žukovski sõber. Ja sealt juba välismaale.»

Seega oli vestlus uutele rööbastele juhitud. Nad kõnelesid üksikasjaliselt ja määrasid isegi kindlaks uue šifri oma edaspidiseks kirjavahetuseks — sõidukist, tsensorist ja trükiladujaist.

Puškin veetis raske öö. Magama heites kerkis ta silmade ette Taganrog ja tuba linnapea Papkovi majas, kus ta ööbis ühes kindral Rajevskiga ja kus enne neid oli ööbinud keiser; talle meenus, kuidas ta oli veetnud öö tsaari voodis... Sellest tekkis painajalik unenägu, mille ta ärgates kergendustundega otsekohe unustas. Kuid selle asemele kerkis sõna sõna järel ta mälu Rodzjanko kiri ning ta luges seda otsekui esimest korda. Aga see on ju mustvalgel. Rodzjanko on «läbi». Miks?

Aga sellepärast, et «siis võis vabandada nõu-
ruse ja kogenematusesega...» — siis!

Ta heitis käed üle pea, sirutas jalad välja ja lamas
nii veerand tundi. Aga kui ta seejärel kiiresti üles kar-
gas, oli ta peas vaid üks mõte: kõigest sellest — põge-
neda, põgeneda!

Saabusid päevad ilma Kernita ja Trigorskoje sõp-
radeta. Ka Wulf järgnes neile varsti Riiga. Puškinil ei
külastanud keegi ning ta veetis oma päevad täielikus
üksinduses, hoidja seltsis. Ainult Ivan Matvejevitš
Rokotov pidas viisakuse pärast tarvilikuks järgmisel
päeval pärast Praskovja Aleksandrovna ärasõitu
«Mihhailovskoje erakut» külastada. Kirjas Praskovja
Aleksandrovnale kaebas Puškin, et «oleks olnud armas-
tusväärsem jätta mind üksinda igavust tundma». Kuid
igavust tal ei olnud: töö ja jälle töö ning kirjavahetus
äkki esile kerkinud Riiga.

Juba enne Anna Petrovna ärasõitu oli ta lõpetanud
«Borisi» esimese osa ja viimaks ometi avaldanud oma
saladuse kirjas Vjazemskile: «Olen vahepeal, mu kallid,
ette võtnud sellise kirjandusliku kangelasteo, mille
eest sa mind kaelustad: romantilise tragöödia! Vaata,
et sa vaikid. Sellest teavad väga vähesed.» Ning ta
lisis juba lõpetatud kirjale: «Mu ees on mu tragöödia.
Ei suuda vastu panna soovile välja kirjutada ta peal-
kiri: Komöödia Moskva riigi tõelise-
hädast, tsaar Borisist ja Griška Otrep-
jevist. Kirjutatud jumala sulane Alek-
sander Sergei poeg Puškin 7333. aastal
Voroniitši linnuses. Kuidas kõlab?» Muidu,
Vjazemski oli «Borisist» juba kuulnud Žukovskilt, kel-
lele nähtavasti Delwig oli seletanud, mis Puškinil oli
«telgedel». Ees oli veel kaks osa, kuid esimene oli siiski
valmis.

Juuli lõpul kirjutas Puškin kirjad Annale, Kernile
ja Praskovja Aleksandrovnale, ühtlasi aga ka pika
kirja Nikolai Rajevskile oma tragöödia kohta. See jäi
küll ära saatmata, kuid kirjavormis oli mugavam ja
kergem väljendada mõtteid ka iseenda jaoks. «Olukor-
dade tõepärasus ja dialoogi usutavus — need on tragöö-

dia ainukesed tõelised seadused.» Ja Shakespeare'i
kohta: «Ta ei karda kunagi kompromiteerida oma tege-
last, ta laseb tal rääkida elava sundimatusesega, sest on
veendunud, et omal ajal ja omal kohal ta sunnib teda
leidma sõnastuse, mis vastab ta iseloomule.» Ja enda
kohta: «Kirjutan ja mõtlen. Enamik stseene vajab vaid
mõtlemist; kui jõuan stseenideni, mis nõuavad inspi-
ratsiooni, siis ma kas ootan ära või hüppan neist üle.
See töömeetod on mulle täiesti uudne. Tunnen, et mu
vaimujõud on saavutanud täisküpsuse, ma suudan
luua.»

Kuid mõnikord tuli inspiratsioon iseenesest, küsi-
mata poeedilt, kas ta külastab teda sobival tunnil. Nii
ratsutas Puškin kord kuuvalgel ööl. Järvedes läikis
vesi hõbedaselt ja kujutluses tekkis samasugune öö,
aed ning purskkaev, Marina ja Isehakanu kohtumine.
Stseen Marina buduaaris, milles ta kasutas ära mäles-
tusi Jekaterina Rajevskajast, oli peaaegu lõpetatud,
kuid ees seisis veel ball Samboris, ja öö purskkaevu
juures aias oli veel hoopis kaugel ees. Kuid Puškin
andus vete sulisemisele ja ta peas tekkis kirklik ning
nobe dialoog, milles pörkasid kokku poolatari pinev
auahnus ja Isehakanu kirklik armastus. Kusagil heli-
sesid veel Puškinis endas kunagiste kohtumiste järel-
kajad ja äsjane soov taotleda kuulsust armastatu pärast
ning samaaegselt tõstis kirklikult ja nõudlikult pead
enesejaatamise ohuks. Kui see oleks juhtunud laua ja
paberi taga, oleksid otsekohe voolanud värsid, kuid ta
ratsutas põldudel. Teda vallanud inspiratsioon oli siiski
nii tugev, et ta deklameeris pikkade osadena kuulda-
valt seda duelli kahe kire vahel, kus mees võidab vaid
pärast seda, kui laseb käiku oma vastase relvad. Ent
kõike seda hoogsat deklamatsiooni kuulas pealt vaid
hobune, liigutades arusaamatuses kõrvu ja taipamata,
mida ta peremees temalt soovib.

Kodus ootas teda Kerni kiri, mis oli Trigorskojest
edasi toimetatud; oli soov otsekohe vastata; värsid ja
kiri segasid teineteist; ta torkas sullejupi huupi tindi-
potti — tint oli ära kuivanud; järgmisel päeval avas ta
vihiku, luges läbi varem kirjutatu ning kirjutas edasi.
Kahe nädalaga, kuni ta asus kirjutama stseeni pursk-

kaevu juures, oli temas eneses miski muutunud, ja stseen kujunes juba teistsuguseks. Ta oli stseeniga rahul, kuid vahetevahel tundus, et tookord, ratsutades kuuvalgusest üleujutatud põldude vahel, oli see olnud veel palavam ja sundimatum.

Puškinil oli erakordne mälu, ta võis endas palju aastaid kanda mõnda fraasi või mõtet selsamal kujul, kuidas see temas oli tekkinud.

Kuid ta luuletuste improviseeringud ja unistused haarasid teda nende tekkimisel sedavõrd, et tal nagu ei jätkunud enam tähelepanu neid täpselt meelde jätta. Nii oli see hiljuti, kui ta püüdis meenutada, kuidas ta Krimmis Diana templi juures oli «mõtelnud värsside» ja pöördunud mõttes kirglikult Tšaadajevi poole.

Vabadel hetkedel kirjutas ta nüüd ka palju kirju, muuseas Riiga. Ta tundis eemalt, kuidas seal kõik oli tulikumaks köetud. Praskovja Aleksandrovnale saadetud kirjadel oli pooleldi asjalik, pooleldi diplomaatiline iseloom. Puškin oli väga erutatud sellest pöördest, mille võtsid tema taotlused sõita Tartusse dr. Moieri juurde: «Mu sõbrad hoolitsevad mu eest nii väga, et kõik lõpeb minu paigutamisega Schlüsselburgi kindlusesse, kus muidugi puudub Trigorskoje naabrus, mis, nii tühi kui see ongi käesoleval hetkel, on mulle ometi lohutuseks.» Kui ta aga kuulda sai, et Moier võib Žukovski palvel sõita Pihkvasse Puškinile operatsiooni tegema, kaotas ta juba täiesti tasakaalu ja kirjutas kirja otseselt kuulsale arstile, vannutades teda mitte sõitma, samuti kirjutas ka Praskovja Aleksandrovnale: «Taeva pärast, proua, ärge kirjutage mu emale midagi dr. Moierile äraütlumisest, sellest tuleb ainult tarbetut sekeldust, kuna ma juba olen kindlasti otsustanud.»

Puškin võttis end kokku, kuid lakkamatult tundis ta tsaari pikka varju, mis jälgis teda kõikjal. Ta soovis vaid üht: et sõbrad ta rahule jäta, kuna ta ei tahtnud sõita Pihkvasse, sest Mihhailovskojas polnud vähemalt politsei otsest järelevalvet. Tõsi küll, ka maal kahtlustas ta mõnede oma kirjade hilinemise tõttu, et «kavalal hoolitsejal» Peštšurovil oli kokkulepe postiasutustega. Puškinil tekkis mõte heita pilk talle endale

ja veenduda, kas ta oletused on õiged, kuid tal ei õnnestunud oma paljukogenud vestluskaaslaselt midagi välja uurida. Peštšurov oli üle igasuguse määra armastusväärne ja tegi näo, et ta isegi hästi ei tea, kas ta külaline elab viimasel ajal maal või Pihkvas...

Ootamatu külalise üle oli siiralt rõõmus peamehe naine Jelizaveta Hristoforovna, sündinud Krupenskaja. Ja Puškinile meenus Kišinjov. Naerdes tuletas ta meelde, kuidas ta oli joonistanud Jelizaveta Hristoforovna öde, Kišinjovi asekuberneri abikaasat; joonistab — ja on sarnane, siis aga lisab talle juuksed ja küsib kelleltki: «Kes see on?» — «Aga see on ju teie autoportree!»

«Tean, tean... Öde kirjutas mulle: kuid pange sellesamale joonisele pähe tanu — ja jälle on Katenka... Teie olete imetegija!»

«Aga kas te Pavel Sergejevitši ei kavatse külastada?» küsis Peštšurov ettevaatlikult. «Ka tema on osalt kišinjovlane ja päris teie üle kunagi väga soojalt järele.»

Puškin mäletas Pavel Sergejevitš Puštšinit väga hästi, kuid tal polnud vähimatki soovi temaga kokku puutuda. Peštšurov märkas seda ja muutis otsekohe teemat: kuidas ta ootab enda poole kallist õepoega, Puškini lütseumikaaslast Saša Gortšakovi; kõige rohkem ta jutustaski viimase diplomaatelistest edusammudest Londoni saatkonnas.

Kuid mitte kõik sõprade kirjad ei jõudnud Puškinile kätte ja see tegi talle kõige rohkem muret. Isegi üks Delwigi kiri ei jõudnud temani. Puškin avaldas naljatoonil lootust, et võib-olla uus teener, kes asendas kadunud Nikitat, niisama kui too kaotab lihtsalt kirja postilt tuues ära. «Tunnen Sinu pärast väga muret: kas Sa pole öelnud midagi ülearust ja järelemõtlematut; sõbralikku osavõttu võib ka teisiti tõlgendada ja ma kardan olla oma parima sõbra ebameeldivuste põhjustajaks.»

Teade ta parunist sõbra eelseisvast abiellumisest huvitas teda väga. Puškini juurest tagasi tulles nägi Delwig oma tulevast mõrsjat esmakordselt, kuid juba juuni algul palus oma vanemailt luba abiellumiseks. «Meie unimüts pole nähtavasti maganud,» mõtles Puš-

kin naeratades. «Trigorskoje mõjutas teda nähtavasti tugevasti abiellumise suunas!» Ta soovis sõbrale eeloleva sündmuse puhul õnne: «Saa õnnelikuks, kuigi see on kuradi keeruline!» Ta kirjutas ka Annale Riiga, nimetades teda, nagu sageli, *mademoiselle* parunessiks, mis õieti tähendas: tütarlaps, lasksite mööda juhuse parunessiks saada! Aga kui see võis Annat tõrjata, siis milline tunne oli tal samas kirjas lugeda: «neetud küllasõit, neetud ärasõit!» See kõlas südame tõelise oigena ärasõitnud Kerni järele.

Niisiis, kasutades Anna Petrovna suhtes diplomaatiliselt tooni kirjades, mida ta adresseeris Ossipova nimel, ei säästnud Puškin üldse vaest Annat. Tõendades talle, et tema tunne Kerni vastu ainult sarnaneb armastusega, tunnistas ta siiski sealjuures: «Igal ööl jalutan mööda aeda ja ütlen endale: ta oli siin; kivi, millele ta komistas, lebab minu laual närbunud heliotroobioksa-kese kõrval.» Oh, Anna mäletas seda Puškinile nii õnnelikku lahkumiseelset ööd omamoodi!

Kernile endale kirjutas Puškin täiesti avameelselt: «Ma märatsen, ma laman Teie jalgade ees.» Ossipovale aga kirjutas ta Kernist, teades väga hästi, et Anna Petrovna heidab pilgu ka sellesse kirja: «Tal on painduv mõistus, ta saab kõigest aru; kurvastub kergesti ja lohutab end niisama kergesti, käitumise võtetes on aru, kuid tegudes julge; ent ta on üliveetlev.» Puškin ei eksinud, ka see hinnang jõudis Anna Petrovnani muide, kui Ossipova sai kirja vennatütre jaoks, ei kohkunud ta võtmast seda enda täielikku valdusse.

Puškin kirjutas mõnikord ka mehest. Riia kindluse komandandina oli too lähedane kindralkubernerile markii Pauluccile ja võis «härra Aderkase isalikuks järelevalvest» mõndagi teada. Ossipova lubas sobival juhul kõik järele kuulata ja andis Puškinile edasi Jermolai Fjodorovitši kaudu saadud mitmesuguseid kuuldusi. Kuid Kernile endale kirjutas Puškin ta mehest teisiti — kõik südamest ära: «Kuidas on Teie abikaasa podagra? Loodan, et tal oli suurepärane haigusehoog pärast Teie päralejõudmist. Paras talle! Kui Te teaksite, millist austusega segatud vastumeelsust tunnen ma selle inimese vastu!» Ja teine kord: «Jumal

hoidku mind moraali jutlustamise eest, kuid ikkagi tuleb mehesse suhtuda austusega, muidu ei taha keegi mees olla. Ärge kitsendage väga seda käsitööd, ta on maailmas vajalik... Püüdke kas või kõige väiksemal määral korraldada suhted selle neetud härra Kerniga. Mõistan väga hästi, et ta pole suur geenius, kuid lõpuks pole ta ka täielik lollpea.»

Oma otsestest tunnetest kirjutas Puškin Anna Petrovnaile tuliselt ja täieliku otsekohesusega, milles üheaugusel määral oli nii kirge, mis haaras teda vahetevahel metsiku jõuga, kui ka teravat sarkasmi, mis oli lähedane küünilisele avameelsusele. Nii ühe kui teise oli vallandanud temas ühine valu: ei paranenud ega kasvanud kinni värsket haav, mille oli talle löönud Anna Petrovna võimalik ja tõenäoline lähedus tsaar Aleksandrile, kes oli tunginud isegi Puškini isiklikku ellu...

Kuni Anna Petrovna veel Trigorskojes oli viibinud ja Puškin veel midagi ta noorpõlveloost ei aimanud, olid ta tunded tummad ja kinnised, ta justkui kartis hajutada sõnadega seda võlu, mis hoovas temasse noorest naisest. Pigem lubas ta endale Rodzjanko kombel jämedat nalja, kuna see oli vaid künism sõnades, lihtsalt tinglikkus, mis lõpuks mingil viisil ei tunginud tema teisesse, tõelisesse tundes.

Nüüd oli kõik muutunud, argus oli kadunud, mõlemad stiihiad tungisid teineteisesse ja teda kõrvetas kirg, mis janunes valdamise järele. Talle said mõisteta-vaks Anna Petrovna tulevase olemasolu allikad. Tema küllaromaan Ukrainas ei paistnud enam juhusena. Ja ühtlasi äratasid temas tsaari õnnestunud Poltaava «manöövrid» pöörast vastikust, mille vari langes, olgugi et õigustamatult (Puškin teadis seda) ka Anna Petrovnaile. «Loen Teie kirja äärest ääreni ja ütlen: armas! võrratu! jumalik! Kuid sealsamas: ah vastik!»

Ja samas kerkis ta kujutlusse rikutud mõistusega ja loomalikult ilus Aleksei Nikolajevitš Wulf, kes alalõpmata kaebas oma vere «paksuse» üle ja keda Puškin ise kunagi oli ebatervislikelt armu kõrvalteedelt juhtinud õigele teele, — see paljulugenud, suuresõnaline üllõpilane ja ihar liiderdaja, keda miski ei häirinud,

kellega Puškin katsus sõlmida sõbralikumaid suhteid ja üle minna «sinale», kuid oli sunnitud pöörduma tavalise seltskondlikkuse pinnale ja tarvitama vestluses temaga ükskõikset «teiet». Kuidas oli Puškinil puudutanud juba ainult ta küüniline hüüatus: «Kui juba keiser mööda ei läinud, siis see juba on midagi väärt!» Nii suhtus ta mängeldes sellesse, mis Puškinile tõeliselt valu valmistas.

Ja nüüd oli Puškin Wulfile Kerni pärast armukade. «Mida võtate ette oma tädipojaga? Vastake mulle täiesti avameelselt. Saatke ta kiiremini oma ülikooli, ma ei tea, miks, kuid ma ei armasta neid üliõpilasi rohkem kui härra Kerngi. Väärt inimene on see härra Kern, soliidne, mõistlik jne. — ainult üks puudus on tal — ta on Teie mees. Kuidas saab olla Teie mees? Ma ei suuda seda kujutleda samuti kui paradiisigi.»

Puškinil armukadedust Wulfi vastu süvendasid tahtmatult mõtted sellest, et nüüd on sealsamas ka mees ja järelikult, kui nüüd Anna Petrovna tädipojaga midagi juhtubki, on kõik varjatud: nii Rodzjanko kui ka seltskonna silmis, kus kehtib üle kõige seadus, et kõik olgu väliselt korras, — jah, see oleks «seaduslik» laps!

Nii polnud see kirglik tunne, sarnanedes jõevooluga, mis ei saa peatuma jääda, takistatud isegi nende tõkete, mis nii äkki olid Puškinile ette tekkinud: veed tormavad üle tõkete ja jõgi voolab kohisehes mööda kärestikke.

Puškinil olid sel suvel tänu Praskovja Aleksandrovna hoolitsusele kõigil akendel kastides ja pottides lilled. Ta ise poleks millegi taolise eest hoolitsenud, kuid see armas tähelepanu liigutas teda tõsiselt ja üldse, sattudes nüüd tühjaks jäänud Trigorskojasse, kus ta sageli käis kirjade järel, tundis ta iga kord ka hea perenaise enda puudumist. Annale saadetud kirjadele kirjutas ta alla «proosaline jumaldaja», Opatovale aga kõneles ta endast kui inimesest, kes armastab teda «väga õrnalt, küigi hoopis teisiti».

Puškin võttis Praskovja Aleksandrovna asemel kirju vastu ja saatis neid Riiga edasi, vestles Anna Bogdanovna

novnaga majapidamise üle ja hullas lastega. Lapsed armastasid teda väga. Juba esimesel päeval, kui täiskasvanud ära sõitsid, jäi Maša, kui ta küllalt oli nutnud, harukordselt vaikseks jäänud tõmmut onu teraselt vaatama. Ta näis millegi üle mõtlevat ja kui oli järele mõtelnud, ütles ta huuli prunditades ja sõnade lõppe venitades:

«Sina, Puškin, tule meile-e! Ka meie oleme Trigorskoje preili-id!»

Puškin mõtles hetkel hoopis millelegi muule. Kuid aliski haaras ta tüdrukukese sülle ja tõstis oma õlale.

«Aga miks sina vaikid?» küsis ta paksukeselt Katjalt; ka tema oskas juba rääkida, ainult pudistas tugevasti.

«Meie ka Tligolskoje pleili-id!» kinnitas ta mõninga vaevaga ja pälvis sellega teisele õlale tõstmist.

«Näete, mul on nüüd kolm pead!» hüüdis Puškin ja astus trümoos ette, et tüdrukukesed ise selles võiksid veenduda.

Puškinil oli hea meel võimaluse üle kas või hetkekski oma mõtteid mujale juhtida. Isegi uhke Anna Bogdanovna unustas seda vaatepilti nähes oma meelepaha Puškinil vastu kalli sõbratari Roza Grigorjevna karmi arveteõiendamise pärast. Ka härraste ärasõidu üle oli ta alati rõõmus, saades siis täielikud perenaiseõigused teenijate üle.

Eriti lõbus oli Puškin lastega siis, kui teda ootasid kirjad Riist. Väikesed võrukaelad olid seda märganud ja jooksid kord kirja näidates põosastesse; Puškin neile järele. Ta oleks nad otsekohe kinni püüda võinud, kuid ta haaras mööda ja kukkus maha, kutsudes välja kõlava naeru. Lõpuks jooksid lapsed majja, üle terrassi võõrastetuppa ja sealt otsejoones diivani alla ja Puškin ikka nende kannul. Naerust nõrkedes alistusid tüdrukukesed otsekohe ja Puškin ronis diivani alt välja, kiri käes...

Väga lõbusas ja muretus meeleolus, mida nüüd harva juhtus, sõitis Puškin koju, kuid kloostri kaudu ringi. Viimaste nädalate vihmad ja tuuled olid asendunud suurepärase ilmaga. Päev oli selge ja vaikne. Metsas mänglesid päikeselaigud hobuse jalgade all.

Niisama mängles kirjaridade vahel koketselt ja õrnalt ka Anna Petrovna, ja Puškin ei mõtelnud praegu Riias viibivale Tartu keigarile ega ta vahetule lähedusele Kerniga. Kuid üks asjaolu äratas ta tähelepanu. Äkki näis talle, et ühel kasel on mingi pliiatsikiri. Ta pööras hobuse teelt kõrvale ja hüppas maha.

Tohu pealmine kiht oli juba osalt maha pudenenud ja võimatu oli aru saada vihma käes kustunud sõnadest; võib-olla oli keegi siin kohtamise määranud? Ta vaatas puud teisest küljest ja märkas noaga väljalõigatud läbipõimunud monogramme: A. P. ja A. W. Ta taipas otsekohe, kes peitusid nende initsiaalide taga. Ja kõige krooniks nimetas ta end Anna Petrovnaks, heites kõrvale mehe perekonnanime, aga võib-olla nimetades end koguni neiupõlve nimega: Poltoratskaja!

Puškin lõi keema ja tal valgus veri näkku. Seekord polnud tal nuga kaasas ning ta kraapis monogramme nii palju kui võimalik küüntega, kuigi ta küüsi igati hoidis. See oli niisama kui lütseumiaegadest armsaks saanud Ariostol «Märatsevas Rolandis»...

Nii kutsus see ootamatu avastus, kuigi selles polnud otseselt midagi kuritegelikku, kuid mis siiski justkui oleks rääkinud ka kohtamistest, Puškinis esile hinge ja tunnete tõelise segaduse. Kuid Kerni hääle õrnad intonatsioonid kirjaridades tungisid otse südamesse...

Puškin ei andunud siiski Rolandi kombel meeletuste, kuigi päikesepaisteline päev muutus tema jaoks märksa kahvatumaks ja hingele langes kibedus nagu kaste. Ja mitte praegu, vaid alles aasta pärast, kui selles metsasalus haljendasid uued lehed, tuli tal kõrd tahtmine teisendada just neid oktaave Ariostost.

Kui metsas jalutamas käib,
ta puudel kõikjal tähti märkab,
ja salahirm ta põues tärkab —
käekiri talle tuttav näib:
ta seda lugemast ei väsi,
mis kirja pannud kalli käsi...

Nad kunstikauniks monogrammiiks
on ühendanud nimed siin;

Orlandol vaadata on piin,
sest iga täht kui südant rammiks.
Ja kogub jõudu sangar-mees,
et tõrjuda, mis teda rusub,
ei taha uskuda, kuid usub
ja otse teeskleb enda ees,
et nimed, mida kohtab ikka,
ei kirjutanud mitte too,
vaid hoopis teine Angelica.

Nii linnuke, kes võrgus sipleb,
kel võetud vabadusse lend,
veel rohkem võrku mässib end.

Aga niipea kui need read olid kirjutatud, vaibus ta tunnete teravus ja eemalt näisid see metsalagendik, kask ja monogrammid ning läbi lehestiku tungiv päike talle vaid puhaste läbipaistvate mälestustena.

Ta ergutas nüüd hobust, et nagu alati leida kiires liikumises rahu. Vahetevahel puudutas ta sadulas istudes kuivanud puuoksi ja nende praksumine oli talle meeltemööda.

Varsti möödus ta kloostrist ja traavinud üle kolletavate nurmede, oli ta juba oma Mihhailovskoje metsasalus, kus laskis hobusel sammu käia. Vastutulev elatanud talupoeg võttis mütsi peast. Puškinil polnud jututaju, kuid miski talupoja näos äratas ta tähelepanu.

«Mis on?» küsis temalt Puškin.

«Ei, ei ole leitud,» vastas vanamees.

Puškin vaatas terasemalt ja tundis ära tollesama temale tundmatu taadi, kes oli teda teel peatanud ja ennustanud, et Sankt-Peterburg uhutakse jumala abiga maapinnalt minema. Jah, needsamad vurrud, seesama räbaldunud müts ja sama mõistujutt! Puškin ei kiirustanud küsimusega, keda pole leitud, ja ootas rahulikult jutu järke. See ei lasknud end oodata.

«Räägitakse, et juba kolmandat päeva uitab mööda metsi, aga keegi pole näinud. Käib kui nägematu. Mis jaoks?»

Äkki Puškin taipas.

«Kas vanaonu on kodunt ära läinud?»

«Võib-olla läks, võib-olla auras ära.»

Puškin andis hobusele piitsa. Ta oli kavatsenud

vanaätt Pjotr Abramovitši uuesti külastada, kuni see on veel elus, meenutades käsikirja, milles oli kirjutatud «suguvõsast ja vürstkonnast». Ta kuulis selja taga vanamehe hüüdu:

«Kas sina pole teda leidnud?»

Puškin pöördus kiiresti tagasi ja hüüdis vastuseks:

«Ei! Ei ole!»

Kaks-kolm mõisainimest ruttasid ukse juurde vastu, kartes järelepärimisi ja härra viha. Kuid Puškin ei mõtelnudki küsitleda, ei mõtelnud ka vihastuda. Uka terrassile oli pärani lahti. Ta sidus hobuse rõnga külge ja astus tuttavasse tuppa. See ei sarnanenud sugugi koolnu viimse puhkepaigaga. Kõik oli siin hämar, kuid ei olnud kõdunemise lõhna. Kõik oli terve ja puutumatu. Ebausklik hirm ei lasknud nähtavasti millessegi puutuda. Tollelsamal laual, mille ääres vanake oli möödunud aastal istunud, lebasid üksteise peal tihedalt täiskirjutatud suureformaadilised poognad. Puškin astus lähemale ja heitis pilgu ülemisele paksule poognale: jah, see oli toosama käsikiri, tihedalt täis ranget gooti kirja. Vanaätt polnud lubadust unustanud ja oli jätnud selle enne surma lauale.

Puškin võttis selle jutustuse — legendi või tulevaste põlvetele määratud testamendi — ja pistis ta hõõlilt kokkukeeratult tasku.

Ta püüdis siiski üht-teist küsida. Seletused olid, nagu sellistel kordadel ikka, vasturääkivad nii kadumise aja kui ka kadumise viisi kohta.

«Aga miks keegi ütlema ei tulnud?»

«Arvati, et on ehk teie juures, Mihhailovskojes...»

«Hakkasite kartma...»

Tagasiteel taandusid temast ta isiklikud tunded, nagu oleksid need end tühjaks ammutanud. Puškin silmitses puid. Kui palju olid need üle elanud inimesi, kes neid olid vaadanud, ja kui paljusid elavad nad üle veel edaspidi! Ja mis siis, kas surra on hirmus? Kuid küsimuses endaski polnud hirmu.

Koju jõudes teatas Puškin juhtunust ametivõimudele. Seejärel vaatas ta manuskripti. Saksa keel oli talle raske, kuid üksikuis kohtades sosistas ta enda

misi, mõistatades ja taibates neid ammujuhtunud sündmusi oma esivanemate elust.

Õhtul istus Puškin trepil, kuid märgates ühesilmailist aednikku Arhippi, kes kastekannuga lilleaias ringi käis, läks ta tema juurde — suitsetama. Võib-olla tahis ta lähenevas hämaruses instinktiivselt teise inimese lähedust.

«Näe, kust see siia on lennanud!» tähendas jutu meekka Arhip, puudutades noort üheaastast taime.

See oli tilluke jalakas, mis oli möödunud sügisel ei tea kust siia sattunud seemnest idanenud. Nii ta oligi lillede seas keset peenart endale asukoha leidnud.

«Tead mis, Arhip,» ütles Puškin äkki, kuid asjalikult, nagu oleks sellest juba varem mõtelnud. «Pane, vennas, tugikepp ja seo ta kinni, et üles ei kistaks. Kui on siia lennanud, las kasvab suureks.»

Ja vaikselt ohates astus ta trepile tagasi.

Saanud teate Gortšakovi saabumisest Ljamonovosse onu juurde, sõitis Puškin otsekohe Peštšurovi mõisa.

Ta leidis vana koolivenna haigena eest.

Gortšakov lamas kušetil ruudulise inglise pleedi all. Ta oli ikka veel ilus, kuigi oli kõhnaks jäänud; nägu oli haiglaselt kahvatu. Puškinil oli hea meel kohata lütseumiaegset sõpra, kuid see tunne ei sarnanenud sugugi avameelse lähedusega Puštšinile ega õrna sõprusega Delwigi vastu; ka Gortšakov ei taotlenud omalt poolt avameelsust; pigem vastupidi, ta oli alati olnud pisut tseremoniaalne ja isegi ehk pisut kõrk. Need iseloomujooned näisid olevat välja arenenud, seda võis märgata kohe esimestest sõnadest. Armas lütseum oli vajunud mälestustevalda, nende teed olid ilmselt erinevad; veelgi enam, nad läksid kumbki eri suunas.

Hallikassinise pleedi all end välja sirutades ja metoodiliselt hoolitsetud käega pleedi lühikesi narmaid sõrmitsedes rääkis hiilgav noor vene diplomaat, Londoni saatkonna esimene sekretär, olgugi lamades, pisut ülevalt alla:

«Soovitasin sulle, Puškin, ammu juba seltskonnaga rahus elada, sul on ju terav mõistus ja üldse talenti. Sa võiksid karjääri teha.»

Puškin vastas märgatavalt kuivalt:

«Mul on oma karjäär.»

Kuid Gortšakov naeratas:

«Põlualuse karjäär? Mulle kõneles sellest Vjazemski. Sa justkui naudid oma pagendust, toidad end sellega.»

«Noh, seda ma ei saa öelda. Mind võib-olla ajab see isegi oksele... kuid süüakse seda, mida pakutakse, muigas Puškin talle vastuseks.»

«Tjaa... Võib-olla on see osalt ka ravim. Mäletan, kuidas mina ka jõin seda tervisevett Spa kuurordis: tahad või ei taha, muudkui joo!» Ja Gortšakov hakkas kirjeldama kuurordi võlusid. «Kujuta ette metsaorg, tuhat jalga merepinnast kõrgemal, rind tunneb seda kohe. Suurepäraseid vannid ja valitud publik...»

Ta hakkas innukalt üles lugema kõiki tituleeritud ja kuulsaid mehi, kellega ta seal oli koos olnud ja sõbrustanud; Puškin haigutas tahtmatult. Kuid oraatorit see ei peatanud ning ta jätkas oma pikka loetelu. Puškin katkestas teda:

«Kuid ka meie kolmas on diplomaat! Ütleme kas või Rokotov, samuti peen ja hiilgava mõistusega.»

Gortšakov sai muidugi pilkest aru (Ivan Matvejevitš Rokotovi hiilgavast mõistusest oli ta juba onult kuulnud), kuid ei lasknud seda märgata, ja et lõpetada juttu Spa kohta, täiendas ta oma kõnet märkusega, et see vanaaegne linnake — juba kuueteistkümnendal sajandil oli ta aristokraatia kuurort — on pärast revolutsiooni hoopis laostunud.

«Ütle, Gortšakov,» küsis äkki Puškin, «kas sulle ei tehtud ettepanekut salauhingu liikmeks astuda?»

«Kui juba sina seal ei ole,» vastas Gortšakov pisut upsakalt, «siis mispärast peaksin mina sinna kuuluma! Ja üldse ei saavutata õilsaid eesmärke salasepitsustega. Keiser Aleksander Pavlovitši poolt asutatud lütseumi kasvandikul ei sobi tema kõrgeisündinud asutaja vastu minna. Lõpuks võlgname me kõik monarhile. Ei, Puštšini mõistan ma hukka.»

«Kuidas, kas sa tead?» hüüdis Puškin ettevaatamatult.

«Ära karda, ma pole pealekaebaja. Mulle tehti ka

endale ettepanek liikmeks astuda, kuid ma lükkasin selle ettepaneku tagasi.»

Puškin istus, näost punane: ta ei oleks pidanud seda kõnelust Gortšakoviga alustama! Ja ikkagi esitas ta veel küsimuse enda kohta:

«Kas sa võtaksid mind välismaale kaasa? Vajan passi.»

«Kui sa oleksid Peterburis, ma mõtlen, siis oleks see lihtne. Kuid pole minu võimuses sind Peterburisse kaasa võtta.»

«Ilma naljata: kui ma oleksin Peterburis kas või ilma loata ja mul oleks vaja salaja Venemaalt lahkuda?»

Gortšakov mõtles asjalikult järele, midagi iseendas kaaludes ja vastas vaikselt:

«Ma teeksin seda iga lütseumikaaslase heaks.»

«Tõesti?»

Puškin tõusis kiiresti toolilt, astus mõned sammud mööda vaipa ja istus koolikaaslase kõrvale: lõpuks ometi kuulis ta midagi tõeliselt lähedast. Kuid lütseistis ärkas uuesti diplomaat. Ta puudufas Puškinit varrukast.

«Me oleme mõlemad Aleksandrid, ja me ei astu kunagi välja kolmanda Aleksandri vastu.»

Puškin kargas püsti.

«Kuule, ärgem kõnelgem tsaarist!»

«Siis ma helistan: joome rummi.» Ning ta helistas väikest Buddha kujuga hõbekellukest.

Lõuna ei möödunud ilma Peštšurovite tüdrukuteilmelaste näitamiseta. Vanem tütar Sonja oli Peterburis, kaks nooremat aga — Olümpia ja Glossalia (liht-rahva keeles Glafira ja Olümpiada) viibisid kodus; neid näidati alati külalistele.

«Need on kaks tõelist muusat!» esitles neid isa.

«Ja kuidas nad musitseerivad!» täiendas ema.

Puškin teadis juba hästi, kuidas nad musitseerivad... Kuid midagi polnud parata! Ning ta kuulas kannatlikult, kuidas nad mängisid, küllalt kaua ja küllalt valesti, ja kuidas nad pärast näitlesid komöödiat ning lugesid värse. Ta vaatas neid ja mõtles: «Hea süžee! Ei tea, kellele kinkida, kuid endale käib üle jõu.»

Vanemad olid vaimustatud, et külaline kiitis nii mängu kui ka deklameerimist. See kontsert ei rikkunud allala isu, ja vaadeldes lauas Jelizaveta Hristoforovna tugevaid kreeka näojooni ning oliivniiskeid silmi, meenutas Puškin jälle mõnutundega Kišinjovi: lõuna oli oivaline!

«Täna on meil tõeline kirjandusõhtu,» teatas Aleksei Nikitištš pärast seda, kui Olümpia ja Glossalia peale sööki oma ruumidesse läksid. «Esimese numbri esitasid meie kallid lapsukesed, kuid nüüd palume oma korda ka teid, meie kallis Aleksander Sergejevitš!»

Vaevalt küll meeldis Puškinile säärane talentide kõrvutamise, kuid ta ei pidanud end uhkeks: vihik oli tal kaasas ning ta luges ette «Borisi» alguse. Seekord aga luges ta halvasti: ta tundis selgesti, kuidas kuulasjate külmus temale kandus.

Siiski ta värsse kiideti, kuid talle meenus seejuures, et ka tema ise oli imelapsi kiitnud. Gortšakov pilgutas talle silma:

«Aga kas mäletad «Munka ja seelikut»?»

«Lihtsalt «Munka»,» parandas Puškin meelepahaga. «Sina ise ju hävitasid ta.»

Gortšakov oli selle käsikirja kunagi tõepoolest enda kätte võtnud.

«Jaa,» lausus diplomaat ebamääraselt, nähtavasti mitte soovides sellel pikemalt peatuda, «võib-olla hävitasin. Kuid seal oli hea dialoog — mäletan, et viiejalgses jambis.»

Puškin kortsutas kulmu:

«See rämps... Kuidas võib võrrelda!»

«N-noh... võrrelda võib. Ja kas tead, Puškin? Ka siin on sul midagi üleaurust.»

«Aga näiteks?»

«Kas või sülg. Milleks see? Määrivad süljega silmi... või midagi taolist. Kas poleks parem maha kriipata?»

«Sina oled ju nüüd Londoni elanik ja loed kindlasti Shakespeare'i: temal leiad veel muudki.»

«Noh, see pole põhjendus: millal elas Shakespeare! Meil aga on üheksateistkümmes sajand.»

Puškin kahetses, et oli nõustunud lugema. Ta ruttas koju sõitma, leppides kokku, et tingimata külastab veel

Gortšakovi. Ta südames valitses segadus, ja väljumisel veel kord sülg meelde tuletaes ütles ta tuseselt:

«Ärge tulge saatma, ärge tulge!»

Üksi jäädes ja toapoissi tähele panemata jättes sülitas ta eestois ka ise — otse kenale kirjule vaibale. See kergendas pisut ta südant, ja meenus hoidja muinasjutt:

«Ja ütleb Marja Tsarevna: «Jookseme ära!» Ja sülitas kolm korda Ivan Tsareevitši aknale ja kolm korda oma aknale — istusid hobuse selga ja kihutasid minema.»

Ja Puškin ei sõitnudki enam Gortšakovi poole.

Puškin unistas Kerniga kohtumisest. Tulnud Ljamonovost tagasi, lõpetas ta kahe-kolme päeva jooksul oma «Borisi» teise osa. Ja mõtles sealjuures: «Aga mis oleks, kui lipsata Peterburisse, kuni Gortšakov on veel seal? Ta ju peaaegu lubas... Ja kutsuda sinna Anna Petrovna...» Algul ootas ta viimase tagasitulekut Trigorskojessa, kuid nüüd oli selleks vähe lootust: tädi ja vennatütred suhted olid nähtavasti halvaks muutunud. Mida ette võtta? Põgusad mõtted Peterburist näisid siiski teostamatuina ning ta hakkas kalduma Pihkvasse sõidu poole, mõteldes, kuidas oleks neil võimalik kohtuda seal.

Kärsitu kirk vaevas teda, kui ta kirjutas: «Hüvasti, praegu on öö, ja mu silmade ette kerkib Teie kuju, mis on täis kurbust ja magusat õrnust, ma nagu näeksin Teie pilku, Teie poolavatud huuli. Hüvasti, tunnen end olevat Teie jalgade ees, emban neid, tunnen Teie põlvede puudutust, annaksin kogu oma vere tegeikkuse ainsa hetke eest. Hüvasti, ja uskuge mu meelest: see on naeruväärne, kuid siiras.»

Ja piiblistiilis unistas ta sellest kuumades värssides:

Mu kirk, mil on nii piinav keste,
ei ole tulest vagusam;
mind suudle sa: su huulte neste
on veinist, mirrist magusam.
Mu poole naalda peake ilus
kesk vaikust kodupärna vilus;
me arm ja õnn on ühtejääv,
kui õhtuvarjus lõpeb päev.

«...Te peate tingimata sügisel siia või Pihkvasse sõitma. Ettekäandeks võiks olla *Annètte*'i haigus. Mis Teie sellest arvate? Vastake mulle, vannutan Teid, kuid mitte sõnakest sellest A. Wulfie. Te sõidate? Eks ole? Seni aga ärge otsustage midagi oma mehe suhtes...»

Kui selgus, et Ossipova lahkub Riist Kerni endaga kaasa võtmata, tõusis soov teda näha viimse piirini. Puškin oli kirjutanud juba eelmises kirjas: «...olge kindel, et ma ei kuulu nende hulka, kes kunagi ei soovita otsustavaid abinõusid, mõnikord on see vältimatu.» Ja nüüd ta kirjutab juba, et Kern jätab mehe maha: «...jätke ta sinnapaika, kuid kas teate, kuidas? Jätke sinna kogu pere, võtke posthobused Ostrovskisse ja sõitke... kuhu? Trigorskojesse? Hoopiski mittel — Mihhailovskojesse! See on suurepärane projekt, mis juba veerand tundi piinab mu kujutlusvõimet. Kuid kas mõistate, milline õnn oleks see minule? Te ütlete: «Aga kõmu? Aga skandaal?» Ah, mis pagan! Juba mehe juurest äraminekuga tehakse täielikku skandaali, muu ei tähenda enam midagi või tähendab väga vähe.»

Puškin tundis, et kui see projekt teostub, siis tekib tädi ja vennatütred vahel täielik lõhe. Kui aga Praskovja Aleksandrovna lõpuks kogu perekonnaga saabub, veendus Puškin, et täielik lõhe nende vahel oli juba niigi tekkinud. Nähtavasti mässasid tormid ka kauges Riias. Anna jutustas peaaegu õudusega Puškinile kõigest sosinal ja Puškin noomis nüüd Kerni: «Astusin samme Teie mõlema lepitamiseks, kuid pärast Teie viimaseid mõtlematuid tegusid kaotan ma lootuse edule...», «...Teie olete oma tädipojaga «sina peale», Teie ütlete talle: «ma vihkan su ema» — see on ju hirmus! Oleks tulnud öelda: «Teie ema», isegi mitte midagi poleks tarvis olnud öelda, sest sel lausel oli aatlik mõju.»

Puškin jäi nüüd mõtlema oma äsjase, palavast peast sündinud projekti üle — Anna Petrovna sõidu üle Mihhailovskojesse, otse tema juurde. Ta isegi ei külnud sellega enam eriti peale, kuigi kirjutas:

«Kas kõnelete tõtt, tehes näo, et kiidate mu ettepaneku heaks? *Annètte*'il jooksid sellest kümavärinad üle selja, minul aga hakkas rõõmu pärast pea ringi käima. Kuid ma ei usu õnnesse ja see on väga vabandav.» Ta tundes ei olnud sugugi nõrgenenud ja endiselt unistas ta kohtumisest Kerniga nelja silma all, et aga tagasisõitnud Ossipovast karmust ja järeleandmatust õhkus, hakkas ta uuesti Pihkvale mõtlema... «...sõitke vähemalt Pihkvassegi. Seda teha on Teil kerge. Juba üksnes selle mõtte juures hakkab mu süda peksma, silmade ees läheb tumedaks ja olen lausa nõrkemas.» Kuid temast ei lahkunud ka mõte, mis oli tekkinud pärast Gortšakoviga kohtumist: «Või kas ei oleks Teil veel parem Peterburisse sõita? Te teatate mulle sellest, eks? Ärge petke mind, imekaunis ingel! Kui tänulik oleksin ma Teile, kui lahkuksin elust, olles õnne tunda saanud!»

Muidugi teadis ta hästi, et omavoliliselt Peterburisse sõites tuleb riskida, kuid Kerni pärast oli ta valmis tegema kõike. Muide, üht ei pidanud ta võimalikuks. Kern soovitas uuesti kirjutada Aleksandrile. Puškin tänas hoolitsuse ja nõu eest, kuid teatas: «Selle järele toimida ma ei suuda.» Ja tõesti, seda Puškin ei suutnud. «Minu olemasolu peab otsustama saatus: ma ei taha end sellesse segada. Lootus näha Teid uuesti — kaunina ja noorena — see on ainuke, mis mulle on kallid. Veel kord — ärge petke mind.»

Ta pidi juba kirjutama daatumi — «22. septembril. Mihhailovskoje,» kuid lisas veel: «Homme on Teie tädi sünnipäev, järelikult olen ma Trigorskojes.» Ja otsekui vastuseks sellele avas hoidja kriuksuva ukse ning Puškin nägi enda poole sirutatud kirja. Kiri oli muidugi Trigorskoje perenaiselt, homselt sünnipäevalapselt. «Me ei näinud teineteist suvel nii pikka aega,» kirjutas Praskovja Aleksandrovna, «et tahan Teid homme näha kogu päev enda juures.» Sõnad «kogu päev» olid alla kriipsutatud; teiste sõnadega, ta kutsus teda juba täna õhtuks. Võib-olla oli ta otsustanud ise temaga põhjalikumalt Anna Petrovna üle kõnelda? Mis siis ikka, ta on selleks valmis! Ning ta lisas kirjale viimased read: «Teie mõte panna *Annètte* mehele, et

Te leiaksite tema juures varjupaiga, on vaimustav, kuid ma pole talle sellest veel teatanud. Vastake jumala nimel selle kirja peamistele punktidele, ja ma usun, et maailm väärrib veel seda, et temas elada.»

Oma Trigorskoje sõprade juurde saabus Puškin üsna segases meeleolus ja vestlus nendega ei tahtnud hästi edeneda. Puškinile meenutas siin kõik puuduvat Anna Petrovnat. Perenaine aga ei kõnelnud demonstratiivselt temast peaaegu sõnagi. See tähendas, et nende suhted olid katkenud alatiseks. Ei, nähtavasti ei toimu seda kõnelust, mille pärast ta sõitiski Trigorskojesse perekondliku pidupäeva eelõhtul.

Saabus siiski hetk, kus Puškin jäi *Annètte*'iga kahekesi, kuid vaevalt alustas ta temaga juttu, vaevalt sai mainida Anna Petrovna nime, kui *Annètte* nutma puhkes:

«Ikka te kõnelete temast! Kõik teie mõtted on tema juures. Jätke mind... Ei, ei... halastage minu peale!»

Puškinil oli sel hetkel südamest kahju sellest noorest äpardunud elust, milles koomiline oli segatud valuga. Kuid mis võis ta vastata?

Neiul voolasid pisarad ojana. Kuid vaevalt kuulis ta oma ema lähenevaid samme, kui ta nagu tuulehooa haaratuna vastasukse kaudu kadus.

Kuigi Praskovja Aleksandrovna kõike seda ei näinud, ometi märkas ja mõistis ta kõike ja jäi endiselt paindumatuks. Ka tal endal oli väga raske. Ka tema ise oli unistanud kõige üle põhjalikult läbi rääkida, kuid jõudu piisas ainult vaikimiseks. Masinlikult togi ta käega liigutuse õhus, nagu oleks midagi otsinud, ja lõpuks leidis neutraalne lause:

«Te olete täna kuidagi mõtlik, kas olete väsinud?»

Puškin vastas kiiresti:

«Mitte sugugi!»

«Siis olete ehk haige? Kas ei soovi puhkama heita? Minge heitke magama ja ma käsin, et kogu majas vaiksiks jääks.»

Puškin kuulas otsekohe sõna, tõusis ja läks temale määratud tuppa, kus teda ootas värskelt tehtud ase diivanil; nähtavasti seda tegemas perenaine käiskil.

Puškin armastas väga sügist, kuid praegu seisid puud

pimeduses kuidagi valvsatena, süngetena. Oleks olnud parem, kui poolraagus okstes oleks tuhisenud tuul: sisemine pinge oleks leidnud kergemini mingi lähenduse. Harjumuse järgi katsus Puškin käega otsaesist. Otsaesine oli tõepoolest kuum, kuid ei, see polnud külmetus: see oli ta mõtete ja tunnete palavik. Ja kohe virgus temas ta sisemaailm, mida ta inimeste seas vaikima sundis.

Raske oli tal kõnelema hakata Kernist tema tädiga, kuid mitte kõnelda Anna Petrovna endaga oli täiesti võimatu. Ta laskus kiiresti tugitooli, võttis rinnataskust oma veel sulgemata kirja Kernile ja hakkas seda uuesti lugema: jah, ta kõnelus Anna Petrovna oli teostunud. Ta pani kirja jälle taskusse, kuid jäi tardunult nagu midagi oodates istuma. Nii istuvad postijaamades reisijad, kelle jaoks ei leidu hobuseid. Mida on temal oodata?

Muidugi, ta teadis, millist ohtu tähendas temale omavoliline sõit Peterburisse, kuid Kerni pärast oli ta kõige valmis. Võimalik, et pärast seda sõitu jätab saatus talle vaid ühe tee: põgeneda välismaale! Kuid see oleks peaaegu võrdne füüsilise surmaga.

Ta kirjutas Kernile prantsuse keeles: sellest harjumusest — väljendada oma tundeid keeles, mis oli selleks nagu loodud ja viimistletud — polnud ta oma kirjavahetuses veel täiesti üle saanud. Kuid nüüd, kui kõlas tema kirglik kõne — avaldused, kutsumised — nägi ta korraga otsekui kõrvalt endas inimest, kes pole üksnes valmis ennast ja kõike, mis temale kuulub, armastatud naisele ohvriks tooma, vaid kes on kõik selle juba ohvriks toonud, ja teda valdas veel kujunemata tunne, mida ei saanud enam kuidagi prantsuse keeles väljendada. Miski kerkis temas kiiresti sügavusest pinnale ja lõi keema.

Talle tundus, et ta ei näe Anna Petrovnat enam iialgi ja tema mällu kinnistunud kuju seisis ta ees täiesti elavana, nagu siis, kui nad siinsamas Trigorskojes teineteisest lahkusid. Ta peaaegu nägi teda enda ees: kuidas ta õnnest säravais pärani silmis peegeldusid värsside read, mis olid määratud temale, ja tundus, et ta ise on muutunud «kauni hetke» kehastuseks.

Jah, sellele kaunile kujule oli ohverdatud kõik, mis temas elas, mis teda erutas. Just temaga, sellega — tahtis ta «tunda õnne», ja pärast seda tulgu või surm...

Kuid surm muidugi teda ei ähvardanud. Oli midagi muud, surmale lähedast: osta kohtumine Annaga sellise hirmsa hinnaga... Sel juhul jäi ju vaid üks lahendus — maha jätta kodumaa ja kõik, mis sellega seotud. Ta oli valmis kõike maha jätma, kõigest lahkuma — tema pärast — ja kaasa võtma vaid mälestuse temast, õnnest tema läheduses. Ta peas kihaskid ta siseelu mitmesugused killukesed: looming, kuulsus, pagendus, põletav armukadedus Wulfi vastu, *Annette*'i kannatav kuju, võimatus rahuldada kustumatut kättemaksuha Tolstoi-Ameeriklase vastu, kes oli teda nii solvanud, et see ei ununenud kogu elu kestel.

Äkki näis talle, et tal ei ole enam valikut, et kõik see on juba sündinud... Ja terav külmatunne tungis kogu ta olemusse. Kõik lamas ta jalge ees, nagu langes nud tammelehed sügisel... Ja kõik — tema pärast, kõik on toodud ohvriks temale, tema elavaks nägemiseks, mille on esile toonud mälestus? Jah, jah, jah! Ning see äkiline «jah» oli nagu vulkaani purse.

Kuid seda pole võimalik prantsuse keeles väljendada! Ei, seda pole võimalik väljendada ka kirja, kui erutav proosa see olekski... Kõrval lamas mingi leheke jaanilille joonisega. Ta keeras teise külje ja oma pinevate mõtete niiti jätkates alustas isegi väikese tähega. Ta kirjutas need värsid ilma ühegi paranduseta: «mustand» taandus ja muutus samas täiesti uueks temas eneses. Ta luges endale:

Su mälestus saab ohvriks mult:
kõik hingelüüra puhtakeelse,
kõik neiu nutu hõrdameelse,
kõik kiivad mõtted armunult —
kõik kuulsuse ja kiidukära,
kõik unistused, mõttesära,
kõik kättemaksu, mida palus
mu süda kannatuse valus.

See oli imelik tunne. Põletades end peaaegu tuhaks neis lühikestes ridades, ta ühtlasi leidis end

uuesti. Tunded vallutasid tema, kuid saanud võimu oma inspiratsiooni üle, vallutas ta sellega oma tunded. Tema osutus neist tugevamaks: poeet võitis!

Mõtlilikult kastis ta veel kord sule tindipotti ja märkis oma tava kohaselt juurde aasta ja kuupäeva:

1825
Trigorskoje 22.

Kuid sel hetkel kuulis ta, kuidas saalis kell lõi kaks... «Ei ole enam kahekümne teine,» mõtles Puškin, «kahekümne teisel kirjutasin ma kirja...» Ta kriipsutas kiiresti läbi ekslikult kirjutatud numbri ja märkis uuesti:

Trig. 23.

Ja otsekohe uus heli: koputus uksele. Ta ei olnud samme kuulnud. Kes see võis olla? Praskovja Aleksandrovna? Kiri oli juba peidetud, lehekesel värssidega aga polnud tint veel kuivanud... Kuid ta keeras selle peaaegu konvulsiivselt kokku, kuskil tugevasti sõrmega surudes, seejärel murdis veel kahekordselt kokku, juba põiki, ja pani südame kohale rinnataskusse.

«Jaa, jaa!» hüüdis ta isegi mingi elevusega. «Kes seal on? Astuge sisse, Praskovja Aleksandrovna!»

See oli tõesti Trigorskoje perenaine.

«Vabandage mind, kuid teie aken on kogu aeg valge ja ma hakkasin kartma...»

Ta seisis lävel, nüüd mitte niivõrd ärevana kui segadusse sattununa. «Miks siis ka tema ei maganud?»

Puškin valitses enda üle täielikult. Ta naeratas:

«Aga teie ju ka ei maganud! Kuid mina ei hakanud kartma: võite mind noomida.»

Praskovja Aleksandrovna vastas väga tõsiselt:

«Vaadake, Aleksander, teie ei mõelnud minust niivõrdki...» ja ta näitas väikese sõrme otsa. «Kuid mina mõtlesin teist sellest hetkest peale, kui te ära läksite, ja ma...»

«Ja te saite mu haigusele jälile?»

«Jah, sain jälile. Ja ma kirjutan talle kohe homme. Las sõidab siia.»

Nõrk puna tõusis poeedi põskedele. Ka tema muutus nüüd tõsiseks. Ta astus Praskovja Aleksandrovna juurde, võttis ta käe ja suudles seda aupaklikult ning õrnalt. Ossipova vastas talle suudlusega juustele ja läks kiiresti ära, unustades ust sulgeda.

Näe, kuidas kõik pöördus: värsid võivad ka saatmata jääda. Ja mis värsid? Pole vaja mingeid võõraid maldi!

Ah kui raske ja keeruline on elu ja siiski kui imeväärselt lihtne!

Nii muutus see Trigorskoje perenaise sünnipäev, mis öösel nii ebatavaliselt algas, lõbusaks ja pidulikuks. Aleksander Sergejevitšil oli seks puhuks kaasas isegi uus käsikiri.

Nataša küsis, pilgus piin:
«Kas tunned seda sõrmust siin?»
Kõik seda kuulda jõudsid
ja karmilt kohut nõudsid.

Puškin luges ette oma «Peigmehe» ja ütles naerdes:
«Kuidas mu röövel meeldib? Aga see on ju Delwigi kohta! Kui hea, et ta siin meil niisugust vempu ei teinud.»

Kuid ka Praskovja Aleksandrovna võttis Puškinilt sõna, et ta tingimata Pihkvasse sõidaks. Seda sama nõudsid ka Žukovski ja Vjazemski. Kui talle kord luba on antud, on see sõit hädavajalik, muidu võidakse sellele vaadata ebalahkelt.

Puškin teadis seda ammu, kuid ei tahtnud alistuda. Niigi on ta elule vari heidetud. Nüüd taheti teda juhendada ja tema eest mõeldi läbi iga ta samm. Oma ravi ei võtnud ta tõsiselt: teda ei häirinud aneurüsm ning jalg absoluutselt. Kuid selliste asjaolude juures polnud peaaegu enam võimalik Praskovja Aleksandrovnale ära öelda ja leping temaga muutus kahepoolseks.

Puškin ohkas ja ütles:
«Hüva. Sõidan neil päevil.»

SÕIT PIHKVASSE

«Neil päevil aknast sügist nähes istusin ma vankrisse ja kihutasin Pihkvasse,» nii kirjutas Puškin pisut hiljem Žukovskile, sellest sõidust aru andes. Sõbrad käisid talle juba ammu igati peale. Žukovski kirjutas tema praegusest reputatsioonist, et see «ei kõlba kuhugi». «Tee, mis on sinu ees avatud, viib otse suurte tegude juurde; sul on palju jõudu, sa tunned oma jõudu ja tulevik on veel sinu päralt. Kas tõesti jäävad sellest ainult viletsad varemed?»

Puškin mõistis väga hästi, millistele «varemetele» vihjas Vassili Andrejevitš: hiljuti oli «Severnaja Ptšelas» avaldatud tema läkitus «Tšaadajevile», sama, mille ta oli suure vaevaga taastanud ja millest saatis kirjas Delwigile kaks rida:

Ma tahtsin tookord nimetada
nii julmalt ahervarsi muid...

Hiljem väljendas Žukovski lapidaarse lühidusega oma mõtte selle kohta, milline peaks olema Puškini elu: «On aeg taltuda. Su elu on olnud meelikõitev epigramm, kuid ta peab olema ülev poem.» Ja kuu aja pärast kordas ta jälle veel lühemalt: «Lõpeta olemast epigramm, saa poemiks.»

Saades loa Pihkvasse sõiduks, jäi Puškin veel rahulikult koju, kuid vürst Vjazemski juba manitses teda, kuidas sellel sõidul käituda: «Ainult ole hea, ära astu seda esimest sammu vasaku jalaga.» — «Tõepoolest, võta mõistus pähe ja meenuta Hemnitseri koera, keda iga järgmine kord jälle lühemalt seoti. On olemas veel selline köidik, mis korruga vaigistab hingamise; sultanite juures nimetatakse seda aunööriks, meil aga Uraali mäestikuks.» Vjazemski oli tervenenu ja veetis aega Tallinnas, kurameerides Olga Sergejevnaga; ta suples meres ja avaldas erilist kalduvust teravmeelsusteks.

Tehes näo, nagu alistuks ta sõprade palvetele, teatas Puškin juba augusti keskpaiku, et ta sõidab Pihkvasse,

aga mitte varem kui hilissügisel. Just siis tekkis esmakordselt projekt kohtuda Kerniga sügisel nimelt seal. Kuid umbes samal ajal kirjutas ta öele väga vihase ja avameelse kirja, milles tähendas, et vanemad ootavad ega jõua ära oodata, et ta kiiremini koristaks end üldse Mihhailovskojest kas või Pihkvasse: isake nähtavasti igatseb Mihhailovskoje salude järele! Vjazemski sai Olga Sergejevna pärast päris kurjaks: «... kirja eest öele sakutan sind kõrvust ja mitte naljaks, vaid tõsiselt ja valusalt.»

Puškin luges vürsti kirja ja urises. «Sinu vaene öde sai su kirjast ainult pisaraid, mitte aga selgust. Ta nuttis kogu päeva («Kuid miks ta siis nuttis, kui ei saanud aru? Ja raske oli mitte aru saada!») ning sõitis pisarsilmi Moskvasse. («Jah: mitte Mihhailovskojessel») Igal juhul võin kinnitada, et sinu isa ei teadnud midagi sinu emakese kirjast keisrile ja järelikult ei ole ta kogu selles asjas osaline.»

Siin hakkas Puškin juba naerma: «Nad ei saanud aru!» Vjazemski ise sai igatahes kõigest väga hästi aru. Kuid võtnud kohe kõrge isikliku noodi, ründas Vjazemski Puškinit ka edaspidi üldiste argumentide ja kaalutluste valinguga. Puškini vastumeelsusele Pihkvasse sõita andis ta otseselt poliitilise värvingu ja manitses tungivalt: «Hoia end! Palavik mässab, mässab, leegitseb ja lõpeb sellega, et kurnab oma ohvri lõplikult ära. Sul on küllalt juba olnud erutusi ja küllalt sädemeid on süttinud sellest elektripingest. Puhka, katsu ujuda pärivett, oled vooluga küllalt võidelnud. Muidugi mõista ei soovita ma ujuda pärioolu porisele kaldale, et end põhjamudas määrida...» Ta selgitas lähemalt: «Hing peab olema tugev, aga pole hea, kui ta ajab okkad püsti igal kohtumisel.» — «Sinu nimi on saanud rahva omandiks. Mis sul puudub?» — «Kui sind pigistati teistest kõvemini, siis süüdistas oma pje-destaali, mis on teiste omast kõrgem.» — «Sa istutasid lilli, kuid ei arvestanud kliimat. Külma tegi oma töö ja see ongi kõik!»

Sügis kallutas mõtisklusele. Puškin sõitis ja kaalutles: kui ehk tõepoolest mitte vasaku jalaga Pihkvasse astuda. Ta oli võimudest juba võõrdunud. Ka mõtles

ta Vjazemski argumentidele: «Sa oled uhke oma tagakiusatu seisundile...» — «Tagakiusamine annab ülevõimu tagakiusatavale ainult seal, kus valitseb ühiskondlikus arvamusel kaks voolu. Meil aga valitseb kõikjal üksainus õigeusklik kirik.» Kas polnud Vjazemski viimane väide õige? Kus on siin «vool», millele võiks toetuda? «Vaevalt mähkmetest väljas,» mõtles Puškin Gortšakovist, «aga juba päris riigimees, kes on kogu olemusega keisrile andunud.»

Vaene, isegi kerjuslik maanurk avas ta ees tee panorama. Kui oli siin üldse mingit rikkust, siis oli see sügise kuld ja seegi varises juba kehvale liivale. Peterburi on üksik, kuid siiski kõikvõimas. Kui kauaks veel?

«Meie pole veel jõudnud isikliku lugupidamise ajani,» jätkas Vjazemski temaga vestlust. «Opositsioon on meil viljatu ja tühi töö igas suhtes: ta võib olla omaette kodukäsitööks, kuid ei või saada tööstuseks. Rahva hulgas pole ta hinnas.» — «Sa seisad millegi niisuguse teenistuses, mida meil ei ole.»

Vjazemski kirjutas ka oma värsssteosest «Kosk», kuid tema mõtted ja noomitused olid ise nagu kosk. Puškin vastas neile paberil üsna ettevaatlikult: «Sinu mõtted avalikust arvamusel, tagakiusatu seisundi tühiusest ja kannatustest on (oletame) õiglased, kuid halasta... see on minu religioon; ma pole enam fanaatik, kuid olen siiski veel usklik.»

Kuigi see oli lühike vastus, poleks Puškin ka praegu sellele midagi olulist lisanud. Ta tundis nimelt sedasama. Sõbrad manitsesid teda rahunema ja leppima. Peab olema poeem, mitte aga epigramm. Olgu nii, tal pole epigrammidest puhkamise vastu, kuid ta tahaks ainult puhata, ent talle ei võimaldata isegi seda! Olla poeem! Kuid kas oli ta kunagi põgenenud poeemist? Ta mõte siirdus «Borisi» juurde. See pole epigramm ega poeem, kuigi nimelt just see pole mitte ainult teos, vaid on ka tema ise: sellesse on pandud nii palju iseennast, et teos ja autor on lahutamatud. See on elu ise, milles üksikud inimesed tegutsevad ja alluvad ise tegevusele, kus on ühevõrra ruumi niihästi mõtetele ja avarale tundele kui ka poliitilistele väljaastumistele. Nii mõtiskles ta ka iseenda, oma isikliku elu üle. Ta ei saanud olla

passiivne, nagu kujutles «ülevat poeemi» Žukovski, kes kirjutas veel nii: «Kas kuuled, Byron Sergejevita! Kuid pea silmas: Byron lüüral, mitte aga tegudea. Kommentaare sellele leiad sa Vjazemski kirjas, milles on sinu jaoks palju tabavat tõtt.» Puškin oleks kõike mõistnud ka ilma kommentaarideta, kuid rahuarmaatav Žukovski ei taibanud üht: lüüra pole mitte omaette suurus, vaid on tegudest lahutamatu, veel enam, ta on tegu ise.

Tee oli pikk, kuid Puškin peaaegu ei märganudki seda. Vahel mõtles ta ka muust, kuid isegi need lühikesed mõtted viisid ikka sama küsimuse juurde tagasi. Meenutades, et Pihkvas elas kuskil Ivan Ivanovita Puštšini öde, tuli talle äkki selgesti meelde ka Puštšini ise ja kuidas ta oli öelnud: «Kui on tarvis — lähen!» Too kord oli see Puškinit üllatanud ning ta oli endalt küsinud: kas mina läheksin? Ning vastas nüüd: «Jah, ma pole küll enam fanaatik, kuid siiski usklik. Läheksin ka mina! Puštšin arvab, et see pole võimalik varem kui kümme aasta pärast ja siiski läheksin ma...» Mis siis tõepoolest on elu ilma fanatismi ja tuleta? Mõttes kordas ta uuesti ja veendus ikka rohkem selles, et tema töö, tema põlemine ja «fanatism» — kõik see on «lüüras». Just seda ei mõista «soe» Žukovski...

Mida lähemale jõudis Pihkva oma muinsusega, mis oli Puškinile praegu nii elav, seda enam süvenes ta «Godunovi» stiihiasse.

Ta saabus õhtu eel, peši end, sõi pisut ja läks kuhugi sisse astumata luusima neile omal ajal nii mõndagi näinud tänavatele, kus ohtralt istutatud puude hulka olid siia-sinna sattunud ka mõned paplid, mis meenutasid ähmaselt Lõunat. Väikesed majad olid pooleldi peidus õhtustes aedades; vanade kiviplatide vahel õitses kohati teistkordselt piimnõges. Tänavatel jalutasid ümaranäolised neid jässakate nokkmütsides kaupmeestega. Kostis omapärane järsk kõne.

Puškin läks üle tühjenenud turuplatsi; kaubaputkade vahel hulkusid koerad, nuuskides jäätmetehunnikuid saaki. Poisikesed hirmutasid hakke, kes lendlesid suurte parvedena, valides kohta, kuhu laskuda. Pskova jõelt

hoovas muda- ja kalalõhna. Selle kaldal asus vanast ajast hiiglasuur kalaturg, ja tornis, mille kaudu kulges käik üle jõe, hoiti omal ajal samasugust kalakraami koertele toiduks. Puškin kujutles elavalt koertekarja, kes kunagi valvas kindluses kaupmeeste kaubaladusid ja ühiskondlikke magasiitu vaenlase kallaletungi puhul, ning püssirohukeldreid. Varjule mindi muide koos karja ja kogu muu varandusega. Samasugused laod olid ka maa-alustes koobastes saledate kellatornidega kaunite kirikute all, mis olid nagu sõsarad lapsepõlvest meelde jäänud Vjazjomõ kirikule, ja paljudes teistes juurdehitistes, kus vanasti asetsesid ka kõrtsid.

Puškinil oli meeldiv pärast pikka istumist vankris (tõld oli paraku koos vanematega pealinna sõitnud!) jalgu sirutada ning ta hingas täie rinnaga seda kauget muinsust. Jah, kunagi kihas siin elu, kunagi oli vanal Venemaal olnud ka linnakodanikkude opositsioon. Puškini mõtetes elustusid vanad raamatud ja kroonikad. Kolm ja pool sajandit tagasi kirjutas Stefan Bathory kantseleiametnik oma ülestähendustes: «Imetleme Pihkva. Issand, kui suur linn! Otsekui Pariis.» Üks välismaalane arvas tollal linnas olevat üle 40 000 maja, maksuraamatud märkisid üksnes kauplusi kuni 1300. Läbi linna olid veerenud Leedu sõjad ja Liivi sõjad; talupojad ja linna lihtrahvas olid keemas kui vesi tulel. Siin oli ka oma Isehakanu — Isidor, Novgorodist põgenenud diakon... Ja viljamäss, mille ajal kõvasti mõisnike tuuseldati!... Ka poeetidel, kui neid siis oleks olnud, oleks paraku halvasti läinud, kuid nende asemel töötasid küllalt hästi nõdrameelsed! Ega asjata kirjutanud Vjazemski Puškinile ikka sellessamas kirjas: «Žukovski kinnitab, et sa peaksid katsuma ära sõita nõdrameelse isikuna.» Mis seal ikka, «Borisis» ma juba «sõitsin ära» isegi ilma selle nõuandeta.

Pihkva oli nüüd rahulik ja vaikne. Ainult põlualuse külalise sammud kajasid tumedalt ja üksildaselt. Ohtuse jumalateenistuse jaoks oli aeg veel varane ja valvur kõõritas hellebardi alt uurivalt võõrast kärmesti astuvat tõmmut härrat. Puškin pilgutas talle lõbusalt silma nagu tuttavale ja astus laia võlvkaare alla. Lõhnas kremli avaruse ja kitsuse järele.

Puškin oli siin juba käinud. Kuid saabudes seekord õhtul ja olles vaba inimestest ning kaardimängust, kõnelustest arstidega ja ametlikest visiitidest, tundis ta eriti täielikult selle huvitava linna hingust. Ta ei kahetsenud, et oli siia sõitnud. Kern ja sõbrad ei erutanud teda enam. Jahedus ja vaikus asusid nüüd neis pooleldi varisenud müürides, mis väljendasid siiski selgelt siin kunagi tormitsenud sündmuste rikkust, rahvahulkade liikumist ja kirgede möllu. Nii sisaldab ka raamatu väike maht kogu maailma.

Katedraalis polnud teenistus veel alanud, kuid uks oli avatud ja Puškin astus sisse. Suitsune hämarus tõusis ülikõrge lae alla, mis puhkas hiiglaslikel sammastel. Oli tunda vaha ja tolmu, õli ja vanade riidest esemete lõhna. Puškin rõõmustas, et oli üksi. Vürst Vsevolodi mõõgaks nimetatud vana itaalia päritoluga mõök, mõök Dowmonti hauamonumendil, ikoon, mis kujutas jumalaema kaitset Stefan Bathory poolt ümberpiiratud Pihkvale, — kõik see kõneles legendide vaimu ja ajaloo kuminaga täidetud aegadest.

Nimetatud ikoon rippus parempoolses kõrval-ehituses, ja kellegi poolt häirimata uuris Puškin seda hulk aega. Sellel oli kujutatud kogu Pihkva linn kirikute, müüride ja kindlustustega. Punaste lippudega ja ülestõstetud mustade mõõkadega poolakad olid ründamas; suurtükid sülitasid neile tuld vastu; ka purjapaadid võtsid lahingust osa. Allpool olid läheduses Bathory telgid; üleval aga istus koos kõrgem nõukogu, Pokrovskaja torn oli kõigi Pihkva pühakute kaitse all. Pilt oli naiivne, kuid täis elu.

Puškini väljumise momendil oli jumalateenistus just algamas. Mööda tõttas vaimulikke ja saloppides eided laotasid juba vaibakesi külmadele kiviplaatidele. Armetud kerjused olid rivistunud trepile kahel pool sissekäiku. Puškin väljus kiiresti ja peaaegu jooksis piki paremal asetsevaid müürijäänuseid, hüpates üle püsa-rohukeldrite avauste otse kremli teravasse nurka. Seal, Pskova ja Velikaja jõe ühinemiskohal, vaatas ta vana purustatud torni avaustest (kusjuures talle põgusalt meenus Walter Scott) nagu akendest kaua kord üle Velikaja, kord üle Pskova jõe. Kirikute kaunitar

Uspenski-Paromenski kirik oma imeilusa kellatorniga peegeldus mahedais õhtuvärvides Velikaja vees, eemal mattus sügislehestiku kullasse Ivanovski naisklooster, teisel kaldal aga paistis sumedalt Snetogorski peapiiskopikloostri kõrge teravik.

Pskova taga oli pilt lihtsam: kirikud sarnanesid seal värskelt küpsetatud pehmevõitu präänikutega. Kogu Pskova jõe pind oli palkidega üle külvatud, nagu oleks sinna keegi sigareid puistanud, ja poisikesed sõelusid nendel julgelt ning kindlalt nagu veeputukad. Väike tõeline ämblik laskus Puškini käele ega tahtnud ära minna. Kalurid hõikasid kämbлайd suu juurde panes kumedalt vastastikku: uu-uu! Kivi lõhest sirutas end valgusesse kidur kellukaõis, ta helesinised kroonlehed värahtasid vahetevahel nagu jahedusest.

Polnud tahtmist ära minna. Nii oli Puškin kunagi läbi öö istunud Akkermanis Dnestri limaani kaldal tornis, imetledes kaugusest paistvat Ovidiopoli. Sealt oli ta kõnelnud Ovidiuse varjuga. Nüüd ümbritsesid teda kremlis teised varjud... Ka nüüd võtsid teda vastu õhtu ja öö, linna tuled ja tähed taevas. Talle meeldis see täielik, koduta ja voodita üksindus...

Kuuldes varasele hommikupalvusele kutsuvat aeglast kellahelinat, millele vastasid kellad kümnetest kirikutest, avas Puškin puhanud laud ja ringutas. Ta polnud täna vestelnud Ovidiusega, kuid oli sel vabas õhus veedetud ööl tuletanud meelde oma noorust.

Hommik hakkas alles koitma, õhk oli jahe. Ettevaatlikult jalaga kive kobades laskus Puškin jõe äärde, kummardus ja pritsis endale vett näole. Siis möödus ta väravast ja valvurist, kes hiljem, pärast tukastamist, mäletab ehk ainult tema pekešši ja põskhabet selle kohal (mida kõike unes näha ei saa!) ning sülitab risti ette lüües ebausklikult.

Võõrastemajas võttis Puškinit vastu unine portjee, kirudes arvatavasti endamisi kirjanikuhärrat, kes vihtus vist hommikuni kaarte mängida või pummeldas kuskil salaurkas Pskova taga.

Puškin ei heitnud magama; pärast lühikest und tundis ta end erakordselt värskelt ja kergelt. Ruttamata riietus ta ümber ja pesi end, siis hakkas korduvalt

kutsuma teenrit, põrmugi vihastumata, et tema helistamiste peale kedagi ei ilmunud. Lõpuks läks elu siiski liikvele, Puškin jõi teed ja veidi hiljem sõi ka hommikueinet.

Siin pooltühjas üldsöögisaalis õnnestus tal kõnelda sissesõitnud ja nähtavasti asjatundliku arstiga. Too ei hirmutanud Puškinit sugugi operatsiooniga ega mingite muude arstlike ebameeldivustega, hoiatades ainult üleliigse liikumise eest: mitte ratsutada, mitte palju jalga käia ja muud taolist. Puškin kuulas poole kõrvaga. Temale oli tähtis ainult, et oleks, mida öelda kuberneriile.

Keskpäeva paiku astus ta jälle tänavale ja kutsus voorimehe. Päikesepaisteline ilm muutus vähehaaval soojemaks. Puškin ei tundnud sugugi väsimust. Ta oli rõõmus, erk ja täiesti terve. Öö värskes õhus oli teda ainult karastanud.

«Siis kubernerite juurde?»

«Jah, kubernerite juurde! Ah, mis kurat kubernerite juurde, kas või tsaari juurde! Kas pole ükskõik? Sõiduta ainult!»

Voorimees nõotas hirmunult hobust, sakutas ohje, kuid ei pöördunud enam veidra sõitja poole.

Aderkas võttis haruldase külastaja vastu rafineeritud viisakusega. Tal oli endal salajane kalduvus värasedepitseda ning ta tahtis neid Puškinile ette lugeda ja kuulda nõuandeid, aga võib-olla ka kiitust. Aderkase enda tagasihoidliku arvamuse järgi oli tal mõni asi üsna kenasti õnnestunud. Teised külastajad ootasid järjekorras, millal lõpuks tuleb kabinetist välja see aadlik, kes kutsuti sisse otsekohe, niipea kui tema teatati. Kuid kabinetis kujunes olukord varsti niisuguseks, et mitte kuberner ei võtnud vastu pagendatud poeeti, vaid Puškin näis enda pool vastu võtvat temale visiiti tegema tulnud kubernerit. Provintsläikele administraatorile imponeeris väga tema külastaja, ja mitte ainult oma poeedikuulsusega, vaid ka oma figuuriga, sujuva prantsuskeelse kõnega ja käitumisega. Pealegi, olgu kuidas on, ent kas tsaar näiteks mäletab Aderkast? Veider on seda isegi

mõtelda... Kuid Puškinit näeb ta võib-olla igal ööl unes. Kuratlik erinevus!

«Niisiis, mis te õieti soovite?»

«Ma ütlesin teile, et arstid ei võta siin kuidagi ette operatsiooni. Kui paljusid ma olen palunud! Operatsioon on aga siiski vältimatu. On hädavajalik sõita pealinna, võib-olla isegi välismaale.»

«Jah, ma mõistan teid. Asi on tõsine. Küsimuses seisab elu või surm...»

«Just nimelt.»

«Mina suhtungi sellesse küsimusesse nõnda, siin ei tohi naljatada. Kas või välismaale?»

«Just nimelt nii.»

«Ma kannan ette ekstsellentsile... härra markiile. Loodan, et teie lõunatate minu pool?»

Puškin lõunatas kubernerite pool ja parandas tema värsikesi. Kuberner andis nõu külastada ka peapiiskoppi. «Mis seal ikka... Võib külastada ka peapiiskoppi...» mõtles Puškin endamisi, kuid ei rutanud selle visiidiga. Ta käis oma Pihkva tuttavate pool, otsis üles Venjamin Petrovitš Hannibali, kes oli aadli poolt kaasistujaks Pihkva tsiviilkohtupalatis.

Too teadis juba oma isa ebatavalisest surmast ja kavatses ametist loobudes Petrovskojesse elama asuda. Puškinit üllatas erakordne hulk flööte, mis olid armastusega paigutatud erilisesse laia kappi. Hannibali kõne oli veidi takerdunud, ja polnud päris selge, kuidas saab ta täita oma kaasistujakohustusi. Puškinile meenusid Pjotr Abramovitši sõnad selle kohta, kuidas ta kirjutab oma märkmeid: «Mõtlen flöödil, kuid tuleb välja nagu trummil.» Kas pole Venjamini teenistusega sama lugu? Puškin palus teda midagi mängida, ja korraga muutus ta hoopis teiseks. Ta sõrmed olid peened ja liikuvad, helid voolasid meloodiliselt ning nukralt.

«Aga vaadake siia,» ütles ta ja võttis seemisnaha seest välja haruldaselt laia, kümnest ühtlaselt lühenevast pilliroo-vilekesest kokkupandud flöödi. Puškin vaatas huviga.

«Seda nimetatakse Paani flöödiks.»

Puškin palus näidata, kuidas seda flööti mängitakse. Kuid Venjamin Petrovitš raputas pead ja vastas lühidalt:

«Seda ma ei oska.»

Kombe kohaselt tuli Puškinil sellel sõidul ka kaarte mängida. Mitu korda käis ta jõe ääres ning turul jalutamamas. Käigud Aderkase juurest laadijate juurde ja turult peapiiskopi majja olid talle väga värskendavad. See viimane visiit lõbustas Puškinit ka omaette.

Postil seisvad politseinikud tundsid Puškinit nüüd hästi ja isegi tervitasid teda kätt mütsi juurde tõstes. Kuid vahelduse mõttes ei noogutanud ta mõnikord neile kui tuttavaile, vaid vaatas rangelt. See tõstis veel enam lugupidamist tema vastu.

Samasuguse austusega tervitas teda peapiiskopi kardpaeltega mundris uksehoidja. Ta teatas külalisest algul vaimulikule teenrile, laitmatult rietatud ilusale heledate siidsete lokkide ja peaingli pilguga noormehele. Teener teatas lennul trepist üles joostes isiklikule sekretärile; isiklik sekretär kummardudes — piiskopile.

Kõrge vaimulik oli tüse ja tema peamiseks patuna näis olevat kõhuorjamine. Kõiges muus oli ta küllalt heasüdamlik, milleks muide oli soliidseid põhjusi: peale kroonupalga sai ta summasid piiskopkonna arvukalt kloostreilt, kõnelemata armuandidest, s. o. vabatahtlikest annetustest. Peale selle oli peapiiskopil maja kasutada (isiklike kapitale ei tohtinud peapiiskopil olla), lisaks sissetulekud maast ja metsast ning tulutoov piimafarm Sneti mäel.

Kuuldes haruldase külalise saabumisest, käskis peapiiskop kutsuda mungast ökonoomi ja koka: oli tarvis aru pidada lõunasöögi üle. Samaaegselt tegi ta korralduse: paluda! Hommikupalvuse oli ta oma koduse kirikus aegsasti ära pidanud, ametlik vastuvõtt, mis kestis kella kaheni, oli samuti läbi ja piiskop tundis juba «admiralitunni» lähenemist (ta oli kunagi laevastikus olnud). Puhkus kella neljani? Kuid kas vestlus poeediga pole puhkuseks?

Puškin läbis ooteruumi: ikoonid ja peeglid. Saali keskel seisis kaleviga kaetud laud, sametine mööbel; seinatel kõrgemate vaimulike ja peapiiskopi eelkäijate portreed, pildid Pihkva ajaloo. Piiskop ilmus Puškini juurde lahkena, peaaegu naeratavana: võttis ta ju vastu vabamõtlejat! Puškin astus tema juurde küll õnnistuse

sõnu vastu võtma, kuid kätt siiski ei suudelnud. See ei tulnud välja demonstratiivselt, kuna tark peremees olukorrast aru saades pani käe ta õlale ja suudles teda umbkaudu kuhugi.

«Kuidas olete meie maile saanud? Ma austan teid kui «Jevgeni» isa, olles ise isa Jevgeni.»

Ta naeratas oma kalambuuri üle, kuid ka Puškin hindas seda täiel määral: sellisest tervmeelsusest poleks ta ka ise ära öelnud.

Nii algas vestlus piiskopi poolt antud toonis. Ta ei osutunud mitte ainult armastusväärsest lihtsaks, vaid ka haritud inimeseks ja viis külalise varsti oma raamatukogu vaatama.

«Ma ei armasta kohmakaid kappe ja tolmunud teadust ning andsin kõik fundamentaalse üle seminarile. Sinna, näete aknast; ka ümber paigutada oli lähedal. Kuid haruldusi ma säilitan... Mis on tarvis? Ma olen kinni.» Ta pöördus teenri poole, kuid samas meenus talle: «Ah, ökonoom! Vabandage mind hetkeks...»

Üksi jäädes võttis Puškin kapist huupi väikese kõite. Pealkiri täitis terve lehekülje: «Muinsuste tempel, mis sisaldab Egiptuse, Kreeka ja Rooma jumalate nimesid, genealoogiaid, pidustusi ja nendel olnud kombeid; vanaaja tähtsaid mehi...» jne. Puškin lehitses hooltult raamatukest ja tahtis seda juba tagasi panna, kui korraga naeratas huvitatult: jutt oli Parny'le ja temale endale armsast Proserpinast.

«Nüüd tuleb avalikuks teha, kust seesinane jutt alguse saanud on. Proserpina, kes ep olnud omal ajal kõige viimaste iluduste seas, tõmbas enda poole rohkesti kosilasi. Nende hulgas oli üks üliväga rikas mees, nimega Pluton, kes armu tagasundimisel haaras ühel õhtul väljal jalutava Proserpina kinni, pani ta enda kõrvale tõlda istuma ja kihutas, kuhu süda kutsus. Proserpina ema, kes sellest silmapilk oli teadust saanud, tormas sõjariistus meestega röövijat taga ajama, ent Pluton, kui ta nägi tema järele jooksvate inimeste hulka, kaotas lootuse niihästi oma elu päästmiseks kui ka oma saagi endale pidamiseks ja juhtis hobused otse järve, mille kallast mööda ta sõitis, ja otsustas ühes Proserpinaga uppuda, et tõendada armukesele oma

tundmuste palavust ja tahtmist üheskoos surma minna. Aga vesi, kuna tal oli osaks saanud õnn Venust sünnitada, ei ütelnud ära ka tema kaitsealuste varjamisest.»

Mida kaugemale Puškin lugese, seda lõbusamaks ta muutus, vahel naeris ta peaaegu laginal.

«Andestage, jäin kauaks ära... mind kutsuti edasilükkamatu asja pärast. Kuid nagu näha, polnud teil ka ilma minuta igav.»

«Olen teiega nõus,» vastas Puškin naerdes, «seminari raamatukogusse pole seda ehk tarvis.»

«Ah, jaa... tühi asi,» lõi piiskop heasüdamlikult käega. «Kuid siiski, vanasõna osutus õigeks: kes otsib, see leiab! Ärge minu peale pahandage, olen lihtne inimene.»

«Miks pahandada!»

«Muuseas, meil on ühel ikoonil, nn. «Jevsei ikoonil», paganlikud filosoofid kujutatud koos prohvetitega.»

Nüüd jutustas Puškin omakorda kirjadest Kiievi kloostri sissekäigu juures templis: ka seal oli seda paganluse lähedust kristlusele. Veel enam, nad seisid kõrvuti ja nende peamiseks ühendajaks oli poeesia, avar ja ühtne maailmatajumus.

Isa Jevgeni reageeris ootamatult:

«Ma olen ju meremees olnud ja igasugustes imelistes maades viibinud. Inimsoo juured on mitmekesised nagu looduse juured, kuid nende läte on üks. Nii on ka iga mõte sugulane igale teisele mõttele.»

Kuid mitte ainult Pihkva peapiiskopi kõne polnud omapärane, vaid omapärane oli ka see kombinatsioon ise: poeet ja pagendatu — meremees ja kõrgem vaimulik. Nende mõlema peale langes loojuva päikese madal kiir.

«Ja maailma ajalugu on nagu puu,» jätkas peapiiskop, «puu vappub tormides, kuid selle okste vahel hoiab jumala hool pealtnäha väikesi, kuid kalleid väärtusi.»

Ning ta hakkas näitama:

«Vaadake kas või seda... tõeline haruldus: «Sünaksarion» 1684. aastast. Seda on olemas veel ainult üks eksemplar Roomas. Või see «Evangeelium», pöörake tähelepanu pealkirjale: «Seesinane raamat on kirjutatud aastal 7040 (1532)»...»

Puškin vaatas jooniseid: paradiis, linnud, päike, Eeva ilmub Aadama küljeluust; nimede andmine; ingel hoiab Eeval käest kinni; ja et segi ei aetaks, on alla kirjutatud: «E v v a, A d a m».

Hiljem läksid nad hoovimajja, mis kaetud vahekäigu abil oli ühendatud peapiiskopi eluruumidega. Seal elasid, õppisid ja laulsid, tundsid igavust ja lahutasid meelt poisikestest lauljad, viiekümnest liikmest koosnev koor — väike vaimulik lütseum! Nähtavasti oli ka poiste juurde tunginud teade, kes nimelt neid külastab. Sada lapsesilma peatusid Puškinil. Neile oli see imeasjaks. Mõni neist teadis üht-teist Puškini värssidest, teised olid kuulnud nime, kolmandatele oli temast räägitud. Puškin ei teadnud seda arvatagi, kuid temale meenus major Rajeovski kool Kišinjovis ning ta ohkas tahtmatult: jah, maailma mitmekesisus on suur...

Maja vaadeldes pööras Puškin tagasiteel tähelepanu peidetud väikesele, järsult keerduvale puutrepile, ta tahtis avaldada uudishimu selle otstarbe kohta, kuid häbenes: selgesti eraldas ta sealt hoovavat peente lõhnaõlide lõhna.

Söögisaalis olid seinad kaetud damastiga, vaip üle kogu põranda, peegliaalusel kell, seitsmeharuline küünlajalg, portselanist esemed; kujukesed olid muide jällegi enamasti mütoloožilised. Laua kohal rippus pisut õõtsudes ja meloodiliselt helisedes kaunis kroonlühter kahekümne ühe küünlaga. Lõunasöök ise, muidugi paastutoitudega, kuid veinidega, oli suurepärase; vesteldi Deržavinist ja Hemnitserist, ja... Parny'st. Kuid peapiiskop ise, tänu jumalale, värsse ei kirjutanud.

Puškin kiitis sousti ja nalja armastav peremees vastas:

«Soustil pole viga! Meil on aga ka Nikolai kirik. Soussõl.»

Kui külaline lõpuks üles tõusis, et lahkuda, surus «isa Jevgeni» tal seltskondlikult ning sõbralikult kätt ja kordas:

«Armastan lobiseda omadega!»

Enne ärasõitu jõudis Puškin külastada ka Jekaterina Ivanovnat, oma armsa Puštšini õde; ta oli juba ammugi

unustanud, et oli Puštšini peale vihastunud. See külaas-
tus jättis Puškinile nukra ja vaikse, kuid pisut erutava
mulje. Jekaterina Ivanovna meest Puškin ei näinud.
Nende väike majake oli puhas ja korralik. Kollased
kanaarilinnud hüplesid puurides. Venda meenutades
Jekaterina Ivanovna ainult ohkas.

«Mis on? Kas Ivan on terve?»

«Terve küll, kuid ma tunnen alati väga hirmu tema
pärast.»

Just nii ta ütles, mitte «kardan», vaid «tunnen
hirmu.»

«Ta on arukas, kuid ka väga keevaline.»

Jekaterina Ivanovna tõstis silmad: need olid sama-
sugused nagu vennal — avameelsed, ausad, pisut kar-
mid. Puškin ohkas tahtmatult ega soovinud enam
kedagi Pihkvast külastada.

KAHEKSATEISTKUMNES PEATÜKK

PÕGENEMISKATSE

Puškin saabus Pihkvast ühtaegu rahustatuna ja eru-
tatuna. Palju elusid ja inimsaatusi voogas Pihkva õie-
kremlis temast üle, ja tema enda saatust ei tundunud
talle nüüd mingi piinava erandina. Ei kuberner ega
isegi mitte peapiiskop, kelle kohta ta hakkas kirju-
tama ülikentsakat kirja Vjazemskile, kuid põletas selle
ettevaatusest ära, vaid just see üksildane öö, täis ele-
vust, ja muistne linn ise ning veel kalli Puštšini kirelt
möödalibisenud vari — kõik see jäi temasse elama sel-
lest sügisest sõidust.

Kummaline: kõigist neist müüridest, tornidest, laske-
avadest ning ka kirikutest, kus kunagi peeti palveto-
ma-aluste püssirohukeldrite kohal ja otseses lähedu-
ses kõrtsiga, hõõgus elu, ühiskondlike jõudude liiku-
mist, visa võitlust, mis oli kestnud sajandist sajandisse.
Selles oli lihtsust ning ülevust ja see andis jõudu,
olgugi jahutades, kuid karastades.

Sedasama hoovas Puškinile kogu see aasta ka tema

«Boris Godunovist», keda ta sageli kirjutas «Gudunovi»
kujul, nagu kuuldes selles aegade kõmina¹ vastukaja.
Kuid praegu vaatas ta enesele ning ka Borisile otsekui
kõrvalt ja tunnetas ise, kuidas ta selle töö kestel on
kasvanud. Ägedad kirepuhangud, poliitilise kättemaksu
mõtted — kõik see jääb ka edaspidi — see käärib veres
ja erutavas õhus, mis verd uhab, kuid — rohkem kui
ilalgi varem — ei tähenda kõik see nüüd sugugi eruta-
tud närve; Puškinile näib, et ta nüüd rohkem enda üle
valitseb.

Ja tema esimeseks katsumuseks sai jällegi Kern.
Abikaasade saabumise hetkel Puškinil seal ei olnud ja
ainult ristlevatest jutustustest sai ta kujutluse, kui
lõbusalt see saabumine sündis.

Anna Petrovna sõitis Riist välja oma abikaasa ette-
panekul, kes teda tädiga lepitada lubas. Ta ei olnud
Praskovja Aleksandrovna kirja veel kätte saanud ja
kartis väga temaga kohtumist. Kindral sammus, nagu
see kindralile kohane, mehiselt ette, jättes naise tõlda.
Kuid Anna Petrovna ei püsinud tõllas ja tõttas nobe-
dasti ise maja poole — otse läbi metsasalu ning aia.
Tädi väljus nagu sõjavägi kindlusest — ümbritsetuna
kõigist omastest. Anna Kern sai aru, et rahu on teh-
tud ja viskus tädi rinnale...

Puškin leidis eest juba täiesti mõnusa stseeni: isegi
Jermolai Fjodorovitši kuub oli pooleldi lahti nõõbitud,
ning ta näol peegeldus võit, mis oli saavutatud vaen-
last vapralt rünnates. Juba ainuüksi sellest endaga
rahulolu ilmest võis saada kujutluse sellest vaprast
sõjamehest ja võluvast abikaasast. Puškin vaatas tema
poole vaid põgusalt ja kohe süttis temas, esmakordselt
kogu selle aja kestel, terav haledustunne Kerni vastu,
kes pandi mehele vägivaldselt, alles päris tüdrukuke-
sena, ja pealegi säärasele «aardele»! Selles täiesti ülla-
tavas tundes kahvatus sedamaid ka see Poltaava vari,
mis oli Anna Kernile manöövrite ajal langenud.

Kindral kohtles saabunut kõige valituma viisakusega,
nagu vaid oli suuteline, ja raputas kaua Puškinil kätt
oma laia higise kämlaga. Tekkis kõnelus ühistest tut-

¹ Гуд — kõmin. Tõlkija.

tavatest sõjaväes, eriti aga kindral Rajevskist. Kern tahtis ka enesest kindralit-sõjameest kujutada ja puhus olematuid lugusid. Puškin püüdis tema poole mitte vaadata, kuid seda rabavam oli mulje, kui ta viimase sunnitud oli talle otsa vaatama.

«Näete, seda armi! Näete, kõrva taga?»

Kindral pööras oma lõtva kaela, mis meenutas kidur rat naerist, ja Puškin nägi alla vaadates tema rasket, väikese põskhabemega ja Aleksandrit jäljendavate oimudega, mehisusele pretendeerivat raugaprofiili: alumine huul pisut ripakil, ülemisel huulel aga punetava, lihavalt alla rippuva nina all pruunikad nuusktubaka laigud.

«Jah, imetlusväärne. Näen. Teie olete tõeline kanglane.»

«Tema mees on väga armas inimene, me tutvusime ja saime sõpradeks,» kirjutas Puškin hiljem Aleksei Wulfile. Kuid ta sai peaaegu pöörituse selle «armsa inimese» otsesest lähedusest, pöördus kõrvale ja läks minema; kindral ohkas talle raskelt ja arusaamatuses järele.

Puškin oli rõõmus, et Anna Petrovnat sel hetkel kohal ei olnud: ta polnud veel välja tulnud. See ei olnud küll viisakas, kuid Puškin läks terrassi kaudu õue, otsis üles veetünni ja kopsiku, pesi käed hoolikalt puhtaks ja hõõrus taskurätiga kuivaks.

Tal oli imelik tunne: kohe näeb ta Anna Petrovnat, kuid seda erutust, vaimustust, ärevat viha või palvet, mis täitsid tema kirju, — kõike seda praegu ei olnud. Ja ometi oli ta siiralt rõõmus tema tagasituleku üle. Võib-olla oli see seepärast nii, et vastikusetunne mehe vastu ja kaastunne naise vastu tõrjusid teised eredamad tunded eemale, kuid oli veel ka midagi muud — nagu tuikaks veri temas rahulikumalt ja intensiivsemalt: tulgu, mis tuleb! Ta läks tagasi võorastetuppa.

Kindral lehitses parajasti kummargil olles Praskovja Aleksandroyna albumit; paistsid ainult tema mehised vateeritud õlad, ikka veel sirge selg ja laiad, ümmargused härjapuusad. Anna Petrovna sisenes just vaatasuksest. Ta kandis kergelt kleiti ja elegantseid kingi,

värsked käed olid pooleldi paljad. Ta astus kiiresti ja seisatas järsku ning kergelt. Jälle hoovas Puškinile vastu sõnulväljendamatu võlu, nagu oleks tema ees jälle avanenud mingi armas kodukoht. Kuidas saab teda haletseda, kui ta kannab eneses seda täielikku ning kergelt rõõmu! Aga mees? Ta on nagu takjanupp kleidi küljes, tuleks ainult kummarduda, nupp ära tõmmata ja kraavi visata...

Anna naeratas Puškinile juba eemalt, pöörates seejuures korra oma armsaid naervaid silmi auväärse Jermolai Fjodorovitši kummargil selja poole. See nende vaikiv ja lühike kõnelus sisaldas eneses kõik: nii kohtamisrõõmu kui ka manitsuse ettevaatusele ning ühes sellega ülestunnistuse, et on, mida varjata.

Niisuguseks kujuneski nende vahekord neil vähesel päeval, mil abikaasad külalistena Ossipova majas viibisid. Mehega oli Puškin vahel tseremoniaalne, vahel harva aga lubas endale mõningat sõnavabadust. Anna Petrovna suhtes oli kindral ise nähtavasti rahunenud: nii Puškin kui ka *madame* Kern hoidsid tema ebasõbraliku pilgu eest hoolega kõrvale. Kõige rohkem pahan-das Jermolai Fjodorovitši see, et «tsiviilisik! poeet!» — lõi teda males. Puškin teadis, et malelaua on ennast kaitsta raskem kui rünnata (nagu muide ka elus), ja laastas Kerni kõige julmemate käikudega. Võib olla, et ta ainult nii suutiski taluda tema lähedust, ja teadmine, et Anna Petrovna on tema poolt ning rõõmustab mehe kaotuste üle, valmistas talle suurt rõõmu. Kaudselt oli see otsekui võitlus ka Anna Petrovna enese eest.

Mõnikord õnnestus neil ka segamatult kohtuda. Puškin teadis nüüd tema plaane ja septses omi. Riiga läheb Anna tagasi ainult lühikeseks ajaks ja sõidab siis Peterburisse; ka Puškin otsustas endamisi tingimata Peterburisse «jalga lasta». Lõpuks ei ole need enam ainult sõnad, vaid ka tegu! Nad mõlemad janunesid kohtamisi vabaduses ja mõlemad jätsid naerdes kõrvale Anna ettepaneku mehele panna täditütar *Annëtte*, et tema juures peidupaika leida.

Annëtte mehele panna? Isegi mõelda sellele on naeruväärt. Ta on ju sündinud neitsiks.

Ühes niisuguses kõneluses küsis Puškin poolnaljalt:

«Noh, aga tädipoeg?»

«Ah, Aleksei on väga veider!» vastas Anna Petrovna. «Ja teid ta ei armasta, kardab.»

Puškin oli nüüd tõepoolest rõõmus, et Anna Petrovna polnud järgnenud tema kutsele Mihhailovskosse sõita. Puškin oli pärast Pihkvat rahulikum ja enesekindlam ning Peterburi külastamise kavatsus oli nüüd seotud mitte ainult Kerniga, vaid ka mitmesuguste elu ümberkorraldamise plaanidega: võib-olla õnnestub siiski ajutiseks Venemaalt lahkuda! Kui ta aga viibis Anna Petrovna ligidal ja temast hoovas elavat soojust, igatses ta kirglikult ainult üht: näha teda enda juures Mihhailovskos... ja unustada ühes temaga kõik muu.

Niisugune kohtumine toimuski. Üksainus kord. Olu kord oli neile soodus. Praskovja Aleksandrovna sõitis ühes kindraliga vistipartiiks Rokotovi poole. Ka Puškinit kutsuti, kuid ta puikles kõrvale. Anna Petrovna vabandas end haigusega ja sulges end oma tuppa, pärastlõunatunnil aga, veendudes, et täditütred on puhkama heitnud, väljus ta majast nagu jalutama; keegi teda ei näinud, Puškin ootas metsasalus (mitte selles, kus olid nimetähed); ettevaatuse mõttes, nagu oli kokku lepitud, ei tulnud ta metsaservale, vaid kõndis edasi-tagasi nagu keelupiiri taga.

Kogu päev oli olnud soe ja selge; järv oli õhtueelselt mahe. Elades viimaseid päevi põhjamaadel, seisis toonekurg üsna järve kaldal, nagu auvalves, hoides oma pikka, peent jalga tiiva all. Anna Kern ilmus eemal nähtavale. Puškin suutis end vaevu tagasi hoida, et mitte talle vastu tormata. Kern lähenes kiiresti, kergena, nagu tuulest kantud. Ka tema tundis: tulgu, mis tuleb! Kui ta juba lähedal oli, ei suutnud Puškin paigale jääda. Ta jooksis Annale vastu ja haaras ta jookstult sülelusse.

Sel lühikesel kirglikul kohtumisel ei rääkinud nad peaaegu midagi. Sõnagagi ei puudutanud Puškin ei meest ega Wulfi, nagu poleks neid maailmas olemaski!

Oli ainult armsate huulte kuum hingus, mida ta suudles, suudles, — nagu teostunud unelmat!

See kohtumine jäi saladusse, kuid ta ei toonud enesega kaasa igatsetud lahendust. Miski oli nende vahel, ja Puškin aimas: Kern ei suutnud oma täditütret Anna tunnetest üle astuda. Varjata tema eest oleks olnud raske ja võimatu, üles tunnistada aga julm. Ta otsustas mehe lõplikult maha jätta ja kutsus Puškinit Peterburi, teades, kui raske see on.

Midagi taolist tundis ka Puškin ise. Trigorskoje, Ossipovid — muidugi mitte Anna, vaid eelkõige Praskovja Aleksandrovna ise, sidusid teda. Oleks tekkinud tüli, lõhe, Trigorskoje oleks olnud ära lõigatud, üksildus oleks muutunud täielikuks ja talumatuks. Kuid seda kirglikumalt unistas ta nüüd põgenemisest: esialgu Peterburi.

Kuid nagu alati ei seganud see sugugi tema tööd. Kernid sõitsid ära Riiga ja Trigorskojes valitses endiselt rahu ning üksmeel. Sügis oli ilus, kirjutamine edenes suurepäraselt; ta töötas ja jalutas. Jalutuskäigul meenus kord sama aeg möödunud sügisel, pahanud ja tüli isaga ning kuidas ta Trigorskojest kord vankris kihutas teadmata kirja järele, mis oli Sergei Lvovitši käes, ja kui ta ära sõitis — need külmaseened, siis sügislilled, mis tõi talle Anna, ja tema ema rahulolematu pilk. Kuid nagu alati — Anna teda ei liigutanud. Praskovja Aleksandrovna pilk aga, mis elustus mälu, sundis tahtmatult mõtlema neile kurvastustele, mida ta on põhjustanud, ja Puškin tahtis temale vähemalt mõned read mälestuseks jätta. Ta ehtis ju tema aknadki suveks lilledega... Mõned neist õitsesid veel.

On viimsed lilled armsamad
kui need, mis maikuul õitsevad.
Neis peitub nukrus, imeline,
täis ilu, unelmate und.
Nii tihti lahkumise tund
on kaunim kui on kohtumine.

Ossipova oli seda kuulates hingepõhjani liigutatud, Anna aga läks oma tuppa nutma. Ja kuidas mitte nutta,

kui absoluutselt kõik möödub temast, ja isegi Zizi sai suurepärase kingituse:

Jäta kurbus, jäta viha,
kui sind petab elu karm!

Puškin tunnistas kord Annale, et ta on alustanud luuletust ka temale, kui aga Anna palus meelde tuletada kas või ainsa rea, juba ette rõõmustades ja värisedes, luges Puškin ette tervelt kaks:

Sa kahtlasele elueale vastu lähed,
kui sinu peigmehi õues tungleb vähem...

Kas see ei olnud kibe pilge! Kuid Anna oli kummaline neiu. Kas võis ta Puškinit mitte armastada? Ei kunagi! See Anna suhtes õel armastus põimis ennast üha tugevamini tema truu neiusüdame ümber. Kuid Puškin nagu ei märganud seda üldse... Kas ta vähemalt hindas seda?

Samal ajal seadis Puškin lõplikult korda oma luuletuste vihiku. Luuletuse «Temale» kriipsutas ta täiesti läbi, kuna nüüd Bakunina asemele asus tema südamen Kern...

Jõudis kätte lütseumi aastapäev.

Mets hõreneb — ta purpurehe vaob,
külm nurmele on külvand hõbehalla.
Kui vastumeelt päev pilvist vaatab alla...

(Tõlkinud A. Sang)

Puškin veetis kogu päeva oma toas sõpru meenutades. Ta ennustas neile, et ta järgmisel aastapäeval iseenende, ainsate ustavate sõprade sekka ilmub, sest uued sõbrad on teda reetnud:

Kuid hingetuks jäi võõra osavõtt.

(Tõlkinud A. Sang)

Nii ka täna sõpruse peol, mis oli tema ammune stilh, meenutas ta oma reetlikku sõpra — Aleksander Rajevskit. Kuid seda suurema soojusega voolasid värssiread tõelistest sõpradest. Ta meenutas Firenzes sur-

nud Korsakovi, meremeest Matjuškinit ja kõiki kolme teda külastanud sõpra: Puštšinit, Delwigit ja Gortšakovi. Esimesed kaks olid talle mõõtnatult lähedasemad. Mis sellest, et Gortšakov teda ei külastanudki ega polnud teada, kas ta tõesti oli väga haige, et tema juurde sõitmata võis jätta, kuid temagi oleks nagu Puškinit külastanud. Ta meenutas ka välispassi. «Teeksin seda iga lütseumikaaslase heaks.» Oma üksildasel peol unustas Puškin ka «sülje», ruudulise pleedi ja «Munga» ning meenutas lüüriliselt oma külalisena ka Gortšakovi:

Oh Gortšakov, ma teadsin, et ei saa
sind kõita külma säraga Fortuna,
et sõbraks jääd ja ialgi ei suuna
muud sihid sind kui au ja isamaa.
Meid lahutas ju vara saatus pime
ja eri teid viis elu rajudes,
kuid kõrvalteel siis äkki kohtusime
üksteise kaissu rõõmsalt vajudes.

(Tõlkinud A. Sang)

Ta meenutas ka ennast:

Kes teenib muusasid, see loobuma
peab kõigest sest, mis juhus teele kannab.
Kuid halba nõu me noorus meile annab
ja unelmaist meid paneb joobuma.

(Tõlkinud A. Sang)

Hoogu sattudes tõstis ta vaimus pokaali ka tsaari terviseks. Mis siis, ka tema võis nagu teisedki «tuju» mõju alla sattuda...

Ta on ju nõrk, täis tujusid ja kahtlust
ja võimu tihti vääralt kasutas...

(Tõlkinud A. Sang)

Ja Küchelbeckeri poole pöördudes rääkis ta ühtlasi temast ja enesest:

On aeg, on aeg! Siis jätkem hingepiin,
sest niikuinii maailm ei mõista seda...

(Tõlkinud A. Sang)

Sel hetkel oli ta valmis loobuma oma «eksimustest»!

Niisuguseid meeleolusid oli Puškin varemgi tundnud. Nüüd painutasid teda selles suunas intensiivselt ka sõbrad ja elutingimused. Žukovski nõudis kindlalt, et «Godunovis» väljenduks Puškini uus «vaim»: «...kirjutad niisuguse Godunovi, et meil kõigil süda rõõmust hüppama hakkab: kuulsus võidab olud.» Vjazemski oli vestelnud ka Karamziniga; Karamzin saatis nõuandeid. Kuid Puškin ei taganenud millestki: tema tragöödia oli ilmale kantud ja kannatustes sünnitatud. Iseasi on lütseumi aastapäeval pokaali tõstes andestada tsaarile ebaõiglane tagasiandamine ja hoopis iseasi — kavaldada iseenda ees, ning pealegi selles, mis on ta elu tõeline ülesanne. «Žukovski ütleb, et tsaar annab mulle tragöödia eest kõik andeks, — vaevalt küll, mu kallis. Kuigi tragöödia on kirjutatud heas vaimus, ei suutnud ma siiski kõiki oma kõrvu narrimütsi alla peita, paistavad välja!»

Nii kirjutas ta Vjazemskile, kui oli lõpetanud oma «Borisi». See oli pingelise töö aasta, ja viimane öö sarnanes vabanemisohkega.

Õrn hall härmatis kattis aknaid väljastpoolt. Mändide vahel auras varane koidik. Õuele minnes nägi aednik Arhip härra aknas tuld. Ta kuulis ebaselgeid, karjeid ja astus kiiresti üle õue vaatama, kas kõik on korras. Oma ainsa silmaga ei suutnud ta kardinale vahelt suurt midagi näha, kuid rahunes siiski: härra oli elus ja terve ning täiesti üksinda. Keset tuba seistes luges ta valjusti midagi paberilt, vehkides teise käega. Kuid juba rahunedes kohkus Arhip uuesti: kas ikka on tervise juures? Näe, nüüd viskas ta paberid lauale, hakkas käsi kokku lööma ja karjus midagi, nagu oleks kedagi kirunud. Arhip taganes patust kaugeemale.

Puškin ise kirjutas sellest Vjazemskile: «Tervitan Sind, mu rõõm, romantilise tragöödiaga, selles on Boris Godunov kõige tähtsam isik. Mu tragöödia on lõpetatud, ma lugesin ta endale valjusti ette, plaksutasin käsi ja karjusin: oi Puškiniit, oi-seda kutsikat!»

Pärast oma ärasõitu ei kirjutanud Kern mitte midagi ei Annale ega Puškinile. Oma viimastes sõnades oli Puškin töötanud kohe pealinna sõita, et temaga kohutada. Kuid päevad läksid üksteise järel ja polnud mingit liikumist, polnud mingeid muudatusi tema isiklikus saatuses. «Pole liikumist,» mõtles ta endamisi, meenu-tades omaenese laule. Ja järsku — algas liikumine: selle lainetus ulatus Pihkva metsakolkani.

Pealinn oli tsaarita, kes oli koos haige naisega Lõunasse sõitnud, ja Puškin mõtles vahel: kui ta sinna kauemaks jääks, oleks kergem pealinna pääseda. Ta ootas ainult märguannet Kernilt. Post aga vaikis. Ka Trigoriskojes polnud viimastel päevadel rõõmu. Ossipova oli ennast külmetanud, tal oli roositaoline paistetuse näol. Kuid läbi kogu selle vaikuse hakkasid kostma esiteks hämarad kuuldused, et ka tsaar ise on haigestunud, siis aga kõmatas maaelu igavusse teade tsaari surmast Taganrogis.

Puškin seisis oma kodus saalis üksinda. Oli saabunud külm talv, kuid täiesti lumetu nagu mullu. Hoidja küttis nüüd ruume, ja Puškin astus mõnikord saali — et piljardikuule veeretada. Ülestõstetud piljardikepp käes, vastas ta koputust kuuldes:

«Astuge sisse!»

«Kiri proua Ossipovalt».

Puškin pani piljardikepi kõrvale ja võttis hoidja käest kirjakese vastu. See oli lühike ning ta luges selle kiiresti läbi. Järsu liigutusega kükitades, nagu jääauku sukeldudes, puges Puškin piljardilaua alla ja teiselt poolt jälle välja. Hoidja vaatas kohkunult; vaevalt taipas ka Puškin ise, mida ta tegi. Ta oli vapustatud kogu oma olemusega ja nähtavasti oli mingi hoogne liigutus sisemise pinge vähendamiseks talle vajalik: nii sukeldus ta uude ellu. Ta näol vaheldusid kiiresti vastukäivad tunded («Ja jälle Taganrogis... samas voodis!») Nii seisatas ta ning märkas ümber pöördudes üllatudes hoidjat, nagu oleks see alles praegu tema ette ilmunud. Hoidjal oli kohkunud, küsiv ilme.

«Hoidja, ma sõidan... hurraa!»

Hoidja oli nutma puhkemas, kuid Puškin raputas teda ja keerutas mööda tuba ringi.

Kohe ta siiski ei sõitnud, kuigi väga kippus. Kaa mitte sõprade poole pöörduda? Ta oli erutatud: tsaar on teine! «Jumala pärast, mitte paluda tsaarilt mulle elamisluba Opotškas või Riias: mis paganat mul seal teha oleks? vaid paluda luba asuda pealinnadesse või välismaale. Pealinna tahaksin teie pärast, mu sõbrad, — tahaksin veel enne surma teiega koos praalida; aga muidugi oleks targem sõita merede taha...» Ja Pletnjovile kirjutas ta kirja alguses: «Kallis, pole mahti luuletusteks...» Ta ootas, et nüüd, Konstantini vallitsuse ajal, paljugi muutub, ja väljendas seda mõtet Kateninile: «Truu alamana pean ma muidugi tsaari surma üle kurvastust tundma, kuid poeedina rõõmustan ma Konstantin I troonileastumise üle, temas on väga palju romantismi; tema tormine noorus, sõjakäigud koos Suvoroviga, vaen sakslase Barclay vastu... Pealegi on ta tark, tarkade inimestega on aga kuidagi parem.» Niiviisi, Aleksandrist otseselt rääkimata, ei unustanud ta siiski oma arutluses «hea sõnaga», kuigi kaudselt, surnud keisrit mälestamast.

Ja varsti saabus kiri ka Kernilt, kes saatis talle kingituseks täieliku Byroni ja teatas, et ta on oma mehest päriselt lahku läinud ja sõidab viimaks ometi Peterburisse. Puškini süda hakkas peksma. Niisiis, tsaari vari on ise eemaldunud ja hajunud... Niisiis, nüüd on Anna üksinda...

Hoolitsevalt mõtles ta ka rahale: üksinda pole kerge elada! Ja saatis viivitamata ära raamatute hinna. Ta tänas teda soojalt ja väljendas lootust, et hiljutine muudatus neid teineteisele lähendab. «Jälle võtan sulle, et Teile öelda, et ma põlvitan Teie jalge ees; et ma Teid ikka armastan, et ma mõnikord vihkan Teid; et ma üleeile rääkisin Teie kohta hirmsaid asju; et suudlen Teie imekauneid käsi; et suudlen neid uuesti parema ootuses; et mul ei ole enam jõudu; et olete jumalik, jne.»

Ja tõepoolest, enam ei olnud jõudu. Anna nimepäeva peol — Puškin oli Annale kuidagiviisi mõned read õnnitluseks kirjutanud — oli palju külalisi. Kuid Puškin mõtles külaliste seas istudes omi mõtteid. Ainult üks jutustus hiljutisest sündmusest naabruses, Novorževi maakonnas, jäi talle meelde.

Ivan Matvejevitš Rokotov jutustas sellest pikalt, üksikasjaliselt ja ilukõneliselt keerukalt. Kuid juhtumise oli lõbus. Mees sõitis jahile, noor naine aga võttis kodus vastu läbisõitva noore ilusa reisija. Selle sõidukil oli midagi murdunud ja noormees jäeti ööbima. Öösel võttis ta ette äkkrünnaku ja sai majaproualt kõrvakiilu.

«Rünnak oli liiga ootamatu!» lisas jutustaja kavalalt nagu selgituseks.

Puškin kuulas ja naeratas, kuid ta mõtted olid tõeliselt kuskil mujal; ta tõusis üles ja läks Praskovja Aleksandrovna juurde, kes ikka veel polnud külaliste juurde tulnud.

Praskovja Aleksandrovna võttis ta vastu. Ta nägu oli mähises, kuid ta oli salli pähe köitnud, et külalist mitte hirmutada. Nagu tavaliselt viimasel ajal, hakkasid nad rääkima olukorrast Peterburis.

«Saatsin täna sinna Arseni õuntega. Ootan, et ta tagasi tulles uudiseid toob.»

Puškin mõtles: «Kahju, et juba ära sõitis!» — ja hakkas oma mõtteid järgides Ossipovalt küsima, kuidas ta toimib, kui ta inimesi Peterburisse saadab.

«Aga väga lihtsalt. Kirjutan neile pileti, tundemärgid, aastad ja panen pitseri.»

«Lihtsalt oma pitseri?»

«Noh muidugi. Kardan, et vahipostidel on nüüd karmim kord.»

«Kirjutan neile pileti...» Kui lihtne see on! Tagasi teel Griška Otrepjevi põgenemist ja tema tundemärkide ettelugemist meenutades ütles Puškin iseenesele: «Aga tõepoolest, miks ka mitte säärase isehakanuna esineda?»

Ja kodus koostas ta, ainult pisut käekirja muutes, enese ja aednik Arhipi jaoks oivalise «pileti»; vaatas enne seda peeglis ja veendus, et on vaja enesele aastaid lisada.

Pilet

«Antud Trigorskoje küla meestele: Aleksander Hohlovile, pikkus 2 arss. 4 verss., juuksed tumeruuged, silmad helesinised, ajab habet, 29 aastat vana, ja Arhip

Kurotškinile, pikkus 2 arss. 3½ v., juuksed ruuged, kulmud tihedad, ühe silmaga, rõugearmiline, 45 aastat vana, tõenduseks, et nad on minu poolt saadetud S.-Peterburisse minu oma tarviduste pärast, ja palun seepärast härrasid komandoülemaid valvepostidel võimaldada neile vaba läbipääs.»

Enne kuupäeva märkimist jäi ta mõtlema: kas mitte teha varasema kuupäevaga, — kui tsaari surmast veel teateid polnud? Nii oleks parem, et kahtlust ei tekiks... Ja ta märkis «pileti» novembri lõpuga.

Meenutades naeratusega Praskovja Aleksandrovna käekirja, kirjutas Puškin vabalt ja kergelt dokumendile alla: «Riiginõuniku proua Praskovja Ossipova» ja lõi alla omaenda pitseri.

Öösel magas ta rahutult ja nägi unes vanaisa Hannibali, kes puude vahel kõndis. Kuid hommikul kutsus ta Arhipi ja tegi kõik vajalikud korraldused.

Nii olid kõik taganemisteed läbi lõigatud. Mitte ainult varstine kohtumine Kerniga ei erutanud teda. Talle meenus ka Gortšakov: temal poleks vaja olnud öelda, aga kui ütles, siis ka teeb. Kuid Venemaalt lahkumist kujutles ta selgesti — oleks nagu harjunud mõte, — ja ikkagi jooksis külmavärin üle selja. Ja mis on üldse praegu Peterburis? Ta teadis väga hästi, mille poolest valitsejate vahetus ohtlik on.

Arhip pakkis kõigi eest salaja sisse talumehe riided oma häära jaoks. Puškin teadis, keda võib usaldada, siis kui ta ise esineb «Aleksander Hohlovi» osas. Isegi hoidja ei olnud sellesse saladusse pühendatud. Temale ütles Puškin, et sõidab oma hobustega Pihkvasse ja et ka Trigorskojessa niiviisi tuleb teatada, kui sealt küsitakse.

«Kas ikka ongi nii väga tarvis sõita?» küsis eideke, ja tema toonist kostis rahutus.

Puškin ei öelnud vastuseks midagi, kuid see hoolitsev küsimus ja rahutus, mis kostsid küsimusest, saatsid teda kogu tee. Varsti nägid nad eemalt, et musta mungariietuses vaimulik üle tee sõitis.

«Vist ettekuulutus, et midagi juhtub,» ütles Arhip tagasi vaadates. «Papp tee peal ei tähenda head.»

«Noh, ma kohtan neid sageli,» ütles Puškin vastu-

meelselt: ka tema ise ei oleks tahtnud teel papiga vastamisi sattuda.

Välja sõideti videvikus, täpse arvestusega, et kolm päeva hiljem (sõit pole posthobustel!) samal ajal Peterburisse jõutakse. Öhtu oli sume ja hobused lingutasid alatasa kõrvu ning olid ärevil. Ka Puškini tunded olid segased. Esimeseks märgiks sellest oli see munk. Puškin ei oleks teda tähelegi pannud, oleks tal enesel teine meeleolu olnud, kuid ta teadis hästi, et ended teda ainult siis erutavad, kui erutus temas eneses on juba olemas. Kas edasi sõita? Kes teda taga ajab? Kas mitte ainult võlts kärsitus? Mis on õigupoolest uut juhtunud? Kern? Muidugi, imearmas oleks teda kohe saabudes kohata, aga... Ja üsna hiljuti kirjutas ta Pletnjovi vahetalitusel küsimustega kirja sõpradele... Miks ka mitte oodata? «Kas ikka ongi tarvis sõita?...»

«Mis seal on?»

«Jänes hüppas üle tee.»

«Tead mis, Arhip?»

«Kuulan, härra.»

«Ei, midagi...»

Puškinil oli häbi endale tunnistada — jänesele uskus ta isegi rohkem kui papisse. Ended aina kuhjusid tema enese kõhklusele. Ja meelelahutuseks hakkas ta jahti ning jahikoerte talli kujutlema. Kuidas see abielumees, kellest Rokotov jutustas, hagi jate karjaga minema sõitis:

On aeg, on aeg! sest puhub sarv,
on kütid juba jahikuues;
ju enne koitu kära tuues
erk kargleb õues hurdaparv...

Vööl vahe türgi nuga ripub,
rumm taskut pungitama kipub,
pronksketi küljes jahisarv.

See sarv rippus tal nüüd seinal. Talle meenus, kuidas ta suvel, Kerni külaskäigu ajal, seda sarve puhus ja hetkeks jahi võlu nautis.

Nataša! Jänes aiamulgus
jäi lõksu koortekarja ees.

Nii hakkas ta «mõtleva värssides», millest oli tõepoolest üle jooksnud äsjane hall jännes, ja harjunud stihhia hakkas teda järjest rohkem magnetiseerima, reisi eesmärk aga mattus nagu uduvinesse. Sõidab kuhugi, — ja kõik... Kui eemal paistma hakkasid Vrevi postijaama tuled, tabas Puškin end hetkeks mõtelt: «Noh, oleksimegi nagu kohal...»

Jälle lippas suur kõverate koibadega jännes peaaegu hobuste kapjade alt läbi... Puškin ei hakanud enam midagi rääkima ja käskis Arhipil hobused ümber pöörata.

Ning tal ei olnud põrmugi piinlik. Kas ta pole vaba otsustama nii või teisiti? Isegi vastupidi: soe, peaaegu füüsiliselt tajutav rahu valdas teda. Sedasama tundis nähtavasti ka Arhip; ja rõõmsalt kõrvu lingutades hakkasid hobused traavi jooksmas. Tähendab, koju... Jooksku nüüd kas või terve kari jäneseid üle tee: ei kohuta sugugi! Ja millal peaksidki nad ringi lippama kui mitte sel õhtusel ajal!...

Hoidja võttis Puškini rõõmuga vastu ja kallistas teda tugevasti vastu rinda surudes.

«Küll on mul hea meel! Aga muidu ei saanud enam kusagil rahu!»

«Noh nii,» mõtles Puškin hommikul. «Jään ootama, ehk jõuangi midagi head ära oodata. Ja luuletusi tahaksin kirjutada!»

Pärast «Borissi» tundis ta nüüd juba suurt igatsust vabalt voolavate värsside järele. «Onegin» oli peaaegu hooletusse jäetud, ja otsekohe tema juurde asuda polnud viimaste päevade pingelises ootuses sugugi nii kerge. Kuid see jaht ja see läbisõitnud reisija (olgu ta krahv!) ja terve see anekdoot — lausa seisavad silmade ees!

Kuid kogu see anekdoot tegi veel ka uue pöörde. Tahtmatult meenus Puškinile «Lucrece» ning ta võttis harjunud käel riulilt Shakespeare'i. Ta luges veel kord läbi selle poeemi, mida ta muide eriti ei hinnanudki. Jah, sündmused olid sarnased ja oleksid olnud täiesti sarnased, kui Shakespeare'i kangelanna oleks kohelnud Tarquiniust Natalja Pavlovna kombel (Puš-

kin oli oma prouale juba nime andnud). See oleks ehk tema agarust jahutanud ning ta oleks taganenud... Siis oleks maailma ajalugu olnud teistsugune. Mõte parodeerida ajalugu ja Shakespeare'i kerkis tema ette veetleva selgusega, ning ta kirjutas selle jutustuse valmis peaaegu kahe päevaga. Kogu selle aja oli ta eriti lõbus ja astus sageli sisse tüdrukutetuppa, kus ta viimasel ajal harva oli käinud.

Kui ta hiljem Trigoriskojes «Nulinist» katkendeid ette luges, olid kõik metsikus vaimustuses. Jevpraksia ei oleks pidanud seda kuulma, aga kuidas sa plikakesest jagu saad?

«Ma olen ju seda lugu juba kuulnud. Ja kui mulle on lubatud Rokotovi kuulata, kuidas ma siis ei tohi kuulata Puškinit?»

Põhjendus oli siisugune, et tuli järele anda.

Kui elavus oli haripunktil, teatati Ossipovale, et kokk Arseni on tagasi jõudnud.

«Kutsuge ta siia,» palus Puškin Praskovja Aleksandrovnat. «Võib-olla jutustab midagi.»

«Millegipärast ma ei kuulnud, kuidas sa ette sõitsid,» ütles perenaine.

«Aga mina lasksin hobused minema, proua, et teid mitte erutada.»

«Kuidas, lasksid minema? Kus nad on?»

«Peterburis. Külalisteks. Ma tulin posthobustega.»

«Mis seal on, kas mäss?» küsis Puškin välkkiirelt, seistes ahju juures, käed seljataga.

«Tõsijutt, mäss,» vastas Arseni. «Platsil lastakse. Sõjaväed sõjavägede peale.»

«Ja millal sina välja sõitsid?»

«Aga nii et neljateistkümnendal.»

«Just eelmisel päeval oleksin pärale jõudnud!» Veri valgus Puškinil peast südamesse. Ta muutus nii kahvatuks, et ta nägu nüüd vaevalt kollakast kahhelahjust eraldus.

«Aga tsaar?» küsis Praskovja Aleksandrovnat.

«Ka tsaar on vägede juures. Ainult ei tea, missugune tsaar...»

«Kuidas nii, «missugune?» Üksainus tsaar on — Konstantin!»

«Mõni ütleb, et Konstantin, teised jälle, et Nikolai! Kõik olid rabatud: tähendab kodusõda?»

«Nõnda ma kuulsin,» tasandas Arseni häält. «Ei tea kohe, kuidas seda üteldagi... Pilkasel südaööl olla meie bojaarikesed — ministrid ja kindralid — tsaari senatisse nõudnud. Aga kui ta tuli, ratsutas sinna ka Konstantin ja koputab hiiglamöögaga vastu väravat. Kuidas sa siis teda sisse ei lase...»

«Võimatu!» hüüdis Ossipova. «Need on juba muinasjutud!»

Kuid Arseni uskus kõike seda rohkem kui mis tahes muud.

«Ja südaööl, risti ja evangeeliumi ees, andsid nad seaduse järgi teineteisele vande ja läksid teineteise vastu...»

Puškin küsis, teda katkestades:

«Kas väljakul on ainult sõjaväed?» Kahvatus ta näol asendus kuuma punaga.

«Härrad ohvitserid ka. Ja vabandage... lihtrahvas.» Saalis tekkis vaikus.

«Ma ennustasin teile juba möödunud aastal mässu,» ütles Puškin, eemaldudes lõpuks ahju juurest, nagu oleks otsene hädaoht juba möödas ja võiks varjupaiga maha jätta.

Ta ütles seda, kui Arsenit enam toas polnud. Kuid üldiselt jäi ta sõnakehvaks ning hakkas varsti koju minema.

Ta ratsutas kiiresti, mõtted keerlesid ta peas nagu sügislehed. Jah, nii see on: ta oleks sattunud otse korrusesse või siis eelõhtul... Tema aga kirjutas samal ajal lõbusat jutustust... Kirjutas ja naeris nagu Lidin.

Kuid naeris Lidin, naabrimees,
noor mõisnik kahekümne sees.

Kas ei ole imelik? Kõrvakiil, jännes... mingisugune tühitähi saatuse pöörangutel...

Muide, see mõte ainult vilksatas. Ta mõtles Peterburile ja ikka jälle tuli talle meelde, kuidas kord Arseni viimasele küsimusele mässu kohta vastas:

«Näis, et lõppes.»

Koju jõudes tegi ta kohe korralduse, et saalis kaminasse tuli tehtaks.

«Aga ahjud on täna juba köetud,» püüti talle selendada.

Kuid Puškin vihastus, mida temaga peaaegu kunagi polnud juhtunud, ja nõudis karmilt, et käsk viibimata täidetaks. Siis korraldas ta oma pabereid ja eraldas neist märkmed, mida ta juba kaua oli kirjutanud. Tekkis üsna paks paberipakk. Kuid pärast eraldamist jäi ta nende juures mõtlema.

Juba sügisel oli ta Vjazemskilt küsinud: «Miks Sa Byroni märkmikkude kaotsiminekut taga leinad? Tont nendega! Jumal tänatud, et kaotsi läksid. Ta pihtis oma lauludes ja oli vastupandamatult haaratud poeesia entusiasmist. Külma-verelises proosas oleks ta valetanud ja kavaldanud, püüdes hiilata kord siirusega, kord jälle oma vaenlasi mustates.» Ja nüüd omaenda märkustevirna ees seistes mõtles ta nagu tolles kirjaski: «Oma memuaare kirjutada on ahvatlev ja meeldiv. Kedagi ei armasta sa nii, kedagi ei tunne nii hästi kui iseennast. Ammendamatu aine. Kuid raske. On võimalik mitte valetada; siirus on siiski füüsiliselt võimatu. Mõnikord peatub sulg nagu jooksuhoos kuristiku kaldal selle ees, mille kõrvaline isik ükskõikselt läbi loeks. Pole raske põlata inimeste kohut, omaenda kohut põlata on võimatu.»

Puškin teadis, et Byroni sõbrad tema märkmikud pärast ta surma ära põletasid, ja mõtles nüüd: parem kõik ise hävitada! Pealegi olid selleks väga tõsised põhjused. Need mälestused võisid kaasa tõmmata paljude inimeste nimesid ja niiviisi suurendada ohvrite arvu. Puškin ootas eelseisvat arveteõiendamist ega saanud ka enda suhtes rahulik olla. Ta valis välja ainult mõned lehekesed ja säilitas need Vjazemski jaoks. Ülejäänud aga — kõik tuleroaks!

Veel järele mõeldes lisas ta sellele pakile ka kirjakikese: «Puštšin, — põle ka sina! Sinagi põletasid kord oma päeviku.»

Maja magas juba, kui ta üle koridori vanemate poolele läks. Kamin põles veel heledasti ja pikad, rahutud varjud uitasid nurkades. Hoidja valmistus pühade

vastu: mööbel oli kõik kohalt nihutatud, lamp maha võetud (hakatakse telliskiviga hõõruma), lae all ripus ainult konks, kogu tuba oli nagu võõras.

Puškin ei viivitanud ja viskas paberid kohe tulle. Segunev kollane ja sinine suits mähkis endasse kogu pahmaka. Tuli ei suutnud seda kohe haarata. Puškini meel muutus piinavalt nukraks. Üleskirjutustel oli alles mustandi kuju, kuid ta oli kavatsenud nendele toetudes joonistada suure pildi epohhist.

Põlemist kiirendada soovides võttis ta tuletangide vahele kogu paberikuhja korraga ja tahtis seda koost lahutada. Kuid ebakindla käeliigutusega tõmbas ta need enese poole, tangid lõdvenesid ja juba koost pude-nev lade kukkus kamina ette põrandale. Tõusis ere leek. Puškin tahtis seda kustutada, kuid järsku näis talle, nagu oleks keegi ust kriuksatades sisse tulnud. Ta pöördus ümber. Muidugi, see oli viirastus. Ja samal hetkel nägi ta seinal oma hiigelvarju. Tuli heitis varju üles lae alla ning ta pea kõikus otse konksu küljes.

Ta karjatas tasa ja haaras endal rinnust kinni, kuid toibus otsekohe. Pool tundi hiljem oli kaminas kõik põlenud, järel olid ainult peened söed ja peotäis tuhka.

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

HÄIRE

Hall sügis kestis ühtesoodu,
veel ikka karu ei saand und,
ja talve ootas, ootas loodus,
kuid alles nääriluu tõi lund
ööli vastu kolmat.

Puškin kirjutas neid ridu «Onegini» juurde tagasi tulles 4-ndal jaanuaril, viimaks saabunud talve värsketes jälgedes. Juba teist aastat hilines talv nõnda.

Pärast oma äpardunud põgenemist, pärast teateid ülestõusust ja areteerimistest Peterburis tundis Puškin end esmakordselt rahulikuna. Maha sadanud lumi tõi endaga kaasa mingi vaikse rahu: veel pole kõik maa-

ilmas pea peale pöördunud ja loodus peab oma korrast kinni.

Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul...

(Tõlkinud A. Sang)

Nii kirjutas ta möödunud talvel, ja juba jälle vuriseb hoidja vokk või välguvad sukavardad ta kortsulistest kätes, jälle meeldib talle tüdrukutetuba, soojus, kodusus ja armastavad hallid silmad. Kuid kas see ongi rahunemine? Kas ei pagenud ta rahutuse ja oma mõtete eest?

Nii pöördus ta ka «Onegini» juurde tagasi nagu murerikkalt teekonnalt koju saabudes: talve võlud ja ennustused — kui meeldiv on hingata selle kerge kül-maga! Ja luuleridadesse satub midagi ka tänapäeva pisiastjust. Olja ennustab.

«Kes sulle vastu tuli?»

«Tuli vastu kutsar.»

«Noh, siis saad mehe nimega Agafon.»

Nii naeris Puškin, meenutades, et just nii nimetati lütseumi kutsarit, kellest laulis Delwig...

Ta küsib: «Mis te nimi on?»
Ja kuuleb vastust: «Agafon.»

Nii meenutas ta ka endeid, omistades Tatjanale midagi isiklikku, üsna hiljutist:

Kui tuli vahel siin või seal
must mungakuju talle vastu,
või — ah, mis häda! — juhtus see,
et lidus jänes üle tee,
siis hirmust Tanja jalg ei astu, —
see endeks talle tões ja väes,
et varsti õnnetus on käes.

Ta peitis end nüüd lumevaibaga kaetud metsadesse ja andis voli kujutluse lennule, kuid samaaegselt püsis temas sügav ärevus ja mõnikord haarasid teda keset voolavat värssi mõtted, ja mõteldes kõrvutas ta fakte, sõnu ning inimesi ja unustas aja.

Suure hiline misega ja isegi selgete avamise jälgedega jõudis temani lühike kiri Moskvast. Puštšin kirjutas,

et ta sõidab Peterburisse ja tahaks väga kohtuda. Kuidas mitte igatseda kohtumist! Kuid kas oli see lihtsalt lootuse väljendus, et muutunud olukorras lubatakse Puškinil pealinna sõita, või oli see midagi kutsetaolist omavoliliselt Mihhailovskojest lahkuda, ratsutada kiiresti Peterburisse ja... võtta osa mässust? Mingeid kokkuleppeid selle kohta nende vahel ei olnud, ja kes olekski võinud ennustada nii äkitselt kujunenud olukorda; aga ikkagi, kui kiri oleks jõudnud õigel ajal, kes teab, võib-olla ta polekski pöördunud tagasi, vaid oleks ilmunud otse Rõlejevi juurde! Kellele võlgneb ta kirja hilinemise? Kõige tõenäolisemalt Peštšurovile. Kas kiruda teda selle eest või tänada? Kuid lõpuks — mitte enese pärast: ta kõige salajasemad mõtted olid hoopis muust.

Nii saabusidki need «imelikud sündmused», mida viie aasta eest ennustas Mihhail Fjodorovitš Orlov, kes osutus tõeliseks prohvetiks, ja kui täpselt ta neid ennustas: «Üheksateistkümnend sajand ei jõua veerandini välja, ilma et ei toimuks mõningaid imelikke sündmusi...» Ja ongi kahekümne viienda aasta detsember! Puškinile meenus ka veel teine koht sellesama Orlovi kirjast: «Üks sündmus — ja kõik minu ümber muutub... Kes meist teab, mis võib juhtuda.»

Kui mitu korda näis Puškinilegi: nüüd puhkeb karm ja puhastav torm! Siis aga tuli kahtluste ja pettumuste järk, või see pinge lihtsalt otsekui hajus ja andis maad sündmustele tema isiklikus elus. Kuid nii see muidugi ainult näis: rahutus ja ootus ei jätnud teda päriselt kunagi, ja kogu «Boris» oli sügav mõtisklus ereda kriisiepohhi üle kodumaa elus; ja ikka needsamad kaks leeri: tsaar ja rahvas. Puškinil rahvas vaikis, — kuhu jäi rahvas ka 14. detsembril?

Ja ometi... ja ometi — Razin ja Pugatšov? Kuid praegu polnud tal aega tegelda uute loominguliste kavatsustega. Kui hea, et ta oma «Godunovi» lõpetas! Muidu oleks ajalugu, mis tungis nii ootamatult ning hoogsalt rahulikesse päevadesse, teda segadagi võinud.

Kas teadis keegi täpselt, et kõik nii pidi minema? Ei,

nähtavasti ei olnud Puškin oma kahtlustega üksinda, ka Ivan Ivanovitš Puštšin seadis palju kaugemaid tähtaegu, kuid õigus jäi ikkagi Orlovile. «Üks sündmus» — muidugi mõtles ta keiser Aleksandrile, arvas, et ta ära koristatakse. Kuid juhtus teisiti. Tsaar suri loomulikku surma. Ja see segadus tema kahe võimaliku järglase vahel... Kes oleks võinud seda ennustada? Ja kes oleks võinud ennustada traagilist nurjumist?

Niisiis — salaühing. Puškinile oli nüüd täiesti selge Lõuna ja Peterburi side. Mitte asjata polnud ta terve neli aastat Lõunas elanud, mitte asjata polnud ta Kamenka ja Tultšini õhku hinganud. Jälle kerkis ta silmade ette major Rajevski: «Maal tühjal vabaduse teri kord külvasin ma koidu eel...» Ja kadunud Ohhotnikovi võluv kuju, ja kui palju teisi, kes tundsid oma hinges seda puhast tuld. Jah, Kišinjovis viibis Jakuškin salaja, ja salaja sõitis sinna ka just nagu isiklikus asjas armas sõber Puštšin... Kuidas on kõik nüüd nähtavaks saanud, kui tuul kõik lehed puult ära rebis!

Ja kuidas selle kõige keskel on nüüd selgesti nähtav polkovnik Pesteli juhtiv osa. Tema üksikud laused kõlasid praegu mälestuses oma intonatsiooni kogu veenva selguse ja võimsa karmusega. «Kõik peab olema läbi mõeldud, arvestatud ning keskendatud sellele, et just see tee viiks võidule.» — «Iga kõhklus, iga ebakindlus on täiesti hukatuslik. See on tee kaotusele, mitte aga võidule. Julgusest üksi ei piisa.»

Ja nüüd sündis kõik äkki ning ettenägematult, ja sündis Pestelita. Areteerimised ja juurdlused. Veidi hiljem jõudsid ka Trigorskojesse kuuldused, et jaanuaris hakati Peterburisse tooma ka Lõunaühingu liikmeid, nende hulgas olid ka Pestel ja Volkonski; vaene Maria! Kes oli siis vandeseltslaste juhiks Peterburis? Kes muu kui Rõlejev! See poeet, kes ei leidnud ennast paberil, kuid kindlasti leidis ennast väljakul.

Kui palju teisiti mõistis Puškin nüüd Kondrati Fjodorovitšilt maikuus saadud kirjaridu: «Peterburi on mulle tülgestav, ta lämmatab vaimustuse, hing kipub steppidesse; seal on tal avaram, ainult seal võin ma teha

midagi, mis väärrib meie sajandit...» Võiks arvata seal ma kirjutan midagi tähtsat, aga kas ei ole õigem, et seal, steppides, tähendab Lõunas, tähendab, seal, kus on Pestel... ja mitte kirjutada, vaid just teha midagi, mis väärrib meie sajandit.

Ja kui läbilõikavalt teravalt kõlasid tema read, vist küll viimased, «Nalivaiko hukkumisest»:

Mul teada on: hukk ootab meest,
kes rahva vabaduse eest
on esimesi sõtta jõudnud;
ma hääbun, aga ütle, kus
suur ihaldatud vabadus
ei ole rahvalt ohvreid nõudnud?

(Tõlkinud F. Kotta)

Puškin jäi mõttesse, ristates sõrmed ja jättes need kauaks kokku. Kas tõesti oli Rõlejevile õigus ja neid ootab hukkamine? Puštšin erutas teda eriti: tema oli muidugi nimelt välja kutsutud.

Ja mõtteisse vajudes võttis ta paberi, millele olid visandatud värsid jänesele, kes tema ees oli hüpanud üle tee, ning joonistas värsilehe vabale äärele Mirabeau ja Voltaire'i ranged profiilid, pooleldi iseenda, pooleldi Robespierre'i ja armsa Puštšini, kes aasta eest oli sellessamas toas viibinud. Ja mitte kümne aasta pärast, nagu ta siis ütles, vaid juba aasta pärast kutsuti — ning ta läks!

Ta silmade ette kerkis ka Pjotr Andrejevitsš Vjazemski; kas tema jäi puutumata? Oma hoolitsevana kirjades väljendas ta viimasel ajal palju arukust, kuid need olid kirjad... Ja Puškin joonistas prillidega profiili.

Niiviisi sõpru meelde tuletades mõtles ta murega ka Aleksander Rajevskile. «Armas parun,» kirjutas Puškin Delwigile, «Teie muretsete minu pärast, ja asjata. Mina olen tagasihoidlik inimene. Kuid ma tunnen rahutust, ja annaks jumal, et põhjuseks. Mulle jutustati, et A. Rajevski on areteeritud. Ma ei kahtle tema poliitilises süütuses. Kuid tal on haiged jalad ja kasemattide rõskus on temale surmav. Püüa teada saada ta asu-

koht ja rahusta mind.» Nii unustas Puškin pahandused ja tundis muret oma ebatruu sõbra saatuse üle. Kuid selles ärevuses oli ka kahtlus enese pärast. Kas võis Rajevskit täiesti usaldada? Aga missuguseid vestlusi olid nende vahel olnud! Kui meenutada kas või ainult Kamenkat!

Kuid parun oli tublisti kohkunud. Ise ta väljakul ei olnud, ent jalutas läheduses nagu paljudki — uudishimust, ja nägi tsaar Nikolaid; koduteel astus parun Odojevski juurde sisse ja sai teada, et too on juba areteeritud. Moskvasse Baratõnskile kirjutas ta: «Kirjuta mulle Moskva Parnassist. Loodan, et ta ei ole tühjenenud nagu Peterburis. Meie oma hukkub alatust auahnusest. Halvast kirjanikust tahetakse saada veel halvemaks valitsejaks. Taheti anda meile niisugune kord, mille eest tuleks joosta maailma äärde. Ja kas sobib rahulikel muusadel relvastuda rahva meelepaha kandjaiks?»

Delwig kirjutas nõnda muidugi osalt ka ametnike jaoks, kes kirju läbi lugesid. Ta teadis, et vähimgi poolehoid mässajatele pannakse otseselt süüks, ja teadis, et kogu Peterburi on täis pealekaebajaid. Ka Puškinile vastas ta suure ettevaatusega, et mõlemad Rajevskid on täielikus vabaduses, kuid vaikis sellest, et mõlemad vennad olid siiski mõne aja aretis olnud. Ta teatas ka Küchelbeckerist: «Meie meeletu Kählja kukkus, nagu sa ajalehtedest tead, Varssavis sisse.» — «Räägitakse, et ta ei olnud sugugi nende kõlvatute slaavlaste hulgas, vaid lihtsalt süüdati nagu pikk rakett.» Kuid Delwig kartis Puškinile kirjutada, et ka Ljovuška oli valmistanud vanematele rohkesti muret, minnes väljakule ja võttes vastu oma endiselt õpetajalt Küchelbeckerilt palaši.

Muide, Peterburi kuuldused ja uudised tungisid siia järvede vaikusesse mitte ainult kirja teel, vaid ka suuliselt: suhtlemine Peterburiga tihenes.

Ärevus areteeritute pärast valitses ka Trigorskojes. Seal oli juba teada, et areteeritute hulgas olid ka Ossipova sugulased Sergei ja Matvei Muravjov-Apostolid ning vürst Obolenski. Annale meenusid ka poisikesed Muravjovid — Nikita ja Aleksander, kellega tema

ning ta onutütar kunagi lapsepõlves vallatlesid ja hul-
lasid.

Juhtumist vennaga kuulis Puškin Praskovja Aleksandrovnalt. Vanemate ärevus oli nii suur, et nad «salaja» sosistasid ja kurtsid sellest eranditult kõigile oma sõpradele ning tuttavatele, kuni jutud juhtunust levisid peaaegu üle kogu Peterburi. Tabatud Küchelbeckerit kuulatakse nüüd kahtlemata üle ka selle õnnetu palaši osas ning sunnitakse teda üles tunnistama Levi sissevedamist. Kui aga venda ei puudutatud kohe alguses, kui haarati paremale ja vasakule iga tühja asja pärast, siis kas ei tähenda see, et sellele otsustati vaadata kui lihtsale anekdoodile: noh, võttis vastu relva, mida Küchelbeckeril kuskile polnud panna, sest ta oli palaši nüüdsama võtnud tema poolt rahva käest päästetud sandarmilt, teises käes aga hoidis ta oma püstolit; ja isegi kui Lev Sergejevitš vaikis ega avaldanud protesti, kui seesama Kuhlja teda uueks sõduriks kuulutas, — mis edasi? Torkas palaši kuhugi lumme ja jooksis koju kiitlenu?... Ei tulnud ju Küchelbecker tühjade kätega, vaid relvastatult, ei tammunud, relv käes, vaid tulistas!

Muide, Puškin oli vennale juba suvest saadik väga pahane. Ta polnud suutnud temalt kaua aega teada saada, kas Vsevoložskile on viissada rubla ära makstud, mida ta Ljovalt kategooriliselt oli nõudnud, samuti oli veel teadmata, kas ta oli maksnud Vjazemskile pikaleveninud võla kuussada rubla, mille pärast Puškin vahepeal enam muret ei tundnud, arvates, et Lev on selle ammu tasunud. Kõik see piinas teda. Vend mitte ainult ei loopinud raha tuulde, vaid pani ka tema piinlikku olukorda. «Nüüd kirjutan Sulle paratamatu vajaduse sunnil. Sa teadsid, et mul läheb raha tarvis...» nii andis Puškin vennale mõista, et see võtab temalt võimaluse tõsiselt mõelda välismaale pääsemisest.

Siiski kannatas ta kaua seda Levi ebakorralikkust, kes ei teinud absoluutselt mitte midagi kirjastamise asjas ja ainult deklameeris paremale ning vasakule oma kuulsa venna värssse... Kaua aega Puškin ainult noomis teda kirjades, vahetades endise õrnuse ja naljad ranguse ning närvitsemisega. See oli kurb ja isegi

raske, kuid kord avanenud silmade ees ei saanud varjule jääda tegelikkus: kalli Ljovuška tühisus! Ja Puškin katkestas täielikult suhted vennaga.

Nüüd neid jutte kuulates kujutles ta elavalt Küchelbeckeri tulisust; niisama elavalt nägi ta, kuidas löi käsi kokku Sergei Lvovitš, hüüdes appi kord jumalat, kord Karamzini, kes «ükski veel päästa võib»; ta aimas ka Nadežda Ossipovna salajast uhkust ja kuidas välgatasid ta silmad, kuuldes teateid Levi «kangelasteost». Temast oli vaimustatud ka Olga ja arvatavasti ka Kern, kes pärast Peterburisse asumist Puškinite juures elas. Ljovuška oskas väga võluda naisi. Selles oli midagi fataalset, nad andestasid talle täielikult kõik ja lasksid end ahvatleda ta pealiskaudsest särast. Kuid kas võis Puškin ise uskuda, et Lev oli tõepoolest koos ülestõusnutega?

«Aga kuhu ta pani selle palaši? Kui ta juba kord relva vastu võttis, siis oli tarvis ka võidelda. Teisiti on ju naeruväärne.»

«Ärge rünnake Levi,» kaitses Praskovja Aleksandrovn, «ta ei ole argpüks.»

«Selles ma teda ei süüdistagi. Kuid järelpõlvele mälestuseks ta seda episoodi arvatavasti üles ei kirjuta. Uhkustada pole siin millegagi.»

«Tema ju ei olnud vandeseltslane, miks ta oleks pidanud võitlema?»

«Mina mõtlen sedasama. Kuid muuseas,» lisas ta kerge muigega, «nagu öeldakse, on eemalt paremini näha... Ja kes võib teada, mu vahva vend: võib-olla ülistabki aegade jooksul sinu vägitegu mõni kuulus ajaloolane!»

Puškin oli ilmselt ärritatud ja Praskovja Aleksandrovnal oli küllalt takti, et kõnelust Levist lõpetada.

Ta oli nagu Puškingi kaugel mõttest, et kõrvutada Levi kuidagi nende tõeliste inimestega, kes vaevlesid praegu kasemattides. Ka Puškin ise oleks ehk venna üle uhkust tundnud, kui selleks oleks olnud põhjust. Esimesel hetkel ta peaaegu tajuski, kuidas palav tunnetevooll oli ära uhtumas kõiki solvanguid ja pettumusi. Vend... kas tõesti?... Ennäe! Kuid samas just nagu hoovas tema peale perekonna tahtejõuetuse, lao-

kiloleku, edevuse ja tühisuse vaimu, mis tal kodus alati hinge mattis ja mille eest ta, olgugi sunniviisil, põgenes Peterburist, raputades selle tolmu oma jalga-delt.

Kord tuli teade ka Puštšinist, mis pani südame võpa-tama. Gortšakov polnud siiski nähtavasti unustanud kõnelust Ljamonovos ja vandeseltslaste vaenlane oli ise läinud Puštšini juurde ning talle ettepaneku teinud põgeneda välismaale; temast oli see tõeline tegu. Ent — kui tore! — Puštšin loobus kategooriliselt ja pidas oma kohuseks jagada teistega ühist saatust.

Kallis, hindamatu sõber! Puškinil värelesid ripsmed. Ta ise ei oleks käitunud niiviisi, kuid see liigutas teda. Puštšin ei paindunud, teda võidi ainult murda. Kas oli seda vaja?...

Puškin ei klammerdunud sugugi elu külge, ta oli selle korduvalt mõne solvangu pärast mängu pannud: mõnikord tõelise, aga vahel ka oletatava või täiesti tühise solvangu pärast. Ta plahvatas nagu püssirohi, kuigi juhtus ka seda, et peitis endas kustumatut tasu-misiha isegi aastateks, nagu Tolstoi puhul. Kuid see kõik oli ta isiklik asi, aga kui tekkis võitlus millegi muu pärast, siis pidas ta lubatavaks ka mängu, manöö-verdamist, ilma selleta polnud isegi võimalik läbi saada, see kuulus elu mõistesse ja oli sageli elu pea-miseks tõukejõuks. Mõnikord oli see raske, kuna vahel sai riivata ka isiklik uhkus, kuid see oli ühtlasi kõrge kunst: näiliselt taganedes mitte taganeda!

Neil päevil mõtles Puškin palju ka iseenda üle. Ta uni muutus rahutuks. Tihti nägi ta unes rahvahulki, koletisi, taplusi. Need tungisid isegi «Onegini» vaiksesse vette ning tema Tatjana unenägu oli sugulane ta enda unenägudega...

Puškin ise oli alles jäänud, aga kui kauaks? ... Ja jälle algas ta kõnelust Peterburiga. Kellele muule kir-jutada kui Žukovskile?

Kokk Arseni sõitis nüüd Peterburisse sagedamini kui harilikult ja parajal juhul astus Puškin ühendusse Žukovskiga, selgitades talle, et ta polnud kirjutanud, «sest tal polnud mahti enda jaoks». Enda kuulumist vandeseltsi ta eitas, kuid tunnistas, et «siiski pole ma

sandarmi käest veel pääsenud, kergesti võidakse toes-tada, et olen olnud poliitilistes kõnelustes mõne süü-alusega. Nende seas on mul küllalt sõpru.» Ja samas küsis jälle ärevusega: kas mõlemad Rajevskid on vahis-tatud?... Kuid mäletades kahekümnendat aastat, ei soo-vinud ta enam mingeid käendusi: ta tahtis jätta endale käitumisvabaduse. «Oletame nüüd, et valitsus tahabki lõpetada minu pagendust, ma olen valmis temaga kokku leppima (kui kokkulepe on tarvilik), kuid teile ütlen kindlasti: minu eest vastutajaks ja käendajaks mitte hakata. Minu edaspidine käitumine sõltub asja-oludest, sellest, kuidas valitsus mind kohtleb jne.» Ning päris kirja lõpus kadunud Aleksandrit meenuta-des ei suutnud ta end siiski tagasi hoida: «... ma ei olnud kuigi palju süüdi, vilistades talle kuni hauani.»

Kuidas käitub uus tsaar Nikolai? Puškin kirjutas Pletnjovile (juba posti teel): «Teie vist arvate mind Nertšinskis olevat. Asjata, ma ei kavatse sinna minna, kuid mind piinab teadmatus inimeste suhtes, kellega mul oli lühikest aega sidemeid. Loodan tsaari armule nende vastu.» — «Kannatamatusega ootan õnnetute saatuse otsustamist ja vandenõu avalikult teatavaks tegemist»; samuti pöördus ta ka Delwigi poole. «Loo-dan kindlalt meie noore tsaari suuremeelsusele. Ärgem olgem ebausklikud ega ühekülgsed nagu prantsuse traagikud, vaid vaadakem tragöödiale Shakespeare'i pilguga.» Ka see kiri ei läinud teele käsipostiga.

Nii elas ta, esialgu midagi ette võtmata.

Veebruaris viis Praskovja Aleksandrovna Anna Malinnikisse. Puškinil ei olnud sel talvel aega tütar-laste jaoks, isegi mitte nende nokkimiseks. Anna när-vitses eriliselt, kord tahtis sõita üksi, kuid sealsamas ootas, et Netti tuleks temaga kaasa. Aga kui ema val-mistus sõitma, tundis Anna sellist kibedust, et isegi Puškinil hakkas temast kahju. Ta saatis neid mõlemaid Pihkvani ja oli hüvastijätul Anna vastu nii õrn ja leebe, nagu seda ainult tema oskas olla. Kuid juba tagasiteel Puškin vaevalt veel mäletas teda ning kir-jad, mida Anna nüüd temale saatis, avaldades kord meeleepaha ema üle («Ma arvan tõesti nagu Anna Kerngi,

et ta tahab Teid üksi võita ja jätab mu siia kiivuse pärast»), kord meenutades õnnelikke päevi Pihkvaa («Täna naeris ta meie hüvastijätku Pihkvas, leides, et see oli liiga õrn»), kord heites Puškinile ette ükskõiksust, — kõik need pikad tundevalangud ei liigutanud Puškinit üldse. Ainult vahel harva naeratas ta, lugedes, kuidas Anna vaeseke kirjeldas temale oma sealset edu meeste juures: kuidas üks tema austajatest haaras tal käest ja tahtis suudelda («Oo, see ületab isegi Teid...»).

Kõik see oli ehk isegi julm, kuid tunnetes oli Puškin lõpuni aus ning ta jättis Anna, kes oli teda nii väga oodanud, oli talle andnud oma südame, mõtted ja unistused, ilma armastuseta ja ilma tõeliste värssideta.

Puškin istus käsipõsakil, nagu ta oli tavatsenud istuda lütseumis. Seekord ta mõtiskles oma isiklikest asjust. Ta oli üle saanud oma tormilisest tundest Anna Petrovna vastu, löigates selle läbi nagu noaga. Lähemine Olenkale tõi talle unustust ja rahu.

Kuid täna hommikul kohtas Olenka teda koridoris ja langetas möödudes pilgu. Puškin puudutas ta õlga ja Olenka langetas ka pea. Puškin kergitas käega ta pead ja Olenka ei varjanud enam oma nägu. Ometi oli tal raske seda välja öelda, millest oleks tahtnud kõnelda. Tema eest kõnelesid silmad, ja Puškin, nii kaugel kui ta oligi sellest mõttest, luges selle otsekohe ära:

«Kas tõesti... sa ootad last?»

Olenka jaatas ripsmetega, ning tema pilgus väljendus lõpmatu ustavus, mis oli Puškinile nii tuttav ja polnud seni kunagi koormav olnud. Ning ka praegu ei küsinud ega nõudnud Olenka silmad talt midagi. Kuid Puškini sisemuses hakkas kõik liikuma. Mida võis ta vastata neile esimestele ematunnetele? Kas võis ta vastata loomuliku isatundega? Ja miks polnud ta kunagi mõtelnud isegi selle võimalikkusele? Puškinil läks raskeks Olenka siirast pilku välja kannatada. Ta pani käed Olenka õlgadele, tõmbas ta enda ligi ja suudles juustele, suutes vaevu lausuda mõned sõnad:

«Noh, pole viga. Eks me näe... Ära muretse.»

Sõnad olid kahvatud, tunded hinges segased ja raske. Ei olnud rõõmu ega isa meeleliigutust, oli üksnes tekkinud mure.

Puškin mõtles nüüd kogu selle oma romaani üle, mis nii vähe sarnanes ta teiste romaanidega. Ei olnud tema poolt võitlust ega lähenemisvaeva, ei kohanud ta milleski keeldumist, ei olnud kirglikku tungi kättesaamatu poole ega joobumust igal uuel lähenemise etapil. Kas sai ta tunda ahastuse piinu või pettumuse valu, või... kiivust? Ei, midagi niisugust ei olnud, vaid kõik tuli nagu iseenesest, muretu, loomulikult ja kestis rahulikult ning ühetasaselt, näis, et ka kindlalt.

Puškin oli korduvalt mõtelnud ka lahkumisele, kuid need mõtted olid pealiskaudsed: kuidas jääb tal mälestus Olenkast ja kui raske on tütarlapsel temast lahkuda. Niisama vähe mõtles sellele vist ka Olenka ja mitte midagi ei heitnud ette hoidja: ka tema meelest oli siin kõik nagu korras.

Aga kui järsult kõik muutus! Nüüd tekkis vastutus ja... tuhat igasugust ebamugavust. Mitmesuguseid mõtteid kerkis Puškini peas. Mis öeldakse näiteks Trigoriskojes? Tal ei olnud tõepoolest ainsatki paika maa peal, kus ta oleks olnud peremees: ta elas vanemate juures. Polnud võimalik luua isegi mitteametlikku perekonda. Mis siis nüüd saab?...

Seni polnud tal elus nii veel juhtunud. Oli olnud korratust nooruses, kuid see oli kerge ja mitte milleski kohustav; olid romaanid seltskonnadaamidega. Kuid see kõik oli midagi muud. Kõige valusam oli Olenka vastutusvõimetus, alistuvus, lõpmatu usaldus. Tema ei nõudnud midagi, kuid kas see on lahendus?

Puškin tõusis, sirutas kangestunud jalgu ja istus jälle; mõtted ei jätnud teda rahule.

Ta luges uuesti «Fausti» ja tema ette kerkis Gretchen lapsega. Kuid andes kõige kokkusurutumal kujul edasi võõra teose sisu, nagu ta seda sageli armastas teha, ei kujutanud ta noort õnnetut ema, täites samal ajal just tema valuga oma «Stseeni «Faustist»». Ta ei püüdnud midagi ilustada «kahe hinge ühendusega» ja avastas endale kohutavaid saladusi. Ta tahtis olla endaga lõpuni õiglane.

«Inimeste kohtumõistmist põlata on kerge; võimatu on aga põlata iseenda kohtumõistmist.» Alles nüüd, kui nende suhted paratamatult katkesid, nägi ta kõike seda kõrvalt.

Puškin ei tahtnud kedagi õpetada ega kellelegi midagi jutlustada, kuid kohtuotsusest iseenda üle ta kõrvale ei hoidnud. Ta ei kirjutanud seda kuhugi üles, usaldades ainult värse, ega kahetsenud kellegi ees. See oleks olnud võib-olla kergem, kuid ei kuulunud tema loomusesse. Ta väljendas oma tulist veendumust, kirjutades kord Vjazemskile Byroni hävinud päeviku kohta: «Mass loeb ahnelt pihtimusi, ülestähendusi jne., sest oma madaluses rõõmustab ta kõrge isiku alanduste üle, võimsa nõrkuste üle. Igasuguste jõleduste avastamise puhul on ta vaimustuses. Ta on väike nagu meie, ta on alatu nagu meie! Vale, lurjused: ta on küll väike ja alatu, kuid mitte nii nagu teie, vaid teisiti!»

Kas ta tõesti astus oma kunagi just siin elanud vana-isa Ossip Abramovitš Hannibali jälgedesse? Neetud esivanemad! Kuid Puškin oskas nendega omamoodi toime tulla. Endassesulgununa, ligipääsmatuna igale võõrale silmale, võttis ta vastu iseenda karmi hukkamõistu ja oskas ka selle all mehiseks jääda. Mitte terav valu ei läbinud kogu tema olemust, vaid vastupidi: tema olemus ületas valu ja sulges selle endasse nagu paratamatu koostisosa. Sündmused arenesid oma rada. Puškin oli valmis enda ja lapse eest ühel või teisel viisil vastutust kandma.

Kõik kujunes siiski teisiti. Mihhaila Kalašnikov, kes Boldinosse elama oli jäänud, palus vanalt härralt luba ka perekonna enda juurde toomiseks. Luba anti. Sergei Lvovitš, kelleni olid jõudnud esimesed ebamäärasead kuuldused, kirjutas Mihhailale mitte ilma rahuldustundeta, et võtku kaasa kogu pere: sõitku ka Olenka! Puškinile oli see muidugi igapäevases elus suureks kergenduseks, sündsaks lahenduseks, kuid tõelist hingelist kergendust see ei toonud ega võinudki tuua.

Mihhaila Kalašnikov ootas kõiki Moskvast ja tütar pidi kohe tema juurde sõitma.

Puškin kirjutas siis Vjazemskile kirja, mille Olja

Kalašnikova pidi ise edasi andma ja mis sisaldas palvet hoolitseda oodatava väetike eest. Puškin püüdis vaadata kogu asjale «Shakespeare'i pilguga»; «Muretse talle Moskvast peavari ja anna raha niipalju kui tal vaja läheb, pärast aga saada ta Boldinosse (minu pärimõisasse, kus asuvad kanad, kuked ja karud).» Siiski ei tulnud välja ei «Shakespeare» ega õnnestunud huumor. Väljendused ja kogu kirja toon olid kergemeelselt jämedad ning sihilikud, ja seda enam, mida sügavamale peitis Puškin endas oma valu: «Mu armas, mul on häbi, jumala eest, aga häbi üksi siin ei aita.»

Jumalagajätmine Olenkaga oli lühike, kuid raske. Hoidja jättis nad kahekesi. Puškinil polnud üldse sõnu. Isegi tütarlaps käitus temast vapramalt. Ta mõistis kõik ega palunud midagi: teda, pärisorja, oli härra armastanud ja nüüd sõidab ta isa juurde. Kuid just see alandlikkus ja alistumine, igasuguse «teisiti» täielik võimatus piinasid Puškinit, ja kui Olenka tuli temale kätt andma ja end tema vastu surudes alles sel hetkel härdalt nutma puhkes, tundis ta kirglikku soovi kõike ümber pöörata ja uuesti oma kohale seada!

Ent selle asemel ulatas ta Olenkale kirja, soovis suudeldes head reisi, et ei tunneks igavust... ei unustaks... oleks rõõmus ja terve...

See oli juba mais. Kuid veel enne seda kirjutas Puškin vihase käega, tige kogu maailma peale, halastamatu enese ja teiste vastu, viimase epistli Levile, kellega veel hiljuti oli katsunud ühiste sõprade surve all läbi saada sugulaslikult. Puškin sai kuulda, et tema armas vennas on heaks arvanud vabalt lobiseda Olja Kalašnikovast: vend Aleksander ei tegelevat oma külaarmastuse objektiga mitte enam värssides, vaid praktilises proosas. Ja Puškin ei pidurdanud end nüüd Levi suhtes...

Oli suur ja range soov: puhastada end kõigist aganast, kõigest tarbetust, et ümberringi muutuks avaramaks ja selgemaks. See puudutas ka tema suhteid nii Annaga kui ka Leviga. Vastuolude sõlme, mis tal tekkis suhetes Olenkaga, lahendas tema eest saatust.

Nüüd mõtles Puškin tsaarist: oli tarvis midagi otsustavat ette võtta.

Pletnjovi nõuandel kirjutati juba märtsis Žukovskile selline kiri, mida oleks võinud näidata valitsejale endale. Puškin kujutles seda nõuannet saades selgesti sõber Pletnjovi. Ta peaaegu kuulis tema pehmeid aspireeritud intonatsioone, nagu poleks Pletnjov mitte kirjutanud, vaid kõnelnud Žukovskist: «Pärast seda kirja loodab ta varsti Sinuga kokku saada tema korteris.» Puškin täitis nõuande, kuid kirjutas ühtlasi: «Missugune ka oleks minu poliitiline ja usuline mõtteviis, hoian ma seda endale ega kavatse meeletult vastu vaielda üldkehtivale korrale ja paratamatusele.»

Žukovski arvates oli sellest loomulikult vähe ning ta ei kasutanud seda kirja. Ta tegi isegi näo, nagu poleks ta mõtelnudki Pletnjovile sellist nõu anda: «Ma ei oska kuidagi seletada, milleks Sa kirjutasid mulle oma viimase kirja. Kui see on ainult minule, siis on ta imelik. Aga kui see on mõeldud selleks, et seda näidata, siis on ta järelemõtlematu. Sa pole millessegi segatud — see on tõsi. Kuid kõigi väljaastunute paberites leidub Sinu värssse. See on halb viis sõbrut-seda valitsusega.» Edasi tulid harilikud õpetused «heast Geeniuusest» ja «halvast Geeniuusest».

Puškin kehtas ainult õlgu: seal Peterburis on nähtavasti kõik kiiresti muutunud. Tähtsam oli küsimus värssidest areteeritute juures, kuid ka see polnud talle uudis. Puškin teadis Pletnjovi kaudu ka seda, et isegi tema värsside kogu, mis müüdi läbi ühe kuuga, olevat tekitanud rahulolematust. «Sa ütled, mu armas, et mõningaid töid ei lase tsensor enam läbi; milliseid siis? A. Chénier? Niisiis ootame uue väljaandega, aeg ei jookse eest ära, aeg annab arutust...» — «... ütle, kas oli mingit rahulolematust minu Värsside puhul? Või on need ainult Sinu oletused?» Lisades Žukovskile määratud kirja, mida Pletnjov ise oli soovitanud tal kirjutada, — kirja «kolmnurkses mütsis ja kingades», — tähendas Puškin: «Toetun muide stoilisele vanasõnale: ära hõiska leides, ära nuta kaotades.»

Saanud Žukovskilt enam kui tagasihoidliku vastuse («... ära palu Peterburisse. Pole veel aeg.»), otsustas

Puškin siiski, et on just õige aeg paluda, ja kirjutas Nikolaile. Žukovski oli haige ja sõitis Karlsbadi ravile; haige oli ka Karamzin, kellele Puškin polnudki saatnud oma «Godunovi»; ka tema oli välismaale sõitmas. Puškin mõtles järele ja tegi kõik ise, sõpradelt tuge otsimata. Ta palus luba sõita ennast ravima «kas Moskvasse või Peterburisse või välismaale», märkuse «mõtteviisist», mille oli varem jätnud endale, muutis ta nüüd udusemaks ja ettevaatlikumaks, kuid mainis siiski, et ta pöördub «kindlas kavatsuses oma arvamustega mitte vastu rääkida üldkehtivale korrale», see tähendab, kuuldavalt neid mitte väljendada.

Siiski ei saatnud ta kirja seekord veel ära. Polnud nii kerge otsustada. Tema peas keerles ikka sama küsimus, mille ta oli juba märtsis esitanud Pletnjovile: «Küsimus: kas olen ma süütu või mitte? Kuid mõlemal juhul ma oleksin pidanud ammugi olema P. B-s.» Kui süütu, siis tuleks tagasi lasta; kui süüdlane, siis vastutusele võtta, üle kuulata! Kuid «nii on selle truualamlikkusega! unustatakse — ja kõik». «Mul pole mahti mõelda Oneginist. Pagan võtku seda Onegini! Ma tahan välja anda, ilmutada iseennast. Isakesed, aidake!»

See ei tähendanud muidugi, et Puškin oleks sel ajal kirjandusest täiesti eemaldunud. Ta leidis aega huvitundmiseks isegi oma «pooleldi nimekaimu», talupojast poeedi Slepüşkini värsside vastu, kellele Akadeemia määras autasusid ja keisergi koos abikaasaga läkitas armulikult kingitusi. Nende auavalduste puhul kirjutas Puškin naljatlevalt Pletnjovile: «Mis see siis on? Häbi-asi! «Sle-Puškinile» kingitakse küll kaftaneid, küll kelli, küll poolmedal, kuid päris-Puškinile näidatakse trääsa. Olgu nii: ma loobun frakist, pükstest ja isegi akadeemilisest veerandrublalisest (mis mul on saada); aga lubatagu mul vähemalt lahkuda neetud Mihhailovskojest.»

Puškin oli juba tüdinenud maaelust ning soovis mitte ainult liikumisvabadust, vaid ka võimalusi mõtete avaldamiseks, mis temas olid kogunenud kriitika ja kirjanduslike vaidluste jaoks. Juba veebruaris kirjutas ta Kateninile viimase poolt kavatsetud almanahhi

kohta: «Kas ei tuleks meil almanahhi asemel ajakiri asutada... Tõelise kriitika hää! on meile hädavajalik...» Ühtlasi manitses ta Vjazemskit: «Mul on kahju, et sa Kateniniga sugugi ei sobi. Kuid ajakirja jaoks on ta aare.» Mõtted ajakirja üle ei lahkunud Puškinist.

Ta teadis juba Karamzini haigusest. «Karamzin on haige!» kirjutas ta Pletnjovile. «Mu armas, see on halvem kõigest muust. Jumala pärast, rahusta mind, muidu kahekordistub mu hirm ajalehtede avamisel.» Ja hiljem kirjutas ta Vjazemskile: «Olen kurb, et ma ei saa Karamziniga jumalaga jätta. Jumal teab, kas me näeme veel kunagi teineteist.» Karamzin valmistus kogu aeg ärasõiduks, kuid ei jõudnudki ära sõita. Puškin polnud teda pärast oma ärasõitu Peterburist Lõunasse üldse näinud. Ta teadis, mida ta Karamzinile võlgneb. «Borisi» kallal töötades oli ta õppinud täiel määral hindama Karamzini «Vene riigi ajalugu». Pjotr Andrejevitš Vjazemskile, kelle õega Karamzin oli abielus, kirjutas Puškin pärast ajaloolase surma:

«Ma raevutsen, lugedes ajakirjades artikleid Karamzini surma kohta. Kuis on need külmad, rumalad ja alatud. Kas siis tõesti ükski vene hing ei osuta väärilist au tema mälestusele? Isamaal on õigus seda nõuda Sinult. Kirjuta meile tema elulugu, see saab Vene Ajaloo kolmeteistkümnendaks köiteks; Karamzin kuulub Ajaloole.»

Otsustades pöörduda vahetult tsaari poole, pidas Puškin siiski sõpradega nõu ja saatis ära kirja näol neile projekti oma kirjast Nikolaile. Teade Karamzini surmast muutis tema olukorra veelgi keerulisemaks ning ta otsustas oodata.

Oli juba suvi, piinavalt põuane. Nädalate kaup polnud taevas näha ühtki pilve. Ei tuult ega vihma. Kirjutada oli peaaegu võimatu. Puškin kannatas rängalt üksinduse all. Baratõnski, kellega tal oli tekkinud kirjavahetus, ei tulnud teda külastama, kuid Puškin igatses väga teda näha: ta oli vaimustatud tema «Edast», ja selles kujutatud armastus lihtsa tütarlapse vastu tundus talle praegu eriti lähedasena, liigutas ja köitis:

On ehtsast kullast säravil
su laulus iga värsilõige.
Su soome neid on kaunim lill
kui kreeka tütar Byronil,
ja soomlane su kriitik õige.

Jazõkov istus alles Tartus, oodates raha, et liikuma hakata, ja rohkem polnudki kedagi oodata... Meelelahutust otsides ja arstide juures pinda sondeerides, kas nad annavad talle lõpuks tõendi aneurüsmi kohta, käis Puškin sageli Pihkvas, mängides seal kaarte ja pummeldades.

Praskovja Aleksandrovna, kes kevadel Trigorskosse tagasi pöördudes oli kohe märganud Puškinis mingit süngust, ei teadnud, mida teha.

«Mida te nüüd kirjutate?» küsis ta.

«Talvel — tint, suvel — liiv; nii ütlesin ma alati Odessa kohta; kuid ka teie pool on suvel võimatu tindiga tegemist teha. Isegi kaevud on ära kuivanud, mitte ainult tint!»

Peterburist tulid ebamääraseid kuuldused. Uurimine käib; uurimine on lõppenud; on määratud kõrgem kriminaalkohus. Kuidas asi laheneb?

Kuid päevad veeresid ja veeresid. Ka külas muutus olukord rahutuks. Praskovja Aleksandrovna teadis kõiki selliseid uudiseid harilikult teistest varem ja jälgis valvsalt siin-seal puhkevaid talupoegade rahunusi. Ta ei kartnud otse enda pärast: tema suhetes oma «külarahvaga», nagu ta harilikult väljendus, polnud midagi ähvardavat. Aga ometi: «Kui puhkeb tulekahju,» ütles ta, «siis tuli ei hakka aru pidama, keda ära põletada, kellest mööda minna.»

Kuigi küll üldist suurt tulekahju ei puhkenud, leegitsesid üksikud kolded suure jõuga. Juba varakevadeast alates erutasid kõiki Mihhailovskoje ümbruskonna külades otse pealinnast tulnud «kindlad kuuldused», et talupoegadele antakse varsti vabadus. Kohalikud võimud ühendasid neid ootusi «detsembrikuu sündmustega Sankt-Peterburis». Praskovja Aleksandrovnaga kahekesi olles sosistas Ivan Matvejevitš Rokotov värinaga hääles, et talupojad on «päris hullunud»,

et otse «troonini» on läinud talupoegade saadikud «õelate kaebustega» oma isandate peale.

Ossipova kuulas oma vestluskaaslast pisut halvaks-panevalt. Niisugune tunne tekkis temas iga kord, sõltumata sellest, millest Rokotov rääkis; juba tema aras ja hiilivas häälekõlas oli, nagu Ossipova endale tunistas, midagi mannetut. Kuid see sosin hakkas teinekord helisema justkui kelluke, kui olukord külas muutus valjuks «mässajate nuhtlemiseks». Vestlustes Puškiniga ei puudutanud Praskovja Aleksandrovna seda erutavat teemat üldse. Ta mõistis, kuidas Puškin ilma selletagi elas läbi kogu detsembriülestõusu ja sellest osa võtnud lähedaste inimeste saatust, ning ta ei tahtnud talle veel rohkem valu teha. Aga ükskord hakkas Puškin ise temaga rääkima...

Kogu päeva uitasid taevas kerged pilved, õhtuks nad tihenesid ja õhk värskenes pisut. Seistes terrassil, pööras Praskovja Aleksandrovna näo jahenenud tuule-õhule vastu: ah, tuleks ometi äikest! Majas polnud peaaegu kedagi, vaikus, Puškinit polnud kaks päeva näha olnud... Niipea kui ta sellest mõtles, nägi ta Puškinit tulevat.

Praskovja Aleksandrovna tundis hästi seda äkki võpatava südame tugevat lööki ja vastukõlavat noort värskust hingest, veres, tahtmatus naeratuses; ta poleks seda tunnistanud kunagi ega kellelegi! Kõige vähem küll Puškinile enesele... Millegipärast aga tuli Puškin täna teisiti kui harilikult, ruttamata ja kuidagi liiga mõtlikuna, kord ilmudes puude vahel nähtavale, kord nagu end nende taha varjates. Nüüd ta kummardus, võttis maast männioksake, vaatas seda, viivitas pisut ja murdes selle siis järsult ainsa tugeva liigutusega katki, viskas mõlemad pooled kõrvale. Ossipova ei liikunud paigast ja ootas teda vaikides.

«Noh, ongi finaali!» ütles Puškin, lähenedes Ossipovale nüüd juba oma hariliku sammuga (mida Praskovja Aleksandrovna endamisi kentsakalt, kuid tabavalt nimetas «avaraks»). «Ongi finaali,» kordas Puškin suure lihtsuse ja tema kohta haruldaselt terava kibedusega. «Kui kaua me teiega sellest ka ei vaikinud, kuid kõigel maailmas on lõpp.»

«Jumala pärast! Aleksander Sergejevitš! Kas tõesti te saite teada?... Ja milline on kohtuotsus? Ärge piinake.»

«Ma ei kõnele nendest... Nendest pole ma midagi... mitte midagi kuulnud.»

Praskovja Aleksandrovna mõistis, et Puškin ei mõelnud detsembriülestõusule.

«Noh, siis ma aiman. Ma tean, mida te mõtlete. Lähme tuppa... Te olete väsinud.»

Puškin ei võtnud istet ka võõrastetoas. Ta kõndis vaikides nurgast nurka, peatus siis ahju juures. Ahi oli külm, kuid Puškin ise pikkamööda just nagu soojenes. Ta jutustas oma juhuslikust kohtumisest ja vestlusest ühe ülestõusnud talupoegade juhiga, kuidas ta nägi teda oma kolme lemmikmänni juures ja kuidas tekkis nende vahel kõnelus.

«Näen: istub ja võtab kehakinnitust. Vana sõduripaun. Läks jutuks. Jah, kuulsa sõja veteran. «Mis seal siis on — Napoleonile näkku vaadata? Olen talle ka kuklasse vaadanud. See oli palju lõbusam!» — Mõtelge, kuidas räägib!»

«Nüüd aga tuli tal endal taganeda,» tegi Ossipova häält.

«Mina ütlesin talle sedasama, kuid tema vastab: «Aeg pole veel, tähendab, tulnud.» Mõtelge, Praskovja Aleksandrovna, see on nagu ajaloo hääl: pole veel tulnud... tähendab, et tuleb! Ise ta on tugeva kehaehitusega ja laiaõlaline; juuksed punakad, tule helgiga, habe on lokkis, kõhvarduv ja lihtsalt sassis: «Mitte habe, vaid võitlusväli,» oleks ehk Weltmann öelnud.»

«See oli vist midagi teie Stenka taolist?»

«Razini taolist? Ei! Razin oli iludus ja noor; Razinist peab kirjutama poemi, kuid see... nõuab proosat.»

«Siis Pugatšov!»

«Te olete oivaliselt tark!»

Praskovja Aleksandrovna hakkas õhetama nagu tütarlaps. Kuid Puškin kinnitas veel kord tõsiselt:

«Stenkat te nimetasite mõtlematult, aga kui täpselt ja õigesti Pugatšovi.»

Seda, millest veteran oli jutustanud, teadis Trigor-

koje perenaine ka ise: kuidas tõusid üles talupojad — kes harkidega, kes teivaste või malakatega; kuidas sõitis kohale kohtu kaasistuja sõjaväesalgaga — ässitajaid kinni võtma... Kuid siiski kuulas ja kuulas ta sündmuste elavat kirjeldust oma armsa külalise suust.

«Kohtu kaasistuja... Temale aga öeldakse: «Võta kõik, kedagi ühte me ei anna!»»

See vaimustas Puškinit eriti.

«Oli põletamisi ja käsitsi kokkuminekuid,» lisas Praskovja Aleksandrovna, suutmata end tagasi hoida.

«Jah, tal endal, ta näitas, oli käsi küünarnukist kõrgemal kõrvetatud. Aga pääses, jooksis ära. Kuid kolm neist põletati ju elusalt!»

«Ka siin tuleb kohus,» ütles Praskovja Aleksandrovna, kandudes mõttes uuesti detsembriülestõusust osavõtjate juurde, «aga mida oodatakse seal?»

Sedasama mõtles ja tundis ka Puškin. Jah, see oli ülestõus teise ülestõusu taustal. Seal oli ebaõnnestumine ja siin oli ebaõnnestumine. Üks liikumine ja teine liikumine; miks olid nad lahus? Aga kui nad poleks lahus olnud...

Need mõttesähvatused sarnanesid niisamasugustele kiiretele välgusähvatustele: nüüd-nüüd kärgatab äike...

«Vaadake,» ütles Ossipova äkki, «kas tõesti lõpuks äike?» Ja ta lükkas kardina kõrvale.

Nüüd vaatasid mõlemad koos. Ei, see polnud äike. Need olid üksnes läänes tihenenud pilvedes sähvatavad põuavälgud. Ei, ei: see polnud veel äike!

Puškin kõndis Soroti kaldal. Isegi vesi luitus ja tardus päikeselõomas. Vasakul nägi ta ratsanikku, kes oli temast juba mööda jõudnud. Kas mitte tema juurde? Ehk on uudiseid? Aga Trigoriskojesse minnes saab ta ise kiiremini teada!

Ratsanik oli kirjaga saadetud muidugi tema poole, kuid uudise sai ta teada veel enne härrastemajani jõudmist. Juba kaugelt nägi Puškin, kuidas kaldalt viipas talle Wulf, kes suplema jooksis. Temaga oli veel keegi võõras. Puškin kiirendas sammu. Seal seisis kindlalt tüse lihtsa puhta ümmarguse näoga väheldane,

pisut vimmas noormees, kes oli juba lahti nõopinud oma saterkuue. Tal oli tõsine ilme ja kergelt silmade kohale välja tungivad kulmud. Näis, nagu oleks ta pisut maasse kasvanud ega liiguks iialgi paigalt. Kuid äkki hakkas ta veidi kõikudes ja kohmakalt kätega vehkides Puškinile vastu jooksmas. Puškin hüüatas:

«Jazōkov?»

«Puškin!»

Nad embäsid teineteist, ehkki veel mitte tuttavad, kuid kohe lähedased.

«Kas ammu?»

«Just praegu. Kas lähme suplema?»

«Tore!»

Puškin oli rõõmus. Veel rohkem, ta oli õnnelik poeeti nähes! Hiljutine kõnelus Praskovja Aleksandrovnaga, mis teda nii väga erutas, ja ka lihtsalt palavus, mis ähvardas hinge matta, — kõigest sellest oli tarvis vabaneeda, kõigest puhata.

Puškin naeris, lobises ja silmitses Jazōkovi. See polnud lapsepõlvesõber ega lütseumikaaslane. Kõik temas oli uus ja hakkas kuidagi värskena silma. Jazōkov oli kentsakalt kohmakas, kuid kirglikult tormakas. Näis, et see noormees ei saa sõna suust, kuid äkki kaigub ta kiire ja ladus kõnevool õhus ning vaikib sealsamas jälle.

Jazōkov omakorda silmitses Puškinit. Tema kui poeet oli võrsunud hoopis teises maanurgas. Temas tugevasti istuv vana Venemaa ei tahtnud alistuda ega taganeda ta mõtteist ega verest, mis voolas raskepärases tugevas kehas. Aga kui temas tuli lahti pääses, siis mässas see ennenägematu hooga, kõrvetava jõuga. Jazōkov ei valinud ega kaalunud sõnu ja väljendeid, vaid just nagu lõi kas nad värskesse pinda. Ta tõrksad juuksed olid lopsakad ja oma salkus soengut silus ta hoogsalt kogu kämblaga. Jazōkov oli Tartust saadetud kirjades kaua aega olnud Puškini suhtes pisut turris ning hammustav, tundes Puškini üleolevat jõudu. Sellega kaitses ta end, hoidis oma algupärasust. Ta sarnanes metsloomakesega, kes oskab sirakil lamada kui laip ja vabaduses metsikult hüpata; ta ei sallinud taltsutamist ega talunud enda üle kellegi võimu.

Kuid Puškin alistas ta siiski; otsekohe, esimesel hetkel. Ja alistas kõige rohkem sellega, et ta üldse ei tahtnud alistada. Puškin armastas inimesi mitte enda all, vaid enda kõrval ja hindas kirklikult nende iga-sugust omapära. Jazõkov vaatas ikka veel silmi pilu-tades, kuidas sukeldus ja puristas tema kõrval tõmmu keha, ning mõtles: see on Puškin! Ta nägi säravaid valgeid hambaid, valgusest ülekatutatud märga pead, seda, kuidas langesid Puškini põskhabemelt jökke veetilgad. Puškin naeris ja rääkis ning ta mõtted ei peitnud end õpetatuse või paraadliku sügavmõttelisuse kuube, vaid väljendusid samasuguse selge lihtsusega, mis avaldus praegu kogu ta olemuses: jah, see oli Puškin — lihtne ja geniaalne.

Nii avas juba nende esimene kohtumine Jazõkovi külaskäigu elevad päevad Trigorskojes ja Mihhailovs-kojes. Nad pidutsesid — veiniga, värssidega, lõbustus-tega.

Kõik oli nõnda, või peaaegu nõnda, nagu oli ennus-tanud Puškin, kui ta kahe aasta eest kirjutas värss-läkituse Wulfile, kutsudes teda koos Jazõkoviga külla. Zizi kordas seda tänini peast:

Päev meil armust hõivatud,
öösel kõik me karskus nurjub;
kord me kõrvadeni purjus,
kord me maani armunud.

Puškin ise mõistis, kui hästi oli tal õnnestunud siin edasi anda joomauima, — isegi adverbid kahes viima-ses värssis oleksid nagu purjuspäi vahetanud ära oma kohad.

Jazõkov oli Trigorskoje elust võlutud. Tartusse tagasi jõudes kirjutas ta emale nendest Soroti kaldal veede-tud päevadest: «...elu või õigemini öeldes kohtlemine on täiesti vaba ja muretu, peale selle maaelu ja looduse võlud, lõpuks kunstlikud maitseained ja maiustused nagu keedised, veinid jne. — kõik see kokku moodustab midagi väga head, auväärset, ilusat, vaimustavat; ühe sõnaga — elu!» Jazõkov deklameeris meeleldi ja palju; Trigorskoje tütarlapsed kuulasid tema värssse, nagu jooksid nad veini.

Päeval valitses harilikult laiskus ja palavus. Ja kuni Puškini tulekuni ei võetud midagi ette; raamat vajus käest, suplus värskendas vaid pooleks tunniks. Kuid tarvitses ainult ilmuda Puškinil, kui elu hakkas jälle elavalt keema. Hiljem kirjeldas Jazõkov seda Puškini saabumist:

Nii näen ma tihti unes veel:
kolm mäge, ülal ilus maja,
Soroti käär, kus öisel ajal
kuu kuldsest kumab lainjal veel.
Seal paju kaldanõlval laugel,
ja kingud, mille tagant kaugel
kesk niitu, luhta, põlluteel
üks ratsur ilmub õhtu eel,
ronkmustal hobul nelja ajab
Trigorskojesse, ta on siin —
Voltaire ja Goethe ja Racine —
me Puškin, kuulus luuletaja.

Nimelt nii ta ilmuski: päevitanud, tuuldunud, lihtne. Siis mindi jalutama, mängiti rõngamängu platsil, mis kandis «päikesekella» nimetust (platsi ümber oli istu-tatud kaksteistkümmend tammekest, mis olid Puškini eakaaslased), joodi õhtul teed tiigi ääres «tamme all merekäärus», nagu nimetas seda Ossipova.

Kord tulid rändavad mustlased väikese ahviga, män-gisid ja laulsid. Puškin rõõmustas nende üle, aga kui nad olid saanud oma vaevatasu ja minema läinud, nae-ris ta ja plaksutas käsi:

«See oli alles lõbu! Sai näha oma sugulastki!» ning hakkas ülinaljakalt matkima pördikut.

Õhtul lõikas Mašenka papist välja väikese ahvi ja tõmbas seda niidist. Ahv tantsis, tantsis ka vari sei-nal. Ema sai pahaseks ning ka Puškin kortsutas algul kulmu, kuid pahvatas siis naerma.

«Mis sa temaga teed? Noor nagu aprill.»

Wulf ei jäänud kambast maha: ta oli meister jooma, kuid armukadetses ikka veel Puškinit — nüüd mitte Alina ega Kerni, vaid Jazõkovi pärast. Temale tundus imelik ja ebameeldiv, kuidas ta häbelik ja nurgeline sõber, kes nii palju oli urisenud Puškini peale Tartus, andus nüüd viimasele kogu hingega. Ajuti valdas üli-õpilast eriline kahtlustus ka ema suhtes. Kunagi nägi

ta, kuidas Puškin Ossipovaga pöördusid kahekesi jalutuskäigult tagasi... ja ema oli lõbus ning õhetas... Sellest tekkis terav stseen.

Wulf harjutas püstolist laskmist. Puškin ühines kohe temaga. See oli ta armastatuim meelelahutus.

Äkki küsis Wulf ettevaatlikult, kuid ilmselt tagamõttega:

«Kus te jalutasite... kahekesi?»

Puškin mõistis selle fraasi tooni ja vastas tagasihoidlikult:

«Aga milleks te, armuline härra, seda küsite?»

«Kuidas nii: milleks? Ta on ju mu ema?»

«Oma ema ei tohiks niiviisi solvata. Aga kui teil on mingeid kaht-lus-tu-si, siis pole tarvis midagi küsida, vaid ausalt võidelda püstolitega.» Ning ta saatis kuuli väravale joonistatud märgile otse keskk kohta.

Wulf kahvatas, kuid jäi vait. Õhtul jõid nad lepitust, meelepaha Puškini vastu aga jäi Wulfil kauaks, kui mitte igaveseks püsima. Tal polnud nii raske unustada oma kahtlustusi kui seda, et ta pidi taganema. Muide, koidu ajal läksid kõik kolm sauna puhkama.

Vahel pidutseti ka Mihhailovskojes. Hoidja askeldas siis hommikust peale, jälgis köögis lõunasöögi valmistamist, paigutas lauale viina- ja veinipudeleid.

Hannibalide maja oli silmanähtavalt kõdunemas, tapeedid mitmes kohas rebenenud, nii et paistis paljas sein, tihti jooksis kuskil vabalt väle prussakas. Öösiti krabistasid südilt hiired ja nurkades olid nad põranda läbi närinud.

Aga kõike seda kattis Arina Rodionovna kodune soojus ja südamlikkus. Algul ta häbenes, kuid Puškin pani talle käed õlgadele ja viis ta enda kõrvale istuma.

«Oh sind jonnakat,» ütles hoidja, kuid leppis varsti.

Pikkamööda sai pidu ikka enam hoogu ja hoidja ei jäänud noortest maha.

«Mis siis ikka,» kõneles ta, «joon või ei joo, aga napist ma ära ei ütle.»

Jazõkovile hakkas see tema kõnekäänd väga meeldima ja üldse said nad sõpradeks.

Arina Rodionovna inspireeris poeti:

Meil pidu kees. Siis sinust koorus
me kaaslane nii hea ja hell,
sest sulle meenus sinu noorus
ja ulmad elukevadel;
sind haarasid me mõtte tuumad,
me laul, me käidud kauged maad,
me kõnekemblemised kuumad,
ja uljad klaasikölinad.

Mihhailovskojes oldi siiski harva. Elu kulges peamiselt Trigorskojes.

Trigorskojes polnud nüüd Annat ja ilma temata puhkes kõikide silma all õitsele suureks ja ilusaks sirgunud Jevpraksia. Praskovja Aleksandrovna mõtles mõnikord ka Alinale, kuid... imelikud inimesed on need poeedid: kas tõesti on nad tulised ainult värssides? Ka Jazõkov ei sobinud kuidagi peigmehe osasse. Ja tõtt öelda oli ka tema rohkem võlutud Zizist. Ei, mitte Alina, vaid Zizi, kes eile oli olnud alles plikake, rebis nüüd isemeelse käega katki temale pühendatud värssed ja juhtis õhtusi olenguid. Ta valas hõbekulbiga klaasidesse rummist ja põletatud suhkrust keedetud napsi ning hüüdis äkki:

«Kuulake: Puškin loeb! Puškin, meie kuulame! Ma tahan kuulda teie mullust Bacchuse laulu!»

Puškin polnud mõtelnudki värssed lugeda, kuid nüüd, korrigeerides pealkirja, luges siiski kuulekalt ja süttis äkki:

Elagu kaunimad neiud ja naised,
kellel me vastu armastus köeb!

Joogem terviseks klaasid nüüd põhjani võistu!
Ja elagu muusad ja elagu mõistus!
Sära alati, päikene, püha!
Nagu tuligi lambis hääbub ja mustub,
kui koit saadab heleda läike,
nii totruski vajub ja kustub,
kui tõuseb erk mõistuse päike.
Sära heledalt, päike, et pimedus kaoks!

Toas oli sügav vaikus. Kõik aknad olid pärani, soe õõ hakkas vaevu taganema varase koidu eest. Jevpraksia istus tardunult, hõbekulp väljasirutatud käes, ega märganud, kuidas veniv jook valgus tilkhaaval puhtale

laudlinale. Ei märganud seda ka Praskovja Aleksandrovna — ema ja perenaine. Aga mis tähendab ema ja perenaine! Kas pole ka tema neil hetkedel noor? On siis temas tunded surnud? Allasurutud palavad pisarad ning heldimus, tumm vapustav vaimustus. Perenaine? Põrgusse perenaisemõtted! Elu... oo palav elu, kuid oled sa lühike!

Korraga katkestab vaikuse kummaline kähisev hääl, nagu öökulli susistamine. Jazõkov istub seljakil tugi-toolis, ta avatud suust tungib ägeda vaimustuse hingus, mis muutub kähinaks. Äkki hüppab ta püsti, haarab teadmata miks käega õhku, nagu oleks isegi õhk veel täis Puškini häälekõla, ja poeedi juurde sööstes kallistab teda. Klaasid kõlisevad, lühike on suveöö, lühike on elu!

Nii leidis Puškin vahel tõelist unustust; teda haaras kaasa Jazõkovi tuline ohjeldamatus. Kuid tarvitses tal ainult üksi jääda, kui tavalised viimase aja nukrad mõtted hakkasid uuesti ründama. Oli ka sekeldusi.

Ta oli Aderkasele juba üle andnud oma palve uue tsaari nimele ja lisanud tõendi enda mittekuulumise kohta salaühingutesse. Kuid varsti selgus, et tarvilik on ka haigusetunnistus. Varsti pärast Jazõkovi ärasõitu sai ta lõpuks ka selle tunnistuse. Tempelmaks oli ainult kolm rubla, kuid «tānuavaldused» maksid märksa rohkem. Igatahes ilmnes, «et tal tõepoolest on alumistes jäsemetes, eriti aga paremal põlvel tõmbsoonte üldine laienemine, mille tõttu Härra Kolleegiumisekretäril Puškinil on liikumine üldse raskendatud».

Lugenud selle tõendi lõpuni, naeratas Puškin. «Täpselt, mul on liikumine üldse raskendatud!» See oli ju sama «aneurüsm», mille kohta Pletnjov oli asjatundlikult öelnud juba Karamzini eluajal: «Kõige rohkem palun Sind mitte unustada Karamzini ja Žukovskit. Nad võivad olla Sulle väga kasulikud Su aneurüsmi puhul. Säärase haigusega ei tohi naljatada.» Ta meenutas ka sõnu oma hiljutisest kirjast Vjazemskile: «Kui mind oleks nõutud komisjoni, siis oleksin ma kindlasti saanud õiguse, kuid mind on jäetud rahule ja see vist ei tähenda head.»

Igatahes läkitati tema palve, mida ta pidas juba ära-saadetuks, alles nüüd lõpuks markii Pauluccile. Jälle, nagu enne väljasaatmist Odessast, hakkavad krabisema hanesuled ja ülemate allakirjutamine toimub jälle nagu püha talituse akt ning puistatakse samas alandlikult liivaga üle; ja jälle postipaunad, postipoisid, jaa-maülemad... Ring on sulgunud.

Viimased päevad enne Jazõkovi ärasõitu Tartusse lendasid eriti kiirelt mööda.

«On küll suvi, aga kihutaks nagu kelguga mäest alla...» kõneles Puškin naerdes ja oma ühetasaseid valgeid hambaid näidates.

«Vaadake, et te ümber ei kuku!» hüüdis vastuseks Zizi ning vestlus pöördus jälle lausa «naeruks ja pilaks»: väljendus, mida Jazõkov oli kuulnud oma kodukülas ja mis kõigile väga meeldis.

Kuid sageli, eriti kahekesi jäädes, võtsid sõprade kõnelused hoopis teise ilme. Peaaegu iga päev tuli mingi uus teade talupoegade rahutustest: «talurahva meri», nagu tavatses öelda Praskovja Aleksandrovna, kohises tumedalt, kuid kuuldavalt üsna lähedal silmapiiri taga. Veel ärevamalt võeti vastu kõiki Peterburist tulevaid kuuldusi 14. detsembri tegelaste saatuse kohta. Isegi Trigorskoje perenaine kaotas siin vahel talle nii omase enesevalitsuse.

See valus teema sai kord tavaliste usaldavate, napi-sõnaliste, sõbralike fraaside asemel üldise ja palava arutluse aineks.

Jazõkovi ärasõiduni oli jäänud kõigest kolm-neli päeva ning ta mõtles erilise elevusega välja mitmesuguseid naljatlevaid klaasitõstmisi. Kuid sel korral oli ta õhtulauas vaikne ja isegi kuidagi morn.

«Nüüd hakkab ta kõnelema!» sosistas endamisi Zizi kerge grimassiga, märgates, kuidas Jazõkovi päevitunud sõrmed sirutusid pokaali peene jala poole.

Ema heitis talle karmi pilgu. Ka Puškin tundis midagi erilist ja vaatas tõsiselt poeedist sõbra poole. Jazõkov tõusis ja ütles silmi tõstmata, tasa, ulatades oma klaasi Praskovja Aleksandrovna poole:

«Teile lähedase ja kalli Sergei Ivanovitš Muravjov-Apostoli terviseks!»

Praskovja Aleksandrovnal värahtasid ripsmed. Ta liigutas huuli, kuid ei suutnud midagi ütelda. Kõik löid vaikides klaasid kokku. Laskunud tugitooli, tänas Ossipova oma poeedist külalist ja vähehaaval hargnes vestlus uuesti. Kõneldi ka teistest sõpradest ja tuttavaist. Puškin meenutas Puštšinit ja Küchelbeckerit. Erutatud oli ka tema, eriti kui ta mainis Pestelit ja oma vestlust temaga Tultšinis. Kõik kuulasid teda väga tähelepanelikult. Puškin ei olnud selliste kõnelustega helde.

«Pavel Ivanovitš Pestel ütles mulle nii: «Tähtis on, kes tuleb võimule ja hakkab teostama uut korda.»»

«Säh sulle nüüd võimuletulijaid...» tähendas Jazõkov kibeda naeratusega.

Puškin ei vastanud sellele repliigile midagi, jäi vait. Temas ärkas uue jõuga ta põhiline mõte, mis oli sündinud juba vestluse ajal Pesteliga — mõte rahvast: kuidas... kuidas on rahva endaga? Kas siis tõesti see katse detsembripöördeks oli asjatu katse? Kas tõesti aeg matab selle ja see unustatakse? Ei, ei, see on täiesti võimatu! Ja nemad ei pea nõnda arvama...

«Teie ei pea nõnda arvama!» ütles ta ootamatult ja tõusis toolilt.

Jazõkov võpatas ja pöördus tema poole. Zizi haaras koguni ema käe ja surus seda vaikides kõigest jõust. Ema ei peatanud teda ega eemaldanud tütre kätt: ta mõistis kõik. Puškini pilk oli suunatud kuhugi «üles», nagu vaataks poeet juba tulevikku.

«Need on kõik sõbrad, vennad, seltsimehed. Meie kõik armastame neid ja nad võivad kõik hukkuda, võivad kõik langeda tsaari karmi karistuse alla. Kuid mis nendega ka ei juhtuks, meie ei unusta neid iialgi... Eks ole?»

«Ei, mitte iialgi!» sosistas Ossipova kuumalt.

«Aga mis puutub rahvasse, siis ka rahvas ei unusta oma dekabriste!»

Praskovja Aleksandrovnal tahtis veel midagi öelda ja Zizi hüppas istmelt, kuid Jazõkov ei lasknud kellelgi suudki avada.

«Kuidas sa ütlesid: dekabriste? Ah, Puškin, milline sõna!»

«Jah, tuli keelele...»

Jazõkov lükkas mürinal oma tooli eemale.

«Tuli keelele!... Aga mina ei saa istuda... näe, tõusin üles, kuid jälle paneb tuikuma! Kas tead, Puškin, sa oled... oled meie põhjamaine geenius! Tahaksin nutta... Ja kuidas? Rõõmupisaraid nutta!»

Puškin ei vastanud ka nüüd midagi sellele tormilisele puhangule. Ta mõtles ainult: «Jazõkov! Ära tee ometi nii palju kära... Oh, kui palju on siin veel küsimusi, mille üle on vaja mõelda ja mõelda...»

Jazõkov sõitis ära ja Puškin jäi jälle üksi. Ta oli nukker. Oli hakanud armastama seda inimest, kelles kääris veel tormiline noorus. Ka ise oli ta neil nädalail elanud valu ja tuska unustades — kõrgelennuliste vestluste, palavate vaidluste, sügava sõpruse tähe all. Laualt polnud veel koristatud viimase pidutsemise peekreid. Üks nendest oli eriline: selle oli tol õhtul uuendanud Jazõkov. Ja mitu lüürilist värssi ilmus paberile. Puškin jäi mõttesse ning istus nagu ikka liikumatult, unustades aja. Ennast Jazõkoviga võrreldes nägi ta, kui palju oli ta temast vanem, ja nägi ka ennast sellisena, nagu ta oli. Aastad kadusid peatumatult üksteise järel ja elu möödus. Milles seisis tema elu? Armastus ja poliitika? Raamatud? Või sõprade lähedus?... Ta vaatas vihikut ja tõmbas sõrmega üle selle serva, libistades üksteise järel lehti; need liikusid ta ees vaikse kahinaga. See vihik ja teised, kõik, mis ta oli kirjutanud — kas mitte see pole tõeline elu?

Puškin tõusis ja eemaldus, et magama heita. Kuid pooleldi lahtirõivastatult läks ta tagasi laua juurde. Täiskirjutatud lehekülg. Ta pööras selle ära ja kirjutas pöördele põigiti kiiresti kolm sõna: «Siin on elu!»

Jah, siin oli tema elu, kuid elu voogas ka väljaspool. Samal päeval, 24. juulil, kui markii Paulucci sai ettekande Pihkva kubernerilt Aderkaselt koos Puškini palvega kõigekõrgema nimele, lehitses Puškin Trigorsko-

jes «Severnaja Ptšela» värsket numbrit. Viimastel päevadel takistasid põllutööd pealinna sõitmist ja uudised saabusid ainult ajalehtede kaudu. Ja nüüd langesid Puškini silmad Nikolai manifestile: «...kurjategijad said väärilise karistuse», «Isamaa on puhastatud temas palju aastaid peitunud nakkuse tagajärgedest», «Kõrgema Kriminaalkohtu otsus selle kuu 11. päevast viie riikliku kurjategija üle, keda seesinatsega ülespoomisele mõisteti, on üldrahvalikult juulikuu 13. päeval kell viis hommikul Sankt-Peterburgi kindluse vallil täide viidud.»

«Praskovja... Praskovja Aleksandrovna...» Ta ei suutnud muud midagi öelda, leht kukkus tal käest.

Praskovja Aleksandrovna jooksis sinna, kuid juba hetke pärast nuttis ta diivanile langedes valjusti. Sergei Ivanovitš Muravjov, kelle terviseks veel hiljuti joodi, oli ülespoodud viie hulgas. Praskovja Aleksandrovna langes diivani seljatoele, surudes käed silmadele, kuid pisarad tungisid ka sõrmede vahelt välja. Puškin ei näinud teda ega näinud midagi ümberringi. Ta käis pikkade sammudega nurgast nurka nagu metsloom, kelle ees on puuri uks kinni löödud.

Nii saabus ka see lahendus, mis oli piinanud ootamisega mitu kuud. Ja milline lahendus! Rõlejev, Pestel, Muravjov-Apostol, Kahhovski, Bestužev-Rjumin: ta tundis kõiki viit! Aga Puštšin? — Surmaotsus ja pehmendusega — Siber! Küchelbecker? — Siber! Ja kui paljud veel: nii Aleksander Bestužev ja Maria Rajevs-kaja mees Volkonski kui ka Jakubovitš, Jakuškin ja palju, palju teisi.

Puškini esimene paroksüsm möödus kiiresti. Kuid siiski valitses ta end halvasti. Ta polnud oodanud sellist karmi kohtuotsust: viis olid üles poodud, aga kui paljudel haarati kõrist, ja kas ainult neil, kas mitte kõigil, kes mõtlesid ja rääkisid, — ning seda tehti enda meelest maa hüvanguks.

Mingi uus mõte põletas Puškinit. Kiirete liigutustega põimis ta vaheliti ja väänas oma kuumi sõrmi: aga ta ise... ise — oli saatnud... palve... keisrile!

«PROHVET»

Järgmisel päeval, 25-ndal, istus Venemaa teises otsas, sellessamas Akkermanis, kus Puškin kord öösel Ovidiuse vaimuga vestles, oma kabinetis krahv Vorontsov ja suvatses kirjutada Longinovile:

«Siiasõidu tõttu ei saanud ma, armas Nikolai Mihhailovitš, vastata Teie kirjale 13-ndast kuupäevast, kus Te mulle teatate, et kurjategijad on hukatud. Ei oleks saanud teha vähemat, ja muidugi on need viis, kes eluga maksid oma koledate kavatsuste eest ning hädaohu eest, millesse nad saatsid kogu Impeeriumi, selle ka kõige rohkem ära teeninud. Igas teises riigis oleks surmanuhtlusega karistatud palju rohkem kui neid viit. Ametlikult väljakuulutatud surmanuhtlus kurjategijatele tundub meil imeliku eelarvamuse tõttu kohutavana ja julmana, olgugi et meil alatasa esineb nuudiga surnukspeksmist ja läbi kadalipu ajamist, mis samuti surmaga lõpeb; ja ometi ei räägi sellest keegi, kuid seesugune surm on ju poomisesurmast tuhat korda raskem. Muuseas, praegusel korral toob see eelarvamus kasu; viie kurjategija hukkamine, mis ei ole üksnes ära teenitud, vaid võib öelda, isegi ei vasta oma proportsioonilt nende poolt kordasaadetud kuritegudele, avaldab suurt mõju ajudele, ja sellesamaga saavutab kohus täielikult oma eesmärgid! — P. S. Minu palve täitmise eest piimamüüja kuju küsimuse otsustamisel võtke vastu mu alandlik tänu. See rikastab uue kaunistusena Aleksandri aeda.»

Asjata arvas Puškin Mihhailovskojas olles, et teda on rahule jäetud. Ta eksis: teda ei unustatud. Samadel päevadel sigines Pihkva kubermangu isik, kes oli sinna just Puškini pärast tulnud ja üksnes tema vastu huvi tundis. See oli «asjaarmastaja botaanik» ja osalt isegi kirjanik, väga hästi kasvatatud neljakümnen-dates aastates aadlik Aleksander Karlovitš Bošnjak. Teenis samas Välisasjade Kolleegiumis, mille koosseisu omal ajal kuulus ka Puškin. Temal oli kaasas ka kul-

ler — vajaduse puhuks; see peatus ja jäi ootele lähemasse postijaama.

Botaanik ise aga sõitis oma vankriga ringi Mihhailovskoje ümbruskonna mõisnike juures, kelledelt ta päris nagu muuseas, jutujätkuks ka luuletaja Puškini üle. Taolisi ülesandeid ei täitnud Bošnjak esmakordselt. Ta oli juba teenetega salaagent Hersoni sõjaväeringkonna ülema krahv Witt'i juures ja poetas end omal ajal ilma suurema kärata kui väga hästi kasvatatud inimene Lõuna salaühingu liikmeks, kus ta ka paljusid reetis. Teda usaldati ja tema arvamusel oli otsustav kaal: jäägu nii, nagu «botaanik» ütles! Nüüd oli ta läkitatud «tuntud luuletaja Puškini käitumise võimalikult salajaseks ja üksikasjaliseks uurimiseks», keda kahtlustati «tegudes, mis äratasid talupoegi vabadusele», ja «meelepaha tekitavate laulude luuletamises ning laulmises».

Aleksander Karlovitš Bošnjak oli täpne mees. Iga kord, kui tal õnnestus mõningaid andmeid välja urgitseda, võttis ta toosist prillid ja kirjutas kõik oma taskuraamatusse: «mürk, mida tema teosed on levitanud, näitab, kui kardetavaks see inimene oleks võinud soodsas olukorras saada», — «Puškin on lobiseja, kes endast olematuid lugusid välja mõtleb», — «niisugune lobamokk, et ükski kuritegelik jõuk teda enda hulka ei võta», — ja kõike muud taolist.

«Aga kuidas talupoegadega?»

«Midagi hullu!» hüüdis kreisikohtunik.

«Aga kuidas nimelt?»

«Ise nägin, kui kättpidi teretas!»

Aktsiisiülem oli otse raevunud «mündilooimise» pärast, nagu ta kujukalt väljendas.

«Noh, otsustage ise: joodetakse ja kõnnitatakse hobust, tema kohe — münt pihku! Ehk jälle tuuakse talle marju... tüdrukutirtsud niisugused väikesed... ja jällegi — mündid pihku! Ei, ei, rikub kõlbeliselt rahvast ja teeb seda nii-öelda otse juurte kallal.»

«Mürk, mida viinaga levitatakse, pole väiksem kui Puškini teosed,» mõtles Bošnjak endamisi; seda ta aga taskuraamatusse ei märkinud. Aadelkonna peamees oli

omakorda raevunud niihästi Puškini raudkepi kui ka vöö ja särgi ning laia servaga õlgkaabu pärast:

«See on igale korralikule aadlikule isiklik solvamine, ja kui ta ei oleks põlualune, peaks ta vastust andma auväljal!»

Aga isegi need võimu esindajad ei saanud rääkida tema «riigi vastu sihitud tegudest». Teisest küljest, talupojad ise ja öömajade ning võõrastemajade pidajad oleksid nagu kokku rääkinud ja eitasid täielikult Mihhailovskoje eraku mässulist tegevust, rääkides temast üksnes kui lõbusast ja heast isandast või mõisahärrast.

Kuid Bošnjakil oli ka andmeid, et Peterburisse ulatunud kuulduste peamiseks allikaks oli kohalik mõisnik, endine kindralmajor ja kunagine Heaolu Liidu liige Pavel Sergejevitš Puštšin. Bošnjak teadis niihästi oma ameti tõttu kui ka haritud inimesele omase teadmishimu ajendil õige palju ning paljudest inimestest. Ja nüüd, Žadritsõ külas asuvale Pavel Sergejevitši mõisale lähenedes, tuli talle meelde lõbus lugu, mis juhtus juba Kišinjovis, kus Pavel Sergejevitš oli vabamüürlaste looži «Ovidius» juhiks; sinna oli vastu võetud ka Puškin (Bošnjak teadis sedagi). Selle maja õu, kus asus loož, ulatus otse väljakuni, kus alati tungles rahvast ja eriti palju bulgaarlasi. Ja need näevad äkki, et üle hoovi talutatakse keldrisse nende arhimandriiti, silmad kinni seotud. See oli kombetalitus vabamüürlaseks pühitsemisel, kelleks arhimandriit tahtis saada. Kuid bulgaarlased tormasid päästma oma arhimandriiti röövlite küüsisist ja sellest tekkis suur madin. Kogu see lugu tõi Pavel Sergejevitšile rohkesti pahandust... Ja kuidas Puškin teda selle eest välja naeris! «Ehk alustangi jutuajamist sellest?» mõtles Bošnjak muiates, kuid alustas siiski teisiti.

«Krahv Aleksander Fjodorovitš Langeron, endine Odessa kindralkuberner, kes teid oma sõbraks loeb, saadab tervitusi. Kui ta kuulis, et ma teie kanti sõidan, tegi ta mulle ülesandeks lugupeetud Pavel Sergejevitšiga tutvavaks saada. Lubage end esitleda...»

Pavel Sergejevitš oli alati olnud tüse ja lohaka välimusega. Maaoludes oli ta hoopis käest ära läinud. Jõi kapast kalja ja tappis plaksupiitsaga kärbsed.

«Puškin?» ütles ta, kui jutt sobima hakkas. «Puškin on lausa pöörane! Harimatu inimene. Ei ole mind kor-dagi vaatamas käinud.»

«Kas te siis temaga tuttav olete?» küsis külaline meeldiva tagasihoidlikkusega.

«Ei noh, mispärast tuttav! Oleme muidugi seltskon-nas kokku puutunud. Ta on ju vabamüürlane! Aga teate, mina ei ole üheski niisuguses salaühingus... Ma, näete, olen puhas nagu pisar, ja kui ma millegi-pärast olen kannatanud, siis küll ainult salakaebuste pärast! Ma ei salli silma otsaski neid salakaeba-jaid!»

Bošnjak naeratas.

«Salakaebused ja salakaebajad... see sõna ainult kõlab inetult, kuid riik vajab nii-öelda salajase tege-likkuse ausaid uurijaid. On ju tähtis asjade juurteni tungida, see aga on teadus, peaaegu nagu botaanika. Ma ise olen ju õigupoolest ainult asjaarmastaja bo-taanik. Niisiis, mida te suvatsesite öelda Puškini teoste kohta?»

«Ma rääkisin esmajoones valekaebustest!» solvus Pavel Sergejevitš, kuid hakkas seejärel «kirjamehe» kohta lausa rumalusi rääkima, toetudes oma valedega igasugustele kuuldustele ja tühjadele juttudele, neile ka omalt poolt juurde lisades.

Hea kasvatusena külaline teda ei seganud, katkes-tades peremehe juttu vaid lühikeste hüüatustega, nagu «Kas tõesti!» — «Olge lahke!» — «Noh teate, see on ju lihtsalt kohutav!» — ja muude seesugustega. Ainult kord küsis ta midagi asjalikumat:

«Kas te juhuslikult ei tunne Viskovatovit, Stepan Ivanovitši? Kah pihkvalane ja samuti poeet ja isegi dramaturg.»

«Ärge teda ometi Puškiniga ühe pulga peale seadke! Tema on ju suurepärane inimene. Ta on ju mu usaldus-mees! Olin temaga Peterburis kolm nädalat koos!»

Nüüd said Aleksander Karlovitš Bošnjaki mõtted ja meeoleolud lõpliku selguse: tal oli oma kindel arvamus kirjanik Viskovatovi kohta, kes samuti oli salapolitsei agent ning kellega tal olid omad arved õiendada... Nüüd hakkas ta mõistma, kustkaudu Peterburisse

imbusid liialdatud ja isegi lausa väljamõeldud kuul-dused Puškini kohta. Ja viies jutuaajamise lahkumisele lähemale, lausus ta lahkelt:

«Nagu näete, olen uudishimulik, missugune floora teie kandis üldse kasvab.»

«Missugune floora?... Näe, niisugune!» ja Pavel Sergejevitš lajatas lapiti käega vastu lauda, lõmastades korraga mitu magusa teetilga ümber kogunenud kärbest, siis tõstis peo silmadele lähemale ja lõpetas justkui pisut mõtlikult: «Vist kolm. See, näete siin, on kogu meie floora.»

«Lisaks kõigele on ta ka harimatu... ja lihtsalt mühakas!» mõtles puhas ja klanitud Bošnjak vastiku-sega.

Ning ta hakkas hüvasti jätma; õnneks oli kärbse-jahti peetud vasaku käega.

Bošnjak tundis hästi Viskovatovit ja teadis ka, kuidas too Puškinit pilkamise pärast juba Peterburi ajast vih-kab. Meeltemööda ei olnud ta ka Aleksander Karlovit-šile endale, sest Viskovatov vaatas talle üleolevalt ja iseteadvalt kui «tõeline» kirjanik. Nina püsti!

Enne siiasõitu tutvus Bošnjak ka ettekandega, mille Viskovatov oli Puškini kohta teinud, ja võttis endale sellest ära kirja:

«Neil päevil Pihkva kubermangust saabunud usal-dusväärased isikud kinnitavad, et oma vabameelsete, kahjulike ja kõlvatute luuletustega tuntud titulaar-nõunik Aleksander Puškin, kes Issandas lahkunud keisri Aleksander Pavlovitši kõige kõrgemal käsul on antud kohalike võimude järelevalve alla oma ema mõi-sas, mis asub Pihkva kubermangus Opotška maakon-nas, ka nüüd, jätkates oma pööraseid ja kombevasta-seid eluviise, avalikult jutlustab jumalasalgamist ning võimudele vastuhakkamist, ja saanud kogu Venemaale ülikurva teate keiser Aleksander Pavlovitši surmast, paiskas suust välja järgmised saatanlikud sõnad: «Lõpuks ometi pole enam Türranni, ka tema järelejää-nud sugu ei jää enam kauaks elavate kirja!» Puškini vaim ja mõtted on surematud; kui ta ka siit maailmast kaob, jääb ometi tema poolt sigitatud vaim igavesti

püsima, ja tema mõtete tagajärjed avaldavad tingimata varem või hiljem soovitud mõju.»

«Kui loll ta ometi on!» mõtles Bošnjak, mitte ilma heameelela veel kord seda dokumenti lugedes. «Ja kuidas ta lõpuks iseennast auku ajab! Nii, nii, Stepan Ivanovitš, oma arveid me veel õiendame!»

Jäi veel kloostriülem. Kuid too oli Puškini suhtes sõnaaher ja ütles lühidalt:

«Ta ei sega ennast millessegi ja elab nagu süütu külatüdruk.»

Sellise iseloomustuse vastu Bošnjak ei vaielnud, ta kirjutas Puškini kohta soodsa ettekande ja saatis kul-leri, keda areteerimise korral oleks vaja läinud, tüh-jalt Peterburisse tagasi.

Niiviisi olenes Aleksander Sergejevitši saatus osalt võistlusest kahe agendi vahel ja ühe agendi «teadus-likust» heatahtlikkusest. Muide Bošnjak, kes hästi eral-das mitmesuguste lilled peent lõhna, tundis juba oma ülemuse juures erilise aistmismeelega, et väljasaadetu suhtes puhub pigem päri- kui vastutuul. Nähtavasti arutleti seal: «Literaatide mäss... kuid ega saa ometi kõiki lõplikult hävitada... võib katsetada ka taltsu-tamisega.» Ja risti ette lüües võttis ta selle suuna omaks.

Võib-olla olid sellised tuuled puhuma hakanud ka Riia rannikul. Kui teda vastutusele ei ole võetud, kui palvekiri on esitatud ja ees seisavad kroonimispidustu-sed, siis on loota ka armuandmisi. Ning markii Paulucci kirjutas alluvalt krahv Nesselrodele:

«Nagu nähtub minule esitatud ettekannetest politsei valvealuste kohta, kes elavad minu Peavalitsuse järele-valvele usaldatud kubermangudes, peab mainitud Puš-kin end hästi üleval, mispärast, silmas pidades tema poolt esitatud kahetsust ja lubadust tulevikus iialgi mitte oma arvamustega vastu rääkida üldkehtivale kor-rale, julgen ma tähendatud palvekirja ühes sinna juurde kuuluvate lisadega siinjuures teie hiilgusele edasi saata, avaldades arvamust mitte lubada Puški-nil välismaale sõita, ja palun alandlikult Teid, armu-line härra, esitada see tema keiserlikule kõrgusele

kõige armulikumaks otsustamiseks ja austada mind järgnevalt Teie teatega...»

Niiviisi hakkas ka kõrgemal pool aegamööda harg-nema asja edaspidine käik, milleks aga tõuke oli and-nud nähtavasti juba Karamzin.

Puškinil endal ei olnud sündmuste käigust vähimatki aimu, nagu ta ei aimanud ka tema ümber tihenenud nuhkimise õhkkonda. Ta oli vapustatud hirmsast sõnu-mist. Trigorskojes valitses vaikus ja Mihhailovskojes sünge üksildus.

Koju tuli ta hilja, hoidja magas; ta leidis käsikaudu tikud ja süütas küünla. Kõik oli nagu alati. Kuid just tavaline elu näis nüüd ebaloolumilikuna, ebatõenäoli-sena sellesse tunginud ja kõike nägemisulatuseni täit-vate erakordsete sündmuste taustal, niisama nagu esi-mesel silmapilgul olid ebatõenäolistena paistnud need sündmused ise. Kogu elutunnetus oli kummutatud: kõik, mis siiani oli nähtav, elav ja tunnetatav, oleks nagu sattunud tagaplaanile, ja kõik, mis kerkis pime-dusest, oli nüüd saanud tõeliseks ja ainsaks reaalsu-seks. Jah, isegi tavalised, igapäevased esemed lõika-sid silma oma sobimatusega uues tõelisuses.

Ja Puškin kustutas küünla; talle näis, et niiviisi on õigem, on kergem olla.

Kuid kergendust ei tulnud. Öö oli pikk. Uni ja unustus ei tahtnud kuidagi tulla. Niipea kui ta silmad sulges, kummitasid võllad. Suur üksik kärbes, kes oli kardinate taha pugenud, ronis tüütult ta näole, nagu oleks see surnu nägu. Ta tõrjus kärbse eemale, kuid see tuli kohe jälle tagasi. Lõpuks suikus Puškin siiski viivuks. Ta nägi vist unes, justkui tõmbaks Maša Ossipova niidist ja seinal tantsiks vari ahvist, mille ta välja lõi. Aga võib olla, et see on tema enda vari laes... konksu otsas... kui ta märkmeid põletas?

Äkki ärkas ta nagu tõuke mõjul ja talle näis, et keegi — mitte vari ja mitte enam unes, vaid ilmsi — kõigub voodikardinate küljes üleval. Ta kohkus, kuid taipas kohe. See oli mälestus varases lapsepõlves üle-elatud maavärisemisest. Talle meenus see hall sügi-sene päev. Käinud hoidjaga õues jalutamas, lamas ta

oma väikeses voodis, samuti kardinatega taga. Ülal oli nõõri otsa seotud pajats. Ta harilikult mängis sellega, tõusis voodis püsti ja kõigutas. Ja korraga, niisama nagu praegu suikudes, tundis ta äkki tõuget — üks kord ja veel teine kord. Ta avas silmad ja nägi, et pajats hakkas ise ta silmade ees kõikumama. Ta oli siis alles kolme ja poole aastane. Ja nüüd oli tal jälle tunne, et kuskil oli maavärisemine olnud ja niidi külge seotud kõikuv tola pani ta võpatama.

Hommikul istus ta üksi, vihik ees, ja joonistas visalt üksteise järel profile... Ja paberile ilmus võllas viie poodu figuuriga. Ta sulg oli tumm. Puškin katsus midagi öelda, midagi kirjutada, kuid peas tekkis ainult üks lühike lause: «Ka mina oleksin võinud nagu pajats rippuda...» Ta püüdis seda kirjutada, kuid tuimaks muutunud käsi ei kuulanud sõna ja lause jäi pooleli: «nagu pajats rip...», ja Puškin viskas sule käest.

Ta astus laua juurest eemale ja vaatas aknast välja. Midagi ei rõõmustanud ta pilku. Ta aina mõtles ja mõtles — nendest ja endast. «Ka mina oleksin võinud nagu pajats rippuda...» See lause istus ajus ja tuikas meelekohas... Selle eest ei pääse. Ja üldse oli ta vist kaotanud võime kõnelda, võime kirjutada.

Kuid ometi läks ta peaaegu masinlikult Trigorskojesse. Ka seal oli lein.

Puškin sammus mööda teed ja mõtles: mis on siis armulikkus? Ta ajju olid lõikunud sõnad: «... monarhi kõrgest armulikkusest...» Ja selle tulemusena — mitte lasta neljaks käristada, vaid üles puua! Oo, alatu mõrtsukas!

Oleks tahtnud viskuda kuumale maapinnale ja nutta raevust ning meeleteid.

Praskovja Aleksandrovna, kes muidu ei suitsetanud, suitsetas tema juuresolekul ära kaks paberossi. Ta polnud sel ööl maganud. Vestlus Puškiniga lohutas teda veidi. Ta näitas Puškinile oma salmialbumit, kus Muravjov-Apostol kümme aastat tagasi nagu ise oma hukkumist ennustas. Puškinile tuli meelde, kuidas tookord Oleninite pool, kus ta Anna Petrovnaga tutvus, teine Muravjov, seitsmeteistkümne-aastane noormees,

nagu väike poiss kella kümne ajal magama saadeti. Nüüd aga saadetakse ta Siberisse!

Trigorskojesse jäi Puškin paariks tunniks. Ja kui ta lahkuma hakkas, tuli Ossipoval äkki meelde ning ta ütles nagu muuseas:

«Rokotov käis siin. Ei taibanud küsida, kust ta kuulis. Amalia Rizniťš on Itaalias ära surnud; te vist tundsite teda Odessa päevilt.»

«Jah, tundsin.»

Puškin läks koju aeglasel sammul. Kuu paistis ning ta valgus oli külm ja surnud. Surm järgnes surmale ja see ei vapustanud enam. Ta oli Rizniťšit armastanud niisama kirglikult kui Kerni. Õrna igatsusega oli ta Amalia järele õhanud, kui ta teda paar-kolm päeva näinud polnud, piinava valuga oli ta armukadedust tundnud ja salajase vaimustusega jälginud teda ballil või teatris, kus Amalia istus oma igava mehe kõrval — sale, uhke, briljantide ja silmade särades... Aga oli ka neid hetki, kus ta mustad palmikud allapoole põlvi langesid ja ussidega sarnanesid. Nende juuste lõhnast, kui ta nad valla päästis, hakkas Puškinil pea ringi käima ja süda pidi seisma jääma. Ta otsis nüüd noid tundeid ja nende pinevust — ega leidnud neid enam. Surm tõmbas Amalia ja tema vahele ületamatu piiri, ja Puškini silmad jäid niisama kuivaks kui maa tema jalgade all. Kas on piir ka inimlikel tunnetel?

Ta ei tõtanud. Ta läks üle Savva mäe ja istus juba murenema hakanud hauakivile. Ta unistas mõnikord, et ehitab mäele maja ja asub sinna elama. Ja praegu ta mõtles: elada, kuni elu on antud.

Vaene Rizniťš! Oma surmaga ta nagu laotas üldise leinaloori tema rasketele mõtetele. Täideviidud surmanuhtlus muutis ta keeletuks ja pani raevust värisema, — kuid surm on surm, sellest ei pääse, ja mitte see ei sulgenud suud. Ta tundis, kuidas tärkavaist sõnadest kerge värin üle ta keha jooksis. Surnud ei ärka ellu. On ehk hirmus nii öelda? Kuid ta tundis kogu olemusega: elavate ja lahkunute vahel — «on ülesaatamatu me vahel piir».

Mõni päev hiljem kirjutas Puškin elegia Rizniťši surma puhul:

Huul osavõtmatu ta surmast teate tõi,
ja osavõtmatult ma kuulatasin.

(Tõlkinud A. Tulik)

Kuid need värssid ükskõiksusest ei olnudki ükskõiksed. Nendes oli ta enda vastu lõpuni avameelne. Ei, mitte selles ei seisa küsimus, et ei jätku inimlikke tundeid, see oli ainult elu ja surma vaistlik vastandamine. Kas ei mõtelnud ta ka poodute kujusid joonistades mitte üksnes neile, vaid ka sellele, et ta pääses võllast ja jäi ellu? See elegia oli mõtisklus surnu ja elava vahekorrast. Elav hoiab eemale surmast, ja kuigi see on hirmus, peab olema mehine ja värssidega väljendama tõe, nagu ta on.

Selle lahutamatu sideme — kahe teineteisele järgnenud surmateate — viie hukkamise ja Riznitši surma — ning nende värsside vahel märkis ta enda jaoks värssilehele:

Kuuls. surm. 25
Kuuls. R. P. M. K. B. s. 24

Kirju ta sel ajal peaaegu ei kirjutanud. Õelda seda proosas, mida talusid värssid, oli peaaegu võimatu. Hinge aga täitis üksnes see.

Seniajani seisis eraldi isiklik ja tänapäev; isiklik ja ajalugu. Nüüd jõudis üks teisele järele, tänapäev ja ajalugu ei olnud üksnes kõrvuti, vaid sulasid ka ühiseks tervikuks. Oleks nagu seisnud kõrge mäe tipus, kuhu kõik selgesti kätte paistis: niihästi see, mis oli jalgade all, kui ka see, mis oli kõige kaugemates katugustes, — kõik oli lahutamatu. Ja imelikul kombel oli siin jahedust, vaatlemise vaikust.

Juba augustis katkestas ta vaikuse ja küsis Vjazemskilt, missugune saatuse on tabanud «mässavat dragomani» ja «Mirabeau'd» — Nikolai Ivanovitš Turgenevit, kes oli tagaselja surma mõistetud pea maharaiumise teel ja olevat Venemaale välja antud, ning sõandas välja öelda ka oma peamise: «Poodud on poodud, kuid 120 sõbra, venna ja seltsimehe sunnitööle saatmine, see on kohutav!», samuti märkida oma kirjast

keisrile: «Sa leiad, et mu kiri on külm ja kuiv. Teisiti ei saagi olla. Hea, et ta kirjutatud on. Nüüd mu sulg selleks enam ei painduks.»

Kui ta seda kirja Vjazemskile kirjutas, polnud kedagi, kellega see edasi toimetada, ning ta jättis kõrvale ettevaatuse ja saatis kirja lihtsalt postiga.

Niisiis, kõigi nende sündmuste taga oli ka isiklikku. Ta mõtles: see, et ma ellu jäin, kohustab. Mida sai ta teha siit, Mihhailovskojest? Ta ootas sünges meeolus kroonimist. See sündmus pidi aset leidma augustis Moskvast. Oodata ei olnud enam kaua. Ta analüüsis oma olukorda igast küljest. Ta saaks kasulik olla sõpradele ja seltsimeestele, kui talle «armu antakse», kuid ta oli valmis vastust andma, kui tarvis, ka enda eest. Kõik, mis oli väljaspool neid mõtteid, teda ei huvitanud. Ta muigas vaid veidi, lugedes ridu, mis öde oli lisanud vürst Vjazemski kirjale. Öde kirjutas, et ta sõbrustab nüüd Anna Petrovna Kerniga ja et on risti-emaks ta tütrele, kellele nimeks pandi samuti Olga. «Võib-olla aitab see mul tagasi saada kas või osakese Sinu õrnusest.» Viimane rida ajas teda naerma: öde kujutles, nagu armastaks tema nii väga seda väetikest. Võib olla, et Olga isegi midagi aimas... Noh, ja mis siis!

Niisama kergelt vahetas ta luulekeelseid läkitusi Jazõkoviga. Kuid ka siin suhtus ta Jazõkovisse oma vastustes leebemalt ja lihtsamalt. Ta võttis isegi ühe rea kunagi ammu Žukovskile kirjutatud viimistlemata mustandist: «Kuis vallatled, ent oled armas...», kusjuures ta selle mustandi läbi kriipsutas. Kuid hoopis teisiti võttis ta vastu Peterburist suuliselt saadud teate, et kohtuotsuse ettelugemise ajal Puštšin ainsana süüdimõistetuid püüdis niihästi enda kui ka seltsimeeste nimel protesti avaldada.

Puškin surus hambad kokku ja näis midagi endamisi otsustavat, ta põsed hakkasid erutusest õhetama.

Ta kirjutas tookord värssse, kuid neist värssidest ei rääkinud ta Trigorskojes kellelegi isegi vihjamisi. Neid luuletusi oli mitu. See oli tsükkel, nagu «Koraani jäljendused», kuid neid kirjutas ta veelgi suurema innuga. Ta tundis, et tal lasub nüüd kohustus — seada

end vastamisi kõigele toimuvale, ta tahtis omandada niisugust häält, mida ei saa kuulmata jätta, mida ei saa arvestamata jätta. Luuletustes oli põletav jõud ja veendumuse kirg.

Rohkem kui kunagi varem tahtis ta nüüd Mihhailovskojest välja pääseda. Ta ei neednud neid maal veedetud aastaid. Lõpuks ei olnud ta elu siin sugugi tühja jooksnud. Ta oli jätkanud «Onegini» kirjutamist ja andnud «Godunovi». Kuid nüüd oli temas tekkinud kirglik tahe, et ta luuletused otse ellu tungiksid. Mida saab poeet üldse korda saata? Kuid kas prohvetid, kes astusid sageli välja kuningate vastu, ei olnud ühtlasi poeedid? Prohvetid olid erisuguselt karastatud, see oli nii. Aga kuidas nimetada neid viimaseid läbielatud kuid teisiti kui vaimu karastamiseks?

Neid luuletusi kandis ta taskuraamatu vahel endaga kaasas. Ta oli valmis, kui selleks vajadus tekib, neid kas või keisrile otse näkku paiskama.

Ta vaatas nüüd oma «Lauludele Stenka Razinist» nagu mängukannile. Kas ei olnud see pisut härraslik, kauges minevikus asetleidnud möllu ja mässu imetlemine. Kui juba seda teemat käsitleda, siis tuleks seda teha laialdaselt ja vist isegi proosas. Nüüd aga... nüüd aga tundis ta ajuti tõesti, et ta on üleni tulelõomas.

Kui kõrbe radadele viis
mind januneva hinge raskus...

(Tõlkinud B. Alver)

Nii alustas ta oma «Prohvetit».

Üksnes vaadelda ja mõista — sellest on vähe. Peab olema valmis tegudeks. Ja Puškin arendas enda jaoks pildi poeedi ümberkujunemisest võitlejaks. Sõna jääb endiselt tema relvaks, kuid mida teeb poeediga tema Seerav — inspiratsioon?

Ta kiskus välja ebatruust
ja liiga sõnaohtrast suust
mu keele, kavala ja õela.
Ja tõstes veremärja käe,
ta keele asemel, ennäe,
mu suhu pani ussinõela.

Ta mõõga mulle rinda lõi
ja südame mul sootuks lõhkus
ja tuleriidalt põue tõi
mul sõe, mis punasena õhkus.

(Tõlkinud B. Alver)

Niisiis avas tema inspiratsioon, ise täis verepriitsmeid, poeedis «prohveti», ja nüüdsest peale tahtis ta rääkida kui see, kelle käes on võim.

Sellist tulisust ja pinget, määratu suurt sisemist jõudu õhkus ka teistest neil päevil loodud luuletustest. Üks neist, mis oli postpaberile kirjutatud, oli avalik heitlus tsaariga. Nii oli ta ka ise — nõor kaelas — valmis eelseisvaks kohtumiseks silm silma vastu selle sama «alatu roimariga», kellele siin väljade avaruses mõeldes ta rinnust tungis karjatus ja kelle nime ta šifreeris nüüd initsiaalidega «A. R.».

Puškin tuli õhtul Trigorskojast koju. Teda oli saatma tulnud. Kroonimine oli toimunud, kuid tema osas oli kõik jäänud endiseks.

«Elate veel siin meie hulgas,» ütles Ossipova. «Kas siis meil nii paha on olla? Anna tuleb varsti tagasi...»

Puškin ohkas: kas algab kõik jälle otsast peale...

«Mis te seal sosistate?» küsis ta Jevpraksialt.

Julgust kogudes ütles Valerian:

«Me vaidleme, missugused silmad teil on. Jevpraksia ütleb, et sinised, aga mina, et mustad!»

Puškin hakkas naerma:

«Praegu pimedas ei näe. Aga tulge homme minu poole, siis näete!»

«Lapsed, te kohtlete Aleksander Sergejevitši nagu mängukanni,» tähendas ema.

«Sugugi mitte,» vastas Jevpraksia, «just hoopis vastupidi.» Ja ohkas seejuures sügavalt ning igatsevalt nagu suured.

Kõik hakkasid naerma, ja Puškin tuletas hüvasti jättes veel kord meelde, et ta neid mõlemaid homme ootab.

Zizile ei tarvitsenudki seda meelde tuletada, ja hom-

mikul lippasid nad mõlemad Mihhailovskojesse. Puškin ei olnud kodus. Neid võttis vastu hoidja.

«Aga ta ise ju ütles, et ootab! Hoidja, ütle, missugused silmad on Aleksander Sergejevitšil, kas sinised või mustad?»

Hoidja kattis oma silmad kätega ja hakkas nutma. Jevpraksia kuulas kohkunult, kuidas hoidja läbi pisarate ütles:

«Öösel... Sandarmid tulid... Ja nii nagu ta teie juurest tulles oli, viisid ta ära... Oh häda!»

Valerian taganes kohkunult, Jevpraksia aga laskus pingile ja puhkes meeleheitlikult nutma.

Kaua voolasid tal pisarad. Ta vihkas kogu maailma ja keisrit. Ta oli valmis talle... Aleksander Sergejevitšile... järele jooksuma. Jookseb, ega anna teda mitte kellelegi! Kuidas jääb siin üldse ilma temata? Järved on endised, kurg... milleks see kõik, kui teda ei ole?...

Nüüd hakkas ka hoidja teda liigutatult rahustama:

«Te küsite, missugused silmad... Aga missugused siis nad pidid veel olema? Silmad olid tal alati südamlilikud.»

Ja nüüd puhkesid nad mõlemad uuesti nutma.

Tõepoolest, kui Puškin kella kaheteistkümne paiku koju jõudis, kuulis ta kohe kuljuste helinat. Ta jäi kuulatama. Ei saanud kahelda: sõidetakse siia!

«Hoidja!»

Hoidja oli oma toas parajasti magama minemas ja jäi pisut kohmitsema; kui ta Puškini tuppa astus, nägi ta, et Aleksandri ees seisis sirgelt pikakasvuline sandarmiohvitser.

«Tema ekstsellentsilt härra kubernerilt on teile korraldus.»

Puškin võttis vastu mahuka kirja, avas ja luges:

«Minu armuline härra, Aleksander Sergejevitš! Praegu sain otse Moskvast Erikulli kaudu Kõige Kõrgema loa teie truualamliku palve peale, millest ärakirja siia juurde lisan. Ma ei saada teie juurde Erikullerit, kes jääb siia teie tulekut ootama, ja palun teid kiiresti siia sõita ning minu juurde tulla. Kõige

suurema austuse ja teenistusvalmidusega on mul au olla Armulise Härra ustav teener Boris von Aderkas.»

Kubeneri kirja juures oli ka ärakiri parun Dibitši salajasest ettekirjutusest 10-nda klassi ametnikule Aleksander Puškinile loa andmise kohta «ilmuda siia koos läkitatud erikulleriga. Härra Puškin võib sõita oma kalessis vabana, mitte kui areteeritu, kuid kulleri saatel; Moskvasse saabudes aga ilmuda otsekohe tema keiserliku kõrguse peastaabi valvekindrali juurde.»

Puškin aega ei raisanud. Ta oli juba ammu sisemiselt sääraseks momendiks valmistunud. Tema terava pilgu ees ei jäänud varjule ka pisiastjad... Aderkas kirjutas kulleri nimetuse austavalt suure tähega, Dibitš aga oma suuruse kõrguselt — väikese tähega. Jah, kõik püsis kindlalt omal kohal! Kuid talle ei olnud see peamise tähtsusega... Ta kobas oma taskuraamatut: luuletused olid tal kaasas!

«Memmeke, ära nuta!»

Hoidja tegi Puškini ees maarahva kombel laia ristimärgi. Puškin embas hoidjat juba lapsepõlvest armsaks saanud soojadest õlgadest ja suudles mitu korda ta pisaraist märgi põski.

Õues jättis ta jumalaga ka aednik Arhipiga, kes temalt oma ainsat silma ei pööranud. Midagi pidi ütlema ka temale, talvise põgenemiskatse kaaslasel.

«Ja miks sina ei maga? Hoolitse jalaka eest. Elagu ta sada aastat!»

Sandarmid lasksid Puškini ette ning nad kappasid minema, tehes lühikesi peatusi ainult eine võtmiseks. Tee Pihkva lähedal oli lausa liiv, kuid postipoiss kihutas hobuseid säästmata.

«Kus käsite peatada?»

«Aja otse kubeneri juurde!»

«Jah,» mõtles Aderkas, kuuldes läheneva sõiduki kuljuste kiiret tilinat, «jah, meie vahel on otse saatamalik vahe!» Ta võttis Puškini vastu ikka tollessamas kabinetis. Pikem jutuaajamine ei oleks nüüd vist kohane, kuid enne kauget teekonda kuluks kas või kerge eine siiski ära!

Puškin pani paberile paar rahustavat sõna Praskovja

Aleksandrovna, ja juba kihutasid nad erikulleriga edasi Moskva poole.

Postijaamades ootamist ei olnud, hobused anti silmapilk. Kõigega, nii ülemate kui ka areteeritute, harjunud postijaamaülemad, ka need vangutasid hämmastuses pead: «Ehk on mõni eriti kardetav kurjategija?...»

Oli möödunud kaks aastat. Mihhailovskojas istumine oli lõppenud. Kunagi, kui ta siia sõitis, mõtles ta ainult Vorontsovast. Kui kaugele on see kõik jäänud! Nüüd on mõtted — tsaarist. Paigalistumine lõppes, aga kas lõpeb ka pagendus? Dibitš kirjutas: «lubada välja sõita». See oli ebamäärane. Nagu postijaamaülemadki, ei teadnud ka tema ise päris täpselt, kas pole ta ehk areteeritu. Kuid olgu, kuidas on, tulgu, mis tuleb, ta oli valmis seisma tsaariga silm silma vastu.

Vöödilised verstepostid vilksasid mööda nagu püsttarad. Hobused otse lendasid õhus, vallutades kaugusi. Lõpuks ometi jälle liikumine.

Puškin kobas teel mitu korda oma taskut: «Prohvet» oli kaasas.

1924—1953.

TEOSEST JA SELLE AUTORIST

Romaan «Puškin pagenduses» kuulub nõukogude kirjanduse loetavamate teoste hulka ja on ilmunud mitmes trükis ning tõlgitud paljudesse keeltesse. Selles teoses annab autor elava pildi suurest vene poeedist A. S. Puškinist, äratades suurt huvi ja armastust selle vene kirjanduse särava tähe vastu ja aidates kaasa tema sügavamale mõistmisele. Ühtlasi on see romaan teoseks vene vabadusliikumisest ja kirjanike osast selles liikumises.

Romaani autor Ivan Aleksejevitš Novikov sündis 12. jaanuaril 1877 Orjoli kubermangus. Hariduselt oli ta agronoom. Kirjanduslikku tegevust alustas Novikov aastatel, kui vene kirjanduses valitses dekadents ja sümbolism, mis peegelduvad ka tema varasemates teostes. Kuid pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni asus Novikov otsustavalt realistliku kunsti avarale teele. Kõik, mis ta kirjutas pärast 1917. aastat, oli uue ajastu sünnitatud. «Enne revolutsiooni ei oleks ma kirjutanud romaani Puškinist,» ütleb Novikov, «igatahes ei oleks ma niiviisi kirjutanud: meie revolutsioon avab kunstnikule paljusi silmad.» «Puškin pagenduses» on Novikovi kõige suurem ja tähtsam teos, millega ta omandas tunnustatud Puškini-uuri ja andeka kirjaniku kuulsuse. Oma elu lõppaastail töötas Novikov läbi materjale uueks, lõpetamata jäänud romaaniks «Puškin Moskvast».

Peale otsese kirjandusliku tegevuse tegi Novikov kaua aastaid suurt organisatsioonilist tööd Ülevenemaalise Kirjanike Liidu juhatuse liikmena ja esimehena, «Igori sõjaretke loo» komisjoni esimehena, Turgenevi-komisjoni esimehena, Puškini-komisjoni esimehena jne. Tähtsaks sündmuseks nõukogude kirjanduse elus oli «Igori sõjaretke loo» uus, meisterlik tõlge Novikovilt kaasaegsesse vene keelde (1938). Silmapaistvad on ka Novikovi uurimused vene keele alal.

I. A. Novikov suri 10. jaanuaril 1959.

SISUKORD

Autorilt	7
--------------------	---

PUSKIN LOUNAS

Esimene peatükk. Stepid	11
Teine peatükk. Kaukaasia	37
Kolmas peatükk. Uus teekond	61
Neljas peatükk. Gurzuf	75
Viies peatükk. Tauriast lahkumine	98
Kuues peatükk. Kišinjov	116
Seitsmes peatükk. Tjasmini kallastel	141
Kaheksas peatükk. Mälestusväärne õhtu	163
Üheksas peatükk. «Kuldsete kuplite linn»	178
Kümnes peatükk. Kontraktõ	202
Üheteistkümnes peatükk. Ülestõus Kreekas	223
Kaheteistkümnes peatükk. Kuum suvi	252
Kolmeteistkümnes peatükk. Ovidiuse vennapoeg	267
Neljateistkümnes peatükk. «Torm»	297
Viieteistkümnes peatükk. «Laulik vanglas»	330
Kuueteistkümnes peatükk. Salajane matk	345
Seitsmeteistkümnes peatükk. Tööd ja päevad	363
Kaheksateistkümnes peatükk. Sinise mere ääres	381
Üheksateistkümnes peatükk. Katariina II märkmik	393
Kahekümnes peatükk. «Saluut»	406

PUSKIN MIHHAILOVSKOJES

Esimene peatükk. Hüvastijätt Odessaga	429
Teine peatükk. Teel	445
Kolmas peatükk. Soroti kallastel	463
Neljas peatükk. Esimesed päevad	484

Viies peatükk. Kirjad	502
Kuues peatükk. Hõõguv laava	520
Seitsmes peatükk. Tüli	541
Kaheksas peatükk. Trigorskojes	550
Üheksas peatükk. Avar sügis	572
Kümnes peatükk. Külake Parnassil	587
Üheteistkümnes peatükk. Jõulud	606
Kaheteistkümnes peatükk. Kohtumine sõbraga	619
Kolmeteistkümnes peatükk. Suhtlemine välismaailmaga	631
Neljateistkümnes peatükk. Parun	650
Viieteistkümnes peatükk. Kaunis hetk	678
Kuueteistkümnes peatükk. Tsaari vari	705
Seitsmeteistkümnes peatükk. Sõit Pihkvasse.	733
Kaheksateistkümnes peatükk. Põgenemiskatse	746
Üheksateistkümnes peatükk. Häire	764
Kahekümnes peatükk. «Prohvet»	795
Teosest ja selle autorist	811

Иван Новиков
ПУШКИН В ИЗГНАНИИ

На эстонском языке

Оформление Э. Тали

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja K. Puskar

Kunstiline toimetaja H. Vitsur

Tehniline toimetaja E. Lumet

Korrektorid H. Kull ja H. Abo

Ladumisele antud 18. XII 1959. Trükkimisele antud
3. III 1960. Paber 54×84, 1/10. Trükipoognaid 51. Formaa-
dile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 41,82. Arvutus-
poognaid 42,58. Trükiarv 8000. Tellimise nr. 6244.
Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19

Hind rbl, 14.80

7—3